

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΚΛΑΣΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΙΠΠΟΛΥΤΟΥ ΡΩΜΗΣ *ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΑΝΤΙΧΡΙΣΤΟΥ* -
ΚΡΙΤΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Χ. ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2013

Νομική Κατοχύρωση του Τμήματος Φιλολογίας:

«Η έγκριση της διδακτορικής διατριβής από το Τμήμα Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων δεν υποδηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα (Ν. 5343/32, άρθρο 202, §2)».

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

1. Δημήτριος Ράιος, Καθηγητής Αρχαίας Ελληνικής και Λατινικής Φιλολογίας, Παλαιογραφίας, Ιστορίας και Κριτικής - Εκδοτικής των Αρχαίων Ελληνικών και Λατινικών κειμένων και Παπυρολογίας του Τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων (Επιβλέπων)
2. Άννα Κόλτσιου-Νικήτα, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας του Τμήματος Θεολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης
3. Αθανασία Ζωγράφου, Επίκουρος Καθηγήτρια Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας του τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

ΕΠΤΑΜΕΛΗΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

1. Δημήτριος Ράιος, Καθηγητής Αρχαίας Ελληνικής και Λατινικής Φιλολογίας, Παλαιογραφίας, Ιστορίας και Κριτικής - Εκδοτικής των Αρχαίων Ελληνικών και Λατινικών κειμένων και Παπυρολογίας του Τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων (Επιβλέπων)
2. Άννα Κόλτσιου-Νικήτα, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας του Τμήματος Θεολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης
3. Αθανασία Ζωγράφου, Επίκουρος Καθηγήτρια Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας του τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
4. Ιωάννης Πεrusινάκης, Καθηγητής Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
5. Αριάδνη Γκάρτζιου-Τάττη, Καθηγήτρια Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
6. Ελένη Χουλιάρá-Ραΐου, Καθηγήτρια Παπυρολογίας, Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας και Λατινικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
7. Σωτηρούλα Δημητριάδη-Κωνσταντινίδη, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας και Μυκηναϊκής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Στη μνήμη της μητέρας μου
Δήμητρας.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	I
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	V
ΠΕΡΙΛΗΨΗ	IX
1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	1
1.1 Ο Αντίχριστος και η εσχατολογική παράδοση	3
1.2 Το ιστορικό-γραμματειακό πρόβλημα του Ιππολύτου	8
1.2.1 Επισκόπηση της ιππολύτειας έρευνας	9
1.2.2 Το ιππολύτειο <i>corpus</i>	30
2. ΙΠΠΟΛΥΤΟΥ ΡΩΜΗΣ <i>ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΑΝΤΙΧΡΙΣΤΟΥ</i>	37
2.1 Εισαγωγή	39
2.1.1 Τίτλος του έργου	39
2.1.2 Πατρότητα	40
2.1.3 Χρονολόγηση	45
2.1.4 Περιεχόμενο – Πηγές	48
2.1.5 Δομή	58
2.1.6. Γλώσσα και ύφος	61
2.1.7. Αποτίμηση και πρόσληψη του έργου από μεταγενέστερους συγγραφείς	65
2.2 Παράδοση	69
2.2.1 Κατακτήσεις και ελλείψεις της προγενέστερης έρευνας	69
2.2.2 Προς μια νέα έκδοση	74
2.2.3 Η χειρόγραφη παράδοση	76
2.2.3.1 Άμεση Παράδοση – Περιγραφή χειρογράφων	76
2.2.3.2 Έμμεση ελληνόγλωσση παράδοση	85
2.2.3.3 Έμμεση ξενόγλωσση παράδοση	90
2.2.3.4 Ταξινόμηση χειρογράφων	95

2.2.3.4.1 Το stemma codicum του P. Wendland	95
2.2.3.4.2 Εξέταση χειρογράφων	97
2.2.3.4.3 Stemma codicum	105
2.2.4 Το κείμενο της <i>ΚΔ</i> στο <i>Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου</i>	105
2.2.5 Η έντυπη παράδοση	109
2.2.5.1 Σχέδια έκδοσης του έργου	109
2.2.5.2 Οι εκδόσεις του έργου	110
2.2.5.3 Οι διορθωτές των εκδόσεων	123
2.2.5.4 Οι μεταφράσεις του έργου	125
2.3 Η παρούσα έκδοση	127
2.4 Κείμενο	131
2.4.1 Sigla	132
2.4.2 Κείμενο - κριτικό υπόμνημα	136
2.4.3 Νεοελληνική απόδοση	195
3. Ψ.-ΙΠΠΟΛΥΤΟΥ <i>ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΣΥΝΤΕΛΕΙΑΣ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ ΚΑΙ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΑΝΤΙΧΡΙΣΤΟΥ ΚΑΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΔΕΥΤΕΡΑΝ ΠΑΡΟΥΣΙΑΝ ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΗΜΩΝ ΙΗΣΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ</i>	233
3.1 Εισαγωγή	235
3.1.1 Πατρότητα	235
3.1.2 Περιεχόμενο – Πηγές	239
3.1.3 Αποτίμηση του έργου	245
3.2 Παράδοση	245
3.2.1 Πορίσματα και ελλείψεις της προγενέστερης έρευνας – Προς μια νέα έκδοση	245
3.2.2 Η χειρόγραφη παράδοση	246
3.2.2.1 Κατάλογος χειρογράφων	246
3.2.2.2 Περιγραφή χειρογράφων	255
3.2.2.3 Η τύχη των χειρογράφων της editio princeps	264
3.2.2.4 Ταξινόμηση χειρογράφων	265
3.2.2.4.1 Εξέταση χειρογράφων	265
3.2.2.4.2 Stemma codicum	277

3.2.3 Το κείμενο της ΚΔ στο <i>Περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου</i>	279
3.2.4 Η έντυπη παράδοση	279
3.2.4.1 Οι εκδόσεις του έργου	279
3.2.4.2 Οι μεταφράσεις του έργου	283
3.3 Η παρούσα έκδοση	285
3.4 Κείμενο	287
3.4.1 Sigla	288
3.4.2 Κείμενο - κριτικό υπόμνημα	291
3.4.3 Νεοελληνική απόδοση	341
4. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	371
4.1 Παράρτημα Ι	373
4.1.1 Πηγές και έμμεση παράδοση του <i>Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου</i> του Ιππολύτου	373
4.1.1.1 Πηγές	373
4.1.1.2 Έμμεση Παράδοση	380
4.2 Παράρτημα ΙΙ	403
4.2.1 Πηγές του έργου <i>Περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου</i> του Ψ.- Ιππολύτου	403
5. ΠΙΝΑΚΕΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ	417
5.1 Βιβλιογραφία	419
5.2 Ηλεκτρονικές Πηγές	448
5.2.1 Ιστοσελίδες	448
5.2.2 Λογισμικό	450
6. ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ ΧΦΦ.	451
Hierosolymitanus S. Sepulcri 1, Ι΄ αι., φ. 173 ^Γ	453
Athoniensis Vatopedinus 1213, ΙΑ΄ και ΙΔ΄ αι., φ. 51 ^Γ (ΙΑ΄ αι.)	454
Atheniensis Nationalis Bibliothecae 1050, Ι΄ αι., φ. 63 ^Υ	455
Lesbiacus Gymnasii 5, ΙΑ΄ αι., φ. 9 ^Γ	456
Hierosolymitanus S. Sepulcri 29, ΙΑ΄ αι., φφ. 158 ^Υ -159 ^Γ	457
ABSTRACT	459

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Αρχαίοι συγγραφείς:

<i>ΠΔ</i>	<i>Παλαιά Διαθήκη</i>
<i>ΚΔ</i>	<i>Καινή Διαθήκη</i>
<i>Εἰς Δαν.</i>	<i>Ιππολύτου Ὑπόμνημα εἰς τὸν Δανιήλ</i>
<i>Ἔλεγχος</i>	<i>Ιππολύτου Κατὰ πασῶν αἱρέσεων ἔλεγχος</i>
<i>Ἐκκλ. Ἰστ.</i>	<i>Εὐσεβίου Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία</i>
<i>Adv. Haer.</i>	<i>Εἰρηναίου Λυώνος <i>Adversus Haereses</i></i>
<i>De vir. ill.</i>	<i>Ιερωνύμου <i>De viris illustribus</i></i>

Περιοδικά¹ – Εκδόσεις – Λεξικά:

<i>AGWG</i>	<i>Abhandlungen der königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Philologisch-historische Klasse, Göttingen.</i>
<i>AHR</i>	<i>The American Historical Review, American Historical Association, Bloomington, Indiana.</i>
<i>Βελλά</i>	<i>Επιστημονικὴ Επετηρίδα Ἀνωτέρας Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς Βελλὰς Ἰωαννίνων, Βελλά Ἰωαννίνων.</i>
<i>ΒΕΠΕΣ</i>	<i>Βιβλιοθήκη Ἑλλήνων Πατέρων καὶ Ἐκκλησιαστικῶν Συγγραφέων, Ἔκδοσις τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι.</i>
<i>BHG</i>	<i>Bibliotheca Hagiographica Graeca, Société des Bollandistes, Bruxelles.</i>
<i>CSCO</i>	<i>Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, Université Catholique de Louvain, Louvain-la-Neuve.</i>
<i>CSEL</i>	<i>Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien.</i>

¹ Ὅσον ἀφορᾷ στις συντομογραφίες των τίτλων των περιοδικῶν, ἀκολουθοῦμε αὐτές του βιβλιογραφικοῦ περιοδικοῦ *L'Anée Philologique*.

- DACL* Cabrol F. & Leclercq H., *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*, VI, Librairie Letouzey et Ané, Paris 1925.
- EBI* J. L. Kugel & R. A. Greer, *Early Biblical Interpretation*, Library of Early Christianity, Westminster Press, Philadelphia 1986.
- EEC* Angelo Di Berardino, *Encyclopedia of the Early Church*, J. Clarke, Cambridge 1992.
- ΕΕΘΣ* *Επιστημονική Έπετηρίς Θεολογικής Σχολής*, Τμήμα Θεολογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- GCS* *Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte*, Königlichen Preussischen Akademie der Wissenschaften, Leipzig & Berlin – Brandenburgische Akademie der Wissenschaften, Berlin – Brandenburg.
- JBL* *Journal of Biblical Literature*, Society of Biblical Literature, Atlanta.
- JECS* *Journal of Early Christian Studies*, Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- JEH* *Journal of Ecclesiastical History*, Cambridge University Press, Cambridge.
- JETS* *Journal of the Evangelical Theological Studies*, The Evangelical Theological Society, Louisville.
- JThS* *Journal of Theological Studies*, Clarendon Press, Oxford.
- LSJ* H. G. Lidell, R. Scott & H. S. Jones, *A Greek-English Lexicon*, revised and augmented throughout by Sir Henry Stuart Jones with the assistance of Roderick McKenzie, Clarendon Press, Oxford 1940 (1843).
- M.I.E.T.* *Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης*, Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα.
- Mus.* *Le Muséon: Revue d'Études Orientales*, Université Catholique de Louvain, Louvain-la-Neuve.
- PG* J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus. Series graeca*, Parisiis 1857-1866.
- PL* J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus. Series latina*, Parisiis 1844-1855.

<i>PO</i>	<i>Patrologia Orientalis</i> , Firmin – Didot, Paris.
<i>RBen</i>	<i>Revue Bénédictine</i> , Abbaye de Maredsous, Namur.
<i>RGG</i>	H. D. Betz <i>et al.</i> , <i>Religion in Geschichte und Gegenwart</i> . Handwörterbuch für Theologie und Religionswissenschaft, J. C. B. Mohr, Tübingen 2000.
<i>RHE</i>	<i>Revue d'Histoire Ecclésiastique</i> , Université Catholique de Louvain, Louvain-la-Neuve.
<i>RPARA</i>	<i>Rendiconti della Pontificia Accademia Romana di Archeologia</i> , Tipografia Vaticana, Roma.
<i>SC</i>	<i>Sources Chrétiennes</i> , Éditions du Cerf, Paris.
<i>SEA</i>	<i>Studia Ephemeridis Augustinianum</i> , Institutum Patristicum Augustinianum, Roma.
<i>SPCK</i>	<i>Society for Promoting Christian Knowledge</i> , London.
<i>StudPatr.</i>	<i>Studia Patristica</i> , Peeters, Leuven – Paris – Dudley.
<i>TASHT</i>	<i>Texts and Studies in the History of Theology</i> , Cicero, Mandelbachtal – Cambridge.
<i>TU</i>	<i>Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur</i> , J. C. Hinrichs, Leipzig & Berlin.
<i>UDSS</i>	H. Shanks <i>et al.</i> , <i>Understanding the Dead Sea Scrolls</i> , edited by Herschel Shanks, Random House, New York 1992.
<i>VChr</i>	<i>Vigiliae Christianae</i> : a review of early Christian life and language, E. J. Brill, London – Leiden.
<i>VetChr</i>	<i>Vetera Christianorum</i> , Dipartimento di Studi Classici e Cristiani, Università degli Studi di Bari Aldo Moro, Bari.
<i>WThJ</i>	<i>Westminster Theological Journal</i> , Westminster Theological Seminary, Philadelphia.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

“Εἶναι πράγματι ἀναγκαία ἡ ἔκδοσή σας;” Με αὐτό το ερώτημα ξεκινά ο Μ. L. West το δεύτερο κεφάλαιο του ἔργου του *Textual Criticism and Editorial Technique*,² θέτοντας ἓνα καίριο ερώτημα γιὰ κάθε ἐκδοτικὴ προσπάθεια. Μάλιστα στὴν περίπτωση τῆς κριτικῆς ἔκδοσης κειμένων τῆς Χριστιανικῆς Γραμματείας ἡ κατάσταση εἶναι πιο συγκεχυμένη, καθὼς ἀπὸ τῆς μιᾶς δὲν εἶναι ἐξαρχῆς ευδιάκριτη ἡ πρωτοτυπία τοῦ εγγειρήματος καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἀκόμη καὶ σήμερα ὁρισμένοι ἐρευνητές (φιλόλογοι – θεολόγοι) θεωροῦν πὼς ἡ συλλογικὴ ἔκδοση τοῦ J.-P. Migne στὸν ΙΘ΄ αἰ. καθιστᾷ περιττὴ κάθε νέα ἐργασία στὸ χώρο τῆς κριτικῆς ἔκδοσης τῶν πατερικῶν κειμένων. Πρόκειται γιὰ μελετητές ποῦ, ὅπως πολὺ δηκτικὰ (καὶ ὀρθὰ) εἶχε παρατηρήσει ὁ P. Wendland, “δὲν γνωρίζουν πὼς νὰ ἀξιοποιήσουν ἓνα κριτικὸ υπόμνημα καὶ μποροῦν νὰ συνεχίσουν ἡσυχοὶ νὰ διαβάζουν τὴν *Patrologia* τοῦ Migne”.³ Προφανῶς μιὰ νέα κριτικὴ ἔκδοση στὸν χώρο τῆς Πατερικῆς Γραμματείας δὲν ἀπευθύνεται σὲ αὐτὴν τὴ μερίδα ἐρευνητῶν.

Συγκεκριμένα στὸν χώρο τῆς πρώιμης Χριστιανικῆς Γραμματείας ὑπάρχουν ἀκόμη καὶ στίς μέρες μας πολλὰ κείμενα ποῦ χρειάζονται νέα ἔκδοση, καθὼς οἱ προγενέστερες ἐκδόσεις δὲν ικανοποιοῦν τὶς σύγχρονες ἀπαιτήσεις τῆς ἐρευνας. Ἐνα ἀπὸ αὐτὰ τὰ ἔργα εἶναι καὶ τὸ *Περὶ τοῦ Χριστοῦ καὶ περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου*⁴ τοῦ Ἰππολύτου, ἓνα ἀπὸ τὰ πιο γνωστὰ καὶ πολυδιαβασμένα κείμενα τοῦ πρώιμου Χριστιανισμοῦ ποῦ ἀντανακλᾷ τὶς ἐσχατολογικὲς ἀντιλήψεις καὶ ἀγωνίες τῶν Χριστιανῶν τοῦ τέλους τοῦ Β΄ καὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ Γ΄ αἰ. μ. Χ. Παρά τὴν ἐνασχόληση ἀρκετῶν ἐρευνητῶν με τὸ συγκεκριμένο ἔργο κατὰ τοὺς προηγούμενους αἰῶνες, εἶναι ἐμφανές πὼς ἡ κριτικὴ ἔκδοση ἀποτελεῖ *desideratum* τῆς ἐρευνας: τὸ

² M. L. West, *Textual Criticism and Editorial Technique*, Stuttgart 1973, ἐλλ. μ.τ. Γ. Μ. Παράσογλου, *Κριτικὴ τῶν κειμένων καὶ τεχνικὴ τῶν ἐκδόσεων*, Αθήνα 1989, σ. 83.

³ P. Wendland, “Die Textconstitution der Schrift Hippolyts über den Antichrist (nebst einem Anhang über die *Ἐκλογαὶ* des Prokop)”, *Hermes* 34 (1899) 424.

⁴ Με τὸ κείμενο αὐτὸ εἶχαμε ἐρθεῖ σὲ ἐπαφὴ στὸ πλαίσιο τῆς μεταπτυχιακῆς διατριβῆς μας (Ἰππολύτου *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου*, μεταπτυχιακὴ διατριβή, Ἰωάννινα 2005), ὅπου μεταξύ ἄλλων εἶχαμε ἐπισημάνει τὴν ἀναγκαιότητα τῆς νέας κριτικῆς ἔκδοσης τοῦ ἔργου αὐτοῦ (σσ. 53-54). Γιὰ τὴ συζήτηση σχετικὰ με τὸν τίτλο τοῦ κειμένου, βλ. τὸ κεφ. 2.1.1 τῆς παρούσας ἐργασίας. Στὸ ἐξῆς θὰ χρησιμοποιοῦμε γιὰ λόγους συντομίας τὸν τίτλο *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου*, ὅπως ἄλλωστε καὶ οἱ ἐρευνητές τοῦ Ἰππολύτου *corpus*.

αναξιοποίητο υπάρχον υλικό, οι μεθοδολογικές αβλεψίες των προηγούμενων εκδοτών και κυρίως τα προβλήματα του ίδιου του κειμένου αποτελούν πειστικά επιχειρήματα για την αναγκαιότητα του εγχειρήματος. Μάλιστα δεν θα είμαστε εκτός πραγματικότητας, αν υποστηρίξουμε πως μέχρι σήμερα δεν έχει πραγματοποιηθεί από κάποιον εκδότη μια κριτική έκδοση του κειμένου με *stemma codicum*, ανάγνωση όλων των χειρογράφων και πλήρες κριτικό υπόμνημα.

Εκτός από τα παραπάνω η έκδοση του ιππολύτειου κειμένου παρουσιάζει μια ακόμη ιδιαιτερότητα, η οποία σχετίζεται με την ευρύτατη έμμεση παράδοση που το ακολουθεί και τον τρόπο αξιοποίησής της. Πιο συγκεκριμένα οι εκδότες του έργου αξιοποιούν επιλεκτικά ορισμένους κλάδους της παράδοσης αυτής παραβλέποντας άλλους, όπως το ψευδο-ιππολύτειο *Περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου καὶ περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου καὶ εἰς τὴν δευτέραν παρουσίαν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ*,⁵ που αποτελεί μία από τις πιο ενδιαφέρουσες μαρτυρίες της έμμεσης παράδοσης του *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου*. Πρόκειται για έργο με δύσκολη και νοθευμένη παράδοση (λόγω της πληθώρας χειρογράφων που το παραδίδουν και των πολλών προβλημάτων κειμένου), το οποίο δεν έχει “πείσει” μέχρι σήμερα τους επιστήμονες για την αναγκαιότητα μίας νέας έκδοσής του και για τη δυνατότητα αξιοποίησής του στην κριτική αποκατάσταση του ιππολύτειου *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου*. Θεωρήσαμε λοιπόν αναγκαίο να εκδώσουμε κριτικά και το *Περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου*, ώστε να βελτιώσουμε αυτό καθαυτό το ψευδο-ιππολύτειο κείμενο και στη συνέχεια να είμαστε σε θέση να εξακριβώσουμε τη θέση του στη χειρόγραφη παράδοση του ιππολύτειου κειμένου και να αξιολογήσουμε την προσφορά του στην αποκατάσταση του *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου*.

Στο σημείο αυτό θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε όλους όσοι βοήθησαν να ολοκληρωθεί η ερευνητική προσπάθειά μας:

Τον Καθηγητή Αρχαίας Ελληνικής και Λατινικής Φιλολογίας, Παλαιογραφίας, Ιστορίας και Κριτικής - Εκδοτικής των Αρχαίων Ελληνικών και Λατινικών κειμένων και Παπυρολογίας και Διευθυντή του Τομέα και του Εργαστηρίου Κλασικής Φιλολογίας του τμήματος Φιλολογίας Πανεπιστημίου Ιωαννίνων κ. Δημήτριο Ράιο, ο οποίος μας πρότεινε το θέμα της παρούσας

⁵ Το έργο αυτό, αν και εντάσσεται στο *corpus* των κειμένων του Ιππολύτου, αποτελεί δημιούργημα της βυζαντινής αποκαλυπτικής πραγματείας του Ζ' – Η' αι. μ. Χ. Στο εξής για λόγους συντομίας θα αναφερόμαστε στο έργο χρησιμοποιώντας τον τίτλο *Περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου*, όπως άλλωστε και οι ερευνητές του ιππολύτειου *corpus*.

διατριβής και τιμώντας μας με την εμπιστοσύνη του ανέλαβε την εποπτεία εκπόνησής της εργασίας αυτής, μας προσέφερε την πρόθυμη και πολύτιμη καθοδήγησή του σε όλα τα στάδια της ερευνητικής δραστηριότητάς μας, συμβάλλοντας με αυτόν τον τρόπο καθοριστικά στην ολοκλήρωση της διατριβής μας, ενώ παράλληλα μας στήριξε ηθικά καθ' όλη τη διάρκεια αυτής της προσπάθειας,

την Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας του Τμήματος Θεολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κα Άννα Κόλτσιου-Νικήτα και την Επίκουρο Καθηγήτρια Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας του τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων κα Αθανασία Ζωγράφου, που είχαν την ευγενή καλοσύνη να συμμετάσχουν ως μέλη στην τριμελή συμβουλευτική επιτροπή της διατριβής μας και να καταστούν πρόθυμοι αρωγοί στην έρευνά μας παρέχοντάς μας πολύτιμες συμβουλές και υποδείξεις και ενθαρρύνοντάς μας στις δυσκολίες που αντιμετωπίσαμε.

Επίσης αισθανόμαστε την ανάγκη να ευχαριστήσουμε θερμά τα υπόλοιπα μέλη που συμπληρώνουν την επταμελή επιτροπή: τον Καθηγητή Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας του τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων κ. Ιωάννη Πεrusινάκη, την Καθηγήτρια Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας του τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων κα Αριάδνη Γκάρτζιου-Τάττη, την Καθηγήτρια Παπυρολογίας, Αρχαίας Ελληνικής και Λατινικής Φιλολογίας του τμήματος Φιλολογίας Πανεπιστημίου Ιωαννίνων κα Ελένη Χουλιαρά-Ραΐου και την Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας και Μυκηναϊκής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων κα Σωτηρούλα Δημητριάδη-Κωνσταντινίδη.

Επιπλέον ευχαριστούμε την ΕΕΔΙΠ II του τομέα Κλασικής Φιλολογίας του τμήματος Φιλολογίας Πανεπιστημίου Ιωαννίνων κα Δώρα Κωνή και την ΕΤΕΠ του τομέα Μεσαιωνικής και Νέας Ελληνικής Φιλολογίας του τμήματος Φιλολογίας Πανεπιστημίου Ιωαννίνων κα Ιωάννη Ματσούλη για την ηθική στήριξη που μας παρείχαν.

Ακόμη πρέπει να ευχαριστήσουμε τον φίλο Ευγένιο Μπουρσανίδη, ο οποίος μας παρείχε τη βοήθειά του στην αποδελτίωση της ρωσικής βιβλιογραφίας που χρησιμοποιήσαμε.

Επίσης θα θέλαμε να αποδώσουμε ευχαριστίες σε όσους με τον ένα ή με τον άλλον τρόπο συνέβαλαν στη συγκέντρωση του απαραίτητου υλικού (μικροταινιών,

φωτογραφιών και φωτοτυπιών χειρογράφων, σπάνιων βιβλίων και άρθρων). Συγκεκριμένα θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε τον προϊστάμενο του Ιστορικού και Παλαιογραφικού Αρχείου του Μορφωτικού Ιδρύματος Εθνικής Τραπέζης (Μ.Ι.Ε.Τ.) κ. Αγαμέμνονα Τσελίκα, ο οποίος είχε την ευγενή καλοσύνη να φωτογραφήσει για χάρη μας τα απαιτούμενα για την παρούσα εργασία φφ. των κωδίκων 1 και 29 της Βιβλιοθήκης του Παναγίου Τάφου στα Ιεροσόλυμα, τους υπευθύνους του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων (και ιδιαίτερα τον υπεύθυνο της Βιβλιοθήκης Παναγίου Τάφου Αρχιεπίσκοπο Κωνσταντίνης Αρίσταρχο), τους υπευθύνους της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος (Αθήνα), της Γενναδείου Βιβλιοθήκης (Αθήνα), του Πειραματικού Γενικού Λυκείου Μυτιλήνης (και ιδιαίτερα τον κ. Βλάχο), του Ιδρύματος Πατριαρχικών Μελετών (Μονή Βλατάδων, Θεσσαλονίκη), των Βιβλιοθηκών των Θεολογικών Σχολών Αθηνών και Θεσσαλονίκης, της Κεντρικής Βιβλιοθήκης Πανεπιστημίου Ιωαννίνων (και ιδιαίτερα την κα Κ. Μπάντρα), της Βιβλιοθήκης του Πανεπιστημίου Κρήτης (Ρέθυμνο), της Ανωτέρας Εκκλησιαστικής Σχολής Βελλάς (και ιδιαίτερα τον Σχολάρχη, Αρχιμανδρίτη Δημήτριο Αργυρό), της Βιβλιοθήκης της Ι. Μ. Βατοπεδίου (Άγιο Όρος), της Bibliothèque Nationale de France (Παρίσι), της Bodleian Library (Οξφόρδη), του Ινστιτούτου IRHT (Παρίσι), της Herzog August Bibliothek (Wolfenbüttel, Γερμανία), της Βιβλιοθήκης του Friedrich Schiller Universität (Jena, Γερμανία), της Βιβλιοθήκης του Georg August Universität (Göttingen, Γερμανία), της Bibliotheca Apostolica Vaticana, της Bibliotheca Ambrosiana (Μιλάνο), της Bibliotheca Marciana (Βενετία) και του συνεργαζόμενου με αυτήν φωτογραφείου Foto Toso (Βενετία).

Ιδιαίτερο μέρος των ευχαριστιών μας θα πρέπει να αποδοθεί στο Ίδρυμα Κρατικών Υποτροφιών, το οποίο μας παρείχε την απαραίτητη οικονομική στήριξη κατά το διάστημα εκπόνησης της διδακτορικής διατριβής μας βοηθώντας να αντεπεξέλθουμε στις δυσκολίες που προέκυψαν από τις απαιτήσεις της έρευνας.

Ακόμη θα ήθελα να ευχαριστήσω την αδελφή μου Ευαγγελία και το σύζυγό της Παναγιώτη Καρανίκα, οι οποίοι στήριξαν ηθικά την προσπάθειά μου σε δύσκολες περιόδους συγγραφής της παρούσας εργασίας.

Τέλος θα ήθελα ως ελάχιστο φόρο τιμής να αφιερώσω την παρούσα διατριβή στη μνήμη της μητέρα μου Δήμητρας, η οποία έφυγε τόσο νωρίς από κοντά μας, πριν προλάβει να δει την ολοκλήρωση αυτής της προσπάθειας.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η διατριβή αποτελείται από έξι κεφάλαια, όπου προσπαθήσαμε να πραγματευτούμε το υλικό που είχαμε στη διάθεσή μας.

Το 1^ο κεφάλαιο (Εισαγωγή) χωρίζεται σε δύο μέρη. Στο πρώτο εκτίθεται σύντομα το θέμα του Αντιχρίστου και της εσχατολογικής παράδοσης του Χριστιανισμού, ενώ στο δεύτερο μέρος αναλύεται το ιστορικό-γραμματειακό πρόβλημα του Ιππολύτου. Παρουσιάζεται η ιστορία και οι πτυχές του περίπλοκου ιππολύτειου ζητήματος και υιοθετείται η άποψη της πλειονότητας των μελετητών, σύμφωνα με την οποία ο Ιππόλυτος ήταν ένας σχισματικός επίσκοπος Ρώμης, στον οποίο πρέπει να αποδοθούν όλα τα γνήσια έργα του *corpus*. Ακολουθεί η σύντομη παρουσίαση του ιππολύτειου *corpus*.

Το 2^ο κεφάλαιο αφορά στο έργο *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου*, όπου εξετάζονται η γνησιότητα του τίτλου, η πατρότητα, η χρονολόγηση, το περιεχόμενο και οι πηγές, η δομή, η γλώσσα και το ύφος του κειμένου, ανιχνεύεται η πρόσληψή του από μεταγενέστερους συγγραφείς και επιχειρείται η συνολική αποτίμησή του. Ακολουθεί η κριτική έκδοση του έργου, όπου καταγράφονται οι κατακτήσεις και ελλείψεις της προγενέστερης έρευνας και περιγράφεται λεπτομερώς η άμεση και η έμμεση ελληνόγλωσση και ξενόγλωσση παράδοση. Η εξέτασή της ελληνόγλωσσης παράδοσης πραγματοποιείται με βάση την επονομαζόμενη μέθοδο Lachmann και οδηγεί σε έλεγχο του στέμματος του P. Wendland και σε νέα στεμματική κατάταξη. Ακολουθεί το πόρισμα της προγενέστερης έρευνας για τον τύπο κειμένου της *ΚΔ* που είχε υπόψη του ο Ιππόλυτος και η περιγραφή της έντυπης παράδοσης (προσχέδια εκδόσεων, εκδόσεις, μεταφράσεις, κριτικές παρατηρήσεις διορθωτών). Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με το κείμενο της νέας έκδοσης που συνοδεύεται από έναν σύντομο *apparatus fontium* και το κριτικό υπόμνημα, που είναι σε γενικές γραμμές θετικό και αρκετά λεπτομερές λόγω της κατάστασης που παρουσιάζει η παράδοση του κειμένου.

Όσον αφορά στα χωρία της *Αγίας Γραφής* που παραθέτει ο Ιππόλυτος στο κείμενό του, η αρχή που τηρείται στην παρούσα έκδοση είναι να εξετασθούν τα χωρία ένα προς ένα, ώστε να διαπιστωθεί σε ποιες περιπτώσεις τα χωρία α) παρατίθενται αυτολεξεί, β) παρατίθενται από μνήμης και γ) έχουν φθαρεί ή έχουν δεχθεί επεμβάσεις.

Η κριτική έκδοση ολοκληρώνεται με την απόδοση του κειμένου στα νέα Ελληνικά. Η μεταφραστική αρχή που τηρείται είναι η απόδοση της μορφής και του περιεχομένου με τη μέγιστη δυνατή πληρότητα και η διατήρηση του νοήματος του κειμένου στην οποία λαμβάνεται υπόψη η ερμηνεία.

Στο 3^ο κεφάλαιο πραγματοποιείται η κριτική έκδοση του ψευδο-ιππολύτειου έργου *Περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου*. Εκτίθενται τα πορίσματα της προγενέστερης έρευνας για το κείμενο, διερευνάται η πατρότητα, το περιεχόμενο και οι πηγές του και εξετάζεται η παράδοση του κειμένου. Επίσης εκτίθενται οι κατακτήσεις και οι ελλείψεις της προγενέστερης έρευνας, συντάσσεται κατάλογος των χειρογράφων που διασώζουν το έργο και περιγράφονται τα χφφ. που επιλέγονται για την παρούσα κριτική έκδοση. Ακολούθως ανιχνεύεται η τύχη των χειρογράφων της editio princeps και πραγματοποιείται η κριτική εξέταση των χειρογράφων, η οποία οδηγεί στη διαπίστωση της εκτεταμένης νόθευσης της παράδοσης και στην αποτύπωση της σχέσης των χειρογράφων σε stemma codicum. Ακόμη εξετάζεται ο τύπος κειμένου της *ΚΔ* τον οποίο γνωρίζει ο Ψ.-Ιππόλυτος και περιγράφεται η έντυπη παράδοση του κειμένου (εκδόσεις, μεταφράσεις). Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με το κείμενο της νέας έκδοσης, που, όπως και το αντίστοιχο του *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου*, συνοδεύεται από υπόμνημα πηγών, κριτικό υπόμνημα και απόδοση του κειμένου στα νέα Ελληνικά. Οι αρχές που διέπουν την έκδοση του έργου αυτού και την απόδοσή του είναι ίδιες με τις αντίστοιχες της έκδοσης του ιππολύτειου κειμένου.

Το 4^ο κεφάλαιο (Παράρτημα) περιέχει χρήσιμους βοηθητικούς πίνακες των χωρίων της *ΠΔ* και *ΚΔ* που περιλαμβάνονται και στα δύο εκδοθέντα κείμενα, την έμμεση παράδοση του ιππολύτειου και τις πηγές του ψευδο-ιππολύτειου κειμένου.

Στο 5^ο κεφάλαιο οι βιβλιογραφικοί πίνακες περιλαμβάνουν τη βασική βιβλιογραφία και τις Ηλεκτρονικές Πηγές (ιστοσελίδες και λογισμικό) από τις οποίες αντλήθηκε υλικό.

Στο 6^ο κεφάλαιο παρατίθεται φωτογραφικό υλικό.

Η Διατριβή ολοκληρώνεται με την περίληψη (abstract) στα Αγγλικά.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1.1 Ο Αντίχριστος και η εσχατολογική παράδοση

Το ζήτημα του Αντιχρίστου και τα γεγονότα της “δευτέρας παρουσίας” αποτελούν πολύ σημαντικό θέμα για κάθε μελετητή του Χριστιανισμού. Και αυτό είναι απόλυτα δικαιολογημένο, αφού η Χριστιανική θρησκεία από την αρχή της εμφάνισής της έδωσε ιδιαίτερη θέση στο αποκαλυπτικό στοιχείο. Είναι επομένως φυσικό να έχουν ασχοληθεί με τα θέματα αυτά ανά τους αιώνες πολυάριθμοι συγγραφείς της πρώιμης Χριστιανικής, βυζαντινής και μεταβυζαντινής εποχής.⁶ Μάλιστα η σχετική βιβλιογραφία είναι εκτενής και περιλαμβάνει απλά εκλαϊκευτικά συγγράμματα, τα οποία αντανακλούν τις Χριστιανικές παραδόσεις για το επίμαχο ζήτημα,⁷ αλλά και αξιόλογες επιστημονικές μελέτες.⁸

Ο όρος *άντιχριστος* χρησιμοποιείται για πρώτη φορά στην ΚΔ στις *Επιστολές* του Ιωάννη,⁹ για να δηλώσει το πρόσωπο¹⁰ που θα εμφανιστεί, για να αντιταχθεί

⁶ Αναλυτικά για αυτούς τους συγγραφείς, βλ. G. W. H. Lampe, *A Patristic Greek Lexicon*, ed. G. W. H. Lampe, Oxford 1961, σσ. 160-162 (s. v. *άντιχριστος*).

⁷ Θα αρκεστούμε να αναφέρουμε την εργασία του Α. Δ. Δελήμπαση, *Η εποχή του Αντιχρίστου*, Αθήναι ²1981, η οποία αποτελεί μια από τις πιο απλές, αλλά πλήρεις, εκλαϊκευτικές μελέτες σχετικά με τον Αντίχριστο και τη “δευτέρα παρουσία”.

⁸ Από τις πλέον σημαντικές είναι οι μελέτες των W. Bousset, *Der Antichrist in der Überlieferung des Judentums, des neuen Testaments und der alten Kirche*, Göttingen 1895· M. Friedländer, *Der Antichrist in den vorchristlichen jüdischen Quellen*, Göttingen 1901· B. Rigaux, *L'Antéchrist et l'opposition au Royaume messianique dans l'Ancien et le Nouveau Testament*, Gembloux – Paris 1932· R. K. Emmerson, *Antichrist in the Middle Ages: a Study of Medieval Apocalypticism, Art, and Literature*, Seattle 1984· G. C. Jenks, *The Origins and early Development of the Antichrist myth*, Beihefte zur Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der älteren Kirche 59, Berlin 1991· B. McGinn, *Antichrist: Two Thousand Years of Fascination with Human Evil*, San Francisco 1994· G. W. Lorein, *Het thema van de antichrist in de intertestamentaire periode* (δ. δ.), Groningen 1997· J. R. Armogathe, *L'Antéchrist à l'âge classique: exégèse et politique*, Paris 2005, ιδιαίτερα σσ. 33 κ. εξ.: 43 κ. εξ.: C. Badilita, *Métamorphoses de l'Antichrist chez les Pères de l'Église*, Théologie historique 116, Paris 2005.

⁹ *Επιστολή Ιωάννου* Α' 2, 18-2, 22: 4, 3: Β' 7. Προκαλεί εντύπωση πως ούτε στην *Αποκάλυψιν* ούτε στην *Επιστολήν προς Θεσσαλονικείς* Β' 2, 3-2, 12 του Παύλου χρησιμοποιείται ο όρος *άντιχριστος*.

¹⁰ Ο Αντίχριστος άλλοτε παρουσιάζεται ως άνθρωπος εμφορούμενος από το πνεύμα του Σατανά και άλλοτε ως ο Σατανάς προσωποποιημένος (W. Bousset, *ό. π.*, σσ. 88 κ. εξ.). Από τον Ε' αι. και μετά οι εκκλησιαστικοί συγγραφείς υποστηρίζουν ότι ο Αντίχριστος είναι άνθρωπος, αλλά ορισμένα κείμενα συνδυάζουν την ιδέα αυτή με μια παλαιότερη ιδέα ενός Αντιχρίστου – αν όχι του ίδιου του Σατανά – ως προσωποποίησης του κακού που εμφανίζεται ως ερπετό ή δράκοντα (P. J. Alexander,

στον Ιησού Χριστό και τη Χριστιανική πίστη θέλοντας να πάρει τη θέση του. Ουσιαστικά ο Αντίχριστος αποτελεί έναν “εσχατολογικό αντίπαλο” του Θεού¹¹ με εβραϊκή καταγωγή από τη φυλή Δαν,¹² ο οποίος θα εμφανιστεί στο τέλος της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας (έσχατοι χρόνοι).¹³ Στην αρχή της βασιλείας του¹⁴ θα

The Byzantine Apocalyptic Tradition, Berkeley – Los Angeles – London 1985, σ. 195). Για τη βιβλιογραφία των φυσικών περιγραφών του Αντιχρίστου, βλ. M. Denis, *Introduction aux pseudépigraphes grecs d'Ancien Testament*, Leiden 1970, σ. 165.

¹¹ RGG, I, σ. 531. Ανάλογοι “αντίπαλοι” είναι γνωστοί και από άλλα χωρία της ΚΑ, όπου χαρακτηρίζονται ως ψευδοπροφήτες και ψευδο-Χριστοί, αλλά δεν κατονομάζονται, ενώ στο ίδιο πλαίσιο πρέπει να τοποθετηθεί και η εμφάνιση της ανίερης τριάδας, η οποία αποτελεί τον εσχατολογικό αντίπαλο της Αγίας Τριάδας. Αντι-Μεσσίες κάνουν την εμφάνισή τους και στην ΠΑ, αλλά σχετικά με αυτούς υπάρχουν πολλές αμφιβολίες, ενώ αναφορές σε αντιπάλους του Θεού υπάρχουν στις προφητείες της Σίβυλλας και τα χειρόγραφα του Qumran (RGG, ό. π.), όπου γίνεται λόγος για τον Belial/Beliar. Για τον Belial και άλλους εχθρούς της κοινότητας του Qumran και τα σχετικά χωρία των χειρογράφων, βλ. F. M. Cross, “The Historical Context of the Scrolls”, *UDSS*, ελλην. μετ. Β. Λάππα (μετάφρ. εισαγωγής – επιμέλεια Ε. Κεκροπούλου), *Η Περιπέτεια των Χειρογράφων της Νεκράς Θάλασσας* – Ιστορικό Δοκίμιο, Αθήνα 1997, σσ. 89 κ. εξ. (Belial, Δόλιος Ιερέας, Κατηραμένος, Ψευδής Χρησμός, Οργίλος Λέων). J. C. VanderKam, “The Dead Sea Scrolls and Christianity”, ό. π., σ. 370 (Belial): 390 (Αρχοντας του Σκότους). Για τα διάφορα ονόματα ή χαρακτηρισμούς που αποδίδονται από τους Χριστιανούς συγγραφείς στον Αντίχριστο (*Βελίαρ* = *ἄνθρωπος τῆς ἀνομίας: apostata et iniquus et homicida: ἀλάστωρ καὶ ἀπηνής* κ. ά.), βλ. W. Bousset, ό. π., σσ. 86-88. A.-M. Gerard & A. Nordon-Gerard, *Dictionnaire de la Bible*, Chronologie, Cartes, Lexique établi par Andrée Nordon-Gerard, Paris 1989, σσ. 79-80 (s. v. ANTÉCHRIST ou ANTICHRIST).

¹² W. Bousset, ό. π., σσ. 84-86, όπου γίνεται αναφορά στις σχετικές πηγές. Πρώτος ο Ειρηναίος (*Adv. Haer.* 5, 30, 2) μιλάει ρητά για έναν Εβραίο Αντίχριστο με καταγωγή από τη φυλή Δαν και τον ακολουθεί ο Ιππόλυτος (*Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* 14). Σύμφωνα με τον C. E. Hill (“Antichrist from the tribe of Dan”, *JThS* 46/1 (1995) 105) “η Χριστιανική απεικόνιση του Αντιχρίστου ως ενός Ιουδαίου ψευδο-Μεσσία, ακόμη και ενός Δανίτη, πρέπει να ιδωθεί μέσα στο περιβάλλον της συνεχιζόμενης αντιπαράθεσης μεταξύ Εβραίων και Χριστιανών σχετικά με τον Μεσσία και σχετικά με τη σωστή ερμηνεία των προφητικών Γραφών της ΠΑ. Είναι μια περισσότερο ή λιγότερο άμεση Χριστιανική αντίδραση στο φαινόμενο της συνεχιζόμενης εβραϊκής προσδοκίας του Μεσσία υπό το πρίσμα της προηγούμενης εμφάνισης και απόρριψης του Χριστού.” Σχετικά με την καταγωγή από τη φυλή Δαν ο E. Norelli (*Ippolito L'Antichristo*, Bibliotheca Patristica X, Firenze 1987, σ. 189) παρατήρησε πως η φυλή αυτή συνδεόταν ήδη από τα χρόνια του Μωσέ με την ειδωλολατρία στο Βόρειο Ισραήλ. Είναι φανερό πως η φυλή Δαν πληρούσε τις προϋποθέσεις για να “γεννήσει” τον Αντίχριστο, γιατί αυτή η φυλή αποτελούσε το “μαύρο πρόβατο” της Ιουδαίας.

¹³ W. Bousset, ό. π., σσ. 77-83, όπου γίνεται αναφορά στις σχετικές πηγές. Πρέπει όμως να σημειωθεί πως ο P. J. Alexander (ό. π., σσ. 199-200) εντόπισε δύο διαφορετικές παραδόσεις στη βυζαντινή

νικήσει τους βασιλείς της Αιγύπτου, της Λιβύης και της Αιθιοπίας¹⁵ και μετά, αφού χτίσει το ναό του Σολομώντος, θα απαιτήσει να λατρευθεί ως θεός λαμβάνοντας θέση μέσα στο ναό.¹⁶ Ως ψευδο-Μεσσίας των Ιουδαίων¹⁷ και έχοντας πάντα ως στόχο να παραπλανήσει όλα τα έθνη, για να κερδίσει ψυχές,¹⁸ θα επιτελέσει πολλά θαύματα¹⁹ και θα αποστείλει ψευδο-προφήτες σε όλη την οικουμένη.²⁰ Μόλις το πλήθος παραπλανηθεί και τον ακολουθήσει,²¹ θα επέλθει στη γη περίοδος ξηρασίας και ακαρπίας,²² ώστε να αναγκαστούν οι άνθρωποι να λάβουν το χάραγμα του Αντιχρίστου, αν θέλουν να εξασφαλίσουν τα απαραίτητα για τη διαβίωσή τους.²³ Τότε ο Θεός θα αποστείλει τους προφήτες Ενώχ και Ηλία, για να προειδοποιήσει την ανθρωπότητα για τον κίνδυνο.²⁴ Όσοι ακούσουν το θεϊκό μήνυμα και δεν δεχθούν να προσκυνήσουν τον Αντίχριστο ως θεό θα διωχθούν και θα υποστούν άγρια βασανιστήρια,²⁵ αλλά ο Θεός θα συντομεύσει το χρόνο των διώξεων²⁶ και θα

αποκαλυπτική παράδοση, μια που τοποθετεί την εμφάνιση του Αντιχρίστου πριν από την παράδοση του τελευταίου αυτοκράτορα των Ρωμαίων και μια που την τοποθετεί μετά.

¹⁴ Οι βυζαντινές αποκαλύψεις παρουσιάζουν συχνά διαφοροποιήσεις ως προς τη σειρά των γεγονότων της δράσης του Αντιχρίστου, οι οποίες οφείλονται εν μέρει σε λογοτεχνικές αφηγηματικές τεχνικές (P. J. Alexander, *ό. π.*, σσ. 217-223).

¹⁵ W. Bousset, *ό. π.*, σσ. 102-104.

¹⁶ *Ο. π.*, σσ. 104-108· P. J. Alexander, *ό. π.*, σσ. 205-206.

¹⁷ W. Bousset, *ό. π.*, σσ. 108-112· P. J. Alexander, *ό. π.*, σ. 203.

¹⁸ P. J. Alexander, *ό. π.*, σ. 201.

¹⁹ Για τα θαύματα του Αντιχρίστου και τις σχετικές αναφορές των Χριστιανών συγγραφέων, βλ. W. Bousset, *ό. π.*, σσ. 115-124· P. J. Alexander, *ό. π.*, σσ. 201-202.

²⁰ W. Bousset, *ό. π.*, σσ. 124-125.

²¹ *Ο. π.*, σσ. 126-129.

²² *Ο. π.*, σσ. 129-132.

²³ *Ο. π.*, σσ. 132-134.

²⁴ *Ο. π.*, σσ. 134-139· P. J. Alexander, *ό. π.*, σσ. 211-215. Αξίζει να σημειωθεί πως το όνομα του Ιωάννη του θεολόγου παρουσιάζεται δίπλα στα ονόματα του Ενώχ και του Ηλία σε ένα μέρος της βυζαντινής αποκαλυπτικής παράδοσης (P. J. Alexander, *ό. π.*, σσ. 214-215).

²⁵ W. Bousset, *ό. π.*, σσ. 139-143. Τα βασανιστήρια και οι διωγμοί των πιστών από τον Αντίχριστο θυμίζουν ως ένα βαθμό τους διωγμούς των πρώτων Χριστιανών από τους Ρωμαίους. Για τις ποινές που επέβαλλαν οι Ρωμαίοι στους συλληφθέντες Χριστιανούς, βλ. Α. Κ. Μπουρδάρα, *Το δίκαιο στα αγιολογικά κείμενα*, Forschungen zur Byzantinischen Rechtsgeschichte, Athener Reihe, herausgegeben von Spyros Troianos 2, Αθήνα 1987, σσ. 80-110. Για το ρωμαϊκό δίκαιο, βλ. το μνημειώδες έργο του T. Mommsen, *Le droit pénal romain*, Traduction de l'allemand par J. Duquesne, I-III, Paris 1907 και τις διαλέξεις του Βρετανού ιστορικού της Αρχαίας Ρώμης Α. Ν.

επέμβει, για να διασωθούν οι πιστοί.²⁷ Ουσιαστικά εδώ τελειώνει η δράση του Αντιχρίστου και ακολουθεί η δίκη και η τιμωρία του²⁸ πριν από τη “δευτέρα παρουσία” του Κυρίου.

Η προέλευση της ιδέας του εσχατολογικού αντιπάλου και του όρου *άντιχρίστος* αποτελεί θέμα συζήτησης ανάμεσα στους επιστήμονες. Ο W. Bousset προσπάθησε να εντοπίσει τις καταβολές της ιδέας του Αντιχρίστου σε διάφορες αντιλήψεις της Μέσης Ανατολής, όπως είναι η αρχαία περσική δοξασία για έναν αντίπαλο του Θεού και η ιουδαϊκή αντίληψη για έναν κακό βασιλιά-αντίπαλο του Θεού,²⁹ ενώ ο R. E. Brown³⁰ υπέθεσε πως ο όρος *άντιχρίστος* δημιουργήθηκε από Χριστιανούς της ρωμαϊκής Μ. Ασίας ή Σύρους μετανάστες στην περιοχή αυτή, οι οποίοι είχαν γνωρίσει τις απόψεις του Παύλου για έναν εσχατολογικό κακό βασιλιά.³¹

Είναι φανερό πως οι επιστήμονες εντοπίζουν τον πυρήνα της ιστορίας του Αντιχρίστου σε εξωβιβλικές πηγές. Όπως είναι αναμενόμενο, η φύση των πηγών καθόρισε τόσο τη μορφή των εσχατολογικών συγγραμμάτων όσο και τις ιδιότητες που θα έπρεπε να διαθέτει όποιος ήθελε να συγγράψει για τα θέματα αυτά. Συγκεκριμένα τα έργα εσχατολογικού περιεχομένου δεν θα μπορούσαν να έχουν τη λογοτεχνική μορφή του υπομνήματος,³² τη στιγμή που αντλούν κυρίως εξωβιβλικό

Sherwin-White, *Roman Society and Roman Law in the New Testament*, The Sarum Lectures 1960 – 1961, Oxford 1965 (¹1963), passim, όπου παρατίθενται και οι απόψεις των Χριστιανών συγγραφέων της ΚΑ επί του ζητήματος του ρωμαϊκού δικαίου.

²⁶ W. Bousset, *ό. π.*, σσ. 143-144· P. J. Alexander, *ό. π.*, σσ. 209-211.

²⁷ W. Bousset, *ό. π.*, σσ. 145-148.

²⁸ *Ο. π.*, σσ. 148-154. Στη βυζαντινή αποκαλυπτική παράδοση παρατηρείται μεγάλη διαφοροποίηση, όσον αφορά στην τιμωρία του Αντιχρίστου (P. J. Alexander, *ό. π.*, σσ. 216-217).

²⁹ W. Bousset, *ό. π.*, σσ. 99-101.

³⁰ R. E. Brown, *The Epistles of John*, Anchor Bible 30, New York 1970, σ. 333.

³¹ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τις πρώιμες πηγές επί του ζητήματος του Αντιχρίστου, βλ. G. C. Jenks, *ό. π.*, ενώ για μια λεπτομερή εξέταση της διαμόρφωσης της εσχατολογικής διδασκαλίας, βλ. B. McGinn, *ό. π.*

³² P. J. Alexander, *ό. π.*, σ. 224. Το υπόμνημα ως λογοτεχνικό είδος αποτελεί δημιούργημα του αρχαίου κόσμου, πολύ πριν από την εμφάνιση του Χριστιανισμού (για μια σύντομη επισκόπηση της ιστορίας του υπομνήματος ως λογοτεχνικού είδους στον αρχαίο κόσμο, βλ. J. A. Cerrato, *Hippolytus between East and West. The Commentaries and the Provenance of the Corpus*, Oxford – New York 2002, σσ. 14-15). Το Χριστιανικό εξηγητικό υπόμνημα έχει ρίζες στην ιουδαϊκή παράδοση (S. J. D. Cohen, *From the Maccabees to the Mishnah*, Library of Early Christianity, Philadelphia 1987, σσ.

υλικό, αλλά θα είχαν εξηγητικό χαρακτήρα, ώστε οι αντιχριστολογικές παραδόσεις να μπορέσουν να βρουν έρεισμα σε χωρία της *Αγίας Γραφής*. Όπως είναι φανερό, οι ιδιότητες που θα έπρεπε να διαθέτει όποιος ήθελε να συγγράψει για τα θέματα αυτά ήταν η γνώση των εσχατολογικών παραδόσεων και η κατάρτιση στην *Αγία Γραφή*.

Με βάση τα παραπάνω μπορεί να γίνει κατανοητό γιατί ο Χριστιανός συγγραφέας του 2^{ου}-3^{ου} αι. Ιππόλυτος έδωσε στο *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* εξηγητικό χαρακτήρα αναζητώντας στήριξη των απόψεών του στις *Γραφές* – ιδιαίτερα στον *Δανιήλ*³³ και την *Αποκάλυψιν*.³⁴ Μάλιστα η εξοικείωσή του με την *ΠΔ* και *ΚΔ* και η ιδιαίτερη εκτίμηση που απολάμβανε ως γνώστης των εσχατολογικών παραδόσεων τού έδωσαν τη δυνατότητα να γίνει ένας από τους πρωτοπόρους της αντιχριστολογικής Γραμματείας με φήμη που διατηρήθηκε ακόμη και μετά την πτώση της βυζαντινής αυτοκρατορίας.

174-213) και την εξηγητική δραστηριότητα των ραβίνων του Α' αι. π. Χ. και μετά, οι οποίοι με αυτόν τον τρόπο σκόπευαν να ενισχύσουν πνευματικά τον Ιουδαϊσμό της διασποράς (J. L. Kugel, "Early Interpretation: The Common Background of Later Forms of Biblical Exegesis", *EBI*, σσ. 52-72). Μάλιστα στην Αλεξάνδρεια η εξηγητική αυτή προσπάθεια (όπως εκπροσωπείται στα έργα του Φίλωνα) επεκτάθηκε σε ευρύτερους τομείς της ελληνιστικής σκέψης και ήρθε σε επαφή με την ελληνιστική φιλοσοφία (H. Chadwick, "Philo and the Beginning of Christian Thought", A. H. Armstrong (ed.), *Later Greek and Early Medieval Philosophy*, Cambridge 1967, σσ. 137-157· J. A. Cerrato, *ό. π.*, σ. 15). Με άλλα λόγια ο χαρακτήρας του Χριστιανικού εξηγητικού υπομνήματος καθορίστηκε από την ιουδαϊκή εξηγητική παράδοση, καθώς η αποδοχή της *ΠΔ* ως προπαρασκευαστικού και προφητικού κειμένου αποτέλεσε βασική προϋπόθεση του Χριστιανικού υπομνήματος (R. W. Greer, "The Christian Bible and Its Interpretation", *EBI*, σσ. 126-154), τα ελληνιστικά ακαδημαϊκά μοντέλα, γιατί οι Χριστιανοί εξηγητές υιοθέτησαν τα υπάρχοντα "γραμματικά" και "φιλοσοφικά" πρότυπα για τη δική τους εργασία, και τέλος τις συνθήκες της εποχής, επειδή το υπόμνημα ως είδος ήταν χρήσιμο μέσο στα χέρια των Χριστιανών συγγραφέων, για να αντικρούσουν τις αιρετικές παρερμηνεύσεις που είχαν κάνει ήδη την εμφάνισή τους (J. A. Cerrato, *ό. π.*, σ. 15).

³³ Αξίζει να σημειωθεί πως το βιβλίο του *Δανιήλ* έδωσε το έναυσμα για μια ολόκληρη απόκρυφη Γραμματεία (για την οποία, βλ. L. DiTomasso, *The Book of Daniel and the Apocryphal Daniel Literature*, *Studia in Veteris Testamenti Pseudepigrapha* 20 (Series editors: M. Knibb, H. J. de Jonge, J.-C. Haelewyck, J. Tromp), Leiden – Boston 2005) και είχε μεγάλη επίδραση στην εβραϊκή και Χριστιανική σκέψη (*ό. π.*, σ. 10, υποσ. 34 και 35). Μάλιστα πολλοί εκκλησιαστικοί συγγραφείς – συμπεριλαμβανομένου του Ιππολύτου, του Ωριγένη, του Πορφυρίου και του Ιερωνύμου – συνέθεσαν μελέτες ή υπομνήματα για το κείμενο αυτό.

³⁴ Το συμπέρασμα αυτό ισχύει ως ένα σημείο και για το συγγραφέα Ψ.-Ιππόλυτο και το έργο του *Περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου*.

Εντούτοις παρά την πρόσληψη του έργου του Ιππολύτου από τους μεταγενέστερους εσχατολογικούς συγγραφείς, οι διαθέσιμες πληροφορίες για το πρόσωπο του συγγραφέα προκαλούν ακόμη και σήμερα διαφωνίες στους κύκλους των μελετητών. Γι' αυτόν το λόγο πρέπει να σταθούμε λίγο στη συζήτηση σχετικά με το συγγραφέα Ιππόλυτο και το έργο του, πριν προχωρήσουμε παρακάτω.

1.2 Το ιστορικό-γραμματειακό πρόβλημα του Ιππολύτου

Η μορφή του συγγραφέα Ιππολύτου και το αποδιδόμενο από τη χειρόγραφη παράδοση *corpus* στο πρόσωπο αυτό απασχόλησαν αρκετά τους επιστήμονες ήδη από τον ΙΣΤ΄ αιώνα και προκαλούν μια διαρκή αντιπαράθεση, η οποία διατηρείται αμείωτη για δεκαετίες, αφού δεν έχει δοθεί ακόμη καμία οριστική απάντηση σε καίρια ερωτήματα. Η φύση του προβλήματος είναι τέτοια και οι πτυχές του τόσες πολλές, ώστε να δικαιούμαστε να μιλάμε για “ιππολύτειο ζήτημα”, χωρίς αυτό να θεωρείται υπερβολικό ή αδικαιολόγητο.³⁵ Για το λόγο αυτό είναι απαραίτητη η εκτενής εξέταση της ταυτότητας του συγγραφέα.

Πριν παρουσιαστούν οι διάφορες θεωρίες που έχουν κατά καιρούς διατυπωθεί για το συγγραφέα Ιππόλυτο και το ιππολύτειο *corpus* μπορούμε να συνοψίσουμε τα ερωτήματα που αποτελούν τον πυρήνα του προβλήματος αυτού, όπως τα έθεσαν οι A. Brent³⁶ και J. A. Cerrato:³⁷ Πόσα εξέχοντα πρόσωπα της πρώιμης περιόδου της εκκλησίας έφεραν το όνομα Ιππόλυτος; Ποιος απ' αυτούς συνέγραψε χριστιανικά κείμενα; Στο παραδοσιακό ιππολύτειο *corpus*³⁸ (δηλαδή

³⁵ S. Pricoco, “Osservazioni sulla struttura letteraria del ‘De Christo et Antichristo’ di Ippolito”, *Orpheus* 12 (1965) 133.

³⁶ A. Brent, *Hippolytus and the Roman Church in the Third Century*, Suppl. to VChr 31, Leiden – New York – Köln 1995, σ. 1.

³⁷ J. A. Cerrato, *ό. π.*, σσ. 3-4. Πριν από τον A. Brent και τον Cerrato, ο E. Norelli (*ό. π.*, σσ. 9-32) ασχολήθηκε λιγότερο διεξοδικά με το συγκεκριμένο ζήτημα.

³⁸ Ο όρος *παραδοσιακό ιππολύτειο corpus* χρησιμοποιείται από τον J. A. Cerrato (*ό. π.*, σσ. 4 κ. εξ.), για να δηλωθεί το σύνολο των κειμένων που παραδίδονται και αποδίδονται από τις πηγές σε ένα συγγραφέα (ή περισσότερους) με το όνομα Ιππόλυτος, ο οποίος έδρασε πριν από τη Σύνοδο της Νίκαιας. Αρκετές συνθέσεις του *corpus* ορίζονται ως αρκετά μεταγενέστερες αυτής της περιόδου και εντάσσονται στα ψευδεπίγραφα κείμενά του, τα οποία αποδίδονται συμβατικά σε ένα

αυτό της περιόδου πριν από τη σύνοδο της Νίκαιας, 325 μ. Χ.) απαντά ένας ή περισσότεροι συγγραφείς; Εάν ένας μόνο συγγραφέας παρήγαγε το παραδοσιακό *corpus*, τότε τι μπορεί να γίνει γνωστό για την ταυτότητα, το αξίωμα, τις δραστηριότητες και την κοινότητα στην οποία έδρασε; Εάν το παραδοσιακό *corpus* είναι προϊόν περισσοτέρων του ενός συγγραφέων, τότε ποια είναι η πατρότητα καθενός έργου και τι είναι γνωστό για την ταυτότητα, το αξίωμα, τις δραστηριότητες και την κοινότητα στην οποία έδρασαν οι συγγραφείς; Ποια μορφή αναπαριστούσε αρχικά ο ανδριάντας του Ιππολύτου και ποια η σχέση του με το λατρευτικό κέντρο που ανέσκαψε ο De Rossi στη Via Tiburtina, στη Ρώμη; Είχε ο Ιππόλυτος την ιδιότητα του σχισματικού επισκόπου (αντι-πάπα); Ποια ήταν η σχέση του Ιππολύτου με τον επίσκοπο Ρώμης Κάλλιστο, ο οποίος μαρτύρησε το 223 μ. Χ.;

Αξιοσημείωτη είναι επίσης η *ρευστή* κατάσταση που επικρατεί σχετικά με την πατρότητα και τη χρονολόγηση μερικών έργων του *corpus*. Ας προστεθεί επομένως ένα ακόμη σημαντικό ερώτημα: Ποια έργα εντάσσονται στο παραδοσιακό ιππολύτειο *corpus*;

1.2.1 Επισκόπηση της ιππολύτειας έρευνας³⁹

Υπό το όνομα του Ιππολύτου παραδίδεται μεγάλος αριθμός κειμένων⁴⁰ και σχετικά με το πρόσωπό του πολλά έχουν γραφτεί και υποστηριχθεί. Σύμφωνα με τον J. B. Pitra:

“an etiam fuerit Alexandrinus, an Galliarum alumnus, an Orientalis, an Bostrorum aut Arabum antistes, ut multi referent; an praesul Urbis aut suburbicarius, an tandem imperii senator, ut graves asserunt Maurini...”⁴¹

συγγραφέα Ψ.-Ιππόλυτο. Πάντως ο ακριβής καθορισμός των νόθων έργων είναι ζήτημα επί του οποίου οι επιστήμονες ακόμη δεν έχουν συμφωνήσει (J. A. Cerrato, *ό. π.*, σ. 4, υποσ. 4).

³⁹ Στην επισκόπηση της ιππολύτειας έρευνας και ιδιαίτερα στην παρουσίαση των θεωριών περί του Ιππολύτου ιδιαίτερα χρήσιμη είναι η εργασία του J. A. Cerrato (*ό. π.*).

⁴⁰ Μάλιστα φαίνεται πως η δημοτικότητα του ονόματος του Ιππολύτου στην περιοχή της ανατολικής Μεσογείου βοήθησε στη σύνδεση του συγγραφέα με πολλά ψευδεπίγραφα συγγράμματα της Ανατολής (λ. χ. *Περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου, Περὶ τῶν ἰβ' ἀποστόλων* κ. ά.) τουλάχιστον από τον Ζ' αι. μ. Χ. και εντεύθεν (A. Brent, *ό. π.*, σ. 175).

“ο Ιππόλυτος είτε ήταν Αλεξανδρινός είτε θρέμμα της Γαλατίας είτε από την Ανατολή είτε αρχιερέυς των Βόστρων ή των Αράβων, όπως αναφέρουν πολλοί· είτε ηγεμών στη Ρώμη ή τα περίχωρά της είτε συγκλητικός της αυτοκρατορίας, όπως διαβεβαιώνουν οι σπουδαίοι μοναχοί του S. Mauri...”

Βέβαια το πρόβλημα του Ιππολύτου ξεκινά πρώτα απ’ όλα από τη συχνή χρήση του ονόματος *Ιππόλυτος* ως βαπτιστικού στις αρχαίες εκκλησιαστικές κοινότητες⁴² και εκτείνεται ακολούθως στις μαρτυρίες⁴³ που υπάρχουν για το πρόσωπο αυτό. Πρόκειται για μαρτυρίες αρκετά ετερόκλητες: το ιππολύτειο *corpus*, όπως το γνωρίζουμε από την άμεση ή την έμμεση παράδοση, αγιογραφικές και λειτουργικές παραδόσεις, καταλόγους των προκαθημένων της Ρωμαϊκής Εκκλησίας (*Catalogus Liberianus*, *Liber Pontificalis*), αναφορές εκκλησιαστικών συγγραφέων (π. χ. Ευσέβιος, Δάμασος, Απολλινάριος Λαοδικείας, Ιερώνυμος, Θεοδώρητος Κύρου, Προυδέντιος, Φώτιος κ. ά.), αρχαιολογικά μνημεία (ανδριάντας Ιππολύτου), αρχαίες εκκλησίες κ. ά.⁴⁴

Το πρόβλημα των πηγών για τους μελετητές του Ιππολύτου έγκειται στο γεγονός πως οι πληροφορίες που προσφέρονται είναι άλλοτε ελλιπείς και άλλοτε αντικρουόμενες, με αποτέλεσμα να δημιουργείται ένα περίπλοκο ζήτημα που

⁴¹ J. B. Pitra, *Analecta Sacra – Spicilegio Solesmensi parata*, edidit Johannes Baptista Card. Pitra Episcopus Tusculanus S. E. R. Bibliothecarius, II (Patres Antenicani), Parisiis 1884, σ. 218.

⁴² Τη συχνότητα αυτή επισήμανε ο J. J. I. von Döllinger (*Hippolytus and Callistus: or, The church of Rome in the First Half of the Third Century*. With special reference to the writings of Bunsen, Wordsworth, Baur, and Giesler / by John J. Ign. von Döllinger, translated, with introduction, notes, and appendices by Alfred Plummer, Edinburgh 1876, σσ. 38-39).

⁴³ Με τις πηγές για τη ζωή και τη συγγραφική δραστηριότητα του Ιππολύτου έχουν ασχοληθεί διεξοδικά οι H. Achelis (*Hippolytstudien*, TU 16/4, Leipzig 1897, σσ. 3 κ. εξ.)· A. von Harnack (*Geschichte der altchristlichen Literatur bis Eusebius*, I (Die Überlieferung und der Bestand), 2. Halbband, Leipzig 1958 (επανεκδοση), σσ. 605 κ. εξ. και II (Die Chronologie), 2 (Die Chronologie der Literatur von Irenäus bis Eusebius), Leipzig 1958 (επανεκδοση), σσ. 209 κ. εξ.)· G. Bovini (*Sant’ Ippolito dottore e martire del III secolo*, Coll. Amici delle catacombe 15, Città del Vaticano 1943, σσ. 4 κ. εξ.)· A. Brent (ό. π., passim)· J. A. Cerrato (ό. π., σσ. 25-75: 83-93: 108-113). Οι τρεις πρώτοι συγγραφείς εξετάζουν και τις αγιογραφικές πηγές περί του Ιππολύτου.

⁴⁴ Οι μελετητές που ασχολήθηκαν με το ιππολύτειο ζήτημα προχώρησαν συχνά σε περαιτέρω κατηγοριοποιήσεις των πηγών με βάση διαφορετικά κριτήρια, όπως την αναφορά ή όχι σε συγγραφική δραστηριότητα του Ιππολύτου (E. Norelli, ό. π., σσ. 10 κ. εξ.), την αναφορά ή όχι στον τόπο δράσης του (J. A. Cerrato, ό. π., σ. 68, υποσ. 44) κ. ο. κ.

προσφέρει ακόμη και σήμερα περιθώρια για έρευνα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το θέμα της καταγωγής του Ιππολύτου: οι πρώιμες πηγές (όπως ο Ευσέβιος και ο Ιερώνυμος⁴⁵) δεν αναφέρονται στην καταγωγή του συγγραφέα, ενώ ανατολικές μεσαιωνικές πηγές (λ. χ. ο Απολλινάριος Λαοδικείας)⁴⁶ αποδίδουν δυτική καταγωγή στο συγγραφέα αρκετών έργων του *corpus*. Αντίθετα άλλες πηγές (π. χ. ο Θεοδώρητος Κύρου)⁴⁷ σκιαγραφούν έναν ανατολικής καταγωγής συγγραφέα Ιππόλυτο.

Βέβαια στην παρούσα εργασία δεν είναι δυνατόν να επεκταθούμε και να αναπτύξουμε λεπτομερώς τις πτυχές του προβλήματος της ταυτότητας του Ιππολύτου, γιατί η σχετική βιβλιογραφία είναι απέραντη και, για να εκτεθούν πλήρως οι απόψεις κάθε ερευνητή και να εξιστορηθεί το χρονικό των φιλολογικών και προσωπικών αντιπαραθέσεων ανάμεσα στους μελετητές, θα χρειαζόταν τουλάχιστον μια αυτοτελής μελέτη διόλου ευκαταφρόνητου μεγέθους. Εντούτοις κρίνεται σκόπιμο να αναφερθούμε σύντομα σε γεγονότα που αποτέλεσαν σταθμό στη μελέτη του προσώπου του Ιππολύτου και του επίμαχου *corpus*, και να παρουσιάσουμε συνοπτικά και κατά χρονολογική σειρά τις βασικές υποθέσεις και κατευθύνσεις της ιππολύτειας έρευνας.

⁴⁵ Ευσέβιος, *Ἑκκλ. Ἱστορία* 6. 20: 6. 22: 6. 46, 5 και Ιερώνυμος, *De vir. ill.* 61. Μάλιστα ο Ιερώνυμος αναφέρεται στον Ιππόλυτο και σε άλλα σημεία (*Chronicon*, PL 8, coll. 741-742, *Epistula* 36, 16: 48, 19: 70, 4: 71, 6: 73, 2 και 84, 7, *Commentarium in Zachariam* prologus, 2, 28-2, 34, *Commentarium in Danielelem*, PL 25, coll. 547-548 και *Commentarium in Esaiam*, prologus, 1, 1), χωρίς ωστόσο να αναφέρει κάτι σχετικό με την καταγωγή του. Για την ανάλυση των πηγών αυτών, βλ. J. A. Cerrato, *ό. π.*, σσ. 26 κ. εξ. (Ευσέβιος) και 45 κ. εξ. (Ιερώνυμος).

⁴⁶ Ο Απολλινάριος Λαοδικείας σε ένα σωζόμενο απόσπασμα από το υπόμνημα που έγραψε στον Δανιήλ αναφέρει: “Εὐσέβιος ὁ Παμφίλου καὶ Ἰππόλυτος ὁ ἀγιώτατος ἐπίσκοπος Ῥώμης ἀπεικάζουσι τὴν προκείμενην τοῦ Ναβουχοδονόσορ ὄρασιν τῇ τοῦ προφήτου Δανιήλ ὀπτασίᾳ.” (Κείμενο: A. Maius, *Scriptorum veterum nova collectio e vaticanis codicibus edita ab Angelo Maio, Bibliothecae Vaticanae Praefecto*, I, 2, Romae 1825, σ. 173). Για την ανάλυση των πηγών αυτής της κατηγορίας, βλ. J. A. Cerrato, *ό. π.*, σσ. 83-90.

⁴⁷ Θεοδώρητος Κύρου, *Ἑρανισταὶ* 1, 77 και 1, 88, *Ἐπιστολή* 146. Για την ανάλυση των πηγών αυτής της κατηγορίας, βλ. J. A. Cerrato, *ό. π.*, σσ. 69-75.

Το 1551⁴⁸ ανακαλύφθηκε σε μια κατεστραμμένη εκκλησία στο κοιμητήριο Verano (ανάμεσα στη Via Tiburtina και τη Via Nomentana), στη Ρώμη της Ιταλίας ένας ανδριάντας⁴⁹ που απεικόνιζε καθήμενη ακέφαλη μορφή, ενδεδυμένη με το σοφιστικό τρίβωνα. Η ανεύρεση του ανδριάντα αποδόθηκε⁵⁰ στον αρχαιολόγο P. Ligorio,⁵¹ ο οποίος με τη βοήθεια του Ολλανδού ερευνητή επιγραφών M. Smetius

⁴⁸ Τη χρονολογία αυτή αναφέρει ο M. Smetius, βοηθός του Ligorio, ο οποίος αναφέρει: “Tabulae inveniendi Paschatis, descriptae è sede statuae sedentis (ut videtur) Hippolyti Episcopi cuius meminit Divus Hieronymus in Catalogo Scriptorum ecclesiasticorum reperta non procul ab aede Divi Laurentii extra muros, ut vocant, anno eo MDLI” (M. Smetius, *Inscriptionum antiquarum quae passim per Europam, liber. Accessit Auctarium a I. Lipsio.*, Lugduni Batavorum 1588, ff. 37^v-38^r). Όπως δείχνει ο A. Brent (ό. π., σσ. 15-16), είναι εξίσου πιθανόν η χρονολογία ανεύρεσης του ανδριάντα να τοποθετείται πριν από το 1551 και η λανθασμένη χρονολόγηση που δίνει ο Smetius να οφείλεται σε ολίσθημα της μνήμης του.

⁴⁹ Σύμφωνα με τη M. Guarducci (“La Statua di «Sant’ Ippolito» in Vaticano”, *RPARA* 47 (1974/75) 163-190) η κατασκευή του ανδριάντα τοποθετείται στην περίοδο 222-235 μ. Χ. (πιθανότατα προς το τέλος της περιόδου αυτής). Ο ανδριάντας μέχρι το 1959 φυλασσόταν στο Μουσείο του Λατερανού, ενώ σήμερα βρίσκεται στην είσοδο της Βιβλιοθήκης του Βατικανού. Απεικονίσεις του ανδριάντα περιλαμβάνονται σε αρκετά έργα που σχετίζονται με τον Ιππόλυτο (λ. χ. J. A. Fabricius, *S. Hippolyti episcopi et martyris opera*, Hamburg 1716, I, σσ. 36 κ. εξ.· M. Guarducci, *Epigrafi Graeca*, IV (Epigrafi sacre pagane e cristiane), Roma 1978, σσ. 535-545· A. Brent, ό. π., σσ. XIII κ. εξ., εικόνες 1-5), σε Πατρολογίες – Εγκυκλοπαίδειες (M. R. P. McGuire, “Hippolytus of Rome, St.”, T. Carson, *New Catholic Encyclopedia*, VI, New York ²2012 (¹1967), σ. 1140· Π. Κ. Χρήστου, *Ελληνική Πατρολογία*, II (Γραμματεία της Περιόδου των Διωγμών), Θεσσαλονίκη ²1991, σ. 749) και σε έργα που αφορούν στη Χριστιανική τέχνη (λ. χ. F. X. Kraus, *Die christliche Kunst in ihren frühesten Anfängen* (Mit besonderer Berücksichtigung der neuesten Resultate der Katakomben – Forschung popular dargestellt), Leipzig 1872, σσ. 111: 187).

⁵⁰ Είναι μάλλον απίθανο να ανακάλυψε ο ίδιος ο Ligorio τον ανδριάντα, για λόγους που εξηγεί ο A. Brent (ό. π., σσ. 46-50).

⁵¹ Ο P. Ligorio (1500-1586) ήταν μια διττή προσωπικότητα: επιμελέστατος και ενεργητικότερος ερευνητής των μνημείων όλων των εποχών, αλλά και μεγάλος παραχαράκτης (U. von Wilamowitz-Moellendorff, *Geschichte der klassischen Philologie*, Leipzig – Berlin 1921, ελλιν. μετ. (με εισαγωγή και σημειώσεις του Hugh Lloyd-Jones), I. N. Καζάζης (με τη συνεργασία του A. Καζάξη), *Ιστορία της Κλασικής Φιλολογίας*, Ακαδημαϊκά Αναγνώσματα – Κλασική Φιλολογία 5, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 106). Η γενικότερη δράση και ο χαρακτήρας του Ligorio έχουν καταστήσει πολλούς ερευνητές επιφυλακτικούς απέναντι στα στοιχεία που ο ερευνητής διέδιδε πως είχε στη διάθεσή του σχετικά με την ανακάλυψη και την ταυτοποίηση του ανδριάντα, με αποτέλεσμα να αμφισβητείται από μερικούς η βαρύτητα που έχει ο ανδριάντας για το ιππολύτειο ζήτημα. Όμως, όπως έδειξε ο A. Brent (ό. π., σσ. 8 κ. εξ.: 39-44), ο Ligorio δεν είχε κανένα λόγο να παραποιήσει τα

ταύτισε αργότερα τη μορφή του ανδριάντα με αυτήν του Αγίου Ιππολύτου έχοντας ως υπόδειγμα για την ανασύσταση αυτή τα αγάλματα του Αγίου Πέτρου.⁵²

Ο ανδριάντας φέρει επάνω στις πλευρές του επιγραφές⁵³ του Γ' αι. μ. Χ. Στη δεξιά πλευρά είναι καταγεγραμμένο ημερολόγιο με υπολογισμό των χρόνων του Πάσχα σε επτά κύκλους των δεκαέξι ετών από το 222 μ. Χ. ως το 333 μ. Χ., ενώ στην αριστερή πλευρά υπάρχει αντίστοιχος πίνακας υπολογισμού της ημερομηνίας εορτασμού του Πάσχα ανά έτος. Στην πίσω πλευρά του ανδριάντα αναγράφεται κατάλογος συγγραμμάτων Χριστιανικής θεματολογίας, αλλά το ανώτερο τμήμα του καταλόγου είναι δυσανάγνωστο λόγω φθοράς, με αποτέλεσμα να αμφισβητείται η αποκατάσταση του πίνακα στην πλήρη μορφή του.⁵⁴

Στις μέρες μας θεωρείται γενικά αποδεκτό πως ο ανδριάντας του Ιππολύτου αρχικά παρίστανε μια άλλη μορφή που παραμένει άγνωστη μέχρι σήμερα. Βέβαια για την ταυτότητα αυτής της μορφής έχουν διατυπωθεί διάφορες απόψεις, χωρίς όμως να δοθεί μια καθολικά αποδεκτή απάντηση.⁵⁵ Ο G. Bovini⁵⁶ θεωρεί πως ένας

στοιχεία που είχε στη διάθεση του για τον ανδριάντα, αλλά αντίθετα χειρίστηκε το θέμα με βάση τη συγκρητική μέθοδο του κύκλου στον οποίο ανήκε.

⁵² A. Brent, *ό. π.*, σσ. 3: 40. Σχετικά με το πρότυπο της ανασύστασης του ανδριάντα συμφωνεί με τον Brent και ο J. A. Cerrato, *ό. π.*, σ. 91.

⁵³ Οι επιγραφές έχουν αναπαραχθεί από τον H. Leclercq, "Hippolyte statue et cimetière de saint", *DACL* VI (1925), coll. 2419-2435. Για περισσότερα σχετικά με αυτές, βλ. G. Morin, "La liste épigraphique des travaux de saint Hippolyte au Musée Latran", *RBen* 17 (1900) 246-251· A. D'Alès, *Théologie de Saint Hippolyte*, Paris 1906, σσ. iv-v.

⁵⁴ Βλ. τις διαφορετικές αποκαταστάσεις που έχουν πραγματοποιήσει οι P. Nautin (*Hippolyte Contre les Hérésies fragment, étude et édition critique*, Études et textes pour l'histoire du dogme de la Trinité 2, Paris 1949, σ. 228)· A. von Harnack (*ό. π.*, I, 2. Halbband, σσ. 607-610)· M. Guarducci (*ό. π.*). Πρβλ. επίσης και τις απόψεις των J. Frickel, *Das Dunkel um Hippolyt von Rom: Die Schriften Elenchos und Contra Noetum*, Grazer Theologische Studien 13, Graz 1988, σσ. 84-85· C. P. Bammel, "The State of Play with Regard to Hippolytus and the Contra Noetum", *HeyJ.* 31 (1990) 195-198 (κυρίως 196). Για μια σύντομη επισκόπηση της σχετικής έρευνας και μερικές προτάσεις αποκατάστασης – συμπλήρωσης του καταλόγου, βλ. A. von Harnack, *ό. π.*, σσ. 605-610.

⁵⁵ Υπάρχει μια ευρύτερη προβληματική για τον ανδριάντα και το ρόλο που πρέπει αυτός να διαδραματίζει στην ανασύσταση του ιππολύτειου *corpus* και στις θεωρίες περί Ιππολύτου. Για τα θέματα αυτά και μια επισκόπηση της σχετικής έρευνας, βλ. E. Norelli (*ό. π.*, σσ. 9-32)· A. Brent (*ό. π.*, σσ. 1-367)· J. A. Cerrato (*ό. π.*, σσ. 91-93)· M. Vinzent ("Hippolyt von Rom und seine Statue", A. M. Ritter, W. Wischmeyer & W. Kinzig, *Zur Zeit oder Unzeit. Studien zur spätantiken Theologie, Geistes und Kunstgeschichte und ihrer Nachwirkung*. Hans Georg Thümmel zu Ehren, TASHT 9, Mandelbachtal – Cambridge 2004, σσ. 125 κ. εξ.).

Ο ανδριάντας του Ιππολύτου (Βιβλιοθήκη Βατικανού)
(Φωτογραφία: <http://www.piney.com/FathHippoDogmaticII.html>)

⁵⁶ G. Bovini, *ό. π.*, σσ. 79-81.

παλαιότερος ανδριάντας φιλοσόφου μετασχηματίστηκε στον ανδριάντα του Ιππολύτου και μαζί του συμφώνησε η M. Guarducci⁵⁷ υποστηρίζοντας πως ο ανδριάντας αρχικά απεικόνιζε κάποια επικούρεια φιλόσοφο (πιθανόν τη Θέμιστα από τη Λάμψακο), αλλά κατά το διάστημα 222-235 μ. Χ. απέκτησε νέα ταυτότητα, καθώς οι οπαδοί του Ιππολύτου θεώρησαν πως αυτός απεικόνιζε αλληγορικά την Επιστήμη ή την Αριθμητική.⁵⁸ Ο M. Marcovich⁵⁹ αποδεχόμενος σε γενικές γραμμές τα επιχειρήματα της Guarducci πρότεινε υποθετικά μια αλληγορική απεικόνιση της προσωποποιημένης έννοιας της Σοφίας, κάτι που ήρθε αργότερα να στηρίξει με επιχειρήματα ο A. Brent, ο οποίος όμως άσκησε σφοδρή κριτική στην άποψη της Guarducci για τη Θέμιστα.⁶⁰ Τέλος ο M. Vinzent υποστηρίζει πως ο ανδριάντας απεικόνιζε αρχικά την Ιππολύτη, τη βασίλισσα των Αμαζόνων της ελληνο-ρωμαϊκής μυθολογίας.⁶¹

Λίγες δεκαετίες μετά την εύρεση του ανδριάντα διατυπώθηκε η **θεωρία της “μετοίκησης” ή θεωρία του Portus Romanus (Hippolytus episcopus Portus Romani)**.⁶² Σύμφωνα με αυτήν την άποψη ένας συγγραφέας με το όνομα Ιππόλυτος, ο οποίος μετοίκησε στη Ρώμη από κάποια πόλη της Ανατολής, μπορεί να ταυτιστεί με το δημιουργό ολόκληρου του *corpus* και των απολεσθέντων έργων. Ωστόσο η συγγραφική δραστηριότητά του έλαβε χώρα και στην Ανατολή και στη Δύση. Η θεωρία εισήχθη από τον Ιταλό βιβλιοθηκάριο του Βατικανού και εκκλησιαστικό ιστορικό C. Baronius (1538-1607), ο οποίος υποστήριξε πως ο Ιππόλυτος ήταν εκκλησιαστικός συγγραφέας της Αραβίας που επισκέφθηκε τη Ρώμη και στη συνέχεια έγινε επίσκοπος του Portus Romanus.⁶³ Η άποψη αυτή

⁵⁷ M. Guarducci, “La Statua di «Sant’ Ippolito» in Vaticano”, *RPARA* 47 (1974/75) 163-190.

⁵⁸ M. Guarducci, *Epigrafi...*, σ. 536.

⁵⁹ M. Marcovich, *Hippolytus, Refutatio omnium haeresium*. Edited by M. Marcovich, Patristische Texte und Studien 25, Berlin – New York 1986, σ. 13.

⁶⁰ *Ο. π.*, σσ. 51 κ. εξ.: 69-70; *passim*.

⁶¹ M. Vinzent, *ό. π.*, σσ. 125-134.

⁶² Για περισσότερα στοιχεία αναφορικά με αυτήν τη θεωρία και τους υποστηρικτές της, βλ. J. A. Cerrato, *ό. π.*, σσ. 114-115.

⁶³ C. Baronius, *Annales ecclesiastici a Christi nato ad annum 1198*, II, Lucca 1738 (ανατύπωση, ¹Roma 1588-1607), σσ. 479-481. Μάλιστα ο Baronius (*ό. π.*, σ. 411) σημειώνει πως ο επίσκοπος Ρώμης Κάλλιστος δεν επιθυμούσε να αποχωριστεί έναν τόσο αξιόλογο άνθρωπο, όπως ήταν ο Ιππόλυτος, και γι’ αυτόν το λόγο δεν του επέτρεψε να επιστρέψει στην Αραβία, αλλά τον χειροτόνησε επίσκοπο Πόρτου, ώστε να τον έχει κοντά του ως σύμβουλο στα προβλήματα που θα

στηρίχθηκε σε βυζαντινές λειτουργικές και χρονογραφικές πηγές, καθώς και σε αρχαίους θρύλους για κάποιον μάρτυρα Ιππόλυτο Πόρτου και στις παραδόσεις για την “ιερή νήσο” στον Τίβερη, κοντά στην Όστια.⁶⁴

Η θεωρία του Portus Romanus⁶⁵ υποστηρίχθηκε από τον Καρδινάλιο R. Bellarmine⁶⁶ και πολλούς αγγλικανούς ιερωμένους,⁶⁷ ενώ κέρδισε επιπλέον υποστηρικτές χάρη στον ευσεβή πόθο του Καρδινάλιου P. Ottoboni, του επισκόπου Πόρτου, ο οποίος ενοχλημένος από τη θεωρία του S. le Moigne⁶⁸ δεν ήθελε να “απομακρυνθεί” ο Ιππόλυτος από τη συγκεκριμένη επισκοπή. Ο Καρδινάλιος έδωσε λοιπόν την άδεια στο βιβλιοθηκάριό του, C. Ruggerius, να ερευνήσει στη βιβλιοθήκη του πρώτου, για να ανακαλύψει στοιχεία για την έδρα του Ιππολύτου. Ο Ruggerius εργάστηκε με απίστευτη ενεργητικότητα και επιμέλεια και ο καρπός του μόχθου του (*De Portuensi S. Hippolyti et Martyris Sede*)⁶⁹ ήταν έτοιμος για το τυπογραφείο το 1740. Όμως ο Καρδινάλιος δεν ευτύχησε να δει τον τόμο ολοκληρωμένο. Ο θάνατός του βύθισε στη θλίψη τον Ruggerius, ο οποίος απεβίωσε το 1766. Το έργο τυπώθηκε σε πέντε μόλις αντίτυπα, από τα οποία ένα

αντιμετώπιζε. Όμως ο F. Combefis αμφισβήτησε τη σύνδεση του Ιππολύτου με το Portus Romanus (F. Combefis, *Bibliothecae graecorum patrum auctarium novissimum*, I, Parisiis 1672, σ. 63).

⁶⁴ Βλ. J. A. Cerrato, *ό. π.*, σ. 108 κ. εξ., όπου επιχειρείται και η ανάλυση των πηγών αυτής της κατηγορίας. Για περισσότερα σχετικά την “ιερή νήσο” και τη σύνδεσή της με τον Ιππόλυτο, βλ. P. Testini, “Sondaggi a S. Ippolito all’Isola Sacra: I depositi, reliquari scoperti sotto l’altare”, *RPARA* 46 (1973-1974) 165-177 και “Indagni nell’area di S. Ippolito all’Isola Sacra: L’iscrizione de vescovo Heraclida”, *RPARA* 51-52 (1978-1979, 1979-1980).

⁶⁵ Αξίζει εδώ να αναφερθεί μια παραλλαγή της θεωρίας από τον C. A. Heumann, ο οποίος το 1738 στο Göttingen υποστήριξε πως ο Ιππόλυτος κατείχε πολιτικό αξίωμα και όχι εκκλησιαστικό. Ο ερευνητής απέδωσε στον Ιππόλυτο τον τίτλο “ἐπίσκοπος” με την έννοια του επιθεωρητή ή διοικητή της πόλης. Ο μελετητής συνέδεσε επίσης τον ανδριάντα με το συγγραφέα, αποδίδοντας όμως στην ανέγερσή του πολιτική σημασία. Η άποψη του Heumann δεν βρήκε υποστηρικτές. Για περισσότερα, βλ. P. G. Lumper, “Dissertatio de vita et scriptis sancti Hippolyti”, *Historia critica SS. Patrum*, VIII, 1791 (ανατύπωση *PG*, X, coll. 271 κ. εξ. [κυρίως coll. 277-278]).

⁶⁶ R. Bellarmine, *De scriptoribus ecclesiasticis*, VII, Roma 1613, σ. 41.

⁶⁷ Βλ. C. Wordsworth, *St. Hippolytus and the Church of Rome in the Earlier Part of the Third Century from the Newly Discovered Philosophumena*, London 1853, σ. 5.

⁶⁸ Βλ. επόμενη σελίδα.

⁶⁹ C. Ruggerius, *Constantini Ruggerii De Portuensi S. Hippolyti Episcopi et Martyris Sede Dissertatio Posthuma, Ab Achille Ruschio Portuensis dioecesis absoluta et adnotationibus aucta, ad Clementem XIV pontificem maximum*, Romae 1771.

(εμπλουτισμένο με παρατηρήσεις προερχόμενες από χειρόγραφους κώδικες) υπέπεσε ευτυχώς στην αντίληψη του A. Ruschi (Αββά της Διοίκησης του Πόρτου), ο οποίος ετοίμασε το έργο και το εξέδωσε στη Ρώμη το 1771.⁷⁰ Στη συνέχεια αυτό συμπεριλήφθηκε στον όγδοο τόμο της *Historia critica SS. Patrum* του P. G. Lumper⁷¹ και στο δέκατο τόμο της *PG* του Migne.⁷²

Οι απόψεις του Baronius στάθηκαν ιδιαίτερα χρήσιμες για την προπαγάνδα του αγγλικανού κληρικού C. Wordsworth εναντίον της Ρωμαϊκής Εκκλησίας,⁷³ ενώ σε ακαδημαϊκό επίπεδο η θεωρία επηρέασε τον J. B. Lightfoot, ο οποίος υποστήριξε τη σχέση του Ιππολύτου με το Portus Romanus, παρατηρώντας πως η επισκοπή του Portus Romanus ήταν ιδιόμορφη περίπτωση, γιατί το ποίμνιό της αποτελούνταν από ανθρώπους κυρίως ξένους (ναύτες, εμπόρους, λιμενικούς και γενικότερα όσους είχαν σχέση με το λιμάνι αυτό).⁷⁴ Η θεωρία επέδρασε επίσης στον J. B. Pitra⁷⁵ και σε άλλους μελετητές, όπως ο J. Quasten⁷⁶ και B. Altaner.⁷⁷

Άλλοι ερευνητές θεώρησαν πιο ελκυστικό να τοποθετήσουν το συγγραφέα στην περιοχή της ανατολικής Μεσογείου. Πατέρας της **θεωρίας του “Hippolytus Orientalis”** είναι ο S. le Moyne, ο οποίος το 1685 υποστήριξε πως ένας ανατολικός συγγραφέας του Β' – Γ' αι. μ. Χ. με το όνομα Ιππόλυτος έδρασε στα Άδανα της Αραβίας⁷⁸ συγγράφοντας όλα τα σωζόμενα και απολεσθέντα έργα. Η θεωρία βασίστηκε σε ανατολικές και δυτικές πηγές της αρχαίας και μεσαιωνικής εποχής⁷⁹

⁷⁰ C. Wordsworth, *ό. π.*, σσ. 1-8 και J. B. Lightfoot, *The Apostolic Fathers*, London 1890, σ. 429.

⁷¹ P. G. Lumper, *ό. π.*, σσ. 347 κ. εξ.

⁷² *PG*, X, coll. 395 κ. εξ.

⁷³ C. Wordsworth, *ό. π.*, σσ. 1 κ. εξ.: 55: passim. Ο ερευνητής υποστήριξε τη γνησιότητα του *Έλέγχου* ως έργου του Ιππολύτου. Η πολεμική του Ιππολύτου εναντίον του Καλλίστου έδωσε στον Wordsworth την ευκαιρία να επιτεθεί στο *Πρωτεϊόν* της Ρωμαϊκής Εκκλησίας και το *Αλάθητον* του Πάπα (*ό. π.*, σ. 220).

⁷⁴ J. B. Lightfoot, *ό. π.*, σσ. 428-435.

⁷⁵ J. B. Pitra, *ό. π.*, σ. 218.

⁷⁶ J. Quasten, *Patrology*, II, Westminster 1953, σ. 163.

⁷⁷ B. Altaner, *Patrology*, London 1966, σ. 183.

⁷⁸ S. le Moyne, *Notae et Observationes: Varia sacra*, Leiden 1685, 1. Prolegomena.

⁷⁹ Πρόκειται για αναφορές του Θεοδώρητου Κύρου, του Γελάσιου και τίτλους σε χφφ. αρμενικών μεταφράσεων έργων του Ιππολύτου. Για περισσότερα στοιχεία σχετικά με αυτήν τη θεωρία και τους υποστηρικτές της, βλ. J. A. Cerrato, *ό. π.*, σσ. 69-82. Αξίζει να σημειωθεί ακόμη πως στα χειρόγραφα αρμενικών μεταφράσεων έργων του Ιππολύτου αναφέρονται τα Βόστρα της Αραβίας ως τόπος καταγωγής του συγγραφέα. Για περισσότερα, βλ. G. Garitte, “Une nouvelle source du “De

και επηρέασε τον W. Cave,⁸⁰ τον J. Basnage,⁸¹ τον L. E. Dupin,⁸² τον C. Oudinus⁸³ και τον J. S. Assemani.⁸⁴ Ο L. S. le Nain de Tillemont (Tillemontius)⁸⁵ πρότεινε αντίθετα μια μικρή πόλη στα περίχωρα της Αντιόχειας ως τόπο καταγωγής όλου του *corpus* και μαζί του συμφώνησε ο R. Ceillier.⁸⁶ Την άποψη περί ενός επισκόπου Ιππολύτου κάπου στην Ανατολή τείνει να δεχθεί και ο W. Smith.⁸⁷ Ως τελευταίος εκπρόσωπος αυτής της θεωρίας μπορεί να αναφερθεί ο Cerrato, ο οποίος, αφού διατύπωσε τις αντιρρήσεις του για τη θεωρία του Hippolytus Romanus⁸⁸ και την αναδιατύπωσή της από τον Brent,⁸⁹ δοκίμασε στην πράξη την αντοχή της θεωρίας του Hippolytus Orientalis.⁹⁰ Η έρευνά του επικεντρώνεται στα υπομνήματα του *corpus* στα οποία οι επιστήμονες δεν είχαν δώσει τη δέουσα προσοχή, καθώς ασχολούνταν κυρίως με τα αντιαιρετικά έργα του *corpus*.⁹¹ Κύριος σκοπός του ήταν να δείξει πως τα εξηγητικά έργα φέρουν αρκετά στοιχεία και παραδόσεις

Fide” géorgien attribué à Hippolyte”, *RHE* 63/3-4 (1968) 835-848 (842, αρ. 3)· E. Prinzivalli, “Hippolytus of Bostra”, *EEC*, I, σ. 385.

⁸⁰ W. Cave, *Scriptorum ecclesiasticorum historia a Christo nato usque ad saeculum XIV*, I, Basle 1688, σ. 102.

⁸¹ Για τον Basnage, βλ. P. G. Lumper, “Dissertatio...”, *PG*, X, col. 279 (και υποσ. 45).

⁸² L. E. Dupin, *Nouvelle bibliothèque des auteurs ecclésiastiques*, I, Paris 1686, σσ. 179: 311.

⁸³ C. Oudinus, *Commentarius de scriptoribus ecclesiae antiquis*, I, Lipsiae 1722, σ. 222.

⁸⁴ J. S. Assemani, *Bibliotheca orientalis*, III, 1, Romae 1719-1728, κεφ. 7, σ. 15.

⁸⁵ L. S. le Nain de Tillemont, *Mémoires pour servir à l’histoire ecclésiastique*, III, Paris 1701, σσ. 241-242.

⁸⁶ R. Ceillier, *Histoire générale des auteurs sacrés et ecclésiastiques*, II, Paris 1729-1763, σ. 317. Ο Tillemont και ο Ceillier αποτελούν ουσιαστικά προδρόμους του Nautin (βλ. παρακάτω), γιατί αμφισβήτησαν τη σύνδεση του ανδριάντα με αυτόν τον ανατολικό συγγραφέα Ιππόλυτο (J. A. Cerrato, *ό. π.*, σ. 77).

⁸⁷ W. Smith, *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology*, edited by William Smith in three volumes, I, Boston 1867, σ. 490.

⁸⁸ Βλ. τη μεθεπομένη θεωρία στο ίδιο κεφ.

⁸⁹ J. A. Cerrato, *ό. π.*, σσ. 102-107. Αξίζει να σημειωθεί πως ο Cerrato είχε πραγματοποιήσει βιβλιοκρισία στην εργασία του Brent (“Allen Brent, *Hippolytus and the Roman Church in the Third Century: Communities in Tension before the Emergence of a Monarch-Bishop*, Suppl. to VChr 31, (Leiden: E. J. Brill 1995)”, *J ECS* 4/4 (1996) 536-538).

⁹⁰ J. A. Cerrato, *Hippolytus...*, σσ. 122: passim.

⁹¹ J. A. Cerrato, *ό. π.*, σσ. 82: passim.

ανατολικής προέλευσης.⁹² Ο Cerrato εντάσσει τον Ιππόλυτο γενικότερα στην ασιανή παράδοση, στηριζόμενος στο γεγονός ότι ο Ιππόλυτος αποδέχεται τον Ιωάννη (γιο του Ζεβεδαίου και μαθητή του Ιησού) ως συγγραφέα της *Αποκαλύψεως*, αφού η αντίληψη αυτή είναι χαρακτηριστική στην ασιανή θεολογική παράδοση.⁹³

Ακολούθως οι μοναχοί του S. Mauri στη Γαλλία έλαβαν θέση σχετικά με την καταγωγή του Ιππολύτου διατυπώνοντας το 1733 τη **θεωρία του “Περιοδεύοντος Ιππολύτου”**,⁹⁴ σύμφωνα με την οποία υπήρχε ένας συγγραφέας του Γ΄ αι. μ. Χ. με το όνομα Ιππόλυτος, ο οποίος περιόδευε στο εσωτερικό της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας συγγράφοντας όλα τα σωζόμενα και απολεσθέντα έργα του ιππολύτειου *corpus*. Στην απόδοση αυτής της ιδιότητας στον Ιππόλυτο έπαιξε καθοριστικό ρόλο η παράδοση για τον Γάιο, το συνεργάτη του αποστόλου Παύλου.⁹⁵ Η άποψη αυτή στηρίχθηκε στην προσπάθεια να εξηγηθεί η άγνοια των Ευσεβίου και Ιερωνύμου για την επισκοπή του Ιππολύτου, αλλά συνάντησε μικρή και χρονικά περιορισμένη αποδοχή.⁹⁶

Στις αρχές του ΙΘ΄ αι. μ. Χ. οι περισσότεροι μελετητές φαίνονταν να αποδέχονται την ανατολική καταγωγή του συγγραφέα, όμως μια νέα ανακάλυψη έθεσε σε νέα βάση το ιππολύτειο ζήτημα και άνοιξε νέο κύκλο συζητήσεων. Το

⁹² Τέτοια στοιχεία ανατολικής προέλευσης στο έργο του Ιππολύτου είναι η εμφάνιση θρύλων ασιατικής προέλευσης για τον Παύλο (J. A. Cerrato, *ό. π.*, σσ. 161-172), οι παραδόσεις για τη Μάρθα και τη Μαρία από τη Βηθανία (*ό. π.*, σσ. 173-183), η υψηλή κοινωνική θέση που φαίνεται πως απολαμβάνουν οι γυναίκες στο έργο του Ιππολύτου και οι πιθανές σχέσεις του κοινωνικού τους status με τη “Νέα Προφητεία” (*ό. π.*, σσ. 184-200: 210-211), η αντι-γνωστική πολεμική με ανατολικό χαρακτήρα (*ό. π.*, σσ. 194-200) και η διαμάχη του Πάσχα, όπως αυτή εμφανίζεται στα έργα του Ιππολύτου (*ό. π.*, σσ. 214-218).

⁹³ J. A. Cerrato, *ό. π.*, σ. 157. Για το πρόβλημα της αποδοχής της *Αποκαλύψεως* ως θεόπνευστου βιβλίου από τους πρώτους Χριστιανούς, βλ. Σ. Αγουρίδη, *Η Αποκάλυψη του Ιωάννη*, Ερμηνεία Καινής Διαθήκης 18, Θεσσαλονίκη 2004 (1994), σσ. 25-28 και Δ. Ι. Κυρτάτα, *Απόκρυφες Ιστορίες, Μύθοι και Θρύλοι από τον κόσμο των πρώτων Χριστιανών*, Αθήνα 2004 (β΄ ανατύπωση), σσ. 69-83.

⁹⁴ *Histoire littéraire de la France: ouvrage commencé par des religieux bénédictins de la Congrégation de Saint Maur et continué par des membres de l'Institut Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, I, 1, Paris 1733, σ. 363.

⁹⁵ Ο Γάιος από τη Μακεδονία (*Πράξεις* 19, 29) ήταν από τους πρώτους που δέχτηκαν το Χριστιανικό μήνυμα του Παύλου και τον συνόδευσε στο τρίτο ιεραποστολικό ταξίδι του συμβάλλοντας στη διάδοση του Χριστιανικού μηνύματος στον ελληνικό χώρο.

⁹⁶ J. A. Cerrato *ό. π.*, σ. 116.

1840 ο Μ. Μινωΐδης εστάλη από τη γαλλική κυβέρνηση στο Άγιο Όρος, με σκοπό να συλλέξει χειρόγραφους κώδικες για την Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας.⁹⁷ Την επόμενη χρονιά ανακάλυψε ένα ελληνικό χφ. με τα βιβλία 4-10 του έργου *Ἐλεγχος* (*Refutatio omnium haeresium*) σε κάποια μονή του Αγίου Όρους.⁹⁸ Μέχρι τότε ήταν γνωστό μόνο το πρώτο βιβλίο του έργου (τα βιβλία 2-3 έχουν απολεσθεί), το οποίο εκδιδόταν ως έργο του Ωριγένη,⁹⁹ αν και είχαν διατυπωθεί ενστάσεις από τους εκδότες του έργου για τη γνησιότητά του¹⁰⁰ λόγω της δήλωσης του συγγραφέα πως κατέχει εκκλησιαστικό αξίωμα και της επίθεσής του στον επίσκοπο Ρώμης Κάλλιστο¹⁰¹ και την εκκλησία του, την οποία αποκαλεί “*διδασκαλεῖον*”.¹⁰² Ο D. Jacobi δεν άργησε να ταυτίσει το συγγραφέα του *Ἐλέγχου* με τον Ιππόλυτο.¹⁰³

Τα παραπάνω στοιχεία συνδυάστηκαν με τον ανδριάντα, ο οποίος δεν είχε αξιοποιηθεί έως τα μισά του ΙΘ΄ αιώνα,¹⁰⁴ καθώς και με τις πολυάριθμες πηγές που κάνουν λόγο για τον Ιππόλυτο ως επίσκοπο Ρώμης.¹⁰⁵ Ο δρόμος είχε πλέον ανοίξει. Η πατρίδα του Ιππολύτου θα “μεταφερόταν” για άλλη μια φορά κατά μήκος της Μεσογείου.

⁹⁷ Για τη δράση του Μ. Μινωΐδη, βλ. H. Omont, “Minoïdes Mynas et ses missions en Orient, 1840-1856”, *Mémoires de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* 40 (Paris 1916) 337-419 και κυρίως τη διδακτορική διατριβή του Ζ. Μελισσάκη, *Ἡ Διασπορά χειρογράφων τοῦ Ἀγίου Ὁρους σὲ βιβλιοθήκες τοῦ ἐξωτερικοῦ. Ἡ περίπτωση τοῦ Μηνᾶ Μινωΐδη* (δ. δ.), Ἀθήνα 2001.

⁹⁸ Πρόκειται για τον κώδικα Parisinus suppl. gr. 464 του ΙΔ΄ αι., ο οποίος φυλάσσεται στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας. Το κείμενο του κώδικα εκδόθηκε το 1851 από τον E. Miller ως έργο του Ωριγένη (E. Miller, *Origenis Philosophumena*, Oxoniis 1851).

⁹⁹ Στο 10, 32, 1 του *Ἐλέγχου* ένα τρίτο “χέρι” έχει σημειώσει στο χφ. *ὠριγέννης καὶ ὠριγένους δόξα* (βλ. M. Marcovich, *ό. π.*, σ. 408, appar. cr.)

¹⁰⁰ Αντιρρήσεις είχαν διατυπωθεί από τους Βενεδικτίνους εκδότες του Ωριγένη (C. & V. de la Rue, *Origenis Opera omnia Graece et Latine*, Ed. C. et V. de la Rue, Parisiis 1733, σ. 873) και τον P.-D. Huet (*Origeniana*, III, 4, 1688, Appendix xi, σ. 527 (ανατύπωση PG, XVI, coll. 1282-1283)).

¹⁰¹ Ἰππολύτου *Ἐλεγχος* 9, 2-9, 7.

¹⁰² *Ο. π.*, 9, 12.

¹⁰³ D. Jacobi, “*Ὠριγένους φιλοσοφούμενα ἢ κατὰ πασῶν αἰρέσεων ἔλεγχος*. E codici Parisino nunc primum edidit Emmanuel Miller. Oxonii 1851”, *Deutsche Zeitschrift für christliches Leben und christliche Wissenschaft* 26 (1851) 203-206.

¹⁰⁴ J. A. Cerrato, *ό. π.*, σ. 93.

¹⁰⁵ Για την ανάλυση των πηγών αυτών, οι οποίες φέρουν την αρχή τους σε μονοφυσιτικές πηγές και στον Απολλινάριο, βλ. J. A. Cerrato, *ό. π.*, σσ. 83 κ. εξ.

Η θεωρία του “*Hippolytus Romanus*”¹⁰⁶ διατυπώθηκε πρώτη φορά το 1852-3 από τον C. C. J. von Bunsen, ο οποίος υποστήριξε πως ο συγγραφέας Ιππόλυτος καταγόταν από το Portus Romanus, κοντά στη Ρώμη, όπου ήταν και επίσκοπος, αλλά θεωρούνταν μέλος της Ρωμαϊκής Εκκλησίας, όπως συνέβαινε και με άλλους επισκόπους των προαστίων της Ρώμης. Ο Ιππόλυτος έδρασε στη Ρώμη ή τα περίχωρά της συγγράφοντας όλα τα έργα του *corpus* και τα απολεσθέντα έργα μέχρι το μαρτυρικό θάνατό του.¹⁰⁷

Ακολουθώς ο J. J. I. von Döllinger¹⁰⁸ διατύπωσε την περίφημη **θεωρία του “Ιππολύτου αντι-πάπα Ρώμης”**, η οποία έμελλε να ασκήσει τη μεγαλύτερη επιρροή στους ερευνητές του ιππολύτειου *corpus*.¹⁰⁹ Ο von Döllinger απέρριψε την καταγωγή του Ιππολύτου από το Portus Romanus¹¹⁰ και δίνοντας μεγάλη βάση στα βιογραφικά στοιχεία του *Έλέγχου* υποστήριξε πως ο συγγραφέας Ιππόλυτος ήταν σχισματικός Ρωμαίος επίσκοπος (αντι-πάπας),¹¹¹ ο οποίος, καθώς πρέσβευε την παραδοσιακή αυστηρή πειθαρχία στους κόλπους της Εκκλησίας και ήταν εχθρός των αιρέσεων που επικρατούσαν εκείνη την περίοδο και επηρέαζαν ανώτατα στελέχη της Εκκλησίας της Ρώμης,¹¹² αντιτάχθηκε στους επισκόπους Κάλλιστο,

¹⁰⁶ Πρβλ. την παρουσίαση της θεωρίας από τον J. A. Cerrato, *ό. π.*, σσ. 82-107.

¹⁰⁷ C. C. J. von Bunsen, *Hippolytus and his Age, or the Doctrine and Practice of the Church of Rome under Commodus and Alexander Severus, and Ancient and Modern Christianity and Divinity Compared*, London 1854. Η απάντηση ήρθε από τον C. Wordsworth (*St. Hippolytus...*).

¹⁰⁸ J. J. I. von Döllinger, *Hippolytus und Kallistus, oder die römische Kirche in der erste Hälfte des 3. Jahrhunderts*, Regensburg 1853.

¹⁰⁹ Ενδεικτική της μεγάλης επιρροής της θεωρίας είναι και η μετάφραση του έργου στα Αγγλικά από τον A. Plummer, (*Hippolytus and Callistus: or, The church of Rome in the First Half of the Third Century. With special reference to the writings of Bunsen, Wordsworth, Baur, and Giesler / by John J. Ign. von Döllinger, translated, with introduction, notes, and appendices by Alfred Plummer*, Edinburgh 1876).

¹¹⁰ J. J. I. von Döllinger, *ό. π.*, σσ. 77 κ. εξ.

¹¹¹ Πάπα ονομάζει επίσης τον Ιππόλυτο ο Έλληνας λόγιος Χριστόφορος Άγγελος († 1638) στο έργο του *De Apostasia Ecclesiae, et de homine Peccati, scilicet Antichristo, et de numeris Danielis, & Apocalypseos quos nemo rectè interpretatus est ex quo praedicti sunt à Prophetis*, Londini 1624, κεφ. vi, σ. 10). Για περισσότερα στοιχεία σχετικά με το συγγραφέα αυτόν και το έργο του, βλ. Κ. Γαρίτση, *Ο Χριστόφορος Άγγελος († 1638) και τα έργα του (Πόνησις, Εγκώμιον, Εγχειρίδιον και Αποστασία)*, Θήρα 2008.

¹¹² Συγκεκριμένα πρόκειται για την αίρεση του μοναρχιανισμού, η οποία δεν αποδεχόταν τον Υιό ως πρόσωπο της Αγίας Τριάδας. Τα δύο βασικά ρεύματα του μοναρχιανισμού ήταν ο

Ουρβανό και Ποντιανό. Σύμφωνα με τον von Döllinger ο Ιππόλυτος υπήρξε συγγραφέας όλου του *corpus* και στο τέλος της ζωής του έγινε μάρτυρας, όταν στον θρόνο της αυτοκρατορίας ανέβηκε ένας εχθρός του Χριστιανισμού, ο Μαξιμίνος Θράκας.¹¹³ Ο Ιππόλυτος συνελήφθη ως εξέχον μέλος (“ο άλλος πάπας”) της Εκκλησίας της Ρώμης και μαζί με τον αντίπαλό του Ποντιανό εξορίστηκαν στη Σαρδηνία και, αφού συμφιλιώθηκαν, μαρτύρησαν εκεί. Τα λείψανά τους μεταφέρθηκαν ακολούθως με τιμές στη Ρώμη, για να ενταφιασθούν.

Αν και η άποψη του von Döllinger προκάλεσε πολλές ενστάσεις,¹¹⁴ είναι ιδιαίτερα ελκυστική, γιατί στηρίζεται σε ισχυρές ενδείξεις. Η θεωρία άσκησε μεγάλη επιρροή για περισσότερο από έναν αιώνα σε πολλούς μελετητές, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται ο G. Volkmar,¹¹⁵ ο R. A. Lipsius,¹¹⁶ ο O. Bardenhewer,¹¹⁷ ο N. Bonwetsch,¹¹⁸ ο A. von Harnack, ο οποίος συγκέντρωσε πολυάριθμο υλικό, για να συμπληρώσει τη βιογραφία του Ιππολύτου,¹¹⁹ ο H.

Πατροπασχισμός, ο οποίος αρνούνταν ότι ο Ιησούς ήταν άνθρωπος, και ο Υιοθετισμός, ο οποίος αρνούνταν ότι ο Ιησούς ήταν Θεός (Π. Κ. Χρήστου, *ό. π.*, σ. 639).

¹¹³ J. A. Cerrato, *ό. π.*, σσ. 12: 95-97. Για τη διακυβέρνηση του Μαξιμίνου Θράκα, βλ. W. den Boer, “Einige Bemerkungen zur Regierung von Maximinus Thrax”, G. Wirth *et al.*, *Romanitas – Christianitas: Untersuchungen zur Geschichte und Literatur der römischen Kaiserzeit* (Johannes Straub zum 70. Geburtstag am. 18. Oktober 1982 gewidmet), Herausgegeben von Gerhard Wirth unter Mitwirkung von Karl-Heinz Schwarte und Johannes Heinichs, Berlin – New York 1982, σσ. 349-359.

¹¹⁴ Ενδεικτικά, βλ. D. L. Powell, “The Schism of Hippolytus”, *StudPatr.* 12 (1975) 449-456 και J. A. Cerrato, *ό. π.*, σσ. 102-103.

¹¹⁵ G. Volkmar, *Hippolytus und die römischen Zeigenossen, oder, die Philosophumena und die verwandten Schriften nach Ursprung, Composition und Quellen, Die Quellen der Ketzergeschichte bis zum Nicänum*, I, Zurich 1855.

¹¹⁶ R. A. Lipsius, *Die Quellen der ältesten Ketzergeschichte: Neu untersucht*, Leipzig 1875.

¹¹⁷ O. Bardenhewer, *Des Heiligen Hippolytus von Rom Kommentar zum Buche Daniel. Ein litterar-geschichtliche Versuch*, Freiburg im Breisgau 1877 και *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, II, Freiburg im Breisgau 1913, σσ. 550-610 (εδώ ο συγγραφέας έχει πλέον αποδεχθεί τα πορίσματα της έρευνας του von Harnack, βλ. υποσ. 119).

¹¹⁸ N. Bonwetsch, *Studien zu den Kommentaren Hippolyts zum Buch Daniel und Hohenliede*, TU 16/2, Leipzig 1897, σσ. 287-309.

¹¹⁹ A. von Harnack, *Geschichte...*, II, 2, σσ. 210-214. Ουσιαστικά ο ερευνητής συνόψισε τις απόψεις των μελετητών του ΙΘ΄ αι. και επηρέασε αρκετούς συγγραφείς εγχειριδίων *Πατρολογίας* (O. Bardenhewer, B. Steidle, F. L. Cross και Π. Κ. Χρήστου).

Achelis,¹²⁰ ο A. D'Alès,¹²¹ ο E. A. von der Gölz,¹²² ο E. Schwartz,¹²³ ο K. Δουβουνιώτης,¹²⁴ ο R. H. Connolly,¹²⁵ οι G. Wissowa και W. Kroll,¹²⁶ ο A. Donini,¹²⁷ ο B. Steidle,¹²⁸ ο D. G. Dix,¹²⁹ ο M. Lefèvre,¹³⁰ οι M. Brière, L. Mariès και B.-C. Mercier,¹³¹ ο W. von Christ,¹³² ο F. L. Cross,¹³³ ο J. Daniélou,¹³⁴ ο G. Garitte,¹³⁵ ο D. G. Dunbar,¹³⁶ ο Δ. Βακάρος,¹³⁷ ο E. Norelli,¹³⁸ ο Π. Κ. Χρήστου,¹³⁹

¹²⁰ H. Achelis, *ό. π.*, σσ. 5-93.

¹²¹ A. D'Alès, *ό. π.*

¹²² E. A. von der Gölz, "Unbekannte Fragmente altchristlicher Gemeindeordnungen nach G. Horners englische Ausgabe des aethiopischen Kirchenrechtsbuchs", *Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften*, Berlin 1906, σσ. 141-157.

¹²³ E. Schwartz, *Über die pseudoapostolischen Kirchenordnungen*, Schriften der wissenschaftlichen Gesellschaft im Strassburg 6, Strassburg 1910.

¹²⁴ C. Diobouniotis & N. Beis, *Hippolyts Schrift über die Segnungen Jacobs. Hippolyts Daniel-commentar in Handschrift No. 573 des Meteoronklosters*, von C. Diobouniotis, TU 38/1, Leipzig 1911.

¹²⁵ R. H. Connolly, *The So-called Egyptian Church Order and Derived Documents*, Texts and Studies 8/4, Cambridge 1916.

¹²⁶ G. Wissowa & W. Kroll, *Paulys Realencyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, 16. Halbband (*Hestaia bis Hyagnis*), Stuttgart 1913, σσ. 1873-1874.

¹²⁷ A. Donini, *Ippolito di Roma. Polemiche teologiche e controversie disciplinari nella Chiesa di Roma*, Roma 1925.

¹²⁸ B. Steidle, *Patrologia seu Historia Antiquae Litteraturae Ecclesiasticae*, Freiburg im Breisgau 1937, σσ. 57-62.

¹²⁹ D. G. Dix, *The Treatise on the Apostolic Tradition of St. Hippolytus of Rome, Bishop and Martyr*, ed. Henry Chadwick, London ³1992 (¹1937).

¹³⁰ M. Lefèvre, *Hippolyte: Commentaire sur Daniel*, ed. Maurice Lefèvre, SC 14, Paris 1947.

¹³¹ M. Brière, L. Mariès & B.-C. Mercier, *Hippolyte de Rome sur les Bénédictiones d'Isaac, de Jacob et de Moïse*, PO 27/1-2, Paris 1954.

¹³² W. von Christ, *Geschichte der griechischen Literatur*, II (Die nachklassische Periode der griechischen Literatur), 2 (von 100 bis 530 nach Christus), München 1961, σσ. 1331-1332.

¹³³ F. L. Cross, *The Early Christian Fathers*, London 1961, σσ. 155-157.

¹³⁴ J. Daniélou, *L'Église des premiers temps, Des origines à la fin du IIIe siècle*, Paris 1985 (¹1963), σσ. 154-161.

¹³⁵ G. Garitte, *Traité d'Hippolyte sur David et Goliath, sur le Cantique des cantiques et sur l'Antichrist*, texte [georgien] & version [lat.] de Garitte G., CSCO 263 (test.)-264 (trad.), Louvain 1965, σσ. 23-53.

¹³⁶ D. G. Dunbar, *The Eschatology of Hippolytus of Rome*, Ann Arbor, 1979 και "The Problem of Hippolytus of Rome", *JETS* 25/1 (1982) 63-74.

ο Β. Φειδάς,¹⁴⁰ οι S. Hornblower και A. Spawforth.¹⁴¹ Επιρροή από τη θεωρία δέχθηκε και ο E. Bratke,¹⁴² ο οποίος όμως, αν και τοποθετεί τον Ιππόλυτο στη Ρώμη, διστάζει να αποφανθεί σχετικά με την καταγωγή του συγγραφέα, αφού κατά τη γνώμη του ερευνητή τόσο η Μ. Ασία όσο και η Λυόν ή η Ρώμη προβάλλουν ως πιθανός τόπος καταγωγής του Ιππολύτου.

Η παραπάνω θεωρία κράτησε τα σκήπτρα της ιππολύτειας έρευνας για έναν περίπου αιώνα. Όμως το 1947 ο P. Nautin διατύπωσε μια διαφορετική άποψη, την οποία θα μπορούσαμε να ονομάσουμε **θεωρία του “Ιππολύτου και του Ιωσήπου”**. Σύμφωνα με αυτήν οι ομιλίες και τα εσχατολογικά έργα του *corpus* (*Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου, Εἰς Δαν., Εἰς τὴν αἴρεσιν Νοητοῦ, Εἰς τὰς εὐλογίας τοῦ Μωϋσέως, Εἰς τὰς εὐλογήσεις Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ, Εἰς τὸ Ἄισμα ἁσμάτων*) αποδίδονταν στον Ιππόλυτο, ενώ τα έργα *Ἐλεγχος, Περὶ Πάσχα* και *Περὶ τοῦ Παντός* σε κάποιον, κατά τα άλλα άγνωστο, Ιώσηπο.¹⁴³

Σύμφωνα με αυτήν τη θεωρία οι δύο συγγραφείς του *corpus* συγκεντρώνουν διαφορετικές ιδιότητες. Ο Ιώσηπος ήταν σχισματικός συγγραφέας, ο οποίος έδρασε στη Ρώμη, όταν επίσκοποι ήταν ο Κάλλιστος, ο Ουρβανός και ο Ποντιανός, και απεβίωσε το 235 μ. Χ. Στα συγγράμματά του προβάλλει λογοτεχνικές και φιλοσοφικές αξιώσεις και σε αυτόν ανήκουν τα έργα που αναγράφονται στον ανδριάντα. Ο Ιππόλυτος αντίθετα έδρασε στην Ανατολή¹⁴⁴ και στα έργα του

¹³⁷ Δ. Βακάρος, *Ἡ ἐπισκοπικὴ ἐξουσία στὴν ἀποστολικὴ παράδοση τοῦ Ἰππολύτου*, Θεσσαλονίκη 1987, σσ. 7-8.

¹³⁸ E. Norelli, *ό. π.*, σσ. 28 κ. εξ.

¹³⁹ Π. Κ. Χρήστου, *ό. π.*, σσ. 719-749.

¹⁴⁰ Β. Ι. Φειδάς, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, Ι, Αθήνα ³1997, σσ. 124: 135 κ. α.

¹⁴¹ S. Hornblower & A. Spawforth, *The Oxford Classical Dictionary*, Oxford, ³2003, σ. 711.

¹⁴² E. Bratke, *Das neu Entdeckte vierte Buch des Daniel-Kommentars von Hippolytus*. Nach dem Originaltext des Entdeckers Dr. B. Georgiades zum ersten Male vollständig herausgegeben von Lic. Dr. Eduard Bratke, a. o. Professor der Kirchengeschichte in Bonn, Bonn 1891, σ. iii. Η κριτική στο έργο του Bratke πραγματοποιήθηκε από τη γραφίδα του O. von Gebhardt (*Review of E. Bratke's Book on Hippolytus*, χ. λ. σ.)

¹⁴³ P. Nautin, *Hippolyte et Josipe: Contribution à l'histoire de la littérature chrétienne du troisième siècle*, Études et textes pour l'histoire du dogme de la Trinité I, Paris 1947.

¹⁴⁴ Σε μεταγενέστερες εργασίες του ο Nautin τοποθέτησε τον Ιππόλυτο στην Παλαιστίνη ή τα περίχωρά της (*Lettres et écrivains chrétiens des IIe et IIIe siècles*, Patristica 2, Paris 1961, σσ. 203-207 (κυρίως 204-205) και “Hippolytus”, *EEC*, I, σσ. 383-385).

παρουσιάζει αντιρωμαϊκό χαρακτήρα.¹⁴⁵ Δεν έχει τη ρητορική και φιλοσοφική δεινότητα του Ιώσηπου, αλλά είναι ιερωμένος με μοναδική ικανότητα στην εξήγηση των γραφών. Η μέθοδός του είναι συνεπής και αναγνωρίζεται εύκολα, ενώ η θεολογία του βασίζεται στη Γραφή και τις παραδόσεις της Εκκλησίας.¹⁴⁶

Η θεωρία του Nautin απέκτησε λίγους υποστηρικτές και προκάλεσε πληθώρα αντιδράσεων,¹⁴⁷ καθώς ήταν η πρώτη φορά που ένας ερευνητής υποστήριξε τη διχοτόμηση του ιππολύτειου *corpus*. Όμως η επισήμανση των διαφορών ανάμεσα στις δύο ομάδες έργων με βάση θεολογικά, μεθοδολογικά και λογοτεχνικά κριτήρια, έγινε αποδεκτή από αρκετούς μελετητές και έθεσε νέες βάσεις στην έρευνα του ιππολύτειου ζητήματος.¹⁴⁸

Ουσιαστικά θα λέγαμε πως ο Nautin προετοίμασε το δρόμο για τη **θεωρία των “δύο Ιππολύτων”**.¹⁴⁹ Η πολυσυζητημένη θεωρία του συζητήθηκε στο συνέδριο με τίτλο *Ricerche su Ippolito*, το οποίο πραγματοποιήθηκε στη Ρώμη το 1976. Εκεί αμφισβητήθηκε έντονα η απόδοση έργων στον Ιώσηπο, αλλά έγινε αποδεκτή η μέθοδος και ο διαχωρισμός του *corpus* από τον Nautin. Το αποτέλεσμα ήταν να διατυπωθεί ύστερα από ανάλυση των έργων με λογοτεχνικά κριτήρια η θεωρία των δύο Ιππολύτων ως συγγραφέων του *corpus*, σύμφωνα με την οποία όλα τα έργα (σωζόμενα και απολεσθέντα) πρέπει να αποδοθούν σε δύο συγγραφείς του 7^{ου} αι. μ. Χ., καθώς αρχικά αυτά αποτελούσαν δύο ξεχωριστές ομάδες έργων, αλλά

¹⁴⁵ P. Nautin, *Hippolyte...*, σ. 92.

¹⁴⁶ Ο. π., σσ. 101-102.

¹⁴⁷ Στις απόψεις του Nautin αντέδρασαν αρκετοί μελετητές (λ. χ. G. Bardy, J. Daniélou, M. Richard, B. Botte, B. Capelle, S. Giet και G. Oggioni). Ο Nautin απάντησε σε όλες τις επικρίσεις και υπερασπίστηκε τα πορίσματα της έρευνάς του επαναδιατυπώνοντας τη θεωρία του σε μια σειρά εργασιών του (*Hippolyte Contre les Hérésies...*, *Le Dossier d'Hippolyte et de Méliton dans les florilèges dogmatiques et chez les historiens modernes*, Paris 1953, *Lettres...*, “Hippolytus”...). Για το ιστορικό της αντιπαράθεσης και λεπτομερείς βιβλιογραφικές αναφορές, βλ. V. Loi, “La problematica storico-letteraria su Ippolito di Roma”, *Ricerche su Ippolito*, SEA 13, Roma 1977, σσ. 14-16 και R. Butterworth, *Hippolytus of Rome. Contra Noetum*, Heythrop Monographs 2, London 1977, σσ. 14-33. Πρβλ. επίσης J. A. Cerrato, ό. π., σσ. 80-81.

¹⁴⁸ J. A. Cerrato, ό. π., σ. 78. Σύμφωνα με τον Pricoco (ό. π., σ. 136) ο διαχωρισμός αυτός του Nautin βασίζεται στην προσπάθειά του να αποδώσει στον Ιππόλυτο ένα “στυλιστικό πρόγραμμα” χωρίς πολλές ασυμφωνίες.

¹⁴⁹ Για περισσότερα στοιχεία σχετικά με αυτήν τη θεωρία και τους υποστηρικτές της, βλ. J. A. Cerrato, ό. π., σσ. 116-121.

κατά τη διάρκεια της χειρόγραφης παράδοσης επήλθε σύγχυση, με αποτέλεσμα τα έργα να ενταχθούν λανθασμένα σε ένα ενιαίο *corpus*.¹⁵⁰

Ουσιαστικά η θεωρία των δύο Ιππολύτων προτάθηκε από τον V. Loi, ο οποίος υποστήριξε την ύπαρξη δύο συγγραφέων με το όνομα “Ιππόλυτος”. Ο Loi ερευνώντας τη λογοτεχνική ταυτότητα των δύο συγγραφέων τοποθέτησε τον πρώτο Ιππόλυτο, ο οποίος ήταν επίσκοπος, κάπου στην Ανατολή και τον άλλο, ο οποίος ήταν πρεσβύτερος και έγινε αργότερα μάρτυρας, στη Ρώμη. Στον πρώτο συγγραφέα αποδίδονται επτά έργα του *corpus* (*Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου*, *Εἰς Δαν.*, *Εἰς τὴν αἴρεσιν Νοητοῦ*, *Εἰς τὰς εὐλογίας τοῦ Μωϋσέως*, *Εἰς τὰς εὐλογήσεις Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ*, *Εἰς τὸ ἄσμμα ἁσμάτων* καὶ *Εἰς Δαβὶδ καὶ Γολιάθ*), ενώ στον Ρωμαίο Ιππόλυτο αποδίδονται τα καταγεγραμμένα στον ανδριάντα έργα μαζί με τα έργα *Περὶ Πάσχα*, *Χρονικὸν* καὶ *Ἐλεγχος*.¹⁵¹

Η θεωρία πλαισιώθηκε και υποστηρίχθηκε από τις εργασίες της M. Guarducci, η οποία ασχολήθηκε με το πρόβλημα του ανδριάντα,¹⁵² και των P. Meloni,¹⁵³ M. Simonetti¹⁵⁴ και J. Frickel.¹⁵⁵ Ως υποστηρίκτρια της θεωρίας αυτής οφείλουμε να αναφέρουμε και την E. Prinzivalli,¹⁵⁶ με τη διαφορά όμως πως η ερευνήτρια πραγματοποιώντας μια σύγκριση βασισμένη στην εσχατολογική προοπτική των έργων υποστηρίζει πως τα *Κεφάλαια Κατὰ Γαῖου* πιθανώς δεν ανήκουν στον Ρωμαίο Ιππόλυτο, αλλά στον Ιππόλυτο επίσκοπο Ανατολής.¹⁵⁷ Εδώ πρέπει ακόμη να αναφέρουμε και τον C. E. Hill, ο οποίος επηρεασμένος από τα

¹⁵⁰ Η θεωρία υποστηρίζεται και από τη συχνότητα του ονόματος του Ιππολύτου ως βαπτιστικού στις αρχαίες εκκλησιαστικές κοινότητες, στην οποία αναφερθήκαμε νωρίτερα στο ίδιο κεφ. Είναι πολύ λογικό να υποτεθεί πως τα έργα του πιο δημοφιλούς εκ των δύο συγγραφέων επισκίασαν το όνομα του δεύτερου, ώστε να αποδοθεί όλο το *corpus* στον ένα εκ των δύο συγγραφέων (J. A. Cerrato, *ό. π.*, σ. 121).

¹⁵¹ V. Loi, “L’Identità letteraria di Ippolito di Roma”, *Ricerche su Ippolito*, SEA 13, Roma 1977, σσ. 67: 87-88.

¹⁵² M. Guarducci, “La Statua di Sant’ Ippolito”, *ό. π.*, σσ. 17-30.

¹⁵³ P. Meloni, “Ippolito e il Cantico dei cantici”, *ό. π.*, σσ. 97-100.

¹⁵⁴ M. Simonetti, “Due Note su Ippolito”, *ό. π.*, σσ. 121-126.

¹⁵⁵ J. Frickel, “Contraddizioni nelle Opere e nella Persona di Ippolito di Roma”, *ό. π.*, σσ. 137-149.

¹⁵⁶ E. Prinzivalli, “Due passi escatologici del Peri Pantos di Ippolito”, *VetChr.* 16 (1979) 63.

¹⁵⁷ E. Prinzivalli, “Note sull’escatologia di Ippolito”, *Orpheus* 1 (1980) 305.

συμπεράσματα του Συνεδρίου της Ρώμης διατυπώνει τις αμφιβολίες του για την ενότητα του *corpus*.¹⁵⁸

Τα συμπεράσματα του Συνεδρίου του 1976 περιλήφθηκαν στον τόμο με τον τίτλο *Nuove ricerche su Ippolito*,¹⁵⁹ τον οποίο εξέδωσε ο Simonetti το 1989. Ο ερευνητής απέδωσε επτά έργα σε έναν ανατολικό συγγραφέα, όπως είχε κάνει και ο Loi, συμπεριλαμβάνοντας και τα υπομνηματικά έργα του *corpus*, ενώ καθορίζει τη Μ. Ασία ως τόπο δραστηριότητας του συγγραφέα αυτού.¹⁶⁰ Αντίθετα ο άλλος συγγραφέας δρα στη Ρώμη και παράγει έργα, όπως ο *Έλεγχος*, ο *Πασχάλιος Κανών* και το *Χρονικόν*. Αξίζει να σημειωθεί πάντως πως ο Simonetti επιφυλάσσεται να αποδώσει στο συγγραφέα αυτόν το όνομα Ιππόλυτος.¹⁶¹

Τελευταίον θα αναφέρουμε τον A. Brent,¹⁶² ο οποίος προσπάθησε να δώσει λύση στο ιπολύτειο ζήτημα συνδυάζοντας συμπεράσματα των προηγούμενων θεωριών. Ο μελετητής συνέχισε από το σημείο στο οποίο σταμάτησε ο Simonetti, δίνοντας όμως άλλη διάσταση στην έρευνα του ανδριάντα του Ιπολύτου και του *corpus*. Έχοντας ως αφετηρία τη θεωρία του “**Hippolytus Romanus**”, αλλά επηρεασμένος από τις θεωρίες του Nautin (κυρίως) και των Loi και Simonetti (δευτερευόντως) αποδέχθηκε τη διχοτόμηση του *corpus*, διατυπώνοντας μια σύνθετη θεωρία που θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε “**Θεωρία των δύο Ρωμαίων συγγραφέων**”.

Συγκεκριμένα ο Brent υποστήριξε πως ο ανδριάντας δεν απεικόνιζε κανέναν συγγραφέα, αλλά αποτελούσε μνημείο μιας εκκλησιαστικής κοινότητας της Ρώμης, στο οποίο αναγράφονταν έργα που παρήχθησαν στο πλαίσιο αυτής.¹⁶³ Το *corpus* αποτελεί δημιούργημα δύο (τουλάχιστον) Ρωμαίων συγγραφέων που εντάσσονται σε αυτήν την εκκλησιαστική κοινότητα.¹⁶⁴

¹⁵⁸ C. E. Hill, *Regnum Caelorum: Patterns of Future Hope in Early Christianity*, Oxford Early Christian Studies, Oxford 1992, σ. 112.

¹⁵⁹ M. Simonetti *et al.*, *Nuove ricerche su Ippolito*, SEA 30, Roma 1989 και J. A. Cerrato, *ό. π.*, σσ. 118-119.

¹⁶⁰ M. Simonetti, “Aggiornamento su Ippolito”, *Nuove ricerche su Ippolito*, SEA 30, Roma 1989, σ. 124.

¹⁶¹ *Ο. π.*, σσ. 124-125.

¹⁶² A. Brent, *Hippolytus and the Roman Church...*

¹⁶³ *Ο. π.*, σσ. 2 κ. εξ.: *passim*.

¹⁶⁴ Πάντως ο μελετητής δέχεται ως πιθανή την ύπαρξη και τρίτου συγγραφέα της ίδιας εκκλησιαστικής κοινότητας στον οποίο πρέπει να αποδοθεί η συγγραφή έργων, όπως το *Εἰς τοὺς Ψαλμούς*, και η

Ο πρώτος απ' αυτούς είναι ένας άγνωστος συγγραφέας στον οποίο πρέπει να αποδοθούν το πιο προβληματικό έργο του *corpus* (Έλεγχος) και τα έργα *Περὶ τοῦ Παντός*, *Χρονικόν* και μερικά ακόμη κείμενα. Ο συγγραφέας αυτός ήταν ο *ἐπίσκοπος* της κοινότητας και ήρθε σε ρήξη με τον Κάλλιστο λόγω των μοναρχιανών αντιλήψεων του τελευταίου.¹⁶⁵

Στον Ιππόλυτο, το διάδοχο του προηγούμενου συγγραφέα, πρέπει να αποδοθούν τα έργα *Εἰς τὴν αἵρεσιν Νοητοῦ*, *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου*, *Εἰς Δαν.*, *Κατὰ Μαρκίωνος*, *Περὶ Θεοῦ καὶ σαρκὸς ἀναστάσεως*, *Προτρεπτικὸς πρὸς Σεβηρεῖναν*, *Εἰς ἐγγαστρίμυθον*, *Τὰ ὑπὲρ τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου καὶ Ἀποκαλύψεως*, το *Περὶ Οἰκονομίας*, που αναγράφεται στον ανδριάντα, κ. ά. Επίσης ο Ιππόλυτος εξέδωσε το *Ἀπόδειξις Χρόνων Πάσχα* του προκατόχου του, επεξεργάστηκε το έργο *Catalogus Liberianus* και ολοκλήρωσε την *Συναγωγήν*.¹⁶⁶

Σύμφωνα με τον Brent και οι δύο συγγραφείς αντανakλούν σε γενικές γραμμές τις απόψεις και αντιλήψεις της θρησκευτικής τους κοινότητας,¹⁶⁷ αλλά ο Ιππόλυτος προσπάθησε να παραγάγει μια θεολογία που να μην έρχεται σε αντιπαράθεση με αυτήν της ομάδας του Καλλίστου. Το αποτέλεσμα ήταν να σταματήσει η αντιπαράθεση των δύο κοινοτήτων και ο Ιππόλυτος να συμφιλιωθεί με το διάδοχο του Καλλίστου, Ποντιανό.¹⁶⁸ Το όνομα του Ιππολύτου, το οποίο σώζεται λανθασμένα στη χειρόγραφη παράδοση των έργων του άγνωστου συγγραφέα, δεν δηλώνει την πατρότητα των έργων, αλλά την παράδοση της κοινότητας μέσα στην οποία αυτά συντάχθηκαν.¹⁶⁹

Όπως μπορεί να διαπιστωθεί, οι περισσότερες από τις παραπάνω θεωρίες στηρίζονται σε σοβαρά επιχειρήματα, αλλά δεν είναι δυνατόν να συναχθεί βέβαιο συμπέρασμα. Η πλειονότητα των μελετητών αποφαινεται υπέρ της ενότητας του

επεξεργασία των εξηγητικών έργων του Ιππολύτου, τα οποία με αυτόν τον τρόπο και σύμφωνα με το υπόδειγμα του έργου *Έλεγχος* έγιναν πιο σύνθετα. Ο συγγραφέας αυτός όμως διατήρησε τη συντηρητική Χριστολογία του Ιππολύτου (ό. π., σσ. 338-341: 345). Για περισσότερα σχετικά με τη Χριστολογία του Ιππολύτου, βλ. A. Zani, *La cristologia di Ippolito*, *Ricerche di scienze teologiche* 22, Brescia 1984.

¹⁶⁵ A. Brent, ό. π., σσ. 206 κ. εξ.: passim.

¹⁶⁶ Ο. π., σσ. 287-289: 299-332: 344-345.

¹⁶⁷ Η ουσιαστική διαφορά τους έγκειται στην αποδοχή ή όχι της τελειότητας του Λόγου πριν από την ενσάρκωσή του, κάτι το οποίο αποτελεί βασικό στοιχείο διάκρισης του *corpus*.

¹⁶⁸ A. Brent, ό. π., σσ. 257-258: 539.

¹⁶⁹ Ο. π., σσ. 459 κ. εξ.: passim.

corpus, το οποίο αποδίδεται στον Ιππόλυτο, επίσκοπο Ρώμης, αλλά δεν είναι αβάσιμα και τα επιχειρήματα των άλλων θεωριών. Αν και οι βασικές κατευθύνσεις της υπολότητας έρευνας εμπλουτίστηκαν στους νεότερους χρόνους, ωστόσο το ζήτημα απέχει πολύ ακόμη από την οριστική λύση του, γιατί απαιτεί αυτό που ο Cerrato ονομάζει “a renewed testing of the major hypotheses ... and the formulation of new versions of the basic types”.¹⁷⁰ Στο πλαίσιο αυτής της αναγκαιότητας κινούνται οι εργασίες των Brent και Cerrato, ωθώντας την υπολότητα έρευνα προς νέα κατεύθυνση.

Όσον αφορά στην ενότητα του *corpus*, θα ταχθούμε με την άποψη της πλειονότητας των μελετητών, γιατί ο κοινός πυρήνας ιδεών των έργων και το γεγονός ότι οι ομοιότητες ανάμεσα σε αυτά ξεπερνούν τις διαφορές, υποδηλώνουν την ενότητα του *corpus*. Κατά τη γνώμη μας οι διαφορές αυτές οφείλονται αφενός στη φυσική εξέλιξη της συγγραφικής ωριμότητας και του ύφους του συγγραφέα – σημειωτέον ότι ο Ιππόλυτος συνέγραφε για περισσότερα από τριάντα χρόνια – και αφετέρου στις τροποποιήσεις που επήλθαν στα έργα του *corpus* μετά το θάνατο του συγγραφέα. Αυτές πρέπει να ξεκίνησαν αμέσως μετά το θάνατο του Ιππολύτου με κάποιον μαθητή – επίγονό του (ο Brent έκανε λόγο για διασκευαστή), ο οποίος προέβη σε σποραδικές αλλαγές στα έργα του *corpus*, και συνεχίστηκαν κατά τους επόμενους αιώνες με τις εκούσιες παρεμβάσεις ή τα σφάλματα των αντιγραφών των κειμένων. Μάλιστα ας ληφθεί υπόψη πως τα περισσότερα έργα του υπολότητος *corpus* παραδίδονται αποσπασματικά, γεγονός που τα καθιστά ευάλωτα σε παρεμβάσεις τρίτων.

Σχετικά με αυτό το ζήτημα θεωρούμε πως η έρευνα πρέπει να ξεκινήσει από τη βάση της χειρόγραφης παράδοσης, ώστε με τη χρήση των αρτιότερων διαθέσιμων κριτικών εκδόσεων των υπολότητων έργων να διαπιστωθεί πόσα πραγματικά είναι τα “προβληματικά” για την ενότητα του *corpus* χωρία και με την εξέτασή τους να φανεί ποια από αυτά έχουν γραφτεί από το συγγραφέα και ποια αποτελούν παρεμβάσεις τρίτων. Μετά τη συγκέντρωση αυτών των στοιχείων πρέπει να συνεκτιμηθούν τα πορίσματα της προγενέστερης έρευνας, ώστε να συναχθούν πιο ασφαλή συμπεράσματα.

Σχετικά με το θέμα της καταγωγής του Ιππολύτου θεωρούμε πως ο συγγραφέας έδρασε στη Ρώμη ή τα περίχωρά της, γιατί οι σχετικές μαρτυρίες είναι

¹⁷⁰ J. A. Cerrato, ό. π., σ. 121.

πάρα πολλές, για να παραβλεφθούν. Βέβαια οι ενδείξεις ανατολικής θεολογίας του υπομνηματιστή Ιππολύτου, όπως τις καταδεικνύει ο Cerrato, είναι σίγουρα αξιοπρόσεκτες, αλλά δεν αποδεικνύουν ότι ο Ιππόλυτος έζησε οπωσδήποτε στην ανατολική Μεσόγειο.¹⁷¹ Από τη μια οι ενδείξεις αυτές δεν αποκλείουν το ενδεχόμενο της μετοίκησης, ενώ από την άλλη η σχέση του Ιππολύτου με την ανατολική θεολογία μπορεί να εξηγηθεί από τη σύνδεσή του με τον Ειρηναίο, κάτι το οποίο υποστηρίζεται από την παράδοση, καθώς και από τις επιρροές του Ειρηναίου στα ιππολύτεια κείμενα.

Τέλος η απόδοση των ιδιοτήτων του *ἐπισκόπου* και *μάρτυρος* στο συγγραφέα Ιππόλυτο είναι αρκετά πιθανή, καθώς πιστοποιείται από τις περισσότερες πηγές και από τη χειρόγραφη παράδοση, αν και εξέχοντες μελετητές του προηγούμενου αιώνα εκφράζουν τις αμφιβολίες τους.¹⁷² Επομένως δεν βρίσκουμε το λόγο να μην αποδεχθούμε τη διττή ιδιότητα του συγγραφέα.

1.2.2 Το ιππολύτειο *corpus*

Ήδη από τον ΙΣΤ΄ αιώνα ως σήμερα οι μελετητές συνολικά φαίνεται να συμφωνούν και να αποδέχονται βασιζόμενοι στις πηγές πως τα αυθεντικά έργα του *corpus* συγγράφηκαν πριν από τη σύνοδο της Νικαίας. Οι περισσότεροι μελετητές θεωρούν ως πιθανότερη περίοδο συγγραφής αυτών των έργων το διάστημα μεταξύ 198-235 μ. Χ. Εξαίρεση αποτελεί ο Nautin, ο οποίος τοποθετεί τη δημιουργία των έργων το 250 μ. Χ., δηλαδή κατά την περίοδο του διωγμού του Δεκίου (249-251 μ.

¹⁷¹ Πρβλ. τις βιβλιοκρισίες στο σύγγραμμα του J. A. Cerrato από τον G. Gould (*JThS* 54/1 (2003) 312-314) και τον C. Scholten (*VChr* 59 (2005) 85-92).

¹⁷² Αξίζει να αναφερθούν ο J. M. Hanssens (*La Liturgie d'Hippolyte*, *Orientalia Christiana Analecta* 155, Pontificalis Institutum Orientalium Studiorum, Roma 1959 (επανεκτύπωση 1970), σσ. 281-340 και "Hippolyte de Rome fut-il novatianiste? Essai d'une biographie", *Archivum historiae pontificiae* 3 (1965) 7-29. Πρβλ. J. A. Cerrato, *ό. π.*, σσ. 114-115), ο οποίος επηρέασε και τον Σ. Παπαδόπουλο (*Πατρολογία*, I (Εισαγωγή, Β΄ και Γ΄ αιώνας), Αθήνα 42000, σ. 371), και ο M. Richard ("Une paraphrase grecque résumée du commentaire d'Hippolyte sur le Cantique des Cantiques", *Mus.* 77/1-2 (1964) 137-154). Τόσο ο Hanssens όσο και ο Richard αμφισβήτησαν τη σχισματική ιδιότητα του Ιππολύτου.

Χ.),¹⁷³ και ορισμένοι μελετητές από το χώρο των γεωργιανών και αρμενικών σπουδών, οι οποίοι τοποθετούν τα έργα στο τέλος του Γ' αι. μ. Χ.¹⁷⁴

Σχετική ομοφωνία παρουσιάζουν επίσης οι απόψεις των μελετητών για τη γλώσσα στην οποία παρήχθη το *corpus*, δηλαδή τα Ελληνικά. Μέχρι σήμερα δεν έχει υποστηριχθεί ότι ένας εκκλησιαστικός συγγραφέας με το όνομα Ιππόλυτος έγραψε στα Λατινικά, Συριακά, Αρμενικά ή σε κάποια άλλη γλώσσα εκείνης της εποχής.¹⁷⁵

Τα έργα του *corpus* είναι εξαιρετικά πολυάριθμα, με αποτέλεσμα ο Χρήστου να συγκρίνει ως προς την έκταση αυτήν τη συγγραφική παραγωγή με την αντίστοιχη του Ωριγένη.¹⁷⁶ Τα ενδιαφέροντα του συγγραφέα του *corpus* εκτείνονταν σε όλα τα πεδία της θεολογικής Γραμματείας, περιλαμβάνοντας την καταπολέμηση των εχθρών της ορθής Χριστιανικής πίστης, των αιρετικών και των εθνικών, τον καθορισμό των στοιχείων της ορθής πίστης και τον καταρτισμό των πιστών.¹⁷⁷ Το ύφος των έργων είναι σε γενικές γραμμές απλό και σαφές χωρίς μεγάλες ρητορικές επιδόσεις,¹⁷⁸ αλλά με μέτρια επιρροή από υψηλό συγγραφικό

¹⁷³ P. Nautin, *Hippolyte...*, σ. 99. Όμως ο Nautin δεν έλαβε υπόψη του τις πηγές που παρουσιάζουν τον Ιππόλυτο σαν ηλικιακά μεγαλύτερο του Ωριγένη και τον παρουσιάζουν ως δάσκαλό του (J. A. Cerrato, *ό. π.*, σ. 154). Σύμφωνα με τον Ιερώνυμο (*De vir. ill.* 61) ο Ωριγένης ξεκίνησε τη δραστηριότητά του ως σχολιαστής, αφού άκουσε τον Ιππόλυτο να εκφωνεί το *Λόγο* του *Εἰς αἶνον Κυρίου Σωτήρος* (*De Laude Domini Salvatoris*). Αυτό πρέπει να συνέβη σύμφωνα με τον W. von Christ (*ό. π.*, σ. 1331) πριν από το 215 μ. Χ., ενώ και ο E. Norelli (*ό. π.*, σ. 14) τοποθετεί το γεγονός αυτό κατά την περίοδο 211-215 μ. Χ. Από την άλλη ο Ευσέβιος (*Εκκλ. Ιστ.* 6. 22) αναφέρεται στο σχολιαστή Ιππόλυτο, ενώ στη συνέχεια (*ό. π.*, 6.23) μιλάει για το σχολιαστή Ωριγένη. Όπως παρατηρεί ο J. A. Cerrato (*ό. π.*, σσ. 37-38), ο Ευσέβιος πρέπει να είχε τις ίδιες πληροφορίες με αυτές του Ιερωνύμου και γι' αυτόν το λόγο παρουσιάζει διαδοχικά αυτούς τους δύο συγγραφείς, σαν να πρόκειται για δάσκαλο και μαθητή αντίστοιχα.

¹⁷⁴ J. A. Cerrato, *ό. π.*, σ. 6.

¹⁷⁵ *Ο. π.* Η μοναδική εξαίρεση αφορά σε ένα κείμενο αμφίβολης πατρότητας του *corpus*. Συγκεκριμένα ο F. H. Hesse υποστήριξε πως τα Λατινικά ήταν η αρχική γλώσσα συγγραφής του *Κανόνα του Muratori* (F. H. Hesse, *Das Muratorische Fragment*, Giessen 1873). Την άποψή του συμμερίστηκαν ελάχιστοι μελετητές, μεταξύ των οποίων και ο C. P. Caspari (*Quellen zur Geschichte des Taufsymbols und der Glaubensregel*, III, Christiania 1875, σ. 410).

¹⁷⁶ *Ο. π.*, σ. 723. Αξίζει να σημειωθεί πως ο μόνος σύγχρονος του Ιππολύτου συγγραφέας που μπορεί να τον συναγωνιστεί σε παραγωγικότητα είναι ο Πάνταινος, Χριστιανός θεολόγος από την Αλεξάνδρεια (J. A. Cerrato, *ό. π.*, σ. 22).

¹⁷⁷ Π. Κ. Χρήστου *ό. π.*, σ. 720.

¹⁷⁸ Σ. Γ. Παπαδόπουλος, *ό. π.*, σ. 372.

ύφος και εκφραστικούς τρόπους της λαϊκής γλώσσας του καιρού του συγγραφέα.¹⁷⁹ Στο *corpus* είναι τόσο έκδηλη η επίδραση του Ειρηναίου, ώστε ο Wordsworth να υποστηρίζει πως ο Ιππόλυτος σπούδασε στη σχολή του Ειρηναίου, η οποία σχετιζόταν με τον Πολύκαρπο (επίσκοπο Σμύρνης) και τον ευαγγελιστή Ιωάννη.¹⁸⁰

Κατά την πρώτη Χριστιανική περίοδο τα έργα του *corpus* γνώριζαν ευρεία διάδοση. Ήταν γνωστά στον κύκλο του Ωριγένη,¹⁸¹ ενώ συμπεριλήφθηκαν σε πολλούς καταλόγους Χριστιανικών έργων¹⁸² και μεταφράστηκαν σε άλλες γλώσσες.¹⁸³ Όμως με την πάροδο του χρόνου λησμονήθηκαν. Ο Lightfoot επισημαίνει πως στην παραμέληση και ως ένα βαθμό απώλεια του έργου του Ιππολύτου συνετέλεσαν οι έριδες στην Εκκλησία της Ρώμης, οι δογματικές αντιπαραθέσεις, οι διωγμοί και η απειλή των συνόρων από το Βορρά, καθώς όλα τα παραπάνω οδήγησαν τους ανθρώπους σε άλλα ενδιαφέροντα.¹⁸⁴ Ο von Harnack υποστήριξε πως η σχισματική ιδιότητα του Ιππολύτου υπήρξε ανασταλτικός παράγοντας για την υστεροφημία του, ενώ η υποχώρηση των Ελληνικών στη Ρώμη και οι θεολογικές αναζητήσεις της δυτικής Εκκλησίας οδήγησαν σε απομάκρυνση της δυτικής θεολογικής σκέψης από τον Ιππόλυτο και το έργο του.¹⁸⁵ Ο Παπαδόπουλος επισημαίνει ακόμη πως στη δυτική Εκκλησία επικράτησε η επιείκεια, την οποία απέρριπτε ο Ιππόλυτος,¹⁸⁶ ενώ ο Χρήστου σημειώνει πως στον παραμερισμό των έργων συνετέλεσε η απουσία δογματικής ακριβολογίας από το ιππολύτειο *corpus*, αφού οι συγγραφείς, που έδρασαν πριν από τη Σύνοδο της Νίκαιας, δεν ακολούθησαν ενιαία δογματική. Τέλος τα έργα του Ιππολύτου δεν

¹⁷⁹ Λ. χ. *εἶπα, ἔπεσα, ἐγενάμην, ἐξὸν ἦν, ἡνίκα* (χωρίς το *ἄν*) κ. ά. Ας σημειώσουμε ακόμη πως ο Ιππόλυτος, όπως και άλλοι συγγραφείς της εποχής του, γνώριζαν τύπους κυρίως της μέσης (και όχι τόσο της παθητικής) φωνής (P. Wendland, *ό. π.*, σ. 421 και υποσ. 2).

¹⁸⁰ C. Wordsworth, *ό. π.*, σ. 98.

¹⁸¹ J. A. Cerrato, *ό. π.*, σσ. 28-30.

¹⁸² Μάλιστα μέχρι τις αρχές του ΙΘ΄ αιώνα μ. Χ. τα έργα αυτά ήταν γνωστά ως επί το πλείστον από τέτοιους καταλόγους.

¹⁸³ Στο *corpus* εντάσσονται και μεταφράσεις ιππολύτειων έργων στη λατινική, συριακή, κοπτική (σαχιδική και βοχαϊρική), αιθιοπική, αραβική, παλαιο-σλαβονική, αρμενική και γεωργιανή.

¹⁸⁴ J. B. Lightfoot, *ό. π.*, σ. 445.

¹⁸⁵ A. von Harnack, *ό. π.*, σ. 256.

¹⁸⁶ Σ. Γ. Παπαδόπουλος, *ό. π.*, σσ. 373-374.

μεταφράστηκαν στα Λατινικά λόγω της σχισματικής ιδιότητός του, αλλά πολλά εξ αυτών σώζονται σε μεταφράσεις ανατολικών χωρών.¹⁸⁷

Ακολουθώντας θα παρουσιάσουμε τα έργα που εντάσσονται στο *corpus* του Ιππολύτου. Ο Χρήστου κατηγοριοποιεί αυτά τα συγγράμματα ως απολογητικά, ερμηνευτικά, αντιαρειτικά, χρονολογικά-εσχατολογικά και ποικίλου χαρακτήρα.¹⁸⁸ Όμως προτιμήσαμε να ακολουθήσουμε την αλφαβητική κατάταξη των έργων,¹⁸⁹ γιατί ανάλογα με τη θέση που θα λάβει ο καθένας απέναντι στο πρόβλημα του ιππολύτειου *corpus* θα τα κατηγοριοποιήσει και θα τα παρουσιάσει με εντελώς διαφορετικό τρόπο.¹⁹⁰

α/α	Ελληνική ονομασία	Λατινική ονομασία	Πατρότητα κατάσταση	–
1.	Αποδεικτική πρὸς Ἰουδαίους	<i>Demonstratio adversus Iudaeos</i>	Απόσπασμα, νόθο	
2.	Απόδειξις χρόνων τοῦ Πάσχα	<i>Demonstratio temporum paschatis</i>	Αποσπάσματα	
3.	Αποστολική Παράδοσις	<i>Traditio Apostolica</i>		
4.	Εἰς Βασιλειῶν Ι, ΙΙ	<i>In Reges I, II</i>	Αποσπάσματα	
5.	Εἰς Δαβὶδ καὶ Γολιάθ	<i>De David et Goliath</i>		
6.	Εἰς Ζαχαρίαν	<i>In Zachariam</i>	Απόσπασμα	
7.	Εἰς Ἡσαΐαν	<i>In principium Isaiae</i>	Απόσπασμα	
8.	Εἰς Ματθαῖον	<i>In Matthaeum</i>	Αποσπάσματα	
9.	Εἰς μέρη τοῦ Ἰεζεκιήλ	<i>In Ezechielem</i>	Απόσπασμα	
10.	Εἰς τὰ Ἅγια Θεοφάνεια	<i>Sermo in sancta Theophania</i>	Αμφίβολο	
11.	Εἰς τὰς εὐλογήσεις τοῦ Ἰακώβ	<i>De benedictionibus (Isaaci)</i>		

¹⁸⁷ Π. Κ. Χρήστου, *ό. π.*, σ. 723· W. von Christ, *ό. π.*, σσ. 1332.

¹⁸⁸ Π. Κ. Χρήστου, *ό. π.*, σσ. 723-740. Άλλοι μελετητές πραγματοποιούν άλλον διαχωρισμό (πρβλ. G. Wissowa & W. Kroll, *ό. π.*, σσ. 1874-1878· W. von Christ, *ό. π.*, σσ. 1332-1340· H. Kraft, *Texte der Kirchenväter*, V (Kirchenväterlexikon und Register von Heinrich Kraft), München 1966, σσ. 280-284).

¹⁸⁹ Πρβλ. την κατάταξη του J. A. Cerrato (*ό. π.*, Appendix, σσ. 260-261). Πρόκειται ουσιαστικά για την κατάταξη των G. W. H. Lampe (*ό. π.*, σ. xxx), M. Geerard & F. Glorie (*Clavis patrum graecorum*, I, Turnhout 1983, σσ. 256-278, όπου παρατίθεται και η σχετική βιβλιογραφία για τις εκδόσεις των έργων) και L. Berkovitz & K. A. Squitier (*Thesaurus Linguae Graecae. Canon of Greek Authors and Works*, Oxford ³1990, σσ. 205-207).

¹⁹⁰ Ο χαρακτηρισμός των έργων ως νόθων ή αμφιβόλων βασίζεται στους M. Geerard & F. Glorie (*ό. π.*), L. Berkowitz & K. A. Squitier (*ό. π.*) και Π. Κ. Χρήστου (*ό. π.*, σσ. 723-740).

et) Jacobi

12.	Εἰς τὰς εὐλογίας τοῦ Βαλαὰμ	<i>De benedictione Balaam</i>	Αποσπάσματα
13.	Εἰς τὰς εὐλογίας τοῦ Μωϋσέως	<i>De benedictione Mosis</i>	Αποσπάσματα
14.	Εἰς τὰς Παροιμίας Σολομῶντος	<i>In Proverbia</i>	Αποσπάσματα, αμφίβολο, νόθο σποραδικά
15.	Εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν	<i>De Apocalypsi</i>	Αποσπάσματα
16.	Εἰς τὴν αἴρεσιν Νοητοῦ τινος	<i>Contra Noetum</i>	
17.	Εἰς τὴν Γένεσιν	<i>In Genesim</i>	Αποσπάσματα
18.	Εἰς τὴν ἐγγαστρίμυθον	<i>De engastrimytho</i>	Απόσπασμα, νόθο
19.	Εἰς τὴν Ἑξοδον	<i>In Exodum</i>	Αποσπάσματα
20.	Εἰς τὴν τῶν ταλάντων διανομὴν (Ματθ. 25)	<i>De distributione talentorum</i>	Απόσπασμα
21.	Εἰς τὴν ᾠδὴν τὴν μεγάλην Μωϋσέως	<i>In canticum Mosis</i>	Αποσπάσματα
22.	Εἰς τὴν Πεντάτευχον	<i>In Pentateuchum</i>	Αποσπάσματα, νόθο σποραδικά
23.	Εἰς τὸ Ἄισμα ᾠμάτων	<i>In Canticum canticorum sive Interpretatio Cantici cantorum</i>	
24.	Εἰς τὸ Δευτερονόμιον	<i>In Deuteronomium</i>	Αποσπάσματα
25.	Εἰς τὸν Δανιὴλ	<i>Commentarium in Daniele</i>	
26.	Εἰς τὸν Ἰωάννην καὶ τὴν ἀνάστασιν τοῦ Λαζάρου	<i>In evangelium Ioannis et de ressurrectione Lazari</i>	Αμφίβολο, αποσπάσματα
27.	Εἰς τὸν Ἐκκλησιαστήν	<i>In Ecclesiasten</i>	Αποσπάσματα, νόθο σποραδικά
28.	Εἰς τὸν Ἑλκανᾶν καὶ τὴν Ἄνναν	<i>In Helcanam et Annam</i>	Απόσπασμα
29.	Εἰς τοὺς Ἀριθμοὺς	<i>In Numeros</i>	Αποσπάσματα
30.	Εἰς τοὺς δύο ληστὰς (Ἰω. 19, 34)	<i>In duos latrones</i>	Αποσπάσματα
31.	Εἰς τοὺς Κριτὰς	<i>In Iudices</i>	Αποσπάσματα
32.	Εἰς τοὺς Ψαλμοὺς ἢ Περί Ψαλμῶν	<i>In Psalmos</i>	Αποσπάσματα, νόθο σποραδικά
33.	Ἑρμηνεία Ρουθ	<i>Ex interpretatione Ruth</i>	Απόσπασμα
34.	Κανόνας τοῦ Muratori	<i>Canon Muratorianus</i>	
35.	Κανόνες Ἱππολύτου	<i>Canones Hippolyti</i>	
36.	Κατὰ Βήρωνος καὶ Ἡλίκωνος τῶν αἵρετικῶν περὶ θεογονίας καὶ σαρκώσεως κατὰ στοιχεῖον λόγος	<i>Contra Beronem et Heliconem haereticos</i>	Νόθο

37.	Κατὰ πασῶν αἱρέσεων ἔλεγχος ἢ Λαβύρινθος	<i>Refutatio omnium haeresium sive philosophumena</i>	
38.	Κατὰ Πλάτωνος περὶ τῆς τοῦ παντὸς οὐσίας	<i>De universo</i>	Αποσπάσματα
39.	Κατὰ τῆς Ἀρτέμωνος αἱρέσεως	<i>Contra Artemonis haeresim</i>	Απόσπασμα, αμφίβολο
40.	Κεφάλαια κατὰ Γαῖου (Ἀπολο- γία)	<i>Contra Gaium (Apologia)</i>	Αποσπάσματα
41.	Παραβολὴ περὶ τοῦ ἔρπετοῦ	<i>Parabola de serpente</i>	
42.	Περὶ ἀναστάσεως καὶ ἀφθα- σίας	<i>De resurrectione et incor- ruptibilitate</i>	Απόσπασμα
43.	Περὶ Θεοῦ καὶ σαρκὸς ἀναστά- σεως	<i>De resurrectione ad Mam- maeam imperatricem</i>	Αποσπάσματα
44.	Περὶ Πίστεως	<i>De Fide</i>	Απόσπασμα
45.	Περὶ τῆς συντελείας τοῦ κό- σμου	<i>De consummatione mundi</i>	Νόθο
46.	Περὶ τοῦ ἁγίου Πάσχα	<i>In Sanctum Pascha</i>	Αποσπάσματα
47.	Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου	<i>De Antichristo</i>	
48.	Περὶ Τριάδος	<i>De Trinitate</i>	Απόσπασμα
49.	Περὶ τῶν Ἀποστόλων	<i>Index apostolorum ex Hip- polyto et Dorotheo</i>	
50.	Περὶ τῶν Ἀποστόλων	<i>Index apostolorum ex Hip- polyto, Dorotheo et Epipha- nio</i>	
51.	i) Περὶ τῶν ιβ' Ἀποστόλων ii) Περὶ τῶν Ο' Ἀποστόλων	<i>Index apostolorum et discipulorum</i>	Νόθο
52.	Πρὸς ἀπάσας τὰς αἱρέσεις ἢ Σύνταγμα κατὰ αἱρέσεων τρι- άκοντα δύο	<i>Syntagma contra omnes haereses</i>	Αποσπάσματα
53.	Χρονικὸν ἢ Συναγωγὴ χρόνων καὶ ἐτῶν ἀπὸ κτίσεως κόσμου ἕως τῆς ἐνεστώσης ἡμέρας	<i>Chronicon</i>	
54.		<i>Constitutiones per Hippoly- tum</i>	

Το *corpus* θα ήταν ἀκόμη πιο διευρυμένο, ἀν σώζονταν καὶ τα υπόλοιπα ἔργα τοῦ Ἰππολύτου, ὅπως τὸ Ὑπόμνημα εἰς τὴν Ἑξοδὸν καὶ ὁ Προτρεπτικὸς πρὸς

Σεβηρεῖναν.¹⁹¹ Πολλές ακόμη πτυχές της σκέψης του συγγραφέα θα ήταν γνωστές, αν σωζόταν η προσομιλία *Εἰς αἶνον Κυρίου Σωτῆρος*, η οποία σύμφωνα με μαρτυρία του Ιερωνύμου¹⁹² εκφωνήθηκε στη Ρώμη παρουσία του Ωριγένους γύρω στο 212 μ. Χ. Οι μελετητές θα μπορούσαν να συναγάγουν πιο ασφαλή συμπεράσματα για την αντιαιρετική συγγραφική δραστηριότητα του Ιππολύτου, αν το ιππολύτειο *corpus* εμπλουτιζόταν με τα αντιαιρετικά έργα *Ὑπὲρ τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου καὶ Ἀποκαλύψεως*, *Κατὰ Μαρκίωνα* (το οποίο πιθανότατα ταυτίζεται με το *Περὶ ἀγαθοῦ καὶ πόθεν τὸ κακὸν*)¹⁹³ και ολόκληρο το κείμενο του έργου *Πρὸς ἀπάσας τὰς αἵρέσεις ἢ Σύνταγμα κατὰ αἵρέσεων τριάκοντα δύο*. Πάντως η συζήτηση αναφορικά με τα έργα του *corpus* είναι ακόμη ανοικτή. Το παράδειγμα του *Ἐλέγχου*¹⁹⁴ ίσως δεν είναι μοναδικό στην περίπτωση του *corpus*. Ποιος μπορεί άλλωστε να αποκλείσει το ενδεχόμενο κάποια έργα του Ιππολύτου να εκδίδονται ακόμη με το όνομα άλλων συγγραφέων;¹⁹⁵

¹⁹¹ Σύμφωνα με την Α. Whealey το έργο αυτό πρέπει να ταυτιστεί με το *Περὶ Θεοῦ καὶ σαρκὸς ἀναστάσεως* (“Pseudo-Justin’s *De Resurrectione*: Athenagoras or Hippolytus?”, *VChr* 60/4 (2006) 428-429).

¹⁹² *De vir. ill.* 61

¹⁹³ Π. Κ. Χρήστου, *ό. π.*, σ. 730.

¹⁹⁴ Βλ. κεφ. 1.2.1.

¹⁹⁵ Πρβλ. την περίπτωση της ψευδοχρυσοστόμειας ομιλίας *Εἰς τὸ Πάσχα* (*PG*, LIX, coll. 735-736), η οποία ίσως ανήκει στον Ιππόλυτο (για τη σχετική συζήτηση, βλ. Π. Κ. Χρήστου, *ό. π.*, σ. 739), και των αποσπασμάτων που, αν και εκδόθηκαν πρόσφατα υπό το όνομα του Ψ.-Ιουστίνου (M. Heimgartner, *Pseudo-Justin: Über der Auferstehung*, *Patristische Texte und Studien* 54, Berlin 2001· Α. D’Anna, *Pseudo-Giustino, sulla resurrezione. Discorso cristiano del II secolo*, Letteratura Cristiana Antica. Testi, Brescia 2001), κατά την Α. Whealey ανήκουν στο *Περὶ Θεοῦ καὶ σαρκὸς ἀναστάσεως* του Ιππολύτου (Α. Whealey, “Hippolytus’ lost *De universo* and *De resurrectione*: Some new hypotheses”, *VChr* 50 (1996) 250-256 και “Pseudo-Justin’s *De Resurrectione*...”).

2. ΙΠΠΟΛΥΤΟΥ ΡΩΜΗΣ *ΠΕΡΙ ΤΟΥ* *ΑΝΤΙΧΡΙΣΤΟΥ*

2.1 Εισαγωγή

2.1.1 Τίτλος του έργου

Η άμεση παράδοση του *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* του Ιππολύτου περιλαμβάνει τέσσερα χφφ.: **H**, **E**, **R** και **V**.¹⁹⁶ Από αυτά μόνο στα τρία είναι ευανάγνωστος ο τίτλος του κειμένου. Συγκεκριμένα το χφ. **H** διασώζει τον τίτλο *Περὶ Χριστοῦ καὶ Ἀντιχρίστου*, ενώ τα χφφ. **ER** παραδίδουν τον τίτλο *Ἀπόδειξις ἐκ τῶν ἁγίων γραφῶν περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου*. Αξίζει να αναφέρουμε ακόμη τις μαρτυρίες του Ιερωνύμου, ο οποίος το αποκαλεί *De Antichristo*, και του Φωτίου, ο οποίος το καταγράφει *Περὶ Χριστοῦ καὶ Ἀντιχρίστου*.¹⁹⁷

Εντούτοις ο πρώτος εκδότης του κειμένου, M. Gudius,¹⁹⁸ με βάση τη μαρτυρία του Ιερωνύμου, αφαίρεσε από τον τίτλο την αναφορά στο πρόσωπο του Χριστού,¹⁹⁹ η οποία αποκαταστάθηκε σωστά από τον επόμενο εκδότη, F. Combefis,²⁰⁰ καθώς, όπως παρατήρησε ο M. Simonetti, ο Ιππόλυτος τόσο στο *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* όσο και στο *Εἰς Δαν*. χρησιμοποιεί την αποκαλυπτική εξήγηση, για να καταλήξει σε παρατηρήσεις σχετικά με τον Ιησού Χριστό.²⁰¹ Με άλλα λόγια ο Ιππόλυτος θα μπορούσε να ασχοληθεί με αντιχριστολογικά θέματα, μόνο αν αυτά εξετάζονταν σε συνάρτηση με τον Ιησού Χριστό.²⁰² Επομένως υπό αυτήν την

¹⁹⁶ Για τα πλήρη στοιχεία των χειρογράφων, βλ. κεφ. 2.2.1 και 2.2.3.1. Πρέπει να σημειωθεί πως ο τίτλος του κειμένου στο χφ. **V** δεν μπορεί να αναγνωσθεί.

¹⁹⁷ Για τις μαρτυρίες αυτές, βλ. στο κεφ. 2.1.2.

¹⁹⁸ M. Gudius, *Ἰππολύτου Ἐπισκόπου καὶ μάρτυρος ἀπόδειξις περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου ἐκ τῶν ἁγίων γραφῶν*. Marquardus Gudius ex duobus Mss. Codicibus nunc primum in lucem edidit, Lutetiae Parisiorum 1661, σσ. 103-104.

¹⁹⁹ O P. J. Alexander (ό. π., σ. 193) επισημαίνει πως η απουσία του οριστικού άρθρου πριν από το όνομα του Χριστού δηλώνει πως στην εποχή του Ιππολύτου ο όρος “Χριστός” είχε καταστεί κύριο όνομα.

²⁰⁰ F. Combefis, ό. π., σσ. 57-58.

²⁰¹ M. Simonetti, “Prospettive Escatologiche della Christologia di Ippolito”, I. Bessarione, *La Cristologia nel Padri della Chiesa*, Roma 1979, σσ. 85-101.

²⁰² M. Simonetti, ό. π., σ. 99. Η περιγραφή του Αντιχρίστου από τον Ιππόλυτο έχει ως βάση την προσπάθεια του Αντιχρίστου να μιμηθεί σε όλα τον Υιό του Θεού (C. E. Hill, “Antichrist from the tribe of Dan”, *JThS* 46/1 (1995) 103-104).

οπτική είναι απαραίτητη η αναφορά στο πρόσωπο του Χριστού και του Αντιχρίστου στον τίτλο του κειμένου.

Από την άλλη θεωρούμε πως η αναφορά των Γραφών στον τίτλο του έργου είναι αυθεντική, γιατί δικαιολογείται από την εξηγητική μέθοδο του Ιππολύτου και την επιμονή του στην ορθή εξήγηση των χωρίων της *Αγίας Γραφής*.²⁰³

Σύμφωνα με τα παραπάνω ο τίτλος “*Ἀπόδειξις ἐκ τῶν ἁγίων γραφῶν περὶ Χριστοῦ καὶ περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου*”, τον οποίο προτιμούν και οι δύο τελευταίοι εκδότες του έργου H. Achelis και E. Norelli, συγκεντρώνει πολλές πιθανότητες να είναι αυθεντικός. Πάντως το σύγγραμμα παρουσιάζεται με τους τίτλους “*Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου*” και “*Περὶ Χριστοῦ καὶ Ἀντιχρίστου*” στη φιλολογική παράδοση, ενώ στη διεθνή βιβλιογραφία έχει επικρατήσει πλέον ο λατινικός τίτλος “*De Antichristo*”.

2.1.2 Πατρότητα

Υπήρξε μια εποχή, όταν η πατρότητα του έργου βρισκόταν στο στόχαστρο της αμφισβήτησης από τον J. Mill²⁰⁴ και κυρίως από τον C. Oudinus.²⁰⁵ Όμως τα διαθέσιμα στοιχεία δεν αφήνουν αμφιβολίες για την ιππολύτεια πατρότητα του έργου, γιατί το *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* αποδίδεται ομόφωνα από τη χειρόγραφη παράδοση στο συγγραφέα Ιππόλυτο.²⁰⁶

Εκτός από τη μαρτυρία της χειρόγραφης παράδοσης πρέπει να ληφθούν υπόψη και τα διαθέσιμα *testimonia* για το έργο αυτό. Αν και το *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* δεν μνημονεύεται ούτε από τον ανδριάντα του Ιππολύτου ούτε από τον Ευσέβιο²⁰⁷ και στους περισσότερους καταλόγους με έργα του Ιππολύτου δεν γίνεται

²⁰³ *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* κεφ. 2.

²⁰⁴ J. Mill, *Novum testamentum graecum, cum lectionibus variantibus MSS. exemplarium, versionum, editionum SS. patrum et scriptorum ecclesiasticorum, et in easdem notis*, Oxoniis 1707, Prolegomena ad. Novum Testamentum, σ. 62. Ο εκδότης, αν και θεωρούσε νόθα όλα τα εκτενή έργα του ιππολύτειου *corpus*, άφηνε πάντως ανοικτό το ενδεχόμενο το *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* να είναι γνήσιο έργο του Ιππολύτου.

²⁰⁵ C. Oudinus, *ό. π.*, σ. 225.

²⁰⁶ Για τις αναφορές της χειρόγραφης παράδοσης, βλ. στο οικείο κριτικό υπόμνημα (κεφ. 2.4.2).

²⁰⁷ Για την περίπτωση του ανδριάντα πρβλ. την εξήγηση του A. Brent για την οποία έγινε λόγος νωρίτερα (κεφ. 1.2.1). Εντύπωση προξενεί ακόμη πως ο Ευσέβιος στο 6. 22 της *Εκκλησιαστικής*

αναφορά στο έργο αυτό, υπάρχουν αρκετές μαρτυρίες που υποστηρίζουν την ιππολύτεια καταγωγή του. Συγκεκριμένα τα χωρία αυτά είναι τα ακόλουθα:

Ιερωνύμου *De Vir. Ill.* 61²⁰⁸

“Hippolytus, cuiusdam ecclesiae episcopus – nomen quippe urbis scire non potui –, rationem paschae Temporumque Canones scripsit usque ad primum annum Alexandri imperatoris, sedecim annorum circulum, quem graeci ἐκκαϊδεκαετηρίδα vocant, repperit, et Eusebio, qui super eodem pascha Canonem decem et novem annorum circulum, id est, ἐννεακαϊδεκαετηρίδα, composuit, occasionem dedit. scripsit nonnullos In Scripturas commentarios, e quibus hos reperi: In ἐξαήμερον, In Exodum, In Canticum canticorum, In Genesim, et In Zachariam; De Psalmis, et in Isaiam, De Daniele, De Apocalypsi, De Proverbiis, De Ecclesiaste, De Saul et pythonissa, **De Antichristo**, De resurrectione, Contra Marcionem, De pascha, Adversus omnes haereses, et Προσομιλίαν de laude Domini Salvatoris, in qua praesente Origene se loqui in ecclesia significat.”

Σωφρόνιος²⁰⁹

“Ἰππόλυτος, οὐκ οἶδα ποίας ἐκκλησίας ἐπίσκοπος ἢ τίνος πόλεως – τὴν προσηγορίαν μαθεῖν οὐκ ἠδυνήθην – συνέγραψε λόγον τοῦ πάσχα καὶ τοὺς χρονικοὺς κανόνας ἕως πρώτου ἐνιαυτοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ βασιλέως, δεκαεὺς λέγω δὴ ἐνιαυτῶν κύκλον, ὃν οἱ λεγόμενοι Γραικοὶ ἐκκαϊδεκαετηρίδα καλοῦσιν, Εὐσεβίῳ τῷ περὶ αὐτοῦ τοῦ πάσχα ἐννεακαϊδεκαετηρίδα συντάξαντι πρόφασιν παρεσχηκώς. ἔγραψεν εἰς τὰς θείας γραφὰς ὑπομνήματα, ἀφ’ ὧν τάδε εὗρον· Εἰς τὴν ἐξαήμερον, Εἰς τὴν ἔξοδον, Εἰς τὰ ἔσματα τῶν ἁσμάτων, Εἰς τὴν γένεσιν, Εἰς Ζαχαρίαν, Περὶ ψαλμῶν, Εἰς Ἡσαΐαν, Περὶ Δανιήλ, Περὶ ἀποκαλύψεως, Περὶ παροιμιῶν, Περὶ ἐκκλησιαστοῦ, Περὶ Σαοὺλ καὶ πύθωνος, **Περὶ τοῦ ἀντιχρίστου**, Περὶ ἀναστάσεως, Κατὰ Μαρκίωνα, Περὶ τοῦ πάσχα, Κατὰ πασῶν τῶν αἵρέσεων, Προσομιλιῶν περὶ τῶν ἐπαίνων τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐν οἷς παρόντος Ὁριγένους ἐαυτὸν ὠμилήκεναι κατὰ μίμησιν αὐτοῦ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ δηλοῖ.”

Ἱστορίας ἀπαριθμεῖ ἔργα τοῦ Ἰππολύτου παραλείποντας ἔργα, ὅπως το *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου*, *Εἰς Δαν.* καὶ *Εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν*. Ἡ παράλειψη αὕτη μπορεῖ νὰ δικαιολογηθεῖ, ἀν ληφθεῖ ὑπόψη πὼς στὴ συνείδηση τοῦ Εὐσεβίου τὰ ἔργα αὐτὰ πρέσβευαν τὸ χιλιασμό (J. A. Cerrato, *ό. π.*, σ. 38).

²⁰⁸ Κείμενο σύμφωνα με τὴν ἐκδοσὴ τοῦ Κ. Σιαμάκη (*Ιερωνύμου De viris illustribus*, Πηγὲς καὶ Πρότυπα, Κείμενο – Μετάφρασις – Σχόλια, Βυζαντινὰ Κείμενα καὶ Μελέται 23, Θεσσαλονίκη 1992, σσ. 224-226).

²⁰⁹ Κείμενο σύμφωνα τὴν ἐκδοσὴ τοῦ O. von Gebhardt, *Hieronymus De viris illustribus in griechischer Übersetzung (der sogenannte Sophronius)*, TU 14/1, Leipzig 1896, σσ. 39 κ. ἐξ.

Φωτίου *Βιβλιοθήκη* 202²¹⁰

“Συνανεγνώσθη αὐτοῦ καὶ ἕτερος λόγος *Περὶ Χριστοῦ καὶ Ἀντιχρίστου*, ἐν ᾧ ἢ τε αὐτὴ τῶν λόγων ἰδέα διαπρέπει, καὶ τὸ τῶν νοημάτων ἀπλούστερόν τε καὶ ἀρχαιότροπον.”

Απολλινάριον Λαοδικείας *Εἰς τὸν Δανιήλ*²¹¹

“Εὐσέβιος ὁ Παμφίλου καὶ Ἰππόλυτος ὁ ἀγιώτατος ἐπίσκοπος Ῥώμης ἀπεικάζουσι τὴν προκειμένην τοῦ Ναβουχοδονόσορ ὄρασιν τῇ τοῦ προφήτου Δανιήλ ὁπτασίᾳ.”

Νικηφόρου Κάλλιστου *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* 4, 31²¹²

“Περὶ Ἰππολύτου Πόρτου πόλεως Ῥώμης καὶ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ.

Τοῖς δὲ κατὰ Σευήρον χρόνοις καὶ Ἰππόλυτος ὁ Πόρτου τῆς Ῥώμης ἐπίσκοπος γεγωνὸς ἀκμάζων ἦν. καὶ δὴ πολλῶν ὑπομνημάτων συνετῶς αὐτῷ γεγραμμένων, καὶ τὸ Περὶ τοῦ πάσχα ἐκτίθεται σύγγραμμα, ἐν ᾧ τῶν χρόνων ἀναγραφὴν ἐκθέμενος, καὶ τινὰ κανόνα ἐκκαιδεκαετηρίδος περὶ τοῦ πάσχα προθεῖς, ἐπὶ τὸ πρῶτον ἔτος Ἀλεξάνδρου περιγράφει τοὺς χρόνους. τὰ γε μὴν αὐτοῦ συγγράμματα ταῦτά εἰσιν· βιβλίον *Εἰς τὴν ἐξαήμερον*, ἕτερον *Εἰς τὰ μετὰ τὴν ἐξαήμερον*· ἀντιρρητικὸς *Πρὸς Μαρκίωνα*. *Εἰς τὸ ἄσμα τῶν ἁσμάτων*, *Εἰς μέρη τοῦ Ἰεζεκιήλ*, *Περὶ τοῦ πάσχα*, *Σύνταγμα πρὸς ἀπάσας τὰς αἱρέσεις βιωφελέστατον*. ***Περὶ τῆς παρουσίας τοῦ ἀντιχρίστου***, *Περὶ ἀναστάσεως καὶ ἄλλα πλεῖστα*. *Εἰς Ζαχαρίαν*, *Περὶ ψαλμῶν*, *Εἰς τὸν Ἡσαΐαν*, *Εἰς τὸν Δανιήλ*, *Περὶ ἀποκαλύψεως*, *Περὶ παροιμιῶν*, *Περὶ Σαοὺλ καὶ πύθωνος*, *Περὶ ἐπαίνων τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ*, ἐν οἷς παρόντος Ὁριγένους ὁμίλησεν.”

²¹⁰ Κείμενο σύμφωνα με την έκδοση του I. Bekker, *Photii Bibliotheca*, ex recensione Immanuelis Bekkeri, I, Berolini 1824, σ. 164.

²¹¹ Κείμενο σύμφωνα με την έκδοση του A. Maius, *ό. π.*

²¹² Κείμενο σύμφωνα με την PG, CXLV, col. 1052.

Γερμανού Κωνσταντίνου πόλεως *Ἱστορία Ἐκκλησιαστική*²¹³

“Τοῦτο καὶ Ἰππόλυτος Πρώτης καὶ ὁ ἅγιος Κύριλλος λέγουσιν ἐν τοῖς περὶ τοῦ ἀντιχρίστου λόγοις αὐτῶν ἐν τῷ ἑξακισχιλιοστῷ πεντακοσιοστῷ ἔτει τὴν μέλλουσαν παρουσίαν ἔσεσθαι.”

Ὅπως ἔχει φανεῖ παραπάνω, ἡ πρώτη αναφορά στο σύγγραμμα του Ἰππολύτου γίνεται ἀπὸ τον Ἰερώνυμο²¹⁴ καὶ ἀκολουθοῦν ὁ Σωφρόνιος, μεταφραστής του ἔργου του Ἰερωνύμου, καὶ ὁ Φώτιος, οἱ ὁποῖοι προσφέρουν ἀσφαλεῖς μαρτυρίες γιὰ τὴν πατρότητα του ἔργου.

Ὅμως ἡ σύνδεση τῆς μαρτυρίας του Ἀπολλινάριου Λαοδικεῖας με τὸ *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* ἔχει προ πολλοῦ ἀπορριφθεῖ, ἀφοῦ, ὅπως ἔχουν παρατηρήσει ὁ Η. Achelis²¹⁵ καὶ ὁ J. A. Cerrato,²¹⁶ τὸ ἀπόσπασμα του Ἀπολλινάριου Λαοδικεῖας ἀντλεῖται ἀπὸ τὸ *Εἰς Δαν.* καὶ ὄχι τὸ *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου*.

Ἡ μαρτυρία του Νικηφόρου Κάλлистου εἶναι ἀμφίβολης ἀξίας, γιὰτὶ διαπιστώνεται πὼς ὁ συγγραφέας στο παραπάνω χωρίο γιὰ τον Ἰππόλυτο συνενώνει οὐσιαστικὰ στοιχεῖα ἀπὸ τον Εὐσέβιο καὶ τον Ἰερώνυμο. Ὅπως εἶναι φανερό, ὁ Νικηφόρος ἀποδίδει τὸν τίτλο *De Antichristo*, τὸν ὁποῖο ἀναφέρει ὁ Ἰερώνυμος, με τὸν τίτλο *Περὶ τῆς παρουσίας τοῦ ἀντιχρίστου*. Ὅμως ὁ Achelis παρατήρησε σωστά πὼς τὸ κείμενο του Ἰππολύτου δὲν ἐμφανίζεται ποτέ στὴ χειρόγραφη παράδοση με αὐτὸν τὸν τίτλο καὶ ὡς ἐκ τούτου πρέπει νὰ συμπεράνουμε πὼς ὁ Νικηφόρος ἔχει ὑπόψη του τὸ ψευδο-ἰππολύτειο *Περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου*.²¹⁷ Με τὶς ἀπόψεις του Achelis συμφωνεῖ καὶ ὁ A. von Harnack, ὁ ὁποῖος θεωρεῖ πὼς ὁ Νικηφόρος εἶχε ὑπόψη του μᾶλλον τὸ ψευδο-ἰππολύτειο κείμενο.²¹⁸ Ἡ ἀλήθεια εἶναι πὼς δὲν μπορεῖ

²¹³ Κείμενο σύμφωνα με τὴν PG, XCVIII, col. 417.

²¹⁴ *De vir. ill.* 61. Αἰξίζει νὰ σημειωθεῖ πὼς ὁ Ἰερώνυμος δὲν εἶχε τοὺς ἐνδοιασμοὺς του Εὐσεβίου ὡς πρὸς τὴν ἀναφορά “χιλιαστικῶν” ἔργων του Ἰππολύτου, ἀφοῦ ὑπῆρξε θαυμαστής καὶ μαθητὴς του Τερτυλλιανού. Πέραν αὐτοῦ εἶναι φανερό πὼς ὁ Ἰερώνυμος ἔχει μεγαλύτερη ἐξοικείωση με τὸ ἰππολύτειο *corpus* καὶ γνωρίζει τὴ σχέση Ὠριγένη καὶ υπομνηματιστὴ Ἰππολύτου, ἐνῶ ὁ Εὐσέβιος δείχνει νὰ τὴν ἀγνοεῖ (J. A. Cerrato, *ὁ. π.*, σ. 45).

²¹⁵ H. Achelis, *Hippolytstudien...*, σ. 71 (πρβλ. H. Achelis, *Hippolytus*, GCS, I, 1, σ. xiv).

²¹⁶ J. A. Cerrato, *Hippolytus...*, σ. 128.

²¹⁷ H. Achelis, *Hippolytstudien...*, σ. 19. Ὑπενθυμίζουμε πὼς ὁ πλήρης τίτλος τοῦ ψευδο-ἰππολύτειου κειμένου εἶναι *Περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου καὶ περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου καὶ εἰς τὴν δευτέραν παρουσίαν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ*.

²¹⁸ A. von Harnack, *Geschichte...*, I, 2. Halbband, σ. 619.

να καθοριστεί με βεβαιότητα ποιο από τα δύο κείμενα γνώριζε ο Νικηφόρος. Επομένως διατηρούμε τις επιφυλάξεις μας για τη μαρτυρία του.

Τέλος ο Γερμανός Κωνσταντινουπόλεως συγγέει το *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* με το *Εἰς Δαν*. Ὅπως διαπιστώνεται ἀπὸ τὴν ἀριθμολογία τοῦ ἀποσπάσματος, τὸ χωρίο ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἀντλεῖ τὴν ἐξήγηση αὐτὴ ὁ Γερμανός Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἀνήκει στο *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου*, ἀλλὰ στο *Εἰς Δαν*. Τὸ στοιχείο αὐτὸ εἶναι δηλωτικὸ τῆς σύγχυσης ποὺ επικρατεῖ στὴ διάκριση τῶν δύο ἔργων κατὰ τὴ βυζαντινὴ περίοδο.

Παρά τὴ σύγχυση αὐτὴ εἶναι ἐμφανὲς πὺς οἱ μαρτυρίες ἀποδίδουν ρητὰ τὸ *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* στὸν Ἰππόλυτο. Τα παραπάνω στοιχεῖα ἀποτελοῦν ἐπαρκὴ ἀπόδειξη, ὥστε ἀκόμη καὶ οἱ ἐπιστήμονες ποὺ ἐπιχείρησαν τὸ διαχωρισμὸ τοῦ *corpus* (ὁπὼς ὁ P. Nautin)²¹⁹ ἀποδέχονται ὡς συγγραφέα τοῦ ἔργου αὐτοῦ τὸν Ἰππόλυτο.

Εκτὸς ἀπὸ τὶς μαρτυρίες αὐτές ὑπάρχει μιὰ ἐπιπλέον ἀπόδειξη τῆς ἱπολύτειας πατρότητος τοῦ κειμένου. Εἶναι βέβαιο πὺς ὁ συγγραφέας τοῦ *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* παρήγαγε καὶ τὸ ἱπολύτειο *Εἰς Δαν*,²²⁰ διότι ὁ συγγραφέας τοῦ *Εἰς Δαν* ἀναφέρεται ρητὰ σὲ ἓνα προηγούμενο ἔργο τοῦ, ποὺ σχετιζόταν με τὸ ζήτημα τοῦ Ἀντιχρίστου, καὶ ἀναφέρει τὰ περιεχόμενα ἐκείνου τοῦ ἔργου.²²¹ Τα περιεχόμενα αὐτὰ ταυτίζονται με ὅσα ἐξαγγέλλονται στὸ κεφ. 5 τοῦ *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου*.

Εἶναι πολὺ σημαντικὸ ἐπίσης πὺς καὶ τὰ δύο ἔργα ἀπὸ τὴ μιὰ παρουσιάζουν κοινὴ θεματολογία, παρόμοιες ἀπόψεις (κοινὴ θεώρηση τῆς παγκόσμιας ἱστορίας, τῆς ἐσχατολογίας καὶ τῶν ἀντιχριστολογικῶν θεμάτων), καθὼς καὶ κοινὴ ἐρμηνευτικὴ μέθοδος²²² καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἀναπτύσσουν πολεμικὴ ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν τῆς πίστεως. Βέβαια τὸ μεταγενέστερο κείμενο (*Εἰς Δαν*) εἶναι, ὁπὼς ἀναμένεται, πληρέστερο καὶ καλύτερα ἐπεξεργασμένο σὲ σύγκριση με τὸ *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* καὶ ἀσχολεῖται ἐκτενέστερα με τὴ βιβλικὴ ἱστορία καὶ τὴ χρονολογικὴ

²¹⁹ Βλ. σχετικὰ στὸ κεφ. 1.2.1.

²²⁰ J. A. Cerrato, ὁ. π., σσ. 152-153.

²²¹ *Εἰς Δαν*. 4, 7, 1.

²²² Ἡ ἐξηγητικὴ μέθοδος τῶν δύο ἔργων εἶναι πανομοιότυπη, καθὼς καὶ στὰ δύο παρατίθεται πρῶτα ολόκληρη ἡ περικοπὴ ἀπὸ τὴν *Ἀγία Γραφή*, μετὰ ἐκτίθενται τὰ γενικά καὶ στὴ συνέχεια τὰ ἐπιμέρους σχόλια χωρὶς λεπτομερὴ ἐξακρίβωση (E. Bratke, ὁ. π., σ. 2).

μέθοδο, αλλά είναι εμφανές πως και τα δύο έργα εκπροσωπούν τις ίδιες δογματικές αντιλήψεις.²²³

Δεν πρέπει ακόμη να παραλειφθεί πως και τα δύο έργα παραδίδονται από κοινού σε ένα μέρος της χειρόγραφης παράδοσης. Γι' αυτά όμως θα γίνει λόγος στο σχετικό κεφάλαιο (2.2.3.1).

2.1.3 Χρονολόγηση

Η πλειονότητα των μελετητών τοποθετεί την έναρξη της συγγραφικής δράσης του Ιππολύτου στο τέλος του Β' αι. μ. Χ. και τη λήξη το 235 μ. Χ.²²⁴

Για την ακριβή χρονολόγηση του έργου δεν μπορεί να συναχθεί κανένα ασφαλές συμπέρασμα από την ίδια την πραγματεία,²²⁵ καθώς οι μόνες πληροφορίες που παρέχει το κείμενο είναι ένας *terminus ante quem* (ολική καταστροφή του ναού της Ιερουσαλήμ από τους Ρωμαίους στο 70 μ. Χ.) και στοιχεία για γενικότερη χρονολογική ένταξη του κειμένου (πολεμική του έργου κατά των γνωστικών, των Ιουδαίων και της “Νέας Προφητείας” – μοντανισμού²²⁶).

²²³ J. A. Cerrato, *ό. π.*, σ. 152.

²²⁴ Για τη θέση του P. Nautin έγινε λόγος στο κεφ. 1.2.1.

²²⁵ S. Pricoco, *ό. π.*, 140.

²²⁶ J. A. Cerrato, *ό. π.*, σσ. 154-155. Για τη χρονολόγηση της έναρξης του κινήματος του μοντανισμού, βλ. G. S. P. Freeman-Grenville, “The Date of the Outbreak of Montanism”, *JEH* 5 (1954) 7-15 και Π. Κ. Χρήστου, *ό. π.*, σ. 633. Για το μοντανισμό εν γένει, βλ. P. de Labriolle, *La crise montaniste*, Paris 1913. Οι προφήτες οπαδοί του Μοντανού έδιναν νέες ερμηνείες και προφητείες για τη συντέλεια του κόσμου διδάσκοντας τις περισσότερες φορές προφορικά και καινοτομώντας στην ερμηνεία των Γραφών. Η άμεση εξάπλωση του μοντανισμού (ή αλλιώς *κατὰ Φρύγας* κινήματος) οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στο γεγονός ότι η Χριστιανική πίστη εμπεριέχει σε βασικά της δόγματα την εσχατολογία, και στο διαχρονικό ενδιαφέρον των ανθρώπων για τα *έσόμενα*. Καθώς η προφητική σύλληψη των οπαδών της “Νέας Προφητείας” ήταν από τη φύση της εξελικτικό φαινόμενο, γνώριζε μεγάλη διάδοση και παρά την άμεση αντίδραση της Εκκλησίας στο τέλος του Β' αι. μ. Χ. είχε περάσει τα όρια της Φρυγίας, με αποτέλεσμα οι προφητείες των οπαδών του Μοντανού να κυκλοφορούν ευρέως τόσο προφορικά όσο και σε “*ἀπίρους βίβλους*” (Ιππολύτου *Ἐλεγχος* 8, 19 και Ευσεβίου *Ἐκκλ. Ἱστ.* 5, 16-5, 17).

Το έργο αποτελεί κατά πάσα πιθανότητα έργο της νεότητας του Ιππολύτου και ενδεχομένως είναι το πρώτο από τα σωζόμενα έργα του.²²⁷ Το βέβαιο πάντως είναι πως το *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* προηγείται του υπομνήματος *Εἰς Δαν.*, το οποίο συγγράφηκε στο διάστημα 202-203 μ. Χ.,²²⁸ επειδή ο Ιππόλυτος στο υπόμνημα αναφέρεται στο *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* τρεις φορές.²²⁹ Αποδεχόμενοι τη χρονολόγηση αυτή παρατηρούμε ότι η περίοδος 202-203 μ. Χ. αποτελεί *terminus post quem* για τη συγγραφή του *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου*.

Αν και το θέμα ορισμού ακριβούς ημερομηνίας αποτελεί πολύ σύνθετο ζήτημα,²³⁰ φαίνεται πως το σύγγραμμα πρέπει να τοποθετηθεί στο τέλος του Β' και την αρχή του Γ' αι. μ. Χ., όπως υποστήριξε ο F. C. Overbeck,²³¹ ο οποίος εξέτασε πρώτος και εις βάθος το θέμα αυτό. Ο ερευνητής στηριζόμενος σε ομοιότητες του έργου του Ιππολύτου με άλλους συγγραφείς της εποχής²³² και εξετάζοντας τη στάση του Ιππολύτου απέναντι στο ρωμαϊκό *imperium* κατέληξε στο συμπέρασμα πως το έργο δημιουργήθηκε πριν από το διωγμό του Σεπτιμίου Σεβήρου,²³³ περίπου το 200 μ. Χ.,²³⁴ επειδή η εποχή αυτή χαρακτηρίζεται από την εχθρική στάση του *imperium*

²²⁷ Όμως ο M. Richard ("Hippolyte de Rome (saint)", *DSp.* 7 (1969) coll. 533-538) έθεσε χρονικά το *Εἰς τὸ Ἄισμα* πριν από το *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* και τον ακολούθησε ο P. Meloni (ό. π., σ. 98).

²²⁸ Η πλειονότητα των επιστημόνων τοποθετεί το υπόμνημα *Εἰς Δαν.* στην περίοδο 202-203 μ.Χ., γιατί με τη συγκεκριμένη περίοδο συνάδουν βασικές ιδέες του υπομνήματος, όπως είναι η αντοχή των Χριστιανών ενόπιον του διωγμού και της απειλής του μαρτυρίου και η αναμονή της έλευσης του Αντιχρίστου, η παρουσία του οποίου θα σημάνει τον τελικό μεγάλο διωγμό της Εκκλησίας (O. Bardenhewer, ό. π., σ. 154).

²²⁹ *Εἰς Δαν.* 4, 7, 1: 4, 13, 1: 4, 24, 7.

²³⁰ J. A. Cerrato, ό. π., σ. 154.

²³¹ F. C. Overbeck, *Quaestionum Hippolytearum specimen*, Jenae 1864, σ. 90.

²³² Σε αυτές τις ομοιότητες συγκαταλέγονται η συμφωνία του Ιππολύτου σε πολλά σημεία με το έργο του Ειρηναίου, η επιμονή του Ιππολύτου στη διδασκαλία για τους προφήτες, οι κοινές παραδόσεις για τους προφήτες στο έργο του Ιππολύτου και του Τερτυλλιανού, οι ομοιότητες απόψεων με άλλους συγγραφείς της εποχής αναφορικά με τη "δευτέρα παρουσία" του Κυρίου και τέλος οι ομοιότητες απόψεων του συγγραφέα με αυτές των απολογητών (F. C. Overbeck, ό. π., σσ. 88-90).

²³³ Για τους Σεβήρους, βλ. E. Dal Covolo & G. Rinaldi, *Gli imperatori Severi: storia, archeologia, religione* / a cura di Enrico Dal Covolo, Giancarlo Rinaldi, Biblioteca di scienze religiose 138, Roma 1999.

²³⁴ F. C. Overbeck, ό. π., σσ. 97-100. Με τη χρονολόγηση αυτή συμφωνούν ο J. B. Lightfoot (ό. π., σ. 399) και ο A. von Harnack (*Geschichte...*, II, 2, σ. 215). Αξίζει ακόμη να αναφερθεί η άποψη του K. J. Neumann (*Hippolytus von Rom in seiner Stellung zu Staat und Welt*, I, Neue Funde und Forschungen zur Geschichte von Staat und Kirche in der römischen Kaiserzeit, Leipzig 1902, σ. 60),

απέναντι στο Χριστιανισμό και δικαιολογεί την ανησυχία των Χριστιανών για κάποιον διωγμό, όπως φαίνεται και από τις παραινέσεις του Ιππολύτου προς τον Θεόφιλο (βλ. κεφ. 2.1.4).²³⁵

Η εποχή κατά την οποία δρα ο Ιππόλυτος έχει ιδιαίτερη δυναμική. Ο Χριστιανισμός έχει μόλις διαμορφώσει την καθολική ορθόδοξη Χριστιανική πίστη²³⁶ και η Εκκλησία αρχίζει να οργανώνεται²³⁷ έχοντας παγιωμένο πλέον τον Κανόνα της ΚΔ²³⁸ και αφήνοντας, όσο αυτό είναι δυνατόν,²³⁹ κατά μέρος τις ενθουσιαστικές εσχατολογικές τάσεις των παλαιότερων εποχών.

Στις αρχές του 7^{ου} αι. μ. Χ. οι Χριστιανοί αποτελούν πλέον στα μάτια των αυτοκρατόρων ξεχωριστή θρησκευτική ομάδα για την οποία πρέπει να ληφθούν ορισμένες αποφάσεις εκ μέρους του imperium, αφού, όπως έχει δείξει ο E. G. Hardy, κατά τους δύο πρώτους μεταχριστιανικούς αιώνες δεν υπήρχε συστηματικός διωγμός των Χριστιανών από το ρωμαϊκό κράτος, αλλά μάλλον μια ευκαιριακή

ο οποίος τοποθετεί το έργο στο διάστημα 197-200 μ. Χ. και φαίνεται πως επηρεάζει και τον Σ. Γ. Παπαδόπουλο (ό. π., σ. 375), και τον Π. Κ. Χρήστου (ό. π., σ. 734), ο οποίος τοποθετεί το έργο αμέσως μετά την έναρξη του διωγμού του Σεπτιμίου Σεβήρου το 202 μ. Χ.

²³⁵ F. C. Overbeck, ό. π., σσ. 96-100. Εντούτοις ο C. C. J. von Bunsen δεν διέβλεπε κανένα υπονοούμενο στο έργο, το οποίο επιβεβαίωνε το φόβο αυτόν των Χριστιανών (*Hippolytus und seine Zeit*, I (Die Kritik), Leipzig 1852, σ. 200)!

²³⁶ Σ. Αγουρίδης, *Ο Χριστιανισμός έναντι Ιουδαϊσμού και Ελληνισμού κατά το 7^ο αι. μ. Χ.*, Αθήνα 1997, σ. 13.

²³⁷ Όσον αφορά στην Εκκλησία της Ρώμης, η οργάνωσή της υπό την εξουσία ενός επισκόπου υπήρξε μακροχρόνια διαδικασία λόγω της απομόνωσης και των διαφορών (θεολογικών και οργανωτικών) των διάφορων Χριστιανικών ομάδων της (A. Stewart-Sykes, “Hermas the Prophet and Hippolytus the Preacher: The Roman Homily and its Social Context”, M. B. Cunningham & P. Allen, *Preacher and Audience: Studies in Early Christian and Byzantine Homiletics*, Leiden – Boston – Köln 1998, σσ. 34-35).

²³⁸ Για τη δημιουργία του Κανόνα των Κειμένων της ΚΔ υπάρχει η εκτενής μελέτη του B. Metzger, *The Canon of the New Testament: Its Origin, Development, and Significance*, Oxford 1989. Επίσης βλ. Δ. Ι. Κυρτάτα, *Απόκρυφες Ιστορίες, Μύθοι και Θρύλοι από τον κόσμο των πρώτων Χριστιανών*, Αθήνα 2004 (Β' ανατύπωση), σσ. 102-105.

²³⁹ Παρά τη γραμμή της επίσημης Εκκλησίας οι ενθουσιαστικές τάσεις αναβίωναν λόγω των μοντανιστών. Μάλιστα την έφεση των μοντανιστών προς το μαρτύριο επιβεβαιώνει η προφητεία που διασώζει ο Τερτυλλιανός (*De Fuga* 9, 4). Για το θέμα του μαρτυρίου στον πρώιμο Χριστιανισμό γενικότερα, βλ. Δ. Ι. Κυρτάτα, “Τὸ ἐθελοντικὸ μαρτύριο στὸν κόσμον τῶν πρώτων χριστιανῶν”, *Ἀνθρωποὶ στα ἄκρα: Ο θάνατος ως επιλογή*, Επιστήμης Κοινωνία, Ειδικές Μορφωτικές Εκδηλώσεις Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα 2002, σσ. 13-30.

αντιμετώπισή τους, η οποία εξαρτιόταν από διάφορους θρησκευτικούς και κοινωνικούς παράγοντες²⁴⁰. Μάλιστα οι Χριστιανοί τιμωρούνταν τις πιο πολλές φορές μόνο για το όνομά τους. Όμως με την πάροδο των ετών το ρωμαϊκό imperium υιοθέτησε μια καθορισμένη πολιτική απέναντι στην Εκκλησία, γιατί αυτή ήρθε σταδιακά σε αντιπαράθεση με τη ρωμαϊκή εξουσία και θεωρήθηκε πολιτικός κίνδυνος. Υπό αυτό λοιπόν το πρίσμα πρέπει να ερμηνευθούν οι οργανωμένοι διωγμοί εναντίον των Χριστιανών κατά τον Γ' αι. μ. Χ.²⁴¹

2.1.4 Περιεχόμενο – Πηγές

Την εποχή κατά την οποία γράφτηκε το έργο υπήρχε μια αίσθηση αβεβαιότητας και κινδύνου στους Χριστιανικούς πληθυσμούς, γεγονός που δικαιολογεί και με το παραπάνω την αγωνία των Χριστιανών σχετικά με τα γεγονότα της “δευτέρας παρουσίας”. Έτσι λοιπόν ο Θεόφιλος²⁴² ζήτησε από το φίλο

²⁴⁰ Η αντίθετη άποψη, που υποστηρίζει πως υπήρχε συστηματική δίωξη των Χριστιανών, εκφράζεται από τον H. Delehay (Les passions des martyrs et les genres littéraires, Subsidia Hagiographica 18, Bruxelles 1955, σ. 177) και υποστηρίζεται από την K. A. Μπουρδάρα, ό. π., σ. 60.

²⁴¹ E. G. Hardy, *Christianity and the Roman Government*, George Allen & Unwin Ltd., London 1925 (1894), σσ. 41-127. Για τις αιτίες διωγμού των Χριστιανών και την αναμέτρηση του Χριστιανισμού με τη ρωμαϊκή εξουσία, βλ. επίσης G. E. M. de Ste. Croix, *Ο Χριστιανισμός και η Ρώμη – Διωγμοί, αιρέσεις και ήθη* (συναγωγή κειμένων, επιμέλεια – πρόλογος: Δ. Ι. Κυρτάτας, μετάφραση: Ι. Κράλλη), Αθήνα 2005, σσ. 27-115 και 117-156 αντίστοιχα. Ο de Ste. Croix επισημαίνει πως η Εκκλησία, πέρα από περιόδους διωγμών, γνώριζε και περιόδους ηρεμίας, καθώς οι περισσότεροι διωγμοί είχαν τοπικό χαρακτήρα και εξαρτώντο αρκετά από τη διάθεση των διοικητών των επαρχιών απέναντι στους Χριστιανούς (ό. π., σσ. 30: 48 κ. εξ.).

²⁴² Ο E. Norelli (ό. π., σσ. 157-159) υποστήριξε πως το όνομα “Θεόφιλος” αποτελεί μια μετωνυμία που υποδηλώνει ένα ευρύτερο Χριστιανικό αναγνωστικό κοινό και δεν σχετίζεται με κανένα συγκεκριμένο ιστορικό πρόσωπο. Πράγματι το όνομα “Θεόφιλος” (= *θεοφίλητος*, αγαπητός του Θεού) συγκεντρώνει αρκετές πιθανότητες να αποτελεί τιμητικό τίτλο για ένα ευσεβές Χριστιανικό αναγνωστικό κοινό εκείνης της εποχής, αν και θα μπορούσε να αποδοθεί και σε ένα μεμονωμένο πρόσωπο (J. A. Cerrato, ό. π., σ. 147) – πρβλ. τη χρήση των επιθέτων “θεοφιλέστατος” και “θεοφίλης” ως προσφωνήσεων σε *Επιστολές* προς αυτοκράτορες και επισκόπους (L. Dinneen, *Titles of Address in Christian Greek Epistolography to 527 A. D.*, Chicago 1980, σσ. 51-53). Πάντως η πλειονότητα των ερευνητών θεωρεί τον παραλήπτη υπαρκτό πρόσωπο. Αυτή η άποψη στηρίζεται σε εσωτερικές ενδείξεις του κειμένου, όπως η κλητική πτώση στην οποία απαντά το όνομα του Θεόφιλου στα κεφ. 1, 2 και 67 και οι πλάγιοι τύποι της προσωπικής αντωνυμίας σε ενικό αριθμό (σέ,

του Ιππόλυτο, μια αυθεντία²⁴³ στο χώρο της μελλοντικής εσχατολογίας, να του αποστείλει με τη μορφή *Επιστολής* ένα σύγγραμμα που θα εξηγούσε όλα τα επίμαχα ζητήματα.²⁴⁴

Ο Ιππόλυτος αποφάσισε με γνώμονα την ακρίβεια στα θεολογικά ζητήματα²⁴⁵ να συγγράψει ένα κείμενο²⁴⁶ με αποκαλυπτικό-εσχατολογικό²⁴⁷ και εξηγητικό²⁴⁸ χαρακτήρα, με το οποίο ο Θεόφιλος θα μπορούσε να αντιμετωπίσει

σοῦ, σοί) με τους οποίους ο Ιππόλυτος αναφέρεται στον Θεόφιλο (J. A. Cerrato, *ό. π.*, σσ. 147-148). Ακόμη και σήμερα, η ταυτότητα του Θεόφιλου παραμένει άγνωστη, αν και ο Cerrato (*ό. π.*, σσ. 150-152) προσπάθησε να ταυτίσει τον Θεόφιλο με ένα ιστορικό πρόσωπο (επίσκοπο) που έδρασε στην Ανατολή κατά την εποχή της συγγραφής του έργου καταλήγοντας στο συμπέρασμα πως ο παραλήπτης ταυτίζεται είτε με τον Θεόφιλο, έκτο επίσκοπο Αντιοχείας στο τέλος του Β' αι. μ. Χ., ο οποίος πιθανότατα συνέγραψε θεολογικά έργα (Ευσεβίου *Ἐκκλ. Ἱστ.* 4.24), είτε με τον Θεόφιλο,πίσκοπο Καισαρείας στην Παλαιστίνη στο τέλος του Β' και την αρχή του Γ' αι. μ. Χ., ο οποίος συμμετείχε μαζί με άλλους Παλαιστινίους επισκόπους στη διαμάχη για το Πάσχα (Ευσεβίου *Ἐκκλ. Ἱστ.* 5, 22-5, 23 και 5, 25). Όμως η άποψη του ερευνητή, η οποία αντανάκλα την προτίμησή του στη θεωρία του "Hippolytus Orientalis", δεν μπορεί να αποδειχθεί, διότι, μολονότι είναι πολύ πιθανό πως ο Θεόφιλος ήταν επίσκοπος, από τη μια το όνομα αυτό ήταν πολύ διαδεδομένο ως βαπτιστικό στις εκκλησιαστικές κοινότητες της εποχής και από την άλλη δεν υπάρχουν επαρκή στοιχεία για την προτεινόμενη ταύτιση. Πρέπει ακόμη να παρατηρηθεί ότι η ιδιότητα του κατηχητή (αναπόσπαστο στοιχείο των επισκόπων σύμφωνα με τον H. von Campenhausen, *Ecclesiastical Authority and Spiritual Power in the Church of the First Three Centuries*, trans. J. A. Baker, London 1969, σσ. 250 κ. εξ.) και του πολεμίου των αιρετικών μπορούσε να αποτελεί χαρακτηριστικό στοιχείο και των λαϊκών κηρύκων ή των Χριστιανών συγγραφέων της εποχής και όχι μόνο των επισκόπων.

²⁴³ Φαίνεται ότι ο συγγραφέας είχε αυτοπεποίθηση στην ανάλυση εσχατολογικών θεμάτων (*Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* κεφ. 8 και J. A. Cerrato, *ό. π.*, σ. 153).

²⁴⁴ *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* κεφ. 1.

²⁴⁵ *Ο. π.*

²⁴⁶ Αν και, όπως ειπώθηκε παραπάνω (κεφ. 2.1.2), το *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* μνημονεύεται και τοποθετείται δίπλα στα υπομνήματα του Ιππολύτου, το έργο δεν έχει το χαρακτήρα του υπομνήματος για λόγους που αναλύθηκαν στην Εισαγωγή (κεφ. 1.1). Ο J. A. Cerrato (*ό. π.*, σ. 128) το χαρακτήρισε "επιτομή βιβλικών χωρίων", γιατί ο Ιππόλυτος χρησιμοποιεί τα βιβλικά χωρία με βάση το πρότυπο, που ο ίδιος καθορίζει, και τις ανάγκες της αφήγησης. Δεν πρέπει άλλωστε να διαφεύγει της προσοχής πως το έργο αυτό είναι από τα πρώτα του συγγραφέα, με αποτέλεσμα η εξηγητική μέθοδος να μην είναι ακόμη πλήρως διαμορφωμένη στη σκέψη του, και πως το έργο ουσιαστικά αποτελεί απάντηση στο αίτημα του Θεόφιλου.

²⁴⁷ H. Kraft, *ό. π.*, σ. 282.

²⁴⁸ Η ερμηνευτική μέθοδος του Ιππολύτου συνδυάζει κυρίως την τυπολογία, η οποία λαμβάνει σοβαρά υπόψη της τα ιστορικά γεγονότα και αναζητά την αντιστοιχία ανάμεσα στον τύπο του παρελθόντος

τους αντιπάλους της ορθής πίστεως²⁴⁹ (γνωστικούς²⁵⁰ και Ιουδαίους²⁵¹). Η

και την εκπλήρωσή του στο μέλλον (G. W. H. Lampe & K. J. Woollcombe, *Essays in Typology*, Naperville 1957, σ. 30) και ενίοτε την αλληγορία, η οποία δεν λαμβάνει υπόψη της την ιστορία, αλλά αναζητά συμβολισμούς (ό. π., σ. 38). Δεν είναι βέβαια λίγες οι φορές κατά τις οποίες ο συγγραφέας καταφεύγει και στην ιστορικο-φιλολογική μέθοδο (Π. Κ. Χρήστου, ό. π., σ. 726). Φαίνεται πως η τυπολογική ερμηνεία του Ιππολύτου εκπροσωπεί τη μικρασιατική και συριακή παράδοση (Σ. Γ. Παπαδόπουλος, ό. π., σσ. 370: 372-373) και ως μια απάντηση στις αιτιάσεις των Ιουδαίων εναντίον του Χριστιανισμού έχει ως στόχο να δείξει πως οι προφητείες της *ΠΔ* επαληθεύθηκαν στο πρόσωπο του Χριστού (ό. π., σ. 236), αφού πρόσωπα και γεγονότα της Χριστιανικής θρησκείας έχουν προτυπωθεί σε προγενέστερες εποχές μέσα στην ιερή Γραμματεία του ιουδαϊκού λαού.

²⁴⁹ *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* κεφ. 1-4 (J. A. Cerrato, ό. π., σσ. 155-156). Όπως είναι φανερό, το κείμενο εντάσσεται στην ευρύτερη πολεμική που ασκούν από το τέλος του Α' αι. μ. Χ. και κατά τη διάρκεια του 2^{ου} οι αποστολικοί Πατέρες και οι απολογητές εναντίον των αιρετικών (κυρίως των γνωστικών), προσπαθώντας παράλληλα να αντιμετωπίσουν τις κατηγορίες που εξαπέλυαν οι Ιουδαίοι και οι Εθνικοί εναντίον της Χριστιανικής θρησκείας. Για τις πτυχές της πολεμικής αυτής (με ευκαιριακές αναφορές και στον αντιγνωστικό-αντιαιρετικό χαρακτήρα της), βλ. Σ. Αγουρίδη, ό. π., σσ. 23: 32-35: 75-80: 85-93: 126-131: 137-143: 158-163 κ. α.

²⁵⁰ Η πολεμική εναντίον των γνωστικών ομάδων είναι κάτι γνωστό από τις *Επιστολές* του Παύλου, όπου γίνεται σαφής λόγος για την αντιμετώπιση αυτών που παρερμηνεύουν το λόγο του Θεού. Ο γνωστικισμός παρουσίαζε ως κίνημα πολλές διαβαθμίσεις-παραλλαγές (για την προέλευση, τη διδασκαλία, την αγωγή και τα επί μέρους γνωστικά συστήματα, βλ. Π. Κ. Χρήστου, ό. π., σσ. 105-198) και στο τέλος του Β' αι. μ. Χ. γνώριζε ιδιαίτερη άνθιση, με σημαντικότερο εκπρόσωπό του το γνωστικό Μαρκίωνα και τη σχολή του (βλ. σχετικά Δ. Αργυρό, "Ο γνωστικός Μαρκίων και η Σχολή του στη Ρώμη", *Η Πνευματική Ζωή στο Ρωμαϊκό Κόσμο* (από το 14 ως το 212 μ. Χ.) – Πρακτικά ΣΤ' Πανελληνίου Συμποσίου Λατινικών Σπουδών (Ιωάννινα 11-13 Απριλίου 1997), Ιωάννινα 2001, σσ. 69-75). Μάλιστα αρκετοί γνωστικοί (λ. χ. Πτολεμαίος) κατά τον Β' αι. μ. Χ. είχαν προχωρήσει στην παραγωγή έργων (υπομνήματα στις Γραφές, αρκετά από τα οποία σώζονται σε αποσπασματική μορφή, και αποκαλύψεις) προκαλώντας την αντίδραση πολλών δυτικών αντιαιρετικών συγγραφέων (C. W. Criggs, *Early Egyptian Christianity*, Coptic Studies 2, Leiden – New York – København – Köln, 1990, σ. 55), όπως του Ιππολύτου. Στο *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* η αντιγνωστική πολεμική του συγγραφέα διακρίνεται στα κεφ. 1-3, όπου ο Ιππόλυτος με αφετηρία το χωρίο 6, 20-6, 21 της *Επιστολῆς πρὸς Τιμόθεον Α'* θα αφήσει αιχμές εναντίον των γνωστικών καινοτόμων ερμηνευτών, ενώ θα κορυφώσει την επίθεσή του κατηγορώντας τους για τον αποκλεισμό μερικών πιστών από τα θεία μυστήρια. Σύμφωνα με τη σκέψη του συγγραφέα αυτός ο εκλεκτισμός δεν αρμόζει στη Σωτηριολογία και την ορθή πίστη της Χριστιανικής Εκκλησίας.

²⁵¹ Για περισσότερα σχετικά με τον τρόπο αντιμετώπισης των Ιουδαίων από τους Χριστιανούς συγγραφείς την εποχής αυτής, βλ. R. Wilde, *The Treatment of the Jews in the Greek Writers of the First Three Centuries*, Patristic Studies 81, Washington 1949.

απαραίτητη πυξίδα για όλα αυτά είναι βέβαια η *Αγία Γραφή*. Πράγματι ο Ιππόλυτος, όπως και άλλοι συγγραφείς της περιόδου, επιχειρηματολογεί με αναφορές στην *Αγία Γραφή*, χαρακτηρίζοντας τη μέθοδό του όχι ως καινοτομία²⁵² αλλά ως άντληση στοιχείων από τις Γραφές σαν από άγια πηγή.²⁵³ Γι' αυτόν το λόγο νιώθει την ανάγκη να επισημάνει πως το έργο του απευθύνεται σε Χριστιανούς²⁵⁴ που εμπιστεύονται την *ΠΑ* και *ΚΑ* και ακολουθώντας να καθορίσει τις ιδιότητες του προφήτη,²⁵⁵ ώστε να διαφανεί το κύρος των Γραφών στα εσχατολογικά θέματα.²⁵⁶

²⁵² Ο συγγραφέας με αυτήν την επισήμανση απαντά στις συνηθισμένες κατηγορίες των Ιουδαίων εναντίον των Χριστιανών σχετικά με την καινοτομία των τελευταίων στην ερμηνεία των ιερών κειμένων του Ιουδαϊσμού, γιατί σύμφωνα με την ιουδαϊκή οπτική οι Χριστιανοί αποτελούσαν ιουδαϊκή σχισματική ομάδα. Φαίνεται όμως πως με την άρνηση της καινοτομίας ο συγγραφέας εκτός από τους γνωστικούς κατηγορεί έμμεσα και τους μοντανιστές, οι οποίοι δεν πρέσβευαν μια στατική θεολογία, ούτε επιδίδονταν σε μια σταθερή ερμηνεία των ιερών κειμένων. Δεν πρέπει να παραβλεφθεί ακόμη πως η πατερική εξήγηση των Γραφών δεν εκφράζει καινοτόμες γνώμες, όπως πολύ εύστοχα είχε γράψει ο C. Wordsworth (ό. π., σ. 194): “Δε βλέπουμε κανένα νέο ήλιο ή κάποια νέα ακτίνα του μέσα σε αυτές (δηλαδή τις Γραφές). Αλλά μέσω αυτών βλέπουμε τη σφαίρα του θεϊκού φωτός να λάμπει πιο ζωηρά.” Ουσιαστικά οι εκκλησιαστικοί συγγραφείς καταγράφουν όσα έχουν ακούσει μέσα στην κοινότητα των αγίων, αφού είναι οι αγγελιαφόροι μιας θεολογίας που αποτελεί από μόνη της μυστήριο (J. Chrysavgis, *The Way of the Fathers – exploring the Patristic Mind*, Ανάλεκτα Βλατάδων 62, Θεσσαλονίκη 1998, σσ. 70-75: 89).

²⁵³ *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* κεφ. 1. Πρόκειται για μέθοδο παραγωγική (J. A. Cerrato, ό. π., σ. 153), συνηθισμένη στο έργο του Ειρηναίου (*Adv. Haer.* 5), από τον οποίο επηρεάζεται ο Ιππόλυτος, και του Τερτυλλιανού. Ουσιαστικά η στήριξη των λεγομένων του Ιππολύτου σε χωρία της *Αγίας Γραφής* αποτελεί λόγια θεολογική προσέγγιση του θέματος που πραγματεύεται, η οποία καταδεικνύει το σεβασμό του συγγραφέα προς τις Γραφές και το υψηλό κύρος της *ΚΑ* στις εκκλησιαστικές κοινότητες της εποχής εκείνης (J. A. Cerrato, ό. π., σσ. 153-154).

²⁵⁴ Ο J. A. Cerrato υποθέτει πως η χρήση των όρων “πιστοί” και “άπιστοι” υποδηλώνει τη διάκριση μεταξύ βαπτισμένων και αβάπτιστων (ό. π., σ. 129). Για περαιτέρω διερεύνηση της κατηχητικής ορολογίας, βλ. E. J. Yarnold, “Ideo et Romae fideles dicuntur qui baptizati sunt: A Note on de sacramentis 1.1”, *JThS* 24/1 (1973) 202-207.

²⁵⁵ Η σημασία που αποδίδει ο Ιππόλυτος στον καθορισμό των ιδιοτήτων του προφήτη οφείλεται στη δράση ψευδοπροφητών και ψευδομάντεων, οι οποίοι δρούσαν ελεύθεροι σε όλα τα μήκη και πλάτη της αυτοκρατορίας ακόμη και πριν από την εμφάνιση της “Νέας Προφητείας”. Κατά το τέλος του Β' αι. μ. Χ. και καθώς η Εκκλησία οργανωνόταν με βάση το σύστημα των ιερέων, διακόνων και επισκόπων, οι προφύτες που δρούσαν στους κόλπους του Χριστιανισμού περιέπεσαν σε δυσμένεια για δύο βασικούς λόγους. Πρώτον, ο μοντανισμός με τις συνεχόμενες διαψεύσεις των προφητειών του και τις αντιφάσεις του δεν άφηγε περιθώρια στη δράση των Χριστιανών προφητών (ακόμη και των μη μοντανιστών) και συνετέλεσε αποφασιστικά στην εξαφάνισή τους κατά το τέλος του Β' και

Στη συνέχεια ο Ιππόλυτος επιχειρεί μια θεολογική παρέκβαση για τον Χριστό-Λόγο,²⁵⁷ πριν παραθέσει κατάλογο των θεμάτων που θα πραγματευθεί,²⁵⁸ όπως είναι το είδος της παρουσίας του Αντιχρίστου, ο τόπος και ο χρόνος της εμφάνισής του, η καταγωγή του, το όνομά του, όπως προμηνύεται στη Γραφή, η πλάνη που θα προκαλέσει αυτός στο λαό, η θλίψη και ο διωγμός των αγίων, η δόξα

την αρχή του Γ' αι. μ. Χ. (A. von Harnack, *The Constitution and Law of the Church in the First Two Centuries*, London 1910, σ. 134). Δεύτερον, οι προφήτες δεν αναπαρήγαγαν πιστά το Χριστιανικό δόγμα, αλλά μέσα από τις προφητείες τους είτε παρήγαγαν νέους ηθικούς κώδικες ή δόγματα είτε μετασχημάτιζαν σε μεγάλο βαθμό τα προϋπάρχοντα, ενώ οι ιερείς κωδικοποιούσαν και διαφύλασσαν τις παραδεδομένες δογματικές αντιλήψεις. Καθώς η Εκκλησία οργανωνόταν, είχε ανάγκη περισσότερο από συστηματοποίηση του δόγματος, και τα κατάλληλα άτομα για την πραγματοποίηση του σκοπού αυτού ήταν οι ιερωμένοι (Δ. Ι. Κυρτάτας, “Ίερείς καί προφήτες”, *Τά έσόμενα* (ή άγωνία τής πρόγνωσης τούς πρώτους Χριστιανικούς αιώνες), έπιμέλεια καί εισαγωγή Δ. Ι. Κυρτάτας, Άθήνα 1998 (β' έκδοση συμπληρωμένη), σ. 107), οι οποίοι λόγω των διωγμών εναντίον του Χριστιανισμού είχαν ενισχυθεί στη συνείδηση των πιστών (ό. π., σ. 117). Για δύο από τους πιο σημαντικούς ψευδοπροφήτες (Μοντανός) και ψευδομάντις (Αλέξανδρος ο Αβωνοτειχίτης), βλ. R. L. Fox, *Pagans and Christians in the Mediterranean World from the Second Century A. D. to the Conversion of Constantine*, New York 1986, σσ. 241-250 (Αλέξανδρος) και 404-410 (Μοντανός). Επίσης για μια σύγκριση των δύο αυτών προσώπων και μια επισκόπηση της δράσης τους, βλ. Δ. Ι. Κυρτάτα, Λουκιανός, *Άλέξανδρος ή ό Ψευδομάντης*, Άνώνυμος, *Μοντανός ό Ψευδοπροφήτης* (έπιμέλεια τόμου Δημήτρης Ι. Κυρτάτας, εισαγωγές Δ. Ι. Κυρτάτας – P. E. Dauzat, μετάφραση Αλόη Σιδέρη), Μέλαινα Χολή, Άθήνα 2005, σσ. 9-47.

²⁵⁶ *Περί τοῦ Ἀντιχρίστου* κεφ. 1-2.

²⁵⁷ Κεφ. 3-4. Η θεολογία του Ιππολύτου ακολουθεί σε γενικές γραμμές την παραδοσιακή οδό. Μάλιστα η σκέψη του για τον Χριστό-Λόγο πρέπει να ιδωθεί σε σχέση με αυτήν των απολογητών (Σ. Γ. Παπαδόπουλος, ό. π., σ. 373). Συγκεκριμένα για τον Ιππόλυτο, ο Λόγος είναι Θεός, αφού προέρχεται από τον Θεό ως Υιός του. Ο Λόγος προϋπήρχε στον Θεό ως Υιός (*παῖς*) και πριν από την ενσάρκωσή του, κατά μια έννοια αναλογίας που θυμίζει τον Φίλωνα Αλεξανδρέα, αλλά τέλειος Υιός κατέστη μόνο με την ενσάρκωσή του (M. Simonetti, ό. π., σ. 87). Καθώς ο Λόγος γεννήθηκε με τη βούληση του Πατρός λίγο πριν από τη δημιουργία και για χάρη αυτής, δεν μπορεί να είναι ισότιμος με Αυτόν. Φαίνεται λοιπόν πως ο Ιππόλυτος ακολουθεί τη γραμμή της υποταγής του Θεού-Λόγου στον Θεό-Πατέρα (Π. Κ. Χρήστου, ό. π., σσ. 740-742). Ας σημειωθεί ακόμη πως ο Ιππόλυτος αντιδρώντας στο μοναρχιανισμό επιμένει στην ύπαρξη του Θεού-Πατρός και του Θεού-Λόγου, οι οποίοι είναι δύο πρόσωπα, αλλά όχι δύο Θεοί (*Εἰς τήν αἴρεσιν Νοητοῦ* 11). Για περισσότερα σχετικά με τη Χριστολογία του Ιππολύτου, βλ. A. Zani, ό. π.

²⁵⁸ Κεφ. 5.

με την οποία θα θελήσει να περιβάλει τον εαυτό του, το τέλος του,²⁵⁹ η παρουσία του Κυρίου από τον ουρανό,²⁶⁰ το τελικό ολοκαύτωμα ολόκληρου του κόσμου, η

²⁵⁹ Η έμφαση του Ιππολύτου στο πρόσωπο του Αντιχρίστου είναι σύμφωνα με τον J. A. Cerrato (ό. π., σσ. 227-228) χαρακτηριστικό της χιλιαστικής εσχατολογίας. Με τον όρο “χιλιασμός” εννοείται εκείνο το πλέγμα ιδεών στο οποίο η πίστη σε ένα χιλιετές βασίλειο πλαισιώνεται από άλλες δοξασίες, όπως η καθυστέρηση της “δευτέρας παρουσίας”, και συγκεκριμένες απόψεις για την ανάσταση των νεκρών και την τελική κρίση. Κάθε χιλιαστής συγγραφέας εντάσσει τις αντιλήψεις του σε ένα χρονολογικό πλαίσιο μέσα στο οποίο η χιλιετής βασιλεία αποτελεί τον τελευταίο κρίκο μιας αλυσίδας γεγονότων. Κατά τους χιλιαστές η χρονική ακολουθία των γεγονότων αυτών είναι σε γενικές γραμμές η εξής: (1) Η κοσμική εξουσία χωρίζεται σε επτά περιόδους των χιλίων ετών. Η τελευταία χιλιετία είναι το Σάββατο της δημιουργίας. (2) Ο κόσμος διοικείται διαδοχικά από τέσσερις μεγάλες αυτοκρατορίες, η τελευταία από τις οποίες είναι η Ρώμη. (3) Η ρωμαϊκή αυτοκρατορία θα χωριστεί σε δέκα μικρότερα βασίλεια (*δημοκρατίας*). (4) Ο Αντίχριστος θα εμφανιστεί και θα ασκήσει στην οικουμένη πολιτική και στρατιωτική εξουσία για επτά χρόνια. (5) Θα εμφανιστούν οι δύο προφύτες, Ενώχ και Ηλίας. (6) Ο Αντίχριστος και οι οπαδοί του θα πραγματοποιήσουν τρομερό διωγμό εναντίον της Εκκλησίας. (7) Θα πραγματοποιηθεί η “δευτέρα παρουσία” του Κυρίου, ο οποίος θα κατατροπώσει τον *πλάνο* και τους οπαδούς του. (8) Θα γίνει ανάσταση νεκρών και κρίση της ανθρωπότητας. (9) Θα εγκαθιδρυθεί η χιλιετής βασιλεία, μια εποχή ειρήνης που ταυτίζεται με το κοσμικό Σάββατο. (10) Οι δίκαιοι θα βρεθούν στον Παράδεισο, ενώ οι άδικοι στην Κόλαση (J. A. Cerrato, ό. π., σσ. 236-237· για περισσότερα στοιχεία σχετικά με τον πρώιμο Χιλιασμό, βλ. R. Uglione *et al.*, *Millenium: l'attesa della fine nei primi secoli cristiani*, Atti delle III Giornate Patristiche Torinesi, Torino 23-24 ottobre 2000, a cura di Renato Uglione, Torino 2002). Σχετικά με το ερώτημα αν ο Ιππόλυτος είναι χιλιαστής, έχουν εκφραστεί ποικίλες απόψεις, από τις οποίες αξίζει να αναφερθούν αυτές των A. D'Alès, C. E. Hill και J. A. Cerrato. Ο D'Ales (*Théologie de Saint Hippolyte*, Paris 1906, σσ. 175-206) θεωρεί πως ο Ιππόλυτος τοποθετείται ανάμεσα στο φρυγικό χιλιασμό και την αντίδραση προς αυτόν, όπως αυτή εκφράστηκε από τον Γάιο, αφού ο Ιππόλυτος επιδεικνύοντας μετριοπάθεια αποκατέστησε την πραγματική σημασία της προφητείας των Γραφών και διόρθωσε με βαθιά γνώση και ενόραση τον κληροδοτημένο χιλιασμό του Ειρηναίου. Ο C. E. Hill (*Regnum Caelorum...*) εξετάζοντας τα εσχατολογικά έργα του *corpus* υποστήριξε πως ο Ιππόλυτος δεν είναι χιλιαστής, αφού εκπληρώνει τις βασικές προϋποθέσεις, για να είναι “ορθόδοξος μη-χιλιαστής,” δηλαδή απορρίπτει τη χιλιαστική πίστη στην ενδιάμεση παραμονή της ψυχής κάτω από τη γη μετά το θάνατο, ενώ πρεσβεύει την άμεση άνοδο της ψυχής προς τον Ιησού Χριστό μετά το θάνατο του ανθρώπου – ιδέα που απέρριπταν οι χιλιαστές (J. A. Cerrato, ό. π., σ. 120). Τέλος ο J. A. Cerrato (ό. π., σσ. 22: 247: 256) υποστηρίζει πως ο Ιππόλυτος είναι μετριοπαθής χιλιαστής, εκπρόσωπος ενός πνευματικού χιλιασμού που απέχει αρκετά από τον ακραίο υλισμό του αιγυπτιακού χιλιασμού.

²⁶⁰ Ο Ιππόλυτος ακολουθώντας τον Ιούλιο Αφρικανό και τον Θεόφιλο Αντιοχείας ως προς τη χρονολόγηση του κόσμου θεωρούσε πως η ιστορία του κόσμου θα διαρκούσε 6.000 χρόνια. Μετά θα ακολουθούσε μια χιλιετία (η έβδομη ημέρα). Σύμφωνα με τον Αφρικανό η δημιουργία του Αδάμ

ένδοξη και επουράνια βασιλεία των αγίων, οι οποίοι θα βασιλεύσουν μαζί με τον Χριστό, και η αιώνια τιμωρία των παρανόμων στην πυρά.

Ακολουθεί το κύριο μέρος της πραγματείας, όπου εκτίθεται η προσπάθεια του Αντιχρίστου να μιμηθεί τον Χριστό τόσο στα χαρακτηριστικά όσο και στους τομείς της δραστηριότητάς του²⁶¹ μαζί με τα απαραίτητα για τη στήριξη αυτής της άποψης βιβλικά χωρία, τα οποία και σχολιάζονται από το συγγραφέα.²⁶²

Το επόμενο μεγάλο ζήτημα που τίγεται είναι η καταγωγή του Αντιχρίστου.²⁶³ Σύμφωνα με τον Ιππόλυτο ο Αντίχριστος κατάγεται από τη φυλή Δαν και μάλιστα ταυτίζεται με τον διάβολο,²⁶⁴ όμως ο συγγραφέας αισθάνεται πως δεν πρέπει να επεκταθεί στην αιτιολόγηση αυτής της ταύτισης,²⁶⁵ αλλά παραθέτει μερικά βιβλικά χωρία που δηλώνουν την καταγωγή του Αντιχρίστου.²⁶⁶

Κατόπιν, τη σκυτάλη λαμβάνουν οι τέσσερις διάσημες αυτοκρατορίες που προφητεύει ο Δανιήλ, και παρατίθενται τα αντίστοιχα χωρία, τα οποία και αναλύονται.²⁶⁷

πραγματοποιήθηκε το 5500 π. Χ. Επομένως, όταν συγγράφηκε το έργο, απέμεναν ήδη 300 χρόνια για τη “δευτέρα παρουσία” (πρβλ. *Εἰς Δαν.* 4, 23, 1-4, 23, 6 και 4, 24, 3-4, 24, 4· D. G. Dunbar, “The Delay of the Parousia in Hippolytus”, *VChr* 37 (1983) 313-317· A. Brent, *ό. π.*, σσ. 87-88). Τις ίδιες θέσεις με τον Dunbar είχε προτείνει σε μια πρόωπη μορφή και ο K. J. Neumann, *ό. π.*, σσ. 75-94).

²⁶¹ Κεφ. 6. Ο Ιππόλυτος περιγράφει τον Αντίχριστο, έχοντας κατά νου πως ο Αντίχριστος προσπαθεί να μιμηθεί σε όλα τον Υιό του Θεού (C. E. Hill, “Antichrist from the tribe of Dan”... 103-104). Αυτή η ιδέα διαπνέει όλο το έργο, αλλά είναι πιο εμφανής στα κεφάλαια 6a-b και 54a. Η ίδια ιδέα κάνει την εμφάνισή της και στο *Εἰς Δαν.* (5, 49, 5).

²⁶² Κεφ. 7-13.

²⁶³ Κεφ. 14.

²⁶⁴ Για την ακρίβεια, ο Ιππόλυτος ονομάζει τον Αντίχριστο “υιό του Σατανά”, αλλά πρόκειται ουσιαστικά για διαφορετικό τρόπο ταύτισης του Αντιχρίστου με τον διάβολο (P. J. Alexander, *ό. π.*, σ. 200).

²⁶⁵ S. Pricoco, *ό. π.*, σ. 147.

²⁶⁶ Κεφ. 15-18.

²⁶⁷ Κεφ. 19-28. Τα τέσσερα θηρία του οράματος του *Δανιήλ* 7, 2-7, 8 κατέχουν εξέχουσα θέση στην εξήγηση του Ιππολύτου (Π. Κ. Χρήστου, *ό. π.*, σ. 736· C. E. Hill, *ό. π.*, σ. 104) και συνδέονται άμεσα με το όνειρο του Ναβουχοδονόσορ (*Δανιήλ* 2, 31-2, 35). Σύμφωνα με τον Ιππόλυτο τα τέσσερα θηρία του οράματος του *Δανιήλ* αντιστοιχούν στα εγκόσμια βασίλεια, καθώς η λέαινα αντιστοιχεί στο βασίλειο των Βαβυλωνίων, η άρκτος στην Περσική Αυτοκρατορία, η πάρδαλη στο βασίλειο των Ελλήνων και το τέταρτο θηρίο αντιστοιχεί στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Ας σημειωθεί ακόμη πως ιδιαίτερη σημασία στο σύγγραμμα του Ιππολύτου έχει η εξήγηση των προφητειών εναντίον του βασιλιά της Ασσυρίας (*Ησαΐας* 10, 12-10, 17), της Βαβυλώνας (*ό. π.*, 14, 4-14, 21) και

Στη συνέχεια, ο Ιππόλυτος διακόπτει την εξήγηση, για να επισημάνει πως αποκαλύπτει θέματα που οι προφήτες είχαν δηλώσει υπαινικτικά, αλλά ο ίδιος, διατρέχοντας κίνδυνο, θα αναλάβει να τα ερμηνεύσει αναλαμβάνοντας κατά κάποιο τρόπο το ρόλο του προφήτη.²⁶⁸ Ακολουθεί μια παρέκβαση με τη διατύπωση ερωτήσεων ενθουσιαστικού χαρακτήρα προς τους προφήτες Ησαΐα, Ιερεμία και Δανιήλ σχετικά με τα ήδη συμβάντα και τα μελλούμενα.²⁶⁹

Αμέσως μετά, ο συγγραφέας εξετάζει το τέλος της συμβολικής Βαβυλώνας, η οποία μέσα από την παράθεση εκτεταμένων χωρίων από την *Αποκάλυψιν* (κυρίως) εμφανίζεται ως αντίπαλος του Θεού και απεικονίζεται ως πόρνη.²⁷⁰

Στο σημείο αυτό, πραγματοποιείται η πρώτη ανακεφαλαίωση του έργου²⁷¹ και ακολουθούν μερικά Χριστολογικά κεφάλαια, όπου επισημαίνεται η αντιστοιχία ανάμεσα στις δύο παρουσίες του Κυρίου και στους δύο προδρόμους του, τον Ιωάννη και τον Ηλία, με μια σύντομη αναφορά στη δράση και το μαρτύριό τους.²⁷²

Το επόμενο θέμα είναι από τα πιο ενδιαφέροντα του έργου, καθώς ο Ιππόλυτος με βάση το αντίστοιχο χωρίο της *Αποκαλύψεως* διερευνά το όνομα του Αντίχριστου,²⁷³ πραγματοποιώντας μια σύντομη παρέκβαση σχετική με τη δράση του²⁷⁴ και επικαλούμενος τα αντίστοιχα βιβλικά χωρία.²⁷⁵

Η εξέταση αυτού του ζητήματος διακόπτεται από τη δεύτερη ανακεφαλαίωση του έργου,²⁷⁶ και αμέσως μετά το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στην πλάνη των Ιουδαίων,²⁷⁷ το διωγμό της Εκκλησίας και τη συντέλεια του κόσμου.²⁷⁸

της Τύρου (*Ψαλμ* 28, 2-28, 10), οι οποίες σύμφωνα με το συγγραφέα σχετίζονται με τον Αντίχριστο (C. E. Hill, *ό. π.*, σ. 104).

²⁶⁸ Κεφ. 29.

²⁶⁹ Κεφ. 30-33.

²⁷⁰ Κεφ. 34-42.

²⁷¹ Κεφ. 43.

²⁷² Κεφ. 44-47.

²⁷³ Κεφ. 48-50.

²⁷⁴ Κεφ. 49.

²⁷⁵ Κεφ. 51-53.

²⁷⁶ Κεφ. 54.

²⁷⁷ Η πλάνη των Ιουδαίων θα οφείλεται εν μέρει στις μεγάλες ευεργεσίες που θα τους προσφέρει ο Αντίχριστος, αφού θα τους συγκεντρώσει (κεφ. 6b) για να τους επαναφέρει στην πατρίδα τους (κεφ. 54a), θα ανεγείρει τον κατεστραμμένο ναό του Σολομώντα (κεφ. 6b) και θα εκδικηθεί για χάρη τους τους Χριστιανούς και τον Χριστό, τον οποίο θεωρούν εχθρό τους (κεφ. 56-58). Ανάλογη δράση του Αντίχριστου παρουσιάζεται στον *Ψαλμ* 9, 25 και 9, 30, 6-9, 30, 8 (E. Norelli, *ό. π.*, σ. 245).

Καθώς ο λόγος οδεύει προς το τέλος του, ο Ιππόλυτος εκθέτει τα σχετικά με τη “δευτέρα παρουσία” του Κυρίου,²⁷⁹ την ανάσταση των νεκρών και την κρίση τους²⁸⁰ και ολοκληρώνει με συμβουλές προς τον Θεόφιλο για την καλύτερη αξιοποίηση της πραγματείας.²⁸¹

Ο Αντίχριστος βρίσκει στο πρόσωπο του Ιππολύτου “τον πιο σχολαστικό και εύγλωττο βιογράφο του”, όπως πολύ εύστοχα παρατήρησε ο Hill.²⁸² Όμως στην προσπάθειά του για λεπτομερή εξέταση του θέματος ο Ιππόλυτος θεώρησε απαραίτητο να συμπεριλάβει στο κείμενό του μεγάλο αριθμό βιβλικών παραθεμάτων,²⁸³ με αποτέλεσμα να μην είναι εμφανής με την πρώτη ανάγνωση ο στόχος του. Δεν είναι λοιπόν παράξενο που ο Cerrato θεωρεί πως τα χωρία αυτά αποτελούν τη βάση της πραγματείας²⁸⁴ ή που ο Χρήστου χαρακτηρίζει το σύγγραμμα “άτελείωτον ... συλλογήν βιβλικῶν χωρίων ἐπὶ τοῦ θέματος τῶν προδρομικῶν γεγονότων τῆς δευτέρας παρουσίας”.²⁸⁵

Επιπλέον ο Ιππόλυτος δεν παραθέτει τα χωρία της *ΠΔ* και *ΚΔ* με ορισμένη σειρά (χρονολογική ή λογοτεχνική), αλλά άτακτα, ανάλογα με τις ανάγκες της απόδειξης των λεγομένων του. Ίσως αυτό να υποδηλώνει τη νεαρή ηλικία και την έλλειψη συγγραφικής εμπειρίας εκ μέρους του, αλλά δεν πρέπει να διαφεύγει της

²⁷⁸ Κεφ. 58-63.

²⁷⁹ Κεφ. 64.

²⁸⁰ Κεφ. 65-66.

²⁸¹ Κεφ. 67.

²⁸² C. E. Hill, *ό. π.*, σ. 103.

²⁸³ Μόνο σε δύο κεφάλαια (15 & 54) ο Ιππόλυτος παραθέτει υλικό από ένα εξωβιβλικό κείμενο. Ο M. R. James (*The Lost Apocrypha of the Old Testament: Their titles and fragments, collected, translated and discussed*, Translations of early documents, 1/14, London 1920, σ. 92) υπέθεσε πως το χωρίο ανήκει στην *Αποκάλυψιν* του Ηλία διατηρώντας εντούτοις τις αμφιβολίες του. Ο E. Norelli (*ό. π.*, σσ. 197-198) πιθανολογεί πως το χωρίο αυτό δεν προέρχεται από ένα ευρύτερο έργο, αλλά αποτελεί λογοτεχνικά δομημένη, μεμονωμένη μαρτυρία που σχετίζεται με βιβλικές μαρτυρίες για τον Αντίχριστο. Μάλιστα σε μεταγενέστερη εργασία του ο ερευνητής υποστήριξε πως το χωρίο έχει εβραϊκή προέλευση και εκφράζει τις μεσσιανικές προσδοκίες και την αντιρωμαϊκή πολιτική προπαγάνδα των Ιουδαίων (E. Norelli, “Un Testimonium sur l’Antichrist (Hippolyte, L’Antichrist 15 et 54), A. Frey, R. Gounelle (éd.), *Poussières de christianisme et de judaïsme antiques. Etudes réunies en l’honneur de Jean-Daniel Kaestli et Eric Junod* (Publications de l’Institut romand des sciences bibliques 5), Lausanne, Editions du Zèbre 2007, σσ. 245-270).

²⁸⁴ J. A. Cerrato, *ό. π.*, σ. 153.

²⁸⁵ Π. Κ. Χρήστου, *ό. π.*, σ. 736.

προσοχής πως ο συγγραφέας δεν συνέθετε κάποιο υπόμνημα, ώστε να νιώθει υποχρεωμένος να παρουσιάσει με συγκεκριμένη σειρά τα βιβλικά χωρία. Αντίθετα οι αναφορές στην *Αγία Γραφή* είχαν ως στόχο να ενισχύσουν τις απόψεις του για τον Αντίχριστο.²⁸⁶

Ακολουθώς παρατίθεται συνοπτικός πίνακας με τα έργα της *Αγίας Γραφής*, από τα οποία αντλεί υλικό ο συγγραφέας. Ας επισημανθεί πως η πλειονότητα των παραθεμάτων στο *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* αντλείται από τον *Ἡσαΐα*, τον *Δανιήλ*²⁸⁷ και την *Ἀποκάλυψιν*.

Παλαιὰ Διαθήκη

Γένεσις
Λευτερονόμιον
Κριταὶ
Α΄ Βασιλειῶν
Α΄ Μακκαβαίων
Β΄ Μακκαβαίων
Ψαλμοὶ
Ἡσαΐας
Ἱερεμίας
Ἑζεκιήλ
Δανιήλ
Μιχαίας
Μαλαχίας

Καينὴ Διαθήκη

Ματθαῖος
Μάρκος
Λουκᾶς
Ἰωάννης
Πράξεις Ἀποστόλων
Πρὸς Ῥωμαίους
Πρὸς Κορινθίους Α΄
Πρὸς Κορινθίους Β΄
Πρὸς Γαλάτας
Πρὸς Ἐφεσίους
Πρὸς Φιλιππησίους
Πρὸς Κολοσσαεῖς
Πρὸς Θεσσαλονικεῖς Α΄
Πρὸς Θεσσαλονικεῖς Β΄
Πρὸς Τιμόθεον Α΄
Πρὸς Τιμόθεον Β΄
Πρὸς Τίτον
Ἐπιστολὴ Ἰακώβου
Ἐπιστολὴ Πέτρου Α΄

²⁸⁶ S. Pricoco, *ό. π.*, σσ. 154-155.

²⁸⁷ Ο Ιππόλυτος, όσον αφορά στο κείμενο του *Δανιήλ*, ακολουθεῖ τη μετάφραση του Θεοδοτίωνα (F. C. Overbeck, *ό. π.*, σσ. 101-108). Αξίζει να σημειωθεί πως οι ελληνόφωνοι εκκλησιαστικοί συγγραφείς είχαν υπόψη τους το ελληνικό κείμενο του βιβλίου του *Δανιήλ*, το οποίο φέρει ορισμένες προσθήκες που δεν υπάρχουν στο μασοριτικό κείμενο. Οι προσθήκες αυτές (λ. χ. η ιστορία της Σωσάννας ή το Άσμα των Τριών Παίδων) πρέπει να χρονολογηθούν πιθανόν από τον Β΄ αι. π. Χ. και εντεύθεν, ενώ η πρώτη γλώσσα γραφής τους ήταν τα *Εβραϊκά* ή *Αραμαϊκά* (L. DiTomasso, *ό. π.*, σσ. 6-7).

Επιστολή Ιωάννου Α΄
Αποκάλυψις Ιωάννου
Απόκρυφα

Ειδικότερα, όσον αφορά στην κατηγοριοποίηση των πηγών που ο Ιππόλυτος αντλεί από την *ΚΑ*, ο C. D. Osburn²⁸⁸ παρατηρεί πως ο Ιππόλυτος εντάσσεται σε εκείνους τους συγγραφείς για τους οποίους ισχύει η κατάταξη του G. D. Fee.²⁸⁹ Έτσι στο ιππολύτειο έργο απαντούν α) χωρία που ο συγγραφέας αντιγράφει ή παραθέτει από μνήμης, β) αναφορές σε βιβλικά χωρία, οι οποίες παρουσιάζουν γλωσσική αντιστοιχία με το κείμενο της *ΚΑ*, αλλά έχουν προσαρμοστεί στις ανάγκες της αποδεικτικής διαδικασίας ή της σύνταξης του ιππολύτειου κειμένου, και γ) σε αναφορές στο περιεχόμενο χωρίων της *ΚΑ*, οι οποίες παρουσιάζουν ελάχιστες γλωσσικές αντιστοιχίες με το κείμενο αυτό.²⁹⁰

Βέβαια το θέμα της πρόσληψης και της παράθεσης τόσο μεγάλου αριθμού βιβλικών χωρίων αποτελεί επιμέρους πτυχή του ζητήματος της δομής του κειμένου και για το λόγο αυτό θα ήταν χρήσιμο να αναφερθούμε στο θέμα αυτό, πριν προχωρήσουμε παρακάτω.

2.1.5 Δομή

Ο πρώτος μελετητής της δομής του κειμένου F. C. Overbeck κατηγόρησε τον Ιππόλυτο ότι δεν γνώριζε πώς να συνθέσει ένα οργανωμένο κείμενο λόγω της ακατάστατης και ελάχιστα οργανωμένης δομής του έργου και λόγω του ότι ο Ιππόλυτος δεν πραγματεύεται τα θέματά του με τη σειρά που ο ίδιος έθεσε στο κεφάλαιο 5. Από την άλλη ο ερευνητής εντόπισε χάσματα κειμένου λόγω των ξεκάθαρων ανακολουθιών του έργου και του γεγονότος πως άλλα θέματα αναπτύσσονται εκτενέστατα στο σωζόμενο κείμενο, ενώ σε άλλα γίνεται πολύ σύντομη αναφορά.²⁹¹

²⁸⁸ Osburn C. D., “Methodology in Identifying Patristic Citations in NT Textual Criticism”, *Novum Testamentum* 47/4 (2005) 316.

²⁸⁹ G. D. Fee, “Text of John in Origen and Cyril of Alexandria: A Contribution to Methodology in the Recovery and Analysis of Patristic Citations”, *Biblica* 52 (1971) 362.

²⁹⁰ Osburn C. D., *ό. π.*

²⁹¹ F. C. Overbeck, *ό. π.*, σσ. 42-70.

Με αυτό το σκεπτικό ο Overbeck απέρριψε μεγάλα τμήματα του έργου (περίπου τη μισή πραγματεία). Τα τμήματα του κειμένου που διασώθηκαν από την κριτική του ερευνητή ήταν τα πρώτα κεφάλαια (εισαγωγή), διότι υπερέχουν “sententiarum gravitate et sermonis nitore” (“ως προς τη βαρύτητα των νοημάτων και τη λαμπρότητα του λόγου”)²⁹² συγκριτικά με τα υπόλοιπα μέρη του λόγου, τα οποία μοιάζουν συρραμμένα,²⁹³ και γιατί σε αυτά διακρίνεται “artior ... verborum nexus, accuratior ordo sententiarum” (“στενότερος ... σύνδεσμος των λέξεων <και> πιο ακριβής σειρά των νοημάτων”),²⁹⁴ καθώς και τα κεφάλαια από το 43 και εξής (με την εξαίρεση των κεφ. 51-53) με την αιτιολογία πως σε αυτά ακολουθείται πιστά το πλάνο που εξήγγειλε ο Ιππόλυτος στο κεφ. 5.²⁹⁵

Είναι αλήθεια πως η στάση του Overbeck απέναντι στη συνθετική ικανότητα του Ιππολύτου είναι ως ένα βαθμό δικαιολογημένη, αφού το μεγάλο πλήθος των βιβλικών παραθεμάτων, τα οποία καλύπτουν περίπου το μισό έργο, δεν επιτρέπουν στον αναγνώστη να κατανοήσει αμέσως τη δομή του έργου. Ωστόσο η αντιμετώπιση αυτή θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως υπερκριτική,²⁹⁶ γιατί ο ερευνητής θεώρησε ότι ο Ιππόλυτος θα υπάκουε αυστηρά σε κανόνες και περιγράμματα,²⁹⁷ κάτι το οποίο σε γενικές γραμμές δεν εφαρμόζεται από τους Χριστιανούς συγγραφείς αυτής της εποχής.²⁹⁸

Μια ακόμη απάντηση στις αιτιάσεις του Overbeck για τη δομή του κειμένου μπορεί να στηριχθεί στην επισήμανση του A. von Harnack²⁹⁹ πως ο Θεόφιλος είχε θέσει με τη μορφή ερώτησης τα κεφάλαια που πραγματεύεται ο Ιππόλυτος. Εάν αυτό αληθεύει, είναι σίγουρο πως οι ερωτήσεις επέδρασαν ως ένα βαθμό στη δομή και τη μέθοδο συγγραφής του έργου.

Εντούτοις φαίνεται πως οι απόψεις ενός μεταγενέστερου ερευνητή θέτουν το ζήτημα σε νέα βάση. Ο S. Pricoco³⁰⁰ μελετώντας το ζήτημα της δομής του κειμένου

²⁹² Ο. π., σ. 42.

²⁹³ Ο. π., σσ. 42-43.

²⁹⁴ Ο. π., σ. 50.

²⁹⁵ Ο. π., σσ. 55-58.

²⁹⁶ S. Pricoco, *ό. π.*, 140.

²⁹⁷ Ο. π., σ. 152.

²⁹⁸ Ο. π., σ. 153.

²⁹⁹ A. von Harnack, *Geschichte...*, II, 2, σ. 214.

³⁰⁰ S. Pricoco, *ό. π.*, σ. 141.

παρατήρησε πως το *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* αντανακλά την τετραμερή διαίρεση του ρητορικού λόγου του Αριστοτέλη,³⁰¹ καθώς το *Προοίμιον* αντιστοιχεί στα κεφ. 1-4, η *Πρόθεσις* στο κεφ. 5, η *Πίστις* στα κεφ. 6-66 και ο *Ἐπίλογος* στο κεφ. 67. Βέβαια, όπως παρατηρεί ο ερευνητής, ο λόγος του Ιππολύτου δεν εντάσσεται στα τρία είδη του ρητορικού λόγου, αλλά φαίνεται πως ο Ιππόλυτος ακολουθεί σε γενικές γραμμές το παραπάνω περίγραμμα, γιατί αφενός στα χρόνια του, η αριστοτέλεια διαίρεση του ρητορικού λόγου είχε καταστεί πλέον παραδοσιακή³⁰² και αφετέρου το μοντέλο του Αριστοτέλη μπορεί να εφαρμοστεί εύκολα σε κάθε είδος επεξεργασμένου λόγου.³⁰³ Μάλιστα είναι πολύ πιθανό πως ο Ιππόλυτος είχε φοιτήσει σε κάποια ρητορική σχολή.³⁰⁴

Όμως το *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* δεν χαρακτηρίζεται από απόλυτη ακρίβεια ούτε ανήκει σε λογοτεχνικό είδος που υπακούει σχολαστικά σε κανόνες.³⁰⁵ Για το λόγο αυτό, ο Ιππόλυτος επιδιώκει να βοηθήσει τον αναγνώστη να προσανατολισθεί και να ακολουθήσει τη συλλογιστική πορεία χρησιμοποιώντας τους “δομικούς αρμούς” του έργου,³⁰⁶ δηλαδή τα μέσα με τα οποία συνδέονται τα τμήματα του έργου. Οι δομικοί αρμοί χωρίζονται σε δύο κατηγορίες.³⁰⁷ Η πρώτη περιλαμβάνει τους πρωτεύοντες αρμούς, δηλαδή τα κεφ. 5 (αρχείο θεμάτων), και τα κεφ. 43, 54 (πρώτη και δεύτερη ανακεφαλαίωση αντίστοιχα), οι οποίοι αποτελούν τα “χρονικά κλειδιά” για ολόκληρη την πραγματεία.³⁰⁸ Η δεύτερη περιλαμβάνει τους δευτερεύοντες αρμούς, δηλαδή τους φραστικούς λογοτύπους (φόρμουλες), οι οποίοι χρησιμεύουν για τη μετάβαση από το ένα θέμα στο άλλο.

Φαίνεται λοιπόν πως ο Ιππόλυτος τηρεί σε γενικές γραμμές ένα πλάνο που υπακούει στις “επιταγές της διαλεκτικής”³⁰⁹ του κειμένου και δεν είναι σε καμία περίπτωση “αυστηρό και ασφυκτικά προκαθορισμένο”.³¹⁰ Ας σημειωθεί εδώ ακόμη πως η διάρθρωση του έργου επηρεάστηκε από το νεαρόν της ηλικίας του

³⁰¹ *Περὶ Τέχνης Ρητορικῆς* 1414b κ. εξ.

³⁰² S. Pricoco, *ό. π.*, σ. 141 υποσ. 22 και σ. 142.

³⁰³ *Ο. π.*, σ. 142.

³⁰⁴ Για περισσότερα βλ. το επόμενο κεφ.

³⁰⁵ *Ο. π.*, σ. 142.

³⁰⁶ *Ο. π.*, σ. 150.

³⁰⁷ *Ο. π.*, σσ. 144-145: 150.

³⁰⁸ *Ο. π.*, σ. 150.

³⁰⁹ *Ο. π.*, σ. 155.

³¹⁰ *Ο. π.*, σ. 155.

συγγραφέα – το *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* είναι από τα πρώτα έργα του – ενώ είναι πιθανότατο πως ο Ιππόλυτος προσάρμοσε τη σειρά των θεμάτων που πραγματεύεται στα ερωτήματα που του υπέβαλε ο Θεόφιλος.

Κατά τη γνώμη μας η μεγαλύτερη συνεισφορά του Overbeck ήταν ο εντοπισμός αρκετών χασμάτων κειμένου, τα οποία, όπως θα φανεί παρακάτω, είναι ακόμη περισσότερα απ’ όσα υποψιάζονταν οι εκδότες του έργου (βλ. κεφ. 2.4.2). Όσον αφορά όμως στη δομή, θεωρούμε πως τα επιχειρήματα του Pricoco είναι αρκετά πειστικά.

2.1.6 Γλώσσα και ύφος

Η γλώσσα της *Αγίας Γραφής* είναι η ελληνιστική κοινή, η οποία, αν και απλούστερη σε σύγκριση με την αττική διάλεκτο, όχι μόνο συνέβαλε στην τεράστια απήχηση των Χριστιανικών ιδεών,³¹¹ αλλά και με τη χρήση απλού ύφους κατόρθωσε να διατυπώσει πολύ υψηλά διδάγματα.³¹² Είναι λογικό επομένως οι συγγραφείς των πρώτων Χριστιανικών αιώνων να επηρεάζονται σε μεγάλο βαθμό από τη γλώσσα των Γραφών. Με αυτόν τον τρόπο οι πρώτοι Χριστιανοί έγραφαν σε ύφος απλό, που δεν θύμιζε τον έντεχνο λόγο των ποιητών ή των ρητόρων, χρησιμοποιώντας λεξιλόγιο που αντλείται από την *Αγία Γραφή*, για να εκφραστούν βιβλικές έννοιες.³¹³

³¹¹ G. J. Bartelink, “Observations de Saint Basile sur la langue biblique et théologique”, *VChr* 17/2 (1963) 85-105. Μάλιστα ο J. M. Campbell (*The Greek Fathers*, New York 1929, σ. 14) παρατηρεί ότι ο γραπτός λόγος των πρωτο-Χριστιανών εκκλησιαστικών συγγραφέων αποτελούσε υποκατάστατο του προφορικού λόγου και είχε ως στόχο την εξυπηρέτηση των πρακτικών αναγκών της Εκκλησίας (πρβλ. Δ. Κούκουρα, “Η γλωσσική τοποθέτηση της Ελληνόφωνης Ορθόδοξης Εκκλησίας (κριτική βιβλιογραφική παρουσίαση)”, *Επιστημονική Επετηρίδα Θεολογικής Σχολής*, Νέα Σειρά, I, Θεσσαλονίκη 1990, σσ. 87: 91).

³¹² Γ. Χατζιδάκις, *Σύντομος Ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας*, Αθήναι 1915, σ. 72· πρβλ. Δ. Κούκουρα, *ό. π.*, σ. 97.

³¹³ M. Harl, “Ya-t-il une influence du grec biblique sur la langue spirituelle des chrétiens?”, A. Benoit & P. Prigent, *La Bible et les Pères – Colloque de Strasbourg* (1er-3 octobre 1969), Bibliothèque des centres d’études supérieures spécialisées, Paris 1971, σσ. 243-263· πρβλ. Δ. Κούκουρα, *ό. π.*, σ. 96. Για το πρώιμο Χριστιανικό λεξιλόγιο, βλ. M.-J. Edwards, “Το πρώιμο χριστιανικό λεξιλόγιο”

Η χρήση απλής γλώσσας από τους πρώτους εκκλησιαστικούς συγγραφείς υπαγορεύτηκε σε μεγάλο βαθμό από τους στόχους της Χριστιανικής Γραμματείας (εξήγηση των αληθειών του Ευαγγελίου και προφύλαξη αυτών από τις αιρετικές παρερμηνείες) και το αναγνωστικό κοινό της,³¹⁴ γιατί ο Χριστιανισμός διαδόθηκε πρώτα στα αστικά κέντρα και σε ανθρώπους κατώτερων κοινωνικών τάξεων.

Το γεγονός αυτό προκαλούσε την αντίδραση των ανώτερων κοινωνικών τάξεων, οι οποίες έβλεπαν το Χριστιανισμό ως λαϊκή θρησκεία που δεν ανταποκρινόταν στις δικές τους κοινωνικές πεποιθήσεις και την κλασική παιδεία τους.³¹⁵ Έτσι από τον Β΄ αι. μ. Χ. η Εκκλησία στην προσπάθειά της να αντικρούσει τις αιτιάσεις εναντίον της και να ενσωματώσει στους κόλπους της και τους μορφωμένους “ειδωολάτρες”, άρχισε να υιοθετεί με τους απολογητές την αττική γλώσσα και να θέτει σε εφαρμογή τους κανόνες της κλασικής ρητορικής.³¹⁶ Σύμφωνα με τον L. Pernot η τάση αυτή μπορεί να αποδοθεί και σε ανθρωπολογικά – θεολογικά αίτια: οι Χριστιανοί της εποχής προφανώς αποδέχονταν πως αφενός ο Θεός ενδεχομένως έχει εμφυσήσει ακόμη και στους πολυθεϊστές μέρος της

(ελλην. μετ. Ι. Βλαχόπουλος), Α.-Φ. Χριστίδης κ. ά., *Ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας* (από τις αρχές έως την ύστερη αρχαιότητα), Θεσσαλονίκη 1988, σσ. 804-808.

³¹⁴ Γ. Μπόνης, “Η γλώσσα των Πατέρων και εκκλησιαστικών συγγραφέων”, *Θεολογία* 41 (1970) 193· Δ. Κούκουρα, *ό. π.*, σ. 104.

³¹⁵ A. H. M. Jones, “The Social Background of the Struggle between Paganism and Christianity”, A. Momigliano, *The Conflict between Paganism and Christianity in the Fourth Century*, Essays edited by A. Momigliano, Oxford 1963, σσ. 17-34· Δ. Κούκουρα, *ό. π.*, σ. 103.

³¹⁶ R. Browning, *Medieval and Modern Greek*, Hutchinson 1969, ελλην. μετ. Δ. Σωτηρόπουλος, *Η Ελληνική γλώσσα, μεσαιωνική και νέα*, Αθήνα 1972, σ. 77· Δ. Κούκουρα, *ό. π.*, σσ. 89-90· G. Kennedy, *A New History of Classical Rhetoric*, New Jersey 1994, ελλην. μετ. Ν. Νικολούδης (επίβλεψη Ι. Αναστασίου), *Ιστορία της Κλασικής Ρητορικής*, Αθήνα ⁴2000, σσ. 412-413. Αττικισμός δεν είναι μόνο “η σύντονη προσπάθεια να αναβιώσει στη λογογραφία και στη λογοτεχνία, εις βάρος της παγιωμένης πλέον ελληνιστικής κοινής, η αττική διάλεκτος σύμφωνα με τα πρότυπα του κανόνα των δέκα ρητόρων και της παλαιάς κωμωδίας” (Ι. Ν. Καζάζης, “Αττικισμός”, Α.-Φ. Χριστίδης κ. ά., *ό. π.*, σ. 901), αλλά και το “κίνημα επιστροφής στις κλασικές ρίζες” (Δ. Ράιος, *Ελληνική Γραμματεία των Αυτοκρατορικών Χρόνων*, Πανεπιστημιακές Παραδόσεις, Ιωάννινα ²2005) που δεν περιορίστηκε στη γλωσσική αναμόρφωση, αλλά είχε ως απώτερο στόχο την άνοδο της πνευματικής ζωής της Ελλάδας (για περισσότερα σχετικά με τον αττικισμό, βλ. *ό. π.*, σσ. 11-14, όπου παρατίθεται και σχετική βιβλιογραφία).

αλήθειας και αφετέρου ο πολυθεϊσμός αποτελεί μέρος της ανθρώπινης ιστορίας και ως εκ τούτου δεν πρέπει να αγνοείται.³¹⁷

Οι παραπάνω εξελίξεις οδήγησαν σε αναβάθμιση των συγγραμμάτων των Χριστιανών συγγραφέων κατά τον 7^ο αι. μ. Χ. Οι συγγραφείς δείχνουν πλέον μεγαλύτερο ενδιαφέρον για τη γλωσσική μορφή, φοιτούν στις ρητορικές σχολές³¹⁸ και χρησιμοποιούν ελληνικό λεξιλόγιο της παλαιότερης κλασικής παράδοσης με νέο (Χριστιανικό) νόημα,³¹⁹ εμπλουτίζοντας παράλληλα τη γλώσσα τους με νέα στοιχεία.³²⁰

Μέσα στο πλαίσιο αυτό πρέπει να ενταχθεί και η συγγραφική παραγωγή του Ιππολύτου, όπως καταδεικνύεται από τα γλωσσικά και υφολογικά στοιχεία του *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου*.

Η γλώσσα του Ιππολύτου είναι η γλώσσα της εποχής του, όπως είναι φυσικό για κάποιον συγγραφέα ο οποίος γράφει για τους συγχρόνους του. Έτσι στο *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* απαντούν όροι της Κοινής (ἦτω, λαός κ. ά.). Βέβαια γλωσσικά ο Ιππόλυτος, όπως και οι σύγχρονοι με αυτόν Χριστιανοί συγγραφείς, οφείλει πολλά στην *Αγία Γραφή*, από την οποία φαίνεται πως αντλεί αρκετούς όρους (ἀπροσωπόληπτος, ἐπισυνάγω, ἀκροβυστία, πλάνος κ. ά.). Από την άλλη ο συγγραφέας χρησιμοποιεί με άνεση όρους που δεν απαντούν στην *Αγία Γραφή*, αλλά αντλούνται από τη θύραθεν Γραμματεία (ἀνιστορῶ, δύσγνωστος, καινοτομῶ, δυσκατάληπτος, δυσωπῶ, ἐνυφαίνω, μίτος, κερκίς, διεργάζομαι, παραφράζω κ. ά.)

³¹⁷ L. Pernot, *La rhétorique dans l'antiquité*, Paris 2000, ελλην. μετ. Ξ. Τσελέντη (επιμέλεια Β. Σερέτη), *Η Ρητορική στην Αρχαιότητα*, Αθήνα 2005, σσ. 316-317.

³¹⁸ G. Bardy, *Littérature grecque chrétienne*, Paris 1928, σσ. 7 κ. εξ.· Δ. Κούκουρα, ό. π., σ. 86. Για τις τάσεις της Χριστιανικής ρητορείας από τον 7^ο ως τον ΣΤ^ο αι. βλ. G. L. Kustas, *Studies in Byzantine Rhetoric*, Ανάλεκτα Βλατάδων 17, Θεσσαλονίκη 1973, σσ. 27-62.

³¹⁹ C. Mohrmann, "Linguistic Problems in the Early Christian Church", *VChr* 11/1 (1957) 36· Δ. Κούκουρα, ό. π., σ. 103. O H. M. Harl ("Remarques sur la langue des chretiens À propos du Patristic Greek Lexicon", *JThS* 16/2 (1963) 419) επισημαίνει πως οι εκκλησιαστικοί συγγραφείς αντλούν όρους από το Ευαγγέλιο και την ελληνική φιλοσοφία (στωική, μεσο-πλατωνική, Δ. Κούκουρα, ό. π., σ. 96). Όπως έχει παρατηρήσει ο H. Pernot (*Étude sur la langue des evangiles*, Paris 1927· Δ. Κούκουρα, ό. π., σ. 105), οι ευαγγελιστές παρουσιάζουν ιδιαιτερότητες στη χρήση της Κοινής αντικατοπτρίζοντας διαφορετικές αποχρώσεις της γλώσσας της περιόδου αυτής.

³²⁰ R. Browning, *The Language of Byzantine Literature*, Byzantina and Metabyzantina, I (The "Past" in Medieval and Modern Greek Culture), London 1978, σ. 107· Δ. Κούκουρα, ό. π., σ. 91.

είτε άμεσα είτε έμμεσα,³²¹ γεγονός το οποίο αποδεικνύει ότι ο νεαρός τότε Ιππόλυτος εκτός από τις Γραφές ενδιαφερόταν και για τη θύραθεν Γραμματεία.³²² Σε σχέση με τα παραπάνω ας σημειωθεί ακόμη πως στο *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* παρουσιάζεται για πρώτη φορά ο όρος *ώμοτύραννος*,³²³ ο οποίος θα μπορούσε να αποτελεί γλωσσικό δημιούργημα του Ιππολύτου.

Νωρίτερα ειπώθηκε³²⁴ πως το ιππολύτειο *corpus* παρουσιάζει σε γενικές γραμμές απλό και σαφές ύφος. Και αυτό βέβαια ισχύει και για το *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου*, αν και σε σημεία ο λόγος καθίσταται μακροσκελής, με αποτέλεσμα ο αναγνώστης να δυσκολεύεται να παρακολουθήσει τη σκέψη του συγγραφέα λόγω της συσσώρευσης παρενθετικών προτάσεων.³²⁵

³²¹ Στη δεύτερη περίπτωση πρέπει να υποθέσουμε πως ο Ιππόλυτος δέχθηκε γλωσσική επίδραση από έργα άλλων συγγραφέων της πρώιμης Χριστιανικής Γραμματείας, οι οποίοι υιοθετούν ανάλογη γλώσσα, ή χρησιμοποίησε κάποιο λεξικό ή εγχειρίδιο αττικιστή Γραμματικού, αφού είναι γνωστό πως οι αττικιστές, όπως ο Φρύνιχος (Γραμματικός και λεξικογράφος του Β' αι. μ. Χ.) κυκλοφορούσαν εγχειρίδια και λεξικά για τη σωστή χρήση της αττικής διαλέκτου (Κ. Τσαντσάνογλου, "Αττικιστικά λεξικά", Μ. Ζ. Κοπιδάκης (επιμ.), *Ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας*, Αθήνα 2000, σ. 117).

³²² Πρβλ. το πρώτο βιβλίο του έργου *Έλεγχος* του Ιππολύτου, όπου γίνεται αναφορά στα φιλοσοφικά συστήματα των κυριότερων Ελλήνων φιλοσόφων.

³²³ Ο όρος απαντά άλλη μια φορά στον Μεθόδιο Ολύμπου († 311), *Συμπόσιον* 10, 1 (PG, XVIII, col. 193· Π. Κ. Γεωργούντζος κ. ά., *Συμπλήρωμα τοῦ Μεγάλου Λεξικοῦ τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσας* Henry G. Liddell και Robert Scott, Αθήνα 1997, s. v. *ώμοτύραννος*).

³²⁴ Κεφ. 1.2.2 της παρούσας εργασίας.

³²⁵ Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το κεφ. 44: "Ὡσπερ γάρ δύο παρουσίαι τοῦ Κυρίου ἡμῶν καὶ Σωτῆρος διὰ τῶν γραφῶν ἐδείχθησαν – μία μὲν ἡ πρώτη ἡ κατὰ σάρκα γενομένη ἦν ἄτιμος διὰ τὸ ἐξουθενηθῆναι αὐτόν, καθὼς προανεφώνει Ἡσαΐας λέγων· "εἶδομεν αὐτὸν καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος οὐδὲ κάλλος, ἀλλὰ τὸ εἶδος αὐτοῦ ἄτιμον καὶ ἐκλείπον παρὰ πάντα τοὺς ἀνθρώπους· ἄνθρωπος ἐν πληγῇ ὢν καὶ εἰδὼς φέρειν μαλακίαν, ἡτιμάσθη καὶ οὐκ ἐλογίσθη·" ἡ δὲ δευτέρα αὐτοῦ παρουσία κεκήρυκται ἐν δόξῃ, ὡς παρέσται ἀπ' οὐρανῶν μετὰ δυνάμεως ἀγγέλων καὶ πατρικῆς δόξης, ὡς φησιν ὁ προφήτης· "βασιλέα μετὰ δόξης ὄψεσθε" καὶ "ἐθεώρουν ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ ὡς υἱὸν ἀνθρώπου ἐρχόμενον, καὶ ἕως τοῦ Παλαιοῦ τῶν ἡμερῶν ἔφθασε καὶ προσήχθη αὐτῷ. Καὶ αὐτῷ ἐδόθη ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ τιμὴ καὶ ἡ δόξα καὶ ἡ βασιλεία, καὶ πάντες λαοί, φυλαί, γλώσσαι δουλεύουσιν αὐτῷ· ἡ βασιλεία αὐτοῦ βασιλεία αἰώνιος, ἥτις οὐ διαφθαρήσεται·" – οὕτω καὶ δύο πρόδρομοι ἐδείχθησαν: ὁ μὲν πρῶτος γενόμενος Ἰωάννης, ὁ τοῦ Ζαχαρίου υἱός, κατὰ πάντα πρόδρομος καὶ κῆρυξ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν γεννηθείς, ὁ δὲ δεύτερος Ἡλίας <...> εὐαγγελιζόμενος πᾶσι τὸ ἐπουράνιον φῶς τὸ ἐν κόσμῳ φανέν· προέδραμε γὰρ ἐν κοιλίᾳ μητρός, πρῶτος συλληφθεὶς ὑπὸ τῆς Ἐλισάβετ, ἵνα καὶ τοῖς ἔτι ἐν κοιλίᾳ μητρὸς νηπίοις ὑπάρχουσιν ἐπιδείξῃ τὴν ἐσομένην αὐτοῖς διὰ Πνεύματος Ἁγίου καὶ παρθένου καὶ νῆν γέννησιν." (κεφ. 44)

Ο Ιππόλυτος πιθανότατα σπούδασε σε ρητορική σχολή, αλλά δεν διακρίνεται για τις μεγάλες ρητορικές επιδόσεις του. Η επίδραση από τη ρητορική είναι εμφανής τόσο στην τετραμερή διαίρεση του *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου*³²⁶ όσο και στη χρήση των ρητορικών σχημάτων, αρκετά από τα οποία ο συγγραφέας χειρίζεται με άνεση (λ. χ. υπερβατό,³²⁷ μεταφορά,³²⁸ ρητορικές ερωτήσεις,³²⁹ σχήμα εξ αναλόγου,³³⁰ παρήχηση,³³¹ ομοιοτέλετο³³² κ. ά.).

Από τα παραπάνω συνάγεται πως ο Ιππόλυτος συγγράφει σύμφωνα με το κλίμα της εποχής του (Β' – Γ' αι.), κατά την οποία οι Χριστιανοί εγκαταλείπουν τον απλό λόγο και σταδιακά δίνουν μεγαλύτερη βαρύτητα στη γλωσσική και υφολογική επεξεργασία των έργων τους. Ο συγγραφέας βρίσκεται περίπου στο μέσον αυτής της κίνησης, η οποία θα κορυφωθεί με τους μεγάλους συγγραφείς της Χριστιανικής ρητορικής κατά τον Δ' αι. μ. Χ.³³³

2.1.7 Αποτίμηση και πρόσληψη του έργου από μεταγενέστερους συγγραφείς

Ενώ είναι πιθανόν πως πολλά έργα του Ιππολύτου διασώθηκαν, γιατί ήταν χρήσιμα στην πολεμική της επίσημης Εκκλησίας κατά του Μονοφυσιτισμού, το

³²⁶ Βλ. κεφ. 2.1.5 της παρούσας εργασίας.

³²⁷ “ἐπιστάμενος τὴν τῶν ἀνθρώπων ἀσθένειαν” (3, 10).

³²⁸ “Τοῦτο γάρ σοι ἐφόδιον ἐν τῷ νῦν βίῳ” (1, 5-1, 6).

³²⁹ “Εἰ γὰρ οἱ πρὸ ἡμῶν μακάριοι προφητῆται γεγεννημένοι εἰδότες αὐτὰ οὐκ ἠθέλησαν παρρησία κηρῦξαι, ἵνα μὴ τάραχον ἐγγεννήσωσι ταῖς τῶν ἀνθρώπων ψυχαῖς, ἀλλὰ μυστικῶς διηγήσαντο διὰ παραβολῶν καὶ αἰνιγμάτων λέγοντες “ὦδε ὁ νοῦς ὁ ἔχων σοφίαν”, πόσω μᾶλλον ἡμεῖς κινδυνεύσομεν τολμῶντες τὰ ὑπ' ἐκείνων ἀποκρύφως εἰρημένα εἰς φανερόν ἄγειν;” (29, 2-29, 7).

³³⁰ “Οὐ γὰρ ἐξ ἰδίας δυνάμεως οἱ προφητῆται ἐφθέγγοντο – μὴ πλανῶ – οὐδὲ ἄπερ αὐτοὶ ἠβούλοντο ταῦτα καὶ ἐκήρυσσον, ἀλλὰ πρῶτον μὲν διὰ τοῦ Λόγου ἐσοφίζοντο ὀρθῶς, ἔπειτα <δὲ> δι' ὁραμάτων προεδιδάσκοντο τὰ μέλλοντα καλῶς καὶ εἴθ' οὕτως πεμπόμενοι ἔλεγον ταῦτα (2, 11-2, 14).

³³¹ “τὰ δὲ δύο κέρατα αὐτὸν καὶ τὸν μετ' αὐτοῦ ψευδοπροφήτην” (49, 2-49, 3).

³³² “Οὗτοι γὰρ Πνεύματι προφητικῶ οἱ πάντες κατηρτισμένοι καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Λόγου ἀξίως τετιμημένοι” (2, 6-2, 8).

³³³ G. Kennedy, *ό. π.*, σσ. 416-420. Στα μεγάλα ονόματα της Χριστιανικής ρητορικής εντάσσονται οι Καππαδόκες Πατέρες (Γρηγόριος Ναζιανζηνός, Γρηγόριος Νύσσης, Μέγας Βασίλειος) και ο Ιωάννης Χρυσόστομος στην Ανατολή και ο Λακτάντιος, ο Αμβρόσιος και ο Αυγουστίνος στη Δύση (L. Pernot, *ό. π.*, σσ. 318-319).

Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου (ὅπως και τα ἄλλα εσχατολογικά ἔργα του ἱπολύτειου *corpus*) εἶχε την τύχη να ξεπεράσει τους περιορισμούς που ἔθεσε η Σύνοδος της Χαλκηδόνας (451 μ. Χ.),³³⁴ γιατί ανταποκρινόταν στα ιστορικά δεδομένα της περιόδου της ισλαμικῆς κατάκτησης στη Μέση Ανατολή και της μεταγενέστερης εποχῆς.³³⁵

Η πρόσληψη του *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* ἀπὸ τη μεταγενέστερη αποκαλυπτική Γραμματεία εἶναι δικαιολογημένη ἀπὸ τη φήμη του Ἰπολύτου και ἀπὸ το γεγονός πως το ἔργο του βρίσκεται στις αρχές της βυζαντινῆς αποκαλυπτικῆς παράδοσης. Φαίνεται πως το *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* συνέβαλε αποφασιστικά στην καθιέρωση του ὀρου “ἀντίχριστος”,³³⁶ ενώ εἶναι φανερό πως διαιώνισε την παράδοση για τον Ενώχ και τον Ηλία – μάλιστα θεωρεῖται πιθανόν πως ο Ἰπόλυτος ταύτισε πρώτος τους δύο προφῆτες του χωρίου 11 της *Ἀποκαλύψεως* με τον Ενώχ και τον Ηλία.³³⁷ Η εικόνα ενός Εβραίου ψευδο-Μεσσία, ὅπως εἶχε περιγραφεί ἀπὸ τον Ἰπόλυτο, κάνει πάλι την εμφάνισή της σε αρκετά κείμενα (λ. χ. *Carmen apologeticum adversus Iudaeos et gentes* του Κομμοδιανού, *Apocalypsis Eliae*, *Divinae Institutiones* του Λακτάντιου και *Testamentum Domini*).³³⁸ Ὅμως το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα επιρροῆς του *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* στη βυζαντινή αποκαλυπτική Γραμματεία αποτελεί η πραγματεία *Περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου* του Ψ.-Ἰπολύτου, ο οποίος ἀντλήσε υλικό ἄμεσα ἢ ἔμμεσα ἀπὸ το ἱπολύτειο ἔργο.

Η φήμη του Ἰπολύτου ως ειδικού στα θέματα της εσχατολογίας και η επιρροή του *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* εἶναι εμφανῆς κατὰ τον Ι΄ αι., γιατί στον *Βίο* του Ἀνδρέα Σαλού, ο οποίος γράφτηκε ἀμέσως μετὰ το θάνατο του Ἀνδρέα ἀπὸ τον

³³⁴ Για τη Σύνοδο της Χαλκηδόνας, η οποία εἶχε ως στόχο την καταδίκη του Μονοφυσιτισμοῦ, και τη σημασία της εἶναι χρήσιμη η μελέτη του R.V. Sellers, *The Council of Chalcedon: A Historical and Doctrinal Survey*, London 1961.

³³⁵ J. A. Cerrato, ὁ. π., σσ. 69-75. Τον Ι΄ αι. μ. Χ. ο Λιουπράνδος της Κρεμόνας (*Legatio Constantinopolitana* 40) μνημονεύει την επιρροή της εξήγησης του Ἰπολύτου σε αποκαλυπτικά κείμενα που χρονολογούνται μετὰ τις ισλαμικῆς κατακτήσεις (βλ. σχετικά L. Ryden, “The Andreas Salos Apocalypse. Greek Text, Translation, and Commentary”, *Dunbarton Oaks Papers* 28 (1974) 221-222, 251, 258).

³³⁶ P. J. Alexander, ὁ. π., σ. 193.

³³⁷ J. A. Cerrato ὁ. π., σ. 133, υποσ. 7. Για το ρόλο που διαδραμάτισε ο Ἰπόλυτος στη διάδοση της παράδοσης για τον Ενώχ και τον Ηλία, βλ. R. Bauckham, “The Martyrdom of Enoch and Elijah: Jewish or Christian?”, *JBL* 95 (1976) 449, 451.

³³⁸ J. A. Cerrato ὁ. π., σσ. 133-134.

Νικηφόρο Κωνσταντινούπολης,³³⁹ αναφέρονται τα εξής: “*Ἰππόλυτος δὲ ὁ μακάριος ἔφησεν, ὅτι ἐν τῇ ἐπιδημίᾳ τοῦ ἀντιχρίστου πρῶτοι Ἰουδαῖοι πλανηθήσονται· καὶ ὁ Χριστὸς ἐπιμαρτυρούμενος αὐτῷ πρὸς τοὺς Ἰουδαίους ἔλεγεν· ὅτι ἐγὼ ἦλθον ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ πατρὸς μου, καὶ οὐ λαμβάνετε με· ἄλλος ἐλεύσεται ἐν τῷ ἰδίῳ ὀνόματι, κάκεῖνον λήψετε, ὅτι ἐν τῇ ἁμαρτίᾳ ὑμῶν ἀποθανεῖσθε.*”³⁴⁰

Ακόμη και μετά την πτώση της Βυζαντινῆς Αυτοκρατορίας, κατά τον ΙΣΤ΄ αι., ο επίσκοπος Μόσχας Φιλόθεος επικαλεῖται τον Ιππόλυτο, με σκοπό να στηρίξει τις εσχατολογικὲς αντιλήψεις του σε μια *Επιστολή* του προς τον Τσάρο Βασίλειο Γ΄.³⁴¹ Τέλος ο απόηχος της εσχατολογικῆς ἐξηγήσεως του Ιππολύτου φαίνεται στο ἔργο *Ζητήματα διάφορα θεολογικά* (1739 μ. Χ.),³⁴² όπου σημειώνονται τα ακόλουθα: “*Εἰσὶ καὶ ἕτερα ὀνόματα εἰς τὸν αὐτὸν ἀριθμὸν μετρούμενα ὡς κάτωθεν φαίνονται, ἦτοι Βενέδικτος, Λατεῖνος κακογεγραμμένος, ἦτοι ἀνορθώγραφος, Ἀχαιμὲθ καὶ Τειτάν*”.

³³⁹ H. Achelis, *ό. π.*, σ. 79

³⁴⁰ Το κείμενο ἐκδόθηκε ἀπὸ τοὺς F. Baertio et C. Ianningo (*Acta Sanctorum Maii...*, VI, operam et stadium conferentibus Francisco Baertio et Conrado Ianningo ejusdem societatis, Parisiis & Romae 1866, σ. 94), ἀπὸ τὸν A. Vassiliev (*Anecdota Graeco-Byzantina*, I, collegit, recensuit A. Vassiliev, Mosquae 1893, σ. 57), ὁ ὁποῖος στηρίχθηκε στὸν κώδικα Vindobonensis philos. Gr. 58 (olim 211, olim 138) τοῦ ΙΣΤ΄ αι., καὶ ἀπὸ τὸν H. Achelis (*ό. π.*, σ. 80), τοῦ ὁποῖου τὸ κείμενο παρατίθεται ἐδῶ.

³⁴¹ ΓΙΑ τὸ κείμενο, βλ. V. Malinin, *Starec Eleazarova monastyrja Filofej ego poslanija*, Kiev 1901, σσ. 54-55. Βέβαια τὰ λόγια ποὺ ὁ Φιλόθεος ἀποδίδει στὸν Ιππόλυτο θυμίζουν ἐντονα τὸ χωρίο 2, 44 τοῦ *Δανιήλ*, καθὼς καὶ τὸν *Ψαλμὸν* 132, 14, ἀλλὰ ἡ ἀναφορὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Ιππολύτου παραμένει ἀξιοπρόσεκτη. ΓΙΑ περισσότερα σχετικὰ με τὸ θέμα, βλ. D. Strémooukhoff, “Moscow the third Rome: Sources of the Doctrine”, *Speculum* 28/1 (1953) 94.

³⁴² *Ζητήματα διάφορα θεολογικά, κατ’ ἐρωταποκρίσιν· συνηθροισμένα ἀπὸ τὰ συγγράμματα τοῦ μεγάλου Ἀθανασίου, καὶ ἀπὸ ἄλλους Πατέρας, καὶ ἐξηγημένα εἰς ἀπλὴν φράσιν, με περίφρασιν. Τῶρα πρῶτον βαλμένα εἰς τὸν τύπον, με δαπάνην τοῦ Ἱερομονάχου κυρίου Νεκταρίου Τέρπου. Παρὰ Ἀντωνίῳ Βόρτολι, Ἐνετίῃσι 1739. Το ἔργο διασώζεται στὸν κώδικα Vatopedinus 231 (χαρτ. ΙΗ΄ αι.). Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν δύο ἐξηγήσεις στὸ φ. 92, οἱ ὁποῖες ἀφοροῦν στὸ ὄνομα τοῦ Ἀντιχρίστου.*

<i>B</i>	2	<i>A</i>	1	<i>A</i>	30	<i>T</i>	300
<i>ε</i>	5	<i>χ</i>	600	<i>α</i>	1	<i>ε</i>	15
<i>ν</i>	50	<i>α</i>	1	<i>τ</i>	300	<i>ι</i>	300
<i>έ</i>	5	<i>ι</i>	10	<i>ε</i>	5	<i>τ</i>	1
<i>δ</i>	4	<i>μ</i>	40	<i>ι</i>	10	<i>α</i>	50
<i>ι</i>	10	<i>ε</i>	5	<i>ν</i>	50	<i>ν</i>	
<i>κ</i>	20	<i>θ</i>	9	<i>ο</i>	70		
<i>τ</i>	300			<i>ς</i>	200		
<i>ο</i>	70						
<i>ς</i>	200						
χξς	666	χξς	666	χξς	666	χξς	666

Χάρη στην επιρροή που άσκησε το *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου*, και στη φήμη του Ιππολύτου διασώζεται ένα σημαντικό κείμενο, το οποίο προσφέρει πολύτιμες πληροφορίες για τις εσχατολογικές αντιλήψεις της πρώιμης Εκκλησίας,³⁴³ τους κινδύνους που διέτρεχε ο Χριστιανισμός του Β΄ αι. μ. Χ. και τις ανησυχίες των πιστών.

Μάλιστα το έργο αποτελεί το ένα από τα δύο κείμενα του Ιππολύτου που σώζονται στην ολότητά τους – το άλλο είναι το *Εἰς Δαν.* – και γι’ αυτόν το λόγο είναι πολύτιμος μάρτυρας για τη θεολογία του συγγραφέα, την εσχατολογία του, την ερμηνευτική και συγγραφική του μέθοδο, ενώ μπορεί να προσφέρει πολύτιμη συμβολή στην επίλυση του ιππολύτειου ζητήματος.³⁴⁴

Ας σημειωθεί τέλος πως λόγω της αρχαιότητας του Ιππολύτου το έργο του αποτελεί πολύτιμη μαρτυρία για το δυτικό τύπο κειμένου της *ΚΔ*, τον οποίο είχε

³⁴³ Ο D. G. Dunbar εξετάζοντας την εσχατολογία του *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* και του *Εἰς Δαν.* (*The Eschatology of Hippolytus of Rome*, Ann Arbor, 1979, “Hippolytus of Rome and the Eschatological Exegesis of the Early Church”, *WThJ* 45 (1983) 322-339 και “The Delay of the Parousia in Hippolytus”, *VChr* 37 (1983) 313-327) απέδειξε την επιρροή του Ειρηναίου στη σκέψη του Ιππολύτου και καθόρισε τις πτυχές της εσχατολογικής εξήγησης της πρώιμης Εκκλησίας.

³⁴⁴ Λ. χ. η Ε. Prinzivalli (“Due passi...”, 63 κ. εξ. και “Note...”, 305 κ. εξ.) και ο C. E. Hill (“Hippolytus and Hades: The Authorship of the Fragment De Universo”, *StudPatr.* 21 (1989) 254-259) χρησιμοποίησαν τις εσχατολογικές αντιλήψεις του έργου *Κατὰ Πλάτωνος περὶ τῆς τοῦ παντὸς οὐσίας* ως κριτήριο για το διαχωρισμό του *corpus*, ενώ ο Cerrato (ό. π., σσ. 221-249) μέσα από την εξέταση των αντιλήψεων του Ιππολύτου για τα *ἔσχατα* και τον Αντίχριστο (στο *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* και στα άλλα υπομνηματικά έργα του *corpus*) προσπαθεί να αποδείξει την ανατολική καταγωγή του συγγραφέα Ιππολύτου.

υπόψη του και παρέθεσε ο συγγραφέας. Γι' αυτά όμως θα γίνει λόγος παρακάτω (κεφ. 2.2.4).

2.2 Παράδοση

2.2.1 Κατακτήσεις και ελλείψεις της προγενέστερης έρευνας

Η επισκόπηση της έρευνας του *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* του Ιππολύτου ξεκινά από το 1623, όταν ο M. Ghislerius εξέδωσε ένα χωρίο του ιππολύτειου έργου (*Cat.Jer.*) στην *Catena* του Ιερεμία.³⁴⁵

Όταν το 1661 πραγματοποιήθηκε η editio princeps του έργου από τον M. Gudius,³⁴⁶ η βασική μέριμνα του εκδότη ήταν σύμφωνα με τις πρακτικές των πρώτων εκδοτών της Αναγέννησης να δώσει στο αναγνωστικό κοινό ένα κείμενο κατανοητό,³⁴⁷ το οποίο στηριζόταν σε δύο νεότερα χφφ., τον Ebroidensis 1 (E), του ΙΕ' αι., και Remensis 78 (R), του ΙΣΤ' αι. Πέραν αυτού άμεση προτεραιότητα του Gudius ήταν να πείσει το αναγνωστικό κοινό για την πατρότητα του έργου που ο ίδιος ανακάλυψε, αφού το 1556 ο I. Picus είχε εκδώσει ως έργο του Ιππολύτου το ψευδο-ιππολύτειο *Περὶ συντελείας τοῦ κόσμου*.³⁴⁸

Αν και οι εκδόσεις των μεγάλων εκκλησιαστικών συγγραφέων κατά τον ΙΖ' και ΙΗ' αι. βασίζονταν σε όλο και περισσότερα χφφ. και η δραστηριότητα της γερμανικής προτεσταντικής φιλολογίας κατά τον ΙΗ' αι. έθετε σταδιακά τις βάσεις

³⁴⁵ M. Ghislerius, *Commentarius in Jeremiam*, ed. M. Ghislerius, II, Lugduni 1623, σ. 449. *Catena* (Ερμηνευτικές σειρές) ονομάζονται οι διάφορες συλλογές ή *Ανθολόγια* που περιέχουν ερμηνευτικά σχόλια ή αποσπάσματα έργων εκκλησιαστικών συγγραφέων (Χ. Θ. Κρικώνης, *Συλλογαὶ Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας – ἐρμηνευτικαὶ σειραὶ (catenae)*, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 19).

³⁴⁶ M. Gudius, *Ἰππολύτου Ἐπισκόπου καὶ μάρτυρος ἀπόδειξις περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου ἐκ τῶν ἁγίων γραφῶν*. Marquardus Gudius ex duobus Mss. Codicibus nunc primum in lucem edidit, Lutetiae Parisiorum 1661.

³⁴⁷ J. Irigoin, *Tradition et Critique des Textes Grecs*, Paris 1997, ελλην. μετ. Π. Παγωνάρη-Αντωνίου, *Παράδοση και Κριτική των Αρχαίων Ελληνικών Κειμένων*, Αθήνα 2007, σσ. 18-19.

³⁴⁸ I. Picus, *Τοῦ Μακαριωτάτου Ἰππολύτου, ἐπισκόπου καὶ μάρτυρος, λόγος περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου, καὶ περὶ τοῦ ἀντιχρίστου, καὶ εἰς τὴν δευτέραν παρουσίαν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ*. Ἐξεδόθη ἐπιμελείᾳ τοῦ ἐπιφανεστάτου προέδρου Ἰωάννου Πίκου, Parisiis 1556.

της κριτικής φιλολογίας,³⁴⁹ οι επόμενοι εκδότες-διορθωτές έδειξαν υπερβολική εκτίμηση στην *editio princeps* και, αντί να επανεξετάσουν τα σωζόμενα χφφ., αρκέστηκαν απλά σε διορθωτικές προτάσεις που στηρίζονταν στο προσωπικό τους *iudicium*, γιατί την εποχή εκείνη στη συνείδηση των περισσοτέρων εκδοτών η κριτική των κειμένων ταυτιζόταν με την τέχνη της διόρθωσης των σφαλμάτων.³⁵⁰

Έτσι λοιπόν από τη στιγμή της εμφάνισης της πρώτης έκδοσης παρουσιάστηκαν και οι πρώτες διορθώσεις, τις οποίες απέστειλε ο J. G. Graevius στον M. Gudius,³⁵¹ καθώς και οι διορθώσεις του T. le Fèvre (Tanaquillus Faber) στην επιστολογραφία του με τον Iosephus Willamsonus.³⁵² Ακολούθησε η έκδοση του έργου από τον F. Combefis (1672),³⁵³ ο οποίος κινήθηκε στα ίδια επίπεδα προβαίνοντας σε διορθώσεις και αξιοποιώντας παράλληλα τις παρατηρήσεις του le Fèvre, καθώς ο βασικός σκοπός της έκδοσής του ήταν να προσφέρει στην καθολική Εκκλησία της Γαλλίας τα πατερικά κείμενα που θα χρησίμευαν στην αντιμετώπιση των αιρέσεων.³⁵⁴

Ο επόμενος εκδότης, J. A. Fabricius (1716)³⁵⁵, ακολούθησε τις μεθόδους των προκατόχων του παραθέτοντας υπόμνημα με στοιχεία κριτικής και ερμηνείας του κειμένου και αξιοποιώντας τις προτάσεις των προηγούμενων εκδοτών και τις παρατηρήσεις του πρώτου εκδότη, όπως αυτές παρατίθενται στον κώδικα

³⁴⁹ J. Irigoin, ό. π.

³⁵⁰ Ας θυμηθούμε χαρακτηριστικά το έργο του J. le Clerc, *Ars Critica, in qua ad studia linguarum latinae, Graecae, & Hebraicae via munitur*, Londini, 1698.

³⁵¹ P. Burmannus, *Marquardi Gudii et doctorum virorum ad eum epistolae, quibus accedunt ex bibliotheca Gudiana clarissimorum et doctissimorum virorum...; et Claudii Sarravii ... epistolae ex eadem bibliotheca auctiores*, curante P. Burmanno, Ultrajecti 1697, σσ. 49-50 (Ad. Marq. Gudium Epistolae. Epistola XIV. Marq. Gudii. S. D.) Τα σχόλια αυτά έχουν απολεσθεί. Για περισσότερα, βλ. στο κεφ. 2.2.5.3.

³⁵² T. le Fèvre, *Tanaquilli Fabri epistolae, quarum pleraeque ad emendationem scriptorum veterum pertinent*. II (Pars altera. Additae sunt Aristophanis < Έκκλησιάζουσαι> cum interpretatione nova), Salmurii 1659, σσ. 323-327 (Epistola LXX. Clarissimo viro Iosepho Willamsono, Hippolyti Martyris libellus de Antichristo percurritus et saepius emendatur).

³⁵³ F. Combefis, *Bibliothecae...*

³⁵⁴ Ο. π., σ. iv.

³⁵⁵ J. A. Fabricius, *S. Hippolyti Episcopi et Martyris Opera, non antea collecta, et partem nunc primum e Mss. in lucem edita Graece et Latine ...* curante Jo. Alberto Fabricio, Lipsiensi, SS. Theol. D. et Prof. Publ. In Gymnasio Hamburgensi, Hamburgi 1716.

Guelferbytanus Gudianus Lat. 290.³⁵⁶ Η έκδοση του Fabricius αποτέλεσε τη βάση για τις επόμενες τρεις εκδόσεις: του A. Gallandi (1766),³⁵⁷ της PG (1857),³⁵⁸ και του de Lagarde (1858) στον εκδοτικό οίκο Teubner,³⁵⁹ στην οποία παρατέθηκε για πρώτη φορά κριτικό υπόμνημα με τις μαρτυρίες της χειρόγραφης παράδοσης και τις διορθώσεις προηγούμενων εκδοτών.

Εν τω μεταξύ, το 1772, ο S. de Magistris εξέδωσε ένα εκτενές απόσπασμα του *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* (**ChigiFr.**) με βάση τον Vaticanus Chisianus (Chigi) Gr. 36 (R. VII. 45), του ΙΑ΄ αι.³⁶⁰ το 1825-1831 ο A. Mai δημοσίευσε δύο ακόμη αποσπάσματα στις *Catena* του Δανιὴλ και των *Ψαλμῶν* (**Cat.Dan.**, **Cat.Ps.**).³⁶¹ το 1853 ο C. Wordsworth πρότεινε μερικές διορθώσεις για το κεφ. 59³⁶² και το 1864 ο Overbeck πραγματοποίησε πολλές χρήσιμες επισημάνσεις σχετικά με την ακεραιότητα του κειμένου που παραδίδεται.³⁶³ Το 1884 ο Καρδινάλιος J. B. Pitra εξέδωσε ορισμένα αρμενικά αποσπάσματα του έργου συνοδευόμενα από λατινική μετάφραση,³⁶⁴ αλλά το υλικό αυτό έμεινε αναξιοποίητο μέχρι την έκδοση του E. Norelli το 1987.

Και ενώ η έκδοση του de Lagarde αποτελούσε ό,τι καλύτερο μπορούσε να δώσει η *emendatio ope codicum*, η ανακάλυψη του Hierosolymitanus S. Sepulcri 1 (H), του Ι΄ αι., στο τέλος του ΙΘ΄ αι. σε συνδυασμό με τη σλαβική μετάφραση του κειμένου, όπως είχε μεταγλωττιστεί εκ νέου στη Γερμανική από τον N.

³⁵⁶ Ουσιαστικά πρόκειται για τα σχόλια του Gudius στις διορθώσεις του Combefis. Για περισσότερα, βλ. στο κεφ. 2.2.5.3.

³⁵⁷ A. Gallandi, *Bibliotheca veterum Patrum antiquorumque scriptorum ecclesiasticorum Graeco-Latina*, Venetiis 1766 (²1788, Index – Bd. Bologna 1863).

³⁵⁸ Το κείμενο της PG ανατυπώθηκε το 2002 στην Αθήνα υπό τη γενική εποπτεία του Ι. Κ. Διώτη.

³⁵⁹ P. A. de Lagarde, *Hippolyti Romani quae feruntur omnia Graece e recognitione Pauli Antonii de Lagarde*, Londinii & Lipsiae 1858 (ανατύπωση Osnabrück 1966).

³⁶⁰ S. de Magistris, *Daniel secundum Septuaginta ex tetraplis Origenis nunc primum editus*, Romae 1772, σσ. 95-98 (Goettingae 1774, σσ. 237-244).

³⁶¹ A. Maius, *ό. π.*, σ. 48 (κεφ. Ζ΄ (vii) παρ. ιδ΄, στ. 13-22).

³⁶² C. Wordsworth, *ό. π.*, σσ. 223 κ. εξ.

³⁶³ F. C. Overbeck, *ό. π.*, σσ. 59-70. Ουσιαστικά είναι ο πρώτος μελετητής που ασχολήθηκε διεξοδικά με τη μελέτη των χασμάτων που υπάρχουν στο κείμενο.

³⁶⁴ Πρόκειται για τα αποσπάσματα I-III. Το πρώτο απόσπασμα περιέχει το κεφάλαιο 4, το δεύτερο απόσπασμα περιέχει τμήμα των κεφαλαίων 46-47, ενώ το τρίτο απόσπασμα περιέχει το κεφ. 59 και τμήμα του κεφ. 60 του *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* (J. B. Pitra, *ό. π.*, σσ. 157-160, H. Achelis, *Hippolytstudien...*, σσ. 90-92).

Bonwetsch,³⁶⁵ καθώς και η περιορισμένη εφαρμογή της αρχής της *recensio codicum* κατέστησαν την έκδοση του Achelis στη σειρά *GCS* (1897)³⁶⁶ σταθμό στην ιστορία της κριτικής του ιππολύτειου κειμένου.³⁶⁷ Εντούτοις η έκδοση αυτή παρουσιάζει αδυναμίες, με πιο σημαντικές την προτίμηση του εκδότη στο χφ. **H** και τη σλαβική μετάφραση, την απουσία στέμματος, η οποία είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός ογκώδους κριτικού υπομνήματος στα Γερμανικά (με περιττές λεπτομέρειες), και την περιφρόνηση του εκδότη προς την υπόλοιπη παράδοση (άμεση και έμμεση), την οποία απλά κατέγραψε στο έργο του *Hippolytstudien*.³⁶⁸ Έτσι ο συνεκδότης του Achelis στη σειρά *GCS*, ο P. Wendland, προσπάθησε να βελτιώσει κάπως την κατάσταση προτείνοντας μερικές διορθώσεις σε ένα άρθρο του στο περιοδικό *Hermes* (1899).³⁶⁹ Το πιο σημαντικό όμως είναι πως έθεσε σε εφαρμογή βασικές αρχές της επανομαζόμενης μεθόδου Lachmann³⁷⁰ καταρτίζοντας – τρεις ήμισι περίπου αιώνες μετά την πρώτη έκδοση του κειμένου – *stemma codicum*, το οποίο όμως προκαλεί ενστάσεις.

Ο προηγούμενος αιώνας εμπλούτισε ακόμη περισσότερο την παράδοση του κειμένου του Ιππολύτου προσφέροντας νέο υλικό και δημιουργώντας παράλληλα την αναγκαιότητα για νέα έκδοση. Από τη μια οι Κ. Δυοβουνιώτης και Ν. Βέης ενημέρωσαν την επιστημονική κοινότητα για τα αποσπάσματα του αρχαίου ελληνικού κειμένου (*FrMet.*) που διασώζονται στον κώδικα της Μονής Μεταμορφώσεως Μετεώρων 573, του Ι΄ αι.,³⁷¹ ενώ ο επί μια τριακονταπενταετία επικεφαλής του ινστιτούτου CNRS³⁷² αβάς Μ. Richard γνωστοποίησε την ύπαρξη του ιππολύτειου κειμένου στον V (Athoniensis Vatopedinus 1213, του ΙΑ΄ αι., A

³⁶⁵ N. Bonwetsch, “Die Altslavische Übersetzung der Schrift Hippolyts “Vom Antichristen”. Von Nathanael Bonwetsch”, *AGWG* 40 (1894-1895) 1-43.

³⁶⁶ H. Achelis, *Hippolytus*..., σσ. 1-47.

³⁶⁷ Η έκδοση του Achelis ανατυπώθηκε στη *BEIIEΣ* 6, 1956, σσ. 197-222.

³⁶⁸ H. Achelis, *Hippolytstudien*..., σσ. 71-93. Εδώ καταγράφεται μεγάλο μέρος της πλούσιας και γνωστής ως τότε άμεσης και έμμεσης παράδοσης του κειμένου (λ. χ. τα αποσπάσματα στον I. Δαμασκηνό), ενώ γίνεται απλή αναφορά στις σχέσεις του ιππολύτειου κειμένου με το ψευδο-ιππολύτειο *Περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου*.

³⁶⁹ P. Wendland, *ό. π.*, σσ. 412-427.

³⁷⁰ Βλ. σχετικά J. Irigoien, *ό. π.*, σσ. 22-24. Τη μέθοδο Lachmann ακολουθούμε και στην παρούσα έκδοση.

³⁷¹ C. Diobouniotis & N. Beīs, *ό. π.*

³⁷² J. Irigoien, *ό. π.*, σ. 33.

κατά τον Richard), επισημαίνοντας σε πολύ αδρές γραμμές τη σχέση του με τα χφφ. **ER**.³⁷³ Από την άλλη η άνθιση των ανατολικών σπουδών απέδωσε καρπούς και στον τομέα της έρευνας του ιππολύτειου έργου. Το 1965 ο A. Caquot εξέδωσε την αιθιοπική μετάφραση του κειμένου,³⁷⁴ ενώ ο G. Garitte δημοσίευσε μια λατινική εκδοχή της γεωργιανής μετάφρασης του έργου του Ιππολύτου.³⁷⁵ Επίσης το 1981 ο S. Brock δημοσίευσε τα νεοευρεθέντα συριακά αποσπάσματα του λόγου του Ιππολύτου μαζί με μια αγγλική μετάφραση.³⁷⁶

Προς το τέλος του προηγούμενου αιώνα εμφανίστηκε ως άμεσο επακόλουθο η έκδοση του Norelli (1987),³⁷⁷ ο οποίος ευρισκόμενος μπροστά σε τόσο εκτενές υλικό δεν προχώρησε σε κριτική έκδοση, αλλά διόρθωσε το κείμενο αξιοποιώντας το κριτικό υπόμνημα της έκδοσης του Achelis, την έμμεση παράδοση και πολλές από τις διορθώσεις του Wendland. Ο εκδότης επηρεασμένος ίσως από τις επιθέσεις που δέχτηκε η μέθοδος του Lachmann από παπυρολόγους ελληνιστές και “μεσαιωνοδίφες που δεν ήταν βυζαντινολόγοι”,³⁷⁸ ή επειδή δεν διέθετε την απαραίτητη φιλολογική υποδομή, δεν κατάρτισε *stemma codicum*, αλλά στηρίχθηκε στο προσωπικό του *iudicium*, συνεχίζοντας την πρακτική παλαιότερων προκατόχων του. Εκείνο όμως που χαρακτηρίζει βασικά την έκδοσή του είναι η παρουσία ενός επιλεκτικού κριτικού υπομνήματος, στο οποίο χρησιμοποιούνται εκτός των αρχαίων ελληνικών και λατινικών, όπως είθισται, τόσο τα γερμανικά όσο και τα ιταλικά για την απόδοση των αρχαίων μεταφράσεων του έργου.

³⁷³ M. Richard, “Les difficultés d’ une edition des oeuvres de S. Hippolyte”, *Studia Patristica XII. Papers presented to the Sixth International Conference on Patristic Studies held in Oxford 1971*, I, ed. by E. A. Livingstone, TU 115, Berlin 1975, σσ. 56-57 (επανέκδ. M. Richard, *Opera Minora*, I, Turnhout 1976).

³⁷⁴ A. Caquot, “Une version ge’ez du traité d’Hippolyte de Rome sur l’Antichrist”, *Annales d’Éthiopie* 6 (1965) 165-214.

³⁷⁵ G. Garitte, *ό. π.*, σσ. 55-85.

³⁷⁶ S. Brock, “Some new Syriac texts attributed to Hippolytus”, *Le Muséon* 94 (1981) 177-200.

³⁷⁷ E. Norelli, *ό. π.*

³⁷⁸ J. Irigoin, *ό. π.*, σ. 26.

2.2.2 Προς μια νέα έκδοση

Όπως έχει φανεί από τα παραπάνω, μια νέα κριτική έκδοση του ιππολύτειου κειμένου στηριγμένη κυρίως στην ελληνόγλωσση άμεση και έμμεση παράδοση του κειμένου αποτελεί *desideratum* της σύγχρονης ιππολύτειας έρευνας για τρεις βασικούς λόγους.

Πρώτον, υπάρχει ανεκμετάλλευτο υλικό τόσο στην άμεση όσο και στην έμμεση παράδοση, το οποίο πρέπει να περιγραφεί, να αξιολογηθεί και να αξιοποιηθεί.

Όσον αφορά στην άμεση παράδοση, η επισήμανση του σημαντικού χειρογράφου V, το οποίο δεν ανέγνωσαν οι προηγούμενοι εκδότες, μπορεί να βοηθήσει στη βελτίωση του κειμένου, ενώ, όσον αφορά στην έμμεση παράδοση, είναι φανερό πως οι προηγούμενοι εκδότες δεν της απέδωσαν την πρέπουσα προσοχή, ώστε να βελτιωθεί η αξιοπιστία της μαρτυρίας της. Η βελτίωση αυτή μπορεί να επιτευχθεί μέσω της ανάγνωσης των χειρογράφων, της χρήσης νεότερων εκδόσεων, της αξιοποίησης υλικού άγνωστου στους προηγούμενους ερευνητές (όπως το απόσπασμα *FrAmbr.* του ιππολύτειου έργου που σώζεται στον κώδικα Ambrosianus Gr. 1041 (H 257 inf., olim A 28), του ΙΓ' αι.) και φυσικά της νέας έκδοσης του ψευδο-ιππολύτειου κειμένου *Περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου*.

Η περίπτωση μάλιστα του ψευδο-ιππολύτειου κειμένου αποτελεί, κατά τη γνώμη μας, τη μεγαλύτερη παράλειψη των προηγούμενων εκδοτών. Επειδή η συντριπτική πλειονότητα της επιστημονικής κοινότητας αντιμετώπιζε περιφρονητικά αυτό το κείμενο για περισσότερους από τέσσερις αιώνες λόγω της αμφίβολης πατρότητάς του, οι ερευνητές παρέλειπαν να το αξιοποιήσουν στην έκδοση του ιππολύτειου κειμένου, αν και το *Περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου* αποτελεί πολύτιμη μαρτυρία για το κείμενο του *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου*. Ο μόνος που ανέφερε το ψευδο-ιππολύτειο έργο στην έκδοσή του είναι ο Norelli, αλλά η μορφή του κειμένου που αυτός χρησιμοποίησε είναι η editio princeps του 1556, όπως είχε επανεκδοθεί (διορθωμένη ως ένα βαθμό) το 1897 από τον Achelis,³⁷⁹ αν και είχαν μεσολαβήσει και άλλες εκδόσεις, από τις οποίες αξίζει να αναφέρουμε αυτή του Fabricius (1716)³⁸⁰ που χρησιμοποίησε – όχι με τον καλύτερο τρόπο είναι η αλήθεια

³⁷⁹ H. Achelis, *Hippolytus...*, σσ. 289-309.

³⁸⁰ J. A. Fabricius, *ό. π.*

– τον αρκετά νοθευμένο κώδικα Bodleianus Baroccianus 93, του ΙΕ΄ αι. Έτσι ο Norelli στηρίχθηκε σ' ένα κείμενο που εκδόθηκε το 1556 με βάση δύο απολεσθέντα χφφ., τη στιγμή που υπάρχουν αρκετές δεκάδες κωδίκων οι οποίοι παραδίδουν αυτό το έργο. Έτσι πρόβαλε απαιτητική η νέα κριτική ανάγνωση του *Περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου*, στην οποία αξιοποιήθηκαν το παλαιότερο χφ. που εντοπίσαμε (Atheniensis Nationalis Bibliothecae 1050, του Ι΄ αι.), τα περισσότερα από τα χφφ. του ΙΑ΄ αι. και ένα χφ. του ΙΒ΄ αι. με στόχο τη βελτίωση αυτού του κλάδου της παράδοσης.

Δεύτερον, διαπιστώνονται μεθοδολογικά (και άλλα) λάθη ή παραλείψεις των προηγούμενων εκδοτών. Πράγματι η νέα ανάγνωση της άμεσης και έμμεσης παράδοσης απέδειξε στην πράξη πως οι προηγούμενοι εκδότες δεν απέφυγαν τα σφάλματα παρανόησης (ή λανθασμένης αναφοράς στα κριτικά τους υπομνήματα), όπως συνέβη και στην περίπτωση του Achelis (με αποτέλεσμα ο μεταγενέστερος Norelli να βασιστεί στην ανάγνωση του προκατόχου του και να υποπέσει με τη σειρά του σε σφάλματα). Και φυσικά πρέπει να τονιστεί η επιτακτική ανάγκη να υποστεί η ελληνόγλωσση παράδοση στεμματική ανάλυση, αφού το *stemma codicum* του Wendland χρειάζεται επανεξέταση.

Ο τρίτος λόγος για μια νέα κριτική έκδοση είναι το ίδιο κείμενο. Είναι αρκετά τα σημεία που, κατά τη γνώμη μας, απαιτούν βελτίωση συμπεριλαμβανομένων και αρκετών χωρίων της *ΚΔ* που παρατίθενται στο έργο του Ιππολύτου, για τα οποία πρότεινε διορθώσεις ο J. C. Fenton.³⁸¹ Ας προσθέσουμε εδώ τον προβληματικό – και σε ορισμένα σημεία απαράδεκτο – τρόπο διάρθρωσης του κειμένου του Combefis, ο οποίος (παρά τη φιλότιμη, αν και όχι αλάνθαστη, προσπάθεια διαίρεσης των κεφαλαίων σε παραγράφους από τον Norelli) πρέπει να επανεξεταστεί.

Θεωρούμε πως όλα τα παραπάνω αποτελούν επαρκείς αποδείξεις για την αναγκαιότητα της νέας κριτικής έκδοσης του *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* του Ιππολύτου, η οποία θα οδηγήσει σε βελτιωμένη εκδοχή του αρχαίου ελληνικού κειμένου.

³⁸¹ J. C. Fenton, *The New Testament Text of Hippolytus of Rome*, B. D. Thesis, Oxford 1952, σσ. 18-21.

2.2.3 Η χειρόγραφη παράδοση

Η παράδοση του κειμένου διαχωρίζεται σε άμεση και έμμεση. Στην άμεση συμπεριλαμβάνονται τα χφφ. Hierosolymitanus S. Sepulcri 1 (**H**), Remensis 78 (**R**), Ebroicensis 1 (**E**) και Athoniensis Vatopedinus 1213 (**V**).

Η έμμεση ελληνική παράδοση περιλαμβάνει τα αποσπάσματα που διασώζονται στις *Ερωτήσεις και Αποκρίσεις* του Αναστασίου Σιναΐτη και του Ψ.-Αναστασίου Σιναΐτη, στην *Ερμηνεία εις την Αποκάλυψιν τοῦ Ἰωάννου* του Ανδρέα Καισαρείας, στο έργο *Ἰερὰ Παράλληλα* του Ιωάννη Δαμασκηνού, στο ψευδο-ιππολύτειο *Περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου* και σε έναν αριθμό *Catena* και *Ανθολογιών*.

Η έμμεση παράδοση σε άλλες γλώσσες περιλαμβάνει μεταφράσεις του έργου ή χωρίων του στα Σλαβονικά, Γεωργιανά, Αρμενικά, Συριακά και Αιθιοπικά.

2.2.3.1 Άμεση Παράδοση – Περιγραφή χειρογράφων

Η περιγραφή των χειρογράφων που ακολουθεί στηρίζεται στους υπάρχοντες καταλόγους χειρογράφων των βιβλιοθηκών, καθώς και σε προσωπικές παρατηρήσεις μας. Είναι επόμενο η περιγραφή αυτή να μη διακρίνεται πάντοτε από την πληρότητα και την ομοιογένεια που θα επιθυμούσαμε, λόγω των ελλείψεων των προαναφερθέντων καταλόγων και λόγω της αδυναμίας μας να πραγματοποιήσουμε αυτοψία όλων των κωδίκων. Πάντως έχει καταβληθεί προσπάθεια, ώστε να δοθούν τα απαραίτητα στοιχεία για την κριτική έκδοση του κειμένου.³⁸²

³⁸² Τα στοιχεία αυτά είναι: η ταυτότητα του κώδικα, η συλλογή στην οποία εντάσσεται, η καταγωγή του (όπου είναι δυνατόν να ανιχνευθεί), τα ονόματα των παλαιότερων κτητόρων του κώδικα (αν είναι γνωστά στους ερευνητές), η χρονολόγηση του κώδικα, οι διαστάσεις και τα φφ. του, τα υλικά γραφής, ο αριθμός γραμμών κειμένου ανά φύλλο, η γενική κατάσταση, στην οποία βρίσκεται ο κώδικας, το περιεχόμενό του, η λεπτομερέστερη περιγραφή των φφ. που περιλαμβάνουν το ιππολύτειο κείμενο, ο αριθμός των αντιγραφών του κώδικα (και, όπου είναι δυνατόν, η συναγωγή συμπερασμάτων για το μορφωτικό επίπεδο αυτών), το είδος της γραφής και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της.

Ε Γαλλία, Βιβλιοθήκη του *Évreux* (olim *Αββαείο του S. Taurin*), 1

ΙΕ΄ αι.: χαρτί· 207 x 196 χιλ.: 296 φφ.: 30 γραμμές ανά σελίδα

Το πρώτο μέρος του κώδικα έχει απολεσθεί. Η αρίθμηση ξεκινά από το φ. 152 και φθάνει ως το φ. 296, ενώ η αρίθμηση τετραδίων ξεκινά από τον αριθμό 10⁷. Στο φ. 152^r, πριν από το κείμενο του Ιππολύτου, σώζεται η κατακλείδα ενός απολεσθέντος σήμερα έργου: *ή όδος ή άπάγουσα είς τήν ζωήν και άψάμενοι τής χειρός μου πεποιήκαμεν άσπασμόν είς δόξαν θεοῦ. άμήν*. Στο ίδιο φ., αμέσως μετά τον τίτλο του ιππολύτειου έργου, έχει γραφεί από άλλο “χέρι”: “*ex bib. Monasterii Sancti Taurini Ebroicensis arc. Sancti Benedictini.*”

Περιεχόμενα: Πρόκειται για κώδικα με έργα εκκλησιαστικών συγγραφέων, ο οποίος περιλαμβάνει: (φ. 152) το ιππολύτειο *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου*· (φ. 170) την *Ερώτησιν ΧCVI* του Αναστασίου Σιναΐτη· (φ. 176) το έργο *Περὶ Φιλοπτωχίας* του Γρηγορίου Ναζιανζηνού και διάφορα έργα του Μ. Βασιλείου, όπως (φ. 230) *Περὶ φθόνου*, (φ. 238) *Όμιλία είς τὸ ρήτὸν τοῦ κατὰ Λουκὰν Εὐαγγελίου “Καθελῶ μου τὰς ἀποθήκας και μείζονας οἰκοδομήσω...”*, (φ. 247^v) *Όμιλία είς τὸ Πρόσεχε σεαυτῷ*, (φ. 268) *Προτρεπτική είς τὸ ἅγιον βάπτισμα* κ. ά. Ο κώδικας ολοκληρώνεται με μια μέθοδο για τον υπολογισμό του Πάσχα (φφ. 295 κ. εξ.).

Το κείμενο του Ιππολύτου περιλαμβάνεται στα φφ. 152^r-170^r γραμμένο σε μια στήλη 26 γραμμών. Γραφή μικρογράμματη, επισευρμένη, ελαφρά δεξιοκλινής με βραχυγραφίες, αιωρήσεις και συνενώσεις γραμμάτων. Στο κείμενο του Ιππολύτου εντοπίζονται δύο “χέρια”. Το πρώτο έχει γράψει το κείμενο. Όπως φαίνεται, πρόκειται για αντιγραφέα με μικρό “χέρι”. Αν και η γραφή του αρκετές φορές δεν είναι ευανάγνωστη, το κείμενό του μπορεί να αναγνωσθεί. Λίγα ορθογραφικά³⁸³ και τονικά σφάλματα (κυρίως παράλειψη τόνων ή πνευμάτων) και ενίοτε λάθη χωρισμού των λέξεων. Αξίζει να σημειωθεί πως ο αντιγραφέας προβαίνει σε μερικές διορθώσεις, τις περισσότερες φορές επιτυχημένες. Η υπογεγραμμένη δεν χρησιμοποιείται. Ο αντιγραφέας θέτει πολύ συχνά διπλή στιγμή (διαίρεση) πάνω από το γιώτα [i] και το ύψιλον [υ], ειδικά όταν αυτά δεν τονίζονται, για να δειχθεί πως δεν πρόκειται για δίφθογγο. Το πρωτόγραμμα Β μεγαλύτερο, κεφαλαίο και εκτός του αριστερού περιθωρίου. Η μελάνη του τίτλου και του κειμένου έχει καφέ απόχρωση. Στο περιθώριο, αριστερά από τα βιβλικά χωρία, υπάρχουν εισαγωγικά σε κάθε γραμμή κειμένου, στα φφ. 152^r, 154^v-157^r, 158^{r-v}, 159^v-162^v, 163^v, 165^v-166^v, 167^v-170^r.

³⁸³ Πολλά από τα σφάλματα αυτά οφείλονται σε ιωτακισμούς, στη σύγχυση μεταξύ του όμικρον (ο) και ωμέγα (ω), έψιλον (ε) και της δίφθογγου (αι) κ. ο. κ.

Βιβλιογραφία:

Achelis H., *Hippolytstudien...*, σσ. 65-67.

Gudius M., *ό. π.*, σσ. i-ii.

Harnack A. von, *Geschichte...*, I, 2. Halbband, σ. 619.

Omont H., *Inventaire Sommaire des Manuscrits Grecs de la Bibliothèque Nationale*, III (Ancien Fonds Grec Belles Lettres – Coislin – Supplément), Alphonse Picard, Libraire, Paris 1882, σ. 368.

Richard M., “Les difficultés...”, σ. 57.

E² Ο διορθωτής του E (πιθανότατα M. Gudius)

Το δεύτερο “χέρι” ανήκει σε νεότερο διορθωτή, ο οποίος χρησιμοποιώντας μαύρο μελάνι προέβη σε ευανάγνωστες διορθώσεις (κυρίως ορθογραφικές-τυπολογικές), ενώ άλλοτε πρόσθεσε γράμματα ή επεσήμανε παραλλαγές του κειμένου. Πιο αναλυτικά:

Κεφάλαιο	Διόρθωση
1, 2	κεφάλαια E: αι s. l. (i. e. -λαια) E ²
1, 11	διὰ E: ὄρα E ²
1, 12	γὰρ om. E: suppl. s. l. E ²
2, 5	πρόσκαιρον E: ς superscriptum (i. e. -καιρος) E ²
2, 9	κινούμενοι] νοι supra syllabam ultimam iter. E ²
2, 9	ἀπήγγελον E: λ superscriptum (i. e. ἀπήγγελλον) E ²
2, 18-2, 19	ἀλλὰ ... ἐκδιηγούμενοι E: ἀλλ' ὁ ... ἐκδιηγούμενος E ²
2, 19	οἱ subscripsit E ²
2, 24	γένηται E: γίνεται E ²
4, 4	τὸ φθαρτὸν om. E: suppl. s. l. E ² τὸ alterum] τὼ E: τὸ E ²
6, 2	τοῦ ante λέοντος suppl. s. l. E ²
7, 10	ὥς reciprocaturum suppl. E ²
17, 3	ἀρχόντων E: ἀρχόν- E ²
20, 17	ἐξεριζώθη E: ρ alterum suppl. s. l. E ²
22, 5	παραλεύσεται E: παρελεύ- E ²
28, 2	ἄρκος E: τ s. l. (i. e. ἄρκτος) suppl. E ² ὑπερβάλουσαν E: λ alterum suppl. s. l. E ²
29, 2	ὁμῶν E: ἡμ- E ²
30, 4	πόλις E: -λεις E ²
30, 7	συκηλάτῳ E: ι, υ, ρ s. l. (i. e. σικυηράτῳ) E ²

30, 10	πόλις E: -λεις E ²
31, 1	ει E: ἦ E ²
31, 5	ζήσεσθαι E: -σεσθε E ²
35, 14-35, 15	ἐπα οιδίαις E (ras. unius litterae): ν s. l. suppl. E ²
35, 22	ἐπλάσθης E: σθης iter. s. l. E ²
36, 7	καθημένεις E: ει et η inv. transp. E ²
41, 15	ξύλον λίθινον E: ξύλινον καὶ λίθινον in marg. suppl. E ²
43, 11	ἦμισι E: -σν E ²
	ἐνδομάδος E: ἐβδ- E ²
43, 14	ἐνδομάδος E: ἐβδ- E ²
45, 2-45, 3	συνει μένον E (ras. trium litterarum): λημ in ras. suppl. E ²
47, 3	ἐνδομάδος E: ἐβδ- E ²
48, 21	ψηλαφισάτω E: φι supra λα (i. e. ψηφισάτω) E ²
61, 21	ἐνδομάδος E: ἐβδ- E ²

Ο Achelis, ο οποίος εξέτασε το χφ. και εντόπισε και κατέγραψε αυτές τις διορθώσεις,³⁸⁴ παρατήρησε πως η πλειονότητα αυτών (33 από τις 35) βασίζονται στον **R**, στοιχείο που αποδεικνύει πως ο διορθωτής θεώρησε τον **R** ανώτερο χφ. Το στοιχείο αυτό σε συνδυασμό με την αναφορά του πρώτου εκδότη πως εντόπισε πρώτα τον **R** και ύστερα τον **E**,³⁸⁵ υποδεικνύει σύμφωνα με τον Achelis³⁸⁶ την ταύτιση του διορθωτή του **E** με τον M. Gudius.

Βιβλιογραφία:

Achelis H., *Hippolytstudien...*, σσ. 65-67.

Gudius M., *ό. π.*, σσ. i-ii.

Omont H., *ό. π.*

Η Ιεροσόλυμα, Βιβλιοθήκη Παναγίου Τάφου, 1

Ι' αι.· μεμβράνη· 405 x 270 χιλ.· 209 (olim 232) φφ.· 38 γραμμές ανά σελίδα

Ο κώδικας αποτελεί “Πανηγυρικόν” του μηνός Φεβρουαρίου με μικτό περιεχόμενο και ανήκε κατά τον ΙΓ' αι. στη μονή του ἁββᾶ Γερασίμου. Είναι πιθανόν πως τον δώρισε εκεί κάποιος Ἰωάννης, για τον οποίο πραγματοποιείται δέηση στην ὥα του φ. 104^f.

³⁸⁴ H. Achelis, *Hippolytstudien...*, σσ. 66-67.

³⁸⁵ M. Gudius, *ό. π.*, σσ. i-ii.

³⁸⁶ H. Achelis, *ό. π.*, σ. 67.

Αρχικά ο κώδικας περιείχε 232 φφ., αλλά σήμερα σώζονται 209. Το τελευταίο τετράδιο αριθμείται ως κθ'. Ο αριθμός κάθε τετραδίου γραμμένος με κεφαλαία γράμματα στην άνω ωά κάθε πρώτου φύλλου. Το κείμενο γραμμένο σε δύο στήλες έχει διαστάσεις 295 x 170 χιλ.

Στο φ. 37^f σώζεται η υπογραφή κάποιου Νικολάου, αναγνώστη του ΙΓ' αιώνα. Τα φφ. 73, 80 και 201 προστέθηκαν, για να αναπληρωθεί το κείμενο που έλειπε. Στην κάτω ωά του φ. 167^f υπάρχει η ακόλουθη υπογραφή του ΙΑ' αιώνα: *† Κ(ύρι)ε βοήθ(ει) τω σω δουλω Βασιλειῶ <πρω>τ<ο>-σπαθ<α>ρ<ίω> και β<ασικικῶ> νοτ<α>ρ<ίω> τησ σακέλ<λης> το Αμπαρὰτῶ. Η ίδια υπογραφή απαντά συντομευμένη και στο φ. 136^f. Το φ. 193 είναι μια στενή λωρίδα που περιλαμβάνει το τέλος του ιππολύτειου λόγου *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* (φ. 193^f). Κατά τον ΙΔ' αι. προστέθηκε και το φ. 87, το οποίο είναι βομβύκινο.*

Ο γραφικός χαρακτήρας υποδηλώνει δύο καλλιγράφους, οι οποίοι συνεργάστηκαν και συνάκμασαν, όπως φαίνεται, κατά την αρχή του Ι' αι.³⁸⁷

Στην αρχή αναγράφεται η φράση *μηνὶ φεβρουαρίῳ α'* με κεφαλαία και έγχρωμα γράμματα και από πάνω του βρίσκεται έγχρωμη ταινιόσχημη διακόσμηση με ανθέμια. Επίσης απλές διακοσμήσεις σώζονται στην αρχή κάθε κειμένου. Ο τίτλος κάθε κειμένου έχει γραφεί με κεφαλαία και έγχρωμα γράμματα.

Περιεχόμενα: Ο κώδικας καλύπτεται από ποικίλα έργα, όπως *Βίους, Μαρτύρια, Ομιλίες και Λόγους* διαφόρων συγγραφέων. Πιο αναλυτικά: (φ. 1^r) *Βίος καὶ μαρτύριον τοῦ ἁγίου Τρύφωνος*· (φ. 5^v) *Μαρτύριον τοῦ ἁγίου Τρύφωνος*· (φ. 11^f) *Αμφιλοχίου επισκόπου Ικονίου ὁμιλία εἰς τὴν παναγίαν Θεοτόκον καὶ εἰς τὸν Συμεῶνα καὶ τὴν Ἄνναν*· (φ. 15^v) *Ιωάννου Χρυσοστόμου λόγος εἰς τὴν ὑπαπαντὴν τοῦ Σωτῆρος καὶ εἰς τὴν Θεοτόκον καὶ τὸν Συμεῶνα*· (φ. 18^v) *Τιμοθέου πρεσβυτέρου Ἱεροσολύμων ὁμιλία εἰς τὸν προφήτην Συμεῶνα*· (φ. 22^f) *Μεθοδίου ἐπισκόπου λόγος εἰς τὴν ἡμέραν τῆς ὑπαπαντῆς τοῦ Σωτῆρος*· (φ. 25^f) *Μαρτύριον τοῦ μεγαλομάρτυρος Θεοδώρου*· (φ. 28^f) *Αθανασίου Αλεξανδρείας περὶ τῆς ἁγίας εἰκόνης τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ (καὶ) τοῦ γεναμένου θαύματος ἐν Βηρυτῶ τῇ πόλει*· (φ. 30^f) *“Φωτίου τοῦ ἁγιωτάτου ἐπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως ὁμιλία λεχθεῖσα ἐν τῷ ἁμβωνι τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας”*· (φ. 36^f) *“Τῇ Κυριακῇ τῆς ὀρθοδοξίας. Ἐπιστολὴ Ἰωάννου Ἱεροσολυμίτου πρὸς τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνον τὸν παραβάτην”*· (φ. 41^f) *Μαρτύριον τῆς ἁγίας Περπετούας καὶ τῶν σὺν αὐτῇ τελειωθέντων ἐν Ἀφρικῇ τῇ πρὸ*

³⁸⁷ Όπως φαίνεται, ο δεύτερος αντιγραφέας εμφανίζεται από το φ. 144 κ. εξ.

τεσσάρων νόνων φευρουαρίων· (φ. 47^v) *Μαρτύριον τῆς ἁγίας Ἀγάθης*· (φ. 52^r) *Μαρτύριον τοῦ ἁγίου Ἀβραμίου ἐπισκόπου, μαρτυρήσαντος ἐν Ἀρβήλ τῇ πόλει* (ε' φευρ.)· (φ. 52^v) *Μαρτύριον τοῦ ἁγίου Ἰουλιανοῦ τοῦ ἐν Ἑμέσῃ* (ς' φευρ.)· (φ. 54^r) *Μαρτύριον τῆς ἁγίας Φαύστας καὶ τῶν σὺν αὐτῇ τελειωθέντων Εὐηλασίου καὶ Μαξίμου*· (φ. 56^r) *Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου Παρθενίου ἐπισκόπου Λαμψάκου* (ζ' φευρ.)· (φ. 62^r) *Μαρτύριον τῶν ἁγίων Μάρθας καὶ Μαρίας ἀδελφῶν, καὶ Λυκαρίωνος μονάζοντος* (η' φευρ.)· (φ. 64^r) *Μαρτύριον τοῦ ἁγίου Νικηφόρου τοῦ ἐν Ἀντιοχείᾳ Θεουπόλει* (θ' φευρ.)· (φ. 66^v) *Γρηγορίου Νύσσης ἐπιτάφιος εἰς Μελέτιον ἐπίσκοπον Ἀντιοχείας*· (φ. 71^v) *Μαρτύριον τοῦ ἁγίου Χαραλάμπους* (ι' φευρ.)· (φ. 79^r) *Μαρτύριον τοῦ ἁγίου Βλασίου* (ια' φευρ.)· (φ. 83^v) *Βίος τῆς ἁγίας Μαρίας τῆς ἐπονομασθείσης Μαρίνου* (ιβ' φευρ.)· (φ. 84^v) *Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου Μαρτινιανοῦ μοναχοῦ* (ιγ' φευρ.)· (φ. 94^r) *Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου Αὐξεντίου* (ιδ' φευρ.)· (φ. 106^v) *Μαρτύριον τοῦ ἁγίου Ὁνησίμου μαθητοῦ τοῦ ἀποστόλου Παύλου* (ιε' φευρ.)· (φ. 106^v) *Μαρτύριον τῶν ἁγίων Παμφίλου, Οὐάλεντος, Παύλου, Σελεύκου, Πορφυρίου, Θεοδούλου, Ἰουλιανοῦ Αἰγυπτίων* (ις' φευρ.)· (φ. 115^r) *“Διήγησις τῶν ἐν Μαρτυρουπόλει ἁγίων καὶ τοῦ ἁγίου Μαρουθᾶ τοῦ ἀνεγείραντος τὴν πόλιν ἐπ' ὀνόματι τῶν μαρτύρων”* (ιζ' φευρ.)· (φ. 116^v) *Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ἁγίου Ἀρχιβίου ἀρχιεπισκόπου καὶ θαυματουργοῦ* (ιη' φευρ.)· (φ. 123^v) *Μαρτύριον τοῦ ἁγίου Σαθῶδ ἐπισκόπου καὶ τῶν μετ' αὐτοῦ ρκη' μαρτυρησάντων ἐν τῷ δευτέρῳ ἔτει τοῦ διωγμοῦ* (κα' φευρ.)· (φ. 125^v) *“Χρυσίππου πρεσβυτέρου Ἱεροσολύμων ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον μεγαλομάρτυρα Θεόδωρον, ἔτι δὲ καὶ τῶν αὐτοῦ θαυμάτων μερικὴ διήγησις”* (κβ' φευρ.)· (φ. 136^r) *“Μαρτύριον τοῦ ἁγίου Πολυκάρπου, ἐπισκόπου γεναμένου ἐν Σμύρνῃ τῆς Ἀσίας, τῇ πρὸ ἑπτὰ καλανδῶν”* (κγ' φευρ.)· (φ. 140^v) *“Ἐξήγησις παραδόσεως, ὅπως ἡ κεφαλὴ τοῦ προδρόμου καὶ βαπτιστοῦ Ἰωάννου εἰς τὴν Ἑμεσηνῶν ἀπεδείχθη πόλιν”* (κδ' φευρ.)· (φ. 144^r) *Βίος τοῦ ἁγίου Πορφυρίου ἐπισκόπου Γάζης* (κς' φευρ.) ὑπὸ Μάρκου διακόνου· (φ. 173^r) *Ἱππολύτου ἐπισκόπου Ρώμης περὶ Χριστοῦ καὶ Ἀντιχρίστου*· (φ. 194^r) *Μαρτύριον τοῦ ἁγίου Νέστορος ἐπισκόπου Πέργης τῆς Παμφυλίας* (κη' φευρ.)· (φ. 195^v) *Ἰωάννου Χρυσοστόμου λόγος εἰς τὸν ἄσωτον*· (φ. 202^v) *Ἀναστασίου Σιναΐτου ὁμιλία εἰς τὸν ς' ψαλμόν* (κεῖμενο ατελές, το οποίο τελειώνει με τη φράση: *παλαιουμένων καὶ γηγρύντων· ἐὰν ὅλως*).

Το κείμενο του Ιππολύτου βρίσκεται στα φφ. 173^r-193^r, έχει γραφεί από το δεύτερο αντιγραφέα σε δύο στήλες των 38 γραμμών.³⁸⁸ Γραφή μικρογράμματη, προσεγμένη, με πολλές αιωρήσεις, συντομογραφίες και συνενώσεις γραμμμάτων και σε γενικές γραμμές ευανάγνωστη.³⁸⁹ Αρκετά ορθογραφικά σφάλματα³⁹⁰ και μερικά λάθη χωρισμού³⁹¹ και τονισμού των λέξεων. Ο αντιγραφέας δεν χρησιμοποιεί την υπογεγραμμένη, αλλά θέτει διπλή στιγμή (διαίρεση) στα γράμματα γιώτα [ĩ] και ύψιλον [ũ], ειδικά όταν αυτά είναι άτονα, για να δειχθεί πως δεν πρόκειται για δίφθογγο. Ο τίτλος βρίσκεται μέσα σε έγχρωμο περίτεχνο πλαίσιο. Το πρωτόγραμμα Β καλλιτεχνικό, κεφαλαίο, μεγαλύτερο, περίτεχνο, έξω από το αριστερό περιθώριο της στήλης και διανθισμένο με ποικίλα χρώματα. Η μελάνη με την οποία έχει γραφεί ο τίτλος και το κείμενο είναι καστανού χρώματος. Έξω από το αριστερό περιθώριο, δίπλα από τις περικοπές της *Αγίας Γραφής*, σημειώνονται εισαγωγικά σε κάθε γραμμή κειμένου, στα φφ. 173^v, 175^v, 179^r, 180^r-188^r, 189^r και 190^r-193^r. Το φ. 183 κολοβωμένο στην κάτω ωα κατά μήκος του κειμένου και το φ. 184 στην κάτω και εξωτερική ωα κατά μήκος του κειμένου, αλλά σε καμία από τις δύο περιπτώσεις δεν έχει χαθεί κείμενο. Για το φ. 193 έγινε λόγος παραπάνω.

Βιβλιογραφία:

Achelis H., *Hippolytstudien*..., σ. 65.

Harnack A. von, *ό. π.*

Παπαδόπουλος-Κεραμέυς Α., *Ιεροσολυμιτική Βιβλιοθήκη ήτοι Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ ἀγιοτάτου ἀποστολικοῦ τε καὶ καθολικοῦ ὀρθοδόξου πατριαρχικοῦ θρόνου τῶν Ἱεροσολύμων καὶ πάσης Παλαιστίνης ἀποκειμένων Ἑλληνικῶν κωδίκων συνταχθεῖσα μὲν καὶ φωτοτυπικοῖς κοσμηθεῖσα πῖναξιν ὑπὸ Ἀ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, τύποις δ' ἐκδοθεῖσα ἀναλώμασι τοῦ Αὐτοκρατορικοῦ Ὀρθοδόξου Παλαιστινοῦ Συλλόγου*, I, Culture et Civilisation, Bruxelles 1891, σσ. 1-8.

³⁸⁸ Ο Η. Achelis (*Hippolytstudien*..., σ. 65) εντόπισε μεταγενέστερο “χέρι” σε ένα μόνο σημείο του κειμένου (στο κεφ. 20, 7), αλλά θεωρούμε πως διακρίνουμε ένα επίσης μεταγενέστερο “χέρι”, το οποίο σημειώνει in marg. στο κεφ. 49, 27. Βλ. σχετικά στο οικείο κριτικό υπόμνημα (κεφ. 2.4.2 της παρούσας εργασίας).

³⁸⁹ Λίγες είναι οι περιπτώσεις στις οποίες ένα σημείο δεν μπορεί να διαβαστεί ικανοποιητικά.

³⁹⁰ Ας αναφέρουμε χαρακτηριστικά τα ακόλουθα: *ἐνκαταθέμενος*, *ἀπήγγελλον*, *ὠφέλια*, *νομήσας*, *Δάριον*, *Ἀσυρίων*, *βυβλίων*. Πολλά από τα ορθογραφικά λάθη οφείλονται σε ιωτακισμούς.

³⁹¹ Ας αναφέρουμε χαρακτηριστικά τα ακόλουθα: *διοραμάτων*, *ὑποφθαλμόν*, *ἀποφωνῆς*, *γέμοντα*, *οὐκεντρέπομαι*.

R Reims, Βιβλιοθήκη Reims (olim Αββαείο του S. Remi), 375 (olim 78 = E 291/252 Omont)

ΙΣΤ΄ αι.: χαρτί· 159 φφ· 27 γραμμές ανά σελίδα

Πρόκειται για μεγαλοπρεπή, διακοσμημένο κώδικα, γραμμένο από το γνωστό καλλιγράφο Κ. Παλαιοκάππα³⁹² για τον Καρδινάλιο Κάρολο του Lothringen (C. Lotharingus, 1555-1574).

Περιεχόμενα: Ο κώδικας περιλαμβάνει συλλογή θεολογικών πραγματειών και αποσπασμάτων από έργα εκκλησιαστικών συγγραφέων, από τα οποία αναφέρουμε ενδεικτικά τα εξής: (φ. 92^r) *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* του Ιππολύτου· (φ. 119^r) Γρηγορίου Νεοκαισαρείας *Πρὸς Τατιανὸν περὶ ψυχῆς λόγος κεφαλαιώδης*· (φ. 133^r) Αναστασίου Αντιοχείας *Περὶ Προνοίας* και (φ. 156) *Περὶ ὀρθοδόξου πίστεως* (IV, 22) του Ιωάννη Δαμασκηνού. Η συλλογή συνοδεύεται από μια *Επιστολή* (στα Λατινικά) του Κ. Παλαιοκάππα αφιερωμένη στον Καρδινάλιο C. Lotharingus.

Το κείμενο του Ιππολύτου περιλαμβάνεται στα φφ. 92^r-118^v γραμμένο σε μια στήλη των 27 γραμμών. Γραφή μικρογράμματα, δεξιοκλινής, ευανάγνωστη και ασυνήθιστα μεγάλη με πολλές αιωρήσεις, βραχυγραφίες και συνενώσεις γραμμάτων. Ο αντιγραφέας διαπράττει αρκετά ορθογραφικά και τονικά λάθη³⁹³ και παραλείπει συχνά την υπογεγραμμένη. Από την άλλη θέτει διπλή στιγμή (διαίρεση) στα γράμματα γιώτα [ι] και ύψιλον [υ], ειδικά όταν αυτά είναι άτονα, για να δειχθεί πως δεν πρόκειται για δίφθογγο. Ο τίτλος του έργου του Ιππολύτου με κεφαλαία γράμματα, ενώ με μικρογράμματα γραφή συμπληρώνεται η φράση *καὶ περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου*. Το πρωτόγραμμα Β κεφαλαίο, περίτεχνο, μεγαλύτερο, διανθισμένο και έξω από το αριστερό περιθώριο. Στα αριστερά του κειμένου, δίπλα από τα βιβλικά χωρία, υπάρχουν εισαγωγικά σε κάθε γραμμή, στα φφ. 92^v,

³⁹² Ο Κ. Παλαιοκάππας δρα κατά το διάστημα 1508-1561. Ήρθε στο Παρίσι από τη Βενετία και εργάστηκε για τη βασιλική βιβλιοθήκη του Fontainebleau, η οποία τότε δημιουργούνται. Κώδικες γραμμένοι από αυτόν σώζονται στο Λονδίνο, το Leiden, το Παρίσι, το Τορίνο και την Ανδρίτσαινα (Χ. Γ. Πατρινέλης, *Ἑλληνες Κωδικογράφοι τῶν χρόνων τῆς Αναγεννήσεως* (ανάτυπο), Ἐπετηρὶς τοῦ μεσαιωνικοῦ ἀρχείου 8/9 (1958/9), Ἀθῆναι 1961, σσ. 101-102, όπου δίνονται τα στοιχεία των προαναφερθέντων κωδίκων και σημειώνεται βιβλιογραφία για τον κωδικογράφο. Επίσης, βλ. και Η.-G. Nesselrath, *Einleitung in die Griechische Philologie*, Stuttgart & Leipzig 1997, ελλιν. μετάφρ. Ι. Αναστασίου, Ι. Βάσσης, Σ. Κοτζάμπαση, Θ. Κουρεμένος, Π. Κυριάκου (επιμέλεια: Δ. Ι. Ιακώβ – Α. Ρεγκάκος), *Εισαγωγή στην Αρχαιογνωσία*, Ι (Αρχαία Ελλάδα), Αθήνα ²2003, σ. 24.

³⁹³ Πολλά από τα ορθογραφικά λάθη οφείλονται σε ιωτακισμούς, αλλά παρατηρούνται και άλλης φύσεως σφάλματα, από τα οποία μπορούν να αναφερθούν χαρακτηριστικά τα ακόλουθα: *ἐποινίας*, *Ἀσυρίων*, *ἐδείδαζε*, *ἐκρίζωσεν*, *κιναμώμου*, *ἐσφράγισθαι*, *ποιμένειν*, *ἐξηγέρθητι*.

95^v-100^r, 101^r-110^r, 112^r-114^r και 115^r-117^v. Ο αντιγραφείς του κώδικα αφήνει σε κάποια σημεία του κειμένου μικρό κενό υποδηλώνοντας με αυτόν τον τρόπο την έναρξη νέας ενότητας.

Βιβλιογραφία:

- Gudius M., *ό. π.*, σσ. i-ii.
 Harnack A. von, *ό. π.*
 Kristeller P. O., *Iter Italicum*, III, The Warburg Institute – E. J. Brill, London – Leiden 1983, σσ. 341-343.
 Nesselrath H.-G., *ό. π.*
 Omont H., *ό. π.*, σσ. 377-378.
 Πατρινέλης Χ. Γ., *ό. π.*
 Richard M., *ό. π.*

V Αθως, Μονή Βατοπεδίου, 1213

ΙΑ΄ και ΙΔ΄ αι.· μεμβράνη· 260 x 200 χιλ.· 163 φφ.· 34 γραμμές ανά σελίδα

Πρόκειται για κώδικα που απαρτίζεται από φφ. του ΙΑ΄ και ΙΔ΄ αι. Ο κώδικας έχει υποστεί μεγάλη φθορά από την υγρασία, με αποτέλεσμα να μη διαβάζονται αρκετές γραμμές στο άνω μέρος κάθε φύλλου. Ενίοτε η φθορά επιτρέπει να αναγνωσθεί με βεβαιότητα μόνο το μισό φύλλο.

Περιεχόμενα: Πρόκειται για μικτό κώδικα με ευαγγελικές περικοπές, *Σχόλια* στο βιβλίο της *Αποκαλύψεως* και το βιβλίο του *Δανιήλ*, ποικίλους *Λόγους*, *Τροπάρια*, *Ερωταποκρίσεις*, *Υποθέσεις*, *Κανόνες* κ. ά. Πιο αναλυτικά: (φφ. 1-12^v) *Αποσπάσματα έκ τοῦ Τριωδίου* (ΙΔ΄ αι.)· (φφ. 13-51) *Ἑρμηνεία εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν τοῦ Ἰωάννου καὶ εἰς τὰς προφητείας τοῦ Δανιήλ* (ΙΑ΄ αι.)· (φφ. 52-57) *Λόγοι εἰς τὸ ἔσχατον τῶν ἁσμάτων* (ΙΑ΄ αι.)· (φφ. 58-59) *Ἐκ τῶν λόγων Ἰωάννου Χρυσοστόμου* (ΙΑ΄ αι.)· (φφ. 60) *Εὐαγγέλιον μετὰ φωνῶν* (φφ. 61) *Ἐρωταποκρίσεις περὶ τῶν μυστηρίων* (φφ. 62-73) *Τροπάρια ἐκ διαφορῶν κανόνων* (φφ. 74-81) *Ὑποθέσεις εἰς τοὺς λόγους Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου* (φφ. 82-83) *Εὐαγγέλιον* (φφ. 84-163) *Κανόνες ἁγίων διάφοροι*.

Τα φφ. 13^r-51^v παραδίδουν το *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* του Ἰππολύτου μαζί με εκτεταταμένα αποσπάσματα από το *Εἰς Δαν.* του ἰδίου συγγραφέα. Τα φφ. αυτά αποκόπηκαν από κάποιον κώδικα του ΙΑ΄ αι. και ἔχουν ενσωματωθεῖ στον περιγραφόμενο κώδικα ἄτακτα, για να αποτελέσουν τὴν *Ἑρμηνεία εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν τοῦ Ἰωάννου καὶ εἰς τὰς προφητείας τοῦ Δανιήλ*. Τα φφ. που

διασώζουν το *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* του Ιππολύτου είναι τα φφ. 13^r-15^v, 21^r-27^v,³⁹⁴ 36^r-43^v και 51^{r-v}, αλλά πρέπει να αναγνωστούν με την ακόλουθη σειρά: 51^{r-v} (κεφ. 1, 1-2, 21), 36^r-43^v (κεφ. 2, 21-35, 20), 21^r-27^v (κεφ. 35, 20-60, 6), 13^r-15^v (κεφ. 60, 6-67).

Γραφή μικρογράμματη, ελαφρά δεξιοκλινή με βραχυγραφίες και αιωρήσεις· κείμενο γραμμένο σε δύο στήλες των 34 γραμμών. Αρκετά ορθογραφικά σφάλματα,³⁹⁵ απουσία υπογεγραμμένης, σημείωση διπλής στιγμής (διαίρεσης) στα γράμματα γιώτα [ϊ] και ύψιλον [ϋ], ειδικά όταν αυτά είναι άτονα, για να δειχθεί πως δεν πρόκειται για δίφθογγο, και λανθασμένος χωρισμός μερικών λέξεων. Σε σπάνιες περιπτώσεις κάποιο γράμμα που παραλείφθηκε σημειώνεται πάνω από τη γραμμή από το ίδιο “χέρι”. Ενίοτε γράμματα βρίσκονται *in rasura*. Έξω από το αριστερό περιθώριο, στα χωρία που προέρχονται από την *Αγία Γραφή*, σημειώνονται εισαγωγικά σε κάθε γραμμή, στα φφ. 22^{r-v}, 37^{r-v}, 38^v-40^v και 42^v.

Βιβλιογραφία:

Ευστρατιάδης Σ. & Αρκάδιος Βατοπεδινός, *Κατάλογος τῶν ἐν τῇ ἱερᾷ Μονῇ Βατοπεδίου ἀποκειμένων κωδίκων* ὑπὸ Μητροπολίτου Πρ. Λεοντοπόλεως Σωφρονίου Εὐστρατιάδου καὶ Γέροντος Ἀρκαδίου Ἱεροδιακόνου Βατοπεδινού, Ἀγιορειτικὴ Βιβλιοθήκη ἐκδιδομένη προνοίᾳ καὶ ἐπιστάσῃ Μητροπολίτου Πρ. Λεοντοπόλεως Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, Libraire Ancienne Honoré Champion, Paris 1924, σ. 204.

Norelli E., *ό. π.*, σσ. 55-57.

Richard M., *ό. π.*

2.2.3.2 Έμμεση ελληνόγλωσση παράδοση³⁹⁶

Ένα πολύ σημαντικό και εκτενές τμήμα της χειρόγραφης παράδοσης του *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* περιλαμβάνεται στο ψευδο-ιππολύτειο *Περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου*.

Ένα επίσης εκτενές και ανομοιογενές τμήμα της έμμεσης παράδοσης του *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* διασώζεται σε *Catena* εκκλησιαστικῶν συγγραφέων, γιατί ο Ιππόλυτος, όπως και άλλοι αρχαίοι εκκλησιαστικοί συγγραφείς έχαιραν μεγάλης

³⁹⁴ Αξίζει να σημειωθεί πως υπάρχει διπλάρθρωση του φ. 26.

³⁹⁵ Τέτοια λάθη οφείλονται πολλές φορές σε ιωτακισμούς, καθώς και στη σύγχυση ανάμεσα στο όμικρον (ο) και το ωμέγα (ω), το έψιλον (ε) και τη δίφθογγο (αι) κλπ.

³⁹⁶ Για το κείμενο του Ψ.-Ιππολύτου, βλ. το κεφ. 3.4.2. Για τα υπόλοιπα κείμενα της ελληνόγλωσσης έμμεσης παράδοσης και τη σχετική βιβλιογραφία, βλ. Παράρτημα I (κεφ. 4.1.1).

εκτίμησης τόσο από τους επώνυμους όσο και από τους ανώνυμους σειρογράφους.³⁹⁷ Στην πρώτη κατηγορία εντάσσονται οι *Catena* του Αναστάσιου Σιναΐτη, του Ψ.-Αναστάσιου Σιναΐτη, του Ανδρέα Καισαρείας και του Ιωάννη Δαμασκηνού. Στη δεύτερη κατηγορία εντάσσονται η *Ερμηνεία εἰς τὸν Δανιήλ*, η *Ερμηνεία εἰς τὸν Ἱερεμίαν*, η *Ερμηνεία εἰς τοὺς Ψαλμούς*, το ερμηνευτικό απόσπασμα με τον τίτλο *Περὶ τῶν τεσσάρων θηρίων ὧν ὁ Δανιήλ ἐθεάσατο*, το ερμηνευτικό απόσπασμα με τον τίτλο *Ἰππολύτου ἐπισκόπου Ρώμης τῆς τοῦ Δανιήλ ὁράσεως καὶ τοῦ Ναβουχοδονόσορ ἐπιλύσεις ἐν ταύτῃ ἀμφοτέρων*, το απόσπασμα με τον τίτλο *Εἰς τὴν ΙΑ΄ ὄρασιν καὶ περὶ τῆς τοῦ Ἀντιχρίστου παρουσίας* και το άτιτλο ερμηνευτικό απόσπασμα στον κώδικα Ambrosianus Gr. 1041 (H 257 inf., olim A 28).

DeCons. Ψ.-Ιππολύτου Περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου (De consummatione Mundi)

Τα κεφ. 12-21 και 36 του ψευδο-ιππολύτειου έργου *Περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου* περιλαμβάνουν μεγάλα τμήματα του έργου *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου*, ενώ από το κεφ. 22 κ. εξ. ο Ψ.-Ιππόλυτος αντλεί υλικό από την ομιλία *Λόγος εἰς τὴν παρουσίαν τοῦ Κυρίου καὶ περὶ συντελείας τοῦ κόσμου καὶ εἰς τὴν παρουσίαν τοῦ Ἀντιχρίστου*, η οποία εντάσσεται στο *corpus* κειμένων που αποδίδονται στον Εφραίμ τον Σύρο.³⁹⁸ Τέλος στο κεφ. 28 ο Ψ.-Ιππόλυτος αντλεί υλικό από την ομιλία του Εφραίμ του Σύρου και από τα κεφ. 49-50 του *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου*.³⁹⁹

Ακολουθεῖ πίνακας με τα χωρία του *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* που είτε παρατίθενται αυτολεξεί στο *Περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου* είτε επηρεάζουν τη σκέψη του Ψ.-Ιππολύτου.

³⁹⁷ Σε αυτό βέβαια έπαιξε ρόλο και η απόφαση της ἐν Τρούλφ Συνόδου (691-692 μ. Χ.), στην οποία θεσπίστηκε πως η ερμηνεία των Γραφών έπρεπε πλέον να στηρίζεται στους εκκλησιαστικούς συγγραφείς του Δ΄ – Ε΄ αι. και να αποφεύγεται η πρωτοτυπία (Χ. Θ. Κρικώνης, ό. π., σσ. 14-15). Έτσι οι σειρογράφοι στράφηκαν στις παραδοσιακές πηγές, μια εκ των οποίων είναι και το συγγραφικό έργο του Ιππολύτου.

³⁹⁸ W. Bousset, ό. π., σσ. 20-25: 115-168.

³⁹⁹ Και η ομιλία του Εφραίμ του Σύρου και τα κεφάλαια 49-50 του *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* έχουν επηρεαστεί από την *Αποκάλυψιν* 13, 16-13, 18 (Α. Whealey, “De Consummatione Mundi of Pseudo-Hippolytus: Another Byzantine Apocalypse from the early Islamic period”, *Byzantion* 66/2 (1996) 466).

	<i>Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου</i>	<i>Περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου</i>
Κεφ.	2, 1-2, 3	1, 1-1, 4
	2, 20	1, 16-1, 17
	6, 1-6, 17	19, 15-20, 16
	7, 1-7, 7	18, 4-18, 10
	14, 10-14, 13	18, 14-19, 2
	14, 2-14, 3	18, 11
	14, 3-14, 9	19, 10-19, 15
	15, 1-15, 8	19, 2-19, 10
	19, 5-19, 14	12, 6-12, 15
	20, 1-20, 19	13, 1-13, 20
	23, 1-23, 11	14, 1-14, 10
	24, 1-24, 12	15, 1-15, 12
	25, 1-25, 16	16, 1-16, 16
	30, 3-30, 7	3, 10-3, 13
	43, 10-43, 21	21, 12-21, 18
	44, 1-44, 8	21, 1-21, 5
	46, 13-47, 16	21, 18-21, 31
	49, 8-49, 30	28, 1-28, 15
	50, 1-50, 11	28, 15-28, 21
	64, 1-64, 13	36, 1-36, 10
	65, 1-65, 7	36, 13-36, 18

AnSin. Ἑρωτήσεις καὶ Ἀποκρίσεις

Ἡ Ἑρώτησις ζα ' (Τί τὸ μικρὸν κέρας τὸ ἀναβὰν μέσον τῶν δέκα κεράτων τὸ ἔχον ὀφθαλμοὺς καὶ στόμα λαλοῦν μεγάλα καὶ ὅτι ἔρρηξεν ἐκ τῶν ἔμπροσθεν αὐτοῦ κέρατα τρία;) του ἔργου *Ἑρωτήσεις καὶ Ἀποκρίσεις* του Ἀναστασίου Σιναΐτου ἀξιοποιεῖ υλὶκὸ τῶν κεφ. 50-52 του *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου*.

PsAnSin. Ψ.-Ἀναστασίου Σιναΐτη Ἑρωτήσεις καὶ Ἀποκρίσεις

Ἡ Ἑρώτησις μη' ⁴⁰⁰ του ἔργου *Ἑρωτήσεις καὶ Ἀποκρίσεις* του Ψ.-Ἀναστάσιου Σιναΐτη παραδίδει τὰ κεφ. 43, 5-43, 8 καὶ 26, 1-26, 9 του ἱπολύτειου *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου*.

⁴⁰⁰ Το χωρίο δεν περιλαμβάνεται στην τελευταία κριτική έκδοση των *Ἑρωτήσεων καὶ Ἀποκρίσεων* του Ἀναστασίου Σιναΐτη ἀπὸ τοὺς M. Richard καὶ A. J. Munitiz (*Anastasii Sinaitae Quaestiones et*

Andr. Ανδρέα Καισαρείας *Ἑρμηνεία εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν τοῦ Ἰωάννου*

Ο Ανδρέας Καισαρείας στο ἔργο του *Ἑρμηνεία εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν τοῦ Ἰωάννου* αξιοποίησε υλικό των κεφ. 23-25, 33 και 49-50 του *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου*. Βέβαια η εξάρτηση από τον Ιππόλυτο είναι εμφανής σε δύο μόνο χωρία του Ανδρέα,⁴⁰¹ ενώ για τα υπόλοιπα δεν υπάρχουν επαρκείς αποδείξεις ότι το υλικό αντλείται από το *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου*, παρά μόνο ενδείξεις. Για το λόγο αυτό στην παρούσα εργασία θα αξιοποιηθούν αυτά τα δύο χωρία συν ένα ακόμη στο οποίο πιθανότατα επέδρασε το ιππολύτειο κείμενο.⁴⁰²

Dam. Ἰωάννη Δαμασκηνού *Τερὰ Παράλληλα*

Τα *Τερὰ Παράλληλα* του Ἰωάννη Δαμασκηνού διασώζουν τα κεφ. 5, 2-5, 10: 6, 1-6, 17: 14, 1-17, 27: 25, 1-26, 5: 27, 1-28, 8: 43, 3-43, 21: 48, 1-48, 22 και 49, 24-49, 35 του ιππολύτειου *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου*.

Cat.Dan. *Ἑρμηνεία εἰς τὸν Δανιήλ*

Το απόσπασμα αυτό περιλαμβάνει το κεφ. 26, 10-26, 16 του *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* και διασώζεται στους κώδικες Ottobonianus (Vaticanus) Gr. 452 του IB' αι. (φ. 252^v), Parisinus Gr. 159 του ΙΓ' αι. (φ. 412^v) και Vaticanus Gr. 1154 του IB' αι. (φ. 24^r).

Responsiones, Corpus Christianorum – Series Graeca 59, Brepols, Leuven 2006) στην οποία έχει γίνει επιλογή των γνησίων *Ἑρωτήσεων* και εκ νέου αρίθμησή τους. Για το πρόβλημα των Αναστασίων Σιναϊτών και του έργου τους, βλ. Σ. Ν. Σάκκο, *Περὶ Ἀναστασίων Σιναϊτῶν* (δ. δ.), Επιστημονική Επετηρίδα Θεολογικής Σχολῆς VIII (παράρτημα), Θεσσαλονίκη 1964.

⁴⁰¹ Ο A. von Harnack (*Geschichte...*, I, 2. Halbband, ό. π., σ. 619) στηριγμένος στις απόψεις του F. C. Overbeck (ό. π., σσ. 14-23) υποστηρίζει πως ο Ανδρέας Καισαρείας χρησιμοποιεί σίγουρα μόνο ένα χωρίο από το *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* (για την εξήγηση του κεφ. 13, 18 της *Ἀποκαλύψεως*), ενώ για τα υπόλοιπα χωρία ο Harnack είναι επιφυλακτικός.

⁴⁰² Για περισσότερα, βλ. στο κεφ. 4.1.1.

Cat.Jer. *Ἑρμηνεία εἰς τὸν Ἱερεμίαν*

Το απόσπασμα αυτό περιλαμβάνει το κεφ. 55, 2-55, 10 του ιππολύτειου *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* και διασώζεται στους κώδικες Ottobonianus (Vaticanus) Gr. 452 του IB' αι. (φ. 158^v), Parisinus Gr. 159 του ΙΓ' αι. (φ. 362^v) και Vaticanus Gr. 1154 του IB' αι. (φ. 71^v).

Cat.Ps. *Ἑρμηνεία εἰς τοὺς Ψαλμοὺς*

Ο κώδικας Barberinus III 59 του 11^{ου} – 12^{ου} αι (φ. 19^r) περιλαμβάνει ένα πολύ μικρό απόσπασμα από το ιππολύτειο *Υπόμνημα εἰς τοὺς Ψαλμούς*,⁴⁰³ το οποίο όμως σύμφωνα με τον Achelis ενδέχεται να σχετίζεται και με το κεφ. 8, 18 του *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* και μπορεί να συμπεριληφθεῖ στην ἑμμεση παράδοση του κειμένου αυτού.⁴⁰⁴

Interbest. *Περὶ τῶν τεσσάρων θηρίων ὧν ὁ Δαυὶδ ἐθεάσατο*

Τα κεφ. 23, 1-25, 15 του *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* φαίνεται πως αποτελούσαν δημοφιλές χωρίο και συμπεριλήφθηκαν σε ένα *Ανθολόγιο (Ἐκλογή)* εκκλησιαστικῶν συγγραφέων το οποίο διασώζουν οι κώδικες Parisinus Coislinianus 294 του ΙΑ' – ΙΒ' αι. (φφ. 146^v-147^v), Monacensis Gr. 551 του ΙΕ' αι. (φ. 64) και Vaticanus Gr. 491 (olim 330) του ΙΓ' αι. (φφ. 168^r-169^r).

ChigiFr. *Ἱππολύτου ἐπισκόπου Ῥώμης τῆς τοῦ Δαυὶδ ὁράσεως καὶ τοῦ Ναβουχοδονόσορ ἐπιλύσεις ἐν ταύτῳ ἀμφοτέρων*

Ο κώδικας της Vaticanus Chisianus (Chigi) Gr. 36 (R. VII. 45), φφ. 174^r-188^r παραδίδει ένα συμπληματικό χωρίο με τον τίτλο *Ἱππολύτου ἐπισκόπου Ῥώμης τῆς τοῦ Δαυὶδ ὁράσεως καὶ τοῦ Ναβουχοδονόσορ ἐπιλύσεις ἐν ταύτῳ ἀμφοτέρων*, το

⁴⁰³ *Υπόμνημα εἰς τοὺς Ψαλμούς*, απ. II, ΒΕΠΕΣ 6, 1956, σ. 167.

⁴⁰⁴ H. Achelis, *Hippolytstudien...*, σ. 81.

οποίο περιλαμβάνει τα κεφ. 23, 1-28, 8 του *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* (φφ. 172^v-174^r) και τα κεφ. 4, 23-4, 28 από το *Εἰς Δαν.* του Ιππολύτου.⁴⁰⁵

***FrMet.* Εἰς τὴν ΙΑ΄ ὄρασιν καὶ περὶ τῆς τοῦ Ἀντιχρίστου παρουσίας (Μετέωρα, Μονὴ Μεταμορφώσεως 573 (olim 108))**

Τα φφ. 156^r-201^r περιλαμβάνουν συλλογὴ δέκα αποσπασμάτων από το *Εἰς Δαν.* καὶ το *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* του Ιππολύτου. Το απόσπασμα με τον τίτλο *Εἰς τὴν ΙΑ΄ ὄρασιν καὶ περὶ τῆς τοῦ Ἀντιχρίστου παρουσίας* περιλαμβάνει χωρία από το *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου*. Συγκεκριμένα το φ. 188^r περιλαμβάνει το κεφ. 51, 3-51, 7, το φ. 189^r το κεφ. 54, 3-54, 9, το φ. 190^v το κεφ. 49, 15-49, 20, το φ. 191^r τα κεφ. 49, 20-49, 24 και 50, 3-50, 11, και τέλος το φ. 191^v το κεφ. 49, 24-49, 30 του *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου*.⁴⁰⁶

***FrAmbr.* Μιλάνο, Αμβροσιανὴ Βιβλιοθήκη, Gr. 1041 (H 257 inf., olim A 28)**

Πρόκειται για χωρίο που φαίνεται πως προέρχεται από κάποιο *Ανθολόγιο* – *Catena*, απ’ όπου αποκόπηκε, για να προστεθεῖ στον κώδικα Ambrosianus Gr. 1041 (H 257 inf., olim A 28), φφ. 158^v-159^r. Το χωρίο περιλαμβάνει (με παράλειψη αρκετών γραμμών κειμένου) τα κεφ. 43, 12-47, 14 και 18, 14-18, 16 του *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου*.⁴⁰⁷

2.2.3.3 Ἑμμεση ξενόγλωσση παράδοση

Ὅπως ἔχει αναφερθεῖ παραπάνω,⁴⁰⁸ το *corpus* του Ιππολύτου μεταφράστηκε σε διάφορες γλώσσες. Στο κεφάλαιο αυτό θα παρουσιαστούν εν συντομία οι αρχαίες μεταφράσεις του *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου*.

⁴⁰⁵ Για την περιγραφή του κώδικα, βλ. το Παράρτημα I (κεφ. 4.1.1), όπου παρατίθεται και το κείμενο.

⁴⁰⁶ Για την περιγραφή του κώδικα, βλ. *ό. π.*

⁴⁰⁷ Για την περιγραφή του κώδικα, βλ. *ό. π.*

⁴⁰⁸ Κεφ. 1.2.2.

Aeth. Αιθιοπική μετάφραση

Την αιθιοπική εκδοχή του κειμένου διασώζει ο κώδικας Gunda Gundē 151 (τέλος ΙΕ΄ και αρχή ΙΣΤ΄ αι.).⁴⁰⁹ Το κείμενο εξέδωσε ο A. Caquot,⁴¹⁰ ο οποίος πραγματοποίησε προσεκτική αντιβολή του αιθιοπικού κειμένου με το ελληνικό κείμενο του Achelis. Στη συνέχεια ο Norelli σημείωσε τις παραλλαγές της αιθιοπικής μετάφρασης στο κριτικό υπόμνημα του, αφού πρώτα τις μετέφρασε στην ιταλική.

Βιβλιογραφία:

Beylot R., “Hippolyte de Rome, Traité de l’Antéchrist”, *Semitica* 40 (1991) 107-139.

Caquot A., “Une version ge’ez du traité d’Hippolyte de Rome sur l’Antichrist”, *Annales d’Éthiopie* 6 (1965) 165-214.

Norelli E., ό. π., σ. 58.

Richard M., ό. π.

Arm. Αρμενικά αποσπάσματα

Το κεφ. 4, μέρος των κεφ. 46-47, το κεφ. 59 και μέρος του κεφ. 60 της πραγματείας του Ιππολύτου διασώζονται σε αρμενική μετάφραση σε ορισμένα χφφ. που εκδόθηκαν μαζί με μια λατινική μετάφραση το 1884 από τον καρδινάλιο J. B. Pitra.⁴¹¹ Ο εκδότης θέτει τα αποσπάσματα υπό το γενικό τίτλο *Ex Papia et Hippolyto*, εντούτοις δεν αναφέρεται στην ακριβή ονομασία των κωδίκων, τους οποίους δεν έχουν καταφέρει να εντοπίσουν ούτε οι επόμενοι εκδότες του κειμένου. Ο Achelis⁴¹² παραθέτει μια γερμανική μετάφραση των αποσπασμάτων από τον αρχιδιάκονο Kaparet του Echmiadzin.⁴¹³

Βιβλιογραφία:

Achelis H., ό. π., σσ. 90-92.

⁴⁰⁹ Για περισσότερα στοιχεία σχετικά με τον κώδικα και το κείμενο, βλ. R. Beylot, “Hippolyte de Rome, Traité de l’Antéchrist”, *Semitica* 40 (1991) 107-139.

⁴¹⁰ A. Caquot, “Une version ge’ez du traité d’Hippolyte de Rome sur l’Antichrist”, *Annales d’Éthiopie* 6 (1965) 165-214.

⁴¹¹ Πρβλ. κεφ. 2.2.1.

⁴¹² H. Achelis, *Hippolytstudien...*, σσ. 90-92.

⁴¹³ Πρόκειται για την πιο ιερή πόλη της Αρμενίας, όπου βρίσκεται και η έδρα της Αρμενικής Αποστολικής Εκκλησίας.

Harnack A. von, *ό. π.*, σ. 620.

Norelli E., *ό. π.*, σ. 59.

Pitra J. B., *ό. π.*, σσ. 157-160.

Ge Γεωργιανή μετάφραση

Τα χειρόγραφα με το siglum **J** (Hierosolymitanus Patriarcatus Georg. 44, του IB' – II' αι.) και **T** (Ινστιτούτο χειρογράφων Τυφλίδος, S 1141, του I' αι.) διασώζουν τη γεωργιανή μετάφραση του ελληνικού κειμένου. Ο G. Garitte μετέφρασε το γεωργιανό κείμενο στα Λατινικά.⁴¹⁴

Βιβλιογραφία:

Garitte G., *ό. π.*, σσ. 55-85.

Norelli E., *ό. π.*, σ. 59.

Richard M., *ό. π.*

Sl. Σλαβική μετάφραση

Τη σλαβική εκδοχή του κειμένου διασώζουν τέσσερα χειρόγραφα.

Το πρώτο χφ. (**A** κατά τον Bonwetsh, **S^a** στην έκδοση του Achelis) είναι ο κώδικας 131 (486) της Ακαδημίας της Μόσχας, του έτους 1519. Το κείμενο του Ιππολύτου περιλαμβάνεται στα φφ. 2-78.

Το δεύτερο χφ. (**B** κατά τον Bonwetsh, **S^b** στην έκδοση του Achelis) είναι ο κώδικας 12/22 του μοναστηρίου Čudon, του IB' – II' αι. Το κείμενο του Ιππολύτου περιλαμβάνεται στα φφ. 2-63.

Το τρίτο χφ. (**L** κατά τον Bonwetsh, **S^l** στην έκδοση του Achelis) είναι ο κώδικας Troicko-Sergieiev'schen Laura 782, του ΙΣΤ' αι. Το κείμενο του Ιππολύτου περιλαμβάνεται στα φφ. 79-127.

Το τέταρτο χφ. (**N** κατά τον Bonwetsh, **Sⁿ** στην έκδοση του Achelis) είναι το χφ. Hilarion Georgevič, του IB' αι., το οποίο εξέδωσε ο K. Nevostruev στη Μόσχα το 1868.⁴¹⁵

⁴¹⁴ G. Garitte, *ό. π.*, σσ. 55-85.

⁴¹⁵ K. Nevostruev, *Die Abhandlung des heiligen Hippolyt vom Antichristen in einer slavischen Übersetzung nach einer Handschrift des 12. Jahrhunderts*, Moskau 1868 (=Невострьев К., *Слово святого Ипполита об антихристе в славянском переводе по списку XII века*, Москва 1868).

Βάσει των παραπάνω χφφ. και της έκδοσης που πραγματοποίησε ο J. J. Sreznevskij⁴¹⁶ (**Srezn.** στην έκδοση του N. Bonwetsch), ο Bonwetsch⁴¹⁷ πραγματοποίησε τη γερμανική μετάφραση του σλαβικού κειμένου, την οποία χρησιμοποίησε ο Achelis στην έκδοσή του.

Τέλος η D. Müller δημοσίευσε μια περίληψη του αρχαίου σλαβικού κειμένου την οποία διασώζει ο κώδικας Slav. 9 της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Αυστρίας.⁴¹⁸

Βιβλιογραφία:

Achelis H., *ό. π.*, σ. 69.

Bonwetsch N., *ό. π.*

Bonwetsch N., *Hippolyt, Kommentar zu Daniel*, Hippolyt Werke I, 1, GCS, Neue Folge 7, Akademie Verlag, Berlin 2000, σσ. xxiii-xxiv.

Harnack A. von, *ό. π.*, σ. 619.

Müller D., “Die russisch-kirchenslavische Handschrift von Hippolyts Schrift über den Antichrist im Kodex Slav. 9 der Österreichischen Nationalbibliothek”, *Zeitschrift für Slawistik* 10 (1965) 64-106.

Nevostuev K., *Die Abhandlung des heiligen Hippolyt vom Antichristen in einer slavischen Übersetzung nach einer Handschrift des 12. Jahrhunderts*, Moskau 1868 (=Невоструев К., *Слово святого Ипполита об антихристе в славянском переводе по списку XII века*, Москва 1868).

Norelli E., *ό. π.*, σ. 58.

Richard M., *ό. π.*

Sreznevskij J. J., *Die Sagen vom Antichristen in slavischen Übersetzungen mit Bemerkungen über die slavischen Übersetzungen der Werke des heiligen Hippolyt* [russisch], St. Petersburg 1874 (= Срезневский И. И., *Слово св Ипполита об антихристе в славянском переводе по списку XII века, с исследованием о Слове и о другой мною беседе Ипполита о том же с примечаниями и приложениями* (Отчет о пятнадцатом присуждении наград графа Увасова), Петербург 1874).

⁴¹⁶ J. J. Sreznevskij, *Die Sagen vom Antichristen in slavischen Übersetzungen mit Bemerkungen über die slavischen Übersetzungen der Werke des heiligen Hippolyt* [russisch], St. Petersburg 1874 (= Срезневский И. И., *Слово св Ипполита об антихристе в славянском переводе по списку XII века, с исследованием о Слове и о другой мною беседе Ипполита о том же с примечаниями и приложениями* (Отчет о пятнадцатом присуждении наград графа Увасова), Петербург 1874).

⁴¹⁷ N. Bonwetsch, *ό. π.*

⁴¹⁸ D. Müller, “Die russisch-kirchenslavische Handschrift von Hippolyts Schrift über den Antichrist im Kodex Slav. 9 der Österreichischen Nationalbibliothek”, *Zeitschrift für Slawistik* 10 (1965) 64-106.

Syr. Συριακά αποσπάσματα

Σώζονται επίσης αρκετά αποσπάσματα του έργου στα Συριακά από τον Dionysius bar Šalibi († 1171), ο οποίος συνέγραψε *Υπόμνημα στην Αποκάλυψη*.

Ο P. Prigent μελέτησε διεξοδικά τα αποσπάσματα που άντλησε ο Šalibi από το *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* (και άλλα έργα του Ιππολύτου), και διαπίστωσε πως ο Σύρος συγγραφέας στο κεφ. 12 του *Υπομνήματός* του άντλησε υλικό από τα κεφ. 60-61 του ιππολύτειου έργου.⁴¹⁹ Η μετάφραση διασώζεται στον κώδικα Harvard syr. 99 (φ. 183^{r-v}). Πρόκειται για κώδικα με καταγωγή από τη δυτική Συρία, η συγγραφή του οποίου ολοκληρώθηκε στις 10 Απριλίου 1899. Το κείμενο του χειρογράφου εξέδωσε ο S. Brock,⁴²⁰ ο οποίος παρέθεσε μια αγγλική μετάφραση του κειμένου και πραγματοποίησε σύγκριση με το κείμενο της έκδοσης του Achelis και τη γεωργιανή και αιθιοπική μετάφραση του κειμένου.

Εκτός αυτού αποσπάσματα από το *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* διασώζει ο κώδικας Harvard syr. 47 του ΙΣΤ' – ΙΖ' αι., στα φφ. 137^r-138^r του οποίου αναφέρεται πως περιέχεται εξήγηση του *Δανιήλ* από τον Ιππόλυτο.⁴²¹ Όμως ο τίτλος παραπλανά, καθώς το χωρίο που παρατίθεται σχετίζεται με την εξήγηση του κεφ. 49 της *Γένεσης*, το οποίο προέρχεται από τα κεφ. 7-14 του *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου*. Το χωρίο εξέδωσε ο S. Brock,⁴²² ο οποίος παρέθεσε μια αγγλική μετάφραση και σύγκριση του κειμένου με το κείμενο του Achelis.

Από την εξέταση των χωρίων ο Brock υποθέτει πως το *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* πρέπει να μεταφράστηκε εξ ολοκλήρου στα Συριακά,⁴²³ και δεν έχουμε λόγο να διαφωνήσουμε.

Βιβλιογραφία:

Achelis H., *ό. π.*, σσ. 80, 92-93.

Brock S., *ό. π.*, σσ. 179-184.

Norelli E., *ό. π.*, σ. 59.

Prigent P., "Hippolyte, commentateur de l'Apocalypse: le commentaire de l'Apocalypse de Denys bar Šalibi", *Theologische Zeitschrift* 28 (1972) 391-412.

⁴¹⁹ P. Prigent, "Hippolyte, commentateur de l'Apocalypse: le commentaire de l'Apocalypse de Denys bar Šalibi", *Theologische Zeitschrift* 28 (1972) 391-412.

⁴²⁰ S. Brock, *ό. π.*, σσ. 179-184.

⁴²¹ *Ο. π.*, σ. 184.

⁴²² *Ο. π.*, σσ. 184-188.

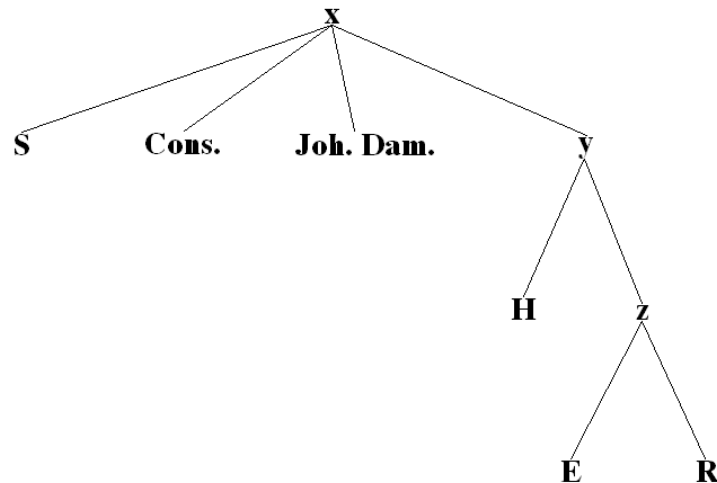
⁴²³ *Ο. π.*, σ. 188.

2.2.3.4 Ταξινόμηση χειρογράφων

2.2.3.4.1 Το *stemma codicum* του P. Wendland

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, πρώτος το 1899 ο P. Wendland κατάρτισε *stemma codicum* για τη χειρόγραφη παράδοση του *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου*. Για την ακρίβεια ο ερευνητής κατάρτισε δύο στέμματα, χωρίς όμως να προσκομίσει επαρκή αποδεικτικά στοιχεία.

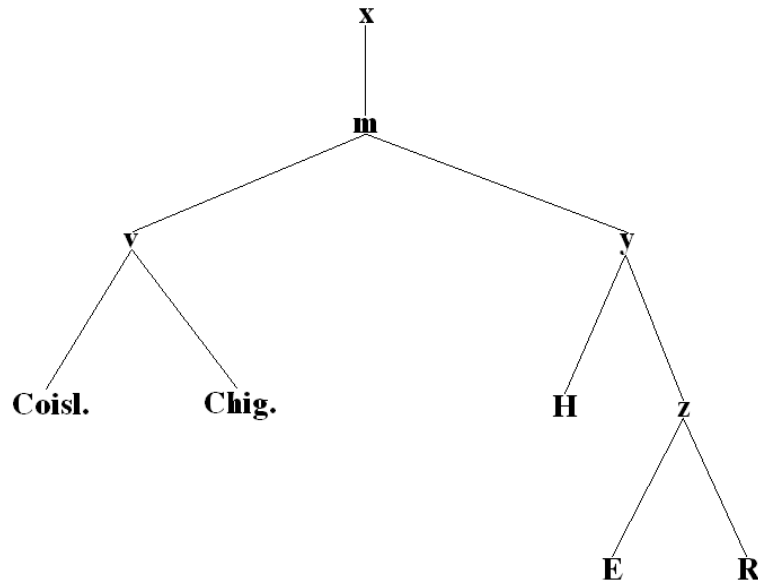
Το πρώτο *stemma codicum*⁴²⁴ περιλαμβάνει τα χφφ. **HRE**, τη σλαβική μετάφραση (= **S**), το *Περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου* (= **Cons.**) και τα *Τερά Παράλληλα* του Ιωάννη Δαμασκηνοῦ (= **Joh. Dam.**):

Το δεύτερο *stemma*⁴²⁵ περιλαμβάνει τα χφφ. **HRE**, το απόσπασμα *Interbest.*, όπως αυτό παραδίδεται στο χφ. Coislinianus 294 (= **Coisl.**), και το *ChigiFr.* (= **Chig.**):

⁴²⁴ P. Wendland, *ό. π.*, σ. 414.

⁴²⁵ *Ο. π.*, σ. 416

Η ένσταση για τα δύο στέμματα του Wendland είναι πως δεν πληρούνται η βασική προϋπόθεση για την αναγωγή των παραπάνω στοιχείων σε κοινό αρχέτυπο, δηλ. η ύπαρξη έστω ενός κοινού συνδετικού σφάλματος στους μάρτυρες της παράδοσης. Πράγματι λόγω της αποσπασματικότητας της παράδοσης, το κοινό χωρίο που παραδίδουν όλοι οι προαναφερθέντες μάρτυρες είναι το κεφ. 25, από το οποίο δεν προέκυψε καμία απόδειξη, για να ενταχθούν όλοι κάτω από ένα αρχέτυπο. Περαιτέρω εξέταση της έμμεσης παράδοσης δείχνει πως η ομαδοποίησή της συναντά εμπόδια, αν και φαίνεται πως υπάρχει στενότερη σχέση μεταξύ των *Dam.* και *DeCons.*⁴²⁶

Με βάση την παρούσα κατάσταση της παράδοσης επιβάλλεται να εξεταστούν τα τέσσερα χφφ. της άμεσης παράδοσης, ώστε να ενταχθούν σε *stemma codicum*, και να αξιοποιηθεί ξεχωριστά η μαρτυρία κάθε φορέα της έμμεσης ελληνόγλωσσης παράδοσης στην αποκατάσταση του κειμένου.

⁴²⁶ Αυτό δείχνουν τα κοινά συνδετικά λάθη που παρατηρούνται σε αυτούς τους μάρτυρες της παράδοσης στο κεφ. 25: 25, 1 *θηρίον τέταρτον*] και τὸ τέτ. *θηρ.* *Dam.*: τέτ. *θηρ.* *DeCons.* || 25, 15 *ὠμοτύραννος*] ὦν ὁ τύραννος *DeCons.*: ὦν *τύρ.* *Dam.*

2.2.3.4.2 Εξέταση χειρογράφων

Το αρχέτυπο ω

Οι **HERV** κατάγονται από ένα κοινό αρχέτυπο **ω**, καθώς παρουσιάζουν κοινά συνδετικά λάθη.

Συνδετικά λάθη των **HERV**

- 2, 8 ante *ὀργάνων* textus excidisse videtur
- 3, 13 *ἀγνοῖς*] -νῆ **R**: -νη **HVE**
- 4, 5 post *ἄνθρωπον* textus excidisse videtur
- 5, 7 *ἐγγενήσει*] *ἐν γεννήσει* **HR**: *ἐνγεννήσει* **EV**
- 6, 16 *ἄτινα* om. **HERV**
- 19, 7 *καὶ τὸ στήθος* om. **HERV**
- 20, 17 *ἐξερριζώθη*] *ἐξερι-* **HERV**
- 20, 18 *ὀφθαλμοὶ* alterum om. **HERV**
- 43, 15 *τρία* usque *Ἀντίχριστος* om. **HERV**
- 44, 11 *πάντες*] *πᾶσαι* **HERV**
- 49, 3 *δύο* om. **HERV**
- 49, 5 *εἰπεῖν* om. **HERV**
- 49, 23 *τὸ ὄνομα τοῦ θηρίου* om. **HERV**
- 50, 16 *καὶ*] *μὴ* **HERV**
- 58, 16 *τοῦ*] *τοὺς* **HERV**
- 59, 1 ante *ἀλλ'* textus excidisse videtur
- 60, 1 *τοῦ διωγμοῦ* et *τῆς θλίψεως* inv. transp. **HERV**
- 61, 7 *τοῦ* om. **HERV**
- 61, 11 *ὑπὸ τῶν προφητῶν* om. **HERV**
- 62, 7 *οὐδὲ μὴ γενήσεται* om. **HERV**
- 63, 19 *αὐτούς* om. **HERV**
- 65, 2 *καθευδόντων* om. **HERV**
- 66, 8 *ἀρχαγγέλου* om. **HERV**

Υπαρχέτυπο ψ

Οι **ERV** κατάγονται από έναν κοινό πρόγονο **ψ** λόγω των κοινών συνδετικών σφαλμάτων που παρουσιάζουν.

Συνδεδετικά σφάλματα των **ERV**⁴²⁷

- 1, 8 τὸν Ἀντίχριστον post λόγων add. **ERV**
- 1, 8 μὲν ἐν om. **ERV**
- 3, 3 καὶ σὲ om. **ERV**
- 3, 17 ὥς ἄσοφον om. **ERV**
- 6, 6 ἐπίγειος om. **ERV**
- 8, 14 πόλις om. **ERV**
- 12, 3 οἷ] ὄν **ER** et, ut vid., **V**
- 14, 1 τὸν Χριστὸν om. **ERV**
- 14, 11 ἀπ' ἀρχῆς] ἀντίχριστος **ERV**
- 15, 12 αὐτοῦ om. **ERV**
- 17, 11 ἄδην] γῆν **ERV**
- 18, 7 ἐμπορία] ἐν τῇ ἐμπειρίᾳ **R**: ἐν τῇ ἐμπειρίᾳ **EV**
- 18, 14 τῶν usque χερσὶν (l. 15) om. **ER** et, ut vid., **V**
- 26, 6 καὶ προσηνέχθη post ἡμερῶν add. **ERV**
- 26, 12 ἐκ καρδίας om. **ER** et, ut vid., **V**
- 28, 7 Χριστὸς usque ἐρχόμενος (l. 8) om. **ERV**
- 29, 3 παρρησία] μετὰ παρρησίας **ERV**
- 33, 3 Ἴδε] ἦδη **ER**: ἴδῃ **V**
- 33, 4 ἴδε prius et alterum] ἦδη **RE**: ἴδῃ **V**
- 35, 1 τῷ λαῷ] τὸν λαόν **ERV**
- 35, 3 σφόδρα om. **ERV**
- 35, 16 ὠφεληθῆναι] -λῆσαι **ER**: -λέσαι **V**
- 35, 19 ἐπὶ alterum om. **ERV**
- 35, 23 ἔσται] ἔστι **ER**: ἔστιν, ut vid., **V**
- 38, 4 καὶ tertium usque ἔστι om. **ERV**
- 38, 9 διδόασιν] δίδωσιν **ERV**
- 40, 11 αὐτῆς om. **ERV**
- 41, 32 τιμότητος] πιότητος **ERV**
- 43, 1 καὶ τῆς ἐπερχομένης] τῶν ἐπερχομένων **ERV**
- 45, 1 Μαρίας] Ἑλισάβετ **ERV**
- 46, 1 ἀπαρχὴ] ἀρχὴ **ER** et, ut vid., **V**
- 49, 17 τῶν ... ὀριζομένων νόμων] τὸν ... ὀριζόμενον νόμον **ERV**
- 49, 33 γὰρ om. **ERV**
- 49, 36 σπλαγχνισμῶν] ἐπαχνισμῶν **V**: ἐπαχνισμὸν **R**: ἐπαχνιαμὸν **E**
- 50, 1 οὕτω om. **ERV**
- 50, 7 καιρὸς] μακάριος **ERV**
- 54, 5 αὐτοῖς om. **ERV**

⁴²⁷ Από τα λάθη των χειρογράφων αναφέρονται τα πιο σημαντικά.

- 54, 12 ἐγκαταλείψουσιν] καταλήψ- **ER** et, ut vid., **V**
 55, 13 ματαίαν om. **ERV**
 56, 3-56, 4 ἀπόστολος καὶ ante εὐαγγελιστής add. **ERV**
 57, 7 ἐκδίκησιν usque Χριστοῦ (l. 8) om. **ERV**
 60, 5 δώδεκα] δεκαδύο **ERV**
 60, 15 ὀπίσω usque αὐτοῦ (l. 18) om. **ERV**
 61, 20 ἡμέραι om. **ERV**
 62, 3-62, 4 τι ἐκ τῆς οἰκίας et τὸ ἱμάτιον (l. 4-5) inv. transp. **ERV**
 63, 18 εἰς usque αὐτούς (l. 19) om. **ERV**
 65, 3 καὶ prius usque αἰώνιον (l. 3-4) om. **ERV**

Το χφ. V

Ο **V**, αν και είναι προγενέστερος των **ER**, δεν μπορεί να είναι πρόγονός τους, γιατί παρουσιάζει ατομικά χαρακτηριστικά σφάλματα.

Ατομικά σφάλματα του **V**⁴²⁸

- 3, 19 γενομένην] γεναμ- **V**
 6, 5 τῷ Υἱῷ] τοῦ βίου **V**
 11, 2 τῷ Ἰορδάνῃ] τοῦ Ἰορδάνου **V**
 15, 14 ἀναιδῆ] -δεῖ **V**
 19, 9 ἀπεσχίσθη] ἐσχ- **V**
 27, 3 ἴδωμεν] εἶδ- **V**
 29, 1 μεταδίδωμεν] -δίδωμεν **V**
 29, 3 εἰδότες] ἰδόντες **V**
 29, 4 ἐγγενήσωσι] γενήσωσιν **V**
 30, 5 ἡρήμωται] ἡρέμ- **V**
 32, 6 Θεοῦ Λόγος] Θεὸς Λόγ. **V**
 33, 5 βλέπομεν] -πωμεν **V**
 35, 2 χεῖρα] χήραν **V**
 35, 17 βουλαῖς] βολ- **V**
 38, 1 Ὡδε] ὅδε, ut vid., **V**
 40, 1 ἄλλον ἄγγελον] ἄγγ. ἄλλ. **V**
 42, 3 μέγαν] -γα **V**
 43, 20 κηρύξουσιν] -ξωσιν **V**
 44, 9 ὅψεσθε] -σθαι **V**
 47, 4 ἐστῶσαι] ἐστῶτες **V**

⁴²⁸ Από τα ατομικά σφάλματα του χειρογράφου επισημαίνονται τα πιο σημαντικά.

- 48, 10 τῶν om. **V**
 49, 32 γενόμενος] γενάμ- **V**
 50, 16 δύνανται] δύνασθαι **V**
 ἔχοντας] -ντα **V**
 50, 17 καθαρά om. **V**
 50, 19 σφαλλώμεθα] -μενα **V**
 53, 1 οὖν om. **V**
 55, 4 ἔχουσιν] -σα **V**
 55, 7 αὐτῶ] -τῶν **V**
 58, 2 ἀπωθεῖσθαι] -θέσθαι **V**
 59, 12 τῷ om. **V**
 60, 5 ἐν γαστρὶ] ἐγγαστρὶ **V**
 61, 22 ἔχουσιν] -σα **V**
 64, 11 καὶ usque δυσμῶν om. **V**
 65, 17 μου om. **V**

Ομάδα χ

Εδώ ανήκουν οι **ER** λόγω των κοινών συνδετικών σφαλμάτων και των παραλλαγών που παρουσιάζουν.

Συνδετικά λάθη των **ER**⁴²⁹

- 1, 9 ἐν usque γῇ] πίων καθαρά γῇ **ER**
 2, 15 ἀποκεκαλυμμένα] ἀποκεκρυμμένα **ER**
 3, 6 ὧν usque αὐτοῦ (l. 7) om. **ER**
 3, 15 Οὐδένα usque βδελύσσειται om. **ER**
 8, 5 παῖδα usque παρθένου (l. 6-7) om. **ER**
 17, 13 Συνετρίβη usque ἀποστέλλων (l. 14) om. **ER**
 18, 5 αὐτῶν usque σοφία om. **ER**
 27, 2 θηρίου] θυσιαστηρίου **ER**
 31, 9 προφήτης γίνεται om. **ER**
 38, 1 ἐπὶ alterum] ἐπὶ τὰ **ER**
 41, 31 οὐαὶ om. **ER**
 49, 1 τὸ ἀναβαῖνον] καταβαῖνον **ER**
 50, 4 χῆς] ζῶμα' **ER**
 54, 13 ἡμερῶν post ἐσχάτων add. **ER**
 61, 24 εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν] Ἰησοῦ Χριστοῦ **ER**

⁴²⁹ Από τα πολλά κοινά συνδετικά λάθη των **ER** επισημαίνονται μερικά χαρακτηριστικά.

Επειδή το *χφ. R* είναι μεταγενέστερο του *E* δεν μπορεί να αποτελεί προγονό του. Άλλωστε παρουσιάζει ατομικά χαρακτηριστικά σφάλματα:

Ατομικά σφάλματα του *R*⁴³⁰

- 5, 3 *ἐφαψαμένους*] *-μένων* *R*
- 8, 10 *οὖν* om. *R*
- 12, 5 *ἀεὶ* om. *R*
- 17, 9 *σοι* om. *R*
- 20, 10 *ἔτερον* om. *R*
- 32, 3 *ἄρκου*] *-κτου* *R*
- 49, 2 *αὐτόν* om. *R*
- 49, 38 *ὁμοίως βάσανον* om. *R*
- 56, 1-2 *Θεῶ* om. *R*

Όμως ούτε το *χφ. E* μπορεί να αποτελεί πρόγονο του *R*, γιατί επίσης παρουσιάζει ατομικά χαρακτηριστικά σφάλματα:

Ατομικά σφάλματα του *E*⁴³¹

- 1, 11 *Δέδια*] *διὰ* *E*
- 12, 5 *ἀεὶ*] *αἱ* *E*: om. *R*
- 15, 3 *αὐτοῦ* post *λαόν* add. *E*
ἀπορία post *Ἰσραήλ* add. *E*
- 15, 5 *λύσις* post *ἔτη* add. *E*
- 16, 5 *πόλεις*] *-λεις* *E*
- 17, 16 *ὕψηλῳ* usque *ὄρη* om. *E*
- 20, 2-20, 3 *καὶ ἀληθῆ* om. *E*
- 22, 5 *παρελεύσεται*] *παρὰ*- *E*
- 30, 10 *πόλεις*] *-λεις* *E*
- 36, 11 *τὰ* om. *E*
- 36, 16 *Βαβυλῶν*] *Βωβυλ*- *E*
- 43, 21 *καταγγέλλοντες*] *-γγέλοντας* *E*
- 49, 21 *δῶσιν*] *δώσουσιν* *E*
- 57, 1 *ἐρμηνεία* ante *Κριτὴν* add. *E*

⁴³⁰ Από τα λάθη του χειρογράφου αναφέρονται μερικά ενδεικτικά.

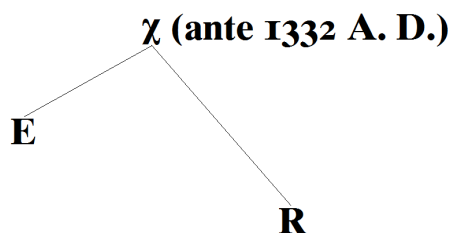
⁴³¹ Από τα λάθη του χειρογράφου επισημαίνουμε τα πιο σημαντικά.

64, 22 ὅσον iter. **E**

Άλλωστε ο γραφέας του **R**, αν αντέγραφε από τον **E**, θα έπρεπε να υποπέσει σε περισσότερα λάθη κατά τη διαδικασία της αντιγραφής, γιατί ο **E** είναι πυκνογραμμένος και η γραφή του είναι αρκετές φορές δυσανάγνωστη και αμφίβολη. Πάντως ο **E** έχει διατηρήσει καλύτερες γραφές από τον **R**, καθώς φαίνεται πως το πρωταρχικό ενδιαφέρον του αντιγραφέα του **R** ήταν ένα ευανάγνωστο κείμενο, παρά η διατήρηση της ορθής παράδοσης. Γι' αυτόν το λόγο ο Achelis υποστήριξε πως ο αντιγραφέας του **E** είχε πιο λόγια ενδιαφέροντα, ενώ του **R** πιο καλλιτεχνικά.⁴³²

Από τα παραπάνω είναι φανερό πως τα χφφ. **ER** κατάγονται από έναν κοινό πρόγονο **χ**, ο οποίος κατά τον ΙΕ΄ αι. βρισκόταν στη Γαλλία. Σχετικά με τη χρονολόγηση του χειρογράφου αυτού μόνο ένα στοιχείο είναι διαθέσιμο. Στο κεφ. 50, 4 οι **ER** σημειώνουν στη θέση του αριθμού *χξς'* τον αριθμό *ζωμα'*. Όπως παρατήρησε ο Achelis, ο αριθμός αυτός φαίνεται να δηλώνει το έτος 6841 από γενέσεως κόσμου, δηλαδή το 1332/1333 μ. Χ. Αξίζει να παρατηρηθεί επίσης πως το 1332 είναι το διπλάσιο του 666. Φαίνεται λοιπόν πως ο γραφέας του **χ** τοποθετούσε την εμφάνιση του Αντιχρίστου στο έτος 1332, χρονολογία που πρέπει να θεωρηθεί ως *terminus post quem* για τη συγγραφή του χειρογράφου αυτού.⁴³³

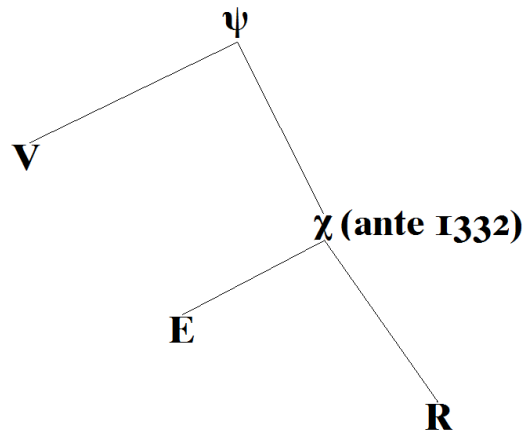
Επομένως η σχέση των μελών της ομάδας **χ** μπορεί να παρασταθεί με το ακόλουθο σχήμα:

⁴³² Ο. π., σ. 68.

⁴³³ Η. Achelis, ό. π., σ. 69 και υποσημ. 1.

Η κατάσταση της οικογένειας ψ μπορεί να παρασταθεί με το ακόλουθο σχήμα:

Το $\chi\phi$. **H**

Ο **H**, αν και είναι προγενέστερος των υπόλοιπων χειρογράφων, δεν μπορεί να είναι πρόγονός τους, γιατί παρουσιάζει ατομικά χαρακτηριστικά σφάλματα.

Ατομικά σφάλματα του **H**⁴³⁴

Titulus, 3 *Ἀπόδειξις* usque *γραφῶν* om. **H**

1, 5 *ταῦτα εὐφρανθῆς* om. **H**

2, 14 *καλῶς* om. **H**

2, 23 *ἐκτιθέντες*] *ἐντιθ-* **H**

3, 21 *Θεοῦ* om. **H**

3, 23 *Ἀγίου* om. **H**

4, 3 *συγκεράσας*] *συνκερ-* **H**

4, 12 *ὁ Πατήρ* om. **H**

6, 9 *εἰς* usque *ἔθνη* (l. 9-10) om. **H**

6, 15 *καὶ αὐτὸς* post *ἀναστήσει* transp. **H**

7, 3 *προσκυνήσουσί]* *-νήσωσιν* **H**

8, 1 *οὖν* om. **H**

11, 3 *ποίας]* *-αν* **H**

14, 11 *Γενέσει]* *γεννέσει* **H**

17, 7 *οἱ γίγαντες* om. **H**

18, 12 *στρώσουσι]* *στρώσωσιν* **H**

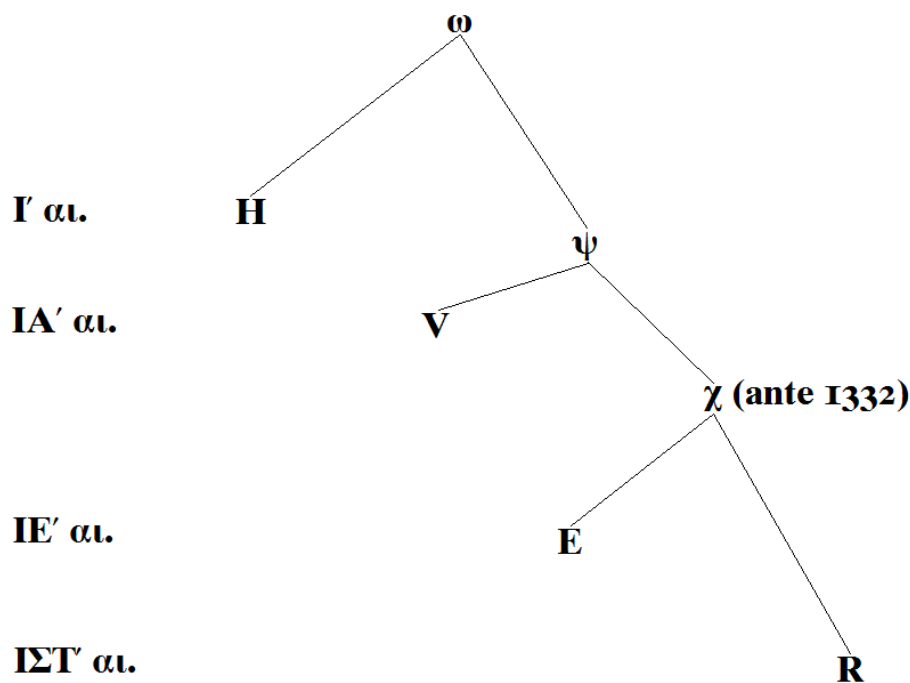
⁴³⁴ Από τα λάθη του χειρογράφου επισημαίνονται τα πιο χαρακτηριστικά.

- 18, 13 καταβιβάσουσί] -σωσιν **H**
- 19, 7 ἀργυροῖ om. **H**
- 20, 6 οὐ] σοῦ **H**
- 22, 3 προσηνέχθη] προσεῖχον **H**
- 25, 1 τέταρτον] τετραπλοῦν **H**
- 25, 5 τὰ ἔχνη] τέχνη **H**
- 26, 7 δουλεύουσιν] -σωσιν **H**
- 27, 3-27, 4 κατανοήσωμεν] -νόησον **H**
- 28, 4 Ῥωμαῖοι usque κρατοῦντες om. **H**
- 30, 1 οὐν, ὧ om. **H**
- 30, 9 γῆ] ἡ **H**
- 31, 1 οὐν om. **H**
- 31, 8 ἵνα usque δυνηθῇτε (l. 9) om. **H**
- 36, 10 ἀπήνεγκέ] ἀπήνικεν **H**
με om. **H**
- 38, 4 καὶ quartum usque ἐστι (l. 5) om. **H**
- 41, 26 ἡρημώθη om. **H**
- 44, 3 λέγων om. **H**
- 44, 5 ὦν om. **H**
- 44, 13 ἧτις om. **H**
- 44, 15 ἡμῶν om. **H**
- 44, 18 ὑπάρχουσιν om. **H**
- 46, 13 ποιήσουσι] -σωσι **H**
- 47, 4 τῆς γῆς om. **H**
- 47, 11 Καὶ usque τελῶσι om. **H**
- 49, 7 κατοικοῦντας] οἰκ- **H**
- 50, 14 ἀνθρώπου om. **H**
- 52, 7 τὰς usque χώρας (l. 8) om. **H**
- 52, 8 ταῖς usque ἐγγενήσει (l. 9) om. **H**
- 56, 7 λέγων om. **H**
- 57, 5 ὄντα om. **H**
- 59, 2 καταπατούμενοι om. **H**
- 59, 13 δι' usque Θεῷ (l. 12) om. **H**
- 61, 8-61, 9 φησὶν om. **H**
- 62, 8 Δανιὴλ usque ἐνενήκοντα (l. 9) om. **H**
- 64, 13-64, 14 πέπτωκεν om. **H**
- 65, 14 τοῦ πατρός μου om. **H**
- 65, 18 καὶ οἱ πόρνοι om. **H**
- 67, 3-67, 4 μετὰ πίστεως om. **H**

Από την αξιολόγηση των γραφών των χειρογράφων φαίνεται πως ο **H** είναι ανώτερος συγκριτικά με τα χφφ. της οικογένειας **ψ**, καθώς τις περισσότερες φορές παραδίδει καλύτερες γραφές. Η διαπίστωση αυτή ισχύει ακόμη και για τα χωρία της *Αγίας Γραφής* που παραθέτει ο συγγραφέας.⁴³⁵ Εντούτοις οι γραφές του **H** δεν είναι πάντοτε προτιμητέες.

2.2.3.4.3 Stemma codicum

Όλα τα παραπάνω μπορούν να συνοψισθούν στο σχήμα που ακολουθεί:

Stemma Codicum

2.2.4 Το κείμενο της *ΚΔ* στο *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου*

Πριν προχωρήσουμε στην έντυπη παράδοση του *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου*, πρέπει να γίνει λόγος για τον κλάδο της χειρόγραφης παράδοσης της *ΚΔ* που είχε

⁴³⁵ Η. Achelis, *Hippolytstudien...*, σ. 71, ο οποίος αξιοποιώντας τις παρατηρήσεις του W. Bousset (*Die Offenbarung Johannis*, Göttingen 1896, σ. 177 & υποσημ. 1) σχετικά με το κείμενο της *Αποκαλύψεως* διαπίστωσε την ανωτερότητα του **H**, όσον αφορά στις γραφές των χωρίων της *ΚΔ* που αυτός παραδίδει.

υπόψη του ο Ιππόλυτος, γιατί ως αρχαίος εκκλησιαστικός συγγραφέας αποτελεί πολύτιμο μάρτυρα για την αποκατάσταση του γνησίου κειμένου (textus genuinus) της ΚΔ.⁴³⁶ Πρώτος μάλιστα με τα χωρία της ΚΔ που παρατίθενται στο κείμενο του Ιππολύτου ασχολήθηκε ο περίφημος εκδότης της ΚΔ, ο J. Mill (ή Mills ή Millius, 1645-1707), ο οποίος προσπάθησε να διακρίνει ποια χωρία του Ιππολύτου παραδίδουν το γνήσιο κείμενο της ΚΔ.⁴³⁷

Με βάση τις παραλλαγές που παρουσιάζονται στα χειρόγραφα της ΚΔ οι ειδικοί ξεκίνησαν από τα μέσα του 18^{ου} την προσπάθεια να διακρίνουν ομάδες χειρογράφων ή αλλιώς τύπους κειμένου.⁴³⁸ Σήμερα γίνονται αποδεκτοί οι ακόλουθοι τέσσερις τύποι:⁴³⁹ α) Αλεξανδρινό,⁴⁴⁰ β) Δυτικό,⁴⁴¹ γ) Καισαρειανό⁴⁴² και

⁴³⁶ Λ. χ. στην έκδοση του A. Souter (*Novum Testamentum Graece: Textui a Retractoribus Anglis Adhibito Brevem Adnotationem Criticam Subiecit*, Oxford 1910) γίνονται 60 αναφορές στη μαρτυρία του Ιππολύτου εκ των οποίων τα 2/3 αφορούν στο κείμενο της *Αποκαλύψεως* (J. C. Fenton, *ό. π.*, σ. 3).

⁴³⁷ J. Mill, *ό. π.*, σσ. 62-63. Το απόσπασμα από το έργο του Mill φέρει τον τίτλο “De locis quibusdam Scriptorum sacrorum N. Test. quos aliter paullo quam in vulgatis codicibus exstant, legisse S. Hippolytus videtur, Cl. V. Johannis Millii observatio, ex ejus Prolegomenis in Novum Testamentum” και ανατυπώθηκε στις σσ. 33-34 της έκδοσης του J. A. Fabricius (*ό. π.*).

⁴³⁸ Για την επισκόπηση της έρευνας στον τομέα αυτόν κατά τα έτη 1881-1936 και τις σχετικές θεωρίες, βλ. F. G. Kenyon, *The Text of the Greek Bible*, London 1949, σσ. 170-196 (κεφ. VI, Textual Discoveries and Theories, 1881-1936).

⁴³⁹ Ι. Δ. Καραβιδόπουλος, *Εισαγωγή στην Καινή Διαθήκη*, Θεσσαλονίκη 2009 (ανατύπωση), σσ. 74-77 (από όπου κυρίως αντλούμε τα στοιχεία που παρατίθενται ακολούθως για τον κάθε τύπο κειμένου της ΚΔ). Για τον πλήρη κατάλογο των χειρογράφων της ΚΔ, τα οποία υπερβαίνουν στον αριθμό τα 5.600, βλ. K. Aland, M. Welte, B. Köster, K. Junack, *Kurzgefasste Liste der griechische Handschriften des Neuen Testaments*, Berlin – New York 1994. Για τα χφφ. των διαφόρων τύπων κειμένου της ΚΔ, βλ. E. & E. Nestle, B. & K. Aland, J. Karavidopoulos, C. M. Martini, B. M. Metzger, *Novum Testamentum Graece*, Stuttgart ²⁷1993, σσ. 16-22: 58-63.

⁴⁴⁰ Αυτός ο τύπος κατάγεται από την Αίγυπτο και μαρτυρείται από τους περισσότερους παπύρους, τους κώδικες Βατικανό και Σιναϊτικό, τον Κλήμεντα, τον Ωριγένη κ. ά.

⁴⁴¹ Δυτικό κείμενο. Η ονομασία του δικαιολογείται, γιατί επικράτησε κατά τον Β΄ αι. μ. Χ. στη Δύση. Μαρτυρείται από τις αρχαίες μεταφράσεις (λατινικές – συριακές), τους λατίνους εκκλησιαστικούς συγγραφείς, τον κώδικα Βέζα (D: codex Bezae Cantabrigiensis και codex Claromontanus) και ορισμένους παπύρους. Πολλοί επιστήμονες θεωρούν πως το κείμενο αυτό προέρχεται από την Αλεξάνδρεια. Το κείμενο του κώδικα Bezae Cantabrigiensis έχει εκδοθεί από τον F. H. Scrivener, *Bezae Codex Cantabrigiensis, being an exact Copy, in Ordinary Type, of the Celebrated Uncial Graeco-Latin Manuscript of the Four Gospels and Acts of the Apostles, Written Early in the Sixth Century, and Presented to the University of Cambridge by Theodore Beza, A. D. 1581, edited with a*

δ) Βυζαντινό ή Κοινό ή Εκκλησιαστικό ή Αυτοκρατορικό ή Κωνσταντινουπολιτανό⁴⁴³ κείμενο.

Πού θα μπορούσε όμως να ενταχθεί το κείμενο που είχε μπροστά του ο Ιππόλυτος κατά τη συγγραφή των έργων του;

Το 1882 ο F. J. A. Hort παρατήρησε πως το κείμενο του Ιππολύτου σχετίζεται με το δυτικό κείμενο,⁴⁴⁴ αλλά πρώτα ο E. Miller στην εργασία του J. W. Burgon⁴⁴⁵ και (κυρίως) ο H. C. Hoskier⁴⁴⁶ συνέδεσαν τον Ιππόλυτο με το βυζαντινό κείμενο της *ΚΔ* δημιουργώντας σύγχυση στο συγκεκριμένο ζήτημα.

Critical Introduction, Annotations, and Fascimiles by Frederick H. Scrivener, M. A., Cambridge 1864. Το κείμενο του κώδικα Claromontanus εξέδωσε πρώτος ο C. Tischendorf, *Codex Claromontanus*, sive Epistulae Pauli omnes Graece et Latine e codice Parisiensi celeberrimo nomine Claromontani [Codex Claromontanus, being the Greek and Latin of all the Epistles of Paul from the Celebrated Parisian Codex called Claromontanus], Leipzig, 1852. Το κείμενο και των δύο κωδίκων εξέδωσε ο E. H. Hansell, *Novum Testamentum Graece: antiquissimorum codicum textus in ordine parallelo dispositi, accedit collatio codicis sinaïtici*, Oxford 1864. Πρόκειται για τρίτομο έργο στο οποίο εκτίθεται σε παράλληλες στήλες το κείμενο μερικών εκ των πιο σημαντικών κωδίκων της *ΚΔ* (Σιναιτικός, Βατικανός, Αλεξανδρινός, Cantabrigiensis, Claromontanus κ. ά.)

⁴⁴² Παρουσιάζει ομοιότητες με το αλεξανδρινό κείμενο και μαρτυρείται από αρκετά χφφ. (**P**⁴⁶, **W**, **Θ**, **λ**, **φ**) και από τη γεωργιανή μετάφραση της *ΚΔ*. Πολλοί θεωρούν ότι το κείμενο αυτό μεταφέρθηκε από τον Ωριγένη στην Καισάρεια.

⁴⁴³ Το κείμενο αυτό βασίζεται στην αναθεώρηση του μάρτυρα Αντιοχείας Λουκιανού και μεταδόθηκε στην Κωνσταντινούπολη από τον Ιωάννη Χρυσόστομο. Το κείμενο διαδόθηκε και επικράτησε από τον Δ' αι. μ. Χ. σε όλη τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία και μετά το 1453 Έλληνες λόγιοι το μετέφεραν στη Δύση. Το κείμενο αυτό αποτελεί τη βάση του Textus Receptus της *ΚΔ*, χρησιμοποιείται στη λατρεία της Ορθόδοξης Ανατολικής Εκκλησίας και εκδίδεται συνεχώς με βάση την *Πατριαρχική Έκδοση* του 1904. Για περισσότερα βλ., Ι. Δ. Καραβιδόπουλο, "Τò Έκκλησιαστικό κείμενο τής Καινής Διαθήκης στη σύγχρονη έρευνα", Συλλογικός Τόμος, *Τιμητικό άφιέρωμα στòn όμότιμο Καθηγητή Κωνσταντίνο Δ. Καλοκύρη*, ΕΕΘΣ (1985) 289-327 και "Κριτικές εκδόσεις τής Καινής Διαθήκης κατὰ τὸν 20^ο αἰῶνα", Συλλογικός τόμος, *Τιμητικό άφιέρωμα στὸν Καθηγητὴ Αντώνιο-Αἰμίλιο Ταχιάο*, ΕΕΘΣ, νέα σειρά 8 (1998) 207-225· Δ. Ράιο, "Η editio princeps της πλανουδέας μετάφρασης του *De Trinitate*: Προβληματισμοί και προτάσεις", *Βελλά* 1 (2001) 103, υποσημ. 130.

⁴⁴⁴ F. J. A. Hort, *The New Testament in the Original Greek*, London 1882, Εισαγωγή σ. 113.

⁴⁴⁵ J. W. Burgon, *The Traditional Text of the Holy Gospels* (ed. E. Miller), London 1896, σ. 117.

⁴⁴⁶ H. C. Hoskier, *Codex B and Its Allies*, I, London 1914, σ. 427.

Τελικά η έρευνα έχει καταλήξει πως η άποψη του Hort βρίσκεται σε πιο σταθερή βάση, γιατί, όπως έδειξε ο J. C. Fenton, ο Ιππόλυτος στα έργα του χρησιμοποίησε κείμενο πολύ κοντινό στο δυτικό κείμενο της *ΚΔ*.⁴⁴⁷

Αυτή είναι ακριβώς η περίπτωση και του *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* για το οποίο ο Fenton παρατήρησε πως ο **Η** παρουσιάζει μικρότερη σχέση με το βυζαντινό κείμενο συγκριτικά με τους **ΕΡ**⁴⁴⁸ (και τον **V**, όπως διαπιστώνεται από την ανάγνωσή του). Το στοιχείο αυτό δείχνει πως η ομάδα **β** δέχθηκε περισσότερες επεμβάσεις από τους βυζαντινούς αντιγραφείς. Ο ερευνητής παρατήρησε ακόμη πως, όσες φορές τα χφφ. των ιππολύτειων έργων παρουσιάζουν ομοιότητες με το βυζαντινό κείμενο, αυτό συμβαίνει επειδή οι αντιγραφείς “διόρθωσαν” το δυτικό κείμενο με βάση το βυζαντινό, το οποίο γνώριζαν και θεωρούσαν σωστό. Σύμφωνα με τα παραπάνω ο Fenton εντόπισε 22 περιπτώσεις στις οποίες ο Achelis σε διάφορα χωρία της *ΚΔ* που παρατίθενται στο *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* προτίμησε εσφαλμένα τη μαρτυρία χειρογράφων που ακολουθούν το βυζαντινό κείμενο, και πρότεινε τις αντίστοιχες διορθώσεις.⁴⁴⁹

Κοντά στις απόψεις του Fenton βρίσκονται οι απόψεις του C. D. Osburn, ο οποίος δεν είχε υπόψη του, όπως φαίνεται, την εργασία του προηγούμενου ερευνητή. Ο Osburn μελετώντας το κείμενο των *Επιστολών* του Παύλου στα έργα του Ιππολύτου και αξιοποιώντας στατιστικές μεθόδους απέδειξε πως ο Ιππόλυτος παρουσιάζει συνάφεια με ένα πιο δυτικό κείμενο, ενώ στα σημεία, όπου απομακρύνεται από αυτό, φαίνεται πως πλησιάζει στο αλεξανδρινό κείμενο και όχι στο βυζαντινό.⁴⁵⁰ Με αυτά τα στοιχεία ο Osburn αναίρεσε τις απόψεις του Hoskier και ουσιαστικά επιβεβαίωσε τις παρατηρήσεις του Fenton για το δυτικό κείμενο στο έργο του Ιππολύτου.

Είναι ευνόητο πως οι διορθώσεις του Fenton λαμβάνονται σοβαρά υπόψη στη διόρθωση του κειμένου της παρούσας έκδοσης.

⁴⁴⁷ J. C. Fenton, *ό. π.*, σσ. 7-13.

⁴⁴⁸ *Ο. π.*, σ. 20.

⁴⁴⁹ *Ο. π.*, σσ. 18-21. Στην περίπτωση που μια δυτική γραφή είναι ταυτόχρονα και βυζαντινή ο J. C. Fenton (*ό. π.*, σσ. 19-20) προτείνει αυτή να γίνει αποδεκτή, αν την παραδίδει ο **Η**, ή να απορριφθεί, αν την παραδίδουν οι **ΕΡ**. Είναι φανερό πως κι εδώ η αξιολόγηση των χειρογράφων καθορίζει τα κριτήρια επιλογής της ορθής γραφής.

⁴⁵⁰ C. D. Osburn, “The Text of the Pauline Epistles in Hippolytus of Rome”, *The Second Century* 2 (1982) 97-124.

2.2.5 Η έντυπη παράδοση

2.2.5.1 Σχέδια έκδοσης του έργου

Πριν προχωρήσουμε στην περιγραφή των εκδόσεων του έργου, πρέπει να αναφερθούν δύο σχέδια έκδοσης του *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* του Ιππολύτου που δεν υλοποιήθηκαν ποτέ.

Πρώτον, ο J. Mill σκόπευε να εκδώσει τα έργα του Ιππολύτου, αλλά τον πρόλαβε ο θάνατος. Οι σημειώσεις του για την έκδοση αυτή πέρασαν στα χέρια του J. W. Janus, αλλά και αυτός απεβίωσε, πριν προλάβει να προχωρήσει στην έκδοση του *corpus*.⁴⁵¹ Οι σημειώσεις αυτές έχουν οριστικά απολεσθεί.

Αντίθετα διασώζονται στον κώδικα Parisinus Suppl. Gr. 870 οι σημειώσεις της σχεδιαζόμενης έκδοσης του κειμένου του *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* από Βενεδικτίνους μοναχούς στη Γαλλία κατά τον ΙΗ΄ αι.

Not.Ben. Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη, Suppl. Gr. 870

ΙΗ΄ αι.· Χαρτί· 339 φφ.· 18-40 γραμμές ανά σελίδα

Περιεχόμενα: Σημειώσεις σε έργα διαφόρων εκκλησιαστικών συγγραφέων, περιγραφές κωδίκων και διάφορα αποσπάσματα.

Τα φφ. 100-105 φέρουν τον τίτλο “Collation d’un Manuscrit de S. Remi de Reims, de L’ Ouvrage de S. Hippolyte De Antichristo sur l’edition du P. Combefis, dans son dernier auctuaire de la Bibliotheque Peres a Paris 1672. Parte prima” και περιλαμβάνουν τη σύγκριση του **R** με την έκδοση του P. Combefis (1672). Τα φφ. 106-110 (φ. 111 κενό) φέρουν τον τίτλο *τοῦ μακαριωτάτου Ιππολύτου ἐπισκόπου καὶ μάρτυρος ρώμης ἀπόδειξις ἐκ τῶν Ἀγίων γραφῶν περὶ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου. εὐόδου πάτερ. Βουληθέντος etc.* (sic) και περιέχουν τη σύγκριση του **E** με την editio princeps (1661). Η γραφή είναι μικρογράμματα με συντομογραφίες, αιωρήσεις και συνενώσεις γραμμάτων. Τα φφ. 100-105 είναι γραμμένα μόνο στη recto πλευρά. Αν και δεν είναι τίποτα γνωστό σχετικά με το πρόσωπο που αντέβαλε τα χειρόγραφα, από την εξέταση του γραφικού χαρακτήρα στα φφ. 100-110 υποδηλώνεται η ύπαρξη δύο διαφορετικών γραφέων, ο πρώτος εκ των οποίων συνέγραψε τα φφ. 100-105 και ο δεύτερος τα φφ. 106-110.

⁴⁵¹ W. Smith, *ό. π.*, σ. 491.

Βιβλιογραφία:

Omont H., *ό. π.*, σ. 319.

2.2.5.2 Οι εκδόσεις του έργου**Gud. 1. Gudiana (1661)**

M. Gudius, *Ἱππολύτου Ἐπισκόπου καὶ μάρτυρος ἀποδείξις περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου ἐκ τῶν ἀγίων γραφῶν*. Marquardus Gudius ex duobus Mss. Codicibus nunc primum in lucem edidit, Typographia Cramosiana, Lutetiae Parisiorum 1661.

Στην πρώτη σελίδα ο εκδότης αφιερώνει το έργο στον C. P. C. Schönnemann, ενώ στις ακόλουθες σελίδες, που κατέχουν τη θέση εισαγωγής, περιγράφεται η ανακάλυψη των δύο χειρογράφων του κειμένου του Ιππολύτου⁴⁵² κατά το ταξίδι του Gudius στη Γαλλία το καλοκαίρι του 1660.⁴⁵³ Ο Gudius δεν προχώρησε αμέσως στην έκδοση αυτών των χειρογράφων για την ανεύρεση των οποίων η βοήθεια της τύχης αποτέλεσε καταλυτικό παράγοντα, όπως ο ίδιος ομολογεί,⁴⁵⁴ εντούτοις η έκδοση πραγματοποιήθηκε μόνο ύστερα από παρότρυνση φιλικών του προσώπων και λόγω της επιθυμίας του ιδίου να διακριθεί.⁴⁵⁵

Όμως η έκδοση του έργου δεν ήταν και τόσο εύκολη υπόθεση. Το 1556 ο I. Picus είχε εκδώσει ως έργο του Ιππολύτου το έργο *Περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου*.⁴⁵⁶ Η εργασία του Gudius θα αντιμετωπιζόταν πιθανώς με επιφύλαξη από την επιστημονική κοινότητα, τουλάχιστον ως προς το θέμα της γνησιότητας του πρόσφατα ανακαλυφθέντος κειμένου. Γι' αυτόν το λόγο ο εκδότης επικαλούμενος τη μαρτυρία του Ιερωνύμου⁴⁵⁷ προσπαθεί να αποδείξει πως το κείμενο που είχε

⁴⁵² Ο R εντοπίστηκε στην περιοχή των Ρέμων στη Βόρεια Γαλλία. Ο E βρέθηκε και πάλι στη Γαλλία και συγκεκριμένα στην περιοχή των Εβουροβίκων (Gudius M., *ό. π.*, σσ. i-ii).

⁴⁵³ H. Achelis, *Hippolytstudien...*, σ. 69.

⁴⁵⁴ M. Gudius, *ό. π.*

⁴⁵⁵ *Ο. π.*

⁴⁵⁶ Τα πλήρη στοιχεία αυτής της έκδοσης είναι: I. Picus, *Τοῦ Μακαριωτάτου Ἱππολύτου, ἐπισκόπου καὶ μάρτυρος, λόγος περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου, καὶ περὶ τοῦ ἀντιχρίστου, καὶ εἰς τὴν δευτέραν παρουσίαν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ*. Ἐξεδόθη ἐπιμελείᾳ τοῦ ἐπιφανεστάτου προέδρου Ἰωάννου Πίκου, Parisiis 1556.

⁴⁵⁷ *De Vir. Ill.* 61. Στο χωρίο αυτό γίνεται λόγος για τα έργα του Ιππολύτου και ανάμεσα σε αυτά εντάσσεται το έργο με τον τίτλο *De Antichristo*. Το γεγονός αυτό είναι κατά τον M. Gudius αρκετό να αποδείξει πως το κείμενο που ανακάλυψε ο ίδιος είναι το αυθεντικό έργο του Ιππολύτου, καθώς

εκδώσει ο Picus δεν ήταν γνήσιο έργο του Ιππολύτου.⁴⁵⁸ Δείχνοντας μεγάλη εμπιστοσύνη σε αυτήν τη μαρτυρία και επικρίνοντας το ψευδεπίγραφο έργο, ο Gudius θα επιδοθεί, ίσως και λόγω του νεανικού ενθουσιασμού του, σε μια επίθεση εναντίον του Picus, η οποία σε σημεία ξεπερνά τα όρια της ευγένειας.⁴⁵⁹ Ο προηγούμενος εκδότης θα κατηγορηθεί για έλλειψη υπομονής, επιπολαιότητα, ακρισία και απερισκεψία, ενώ οι υποστηρικτές του θα κατηγορηθούν για κακοβουλία, ακρισία και έλλειψη ικανότητας να διακρίνουν την αλήθεια.⁴⁶⁰ Πάντως ο Gudius προσπαθεί να δικαιολογήσει τη φραστική επίθεσή του τονίζοντας σε αρκετά σημεία της εισαγωγής του πως ο σκοπός του είναι να αποκατασταθεί η αλήθεια. Εντούτοις δεν επιχείρησε πιο αναλυτική κριτική του ζητήματος της γνησιότητας του *Περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου*, επισημαίνοντας πως δεν ήταν αυτός ο αντικειμενικός σκοπός του.

Οι ακόλουθες σελίδες (1-102) καλύπτονται από το βασισμένο στους **R** και **E** κείμενο του Ιππολύτου. Το κείμενο έχει τυπωθεί σε μια στήλη 18 γραμμών ανά σελίδα και η γραφή του θυμίζει έντονα γραφή χειρογράφων της εποχής, καθώς είναι μικρογράμματα με πλήθος αιωρήσεων, συμπλεγμάτων και συνδυασμών γραμμάτων, ενώ δεν λείπουν οι γνωστές από χειρόγραφα της εποχής βραχυγραφίες (ταχυγραφικά σύμβολα). Ο εκδότης σημειώνει ενίοτε στο περιθώριο σύντομα σχόλια, παραλλαγές των χειρογράφων, δικές του διορθωτικές προτάσεις ή τις παραπομπές για τα βιβλικά χωρία που παρατίθενται στο κείμενο του Ιππολύτου. Επίσης σε σημεία όπου προβαίνει σε διόρθωση σημειώνει τη γραφή των χειρογράφων στο περιθώριο.

Το κείμενο δεν διαιρείται σε κεφάλαια, αλλά χωρίζεται σε επτά μεγάλες ενότητες (A ... G), σύμφωνα με την αρίθμηση που υπάρχει στην κάτω δεξιά ωα της κάθε σελίδας. Οι ενότητες αυτές (εκτός από την τελευταία) αντιστοιχούν σε 16-17 σελίδες κειμένου.⁴⁶¹

Στο κείμενο υπάρχουν διάσπαρτες τυπογραφικές αβλεψίες και πολλές λανθασμένες επιλογές στη στίξη.⁴⁶² Αρκετά από αυτά τα λάθη διορθώθηκαν από τους μεταγενέστερους εκδότες, μερικοί όμως από τους οποίους δεν υιοθέτησαν ορισμένες σωστές επιλογές του Gudius.

υπάρχει απόλυτη αντιστοιχία ανάμεσα στον ελληνικό τίτλο (των χειρογράφων κωδίκων) και το λατινικό που παραθέτει ο Ιερώνυμος (M. Gudius, *ό. π.*, σσ. v-vi).

⁴⁵⁸ M. Gudius, *ό. π.*, σσ. ii-iv.

⁴⁵⁹ M. Gudius, *ό. π.*, σσ. iii-iv.

⁴⁶⁰ *Ο. π.*

⁴⁶¹ A = σσ. 1-16; B = σσ. 17-32; C = 33-48; D = 49-64; E = 65-80; F = 81-96; G = 97-102 (+ 2 σσ. του epilόγου).

⁴⁶² Θα είναι αρκετό να αναφερθεί η εκτεταμένη χρήση της άνω τελείας, ακόμη και σε σημεία όπου πρέπει να προτιμηθεί το κόμμα ή η τελεία, η χρήση της βαρείας ακριβώς πριν από κόμμα, η επιμονή του εκδότη να θέτει κόμμα πριν από το *καὶ* κ.ο.κ.

Στον επίλογο⁴⁶³ ο Gudius προσπαθεί να διαλύσει τις υπόνοιες οι οποίες τυχόν έχουν παραμείνει στον αναγνώστη σχετικά με τη γνησιότητα του κειμένου που προηγήθηκε, επικαλούμενος τη μαρτυρία του Φωτίου.⁴⁶⁴ Στη μαρτυρία αυτή γίνεται λόγος για δύο έργα του Ιππολύτου: το *Εἰς Δαν.* και το *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου*. Ο Φώτιος παρατηρεῖ πως στο *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* “ἡ τε αὐτὴ τοῦ λόγου ἰδέα διαπρέπει καὶ τὸ τῶν νοημάτων ἀπλούστερον καὶ ἀρχαιότροπον.” Με αυτόν τον τρόπο δικαιολογείται επαρκῶς η απλότητα των νοημάτων και του λόγου, ιδιότητες οι οποίες θα μπορούσαν να προσμετρηθούν στα αρνητικά του έργου.⁴⁶⁵

Τέλος ο Gudius προσπαθεί να δικαιολογήσει τον τίτλο που αποδίδουν στο κείμενο του Ιππολύτου η χειρόγραφη παράδοση και ο Φώτιος. Επισημαίνει πως ο τίτλος *Περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου*, που διαβάζεται στα χειρόγραφα, και ο τίτλος *Περὶ Χριστοῦ καὶ Ἀντιχρίστου* του Φωτίου δεν ανταποκρίνονται ακριβῶς στο περιεχόμενο του έργου, αφού το θέμα του έργου είναι ο Αντίχριστος και όχι ο Ιησούς. Κατά τη γνώμη του εκδότη το σφάλμα αυτό πρέπει να οφείλεται σε κάποιο λάθος της χειρόγραφης παράδοσης. Ἄλλωστε, κατά τη γνώμη του Gudius βαραίνει περισσότερο η μαρτυρία του Ιερωνύμου, ο οποίος χρονικά βρίσκεται πιο κοντά στον Ιππόλυτο και χαίρει μεγαλύτερης εκτίμησης από τον εκδότη,⁴⁶⁶ ὅπως και από το σύνολο της Ρωμαιο-Καθολικῆς Εκκλησίας.

Εν κατακλείδι, θα λέγαμε πως η συμβολή του Gudius υπήρξε πολύ σημαντική, γιατί κατέστησε γνωστό στην επιστημονική κοινότητα ένα έργο του Ιππολύτου, του οποίου η αξία και η γνησιότητα δεν μπορεί να αμφισβητηθεί. Δεύτερον, επιβεβαίωσε τις αντιρρήσεις που είχαν εκφραστεί ως προς τη γνησιότητα του *Περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου*.⁴⁶⁷

Comb. 2. Combefisiana (1672)

F. Combefis, *Bibliothecae graecorum patrum auctarium novissimum*, I, S. Mabre-Cramoisy, Parisiis 1672.⁴⁶⁸

⁴⁶³ Στον επίλογο δεν υπάρχει αρίθμηση σελίδων, αλλά συμβατικά μπορούμε να τις αριθμήσουμε ως 103-104.

⁴⁶⁴ *Βιβλιοθήκη* 202.

⁴⁶⁵ M. Gudius, *ό. π.*, σσ. 103-104.

⁴⁶⁶ *Ο. π.*, σ. 104.

⁴⁶⁷ Για το θέμα αυτό, βλ. στο κεφάλαιο 3.1.1.

⁴⁶⁸ Ο εκτενής τίτλος είναι: *Bibliothecae Graecorum Patrum Auctarium Novissimum, in quo varia Scriptorum Ecclesiasticorum, Antiquioris, medii & vegetis aevi, Opuscula. Flavii Josephi, S. Hippolyti Episc. & Mart., S. Methodii Episc. & Mart., Clementis Stromatei, Severiani Gabal. Episc., Photii Patriarch. C. P., Nicetae Paphlagonis, Alexandri Lycopolit., Didymi Alexandrini, Manuelli*

Η έκδοση αυτή αποτελεί μια προσπάθεια να συγκεντρωθούν σε ένα ογκώδες συλλογικό έργο κείμενα εκκλησιαστικών συγγραφέων στα οποία ο εκδότης (και Δομινικανός μοναχός), Fr. Combefis (1605-1679), προσθέτει τη δική του μετάφραση στα Λατινικά και δικά του σχόλια. Πρόκειται για την πρώτη συλλογική έκδοση έργων Ελλήνων εκκλησιαστικών συγγραφέων στην οποία περιλαμβάνεται το *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* του Ιππολύτου. Και αυτή η έκδοση προέρχεται από το τυπογραφείο του S. Mabre-Cramoisy, όπως και η editio princeps.

Στις πρώτες σελίδες⁴⁶⁹ βρίσκεται η αφιέρωση “Eminentissimis Cardinalibus, Illustrissimis Reverendissimisque Archiepiscopis, Episcopis, Universoque Ecclesiae Gallicane Clero.” Ο εκδότης αφιερώνει το έργο του στον Κλήρο της Εκκλησίας της Γαλλίας, τον οποίο προσφωνεί με πολύ κολακευτικούς χαρακτηρισμούς,⁴⁷⁰ και τον παρακαλεί να γίνει κριτής του έργου του,⁴⁷¹ ζητώντας την επιείκεια της κρίσης των κληρικών αυτών, ενώ παράλληλα επισημαίνει τη χρησιμότητα των κειμένων που εκδίδει, τα οποία αποκαλεί *Theologiae lumina*.⁴⁷² Όπως επισημαίνει ο εκδότης, με τα έργα αυτά θα μπορέσει ο Κλήρος της Γαλλίας να καταπολεμήσει τις αιρέσεις, οι οποίες παρουσιάζονται ως “hydra compressa & palpitante propeque extincta”.⁴⁷³

Το κείμενο του *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* του Ιππολύτου συνοδεύεται από μετάφραση του Combefis στα Λατινικά και βρίσκεται στις σσ. 26-50 του πρώτου τόμου της έκδοσης,⁴⁷⁴ ενώ στις σσ. 57-62 παρατίθενται μερικά σχόλια του εκδότη σχετικά με την κριτική και ερμηνεία του κειμένου.⁴⁷⁵

Calecae, Ord. Praed. Et aliorum; quorum tractatus proxima post Monitum Lectorem pagina indicat. Fr. Franciscus Combefis, Ordinis F. F. Praedicatorum Provinciae sancti Ludovici strictioris observantiae, pleraque nova produxit: omnia recensuit, suaque vena Latio reddidit, ac continuis Notis illustravit. Excudit Aegidius Hotot, Bibliop. Aurelian. Et Parisiis, venundat Sebastianus Mabre-Cramoisy, Regis Typographus, viâ Jacobaeâ, sub Ciconiis. 1672. Cum Privilegio Regis Christianissimi. 4°

⁴⁶⁹ Ο. π., σσ. ii – v.

⁴⁷⁰ Ο. π., passim. Πρόκειται ουσιαστικά για captatio benevolentiae.

⁴⁷¹ Ο. π., σ. iii

⁴⁷² Ο. π., σ. iv

⁴⁷³ Ο. π.

⁴⁷⁴ Το κείμενο και η μετάφραση κατανέμονται σε δύο στήλες. Στις σελίδες περιττού αριθμού το αρχαίο ελληνικό κείμενο τυπώνεται στην αριστερή στήλη και η λατινική μετάφραση στη δεξιά, ενώ στις σελίδες άρτιου αριθμού συμβαίνει το αντίστροφο.

⁴⁷⁵ Είναι ενδιαφέρον επίσης να σημειωθεί πως οι σσ. 50-56 καλύπτονται από ένα απόσπασμα του Ιππολύτου με τον τίτλο *Εἰς τὴν Σωσάνναν*, ενώ η σελίδα 63 περιέχει σχόλια του εκδότη στο κείμενο αυτό. Ουσιαστικά πρόκειται για απόσπασμα του *Εἰς Δαν*. (1, 5-1, 33).

Στην πρώτη κιόλας σημείωση, ο Combefis θα σπεύσει να επικρίνει τον προηγούμενο εκδότη του έργου για πολλές παρατυπίες,⁴⁷⁶ ενώ στη συνέχεια θα υποστηρίξει με ζήλο τις δικές του διορθώσεις στο υπολύτριο κείμενο. Αξιοσημείωτο είναι επίσης πως θα λάβει αντίθετη προς τον Gudius θέση, όσον αφορά στον τίτλο του κειμένου, υποστηρίζοντας πως ο τίτλος *Περὶ Χριστοῦ καὶ Ἀντιχρίστου* είναι απολύτως γνήσιος.⁴⁷⁷

Το κείμενο έχει τυπωθεί σε μια στήλη 58 κατά μέσο όρο γραμμών ανά σελίδα και η γραφή θυμίζει έντονα τη γραφή της προηγούμενης έκδοσης (βλ. παραπάνω). Ο εκδότης σημειώνει στο περιθώριο, δίπλα από τη λατινική μετάφραση, λίγα σύντομα σχόλια και τις παραπομπές για τα βιβλικά χωρία που παρατίθενται στο κείμενο του Ιπολύτου.

Μολονότι το κείμενο του Combefis βασίζεται σε αυτό της προηγούμενης έκδοσης, οι ενίοτε τολμηρές διορθώσεις που υιοθετούνται, οι προσθήκες ή παραλείψεις (λέξεων ή φράσεων κειμένου) και τέλος οι διαφορές στη στίξη (συμπεριλαμβανομένων αρκετών λανθασμένων επιλογών, τυπογραφικών σφαλμάτων και αβλεψιών) διαφοροποιούν ως ένα βαθμό το κείμενο σε σύγκριση με την προηγούμενη έκδοση.⁴⁷⁸ Πρέπει επίσης να σημειωθεί πως ο εκδότης αξιοποίησε στο κείμενο τις κριτικές παρατηρήσεις του T. Le Fèvre (T. Faber, 1615-1672).⁴⁷⁹ Για αυτές όμως θα γίνει λόγος παρακάτω (βλ. κεφ. 2.2.5.3).

⁴⁷⁶ F. Combefis, *ό. π.*, σσ. 57 (κυρίως): 58-62 (σποραδικά). Πάντως ο Combefis θα αναγνωρίσει πως ο Gudius ήταν πιο μορφωμένος σε σύγκριση με τους νέους της ηλικίας του και με έφεση στη μάθηση (“*Adolescens supra aetatem eruditus ac verè φιλομαθής ... Marquardus Gudius Batavus*”), κατηγορώντας κυρίως το νεαρόν της ηλικίας του για τα σφάλματα στα οποία εκείνος υπέπεσε (*ό. π.*, σ. 57).

⁴⁷⁷ *Ο. π.*, σσ. 57-58.

⁴⁷⁸ Τα παραδείγματα που θα μπορούσαν να αναφερθούν είναι πάρα πολλά: π. χ. άλλοτε απουσιάζουν τόνοι ή (και) πνεύματα (ειδικά αν πρέπει να σημειωθούν στο πρώτο γράμμα της λέξης), ενώ ο τόνος ή (και) το πνεύμα τοποθετείται στο πρώτο γράμμα της διφθόγγου. Άλλοτε πάλι οι τόνοι και τα πνεύματα δεν τοποθετούνται ακριβώς πάνω από το αντίστοιχο γράμμα, σημειώνεται βαρεία πριν από τελεία ή κόμμα, και συχνά παρουσιάζονται προβλήματα στην έγκλιση του τόνου και τη χρήση των τελικών συμφώνων. Πολύ συχνά συγχέεται η χρήση τελείας, κόμματος και άνω τελείας, ενώ πολλές φορές ο εκδότης θέτει κόμμα πριν από το *καὶ* ή στη θέση όπου πρέπει να προτιμηθεί η άνω τελεία. Επίσης ενίοτε λέξεις βρίσκονται τόσο κοντά, ώστε να δίνουν την εντύπωση στον αναγνώστη πως ενώνονται. Άξια προσοχής είναι τέλος η επιλογή του Combefis να θέτει ορισμένα προσηγορικά ονόματα (λ. χ. Πατέρες, προφήτης) με κεφαλαίο το πρώτο γράμμα, γεγονός που δεν προκαλεί συνήθως προβλήματα. Στην περίπτωση όμως που προκύπτει κύριο όνομα (λ. χ. *Μακάριος*, κεφ. 1, 20), δημιουργείται πρόβλημα στο κείμενο. Τέλος γράμματα ή τόνοι είναι ενίοτε μισοσβησμένοι (ίσως λόγω παλαιότητας του τόμου που αναγνώσαμε ή τυπογραφικού ελλατώματος), γεγονός που καθιστά δύσκολη την ανάγνωσή τους.

⁴⁷⁹ T. le Fèvre, *ό. π.*

Σε γενικές γραμμές η έκδοση αυτή πρόσφερε ελαφρώς καλύτερο κείμενο σε σύγκριση με την *editio princeps*. Πέραν αυτού ο εκδότης προσέφερε τη λατινική μετάφραση του κειμένου, που το συνόδεψε στις επόμενες τρεις εκδόσεις, και εισήγαγε τον μέχρι και σήμερα διατηρούμενο χωρισμό του κειμένου σε κεφάλαια. Σε μερικές περιπτώσεις φαίνεται πως η διάρθρωση αυτή βασίστηκε στον **R**, όμως σε πολλές περιπτώσεις αποτελεί προσωπική επιλογή του εκδότη.

Fabr. 3. Hamburgensis Fabriciana (1716)

J. A. Fabricius, *S. Hippolyti Episcopi et Martyris Opera, non antea collecta, et partem nunc primum e Mss. in lucem edita Graece et Latine ... curante Jo. Alberto Fabricio, Lipsiensi, SS. Theol. D. et Prof. Publ. In Gymnasio Hamburgensi, Sumtu Christiani Liebezeit, Hamburgi 1716.*

Πρόκειται για συνολική έκδοση των έργων του Ιππολύτου, η οποία πραγματοποιήθηκε από τον Πάστορα J. A. Fabricius (1668-1736)⁴⁸⁰ και προέρχεται από το τυπογραφείο του C. Liebezeit στο Αμβούργο.

Στην αρχή της έκδοσης⁴⁸¹ υπάρχει η αφιέρωση στον D. Henricus Pippingius⁴⁸² και στη συνέχεια ο εκδότης παραθέτει μια εισαγωγή *Ad lectorem*,⁴⁸³ όπου δικαιολογείται η απόφασή του να προχωρήσει σε συγκεντρωτική έκδοση των έργων του Ιππολύτου, ενώ αναφέρονται κατά σειρά τα έργα που περιλαμβάνει η συλλογή, καθώς και οι εκδόσεις από τις οποίες αντλείται το κάθε κείμενο. Αξίζει να σημειωθεί πως πρώτο στη σειρά των κειμένων τυπώνεται το *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου*, ενώ στο παράρτημα βρίσκεται το ψευδο-ιππολύτειο *Περὶ συντελείας τοῦ κόσμου*, καθώς και έργα του Ιππολύτου Θηβαίου.

Κατόπιν εκτίθενται οι διαθέσιμες μαρτυρίες για τον Ιππόλυτο, οι οποίες συνοδεύονται από σχόλια του Fabricius και άλλων μελετητών (κυρίως του S. le Moigne), και πραγματοποιείται η σχετική με το ιππολύτειο πρόβλημα συζήτηση,⁴⁸⁴ ενώ στις σσ. xiii-xxi γίνεται λόγος για το μαρτύριο του Ιππολύτου.⁴⁸⁵

⁴⁸⁰ Ο J. A. Fabricius υπήρξε σύμφωνα με τον U. von Wilamowitz-Moellendorff “αυτόφωτο αστέρι, τουλάχιστον ίσου μεγέθους προς τους πολύ πιο κραυγαλέα επαινούμενους ξένους καθηγητές” (ό. π., σ. 188). Πρόκειται ουσιαστικά για πολυῖστορα μελετητή που ασχολήθηκε τόσο με τους αρχαίους συγγραφείς (Χριστιανούς και μη), όσο και με τους βυζαντινούς (U. von Wilamowitz-Moellendorff, ό. π., σσ. 188-190).

⁴⁸¹ J. A. Fabricius, ό. π., σ. iii.

⁴⁸² “Theologo celebratissimo ac summe venerando Praesuli D. Henrico Pipingio, a Consiliis Ecclesiasticis et Concionibus Sacris Primariis in Aula Regia atque Electorali Dresdensi.”

⁴⁸³ Ο. π., σσ. v-viii.

⁴⁸⁴ Ο. π., σσ. viii-xii.

Στη συνέχεια παρουσιάζεται ονομαστικός κατάλογος των (τότε) αμφιβαλλόμενων *Κανόνων* του Ιππολύτου που χρησιμοποιούνται στην Εκκλησία της Αιθιοπίας.⁴⁸⁶

Αν και στην επόμενη σελίδα αναφέρεται ότι έπεται το κείμενο του *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* του Ιππολύτου, ο αναγνώστης διαπιστώνει πως η σελίδα περιλαμβάνει έναν πίνακα περιεχομένων του τόμου, ενώ ακολουθούν οι μαρτυρίες για το *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου*.⁴⁸⁷

Το αρχαίο κείμενο βρίσκεται στις σσ. 4-33. Σε κάθε σελίδα υπάρχουν δύο στήλες, η αριστερή εκ των οποίων καλύπτεται από το αρχαίο κείμενο και η δεξιά από τη λατινική μετάφραση του Combefis. Τόσο το αρχαίο ελληνικό κείμενο, όσο και η λατινική μετάφραση υπερβαίνουν τις 40 γραμμές ανά σελίδα και ο αριθμός αυτός αυξομειώνεται ανάλογα με τον όγκο των σχολίων στο κάτω μέρος της σελίδας. Τα σχόλια αυτά περιλαμβάνουν παρατηρήσεις κριτικής (και όχι μόνο) φύσεως του Fabricius και άλλων μελετητών. Αξιοσημείωτο είναι επίσης πως ο εκδότης παραθέτει πολλές φορές γραφές των προηγούμενων εκδοτών,⁴⁸⁸ συμπεριλαμβανομένων των παρατηρήσεων του Gudius στον κώδικα Guelferbytanus Gudianus Lat. 290 (βλ. κεφ. 2.2.5.3). Πρόκειται για έναν πρώιμο *apparatus criticus*, εμπλουτισμένο με ερμηνευτικά σχόλια.

Στις σσ. 33-34 παρατίθεται ένα πολύ ενδιαφέρον κείμενο με τις απόψεις του J. Mill για τα χωρία που αντλεί ο Ιππόλυτος από την *ΚΔ*,⁴⁸⁹ και ακολουθούν μερικές ακόμη μαρτυρίες (λ. χ. του Νικηφόρου Κάλλιστου) για το *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* και η εισαγωγή της έκδοσης του Gudius.

Στην έκδοση του Fabricius πραγματοποιούνται πολλές επιτυχημένες διορθώσεις, αποκαθίστανται κάποια χωρία που παρέλειψε ο προηγούμενος εκδότης, και διορθώνεται σε ορισμένες περιπτώσεις η στίξη του κειμένου, αν και

⁴⁸⁵ Συγκεκριμένα οι σσ. xiii-xiv περιέχουν τις απόψεις του T. Ruinart για το μαρτύριο του Ιππολύτου και τον *Ύμνο* του Προυδέντιου (“Theodorici Ruinarti, Admonitio in Martyrium sancti Hippolyti”), οι σσ. xiv-xx περιλαμβάνουν το κείμενο (συνοδευόμενο από σχόλια) του 11^{ου} Ύμνου του *Περὶ Στεφάνων* του Προυδέντιου (“Hymnus Aurelii Clementis Prudentii De martyrio sancti Hippolyti presbyteris Romani. Ex lib. *περὶ στεφάνων* seu de Coronis Hymn. XI.”) και τέλος στις σσ. xx-xxi εκτίθενται αναφορές στο μαρτύριο του Ιππολύτου από διάφορα Χριστιανικά μαρτυρολόγια και εορτολόγια.

⁴⁸⁶ “Capita Canonum Abulidis sive Hippolyti, quibus Aethiopes Christiani utuntur.”

⁴⁸⁷ *Ο. π.*, σσ. 1-3. Επίσης παρατίθεται ο σχολιασμός των μαρτυριών αυτών από τους M. Gudius, F. Combefis και N. Tillemont.

⁴⁸⁸ Είναι χαρακτηριστικός ο τίτλος στη σ. xxiii: “S. Hippolyti Episcopi et Martyris Liber De Christo et Antichristo, recensitus ad editionem Gudianam, adjuncta versione Francisci Combefisii, additisque Veterum Testimoniis, nec non notis & castigationibus ejisdem Combefisii, & aliorum Virorum eruditorum partim nunc primum editis”.

⁴⁸⁹ Για περισσότερα, βλ. το κεφ. 2.2.4.

πάλι εμφανίζονται λίγα τυπογραφικά λάθη και εσφαλμένες επιλογές γραφών και σημείων στίξης.⁴⁹⁰ Η έκδοση του Fabricius αποτέλεσε τη βάση για τις επόμενες τρεις εκδόσεις.

Gal. 4. Gallandina (1766)

A. Gallandi, *Bibliotheca veterum Patrum antiquorumque scriptorum ecclesiasticorum Graeco-Latina*, II, Typis L. B. Recurti, Venetiis 1766 (²1788, Index-Bd. Bologna 1863).

Πρόκειται για σημαντική συνολική έκδοση 380 εκκλησιαστικών συγγραφέων από τον A. Gallandi (1709-1779), η οποία περιλαμβάνει το αρχαίο κείμενο, λατινική μετάφραση, πραγματείες και σχόλια στο έργο τους. Τα έργα του Ιππολύτου τυπώνονται με το γενικό τίτλο “S. Hippolyti, Episcopi et Martyris, quae superant opera et fragmenta, Primum a Joanne Alberto Fabricio congesta: Nunc demum distribute, recensita atque illustrate. Pars I”. Στις σσ. 411-416 περιέχονται τα “Veterum Testimonia de S. Hippolyto Episcopo et Martyre”.

Το έργο *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* βρίσκεται στις σσ. 417-442. Το αρχαίο ελληνικό κείμενο τυπώνεται στην αριστερή στήλη κάθε σελίδας και η λατινική μετάφραση του Combefis στη δεξιά. Ο αριθμός των γραμμών του κειμένου ανά σελίδα ποικίλλει, αφού στο κάτω μέρος αυτής ο εκδότης θέτει σχόλια των προηγούμενων εκδοτών. Το κείμενο βασίζεται ουσιαστικά σε αυτό του Fabricius, το οποίο ο Gallandi διορθώνει σε λίγα σημεία. Ενίοτε ο εκδότης αποκαθιστά ορισμένες γραφές και προβαίνει σε μερικές αλλαγές στη στίξη. Βέβαια δεν λείπουν και από την έκδοση αυτή τα ορθογραφικά και τυπογραφικά λάθη, αλλά έχουν αισθητά μειωθεί σε σύγκριση με την προηγούμενη έκδοση,⁴⁹¹ με αποτέλεσμα να διαμορφώνεται ένα ελαφρώς βελτιωμένο κείμενο.

⁴⁹⁰ Σε γενικές γραμμές πρόκειται για λάθη που παρατηρούνται και στις προηγούμενες εκδόσεις: λ. χ. ορισμένες φορές είναι δυσδιάκριτα τα όρια των λέξεων, με αποτέλεσμα αυτές να ενώνονται, άλλοτε γίνεται λανθασμένη χρήση σημείων στίξης (λ. χ. εμφάνιση βαρείας πριν από κόμμα ή άνω τελεία), άλλοτε παρατηρούνται λάθη στην επιλογή των κατάλληλων ονοματικών ή ρηματικών τύπων κ.ο.κ.

⁴⁹¹ Πρόκειται σε γενικές γραμμές για λάθη που παρουσιάζονται και στις προηγούμενες εκδόσεις. Πρέπει ακόμη να σημειωθεί πως ο εκδότης χρησιμοποιεί χωρίς φειδώ το κόμμα.

PG 5. Patrologia Graeca (1857)

J.-P. Migne, *Patrologiae Cursus Completus*, series graeca, X, Parisiis 1857.⁴⁹²

Τα έργα του Ιππολύτου περιλαμβάνονται στο δέκατο τόμο της σειράς ύστερα από έργα άλλων εκκλησιαστικών συγγραφέων (Ζεφυρίνου, Καλλίστου, Ποντιανού κ. ά.). Το κεφάλαιο με το ιππολύτειο *corpus* ξεκινά στην col. 261. Προηγούνται πλούσια *Prolegomena*, όπου περιλαμβάνονται οι *Praefationes* της έκδοσης του Fabricius, η *Dissertatio de Vita et Scriptis Sancti Hippolyti* του P. G. Lumper,⁴⁹³ η *Dissertatio Posthuma* του C. Ruggerius,⁴⁹⁴ οι *Πράξεις* και το *Μαρτύριον* του Ιππολύτου και *Testimonia* για το συγγραφέα.

Τα έργα του Ιππολύτου διαχωρίζονται σε δύο μεγάλες ομάδες, η πρώτη εκ των οποίων περιλαμβάνει τα εξηγητικά και η δεύτερη τα δογματικά και ιστορικά.

Το κείμενο *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* βρίσκεται στη δεύτερη ομάδα έργων του Ιππολύτου (coll. 726-788) και φέρει τον τίτλο “*ΑΠΟΔΕΙΞΙΣ ΠΕΡΙ ΧΡΙΣΤΟΥ ΚΑΙ ΑΝΤΙΧΡΙΣΤΟΥ* – *Demonstratio de Christo et Antichristo*, Francisco Combefisio

⁴⁹² Πρόκειται για την πασίγνωστη σειρά της PG του J.-P. Migne (1800-1875), την πληρέστερη Βιβλιοθήκη εκκλησιαστικών συγγραφέων (167 τόμοι), η οποία όμως δεν εκδόθηκε με μεγάλη προσοχή και επιμέλεια και πρέπει να αντιμετωπίζεται με προσοχή. Η έκδοση αυτή έκανε την επανεμφάνισή της το 2002 με τα ακόλουθα στοιχεία: J.-P. Migne, *Ελληνική Πατρολογία (Patrologia Graeca)*, X, Πρώτη έκδοσις ἐν Ἑλλάδι, Γενική ἐπιμέλεια τῆς ἐλληνικῆς ἐκδόσεως ὑπὸ Πρωτοπρεσβυτέρου Ἰωάννου Κ. Διώτου, θεολόγου, τ. Ἐφημερίου τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἱεροῦ Ναοῦ Ἀγίου Παντελεήμονος Ἀχαρνῶν, Κέντρον Πατερικῶν Ἐκδόσεων, Ἀθήναι 2002. Την πανομοιότυπη ανατύπωση του τόμου (όπως και ολόκληρης της σειράς της PG του Migne) επιμελήθηκε ο Πρωτοπρεσβύτερος και θεολόγος Ι. Κ. Διώτης με τη συνεργασία των Γ. Δ. Δράγα, Σ. Ν. Σάκκου και Π. Π. Κουτλεμάνη. Η ανατύπωση όλης της σειράς ξεκίνησε στην Αθήνα το 1988 και ο δέκατος τόμος (με τα έργα του Ιππολύτου) ανατυπώθηκε με την προσθήκη ενός πίνακα περιεχομένων του Δωροθέου Σχολαρίου (*Κλείς Πατρολογίας καὶ Βυζαντινῶν Συγγραφέων*, Αθήνα ³1997, σσ. 19-23) και μιας εισαγωγής για τους συγγραφείς και τα έργα του τόμου η οποία αντλείται από την *Πατρολογία* του Σ. Γ. Παπαδόπουλου (ό. π., σσ. 314: 331: 370: 385: 386: 443: 457: 463: 465 και II, σσ. 59: 61: 63).

⁴⁹³ P. G. Lumper, ό. π., σσ. 1 κ. εξ. Το κείμενο ανατυπώθηκε στην PG, X, coll. 271 κ. εξ.

⁴⁹⁴ C. Ruggerius, *Constantini Ruggerii De Portuensi S. Hippolyti Episcopi et Martyris Sede Dissertatio Posthuma, Ab Achille Ruschio Portuensis dioecesis absoluta et adnotationibus aucta, ad Clementem XIV pontificem maximum*, Romae 1771. Το κείμενο ανατυπώθηκε στο έργο του P. G. Lumper (ό. π., σσ. 347 κ. εξ.) και στην PG, X, coll. 395 κ. εξ.

interprete (Galland, Bibliotheca Veterum Patrum, Venetiis 1765,⁴⁹⁵ in-fol., t. II, p. 417).”

Το κείμενο και η λατινική μετάφραση του Combefis, που το συνοδεύει, κατανέμονται σε δύο στήλες. Κάθε στήλη αριθμείται ως αυτόνομη σελίδα (collatio) σύμφωνα με τη συνήθη πρακτική αρίθμησης που εφαρμόζεται στην *PG*. Στο κάτω μέρος κάθε στήλης παρατίθενται αυτολεξεί ερμηνευτικά και κριτικά σχόλια προηγούμενων εκδοτών, με αποτέλεσμα να ποικίλλει ο αριθμός γραμμών κειμένου ανά σελίδα. Το κείμενο είναι εκείνο της έκδοσης του A. Gallandi. Αξίζει όμως να σημειωθεί πως τα βιβλικά χωρία αρχίζουν πάντοτε με κεφαλαίο γράμμα, ακόμα και αν δεν προηγείται ισχυρό σημείο στίξης.

Lag. 6. Londiniensis – Lipsiensis (1858)

P. A. de Lagarde, *Hippolyti Romani quae feruntur omnia Graece e recognitione Pauli Antonii de Lagarde*, B. G. Teubner & Williams et Norgate, Londinii & Lipsiae 1858 (ανατύπωση Zeller, Osnabrück 1966).

Πρόκειται για έκδοση από τον P. A. de Lagarde (1827-1891),⁴⁹⁶ η οποία δεν στηρίχθηκε σε χφφ., αλλά ουσιαστικά στην έκδοση του J. A. Fabricius.

Το κείμενο καλύπτει τις σσ. 1-36 και κάτω από αυτό υπάρχει το κριτικό υπόμνημα. Αξίζει να σημειωθεί πως στην έκδοση αυτή δεν υπάρχει πλέον η λατινική μετάφραση που συνόδευε το κείμενο για τόσες δεκαετίες.

Ο εκδότης προβαίνει σε διορθώσεις, αρκετές από τις οποίες κρίνονται επιτυχημένες, αλλά μερικές φαίνονται μάλλον αυθαίρετες και δεν υιοθετήθηκαν στις επόμενες εκδόσεις. Στο κριτικό υπόμνημα κυριαρχούν τα ονόματα των Gudius και Combefis, γεγονός που δείχνει πως οι απόψεις των δύο προηγούμενων εκδοτών επηρέασαν κατά πολύ την αντίληψη του de Lagarde για το κείμενο του Ιππολύτου και την κατάρτιση του apparatus criticus. Αμέσως μετά το κείμενο ο de Lagarde παρουσιάζει σύντομα τα χειρόγραφα και τις εκδόσεις του κειμένου και

⁴⁹⁵ Παραπάνω σημειώθηκε πως η έκδοση του A. Gallandi πραγματοποιήθηκε στα 1766. Η αναφορά στο έτος 1765 μπορεί να δικαιολογηθεί, αν η έκδοση πραγματοποιήθηκε τους δύο πρώτους μήνες του 1766, αφού σύμφωνα με το ημερολόγιο της Βενετίας το έτος ξεκινούσε την 1^η Μαρτίου. Μία άλλη εκδοχή είναι η αναφορά στο έτος 1765 να οφείλεται σε σφάλμα του εκδότη της *PG*. Πιο πιθανή θεωρούμε την πρώτη εκδοχή.

⁴⁹⁶ Ο P. A. de Lagarde ως τα 1854 ήταν γνωστός με το όνομα Paul Böttiche. Για τη ζωή και το έργο του εκδότη, βλ. A. Rahlfs, *Paul de Lagardes wissenschaftliches Lebenswerk im Rahmen einer Geschichte seines Lebens dargestellt*; Mitteilungen des Septuaginta-Unternehmens 4/1, Berlin 1928 και *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon*, s. v. *Lagarde, Paul Anton de* (<http://www.bautz.de/bbkl/l/Lagarde.shtml>).

αναφέρεται στον κώδικα Guelferbytanus Gud. 290 και τη χρήση του από τον Fabricius.⁴⁹⁷

Είναι χαρακτηριστικό πως όλα τα βιβλικά χωρία βρίσκονται μέσα σε εισαγωγικά. Ο εκδότης παραλείπει πολλές φορές χωρία που οι προηγούμενοι εκδότες είχαν οβελίσσει και στη θέση τους σημειώνει αποσιωπητικά (...). Τα ορθογραφικά και τυπογραφικά λάθη έχουν μειωθεί στο ελάχιστο.⁴⁹⁸ Ο εκδότης επεμβαίνει στη στίξη του κειμένου προβαίνοντας σε αρκετές σωστές διορθώσεις.⁴⁹⁹ Αξίζει να σημειωθεί πως η λέξη *Χριστός* τυπώνεται πάντοτε με μικρό πρώτο γράμμα.

Ach. 7. Lipsiensis (1897)

H. Achelis, *Hippolytus*, GCS, I, 2, J. C. Hinrichs, Leipzig 1897.

Ουσιαστικά πρόκειται για τον πρώτο τόμο της τρίτομης έκδοσης των έργων του Ιππολύτου, η οποία πραγματοποιήθηκε από τους N. Bonwetsch, H. Achelis, P. Wendland, A. Bauer και R. Helm στη γνωστή σειρά GCS της Ακαδημίας του Βερολίνου. Το *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* επιμελήθηκε ο H. Achelis (1865-1937), ο οποίος το έθεσε πρώτο ανάμεσα στα εξηγητικά έργα και τις ομιλίες του Ιππολύτου στο δεύτερο μισό του πρώτου τόμου (I, 2).

Οι σσ. iv-viii καλύπτονται από την εισαγωγή, στην οποία περιγράφονται σύντομα τα έργα του ιππολύτειου *corpus* που περιλαμβάνονται στον τόμο. Ο εκδότης επισημαίνει πως η αναλυτική περιγραφή των έργων θα πραγματοποιούνταν στο *Hippolytstudien*, το οποίο τότε βρισκόταν στο τυπογραφείο.

Αναφορικά με το έργο *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου*, ο Achelis επισημαίνει πως εκτός από τα δύο ήδη γνωστά χφφ. **E** και **R** χρησιμοποιεί για πρώτη φορά το χφ.

⁴⁹⁷ σ. 36.

⁴⁹⁸ Από αυτά ας αναφερθεί χαρακτηριστικά η απουσία αρίθμησης κάποιων κεφαλαίων.

⁴⁹⁹ Είναι χαρακτηριστικό πως πλέον η βαρεία παραχωρεί τη θέση της στην οξεία πριν από το κόμμα ή την άνω τελεία. Ο εκδότης αποδεικνύεται φειδωλός στη χρήση των κομμάτων σε σύγκριση με τον προηγούμενο. Τα συνηθέστερα λάθη του είναι η χρήση της άνω και κάτω τελείας χωρίς να υπάρχει προφανής λόγος, και η παράλειψη της άνω τελείας σε σημεία όπου η χρήση της κρίνεται απαραίτητη. Ενίοτε εμφανίζεται η οξεία στη θέση της βαρείας.

H⁵⁰⁰ και τη σλαβική μετάφραση του κειμένου του Ιππολύτου σε γερμανική απόδοση του D. Bonwetsch.⁵⁰¹

Στο τέλος της εισαγωγής γίνεται λόγος για το ψευδο-ιππολύτειο *Περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου* και ακολουθεῖ πίνακας περιεχομένων και το κείμενο του *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* στις σσ. 3-47 (στη σ. 1 βρίσκεται ο τίτλος του κειμένου και στη σ. 2 επεξηγούνται τα sigla της έκδοσης).

Το κείμενο διαιρείται σε 67 κεφ., τα οποία αριθμούνται με λατινικούς αριθμούς. Στα δεξιά του κειμένου σημειώνεται η αλλαγή φύλλων των χειρογράφων **H**, **E**, **R**. Σε κάθε σελίδα κειμένου ο εκδότης παραθέτει δύο υπομνήματα. Το πρώτο είναι apparatus fontium για τα χωρία της *Αγίας Γραφής* από τα οποία αντλεί υλικό ο Ιππόλυτος, ενώ το δεύτερο υπόμνημα είναι apparatus criticus στα Γερμανικά. Εδώ είναι συχνότερες οι αναφορές στα τρία προαναφερθέντα χφ., τη σλαβική μετάφραση και τις εκδόσεις των Gudius, Combefis και de Lagarde. Αν και στο *Hippolytstudien*⁵⁰² ο Achelis παραθέτει την έμμεση παράδοση του κειμένου, δεν αναφέρεται καθόλου σ' αυτήν στο κριτικό υπόμνημα της έκδοσης, γεγονός που αποδεικνύει πως δεν την έλαβε υπόψη του.

Οι διορθώσεις στις οποίες προβαίνει ο εκδότης με βάση τον **H** είναι πάρα πολλές, αλλά ο Achelis έδειξε υπέρμετρη εμπιστοσύνη στο χφ. αυτό, όπως έδειξε ο P. Wendland.⁵⁰³

Είναι εμφανές πως με την αξιοποίηση του **H** η εικόνα του κειμένου άλλαξε σε μεγάλο βαθμό και παρά τις λανθασμένες επιλογές του Achelis και ορισμένα τυπογραφικά λάθη⁵⁰⁴ πρόκειται σαφώς για έκδοση με κείμενο πολύ βελτιωμένο σε σύγκριση με εκείνο του de Lagarde.⁵⁰⁵

⁵⁰⁰ Την ύπαρξη του κειμένου του Ιππολύτου στο χφ. **H** πληροφορήθηκε ο H. Achelis από τους J. R. Harris και S. K. Gifford (J. R. Harris & S. K. Gifford, *The Acts of the Martyrdom of Perpetua and Felicitas*, London 1890, σ. 36) και στη συνέχεια επισκέφθηκε τα Ιεροσόλυμα, όπου ανέγνωσε το χειρόγραφο (H. Achelis, *Hippolytstudien...*, σ. 65).

⁵⁰¹ σ. iv.

⁵⁰² σσ. 71-93.

⁵⁰³ P. Wendland, *ό. π.*, σσ. 412-427.

⁵⁰⁴ Από τα τυπογραφικά λάθη πρέπει να σημειωθούν η χρήση βαρείας πριν από το κόμμα, το ερωτηματικό ή την άνω τελεία, και η εμφάνιση της μορφής του τελικού -ς στο εσωτερικό ορισμένων λέξεων.

⁵⁰⁵ Βλ. τη βιβλιοκρισία της έκδοσης από τον F. A. Christie, *AHR* 4/3 (1899) 512.

ΒΕΠΕΣ 8. Έκδοση της Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος (1956)

Ιππόλυτος, μέρος β΄, Βιβλιοθήκη Ἑλλήνων Πατέρων καὶ Ἐκκλησιαστικῶν Συγγραφέων 6, Ἔκδοσις τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1956.

Τα ἔργα του Ἰππολύτου καλύπτουν μεγάλο μέρος του πέμπτου τόμου και τον ἕκτο τόμο της σειρᾶς αὐτῆς. Στις σσ. 191 κ. εξ. του 5^{ου} τόμου υπάρχει η εἰσαγωγή για τον Ἰππόλυτο και το ἔργο του, η οποία ἀντλείται ἀπὸ την *Πατρολογία* του Δ. Σ. Μπαλάνου.⁵⁰⁶

Το *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* βρίσκεται στις σσ. 197-222 του 6^{ου} τόμου και ἀποτελεῖ ἀνατύπωση του κειμένου της ἔκδοσης του Achelis. Το κείμενο ἐκτυπώνεται σε μια στήλη των 39-41 γραμμῶν ἀνὰ σελίδα. Κάτω ἀπὸ αὐτό βρίσκεται ο *apparatus fontium* για τα χωρία που ἀντλεῖ ο Ἰππόλυτος ἀπὸ την *Αγία Γραφή*.

Nor. 9. Florentina (1987)

E. Norelli, *Ippolito L'Antichristo*, Bibliotheca Patristica X, Nardini, Firenze 1987.

Πρόκειται ουσιαστικά για βελτιωμένη ἐκδοχή της ἔκδοσης του Achelis, καθὼς ο E. Norelli ἀξιοποίησε μέσω του H. Achelis την ὡς τότε γνωστή (πλην του V) παράδοση.

Η εἰσαγωγή καλύπτει τις σσ. 9-60 και χωρίζεται σε πέντε κεφάλαια. Στο πρῶτο ἀπὸ αὐτὰ ἐξετάζεται το ἱππολύτειο ζήτημα, ἐνῶ στο δεῦτερο η σχέση του *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* με το υπόλοιπο *corpus*. Στο τρίτο κεφάλαιο ἐξετάζεται η χρονολόγηση και η δομή του κειμένου και στο τέταρτο οἱ ιδέες του Ἰππολύτου για τον Ἀντίχριστο.

Στο πέμπτο κεφάλαιο ο ἐκδότης ἐπισημαίνει πως η ἔκδοσή του δεν εἶναι κριτική και ἀκολουθῶς παραθέτει στοιχεῖα για τις ἐκδόσεις και τη χειρόγραφη παράδοση του κειμένου. Ο Norelli ἀξιοποίησε το υλικό που εἶχε στη διάθεσή του ο Achelis,⁵⁰⁷ το ἀπόσπασμα Μετεώρων (*Fr.Met.*), τις παρατηρήσεις του Wendland και τη μεταφρασμένη σε σύγχρονες γλώσσες ἑμμεση ξενόγλωσση παράδοση.

⁵⁰⁶ Δ. Σ. Μπαλάνος, *Πατρολογία*, Ἀθῆναι 1930, σσ. 119 κ. εξ.

⁵⁰⁷ H. Achelis, *Hippolytstudien...*, σσ. 71-93.

Όπως επισημαίνει ο εκδότης, δεν πραγματοποίησε άμεση αντιβολή των χειρογράφων ούτε αξιοποίησε τον V.⁵⁰⁸

Το αρχαίο κείμενο βρίσκεται στις σσ. 62-155. Οι σελίδες άρτιου αριθμού καλύπτονται από το αρχαίο κείμενο και το κριτικό υπόμνημα, ενώ στις σελίδες περιττού αριθμού υπάρχει η ιταλική μετάφραση, κάτω από την οποία τυπώνονται οι παραπομπές για τα βιβλικά χωρία που χρησιμοποιεί ο Ιππόλυτος.

Το κριτικό υπόμνημα είναι πολύ επιλεκτικό για εκδοτικούς λόγους, όπως ο εκδότης επισημαίνει,⁵⁰⁹ και εμπλουτίζεται με γραφές της ξενόγλωσσας έμμεσης παράδοσης. Οι γραφές αυτές παρατίθενται σε λατινική, γερμανική ή ιταλική μετάφραση, με αποτέλεσμα το κριτικό υπόμνημα να παρουσιάζει μεγάλη ανομοιογένεια.

Στις σσ. 157-266 παρατίθενται πλούσια και χρήσιμα ερμηνευτικά σχόλια πάνω στο κείμενο, ενώ χρήσιμος, αν και ελλιπής ή και ενίοτε λανθασμένος, είναι ο πίνακας των βιβλικών παραπομπών του ιππολύτειου έργου στις σσ. 280-284.

Σε γενικές γραμμές αυτή ήταν η πληρέστερη έκδοση του κειμένου από την άποψη ότι ο εκδότης χρησιμοποίησε ευρύτερο φάσμα υλικού, αλλά δεν κατάρτισε *stemma codicum*, γιατί “i rapporti tra i testimoni appaiono spesso ambigui e sarebbe necessaria una verifica sul testo originale delle antiche versioni.”⁵¹⁰ Αν και τα τυπογραφικά λάθη έχουν μειωθεί στο ελάχιστο, το κείμενο παρουσιάζει ακόμη προβλήματα, ενώ αρκετές επιλογές του Norelli χρειάζονται επανεξέταση.

2.2.5.3 Οι διορθωτές των εκδόσεων

Εκτός από τις εκδόσεις του έργου πρέπει να γίνει σύντομη αναφορά στην προσπάθεια ορισμένων ερευνητών να βελτιώσουν το ιππολύτειο κείμενο, γιατί αρκετές από τις προτάσεις τους έχουν ιδιαίτερη βαρύτητα για το *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου*.

Πρώτα πρέπει να σημειωθούν οι διορθώσεις που αντέγραψε από την Ιταλία ο E. Rulaeus Harlemensis, και ο J. G. Graevius τις απέστειλε στον Gudius μαζί με μια *Επιστολή* του.⁵¹¹ Αν και η επιστολή σώζεται, οι σημειώσεις χάθηκαν οριστικά.⁵¹²

⁵⁰⁸ E. Norelli, *ό. π.*, σσ. 54-57.

⁵⁰⁹ *Ο. π.*, σ. 54.

⁵¹⁰ *Ο. π.*, σ. 56.

⁵¹¹ P. Burmannus, *ό. π.*, σ. 49 (“Ad. Marq. Gudium Epistolae. Epistola XIV. Marq. Gudius. S. D.”)

⁵¹² J. A. Fabricius, *Bibliotheca Graeca*, V, Hamburgi 1723, σ. 205.

Επίσης ο T. le Fèvre (Tanaquillus Faber, 1615-1672) πρότεινε μερικές διορθώσεις στο κείμενο της έκδοσης του Gudius σε μια *Επιστολή* του προς τον I. Williamsonus,⁵¹³ τις οποίες έλαβε υπόψη του ο Combefis στη δική του έκδοση (1672).⁵¹⁴

Τόσο οι διορθώσεις του le Fèvre όσο και οι διαφοροποιήσεις της έκδοσης του Combefis καταγράφηκαν και εν μέρει σχολιάστηκαν από τον Gudius στον κώδικα Guelferbytanus Gudianus Lat. 290.⁵¹⁵

Ακόμη πρέπει να αναφερθεί ο J. Mill, για τις παρατηρήσεις του οποίου σχετικά με την αυθεντικότητα του κειμένου της *ΚΔ* που παρατίθεται στο *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* (όπως αυτό εκδιδόταν με βάση τα χφφ. **ER**) έγινε λόγος παραπάνω.⁵¹⁶ Ιδιαίτερη σημασία για την κριτική του κειμένου του Ιππολύτου έχουν ορισμένες παρατηρήσεις του σχετικά με τις γραφές των **ER** και τις διορθώσεις που αυτός πρότεινε.⁵¹⁷

⁵¹³ T. le Fèvre, *ό. π.* Πρόκειται για την 70^η *Επιστολή* με τίτλο “Epistola LXX. Clarissimo viro Iosepho Wilamsono S. P. D. Tan. Faber. Londinum. Hippolyti Martyris libellus de Antichristo percurritur & saepius emendatur.”

⁵¹⁴ J. A. Fabricius, *ό. π.*

⁵¹⁵ **Guelferbytanus Gudianus Lat. 290** (ΙΖ΄ αι.· έντυπο βιβλίο· χαρτί· σχήμα 8^ο· 185 x 125 χιλ.· V + 102 + II φφ.). Ο κώδικας είναι ουσιαστικά το βιβλίο της πρώτης έκδοσης του M. Gudius, δεμένο με λευκή περγαμνή της ίδιας εποχής. Η αξία του κώδικα για την έκδοση του ιππολύτειου έργου συνίσταται στις χειρόγραφες σημειώσεις του ίδιου του εκδότη, ο οποίος θεώρησε απαραίτητο να καταγράψει τις διορθώσεις του Combefis (1672) και του le Fèvre (βλ. κεφ. 2.2.5.3), και ιδιαίτερα στα σημεία όπου ο Gudius σχολιάζει τις προαναφερθείσες διορθώσεις υποστηρίζοντας τις δικές του επιλογές. Οι σημειώσεις του Gudius εμφανίζονται συνήθως στα περιθώρια του κειμένου και τις κενές σελίδες που βρίσκονται στην αρχή και το τέλος της έκδοσης. Μερικές λέξεις του κειμένου είναι υπογραμμισμένες χωρίς να σημειώνεται κάτι άλλο. Αρκετές φορές οι σημειώσεις του Gudius αποτελούν απλά περίληψη των παρατηρήσεων ή απλή επισήμανση των διορθώσεων του Combefis και του le Fèvre, χωρίς να δίνεται απάντηση, γεγονός που πιθανώς ισοδυναμεί με σιωπηρή αποδοχή των προτάσεων αυτών. Οι παρατηρήσεις αυτές αξιοποιήθηκαν για πρώτη φορά από τον Fabricius στην έκδοση του 1716 (J. A. Fabricius, *S. Hippolyti Episcopi et Martyris Opera...*, σσ. 33-34). Για την περιγραφή του κώδικα, βλ. F. Kochler & G. Milchsack, *Die Gudischen Handschriften*, Codices Guelferbytani Gudiani graeci und Gudiani latini, Frankfurt am Main 1966, σ. 231.

⁵¹⁶ Βλ. κεφ. 2.2.4.

⁵¹⁷ Για τις παρατηρήσεις αυτές, βλ. στο κεφ. 2.4.2 (κριτικό υπόμνημα).

Ο C. Wordsworth πρότεινε μερικές διορθώσεις στο κεφ. 59 του *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* σχολιάζοντας συγκεκριμένα χωρία του 9^{ου} βιβλίου του έργου *Ἑλεγχος του Ιππολύτου*.⁵¹⁸

Για τον F. C. Overbeck και τις παρατηρήσεις του σχετικά με τη δομή του κειμένου έγινε λόγος παραπάνω (κεφ. 2.1.5). Εδώ αρκεί να σημειωθεί πως ο ερευνητής πρότεινε ορισμένες διορθώσεις στο κείμενο της έκδοσης του de Lagarde, ενώ εντόπισε χάσματα στο κείμενο, αρκετά από τα οποία έγιναν αποδεκτά στην έκδοση του Achelis.⁵¹⁹

Η υπέρμετρη εμπιστοσύνη του Achelis στον **H** ήταν λογικό να τον οδηγήσει σε σφάλματα. Έτσι ο P. Wendland πρότεινε αρκετές διορθώσεις και κατάρτισε ένα *stemma codicum* στο άρθρο του που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Hermes*.⁵²⁰ Πολλές από αυτές τις διορθώσεις υιοθετήθηκαν από τον Norelli.

Τέλος για τις διορθώσεις του J. C. Fenton στα χωρία της *KΔ* που παρατίθενται στο *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* έγινε λόγος παραπάνω (κεφ. 2.2.4).⁵²¹

2.2.5.4 Οι μεταφράσεις του έργου

1. Λατινική

Η πρώτη μετάφραση του έργου πραγματοποιήθηκε το 1672 από τον F. Combefis⁵²² με βάση το κείμενο της έκδοσής του και ανατυπώθηκε στη *Maxima Bibliotheca Patrum*,⁵²³ στις εκδόσεις των J. A. Fabricius, A. Gallandi και στον 10^ο τόμο της *PG*.⁵²⁴

⁵¹⁸ C. Wordsworth, *ό. π.*, σσ. 223 κ. εξ.

⁵¹⁹ F. C. Overbeck, *ό. π.*, σσ. 42-70.

⁵²⁰ P. Wendland, *ό. π.* Στις διορθώσεις αυτές αναφέρεται ο K. J. Neumann, *ό. π.*, passim.

⁵²¹ J. C. Fenton, *ό. π.*

⁵²² F. Combefis, *ό. π.*, σσ. 26-62. Η μετάφραση φέρει τον τίτλο “Hippolyti episcopi demonstratio de Antichristo et in Susannam. Graece cum versione Latina et notis Fr. Combefisi”. Παραθέτουμε ένα χαρακτηριστικό απόσπασμα (κεφ. 25, 1-6): “Deinde ait, Bestia quarta terribilis ac stupenda: dentes eius ferrei, et ungues eius aenei. Quinam isti nisi Romani; quod est ferrum, quod nunc stat manetque Imperium. Crura enim eius ferrea. Post haec enim, quid aliud superat, charissime, praeter vestigia pedum simulacri, in quibus pars quaedam ferrea, pars vero testea est, commixtis inter se speciebus.”

⁵²³ *Maxima Bibliotheca Patrum*, XXVII, Lugduni 1677, σσ. 1-9. Πρόκειται για έκδοση που περιλαμβάνει μόνο τις λατινικές μεταφράσεις έργων εκκλησιαστικών συγγραφέων.

⁵²⁴ Για τις ακριβείς σελίδες, βλ. την περιγραφή των εκδόσεων παραπάνω.

2. Αγγλικές

Η αγγλική μετάφραση του κειμένου δημοσιεύθηκε στον 5^ο τόμο της σειράς *Ante-Nicene Christian Library*⁵²⁵ και στον 5^ο τόμο της ανατύπωσης του 1957.⁵²⁶ Η τελευταία ανατύπωση του τόμου πραγματοποιήθηκε στις Η.Π.Α. από τον εκδοτικό οίκο Kessinger.⁵²⁷

Μια ακόμη αγγλική μετάφραση του λόγου του Ιππολύτου πραγματοποιήθηκε από τον S. D. F. Salmond το 1880.⁵²⁸

3. Γερμανική

Τη γερμανική μετάφραση του *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* πραγματοποίησε ο V. Gröne το 1873.⁵²⁹

4. Ιταλική

Την ιταλική μετάφραση του έργου του Ιππολύτου πραγματοποίησε ο E. Norelli το 1987 με βάση το κείμενο της δικής του έκδοσης.⁵³⁰

⁵²⁵ A. Roberts & J. Donaldson, *Ante-Nicene Christian Library*, Edinburgh 1857-1872. Η σειρά ανατυπώθηκε σε 8 τόμους στη Νέα Υόρκη κατά το διάστημα 1885-1886.

⁵²⁶ A. Roberts & J. Donaldson, *The Ante-Nicene Fathers*, translations of the Writings of the Fathers down to a. d. 325 – American Reprint of the Edinburgh edition, revised and chronologically arranged, with brief prefaces occasional notes, by A. Cleveland Coxe, V (Hippolytus, Cyprian, Caius, Novatian, Appendix), Grand Rapids – Michigan 1957, σσ. 204-219.

⁵²⁷ *The Extant Works and Fragments of Hippolytus*, U.S.A. 2004. Τόσο στο ίδιο το βιβλίο, όσο και στον ιστότοπο του συγκεκριμένου εκδοτικού οίκου (www.kessinger.net) δεν δίνονται επιπλέον στοιχεία για τον επιμελητή της έκδοσης ούτε γίνεται αναφορά στους συγγραφείς του βιβλίου ή τον τόπο όπου τυπώθηκε το βιβλίο. Πάντως η μετάφραση του *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* βρίσκεται στις σσ. 82-108. Παραθέτουμε ένα χαρακτηριστικό απόσπασμα (κεφ. 25, 1-6): “Then he says: “A fourth beast, dreadful and terrible; it had iron teeth and claws of brass.” And who are these but the Romans? which (kingdom) is meant by the iron - the kingdom which is now established; for the legs of that (image) were of iron. And after this, what remains, beloved, but the toes of the feet of the image, in which part is iron and part clay, mixed together?”

⁵²⁸ S. D. F. Salmond, *The Writings of Hippolytus, Bishop of Portus*, II, translated by Rev. S. D. F. Salmond, Edinburgh 1880, σσ. 3-40 (“Treatise on Christ and Antichrist”).

⁵²⁹ V. Gröne, *Hippolytus', des Presbyters und Martyrers, Buch über Christus und den Antichrist*, übersetzt und mit Einleitungen versehen von Dr. Valentin Gröne, Kempten 1873.

⁵³⁰ E. Norelli, ό. π. Παραθέτουμε ένα χαρακτηριστικό απόσπασμα (κεφ. 25, 1-6): “Poi, dice, *una quarta bestia spaventosa e terribile: i suoi denti erano di ferro e i suoi artigli di bronzo*. Chi sono questi se non i Romani: cioè il *ferro*, il regno che esiste attualmente. Le *sue tibie*, dice infatti, *erano*

5. Ελληνική απόδοση

Στο πλαίσιο της μεταπτυχιακής διατριβής μας πραγματοποιήσαμε την πρώτη, όσο είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε, νεοελληνική απόδοση του *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου*.

2.3 Η παρούσα έκδοση

Ο εκδότης του *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* διαθέτει εκτενέστατο αξιοποιήσιμο υλικό. Όμως, επειδή η γλώσσα στην οποία συνέγραψε ο Ιππόλυτος είναι τα Ελληνικά, θεωρούμε πως στην παρούσα έκδοση πρέπει να αξιοποιηθεί το σύνολο της ελληνόγλωσσης άμεσης και έμμεσης παράδοσης του κειμένου. Βέβαια οι αρχαίες μεταφράσεις έχουν τη δική τους σημασία για την παράδοση του κειμένου, αλλά δεν είναι εύκολα αξιοποιήσιμες σε μια κριτική έκδοση, αφού, για να πραγματοποιηθεί πλήρης έκδοση του κειμένου, ο εκδότης πρέπει να γνωρίζει, εκτός από Αρχαία Ελληνικά, και Σλαβικά, Αρμενικά, Συριακά, Αιθιοπικά και Γεωργιανά. Και σε αυτήν την περίπτωση όμως πρόκειται απλά για μεταφράσεις, δηλαδή για δευτερογενή έμμεση παράδοση του κειμένου, η οποία δεν μπορεί να υποκαταστήσει την ελληνόγλωσση παράδοση, χωρίς αυτό να σημαίνει πως δεν μπορεί να συμβάλει στη βελτίωση του κειμένου. Από την άλλη δεν είναι θεμιτό να στηριχθεί μια κριτική έκδοση σε νεότερες μεταφράσεις αρχαιότερων παραλλαγών του έργου, γιατί κάτι τέτοιο αφενός δεν θα οδηγήσει σε ασφαλή συμπεράσματα και αφετέρου θα απαιτήσει τη δημιουργία ενός ανομοιογενούς κριτικού υπομνήματος με ξενόγλωσσους γλωσσικούς τύπους (όπως το αντίστοιχο του Norelli).⁵³¹

Όσον αφορά στα χωρία της *Αγίας Γραφής* που παραθέτει ο Ιππόλυτος στο κείμενό του, η αρχή που τηρείται στην παρούσα έκδοση είναι να εξετασθούν τα χωρία ένα προς ένα, ώστε να διαπιστωθεί α) σε ποιες περιπτώσεις ο συγγραφέας τα παραθέτει αυτολεξεί, β) σε ποιες τα παραθέτει από μνήμης και γ) σε ποιες τα

di ferro. Dopo questo infatti che cosa resta, carissimo, se non le piante dei piedi della statua, nelle quali una parte è di ferro, e una parte di coccio, mescolati tra loro.”

⁵³¹ Στη σλαβική μετάφραση θα γίνει αναφορά μόνο στα σημεία όπου αυτή αποτέλεσε τη βάση για τις διορθώσεις του Wendland.

χωρία έχουν φθαρεί ή έχουν δεχθεί επεμβάσεις των αντιγραφών κατά τη διάρκεια της παράδοσής τους ανά τους αιώνες. Πρέπει να σημειωθεί πως στα χωρία της *ΚΔ* που παρατίθενται στο *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* οι διορθώσεις βασίζονται στο δυτικό τύπο κειμένου της *ΚΔ*, τον οποίο γνώριζε ο συγγραφέας.⁵³²

Όσον αφορά στο διαχωρισμό του κειμένου σε 67 κεφ. από τον Combefis και στη συνέχεια σε παραγράφους από τον Norelli, πρέπει να παρατηρηθεί πως η διαίρεση αυτή προκαλεί ενστάσεις σε πολλές περιπτώσεις. Επειδή όμως ο διαχωρισμός αυτός έχει καταστεί πλέον παραδοσιακός για το κείμενο, θα επέμβουμε στα λίγα σημεία όπου κρίνεται απολύτως αναγκαίο, επισημαίνοντας τις τροποποιήσεις στις οποίες προβαίνουμε.⁵³³

Η εκτεταμένη χρήση προγενέστερων πηγών από το συγγραφέα καθιστά απαραίτητη την παρουσία ενός σύντομου apparatus fontium.

Το κριτικό υπόμνημα είναι σε γενικές γραμμές θετικό και αρκετά λεπτομερές λόγω της κατάστασης που παρουσιάζει η παράδοση του κειμένου, χωρίς ωστόσο να δηλώνονται ορθογραφικά λάθη των χειρογράφων, όπως στο υπόμνημα του Achelis, εκτός και αν προκύπτει από αυτά ένας αξιομνημόνευτος τύπος.⁵³⁴ Επίσης δεν ασχολούμαστε με τη χρήση των τελικών συμφώνων -ν και -ς, ενώ δεν επισημαίνονται σφάλματα στίξης που παρατηρούνται στα χφφ. (λ. χ. λανθασμένος τονισμός, απουσία υπογεγραμμένης, απουσία αποστρόφου⁵³⁵ κ. ά.).

Από τις προγενέστερες εκδόσεις του έργου στο κριτικό υπόμνημα μνημονεύονται η editio princeps και οι σημαντικότερες διορθώσεις που πρότειναν οι εκδότες Combefis (1672), Fabricius (1716), Gallandi (1766), de Lagarde (1858), Achelis (1897) και Norelli (1987) και οι διορθωτές (Gudius, le Fèvre, Mill,

⁵³² Στη διόρθωση των χωρίων της *ΚΔ* που παρατίθενται στο *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* αξιοποιούνται οι παρατηρήσεις του J. C. Fenton, για τις οποίες έγινε αναφορά στο κεφ. 2.2.4.

⁵³³ Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το τέλος του 2^{ου} κεφ.

⁵³⁴ Καθώς τα λάθη που οφείλονται σε ιωτακισμούς – ητακισμούς (λ. χ. περιπατίτε, περιπατήτε, περιπατεῖτε) ή στη σύγχυση μεταξύ των γραμμάτων όμικρον (ο) και ωμέγα (ω) (συλλαγωγών, συλλαγωγόν), έψιλον (ε) και της διφθόγου αι (βλέπετε, βλέπεται) κ. τ. ό. παρουσιάζουν μεγάλη συχνότητα στα χφφ., θα μνημονεύονται κατά περίπτωση, όπου κρίνεται αναγκαίο (λ. χ. 1, 4 μόνον] μόνων V).

⁵³⁵ Λ. χ. έπαισχάτων κ. ά. Εδώ εντάσσουμε επίσης την εναλλαγή των τύπων διό, δι' ό, οι οποίοι παρουσιάζονται στα χφφ.

Wordsworth, Overbeck, Wendland και Fenton). Από τις διαφοροποιήσεις στη στίξη επισημαίνονται οι πιο σημαντικές.

2.4 KEIMENO

SIGLA

Traditio

H = Hierosolymitanus S. Sepulchri 1, X saec.

H² = Hierosolymitanus S. Sepulchri 1 a manu recentiore correctus

E = Ebroicensis 1, XV saec.

E² = Ebroicensis 1 a manu recentiore (fortasse M. Gudii) correctus

R = Remensis 78, XVI saec.

V = Athoniensis Vatopedinus 1213, XI saec.

codd. = consensus codicum **HERV**

ψ = consensus codicum **ERV**

χ = consensus codicum **ER**

DeCons. = Ps.-Hippolyti *De Consummatione Mundi* (textus in capito 3.4.2 nostrae editionis)

AnSin. = Anastasii Sinaitae *Quaestio* XCI (fragmentum 1 in appendice 1 nostrae editionis)

PsAnSin. = Ps.-Anastasii Sinaitae *Quaestio* XLVIII (fragmentum 2 *ib.*)

Andr. = Andreae Caesariensis *Interpretatio Apocalypsis Ioannis* (fragmenta 3.1-3.3 *ib.*)

Dam. = Johannis Damasceni *Sacra Parallela* (fragmenta 4.1-4.8 *ib.*)

Cat.Jer. = *Catena in Jeremiam* (fragmentum 5 *ib.*)

Cat.Dan. = *Catena in Daniele* (fragmentum 6 *ib.*)

Cat.Ps. = *Catena in Psalmos* (fragmentum 7 *ib.*)

Interbest. = *Interpretatio quattuor bestiarum a Daniele visarum* (fragmentum 8 *ib.*)

ChigiFr. = *Fragmentum Chisianum* (fragmentum 9 *ib.*)

FrMet. = *Fragmentum Meteorensense* (fragmentum 10 *ib.*)

FrAmbr. = *Fragmentum Ambrosianum* (fragmentum 11 *ib.*)

Sl. = Versio Slavonica (N. Bonwetsch, "Die Altslavische Übersetzung der Schrift Hippolyts "Vom Antichristen". Von Nathanael Bonwetsch", *AGWG* 40 (1894-1895) 1-43)

Editiones – Correctiones

ed. pr. = editio princeps a M. Gudio (1661)

TanF. = Tanaquilli Fabri correctiones (1665)

Comb. = Combefisii editio (1672)

Gud. = Gudii scholia ad Combefisii et Tanaquilli Fabri (T. le Fèvre) correctiones in cod. Guelferbytano Gudiano Latino 290 (post 1672)

Mill. = Millii correctiones (1708)

Fabr. = Fabricii editio (1716)

Gal. = Gallandii editio (1766)

Words. = Wordsworthi correctiones (1853)

Lag. = Lagardii editio (1858)

Overb. = Overbecki correctiones (1864)

Ach. = Achelisii editio (1897)

Wend. = Wendlandi correctiones (1899)

Fent. = Fentoni correctiones (1952)

Nor. = Norellii editio (1987)

Fontes – Conferenda⁵³⁶

Sept. = *Septuaginta* (A. Rahlfs, *Septuaginta*, Id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes edidit Alfred Rahlfs, duo volumina in uno, Stuttgart ²1979.)

Gen. = *Genesis*

Ex. = *Exodus*

Deut. = *Deuteronomium*

Jud. = *Judices*

1 Reg. = *1 Regnorum*

1 Mac. = *1 Maccabaeorum*

2 Mac. = *2 Maccabaeorum*

Ps. = *Psalmi*

Mich. = *Michaeas*

Mal. = *Malachias*

Is. = *Isaias*

Jer. = *Jeremias*

Ez. = *Ezechiel*

Dan. = *Daniel* (translatio Theodotionis)

NT = E. & E. Nestle, B. & K. Aland, J. Karavidopoulos, C. M. Martini, B. M. Metzger, *Novum Testamentum Graece*, Stuttgart ²⁷1993.

Mt. = *Matthaeus*

Mc. = *Marcus*

Lc. = *Lucas*

Joh. = *Johannes*

Act. = *Acta Apostolorum*

Rom. = *Epistula ad Romanos*

1 Cor. = *1 Epistula ad Corinthios*

2 Cor. = *2 Epistula ad Corinthios*

Gal. = *Epistula ad Galatas*

Eph. = *Epistula ad Ephesios*

Phil. = *Epistula ad Philippos*

Col. = *Epistula ad Colossaeos*

1 Thes. = *1 Epistula ad Thessalonicenses*

2 Thes. = *2 Epistula ad Thessalonicenses*

1 Tim. = *1 Epistula ad Timotheum*

2 Tim. = *2 Epistula ad Timotheum*

Tit. = *Epistula ad Titum*

Hebr. = *Epistula ad Hebraeos*

Jac. = *Epistula Jacobi*

1 Petr. = *1 Epistula Petri*

2 Petr. = *2 Epistula Petri*

1 Joh. = *1 Johannes*

Apoc. = *Apocalypsis Johannis*

Apocr. = *Apocrypha*

InCant. = Hippolyti *Commentarium in Canticum Canticorum* (M. Richard, “Une paraphrase grecque résumée du commentaire d’Hippolyte sur le Cantique des Cantiques”, *Mus.* 77/1-2 (1964) 137-154)

⁵³⁶ *Conferenda* είναι τα υπόλοιπα κείμενα του Ιππολύτου που μνημονεύονται στο κριτικό υπόμνημα, για να δειχθεί ο *usus auctoris* όπου είναι αναγκαίο.

InDan. = Hippolyti *Commentarium in Danielelem* (ΒΕΠΕΣ 6)

InGen. = Hippolyti *Commentarium in Genesim* (ib.)

InPs. = Hippolyti *Commentarium in Psalmos* (ib.)

Noet. = Hippolyti *Contra Noetum* (ib.)

Ref. = Hippolyti *Refutatio Omnium Haeresium* (M. Marcovich, *Hippolytus, Refutatio omnium haeresium*. Edited by M. Marcovich, Patristische Texte und Studien 25, Berlin – New York 1986)

Blass-Debr. = F. Blass & A. Debrunner, *A Greek Grammar of the New Testament and Other Early Christian Literature*, A Translation and Revision of the ninth-tenth German edition incorporating supplementary notes of A. Debrunner by Robert W. Funk, Chicago 1961.

LSJ = H. G. Lidell, R. Scott & H. S. Jones, *A Greek-English Lexicon, revised and augmented throughout by Sir Henry Stuart Jones with the assistance of Roderick McKenzie*, Clarendon Press, Oxford ⁹1940 (¹1843).

Cetera Sigla

ac = ante correctionem a manu scriptoris

add. = addit/addunt

appar. cr. = apparatus criticus

cap. = caput

capp. = capita

cett. = ceteri codices

cf. = confer

codd. = codices

conf. = confirmavit/confirmaverunt

corr. = correxit

damn. = damnavit

dec. = decipit

def. = defendit/defenderunt

del. = delevit/deleverunt

e. g. = exempli gratia

edd. = editores

etc. = et cetera

ex div. = ex divinatione

exc. = excidit/exciderunt

fort. = fortasse

fr. = fragmentum

gl. = glossema

i. e. = id est

ib. = ibidem

in app. = in appendice

in marg. = in margine

in parenth. = in parenthesesim

inc. = incipit

interp. = interpunctum (·)

inv. = invicem

iter. = iteravit

l. = linea

lac. = lacuna

l. c. = loco citato

mut. = mutavit/mutatum

not. = notavit

p. = pagina

pc = post correctionem a manu scriptoris

punx. = punxit/punxerunt

ras. = rasura

s. l. = supra lineam

s. v. = sub verbo

sign. inter. = signum interrogationis (?)

sqq. = sequenter

stat. = statuit/statuerunt

suppl. = supplevit

subscr. = subscripsit

trad. = tradit/tradunt

transp. = transposuit/transposuerunt

ut vid. = ut videtur

v. = vide

γρ. = scriptura signo γρ(απτέον) addito adscripta

[...] = locus delendus

{...} = locus deletus (sive subscriptus) a
scriptore codicis

<...> = locus suppletus

Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν
 Ἱπολύτου Ἐπισκόπου Ρώμης
 Ἀπόδειξις ἐκ τῶν ἀγίων γραφῶν
 περὶ Χριστοῦ καὶ περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου

I. Βουληθέντι σοι κατ' ἀκρίβειαν ἐκμαθεῖν τὰ προτεθέντα ὑπὸ σοῦ
 ἡμῖν κεφάλαια, ἀγαπητέ μου ἀδελφὲ Θεόφιλε, εὐλογον ἡγησάμην ἀφθόνως
 ἀρυσάμενος ὥς ἐξ ἀγίας πηγῆς ἐξ αὐτῶν τῶν θείων γραφῶν παραστήσαι
 σοι κατ' ὀφθαλμὸν τὰ ζητούμενα, ἵνα μὴ μόνον ταῖς τῶν ὧτων ἀκοαῖς
 5 ἐγκαταθέμενος ταῦτα εὐφρανθῇς, ἀλλὰ δυνάμει καὶ αὐτὰ τὰ πράγματα
 ἀνιστορήσας κατὰ πάντα τὸν Θεὸν δοξάσαι δυνηθῇς. Τοῦτο γάρ σοι ἐφόδιον

I. 6 cf. *1 Petr.* 4, 11

Titulus. **I** Τοῦ usque ἀλλὰ (**I**, 5) vix legitur sive legi non potest apud **V**, quia illic corruptus est. || Τοῦ
 usque ἡμῶν **H**: Τοῦ Μακαριωτάτου **χ**: om. edd. || 2 Ἐπισκόπου Ρώμης] ἐπ. καὶ μάρτυρος Ρώμ. **E**: Πάπα
 καὶ μάρτ. Ρώμ. **R**: Ἐπ. καὶ μάρτ. ed. pr.: om. Lag.: de scriptoris sede v. cap. 1.2.1. nostrae editionis || 3
 Ἀπόδειξις usque Ἀντιχρίστου (l. 4)] De titulo tractationis v. cap. 2.1.1. nostrae editionis. || Ἀπόδειξις
 usque γραφῶν om. **H** || 4 περὶ Χριστοῦ καὶ om. ed. pr., sed mentionem nominis Christi rest. Comb., qui
 περὶ Χριστοῦ καὶ Ἀντιχρίστου edidit || τοῦ σωτήρος ἡμῶν Ἰησοῦ post περὶ prius add. **χ** || περὶ τοῦ om. **H**
 || κύριε ἐνλόγησον post Ἀντιχρίστου add. **H**: ἐνλόγησον πάτερ post Ἀντ. add. **E**

I. 1 Βουληθέντι σοι] βουληθέντος σου **χ** || κατ'] κατὰ **H** || 1-2 ὑπὸ σοῦ ἡμῖν] σοι ὑπ' ἐμοῦ **χ** || 3
 ἀρυσάμενος om. **H** || θείων] ἀγίων **ψ** || 3-4 παραστήσαι σοι] καταστήσαι σοι **H**: αἰ σο legi non potest
 apud **E**, quia illic lac. est: κατασ- in dubio vocat Wend. παρασ- defendens || 4 κατ'] κατὰ **H** || post
 ζητούμενα comma stat. ed. pr.: interp. Ach. || μόνον] μόνων **V** || ταῖς usque ἀκοαῖς] ταῖς ἀκ. τῶν ὄντων
R et, ut vid., **E** (τῶν ὃ legi non potest apud **E**, quia illic lac. est): “f. ὧτων” in marg. not. ed. pr.: ταῖς ἀκ.
 τῶν ἀνθρώπων Comb., sed ἀνθρ. Gudii non placet, “cum nimium a veterum librorum scriptura abeat”. ||
 5 ταῦτα εὐφρανθῇς om. **H** || 6 ἀνιστορήσας (quod def. Wend.)] ἐνιστ- **H**

ἐν τῷ νῦν βίῳ ἀκίνδυνον ἦτω παρ' ἡμῶν, ὅπως τὰ πολλοῖς δύσγνωστα καὶ
 δυσκατάλημπτα ἐξ ἐτοίμων λόγων προενέγκας ἐγκατασπείρης μὲν ἐν τῷ
 πλάτει τῆς καρδίας σου ὡς ἐν πίωνι καὶ καθαρᾷ γῇ, δυσωπῆσης δὲ δι'
 10 αὐτῶν τοὺς ἀντιδιατιθεμένους καὶ ἀντιλέγοντας τῷ σωτηριῷ λόγῳ.

Δέδια δὲ μὴ εἰς ἀπίστον καὶ βλασφήμους γλώσσας ἐγκαταθῇ
 ταῦτα· κίνδυνος γὰρ οὐχ ὁ τυχόν. Μετάδος δὲ αὐτὰ εὐλαβέσι καὶ πιστοῖς
 ἀνθρώποις τοῖς θέλουσιν “ὁσίως καὶ δικαίως” μετὰ φόβον ζῆν. Οὐ γὰρ
 μάτην ὁ μακάριος ἀπόστολος παρῇνει Τιμοθέῳ γράφων: “ὦ Τιμόθεε, τὴν
 15 παραθήκην φύλαξον, ἐκτρεπόμενος τὰς βεβήλους κενοφωνίας καὶ
 ἀντιθέσεις τῆς ψευδωνύμου γνώσεως, ἣν τινες ἐπαγγελλόμενοι περὶ τὴν
 πίστιν ἡστόχησαν”· καὶ πάλιν: “σὺ οὖν, τέκνον μου, ἐνδυναμοῦ ἐν τῇ χάριτι
 τῇ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ καὶ ᾧ ἤκουσας παρ' ἐμοῦ διὰ πολλῶν μαρτύρων, ταῦτα
 παράθου πιστοῖς ἀνθρώποις, οἵτινες ἱκανοὶ ἔσονται καὶ ἑτέρους διδάξαι”.

20 Εἰ οὖν ὁ μακάριος ἀπόστολος μετ' εὐλαβείας παρεδίδου ταῦτα ἅπερ
 οὐ πᾶσιν εὐγνώστα ἦν, προβλέπων τῷ Πνεύματι ὅτι “οὐ πάντων ἦν ἡ
 πίστις”, πόσῳ μᾶλλον ἡμεῖς κινδυνεύσομεν, εἰ ἀπλῶς καὶ ὡς ἔτυχε τὰ Θεοῦ
 λόγια μεταδώσομεν βεβήλοις καὶ ἀναξίους ἀνδράσιν;

I. 13 1 Thes. 2, 10 || 14-17 1 Tim. 6, 20-6, 21 || 17-19 2 Tim. 2, 1-2, 2 || 21-22 2 Thes. 3, 2

7 ἦτω] “melius ἔσται” not. TanF. || τὰ om. **χ** || τοῖς ante πολλοῖς add. **χ** || 8 δυσκατάλημπτα (v. Blass-Debr., § 77)] δύσληπτα **ψ** || τὸν Ἀντίχριστον post λόγων add. **ψ** || προενέγκας] προσεν- **ψ** || μὲν ἐν om. **ψ** || 9 τῆς usque ἡστόχησαν (l. 17) vix legitur sive legi non potest apud **V**, quia illic corruptus et passim lacunosus est. || ἐν usque γῇ] πίων καθαρά γῇ **χ**: “l. πίων καθαρά γῇ” not. in marg. ed. pr.: πυρὸν καθαρά γῇ ex parabola Luc. 8 TanF.: ὡσπεροῦν καθαρά γῇ Comb. (ὡσπεροῦν damn. Gud.): ὡς σπόρον καθαρά γῇ Lag. || 9 δυσωπῆσης ed. pr.: -σεις **Hχ** || 9-10 δι' αὐτῶν] διὰ τούτων **χ** || 10 ἀντιδιατιθεμένους] ἀντιτιθ- **χ** (ti alterum s. l. **E**. v legi non potest apud **E**, quia illic corruptus est) || 11 Δέδια Ach.: δεδία **H**: διὰ **E**: ὄρα **RE**²: Ach. falso not. Δέδια tradere **H** || ἐγκαταθῇ] ἐνκαταθῇ **H**: ἐγκατάθη **χ**: corr. Lag. || ταῦτα] ταύτας **H** || 12 γὰρ om. **E**: suppl. s. l. **E**² || αὐτὰ om. **χ** || 13 θέλουσιν] ἐθέλ- **χ** || 14 παρῇνει ... γράφων] παραινῶν ... λέγει **R**: παραινῶν ... λέγων **E** || 15 παραθήκην] παρακαταθ- **χ** || ἐκτρεπόμενος] -τρέπων **H** || 16 γνώσεως] γνώμης **χ** || ἦν τινες] οἵτινες **H** || 18 τῇ om. **HV** || μαρτύρων] παρακλήσεων **ψ**, quod def. Comb. || 20 ἀπόστολος om. **χ**: suppl. ex div. uncis includens Lag., quos dempsit Ach.: supplementum conf. **HV** || παρεδίδου] post πα usque πάσαις (2, 5) vix legitur sive legi non potest **V**, quia illic corruptus et passim lacunosus est. || 21 οὐ πᾶσιν] ἅπασιν **χ** || προβλέπων] βλέπ- **χ** || πάντων] -ντως **R** || ἦν om. **H**, sed lectionem def. Fent. || 22 κινδυνεύσομεν] -σωμεν **H** || τοῦ ante Θεοῦ add. **χ** || 23 μεταδώσομεν] -σωμεν **H**

II. Ἐπειδὴ γὰρ οἱ μακάριοι προφήται ὀφθαλμοὶ ἡμῶν ἐγένοντο
 προορῶντες διὰ πίστεως τὰ τοῦ λόγου μυστήρια, ἅτινα καὶ ταῖς
 μεταγενεστέραις διηκόνησαν γενεαῖς, οὐ μόνον τὰ παρωχηκότα εἰπόντες,
 ἀλλὰ καὶ τὰ ἐνεστώτα καὶ τὰ μέλλοντα ἀπαγγείλαντες, ἵνα μὴ μόνον
 5 πρὸς καιρὸν ὁ προφήτης <ὡς προφήτης> δευχθῇ, ἀλλὰ καὶ πάσαις γενεαῖς
 προλέγων τὰ μέλλοντα ὡς προφήτης νομισθῇ. Οὗτοι γὰρ Πνεύματι
 προφητικῷ οἱ πάντες κατηρτισμένοι καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Λόγου ἀξίως
 τετιμημένοι <...> ὁργάνων δίκην ἑαυτοῖς ἠνωμένοι ἔχοντες ἐν ἑαυτοῖς ἀεὶ
 τὸν Λόγον ὥσει πληκτρον, δι' οὗ κινούμενοι ἀπήγγελλον ταῦτα ἅπερ ἤθε-
 10 λεν ὁ Θεός.

Οὐ γὰρ ἐξ ἰδίας δυνάμεως οἱ προφήται ἐφθέγγοντο – μὴ πλανῶ –
 οὐδὲ ἅπερ αὐτοὶ ἠβούλοντο ταῦτα καὶ ἐκήρυσσον, ἀλλὰ πρῶτον μὲν διὰ
 τοῦ Λόγου ἐσοφίζοντο ὁρθῶς, ἔπειτα <δὲ> δι' ὁραμάτων προεδιδάσκοντο
 τὰ μέλλοντα καλῶς καὶ εἴθ' οὕτως πεμπόμενοι ἔλεγον ταῦτα, ἅπερ αὐτοῖς
 15 μόνοις ἦν ὑπὸ Θεοῦ ἀποκεκαλυμμένα. Ἐπεὶ κατὰ τίνα λόγον ὁ προφήτης
 προφήτης λεχθήσεται, εἰ μὴ ὅτι Πνεύματι προεώρα τὰ μέλλοντα; Εἰ γὰρ περὶ

II. I inc. **DeCons.** (I, I-I, 4) || γὰρ om. **DeCons.** || προφήται legi non potest, sed videtur ante οἱ μακάριοι transposuisse **V** || ἐγένοντο] γεγονάσι **DeCons.** || 2 ἅτινα] “I. τινὰ” not. in marg. ed. pr.: ἅτ. delendum sive mutandum opinatur Wend. || 3 διηκόνησαν γενεαῖς] γεν. διηκ. **χ**: post γεν. dec. **DeCons.** (I. c.) || εἰπόντες] εἶπον not. in marg. Gud. || 4 καὶ prius om. **H** || ἀπαγγείλαντες] ἀπήγγελλαν Gud. || 5 πρὸς καιρὸν] πρόσκαιρον εἶναι **E** et, ut vid., **V**: πρόσκαιρος εἶναι **R**: s. l. (i. e. πρόσκαιρος) **E**² || ὡς προφήτης om. **codd.**: suppl. Ach. ex **SL**: damn. Wend. || 6 ὡς προφήτης] ὁ προφ. προφ. **H**: ὁ προφ. εἶναι **V**: ἀληθῶς προφ. Lag. || νομισθῇ (sive ὀνομασθῇ) Wend.: σημασθῇ **H** (-νθῇ Ach.): εἶναι νομισθῇ **R**: εἶν. νομισθῇ **EV** || Οὗτοι usque κατηρτισμένοι (I. 7) corrupta esse opinatur Overb. || 7 πάντες] πατέρες **χ**: ὑπὸ πατέρος Overb. || ὑπ' usque τετιμημένοι (I. 8) repugnare videri verba, quibus statim Λόγος dicitur honorasse prophetas, loco ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Λόγου καταρτιζόμενοι (cap. 12, 4-12, 5) not. Overb.: post τετιμημένοι lac. statui || 8 ἑαυτοῖς prius om. Comb.: rest. Fabr. || ἠνωμένοι] -μένον Comb. || 9 ὥσει] ὡς **χ** || post πληκτρον usque ἔλεγέ (I. 17) vix legitur sive legi non potest **V**, quia illic corruptus et passim lacunosus est. || {καὶ} post οὗ add. **E** || κινούμενοι] νοι supra syllabam ultimam iter. **E**² || 11 οἱ προφήται ante Οὐ transp. **χ** || μὴ πλανῶ] ὡς πλάνοι TanF.: in parenth. stat. Lag. || 12 ἠβούλοντο] ἐβ- **χ** || καὶ om. **χ** || ἐκήρυσσον] -ρυττον **χ** fort. recte || 13 δὲ om. **Hχ**: suppl. Ach. ex **SL**. || 14 καλῶς om. **H** || καὶ om. **χ**: del. Wend. || πεμπόμενοι] πεπεισμ- **χ**, quod def. Wend. || 14-15 αὐτοῖς μόνοις ἦν] ἦν αὐτ. μ., ut vid., **V**: ἦν μόν. **χ**, quod def. Wend. || 15 ὑπὸ Θεοῦ] ἀπὸ τοῦ Θ. **χ**: τοῦ Θ., ut vid., **V**: fort. legendum ὑπὸ τοῦ Θ. || ἀποκεκαλυμμένα] ἀποκεκρυμμένα **χ**, quod def. Lag.: “I. ἀποκεκαλ.” in marg. not. ed. pr.: [ἀποκεκαλ., τοῖς δὲ λοιποῖς] ἀποκεκρ. Comb. fort. recte (nimis audacter factam eius correcturam opinatur Gud.) || 16 ὅτι] τοι **χ** || post μέλλοντα sign. inter. stat. ed. pr.: punx. Comb. || Εἰ γὰρ iter. **R** (Εἰ γὰρ alterum subscriptum)

συμβεβηκότος τινὸς πράγματος ἔλεγέ τι ὁ προφήτης, οὐκ ἂν ἦν προφήτης ταῦτα λέγων ἅπερ ἅπαντες ὑπ' ὀφθαλμὸν ἦσαν τεθεαμένοι, ἀλλὰ τὰ μέλλοντα ἐκδιηγούμενος δικαίως προφήτης ἐκρίνετο. Διὸ καὶ εὐλόγως οἱ
20 προφητῆται ἀπ' ἀρχῆς “οἱ βλέποντες” ἐκαλοῦντο.

Ὅθεν καὶ ἡμεῖς τὰ ὑπ' αὐτῶν προειρημένα καλῶς μαθητευθέντες λέγομεν οὐκ ἐξ ἰδίας ἡμῶν ἐπινοίας. Οὐδὲν γὰρ καινοτομεῖν ἐπιχειροῦμεν, ἀλλ' ἢ τὰ πάλαι προειρημένα ῥητὰ <...>, ὧν τὰ ἔγγραφα ἐκτιθέντες εἰς φῶς ἀνάγομεν τοῖς ὀρθῶς πιστεύειν δυναμένοις, ὅπως γένηται ἀμφοτέροις κοινὴ
25 ὠφέλεια, τῷ μὲν λέγοντι τὸ διὰ μνήμης κρατήσαντα ὀρθῶς ἐκθέσθαι τὰ προκειμένα, τῷ δὲ ἀκούοντι τὸ ἐπιστῆσαι τὸν νοῦν πρὸς τὰ λεγόμενα.

III. Ἐπεὶ οὖν κοινὸς ὁ κάματος ἀμφοτέροις πρόκειται, τῷ μὲν λέγοντι τὸ ἀκίνδυνον ἐξιπεῖν, τῷ δὲ ἀκούοντι τὸ πιστῶς ἀκούσαντα καταδέξασθαι τὰ λεγόμενα, παρακαλῶ καὶ σὲ συναγωνίσασθαί μοι ἐν τῇ πρὸς τὸν Θεὸν δεήσει, ὅπως ἃ πάλαι τοῖς μακαρίοις προφήταις
5 ἀπεκάλυψεν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, νῦν αὐτὸς πάλιν ὁ τοῦ Θεοῦ παῖς, ὁ πάλαι μὲν Λόγος ὢν, νυνὶ δὲ καὶ ἄνθρωπος δι' ἡμᾶς ἐν κόσμῳ φανερωθείς, σαφηνίσῃ σοι ταῦτα δι' ἡμῶν, ἅπερ δι' εὐχῆς παρ' αὐτοῦ τυχεῖν ἐπιζητεῖς.

II. 20 cf. *I Regn.* 9, 9 || **III.** 3-4 cf. *Rom.* 15, 30

17 πράγματος om. **χ**, quod def. Wend.: fort. delendum || ἔλεγέ τι ἔλεγεν **χ** || 18 ἅπαντες] πάντες **H** || ὀφθαλμὸν] -μῶν **V** Fabr. || τεθεαμένοι] στησάμενοι **ψ** || ἀλλὰ] ἀλλ' ὁ **R**: ἀλλ' ἢ **V** || 19 ἐκδιηγούμενος] -νοι, ut vid., **E**^{ac} || καὶ om. **χ** || οἱ om. **R**: subscr. **E**²: erasum est apud **V** || 20 cf. **DeCons.** (I, 16-I, 17) || 21 ... post προειρημένα stat. Ach., ut lac., ut vid., declararet || post καλῶς usque ἀκούσαντα (3, 2) vix legitur sive legi non potest **V**, quia illic corruptus est. || 22 ἐπινοίας. Οὐδὲν] ... ἐπιν. οὐδὲν - οὐδὲ γὰρ legi posse supposuit Ach. || Οὐδὲν] -δὲ **χ** || 23 ἀλλ' ἢ] ἀλλήλοισ **χ**: ἄλλοις Overb.: dubitat inter ἀλλ' ἢ et ἀλλὰ Wend. || πάλαι post προειρημένα transp. **χ** || ῥητὰ] ῥήματα **χ**: post ῥητὰ lac. statui || ἐκτιθέντες] ἐντιθ- **H** || ἐὰν uncis inclusum post φῶς add. Lag. || 24 ἀνάγομεν] ἀναγνώμεν **χ** || ὅπως γένηται] ἐπιγίνεται Lag. || ὅπως] ἐπεὶ **χ** || γένηται] γίνεται **RE**² || 25 τὸ om. **H** || 26 προκειμένα] προειρημ- **H** || τὸ om. **χ** || ἐπιστῆσαι] ἐστι στησαι Comb. || λεγόμενα] hinc finem capiti 2 statui: usque δεήσει (3, 4) extendit cap. Comb.

III. 1 κοινὸς post κάματος transp. **ψ**, quod def. Wend. || 2 τὸ prius om. **H** || ἀκίνδυνον] ἀκινδύνως Comb. || τὸ alterum om. **χ** || ἀκούσαντα] -ντι **H** || 3 καὶ σὲ om. **ψ**: καὶ del. Wend. || ὃ θεόφιλε post σὲ add. Ach. fort. recte || 4 τὸν om. **ψ** || post δεήσει punx. ed. pr.: comma stat. Ach. || ὅπως usque ἐπιζητεῖς (I. 7)] non integra esse verba suspicatur Overb. emendationem a doctrina Hippolyti de verbo divino et filio Dei accuratius examinandam opinans || ὅπως ἃ πάλαι] πῶς ἂν πάλ. **ψ**: “f. ἃ πάλ.” not. in marg. ed. pr.: πῶς ἂν def. Comb. || 5 νῦν om. **χ** || 6 ὢν usque αὐτοῦ (I. 7) om. **χ** || νυνὶ] νῦν **V** || 7 σαφηνίσῃ] -νήσει **H**: -νίσειν **V**: Dubito σαφηνίσει legere, conferens capp. I, 7 sqq.: 2, 24; 4, 3 sqq. & 67, 3 sqq., ubi ὅπως conjunctivo construitur. || post ἡμῶν usque σώματι (I. 13) vix legitur sive legi non potest **V**, quia illic corruptus est. || ἅπερ] fort. legendum ὅπ- || post ἐπιζητεῖς interp. stat. ed. pr.: sign. inter. Comb.: punx. Lag.

- Ἄλλ' ἐπειδὴ τὸ ἑαυτοῦ εὐσπλαγγνον καὶ ἀπροσωπόληπτον ἐνδείκνυσι διὰ πάντων τῶν ἀγίων ὁ Λόγος φοιτῶν καὶ ῥυθμίζων ἑαυτὸν ὡς ἔμπειρος ἱα-
 10 τρὸς πρὸς τὰ ἡμῖν συμφέροντα, ἐπιστάμενος τὴν τῶν ἀνθρώπων ἀσθένειαν, καὶ τοὺς μὲν ἀγνοοῦντας ἐκδιδάσκειν πειρᾶται, τοὺς δὲ πλανωμένους ἐπιστρέφειν εἰς τὴν ἑαυτοῦ ἀληθινὴν ὁδόν, [καὶ] τοῖς μὲν μετὰ πίστεως ζητοῦσιν εὐκόλως εὐρισκόμενος, τοῖς δὲ καθαροῖς σώματι καὶ ἀγνοῖς καρδίᾳ κρούειν τὴν θύραν ἐπιθυμοῦσιν εὐθέως ἀνοιγόμενος.
- 15 Οὐδένα γὰρ ἀποβάλλεται τῶν ἑαυτοῦ δούλων, οὐδένα βδελύσσεται ὡς μὴ ἄξιον ὄντα τῶν θείων αὐτοῦ μυστηρίων οὐ πλούσιον προτιμῶν πένητος οὐδὲ πένητα διὰ τὸ μέτριον ἐξουθενῶν, οὐ βάρβαρον ὡς ἄσοφον ὀνειδίζων οὐδὲ εὐνοῦχον ὡς μὴ ἄνθρωπον ἀφορίζων, οὐδὲ θῆλυ διὰ τὴν ἐξ ἀρχῆς γενομένην παρακοὴν μισῶν οὐδὲ τὸν ἄρρενα διὰ τὴν παράβασιν
 20 ἀτιμάζων, ἀλλὰ πάντας ἐλεῶν καὶ πάντας σφάζειν ἐπιθυμῶν, πάντας νιούς Θεοῦ καταρτίσαι θέλων καὶ τοὺς πάντας ἀγίους εἰς ἓνα τέλειον ἄνθρωπον καλῶν. Εἷς γὰρ ὁ τοῦ Θεοῦ παῖς, δι' οὗ καὶ ἡμεῖς τυχόντες τὴν διὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἀναγέννησιν εἰς τὸν ἓνα τέλειον καὶ ἐπουράνιον ἄνθρωπον οἱ πάντες καταντῆσαι ἐπιθυμοῦμεν.

IV. Ἐπειδὴ γὰρ ὁ Λόγος ὁ τοῦ Θεοῦ ἄσαρκος ὢν ἐνεδύσατο τὴν ἀγίαν σάρκα ἐκ τῆς ἀγίας παρθένου ὡς νυμφίος ἱμάτιον, ἐξυφάνας ἑαυτῷ ἐν τῷ σταυρικῷ πάθει, ὅπως συγκεράσας τὸ θνητὸν ἡμῶν σῶμα τῇ ἑαυτοῦ

III. 11-12 cf. *Jac.* 5, 19-5, 20 || 14 cf. *Mt.* 7, 7-7, 8; *Lc.* 11, 9-11, 10 || 19-20 cf. *Gen.* 3, 6 || 20 cf. *Rom.* 11, 32 & *1 Tim.* 2, 4 || 21 cf. *Eph.* 4, 13 || **IV.** 3-4 cf. *1 Cor.* 12, 24

8 ἐνδείκνυσι] -κνυται **χ**, quod def. Wend. || 9 τῶν om. **H** || φοιτῶν] φωτίζων **χ**: ἐφοδιάζων Lag.: φνιτὸν Ach., quod damn. Wend. φοιτῶν defendens || καὶ om. **H** || ἑαυτὸν] αὐτ- **χ**: αὐτ- Lag. || 9-10 ἱατρὸς] ἱατρὸ legi non potest apud **E**, quia illic corruptus est. || 10 τῶν om. Gal.: rest. Lag. || 11 ἐκδιδάσκειν] διδ- **H** || 12 ἐπιστρέφειν] -φει **χ** || ἑαυτοῦ] αὐτ- **H** || καὶ delevi || 13 σώματι Wend.: σώμασι **H**: ὁμιασι **χ**: μασι, ut vid., **V**: corr. Wend., quia καθαροῖς σώμασι casus dativus instrumentalis non esse potest || ἀγνοῖς Wend.: -νῇ **R**: -νῇ **HEV**: corr. Wend. quia ἀγνῇ καρδίᾳ casus dativus instrumentalis non esse potest || 14 τὴν θύραν om. Comb.: rest. Fabr. || εὐθέως] -θὺς **ψ** fort. recte || 15 οὐδένα alterum] οὐδὲ **V** || οὐδένα βδελύσσεται om. **χ** || 16 ἄξιον ὄντα] ὄν. ἄξ. **ψ** || αὐτοῦ om. **χ** || 17 οὐ] οὐδὲ **χ** || ὡς ἄσοφον om. **ψ** || 18 τὸν ante εὐνοῦχον add. **ψ**: εὐν. vix legitur apud **H** || 19 post μισῶν usque ἐξυφάνας (4, 2) vix legitur sive legi non potest **V**, quia illic corruptus est. || 20 ἐλεῶν] θέλων **χ**: θάλλων Lag. || σφάζειν] σῶζ- **Hχ** edd.: emendavi (v. *LSJ*, s. v. σῶζω) || 21 Θεοῦ om. **H** || καταρτίσαι (cf. *Ex.* 15, 17; *Ps.* 28, 9 & 67, 10; 2 *Cor.* 13, 11; *Hebr.* 10, 5)] -ρτῆσαι **H** || 22 καὶ ante ὁ add. **χ** || 23 Ἁγίου om. **H** (Ach. falso not. Ἀγ. omisisse **χ**) || τὸν om. **χ**

IV. 1 ὁ alterum om. **χ** || ὦν] "l. ἦν" in marg. not. ed. pr. || 2 ἐξυφάνας] -φῆνας **H**, sed, ut not. Wend., Hippolytus solum -φάνας utitur || 3 σταυρικῷ πάθει] θανάτω αὐτοῦ **H**

δυνάμει καὶ μείξας τὸ φθαρτὸν τῷ ἀφθάρτῳ καὶ τὸ ἀσθενὲς τῷ ἰσχυρῷ
5 σώσει τὸν ἀπολλύμενον ἄνθρωπον <...>.

Ἔστι μὲν οὖν ὁ ἰστὸς τοῦ Κυρίου ὡς τὸ πάθος τὸ ἐπὶ τῷ σταυρῷ
γεγενημένον, στήμων δὲ ἐν αὐτῷ ἢ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος δύναμις, κρόκη δὲ
ὡς ἡ ἀγία σὰρξ ἐνυφαινομένη ἐν τῷ Πνεύματι, μίτος δὲ ἡ δι' ἀγάπης
Χριστοῦ χάρις σφίγγουσα καὶ ἐνοῦσα τὰ ἀμφοτέρω εἰς ἓν, κερκὶς δὲ ὁ
10 Λόγος, οἱ δὲ ἐργαζόμενοι <οἱ> πατριάρχαι τε καὶ προφῆται οἱ τὸν καλὸν
ποδῆρη καὶ τέλειον χιτῶνα ὑφαίνοντες Χριστοῦ, δι' ὧν ὁ Λόγος δικνού-
μενος κερκίδος δίκην ἐξυφαίνει δι' αὐτῶν ταῦθ' ἅπερ βούλεται ὁ Πατήρ.

V. Ἄλλ' ἐπειδὴ καιρὸς λοιπὸν ἀπαιτεῖ πρὸς τὰ προκείμενα
αὐτάρκων ὄντων τῶν ἐν τῷ προομίῳ εἰς δόξαν Θεοῦ εἰρημένων, δίκαιόν
ἐστὶν ἡμᾶς ἐφαψαμένους αὐτῶν τῶν θείων γραφῶν ἐπιδειξαι δι' αὐτῶν τίς
καὶ ποταπή ἡ τοῦ Ἀντιχρίστου παρουσία, ποίῳ δὲ καιρῷ καὶ χρόνῳ ὁ
5 ἄνομος ἀποκαλυφθήσεται, πόθεν δὲ καὶ ἐκ ποίας φυλῆς, καὶ τί τὸ τούτου
ὄνομα τὸ διὰ τοῦ ἀριθμοῦ ἐν τῇ γραφῇ [ἡμῶν] μηννόμενον, πῶς δὲ πλάνην
μὲν τῷ λαῷ ἐγγεννήσει ἐπισυνάξας αὐτοὺς “ἐκ τῶν περάτων τῆς γῆς”, θλί-
ψιν δὲ καὶ διωγμὸν ἐπὶ τοὺς ἁγίους ἐπεγερεῖ, καὶ πῶς ἑαυτὸν δοξάσει ὡς

V. 4-5 cf. 2 Thes. 2, 8 || 5-6 cf. Apoc. 13, 18 || 7 Mt. 12, 42; Lc. 11, 31 || 7-8 cf. Mt. 13, 21; Act. 13, 50 || 8
cf. 2 Thes. 2, 4

4 μείξας (v. Blass-Debr., § 23)] μίξ- **ψ** || τὸ φθαρτὸν post ἀφθάρτῳ transp. **R**: om. **EV**: suppl. s. l. **E**² || 5
τὸν] v s. l. **V** || post ἄνθρωπον lac. statui || 6 Ἔστι usque σταυρῷ in ras. **H** (prima lectio legi non potest) ||
οὖν om. **H** || ὡς om. **ψ** || τὸ alterum] τῷ **H** || σταυρῷ] ἰστῷ **H** || 7 post γεγενημένον, δύναμις et
Πνεύματι (l. 8) interp. stat. ed. pr.: punx. Comb.: comma stat. Lag. || 8 ὡς om. **χ** || ἡ prius om. **V** || ἐν τῷ
om. **ψ** || ἀγάπης] post ἀγά usque ἐφαψαμένους (5, 3) vix legitur sive legi non potest **V**, quia illic corruptus
est. || 9 Χριστοῦ] -στῷ Fabr. fort. recte || κερκὶς] κερκίδες **R** fort. recte: κερκίδε **E** (κερκίδες legit Ach.)
|| κερκὶς usque ἐργαζόμενοι (l. 10)] κερκ. δὲ οἱ λόγῳ διαρτιζόμενοι πατριάρχαι τε καὶ προφῆται Overb. ||
10 δὲ ἐργαζόμενοι] διεργαζόμενοι **χ**: δ' ἐργαζόμενοι ed. pr. in marg.: δὲ διαζόμενοι Lag.: dubitare inter δὲ
διαζόμ. et διαρτιζόμενοι confitetur Overb. || οἱ secundum om. **Hχ**: supplevi || τε om. **H** || 12 κερκίδος] -
δων **χ** || ὁ Πατήρ om. **H**

V. 1 λοιπὸν] οὐδὲν TanF. || ἀπαιτεῖ] ἐπείγει in marg. not. Comb. || προκείμενα] ὑποκ- **χ** || 2 inc.
Dam. (fr. 4.1) || αὐτάρκων usque τῶν] Ἀλλὰ τούτων **Dam.** || 3 ἐφαψαμένους] -μένων **R**: “f.
ἐφαψαμένους” not. in marg. ed. pr. || γραφῶν] αφῶν legi non potest apud **E**, quia illic corruptus est. ||
ἐπιδειξαι] ἐπιδεῖν **χ**: ἐφιδεῖν, ut vid., **V** (v. Blass-Debr., § 14) || 4 Σημειώτεον τὰ περὶ τοῦ ἀντιχρίστου in
marg. **E** || καὶ alterum] ἢ **Dam.** || 5 τὸ om. **χ** || 6 ἡμῶν **Dam.**: om. **codd.** edd.: deleui || 7 ἐγγεννήσει ed.
pr.: ἐν γεννήσει **HR**: ἐγγεννήσει **EV** || αὐτοὺς] -τὸν **Dam.**, quod def. Wend., sed synesim observa. || 8
ἐπεγερεῖ] -γείρη **V**: post ἐπεγερε. usque προανηγόρευσαν (6, 3) vix legitur sive legi non potest **V**, quia
illic corruptus est.

Θεόν, τίς δὲ ἡ τούτου συντέλεια, πῶς δὲ ἡ ἐπιφάνεια τοῦ Κυρίου ἀποκαλυ-
 10 φθήσεται ἀπ' οὐρανῶν καὶ τίς ἡ τοῦ σύμπαντος κόσμου ἐκπύρρωσις, τίς δὲ ἡ
 τῶν ἁγίων ἔνδοξος καὶ ἐπουράνιος βασιλεία συμβασιλευόντων τῷ Χριστῷ
 καὶ τίς ἡ τῶν ἀνόμων αἰώνιος διὰ πυρὸς κόλασις.

VI. Τοῦ μὲν οὖν Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Χριστοῦ Ἰησοῦ, τοῦ Υἱοῦ
 τοῦ Θεοῦ, διὰ τὸ βασιλικὸν καὶ ἔνδοξον ὡς λέοντος προκεκηρυγμένον, τῷ
 αὐτῷ τρόπῳ καὶ τὸν Ἀντίχριστον ὁμοίως λέοντα προανηγόρευσαν αἱ
 γραφαὶ διὰ τὸ τυραννικὸν αὐτοῦ ὁμοῦ καὶ βίαιον. Κατὰ πάντα γὰρ ἐξομοι-
 5 οῦσθαι βούλεται ὁ πλάνος τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ. Λέων μὲν ὁ Χριστὸς καὶ λέ-
 ων ὁ Ἀντίχριστος. Βασιλεὺς ὁ Χριστὸς καὶ βασιλεὺς ἐπίγειος ὁ Ἀντίχρι-
 στος. Ἐδείχθη ὁ Σωτὴρ ὡς ἄρνιον καὶ αὐτὸς ὁμοίως φανήσεται ὡς ἄρ-
 νιον ἔνδοθεν λύκος ὢν. Ἐμπερίτομος ἦλθεν ὁ Σωτὴρ εἰς τὸν κόσμον καὶ αὐτὸς
 ὁμοίως ἐλεύσεται. Ἀπέστειλεν ὁ Κύριος τοὺς ἀποστόλους εἰς πάντα τὰ ἔ-

V. 10-12 cf. *Mt.* 25, 46 || **VI.** 2 cf. *Gen.* 49, 9; *Deut.* 33, 22; *1 Petr.* 5, 8; *Apoc.* 5, 5 || 6 cf. *Joh.* 12, 31; 14, 30;
 16, 11; 18, 37 || 7 cf. *Mt.* 7, 15; *Joh.* 1, 29; *Apoc.* 5, 6 || 8 cf. *Lc.* 2, 21 || 9-10 cf. *Mt.* 28, 19

10 οὐρανῶν (quod recte def. Wend. conferens altera loca tractationis, e. g. 26, 1: 28, 7: 44, 7 etc., et
 notans **Dam.** sic legisse)] -ρανοῦ **H:** post οὐρανῶν dec. **Dam.** (l. c.) || 11 συμβασιλευόντων] συμ s. l. **E:**
 τῶν ante συμβ. add. **χ** || τῷ om. **H** || 12 αἰώνιος om. **χ**

VI. 1 inc. **Dam.** (fr. 4.2) **DeCons.** (19, 15-20, 16) || καὶ ante Τοῦ add. **DeCons.** || οὖν om. **DeCons.**
 || καὶ usque ἡμῶν om. **χ** || Χριστοῦ Ἰησοῦ (cf. 1, 18 & 61, 25 tractationis, *Noet.* 4, 14: 4, 21: 4, 22, *Ref.* 6,
 45, 1: 6, 51, 5: 9, 11, 3)] Ἰησ. *Xr.* **χ** **Dam.**, quod def. Wend. || τοῦ Υἱοῦ om. **χ** || 2 ὡς om. **DeCons.** ||
 [τοῦ] ante λέοντος add. **R:** τοῦ s. l. **E**² || 2-3 τῷ αὐτῷ τρόπῳ (cf. *InDan.* 2, 4, 4: 2, 32, 35: 4, 9, 25, *Ref.* 4,
 35, 3: 4, 41, 1: 5, 21, 2: 6, 27, 1: 7, 27, 12: 7, 35, 2: 10, 23, 1)] τὸν αὐτὸν τρόπον **H** (cf. *Noet.* 7, 23: 9, 24,
InCant. 26, 2, 3, *Ref.* 1, 19, 5: 4, 29, 1: 4, 37, 1: 4, 46, 4: 5, 15, 1: 6, 12, 1: 6, 14, 1: 6, 25, 1: 6, 28, 2: 6, 37, 1: 7,
 29, 10: 7, 29, 13: 8, 8, 4: 8, 10, 2): etiamsi plus accusativo casu declarando modo causa uti videtur
 Hippolytus, hinc usus dativi, quem def. Wend., praeferendus, quia lectio τὸν αὐτὸν τρόπον inter verba
 accusativi casus (τὸ βασιλικὸν ... ἔνδοξον ... τὸν Ἀντίχριστον ... λέοντα) suspecta est. || 3 Ἀντίχριστον]
 διάβολον **Dam.** **DeCons.** || προανηγόρευσαν] προηγ- **H** Comb.: προσηγ- **Dam.** || 4 θεῖαι ante γραφαὶ
 add. **Dam.** fort. recte: dubitat inter singularem (γραφῇ) et pluralem (γραφαὶ) Wend. || διὰ usque βίαιον
 (cf. *InPs.* 12, 16-12, 17 (p. 165), *Ref.* 4, 48, 6: 5, 7, 20: 5, 7, 29: 5, 19, 18: 6, 21, 2-3: 7, 20, 1: 7, 21, 5: 8, 9, 4)]
 διὰ τὸ τυραννικὸν αὐτοῦ καὶ βίαιον (βίαιων **V**) **codd.** **Dam.** edd.: τὸ τυρ. αὐτ. δηλοῦσαι ὁμοῦ καὶ τὸ
 βίαιον **DeCons.** || 5 τῷ Υἱῷ] τοῦ βίου **V:** γρ. τῷ βίῳ in marg. **R:** γρ. τῷ βίῳ in marg. **E** || Λέων] λέγων **R**^{ac}
 || μὲν om. **DeCons.** || 5-6 μὲν post λέων add. **H**, quod damn. Wend. || 6 τῶν οὐρανίων καὶ ἐπιγείων post
 Χριστὸς add. **DeCons.** || ἐπίγειος] γενήσεται ἐπὶ τῆς γῆς **DeCons.**: om. **ψ** || 7 ὡς prius om. **Dam.** || 8
 ἔνδοθεν] ἔσωθ- **Dam.** || Ἐμπερίτομος Ach.: ἐνπερίτομος **H:** ἐν περιτομῇ **ψ** || ἦλθεν usque κόσμον] ὁ
 Σωτὴρ ἦλθεν εἰς τὸν κόσμον **ψ:** ὁ Σωτ. **Dam.**: ὁ Σωτὴρ τῷ κόσμῳ γέγονε **DeCons.** || 9 ἐλεύσεται] ἐν
 περιτομῇ γενήσεται **DeCons.** || Κύριος] Ἰησοῦς **Dam.**: Χριστὸς **DeCons.**: post Κύρ. usque δὲ (l. 17) vix
 legitur sive legi non potest **V**, quia illic corruptus est. || τοὺς om. **χ** || εἰς usque ἔθνη (l. 9-10) om. **H:** ante
 τοὺς transp. **Dam.**

- 10 θνη καὶ αὐτὸς ὁμοίως πέμψει ψευδαποστόλους. Συνήγαγε τὰ ἐσκορπισμένα
 πρόβατα ὁ Σωτὴρ καὶ αὐτὸς ὁμοίως ἐπισυνάξει τὸν διεσκορπισμένον λαὸν
 τῶν Ἰουδαίων. Ἐδωκεν ὁ Κύριος σφραγίδα τοῖς εἰς αὐτὸν πιστεύουσι καὶ
 αὐτὸς δώσει ὁμοίως. Ἐν σχήματι ἀνθρώπου ἐφάνη ὁ Κύριος καὶ αὐτὸς
 [ὁμοίως] ἐν σχήματι ἀνθρώπου ἐλεύσεται. Ἀνέστησεν ὁ Σωτὴρ καὶ ἀπέδειξε
 15 τὴν ἀγίαν αὐτοῦ σάρκα ὡς ναὸν καὶ αὐτὸς ἀναστήσει τὸν ἐν Ἱεροσολύμοις
 λίθινον ναόν. Καὶ ταῦτα μὲν τὰ πλάνα αὐτοῦ τεχνάσματα, ἅτινα ἐν τοῖς
 ἐξῆς δηλώσωμεν, νυνὶ δὲ πρὸς τὸ προκείμενον τραπῶμεν.

VII. Λέγει οὖν ὁ μακάριος Ἰακώβ ἐν ταῖς εὐλογίαις προαναφωνῶν
 τὰ περὶ τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν οὕτως: “ Ἰούδα, σὲ αἰνέσαισαν οἱ
 ἀδελφοί σου· αἱ χεῖρές σου ἐπὶ νώτον τῶν ἐχθρῶν σου· προσκννήσουσί σοι
 οἱ υἱοὶ τοῦ πατρὸς σου. Σκύμνος λέοντος Ἰούδα· ἐκ βλαστοῦ, νίέ μου,
 5 ἀνέβης· ἀναπесὼν ἐκοιμήθης ὡς λέων καὶ ὡς σκύμνος· τίς ἐγερεῖ αὐτόν;
 Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα οὐδὲ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν

VI. 10-11 cf. *Joh.* 11, 52 || 12-13 cf. *Mt.* 28, 19; *Apoc.* 7, 2 & 9, 4 || 13 cf. *Apoc.* 13, 16-13, 17: 16, 2 || 13-14
 cf. *Phil.* 2, 7 || 15 cf. *Joh.* 2, 21 || **VII.** 2-11 *Gen.* 49, 8-49, 12

10 vacuum trium litterarum post πέμψει **H** || ἐσκορπισμένα (quod def. Wend. Fent.)] διεσκ- **χ** || 11 ὁ
 Σωτὴρ post Συνήγαγε (l. 10) transp. **Dam.** || ἐπισυνάξει] συν- **Dam.** || διεσκορπισμένον] διασκορπ- **H**:
 ἐσκορπ- **Dam.**, quod def. Wend. || 11-12 λαὸν τῶν Ἰουδαίων **Dam. DeCons.**, quod def. Wend.: om. **Hχ**
 edd. || 12 σφραγίδα] σημείωσιν **DeCons.** || τὸν τίμιον [καὶ ζωοποιὸν] σταυρὸν post πιστεύουσι add.
DeCons. || 13 δώσει ὁμοίως] ὁμ. δ. τὸ ἑαυτοῦ σημεῖον **DeCons.** || ἐφάνη] ἐλήλυθε **Dam.** || Κύριος]
 σωτὴρ **χ Dam.** || 14 ὁμοίως **DeCons.**: om. **Hχ Dam.** edd.: deleui || ἐλεύσεται] ἐξελεύσεται. Ἐκ τῶν
 Ἑβραίων ἀνέτειλε καὶ αὐτὸς ἐκ τῶν Ἰουδαίων γεννηθήσεται. **DeCons.** || καὶ om. **DeCons.** || ἀπέδειξε
 (quod def. Wend.)] ἔδειξε(ν) **χ**: om. **DeCons.** || 15 ἀγίαν αὐτοῦ σάρκα **Dam.**: ἀγίων σ. **H**: ἀγίαν σ. **χ**: ἰδίαν
 σ. **DeCons.**: σ. αὐτοῦ sive ἑαυτοῦ σ. Wend. || καὶ ἀνέστησε τριήμερον post ναὸν add. **DeCons.** || καὶ
 αὐτὸς post ἀναστήσει transp. **H** || τὸν ante λίθινον (l. 16) transp. **ψ** || 16 ταῦτα μὲν τὰ] τὰ μὲν **χ** et, ut
 vid., **V** || πλάνα] τῆς πλάνης **Dam.** fort. recte || τεχνάσματα] τεχνήμ- **ψ** || ἅτινα **Dam.**: om. **Hχ DeCons.**
 et, ut vid., **V**: etiam fortasse melius ἃ legi posse supposuit Wend. || 17 δηλώσωμεν usque τραπῶμεν]
 δηλωθησομένους ἐμφανῇ γενήσεται τοῖς γε νουνεχῶς ἡμῶν ἀκούουσι **DeCons.** (locus mutatus est) ||
 δηλώσωμεν] -σομεν **χ Dam. DeCons.** || νυνὶ] νῦν Comb. || post τραπῶμεν dec. **Dam.** (l. c.) **DeCons.** (l.
 c.)

VII. 1 inc. **DeCons.** (18, 4-18, 10), sed locus mutatus est || εὐλογίαις] ante αἰς ras. unius litterae **E** ||
 προαναφωνῶν] ἀναφωνοῦντα **DeCons.** (locus mutatus est) || 2 τὰ usque οὕτως] πρὸς τὸν ἑαυτοῦ νιὸν
DeCons. || τοῦ Κυρίου] τοῦ Κυρίου legi non potest apud **E**, quia illic corruptus est. || Σωτῆρος] σωτὴρ
V || αἰνέσαισαν] αἰνεσάτωσαν **ψ** || 3 σου alterum om. **χ** || προσκννήσουσί] -νήσωσιν **H** || σοι] σε **H**
 || 4 οἱ s. l. **E**: om. **H** || post λέων usque τὰ (8, 2) vix legitur sive legi non potest **V**, quia illic corruptus
 est. || 6 οὐδὲ] καὶ **χ**

ἔλθῃ ᾧ ἀπόκειται, καὶ αὐτὸς [ἔσται] προσδοκία ἐθνῶν. Δεσμεύων πρὸς ἄμπελον τὴν ὄνον αὐτοῦ καὶ ἐν τῇ ἔλικι τὸν πῶλον τῆς ὄνου αὐτοῦ· πλυνεῖ ἐν οἴνῳ τὴν στολὴν αὐτοῦ καὶ ἐν αἵματι σταφυλῆς τὴν περιβολὴν αὐτοῦ.
 10 Χαροποιοὶ οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ἀπὸ οἴνου, καὶ λευκοὶ οἱ ὀδόντες αὐτοῦ ἢ γάλα.”

VIII. Ταῦτα μὲν οὖν παραφράζειν ἐπισταμένῳ σοι αὐτὰ δοκεῖ τανῦν παραιτεῖσθαι, ἀλλ’ ἐπεὶ αὐτὰ τὰ ῥητὰ προτρέπεται τοῦ λέγειν, οὐδὲ τοῦτο παραλείψομεν. Ἔστι γὰρ ὅντως θεῖα καὶ ἔνδοξα, δυνάμενα ὠφελεῖν ψυχὴν. “Σκύμνον γὰρ λέοντος” εἰπὼν ὁ προφήτης τὸν ἐξ Ἰούδα καὶ Δαβὶδ
 5 κατὰ σάρκα γεγεννημένον παῖδα Θεοῦ ἐσήμανεν· ἐν δὲ τῷ εἰπεῖν “ἐκ βλαστοῦ, νιέ μου, ἀνέβης” ἔδειξε τὸν βλαστήσαντα καρπὸν ἐκ τῆς ἀγίας παρθένου μὴ ἐκ σπέρματος γεννώμενον, ἀλλ’ ἐξ Ἁγίου Πνεύματος συλλαμβανόμενον καὶ τούτου ὡς βλαστοῦ ἀγίου ἐκ γῆς προερχομένον.

Ἡσαΐας μὲν γὰρ λέγει: “ἐξελεύσεται ῥάβδος ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαὺ καὶ ἄν-
 10 θος ἐξ αὐτῆς ἀναβήσεται”. Τὸ μὲν οὖν ὑπὸ τοῦ Ἡσαΐου “ἄνθος” εἰρημένον ὁ Ἰακώβ “βλαστὸν” εἶρηκεν· πρῶτον γὰρ ἐβλάστησεν ἐν τῇ κοιλίᾳ ὁ Λόγος, εἶτα ἦνθησεν ἐν τῷ κόσμῳ. Τὸ δὲ λέγειν “ἀναπесὼν ἐκοιμήθη ὡς λέων καὶ ὡς σκύμνος” τὴν τριήμερον τοῦ Χριστοῦ ἐδήλωσε κοίμησιν, ὡς καὶ Ἡσαΐας λέγει: “πῶς ἐγένετο πόρνη πόλις πιστή, Σιών πλήρης κρίσεως; Ἐν ᾗ δικαιο-

VIII. 4 *ib.* 49, 9 || 4-5 *cf. Rom.* 1, 3 || 5-6 *Gen.* 49, 9 || 9-10 *Is.* 11, 1 || 12-13 *Gen.* 49, 9 || 14-15 *Is.* 1, 21

7 ᾧ ἀπόκειται] τὰ ἀποκείμενα **DeCons.** || ἔσται *om.* **DeCons.**: *delevi* (cf. 9, 2) || post ἐθνῶν *dec.* **DeCons.** (1. c.) || 8 τὴν ὄνον] τὸν ὄν. **H**: τὸν πῶλον *legi decere opinatur* Ach. (cf. *InGen.* fragmenta 22 & 23) || αὐτοῦ *prius vix legitur apud H* || ἐν *om.* **χ** || 10 Χαροποιοὶ] -ροπ[οι]οὶ **R**: -ροποὶ **E** || ὡς ante ἀπὸ *add.* **RE**²

VIII. 1 *Ερμηνεία* in marg. not. ed. pr. || οὖν *om.* **H** || ἐπισταμένῳ] ἐπιστάμενος **ψ**, quod *damn.* Wend. || δοκεῖ] -κῶ TanF.: ἐδόκει Lag. || τανῦν (quod *def.* Wend.)] το νῦν **H** || 2 παραιτεῖσθαι] -τίθεσθαι **ψ**, quod *def.* Wend. || post παραιτ. *interp. stat. ed. pr.*: *punx.* Comb.: comma *statui* || ἐπεὶ] ἐπειδὴ **ψ** || ῥητὰ] ῥήματα **ψ** || προτρέπεται] -πει **ψ** || τοῦ] *fort. legendum ἐπὶ τὸ* || 3 παραλείψομεν *Ach.*: -λίψομεν **H**: -λείψομαι **χ**: -λήψομαι **V** || post παραλείψομεν *interp. stat. ed. pr.*: *punx.* Comb. || 4 γὰρ *om.* **ψ** || εἰπὼν] εἶπεν Lag. || 5 τὸν ante κατὰ *add.* **H**, quod *damn.* Wend. || γεγεννημένον] γεγεννημέν- **E**: γενόμεν- **H**: γενόμεν- Comb. *Ach.*: γεγεννημέν- sive γεγεννημέν- *def.* Wend. || παῖδα usque παρθένον (1. 6-7) *om.* **ψ** || τῷ] τὸ **H** || 6 ἀνέβης] ἐγεννήθη **H**: ἐγενήθ- **V** || ἐκ] post ἐ usque ἐδήλωσε (1. 13) *vix legitur sive legi non potest V*, quia *illic corruptus est.* || 7 Δαβὶδ post σπέρματος *add.* **R** || γεννώμενον] γενόμ- **χ** || 8 τούτου ὡς] τούτου ἐκ **χ**: “f. τοῦτο, ἐκ” not. in marg. ed. pr., quod *accepit* Lag.: τοῦτον ἐκ Comb.: τούτου *damn.* Gal.: post ὡς *ras.* *duarum litterarum* **H** || προερχομένον] -χόμενον Comb. || 10 οὖν *om.* **R** || Ἡσαΐον] -ῖα **H** || 11 ἐν usque Λόγος *om.* **χ** || 12 Τὸ] Τῷ Comb. *fort. recte* || λέγειν] ν s. l. **H** || 13 τοῦ *om.* **V** || κοίμησιν post τριήμερον *transp.* **H** || 14 πόλις *om.* **ψ**

15 οσύννη ἐκοιμήθη ἐν αὐτῇ, νῦν δὲ φονευταί”.

Καὶ Δαβὶδ δὲ ὁμοίως “ἐγὼ ἐκοιμήθην καὶ ὑπνώσα, ἐξηγέρθην, ὅτι Κύριος ἀντιλήψεταιί μου,” ἵνα δείξῃ ἐν τῷ ῥητῷ τὴν κοίμησιν καὶ [τὴν] ἀνάστασιν αὐτοῦ ποτε γεγεννημένην. Ἰακώβ δὲ λέγει “τίς ἐγερεῖ αὐτόν;”, τουτέστιν ὁ Πατήρ, καθὼς καὶ [ὁ] Παῦλος λέγει: “καὶ Θεοῦ Πατρὸς τοῦ
20 ἐγείραντος αὐτὸν ἐκ νεκρῶν”.

IX. Τῷ δὲ εἰπεῖν “οὐκ ἐκλείπει ἄρχων ἐξ Ἰούδα οὐδὲ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ ὃ ἀπόκειται, καὶ αὐτὸς προσδοκία ἐθνῶν” τὴν διαδρομὴν τοῦ βασιλικοῦ γένους ἐξ Ἰούδα πληρουμένην ἐπὶ τὸν Χριστὸν ἐδήλωσεν. Αὐτὸς γάρ ἐστιν ἡμῶν τῶν “ἐθνῶν προσδοκία”· προσδεχόμεθα γὰρ αὐτὸν ἐρχόμενον ἀπ’ οὐρανῶν, ὃν δυνάμει διὰ πίστεως ἤδη βλέπομεν.

X. “Δεσμεύων πρὸς ἄμπελον τὴν ὄνον αὐτοῦ”, τουτέστι τὸν ἐκ περιτομῆς λαὸν πρὸς τὴν ἑαυτοῦ κλησιν. Αὐτὸς γὰρ ἦν ἡ ἄμπελος. “Καὶ ἐν τῇ ἔλικι τὸν πῶλον τῆς ὄνου αὐτοῦ”, τὸν λαὸν τὸν ἐξ ἐθνῶν ὡς νέον πῶλον εἰς ἑαυτὸν ἐνῶν, ὡς περιτομὴν καὶ ἀκροβυστίαν εἰς μίαν πίστιν καλῶν.

XI. “Πλυνεῖ ἐν οἴνῳ τὴν στολὴν αὐτοῦ”, τὴν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος

VIII. 16-17 Ps. 3, 6 || 18 Gen. 49, 9 || 19-20 Gal. 1, 1 || **IX.** 1-2 Gen. 49, 10 || **X.** 1 ib. 49, 11 || 2 cf. Joh. 15, 1 || 2-3 Gen. 49, 11 || **XI.** 1 ib. 49, 11 || 1-2 cf. Mc. 1, 10-1, 11

15 φονευταί] πεφόνευται **V** || 16 δὲ] ὁ, quod ante Δαβὶδ transp., **ψ** || 17 δείξῃ] δίδει **V** || τὴν alterum om. **ψ**: delevi || 18 cf. **Cat.Ps.**: usque l. 19 singula vel pauca verba excidisse opinatur Overb. || αὐτοῦ post κοίμησιν (l. 17) transp. **ψ** || ποτε om. **ψ** || 19 τουτέστιν om. Lag.: rest. Ach. || ὁ prius] “l. ὁ ὁ” not. in marg. ed. pr., quod accepit Lag. uncis includens ὁ || Πατήρ] Δαβὶδ **χ**, quod nullam spem habet || ὁ alterum om. **ψ**: delevi || καὶ ante Πατρός add. **χ**: post Πατ. usque πῶλον (10, 3) vix legitur sive legi non potest **V**, quia illic corruptus est.

IX. 1 Τῷ τὸ **H** fort. recte || οὐδὲ usque Ἰούδα (l. 3) om. **χ**: οὐδὲ usque ἐθνῶν (l. 2) uncis inclusa suppl. ed. pr. ex Gen. (l. c.) notans “Uncis inclusa male aberrant a Mss.”: locum rest. Comb.: ceteri edd. ante editionem achelisianam del. sive om. locum: supplementum conf. **H** || 2 ἔσται post αὐτὸς add. Gal. || 3 (τὴν προφητείαν) post πληρουμένην add. Comb.: uncis inclusit Lag. || 4 ἐστιν ἡμῶν] ἡμ. ἐστι **χ** || τῶν ἐθνῶν om. **χ** || 5 ἐρχόμενον legi non potest apud **E**, quia illic corruptus est. || οὐρανῶν] -ρανοῦ **χ** || ὃν] ἐν Ach.: om. **χ** || ἤδη] ἡμῶν **χ**

X. 1 τὴν ὄνον] v. Achelisii correcturam ad 7, 8 (appar. cr.) || τὴν] τὸν **χ** || 2 αὐτοῦ post λαὸν add. **ψ** || ἐν om. **ψ** || 3 τὸν tertium] τῶν **H** || ὡς usque ἐνῶν (l. 4) om. Fabr.: rest. Lag. || 4 ἑαυτὸν **V**: αὐτὸν **R**: αὐτὸν **E**: ταῦτα **H** || ἐνῶν] ἄγων **ψ** || καλῶν] -λεῖν Wend. ex **SI**.

XI. 1-2 singula vel pauca verba excidisse opinatur Overb. || 1 αὐτοῦ] αὐτ- Fabr. || τὴν alterum] [κατὰ] τὴν [διὰ] Comb., qui duplicem hanc propositionem suppl. Hippolytum allegorice στολὴν et φωνὴν (i. e.

κατελθοῦσαν ἐπ’ αὐτὸν ἐπὶ τῷ Ἰορδάνῃ πατρικὴν χάριν. “Καὶ ἐν αἵματι σταφυλῆς τὴν περιβολὴν αὐτοῦ” – αἵματι οὖν σταφυλῆς ποίας, ἀλλ’ ἢ τῆς ἁγίας αὐτοῦ σαρκὸς ὡς βότρυος ἐπὶ ξύλον θλιβείσης; Ἐξ ἧς πλευρᾶς
5 ἔβλυσαν δύο πηγαί, αἵματος καὶ ὕδατος, δι’ ὧν τὰ ἔθνη ἀπολούνόμενα καθαίρονται, ἅτινα ὡς περιβόλαιον λελόγισται Χριστῷ.

XII. “Χαροποιοὶ οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ἀπὸ οἴνου.” Ὀφθαλμοὶ Χριστοῦ τίνες, ἀλλ’ ἢ οἱ μακάριοι προφητῆται οἱ προϊδόντες τῷ Πνεύματι καὶ προκηρύξαντες τὰ εἰς αὐτὸν συμβησόμενα πάθη, οἱ δυνάμει ἔχαιρον βλέποντες αὐτὸν πνευματικοῖς ὀφθαλμοῖς, ὑπ’ αὐτοῦ τοῦ Λόγου καὶ τῆς αὐτοῦ
5 χάριτος ἀεὶ καταρτιζόμενοι;

XIII. Τῷ δὲ εἰπεῖν “καὶ λευκοὶ οἱ ὀδόντες αὐτοῦ ἢ γάλα” τὰς ἐξ ἁγίου στόματος Χριστοῦ ἐκπορευομένας ἐντολὰς ἐσήμανε καθαρὰς οὐσας ὥσει γάλα.

XIV. Ἐπεὶ οὖν λέοντα καὶ σκύμνον λέοντος τὸν Χριστὸν προανεφώνησαν αἱ γραφαί, τὸ ὅμοιον καὶ ἐπὶ τοῦ Ἀντιχρίστου εἴρεται. Φησὶ γὰρ

XI. 2-3 *Gen.* 49, 11 || 4-5 cf. *Joh.* 19, 34 || **XII.** 1 *Gen.* 49, 12 || 2-3 cf. *1 Petr.* 1, 10-11, 11 || 3-4 cf. *Joh.* 8, 56; 12, 41 || **XIII.** 1 *Gen.* 49, 12

varia lectio, quam *ψ* trad., v. inferius) comparavisse opinans: Combefisii correcturam damn. Gud. τὴν στολὴν αὐτοῦ tamquam humanam Christi naturam (i. e. humanum corpus) accipiens: textum rest. Fabr. || 2 ἐπ’ αὐτὸν om. *ψ* || τῷ Ἰορδάνῃ Wend. (Dativus necesse est, ut status declaretur. Cf. *In Dan.* 4, 57, 32): τὸν Ἰορδάνην **Hx**: τοῦ Ἰορδάνου **V** || χάριν] φωνὴν *ψ* || 3 post αὐτοῦ usque καταρτιζόμενοι (12, 5) vix legitur sive legi non potest **V**, quia illic corruptus est. || ποίας] -αν **H** || 4 ἁγίας om. *χ* || αὐτοῦ post σαρκὸς transp. *χ* || θλιβείσης **H** Comb. ex div. notans “quod est βληθείσης, propius ad metaphoram fuerit θλιβείσης, quod de vuis proprie dicitur, sive cum calcantur, sive cum in torcular exprimuntur”: βληθείσης *χ* || 6 Χριστῷ] ἔχων *χ*

XII. 1 Χαροποιοὶ] Χαροπ[οι]οὶ **R**: -ποὶ **E** || Ὀφθαλμοὶ om. Fabr.: rest Lag. || 2 post προφητῆται sign. inter. stat. Comb., quod post καταρτιζόμενοι (l. 5) transposui || 3 οἱ] ὁν *χ* et, ut vid., **V** || 4 αὐτὸν om. *χ* || πνευματικοῖς] -κῆς **E**: προφητικοῖς **V** || 5 ἀεὶ] αἰ **E**: om. **R** || post καταρτιζόμενοι punx. edd.: sign. inter. statui

XIII. 1 Τῷ] τὸ **H** fort. recte (cf. 9, 1) || ἢ γάλα] ὡς γάλακτος **H** || τὰς post ἐκπορευομένας (l. 2) transp. **H** || 2 ἐσήμανε] -μαίνε *χ* || καθαρὰς οὐσας **H** Lag. ex div.: καθαιρούσας *χ*: καθαρευούσας Comb. || 3 ὥσει] ὡς ἢ **V**: ὡς **H**

XIV. 1 inc. **Dam.** (fr. 4.3) || Ἐπεὶ] εἶπεν *ψ*: Τοῦτον Gal. || τὸν Χριστὸν post γραφαί (l. 2) transp. **Dam.**: om. *ψ* || 2 τὸ usque Ἀντιχρίστου] **DeCons.** 18, 11 || τὸ] τὸ **V** || ὅμοιον] αὐτὸ δὴ **DeCons.** fort. recte || ἐπὶ (quod def. Wend.)] περὶ **H** Comb.

Μωϋσῆς οὕτως: “σκύμνος λέοντος Δάν καὶ ἐκπηδήσεται ἐκ Βασάν”. Ἄλλ’
 ἵνα μὴ σφαλῇ τις νομίσας περὶ τοῦ Σωτῆρος εἰρησθαι τὸ ῥητὸν τοῦτο,
 5 ἐπιστησάτω τὸν ἑαυτοῦ νοῦν. “Δάν”, φησι, “σκύμνος λέοντος”. Τὴν φυλὴν
 τοίνυν ὀνομάσας, τὴν τοῦ Δάν, ἐσαφήνισε τὸ προκείμενον, ἐξ ἧς μέλλει ὁ
 Ἀντίχριστος γεννᾶσθαι.

Ὡσπερ γὰρ ἐκ τῆς Ἰούδα φυλῆς ὁ Σωτὴρ γεγέννηται, οὕτως ἐκ τῆς
 τοῦ Δάν φυλῆς ὁ Ἀντίχριστος γεννηθήσεται. Ὅτι δὲ οὕτως ἔχει, τί φησιν
 10 Ἰακώβ; “Γενηθήτω Δάν ὅφιν ἐφ’ ὁδοῦ καθήμενος δάκνων πτέρναν ἵππου.”
 Ὅφιν οὖν τίς, ἀλλ’ ἢ ὁ ἀπ’ ἀρχῆς πλάνος, ὁ ἐν τῇ Γενέσει εἰρημένος, ὁ
 πλανήσας τὴν Εὐὰν καὶ περνίσας τὸν Ἀδὰμ; Ἄλλ’ ἐπειδὴ διὰ πλειόνων
 μαρτυριῶν δεῖ ἀποδείξαι τὰ προκείμενα, οὐ κατοκνήσομεν.

XV. Ὅτι μὲν γὰρ ὄντως ἐκ τῆς φυλῆς Δάν μέλλει γεννᾶσθαι καὶ
 ἀνίστασθαι τύραννος, [βασιλεύς,] κριτῆς δεινός, υἱὸς τοῦ διαβόλου, φησὶν ὁ

XIV. 3 *Deut.* 33, 22: cf. *Gen.* 49, 9 || 10 *Gen.* 49, 17 || 11 cf. *Joh.* 3, 8 || 11-12 cf. *Gen.* 3

3 Μωϋσῆς] Μωσῆς **H**: ὁ ante Μωϋσ. add. **V** || οὕτως om. **Dam.** || σκύμνος] inc. **DeCons.** (19, 10-19, 15) ||
 ἐκπηδήσεται] -σει **Dam.**: post ἐκπη usque εἰρημένος (l. 11) vix legitur sive legi non potest **V**, quia illic
 corruptus est. || τοῦ ante Βασάν add. **Dam. DeCons.** || 4 σφαλῇ] σφάλῃ **H**: post τις transp. **DeCons.** fort.
 recte || νομίσας] -μίσων, quod post τοῦτο transp., **Dam.**: ὑπολαβὼν, quod post εἰρησθαι transp., **DeCons.**
 || περὶ] ἐπὶ **Dam.** || Σωτῆρος (quod def. Wend.)] Χριστοῦ **H** || 5 ἑαυτοῦ **DeCons.**: om. **Hx Dam.**: fort.
 delendum || σκύμνος] -νον **R^{pe}** ed. pr.: “id. σκύμνος” not. Gal. || 6 τοίνυν **DeCons.**: om. **Hx Dam.**: fort.
 delendum || τὴν om. **x DeCons.** || τὸ προκείμενον om. **x** || 7 Ἀντίχριστος] διάβολος **Dam. DeCons.** || 8
 Σωτὴρ γεγέννηται] Χριστὸς γεννᾶται **x**: γεν. ὁ Χρ. **DeCons.**: Χρ. γεγέννηται Ach. || καὶ post οὕτως add.
H || 9 τοῦ om. **x DeCons.** || φυλῆς ante τοῦ transp. **Dam.** || γεννηθήσεται] γεννᾶται, quod ante ὁ transp.,
Dam. DeCons.: post γενν. dec. **DeCons.** (l. c.) || τί om. **x** || 10 ὁ ante Ἰακώβ add. **x Dam.** || post Ἰακώβ
 comma stat. Comb.: punx. Fabr.: interp. stat. Gal.: sign. inter. Nor. || Γενηθήτω] inc. **DeCons.** (18, 14-19,
 2) || Γενηθήτω] γεννηθ- **x** || ἐφ’ ὁδοῦ] ἐπὶ τὴν γῆν **x** || 11 ὁ ante Ὅφιν add. **Dam.** fort. recte || ἀλλ’
 (quod def. Wend.)] ἄρα **H**: ἔστιν ἀλλ’ **DeCons.** || ἀπ’ ἀρχῆς] ἀντίχριστος **ψ**, post quod sign. inter. stat. ed.
 pr.: comma Ach. || ὁ secundum om. **Dam.** || 12 Εὐὰν] v. Blass-Debr., § 39, 1 || post περνίσας punx. ed.
 pr.: sign. inter. stat. Comb. || 13 μαρτυριῶν om. **Dam.** || δεῖ ἀποδείξαι] ἀπ. δ. **ψ** || προκείμενα] λεγόμενα
ψ Dam. DeCons. || οὐ κατοκνήσομεν] οὐ κατονήσωμεν **H**: οὐκ ἀτονησαίμαι **V**: οὐκ ἀποκνήσομεν **R**
DeCons.: οὐκ ἀποκνήσομεν **E**: κατανοήσωμεν **Dam.**: οὐκ ἀποκνήσομαι Comb.: οὐκ ἀτονήσωμεν Ach.: οὐ
 κατοκνήσωμεν Wend.: correxi || post κατοκνήσομεν dec. **DeCons.** (l. c.)

XV. 1 Ὅτι] inc. **DeCons.** (19, 2-19, 10) || ὄντως post Δάν transp. **Dam.** || φυλῆς Δάν] Δ. φυλ. **x**: φυλ.
 τοῦ Δ. **Dam. DeCons.** || 2 ἀνίστασθαι] ἀντιπάττεσθ- **Dam.**: ἀντιτάσσεσθ- **DeCons.** || τύραννος] ὁ τύρ.
Dam.: τύρ. ὢν **DeCons.** || βασιλεύς] καὶ βασ. **x**: βασιλεῖ **Dam.**: del. Wend. recte, quia dubitum et non
 necesse est || υἱὸς τοῦ διαβόλου] καὶ διάβολος **DeCons.**

προφήτης: “Δὴν κρινεῖ τὸν ἑαυτοῦ λαόν, ὥσει καὶ μία φυλὴ ἐν Ἰσραήλ”.
 Ἀλλ’ ἐρεῖ τις: “τοῦτο ἐπὶ τὸν Σαμψὼν εἴρηται, ὅς ἐκ τῆς φυλῆς τοῦ Δὴν
 5 γεννηθεὶς ἔκρινε τὸν λαὸν εἴκοσιν ἔτη.” Τὸ μὲν ἐπὶ τοῦ Σαμψὼν μερικὸν
 γεγέννηται, τὸ δὲ καθ’ ὅλου πληρωθήσεται ἐπὶ τὸν Ἀντίχριστον. Λέγει γὰρ
 καὶ Ἱερεμίας οὕτως: “σπουδὴν ἐκ Δὴν ἀκουσόμεθα ὁξύτητος ἵππων αὐτοῦ,
 ἀπὸ φωνῆς χρεμετισμοῦ ἱππασίας ἵππων αὐτοῦ ἐσείσθη πᾶσα ἡ γῆ”.

Λέγει δὲ καὶ ἕτερος προφήτης: “συνάξει πᾶσαν δύναμιν αὐτοῦ ἀπὸ
 10 ἡλίου ἀνατολῶν ἄχρις ἡλίου δυσμῶν· οὗς κεκλήκει καὶ οὗς οὐ κεκλήκει
 πορεύσονται μετ’ αὐτοῦ· λευκανεῖ τὴν θάλασσαν ἀπὸ τῶν ἱστίων τῶν
 πλοίων αὐτοῦ καὶ μελανεῖ τὸ πεδῖον ἀπὸ τῶν θυρεῶν καὶ τῶν ὅπλων· καὶ
 πᾶς ὃς ἂν συναντήσῃ αὐτῷ ἐν πολέμῳ, ἐν μαχαίρᾳ πεσεῖται”. Ὅτι μὲν οὖν
 ταῦτα οὐκ ἐπ’ ἄλλον τινὰ εἴρηται, ἀλλ’ ἡ ἐπὶ τὸν τύραννον καὶ ἀναιδῆ καὶ
 15 θεομάχον, δεῖξωμεν διὰ τῶν ἐξῆς.

XVI. Λέγει γὰρ Ἡσαΐας οὕτως: “καὶ ἔσται ὅταν συντελέσῃ Κύριος

XV. 3 *ib.* 49, 16 || 4-5 cf. *Jud.* 13, 2: 16, 31 || 7-8 *Jer.* 8, 16 || 9-13 incerti auctoris excerptum ex *Apocryphis*, ut vid. || **XVI.** 1-12 *Is.* 10, 12-10, 17

3 κρινεῖ] κρίνει ed. pr. || ἑαυτοῦ λαόν] ἑαντ. λ. αὐτοῦ E: λ. αὐτ. ed. pr. || post καὶ usque αὐτοῦ (l. 11) vix legitur sive legi non potest V, quia illic corruptus est. || μία φυλὴ (quod def. Wend.)] μίαν φυλὴν Ach. ex **SI.** || ἀπορία post Ἰσραήλ add. E || 4 ὅτι ante τοῦτο add. **DeCons.**, post τοῦτο add. **Dam.** || τὸν] τοῦ **DeCons.** || εἴρηται] εἰρήσθαι χ || ὅς usque τοῦ legi non potest apud E, quia illic rima est. || τῆς om. Comb.: rest. Fabr. || τοῦ om. H: fort. delendum || 5 λύσις post ἔτη add. E || fort. aliquid exc. ante Τὸ || μερικὸν (quod def. Wend.)] -κῶς χ || 6 πληρωθήσεται] γενήσεται χ || τὸν Ἀντίχριστον] τοῦ Ἀντιχρίστου Comb. || 7 οὕτως om. **Dam.** || σπουδὴν] φωνὴν Comb. || ἀκουσόμεθα H **Dam.** **DeCons.** Lag. ex *Jer.* (l. c.) sive **DeCons.**: -σώμεθα χ || ὁξύτητος ἵππων def. Comb. || 8 ἀπὸ usque αὐτοῦ om. χ: suppl. locum ex *Jer.* (l. c.) sive **DeCons.** uncis includens ed. pr., quos dempsit Lag.: supplementum conf. H **Dam.** || ἐσείσθη] σεισθήσεται **Dam.** || post γῆ dec. **DeCons.** (l. c.) || 9 συνάξει] ξυν- R || συνάξει usque πορεύσονται (l. 11) subduxit Gud., qui “τὴν βασιλείαν infra” supra δύναμιν αὐτοῦ scripsit, “quae subducta sunt, etiam infra citanti sub nomine prophetae Anonymi” in marg. not. et ἡλίου uncis inclusit. || δύναμιν αὐτοῦ] fort. legendum αὐτ. τὴν δύν., ut infra (54, 7): τὴν ante δύν. add. **Dam.** || ἀπὸ] ἀφ’ ed. pr. || 10 ἄχρις] μέχρι- H: ἄ legi potest V || κεκλήκει prius] κέκληκε **Dam.**: κεκλήκει ed. pr. || οὐ κεκλήκει] οὐκ ἐκεκλήκει **Dam.**: κεκλήκει ed. pr. || 11 πορεύσονται] πορευθήσ- R || 12 αὐτοῦ om. ψ || μελανεῖ (v. *LSJ*, s. v. μελάνω)] μελανιεῖ **Dam.** || πεδῖον] -δίον, ut vid., **V^{ac}** || καὶ secundum om. ψ || 13 συναντήσῃ] -ντήση χ: -ντήση **Dam.**, sed ὃς ἂν futuro indicativo convenire potest (cf. *Lev.* 27, 12: *Barnabas* 11, 8: v. Blass-Debr., § 380, 3) || ἐν alterum om. ψ: fort. delendum || μαχαίρα] -χαίρη H: fort. legendum μαχαίρη, quod recentior formatio est (v. *LSJ*, s. v. μαχαίρα. Cf. *Lc.* 21, 24 etc.) || 14 οὐκ post τινὰ transp. **Dam.** || ἡ om. ψ **Dam.** || ἀναιδῆ] -δεῖ V: ἀσεβῆ **Dam.** || 15 δεῖξωμεν] -ξομεν χ **Dam.**

XVI. 1 γὰρ] καὶ ψ || ὅταν] post ὃ usque με (l. 8) vix legitur sive legi non potest V, quia illic corruptus est. || συντελέσῃ] -λέσει χ

πάντα ποιῶν ἐπὶ τῷ ὄρει Σιών καὶ Ἱερουσαλήμ, ἐπάξει ἐπὶ τὸν νοῦν τὸν μέγαν, ἐπὶ τὸν ἄρχοντα τῶν Ἀσσυρίων, καὶ ἐπὶ τὸ ὕψος τῆς δόξης τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ. Εἶπε γάρ· τῇ ἰσχύϊ ποιήσω καὶ τῇ σοφίᾳ τῆς συνέσεως
 5 ἀφελῶ ὅρια ἐθνῶν, καὶ τὴν ἰσχὺν αὐτῶν προνομεύσω καὶ σείσω πόλεις κατοικουμένας, καὶ τὴν οἰκουμένην ὅλην καταλήψομαι τῇ χειρὶ μου ὡς νοσσιάν, καὶ ὡς καταλελειμμένα ὧὰ ἀροῦμαι καὶ οὐκ ἔστιν ὃς διαφεύξεταί με ἢ ἀντεῖπῃ μοι.

Καὶ οὐχ οὕτως; Ἀλλ' ἀποστελεῖ Ἀδωναῖ Κύριος εἰς τὴν σὴν τιμὴν
 10 ἀτιμίαν καὶ εἰς τὴν σὴν δόξαν πῦρ καιόμενον κανθήσεται· καὶ τὸ φῶς τοῦ Ἰσραὴλ εἰς πῦρ, καὶ ἀγιάσει αὐτὸν ἐν φλογὶ καὶ φάγεται ὥσει χόρτον τὴν ὕλην”.

XVII. Καὶ πάλιν ἐτέρωθι λέγει: “πῶς ἀναπέπανται ὁ ἀπαταιὼν καὶ πῶς ἀναπέπανται ὁ ἐπισπουδαστής; Συνέτριψεν ὁ Θεὸς τὸν ζυγὸν τῶν ἀρχόντων· πατάξας ἔθνος θυμῷ πληγῇ ἀνιάτω, παίων ἔθνος πληγῇ θυμοῦ, ἣ οὐκ ἐφείσατο, ἀνεπαύσατο πεποιθώς· πᾶσα ἡ γῆ βοᾷ μετ’ εὐφροσύνης· καὶ
 5 τὰ ξύλα τοῦ Λιβάνου ἠνθράνθησαν ἐπὶ σοὶ καὶ ἡ κέδρος τοῦ Λιβάνου· ἀφ’ οὗ σὺν κεκοίμησαι, οὐκ ἀνέβη ὁ κόπτων ἡμᾶς. Ὁ ἄδης κάτω ἐπικράνθη συναντήσας σοι, συνηγέρθησάν <σοι> πάντες οἱ γίγαντες, οἱ ἄρξαντες τῆς

XVII. 1-29 *ib.* 14, 4-14, 21

2 τῷ ὄρει] τὸ ὄρος **Dam.** || Σιών **H Dam.** ed. pr. ex *Is.* (l. c.): τῷ Σινὰ **χ** || ἐπὶ ante Ἱερουσαλήμ add. **Dam.** || ὁ Θεὸς post ἐπάξει add. **Dam.** || ἐπὶ alterum usque τὸν (l. 3) om. **χ** || 4 ἐν ante τῇ prius add. **Dam.** || μου post ἰσχύϊ et συνέσεως add. **Dam.** || 5 πόλεις] -λεις **E** || 6 μου om. **H** || 7 νοσσιάν **Dam.** ed. pr.: νοσσιάν **H**: νοσιάν **χ** || ἀροῦμαι] ἀρῶ **χ** et, ut vid., **V**, quod def. Wend. || καὶ alterum sive οὐκ om., ut vid., **V** || ὃς **ψ Dam.**, quod def. Wend.: ὅστις **H** || 7-8 διαφεύξεταί με et ἀντεῖπῃ μοι inv. transp. **Dam.** || 8 με om. **χ** || καὶ post ἢ add. **Dam.** || καὶ ἀνοίγων τὸ στόμα καὶ στρουθίζων. Μὴ δοξασθήσεται ἁξίνη ἄνευ τοῦ κόπτοντος ἐν αὐτῇ; ἢ ὑψωθήσεται πρῶν ἄνευ τοῦ ἔλκοντος αὐτὸν; ὡσαύτως ἐὰν τίς ἄρῃ ῥάβδον, ἢ ξύλον, ὑψωθήσεται ξύλον· post μοι uncis inclusa add. ed. pr. ex *Is.* (l. c.), quos dempsit Comb.: (...) add. Lag.: Non necesse textum addi, quia locus a Gudio additus deinceps a Hippolyto non interpretatus est. || 9 post οὕτως interp. stat. ed. pr.: punx. Gal.: sign. inter. add. Ach. recte || Ἀλλ’] ἀλλὰ **ψ** || Κύριος om. Gal.: rest. Lag. || 10 {δόξαν} post δόξαν add. **E** || τὸ usque πῦρ (l. 11)] ἔσται τὸ π. εἰς φῶς τῷ Ἰσραὴλ **Dam.** || 11 εἰς om. **ψ** || ὥσει] ὡς **ψ**

XVII. 1 ἐτέρωθι **Dam.**: ἐν ἐτέρῳ **R**: ἐν ἐτέρῳ **HEV** || ἀπαταιὼν **H Dam.**: ἀπαιτῶν **ψ**: ἀπαταιτῶν legit Ach. apud **H** || 2 post ζυγὸν usque ἑάλως (l. 9) vix legitur sive legi non potest **V**, quia illic corruptus est. || 3 τῶν ἁμαρτωλῶν post ἀρχόντων add. **χ**, et, ut vid., **V** || 3 ἔθνος] -νη **Dam.** || θυμῷ πληγῇ] ἐν θυμῷ καὶ ἐν πληγῇ **R**: ἐν θυμῷ καὶ ἐν πληγῇ **E** || θυμοῦ] ἀνιάτω **R**: -τω **E** || ἦ] ἦ **R** || 4 καὶ om. **χ** || 5 τοῦ Λιβάνου om. **χ**: suppl. Gal. ex *Is.* (l. c.): supplementum conf. **H Dam.** || ἠνθράνθησαν] ἐν- **H** || 6 κάτω] κάτωθεν **Dam.** || 7 συνηγέρθησάν om. **χ** || σοι alterum om. **Hχ**: suppl. Ach. ex **SL**. || οἱ γίγαντες om. **H**

γῆς, οἱ ἐγείραντες ἐκ τῶν θρόνων αὐτῶν πάντας βασιλεῖς ἐθνῶν. Ἄπαντες ἀποκριθήσονται καὶ ἐροῦσί σοι· καὶ σὺ ἐάλως ὥσπερ καὶ ἡμεῖς, ἐν ἡμῖν δὲ
10 κατελογίσθης.

Κατέβη εἰς ἄδην ἡ δόξα σου, ἡ πολλὴ εὐφροσύνη σου· ὑποκάτω σου στρώσουσι σῆψιν, τὸ δὲ κατακάλυμμά σου σκόληξ. Πῶς ἔπεσεν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ὁ ἑωσφόρος ὁ πρωτὶ ἀνατέλλων; Συνετρίβη εἰς τὴν γῆν ὁ ἀποστέλλων πρὸς πάντα τὰ ἔθνη. Σὺ δὲ εἶπας τῇ διανοίᾳ σου· εἰς τὸν
15 οὐρανὸν ἀναβήσομαι, ἐπάνω τῶν ἀστρων τοῦ οὐρανοῦ θήσω τὸν θρόνον μου, καθιῶ ἐν ὄρει ὑψηλῇ ἐπὶ τὰ ὄρη τὰ ὑψηλὰ τὰ πρὸς βορρᾶν, ἀναβήσομαι ἐπάνω τῶν νεφελῶν, ἔσομαι ὅμοιος τῷ ὑψίστῳ. Νυνὶ δὲ εἰς ἄδην καταβήσῃ καὶ εἰς τὰ θεμέλια τῆς γῆς. Οἱ ἰδόντες σε θαυμάσουσιν ἐπὶ σοὶ καὶ ἐροῦσιν· οὗτος ὁ ἄνθρωπος ὁ παροξύνων τὴν γῆν, ὁ σείων βασιλεῖς; Ὁ θεὸς
20 τὴν οἰκουμένην ὅλην ἔρημον καὶ τὰς πόλεις καθεῖλε, τοὺς ἐν ἐπαγωγῇ οὐκ ἔλυσε.

Πάντες οἱ βασιλεῖς τῶν ἐθνῶν ἐκοιμήθησαν ἐν τιμῇ, ἄνθρωπος ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ· σὺ δὲ ῥιφήσῃ ἐν τοῖς ὄρεσιν ὡς νεκρὸς ἐβδελυγμένος μετὰ πολλῶν πεπτωκότων ἐκκεκентημένων μαχαίρα, καταβαινόντων εἰς ἄδην.
25 Ὅν τρόπον ἱμάτιον ἐν αἵματι πεφυρμένον οὐκ ἔσται καθαρόν, οὕτως οὐδὲ σὺ ἔσῃ καθαρός, ὅτι τὴν γῆν μου ἀπώλεσας καὶ τὸν λαόν μου ἀπέκτεινας·

8 οἱ om. **H** || ἐγείραντες Wend. ex Is. (l. c.) et **E**: ἐγείροντες **H**: ἐγείραν **E**: κοίρανοι **R** de quo “Vox est Homericā *Ἠλιάδ.* B. & magis poetica. Aliter Graeca vulg. οἱ ἐγείραντες ἐκ τῶν θρόνων αὐτῶν πάντας βασιλεῖς.” not. Comb. || ἐκ usque πάντας legi non potest apud **E**, quia illic corruptus est. || πάντας] -ντες **R** || τῶν ante ἐθνῶν add. **Dam.** || Ἄπαντες] ἅμα πάντες **χ**: πάντες **Dam.** || 9 σοι om. **R** || 11 ἄδην] γῆν **ψ**: ἄδον **Dam.** || σου secundum om. **ψ** || 12 καὶ ante τὸ add. **Dam.** || δὲ om. **Dam.** || κατακάλυμμά **Ach.**: κατάλυμμά **H**: -λεμμά **χ** (quod def. ed. pr. notans κατάλειμμα *cadaver, reliquiae* reddi posse): -λιμμά **V**: -λυμμά **Dam.**: inter κατάλυμμά et κατακάλυμμά dubitat Wend. || ἔπεσεν] ἐξέπ- **Dam.** || 13 Συνετρίβη usque ἀποστέλλων (l. 14) om. **χ** || 14 πρὸς] εἰς **ψ** **Dam.** || ἐν ante τῇ add. **ψ** **Dam.** || 15 ἀστρων] ἀστέρων Comb. || 16 καθιῶ (quod def. Wend.)] -θίσω **H**: post καθιῶ usque πολλῶν (l. 24) vix legitur sive legi non potest **V**, quia illic corruptus est. || ὄρει usque τὰ tertium] ὄρεσιν ὑψηλοῖς τοῖς **R** (ε in ras.) || ἐπὶ usque τὰ tertium om. **E** || τὰ secundum **Dam.**: om. **H** || ὑψηλὰ τὰ om. **H** || 17 {τοῦ οὐρανοῦ} post νεφελῶν add. **E** || Νυνὶ] νῦν **Dam.** || 18 καταβήσῃ] καταθήσῃ Comb. || θαυμάσουσιν] -μάσσονται **Dam.** || 19 πᾶσαν ante τὴν add. **Dam.** || ὁ tertium om. **Dam.** || post βασιλεῖς comma stat. edd.: sign. inter. statui ex *Sept.* || 20 ἐπαγωγῇ] ἀπ- **Dam.**: “malim ἀπαγωγῇ quae alia lectio” in marg. not. Comb. || 21 ἔλυσε] ἀπέλυσεν **Dam.** || 22 τῶν ἐθνῶν] τῆς γῆς **χ** || 23 αὐτοῦ] αὐτ- ed. pr. || ῥιφήσῃ] -σει **H**: ῥιφήσῃ **Gal.** || 24 πεπτωκότων] τεθνηκ- **Dam.** || μαχαίρα] -ρη **H**: fort. legendum μαχαίρη (cf. 15, 13 appar. cr.) || ἄδην] ἄδον **Dam.** || 25 γὰρ post τρόπον add. **Dam.** || ἔσται] -τι **ψ** || 26 σὺ] σοὶ **H** || ἔσῃ καθαρός] ἔσῃ κομψός **ψ** (ἔσῃ κο in ras. octo litterarum **E**) || ὅτι] διότι **Dam.**

οὐ μὴ μείνης εἰς τὸν αἰῶνα χρόνον, σπέρμα πονηρόν. Ἐτοίμασον τὰ τέκνα σου σφαγῆναι ταῖς ἁμαρτίαις τοῦ πατρὸς σου, ἵνα μὴ ἀναστῶσι καὶ τὴν γῆν κληρονομήσωσιν”.

XVIII. Ἐξεκινήλ δὲ ὁμοίως λέγει περὶ αὐτοῦ οὕτως: “Τάδε λέγει Κύριος ὁ Θεός, ἀνθ’ ὧν ὑψώθη ἡ καρδιά σου καὶ εἶπας· Θεός εἰμι ἐγώ, κατοικίαν Θεοῦ κατόκηκα ἐν καρδίᾳ θαλάσσης· σὺ δὲ ἄνθρωπος καὶ οὐ Θεός, ἔδωκας τὴν καρδίαν σου ὡς καρδίαν Θεοῦ. Μὴ σοφώτερος εἶ τοῦ
5 Δανιήλ; Σοφοὶ οὐκ ἐπαίδευσάν σε τῇ ἐπιστήμῃ αὐτῶν; Μὴ τῇ σοφίᾳ σου ἢ τῇ φρονήσει σου ἐποίησας σεαυτῷ δύναμιν καὶ χρυσίον καὶ ἀργύριον ἐν τοῖς θησαυροῖς σου; Ἦ ἐν τῇ πολλῇ ἐπιστήμῃ σου καὶ ἐμπορία σου ἐπλήθυνας δυνάμιν σου; Ὑψώθη ἡ καρδιά σου ἐν τῇ δυνάμει σου.

Διὰ τοῦτο τάδε λέγει Κύριος ὁ Θεός· ἐπειδὴ ἔδωκας τὴν καρδίαν
10 σου ὡς καρδίαν Θεοῦ, ἀντὶ τούτου ἰδοὺ ἐγὼ ἐπάγω ἐπὶ σὲ ἄλλοτρίους λοιμοὺς ἀπὸ ἐθνῶν, καὶ ἐκκενώσουσι τὰς μαχαίρας αὐτῶν ἐπὶ σὲ καὶ ἐπὶ τὸ κάλλος τῆς ἐπιστήμης σου καὶ στρώσουσι τὸ κάλλος σου εἰς ἀπώλειαν καὶ καταβιβάσουσί σε, καὶ ἀποθανῇ θανάτῳ τραυματιῶν ἐν καρδίᾳ θαλάσσης. Μὴ λέγων ἐρεῖς Θεός εἰμι ἐγὼ ἐνώπιον τῶν ἀναιρούντων σε; Σὺ δὲ εἶ
15 ἄνθρωπος καὶ οὐ Θεός. Ἐν πλήθει ἀπεριτμητῶν ἀπολῇ ἐν χερσὶν ἄλλοτρίων, ὅτι ἐγὼ ἐλάλησα, λέγει Κύριος”.

XIX. Τούτων οὖν τῶν ῥητῶν δεδειγμένων ἴδωμεν λεπτομερέστερον τί λέγει Δανιήλ ἐν τοῖς ὁράμασιν. Οὗτος γὰρ διαστέλλων τὰς μετὰ ταῦτα

XVIII. 1-16 Ez. 28, 2-28, 10

27 χρόνον] -νιος **R**: post χρόνον dec. **Dam.** (l. c.) || post χρόνον punx. ed. pr.: comma stat. Gal. || post πονηρόν comma stat. ed. pr.: punx. Comb. || 28 σφαγῆναι] εἰς σφαγὴν **ψ** || post καὶ usque σου primum (18, 7) vix legitur sive legi non potest **V**, quia illic corruptus est. || μου post γῆν add. **χ** || 29 κληρονομήσωσιν] οὐ κληρονομήσουσιν **χ**

XVIII. 1 Ἐξεκινήλ] Ἰεζ- **χ** || 2 εἰμι] εἰ μὴ **H** || 3 κατόκηκα] ἐνόκησα **R**: ἐνόκ- **E** || εἶ post δὲ add. **H** || 4 ἔδωκας] -κες **H** || σὺ post εἶ add. **H** || 5 post αὐτῶν punx. ed. pr.: sign. inter. stat. Gal. || αὐτῶν usque σοφία om. **χ**: αὐτῶν. Μὴ suppl. ed. pr. ex Ez. (l. c.) || τῇ σοφίᾳ] ἐν τῇ ἐπιστήμῃ ed. pr. || 6 ἐν ante τῇ add. **χ** || 7 Ἦ] μὴ **ψ** || ἐμπορία] ἐν τῇ ἐμπειρίᾳ **R**: ἐν τῇ ἐμπειρίᾳ **EV** || 10 τούτου] τοῦ **χ** || ἐγὼ in marg. **H** || 11 ἀπὸ] τῶν Comb. || τὸ] τὸ **V** || 12 στρώσουσι] στρώσωσιν **H** || τὸ] τὸ **V** || 13 καταβιβάσουσί] -βάσωσιν **H**: post κατὰ usque Ναβουχοδονόσορ (19, 5) vix legitur sive legi non potest **V**, quia illic corruptus est. || 14 Μὴ] inc. **FrAmbr.** || λέγων ἐρεῖς] ἐρ. λ. **FrAmbr.** || τῶν usque χερσὶν (l. 15) om. **χ** et, ut vid., **V**: ed. pr. suppl. locum uncis inclusum ex Ez. (l. c), quos dempsit Comb.: om. Lag. ... notans: supplementum conf. **H FrAmbr.** || 15 πλήθει] χειρὶ τιτρωσκότων σε. Θανάτοις ed. pr. || ἀπολῇ] -λεῖ **H**: vix legitur **FrAmbr.** || 16 post Κύριος dec. **FrAmbr.**

XIX. 1 οὖν τῶν] τ. οὖν Gal. || ῥητῶν] ῥημάτων **χ** || ἴδωμεν] εἶδ- **H** || λεπτομερέστερον] -ρὲς **H**, quod damn. Wend. cap. 48, 1 conferens

ἔσομένης βασιλείας ἔδειξεν ἐν ἐσχάτοις καιροῖς καὶ τὴν τοῦ Ἀντιχρίστου
παρουσίαν καὶ τὴν τοῦ παντὸς κόσμου συντέλειαν. Λέγει οὖν ἐπιλύων τὸ ὄ-
5 ραμα τοῦ Ναβουχοδονόσορ: “Σὺ, βασιλεῦ, ἐθεώρεις, καὶ ἰδοὺ εἰκὼν μεγάλη
ἑστῶσα πρὸ προσώπου σου, ἧς ἡ κεφαλὴ χρυσοῦν χρηστοῦ, οἱ βραχίονες
αὐτῆς καὶ οἱ ὦμοι ἄργυροῦ, ἡ κοιλία καὶ οἱ μηροὶ χαλκοῦ, αἱ κνήμαι σιδηραῖ,
οἱ πόδες μέρος μὲν τι σιδηροῦν καὶ μέρος ὀστράκινον.

Ἐθεώρεις, ἕως ἀπεσχίσθη λίθος ἄνευ χειρῶν καὶ ἐπάταξε τὴν εἰκόνα
10 ἐπὶ τοὺς πόδας τοὺς σιδηροῦς καὶ ὀστρακίνους καὶ ἐλέπτυνεν [αὐτοὺς] εἰς
τέλος. Τότε ἐλεπτύνθησαν εἰσάπαξ τὸ ὄστρακον, ὁ σίδηρος, ὁ χαλκός, ὁ
ἄργυρος, ὁ χρυσοῦς καὶ ἐγένοντο ὡσεὶ κονιορτὸς ἀπὸ ἄλωνος θερινῆς· καὶ
ἐξῆρε τὸ πλῆθος τοῦ πνεύματος καὶ τόπος οὐχ εὐρέθη αὐτοῖς· καὶ ὁ λίθος ὁ
πατάξας τὴν εἰκόνα ἐγενήθη ὄρος μέγα καὶ ἐπλήρωσε πᾶσαν τὴν γῆν.”

XX. Συνάψαντες οὖν πρὸς τούτοις καὶ τὰς τοῦ Δανιὴλ ὁράσεις μίαν
ἀμφοτέροις τὴν διήγησιν ποιησόμεθα ἐπιδεικνύντες ὅπως εἴη σύμφωνα καὶ
ἀληθῆ. Λέγει γὰρ οὕτως: “Ἐγὼ Δανιὴλ ἐθεώρουν, καὶ ἰδοὺ οἱ τέσσαρες
ἄνεμοι τοῦ οὐρανοῦ προσέβαλλον εἰς τὴν θάλασσαν τὴν μεγάλην, καὶ τέσ-
5 σαρα θηρία μεγάλα ἀναβαίνοντα ἐκ τῆς θαλάσσης, διαφέροντα ἀλλήλοις.

XIX. 5-14 *Dan.* 2, 31-2, 35 || **XX.** 3 sqq. *ib.* 7, 2-7, 14

3 ἔδειξεν] ἐπέδ- **χ**: ἐπέδειξε sive ἐνέδ-, ut vid., **V**: ἀπέδειξεν Comb. || ἐν ἐσχάτοις] ἐφ’ ἐκάστοις **H**: “id. ἀπέδειξεν ἐν τοῖς ἐσχάτοις” not. Gal. || 4 Λέγει] λέγων **E** || 5 τοῦ om. **χ** || Ναβουχοδονόσορ] inc. **DeCons.** (12, 6-12, 15) || Σὺ, βασιλεῦ, ἐθεώρεις] ἐθεώρεις, ὃ βασιλεῦ, **DeCons.** || βασιλεῦ] -λεὺς **H** || 6 χρηστοῦ om. **DeCons.** || 7 αὐτῆς] -τοῦς **E** || καὶ τὸ στήθος post αὐτῆς add. Ach. ex **SI.** || ἀργυροῦ om. **H** || καὶ ante αἱ add. **χ** || 8 μὲν τι] μέντοι **R**: μέντοι ed. pr.: τι s. l. Gud. || σιδηροῦν] σιδηρὸν **V** || τι post μέρος alterum add. **DeCons.**: δέ τι s. l. Gud. || 9 {οὖν} post Ἐθεώρεις add. **R** || ἀπεσχίσθη **H**: οὗ ἐσχίσθη **χ**: ἐσχίσθη **V**: οὗ ἐμήθη **DeCons.**: ἀπεμήθη λίθος ἐξ ὄρους ἄνευ not. in marg. Gud. || 10 τοὺς prius om. Comb.: rest. Fabr. || post ὀστρακίνους usque Λέγει (20, 3) vix legitur sive legi non potest **V**, quia illic corruptus est. || αὐτοὺς om. **H**: deleui || 12 ἐγένοντο] -νετο **E** || 13 αὐτὰ post ἐξῆρε add. **χ** || αὐτοῖς Ach.: -τῆς **H**: ἐν αὐτοῖς **χ** || ὁ λίθος om. Comb.: rest. Fabr. || 14 εἰς ante ὄρος add. **χ** **DeCons.** || post γῆν dec. **DeCons.** (l. c.)

XX. 1 Συνάψαντες] -ψοντες **R**: inc. **DeCons.** (13, 1-13, 19) || οὖν πρὸς] Διὸ, quod ante Συνάψαντες transp., **DeCons.** || τούτοις (quod def. Wend.)] τούτω **H** || τοῦ] αὐτῶ τῷ **χ**: αὐτοῦ τοῦ ed. pr. || 2 ἀμφοτέροις] -ρων **H**: inter -ρων et -ροις dubitat Wend. || ποιησόμεθα] ποιησώμ- **DeCons.** Wend. ex div. fort. recte: ποιούμε- **H** || ὅπως] πῶς **DeCons.** || εἴ] ἦσαν, quod post ἀληθῆ (l. 3) transp., **DeCons.**: εἴη corruptum opinatur Wend. fort. ex ὅπως ἦν || 2-3 σύμφωνα ... ἀληθῆ (quod def. Wend.)] συμφωνία ... ἀλήθεια **H** || 3 τὰ τῷ προφήτῃ ὁραθέντα, ἀπερ καὶ ὁ Ναβουχοδονόσορ ὥρακε post ἀληθῆ add. **DeCons.** || οὕτως] οὕτως **E**: ὁ προφήτης post οὕτως add. **DeCons.** || 4 προσέβαλλον] -βαλον **χ** || 5 ἀναβαίνοντα] ἀνέβαινον **χ** || ἀλλήλοις] ἀλλήλων **ψ** **DeCons.**

Τὸ πρῶτον ὥσει λέαινα καὶ πτερὰ αὐτῇ ὡς ἀετοῦ. Ἐθεώρουν ἕως οὗ
ἐξετίλη τὰ πτερὰ αὐτῆς· καὶ ἐξήρθη ἀπὸ τῆς γῆς καὶ ἐπὶ ποδῶν ἀνθρώπου
ἐστάθη καὶ καρδία ἀνθρώπου ἐδόθη αὐτῇ. Καὶ ἰδὸν θηρίον δεύτερον ὁ-
μοιον ἄρκω καὶ εἰς μέρος ἐν ἐστάθη, καὶ τρία πλευρὰ ἐν τῷ στόματι αὐτῆς.
10 Ἐθεώρουν, καὶ ἰδὸν θηρίον ἕτερον ὥσει πάρδαλις· καὶ αὐτῇ πτερὰ
τέσσαρα πετεινοῦ ὑπεράνω αὐτῆς, καὶ τέσσαρες κεφαλαὶ τῷ θηρίῳ. Ὅπισω
τούτου ἔθεώρουν, καὶ ἰδὸν θηρίον τέταρτον φοβερόν καὶ ἔκθαμβον καὶ
ἰσχυρόν περισσῶς – οἱ ὀδόντες αὐτοῦ σιδηροῖ καὶ οἱ ὄνυχες αὐτοῦ χαλκοῖ –
ἐσθίον καὶ λεπτύνον, καὶ τὰ ἐπίλοιπα τοῖς ποσὶν αὐτοῦ συνεπάτει. Καὶ αὐτὸ
15 διάφορον περισσῶς παρὰ πάντα τὰ θηρία τὰ ἔμπροσθεν αὐτοῦ, καὶ κέρατα
δέκα αὐτῷ. Προσενόουν τοῖς κέρασιν αὐτοῦ, καὶ ἰδὸν κέρας ἕτερον μικρὸν
ἀνέβη ἐν μέσῳ αὐτῶν καὶ τρία κέρατα τῶν ἔμπροσθεν αὐτοῦ ἐξερριζώθη
ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ· καὶ ἰδὸν ὀφθαλμοὶ ὥσει <ὀφθαλμοὶ> ἀνθρώπου ἐν
τῷ κέρατι τούτῳ καὶ στόμα λαλοῦν μεγάλη.

XXI. Ἐθεώρουν ἕως ὅτου θρόνοι ἐτέθησαν καὶ Παλαιὸς ἡμερῶν
ἐκάθητο, καὶ τὸ ἔνδυμα αὐτοῦ ὥσει χιὼν λευκόν, καὶ ἡ θριξ τῆς κεφαλῆς
αὐτοῦ ὥσει ἔριον καθαρόν, ὁ θρόνος αὐτοῦ φλόξ πυρός, οἱ τροχοὶ αὐτοῦ
πῦρ φλέγον. Ποταμὸς πυρός εἵλκεν ἔμπροσθεν αὐτοῦ, χίλια χιλιάδες
5 ἐλειτούργουν αὐτῷ καὶ μύρια μυριάδες παρειστήκεισαν αὐτῷ· κριτήριον
ἐκάθισε καὶ βίβλοι ἠνεώχθησαν. Ἐθεώρουν τότε ἀπὸ φωνῆς τῶν λόγων τῶν

6 αὐτῇ] -τῆς **H** || ὥσει **V** || ἕως οὗ **DeCons.**: ἕως σοῦ **H**: ἕως **ψ** || 7 ἐξήρθη] ἐξηράνθη **H^{ac}** (corr. manus recentior) || ἀπὸ] ἐπὶ **H** || 8 post καρδία usque συνεπάτει (l. 14) vix legitur sive legi non potest **V**, quia illic corruptus est. || ἀνθρώπου in ras. **E** || 9 ἄρκω] -κον **H**: -κτω **R** || ἐν post ἐστάθη transp. **χ** || ἀνάμεσον τῶν ὀδόντων αὐτῆς, καὶ οὕτως ἔλεγον αὐτῇ, Ἀνάστηθι, φάγε σάρκα πολλὰς. post αὐτῆς add. Comb. ex *Dan.* (l. c): ... add. Lag.: Hippolytus videtur locum non idoneum interpretando omisisse. || 10 inter θηρίον et ἕτερον ras. duarum-trium litterarum **H** || ἕτερον] τρίτον **DeCons.**: om. **R** || αὐτῇ] ταύτῃ **H** || 11 τέσσαρες] Δ' **E**: post κεφαλαὶ transp. **DeCons.** || 13 ἰσχυρόν] -ρῶς **H** || καὶ usque χαλκοῖ uncis inclusit ed. pr., quos dempsit Comb.: subduxit Gud. notans "quo subducta videntur necessaria, etsi non habentur in reliquis Graecis, neque in Hebraeo.": om. Lag. ... notans || 14 ἐσθίον ... λεπτύνον] ἐσθίων ... λεπτύνων **H** || 15 διάφορον περισσῶς] διαφόρως ἔχον **R**: διαφόρως **E**: διαφέρων **V**: διαφέρον περ. **DeCons.** || 16 ἐδόθη post δέκα add. **H** || Προσενόουν] σ in ras. **R** || ἕτερον om. **DeCons.** || 17 ἐξερριζώθη **DeCons.** ed. pr.: ἐξεριζ- **codd.**: ρ alterum s. l. **E**² || 18 ὥσει] ὡς **H** **DeCons.** || ὀφθαλμοὶ alterum om. **codd.**: suppl. Ach. ex **Sl.** (cf. **DeCons.** l. c.) || 19 στόμα] -ματι **V** || post μεγάλη dec. **DeCons.** (l. c)

XXI. 1 ὅτου] οὗ **ψ** || post θρόνοι usque μεγάλων (l. 7) vix legitur sive legi non potest **V**, quia illic corruptus est. || ὁ ante Παλαιὸς add. **χ** || τῶν ante ἡμερῶν add. **R** || 2 λευκόν post αὐτοῦ transp. **χ** || 3 οἱ] καὶ Comb. || 4 φλέγον] -γων **H** || 5 παρειστήκεισαν] περιειστ- Comb. || 6 ἐκάθισε] -θησε Comb.

μεγάλων, ὧν τὸ κέρας ἐκεῖνο ἐλάλει, ἕως ἀνηρέθη τὸ θηρίον καὶ ἀπόλετο, καὶ τὸ σῶμα αὐτοῦ ἐδόθη εἰς καὶ σὺν πυρός. Καὶ τῶν λοιπῶν θηρίων ἡ ἀρχὴ μετεστάθη.

XXII. Ἐθεώρουν ἐν ὁράματι τῆς νυκτός, καὶ ἰδοὺ μετὰ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ ὡς υἱὸς ἀνθρώπου ἐρχόμενος καὶ ἕως τοῦ Παλαιοῦ τῶν ἡμερῶν ἔφθασε καὶ προσηνέχθη αὐτῷ. Καὶ ἐδόθη αὐτῷ ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ τιμὴ καὶ ἡ βασιλεία, καὶ πάντες οἱ λαοί, φυλαί, γλῶσσαι δουλεύουσιν αὐτῷ· ἡ
5 ἐξουσία αὐτοῦ ἐξουσία αἰώνιος, ἣτις οὐ παρελεύσεται, καὶ ἡ βασιλεία αὐτοῦ οὐ διαφθαρήσεται.”

XXIII. Ἐπεὶ οὖν δυσνόητά τισι δοκεῖ εἶναι ταῦτα τὰ μυστικῶς εἰρημένα, οὐδὲν τούτων ἀποκρύψομεν πρὸς ἐπίγνωσιν τοῖς ὑγιῇ νοῦν κεκτημένοις. Πρῶτον τοίνυν θηρίον [“ὡς λέαινα, καὶ πτερὰ αὐτῇ ὡς ἀετοῦ”.] “Λέαιναν” δὲ εἰπὼν “ἀναβαίνουσαν ἐκ τῆς θαλάσσης” τὴν τῶν Βαβυλωνίων
5 βασιλείαν γεγεννημένην ἐν τῷ κόσμῳ ἐσήμανε, ταύτην οὖσαν τῆς εἰκόνης τὴν χρυσὴν κεφαλὴν· τὸ δὲ λέγειν “πτερὰ αὐτῇ ὡς ἀετοῦ”, ὅτι ὑψώθη ὁ βασιλεὺς Ναβουχοδονόσορ καὶ κατὰ τοῦ Θεοῦ ἐπήρθη.

Εἶτα, φησὶν, “ἐξετίλη τὰ πτερὰ αὐτῆς”, ὅτι καθηρέθη αὐτοῦ ἡ δόξα·

XXIII. 3 *ib.* 7, 3 & 7, 4 || 6 *ib.* 7, 4 || 6-7 *cf. ib.* 4, 27 || 8 *ib.* 7, 4

7 ἐκεῖνο *om. Gal.*: *rest. Lag.*

XXII. 2 ἦν *post* ἐρχόμενος *add. ed. pr.* || 3 *προσηνέχθη*] *προσεῖχον H* || ἐδόθη αὐτῷ] αὐτ. *ante* ἐδ. *transp. ψ* || 4 πάντες] *post* παν *usque* ὥσει (23, 6) *vix legitur sive legi non potest V*, quia illic corruptus est. || καὶ *ante* γλῶσσαι *add. R* || 5 παρελεύσεται **HRE**²: *παρὰλ- E*

XXIII. 1 *inc. DeCons.* (14, 1-14, 10) **Interbest.**: “Ἐρμηνεία” *not. in marg. ed. pr.* || Ἐπεὶ] Ἐπειδὴ **Interbest.** || οὖν *om. Interbest.* || τισι] *πᾶσι DeCons.* || εἶναι *om. DeCons.* || ταῦτα τὰ (*quod def. Wend.*) ταῦτα **H**: τὰ **Interbest.** || 2 ὑπὸ τοῦ Δανιὴλ *ante* εἰρημένα *add. Interbest.*: *παρὰ τοῦ προφήτου post* εἰρημένα *add. DeCons.* || ἀποκρύψομεν] ἀπεκρύψαμ- **H**: ἀποκρύψωμ- **Interbest.** || τοῖς ... κεκτημένοις (1. 3)] τῶν ... κεκτημένων **Interbest.** || ὑγιῇ] γὰρ **DeCons.** || 3 *sq. cf. Andr.* (fr. 3.2) || Πρῶτον *usque* θηρίον **Interbest.**: τὸ πρ. θ. **DeCons.**: *om. Hχ* || ὡς *prius usque* ἀετοῦ **Interbest.**: *om. Hχ DeCons.*: *delevi* || 4 Λέαιναν] *inc. ChigiFr.* || Λέαιναν *usque* εἰπὼν] *εἶπ. ὁ Δανιὴλ, ἡ γοὺν τὴν λέαιναν DeCons.* || δὲ] γὰρ **χ**: τοίνυν **Interbest.**: *om. ChigiFr. DeCons.* || εἰπὼν] *εἶπεν χ*: *προσειπὼν Interbest.* || ἀναβαίνουσαν *om. ChigiFr.* || ἀναβαίνουσαν *usque* θαλάσσης] τὴν ἐκ τῆς θαλ. ἀναβ. **DeCons.** || 5 γεγεννημένην] ἐγγεγεμ- **H** *fort. recte*: *ante* βασιλείαν *transp. DeCons.*: *om. χ* || ἐν τῷ κόσμῳ *om. ChigiFr.* || ἐσήμανε] σημαίνει **DeCons.** || ταύτην] καὶ ταύτην **ChigiFr.**: ταύτης *Comb.* || οὖσαν] εἶναι **ChigiFr.** || τὴν *om. χ* || 6 τὸ δὲ] “τῷ δὲ” *not. in marg. Gud.* || αὐτῇ] -τοῦ **H**: -τῆς **ChigiFr.** || ὡς (*cf.* 20, 6)] ὥσει **H**: *om. ChigiFr.* || 7 αὐτοῦ ἡ δόξα *post* ἐπήρθη *add. ChigiFr.* || 8 αὐτοῦ *post* δόξα *transp. Interbest.*

ἐξεδιώχθη γὰρ ἐκ τῆς βασιλείας αὐτοῦ. Τὸ δὲ εἰπεῖν “καρδία ἀνθρώπου
 10 ἐδόθη αὐτῇ καὶ ἐπὶ ποδῶν ἀνθρώπου ἐστάθη”, ὅτι μετενόησεν ἐπιγνοῦς
 ἐαυτὸν ὅτι ἄνθρωπός ἐστι, καὶ ἔδωκε τὴν δόξαν τῷ Θεῷ.

XXIV. Μετὰ γοῦν τὴν λέαιναν “δεύτερον θηρίον” ὁρᾷ “ὅμοιον
 ἄρκω”, ὅπερ ἦσαν οἱ Πέρσαι. Μετὰ γὰρ Βαβυλωνίους Πέρσαι διεκράτησαν.
 Τὸ δὲ λέγειν “τρία πλευρὰ ἐν τῷ στόματι αὐτῆς” τρία ἔθνη ἔδειξε, Πέρσας,
 Μήδους καὶ Βαβυλωνίους, ὅπερ δέδεικται μετὰ τὸν χρυσὸν ὁ ἄργυρος ἐν τῇ
 5 εἰκόνι. Ἐπειτα τὸ τρίτον θηρίον πάρδαλις, οἵτινες ἦσαν οἱ Ἕλληνες. Μετὰ
 γὰρ Πέρσας Ἀλέξανδρος ἐκράτησεν ὁ Μακεδὼν καθελὼν Δαρεῖον, ὡς δε-
 δεικται ἐν τῇ εἰκόνι ὁ χαλκός.

Τὸ δὲ λέγειν “περὰ τέσσαρα πετεινοῦ καὶ τέσσαρες κεφαλαὶ τῷ
 θηρίῳ” σαφέστατα ἔδειξε πῶς διμερίσθη εἰς τέσσαρα μέρη ἡ βασιλεία
 10 Ἀλεξάνδρου· τέσσαρας γὰρ κεφαλὰς εἰπὼν τοὺς τέσσαρας βασιλεῖς τοὺς ἐξ
 αὐτῆς ἀναστάντας ἐμήνυσε. Τελευτῶν γὰρ ὁ Ἀλέξανδρος διεῖλε τὴν βασι-
 λεῖαν αὐτοῦ εἰς τέσσαρα μέρη.

XXV. Ἐπειτα, φησί, “θηρίον τέταρτον φοβερόν καὶ ἔκθαμβον· οἱ

XXIII. 9 cf. *ib.* 4, 30 || 9-10 *ib.* 7, 4 || **XXIV.** 1-2 *ib.* 7, 5; cf. *ib.* 2, 32 || 3 *ib.* 7, 5 || 5-6 cf. *ib.* 7, 6 || 8-9 *ib.* 7, 6 || 11-12 cf. *I Mac.* 1, 6 || **XXV.** 1-2 *Dan.* 7, 7; cf. *ib.* 2, 33

9 ἐξεδιώχθη] ἐδ- **DeCons.** || Τὸ δὲ] “τῷ δὲ” not. in marg. Gud. || 10 αὐτῇ] -τῷ **ChigiFr.** || ἄνθρωπός
 ἐστιν] ἔστιν ἄνθρ. **ChigiFr.** || 11 τὴν om. **H** || Ἰδοὺ ἀπεδείξαμεν τοῦ πρώτου θηρίου τὴν ὁμοίωσιν post
 Θεῷ add. et dec. **DeCons.** (l. c.) || post Θεῷ usque χαλκός (24, 7) vix legitur sive legi non potest **V**, quia
 illic corruptus est.

XXIV. 1 inc. **DeCons.** (15, 1-15, 12) || γοῦν] οὖν **DeCons.** || ὁ προφήτης post ὁρᾷ add. **DeCons.** || 2
 ἄρκω (cf. **Andr.** l. c.)] -κτω **R** || οἱ om. **ChigiFr. DeCons.** || τοὺς ante Βαβυλωνίους add. **H**, sed non
 necesse, ut not. Wend. (cf. l. 6) || οἱ ante Πέρσαι alterum add. **Interbest.** || διεκράτησαν] ἐκρ- **DeCons.** ||
 3 ἐθεώρουν post αὐτῆς add. **DeCons.** || Πέρσας] Ἀσσυρίους Lag. || 4 καὶ ante Μήδους add. **χ** || καὶ om.
ChigiFr. Interbest. || τὸν χρυσὸν] τοῦ χρυσοῦ **DeCons.** || ὁ om. **Interbest.** || 5 Ἰδοὺ καὶ τὸ δεύτερον
 ἀπεδείξαμεν post εἰκόνι add. **DeCons.** || τὸ om. **Interbest.** || ἡ ante πάρδαλις add. **DeCons.** || οἱ om.
DeCons. || 6 ἐκράτησεν ὁ Μακεδὼν] ὁ Μακ. ἐκράτησε **Interbest.** : ὁ τῶν Μακεδόνων ἐκρ. **DeCons.** : καὶ
 post Μακεδὼν add. **H** || τὸν ante Δαρεῖον add. **DeCons.** || ὡς] ὁ **DeCons.** : ὅς Comb. || 8 πετεινοῦ om.
Interbest. || καὶ usque θηρίῳ (l. 9) om. **χ** || 9 ἔδειξε (quod def. Wend.)] ἐδίδαξε **codd.** || εἰς usque μέρη
 om. **ψ** || 10 τέσσαρας prius et alterum] -ρεις **H** || εἰπὼν] εἶχε **DeCons.** || 11 ἐμήνυσε] ἐμνημόνευσε **χ** :
 om. **DeCons.** || ὁ om. **ψ** || 12 αὐτοῦ] αὐτ- Lag. : om. **Interbest.** || Ἰδοὺ καὶ τὸ τρίτον εἴπομεν post μέρη
 add. et dec. **DeCons.** (l. c.)

XXV. 1 inc. **DeCons.** (16, 1-16, 16) || θηρίον] inc. **Dam.** (fr. 4.4) || θηρίον τέταρτον] καὶ τὸ τέτ.
 θηρ. **Dam.** : τέτ. θηρ. **DeCons.** || τέταρτον] τετραπλοῦν **H** || οἱ] οἱ καὶ **Interbest.** : καὶ Comb.

ὁδόντες αὐτοῦ σιδηροῖ καὶ οἱ ὄνυχες αὐτοῦ χαλκοῖ”. *Τίνες [οὗν] οὗτοι, ἀλλ’ ἢ Ῥωμαῖοι; Ὅπερ ἐστὶν ὁ σίδηρος, ἡ νῦν ἐνεστῶσα βασιλεία. “Αἱ κνημαὶ” γὰρ “αὐτῆς”, φησί, “σιδηραῖ”.* Μετὰ γοῦν τοῦτο τί περιλείπεται, ἀγαπη-
 5 τέ, ἀλλ’ ἢ τὰ ἔχνη τῶν ποδῶν τῆς εἰκόνοσ, ἐν οἷς “μέρος μὲν τί ἐστι σιδηροῦν, μέρος δέ τι ὀστράκινον,” ἀναμεμιγμένα εἰς ἄλληλα;

Μυστικῶς ἐδήλωσε διὰ τῶν δακτύλων τῶν ποδῶν τοὺς δέκα βασιλεῖς τοὺς ἐξ αὐτῆς ἐγειρομένους, ἅπερ λέγει Δανιήλ: “προσενόουν τῷ θηρίῳ, καὶ ἰδοὺ δέκα κέρατα ὀπίσω αὐτοῦ, ἐν οἷς ἀνέβη ἕτερον μικρὸν ὡς
 10 *παραφνάδιον, καὶ τρία τῶν πρὸ αὐτοῦ ἐξεργίζωσεν”. Ὅπερ δέδεικται οὐχ ἕτερος, ἀλλ’ ἢ ὁ Ἀντίχριστος ἐγειρόμενος, ὃς καὶ αὐτὸς τὴν Ἰουδαίων βασιλείαν ἀναστήσει.*

XXV. 3-4 *ib.* 2, 33 || 5-6 *ib.* 2, 33: 2, 41 || 8-10 *ib.* 7, 8

2 σιδηροῖ] post *σι* usque *κέρατα* (l. 9) vix legitur sive legi non potest **V**, quia illic corruptus est. || καὶ om. **Dam.** || αὐτοῦ alterum om. **DeCons.** || οὗν **ChigiFr.**: δὲ **Dam.**: om. **Hx DeCons. Interbest.**: deleui || ἀλλ’ om. Comb.: rest. Fabr. || 3 ἢ] οἱ **H** || Ῥωμαῖοι] ἡ Ῥωμαίων βασιλεία **DeCons.** (cf. Ῥωμαίων βασιλεύς, quod refert **Andr.** l. c.) || post Ῥωμαῖοι sign. inter. stat. ed. pr.: interp. Ach. || ἡ usque σιδηραῖ (l. 4)] ἐν ᾧ συνθλάσει τὰ πρὸ αὐτῆς πάντα βασίλεια καὶ κατακυριεύσει πάσας τῆς γῆς τὰς βασιλείας **DeCons.**: post σιδ. lac. statui. || ἐνεστῶσα] ἐστ- **χ ChigiFr. Interbest.**, quod damn. Wend. || post βασιλεία interp. stat. ed. pr.: comma Gal.: punx. Ach. || Αἱ] Καὶ **Interbest.** || 4 αὐτῆς] τῆς εἰκόνοσ **Dam.** || φησί om. **Hx**: ante Μετὰ transp. **Dam.** || ἦσαν post σιδηραῖ add. **Dam.** || γοῦν] γὰρ **Hx** || περιλείπεται] παρείληπτ- **χ**: ὑπολείπειτ- **Interbest.**: παραλείπειτ- Lag. || 4-5 ἀγαπητέ] -τοὶ **ChigiFr.**: om. **DeCons. Interbest.** || 5 ἡμῶν ἐρμηνεύσαι, ὧν ἑώρακεν ὁ προφήτης; Οὐδὲν ante ἀλλ’ add. **DeCons.** || τὰ ἔχνη] τέχνη **H** || μέρος μὲν] μὲν μέρ. **H** || μὲν τι] μέντοι **R Interbest.**: τι om. **H** || ἐστι] ἔσται **H ChigiFr.**: om. **Interbest. DeCons.** || 6 τι om. **DeCons.** || ἀναμεμιγμένα] -μένον **Hx**: “f. ἀναμεμιγμένω” not. in marg. ed. pr. || εἰς ἄλληλα] εἰς ἐν [τυγχάνοντα] τὰ ἀμφοτέρω **DeCons.** || post ἄλληλα interp. stat. ed. pr.: punx. Comb.: sign. inter. statui || 7 γὰρ post *Μυστικῶς* add. **DeCons.** || δέκα ante δακτύλων add. **DeCons.** || τῶν ποδῶν om. **Interbest.** || τῆς εἰκόνοσ post ποδῶν add. **DeCons.**: post ποδῶν textum excidisse opinatur Overb. fort. recte || δέκα om. **χ** || 8 αὐτῆς] -τῶν **χ** || ἅπερ] ὅπερ **Dam.**: οὐσπερ **Interbest.** || λέγει Δανιήλ] ἡρμήνευσεν Δ. **DeCons.** || λέγει usque αὐτοῦ (l. 9)] καὶ “δέκα κέρατα” προσηγόρευσεν **Interbest.** || 8-9 τῷ θηρίῳ] τὸ θηρίον **χ Dam.**: γὰρ τὸ θηρίον, ἡγουν τὸ τέταρτον **DeCons.** || 9 ἀνέβη (quod def. Wend.)] ἀναβήσεται **codd. Interbest.** || μικρὸν] κέρως **DeCons.**: om. **ψ ChigiFr. Dam. Interbest.** || ὡς] ὥσει **Interbest.**: om. **χ ChigiFr.** || 10 καὶ usque ἐξεργίζωσεν om. **ChigiFr.** || ἐξεργίζωσεν **DeCons. Dam.** (quod def. Wend.): ἐκρίζώσει **HEV Interbest.**: ἐκρίζωσεν **R** || κέρως, τὸ παραφνάδιον, post δέδεικται add. **DeCons.** || οὐχ usque ἢ (l. 11)] <οὐκ ἄλλος> εἰ μὴ **DeCons.** || οὐχ] οὐκ **H**: οὐχὶ **Dam.** || 11 ἕτερος] -ρον **ψ Dam.** || ἐγειρόμενος] ὁ ἐγ. **χ**: om. Comb., sed rest. Lag. || ἐγειρόμενος usque ἀναστήσει (l. 12)] μέλλον ἀναστήσει τὴν τῶν Ἰουδαίων βασιλείαν **DeCons.**: om. **Interbest.** || ὃς] ὡς **H**: om. **ChigiFr.**

Τρία δὲ κέρατα, ἃ λέγει ὑπ' αὐτοῦ ἐκριζοῦσθαι, τοὺς τρεῖς βασιλεῖς
δείκνυσιν, Αἰγύπτου Λιβύων τε καὶ Αἰθιοπῶν, οὓς ἀνελεῖ ἐν παρατάξει
15 πολέμου. Ὡς κρατήσας πάντων, δεινὸς ὠμοτύραννος ὢν, θλίψιν καὶ διωγμὸν
ἐπὶ τοὺς ἁγίους ποιήσει ἐπαιρόμενος κατ' αὐτῶν. Λέγει γὰρ Δανιήλ:
“προσενόουν τῷ κέρατι, καὶ ἰδοὺ τὸ κέρας ἐκείνο ἐποίει πόλεμον μετὰ τῶν
ἁγίων καὶ ἵσχυε πρὸς αὐτούς”, “ἕως ἀνῆρέθη τὸ θηρίον καὶ ἀπώλετο καὶ τὸ
σῶμα αὐτοῦ ἐδόθη εἰς καὶσιν πυρός”.

XXVI. Μεθ' ὃν λοιπὸν ἤξει ἀπ' οὐρανῶν “ὁ λίθος ὁ πατάξας τὴν
εἰκόνα” καὶ συντρίψας αὐτήν καὶ μεταστήσας πάσας τὰς βασιλείας καὶ δοὺς
τὴν βασιλείαν ἁγίοις ὑψίστου. Οὗτος “ὁ γεννηθεὶς ὄρος μέγα καὶ πληρώσας
πᾶσαν τὴν γῆν”, περὶ οὗ λέγει Δανιήλ: “ἐθεώρουν ἐν ὁράματι τῆς νυκτός, καὶ
5 ἰδοὺ μετὰ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ ὡς υἱὸς ἀνθρώπου ἐρχόμενος καὶ ἕως
τοῦ Παλαιοῦ τῶν ἡμερῶν ἔφθασε. Καὶ αὐτῷ ἐδόθη ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ τιμὴ καὶ ἡ
βασιλεία, καὶ πάντες οἱ λαοί, φυλαί, γλῶσσαι δουλεύουσιν αὐτῷ· ἡ ἐξουσία
αὐτοῦ ἐξουσία αἰώνιος, ἥτις οὐ παρελεύσεται, καὶ ἡ βασιλεία αὐτοῦ οὐ
διαφθαρήσεται.”

XXV. 13 *ib.* 7, 8 || 13-14 *cf. ib.* 11, 43 || 15-16 *cf. ib.* 7, 21 || 17-18 *ib.* 7, 21 || 18-19 *ib.* 7, 11 || **XXVI.** 1-2
ib. 2, 34-35: *cf. ib.* 2, 45 || 3-4 *ib.* 2, 35 || 4-9 *ib.* 7, 13-14: *cf. ib.* 7, 22 & 7, 27

13 δὲ om. *ψ* || κέρατα] κέρα *ChigiFr.* || ἃ λέγει *Wend.*: λέγει *ψ* *Dam.*: λέγων *ChigiFr.*: ἃ μέλλει *DeCons.*:
om. *H Interbest.* || ὑπ' ἀπὸ *Dam.*: παρ' *DeCons.* || αὐτοῦ] τούτου *Dam.* || ἐκριζοῦσθαι ante ὑπ' transp.
Interbest. || τοὺς om. *DeCons.* || 14 δείκνυσιν] δεικνύει *DeCons.*: om. *χ* || ἀνελεῖ] ἀναγεῖ *ψ* || ἐν om.
DeCons. || 15 post πολέμου dec. *Interbest.*: post πολ. usque ὑψίστου (26, 3) vix legitur sive legi non potest *V*,
quia illic corruptus est. || post πολέμου comma stat. ed. pr.: interp. Comb.: punxi || Ὡς] ὅς *χ* *ChigiFr.* ||
πάντων] ἀπάντων *DeCons.* fort. recte || δεινὸς] -νὼς *χ*: δεινός [γὰρ] *DeCons.* || ὠμοτύραννος ὢν] ὅμως
τύραννος ὢν *χ*: ὢν ὁ τύραννος *DeCons.*: ὢν τύρ. *Dam.*, quod def. *Wend.* ὠμοτύραννος damnans: “f. ὁμός”
not. in marg. ed. pr., quod accepit Comb. || θλίψιν] -ψεις *DeCons.* || διωγμὸν] -μὸν *DeCons.* || 16 ἁγίους]
ἀνθρώπους *χ* || ποιήσει] ἐπ. σει *H* (ras. duae litterarum post π), sed ἐποίει legit Ach. (macula est illic). || post
αὐτῶν dec. *DeCons.* (l. c.) || Λέγει usque πυρός (l. 19) om. *ChigiFr.* || 17 προσενόουν] προσκατενόουν *H*
fort. recte || ἐκείνο] -νω *H* || 18 ἵσχυε] ἵσχυσε *Dam.* || καὶ tertium usque πυρός (l. 19) om. *Dam.*

XXVI. 1 Μεθ' ὃν] μετ' ὀλίγον *χ*: μεθ' ὃ *Dam.* || ὃν] ὢν *H* || λοιπὸν] post ἤξει transp. *H*: om. *χ* || post
ἤξει inc. *PsAnSin.* || 2 μεταστήσας] μεταστήσει *PsAnSin.* || δοὺς] δώσει *PsAnSin.* || 3 γεννηθεὶς *ChigiFr.*
Dam. *PsAnSin.* ed. pr. ex *Dan.* (l. c.): γεννηθ- *HR*: γεν ηθῆς *E* (ras. unius litterae post γεν) || εἰς ante ὄρος
add. *χ* || 4 πᾶσαν om. *Dam.* *PsAnSin.* || περὶ usque νικῶν (l. 16) om. *ChigiFr.* || λέγει Δανιήλ] Δαν. λέγ. *ψ*:
εἴρηται *PsAnSin.* || 5 ἐρχόμενος post οὐρανοῦ transp. *PsAnSin.*: ἦν καὶ τὰ ἐξῆς post ἐρχ. add. et dec. *Dam.*
(l. c.) || 6 καὶ προσηρέχη post ἡμερῶν add. *ψ* || Καὶ αὐτῷ] αὐτ. *κ.* Comb. || ἔφθασε ante ἕως (l. 5) transp. *ψ*
|| 7 post πάντες usque κατελογίσθη (l. 15) vix legitur sive legi non potest *V*, quia illic corruptus est. || οἱ om.
PsAnSin. || καὶ ante γλῶσσαι add. *χ* || δουλεύουσιν] -σωσιν *H* || καὶ ante ἡ add. *χ*: ἡ om. Comb. || 9 post
διαφθαρή-

10 Τὴν ἐξουσίαν πᾶσαν τὴν παρὰ τοῦ Πατρὸς δεδομένην τῷ Υἱῷ
 ὑπέδειξεν, ὃς “ἐπουρανίων τε καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων” βασιλεὺς καὶ
 κριτὴς πάντων ἀποδέδεικται, ἐπουρανίων μὲν, ὅτι Λόγος ἐκ καρδίας Πατρὸς
 πρὸ πάντων γεγεννημένος ἦν, ἐπιγείων δέ, ὅτι καὶ ἄνθρωπος ἐν ἀνθρώποις
 ἐγεννήθη ἀναπλάσσω δι’ ἑαυτοῦ τὸν Ἀδάμ, καταχθονίων δέ, ὅτι καὶ ἐν
 15 νεκροῖς κατελογίσθη εὐαγγελιζόμενος ταῖς τῶν ἁγίων ψυχαῖς, διὰ θανάτου
 θάνατον νικῶν.

XXVII. Τούτων οὖν ἐσομένων καὶ τῶν δέκα δακτύλων τῆς εἰκόνης
 εἰς δημοκρατίας χωρησάντων καὶ τῶν δέκα κεράτων τοῦ θηρίου εἰς δέκα
 βασιλεῖς μερισθέντων, ἴδωμεν σαφέστερον τὰ προκείμενα καὶ κατανοή-
 σωμεν αὐτὰ ὀφθαλμοφανῶς.

XXVIII. Κεφαλὴ τῆς εἰκόνης χρυσή, ἡ λέαινα, Βαβυλώνιοι ἦσαν
 ὄμοιοι καὶ βραχίονες ἀργυροῖ, ἡ ἄρκος, Πέρσαι καὶ Μῆδοι· κοιλία καὶ μηροὶ
 χαλκοῖ, ἡ πάρδαλις, οἱ ἀπὸ Ἀλεξάνδρου κρατήσαντες Ἕλληνες· κνήμαι
 σιδηραῖ, θηρίον ἔκθαμβον καὶ φοβερόν, Ῥωμαῖοι οἱ νῦν κρατοῦντες· ἵχνη
 5 ποδῶν, ὄστρακον καὶ σίδηρος, τὰ δέκα κέρατα τὰ μέλλοντα ἔσεσθαι.

XXVI. 10 cf. *Mt.* 28, 18 || 11 *Phil.* 2, 10: cf. *Mt.* 28, 18 || 12 cf. *Joh.* 5, 22 || 14-15 cf. *1 Petr.* 3, 19: 4, 6 ||
XXVII. 1-3 cf. *Dan.* 2, 32: 7, 7 || **XXVIII.** 1-3 cf. *ib.* 2, 32: 7, 4-6 || 3-4 cf. *ib.* 2, 33 || 4-5 cf. *ib.* 2, 33: 7, 7

σεται dec. **PsAnSin.** || 10 Τὴν] inc. **Cat.Dan.** || παρὰ τοῦ Πατρὸς δεδομένην] παρ’ αὐτοῦ δεδ. **H:** δεδ.
 ante παρὰ transp. **χ:** fort. legendum παρ’ αὐτ. τοῦ Πατρ. δεδ. || 11 ὑπέδειξεν (quod def. Wend.)] ἐπέδ- **H**
 || ὃς] ὡς **H** || ἐπουρανίων] οὐρ- **H** || τε om. **χ Cat.Dan.** || 12 post ἀποδέδεικται interp. stat. ed. pr.: punx.
 Comb.: comma stat. Lag. || ἐκ καρδίας om. **χ** et, ut vid., **V** || τοῦ ante Πατρὸς add. **χ** || 13 γεγεννημένος]
 γεγεννημ- **R:** γεγεν[ν]ημ- Lag. || καὶ om. **χ V** (ut vid.) **Cat.Dan.:** fort. delendum || 14 ἑαυτοῦ] αὐτ-
Cat.Dan. || 15 ταῖς ... ψυχαῖς **Cat.Dan.**, quod def. Wend.: τὰς ... ψυχὰς **codd.** || 16 τὸν ante θάνατον
 add. **ψ** || post νικῶν dec. **Cat.Dan.**

XXVII. 1 Τούτων] inc. **Dam.** (fr. 4.5) || τὸ ante τῶν add. Comb. || δέκα om. **ChigiFr.** || 2
 δημοκρατίας] -τίαν **Dam.** || θηρίον] θυσιαστηρίον **χ:** τετάρτου θηρ. Fabr. || 3 βασιλεῖς] -λείας **ψ**
ChigiFr., quod def. Wend., sed primum βασιλείας post δημοκρατίας suspectum est, deinde inferius (38, 6)
 Hippolytus decem reges decem cornua esse refert. || ἴδωμεν] εἶδ- **V** || 3-4 κατανοήσωμεν] -νόησον **H**

XXVIII. 1 post τῆς usque συντρίβων (l. 7) vix legitur sive legi non potest **V**, quia illic corruptus est. ||
 ἐστὶ post εἰκόνης add. **ChigiFr. Dam.** || χρυσή om. **Dam.** || ἡ λέαινα in parenth. stat. Lag. || 2 ὄμοιοι]
 ὄμος (sic) **H:** οἱ ante ὄμ. add. **Dam.** || οἱ ante βραχίονες add. **Dam.** || ἡ ἄρκος in parenth. stat. Lag. ||
 ἄρκος] -κτος **R:** τ suppl. s. l. (i. e. ἄρκτος) **E**² || 2-3 μηροὶ χαλκοῖ] μηρὸς χαλκοῦς **χ** || 3 ἡ πάρδαλις in
 parenth. stat. Lag. || 4 σιδηραῖ] σίδηρος **H** || θηρίον usque φοβερόν in parenth. stat. Lag. || ἔκθαμβον et
 φοβερόν inv. transp. **Dam.** fort. recte (cf. 20, 12), quod def. Wend. || Ῥωμαῖοι usque κρατοῦντες om. **H** ||
 5 καὶ ante τὰ prius add. **χ** || 5-6 “aliquid deest” not. in marg. Gud.: ei consonat Overb., qui singula vel
 pauca verba excidissee opinatur

κέρας ἕτερον μικρὸν ἀναφνόμενον ἐν αὐτοῖς ὁ Ἀντίχριστος· λίθος πα-
τάσσω τὴν εἰκόνα καὶ συντρίβων, ὁ πληρώσας τὴν γῆν, Χριστὸς ἀπ' οὐρα-
νῶν ἐρχόμενος καὶ ἐπάγων τῷ κόσμῳ τὴν κρίσιν.

XXIX. Ταῦτά σοι, ἀγαπητέ, μετὰ φόβου μεταδίδομεν ἀφθόνως “διὰ
τὴν ὑπερβάλλουσαν Χριστοῦ ἀγάπην”. Εἰ γὰρ οἱ πρὸ ἡμῶν μακάριοι
προφητῆται γεγεννημένοι εἰδότες αὐτὰ οὐκ ἠθέλησαν παρορησίᾳ κηρῦξαι, ἵνα
μὴ τάρραχον ἐγγεννήσωσι ταῖς τῶν ἀνθρώπων ψυχαῖς, ἀλλὰ μυστικῶς
5 διηγήσαντο διὰ παραβολῶν καὶ αἰνιγμάτων λέγοντες “ὧδε ὁ νοῦς ὁ ἔχων
σοφίαν”, πόσῳ μᾶλλον ἡμεῖς κινδυνεύσομεν τολμῶντες τὰ ὑπ' ἐκείνων
ἀποκρύφως εἰρημένα εἰς φανερόν ἄγειν;

Ἴδωμεν τοίνυν τὰ συμβησόμενα ἐπ' ἐσχάτων ἐπὶ τὴν πόρνην τὴν
ἀκάθαρτον ταύτην, ὁποῖα δὲ καὶ ποταπὴ ἢ κατὰ χόλον Θεοῦ ἐπελεύσεται
10 αὐτῇ πρὸ τῆς κρίσεως μερικὴ βάσανος.

XXX. Δεῦρο οὖν, ὦ μακάριε Ἡσαΐα, ἐξεγέρθητι, εἰπὲ σαφῶς τί
προεφήτευσας περὶ τῆς πόλεως τῆς μεγάλης Βαβυλῶνος, ὥς εἶπας γὰρ καὶ
περὶ Ἱερουσαλὴμ καὶ τετέλεσται. Σὺ γὰρ εἶπας μετὰ παρορησίας: “ἔστω ἡ γῆ

XXVIII. 6-7 cf. *ib.* 2, 35; 7, 8 || **XXIX.** 1-2 *Eph.* 3, 19 || 5-6 *Aroc.* 17, 9 || 8-10 cf. *ib.* 17, 1; 19, 2 || **XXX.**
3-7 *Is.* 1, 7-1, 8

6 δὲ post κέρας add. **Dam.** || ὁ om. **H.** ante ἐν transp. **χ** || ὁ post λίθος add. **V ChigiFr.** || 7 εἰκόνα usque τὴν
alterum om. *Fabr.*; rest. *Lag.* || αὐτὴν post συντρίβων add. **Dam.** || Χριστὸς usque ἐρχόμενος (l. 8) om. **ψ**; ἐρχ.
post **Χρ.** transp. **Dam.**; **Χρ.** post κρίσιν (l. 8) transp. *Comb.*, quod del. *Lag.* (i. e. *κρ.* [*χριστός*]) || 8 ἐπάγων post
κρίσιν transp. **ChigiFr.** || τὴν om. **ChigiFr. Dam.** || post ἐπάγων dec. **ChigiFr.** (v. infra); post κρίσιν dec. **Dam.**
(l. c.)

XXIX. 1 μεταδίδομεν] -δίδωμεν **V**; -διδόμενα **H** || ἀφθόνως] ἐνκόλως **ψ** || 2 ἡμῶν] ὑμ- **E**; corr. **E**² || 3
γεγεννημένοι] γενόμεν- **V** || εἰδότες] ἰδόντ- **V** || παρορησίᾳ] μετὰ παρορησίας **ψ** fort. recte, quod def. *Wend.* 30, 3
conferens, ubi tamen Hippolytus sermone simplice utitur. || 4 ἐγγεννήσωσι *Ach.*: ἐνγεν- **H**; γεννήσωσαν **V**;
πούσωσι **χ**; [ἐμ]πούσωσι *Lag.* || ψυχαῖς] φυλαῖς **H** || 5 post ὧδε usque εἶπας (30, 3) vix legitur sive legi non
potest **V**, quia illic corruptus est. || 6 post σοφίαν interp. stat. ed. pr.: comma statui || κινδυνεύσομεν] -σωμεν **H**;
ο in ras. **R** || 7 ἄγειν] λέγ- **χ** || 8 Ἴδωμεν] εἶδ- **H** || 9 ἡ] ἡ **χ**; om. **H**; correxi || 10 τῆς om. **H**

XXX. 1 οὖν, ὦ om. **H** || τί] ᾧ *Comb.* || 2 προεφήτευσας ed. pr.: ἐπροεφ- **H**; προεφήτευσε **χ**; Etiam si lectio
προεφήτευσας in *Vetero et Novo Testamento* non valide testatur (v. *Blass-Debr.*, § 69), scriptores aetatis
augmentum post *pro* saepe posuere (cf. *Clementis Alex. Paedagogum* 2, 8, 63; 3, 3, 22; *Stromata* 1, 17, 85; 1, 21,
136; 1, 22, 149; 4, 21, 133; 6, 6, 50; 6, 16, 142 & *Justin Martyris Apologiam* 30, 1; 31, 1; 31, 8; 33, 1; 35, 10 et altera
loca: *Dialogum cum Tryphone* 36, 1; 39, 4; 49, 2; 53, 3; 53, 5 et altera loca). || περὶ τῆς πόλεως iter. in marg. **H**; τῆς
πόλ. om. *Fabr.*, quod rest. *Lag.* || ὥς om. **χ** et, ut vid., **V**, quod def. *Wend.* || εἶπας] -πες **H** || 3 εἶπας] -πες **H** ||
post παρορησίας inc. **DeCons.** (3, 10-3, 13) || ἔστω] ἐστὼς **H**; ἔστι *Comb.*; om. **DeCons.**

ὑμῶν ἔρημος, αἱ πόλεις ὑμῶν πυρίκαυστοι τὴν χώραν ὑμῶν ἐνώπιον ὑμῶν
 5 ἀλλότριον κατεσθίουσιν αὐτήν, καὶ ἡρήμωται κατεστραμμένη ὑπὸ λαῶν
 ἀλλοτρίων. Ἐγκαταλειφθήσεται ἡ θυγάτηρ Σιών ὡς σκηνὴ ἐν ἀμπελῶνι καὶ
 ὡς ὁπωροφυλάκιον ἐν σικνηράτῳ, ὡς πόλις πολιορκουμένη.”

Τί οὖν; Οὐ γέγνηται ἤδη ταῦτα; Οὐ πεπλήρωται τὰ ὑπὸ σοῦ
 εἰρημένα; Οὐκ ἡρήμωται αὐτῶν ἡ Ἰουδαία γῆ; Οὐκ ἐμπέπηρηται τὸ
 10 ἁγίασμα; Οὐ κατέστραπται τὰ τείχη; Οὐ καθηρέθησαν αἱ πόλεις; Οὐ τὴν
 χώραν ἀλλότριον κατεσθίουσιν; Οὐ τὴν γῆν αὐτῶν Ῥωμαῖοι κρατοῦσιν;
 Ἀλλὰ μισήσαντές σε οἱ ἄνομοι ἐνέπρισαν· καὶ γὰρ Χριστὸν ἐσταύρωσαν.
 Ἀπέθανες ἐν κόσμῳ, ἀλλὰ σὺν Χριστῷ ζῆς.

XXXI. Τίνα οὖν ὑμῶν πλείω ἀγαπήσω ἢ σέ; Ἀλλὰ καὶ Ἱερεμίας
 λιθάζεται. Ἡ Ἱερεμίαν μᾶλλον; Ἀλλὰ καὶ Δανιὴλ μαρτυρεῖ. Δανιὴλ, ὑπὲρ
 πάντας ἐπαινῶ σέ; Ἀλλὰ καὶ Ἰωάννης οὐ ψεύδεται. Πόσοις ὑμᾶς στόμασι
 καὶ γλώσσαις δοξάσω; Μᾶλλον δὲ τὸν ἐν ὑμῖν λαλήσαντα Λόγον. Ἀπεθάνε-
 5 τε γὰρ σὺν Χριστῷ, ἀλλὰ ζήσετε ἐν Θεῷ. Ἀκούσατε καὶ χάριτε. Ἴδου τὰ ὑφ’
 ὑμῶν λελαλημένα κατὰ καιρὸν πεπλήρωται.

XXXI. 4-5 cf. *Rom.* 6, 8 & *Col.* 2, 20

4 ὑμῶν prius et alterum] ὁ in ras. **E** || πόλεις] -λις **E**: corr. **E**² || ἐνώπιον ὑμῶν post αὐτήν (l. 5) transp. **χ** ||
 5 καὶ usque ἀλλοτρίων (l. 6) om. **DeCons.** || κατεστραμμένη] μετεστρ- Comb. || λαῶν **V** Comb. ex *Is.* (l.
 c.): πολλῶν **Hχ** || 7 σικνηράτῳ] σικνηράτω **EV**: ι, ν, ρ s. l. (i. e. σικνηράτω) **E**²: σικνηλάτῳ not. in marg.
 ed. pr. || post πολιορκουμένη dec. **DeCons.** (l. c.) || 8 ἤδη] ἴδη **V** || post Οὐ alterum usque μᾶλλον (31, 2)
 vix legitur sive legi non potest **V**, quia illic corruptus est. || 9 γῆ] ἡ **H** || ἐμπέπηρηται] -πέπρισται **H** || 10
 αὐτῶν post κατέστραπται add. **χ** fort. recte || Οὐ καθηρέθησαν] οὐκ ἀννέθησαν **R** || πόλεις] -λις **E**:
 corr. **E**² || 11 αὐτῶν om. Gal.: rest. Lag. || 12 Ἀλλὰ] καὶ γὰρ **R**: καὶ γὰρ **E** || οἱ ἄνομοι om. Comb.: rest.
 Fabr. || ἐνέπρισαν] ἔπρ- **χ** || γὰρ om. **χ** || 13 ἀλλὰ σὺν] ἀλλ’ οὖν ἐν **χ**: ἀλλὰ νῦν σὺν TanF.

XXXI. 1 οὖν om. **H** Comb.: rest. Fabr. || ὑμῶν post πλείω transp., ut vid., **V** || πλείω] πλείων **R**:
 πλείων **E**^{ac}: πλείωνα, ut vid., **V** || ἡ σέ **RE**²: εἰ σέ **E**: om. **H**: Ἡ Ἱερεμίαν post σέ (l. 1) add. Comb. || 2 Ἡ] εἰ
RV: om. **H** || Ἱερεμίαν **H** ed. pr. ex div. “*Ἱ. Ἱερεμίαν*” in marg. notans: *Ἱερεμίας* δὲ **χ**: *Ἱερεμίας*, ut vid., **V** ||
 μᾶλλον] διεῖδεν Lag. || post μᾶλλον comma stat. ed. pr.: sign. inter. stat. Ach. || 3 ἐπαινῶ σέ] ἐπαινέσω **H**
 || post σέ punx. Comb.: comma stat. Fabr.: sign. inter. Ach. || 4 unum verbum extinctum, quod legi non
 potest, post καὶ apud **E** || post δοξάσω punx. Comb.: comma stat. Fabr.: sign. inter. statui || post Λόγον
 sign. inter. stat. ed. pr.: punx. Ach. || 4-5 Ἀπεθάνετε] -νατε **H** || 5 γὰρ om. **χ** || ἀλλὰ usque Θεῷ] ζήσεσθε
 δὲ σὺν Χριστῷ **R**, quod def. TanF.: ζήσεσθε δὲ σὺν Χριστῷ **EV**: ε s. l. (i. e. ζήσεσθε) **E**² || χάριτε (quod
 def. Wend.)] χαρήτε **H**: χαίρετε Comb.: “*legerim χαρεῖτε*” not. Fabr. || ὑφ’] ἀφ’ **χ** || 6 καιρὸν (quod def.
 Wend.)] -ροῦς **H**

Εἶδετε γὰρ αὐτὰ πρῶτον, εἴθ' οὕτως ἐκηρύξατε πάσαις γενεαῖς, τὰ τοῦ Θεοῦ λόγια διηκονήσατε πάσαις γενεαῖς. Προφηῖται ἐκλήθητε, ἵνα πάντας σῶσαι δυνήθητε. Τότε γὰρ ὅντως ὁ προφήτης προφήτης γίνεται,
 10 ὅταν τὰ μέλλοντα γενέσθαι προκηρύξας, ὕστερον συμβάντα αὐτὰ ἐπιδείξῃ. Καλοῦ διδασκάλου οἱ πάντες ἐγένεσθε μαθηταί. Ταῦτα ὑμῖν ὡς ζῶσιν ἀξίως ἐπιφωνῶ· ἔχετε γὰρ ἤδη τὸν τῆς ζωῆς καὶ ἀφθαρσίας ἀποκείμενον ὑμῖν ἐν οὐρανοῖς στέφανον.

XXXII. Λέγε μοι, ὦ μακάριε Δανιήλ, πληροφόρησόν με, παρακαλῶ. Προφητεύεις περὶ τῆς λεαίνης ἐν Βαβυλῶνι· αἰχμάλωτος γὰρ ἦς ἐκεῖ. Διήγησαι καὶ τὰ μέλλοντα περὶ τῆς ἄρκου· ἔτι γὰρ ἐν κόσμῳ ἦς καὶ εἶδες αὐτὰ γεγεννημένα. Ἐπειτα λέγεις μοι πάρδαλιν. Καὶ πόθεν σοι τοῦτο εἰδέναι;
 5 Ἦδη γὰρ κεκοίμησο. Ἦ τίς σε ταῦτα προεδίδαξεν, ἀλλ' ἢ ὁ πλάσας σε ἐν κοιλίᾳ μητρός, Θεοῦ Λόγος;

Εἶπας γὰρ καὶ οὐκ ἐψεύσω. Ἀνέστη γὰρ ἡ πάρδαλις, ἦλθεν ὁ τράγος τῶν αἰγῶν, ἔτυψε τὸν κριόν, συνέτριψεν αὐτοῦ τὰ κέρατα [καὶ] κατεπάτησεν αὐτὸν τοῖς ποσίν, ἐκράτησεν, ὑψώθη. Ἐν τῷ πεσεῖν αὐτὸν ἀνέστη τέσσαρα κέρατα ὑποκάτωθεν αὐτοῦ. Εὐφραίνου, μακάριε Δανιήλ. Οὐκ ἐπλα-

XXXI. 12-13 cf. 2 *Tim.* 4, 8 || **XXXII.** 2-4 *Dan.* 7, 4-7, 6 || 5-6 cf. *Is.* 44, 24 || 7-10 *Dan.* 8, 7-8, 8

7 Εἶδετε] Ἰδατε **H**: ἴδετε **V**: Εἶδατε Ach. fort. recte || post γενεαῖς punx. ed. pr.: punctum dempsit Ach. || τὰ usque γενεαῖς (l. 8) om. Comb.: rest. Fabr. || 8 τοῦ om. **H** || διηκονήσατε] διακονή, ut vid., **V**: post διακονή usque παρακαλῶ (32, 1) vix legitur sive legi non potest **V**, quia illic corruptus et passim lacunosus est. || ἐκλήθητε (quod def. Wend.)] ἐκηρύχθητε **H** || ἵνα usque δυνήθητε (l. 9) om. **H** || 9 ὁ προφήτης προφήτης] προφ. alterum ante ὁ transp. et uncis inclusit Lag. || προφήτης γίνεται om. **χ** || 10 γενέσθαι] γίνεσθ- **H** || ἐπιδείξῃ] ἀποδ- **R**: ἀποδείξῃ **E** || 11 οἱ πάντες om. **χ** || ἀξίως ante ὡς transp. **χ** || 12 ἐπιφωνῶ (quod def. Wend.)] -φέρω **H** || 13 τοῖς ante οὐρανοῖς add. **χ**

XXXII. 1 post Δανιήλ interp. stat. ed. pr.: punx. Comb.: comma stat. Fabr. || με] μοι **χ** || 3 καὶ prius om. **ψ** || ἄρκου] ἄρκτον **R** || ἀκμὴν post γὰρ add. **H**, quod damn. Wend. || ἦς] ἡ in ras. **R** || εἶδες] ἴδες **H** || 4 αὐτὰ] ταῦτα **V** || τοῦτο] ταῦτα **χ** || post εἰδέναι punx. Comb.: sign. inter. stat. Gal. recte || 5 κεκοίμησο] κεκοίμησαι **ψ**: ἐκεκοίμησο Ach., sed cf. κεκλήκει (15, 10) || Ἦ om. **ψ** || προεδίδαξεν] ἐδίδαξε λαλεῖν **ψ** fort. recte || ἦ om. **H** || πλάσας] καλέσας TanF.: “ἀγιάσας, ex Luca vel καλέσας” not. in marg. Gud. || 5-6 ἐν κοιλίᾳ] ἐκ κοιλίας **ψ** || 6 post μητρός sign. inter. stat. ed. pr.: comma Ach. recte || Θεοῦ Λόγος] Θεὸς Λόγ. **V**: Θεὸς λέγεις **R**: Θεὸς λέγει **E** || 7 γὰρ alterum om. **χ** || 8 post αἰγῶν usque συνεπάτει (33, 3) vix legitur sive legi non potest **V**, quia illic corruptus et passim lacunosus est. || καὶ om. **χ**, quod def. Wend.: deleui || 9 ἐκράτησεν om. Gal.: rest. Lag. || post ὑψώθη punx. Ach. || ἀνέστη] -στησαν **χ** || 10 αὐτοῦ] -τὰ **H** || post Δανιήλ interp. stat. ed. pr.: punx. Comb.: comma stat. Lag. || 10-11 post ἐπλανήθης interp. stat. ed. pr.: comma Lag.: punx. Ach.

νήθης· γεγένηται ταῦτα πάντα.

XXXIII. Μετὰ τοῦτο πάλιν μοι διήγησαι: “θηρίον τέταρτον, φοβερόν καὶ ἔκθαμβον – οἱ ὀδόντες αὐτοῦ σιδηροῖ καὶ οἱ ὄνυχες αὐτοῦ χαλκοῖ – ἐσθίον καὶ λεπτύνον, καὶ τὰ ἐπίλοιπα τοῖς ποσὶν αὐτοῦ συνεπάτει”. Ἴδε κρατεῖ νῦν “ὁ σίδηρος”, ἴδε “δαμάζει πάντα καὶ λεπτύνει”, ἴδε ὑποτάσσει
5 πάντας τοὺς μὴ θέλοντας, ἴδε βλέπομεν αὐτὰ ἡμεῖς, ἴδε δοξάζομεν τὸν Θεὸν ὑπὸ σοῦ διδασκόμενοι.

XXXIV. Ἀλλ’ ἐπειδὴ προὔκειτο ἡμῖν περὶ τῆς πόρνῃς εἰπεῖν, παρέλθε, ὦ μακάριε Ἡσαΐα. Ἰδωμεν τί λέγεις περὶ Βαβυλῶνος. “Κατάβηθι, κάθισον ἐπὶ γῆς, παρθένος θύγατερ Βαβυλῶνος, κάθισον, θυγάτηρ Χαλδαίων· οὐκέτι προστεθήσῃ κληθῆναι ἀπαλὴ καὶ τρυφερά. Λάβε μύλον, ἄλεσον
5 ἄλευρον, ἀποκάλυψαι τὸ κατακάλυμμα σου, ἀνάστυρε τὰς πολιὰς σου, ἀνακάλυψαι τὰς κνήμας, διάβηθι ποταμούς. Ἀνακαλυφθήσεται ἡ αἰσχύνῃ σου, φανήσονται οἱ ὀνειδισμοί σου. Τὸ δίκαιον ἐκ σοῦ λήμψομαι, οὐκέτι μὴ παραδῶ σε ἀνθρώποις. Ὁ ῥυσάμενός σε Κύριος Σαβαώθ, ὄνομα αὐτῷ ὁ ἅγιος Ἰσραήλ. Κάθισον κατανευγμένη, εἴσελθε εἰς τὸ σκότος, θυγάτηρ
10 Χαλδαίων, οὐκέτι μὴ κληθήσῃ ἰσχυρὴ βασιλείας.

XXXV. Παρωξύνθην ἐπὶ τῷ λαῷ μου, ἐμίανας τὴν κληρονομίαν μου· ἐγὼ δέδωκα εἰς τὴν χεῖρά σου, σὺ δὲ οὐκ ἔδωκας αὐτοῖς ἔλεος οὐδέν· τοῦ πρεσβυτέρου ἐβάρυνας τὸν ζυγὸν σφόδρα καὶ εἴπας· εἰς τὸν αἰῶνα ἔσομαι

XXXIII. 1-3 *ib.* 7, 7: 2, 33 || 4 *ib.* 2, 40 || **XXXIV.** 2 *sqq.* *Is.* 47, 1-47, 15

XXXIII. 1 διήγησαι (quod def. Wend. cap. 32, 3 conferens)] -γηθι **H** fort. recte: σ ex τ mutatum **E^{pc}** || 3 ἴδε] ἦδη **χ**: ἴδη **V** || 4 ἴδε prius et alterum] ἦδη **χ**: ἴδη **V** || πάντα post λεπτύνει transp. **χ** || 5 πάντας om. **H** || ἴδε prius et alterum] ἦδη **χ**: ἴδη **V** || βλέπομεν] -πωμεν **V** || δοξάζομεν] -ζωμεν **E**

XXXIV. 1 ἐπειδὴ] ἐπεὶ **H** || 3 παρθένος θύγατερ] θυγάτηρ παρθ. **ψ** || 4 post οὐκέτι usque σὺ (35, 2) vix legitur sive legi non potest **V**, quia illic corruptus et passim lacunosus est. || προστεθήσῃ **H** Lag. ex *Is.* (1. c.): προστεθῇ σοι **χ**: “προστεθῇ σοι. forte & ipsum expressius, quam προστεθήσῃ aliorum.” not. Comb. || μύλον] -λωνα **χ** || 5 κατακάλυμμα] κάλυμμα **χ** || ἀνάστυρε] ἀναξύρισον **χ** || σου alterum om. **χ** || 6 αἰσχύνῃ] ἀσχημοσύνη **χ** || 7 λήμψομαι Ach. (cf. 1, 8): λήμψονται **H**: λήψομαι **χ** || σὺ ante μὴ add. **χ** || 8 ὁ alterum om. **χ** || 9 post Ἰσραήλ interp. stat. ed. pr.: punx. Fabr. || 10 οὐ ante μὴ add. **χ**

XXXV. 1 Παρωξύνθην] -νθη **χ** || τῷ λαῷ] τὸν λαόν **ψ** || ἐμίανας] -να Comb., qui not. “Sic palam Hebraea ac reliqui Interpretes; nec nisi errore scriptum ἐμίανας, quod & Graeca vulg. habent. Passim occurrit in Scriptura in persona Dei sic ulciscntis, & permittentis Sancta contaminari.” || 2 δέδωκα] ἔδω-
χ || χεῖρά] χήραν **V** || σὺ] σοι **H** || ἔδωκας] -κα Comb. || ἔλεος] -ον **ψ**: post ἔλ. interp. stat. ed. pr.: comma Lag. || οὐδέν] σὺ δὲ **ψ** || 2-3 τοῦ πρεσβυτέρου] τοῦ πρεσβύτου **H**: ἐπὶ τοὺς πρεσβυτέρους **ψ**: correxi ex *Is.* (1. c.) || 3 σφόδρα om. **ψ**

ἀρχουσα. Οὐκ ἐνόησας ταῦτα ἐν τῇ καρδίᾳ σου οὐδὲ ἐμνήσθης τὰ ἔσχατα.
 5 Νῦν δὲ ἄκουε ταῦτα ἡ τρυφερά, ἡ καθημένη πεποιθυῖα, ἡ λέγουσα ἐν τῇ
 καρδίᾳ· ἐγὼ εἰμι, καὶ οὐκ ἔστιν ἑτέρα· οὐ καθιῶ χήρα οὐδὲ γινώσομαι
 ὀρφανίαν.

Νῦν δὲ ἥξει ἐπὶ σὲ τὰ δύο ταῦτα ἐν ἡμέρᾳ μιᾷ, χηρεία καὶ ἀτεκνία
 ἥξει ἐξαίφνης ἐπὶ σὲ ἐν τῇ φαρμακείᾳ σου, ἐν τῇ ἰσχύι τῶν ἐπαιδῶν σου
 10 σφόδρα, τῇ ἐλπίδι τῆς πονηρίας σου. Σὺ γὰρ εἶπας· ἐγὼ εἰμι, καὶ οὐκ ἔστιν
 ἑτέρα. Καὶ ἔσται ἡ πορνεία σου σοὶ αἰσχύνῃ, ὅτι εἶπας τῇ καρδίᾳ σου· ἐγὼ
 εἰμι. Καὶ ἥξει ἐπὶ σὲ ἀπώλεια καὶ οὐ μὴ γνῶς, βόθυνος καὶ ἐμπεσῇ εἰς
 αὐτόν· καὶ ἥξει ἐπὶ σὲ ταλαιπωρία, καὶ οὐ μὴ δυνήσῃ καθαρὰ γενέσθαι καὶ
 ἥξει ἐπὶ σὲ ἐξάπινα <ἀπώλεια>, καὶ οὐ μὴ γνῶς. Στήθι νῦν ἐν ταῖς ἐπαι-
 15 δαῖς σου καὶ τῇ πολλῇ φαρμακείᾳ σου, ἃ ἐμάνθανες ἐκ νεότητός σου, εἰ
 δυνήσῃ ὠφεληθῆναι.

Κεκοπίακας ἐν ταῖς βουλαῖς σου· στήτωσαν καὶ σωσάτωσάν σε οἱ
 ἀστρολόγοι τοῦ οὐρανοῦ· οἱ ὀρῶντες τοὺς ἀστέρας ἀναγγειλάτωσάν σοι τί
 μέλλει ἐπὶ σὲ ἔρχεσθαι. Ἰδοὺ πάντες ὡς φρύγανα ἐπὶ πυρὸς οὕτω
 20 καυθήσονται, καὶ οὐ μὴ ἐξέλωνται τὴν ψυχὴν αὐτῶν ἐκ φλογός. Ὅτι ἔχεις
 ἄνθρακας πυρὸς, κάθισαι ἐπ' αὐτούς. Οὕτως ἔσται σοι εἰς βοήθειαν. Ἐκο-
 πίαςας ἐν τῇ μεταβολῇ σου ἐκ νεότητος, ἄνθρωπος καθ' ἑαυτὸν ἐπλανήθη·
 σοὶ δὲ οὐκ ἔσται σωτηρία.” Ταῦτα μὲν οὖν προφητεύει Ἡσαΐας· ἴδωμεν δὲ εἰ

4 σου post ἔσχατα add. **ψ** || 5 καὶ ante ἡ secundum add. **H** || ἡ ante πεποιθυῖα add. **ψ** || ἡ tertium om. **H** ||
 ἐν om. **H** || 6 post ἑτέρα comma stat. ed. pr.: interp. Gal. || post ἑτέρα usque Στήθι (l. 14) vix legitur sive legi
 non potest **V**, quia illic corruptus et passim lacunosus est. || καθιῶ] μαθ- **χ** || χήρα] χείρα **E^{ac}** || 7 ὀρφανίαν]
 -φανά **R**: -φανά ed. pr. || 8 Νῦν] Νυνὶ **χ** || σὲ om. **ER^{ac}** || τὰ om. **H** || post ἀτεκνία punx. Comb. || 9 ἰσχύι]
 ἰσχύει **H** || 10 πονηρίας] πορνείας **χ** || καὶ om. **H** || 11 post ἑτέρα punx. ed. pr.: comma stat. Lag. || σοι om.
χ || τῇ Ach. ex *Is.* (l. c.): {ἐν} τῇ **H**: ἐν τῇ **R**: ἐν τῇ **E** || 12 βόθυνος usque γνῶς (l. 14) om. **χ**: suppl. ex *Is.* (l. c.)
 uncis includens ed. pr.: ... stat. Lag., ut lac., ut vid., declararet: supplementum conf. **H** || ἐμπεσῇ Ach.: ἐμπέση
H || 14 ἐξάπινα **H**: ἐξαπίνης **V** || ἀπώλεια om. **codd.**: suppl. Comb. ex *Is.* (l. c.) || γνῶς (cf. l. 12)] γνώση **H**
 || Στήθι νῦν om. **H** || 14-15 ἐπαιδαῖς] -δίας **RV**: ἐπα οιδίας **E** (ras. unius litterae ante o): ν s. l., i. e.
 ἐπανοιδίας, **E²**) || 15 νεότητος] γενέσεως **H** || 16 δυνήσῃ] -σει **V** || ὠφεληθῆναι] -λῆσαι **χ**: -λέσαι **V** || 17
 Κεκοπίακας] -πιακῶς **H** || βουλαῖς] βολ- **V** || σε om. **χ** || 18 post οὐρανοῦ comma stat. ed. pr.: interp.
 Comb. || ἀναγγειλάτωσάν] ἀπαγγεῖλ- **H** || 19 ἔρχεσθαι] ἐλθεῖν **H** || ἐπὶ alterum om. **ψ** || 20 post ἐξέλωνται
 usque Λέγε (36, 3) vix legitur sive legi non potest **V**, quia illic corruptus et passim lacunosus est. || αὐτῶν]
 αὐτ- **E** || post φλογός comma stat. ed. pr.: punx. Comb. || 21 κάθισαι ed. pr. ex *Is.* (l. c.): καθῆσ- **H**: καθίσ- **χ**
 || post αὐτούς punx. ed. pr.: interp. stat. Lag.: comma Ach. || σοι] σου **χ** || post βοήθειαν comma stat. ed. pr.:
 punx. Comb. || 22 σου om. **H** || ἐπλανήθη] ἐπλάσθη **χ** (σθης iter. s. l. **E²**): ἐπλάγχθη ed. pr.: Ach. falso not.
 ἐπλάγχθη tradidisse **H** || post ἐπλανήθη comma stat. ed. pr.: interp. Comb. || 23 σοὶ δὲ] ὧδε **χ** || ἔσται] ἔστι
χ: ἔστιν, ut vid., **V** || οὖν om. ed. pr.: rest. Ach. || σοι post προφητεύει add. **R** || ἴδωμεν] εἶδ- **H**

τὰ ὅμοια αὐτῷ ἐφθέγγετο [ὁ] Ἰωάννης.

XXXVI. Οὗτος γὰρ ἐν Πάτμῳ τῇ νήσῳ ὧν ὁρᾷ ἀποκάλυψιν
μυστηρίων φρικτῶν, ἅτινα διηγούμενος ἀφθόνως καὶ ἐτέρους διδάσκει.
Λέγε μοι, ὦ μακάριε Ἰωάννη, ἀπόστολε καὶ μαθητὰ τοῦ Κυρίου, τί εἶδες καὶ
τί ἤκουσας περὶ Βαβυλῶνος. Γρηγόρησον καὶ εἰπέ· καὶ γὰρ αὐτὴ σε
5 ἐξώρισε. “Καὶ ἦλθεν εἰς τῶν ἑπτὰ ἀγγέλων τῶν ἐχόντων τὰς ἑπτὰ φιάλας,
καὶ ἐλάλησε μετ’ ἐμοῦ λέγων· δεῦρο, δείξω σοι τὸ κρῖμα τῆς πόρνῃς τῆς
μεγάλῃς τῆς καθημένης ἐπὶ ὑδάτων πολλῶν, μεθ’ ἧς ἐπόρνευσαν οἱ βασιλεῖς
τῆς γῆς καὶ ἐμεθύσθησαν οἱ κατοικοῦντες τὴν γῆν ἐκ τοῦ οἴνου τῆς πορ-
νείας αὐτῆς.

10 Καὶ ἀπήνεγκέ με εἰς ἔρημον ἐν πνεύματι καὶ εἶδα γυναῖκα καθημέ-
νην ἐπὶ θηρίον κόκκινον γέμον τὰ ὀνόματα βλασφημίας, ἔχον κεφαλὰς ἑπτὰ
καὶ κέρατα δέκα. Καὶ ἡ γυνὴ ἦν περιβεβλημένη πορφυροῦν καὶ κόκκινον,
κεχρυσωμένη χρυσῷ καὶ λίθῳ τιμίῳ καὶ μαργαρίταις, ἔχουσα ποτήριον
χρυσοῦν ἐν τῇ χειρὶ αὐτῆς γέμων βδελυγμάτων καὶ τὰ ἀκάθαρτα τῆς
15 πορνείας τῆς γῆς. Καὶ ἐπὶ τὸ μέτωπον αὐτῆς ὄνομα γεγραμμένον μυστήριον·
Βαβυλὼν ἡ μεγάλη, ἡ μήτηρ τῶν πορνῶν καὶ τῶν βδελυγμάτων τῆς γῆς.

XXXVII. Καὶ εἶδον τὴν γυναῖκα μεθύουσαν ἐκ τοῦ αἵματος τῶν
ἀγίων καὶ ἐκ τοῦ αἵματος τῶν μαρτύρων Ἰησοῦ καὶ ἐθαύμασα ἰδὼν αὐτὴν
θαῦμα μέγα. Καὶ εἶπέ μοι ὁ ἄγγελος· διὰ τί ἐθαύμασας; Ἐγὼ ἐρῶ σοι τὸ
μυστήριον τῆς γυναικὸς καὶ τοῦ θηρίου τοῦ βαστάζοντος αὐτήν, τοῦ
5 ἔχοντος τὰς ἑπτὰ κεφαλὰς καὶ τὰ δέκα κέρατα. Τὸ θηρίον ὃ εἶδες ἦν καὶ

XXXVI. 1-2 cf. *Aproc.* 1, 9 || 5 sqq. *ib.* 17, 1-18, 24

24 αὐτῷ] -τῶν **χ** || ὁ om. **H**: delevi

XXXVI. 2 καὶ om. **H** || ἐτέρους] -ροις **R** || 3 ὦ om. **ψ**: Ach. falso not. ὦ omisise **H** || τοῦ Κυρίου] Χριστοῦ
H || 4 τί om. **ψ** || {τὸ κρῖ} post σε add. **E** || 5 ἐκ ante τῶν prius add. **ψ** || 6 μετ’ ἐμοῦ] μοι **ψ** || 8 post τὴν usque
γῆς (l. 15) vix legitur sive legi non potest **V**, quia illic corruptus et passim lacunosus est. || 10 ἀπήνεγκέ] ἀπήνεκεν
H || με om. **H** || εἶδα] -δον **χ** || 11 γέμον τὰ ὀνόματα βλασφημίας] γέμοντα ὄν. **H**: ὀνομάτων βλ. **χ**, quod def.
Wend. γέμον τὰ ὀνόματα Ach. || ἔχον] ἔχων **H** || 12 καὶ post κόκκινον, ut vid., add. **V** || 14 αὐτῆς] αὐ s. l. **H** ||
γέμων] -μον **R**, quod grammaticae perfectum, sed -μων legendum, quia genuina lectio Occidentalis Textus Novi
Testamenti est. || καὶ τὰ ἀκάθαρτα] “Reliqui ἀκαθαρτότητος, quae vox satis dura.” not. Comb., sed
genuinitatem lectionis τὰ ἀκάθαρτα τῆς πορνείας τῆς γῆς def. Mill. || 15 Καὶ om. **ψ** || post γῆς punx. ed. pr.:
interp. stat. Lag.: comma Ach. || αὐτῆς] αὐ s. l. **H** || post γεγραμμένον interp. stat. ed. pr.: comma Comb. || post
μυστήριον interp. stat. ed. pr.: comma Lag.

XXXVII. 1 Καὶ om. **ψ** || ἐκ om. **H** || 2 τοῦ ante Ἰησοῦ add. **ψ** || 5 ἔχοντος] post ἔ usque εἰς (38, 3) vix legitur
sive legi non potest **V**, quia illic corruptus et passim lacunosus est. || τὰ om. **H**

οὐκ ἔστι καὶ μέλλει ἀναβαίνειν ἐκ τῆς ἀβύσσου καὶ εἰς ἀπώλειαν ὑπάγει· καὶ θαναμάζουσιν οἱ κατοικοῦντες ἐπὶ τῆς γῆς, ὧν οὐ γέγραπται τὸ ὄνομα ἐπὶ τὸ βιβλίον τῆς ζωῆς ἀπὸ καταβολῆς κόσμου, βλέποντες τὸ θηρίον ὅτι ἦν καὶ οὐκ ἔστι καὶ παρέσται.

XXXVIII. Ὡδε ὁ νοῦς ὁ ἔχων σοφίαν. Αἱ ἐπτὰ κεφαλαὶ ἐπτὰ ὄρη εἰσὶν, ὅπου ἡ γυνὴ κάθεται ἐπ' αὐτῶν, καὶ βασιλεῖς αἱ ἐπτὰ εἰσιν· οἱ πέντε ἔπесαν, ὁ εἷς ἔστιν, ὁ ἄλλος οὐπω ἦλθε καί, ὅταν ἔλθῃ, ὀλίγον αὐτὸν δεῖ μεῖναι. Καὶ τὸ θηρίον ὃ ἦν καὶ οὐκ ἔστι, καὶ αὐτὸς ὀγδοὸς ἔστι καὶ ἐκ τῶν
5 ἐπτὰ ἔστι καὶ εἰς ἀπώλειαν ὑπάγει.

Καὶ τὰ κέρατα τὰ δέκα ἃ εἶδες δέκα βασιλεῖς εἰσιν, οἵτινες βασιλείαν οὐπω ἔλαβον, ἀλλὰ ἐξουσίαν ὡς βασιλεῖς μίαν ὥραν λαμβάνουσι μετὰ τοῦ θηρίου, μίαν γνώμην ἔχουσι καὶ τὴν δύναμιν καὶ τὴν ἐξουσίαν αὐτῷ τῷ θηρίῳ διδόασιν. Οὗτοι μετὰ τοῦ ἀρνίου πολεμήσουσι καὶ τὸ ἀρ-
10 νίον νικήσει αὐτούς, ὅτι Κύριος κυρίων ἐστὶ καὶ Βασιλεὺς βασιλέων καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ κλητοὶ καὶ ἐκλεκτοὶ καὶ πιστοί.

XXXIX. Καὶ λέγει μοι· τὰ ὕδατα ἃ εἶδες, οὗ κάθεται ἡ πόρνη, λαοὶ καὶ ὄχλοι εἰσὶ καὶ ἔθνη καὶ γλῶσσαι. Καὶ τὰ δέκα κέρατα ἃ εἶδες καὶ τὸ θηρίον, οὗτοι μισήσουσι τὴν πόρνην καὶ ἡρημωμένην ποιήσουσιν αὐτήν καὶ γυμνὴν καὶ τὰς σάρκας αὐτῆς φάγονται καὶ αὐτὴν κατακαύσουσιν ἐν πυρὶ.
5 Ὁ γὰρ Θεὸς ἔδωκεν εἰς τὴν καρδίαν αὐτῶν ποιῆσαι τὴν γνώμην αὐτοῦ καὶ

6 ὑπάγει] -γειν **χ** || 7 θαναμάζουσιν] -μάσουσιν **χ** || ἐπὶ τῆς γῆς] τὴν γῆν **χ** || post γῆς interp. stat. ed. pr.: comma Comb. || 7-8 ἐπὶ τὸ βιβλίον] ἐν βίβλῳ **Р**: ἐν βίβλῳ **Е** || 8 ὅτι] ὅ, τι ed. pr., quod corr. Lag. || 9 καὶ παρέσται def. Comb., sed καὶ οὐκ ἔστι καὶ παρέσται (l. 8-9) interpolatam lectionem in textu *Novi Testamenti* opinatur Mill.

XXXVIII. 1 Ὡδε] ὅδε, ut vid., **В** || Αἱ om. **χ** || ἐπτὰ alterum] ἐπὶ τὰ **χ** || 2 αὐτῶν] -τῷ **Р**: -τῷ **Е** || καὶ om. **ψ** || αἱ om. **ψ** || 3 ἔπесαν] -σον **ψ** || δὲ post ὁ prius add. **χ** || 4 καὶ secundum om. **χ** || καὶ tertium usque ἔστι om. **ψ**: suppl. ex *Apoc.* (l. c.) uncis includens ed. pr.: om. Lag. ... notans: supplementum conf. **Η** || καὶ quartum usque ἔστι (l. 5) om. **Η** || 5 ἔστι] ἐστὶν ex εἰσὶν, ut vid., **В^{pc}** || 6 τὰ κέρατα τὰ δέκα] τὰ δ. κέρ. **ψ** || βασιλεῖς] -λεῖαι **В** || 7 ἀλλὰ] ἀλλ' **ψ** || 8 οὗτοι post θηρίον add. **В**: τὴν add. **χ**: Οὗτοι add. Comb. ex *Apoc.* (l. c.) || post θηρίον punx. Comb.: interp. stat. Nor.: comma statui || 9 αὐτῷ] αὐτῶν **ψ**: αὐτ- Comb. || τῷ θηρίῳ] τὸ θηρίον **χ** || διδόασιν] δίδωσιν **ψ**: διαδώσουσιν Comb.: post διδ. usque ἔθνη (39, 2) lac. est apud **В** (solum ι ὄχλοι legitur, v. 39, 2) || Οὗτοι] ὅτι **χ** || 10 post αὐτούς punx. ed. ep.: interp. stat. Comb.: comma Lag. || βασιλέων] βασιλευόντων ἐστὶ **χ**: exc. ex **В** || 11 καὶ alterum om. Fabr.: rest. Gal.

XXXIX. 2 καὶ secundum usque φάγονται (l. 4) vix legitur apud **В** || καὶ ἔθνη ante εἰσὶ transp. **χ**: exc. ex **В** || δέκα] κα exc. ex **В**, quia lac. illic est || 3 μισήσουσι] μισοῦσιν **Η** || ποιήσουσιν] ποιήσωσιν **Η**: post αὐτὴν transp. **χ** et, ut vid., **В** || 4 τὰς om. **Η** || κατακαύσουσιν] -καύσωσιν **Е** || 5 αὐτοῦ] -τῶν **ψ**: αὐτοῦ ed. pr.: {μίαν} post αὐτῶν add. **Е**

ποιῆσαι μίαν γνώμην καὶ δοῦναι τὴν βασιλείαν αὐτῶν τῷ θηρίῳ, ἄχρι τελεσθήσονται οἱ λόγοι τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἡ γυνὴ ἣν εἶδες ἔστιν ἡ πόλις ἡ μεγάλη ἡ ἔχουσα βασιλείαν ἐπὶ τῶν βασιλέων τῆς γῆς.

XL. Μετὰ ταῦτα εἶδον ἄλλον ἄγγελον καταβαίνοντα ἐκ τοῦ οὐ-
 ρανοῦ ἔχοντα ἐξουσίαν μεγάλην, καὶ ἡ γῆ ἐφωτίσθη ἐκ τῆς δόξης αὐτοῦ.
 Καὶ ἔκραξεν ἐν ἰσχύι φωνῇ μεγάλῃ· ἔπεσεν, ἔπεσε Βαβυλὼν ἡ μεγάλη καὶ
 ἐγένετο κατοικητήριον δαιμονίων καὶ φυλακὴ παντὸς πνεύματος ἀκα-
 5 θάρτου καὶ μεμνημένου καὶ φυλακὴ παντὸς θηρίου ἀκαθάρτου καὶ με-
 μνημένου, ὅτι ἐκ τοῦ θυμοῦ τοῦ οἴνου τῆς πορνείας αὐτῆς πεπτώκασιν
 πάντα τὰ ἔθνη καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς μετ' αὐτῆς ἐπόρνευσαν καὶ οἱ
 ἔμποροι τῆς γῆς ἐκ τῆς δυνάμεως τοῦ στρώματος αὐτῆς ἐπλούτησαν. Καὶ
 ἤκουσα ἄλλην φωνὴν ἐκ τῶν οὐρανῶν λέγουσαν· ἐξέλθετε ὁ λαός μου ἐξ
 10 αὐτῆς, ἵνα μὴ συγκοινωνήσητε ταῖς ἁμαρτίαις αὐτῆς, καὶ ἐκ τῶν πληγῶν
 αὐτῆς ἵνα μὴ λάβητε, ὅτι ἐκολλήθησαν αἱ ἁμαρτίαι αὐτῆς ἄχρι τοῦ οὐρανοῦ
 καὶ ἐμνημόνευσεν ὁ Θεὸς τὰ ἀδικήματα αὐτῆς.

XLI. Ἀπόδοτε αὐτῇ ὡς καὶ αὐτὴ ἀπέδωκεν, καὶ διπλώσατε διπλᾶ
 κατὰ τὰ ἔργα αὐτῆς· ἐν τῷ ποτηρίῳ, ᾧ ἐκέρασε, κεράσατε αὐτῇ διπλοῦν·
 ὅσα ἐδόξασεν αὐτὴν καὶ ἐστρηνίασε, τοσοῦτον δότε αὐτῇ βασανισμὸν καὶ
 πένθος. Ὅτι ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς λέγει· ὅτι κάθημαι βασίλισσα καὶ χήρα οὐκ

6 μίαν in marg. **H**: post γνώμην transp. **ψ** || 7 ἔστιν **H** ed. pr. ex *Aproc.* (l. c.): ἐστὶν Gal.: om. **ψ** (ἔστιν supplevisse alteram manum apud **R** not. Ach., sed illic legi non potest)

XL. 1 ἄλλον ἄγγελον] ἄγγ. ἄλλ. **V** || 2 post μεγάλην usque τῆς (l. 6) lac. est apud **V** (solum οὐ τοῦ ο legitur, v. l. 6) || 3 ἐν ἰσχύι] ἰσχυρᾷ **χ**: “Id. ἐν ἰσχύι. Sic textus graecus vulgatus.” not. Gal. || λέγων post μεγάλη add. **ψ**, quod damn. Fent. || 4 δαιμονίων] -μόνων **χ** || 4-5 καὶ φυλακὴ παντὸς ὀρνέου ἀκαθάρτου post ἀκαθάρτου in uncis add. ed. pr. fort. recte, quos dempsit Comb.: om. locum Lag. ... notans. || 5 καὶ secundum usque μεμνημένον (l. 5-6) om. **χ** || 5-6 μεμνημένον Ach.: μεμνησ- **H** || 6 θυμοῦ] Θεοῦ **R** || τοῦ οἴνου ante θυμοῦ transp. ed. pr. || τῆς usque τῶν (l. 10) vix legitur apud **V** || πεπτώκασιν] πέπτωκεν **ψ**: πέπτωκε ed. pr. || 7 εἰς ante πάντα add. **ψ** || post ἔθνη interp. stat. ed. pr.: punx. Comb. || 8 τοῦ om. **H** || 9 ἐξέλθετε (quod def. Fent.)] -θατε **HE** || 9-10 ἐξ αὐτῆς ante ὁ (l. 9) transp. **ψ** || 10 συγκοινωνήσητε] συνκοινωνήσης **H**: συγκοινωνήσεται **V** || αὐτῆς] -τῶν **χ** || 11 λάβητε] -ται **H**: λάβητε in ras. **E** || post λάβητε punx. ed. pr.: intep. stat. Comb.: comma Lag. || αὐτῆς alterum om. **ψ**: suppl. (ante αἱ) ex *Aproc.* (l. c.) Comb.: supplementum conf. (post ἁμαρτίαι) **H** || ἄχρι τοῦ **H** Mill. ex *Aproc.* (l. c.): ἔως **ψ**: ἔως τοῦ Fabr. partim ex Milii correctione

XLI. 1 ὑμῖν post ἀπέδωκεν add. Comb. || διπλώσατε] διπλάσ- **ψ** || τὰ ante διπλᾶ add. **ψ**, quod damn. Fent. || ὡς καὶ αὐτὴ ἀπέδωκε post διπλᾶ add. **χ** || 2 ἐκέρασε] post ἐκέρα usque πορνεύσαντες (l. 9) vix legitur sive legi non potest **V**, quia illic corruptus et passim lacunosus est. || αὐτῇ] -τὴν **H**, quod def. Fent. || 3 αὐτὴν] ἐαντ- **χ** || 4 αὐτῆς] αὐτ- Fabr. || ὅτι alterum om. ed. pr.: rest. Ach.

5 εἰμι καὶ πένθος οὐ μὴ ἴδω, διὰ τοῦτο ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ ἤξουσιν αἱ πληγαὶ αὐτῆς,
θάνατος καὶ πένθος καὶ λιμός, καὶ ἐν πυρὶ κατακαυθήσεται· ὅτι ἰσχυρὸς
Κύριος ὁ Θεὸς ὁ κρίνας αὐτήν.

Καὶ κλαύσουσι καὶ κόψονται ἐπ' αὐτήν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς οἱ μετ'
αὐτῆς πορνεύσαντες καὶ στρηνιάσαντες, ὅταν βλέπωσι τὸν καπνὸν τῆς
10 πυρώσεως αὐτῆς, ἀπὸ μακρόθεν ἐστηκότες διὰ τὸν φόβον τοῦ βασανισμοῦ
αὐτῆς, λέγοντες· οὐαὶ οὐαὶ, ἡ πόλις ἡ μεγάλη, Βαβυλὼν ἡ πόλις ἡ ἰσχυρά,
ὅτι μιᾷ ὥρᾳ ἤλθεν ἡ κρίσις σου. Καὶ οἱ ἔμποροι τῆς γῆς κλαύσουσι καὶ
πενθήσουσιν ἐπ' αὐτήν, ὅτι τὸν γόμον αὐτῶν οὐδεὶς ἀγοράζει οὐκέτι, γόμον
χρυσοῦ καὶ ἀργύρου καὶ λίθου τιμίου καὶ μαργαρίτας καὶ βύσσους καὶ
15 πορφύρας καὶ σιρικοῦ καὶ κοκκίνου, καὶ πᾶν ξύλον θύινον καὶ πᾶν σκεῦος
ἐλεφάντινον καὶ πᾶν σκεῦος ἐκ ξύλου τιμιωτάτου καὶ χαλκοῦ καὶ σιδήρου
καὶ μαρμάρου καὶ κινναμώμου καὶ θυμιάμα καὶ μύρον καὶ λίβανον καὶ
οἶνον καὶ ἔλαιον καὶ σεμίδαλιν καὶ σῖτον καὶ κτήνη καὶ πρόβατα, καὶ ἵππων
καὶ ῥεδῶν καὶ σωμάτων, καὶ ψυχὰς ἀνθρώπων. Καὶ ἡ ὁπώρα σου τῆς
20 ἐπιθυμίας τῆς ψυχῆς ἀπῆλθεν ἀπὸ σου, καὶ πάντα τὰ λιπαρὰ καὶ τὰ λαμπρὰ
ἀπώλετο ἀπὸ σου καὶ οὐκέτι αὐτὰ οὐ μὴ εὕρῃσουσιν.

Οἱ ἔμποροί σου οἱ πλουτήσαντες ἀπ' αὐτῆς ἀπὸ μακρόθεν στη-
σονται διὰ τὸν φόβον τοῦ βασανισμοῦ αὐτῆς κλαίοντες καὶ πενθοῦντες καὶ
λέγοντες· οὐαὶ οὐαὶ, ἡ πόλις ἡ μεγάλη, ἡ περιβεβλημένη βύσσινον καὶ
25 πορφυροῦν καὶ κόκκινον καὶ κεχρυσωμένη ἐν χρυσῷ καὶ λίθῳ τιμίῳ καὶ

5 post ἴδω punx. ed. pr.: comma stat. Ach. || 7 Κύριος om. Comb.: rest. Fabr. || 8 κλαύσουσι] κλαύσονται
ψ || 9 πορνεύσαντες] πορνήσ- Comb. || 11 ἡ πόλις prius om. Comb.: rest. Fabr. || 13 ἀγοράζει]-ράσει **χ**
quod damn. Mill. || 14 χρυσοῦ ... ἀργύρου] χρυσίου ... ἀργυρίου ψ || τιμίου] post τιμί usque ἔμποροί (l.
22) vix legitur sive legi non potest **V**, quia illic corruptus et passim lacunosus est. || μαργαρίτας]-τον ed.
pr. || βύσσους] βύσσον ed. pr. || 15 σιρικοῦ] σιρ- **χ** (σιρ- varia lectio verbi σιρ- est; v. *LSJ*, s. v. σιρικός)
|| ξύλον θύινον] ξύλινον καὶ λίθινον **R**: ξύλον λίθ. **E** (ξύλινον καὶ λίθ. in marg. **E**², sed ξυ legi non potest ex
aligatione libri) || 16 ἐλεφάντινον usque σκεῦος om. ed. pr.: rest. Comb. || καὶ secundum om. **H** || 17 καὶ
ἄμωμον post κινναμώμον add. **χ**, quod def. Mill. || 18 καὶ τράγους post πρόβατα add. **χ**, quod damn.
Mill. || ἵππων] ἵππους **R** || 19 ῥεδῶν] ῥαιδ- **H**, quod varia lectio est || καὶ tertium om. **E** || σου post
ψυχῆς (l. 20) transp. ed. pr. || 20 ἀπῆλθεν] ἀνῆλθεν **χ** (Ach. falso not. ἀπῆλθεν tradidisse **E**): solum
ἀνῆλθ legitur apud **V** || καὶ prius usque σου (l. 21) om. **H** et, ut vid., **V** || 21 αὐτὰ post μὴ transp. **RV** ||
εὕρῃσουσιν] εὔρης **R**: -ρης **EV** || 22 σου] τούτων ψ || πλουτήσαντες] πλουτίσ- Gal. || ἀπ' αὐτῆς om.
ψ || 23 καὶ alterum om. **H** || 24 οὐαὶ prius om. **Hχ**: suppl. ed. pr. ex *Apoc.* (l. c.): supplementum conf. **V**
|| 25 καὶ secundum om. **H** || κεχρυσωμένη]-μένην **H** || ἐν om. **H** || χρυσῷ]-σίω **R**: -σίω **EV**

μαργαρίτη, ὅτι μιᾷ ὥρᾳ ἡρημώθη ὁ τοσοῦτος πλοῦτος.

Καὶ πᾶς κυβερνήτης καὶ πᾶς ἐπὶ τῶν πλοίων καὶ ναῦται καὶ ὅσοι τὴν θάλασσαν ἐργάζονται, ἀπὸ μακρόθεν ἔστησαν καὶ ἔκραξαν βλέποντες τὸν καπνὸν τῆς πυρώσεως αὐτῆς λέγοντες· τίς ὁμοία τῇ πόλει τῇ μεγάλῃ; Καὶ
30 ἔβαλαν χοῦν ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν καὶ ἔκραξαν κλαίοντες καὶ πενθοῦντες, λέγοντες· οὐαὶ οὐαὶ, ἡ πόλις ἡ μεγάλη, ἐν ᾗ ἐπλούτησαν πάντες οἱ ἔχοντες πλοῖα ἐν τῇ θαλάσῃ ἐκ τῆς τιμιότητος αὐτῆς, ὅτι μιᾷ ὥρᾳ ἡρημώθη.

XLII. Εὐφραίνου ἐπ' αὐτήν, οὐρανέ, καὶ οἱ ἅγιοι καὶ οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ προφῆται, ὅτι ἔκρινεν ὁ Θεὸς τὸ κρίμα ὑμῶν ἐξ αὐτῆς. Καὶ ἦρεν εἰς ἄγγελος ἰσχυρὸς λίθον ὡς μύλον μέγαν καὶ ἔβαλεν εἰς τὴν θάλασσαν λέγων· οὕτως ὁρμήματι βληθήσεται Βαβυλὼν ἡ μεγάλη πόλις καὶ οὐ μὴ εὗρεθῇ ἔτι.
5 Καὶ φωνὴ κιθαρωδῶν καὶ μουσικῶν καὶ αὐλητῶν καὶ σαλπιστῶν οὐ μὴ ἀκουσθῇ ἐν σοὶ ἔτι <καὶ πᾶς τεχνίτης πάσης τέχνης οὐ μὴ εὗρεθῇ ἐν σοὶ ἔτι καὶ φωνὴ μύλου οὐ μὴ ἀκουσθῇ ἐν σοὶ ἔτι καὶ φῶς λύχνου οὐ μὴ φανῇ ἐν σοὶ ἔτι> καὶ φωνὴ νυμφίου καὶ φωνὴ νύμφης οὐ μὴ ἀκουσθῇ ἐν σοὶ ἔτι, ὅτι οἱ ἔμποροί σου ἦσαν οἱ μεγιστάνες τῆς γῆς, ὅτι ἐν τῇ φαρμακείᾳ σου ἐπλανήθησαν πάντα τὰ ἔθνη, καὶ ἐν αὐτῇ αἷμα προφητῶν καὶ ἁγίων εὗρέθη καὶ
10 πάντων τῶν ἐσφαγμένων ἐπὶ τῆς γῆς.”

XLIII. Περὶ μὲν οὖν τῶν βασάνων καὶ τῆς ἐπερχομένης αὐτῇ ἐπ' ἐσχάτων ὑπὸ τῶν τότε ἐσομένων τυράννων μερικῆς κρίσεως σαφέστατα ἐν

26 μαργαρίτη] -γαλίτη **H**: -γαρίταις **ψ**: corr. Ach. ex *Aproc.* (l. c.) || μιᾷ ὥρᾳ] μία ὥρα **H** || ἡρημώθη om. **H**: post ἡρ. usque τιμιότητος (l. 32) vix legitur sive legi non potest **V**, quia illic corruptus et passim lacunosus est. || τοσοῦτος] τοιοῦτ- Comb. || 27 κυβερνήτης] -τις **E** || ὁ ὅμιλος post πλοίων add. ed. pr. || 29 ὁμοία] ὅμοια **E** || 30 ἔβαλαν] -λον **ψ** || αὐτῶν] αὐτ- ed. pr. || καὶ prius om. **H** || 31 οὐαὶ prius om. **χ**: suppl. ed. pr. ex *Aproc.* (l. c.): supplementum conf. **H** || ἡ prius om. Comb.: rest. Fabr. || 32 τὰ ante πλοῖα add. **ψ** || τιμιότητος Ach.: τιμιώτ- **H**: πιότητος **ψ**, quod def. Fabr.: “de pinguedine eius” not. in marg. Gud. || μιᾷ ὥρᾳ] μία ὥρα **H**

XLII. 1 αὐτήν] -τῇ **R**: -τῇ **EV** || ἅγιοι] ἄγγελοι **χ** || 2 οἱ om. **H** || ἦρεν] ἦρ- ed. pr.: corr. Gal. ex *Aproc.* (l. c.) || 3 μέγαν] -γα **V** || 5 κιθαρωδῶν] -ρωδῶν **codd.**: corr. Fabr. || σαλπιστῶν] -πίγγων **χ**: -πιγκτῶν ed. pr.: post σαλπιστῶν usque βασάνων (43, 1) vix legitur sive legi non potest **V**, quia illic corruptus et passim lacunosus est. || 6 ἔτι ante ἐν prius add. **χ** || καὶ usque ἔτι prius (l. 8) om. **H**, usque καὶ alterum (l. 8) om. **χ**: locum suppl. ex *Aproc.* (l. c.) ed. pr. καὶ usque ἔτι prius (l. 8) uncis includens, quos dempsit Comb.: om. Lag. ... notans.: rest. locum Ach. ἔτι prius (l. 6) usque ἔτι alterum (l. 6) uncis includens, quos dempsit Nor. || 8 φωνὴ alterum om. ed. pr.: rest. Ach. || ἔτι alterum om. **H** || 9 ἦσαν s. l. **E**^{pc} || 10 τῇ ante αὐτῇ add. Gal. || τῶν ante προφητῶν add. **χ**

XLIII. 1 οὖν] τῆς **R**: om. **E** || καὶ τῆς ἐπερχομένης] τῶν ἐπερχομένων **ψ** || 2 ὑπὸ] ἀπὸ Comb.

τοῖς ῥητοῖς τούτοις δεδήλωται. Δεῖ δὲ ἡμᾶς καὶ τὸν χρόνον ἐξακριβαζο-
 μένους ἐκθέσθαι, ἐν οἷς καιροῖς ταῦτα συμβήσεται καὶ ὡς τὸ κέρας τὸ
 5 μικρὸν ἐν αὐτοῖς ἀναφνήσεται. Τῶν γὰρ κνημῶν τῶν σιδηρῶν τῶν νῦν ἔτι
 κρατουσῶν ἐπὶ τὰ ἴχνη τῶν ποδῶν καὶ τοὺς δακτύλους χωρησάντων κατὰ
 τὴν τῆς εἰκόνος φανέρωσιν καὶ τὴν τοῦ θηρίου τοῦ φοβεροῦ δεῖξιν, καθὼς
 σεσήμανται ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, οἷς καιροῖς ὁ σίδηρος καὶ τὸ ὄστρακον εἰς
 ταὐτὸ ἀναμίννεται <...>.

10 Δείξει δὲ ἡμῖν Δανιὴλ τὰ προκεείμενα. Λέγει γάρ· “καὶ διαθήσει
 διαθήκην πολλοῖς ἐβδομάς μία. Καὶ ἔσται ἐν τῷ ἡμίσει τῆς ἐβδομάδος
 ἀρθήσεται μου θυσία καὶ σπονδή.” Μίαν μὲν οὖν ἐβδομάδα εἰπὼν τὴν
 ἐσχάτην τὴν ἐπὶ τῷ τέρματι τοῦ σύμπαντος κόσμου ἐσομένην ἐπ’ ἐσχάτων
 ἐσήμανεν, ἥς ἐβδομάδος τὸ μὲν ἡμῖν λήμψονται οἱ δύο προφηταί, Ἐνὼχ
 15 καὶ Ἡλίας, τρία ἡμῖν ἔτη κηρύττοντες, τὸ δὲ ἐπίλοιπον τῆς ἐβδομάδος

XLIII. 4-9 cf. *Dan.* 2, 33: 2, 41-2, 43: 7, 7-7, 8 || 10-12 *ib.* 9, 27

3 Δεῖ] inc. **Dam.** (fr. 4.6) || Δεῖ usque συμβήσεται (l. 4)] Overb. opinatur recte, ut credo, usque cap. 47
 textum excidisse, quia Hippolytus nihil de tempore apparitionis Antichristi refert. || 3-4 ἐξακριβαζο-
 μένους] ἐξηκριβωμέ- **R:** ἐξηκριβωμένως not. in marg. Gud. || 5 ἐν αὐτοῖς post ἀναφνήσεται transp. **Dam.** ||
 ἀναφνήσεται] ἀναφανήσ- **ψ:** post ἀναφανήσ. verba aliquot (fort. interpretationem loci *Apoc.* 17, 10)
 excidisse opinatur Overb. || Τῶν] inc. **PsAnSin.** || Τῶν usque ἀναμίννεται (l. 9) transponendum ante
 Μεθ’ (26, 1) congruenter **PsAnSin.** opinatur Overb. || κνημῶν τῶν σιδηρῶν] κνημ. σιδ. **Dam.:** σιδ. κνημ.
PsAnSin. || 5-6 ἐτι κρατουσῶν] ἐπικρατούντων **H:** ἐπικρατουσῶν **PsAnSin.** || 6 ποδῶν] post πο usque
 τὴν (l. 13) vix legitur sive legi non potest **V**, quia illic corruptus et passim lacunosus est. || κατὰ] καὶ **H:**
 κατὰ usque φανέρωσιν (l. 7) om. **PsAnSin.** || 7 θηρίου τοῦ φοβεροῦ] φοβ. θηρ. **PsAnSin.** || 8 σεσήμανται
Dam. PsAnSin. ed. pr.: ἐσήμ- **Hχ:** post καιροῖς transp. **PsAnSin.** || οἷς om. **H PsAnSin.** || post καιροῖς
 dec. **PsAnSin.** (l. c.) || 9 ταὐτὸ] ταὐτὸν **χ Dam.** || ἀναμίννεται Ach.: -μῖννεται **H:** -μῖννεται **χ Dam.** ||
 post ἀναμίννεται punx. ed. pr.: sign. inter. stat. Ach.: post ἀναμ. lac. statui. || 10 Λέγει] inc. **DeCons.** (21,
 12-21, 18) || καὶ om. **DeCons.** || 10-11 διαθήσει διαθήκην] διαθήκην διαθήσομαι **DeCons.** || 11 πολλοῖς
 ἐβδομάς μία] μᾶς ἐβδομάδος **DeCons.** || ἔσται om. **DeCons.** || ἡμίσει **DeCons.** Comb. ex *Dan.* (l. c.): ἡμισυν **H:**
 ἡμισυν **R Dam.:** ἡμισι **E:** ἡμισυν **E²** || 12 Μίαν] inc. **FrAmbr.** (l. 1-24) || Μίαν usque ἐβδομάδα] Ἡ μία γὰρ ἐβδομάς
DeCons. || μὲν οὖν om. **FrAmbr.** || εἰπὼν **ψ FrAmbr.:** λέγων **Dam.:** τῶν ἐπτά ἐτῶν **DeCons.** || 13 τὴν
 om. **H FrAmbr. Dam.** || τὴν usque ἐσχάτων] ἀνάδειξιν **DeCons.** || τέρματι] τέλει **FrAmbr.:** πέρατι **Dam.** fort.
 recte || σύμπαντος] παντὸς **FrAmbr.** || τὴν ante ἐσομένην add. **Dam.** || ἐσομένην usque ἐσήμανεν (l. 14)] ἐσήμ.
 ἐσομ. καὶ μερίζομένην εἰς δύο **FrAmbr.** || ἐσχάτων] -του Comb. || 14 ἐσήμανεν] ἐδήλωσεν **Dam.:** σημαίνει,
 ἥπερ ἐν ὑστέροις καιροῖς γενήσεται **DeCons.** || ἥς ἐβδομάδος] καὶ **FrAmbr.:** τῆς ἐβδομάδος, quod post ἡμισυν
 transp., **DeCons.** || καὶ ante τὸ add. **DeCons.** || λήμψονται (cf. 1, 8)] λήψ- **ψ Dam. DeCons.**, quod def. Wend. ||
 οἱ δύο προφηταί ante κηρύττοντες (l. 15) transp. **FrAmbr.** || οἱ om. **Dam.** || δύο] δύο **H** || 14-15 Ἐνὼχ καὶ
 Ἡλίας] [μετὰ Ἰωάννου] **DeCons.** || 15 Ἡλίας] Ἐλ- Comb.: post Ἡλ. punx. edd.: comma statui || τρία usque
 Ἀντίχριστος (l. 19) **FrAmbr.:** om. **codd. Dam. DeCons.:** locus fort. corruptus

τοῦ Ἀντιχρίστου πολεμοῦντος τοὺς ἁγίους ὡς βδέλυγμα ἐρημώσεως. – Διό γε βδελύγματα εἶρηκεν ἀφανισμοῦ καὶ ἐτέρας ἐρημώσεως. Καὶ τὸ μὲν τοῦ ἀφανισμοῦ ἐστὶ τὸ εἶδωλον ὃ ἔστησεν ἐν τῷ ναῷ Ἀντίοχος ὁ βασιλεύς, τὸ δὲ τῆς ἐρημώσεως, ἣτις ἐστὶ ἡ καθόλου, ὅτε παρέσται ὁ Ἀντίχριστος. – Οὗτοι
 20 γὰρ κηρύξουσιν “ἡμέρας χιλίας διακοσίας ἐξήκοντα περιβεβλημένοι σάκκους” μετάνοιαν τῷ λαῷ καὶ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι καταγγέλλοντες.

XLIV. Ὡσπερ γὰρ δύο παρουσίαι τοῦ Κυρίου ἡμῶν καὶ Σωτῆρος διὰ τῶν γραφῶν ἐδείχθησαν – μία μὲν ἡ πρώτη, ἡ κατὰ σάρκα γενομένη, ἄτιμος διὰ τὸ ἐξουθενηθῆναι αὐτόν, καθὼς προανεφώνει Ἡσαΐας λέγων “εἶδομεν αὐτὸν καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος οὐδὲ κάλλος, ἀλλὰ τὸ εἶδος αὐτοῦ ἄτιμον καὶ
 5 ἐκλείπον παρὰ πάντας τοὺς ἀνθρώπους· ἄνθρωπος ἐν πληγῇ ὢν καὶ εἰδὼς φέρειν μαλακίαν ἠτιμάσθη καὶ οὐκ ἐλογίσθη.” ἡ δὲ δευτέρα αὐτοῦ παρουσία κεκήρυκται ἐν δόξῃ, ὡς παρέσται ἀπ’ οὐρανῶν μετὰ δυνάμεως ἀγγέλων καὶ πατρικῆς δόξης, ὡς φησιν ὁ προφήτης· “βασιλέα μετὰ δόξης ὄψεσθε” καὶ “ἐθεώρουν μετὰ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ ὡς υἱὸν ἀνθρώπου

XLIII. 20-21 *Aroc.* 11, 3 || **XLIV.** 3-6 *Is.* 53, 2-53, 3 || 7-8 cf. *Lc.* 9, 26 || 8-9 *Is.* 33, 17 || 9-13 *Dan.* 7, 13-7, 14

17 ἀφανισμοῦ] ἐναφ- **FrAmbr.**: correxi || 19 ante *Οὗτοι* fort. text. exc. || 19-20 *Οὗτοι γὰρ κηρύξουσιν*] τοῦ κηρύξαι εἰς τὸν σύμπαντα κόσμον τοῦ Ἀντιχρίστου τὴν παρουσίαν, τουτέστιν **DeCons.** || 20 γὰρ] τοίνυν **FrAmbr.** || κηρύξουσιν] -ρύσσουσιν **H**: -ρύξουσιν **V** || χιλίας διακοσίας ἐξήκοντα] χιλ. διακ. ξ' **χ**: χηλίας διακ. ἐξήκ. **V**: ,ᾧσξ **FrAmbr. Dam.** || 21 post σάκκους dec. **DeCons.** (l. c.) || καταγγέλλοντες] -γγέλοντας **E**: post καταγγέλλοντες dec. **Dam.** (l. c.)

XLIV. 1 inc. **DeCons.** (21, 1-21, 5) || Ὡσπερ] *Καὶ* **DeCons.** || παρουσίαι] -σίας **FrAmbr. DeCons.** || *Κυρίου* usque *Σωτῆρος*] *Χριστοῦ* **FrAmbr.**: *Χρ. καὶ Σωτ.* **DeCons.** || ἡμῶν post *Σωτῆρος* transp. **ψ** || 2 ἐδείχθησαν] ἐδιδάχθημεν **FrAmbr. DeCons.** || μία usque διαφθαρήσεται (l. 13) om. **FrAmbr.** || μία μὲν ἡ] καὶ ἡ μὲν **DeCons.** || post ἡ prius usque ὥς (l. 8) vix legitur sive legi non potest **V**, quia illic corruptus et passim lacunosus est. || ἡ alterum om. **χ** || 3 ἐξουθενηθῆναι] ταπεινὸν δειχθῆναι **DeCons.**: ἐξουθενωθῆναι Comb. || καθὼς usque ἐλογίσθη (l. 6) om. **DeCons.**: in parenth. stat. Lag. || λέγων om. **H** || 4 καὶ alterum om. **χ** || 5 ὢν om. **H** || 5-6 εἰδὼς] εἶδος **H** || 6 ὅτι ἀπέστραπται τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, post *μαλακίαν*, uncis includens add. ex *Is.* (l. c.) ed. pr., quos dempsit Comb.: ... not. Lag.: Hippolytus locum interpretando non idoneum omisisse videtur. || 6-7 αὐτοῦ παρουσία] παρ. αὐτ. **χ** || 7 ἐν δόξῃ] ἐνδόξως **χ**: ἐνδοξος TanF.: “ἐνδοξος ut supra ἄτιμος” not. in marg. Gud. || ὡς] ὅς **H** || παρέσται] παραγενήσεται **χ** et, ut vid., **V**: τότε post παρέσται add. **DeCons.** || post δυνάμεως comma stat. ed. pr. fort. recte || 8 ὡς usque προφήτης in parenth. stat. ed. pr.: usque διαφθαρήσεται (l. 13) in parenth. stat. Lag. || μετὰ] μέγα **H** || post δόξης dec. **DeCons.** (l. c.) || 9 ὄψεσθε] -σθαι **V** || ἐθεώρουν] ἐθώρ- Comb. || μετὰ (cf. 22, 1)] ἐπὶ **H** || υἱὸν ... ἐρχόμενον (l. 10)] υἱὸς ... ἐρχόμενος **EV**

10 ἐρχόμενον, καὶ ἕως τοῦ Παλαιοῦ τῶν ἡμερῶν ἔφθασε καὶ προσήχθη αὐτῷ.
 Καὶ αὐτῷ ἐδόθη ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ τιμὴ [καὶ ἡ δόξα] καὶ ἡ βασιλεία, καὶ πάντες
 λαοί, φυλαί, γλῶσσαι δουλεύουσιν αὐτῷ· ἡ βασιλεία αὐτοῦ βασιλεία αἰώνι-
 ος, ἣτις οὐ διαφθαρήσεται” – οὕτω καὶ δύο πρόδρομοι ἐδείχθησαν· ὁ μὲν
 15 πρῶτος γενόμενος Ἰωάννης, ὁ τοῦ Ζαχαρίου υἱός, κατὰ πάντα πρόδρομος
 καὶ κῆρυξ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν γεννηθείς, ὁ δὲ δεύτερος Ἡλίας <...>
 εὐαγγελιζόμενος πᾶσι τὸ ἐπουράνιον φῶς τὸ ἐν κόσμῳ φανέν· προέδραμε
 γὰρ ἐν κοιλίᾳ μητρὸς, πρῶτος συλληφθεὶς ὑπὸ τῆς Ἐλισάβετ, ἵνα καὶ τοῖς
 ἔτι ἐν κοιλίᾳ μητρὸς νηπίοις ὑπάρχουσιν ἐπιδείξῃ τὴν ἐσομένην αὐτοῖς διὰ
 Πνεύματος Ἁγίου καὶ παρθένου καινὴν γέννησιν.

XLV. Οὗτος “ἀκούσας τὸν ἀσπασμὸν τῆς Μαρίας ἐσκίρτησεν ἐν
 κοιλίᾳ μητρὸς ἀγαλλιώμενος”, ἐνορῶν τὸν ἐν κοιλίᾳ παρθένου συνειλημ-
 μένον Θεοῦ Λόγον. Ἐπειτα “κηρύσσων ἐν τῇ ἐρήμῳ” παρεγένετο τὸ “βά-
 πτισμα μετανοίας” τῷ λαῷ καταγγέλλων, προμηνύων σωτηρίαν τοῖς ἐν
 5 ἐρημίᾳ κόσμον πολιτενομένοις ἔθνεσι. Μετὰ ταῦτα ἐν τῷ Ἰορδάνῃ αὐτοψεὶ
 ἐπιδεικνύει τὸν Σωτῆρα καὶ λέγει· “ἰδοὺ ὁ ἄμνός τοῦ Θεοῦ, ἰδοὺ ὁ αἴρων

XLIV. 14-15 cf. *Lc.* 3, 2 || 16-17 cf. *Joh.* 1, 9: 3, 19 || 19 cf. 2 *Cor.* 5, 17 || **XLV.** 1-2 *Lc.* 1, 47: 1, 44 || 3 *Mt.* 3, 1: *Mc.* 1, 4: *Lc.* 3, 2 || 3-4 *Lc.* 3, 3 || 6-7 *Joh.* 1, 29

10 προσήχθη] προσηνέχθη ed. pr. || 11 αὐτῷ om. **χ**: suppl. Gal. ex *Dan.* (l. c.): supplementum conf. **HV** ||
 ἡ ἀρχὴ καὶ om. **H** || καὶ ἡ δόξα delevi, cf. 22, 3-22, 4 || καὶ quintum om. **ψ** || πάντες] πᾶσαι **codd.**: correxī
 ex *Dan.* (l. c.) || 12 λαοί] αἱ **ψ** || καὶ post φυλαί add. Comb., quod uncis inclusit Lag. || ἡ om. **H** ||
 βασιλεία prius et alterum] fort. legendum ἐξουσία, ut apud 22, 3 || 13 ἥτις om. **H** || post διαφθαρήσεται
 incipium secundi paragraphi stat. Nor., sed ratiocinationem scriptoris in duos paragraphos dividari non
 potest. || πρόδρομοι] προδρομούς **FrAmbr.** || ἐδείχθησαν om. **FrAmbr.**: post ἐδ. usque μητρὸς (45, 2) vix
 legitur sive legi non potest **V**, quia illic corruptus et passim lacunosus est. || 14 ὁ usque υἱός om. **FrAmbr.**
 || 15 κῆρυξ] προκῆρ- **FrAmbr.** || τοῦ usque ἡμῶν om. **FrAmbr.** || ἡμῶν om. **H** || γεννηθείς] γεννηθ- ed.
 pr. || ὁ usque Ἡλίας **FrAmbr.**: om. **Hχ**: post *Hl.* lac. statui, ubi Hippolytum de primo praecursore Christi
 locutum esse credo, quia quae sequuntur ad Eliam non pertinent. || 16 εὐαγγελιζόμενος usque
 φανερωθῆναι (46, 7) om. **FrAmbr.** || πᾶσι om. **χ** || 17 γὰρ om. **χ** || ἐν κοιλίᾳ] ἐκ κοιλίας **χ** || συλληφθεὶς]
 συλημφθ- **H** || ὑπὸ] ἀπὸ Comb. || 18 ἔτι om. **χ** || ἐν κοιλίᾳ] ἐκ κοιλίας **χ** || ὑπάρχουσιν om. **H**

XLV. 1 Μαρίας] Ἐλισάβετ **ψ** || 2 τῆς ante μητρὸς add. **V** || ἀγαλλιώμενος **H**, quod divinavit ed. pr. ex
Lc. (l. c.) “l. ἀγαλλιώμενος” in marg. notans: ἀγαλλίω- **ψ** || τῆς ante παρθένου add. **χ** || 2-3
 συνειλημμένον] συνει μένον **E** (ras. trium litterarum post ι): λημ in ras. suppl. **E**² || 3 Θεοῦ] Θεὸν **χ** || τὸ
 Ach.: ἐπὶ τὸ **H**: om. **ψ** || 4 καὶ ante τῷ add. **H** || 5 αὐτοψεὶ om. **H** || 6 ἐπιδεικνύει Ach.: μηνύων
 ἐπιδεικνύων **H**: δεικνύει **χ**: δεικνύς ed. pr. || τοῦ Ἰορδάνῃ post Σωτῆρα add. Ach. ex **Sl.** || λέγει] -γων **H** ||
 ἰδοὺ prius] ἴδε **ψ** || ἰδοὺ alterum **H** (quod def. Fent.): om. **ψ**

τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου”. Οὗτος προέφθασε καὶ τοῖς ἐν ᾗδῃ εὐαγγελί-
 σασθαι ἀναιρεθεῖς ὑπὸ Ἡρώδου, πρόδρομος γενόμενος ἐκεῖ, σημαίνων μέλ-
 λειν ἀκεῖσε κατελεύσεσθαι τὸν Σωτῆρα λυτρούμενον τὰς τῶν ἁγίων ψυχὰς
 10 ἐκ χειρὸς τοῦ θανάτου.

XLVI. Ἀλλ’ ἐπειδὴ ἀπαρχὴ ἀναστάσεως πάντων τῶν ἀνθρώπων ἦν
 ὁ Σωτῆρ, ἔδει τὸν Κύριον μόνον ἀνίστασθαι ἐκ νεκρῶν, δι’ οὗ καὶ ἡ κρίσις
 παντὶ τῷ κόσμῳ ἐπελεύσεται, ἵνα οἱ ἀξίως ἀγωνισάμενοι ἀξίως καὶ ὑπ’
 αὐτοῦ στεφανωθῶσιν, ὑπὸ τοῦ καλοῦ ἀγωνοθέτου πρώτου τὸ στάδιον
 5 διηνυκτός. Οὗ ἀναληφθέντος ἐν οὐρανοῖς καὶ ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ καὶ πα-
 τρὸς καθεσθέντος καὶ πάλιν ἐπὶ τῇ συντελείᾳ τοῦ κόσμου κριτοῦ φανερω-
 θησομένου ἀναγκαίως δεῖ τοὺς προδρόμους αὐτοῦ πρώτους φανερωθῆναι,
 καθὼς διὰ Μαλαχίου τοῦ ἀγγέλου φησί: “πέμψω ὑμῖν Ἡλίαν τὸν Θεοσβί-
 την, πρὶν [ἡ] ἐλθεῖν τὴν ἡμέραν Κυρίου τὴν μεγάλην καὶ ἐπιφανῆ, ὃς
 10 ἀποκαταστήσει καρδίας πατέρων πρὸς τέκνα καὶ ἀπειθεῖς ἐν φρονήσει
 δικαίων, μήποτε ἐλθὼν πατάξω τὴν γῆν ἄρδην.” Οὗτοι οὖν παραγε-

XLV. 8 cf. *Mc.* 6, 28 || **XLVI.** 1-2 cf. *1 Cor.* 15, 20: 15, 23 & *Col.* 1, 18 || 3-4 cf. *1 Cor.* 9, 25 || 5-6 cf. *Mc.* 16, 19 || 8-11 *Mal.* 3, 22-3, 23: cf. *Lc.* 1, 17

7 post *Οὗτος* usque *στεφανωθῶσιν* (46, 4) vix legitur sive legi non potest **V**, quia illic corruptus et passim lacunosus est. || 7-8 *εὐαγγελίσασθαι* (quod def. Wend.)] *προεναγγέλ-* **H** || 8 post *Ἡρώδου* comma stat. ed. pr.: interp. Ach. || 8-9 *σημαίνων μέλλειν*] *σημαίνειν μέλλον* **χ** || 9 *τῶν* om. Fabr.: rest. Ach. || 10 *τοῦ* om. **χ**

XLVI. 1 *ἀπαρχὴ*] *ἀρχὴ* **χ** et, ut vid., **V** || *τῶν* om. **χ** || *ἦν* om. **H** || 2 *τῶν* ante *νεκρῶν* add. **χ** || *καὶ* om. **ψ** || 3 *παντὶ* post *τῷ* transp. **V** || *ἐπελεύσεται*] *εἰσελ-* **ψ** || *ὑπ’*] *παρ’* **χ** || 5 *διηνυκτός*] *νενικηκός* **H** || post *διηνυκτός* comma stat. ed. pr.: interp. Comb.: punxi || *Οὗ*] *οὗ* **H**: *τοῦ* **ψ**: correxi || ἐν *οὐρανοῖς*] *εἰς οὐρανοὺς* **R** || 6-7 *φανερωθησομένου* Wend. ex **Sl.** cap. 50, 20 conferens: *φανερουμ-* **HV**: *φανερωμ-* **χ**: *πεφανερωμ-* ed. pr.: *πεφανερωσομ-* TanF.: *πεφανερωσαμ-* Gud.: *πεφανερωθησομ-* Gal. || 7 *ἀναγκαίως*] incipium secundi paragraphi stat. Nor., sed ratiocinationem scriptoris dividari non potest. || *πρώτους* post *ἀναγκαίως* transp. **χ** || 8 *καθὼς* usque *φησὶν*] *Ἰδὲ ἐγώ, φησὶν ὁ κύριος, δια Μαλαχίου* **FrAmbr.** || *Μαλαχίου τοῦ ἀγγέλου*] *Μαλαχία τοῦ ἀγγέλ.* **H**: *Μαλ. τοῦ καὶ Ἀγγαίου* **V**: *Μαλαχίου καὶ Ἀγγαίου* **χ**: *Μαλαχίου καὶ Ἀγγέλου* Comb.: correxi (cf. 61, 27) || *πέμψω*] *ἐξαποστελλῶ* **FrAmbr.** || 9 *λέγει κύριος* post *Θεοσβίτην* add. **FrAmbr.** || *ἡ* om. **H** **FrAmbr.**: deleui (cf. *Mal.* 1. c.) || *τὴν* prius om. **H** || *καὶ* om. **E** || *ἐπιφανῆ*] *-νή* **H**: solum *ἐπιφα* legitur apud **V** (post *ἐπιφα* usque *ἐξήκοντα* (47, 2) vix legitur sive legi non potest **V**, quia illic corruptus et passim lacunosus est): *ἐπιφανῆ* ed. pr. || 10 *καρδίας πατέρων*] *καρδίαν πατρὸς* **FrAmbr.** || *πρὸς*] *ἐπὶ* **χ** || *τέκνα*] *νιὸν* **FrAmbr.** || *ἀπειθεῖς* usque *δικαίων* (1. 11)] *καρδίαν ἀνθρώπου πρὸς τὸν πλησίον αὐτοῦ* **FrAmbr.** || 11 *πατάξω*] *-ξη* **R**: *-ξη* **E** || post *ἄρδην* fort. textus exc. || *Οὗτοι οὖν*] *Ἡλίας οὖν καὶ Ἐνὼχ* **FrAmbr.** || 11-12 *οὖν παραγενόμενοι* (quod def. Wend.)] *συνπαραγενόμενοι* **H**: *συνπαραγ-* Ach.

νόμενοι κηρύξουσιν τὴν μέλλονσαν ἔσεσθαι ἀπ' οὐρανῶν Χριστοῦ ἐπιφάνειαν, οἳ καὶ ποιήσουσι σημεῖα καὶ τέρατα εἰς τὸ καὶ οὕτω δυσωπῆσαι καὶ ἐπιστρέψαι τοὺς ἀνθρώπους εἰς μετάνοιαν διὰ τὴν ὑπερβάλλουσαν αὐτῶν
15 ἀνομίαν τε καὶ ἀσέβειαν.

XLVII. Λέγει γὰρ Ἰωάννης· “καὶ δώσω τοῖς δυοῖς μάρτυσί μου, καὶ προφητεύσουσιν ἡμέρας χιλίας διακοσίας ἐξήκοντα περιβεβλημένοι σάκκους”, τουτέστι τὸ ἡμῖν τῆς ἐβδομάδος, ὃ εἶρηκε Δανιήλ. “Οὗτοί εἰσιν αἱ δύο ἐλαῖαι καὶ αἱ δύο λυχνίαι αἱ ἐνώπιον τοῦ Κυρίου τῆς γῆς ἐστῶσαι καὶ εἴ
5 τις αὐτοὺς θελήσει ἀδικῆσαι, πῦρ ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ στόματος αὐτῶν καὶ κατεσθίει τοὺς ἐχθροὺς αὐτῶν· καὶ εἴ τις θέλει αὐτοὺς ἀδικῆσαι, οὕτω δεῖ αὐτὸν ἀποκτανθῆναι. Οὗτοι ἔχουσιν ἐξουσίαν κλεῖσαι τὸν οὐρανόν, ἵνα μὴ ὑετὸς βρέξῃ τὰς ἡμέρας τῆς προφητείας αὐτῶν, καὶ ἐξουσίαν ἔχουσιν ἐπὶ τῶν ὑδάτων στρέφειν αὐτὰ εἰς αἶμα καὶ πατάξαι τὴν γῆν ἐν πάσῃ πληγῇ,
10 ὅσάκις ἐὰν θελήσωσι.

<Καὶ ὅταν> τελῶσι τὸν δρόμον αὐτῶν καὶ τὴν μαρτυρίαν αὐτῶν”, τί φησιν ὁ προφήτης; “Τὸ θηρίον τὸ ἀναβαῖνον ἐκ τῆς ἀβύσσου ποιήσει μετ’ αὐτῶν πόλεμον καὶ νικήσει αὐτοὺς καὶ ἀποκτενεῖ αὐτοὺς” διὰ τὸ μὴ θέλιν

XLVII. 1-3 *Aroc.* 11, 3 || 3 cf. *Dan.* 9, 27 || 3-11 *Aroc.* 11, 4-11, 7: cf. 2 *Tim.* 4, 7 || 12-13 *Aroc.* 11, 7

12 ἀπ' οὐρανῶν in marg. **H**: ἀπὸ οὐρανῶν **χ** || 12-13 post ἐπιφάνειαν interp. stat. ed. pr.: punx. Comb.: comma stat. Lag. || 13 οἳ inc. **DeCons.** (21, 18-21, 31): οἳ usque ἀσέβειαν (l. 15) om. **FrAmbr.** || ποιήσουσι] ποιήσωσιν **H** || 14 εἰς] πρὸς **DeCons.** fort. recte || 15 τε om. **DeCons.**

XLVII. 1 Λέγει usque ἐστῶσαι (l. 4) om. **DeCons.** || Λέγει] φησὶ **FrAmbr.** fort. recte || ὁ ante Ἰωάννης add. **E** || ἐν τῇ ἀποκαλύψει ὡς ἐκ προσώπου κυρίου post Ἰωάννης add. **FrAmbr.** || 2 χιλίας usque ἐξήκοντα] , ἄσξ **FrAmbr.** || περιβεβλημένοι] -νοὶς **χ** || 2-3 post σάκκους vix legitur καὶ πάλιν (?) apud **FrAmbr.** || 3 τουτέστι usque προφήτης (l. 12) om. **FrAmbr.** || ὃ] ἧς **ψ** || 4 αἱ prius om. **ψ** || τῆς γῆς om. **H**, sed genuinitatem lectionis def. Mill. || ἐστῶσαι] ἐστῶτες **V** || 4-5 εἴ τις] ἧτις **HV** || 5 ἐκπορεύεται] ἐξελεύσεται- **ψ** || τοῦ om. **H** || 6 καὶ usque ἀποκτανθῆναι (l. 7) om. **DeCons.** || εἴ τις] ἧτις **HV** || θέλει αὐτοὺς] θελήσει ἐν τούτοις **χ**, quod damn. Mill.: θελήσει ἐν τούτους **V** || post ἀδικῆσαι usque ἀναφνέντι (l. 14) vix legitur sive legi non potest **V**, quia illic corruptus et passim lacunosus est. || οὕτω] οὕτως **E** || 7 αὐτὸν] -τῶν **H** || κλεῖσαι Ach. ex *Aroc.* (l. c.): κλῆσ- **H**: εἰλίσσαι **χ** (ι alterum ex ει mutatum **E**^{pc}) || 8 προφητείας αὐτῶν] παρουσίας τοῦ Ἀντιχρίστου **DeCons.** || ἐξουσίαν usque αὐτὰ (l. 9)] τὰ ὕδατα στρέψαι **DeCons.** || 9 καὶ om. **χ** || πάσῃ] πᾶσι **H** || 10 ἐὰν **DeCons.** ed. pr. ex *Aroc.* (l. c.)] ἂν **Hχ** || θελήσωσι usque ὅταν (l. 11) om. **χ**: suppl. ex *Aroc.* (l. c.) uncis includens ed. pr., quos dempsit Comb.: supplementum partim conf. **H** || 11 Καὶ ὅταν τελῶσι om. **H** || τελῶσι] τελέσωσι ed. pr. || τελῶσι usque προφήτης (l. 12)] κηρύξωσι ταῦτα πάντα, ἐν ῥομφαίᾳ παρὰ τοῦ διαβόλου πεσοῦνται καὶ πληρώσουσι τὴν μαρτυρίαν αὐτῶν, καθὼς φησι, καὶ τοῦτο Δανιὴλ προεώρακεν, ὅτι **DeCons.** (locus mutatus est) || αὐτῶν prius et alterum] αὐτ- Gal. || 12 καὶ ante Τὸ add. **FrAmbr.** || 12-13 μετ' αὐτῶν om. **FrAmbr.** || 13 ἧγουν μετὰ Ἐνὸχ καὶ Ἡλίου [καὶ Ἰωάννου] post πόλεμον add. **DeCons.**

αὐτοὺς δόξαν δοῦναι τῷ Ἀντιχρίστῳ, τουτέστι τῷ ἀναφνέντι μικρῷ κέρατι,
 15 ὃς ἐπαρθείς λοιπὸν τῇ καρδίᾳ ἄρχεται ἐαυτὸν ὑψοῦν καὶ δοξάζειν ὡς
 Θεὸν διώκων τοὺς ἁγίους καὶ βλασφημῶν τὸν Χριστόν, καθὼς λέγει
 Δανιήλ: “προσενόουν τῷ κέρατι καὶ ἰδοὺ ὀφθαλμοὶ ὡσεὶ ἀνθρώπου ἐν τῷ
 κέρατι καὶ στόμα λαλοῦν μεγάλα. Καὶ ἤνοιξε τὸ στόμα αὐτοῦ εἰς βλασφη-
 μίαν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ τὸ κέρας ἐκεῖνο ἐποίει πόλεμον μετὰ τῶν ἁγίων καὶ
 20 ἴσχυε πρὸς αὐτούς, ἕως οὗ ἀνῆρέθη τὸ θηρίον καὶ ἀπώλετο, καὶ τὸ σῶμα
 αὐτοῦ ἐδόθη εἰς καῦσιν πυρός.”

XLVIII. Ἀλλ’ ἐπειδὴ λεπτομερέστερον περὶ αὐτοῦ διηγήσασθαι δεῖ,
 πῶς τε τὸ Ἅγιον Πνεῦμα δι’ ἀριθμοῦ καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ μυστικῶς ἐδήλω-
 σε, σαφέστερον τὰ περὶ αὐτοῦ διηγησόμεθα. Λέγει γὰρ Ἰωάννης οὕτως:
 “καὶ εἶδον ἄλλο θηρίον ἀναβαῖνον ἐκ τῆς γῆς, καὶ εἶχε κέρατα δύο ὅμοια
 5 ἀρνίῳ καὶ ἐλάλει ὡς δράκων. Καὶ τὴν ἐξουσίαν τοῦ πρώτου θηρίου παῖσαν
 ποιεῖ ἐνώπιον αὐτοῦ.

Καὶ ποιεῖ τὴν γῆν καὶ τοὺς ἐν αὐτῇ κατοικοῦντας ἵνα προσκυνήσωσι
 τὸ θηρίον τὸ πρῶτον, οὗ ἐθεραπεύθη ἡ πληγὴ τοῦ θανάτου [αὐτοῦ]. Καὶ
 ποιεῖ σημεῖα μεγάλα, ἵνα καὶ πῦρ καταβῇ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ εἰς τὴν γῆν

XLVII. 14 cf. *Dan.* 7-8 || 17-21 *ib.* 7, 8: 7, 11: 7, 21 || **XLVIII.** 4-22 *Apoc.* 13, 11-13, 18

14 δόξαν δοῦναι] δοῦν. δόξ. **FrAmbr. DeCons.** || τῷ prius om. Comb.: rest. Fabr. || Ἀντιχρίστῳ] διαβόλῳ
DeCons. || Οὗτος ... ὑπὸ πάντων δοξασθεὶς καὶ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως τῷ κόσμῳ γενηθεὶς
 ἀναιρεῖται, ὥς φησι ὁ Θεὸς διὰ Ἰεζεκιήλ: add. et dec. **FrAmbr.** (l. c.) || τουτέστι] τοῦτό ἐστιν **H:** τουτέστι
 usque κέρατι in parenth. stat. Lag. || τῷ ἀναφνέντι μικρῷ κέρατι **DeCons.:** τὸ ἀναφνέν μικρὸν κέρας **H:**
 τὸ ἀναφνόν μικ. κέρ. **χ:** τὸ ἀναφν ν μικ. κέρ. **V** (ras. unius litterae post v) || 16 post Χριστόν dec. **DeCons.**
 (l. c.) || 18 post μεγάλα punx. ed. pr.: comma stat. Gal. || post αὐτοῦ usque τῆς (48, 4) vix legitur sive legi
 non potest **V**, quia illic corruptus et passim lacunosus est. || 19 ἐκεῖνο] ἐκεῖνω **H** || 20 ἴσχυε] ἴσχυσε **χ** ||
 ἕως οὗ Ach.: ἕως σοῦ **H:** ἕως ἂν **χ**

XLVIII. 1 inc. **Dam.** (fr. 4.7) || ἐπειδὴ (quod def. Wend.)] ἐπεὶ δεῖ **χ** || αὐτοῦ] τούτου **Dam.** || δεῖ
 (quod def. Wend.) om. **Hχ** || 2 τε om. **H** || 3 τὰ om. **Dam.** || διηγησόμεθα] -γῆσομαι **Dam.** || Ἰωάννης] ὁ
 Ἰω. **H** (ras. duarum litterarum post ὁ): Ἰω. ὁ ἐναγγελιστῆς **Dam.** || 4 ἄλλο θηρίον **H Dam.** ed. pr. ex *Apoc.*
 (l. c.): ἄλλον θηρ., ut vid., **V:** θηρ. ἄλλο **χ** || 6 ποιεῖ **HV Dam.** (cf. Fentoni correctionem ad 49, 6): ἐποίει **χ**
 || 7 ποιεῖ] ἐποίει **χ** || προσκυνήσωσι] -νήσουσι **EV** || 8 αὐτοῦ om. Fent.: delevi || 9 ποιεῖ] ἐποίει **χ** || ἵνα]
 ὥστε **Dam.** || τὸ ante πῦρ add. **H** || καταβῇ Ach.: κατὰβη **H:** ποιεῖ καταβῆναι **V:** ποιῇ καταβῆναι **χ:** ποιεῖ
 καταβαίνειν **Dam.:** ποιῇ καταβῆναι def. Wend.: fort. legendum ποιῇ καταβαίνειν || ἐκ τοῦ οὐρανοῦ] ἀπὸ
 τῶν οὐρανῶν **Dam.**

- 10 κατενώπιον τῶν ἀνθρώπων καὶ πλανᾷ τοὺς κατοικοῦντας ἐπὶ τῆς γῆς διὰ
τὰ σημεῖα ἃ ἐδόθη αὐτῷ ποιῆσαι ἐνώπιον τοῦ θηρίου λέγων τοῖς κατοι-
κοῦσιν ἐπὶ τῆς γῆς ποιῆσαι εἰκόνα τῷ θηρίῳ, ὃς ἔχει τὴν πληγὴν τῆς
μαχαίρας καὶ ἔζησεν. Καὶ ἐδόθη αὐτῷ δοῦναι πνεῦμα τῇ εἰκόνι τοῦ θηρίου,
ἵνα καὶ λαλήσῃ ἡ εἰκὼν τοῦ θηρίου καὶ ποιήσῃ ὅσοι ἐὰν μὴ προσκυνήσωσι
15 τῇ εἰκόνι τοῦ θηρίου ἀποκτανθῶσιν.

Καὶ ποιεῖ πάντας, τοὺς μικροὺς καὶ τοὺς μεγάλους καὶ τοὺς πλου-
σίους καὶ τοὺς πτωχοὺς καὶ τοὺς ἐλευθέρους καὶ τοὺς δούλους, ἵνα δῶσιν
αὐτοῖς χάραγμα ἐπὶ τῆς χειρὸς αὐτῶν τῆς δεξιᾶς ἢ ἐπὶ τὸ μέτωπον
[αὐτῶν] καὶ ἵνα μή τις δύνηται ἀγοράσαι ἢ πωλῆσαι εἰ μὴ ὁ ἔχων τὸ
20 χάραγμα, τὸ ὄνομα τοῦ θηρίου ἢ τὸν ἀριθμὸν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. Ὡδε ἡ
σοφία ἐστίν. Ὁ ἔχων νοῦν ψηφισάτω τὸν ἀριθμὸν τοῦ θηρίου· ἀριθμὸς γὰρ
ἀνθρώπου ἐστί. Καὶ ὁ ἀριθμὸς αὐτοῦ ἐστὶ χξς’.

- XLIX.** Τὸ μὲν οὖν “θηρίον τὸ ἀναβαῖνον ἐκ τῆς γῆς” τὴν βασιλείαν
τὴν τοῦ Ἀντιχρίστου ἐσομένην λέγει, τὰ δὲ δύο κέρατα αὐτὸν καὶ τὸν μετ’
αὐτοῦ ψευδοπροφήτην. Τὸ δὲ εἰπεῖν “τὰ <δύο> κέρατα αὐτοῦ ὅμοια ἀρνίῳ”,
ὅτι ἐξομοιοῦσθαι θέλει τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ, καὶ αὐτὸς ἐαυτὸν βασιλέα ἐπιδει-
5 κνύων. Τὸ δὲ <εἰπεῖν> “ἐλάλει ὡς δράκων”, ὅτι πλάνος ἐστὶ καὶ οὐκ ἀληθής.

XLIX. 1, 3, 5 *ib.* 13, 11

10 κατενώπιον] καὶ ἐνώπιον **H**: ἐνώπιον **Dam.** || τῶν om. **V** || post ἀνθρώπων usque πτωχοὺς (l. 17) vix
legitur sive legi non potest **V**, quia illic corruptus et passim lacunosus est. || πλανᾷ] ἐπλάνα **H** || 11 ποιῆσαι]
ποιεῖν **Dam.** || λέγων] -γον **χ** || 12 ἐπὶ τῆς γῆς] τὴν γῆν **χ** || ὃς (cf. *Apoc.* l. c.)] ὁ ed. pr. || 13 μαχαίρας] -ρης
H fort. recte (cf. 15, 13 appar. cr.) || δοῦναι πνεῦμα] πν. δοῦν. **ψ** || 14 ἵνα usque θηρίου om. **χ**: suppl. ex
Apoc. (l. c.) uncis includens ed. pr., quos dempsit Comb.: om. Lag. ... notans: supplementum conf. **H** || καὶ
prius om. **Dam.** || τοῦ θηρίου om. **Dam.** || ποιήσῃ **H Dam.** ed. pr. ex *Apoc.* (l. c.): -σει **ψ** || ἵνα ante ὅσοι add.
ψ Dam. || ἐὰν] ἂν **H Dam.** || μὴ om. **χ**: suppl. ed. pr. ex *Apoc.* (l. c.): supplementum conf. **H** || 17 ἐλευθέρους
et δούλους inv. transp. **Dam.** || δῶσιν] -ση **R**, quod def. Wend.: -σει **EV** || 19 αὐτῶν om. Fent.: delevi || καὶ
om. **χ** || ὁ ἔχων] ἔχη **R** || 20 ἢ ante τὸ add. **Dam.** || τοῦ alterum usque ἀριθμὸν (l. 21) om. **Dam.** || 22
ἀνθρώπου usque αὐτοῦ] τοῦ θηρίου **Dam.** || ἀνθρώπου ἐστί] ἔστιν ἀνθρ. **H**: Wend. miratur recte, quod illic
Ach. ἀνθρ. ἐστ., sed infra (50, 4) ἔστιν ἀνθρ. legit. || χξς’ **Dam.** ed. pr.: ἐξακόσια ἐξήκοντα ἑξ **H**: αὐμᾶ **χ**:
ἐξακόσια ἐξή legitur apud **V**, quia post ἐξή usque κατοικοῦντας (49, 8) vix legitur sive legi non potest **V** (illic
corruptus et passim lacunosus est): post χξς’ dec. **Dam.** (l. c)

XLIX. 1 *Ἐρμηνεία* in marg. not. ed. pr. || τὸ ἀναβαῖνον] καταβαῖνον **χ** (κατ in ras. **R**) || 2-3 singula vel
pauca verba excidisse opinatur Overb. || 2 αὐτὸν] αὐτόν τε Comb. fort. recte: τὸν αὐτόν Overb.: om. **R** || 3
αὐτοῦ **H**, quod supposuit ed. pr. ex *Apoc.* (l. c.) “f. αὐτοῦ” in marg. notans et deinceps def. Overb.: -τόν **χ** ||
δύο om. **codd.**: suppl. *Ach.* ex **SI** || 4 θέλει] μέλλει **χ**: μέλλει sive μέλει, ut vid., **V** || 4-5 ἐπιδεικνύων] -κνύειν **χ**
|| 5 εἰπεῖν om. **codd.**: suppl. *Ach.* ex **SI** || ἐλάλει] λαλεῖν **χ** || ὅτι] ὡς **H**

- “Καὶ τὴν ἐξουσίαν τοῦ πρώτου θηρίου πᾶσαν ποιεῖ καὶ ποιεῖ τὴν γῆν καὶ τοὺς ἐν αὐτῇ κατοικοῦντας ἵνα προσκυνήσωσι τὸ θηρίον τὸ πρῶτον, οὗ ἐθεραπεύθη ἡ πληγὴ τοῦ θανάτου [αὐτοῦ].” Τοῦτο σημαίνει ὅτι κατὰ τὸν Αὐγούστου νόμον, ἀφ’ οὗ καὶ ἡ βασιλεία Ῥωμαίων συνέστη, οὕτω καὶ αὐτὸς
 10 κελεύσει καὶ διατάξει ἅπαντα ἐπικυρῶν διὰ τούτου δόξαν ἑαυτῷ πλείονα περιποιούμενος. Τοῦτο γάρ ἐστι τὸ θηρίον τὸ τέταρτον, οὗ ἐπλήγη ἡ κεφαλὴ καὶ πάλιν ἐθεραπεύθη διὰ το καταλυθῆναι αὐτὴν καὶ ἀτμασθῆναι καὶ εἰς δέκα διαδήματα ἀναλυθῆναι, ὥστε πανοῦργος ὢν ὥσπερ <...> θεραπεύσειν αὐτὴν καὶ ἀνανεώσιν.
- 15 Τοῦτο γάρ ἐστι τὸ εἰρημένον ὑπὸ τοῦ προφήτου, ὅτι “δώσει πνεῦμα τῇ εἰκόνι καὶ λαλήσει ἡ εἰκὼν τοῦ θηρίου”· ἐνεργήσει γὰρ καὶ ἰσχύσει πάλιν διὰ τῶν ὑπ’ αὐτοῦ ὀριζομένων νόμων καὶ “ποιήσει ὅσοι ἐὰν μὴ προσκυνήσωσι τῇ εἰκόνι τοῦ θηρίου ἀποκτανθῶσιν”. “Ὡδε ἡ πίστις καὶ ἡ ὑπομονὴ τῶν ἁγίων” φανήσεται. Φησὶ γάρ· “καὶ ποιεῖ πάντα, τοὺς μικροὺς καὶ τοὺς
 20 μεγάλους καὶ τοὺς πλουσίους καὶ τοὺς πτωχοὺς καὶ τοὺς ἐλευθέρους καὶ τοὺς δούλους, ἵνα δῶσιν αὐτοῖς χάραγμα ἐπὶ τῆς χειρὸς αὐτῶν τῆς δεξιᾶς ἢ ἐπὶ τὸ μέτωπον, ἵνα μή τις δύνηται ἀγοράσαι ἢ πωλῆσαι, εἰ μὴ ὁ ἔχων τὸ χάραγμα, <τὸ ὄνομα τοῦ θηρίου> ἢ τὸν ἀριθμὸν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ.”

XLIX. 6-8 *ib.* 13, 12 || 11 *cf.* *Dan.* 7, 7 || 11-12 *cf.* *Apoc.* 13, 3 || 15-16 & 17-18 *ib.* 13, 15 || 18-19 *ib.* 13, 10; *cf. ib.* 14, 12 || 19-23 *ib.* 13, 16-17

6 τὸ δὲ ante *Kaì* add. **χ**, sed non necesse est. || *θηρίον πᾶσαν* om. **χ**: *πᾶσαν* om. **V**: suppl. locum Comb. ex *Apoc.* (l. c.): supplementum conf. **H** (et partim **V**) || *ποιεῖ* prius Fent.: *ἐποίει* **Hχ**: *ποιεῖ* sive *ἐποίει*, ut vid., **V** || 7 *κατοικοῦντας* *οἰκοῦντ-* **H** || τὸ *θηρίον* τῷ *θηρίῳ* **H** || τὸ alterum] *ο* ex *ω* mutatum **E^{pc}** || 8 *αὐτοῦ* deleui (cf. 48, 8) || 10 *κελεύσει* -*λεύει* **H** || *διατάξει* -*ξει* **H** || *ἅπαντα ἐπικυρῶν* (quod def. Wend.)] *κυρῶν ἅπ.* **H** || *τούτου*] *τοῦτο* **V** || *καὶ* ante *δόξαν* add. Comb. || *ἑαυτῷ* -*τοῦ* **ψ** || 12 *αὐτὴν*] *ταύτην* Comb. || ἡ ante *καὶ* secundum add. **ψ**: post *καὶ* secundum usque *πλουσίους* (l. 20) vix legitur sive legi non potest **V**, quia illic corruptus et passim lacunosus est. || 13 *διαδήματα*] *ἀναδιαδήμ-* **E** || ὥστε] *ὅς τότε* **χ**: *ὅς τότε* sive *ἕως ὅτου* Wend. || ὥσπερ usque *θεραπεύσειν*] *ὡς περιθεραπεύσειν* **H**: ὥσπερ *θεραπεύσει* **R**, quod def. Wend.: ὥσπερ *θεραπεύση* **E**: emendavi lac. statuens post ὥσπερ || 14 *ἀνανεώσιν*] -*σει* **χ**, quod def. Wend. || 15 *Τοῦτο*] inc. **FrMet.** (l. 14-22) || 16 *λαλήσει*] -*ση* **H** || 17 *τῶν ... ὀριζομένων νόμων*] *τὸν ... ὀριζόμενον νόμον* **ψ** || *αὐτοῦ*] *αὐτὸν* **V** || ἵνα ante *ὅσοι* add. **FrMet.** ed. pr. || ἐὰν (cf. 48, 14)] *ἂν* **H** **FrMet.** || 18 ἡ alterum exc. ex **V**, quia illic lac. est. || 19 *ποιεῖ*] *ποιήσει* **ψ** **FrMet.** || 21 *δῶσιν*] *δώση* **R**: *δῶ[σον]σιν* **E**: *δόσωσιν* **V**: *ἡ* s. l. (i. e. *δώση*) **E²** || *χειρὸς αὐτῶν*] *αὐτ. χειρ.*, quod post *δεξιᾶς* transp., **FrMet.** || 22 *δύνηται*] -*ναι* **H** || ἢ] *μήτε* **H** || 23 *τὸ ὄνομα τοῦ θηρίου* om. **codd. FrMet.**: suppl. ed. pr. ex *Apoc.* (l. c.) recte (cf. 48, 20): om. Ach. || *αὐτοῦ* om. **H**: post *αὐτ.* dec. **FrMet.** (l. c.)

Δόλιος γὰρ ὢν καὶ ἐπαιρόμενος κατὰ τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ, βου-
 25 λόμενος ἐκθλίβειν καὶ [ἐκ]διώκειν αὐτοὺς ἐκ τοῦ κόσμου διὰ τὸ μὴ διδόναι
 αὐτοὺς αὐτῷ δόξαν, κελεύει πάντας πανταχοῦ θυματήρια τιθέναι, ἵνα μηδεὶς
 δύνῃται τῶν ἀγίων μῆτε ἀγοράσαι [τι] μῆτε πωλῆσαι, ἐὰν μὴ πρῶτον ἐπιθύσῃ.
 Τοῦτο γὰρ ἐστὶ “τὸ χάραγμα τὸ ἐπὶ τῆς χειρὸς τῆς δεξιᾶς” διδόμενον. Τὸ δὲ
 “ἐπὶ τὸ μέτωπον” εἶπεν, ἵνα πάντες ὧσιν ἐστεφανωμένοι πύρινον καὶ οὐ ζωῆς
 30 ἀλλὰ θανάτου στέφανον μεθ’ ἑαυτῶν περιφέροντες.

Οὕτω γὰρ ἐτεχνάσατο κατὰ τῶν Ἰουδαίων καὶ Ἀντίοχος ὁ Ἐπιφανῆς
 ὁ τῆς Συρίας γενόμενος βασιλεὺς ὢν ἐκ γένους Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνα.
 Καὶ γὰρ αὐτὸς τοῖς τότε καιροῖς ἐπαρθείς τῇ καρδίᾳ ἔγραψε ψήφισμα
 βωμοὺς πρὸ τῶν θυρῶν τιθέντας ἅπαντας ἐπιθύειν καὶ κισσοὺς ἐστεφα-
 35 νωμένους πομπεύειν τῷ Διονύσῳ, τοὺς δὲ μὴ βουλομένους ὑποτάσσεσθαι,
 τούτους μετὰ σπλαγχνισμῶν καὶ ἑτασμῶν καὶ βασάνων ἀναιρεῖσθαι. Ἀλλὰ
 καὶ αὐτὸς τὴν ἀνταξίαν παρὰ τοῦ Κυρίου καὶ δικαιοκρίτου καὶ παντεπόπτου
 Θεοῦ ἔλαβεν ὁμοίως βάσανον· γενόμενος γὰρ σκωληκόβρωτος μετήλλαξε
 τὸν βίον. Καὶ ταῦτα μὲν, εἴ τις βούλοιο λεπτομερῶς ἀνιστορῆσαι, σεσήμονται

XLIX. 28-29 *ib.* 13, 16 || 34-47 cf. *1 Mac.* 1, 51 & 1, 55; *2 Mac.* 7, 37 & 7, 42 || 38-39 cf. *ib.* 9, 9

24 Δόλιος] inc. **Dam.** (fr. 4.8) **FrMet.** (l. 31-38) || γὰρ δὲ **Dam.** || ὢν] ἐστὶ **FrMet.** || καὶ vix legitur apud **FrMet.** || ἐπαιρόμενος] ἐπηρμ- **Dam.** || ὡς Ἰωάννης λέγει post Θεοῦ add. **FrMet.** || 25 post καὶ usque γὰρ (l. 31) vix legitur sive legi non potest **V**, quia illic corruptus et passim lacunosus est. || ἐκδιώκειν] διώκ- **FrMet.** **Dam.**: ἐκ delevi || αὐτοὺς] τοὺς πιστοὺς **FrMet.** || ἐκ] ἀπὸ **Dam.** || καὶ ante διὰ add. **χ** || διδόναι] δοῦναι **Dam.** || 26 αὐτῷ om. **Dam.** || κελεύει] -λεύσει **R**: -λεύσει sive -λεύση, ut vid., **E**: -λεύει γὰρ **FrMet.** || πανταχοῦ] -χῇ **Dam.** || θυματήρια] πειρατήρια **χ**: πυρεῖα Comb. || τιθέναι] τεθῆν- **Dam.** || μηδεὶς (quod def. Wend.)] μὴ τις **H** || 27 δύνῃται] -ναται **E** et, ut vid., **V** || συνάγῃ (ut legitur) in marg. **H**² || μῆτε prius et alterum om. **Dam.** || τι **FrMet.**: om. **codd. Dam.**: delevi || 28 τὸ prius om. Comb.: rest. Fabr. || 29 εἶπεν] εἰπεῖν **codd. Dam. FrMet.**: emendavi || καὶ om. **H** || 30 περιφέροντες] ἐπιφέρ- Comb.: post περιφέρ. dec. **FrMet.** (l. c.) || 31 Ἐπιφανῆς] φανῆς in ras. **E** || 32 ὁ om. **Dam.** || γενόμενος] γενάμ- **V** || ὁ ante ὢν add. **Dam.** || ἐκ γένους] ἔκγονος **ψ** (**κγ** in ras. **E**): ἐκ τοῦ γένους **Dam.** || 33 γὰρ om. **ψ**: καὶ post γ. add. **Dam.** || 34 τιθέντας] -θέναι **Dam.** || ἅπαντας] καὶ ἅπ. **Dam.**: om. Lag.: rest. Ach. || ἐπιθύειν] -θύσειν **χ** || κισσοὺς] -σσοῖς TanF.: -σσοῦ Comb. || 35 πομπεύειν] προπέμπειν **V** || post Διονύσῳ dec. **Dam.** (l. c.) || 36 τούτους iter. **H** || σπλαγχνισμῶν (quod def. Wend.)] ἐπαχνισμῶν **V**: ἐπαχνισμὸν **R**: ἐπαχνιαμ- **E**: “f. ἐπαχνισμὸν” not. in marg. ed. pr.: ἀπαχνισμ- Comb.: τυμπανισμ- TanF. conferens *Hebr.* 11, 35: ἐμπαιγμ- Lag. || ἑτασμῶν **H** ed. pr. ex div. (quod def. Wend.): ἐτ- **V**: ἑτασμὸν **χ**: ἐτ- Comb.: post ἑτασμῶν usque νοῦς (50, 3) vix legitur sive legi non potest **V**, quia illic corruptus et passim lacunosus est. || καὶ alterum om. **χ** || 37 τὴν ἀνταξίαν] τὰ ἀντάξια **χ** || {δικαίον} ante Κυρίου add. **H** || 38 ὁμοίως βάσανον om. **R** || 39 ἀνιστορῆσαι Wend. (cf. 1, 6): ἐνιστ- **HR**: ἐνιστορῆ **E** || σεσήμονται] -ντο **H**

ἐν τοῖς μακκαβαίοις.

L. *Νυνὶ δὲ πρὸς τὸ προκείμενον τραπῶμεν. Ταῦτα γὰρ οὕτω καὶ αὐτὸς τεχνάζεται κατὰ πάντα θλίβειν τοὺς ἁγίους θέλων. Λέγει γὰρ ὁ προφήτης καὶ ἀπόστολος· “Ὡδε ὁ νοῦς. Ὁ ἔχων σοφίαν ψηφισάτω τὸν ἀριθμὸν τοῦ θηρίου· ἀριθμὸς γὰρ ἀνθρώπου ἐστί. Καὶ ὁ ἀριθμὸς αὐτοῦ ἐστὶ χξς’.”* *Περὶ*
 5 *μὲν οὖν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ἡμῖν τοσοῦτον τὸ ἀκριβὲς ἐξειπεῖν, ὡς ἐνενόησε καὶ ἐδιδάχθη περὶ αὐτοῦ ὁ μακάριος Ἰωάννης, ὅσον μόνον ὑπονοῆσαι ἀναφανέντος γὰρ αὐτοῦ δείξει ὁ καιρὸς τὸ ζητούμενον.*

Πλὴν ὅσον νοοῦμεν ἀμφιβάλλοντες λέγωμεν. Πολλὰ γὰρ εὐρίσκομεν ὀνόματα τούτῳ τῷ ἀριθμῷ ἰσόψηφα περιεχόμενα, οἷον ὡς φέρ’ εἰπεῖν τὸ
 10 *Τειτάν ἐστιν, ἀρχαῖον τε καὶ ἔνδοξον ὄνομα, ἢ τὸ Εὐάνθας· καὶ γὰρ αὐτὸ τῇ αὐτῇ ψήφῳ ἐμπεριέχεται, καὶ ἕτερα πλείονα εὐρεθῆναι δυνάμενα.*

Ἄλλ’ ἐπειδὴ προέφημεν λέγοντες ὅτι ἐθεραπεύθη ἡ πληγὴ τοῦ θηρίου τοῦ πρώτου καὶ ποιήσει λαλεῖν τὴν εἰκόνα – τουτέστιν ἴσχυσε – φανερόν δὲ πᾶσιν ἐστὶν ὅτι οἱ κρατοῦντες ἔτι νῦν εἰσι Λατεῖνοι, εἰς ἑνὸς οὖν ἀνθρώπου
 15 *<τὸ> ὄνομα μεταγόμενον γίνεται Λατεῖνος. Ὡστε οὔτε προκηρύσσειν δεῖ, ὡς*

L. 3-4 *Aproc.* 13, 18 || 4 sqq. cf. *Irenaei Adv. Haer.* 5, 25, 1

40 ἐν τοῖς μακκαβαίοις] ἐκ τῆς μακκαβαϊκοῦς **χ** (κ secundum s. l. **R**): τοῖς μακκαβαϊκοῖς, ut vid., **V**

L. 1 *Νυνὶ*] νῦν **H** || δὲ] δι (?) Comb. (fort. *Νυνὶ* legere voluit) || *τραπῶμεν* **SL**, quod def. Wend.: ἐροῦμε-
codd. || οὕτω om. **ψ** || 2 *τεχνάζεται*] *τεχνάσεται*-**χ** et, ut vid., **V** || 3 post *ἀπόστολος* inc. **FrMet.** (l. 22-31) || *Ὡδε*
 ὁ] ὁ δὲ **FrMet.** || ὁ usque *σοφίαν*] Sive Hippolytus memoriter locum citavit, sive lectio est vetus error traditionis.
 Fort. emendandum ex *Aproc.* (l. c.), cf. 48, 20-48, 21 tractationis. || *ψηφισάτω*] *ψυλαφ*- **V** || 4 sqq. cf. **AnSin.**, ubi
 loca capitulum 50-52 tractationis Hippolyti inordinate citata et mutata || 4 γάρ] δὲ **FrMet.** || *ἀνθρώπου ἐστί]*
ἐστὶν ἀνθρ. **H** (cf. 48, 22) || ὁ **V** ed. pr. ex *Aproc.* (l. c.): om. **Hχ**, sed cf. 48, 22 || *χξς’* ed. pr.: ἐξακόσια ἐξήκοντα ἐξ
HV: *ξωμά* **χ** || 5 οὖν om. **ψ** || ἔστιν] ἐν **ψ** || τὸ om. **ψ** || 6 ἐνενόησε] ἐνόησε(ν) **HV FrMet.** || 7 ἀναφανέντος] -
φαίνοντος **ψ**: usque *ζητούμενον* in parenth. stat. Lag. || *καιρὸς*] *μακάριος* **ψ** || 8 *Πλὴν* om. **FrMet.**: post *Πλ.*
 usque *εἰκόνα* (l. 13) vix legitur sive legi non potest **V**, quia illic corruptus et passim lacunosus est. ||
ἀμφιβάλλοντες] -*βάλοντες* **H** || *λέγομεν* Ach.: -*γομεν* **Hχ FrMet.** || γάρ] μὲν Comb. || 9 *περιεχόμενα* del. Gud.
 || ὡς φέρ’ Wend.: ὡς φέρε **H**: ὥσπερ **χ FrMet.** || 9-10 τὸ *Τειτάν* **R** (ei in ras.): τὸ *Τίταν* **E**: τότε πάντως **H**:
 “*Τειτὰς διὰ τῆς διφθογγῆς ἐκ τοῦ τενῶ μέλλοντος, καθ’ Ἱππόλυτον, Λατεῖνος ὁμοίως.*” **Andr.** (fr 3,3) || 10 ὡς
 ante ἐστιν add. **FrMet.**: fort. legendum *Τειτάν*, ὡς ἐστὶν ἀρχαῖον || *τε* om. **Hχ** || *ἐνδοξον*] ἐξ ὁδοῦ Lag. ||
Εὐάνθας ed. pr.: *Εὐανθῆς* **H**: *Εὐανθίας* **χ**: *Εὐανθὰς καὶ Παπίσκος* **FrMet.** || αὐτὸ] -τῷ **H**: -τὰ **FrMet.**: καὶ ante
 αὐτὸ add. Comb. || 11 *δυνάμενα* vix legitur apud **E**, quia illic corruptus est: post *δυν.* dec. **FrMet.** (l. c.) || 12
προέφημεν] -*ἐφθήμεν* **R**, quod necesse opinatur Gud., sed scriptores aetatis ἔφθασα utuntur, numquam ἔφθην
 (v. Blass-Debr., § 101) || 13 *ποιήσει*] ἐποίησε Gud. || *τουτέστιν ἴσχυσε* om. **H** || ἴσχυσε] “f. ἰσχύσει” not. in
 marg. ed. pr.: ἰσχύσει def. Wend. ex **SL** conferens 49, 16 || δὲ] δ’ ed. pr.: om. Lag.: rest. Ach. || 14 *πᾶσιν ἐστιν* **H**
 (στιν in ras.): ἐστὶ πᾶσιν **ψ** || *Λατεῖνοι*] -*τῖνοι* **ψ**: ε uncis inclusit (i. e. -τ[ε]ῖνοι) Lag. || *ἀνθρώπου* om. **H** || 15 τὸ
 om. **codd.**: supplevi || *Λατεῖνος* (cf. **AnSin.**) -*τῖνος* **ψ**

ὄντως τοῦτο ὃν οὔτε πάλιν ἀγνοεῖν ὅτι καὶ ἄλλως δύναται λέγεσθαι, “ἔχοντας δὲ τὸ μυστήριον τοῦ Θεοῦ ἐν καθαρᾷ καρδίᾳ” μετὰ φόβου φυλάσσειν πιστῶς τὰ ὑπὸ τῶν μακαρίων προφητῶν προειρημένα, ἵνα γινομένων αὐτῶν προειδότες μὴ σφαλλώμεθα. Τῶν γὰρ καιρῶν ἐπιγινομένων καὶ αὐτός, περὶ οὗ
20 ταῦτα [προ]εῖρηται, φανερωθήσεται καὶ τὸ ὄνομα δῆλως πᾶσι σημανθήσεται.

LI. Ἀλλ’ ἵνα μὴ μόνοις τοῖς ῥήτοισι τούτοις πείσωμεν τοὺς τὰ τοῦ Θεοῦ λόγια φιλοπονοῦντας, δείξωμεν δι’ ἐτέρων ἀποδείξεων πλειόνων <...> Λέγει γὰρ Δανιήλ: “καὶ οὗτοι σωθήσονται ἐκ χειρὸς αὐτοῦ, Ἐδώμ καὶ Μωάβ καὶ ἀρχὴ νιῶν Ἀμμών”. Οὗτοι γάρ εἰσιν οἱ καὶ αὐτοὶ συναιρόμενοι
5 αὐτῷ διὰ τὴν συγγένειαν, καὶ βασιλέα αὐτὸν ἐαυτῶν ἐπιδεικνύντες. Οἱ μὲν Ἐδώμ εἰσιν νιοὶ τοῦ Ἡσαῦ, οἱ δὲ Ἀμμών καὶ Μωάβ οἱ ἐκ τῶν δύο θυγατέρων Λὼτ νιοὶ γεγεννημένοι, ἐξ ὧν τὸ γένος ἕως τοῦ νῦν διαμένει. Λέγει γὰρ καὶ Ἡσαΐας: “καὶ πετασθήσονται ἐν πλοίοις ἀλλοφύλων θάλασσαν ἅμα
10 χεῖρας ἐπιβαλοῦσιν, οἱ δὲ νιοὶ Ἀμμών πρῶτοι ὑπακούονται.”

L. 16-17 *Tim.* 3, 9 || **LI.** 3-4 *Dan.* 11, 41 || 5-7 cf. *Gen.* 19, 37-19, 38; 36, 1; 36, 9; 36, 43 || 8-10 *Is.* 11, 14

16 τοῦτο] τοῦτον Ach. || καὶ Wend.: μὴ **codd.**, quod def. K. J. Neumann (*Hippolytus von Rom in seiner Stellung zu Staat und Welt*, I, Neue Funde und Forschungen zur Geschichte von Staat und Kirche in der römischen Kaiserzeit, Veit & Comp., Leipzig 1902, p. 34, notitia 7) || δύναται] -νασθαι **V** || ἔχοντας] -ντες **χ**: -ντα **V** || 17 καθαρᾷ] τῇ **R**: τῇ **E**: om. **V** || φυλάσσειν] ν s. l. **R** || 18 μακαρίων] μακ αριων **E** (ras. quinque litterarum post μακ, ubi αρι scriptum est) || 18-19 προειδότες] προῖδόντ- **ψ** || 19 σφαλλώμεθα] -λλόμεθα **H**: -λλώμενα **V** || post γὰρ usque βασιλέα (51, 5) vix legitur sive legi non potest **V**, quia illic corruptus et passim lacunosus est. || 20 προεῖρηται] εἶρηται **χ**: προ delevi, quia iteratio propositionis προ post προφητῶν, προειρημένα et προειδότες (l. 18-19) suspecta mihi videtur. || καὶ usque σημανθήσεται om. **χ** || δῆλως] δὲ ὅλως Wend. ex **SL**.

LI. 2 δείξωμεν] -ξομεν ed. pr. || 2-3 post πλειόνων excidisse videtur obiectum, ut not. Overb. commendans τὰ λεχθέντα vel simile quid. || 3 Λέγει sqq. singula vel pauca verba excidisse opinatur Overb. conferens *InDan.* 4, 54, 10-4, 54, 16 et notans “Danielis verba significare videntur Hippolyto Moabitas, Ammonitas, Edomitas (gentes scilicet, testante vetere Testamento, Dei populo infestissimas) primos Antichristum venerantes regem consalutatuross esse”. || καὶ] inc. **FrMet.** (l. 3-8) || οὗτοι] οὕτως **H** || 4 Ἀμμών] καὶ Ἀμ. **χ** (ras. unius litterae post Ἀμ **R**) || Οὗτοι usque Ἀμμών (l. 6) om. **χ** || συναιρόμενοι] συναυρούμ- **V**: συνερχόμ- **FrMet.** || 5 πρῶτοι ante βασιλέα add. **FrMet.** || ἐαυτῶν] -τοῖς **V** || ἐπιδεικνύντες] ἀποδεικνύοντ- **FrMet.** || Οἱ **FrMet.** (cf. **AnSin.**, ubi plurale usus est): ὁ **H**: εἰ **V** || 6 οἱ ante νιοὶ add. **FrMet.** || οἱ δὲ **FrMet.** (cf. **AnSin.**): ὁ δὲ **H**: καὶ **V** || Ἀμμών om. **χ**: suppl. ed. pr. ex div.: supplementum conf. **HV FrMet.** || εἰσιν post Μωάβ add. **FrMet.** || δύο om. **χ** || 7 τοῦ ante Λὼτ add. **ψ** || γεγεννημένοι **V FrMet.** Comb. ex div.: γεννημ- **H**: γεννημ- **χ**: ν secundum uncis inclusit (i. e. γεγεν[ν]ημ-) Lag.: οἱ κατοικοῦντες τὸ ὄρος τὸ Σιὴρ post γεγεννημ. add. **FrMet.** || τοῦ om. **H** || post διαμένει dec. **FrMet.** (l. c.) || 8 καὶ prius om. **ψ** || post ἀλλοφύλων interp. stat. ed. pr.: comma Comb. || 9 post ἀνατολῶν interp. stat. ed. pr.: punx. Comb.: comma stat. Gal. || 10 ἐπιβαλοῦσιν **V** ed. pr. ex *Is.* (l. c.): -βαλλοῦσιν **Hχ**: -βάλλονσιν Ach.

LII. Οὗτος οὖν τοῖς τότε καιροῖς ὑπ' αὐτῶν ἀναδειχθεὶς καὶ κρατήσας ἐν παρατάξει πολέμου τῶν τριῶν κεράτων τῶν ἐκ τῶν δέκα καὶ ἐκριζώσας αὐτά, ἅπερ ἐστὶν Αἰγύπτου καὶ Λιβύων καὶ Αἰθιοπῶν, λαβὼν τὰ σκῦλα καὶ τὰ λάφυρα, ὑποταγέντων αὐτῷ καὶ τῶν λοιπῶν ἑπτὰ κεράτων τῶν περιλει-
5 πομένων, ἄρχεται ὑψοῦσθαι τῇ καρδίᾳ καὶ ἐπαίρεσθαι κατὰ τοῦ Θεοῦ ὡς πάσης τῆς οἰκουμένης κρατῶν.

Τὸ δὲ ὄρημα αὐτοῦ πρῶτον ἔσται ἐπὶ Τύρον καὶ Σιδῶνα καὶ τὰς πέριξ χώρας. Ταύτας γὰρ πρῶτον τὰς πόλεις ἐκπορθήσας ταῖς ἐτέραις φόβον ἐγγενήσει, καθὼς φησιν Ἡσαΐας: “αἰσχύνθητι, Σιδὼν, εἶπεν ἡ θάλασσα· ἡ δὲ
10 ἰσχὺς τῆς θαλάσσης εἶπεν· οὐκ ὥδινον οὐδὲ ἔτεκον οὐδ' ἐξέθρεψα νεανίσκους οὐδὲ ὕψωσα παρθένους. Ὅταν δὲ ἀκουστὸν γένηται Αἰγύπτῳ, λήμψεται αὐτοὺς ὁδύνη περὶ Τύρου.”

LIII. Τούτων οὖν οὕτως ἐσομένων, ἀγαπητέ, καὶ τῶν τριῶν κεράτων ὑπ' αὐτοῦ ἐκκοπέντων, μετὰ ταῦτα ἄρξεται ὡς Θεὸν ἑαυτὸν ἐπιδεικνύναι, ὡς προεῖπεν Ἐζεκιήλ: “ἀνθ' ὃν ὑψώθη ἡ καρδιά σου, καὶ εἶπας· Θεὸς εἰμι ἐγώ.” Καὶ Ἡσαΐας ὁμοίως: “σὺ δὲ εἶπας τῇ διανοίᾳ σου· εἰς τὸν οὐρανὸν
5 ἀναβήσομαι, ἐπάνω τῶν ἀστρῶν τοῦ οὐρανοῦ θήσω τὸν θρόνον μου, ἔσομαι

LII. 2-4 cf. *Dan.* 7, 8 & 7, 24 || 9-12 *Is.* 23, 4-23, 5 || **LIII.** 3-4 *Ez.* 28, 2 || 4-6 *Is.* 14, 13-14, 15

LII. 1 Οὗτος] οὕτως **H** || Οὗτος usque κεράτων (l. 2)] καὶ διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν ἐκ τοῦ γένους αὐτῶν, τούτοις πρῶτον ἀναδειχθεὶς καὶ ὑπ' αὐτῶν βασιλεὺς κατασταθεὶς παρατάξει πόλεμον κατὰ τῶν τριῶν κεράτων **AnSin.** || post καιροῖς usque Τύρον (l. 7) vix legitur sive legi non potest **V**, quia illic corruptus et passim lacunosus est. || ὑπ' αὐτῶν] ὑπαντεῖ, quod post ἀναδειχθεὶς transp., **R:** ὑπαντῇ, quod post ἀναδ. transp., **E:** ὑπαντήσῃ TanF. || 2 τῶν alterum om. **R** || κεράτων post δέκα add. **E** || 2-3 ἐκριζώσας αὐτά] ἐκριζώσει αὐτούς, quod post λάφυρα (l. 4) transp., **AnSin.** || 3 ἅπερ] ὅπ- **R** || ἅπερ ἐστὶν om. **AnSin.** || Αἰγύπτου usque Αἰθιοπῶν] Λιβύης καὶ Αἰγ. καὶ Αἰθ. **AnSin.** || λαβὼν] καὶ τρέψας αὐτοὺς ἀρεῖ ἀπ' αὐτῶν **AnSin.** || 4 καὶ ante ὑποταγέντων add. **AnSin.** || αὐτῷ] -τῶν **H** || ἑπτὰ om. **χ** || 4-5 τῶν περιλειπομένων] τ. περιβλεπτομένων **R:** τ. περιβλαπτομ- **E:** om. **AnSin.** || 5 ἄρχεται] τότε ἄρχ. **AnSin.:** ἄρξεται **E**, quod def. Wend.: ἄρξει **R** || τῇ usque ἐπαίρεσθαι om. **AnSin.** || ὡς om. **χ** et, ut vid., **V:** ὡς usque κρατῶν (l. 6) om. **AnSin.** || 7 Σιδῶνα Ach.: Σιδόνα **H:** Βηρυτὸν **χ AnSin.:** Βιρ- **V** || 7-8 τὰς ... χώρας **V** Wend. ex div.: τῆς ... χώρας **χ:** τὴν ... χώραν ed. pr.: om. **H** || 8 ἐκπορθήσας] -θήσῃ **H** || ταῖς usque ἐγγενήσει (l. 9) om. **H** || 9 ἐγγενήσει ed. pr.: ἐνγενήσ- **EV:** ἐνγεννήσ- (ἐν s. l.) **R** || 10 οὐδὲ] οὐδ' **ψ** || ἐξέθρεψα] ἐξέτρ- Ach. || 11-12 λήμψεται (cf. l. 8)] λήψετ- **ψ**

LIII. 1 Οὗτος οὖν] οὖν οὕτως **H:** οὖν οὗτος **χ:** om. **V:** emendavi || τῶν om. **V** || τριῶν] δέκα **H** || 2 post ἐκκοπέντων usque Δεδειγμένων (54, 1) vix legitur sive legi non potest **V**, quia illic corruptus et passim lacunosus est. || μετὰ ταῦτα post κεράτων (l. 1) transp. **H** || 3 Ἐζεκιήλ] Ἰεζ- **χ** || 4 ἐν ante τῇ add. **χ** || διανοίᾳ] καρδίᾳ **R:** καρδία **HE:** correxi ex 17, 14 || 5 ἀστρῶν] ἀστέρ- Comb.

ὅμοιος τῷ ὑψίστῳ· νυνὶ δὲ εἰς ἄδην καταβήσῃ καὶ εἰς τὰ θεμέλια τῆς γῆς.”
 Ὡσαύτως δὲ καὶ Ἐζεκιήλ: “μὴ λέγων ἐρεῖς τοῖς ἀναιροῦσί σε Θεός εἰμι ἐγώ;
 Σὺ δὲ εἶ ἄνθρωπος καὶ οὐ Θεός.”

LIV. Δεδειγμένων οὖν <διὰ> τῶν ῥητῶν τούτων τῆς τε φυλῆς καὶ
 ἀναδείξεως αὐτοῦ καὶ τῆς ἀναιρέσεως, τοῦ δὲ ὀνόματος μυστικῶς σεσημα-
 σμένον, ἴδωμεν καὶ τὴν προᾶξιν αὐτοῦ. Οὗτος γὰρ προσκαλέσεται πάντα τὸν
 λαὸν πρὸς ἑαυτὸν ἐκ πάσης χώρας τῆς διασπορᾶς ἰδιοποιούμενος αὐτοὺς
 5 ὡς ἴδια τέκνα, ἐπαγγελλόμενος αὐτοῖς ἀποκαταστήσῃ τὴν χώραν καὶ
 ἀναστήσῃ αὐτῶν τὴν βασιλείαν καὶ τὸν ναόν, ἵνα ὑπ’ αὐτῶν ὡς Θεὸς
 προσκυνηθῇ, ὡς λέγει ὁ προφήτης: “συνάξει πᾶσαν αὐτοῦ τὴν δύναμιν ἀπὸ
 ἡλίου ἀνατολῶν ἄχρι ἡλίου δυσμῶν· οὓς κεκλήκει καὶ οὓς οὐ κεκλήκει
 πορεύσονται μετ’ αὐτοῦ.”

10 Καὶ Ἱερεμίας δὲ εἰς αὐτὸν χρώμενος παραβολῇ φησιν οὕτως: “πέρδιξ
 ἐφώνησε, συνήγαγεν ᾧ οὐκ ἔτεκεν· ποιῶν τὸν πλοῦτον αὐτοῦ οὐ μετὰ
 κρίσεως, ἐν ἡμίσει ἡμερῶν ἐγκαταλείψουσιν αὐτόν, καὶ ἔσται ἐπ’ ἐσχάτων
 αὐτοῦ ἄφρων.”

LV. Οὐ βλάψει οὖν διὰ τὸ προκείμενον καὶ τὴν τέχνην τοῦ ζφόν
 διηγῆσθαι καὶ ὅτι οὐ μάτην ὁ προφήτης ἀπεφάνητο τὸ ῥητὸν τῇ τοῦ

LIII. 7-8 Ez. 28, 9 || **LIV.** 7-9 v. cap. 15 || 10-13 Jer. 17, 11

6 ὅμοιος] ομοίως, ut vid., **V** || νυνὶ] νῦν **χ** fort. recte (cf. Is. 1. c.) || ἄδην] ἄδον **χ** et, ut vid., **V** || καὶ om. **χ**
 et, ut vid., **V** || 7 δὲ om. **ψ** || Ἐζεκιήλ Ach.: ἱεζ- **H**: ἱεζ- **ψ** || μὴ om. **χ** et, ut vid., **V**: suppl. Gal. ex Ez. (1.
 c.): supplementum conf. **H** || ὅτι post σε add. **codd.**: om. ed. pr. recte: cf. Ez. (1. c.), ubi ὅτι non est. || post
 ἐγὼ interp. stat. ed. pr.: punx. Comb.: sign. inter. statui (cf. Ez. 1. c.) || 8 εἶ om. **ψ**

LIV. 1 διὰ Comb.: consentaneam praepositionem add. **SL**, quod damn. Wend.: om. **codd.**: fort.
 legendum οὖν τῶν ῥητῶν τούτων τὴν τε φυλὴν καὶ ἀνάδειξιν αὐτοῦ καὶ τὴν ἀναίρεσιν || τε om. **ψ** || τῆς
 post καὶ add. **χ** || 2 δὲ] τε **ψ** || 2-3 σεσημασμένον] σηματομενόν **H** || 3 ἴδωμεν] εἶδομ- **H** || προᾶξιν]
 πλάνην TanF. || post αὐτοῦ inc. **FrMet.** (1. 8-14) || Οὗτος] Αὐτὸς **ψ** **FrMet.** || 4 τῶν Ἰουδαίων post λαὸν
 add. **FrMet.** || αὐτοὺς om. **χ** || 5 ἴδια τέκνα] τέκ. ἴδ. **χ** || αὐτοῖς om. **ψ** || 6 αὐτῶν] -τὸν **FrMet.** || καὶ
 ante τὴν add. **FrMet.** || post τὴν usque ἐγκαταλείψουσιν (1. 12) vix legitur sive legi non potest **V**, quia illic
 corruptus est. || ναόν] λα- **χ** || 7 αὐτοῦ τὴν δύναμιν] τὴν βασιλείαν αὐτ. **χ**: δύν. αὐτ. **FrMet.** ut supra (15,
 9). Possibile est Hippolytum locum memoriter citare. || 8 ἡλίου ἀνατολῶν] ἀνατ. ἡλ. **χ** || ἄχρις] ἄχρι **Hχ**:
 ἕως **FrMet.**: emendavi (cf. 15, 10) || ἡλίου alterum om. **χ** || κεκλήκει prius et alterum] κεκλήκοι ed. pr. ||
 9 πορεύσονται] πορευθήσ- **V** || post αὐτοῦ dec. **FrMet.** (1. c.) || 10 εἰς αὐτόν] ἐάντὸν **H** || 12
 ἐγκαταλείψουσιν] καταλήψ- **χ** et, ut vid., **V**: καταλείψ- Comb. || αὐτόν] -τῶν **E^{ac}** || ἐπ’ ἐσχάτων] ἐφ’ ἐσχάτω
H: ἡμερῶν post ἐσχάτων add. **χ**

LV. 1-3 singula vel pauca verba excidisse opinatur Overb. || 2 καὶ om. **H** || οὐ] inc. **Cat.Jer.** || ὁ προφήτης
 ἀπεφάνητο] ἀπεκρίνατο ὁ προφ. **ψ** || τῇ] τὴν **ψ**: τῇ usque ἑτέρου (1. 4) uncis inclusit Lag., quos dempsit Ach.

ζῶον παραβολῇ χρησάμενος. Τοῦ γὰρ πέριδος κενοδόξου ζῶον ὑπάρ-
χοντος, ἐπὰν πλησίον ἴδῃ ἑτέρου πέριδος καλιὰν ἔχουσαν νεοσσούς,
5 ἀποπτάντος τοῦ πατρὸς αὐτῶν ἐπὶ τὴν νομὴν, μμιούμενος τὴν τοῦ
ἀλλοτρίου φωνὴν προσκαλεῖται πρὸς ἑαυτὸν τοὺς νεοσσούς· οἱ δὲ νομίσα-
ντες τὸν ἴδιον αὐτῶν πατέρα ὑπάρχειν προστρέχουσιν αὐτῷ.

Ὁ δὲ ἐγγανριᾶ ἐν ἀλλοτρίοις τέκνοις ὡς ἰδίοις. Ἐπελθόντος δὲ τοῦ
ἀληθινοῦ πατρὸς καὶ βοήσαντος τῇ ἰδίᾳ φωνῇ ἐπιγνόντες οἱ νεοσσοί,
10 καταλιπόντες τὸν νόθον πορεύονται πρὸς τὸν ἀληθινὸν πατέρα. Τῷ αὐτῷ
ὁμοιώματι ἐχρήσατο [εἰπὼν] ὁ προφήτης περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου, ὃς προσκα-
λέσεται πρὸς ἑαυτὸν τὴν ἀνθρωπότητα τὰ ἀλλότρια ἰδιοποιεῖσθαι βουλόμε-
νος, λύτρωσιν πᾶσι ματαίαν ἐπαγγελλόμενος, ἑαυτὸν σῶσαι μὴ δυνάμενος.

LVI. Οὗτος οὖν ἐπισυνάξας πρὸς ἑαυτὸν τὸν πάντοτε ἀπειθῇ Θεῷ
λαὸν γεγεννημένον ἄρχεται παρακαλούμενος ὑπ' αὐτῶν διώκειν τοὺς ἀγίους
ὡς ἐχθρούς καὶ ἀντιδίκους αὐτῶν ὑπάρχοντας, καθὼς φησιν ὁ εὐαγγελι-
στής: “Κριτὴς τις ἦν ἐν τῇ πόλει τὸν Θεὸν μὴ φοβούμενος καὶ ἄνθρωπον μὴ
5 ἐντρεπόμενος. Χήρα δὲ τις ἦν ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ, ἣ παρεκάλει αὐτὸν λέ-
γουσα· ἐκδίκησόν με ἀπὸ τοῦ ἀντιδίκου μου. Ὁ δὲ οὐκ ἤθελεν ἐπὶ χρόνον.

IV. 13-14 cf. *Mt.* 27, 42 || **LVI.** 4-9 *Lc.* 18, 2-18, 5

3 ζῶον usque ἑτέρου (l. 4) om. **ψ** || χρησάμενος] χρῶμ- **Cat.Jer.** || 4 ἑτέρου] τὴν τοῦ **ψ** || ἔχουσαν] -σα **V**
|| 5 ἀποπτάντος **H Cat.Jer.**, quod divinavit ed. pr. “l. ἀποπτάντος” in marg. notans: ἀπὸ παντὸς **ψ** || ἐπὶ]
εἰς Fabr. || 6 φωνὴν in ras. **R** || νεοσσούς] σ alterum s. l. **V** || νεοσσοί post δὲ add. **Cat.Jer.** || 7 αὐτῶν
πατέρα] πατ. αὐτ. **ψ**: πατ. post ὑπάρχειν transp. **Cat.Jer.** || αὐτῷ] -τῶν **V** || 8 ἐγγανριᾶ] ἐγγανριᾶ **H**:
γανριᾶ Comb. || τοῖς ante ἀλλοτρίοις add. **ψ**: post ἄλλο usque δυνάμενος (l. 13) vix legitur sive legi non
potest **V**, quia illic corruptus est. || ἐν ante ἰδίοις add. **χ** || Ἐπελθόντος] ἀπελθ- **χ**: ἐλθ- **Cat.Jer.**: “l.
ἐπανελθόντος” not. in marg. ed. pr. || δὲ alterum] δ in ras. **R** || 9 ἀληθινοῦ] ἰδίου **Cat.Jer.** || τῇ ἰδίᾳ
φωνῇ] τὴν ἰδίαν φωνὴν **Cat.Jer.** || 10 καταλιπόντες] -λείψαντες **Hχ** fort. recte (v. Blass-Debr., § 75) ||
νόθον] πλάνον **χ** || πρὸς] ἐπὶ **χ** || ἀληθινὸν] -θῇ **H** || post πατέρα dec. **Cat.Jer.** || 11 ὁμοιώματι] ὁμοίως
χ: ὁμοιώματι ὁμοίως Ach. (ὁμοίως om. Wend. recte) || ἐχρήσατο] μετεχρίσ- **R**: μετεχρήσ- **E**, quod damn.
Wend. || εἰπὼν om. **χ**: damn. Wend.: deleui || ὃς] ὡς **χ** || 12 τὰ om. **χ** || 13 ματαίαν om. **ψ**

LVI. 1 ἀπειθῇ] ἀπηθεῖ **HV** || 1-2 Θεῷ λαὸν] λ. Θεῷ **EV**: Θεῷ om. **R** || 2 ἄρχεται] ἔρχ- **ψ** || 3 ὡς om.
ψ || 3-4 ἀπόστολος καὶ ante εὐαγγελιστής add. **ψ**, quod damn. recte TanF. notans “itaque vel sua
Hippolytum memoriola fefellit, vel novum apostolum habemus.” || 4 κείμενον (rubris litteris) in marg. **E** ||
5 τις om. **ψ** || τῇ (quod def. Fent., cf. 57, 5)] τινι **HV**: om. Comb. || 6 ἀπὸ] ἐκ **H**: παρὰ **V** || post χρόνον
interp. stat. ed. pr.: punx. Comb.: comma stat. Lag.

“Υστερον μέντοι εἶπεν ἐν ἑαυτῷ λέγων· εἰ τὸν Θεὸν οὐ φοβοῦμαι καὶ ἄνθρωπον οὐκ ἐντρέπομαι, διὰ δὲ τὸ παρενοχλεῖν μοι τὴν χήραν ταύτην ἐκδικήσω αὐτήν.”

LVII. “Κριτὴν” μὲν οὖν “ἀδικίας” τὸν μήτε τὸν Θεὸν φοβούμενον μήτε ἄνθρωπον ἐντρεπόμενον ἀδιστάκτως τὸν Ἀντίχριστον λέγει, ὃς υἱὸς ὢν τοῦ Διαβόλου καὶ σκευὸς τοῦ Σατανᾶ βασιλεύσας ἄρξεται καὶ κατὰ τοῦ Θεοῦ ἐπαίρεσθαι, ἀληθῶς “μήτε τὸν Θεὸν φοβούμενος” μήτε τὸν Υἱὸν τοῦ
5 Θεοῦ κριτὴν πάντων ὄντα ἐντρεπόμενος. “Χήραν” δέ, ἣν λέγει εἶναι “ἐν τῇ πόλει”, αὐτήν τὴν Ἱερουσαλὴμ σημαίνει, ἥτις ὄντως ἐστὶ χήρα καταλειφθεῖσα ὑπὸ τοῦ τελείου καὶ ἐπουρανίου νυμφίου, ἥτις ἐκδίκησιν ἐπιζητεῖ παρὰ ἀνθρώπου θνητοῦ, ὡς ἀδικηθεῖσα ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ, τοῦτον ἀντίδικον ἑαυτῆς ἀποκαλοῦσα καὶ οὐ Σωτῆρα, μὴ ἐπιγνοῦσα τὸ εἰρημένον ὑπὸ Ἱερε-
10 μίου τοῦ προφήτου: “ἀνθ’ ὧν ἠπειθήσαν τῇ ἀληθείᾳ, τότε λαλήσει τῷ λαῷ τούτῳ καὶ τῇ Ἱερουσαλὴμ πνεῦμα πλανήσεως.” Καὶ Ἡσαΐας δὲ ὁμοίως: “τὸν λαὸν τοῦτον διὰ τὸ μὴ βουληθῆναι αὐτοὺς τὸ ὕδωρ τοῦ Σιλωὰμ τὸ πορευόμενον ἡσυχῇ πιεῖν, ἀλλ’ ἐπεσπᾶσαντο ἐφ’ ἑαυτοὺς τὸν Πρασσὼν

LVII. 1 *ib.* 18, 6 || 7 *cf.* *Mc.* 19, 20 || 10-11 *Jer.* 4, 11 || 12-14 *Is.* 8, 6-8, 7

7 post μέντοι usque πάντων (57, 5) vix legitur sive legi non potest **V**, quia illic corruptus et passim lacunosus est. || λέγων om. **H** Comb. || καὶ post εἰ add. **χ**, quod damn. Fent. || 7-8 καὶ ἄνθρωπον οὐκ οὐδὲ ἄνθρ. **χ** || 8 διὰ δὲ] ἀλλὰ γε διὰ **χ** || μοι] με **χ**

LVII. 1 *Ερμηνεία* ante *Κριτὴν* add. **E** || τὸν alterum om. **H** || 2 ἐντρεπόμενον] ἐντρεπό μενον **E** (ras. duae litterarum post πο) || ὃς *Ach.*: ὡς *ψ*: om. **H** || υἱὸς] -ὄν **V** || 3 ὢν] ὄντα **ψ** || post *Σατανᾶ* punx. ed. pr.: interp. stat. Fabr. || βασιλεύσας ἄρξεται *Ach.*: ἄρξ. βασ. **H**: ἄρξ. γὰρ βασ. **χ** et, ut vid., **V** || καὶ alterum om. **χ** || 4 ἀληθῶς ante μήτε prius stat. *Ach.*: post Θεὸν transp. **H**, post μ. **χ** || 5 ὄντα om. **H** || ἣν] ἥν **E**: om. ed. pr. || λέγει] -γων **R^{pc}** (ω in ras.) || τῇ om. **H** || 6 ἐστὶ] ἔστι *Ach.* || 6-7 καταλειφθεῖσα] -ληφθεῖσα **H**: λειφθησα **E** || 7 τοῦ om. **H** || Θεοῦ ante νυμφίου add. **ψ** || ἐκδίκησιν usque Χριστοῦ (l. 8) om. **ψ** || 8 post Χριστοῦ interp. stat. *Ach.* et incipium secundi paragraphi stat. Nor., sed periodum dividari non potest: comma statui || τοῦτον] τοῦ **H** || 9 ἀποκαλοῦσα post Σωτῆρα transp. **ψ** || τὸ] τὸν **V** || 11 post δὲ usque κόσμον (58, 2) vix legitur sive legi non potest **V**, quia illic corruptus et passim lacunosus est. || 11-12 τὸν λαὸν τοῦτον] τὸν λαὸν, quod post βουληθῆναι (l. 12) transp., **χ** || 12 αὐτοὺς om. **χ** || Σιλωὰμ **H** ed. pr.: -λοὰμ **χ** || τὸ tertium om. **H** || 13 ἡσυχῇ Nor. ex *Is.* (l. c.): -χεῖ **H**: -χῇ **χ** || ἀλλ’] ἀλλὰ Lag. || ἐπεσπᾶσαντο usque Πρασσὼν] βούλεσθαι ἔχειν τὸν Πασὶν καὶ τὸν υἱὸν Ρομελίον βασιλέα ἐφ’ ὑμῶν, διὰ τοῦτο ἰδοὺ κύριος ἀνάγει ἐφ’ ὑμᾶς τὸ ὕδωρ τοῦ ποταμοῦ, τὸ ἰσχυρὸν καὶ τὸ πολλόν, τὸν uncis inclusum (quos dempsit Comb.) ed. pr. ex *Is.* (l. c.), quod in parenth. stat. Gal. et deinceps om. Lag. ... notans. Videtur tamen Hippolytus delegi loci partes demonstrando argumento idoneas. || ἐπεσπᾶσαντο **H** (π prius in ras.): ἔπεσε **χ** || ἐφ’ ἑαυτοὺς] τὸ ἐφ’ ἑαυτοῖς **χ** || Πρασσὼν] Πάασον **R**: Πάασον sive Πάασον **E**

15 βασιλέα τῶν Ἀσσυρίων.” Βασιλέα δὲ Ἀσσυρίων ἐν συμβόλῳ τὸν Ἀντίχριστον λέγει, καθὼς καὶ ἕτερος προφήτης φησί: “καὶ ἔσται αὕτη ἡ παρ’ ἐμοῦ εἰρήνη, ὅταν ὁ Ἀσσύριος ἐπέλθῃ ἐπὶ τὴν γῆν ὑμῶν καὶ ἐπιβῇ ἐπὶ τὰ ὄρια ὑμῶν.”

LVIII. Καὶ Μωϋσῆς δὲ ὁμοίως προγινώσκων ὅτι μελλήσει ὁ λαὸς ἀπωθεῖσθαι καὶ ἀποβάλλεσθαι τὸν ἀληθῆ τοῦ κόσμου Σωτῆρα, συνάιρεσθαι δὲ τῇ πλάνῃ ἐπίγειον βασιλέα αἰρούμενος, τὸν δὲ ἐπουράνιον ἀθετεῖν, φησίν: “οὐκ ἰδὸν ταῦτα συνῆκται παρ’ ἐμοὶ καὶ ἐσφράγισται ἐν τοῖς θησαυ-
5 ροῖς μου; Ἐν ἡμέρᾳ ἐκδικήσεως ἀνταποδώσω, ἐν καιρῷ, ὅταν σφαλῇ ὁ πόντος αὐτῶν.”

Ἐσφάλησαν οὖν κατὰ πάντα, ἐν μηδενὶ σύμφωνοι τῇ ἀληθείᾳ εὐρισκόμενοι, μήτε κατὰ τὸν νόμον διὰ τὸ παραβάτας αὐτοῦ γεγενῆσθαι, μήτε κατὰ τοὺς προφῆτας διὰ τὸ καὶ αὐτοὺς τοὺς προφῆτας ἀνηρηκέναι, μήτε
10 κατὰ τὴν τῶν εὐαγγελίων φωνὴν διὰ τὸ καὶ αὐτὸν τὸν Σωτῆρα ἐσταυρωκέναι, μήτε τοῖς ἀποστόλοις πειθόμενοι διὰ τὸ καὶ αὐτοὺς ἐκδεδιωχέναι, πάντοτε ἐπίβουλοι καὶ προδόται τῆς ἀληθείας γενόμενοι, μισόθεις μᾶλλον ἢ φιλόθεις εὐρισκόμενοι, οἳ καὶ τότε λαβόμενοι καιρὸν ἐκδικίαν παρὰ ἀνθρώπου θνητοῦ τυχεῖν εὔχονται, κατὰ τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ ἐπεγειρόμενοι.

15 Ὅς φνσιωθεὶς ὑπ’ αὐτῶν ἄρχεται βίβλους κατὰ τῶν ἀγίων ἐκπέμπειν

LVII. 15-17 *Mich.* 5, 4 || **LVIII.** 2 cf. *Joh.* 4, 42: 1 *Joh.* 4, 14 || 3 cf. 1 *Reg.* 8, 5-8, 6 || 4-6 *Deut.* 32, 34-32, 35 || 8 cf. *Jac.* 2, 9 & 2, 11: *Rom.* 2, 25-2, 27 || 9 cf. *Mt.* 23, 37: *Lc.* 13, 34

14 τῶν] τε ed. pr. || δὲ Ἀσσυρίων om. **χ**: Ἀσσυρ. suppl. ex div. uncis inclusum Lag., quos dempsit Ach. (supplementum partim conf. **H**) || 15 ras. unius litterae post αὕτη **H** || 16 Ἀσσύριος ed. pr.: Ἀσύριος **Hχ** || ἐπέλθῃ ed. pr. ex *Mich.* (l. c.): ἐπέλθῃ **H**: ἀπέλθῃ **R**: ἀπέλθῃ **E** || τὴν om. **H** || ὄρια] ὄρη **χ**

LVIII. 1 Μωϋσῆς] Μωσ- **H** || μελλήσει **H** ed. pr.: μελήσ- **χ** || 2 ἀπωθεῖσθαι] ἀποθεῖσθ- (ω s. l., i. e. ἀπωθεῖσθ-) **H**: ἀποθέσθ- **V** || ἀποβάλλεσθαι] βαλέσθαι **H** || τοῦ om. **H** || 3 δὲ prius om. **H** || τῇ om. Comb.: rest. Fabr. || ἀθετεῖν] -τεῖ **H**: -τῶν Wend. ex **Sl.** fort. recte || 4 οὐκ] οὐχ **H** || ταῦτα om. **H** || ἐμοὶ] ἐμοῦ **ψ** || ἐσφράγισται **H** ed. pr. ex *Deut.* (l. c.): -γισται **χ**: -γιστε **V** || 5 καὶ post ἀνταποδώσω add. **ψ** || σφαλῇ ed. pr.: σφαλῇ **V**: σφάλῃ **R**: σφάλῃ **HE** || 7 μήτε post σύμφωνοι add. **H**, quod damn. Wend. || 8 αὐτοῦ Comb.: -τοῦ **codd.** || γεγενῆσθαι] γενέσθ- **χ** || 9 post κατὰ usque ἐπεγειρόμενοι (l. 14) vix legitur sive legi non potest **V**, quia illic corruptus est. || 11 [ἐκδιωχθῆναι πάντοτε ἐπίβουλοι καὶ καὶ προδόται τῆς ἀ] post αὐτοὺς add. **E** (v. l. 11-12) || 10-11 ἐσταυρωκέναι] σταυρωθῆν- **χ** || 11 ἐκδεδιωχέναι Wend.: ἐκδιωκέν- **H**: ἐκδιωχθῆν- **χ**: ἐκδεδιωκέν- Ach., quod damn. Wend. || 12 καὶ om. **H** || μᾶλλον om. **χ** || ἢ] καὶ μὴ **χ** || 13 οἳ καὶ] οἳ **κ**: **V**: **κ**. οἳ **χ** || γὰρ ante παρὰ add. **χ** et, ut vid., **V** || 14 ἐπεγειρόμενοι] ἐγειρόμ- **χ**: ἐγειρόμενοι sive ἐγειρόμενος, ut vid., **V** || 15 ὑπ’] παρ’ Comb.

τοῦ πάντας πανταχοῦ ἀναιρεῖσθαι τοὺς μὴ θέλοντας αὐτὸν σεβάξιν καὶ προσκυνεῖν ὡς Θεόν, καθὼς φησιν Ἡσαΐας: “Οὐαὶ γῆς πλοίων πτέρυγες ἐπέκεινα ποταμῶν Αἰθιοπίας, ὁ ἀποστέλλων ἐν θαλάσῃ ὄμηρα καὶ ἐπιστολὰς βυβλίνας <ἐπάνω τοῦ ὕδατος· πορεύσονται γὰρ ἄγγελοι κοῦφοι> πρὸς
20 ἔθνος μετέωρον καὶ ξένον λαὸν καὶ χαλεπὸν. Τίς αὐτοῦ ἐπέκεινα; Ἔθνος ἀνέλπιστον καὶ καταπεπατημένον.”

LIX. <...> ἀλλ’ ἡμεῖς, οἵτινες ἐλπίζοντες εἰς τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ διωκόμεθα καταπατούμενοι ὑπ’ αὐτῶν τῶν ἀπίστων <καὶ πονηρῶν ἀνθρώπων>. “Πλοίων δὲ πτέρυγες” εἰσιν αἱ ἐκκλησίαι· θάλασσα γὰρ ἐστὶν ὁ κόσμος, ἐν ᾧ ἡ ἐκκλησία ὡς ναὺς ἐν πελάγει χειμάζεται μέν, ἀλλ’ οὐκ ἀπόλλυται.
5 Ἐχει <μὲν> γὰρ μεθ’ ἑαυτῆς τὸν ἔμπειρον κυβερνήτην Χριστόν, φέρει δὲ ἐν μέσῳ καὶ [τὸ] τρόπαιον τὸ κατὰ τοῦ θανάτου ὡς τὸν σταυρὸν τοῦ Κυρίου μεθ’ ἑαυτῆς βαστάζουσα. Ἔστι γὰρ αὐτῆς ἡ μὲν προῤῥα ἀνατολή, πρύμνα δὲ ὡς ἡ δύσις, τὸ δὲ κοῖλον μεσημβρία, οἷακες δὲ δύο αἱ δύο διαθηकाί, σχοινία δὲ περιτεταμένα ὡς ἡ ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ σφίγγουσα τὴν ἐκκλησίαν, ἀντλία
10 δέ, ἣν φέρει μεθ’ ἑαυτῆς, ὡς τὸ λουτρὸν τῆς παλιγγενεσίας ἀνανεοῦν τοὺς πιστεύοντας.

LVIII. 17-21 *Is.* 18, 1-2 || **LIX.** 4 cf. Tertulliani *De Baptismo* 12, 7 || 10-11 cf. *Tit.* 3, 5 || 12-13 cf. *Eph.* 1, 13; 4, 30

16 τοῦ Lag.: τοὺς **codd.** || αὐτὸν σεβάξιν] σεβ. αὐτ. **V**: αὐτ. σεβ. αὐτὸν **E**: βαδιεῖν αὐτῷ **H** || 17 ὡς] τὸν **H** || φησιν Ἡσαΐας (cf. 52, 9)] *Ἡσ.* φησὶν **H** fort. recte || Οὐαὶ **H** ed. pr. ex *Is.* (l. c.): οἱ ἐξ **V**: αἱ ἐξ **R**: οἱ αἱ ἐξ **E** || 18 ὁ om. **ψ** || 19 βυβλίνας] βυβλίῳ **H**: βιβλίνας **ψ**: correxi ex *Is.* (l. c.) || ἐπάνω usque κοῦφοι om. **codd.**: suppl. ex *Is.* l. c. uncis includens ed. pr.: locum in parenth. stat. Gal. Deinceps om. Lag. (...) notans, sed locum rest. Ach. || 20 καὶ alterum om. **HV** || post χαλεπὸν interp. stat. Ach.: punxi || Τίς αὐτοῦ ἐπέκεινα] εἰς αὐτοὺς **ψ** || 21 ἀνέλπιστον ed. pr. ex *Is.* (l. c.): ἐλπίζον **VRE**^{pc}: ἐλπίζων **HE**^{ac}: <μὴ> ἐλπίζον Ach. || ἐστὶν post καταπεπατημένον add. **H**: post καταπ. usque περιτεταμένα (59, 9) vix legitur sive legi non potest **V**, quia illic corruptus est.

LIX. 1 ante ἀλλ’ lac. stat. Nor. || οἵτινες] inter οἷτ. et οἱ dubitat Wend. || 2 καταπατούμενοι om. **H** || ὑπ’ αὐτῶν τῶν] ὑπὸ τῶν **H** || 2-3 καὶ πονηρῶν ἀνθρώπων om. **Hx**: suppl. Ach. ex **SL** || 3 δὲ] γὰρ **x** || γὰρ] δὲ **x** quod om. Words. || 5 μὲν om. **Hx**: suppl. Words. ex div. || post Χριστόν punx. ed. pr.: comma stat. Words. || 6 τὸ prius om. **H** Words.: deleui || τρόπαιον] τροπαῖον Words. || τοῦ prius om. **H** || ὡς τὸν] ἰσπὸν Words.: ἰσπὸν [τὸν] Lag. || 7 μεθ’ ἑαυτῆς om. Words. || ἡ μὲν προῤῥα ἀνατολή] πρ. μὲν ἡ ἀνατ. Words. || ἡ] ὄρη **H**: post προῤῥα transp. **R** || μὲν s. l. **E** || 8 ὡς] ἡ **x**: ὡς **H**: emendavi (cf. l. 9) || κοῖλον **H**, quod divinavit ed. pr. “f. κοῖλον” in marg. notans: κύκλον **ψ**: κύτος Comb.: ἄντλον Lag. || δὲ δύο **V** Words. ex div.: δύο **HE**: δὲ **R** || αἱ om. **H** || 8-9 σχοινία ... περιτεταμένα] σχοίνοι ... περιτεταμέναι **H** || 9 ὡς ἡ **V**: ὡς **H**: ἡ **x** || ἀγάπη ... σφίγγουσα] ἀγάπην ... σφίγγουσαν **H** || τοῦ om. **H** || post ἐκκλησίαν interp. stat. ed. pr.: punx. Comb.: comma stat. Lag. || ἀντλία] ἀντλίαν **H**: πλοῖον **ψ**: λίνον Comb.: λουτρὸν Words.: emendavi || ἣν] ὁ **RV**: om. **HE**: correxi || 10 ὡς om. **x** || ἀνανεοῦν] ἀνανεοῦσα **HE**: ἀνανεοῦσης **R**: ἀναιοῦσα **V**: ἀνανεοῦσαν Ach.: emendavi

Ὁθόνη δὲ ταύτῃ λαμπρὰ πάρεστιν ὡς τὸ Πνεῦμα τὸ ἀπ' οὐρανῶν,
 δι' οὗ σφραγίζονται οἱ πιστεύοντες τῷ Θεῷ. Παρέπονται δὲ αὐτῇ καὶ ἄγκυ-
 ραι σιδηραῖ, αἱ αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ ἅγιοι ἐντολαὶ δυναταὶ οὔσαι ὡς σίδηρος.
 15 Ἔχει δὲ καὶ ναύτας δεξιᾷ καὶ εὐωνύμῳ ὡς ἁγίους ἀγγέλους παρέδρους, δι'
 ὧν ἀεὶ κρατεῖται καὶ φρουρεῖται ἡ ἐκκλησία. Κλίμαξ δὲ ἐν αὐτῇ εἰς ὕψος
 ἐπὶ τὸ κέρας ἀνάγουσα ὡς εἰκὼν σημείου πάθους Χριστοῦ ἔλκουσα τοὺς
 πιστοὺς εἰς ἀνάβασιν οὐρανῶν. Σίφαροι δὲ ἐπὶ τὸ κέρας ἐφ' ὕψηλοῦ
 ἐνούμενοι ὡς τάξεις προφητῶν μαρτύρων τε καὶ ἀποστόλων εἰς βασιλείαν
 20 Χριστοῦ ἀναπανόμεναι.

LX. Περὶ μὲν οὖν τοῦ διωγμοῦ καὶ τῆς θλίψεως τῆς γινομένης ἐπὶ
 τὴν ἐκκλησίαν ὑπὸ τοῦ ἀντικειμένου καὶ Ἰωάννης φησί: “Καὶ εἶδον σημεῖον
 μέγα καὶ θαυμαστόν, γυναιῖκα περιβεβλημένην τὸν ἥλιον, καὶ ἡ σελήνη
 ὑποκάτω τῶν ποδῶν αὐτῆς, καὶ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῆς στέφανος ἀστέρων
 5 δώδεκα, καὶ ἐν γαστρὶ ἔχουσα κράζει ὠδίνουσα καὶ βασανιζομένη τοῦ τε-

LIX. 12-13 cf. *ib.* 1, 13; 4, 30 || **LX.** 2-11 *Aproc.* 12, 1-12, 6

12 Ὁθόνη δὲ ταύτῃ] ὅθεν δὴ ταῦτα **ψ**: ὅθεν δὲ ταῦτα Words.: ὅθεν δὲ ταῦτα [τὰ] Lag. || πάρεστιν] *πάρεστη*, ut vid., **H** (*παρέστη* legit Ach.) || τὸ prius om. **ψ** || τὸ alterum om. **H** || 13 δι' usque Θεῷ om. **H** || τῷ om. **V** || 14 αἱ post Χριστοῦ transp. **ψ**: om. **H** Words.: ante αὐτοῦ statui || αὐτοῦ] -ται Words.: om. **H**: post αὐτοῦ usque ἐπὶ (60, 1) vix legitur sive legi non potest **V**, quia illic corruptus et passim lacunosus est. || δυναταὶ οὔσαι] δυνατὸς γὰρ **H**: οὔσ. om. Words. || 15 καὶ prius om. Words. || ὡς] τοὺς, quod uncis inclusit et ante ναύτας transp., Lag.: ante *v.* transp. Words. || δεξιᾷ καὶ εὐωνύμῳ (cf. 46, 5)] δεξιὸς καὶ εὐωνύμος **χ**, quod def. Wend. || 16 δὲ om. **χ** || 17 ἐπὶ τὸ κέρας del. Wend. || ἀνάγουσα ante ἐπὶ transp. **χ** || ὡς om. **χ** || 18 δι' οὗ σφραγίζονται οἱ πιστεύοντες τῷ θεῷ. {παρέπονται δὲ αὐτῇ καὶ ἄγκυραι σιδηραῖ, αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ αἱ ἅγιοι ἐντολαὶ δυναταὶ οὔσαι ὡς σίδηρος. ἔχει δὲ καὶ ναύτας} post οὐρανῶν add. **R** (cf. l. 13-15): δι' οὗ σφραγίζονται οἱ πιστεύοντες αὐτῷ τῷ θεῷ post οὐρ. add. **E** (cf. l. 13-14): [δι' οὗ σφραγίζονται οἱ πιστεύοντες τῷ Θεῷ] post οὐρ. add. ed. pr. “Haec perperam repetuntur.” notans in marg. || Σίφαροι Lag. (quod def. Wend.): ψήφαροι **H**: ψηφαροὶ **χ**: ψηφαρὰ Words.: Ψίφαροι Ach. || 19 ἐνούμενοι] αἰνούμ- **χ**: “f. αἰρούμενοι” not. in marg. ed. pr.: “ἴσ. αἰρόμενοι” not. in marg. Comb.: “f. αἰρόμενοι vel αἰωρούμενοι vel ἀρτώμενοι” not. in marg. Gud.: ἠωρημένοι TanF.: αἰωρούμενα Words.: τεινόμενοι Wend. || ὡς om. **χ**: dubitat Wend. sive legendum an non: fort. delendum || τάξεις Ach.: -ξίς **Hχ** || 20 ἀναπανόμεναι Ach.: -μενοι **HE** et, ut vid., **V**: -μενων (*ων* mutatum ex *οι*) **R**

LX. 1 τοῦ διωγμοῦ καὶ τῆς θλίψεως Ach.: τῆς θλίψ. καὶ τοῦ διωγμ. **codd.**: τῆς θλίψ. τοῦ διωγμ. ed. pr. || γινομένης] ἐσομ- **χ**: ἐσωμ- **V** || ἐπὶ legi non potest apud **V** || 2 τὴν ἐκκλησίαν] τῆς ἐκκλησίας **E^{ac}** || 3 περιβεβλημένην] -μένη **V** || 4 στέφανος **H** ed. pr. ex *Aproc.* (l. c.): -νον **ψ** || ἀστέρων **HV** ed. pr. ex *Aproc.* (l. c.): ἄστρον **E**: ἄστρον **R** || 5 δώδεκα **H** ed. pr. ex *Aproc.* (l. c.): δεκαδύο **ψ** || βασανιζομένην] νίζο in ras. **E** || τοῦ om. **ψ**

κεῖν. Καὶ ὁ δράκων ἔσθηκεν ἐνώπιον τῆς γυναικὸς τῆς μελλούσης τεκεῖν, ἵνα, ὅταν τέκῃ, τὸ τέκνον αὐτῆς καταφάγῃ. Καὶ ἔτεκεν υἱὸν ἄρσενα, ὃς μέλλει ποιμαίνειν πάντα τὰ ἔθνη. Καὶ ἠρπάσθη τὸ τέκνον αὐτῆς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν θρόνον αὐτοῦ. Καὶ ἡ γυνὴ ἔφυγεν εἰς τὴν ἔρημον, ὅπου
10 ἐκεῖ ἔχει τόπον ἡτοιμασμένον ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, ἵνα ἐκεῖ ἐκτρέφωσιν αὐτὴν ἡμέρας χιλίας διακοσίας ἐξήκοντα.”

“Καὶ ὅτε εἶδεν ὁ δράκων, ἐδίωξε τὴν γυναῖκα ἣτις ἔτεκε τὸν ἄρσενα. Καὶ ἐδόθησαν τῇ γυναικὶ δύο πτέρυγες τοῦ ἀετοῦ τοῦ μεγάλου, ἵνα πέτηται εἰς τὴν ἔρημον, ὅπου τρέφεται ἐκεῖ καιρὸν καὶ καιροὺς καὶ ἡμῖς καιροῦ
15 ἀπὸ προσώπου τοῦ ὄφεως. Καὶ ἔβαλεν ὁ ὄφις ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ ὀπίσω τῆς γυναικὸς ὕδωρ ὡς ποταμόν, ἵνα αὐτὴν ποταμοφόρητον ποιήσῃ. Καὶ ἐβοήθησεν ἡ γῆ τῇ γυναικὶ καὶ ἡνοιξεν ἡ γῆ τὸ στόμα αὐτῆς καὶ κατέπιε τὸν ποταμόν, ὃν ἔβαλεν ὁ δράκων ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ. Καὶ ὠργίσθη ὁ δράκων ἐπὶ τῇ γυναικὶ καὶ ἀπῆλθε ποιῆσαι πόλεμον μετὰ τῶν λοιπῶν τοῦ
20 σπέρματος αὐτῆς τῶν τηρούντων τὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ καὶ ἐχόντων τὴν μαρτυρίαν Ἰησοῦ.”

LXI. Τὴν μὲν οὖν “γυναῖκα τὴν περιβεβλημένην τὸν ἥλιον” σαφέστατα τὴν ἐκκλησίαν ἐδήλωσεν ἐνδεδυμένην τὸν Λόγον τὸν πατρῶον ὑπὲρ ἥλιον λάμποντα. “Σελήνην” δὲ λέγων “ὑποκάτω τῶν ποδῶν αὐτῆς” <...>

LX. 12-21 *ib.* 12, 13-12, 17

6 post ἔσθηκεν usque τρέφεται (l. 14) vix legitur sive legi non potest **V**, quia illic corruptus est. || τεκεῖν] τίττειν **χ**: post τεκεῖν fort. textus exc. (i. e. citatio loci *Aproc.* 12, 3-12, 4) || 7 ὅταν] ὅτε **H** || ἄρσενα] ἄρῶρενα **R**: ἄρρενα (q secundum s. l.) **E** || 8 ποιμαίνειν]-μένειν **χ** || Καὶ om. **H** || ἠρπάσθη]-πάγη **χ** || 9 πρὸς] εἰς **χ** || 10 ἐκεῖ prius post τόπον transp. **χ** || τὸν ante τόπον add. **χ** || ἐκτρέφωσιν] τρέφ- **χ** || 11 χιλίας **H** ed. pr. ex *Aproc.* (l. c.): ἄας **χ**: χιλιάδας Comb. || 12 ὅτε] τότε **χ** || εἶδεν] ἰδὼν **χ** || ἄρσενα] ἄρῶρενα **R**: ἄρρενα **E** || 13 πέτηται **H** ed. pr. ex *Aproc.* (l. c.): πεταται, ut vid., **R** (πέταται legit Ach.), πετᾶται, ut vid., **E** (πέτηται legit Ach.) || 15 τοῦ prius om. **R** || ἔβαλεν **H** ed. pr. ex *Aproc.* (l. c.): ἔλαχεν **χ** (λ in ras. apud **E**) || ἐκ usque αὐτοῦ post γυναικὸς (l. 16) transp. ed. pr. || ἐκ usque δράκων (l. 19) uncis inclusit ed. pr.: in parenth. stat. Gal.: om. Lag.: rest. Ach. || αὐτοῦ] αὐτ- Fabr. || ὀπίσω usque αὐτοῦ (l. 18) om. **ψ**: suppl. ed. pr. ex *Aproc.* (l. c.): supplementum conf. **H** || 16 ὡς ποταμόν ed. pr. ex *Aproc.* (l. c.): πολὺ **H** || post ποταμόν interp. stat. ed. pr.: comma Comb. || αὐτὴν] ταύτην ed. pr. || 17 ἡ γῆ alterum om. ed. pr. || αὐτῆς] αὐτ- Fabr. || 18 αὐτοῦ] αὐτ- Fabr. || ὠργίσθη **H** ed. pr.: ὄργ- **χ** || 19 δράκων] ὄφις ed. pr. || λοιπῶν] ἀγίων **ψ**, quod damn. Mill. || 21 post μαρτυρίαν usque Λόγον (61, 8) vix legitur sive legi non potest **V**, quia illic corruptus est. || Ἰησοῦ] τοῦ Θεοῦ **H**

LXI. 1 *Ερμηνεία* in marg. **E** || 3 Singula vel pauca verba excidisse ex periodo (Σελήνην usque κεκοσμημένην) opinatur Overb. recte: post κεκοσμημένην (l. 4) lac. stat. Lag. (...) notans, quam post αὐτῆς

δόξη ἐπουρανίῳ ὡς σελήνην κεκοσμημένην. Τὸ δὲ λέγειν “ἐπάνω τῆς κεφα-
 5 λῆς αὐτῆς στέφανος ἀστέρων δώδεκα” δηλοῖ τοὺς δώδεκα ἀποστόλους, δι’
 ὧν καθίδρυνται ἡ ἐκκλησία. “Καὶ ἐν γαστρὶ ἔχουσα κράζει ὠδίνουσα καὶ βα-
 σανιζομένη <τοῦ> τεκεῖν,” ὅτι αἰεὶ οὐ παύεται ἡ ἐκκλησία γεννῶσα ἐκ καρ-
 δίας τὸν Λόγον καίτοι ἐν κόσμῳ ὑπὸ ἀπίστων διωκομένη. “Καὶ ἔτεκεν”, φη-
 σίν, “υἱὸν ἄρσενα, ὃς μέλλει ποιμαίνειν πάντα τὰ ἔθνη”, τὸν ἄρσενα καὶ τέ-
 10 λειον Χριστόν, παῖδα Θεοῦ, Θεὸν καὶ ἄνθρωπον καταγγελλόμενον <ὑπὸ
 τῶν προφητῶν>, ὃν αἰεὶ τίκτουσα ἡ ἐκκλησία διδάσκει πάντα τὰ ἔθνη.

Τὸ δὲ λέγειν “ἠρπάσθη τὸ τέκνον αὐτῆς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν
 θρόνον αὐτοῦ”, ὅτι ἐπουράνιος ἐστὶ βασιλεὺς καὶ οὐκ ἐπίγειος ὁ δι’ αὐτῆς
 αἰεὶ γεννώμενος, καθὼς καὶ Δαβὶδ προανεφώνει λέγων: “εἶπεν ὁ Κύριος τῷ
 15 Κυρίῳ μου· κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον
 τῶν ποδῶν σου.” “Καὶ εἶδεν”, φησίν, “ὁ δράκων καὶ ἐδῶξε τὴν γυναῖκα
 ἣτις ἔτεκε τὸν ἄρσενα. Καὶ ἐδόθησαν τῇ γυναικὶ δύο πτέρυγες τοῦ ἀετοῦ
 τοῦ μεγάλου, ἵνα πέτηται εἰς τὴν ἔρημον, ὅπου τρέφεται ἐκεῖ καιρὸν καὶ
 καιροὺς καὶ ἡμῖς καιροῦ ἀπὸ προσώπου τοῦ ὄφεως.”

20 Αὐταῖ εἰσιν “αἱ χίλιαι διακόσιαι ἐξήκοντα ἡμέραι”, “τὸ ἡμῖς τῆς
 ἐβδομάδος”, ἃς κρατήσῃ ὁ τύραννος διώκων τὴν ἐκκλησίαν φεύγουσαν
 “ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν” καὶ ἐν ἐρημίᾳ κρυβομένην ἐν τοῖς ὄρεσιν, ἔχουσαν
 μεθ’ ἐαυτῆς οὐδὲν ἕτερον, εἰ μὴ τὰς “δύο πτέρυγας τοῦ ἀετοῦ τοῦ μεγάλου”,

LXI. 4-5 *ib.* 12, 1 || 6-7 *ib.* 12, 2 || 7 cf. *Epistulam ad Diognetum* 11, 4 || 8-9 *Apoc.* 12, 5 || 12-13 *ib.* 12, 5 ||
 14-16 *Ps.* 109, 1 || 16-19 *Apoc.* 12, 13-12, 14 || 20 *ib.* 11, 3 || 20-21 *Dan.* 9, 27 || 22 *Mt.* 23, 34 || 23 *Apoc.* 12,
 14

transposui || 4 δόξη] -ξης **H** || ἐπουρανίῳ] -νίων **H** || ὡς om. **H** || Τὸ] τῷ ed. pr. fort. recte || ἐπάνω]
 ἐπὶ **χ** || 5 αὐτῆς om. Comb.: rest. Fabr. || δώδεκα **H** ed. pr. ex *Apoc.* (l. c.): δεκαδύο **χ** || δηλοῖ **HV** ed. pr.
 ex div.: δηλον **χ** || 7 τοῦ om. **codd.**: supplevi ex 60, 5 || αἰεὶ om. **ψ** || παύεται] παύσε- **R**: παύσε- sive παύε-
 , ut vid., **E** || 8 καίτοι] τὸν **χ** et, ut vid., **V** || ἐν usque διωκομένη] διωκόμενον ed. pr. || 8-9 φησίν om. **H** ||
 9 ἄρσενα prius et alterum] ἄρῶνα **R**: ἄρρενα **EV** || ποιμαίνειν **H** ed. pr.: -μένειν **ψ** || πάντα τὰ ἔθνη]
 εἶπαν τὰ ἔθνη, quod post Καὶ (l. 8) transp., **H** || 10 παῖδα] παρὰ **H** || καταγγελλόμενον] κατήγγειλε **H**:
 ὃν κατήγγειλε Ach. || 10-11 ὑπὸ τῶν προφητῶν om. **codd.**: οἱ προφητῶν suppl. Ach. ex **Sl**: emendavi || 11
 ὃν om. **χ** || τίκτουσα] κηρύττουσα **H** || ἡ om. Comb.: rest. Fabr. || 12 ἠρπάσθη] -πάγη **ψ** || 13
 ἐπουράνιος] Θεὸς οὐράνιος **H** || βασιλεὺς] post βα usque φησίν (l. 16) vix legitur sive legi non potest **V**,
 quia illic corruptus est. || 14 προανεφώνει] -φώνησεν **H** || 17 ἄρσενα] ἄρῶνα **R**: ἄρρενα **EV** || αἰ post
 γυναικὶ add. **ψ**, quod damn. Fent. || 18 πέτηται] πετάται **E**: πεταται, ut vid., **V** || τρέφεται] sic sive -φεται,
 ut vid., **E** || 20 διακόσιαι] -κοσίαις **H** || ἡμέραι om. **ψ** || 21 ὁ om. **χ** || 22 εἰς πόλιν om. **H** || κρυβομένην]
 κρυπτομ- **χ**: καὶ post κρυβ. add. Ach. || ἔχουσαν] -σα **V** || 23 τὰς om. **H**, quod def. Fent., sed τὰς sectio
 citationis non est, ut falso edidit Ach.

τουτέστι τὴν εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν πίστιν, ὃς ἐκτείνας τὰς ἀγίας χεῖρας ἐπὶ τῷ
 25 ξύλῳ ἥπλωσε δύο πτέρυγας, δεξιᾷ καὶ ἐνὼνύμῳ, προσκαλούμενος πάντας
 τοὺς εἰς αὐτὸν πιστεύοντας καὶ σκεπάζων ὡς ὄρνις νεοσσούς. Καὶ γὰρ διὰ
 Μαλαχίου φησί: “καὶ ὑμῖν τοῖς φοβουμένοις τὸ ὄνομά μου ἀνατελεῖ ἥλιος
 δικαιοσύνης καὶ ἡσυχίας ἐν ταῖς πτέρυξιν αὐτοῦ.”

LXII. Λέγει δὲ καὶ ὁ Κύριος: “Ὅταν ἴδῃτε τὸ βδέλνγμα τῆς ἐρημώ-
 σεως ἐστὼς ἐν τόπῳ ἁγίῳ – ὁ ἀναγινώσκων νοεῖτω – τότε οἱ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ
 φευγέτωσαν εἰς τὰ ὄρη, καὶ ὁ ἐπὶ τοῦ δώματος μὴ καταβάτω ἄραί τι ἐκ τῆς
 οἰκίας αὐτοῦ, καὶ ὁ ἐν τῷ ἀγρῷ μὴ ἐπιστρεψάτω εἰς τὰ ὀπίσω ἄραι τὸ
 5 ἱμάτιον αὐτοῦ. Οὐαὶ δὲ ταῖς ἐν γαστρὶ ἐχούσαις καὶ ταῖς θηλαζούσαις ἐν
 ἐκείναις ταῖς ἡμέραις. Ἔσται γὰρ τότε θλίψις μεγάλη, οἷα οὐκ ἐγένετο ἀπ’
 ἀρχῆς κόσμου <οὐδὲ μὴ γενήσεται>· καὶ εἰ μὴ ἐκολοβώθησαν αἱ ἡμέραι ἐ-
 κεῖναι, οὐκ ἂν ἐσώθη πᾶσα σάρξ.” Δανιὴλ δὲ λέγει: “καὶ δώσουσι βδέλνγμα
 ἐρημώσεως ἡμέρας χιλίας διακοσίας ἐνενήκοντα. Μακάριος ὁ ὑπομείνας
 10 καὶ φθάσας εἰς ἡμέρας χιλίας τριακοσίας τριάκοντα πέντε.”

LXIII. Ὁ δὲ μακάριος Παῦλος ὁ ἀπόστολος γράφων πρὸς Θεσσα-
 λονικεῖς φησιν: “Ἐρωτῶμεν δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, ὑπὲρ τῆς παρουσίας τοῦ
 Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ἡμῶν ἐπισυναγωγῆς ἐπ’ αὐτὸν εἰς τὸ μὴ
 ταχέως σαλευθῆναι ὑμᾶς ἀπὸ τοῦ νοὸς μηδὲ θροεῖσθαι, μήτε διὰ πνεύματος

LXI. 26 cf. *Mt.* 23, 37; *Lc.* 13, 34 || 27-28 *Mal.* 3, 20 || **LXII.** 1-8 *Mt.* 24, 15-24, 22; *Mc.* 13, 14-13, 20 || 8-10
Dan. 12, 11-12, 12 || **LXIII.** 1-21 2 *Thes.* 2, 1-2, 12

24 τὴν om. **ψ** || εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν] Ἰησοῦν Χριστὸν **V**: Ἰησοῦ Χριστοῦ **χ**, quod def. M. F. Bird & M. R.
 Whitenton (“The Faithfulness of Jesus Christ in Hippolytus’ *De Christo et Antichristo*: Overlooked Patristic
 Evidence in the Πίστις Χριστοῦ Debate”, *New Testament Studies* 55/4 (2009) 559-560) || ἐπὶ τῷ] ἐν ἁγίῳ **R**: ἐν
 ἁγίῳ **EV** || 25 singula vel pauca verba excidisse opinatur Overb. || δεξιᾷ καὶ ἐνὼνύμῳ] δεξιᾷ καὶ ἐνὼννημον **χ**:
 καὶ δεξιᾷ καὶ ἐνὼννημος **V**: post ἐνὼ usque αὐτοῦ (62, 4) vix legitur sive legi non potest **V**, quia illic corruptus et
 post πιστεύοντας (61, 26) usque νεοσσούς lacunosus est. || 26 καὶ prius om. **H** || 27 ὑμῖν] ἡμῖν **E**

LXII. 2 ἐστὼς (quod def. Fent.)] ἐστὸς **Ach.** || τόπῳ] τῷ **H** || ὁ usque νοεῖτω in parenth. stat. Lag. || 3 τοῦ om.
 Comb.: rest. **Ach.** || καταβάτω] -βαινέτω **χ** || 3-4 τι ἐκ τῆς οἰκίας et τὸ ἱμάτιον (l. 4-5) inv. transp. **ψ** || 4 αὐτοῦ] αὐτ-
 ed. pr. || τῷ om. ed. pr. || ἐπιστρεψάτω] ε s. l. (i. e. -ψέτω) **H** || 5 αὐτοῦ] αὐτ- ed. pr. || ἐν γαστρὶ] ἐγγαστρὶ **V** || 6
 οἷα] ὁποῖα **ψ** || οὐκ ἐγένετο] οὐ γέγονεν **ψ** || 7 οὐδὲ μὴ γενήσεται om. **codd.**: suppl. **Ach.** ex **SI**. || 8 Δανιὴλ usque
 ἐνενήκοντα (l. 9) om. **H** || 9 ἐνενήκοντα] ἐνενήκ- **R**, quod frequens apud codices est, sed numquam apud
 inscriptiones testatur (v. *LSJ*, s. v. ἐνενήκοντα) || Μακάριος] post Μακάρι usque ἔλθη (63, 6) vix legitur sive legi
 non potest **V**, quia illic corruptus est. || 10 τριακοσίας τριάκοντα] διακοσίας ἐνενήκοντα **E**: διακ. ἐνενήκοντα **R**

LXIII. 1 Παῦλος ὁ ἀπόστολος] ἀπ. Παῦλ. **H**: Παῦλ. ἀπ., ut vid., **V** || 2 ὑπὲρ **H** ed. pr. ex 2 *Thes.* (l. c.):
 ὑπὸ **χ** || 3 ἡμῶν alterum] ὑμῖν **H** || αὐτὸν] -τῆς **χ** || μὴ **H** ed. pr. ex 2 *Thes.* (l. c.): om. **χ** || 4 μηδὲ] μήτε **χ**: μήτε
 sive μήτις, ut vid., **V** || μήτε διὰ πνεύματος] ἐν μηδενὶ πνεύματι **H**

5 μήτε διὰ λόγον μήτε δι' ἐπιστολῆς ὡς δι' ἡμῶν, ὡς ὅτι ἐνέστηκεν ἡ ἡμέρα
τοῦ Κυρίου. Μή τις ὑμᾶς ἐξαπατήσῃ κατὰ μηδένα τρόπον, ὅτι ἐὰν μὴ ἔλθῃ
ἡ ἀποστασία πρῶτον καὶ ἀποκαλυφθῇ ὁ ἄνθρωπος τῆς ἁμαρτίας, ὁ υἱὸς τῆς
ἀπωλείας, ὁ ἀντικείμενος καὶ ὑπεραιρόμενος ἐπὶ πάντα λεγόμενον Θεὸν ἢ
σέβασμα, ὥστε αὐτὸν εἰς τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ καθίσαι ἀποδεικνύντα ἑαυ-
10 τὸν ὡς ὅτι ἐστὶ Θεός.

Οὐ μνημονεύετε ὅτι ἔτι ἐμοῦ ὄντος πρὸς ὑμᾶς ταῦτα ἔλεγον ὑμῖν;
Καὶ νῦν τὸ κατέχον οἶδατε εἰς τὸ ἀποκαλυφθῆναι αὐτὸν τῷ ἑαυτοῦ καιρῷ.
Τὸ γὰρ μυστήριον ἤδη ἐνεργεῖται τῆς ἀνομίας· μόνον ὁ κατέχων ἄρτι, ἕως
ἐκ μέσου γένηται. Καὶ τότε ἀποκαλυφθήσεται ὁ ἄνομος, ὃν ὁ Κύριος Ἰησοῦς
15 ἀνελεῖ τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ καὶ καταργήσῃ τῇ ἐπιφανείᾳ τῆς
παρουσίας αὐτοῦ, οὗ ἐστὶν ἡ παρουσία κατ' ἐνέργειαν τοῦ Σατανᾶ ἐν πάσῃ
δυνάμει καὶ σημείοις καὶ τέρασι ψεύδους καὶ ἐν πάσῃ ἀπάτῃ ἀδικίας τοῖς
ἀπολλυμένοις, ἀνθ' ὧν τὴν ἀγάπην τῆς ἀληθείας οὐκ ἐδέξαντο εἰς τὸ
σωθῆναι <αὐτούς>. [Καὶ] διὰ τοῦτο πέμπει αὐτοῖς ὁ Θεὸς ἐνέργειαν πλάνης
20 εἰς τὸ πιστεῦσαι [αὐτοὺς] τῷ ψεύδει, ἵνα κριθῶσι πάντες οἱ μὴ πιστεύσαντες
τῇ ἀληθείᾳ, ἀλλ' εὐδοκήσαντες τῇ ἀδικίᾳ." Ἡσαΐας δὲ λέγει: "ἄρθήτω ὁ
ἀσεβής, ἵνα μὴ ἴδῃ τὴν δόξαν Κυρίου."

LXIV. Τούτων οὖν ἐσομένων, ἀγαπητέ, καὶ τῆς μιᾶς ἑβδομάδος εἰς
δύο μερισθείσης καὶ τοῦ "βδελύγματος τῆς ἐρημώσεως" τότε ἀναφανέντος

LXIII. 21-22 *Is.* 26, 10 || **LXIV.** 2 *Dan.* 9, 27; *Mt.* 24, 15; *Mc.* 13, 14

5 ἐπιστολῆς] -λῶν **RV** || ἐνέστηκεν **H** ed. pr. ex 2 *Thes.* (l. c.): ἐνεστιν **ψ** || 6 ἐξαπατήσῃ] -σει **V** || 8
ὑπεραιρόμενος] ἐπαιρόμ- **χ**, quod def. Fent. || 9 αὐτὸν] ἐαντ- **R** || 10 ὡς om. Comb.: rest. Lag. || ras.
duarum litterarum post ὅτι **E** || 11 Οὐ om. **H** || μνημονεύετε] -ται **V** || ἔτι om. **H** || ἐμοῦ ὄντος] ὦν **ψ** ||
ὑμᾶς] ὑ s. l. **E** || ἔλεγον] ἐλέγετο **H** || post ὑμῖν sign. inter. stat. ed. pr.: punx. Ach. || 12 κατέχον] -χων
H || ἀποκαλυφθῆναι] post ἀποκα usque πλάνης (l. 19) vix legitur sive legi non potest **V**, quia illic
corruptus est. || 13 post ἀνομίας comma stat. ed. pr.: interp. Gal. || κατέχει post κατέχων add. **H** ||
ἕως ante ἄρτι add. **χ** || 15 ἀνελεῖ] ἀναιρεῖ **H** || αὐτοῦ] αὐτ- ed. pr. || καταργήσῃ] -ση **E** || 16 αὐτοῦ]
αὐτ- ed. pr. || οὗ i. e. Antichristi || αὐτοῦ post παρουσία add. **H** || κατ'] κατὰ **H** || 17 τῆς ante ἀδικίας
add. ed. pr. || ἐν ante τοῖς add. **ψ** || 18 εἰς usque αὐτούς (l. 19) om. **ψ** || αὐτούς om. **H**; suppl. Ach. ex **Sl**.
|| Καὶ om. Fent.: delevi || πέμπει] πέμψει **ψ** || 20 τὸ] τῷ **V** || αὐτοὺς **H** ed. pr. ex *Is.* (l. c.): -τοῖς **RV**: -
τῆς **E**; om. Fent.: delevi || τῷ ψεύδει] τὸ ψεύδος **R**: τὸ ψεύδει **E** || πιστεύσαντες] πιστεύοντ- **H** || 21
αὐτοῦ post ἀληθεία add. **H** || ἐν ante τῇ alterum add. **H** || δὲ **H** ed. pr. ex div.: om. **ψ**

LXIV. 1 inc. **DeCons.** (36, 1-36, 13) || ὡς προείπομεν post οὖν add. **DeCons.** fort. recte || 2 δύο]
δύω ed. pr.: dubitat quid legerit apud **E** Ach., sed δύο facile legitur. || 2 post ἀναφανέντος usque Υἱοῦ (l.
12) vix legitur sive legi non potest **V**, quia illic corruptus est.

καὶ τῶν δύο προφητῶν καὶ προδρόμων τοῦ Κυρίου τὸν ἴδιον δρόμον τελειωσάντων καὶ τοῦ σύμπαντος κόσμου εἰς συντέλειαν λοιπὸν ἐρχομένον τί
5 περιλείπεται, ἀλλ' ἢ ἡ ἐπιφάνεια τοῦ Κυρίου ἡμῶν καὶ Σωτῆρος Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ἀπ' οὐρανῶν, “εἰς ὃν ἠλπίκαμεν”; Ὅς ἐπάξει τὴν ἐκπύρωσιν καὶ τὴν δικαιοκρισίαν πᾶσι τοῖς ἀπειθήσασιν αὐτῷ.

Λέγει γὰρ ὁ Κύριος: “ἀρχομένων δὲ τούτων γίνεσθαι ἀνακύψατε καὶ ἐπάρατε τὰς κεφαλὰς ὑμῶν, ὅτι ἤγγικεν ἡ ἀπολύτρωσις ὑμῶν.” Καὶ
10 “θριξ ἐκ τῆς κεφαλῆς ὑμῶν οὐ μὴ ἀπολεῖται.” “Ὡσπερ γὰρ ἡ ἀστραπὴ ἐγείρεται ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ φαίνει μέχρι δυσμῶν, οὕτως ἔσται ἡ παρουσία τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.” “Ὅπου ἂν ᾖ τὸ πτώμα, ἐκεῖ συναχθήσονται καὶ οἱ ἀετοί.” Πτώμα δὲ γεγένηται ἐν παραδείσῳ· ἐκεῖ γὰρ ὁ Ἀδὰμ ἀπατηθεὶς πέπτωκεν. Ὡς καὶ πάλιν λέγει: “τότε ἀποστελεῖ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ καὶ ἐπισυνάξει τοὺς ἐκλεκτοὺς αὐτοῦ ἀπὸ τῶν τεσσάρων
15 ἀνέμων τοῦ οὐρανοῦ.”

Καὶ Δαβὶδ προμηνύων τὴν κρίσιν καὶ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ Κυρίου φησὶν: “ἀπὸ ἄκρου τοῦ οὐρανοῦ ἡ ἔξοδος αὐτοῦ, καὶ τὸ κατάντημα αὐτοῦ ἕως ἄκρου τοῦ οὐρανοῦ· καὶ οὐκ ἔστιν ὃς ἀποκρυβήσεται τὴν θέρμην
20 αὐτοῦ.” Θέρμην δὲ λέγει τὴν ἐκπύρωσιν. Λέγει δὲ Ἡσαΐας οὕτως: “βάδιζε λαός μου, εἴσελθε εἰς τὰ ταμεῖά σου, ἀπόκλεισον τὴν θύραν σου, ἀποκρύ-

LXIV. 3-4 cf. *Apos.* 11, 3; *Act.* 20, 24; 2 *Tim.* 4, 7 || 5-6 cf. 2 *Tim.* 1, 10 || 6 2 *Cor.* 1, 10 || 8-9 *Lc.* 21, 28 || 10 *Act.* 27, 34 || 10-12 *Mt.* 24, 27; cf. *Lc.* 17, 24 || 12 *Mt.* 24, 28; cf. *Lc.* 17, 37 || 13-14 cf. *Gen.* 3, 6 || 14-16 *Mt.* 24, 31 || 18-20 *Ps.* 18, 7 || 20-22 *Is.* 26, 20

3 δύο usque καὶ alterum om. **DeCons.** || 3-4 τὸν ἴδιον δρόμον τελειωσάντων Ach.: τὸν ἴδ. δρ. τελειώσαντος **H**: τελειωσάντων τὸν ἴδ. δρ. **χ**: τὸν ἴδ. δρ. τελειωσάντων **DeCons.** || 4 ἐρχομένου] ἀρχ-**χ** || 5 ἢ om. **H** Comb. (rest. Fabr.) || ἡμῶν post Σωτῆρος transp. **χ** || καὶ Σωτῆρος om. **DeCons.** || 6 τοῦ Υἱοῦ om. **χ** || ἠλπίκαμεν] ἠλπίσαμε- **DeCons.** || ἐπάξει] ἐξάξει- **DeCons.** || 8 ἀρχομένων usque ἀπολεῖται (l. 10) om. **DeCons.** || δὲ] λοιπὸν **χ** || γίνεσθαι] γενέσθ- Comb. || 9 ὑμῶν prius] ἡμ- **E** || ἤγγικεν] ἤγγισεν **χ** || 10 ἐκ] ἀπὸ **H** || τῆς κεφαλῆς] τῶν κεφαλῶν Comb. || ἀπολεῖται] ἀπόλλυται **χ** (l. alterum s. l. **E**): ἀπόληται Ach. || Ὡσπερ] Ὅν τρόπον **DeCons.** || 10-11 ἐγείρεται] ἐξέρχεται- **DeCons.** || 11 καὶ usque δυσμῶν om. **V** || φαίνει] -νεται **χ** || μέχρι] ἄχρι **χ** || καὶ ante ἡ add. **χ** **DeCons.** || 12 ἂν] γὰρ ἐὰν **DeCons.** || καὶ om. **H**, sed lectionem def. Wend. || 12-13 post ἀετοὶ dec. **DeCons.** (l. c.) || 13 γεγένηται] γεγέννη- **V^{ac}** || ὁ om. **χ** || ἀπατηθεὶς om. **χ** || 13-14 πέπτωκεν om. **H** || 14 Ὡς] Ὅς **χ** || 15 αὐτοῦ prius] αὐτ- Gal. || αὐτοῦ alterum] αὐτ- Comb. || ἀπὸ] ἐκ **ψ** || 16 post οὐρανοῦ usque ἀναστάσεως (65, 1) vix legitur sive legi non potest **V**, quia illic corruptus est. || 17 Καὶ om. **H** || 18 ἀπὸ] ἀπ' **χ** || καὶ usque αὐτοῦ alterum om. Comb.: rest. Fabr. || 19 ἄκρου τοῦ οὐρανοῦ] τοῦ ἄκρου αὐτοῦ **H** || τὴν θέρμην] τῆς θέρμης **χ** || 20 λέγει prius om. **H** || Λέγει δὲ Ἡσαΐας] Ἡσ. δὲ **χ** fort. recte || 21 τὰ ταμεῖά Ach.: τὰ ταμία **H**: τὸ ταμεῖον **χ** || {καὶ} post σου prius add. **H** || ἀπόκλεισον usque σου alterum om. **χ**: suppl. ed. pr. ex

βηθι μικρὸν ὅσον, ἕως ἂν παρέλθῃ ἡ ὁργὴ Κυρίου.” Παῦλος δὲ ὁμοίως: “ἀποκαλύπτεται γὰρ ὁργὴ Θεοῦ ἀπ’ οὐρανοῦ ἐπὶ πᾶσαν ἀσέβειαν καὶ ἀνομίαν τῶν ἀνθρώπων τῶν τὴν ἀλήθειαν τοῦ Θεοῦ ἐν ἀδικίᾳ κατεχόντων.”

LXV. *Περὶ μὲν οὖν τῆς ἀναστάσεως καὶ τῆς βασιλείας τῶν ἁγίων λέγει Δανιήλ: “καὶ πολλοὶ τῶν <καθευδόντων> ἐν γῆς χώματι ἀναστήσονται, οὗτοι εἰς ζωὴν αἰώνιον καὶ οὗτοι εἰς ὀνειδισμόν καὶ εἰς αἰσχύνην αἰώνιον.”* Ἡσαΐας δὲ λέγει: “ἀναστήσονται οἱ νεκροὶ καὶ ἐγερθήσονται οἱ ἐν
5 τοῖς μνημείοις, ὅτι ἡ δρόσος ἡ παρὰ σοῦ ἵαμα αὐτοῖς ἐστίν.” Ὁ δὲ Κύριος λέγει: “πολλοὶ ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ἀκούσονται τῆς φωνῆς τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ οἱ ἀκούσαντες ζήσονται.”

Ὁ δὲ προφήτης λέγει: “ἔγειρε ὁ καθεύδων καὶ ἐξεγέρθητι ἐκ τῶν νεκρῶν καὶ ἐπιφάνει σοι ὁ Χριστός.” Ἰωάννης δὲ λέγει: “μακάριος καὶ ἅγιος
10 ὁ ἔχων μέρος ἐν τῇ ἀναστάσει τῇ πρώτῃ· ἐπὶ τούτων ὁ δεύτερος θάνατος οὐκ ἔχει ἐξουσίαν.” “Ὁ γὰρ δεύτερος θάνατός ἐστιν ἡ λίμνη τοῦ πυρὸς τοῦ καιομένου.” Καὶ πάλιν ὁ Κύριος λέγει: “τότε οἱ δίκαιοι λάμπουσιν, ὥς ὁ ἥλιος” φαίνει ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ. Καὶ τοῖς ἁγίοις ἐρεῖ: “δεῦτε οἱ εὐλογημένοι τοῦ Πατρὸς μου, κληρονομήσατε τὴν ἡτομασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ
15 καταβολῆς κόσμου.”

Πρὸς δὲ τοὺς ἀνόμους τί φησιν; “Υπάγετε ἀπ’ ἐμοῦ οἱ κατηραμένοι

LXIV. 23-24 *Rom.* 1, 18 || **LXV.** 2-4 *Dan.* 12, 2 || 4-5 *Is.* 26, 19 || 6-7 *Joh.* 5, 25 || 8-9 *Eph.* 5, 14 || 9-11 *Apoc.* 20, 6 || 11-12 *ib.* 20, 14 || 12-13 *Mt.* 13, 43 || 13-15 *ib.* 25, 34 || 16-18 *ib.* 25, 41

Is. (l. c.): supplementum conf. **H** || 22 ὅσον iter. **E** || τοῦ ante Κυρίου add. **H** || 23 τοῦ ante Θεοῦ add. **H** || 24 τῶν prius om. **χ**

LXV. 1 inc. **DeCons.** (36, 13-36, 18) || μὲν οὖν] γὰρ **DeCons.** || τῶν ἀπανταχῇ post ἀναστάσεως add. **DeCons.** fort. recte || βασιλείας] Overb. magnopere miratur Hippolytum locum de regno millenario (*Apoc.* 20, 1 sqq.) non plenius citasse et lacunam suspicatur: fort. textus exc. || 2 καθευδόντων om. **codd.**: suppl. ed. pr. ex *Dan.* (l. c.) || γῆς χώματι ed. pr. ex *Dan.* (l. c.): γῆ (γῆ **R**) χώματος **codd.** || 3 καὶ prius usque αἰώνιον (l. 3-4) om. **ψ**: suppl. Comb. ex *Dan.* (l. c.) εἰς tertium omittens: uncis inclusit locum Fabr.: om. Lag.: supplementum conf. **H** || 4 δὲ om. **ψ** || 5 καὶ ἐγερθήσονται οἱ ἐν τῇ γῇ καὶ post μνημείοις add. Ach. ex **SI**. || ὅτι usque ἐστίν om. **DeCons.** || ἐστίν **V** ed. pr. ex *Is.* (l. c.): ἔσται **H**: ἔστω **χ** || δὲ om. **χ** || ἡμῶν post Κύριος add. **DeCons.** || 6 ἀκούσονται] -σωσιν **H** || 7 ἀνθρώπων (quod def. Fent.)] θεοῦ **ψ DeCons.** || post ἀκούσαντες usque ὑμῖν (l. 14) vix legitur sive legi non potest **V**, quia illic corruptus est. || post ζήσονται dec. **DeCons.** (l. c.) || 8 ἔγειρε (v. Blass-Debr., § 461)] -ραι ed. pr. || 9 ὁ ante Ἰωάννης add. **E** || 10 τούτων Ach. ex *Apoc.* (l. c.): τοῦτον **Hχ** || 12 πάλιν om. Comb.: rest. Fabr. || λάμπουσιν] ἐκλάμπουσιν- **χ**: λάμψουσιν- **H** (quod def. Fent.) || 13 αὐτοῦ] αὐτ- ed. pr. || 14 τοῦ Πατρὸς μου om. **H** || ἀπὸ] πρὸ **H** || 16 τί om. **H** || Υπάγετε (quod def. Fent.)] πορεύεσθε **H**: ὑπάγεται **V** || οἱ om. **H**

εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον, ὃ ἡτοίμασεν ὁ Πατήρ μου τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέ-
λοις αὐτοῦ.” Ἰωάννης δὲ λέγει: “ἔξω οἱ κύνες καὶ οἱ φαρμακοὶ καὶ οἱ πόρνοι
καὶ οἱ φονεῖς καὶ οἱ εἰδωλολάτραι καὶ πᾶς φιλῶν καὶ ποιῶν ψεῦδος,” ὅτι τὸ
20 μέρος ὑμῶν ἐστὶν εἰς τὴν γέενναν τοῦ πυρός. Ὁμοίως δὲ καὶ Ἡσαΐας φησί:
“καὶ ἐξελεύσονται καὶ ὄψονται τὰ κῶλα <τῶν ἀνθρώπων> τῶν παραβεβη-
κότων ἐν ἐμοί· ὅτι ὁ σκώληξ αὐτῶν οὐ τελευτήσει καὶ τὸ πῦρ αὐτῶν οὐ σβε-
σθήσεται καὶ ἔσονται εἰς ὄρασιν πάση σαρκί.”

LXVI. Παῦλος δὲ ὁ ἀπόστολος περὶ τῆς ἀναστάσεως τῶν δικαίων
πρὸς Θεσσαλονικεῖς γράφων φησὶν: “οὐ θέλομεν δὲ ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί,
περὶ τῶν κοιμημένων, ἵνα μὴ λυπῆσθε ὥς καὶ οἱ λοιποὶ οἱ μὴ ἔχοντες
ἐλπίδα. Εἰ γὰρ πιστεύομεν ὅτι Ἰησοῦς ἀπέθανε καὶ ἀνέστη, οὕτως καὶ ὁ
5 Θεὸς τοὺς κοιμηθέντας διὰ τοῦ Ἰησοῦ ἄξει σὺν αὐτῷ.

Τοῦτο γὰρ ὑμῖν λέγομεν ἐν λόγῳ Κυρίου, ὅτι ἡμεῖς οἱ ζῶντες, οἱ
περιλειπόμενοι, εἰς τὴν παρουσίαν τοῦ Κυρίου οὐ μὴ φθάσωμεν τοῦς
κοιμηθέντας, ὅτι αὐτὸς ὁ Κύριος ἐν κελεύσματι, ἐν φωνῇ <ἀρχαγγέλου> καὶ
ἐν σάλπιγγι Θεοῦ καταβήσεται ἀπ’ οὐρανοῦ καὶ οἱ νεκροὶ ἐν Χριστῷ
10 ἀναστήσονται πρῶτοι, ἔπειτα ἡμεῖς οἱ ζῶντες, οἱ περιλειπόμενοι, ἅμα σὺν
αὐτοῖς ἀρπαγησόμεθα ἐν νεφέλαις εἰς ὑπάντησιν τῷ Χριστῷ εἰς ἀέρα· καὶ
οὕτω πάντοτε σὺν Κυρίῳ ἐσόμεθα.”

LXVII. Ταῦτά σοι διὰ βραχείων ἐξ ἀγάπης τῆς πρὸς τὸν Κύριον
ἀρυσάμενος ἐξ Ἀγίων Γραφῶν ὡς εὐόδμων καὶ πλέξας στέφανον ἐπουρά-

LXV. 18-19 *Aroc.* 22, 15 || 20 cf. *Aroc.* 21, 8 || 21-23 *Is.* 66, 24 || **LXVI.** 2-11 *I Thes.* 4, 13-4, 17 || **LXVII.**
2 cf. Hieron. *De vir. Ill.* praefatio, 14-16

17 ὃ usque μου] τὸ ἡτοίμασμένον **χ** || μου om. **V** || 18 ὃ ἡτοίμασεν ὁ πατήρ μου post αὐτοῦ add. **χ** || καὶ
οἱ πόρνοι om. **H** || οἱ tertium om. **R** || 19 οἱ prius om. **R** || φιλῶν et ποιῶν inv. transp. **ψ** || 20 post
ὑμῶν usque τοὺς (66, 5) vix legitur sive legi non potest **V**, quia illic corruptus est. || 21 καὶ prius om. **H**
|| τῶν ἀνθρώπων om. **Hχ**: suppl. Ach. ex **Sl**. || 22 ὅτι] καὶ **χ**

LXVI. 1 τῆς om. **χ** || 2 δὲ om. **χ** || ἀδελφοί om. **χ** || 3 λυπῆσθε] -πεῖσθε **H** || 5 αὐτῷ] αὐτῷ ed. pr. ||
6 Τοῦτο] τοῦτο **V** || 7 φθάσωμεν **HV** ed. pr. ex *I Thes.* (l. c.): -σομεν **χ** || 8 ἀρχαγγέλου om. **codd.**: suppl.
Ach. ex **Sl**. || 9 ἐν prius om. **χ** || 10 πρῶτοι] -τον **χ** || ἔπειτα] post ἔπει usque προσδεχόμενος (67, 5) vix
legitur sive legi non potest **V**, quia illic corruptus est. || ἡμεῖς] ὑμ- **H** || εἰς τὴν παρουσίαν τοῦ κυρίου post
περιλειπόμενοι add. **χ** (cf. l. 7) || 11 ἐν νεφέλαις om. Comb.: rest. Fabr. || ὑπάντησιν] ἀπάντ- **χ** || τῷ
Χριστῷ] τοῦ κυρίου **χ**

LXVII. 1 διὰ usque Κύριον] παρέστησα διὰ βραχείων ed. pr: παρέστησα διὰ βραχείων, [ἀπὸ τῶν ἁγίων
γραφῶν] Lag. || ἐξ usque Κύριον om. **χ** || 2 ἀρυσάμενος **H** ed. pr.: ἀρυσ- **E**: ἀρῶν-, quod post βραχείων
(l. 1) transp., **R** || ἐξ usque ἀδελφῆ (l. 3) om. **χ**

νιον προσφέρω σοί, ἀγαπητέ μου ἀδελφὲ Θεόφιλε, ὅπως φυλάσσω μετὰ
πίστεως τὰ γεγραμμένα καὶ προβλέπων τὰ ἐσόμενα ἀπρόσκοπον ἐαυτὸν καὶ
5 Θεῷ καὶ ἀνθρώποις φυλάξης, “προσδεχόμενος τὴν μακαρίαν ἐλπίδα καὶ
ἐπιφάνειαν τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν”, ἐν ᾗ ἀναστήσας τοὺς ἁγίους ἅμα
σὺν αὐτοῖς εὐφρανθήσεται δοξάζων Πατέρα, ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας.
Ἀμήν.

LXVII. 4-5 cf. *Phil.* 1-10 || 5-6 *Tit.* 2, 13

3 σοί om. **H** || 3-4 μετὰ πίστεως om. **H** || 6 Θεοῦ usque ἡμῶν] σωτῆρος ἡμ. **Θ.** **HV** || ἅμα] ὑμᾶς **χ:** ἡμᾶς
V: ἡμῶν ed. pr. || 7 ᾧ] αὐτῷ **R:** αὐτῷ **EV:** αὐτῷ γὰρ Wend. || αἰῶνας] ἀτελευτήτους αἰῶνας τῶν αἰώνων
χ: ἀπεράντους αἰῶνας τῶν αἰώνων Wend. || 8 Ἀμήν iter. **E:** Τέλος post Ἀμ. add. ed. pr.

2.4.3 Νεοελληνική απόδοση

Νεοελληνική απόδοση⁵³⁷

Του αγίου Πατέρα μας
 Ιππολύτου, Επισκόπου Ρώμης
Πραγματεία για τον Χριστό και τον Αντίχριστο
βασισμένη στις Άγιες Γραφές

⁵³⁷ Η παρούσα νεοελληνική απόδοση προέρχεται από τη μεταπτυχιακή διατριβή μας (ό. π., σσ. 93-139) με τις απαραίτητες διορθώσεις, προσθήκες και τροποποιήσεις που επιβάλλονται από τη νέα μορφή του κειμένου. Οι μεταφραστικές αρχές που ακολουθούνται επηρεάζονται ως ένα βαθμό από την ερμηνεία του κειμένου, η οποία άλλωστε αποτελεί προϋπόθεση της μεταφραστικής διαδικασίας (Α. Κόλτσιου-Νικήτα, *Μεταφραστικά Ζητήματα στην Ελληνόφωνη και Λατινόφωνη Χριστιανική Γραμματεία*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 97). Στην απόδοσή μας έχει καταβληθεί προσπάθεια να αποδώσουμε τη μορφή και το περιεχόμενο (τη λέξη και την έννοια) του κειμένου με τη μέγιστη δυνατή πληρότητα, κάτι το οποίο αποτελεί το τελικό ζητούμενο κάθε μεταφραστικής διαδικασίας (ό. π., σ. 98). Υπό αυτό το πρίσμα παραμένουμε, όσο είναι εφικτό, πιστοί στο νόημα του κειμένου, αποφεύγοντας την “κατά λέξη μετάφραση”, γιατί ένα τέτοιο εγχείρημα δεν μπορεί να συνεισφέρει στην ορθή απόδοση του νοήματος (G. Mounin, *Les Belles infidèles*, Paris 1955, ελλην. μετ. Διαπανεπιστημιακό Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αθηνών Μετάφραση – Μεταφρασεολογία, Αθήνα 2002, σ. 63). Σύμφωνα με όλα τα παραπάνω άλλοτε χρησιμοποιούμε περιφράσεις, άλλοτε εννοούμε εντός παρενθέσεων φράσεις που είναι απαραίτητες για την ορθή κατανόηση του κειμένου, ενώ αρκετές φορές προβαίνουμε σε απαραίτητες αλλαγές στη σύνταξη, καθώς ο μακροπερίοδος λόγος του συγγραφέα δεν μπορεί να αποδοθεί ομαλά στη νέα ελληνική. Στα χωρία της ΠΔ που παραθέτει ο Ιππόλυτος λαμβάνεται υπόψη η απόδοση των Β. Τσάκωνα, Μ. Κωνσταντίνου, Α. Χιωτέλλη κ. ά., *Η Παλαιά Διαθήκη* (μετάφραση από τα πρωτότυπα κείμενα), Αθήνα 1997, ενώ στα χωρία της ΚΔ η απόδοση του Ι. Θ. Κολιτσάρα, *Η Καινή Διαθήκη* (κείμενον – έρμηνευτική απόδοσις), Αθήναι ¹⁵1990. Σε ορισμένα σημεία του κειμένου, όπου κρίνεται απαραίτητο, θα γίνεται αναφορά στη λατινική μετάφραση του F. Combefis (ό. π., σσ. 26-50).

I. Καθώς επιθυμούσες, αγαπημένε αδερφέ μου Θεόφιλε, να γνωρίσεις με ακρίβεια τα ζητήματα που έθεσες σε μας, θεώρησα εύλογο, αντλώντας αφειδώς υλικό από τις ίδιες τις ιερές Γραφές σαν από άγια πηγή, να παρουσιάσω μπροστά στα μάτια σου τα ζητούμενα. Σκοπός μου είναι όχι μόνο να ευχαριστηθείς, αφού τα εναποθέσεις μέσα σου με την ακοή, αλλά, αφού ερευνήσεις με δύναμη αυτά τα πράγματα, να μπορέσεις να δοξάσεις τον Θεό για όλα. Τούτο βέβαια ας είναι το ακίνδυνο εφόδιο που σου προσφέρουμε για την παρούσα ζωή, ώστε, εξάγοντας από έτοιμα λόγια νοήματα περίπλοκα και δύσκολα καταληπτά για πολλούς ανθρώπους, από τη μια να εμφυτεύσεις τα νοήματα αυτά πλατιά μέσα στην καρδιά σου σαν σε πλούσια και καθαρή γη και από την άλλη χρησιμοποιώντας τα να αποστομώσεις αυτούς που αντιτίθενται και αντιλέγουν στο σωτήριο λόγο.

Φοβούμαι όμως μήπως αυτά περιπέσουν σε άπιστες και βλάσφημες γλώσσες· γιατί ο κίνδυνος δεν είναι συνηθισμένος. Να μεταδώσεις αυτά σε ευλαβείς και πιστούς ανθρώπους που θέλουν να ζουν “άγια και δίκαια” με φόβο (Θεού). Διότι δεν ήταν άστοχη η συμβουλή του ευλογημένου απόστολου που συμβούλευε τον Τιμόθεο γράφοντας: “Τιμόθεε, φύλαξε την παρακαταθήκη αποφεύγοντας τις ανίερους ματαιολογίες και τις αντιλογίες της πλάνης που φέρει ψευδώς το όνομα της γνώσεως, την οποία ασκώντας κάποιοι ως επάγγελμα αστόχησαν στην πίστη”· και πάλι (λέει): “εσύ λοιπόν, παιδί μου, να δυναμώνεις με τη χάρη που βρίσκεται στον Ιησού Χριστό, και όσα άκουσες από εμένα μέσω πολλών μαρτύρων, αυτά να εμπιστευθείς σε πιστούς ανθρώπους, οι οποίοι θα είναι ικανοί να διδάξουν και άλλους”.

Εάν λοιπόν ο ευλογημένος απόστολος παρέδιδε με προσοχή αυτά που δεν ήταν ευκολονόητα σε όλους, προβλέποντας μέσω του Πνεύματος ότι “δεν ανήκει σε όλους η πίστη”, πόσο περισσότερο θα κινδυνεύσουμε εμείς, αν απλά και τυχαία μεταδώσουμε τα λόγια του Θεού σε βέβηλους και ανάξιους άνδρες;

II. Διότι βέβαια οι ευλογημένοι προφήτες έγιναν τα μάτια μας, προβλέποντας μέσω της πίστης τα μυστήρια του Λόγου, τα οποία πρόσφεραν ως υπηρεσία και στις μεταγενέστερες γενιές, όχι μόνο μιλώντας για τα περασμένα, αλλά αφηγούμενοι και τα παρόντα και τα μέλλοντα, για να μην αποδειχθεί ο προφήτης μόνο στην εποχή του <προφήτης>, αλλά και προλέγοντας τα μέλλοντα σε όλες τις γενιές να αποδειχθεί ότι είναι προφήτης και γι’ αυτές. Όλοι αυτοί βέβαια εφοδιασμένοι με Πνεύμα προφητικό και τιμημένοι άξια από τον ίδιο τον Λόγο <...>

έχοντας, όπως ακριβώς τα όργανα, ενωμένο με αυτούς τον Λόγο σαν πλήκτρο, μέσω του οποίου κινούμενοι αφηγούνται αυτά ακριβώς που ήθελε ο Θεός.

Γιατί οι προφήτες δεν μιλούσαν με τη δική τους δύναμη – μην πλανάσαι – ούτε κήρυσσαν αυτά ακριβώς που οι ίδιοι ήθελαν, αλλά, πρώτα στοχάζονταν ορθά μέσω του Λόγου, έπειτα μέσω οραμάτων διδάσκονταν σωστά εκ των προτέρων τα μέλλοντα και έτσι στη συνέχεια αναλάμβαναν την αποστολή και έλεγαν αυτά ακριβώς που είχαν αποκαλυφθεί από τον Θεό μόνο σε αυτούς. Γιατί για ποιον λόγο ο προφήτης θα αποκαλεσθεί προφήτης, αν όχι επειδή μέσω του Πνεύματος προέβλεπε τα μέλλοντα; Δηλαδή αν ο προφήτης έλεγε κάτι σχετικά με ένα πράγμα που είχε συμβεί, δεν θα ήταν προφήτης, καθώς θα έλεγε αυτά ακριβώς που όλοι είχαν παρατηρήσει με τα μάτια τους, αλλά διηγούμενος λεπτομερώς τα μέλλοντα, δίκαια θα αποδεικνυόταν προφήτης. Γι' αυτό και εύλογα οι προφήτες εξ αρχής αποκαλούνταν “αυτοί που βλέπουν”.

Ως εκ τούτου, και εμείς, αφού έχουμε μαθητεύσει επαρκώς σε αυτά που είπαν αυτοί εκ των προτέρων, δεν μιλούμε βασισμένοι στη δική μας σκέψη. Γιατί δεν επιχειρούμε να καθιερώσουμε κάτι νέο, αλλά <...> μόνο τα λόγια που έχουν ειπωθεί πολύ παλιά, των οποίων τα γραπτά κείμενα εκθέτουμε στο φως και τα μεταδίδουμε σ' αυτούς που μπορούν να πιστέψουν ορθά, για να υπάρξει και για τους δύο μας από κοινού ωφέλεια: από τη μια ο ομιλητής να εκθέσει σωστά τα ζητήματα, αφού τα κρατήσει στη μνήμη του, από την άλλη ο ακροατής να επικεντρώσει την προσοχή του στα λεγόμενα.

III. Λοιπόν ο κόπος βρίσκεται μπροστά μας κοινός και για τους δύο μας, από τη μια για τον ομιλητή, να εξαγγείλει ακίνδυνα πράγματα, και από την άλλη για τον ακροατή, να αποδεχθεί τα λεγόμενα ακούγοντας με πίστη. Γι' αυτό παρακαλώ και σένα να συναγωνιστείς μαζί μου στη δέηση προς τον Θεό, ώστε το ίδιο πάλι το παιδί του Θεού, το οποίο από παλιά ήταν Λόγος και τώρα δα έχει φανερωθεί για χάρη μας στον κόσμο ως άνθρωπος, να κάνει σαφή τώρα σε σένα αυτά ακριβώς που από παλιά αποκάλυψε ο Λόγος του Θεού στους ευλογημένους προφήτες, πράγματα τα οποία μέσω της προσευχής επιζητείς από τον Θεό να εξασφαλίσεις. Αλλά καθώς ο Λόγος δείχνει μέσω όλων των αγίων την ευσπλαχνία και την αμεροληψία Του επισκεπτόμενος (τους ανθρώπους) και προσαρμόζοντας τον εαυτό Του σαν έμπειρος γιατρός για τα συμφέροντά μας, καθώς γνωρίζει την αδυναμία των ανθρώπων, γι' αυτόν το λόγο προσπαθεί και αυτούς που αγνοούν να διδάσκει και αυτούς που πλανώνται να επαναφέρει στο δικό Του αληθινό δρόμο, καθώς από τη

μια αποκαλύπτεται εύκολα σ' αυτούς που Τον αναζητούν με πίστη και από την άλλη ανοίγει αμέσως στους καθαρούς στο σώμα και αγνούς στην καρδιά ανθρώπους που του χτυπούν την πόρτα.

Διότι (ο Λόγος) δεν διώχνει κανέναν από τους δούλους Του· δεν αποστρέφεται κανέναν ως ανάξιο των θείων μυστηρίων Του· δεν εκτιμά περισσότερο τον πλούσιο από το φτωχό ούτε εξευτελίζει το φτωχό εξαιτίας της φτώχειας⁵³⁸ του ούτε κατηγορεί το βάρβαρο ως μη σοφό ούτε παραγκωνίζει τον ευνούχο, με την αιτιολογία πως δεν είναι άνθρωπος, ούτε μισεί τη γυναίκα εξαιτίας της πρωταρχικής παρακοής της, ούτε περιφρονεί τον άνδρα εξαιτίας της παράβασής του, αλλά δείχνει έλεος σε όλους και επιθυμεί να σώσει όλους τους ανθρώπους και θέλει να επαναφέρει (στο σωστό δρόμο) όλα τα παιδιά του Θεού και προσκαλεί τους αγίους να γίνουν ένας ολοκληρωμένος άνθρωπος. Γιατί ένας είναι ο Υιός του Θεού, δια του οποίου και όλοι εμείς, αφού επιτύχουμε την αναγέννηση μέσω του Αγίου Πνεύματος, επιθυμούμε να γίνουμε τελικά ένας ολοκληρωμένος και επουράνιος άνθρωπος.

IV. Διότι βέβαια ο Λόγος του Θεού, καθώς ήταν άσαρκος, φόρεσε την άγια σάρκα από την άγια παρθένο, όπως ο γαμπρός φορά το γαμπριάτικο ένδυμα, αφού το ύφανε ως το τέλος για τον εαυτό Του με το σταυρικό πάθος, ώστε να σώσει τον άνθρωπο που χανόταν, συνενώνοντας το θνητό σώμα μας με τη δική Του δύναμη και αναμειγνύοντας το φθαρτό με το άφθαρτο και το αδύναμο με το δυνατό.

Λοιπόν από τη μια ο αργαλειός του Κυρίου είναι το πάθος που έχει τελεσθεί στο σταυρό και από την άλλη στημόνι πάνω σε αυτόν είναι η δύναμη του Αγίου Πνεύματος· το υφάδι είναι η άγια σάρκα που υφαίνεται μέσα στο Πνεύμα· το νήμα είναι η χάρη που μέσω της αγάπης του Χριστού κρατά μαζί και ενώνει και τα δύο σε ένα· ράβδος δεν είναι ο Λόγος, και οι εργάτες είναι οι πατριάρχες και προφήτες που υφαίνουν τον ωραίο ποδήρη και ολοκληρωμένο χιτώνα του Χριστού· μέσα απ' αυτούς ο Λόγος διέρχεται ως ράβδος και ολοκληρώνει την ύφανση αυτών ακριβώς που ο Πατέρας επιθυμεί.

V. Η χρονική στιγμή λοιπόν απαιτεί να εξετάσουμε τα ζητήματα, καθώς είναι αρκετά αυτά που έχουν ειπωθεί στο προοίμιο, για να δοξαστεί ο Θεός. Έτσι είναι δίκαιο εμείς, αφού ασχοληθούμε με τις ίδιες τις ιερές Γραφές, να παρουσιάσουμε μέσα απ' αυτές ποια και τι είδους θα είναι η παρουσία του

⁵³⁸ Ακολουθούμε τη μετάφραση του F. Combefis: "pro eius tenuitate".

Αντίχριστου, με ποια ευκαιρία και σε ποιο χρόνο θα αποκαλυφθεί ο παράνομος,⁵³⁹ από πού και από ποια φυλή (θα αποκαλυφθεί) και τι σημαίνει το όνομά του που αποκαλύπτεται [σε μας] μέσω του αριθμού⁵⁴⁰ στη Γραφή, πώς, από τη μια θα παραπλανήσει το λαό, αφού συγκεντρώσει αυτούς από τα πέρατα της γης, και από την άλλη θα ξεσηκώσει θλίψη και διωγμό εναντίον των αγίων, πώς θα δοξάσει τον εαυτό του ως Θεό και ποιο θα είναι το τέλος του, πώς η έλευση του Κυρίου θα πραγματοποιηθεί από τους ουρανούς, ποια θα είναι η ολοκληρωτική καύση του σύμπαντος κόσμου, ποια θα είναι η ένδοξη και επουράνια βασιλεία των αγίων που θα βασιλεύσουν μαζί με τον Χριστό και ποια θα είναι η αιώνια τιμωρία των αμαρτωλών μέσω της φωτιάς.

VI. Καθώς λοιπόν ο Κύριος και Σωτήρας μας Ιησούς Χριστός, ο Υιός του Θεού, έχει εκ των προτέρων δημόσια ανακηρυχθεί λιοντάρι λόγω της βασιλικής ιδιότητάς Του και λόγω της δόξας Του, με όμοιο τρόπο οι Γραφές αναγόρευσαν εκ των προτέρων και τον Αντίχριστο λιοντάρι εξαιτίας τόσο της τυραννικής ιδιότητας όσο και της βιαιότητάς του. Γιατί ο απατεώνας θέλει να γίνει όμοιος σε όλα με τον Υιό του Θεού. Λιοντάρι είναι ο Χριστός και λιοντάρι ο Αντίχριστος. Βασιλιάς είναι ο Χριστός και βασιλιάς επίγειος ο Αντίχριστος. Ο Σωτήρας φανερώθηκε ως αρνί και αυτός⁵⁴¹ θα εμφανιστεί παρομοίως ως αρνί, αν και εσωτερικά είναι λύκος. Ο Σωτήρας ήρθε στον κόσμο έχοντας υποστεί περιτομή και αυτός θα έλθει με όμοιο τρόπο. Ο Κύριος απέστειλε τους αποστόλους σε όλα τα έθνη και αυτός με όμοιο τρόπο θα στείλει ψευδαποστόλους. Ο Σωτήρας συγκέντρωσε τα διασκορπισμένα πρόβατα και αυτός θα συναθροίσει όμοια το διασκορπισμένο λαό των Ιουδαίων. Ο Κύριος έδωσε σφραγίδα σ' αυτούς που πιστεύουν σε Αυτόν και αυτός όμοια θα δώσει (σφραγίδα). Ο Κύριος εμφανίστηκε με τη μορφή ανθρώπου και αυτός [παρομοίως] θα φθάσει με μορφή ανθρώπου. Ο Σωτήρας ανέστησε (τη σάρκα Του) και απέδειξε ότι η άγια σάρκα Του είναι ναός, και αυτός θα υψώσει πάλι τον πέτρινο ναό στα Ιεροσόλυμα. Και αυτά είναι μεν τα πονηρά του τεχνάσματα, τα οποία θα φανερώσουμε σε όσα ακολουθούν, τώρα αμέσως όμως ας στραφούμε στο θέμα μας.

⁵³⁹ Πρόκειται για έναν από τους συνηθισμένους χαρακτηρισμούς που αποδίδονται στο πρόσωπο του Αντιχρίστου.

⁵⁴⁰ Πρόκειται για τον αριθμό 666.

⁵⁴¹ Δηλαδή ο Αντίχριστος. Στις προτάσεις που ακολουθούν στο κεφ. αυτό ο όρος *αυτός* αναφέρεται στον Αντίχριστο.

VII. Λέει λοιπόν ο ευλογημένος Ιακώβ στις ευλογίες του προλέγοντας τα σχετικά με τον Κύριο και Σωτήρα μας με αυτόν τον τρόπο: “Ιούδα, θα σε εγκωμιάζουν οι αδελφοί σου· τα χέρια σου θα βρίσκονται πάνω στη ράχη των εχθρών σου.⁵⁴² Θα σε προσκυνήσουν οι γιοι του πατέρα σου. Ο Ιούδας είναι νεογνό λιονταριού· από το βλαστό, γιε μου, μεγάλωσες· έγειρες το σώμα προς τα πίσω και κοιμήθηκες σαν λιοντάρι και σαν νεογνό λιονταριού· ποιος θα τον ξυπνήσει; δεν θα λείψει η εξουσία από τον Ιούδα ούτε το σκήπτρο του αρχηγού μέσα από τα πόδια του, μέχρι τυχόν (ο Ιούδας) να φθάσει σε αυτόν (τον αρχηγό) που προορίζεται γι’ αυτόν,⁵⁴³ και αυτός [θα είναι] η προσδοκία των εθνών. Δένει στο αμπέλι το θηλυκό γαϊδούρι του και στην ψαλίδα του κλήματος το πουλάρι του θηλυκού γαϊδουριού του· θα πλύνει μέσα στο κρασί το ένδυμά του και στο αίμα του σταφυλιού τα ρούχα του.⁵⁴⁴ Τα μάτια του θα είναι χαρούμενα εξαιτίας του κρασιού και τα δόντια του θα είναι λευκότερα από το γάλα.”

VIII. Βέβαια καθώς γνωρίζεις καλά να εκφράσεις αυτά με άλλα λόγια, φαίνεται καλό προς το παρόν να το αποφύγουμε, αλλά, επειδή οι ίδιοι οι λόγοι μας προτρέπουν να μιλήσουμε, δεν θα παραλείψουμε ούτε αυτό. Γιατί είναι πράγματι θεϊκά και ένδοξα και μπορούν να ωφελήσουν την ψυχή. Λέγοντας ο προφήτης “ο Ιούδας είναι νεογνό λιονταριού” φανέρωσε το παιδί του Θεού που είχε καταγωγή από τον Ιούδα και τον Δαβίδ και γεννήθηκε με σάρκα· και με το να πει (ο προφήτης) “από το βλαστό, γιε μου, ανέβηκες” έδειξε τον καρπό που βλάστησε από την άγια Παρθένο χωρίς να γεννηθεί από σπέρμα (ανθρώπου), αλλά συνελήφθη από το Άγιο Πνεύμα που ανέβαινε σαν άγιο βλαστάρι από τη γη.

Γιατί ο Ησαΐας λέει: “Θα φυτρώσει κλωνάρι από τον κορμό του Ιεσσαΐ και απ’ αυτόν θα ξεπροβάλει άνθος.” Λοιπόν αυτό που έχει ονομασθεί από τον Ησαΐα “άνθος” ο Ιακώβ το έχει ονομάσει “βλαστό”· γιατί πρώτα βλάστησε μέσα στην κοιλιά ο Λόγος και στη συνέχεια άνθησε μέσα στον κόσμο. Και η φράση “έγειρες το σώμα προς τα πίσω και κοιμήθηκες σαν λιοντάρι και σαν νεογνό λιονταριού”, φανέρωσε την τριήμερη κοίμηση του Χριστού, όπως λέει και ο Ησαΐας: “Πώς η πιστή πόλη, η Σιών, η οποία ήταν γεμάτη δικαιοσύνη, έγινε πόρνη; Μέσα σ’ αυτήν κατοικούσε η δικαιοσύνη, αλλά τώρα είναι κρυσφήγετο φονιάδων.”

⁵⁴² Δηλαδή “θα εξουσιάζεις τους εχθρούς σου”.

⁵⁴³ Δηλαδή τον Ιούδα.

⁵⁴⁴ Αυτό σημαίνει ότι θα γίνει τόσο πλούσιος, ώστε θα σπαταλάει το κρασί.

Και ο Δαβίδ λέει παρομοίως “εγώ κοιμήθηκα και έπεσα σε ύπνο, ξύπνησα, επειδή ο Κύριος θα με βοηθήσει”, για να δείξει με αυτόν το λόγο την κοίμηση και την ανάσταση Του, η οποία θα γινόταν κάποτε. Ο Ιακώβ από την άλλη λέει “ποιος θα τον ξυπνήσει αυτόν;”, δηλαδή ο Πατέρας, καθώς και ο Παύλος λέει “και ο Θεός Πατέρας, που Τον ξύπνησε από τους νεκρούς”.

IX. Και με τη φράση “δε θα λείψει η εξουσία από τον Ιούδα ούτε το σκήπτρο του αρχηγού μέσα από τα πόδια του, μέχρι τυχόν (ο Ιούδας) να φθάσει σε αυτόν (τον αρχηγό) που προορίζεται γι’ αυτόν, και αυτός (θα είναι) η προσδοκία των εθνών” φανέρωσε την πορεία του βασιλικού γένους από τον Ιούδα, η οποία ολοκληρώνεται με τον Χριστό. Γιατί Αυτός είναι η δική μας, “των εθνών η προσδοκία”· γιατί περιμένουμε Αυτόν, τον οποίο με δύναμη μέσω της πίστης ήδη βλέπουμε, καθώς έρχεται από τους ουρανούς.

X. “Δένει στο αμπέλι το θηλυκό γαϊδούρι του”, δηλαδή ενώνει με το κάλεσμά του το λαό που έχει υποστεί περιτομή. Γιατί Αυτός ήταν το αμπέλι. “Και στην ψαλίδα του κλήματος το πουλάρι του θηλυκού γαϊδουριού του”, (δηλαδή) ενώνει το λαό από τα έθνη, όπως ένα νεαρό πουλάρι, με τον ίδιο, σαν να καλεί σε μια πίστη και όσους έχουν υποστεί περιτομή και όσους δεν έχουν υποστεί.⁵⁴⁵

XI. “Θα πλύνει μέσα στο κρασί το ένδυμά του”, δηλαδή την πατρική χάρη του Αγίου Πνεύματος, η οποία κατέβηκε προς Αυτόν στον Ιορδάνη ποταμό. “Και στο αίμα του σταφυλιού τα ρούχα του” – λοιπόν, σε ποιου σταφυλιού (το αίμα), αν όχι στο αίμα της αγίας σάρκας Του, η οποία χτυπήθηκε σαν σταφύλι επάνω σε ξύλο; Από το πλευρό της ανέβλυσαν δύο πηγές, αίματος και νερού, μέσω των οποίων πλένονται και εξαγνίζονται τα έθνη, τα οποία έχουν θεωρηθεί ως πανωφόρι του Χριστού.

XII. “Τα μάτια του θα είναι χαρούμενα εξαιτίας του κρασιού.” Ποια είναι τα μάτια του Χριστού, αν όχι οι ευλογημένοι προφήτες, οι οποίοι προέβλεψαν μέσω του Πνεύματος και προανήγγειλαν τα πάθη που θα συμβούν σε Αυτόν και οι οποίοι χαίρονταν βλέποντας με τους πνευματικούς οφθαλμούς Αυτόν μέσα στη δύναμή Του, εφοδιαζόμενοι συνεχώς από τον ίδιο τον Λόγο και τη χάρη Του;

XIII. Λέγοντας ο προφήτης “και τα δόντια του θα είναι λευκότερα από το γάλα”, φανέρωσε τις εντολές που εκπορεύονται από το άγιο στόμα του Χριστού, οι οποίες είναι αγνές, όπως το γάλα.

⁵⁴⁵ Δηλαδή τους Ιουδαίους και τα άλλα έθνη.

XIV. Επειδή λοιπόν οι Γραφές ανακήρυξαν εκ των προτέρων τον Χριστό λιοντάρι και νεογνό λιονταριού, το ίδιο έχει ειπωθεί και σχετικά με τον Αντίχριστο. Γιατί ο Μωυσής λέει τα εξής: “Ο Δαν είναι νεογνό λιονταριού και θα ξεπηδήσει από τον Βασάν.” Αλλά, για να μη θεωρήσει κάποιος λανθασμένα ότι ο λόγος αυτός έχει ειπωθεί για τον Σωτήρα, ας προσέξει. “Ο Δαν”, λέει, “είναι νεογνό λιονταριού.” Ονομάζοντας λοιπόν τη φυλή, δηλαδή του Δαν, από την οποία πρόκειται να γεννηθεί ο Αντίχριστος, έκανε σαφές το ζητούμενο.

Γιατί όπως ακριβώς ο Σωτήρας έχει γεννηθεί από τη φυλή του Ιούδα, έτσι και ο Αντίχριστος θα γεννηθεί από τη φυλή του Δαν. Και, επειδή έτσι έχει η κατάσταση, τι λέει ο Ιακώβ; “Ας γίνει ο Δαν φίδι καθισμένο επάνω στο δρόμο, δαγκώνοντας τη φτέρνα του αλόγου.” Λοιπόν ποιος είναι το φίδι, αν όχι ο απατεώνας, για τον οποίο έχει γίνει λόγος στη Γένεση και ο οποίος υπάρχει από την αρχή, εξαπάτησε την Εύα και ξεγέλασε τον Αδάμ; Ωστόσο, επειδή πρέπει να αποδείξουμε τα ζητήματα με περισσότερα στοιχεία, δεν θα διστάσουμε (να μιλήσουμε).

XV. Ότι πραγματικά από τη φυλή του Δαν πρόκειται να γεννηθεί και να υψωθεί ο τύραννος, [ο βασιλιάς,] ο φοβερός δικαστής, ο υιός του διαβόλου, το λέει ο προφήτης (με τα εξής): “Ο Δαν θα κυβερνήσει το δικό του λαό, όπως και μια φυλή στον Ισραήλ.” Αλλά θα πει κάποιος: “αυτό έχει ειπωθεί για τον Σαμψών, ο οποίος γεννήθηκε από τη φυλή του Δαν και κυβέρνησε το λαό για είκοσι χρόνια.” Αυτό έχει από τη μια εν μέρει πραγματοποιηθεί με τον Σαμψών, αλλά από την άλλη θα ολοκληρωθεί τελικά με τον Αντίχριστο. Γιατί και ο Ιερεμίας λέει τα εξής: “από τον Δαν θα ακούσουμε τον ήχο της ταχύτητας των αλόγων του· όλη η γη τραντάχθηκε από τη φωνή του χρεμετισμού, από την ιππασία των αλόγων.”

Και ένας άλλος προφήτης λέει: “Θα συγκεντρώσει όλη τη δύναμή του από την ανατολή ως τη δύση· όσοι είχαν κληθεί και όσοι δεν είχαν κληθεί από αυτόν θα προχωρήσουν μαζί του. Θα λευκάνει τη θάλασσα με τα ιστία των πλοίων του και θα μαυρίσει την πεδιάδα με τις μεγάλες ασπίδες και τα όπλα. Και οποιοσδήποτε τυχόν τον αντιμετωπίσει στη μάχη θα πέσει από το ξίφος.” Ότι λοιπόν αυτά δεν έχουν ειπωθεί για κανέναν άλλον, παρά μόνο για τον τύραννο και αδιάντροπο και αντίπαλο του Θεού, θα το αποδείξουμε με τα ακόλουθα.

XVI. Ο Ησαΐας δηλαδή λέει ως εξής: “Και, όταν ο Κύριος τελειώσει όλο το έργο Του επάνω στο όρος Σιών και την Ιερουσαλήμ, θα χτυπήσει τον υπερόπτη νου, δηλαδή τον άρχοντα των Ασσυρίων, και την έπαρσή του. Γιατί είπε: με τη δύναμή

μου θα πράξω και με τη σοφία της ευφυΐας μου θα αφαιρέσω τα σύνορα των εθνών και θα λεηλατήσω τη δύναμή τους και θα ταράξω τις πόλεις που κατοικούνται και θα καταλάβω όλη την οικουμένη με το χέρι μου, σαν να είναι φωλιά πουλιών, και θα τη σηκώσω ψηλά σαν εγκαταλελειμμένα αυγά.⁵⁴⁶ και κανείς δεν θα μου ξεφύγει ή θα μου αντιμιλήσει.

Και δεν θα γίνει έτσι; Αλλά ο Κύριος Αδωναϊ⁵⁴⁷ θα μετατρέψει τη δική σου ευδαιμονία σε φτώχεια και κάτω από τη (φαινομενική) σου δόξα θα καίει πολύ δυνατή φωτιά.⁵⁴⁸ και το φως του Ισραήλ⁵⁴⁹ θα είναι φωτιά και θα τον αγιάσει στη φλόγα και θα καταστρέψει το δάσος σαν χορτάρι.”

XVII. Και πάλι σε άλλο σημείο λέει (ο προφήτης): “Πώς έπεσε ο τύραννος! Πώς έπεσε ο καταπιεστής! Συνέτριψε ο Θεός το σκήπτρο των αρχηγών (των αμαρτωλών): αφού χτύπησε το λαό θυμωμένος με ανιάτο χτύπημα, χτυπώντας το λαό με μανία χωρίς φειδώ, επιτέλους ησυχάζει: όλη η γη φωνάζει με χαρά: και τα δένδρα του Λιβάνου χάρηκαν για εσένα και ο κέδρος του Λιβάνου: αφότου έχεις πέσει, δεν έρχεται κανείς πια για να μας κόψει. Ο Άδης κάτω αναστατώθηκε, όταν σε συνάντησε, ξεσηκώθηκαν <για σένα> οι δυνατοί, αυτοί που κυβέρνησαν τη γη, αυτοί που σήκωσαν από τους θρόνους τους όλους τους βασιλιάδες των εθνών. Όλοι ανεξαιρέτως θα απαντήσουν και θα σου πουν: “και εσύ έγινες όπως και εμείς αδύναμος και θεωρήθηκες ένας από εμάς”.

Κατέβηκε στον Άδη η δόξα σου, η πολλή χαρά σου. Η σήψη θα είναι το στρωσίδι σου και τα σκουλήκια σκέπασμά σου. Πώς έπεσε από τον ουρανό ο εωσφόρος, ο γιος της αυγής; Συντρίφθηκε στη γη αυτός που έστελνε προς όλα τα έθνη (το φως). Και εσύ είπες με το νου σου: “θα ανεβώ στον ουρανό, θα τοποθετήσω το θρόνο μου πάνω από τα άστρα του ουρανού, θα καθίσω σε ψηλό βουνό πάνω από τα υψηλά βουνά που βρίσκονται στο Βορρά, θα ανεβώ πάνω από τα σύννεφα, θα γίνω όμοιος με τον ύψιστο”. Όμως τώρα θα κατεβείς στον Άδη και τα έγκατα της γης. Όσοι σε βλέπουν θα απορήσουν με σένα και θα πουν: “αυτός είναι ο άνθρωπος που έκανε τη γη να τρέμει, αυτός που τράνταξε τους βασιλιάδες; Αυτός που ερήμωσε όλη την οικουμένη και ισοπέδωσε τις πόλεις, δεν απελευθέρωνε όμως ποτέ τους αιχμαλώτους”.

⁵⁴⁶ Δηλαδή “όπως κάποιος που μαζεύει παρατημένα αυγά”.

⁵⁴⁷ Πρόκειται για εβραϊκή ονομασία του Θεού στην *ΠΔ* (Π. Κ. Γεωργούντζος κ. ά., ό. π., s. v. *άδωναϊ*).

⁵⁴⁸ Δηλαδή “θα καεί ολοσχερώς η φαινομενική δόξα σου”.

⁵⁴⁹ Δηλαδή ο Θεός.

Όλοι οι βασιλιάδες των εθνών αναπαύθηκαν με τιμή, καθένας μέσα στο δικό του τάφο· αλλά εσύ θα ριχθείς στα όρη σαν απεχθές σφάγιο, μαζί με πολλούς (πολεμιστές) που έχουν πέσει διάτρητοι από το σπαθί και κατεβαίνουν στον Άδη. Όπως ένα ιμάτιο λεκιασμένο με αίμα δεν θα είναι καθαρό, ούτε και εσύ θα είσαι καθαρός (κόσμιος), επειδή κατέστρεψες τη γη μου και φόνευσες το λαό μου· κακό σπέρμα, δεν πρόκειται να παραμείνεις για πάντα. Ετοίμασε τα παιδιά σου για σφαγή εξαιτίας των αμαρτιών του πατέρα σου, για να μην αναστηθούν και κληρονομήσουν τη γη.”

XVIII. Και ο Ιεζεκιήλ παρομοίως μιλάει γι’ αυτόν έτσι: “Τα εξής λέει ο Κύριος ο Θεός: Υπερηφανεύτηκες και είπες “Εγώ είμαι Θεός, έχω κατοικήσει στην κατοικία του Θεού μέσα στην καρδιά της θάλασσας”. Εσύ όμως είσαι άνθρωπος και όχι Θεός, και ας θεώρησες τον εαυτό σου Θεό. Μήπως είσαι σοφότερος από τον Δανιήλ; Οι σοφοί δεν σε δίδαξαν με τη γνώση τους; Μήπως με τη σοφία σου ή με τη σύνεσή σου κέρδισες για τον εαυτό σου δύναμη, χρυσό και ασήμι στα θησαυροφυλάκιά σου; Ή με την πολλή γνώση και την εμπορική δραστηριότητά σου αύξησες τη δύναμή σου; Η καρδιά σου υπερηφανεύτηκε για τη δύναμή σου.

Εξαιτίας αυτού ο Κύριος ο Θεός λέει τα εξής: Επειδή θεώρησες τον εαυτό σου Θεό, ορίστε, ως αντίποινα, εγώ θα φέρω εναντίον σου ξένους λοιμούς από τα έθνη και θα σύρουν τα σπαθιά τους εναντίον σου και εναντίον της ομορφιάς της σοφίας σου και θα καταστρέψουν την ομορφιά σου και θα σε κατεβάσουν (στον Άδη) και θα πεθάνεις με βίαιο θάνατο μέσα στην καρδιά της θάλασσας. Μήπως θα ισχυριστείς και τότε πως είσαι Θεός μπροστά σ’ αυτούς που σε φονεύουν; Αλλά στα χέρια των φονιάδων σου είσαι άνθρωπος και όχι Θεός. Θα πεθάνεις με θάνατο επαίσχυντο από τα χέρια των ξένων, διότι εγώ το διέταξα, λέει ο Κύριος.”

XIX. Λοιπόν, αφού αυτοί οι λόγοι έχουν παρουσιαστεί, ας δούμε πιο λεπτομερώς τι λέει ο Δανιήλ στα οράματά του. Γιατί αυτός ξεχωρίζοντας τις βασιλείες που θα υπάρξουν μετά απ’ αυτά έδειξε και την παρουσία του Αντίχριστου στους τελευταίους χρόνους και τη συντέλεια όλου του κόσμου. Λέει λοιπόν ερμηνεύοντας το όραμα του Ναβουχοδονόσορ: “Εσύ, βασιλιά, παρατηρούσες και, ιδού, μπροστά από το πρόσωπό σου έχει σταθεί ένα μεγάλο άγαλμα, του οποίου το κεφάλι ήταν από καλής ποιότητας χρυσό, οι βραχίονες του και οι ώμοι από ασήμι, η κοιλιά και οι μηροί από χαλκό, οι κνήμες από σίδηρο και τα πόδια εν μέρει από σίδηρο και εν μέρει από πηλό.

Παρατηρούσες μέχρι τη στιγμή κατά την οποία μια πέτρα αποκόπηκε (από κάποιο βουνό, χωρίς να την αγγίξουν ανθρώπινα χέρια, και χτύπησε το άγαλμα στα σιδερένια και πήλινα πόδια του και τα κονιορτοποίησε, ώστε να εξαφανισθούν. Τότε ο πηλός, ο σίδηρος, ο χαλκός, το ασήμι, ο χρυσός έγιναν αμέσως κομμάτια και έγιναν σαν σκόνη από καλοκαιρινό αλώνι· και ο πολύς άνεμος τα σήκωσε ολοκληρωτικά και δεν βρέθηκε ίχνος από αυτά· και η πέτρα που χτύπησε το άγαλμα έγινε μεγάλο βουνό και σκέπασε όλη τη γη.”

XX. Αφού συνδέσουμε λοιπόν με αυτά και τα οράματα του Δανιήλ, θα εκθέσουμε και τα δύο μαζί δείχνοντας πως συμφωνούν και είναι αληθή. Γιατί λέει τα εξής: “Εγώ, ο Δανιήλ, παρατηρούσα και, ιδού, οι τέσσερις άνεμοι του ουρανού συντάρασσαν τη μεγάλη θάλασσα και τέσσερα μεγάλα θηρία, τα οποία διέφεραν μεταξύ τους, ανέβαιναν από τη θάλασσα. Το πρώτο έμοιαζε με λέαινα και είχε φτερά σαν αετού. Παρατηρούσα μέχρι τη στιγμή κατά την οποία μαδήθηκαν τα φτερά της· και σηκώθηκε ψηλά από τη γη και στάθηκε σε πόδια ανθρώπου και δόθηκε σε αυτήν νους ανθρώπου. Και, ιδού, δεύτερο θηρίο όμοιο με αρκούδα και στάθηκε σε ένα μέρος και είχε τρία πλευρά στο στόμα της.

Παρατηρούσα και, ιδού, άλλο θηρίο σαν λεοπάρδαλη· και είχε από πάνω της τέσσερα φτερά πουλιού και στο θηρίο υπήρχαν τέσσερα κεφάλια. Παρατηρούσα πίσω από αυτό και, ιδού, τέταρτο θηρίο, φοβερό και τρομερό και υπερβολικά δυνατό – τα δόντια του ήταν σιδερένια και τα νύχια του χάλκινα – και έτρωγε και συνέτριβε, και καταπατούσε τα υπολείμματα με τα πόδια του. Και αυτό ήταν υπερβολικά διαφορετικό από όλα τα θηρία που βρίσκονταν μπροστά του και είχε δέκα κέρατα. Εξέταζα τα κέρατά του και, ιδού, ένα άλλο μικρό κέρατο ανέβηκε ανάμεσα σ’ αυτά και ξερίζωσε τρία από τα κέρατα που βρίσκονταν μπροστά του· και, ιδού, στο κέρατο αυτό υπήρχαν οφθαλμοί σαν <οφθαλμοί> ανθρώπου και στόμα που έλεγε υπεροπτικά λόγια.

XXI. Παρατηρούσα μέχρι τη στιγμή κατά την οποία στήθηκαν θρόνοι και κάθισε ο Προαιώνιος, και το ρούχο Του ήταν λευκό σαν χιόνι και τα μαλλιά του κεφαλιού Του ήταν σαν αγνό μαλλί, ο θρόνος Του ήταν από φλόγες φωτιάς και οι τροχοί του ήταν πύρινοι. Ποτάμι φωτιάς κυλούσε μπροστά απ’ Αυτόν, χιλιάδες χιλιάδων⁵⁵⁰ ανθρώπων Τον υπηρετούσαν και μυριάδες μυριάδων ανθρώπων είχαν

⁵⁵⁰ “Χιλιάδες χιλιάδων ... μυριάδες μυριάδων”: Κατά λέξη το κείμενο λέει χίλιες χιλιάδες, δηλαδή ένα εκατομμύριο, και δέκα χιλιάδες φορές δέκα χιλιάδες, δηλαδή εκατό εκατομμύρια, αντίστοιχα.

σταθεί γύρω από Αυτόν· το δικαστήριο στήθηκε και τα βιβλία ανοίχθηκαν. Παρατηρούσα (όσα συνέβαιναν) τότε εξαιτίας της φωνής των υπεροπτικών λόγων που έλεγε μεγαλόφωνα εκείνο το κέρατο, μέχρις ότου το θηρίο φονεύθηκε και χάθηκε και το κουφάρι του ρίχθηκε στη φωτιά. Και η εξουσία των υπολοίπων θηρίων έπαυσε.

XXII. Παρατηρούσα σε νυχτερινό όραμα και, ιδού, κάποιος που έμοιαζε με άνθρωπο ερχόταν μαζί με τα σύννεφα του ουρανού και έφθασε μέχρι τον Προαιώνιο και οδηγήθηκε σε Αυτόν. Και δόθηκε σε αυτόν⁵⁵¹ η εξουσία και η τιμή και η βασιλεία, ώστε όλοι οι λαοί, κάθε εθνικότητας και γλώσσας, να τον Τον υπηρετήσουν· η εξουσία Του θα είναι εξουσία αιώνια και ατελεύτητη και η βασιλεία Του δεν θα καταστραφεί.”

XXIII. Επειδή λοιπόν σε μερικούς φαίνεται ότι αυτά που έχουν ειπωθεί με μυστικότητα είναι δυσνόητα, τίποτα από αυτά δεν θα αποκρύψουμε, για να τα γνωρίσουν καλά αυτοί που έχουν αποκτήσει υγιή νου. Το πρώτο λοιπόν θηρίο [“έμοιαζε με λέαινα και είχε φτερά σαν αετού”.] Λέγοντας “λέαινα που ανέβαινε από τη θάλασσα” φανέρωσε τη βασιλεία των Βαβυλωνίων, που έχει υπάρξει στον κόσμο, καθώς αυτή είναι το χρυσό κεφάλι του αγάλματος. Και η φράση “και είχε φτερά σαν αετού” (εννοούσε) πως υψώθηκε ο βασιλιάς Ναβουχοδονόσορ και αλαζονεύθηκε κατά του Θεού.

Έπειτα λέει “μαδήθηκαν τα φτερά της”, γιατί καταλύθηκε η δόξα του· δηλαδή εκδιώχθηκε από τη βασιλεία του. Και η φράση “δόθηκε σε αυτήν νους ανθρώπου και στάθηκε πάνω σε πόδια ανθρώπου”, (εννοούσε) πως (ο Ναβουχοδονόσορ) μετανόησε, αφού αναγνώρισε ότι ο ίδιος είναι άνθρωπος, και δόξασε τον Θεό.

XXIV. Μετά βέβαια από τη λέαινα βλέπει “δεύτερο θηρίο όμοιο με αρκούδα”, το οποίο ακριβώς ήταν οι Πέρσες. Γιατί οι Πέρσες υπερίσχυσαν μετά τους Βαβυλώνιους. Και η φράση “είχε τρία πλευρά στο στόμα της” έδειξε τρία έθνη, δηλαδή τους Πέρσες, τους Μήδους και τους Βαβυλώνιους, πράγμα το οποίο ακριβώς έχει δείξει το ασήμι που διαδέχθηκε το χρυσάφι στο άγαλμα. Έπειτα το τρίτο θηρίο (ήταν) η λεοπάρδαλη, το οποίο ήταν οι Έλληνες. Γιατί μετά τους Πέρσες επικράτησε ο Αλέξανδρος ο Μακεδόνας, αφού νίκησε τον Δαρείο, όπως έχει δείξει ο χαλκός στο άγαλμα.

⁵⁵¹ Δηλαδή στον άνθρωπο.

Και η φράση “είχε από πάνω της τέσσερα φτερά πουλιού και στο θηρίο υπήρχαν τέσσερα κεφάλια” έδειξε σαφέστατα πως διαμελίσθηκε σε τέσσερα μέρη η βασιλεία του Αλέξανδρου. Γιατί λέγοντας “τέσσερα κεφάλια” δήλωσε τους τέσσερις βασιλιάδες που προέκυψαν από αυτή. Γιατί ο Αλέξανδρος πεθαίνοντας διαίρεσε τη βασιλεία του σε τέσσερα μέρη.

XXV. Έπειτα, λέει, “τέταρτο θηρίο, φοβερό και τρομερό· τα δόντια του ήταν σιδερένια και τα νύχια του χάλκινα”. Ποιοι είναι [λοιπόν] αυτοί, αν όχι οι Ρωμαίοι; Αυτό ακριβώς είναι ο σίδηρος, η βασιλεία που υπάρχει τώρα. Γιατί λέει: “οι κνήμες της ήταν σιδερένιες.” Μετά λοιπόν από αυτό, τι απομένει, αγαπητέ, παρά τα ίχνη των ποδιών του αγάλματος, στα οποία “ένα μέρος είναι σιδερένιο και ένα μέρος πήλινο, αναμειγμένα μεταξύ τους”;

Με μυστικότητα φανέρωσε μέσω των δακτύλων των ποδιών τους δέκα βασιλιάδες που θα υψωθούν από αυτήν, πράγματα που ακριβώς λέει ο Δανιήλ: “εξέταζα το θηρίο και, ιδού, δέκα κέρατα πίσω από αυτό, ανάμεσα στα οποία ανέβηκε και ένα άλλο μικρό σαν μικρή παραφυάδα και ξερίζωσε τρία από τα κέρατα που βρίσκονταν μπροστά του.” Ως τέτοιο ακριβώς δεν έχει δείχθει άλλος, παρά μόνο ο Αντίχριστος που θα υψωθεί, ο οποίος θα αναστήσει τη βασιλεία των Ιουδαίων.

Και τα τρία κέρατα, που λέει ότι ξεριζώθηκαν από αυτό το ίδιο, δείχνουν τους τρεις βασιλιάδες, της Αιγύπτου, της Λιβύης και της Αιθιοπίας, τους οποίους θα φονεύσει στην παράταξη του πολέμου. Με την ιδέα ότι υπερίσχυσε όλων, όντας φοβερός και σκληρός τύραννος, θα βασανίσει και θα καταδιώξει τους αγίους επιδεικνύοντας αλαζονεία απέναντί τους. Γιατί ο Δανιήλ λέει: “εξέταζα προσεκτικά το κέρατο και, ιδού, εκείνο το κέρατο διεξήγαγε πόλεμο εναντίον των αγίων και επικράτησε αυτών,” “μέχρι τη στιγμή κατά την οποία το θηρίο φονεύθηκε και χάθηκε, και το σώμα του ρίχθηκε στη φωτιά.”

XXVI. Μετά απ’ αυτόν⁵⁵² λοιπόν θα έρθει από τους ουρανούς “η πέτρα που χτύπησε το άγαλμα” και το συνέτριψε και κατέλυσε όλες τις βασιλείες και έδωσε τη βασιλεία στους αγίους του υψίστου. Αυτός είναι εκείνος που “έγινε μεγάλο βουνό και σκέπασε όλη τη γη”, σχετικά με τον οποίο λέει ο Δανιήλ: “παρατηρούσα (όσα συνέβαιναν) σε νυχτερινό όραμα και, ιδού, κάποιος που έμοιαζε με άνθρωπο ερχόταν μαζί με τα σύννεφα του ουρανού και έφθασε μέχρι τον Προαιώνιο. Και

⁵⁵² Δηλαδή τον Αντίχριστο.

δόθηκε σε Αυτόν η εξουσία και η τιμή και η βασιλεία, ώστε όλοι οι λαοί, κάθε εθνικότητας και γλώσσας, να Τον υπηρετήσουν· η εξουσία Του θα είναι εξουσία αιώνια και ατελεύτητη και η βασιλεία του δεν θα καταστραφεί.”

(Με αυτά ο προφήτης) έδειξε όλη την εξουσία που δόθηκε από τον Πατέρα στον Υιό, ο οποίος έχει αποδειχθεί βασιλιάς “και των επουράνιων και των επίγειων και των υποχθόνιων” και δικαστής όλων: των επουρανίων, γιατί ως Λόγος του Θεού είχε γεννηθεί εκ των προτέρων από την καρδιά⁵⁵³ του πατέρα Του, των επίγειων, γιατί γεννήθηκε ως άνθρωπος ανάμεσα σε ανθρώπους ξαναδημιουργώντας μέσω Αυτού τον Αδάμ, και των υποχθόνιων, επειδή καταμετρήθηκε και ανάμεσα στους νεκρούς κηρύττοντας το Ευαγγέλιο στις ψυχές των αγίων, νικώντας μέσω του θανάτου το θάνατο.

XXVII. Καθώς λοιπόν τούτα θα γίνουν και τα δέκα δάχτυλα του αγάλματος κατέληξαν σε δημοκρατίες και τα δέκα κέρατα του θηρίου μοιράσθηκαν σε δέκα βασιλιάδες, ας δούμε με περισσότερη σαφήνεια τα ζητήματα και ας κατανοήσουμε αυτά, ώστε να γίνουν φανερά.

XXVIII. Το χρυσό κεφάλι του αγάλματος, δηλαδή η λέαινα, ήταν οι Βαβυλώνιοι· οι ασημένιοι ώμοι και βραχίονες, δηλαδή η αρκούδα, ήταν οι Πέρσες και οι Μήδοι· η κοιλιά και οι μηροί από χαλκό, δηλαδή η λεοπάρδαλη, ήταν οι Έλληνες που επικράτησαν από τα χρόνια του Αλεξάνδρου· οι σιδερένιες κνήμες, δηλαδή το φοβερό και τρομερό θηρίο, είναι οι Ρωμαίοι που εξουσιάζουν τώρα· τα ίχνη των ποδιών, δηλαδή ο πηλός και ο σίδηρος, είναι τα δέκα κέρατα που πρόκειται να υπάρξουν· το άλλο μικρό κέρατο που φυτρώνει ανάμεσά τους είναι ο Αντίχριστος· η πέτρα που χτυπά το άγαλμα και το συντρίβει και σκέπασε τη γη είναι ο Χριστός που έρχεται από τους ουρανούς και φέρνει τη δικαιοσύνη στον κόσμο.

XXIX. Αυτά σε σένα, αγαπητέ, τα μεταδίδουμε με φόβο αλλά πρόθυμα, “λόγω της αγάπης του Χριστού που ξεπερνά τα πάντα”. Γιατί, εάν οι ευλογημένοι προφύτες που έχουν ζήσει πριν από μας, αν και τα γνώριζαν, δεν θέλησαν να τα κηρύξουν με ελευθεροστομία, για να μην ταραξούν τις ψυχές των ανθρώπων, αλλά τα διηγήθηκαν με μυστικότητα μέσω παραβολών και σκοτεινών λόγων λέγοντας “εδώ (είναι) ο νους που έχει τη σοφία”, πόσο περισσότερο θα κινδυνεύσουμε εμείς,

⁵⁵³ Η: “το νου”.

αν τολμήσουμε να φανερώσουμε αυτά που έχουν ειπωθεί από εκείνους με μυστικότητα;

Ας δούμε λοιπόν αυτά που θα συμβούν στην ακάθαρτη αυτή πόρνη στους έσχατους χρόνους και τι και ποιας λογής θα είναι το βασανιστήριο που θα επέλθει σε αυτήν ως πρόγευση της τιμωρίας της πριν από την κρίση σύμφωνα με την οργή του Θεού.

XXX. Εμπρός λοιπόν, ευλογημένε Ησαΐα, σήκω, πες με σαφήνεια τι προφήτευσες σχετικά με την πόλη, τη μεγάλη Βαβυλώνα, γιατί μίλησες και σχετικά με την Ιερουσαλήμ και (η προφητεία) σου έχει πραγματοποιηθεί. Γιατί εσύ είπες με ελευθεροστομία: “Η χώρα σας να ερημωθεί, οι πόλεις σας να καούν από τη φωτιά· ξένοι καταβροχθίζουν τους καρπούς της χώρας σας μπροστά στα μάτια σας και αυτή έχει ερημωθεί κατεστραμμένη από ξένους λαούς. Η κόρη της Σιών θα εγκαταλειφθεί σαν καλύβα σε αμπελώνα και σαν καλύβα μέσα σε φυτεία με αγγούρια, σαν πόλη που πολιορκείται.”

Τι λοιπόν; Δεν έχουν ήδη γίνει αυτά; Δεν έχουν πραγματοποιηθεί αυτά που έχεις πει; Δεν έχει ερημωθεί η γη τους, η Ιουδαία; Δεν έχει καεί με φωτιά ο ναός; Δεν έχουν καταστραφεί τα τείχη; Δεν καταστράφηκαν οι πόλεις τους; Δεν καταβροχθίζουν ξένοι τη χώρα (τους); Δεν κατέχουν οι Ρωμαίοι τη γη τους; Αλλά αφού οι παράνομοι σε μίσησαν, σε έκοψαν στη μέση· γιατί και τον Χριστό σταύρωσαν. Πέθανες στον κόσμο, αλλά όμως ζεις μαζί με τον Χριστό.

XXXI. Ποιον από σας λοιπόν να αγαπήσω περισσότερο από εσένα; Αλλά και ο Ιερεμίας πετροβολείται. Ή (να αγαπήσω) τον Ιερεμία περισσότερο; Αλλά και ο Δανιήλ καταθέτει τη μαρτυρία του. Δανιήλ, να σε επαινώ περισσότερο απ’ όλους; Αλλά και ο Ιωάννης δεν ψεύδεται. Με πόσα στόματα και πόσες γλώσσες να σας δοξάσω; Περισσότερο όμως (θα δοξάσω) τον Λόγο που μίλησε φωναχτά μέσα σας. Γιατί έχετε πεθάνει μαζί με τον Χριστό, αλλά θα ζήσετε σύμφωνα με τους κανόνες του Θεού. Ακούστε και χαρείτε. Ιδού, αυτά που έχουν ειπωθεί φωναχτά από εσάς έχουν εκπληρωθεί στον καιρό τους.

Γιατί πρώτα είδατε αυτά, έπειτα έτσι κηρύξατε σε όλες τις γενιές τα λόγια του Θεού, υπηρετήσατε όλες τις γενιές. Ονομαστήκατε προφήτες, για να μπορέσετε να τους σώσετε όλους. Γιατί τότε ο προφήτης γίνεται όντως προφήτης, όταν προκηρύξει αυτά που πρόκειται να συμβούν και ύστερα αποδείξει ότι αυτά συνέβησαν. Όλοι γίνετε μαθητές καλού δασκάλου. Σας προσφωνώ με αυτά τα

λόγια, γιατί ζείτε με ευπρέπεια· γιατί έχετε ήδη το στεφάνι της ζωής και της αφθαρσίας που σαν θησαυρός είναι αποθηκευμένο για σας στους ουρανούς.

XXXII. Λέγε σε μένα, ευλογημένε Δανιήλ, πληροφόρησέ με, σε παρακαλώ. Προφητεύεις σχετικά με τη λέαινα μέσα στη Βαβυλώνα· γιατί ήσουν αιχμάλωτος εκεί. Διηγήσου και αυτά που πρόκειται να γίνουν σχετικά με την αρκούδα· γιατί ήσουν ακόμη στον κόσμο και τα είδες αυτά πραγματοποιημένα. Έπειτα μου αναφέρεις τη λεοπάρδαλη. Και από πού το γνώριζες αυτό; Γιατί είχες ήδη κοιμηθεί. Ποιος στα δίδαξε αυτά εκ των προτέρων, αν όχι Αυτός που σε έπλασε μέσα στην κοιλιά της μητέρας σου, δηλαδή ο Λόγος του Θεού;

Γιατί μίλησες και δεν είπες ψέματα. Βέβαια ανυψώθηκε η λεοπάρδαλη, ήλθε ο τράγος, χτύπησε το κριάρι, συνέτριψε τα κέρατά του [και] το καταπάτησε με τα πόδια του, επικράτησε, υψώθηκε. Με την πτώση του υψώθηκαν τέσσερα κέρατα κάτω από αυτό. Να χαίρεσαι, ευλογημένε Δανιήλ. Δεν πλανήθηκες· όλα αυτά έχουν πραγματοποιηθεί.

XXXIII. Μετά απ’ αυτό πάλι διηγήσου μου: “τέταρτο θηρίο, φοβερό και τρομερό – τα δόντια του ήταν σιδερένια και τα νύχια του χάλκινα – και έτρωγε και συνέτριβε, και καταπατούσε τα υπολείμματα με τα πόδια του.” Ορίστε επικρατεί τώρα “ο σίδηρος”, ορίστε “υποδουλώνει τα πάντα και τα καταστρέφει”, ορίστε υποτάσσει όλους τους ανυπότακτους, ορίστε εμείς τα βλέπουμε αυτά, ορίστε δοξάζουμε τον Θεό, αφού διδασκόμαστε από σένα.

XXXIV. Αλλά, επειδή επρόκειτο να μιλήσουμε για την πόρνη, έλα μπροστά για να μιλήσεις, ευλογημένε Ησαΐα. Ας δούμε τι λες σχετικά με τη Βαβυλώνα: “Κατέβα, πέσε στο χώμα, παρθένα κόρη της Βαβυλώνας, κάθισε (στη γη) κόρη των Χαλδαιών· πλέον δεν θα σε ονομάζουν “γλυκιά και τρυφήλη”. Πάρε μυλόπετρα, άλεσε αλεύρι, βγάλε το πέπλο σου, μάζεψε πίσω τα λευκά μαλλιά σου, γύμνωσε τα πόδια (σου), πέρασε τους ποταμούς. Θα αποκαλυφθεί η ντροπή σου, θα αποδειχθούν οι κατηγορίες (εναντίον) σου. Θα πάρω εκδίκηση από σένα· δεν πρόκειται πλέον να σε παραδώσω στους ανθρώπους. Ο σωτήρας σου είναι ο Κύριος Σαβαώθ, που ονομάζεται “άγιος Ισραήλ”. Κάθισε σιωπηλή, μπες στο σκοτάδι, κόρη των Χαλδαιών· δεν πρόκειται πλέον να ονομασθείς “κυρίαρχη των βασιλείων”.

XXXV. Εξοργίσθηκα με το λαό μου, μόλυνες την κληρονομιά μου. Εγώ έχω παραδώσει (αυτούς) στην εξουσία σου, εσύ όμως δεν έδειξες σ’ αυτούς κανένα έλεος· εσύ βάρυνες πολύ το ζυγό ακόμα και των ηλικιωμένων και είπες: “θα είμαι αιώνια κυρίαρχη”. Δεν σκέφθηκες βαθιά αυτά τα γεγονότα, ούτε στοχάσθηκες το

τέλος τους. Όμως τώρα άκουσε αυτά εσύ, η τρυφηλή, που κάθεσαι με ασφάλεια και σκέφτεσαι: “εγώ είμαι και δεν υπάρχει άλλη· δεν θα μείνω ποτέ χήρα ούτε θα χάσω ποτέ τα τέκνα μου”.

Αλλά τώρα αυτά τα δύο θα έρθουν επάνω σου σε μια μονάχα μέρα: η χηρεία και η ατεκνία θα έρθουν ξαφνικά επάνω σου, καθώς θα βρίσκεσαι μέσα στη μαγεία σου, στη δύναμη των άφθονων μαγικών ασμάτων σου και καθώς θα ελπίζεις βασισμένη στην πανουργία σου. Γιατί εσύ είπες: “εγώ είμαι και δεν υπάρχει άλλη”. Και η πορνεία σου θα είναι ντροπή σου, επειδή είπες με την καρδιά σου: “εγώ είμαι”. Και θα έρθει πάνω σου καταστροφή και δεν πρόκειται να το καταλάβεις, λάκκος και θα πέσεις μέσα· και θα έρθει πάνω σου δυστυχία και δεν πρόκειται να καταφέρεις να καθαρισθείς· και θα έρθει πάνω σου ξαφνικά <τιμωρία> και δεν πρόκειται να το προβλέψεις. Στάσου τώρα μέσα στα μαγικά άσματά σου και την πολλή μαγεία σου, τα οποία μάθαινες από τη νεότητά σου, μήπως και καταφέρεις να ωφεληθείς.

Έχεις κουρασθεί από τις αποφάσεις σου. Ας σταθούν και ας σε σώσουν οι αστρολόγοι του ουρανού· ας αναγγείλουν σε σένα αυτοί που παρατηρούν τα άστρα τι πρόκειται να έλθει επάνω σου. Ιδού, όλοι τους, όπως τα ξερά ξύλα, έτσι θα καούν πάνω στη φωτιά και δεν πρόκειται να σώσουν την ψυχή τους από τη φλόγα. Επειδή έχεις κάρβουνα φωτιάς, κάθισε πάνω σε αυτά. Έτσι θα υπάρξει σε σένα βοήθεια. Κουράστηκες με τις αλλαγές από την περίοδο της νιότης σου, κάθε άνθρωπος περιπλανήθηκε μόνος του· σε σένα όμως δεν θα υπάρξει σωτηρία.” Αυτά λοιπόν προφητεύει ο Ησαΐας· ας δούμε τώρα αμέσως αν ο Ιωάννης είπε τα ίδια με αυτόν.

XXXVI. Διότι αυτός, όταν ήταν στο νησί Πάτμο, οραματίστηκε φοβερά μυστήρια, τα οποία εξιστορώντας πρόθυμα δίδαξε και άλλους. Λέγε σε μένα, ευλογημένε Ιωάννη, απόστολε και μαθητή του Κυρίου, τι είδες και τι άκουσες σχετικά με τη Βαβυλώνα. Να σηκωθείς⁵⁵⁴ και να πεις· γιατί μάλιστα αυτή σε εξόρισε. “Και ήλθε ένας από τους επτά αγγέλους που είχαν τις επτά φιάλες και συνομίλησε με μένα λέγοντας: “έλα, θα σου δείξω την καταδίκη της πόρνης της μεγάλης που κάθεται πάνω σε πολλά ύδατα, με την οποία πόρνευσαν οι βασιλιάδες της γης και μέθυσαν οι κάτοικοι της γης από το κρασί της πορνείας της”.

Και με μετέφερε (σε έκσταση) με έναν τρόπο πνευματικό μακριά σε μια έρημο και είδα μια γυναίκα καθισμένη πάνω σε ένα κόκκινο θηρίο που είχε επτά

⁵⁵⁴ Δηλαδή “να πάρεις το λόγο”.

κεφάλια και δέκα κέρατα και ήταν γεμάτο με τα ονόματα της βλασφημίας. Και η γυναίκα ήταν ενδεδυμένη με πορφυρό ένδυμα και κόκκινο (από το αίμα) και στολισμένη με χρυσό και πολύτιμους λίθους και μαργαριτάρια και είχε χρυσό ποτήρι στο χέρι της, γεμάτο με βδελύγματα, και (είχε στο χέρι της) τις ακαθαρσίες της πορνείας της γης. Και πάνω στο μέτωπό της ήταν γραμμένο ένα όνομα μυστηριώδες: “Βαβυλώνα η μεγάλη, η μητέρα των πορνών και των βδελυγμάτων της γης”.

XXXVII. Και είδα τη γυναίκα μεθυσμένη με το αίμα των αγίων και με το αίμα των μαρτύρων του Ιησού και, όταν την είδα, απόρησα πάρα πολύ. Και είπε σε μένα ο άγγελος: “γιατί απόρησες; Εγώ θα σου πω το μυστήριο της γυναίκας και του θηρίου που τη μεταφέρει και έχει επτά κεφάλια και δέκα κέρατα. Το θηρίο που είδες υπήρχε και δεν υπάρχει πλέον και πρόκειται να ανεβεί πάλι από την άβυσσο και οδεύει προς την καταστροφή· και απορούν όσοι κατοικούν επάνω στη γη, των οποίων το όνομα δεν έχει γραφτεί στο βιβλίο της ζωής από την αρχή του κόσμου, καθώς βλέπουν ότι το θηρίο υπήρχε και δεν υπάρχει πλέον και όμως θα παρουσιαστεί.

XXXVIII. Και εδώ (είναι) ο νους που έχει τη σοφία. Τα επτά κεφάλια είναι τα επτά βουνά πάνω στα οποία κάθεται η γυναίκα, και οι επτά βασιλιάδες· οι πέντε εξέπεσαν, ο ένας υπάρχει ακόμη και ο άλλος δεν ήλθε ακόμα και, όταν έλθει, πρέπει να παραμείνει λίγο. Και το θηρίο που υπήρχε και δεν υπάρχει πλέον είναι ο όγδοος βασιλιάς που συγκαταλέγεται στους επτά και οδεύει προς την καταστροφή.

Και τα δέκα κέρατα που είδες συμβολίζουν δέκα βασιλιάδες, οι οποίοι δεν έλαβαν ακόμα τη βασιλεία, αλλά θα λάβουν βασιλική εξουσία για μικρό διάστημα την ίδια εποχή με το θηρίο, έχουν τα ίδια φρονήματα (με αυτό) και παραδίδουν τη δύναμη και την εξουσία τους στο θηρίο. Αυτοί θα διεξαγάγουν πόλεμο με τον Αμνό και ο Αμνός θα τους νικήσει, γιατί είναι Κύριος κυρίων και Βασιλιάς βασιλιάδων και όσοι είναι μαζί με Αυτόν είναι αυτοί που πρέπει να κληθούν, οι εκλεκτοί και οι πιστοί.

XXXIX. Και λέει σε μένα: “τα ύδατα που είδες, όπου κάθεται η πόρνη, είναι λαοί και πλήθη και έθνη και γλώσσες. Και τα δέκα κέρατα που είδες και το θηρίο, αυτοί θα μισήσουν την πόρνη και θα την ερημώσουν και θα τη γυμνώσουν (από τα πλούτη και τη δόξα της) και θα φάνε τις σάρκες της και θα την κάψουν ολοσχερώς στη φωτιά. Γιατί ο Θεός έδωσε στην καρδιά τους βούληση να πραγματοποιήσουν το θέλημά του και να συμφωνήσουν (μεταξύ τους) και να παραδώσουν τη βασιλεία

τους στο θηρίο, μέχρι να πραγματοποιηθούν τα λόγια του Θεού. Και η γυναίκα που είδες είναι η μεγάλη πόλη,⁵⁵⁵ που έχει εξουσία πάνω στους βασιλιάδες της γης.”

XL. Μετά απ’ αυτά είδα άλλον άγγελο να κατεβαίνει από τον ουρανό έχοντας εξουσία μεγάλη, και η γη φωτίσθηκε από τη δόξα του. Και φώναξε δυνατά με ισχυρή φωνή: “έπεσε, έπεσε η Βαβυλώνα η μεγάλη και έγινε κατοικία δαιμόνων και φυλακή κάθε ακάθαρτου και μισητού πνεύματος και κλουβί κάθε ακάθαρτου και μισητού θηρίου, γιατί από το δυνατό κρασί της πορνείας της έχουν εκπέσει⁵⁵⁶ όλα τα έθνη και οι βασιλιάδες της γης πόρνευσαν μαζί της και οι έμποροι της γης πλούτισαν από την αφθονία της ακολασίας της.” Και άκουσα άλλη φωνή από τους ουρανούς που έλεγε: “εξέλθετε από αυτήν εσείς, που είστε ο λαός μου, για να μη συμμετάσχετε στις αμαρτίες της και να μη λάβετε μέρος σε καμία από τις τιμωρίες της, επειδή οι αμαρτίες της ανέβηκαν μέχρι τον ουρανό και ο Θεός θυμήθηκε τα αδικήματά της.

XLI. Να της ανταποδώσετε (τις τιμωρίες), όπως και αυτή σας απέδωσε, και να διπλασιάσετε εναντίον της (και να ανταποδώσετε) τα διπλά (χτυπήματα) σύμφωνα με τα έργα της· με το ποτήρι με το οποίο κέρασε, κεράστε την το διπλάσιο· όσο δόξασε τον εαυτό της και έζησε στην τρυφή, τόσο βασανιστήριο και θλίψη δώστε της. Γιατί λέει μέσα στην καρδιά της “κάθομαι ως βασίλισσα και δεν είμαι χήρα και δεν πρόκειται να δω θλίψη”, γι’ αυτό μέσα σε μια μέρα θα φθάσουν οι πληγές της, θάνατος και θλίψη και πείνα, και θα καεί ολοσχερώς μέσα στη φωτιά· γιατί είναι ισχυρός ο Κύριος ο Θεός που τη δίκασε.

Και οι βασιλιάδες της γης που πόρνευσαν μαζί της και έζησαν στην τρυφή θα κλάψουν και θα θρηνησουν γι’ αυτήν, όταν δουν τον καπνό της πυρπόλησης της, αφού θα έχουν σταθεί μακριά εξαιτίας του φόβου του βασανισμού της λέγοντας: “αλίμονο, αλίμονο για την πόλη τη μεγάλη, τη Βαβυλώνα, την ισχυρή πόλη, γιατί μέσα σε μια ώρα ήρθε η κρίση σου”. Και οι έμποροι της γης θα κλάψουν και θα πενήθουν γι’ αυτήν, επειδή κανείς δεν αγοράζει πλέον την πραμάτεια τους: πραμάτεια από χρυσό και ασήμι και πολύτιμους λίθου και μαργαριτάρια και λεπτά λινά (υφάσματα) και πορφύρα και μετάξι και κόκκινα υφάσματα και κάθε ξύλο

⁵⁵⁵ Δηλαδή η Ρώμη.

⁵⁵⁶ Στη μετάφραση ακολουθούμε τη γραφή *πεπτώκασιν* του κειμένου του Ιππολύτου (αντί για τη γραφή *πέπωκαν* της *Αποκάλυψης*)· πρόκειται για γραφή του δυτικού τύπου κειμένου της *Αποκάλυψης*, το οποίο γνώριζε ο Ιππόλυτος.

αρωματικό⁵⁵⁷ και κάθε σκεύος από ελεφαντόδοντο και κάθε σκεύος από πολυτιμότερο ξύλο και από χαλκό και από σίδηρο και από μάρμαρο και από κανέλλα,⁵⁵⁸ και θυμίαμα και μύρο και λιβάνι και κρασί και λάδι και σιτάλευρο και σιτάρι και κτήνη και πρόβατα και άλογα και άμαξες και σκλάβους και ψυχές ανθρώπων. Και οι καρποί που επιθυμούσε η ψυχή σου έφυγαν από σένα και όλα τα πλούσια και λαμπερά πράγματα χάθηκαν από σένα και δεν πρόκειται πλέον να τα βρει κανείς.

Οι έμποροι σου, που πλούτισαν από αυτήν, θα σταθούν μακριά εξαιτίας του φόβου του βασανισμού της, κλαίγοντας και πενθώντας και λέγοντας: “αλίμονο, αλίμονο για την πόλη τη μεγάλη, την ενδεδυμένη με λεπτό λινό (ύφασμα) και πορφύρα και κόκκινο (ένδυμα) και στολισμένη με πολύ χρυσάφι και πολύτιμο λίθο και μαργαριτάρια, διότι μέσα σε μια ώρα ερημώθηκε τόσο μεγάλος πλούτος”.

Και κάθε πλοίαρχος και όλοι όσοι είναι πάνω στα πλοία και οι ναύτες και όσοι εμπορεύονται διαμέσου της θάλασσας στάθηκαν μακριά και έκλαψαν, βλέποντας τον καπνό της πυρπόλησής της, λέγοντας: “ποια είναι όμοια με την πόλη τη μεγάλη”; Και έβαλαν χόμα πάνω στο κεφάλι τους⁵⁵⁹ και φώναξαν κλαίγοντας και πενθώντας, λέγοντας: “αλίμονο, αλίμονο για την πόλη τη μεγάλη, μέσα στην οποία λόγω του πλούτου της πλούτισαν όλοι αυτοί που έχουν πλοία μέσα στη θάλασσα, διότι μέσα σε μια ώρα ερημώθηκε.”

XLII. Να χαίρεσαι γι’ αυτήν, ουρανέ και (εσείς) οι άγιοι και οι απόστολοι και οι προφήτες, διότι ο Θεός δίκασε το αδίκημά της εις βάρος σας. Και ένας δυνατός άγγελος σήκωσε μια πέτρα σαν μεγάλη μυλόπετρα και την έριξε στη θάλασσα λέγοντας: “έτσι, με ορμή θα χτυπηθεί η μεγάλη πόλη Βαβυλώνα και δεν πρόκειται πλέον να βρεθεί. Και φωνή κιθαρωδών και μουσικών και αυλητών και σαλπικτών δεν πρόκειται πλέον να ακουστεί μέσα σε σένα <και κανείς τεχνίτης κάθε τέχνης δεν πρόκειται πλέον να βρεθεί μέσα σε σένα και ήχος μυλόπετρας δεν πρόκειται πλέον να ακουστεί μέσα σε σένα και φως λυχναριού δεν πρόκειται πλέον να λάμψει μέσα σε σένα> και φωνή γαμπρού και φωνή νύφης δεν πρόκειται πλέον

⁵⁵⁷ Πρόκειται για το δένδρο *Juniperus foetidissima* (LSJ, s. v. *θυία*), το οποίο είναι γνωστό ως μηλόκεδρος ή βουνοκυπάρισσο.

⁵⁵⁸ Στη μετάφραση ακολουθούμε τη γραφή *κινναμώμου* του κειμένου του Ιππολύτου (αντί για τη γραφή *κιννάμωμον* της *Αποκάλυψης*): πρόκειται για γραφή του δυτικού τύπου κειμένου της *Αποκάλυψης*, το οποίο γνώριζε ο Ιππόλυτος.

⁵⁵⁹ Πρόκειται για ένδειξη πένθους.

να ακουσθεί μέσα σε σένα, διότι οι έμποροί σου ήταν οι δυνατοί της γης, διότι όλα τα έθνη πλανήθηκαν από τη μαγεία σου, και μέσα σε αυτήν (την πόλη) βρέθηκε αίμα προφητών και αγίων και όλων των σφαγιασμένων⁵⁶⁰ πάνω στη γη.”

XLIII. Λοιπόν τα βασανιστήρια και η μερική κρίση που επέρχεται σε αυτήν κατά τους τελευταίους χρόνους από τους τυράννους της εποχής εκείνης έχουν σαφέστατα δηλωθεί σε αυτούς τους λόγους. Όμως εμείς γνωρίζοντας με ακρίβεια το χρόνο πρέπει να εκθέσουμε σε ποιους χρόνους θα συμβούν αυτά και πως το μικρό κέρατο θα βλαστήσει ανάμεσά τους. Γιατί, όταν οι σιδερένιες κνήμες, οι οποίες εξουσιάζουν ακόμη και τώρα πάνω στα ίχνη των ποδιών και τα δάκτυλα, καταλήξουν (σε δημοκρατίες) σύμφωνα με την εμφάνιση του αγάλματος και την ανάδειξη του φοβερού θηρίου, όπως έχει δειχθεί στα προηγούμενα, σ’ εκείνους τους χρόνους κατά τους οποίους ο σίδηρος και ο πηλός θα αναμειχθούν μαζί <...>

Ο Δανιήλ λοιπόν θα δείξει σε μας τα ζητούμενα. Γιατί λέει: “και θα συνάψει συνθήκη με πολλούς για μια εβδομάδα. Και στη μέση της εβδομάδας η θυσία (στο ναό) και η συνθήκη μου θα λήξουν.” Λέγοντας λοιπόν μια εβδομάδα, δήλωσε την τελευταία (εβδομάδα) που θα υπάρξει στο τέλος ολόκληρου του κόσμου, της οποίας το μισό θα λάβουν οι δύο προφύτες Ενώχ και Ηλίας κηρύσσοντας για τριάμισι έτη, ενώ το υπόλοιπο της εβδομάδας θα είναι σαν βδέλυγμα της ερήμωσης, καθώς ο Αντίχριστος θα πολεμά τους αγίους.⁵⁶¹ – Γι’ αυτό βέβαια έχει κάνει λόγο για (δύο) βδέλυγματα: του αφανισμού και της άλλης ερήμωσης. Και από τη μια (το βδέλυγμα) του αφανισμού είναι το είδωλο που έστησε στο ναό ο βασιλιάς Αντίοχος, ενώ από την άλλη (θα υπάρξει το βδέλυγμα) της ερήμωσης, η οποία θα επέλθει ολοκληρωτικά, όταν παρουσιαστεί ο Αντίχριστος. – Λοιπόν αυτοί θα κηρύξουν “για χίλιες διακόσιες εξήντα ημέρες ενδεδυμένοι με σάκους” κηρύττοντας μετάνοια στο λαό και σε όλα τα έθνη.

XLIV. Γιατί, όπως ακριβώς δύο παρουσίες του Κυρίου και Σωτήρα μας καταδείχθηκαν μέσω των Γραφών – από τη μια η πρώτη, (αυτή που έγινε) με τη σάρκα, δεν είχε τιμή, διότι Αυτός εκμηδενίστηκε, καθώς ο Ησαΐας αναφωνούσε εκ των προτέρων λέγοντας: “είδαμε Αυτόν και δεν ήταν ελκυστικός ούτε ωραίος (ώστε να τον προσέξουμε), αλλά η παρουσία του ήταν τέτοια, ώστε περιφρονήθηκε από

⁵⁶⁰ Δηλαδή των μαρτύρων.

⁵⁶¹ Μία ακόμη δυνατή απόδοση είναι η εξής: “ενώ το υπόλοιπο της εβδομάδας θα ανήκει στον Αντίχριστο, ο οποίος θα πολεμά τους αγίους ως βδέλυγμα της ερήμωσης”.

όλους τους ανθρώπους· επειδή ήταν άνθρωπος πληγωμένος και γνώριζε να υπομένει τον πόνο, περιφρονήθηκε και αγνοήθηκε.” και από την άλλη η δεύτερη παρουσία Του έχει κηρυχθεί με δόξα, γιατί θα εμφανισθεί από τους ουρανούς με δύναμη αγγέλων και πατρική δόξα, όπως λέει ο προφήτης: “θα δείτε το βασιλιά μέσα στη δόξα” και “παρατηρούσα κάποιον σαν άνθρωπο να έρχεται μαζί με τα σύννεφα του ουρανού και έφθασε μέχρι τον Προαιώνιο και οδηγήθηκε σε Αυτόν. Και δόθηκε σε Αυτόν η εξουσία και η τιμή και [η δόξα] και η βασιλεία, ώστε όλοι οι λαοί, κάθε εθνικότητας και γλώσσας, να Τον υπηρετήσουν· η βασιλεία Του θα είναι βασιλεία αιώνια και ατελεύτητη και δεν θα καταστραφεί.” – έτσι και δύο πρόδρομοι καταδείχθηκαν: από τη μια πρώτος ήταν ο Ιωάννης, ο γιος του Ζαχαρία, ο οποίος⁵⁶² έγινε σε όλα πρόδρομος και κήρυκας του Σωτήρα μας, ενώ δεύτερος ήταν ο Ηλίας <...> κηρύττοντας σε όλους ως Ευαγγέλιο το επουράνιο φως που εμφανίστηκε στον κόσμο· γιατί έγινε πρόδρομος στην κοιλιά της μητέρας του, αφού συνελήφθη πρώτος από την Ελισάβετ, για να διακηρύξει στα νήπια που βρίσκονται ακόμη στην κοιλιά της μητέρας τους τη νέα γέννηση που θα πραγματοποιηθεί για χάρη τους μέσω του Αγίου Πνεύματος και της παρθένου.

XLV. Αυτός, “όταν άκουσε τον ασπασμό της Μαρίας, αναπήδησε χαρούμενος μέσα στην κοιλιά της μητέρας του” βλέποντας τον Λόγο του Θεού, που είχε συλληφθεί μέσα στην κοιλιά της παρθένου. “Επειτα κηρύττοντας μέσα στην έρημο”, παρουσιάσθηκε κηρύσσοντας “το βάπτισμα της μετάνοιας” στο λαό, προμηνύοντας τη σωτηρία στα έθνη που ζουν στην ερημιά του κόσμου. Μετά απ’ αυτά στον Ιορδάνη βλέποντας με τα ίδια τα μάτια του τον Σωτήρα Τον επιδεικνύει και λέει: “ιδού, ο αμνός του Θεού, ιδού, αυτός που καταργεί την αμαρτία του κόσμου.” Αυτός⁵⁶³ πρόφθασε να κηρύξει εκ των προτέρων το Ευαγγέλιο και στους νεκρούς στον Άδη, γιατί, όταν φονεύθηκε από τον Ηρώδη, έγινε πρόδρομος εκεί γνωστοποιώντας ότι ο Σωτήρας επρόκειτο να κατέλθει και εκεί, για να απελευθερώσει με λύτρα τις ψυχές των αγίων από το χέρι του θανάτου.

XLVI. Αλλά, επειδή ο Σωτήρας ήταν η πρώτη αρχή της ανάστασης όλων των ανθρώπων, μόνο ο Κύριος έπρεπε να αναστηθεί από τους νεκρούς. Μέσω Αυτού θα επέλθει και η δικαιοσύνη σε όλο τον κόσμο, για να στεφανωθούν άξια από Αυτόν αυτοί που αγωνίστηκαν άξια, (δηλαδή) από τον καλό κριτή των αγώνων

⁵⁶² Δηλαδή ο Ιωάννης.

⁵⁶³ Δηλαδή ο Ιωάννης.

που πρώτος έχει ολοκληρώσει τη διαδρομή. Αφού Αυτός αναλήφθηκε στους ουρανούς και κάθισε στα δεξιά του Θεού και Πατέρα και θα εμφανιστεί πάλι ως δικαστής στη συντέλεια του κόσμου, αναγκαία πρέπει να εμφανισθούν πρώτα οι πρόδρομοι Αυτού, καθώς Αυτός λέει μέσω του Μαλαχία, του αγγελιαφόρου: “εγώ θα στείλω σε σας τον Ηλία τον Θεσβίτη, προτού έρθει η μέρα του Κυρίου, η μεγάλη και φανερή· αυτός⁵⁶⁴ θα συμφιλιώσει τις καρδιές των πατέρων προς τα παιδιά τους και θα επαναφέρει τους ανυπάκουους στη σωφροσύνη των δικαίων, και έτσι δεν θα έρθω να χτυπήσω τη χώρα σας με αφανισμό.” Αυτοί λοιπόν, όταν φθάσουν, θα κηρύξουν την έλευση του Χριστού, η οποία πρόκειται να πραγματοποιηθεί από τους ουρανούς, και θα δείξουν σημάδια και θα κάνουν θαύματα, για να ντροπιαστούν με αυτόν τον τρόπο οι άνθρωποι και να μετανοήσουν λόγω της υπερβολικής παρανομίας και ασέβειάς τους.

XLVII. Γιατί ο Ιωάννης λέει: “και θα δώσω (φωτισμό και δύναμη) στους δύο μάρτυρές μου και θα προφητεύσουν για χίλιες διακόσιες εξήντα μέρες ενδεδυμένοι με σάκους”, δηλαδή το μισό της εβδομάδας, το οποίο έχει πει ο Δανιήλ. “Αυτοί είναι σαν δύο ελιές και σαν δύο λυχνίες που στέκονται εμπρός στον Κύριο της γης· και, αν κάποιος θελήσει να τους αδικήσει, φωτιά εξέρχεται από το στόμα τους και κατατρώγει τους εχθρούς τους· και, αν κάποιος θέλει να τους αδικήσει, με αυτόν τον τρόπο πρέπει αυτός να πεθάνει. Αυτοί έχουν εξουσία να κλείσουν τον ουρανό, για να μη βρέξει κατά τις μέρες της προφητείας τους, και έχουν εξουσία πάνω στα ύδατα, (δηλαδή) να τα μετατρέψουν σε αίμα και να χτυπήσουν τη γη με κάθε χτύπημα, όσες φορές τυχόν θελήσουν.

Και, όταν ολοκληρώσουν την πορεία τους και τη μαρτυρία τους”, τί λέει ο προφήτης; “Το θηρίο που ανεβαίνει από την άβυσσο θα διεξαγάγει πόλεμο με αυτούς και θα τους νικήσει και θα τους φονεύσει”, διότι αυτοί δεν θέλουν να δοξάσουν τον Αντίχριστο, δηλαδή το μικρό κέρατο που βλάστησε, ο οποίος λοιπόν με καρδιά γεμάτη υπερηφάνεια θα αρχίσει να υψώνει τον εαυτό του και να τον δοξάζει ως Θεό καταδιώκοντας τους αγίους και βλασφημώντας τον Χριστό, όπως λέει ο Δανιήλ: “εξέταξα προσεκτικά το κέρατο και, ιδού, μάτια σαν ανθρώπου πάνω στο κέρατο και στόμα που φώναζε υπεροπτικά λόγια. Και άνοιξε το στόμα του, για να βλασφημήσει εναντίον του Θεού, και το κέρατο εκείνο διεξήγαγε πόλεμο

⁵⁶⁴ Δηλαδή ο Ηλίας.

εναντίον των αγίων και υπερίσχυσε αυτών, μέχρις ότου το θηρίο φονεύθηκε και χάθηκε, και το σώμα του ρίχθηκε στη φωτιά.”

XLVIII. Αλλά, επειδή πρέπει να διηγηθούμε λεπτομερέστερα σχετικά με αυτό, πώς δηλαδή το Άγιο Πνεύμα δήλωσε μέσω του αριθμού και το όνομά του⁵⁶⁵ με μυστικότητα, θα εκθέσουμε σαφέστερα τα σχετικά με αυτό. Διότι ο Ιωάννης λέει τα εξής: “και είδα ένα άλλο θηρίο να ανεβαίνει από τη γη και είχε δύο κέρατα, όμοια με κέρατα αρνιού, και μιλούσε φωναχτά σαν φίδι. Και ασκεί όλη την εξουσία του πρώτου θηρίου (σαν εκτελεστικό όργάνό του) μπροστά σε αυτό.

Και αναγκάζει τη γη και όσους την κατοικούν να προσκυνήσουν το πρώτο θηρίο, του οποίου η θανατηφόρα πληγή θεραπεύθηκε. Και πραγματοποιεί μεγάλα θαύματα, για να κατεβεί φωτιά από τον ουρανό στη γη μπροστά στους ανθρώπους, και παραπλανά όσους κατοικούν πάνω στη γη με τα θαύματα που του επιτράπησαν (από τον Θεό) να πραγματοποιήσει μπροστά στο θηρίο, λέγοντας σε όσους κατοικούν πάνω στη γη να φτιάξουν ένα άγαλμα για το θηρίο που έχει την πληγή από το σπαθί και όμως έζησε. Και του δόθηκε η άδεια να δώσει ζωή στο άγαλμα του θηρίου, για να μιλήσει το άγαλμα του θηρίου και να αναγκάσει να φονευθούν όσοι τυχόν δεν το προσκυνήσουν.

Και όλους τους αναγκάζει, τους μικρούς και τους μεγάλους και τους πλούσιους και τους φτωχούς και τους ελεύθερους και τους δούλους, να λάβουν χάραγμα πάνω στο δεξί χέρι τους ή πάνω στο μέτωπο τους, για να μην μπορεί κανείς να αγοράσει ή να πουλήσει, παρά μόνο αυτός που έχει το χάραγμα, το όνομα του θηρίου ή τον αριθμό (που συμβολίζουν τα γράμματα) του ονόματός του. Εδώ είναι η θεία σοφία. Αυτός που έχει (καθαρό και φωτισμένο) νου ας υπολογίσει τον αριθμό του θηρίου· γιατί είναι αριθμός ανθρώπου. Και ο αριθμός του είναι εξακόσια εξήντα έξι.”

XLIX. Λοιπόν από τη μια “θηρίο που ανεβαίνει από τη γη” ονομάζει τη μελλοντική βασιλεία του Αντίχριστου και από την άλλη δύο κέρατα (ονομάζει) αυτόν και τον ψευδοπροφήτη που θα είναι μαζί του. Και η φράση “τα <δύο> κέρατά του είναι όμοια με αρνιού” (εννοεί) ότι (ο Αντίχριστος) θέλει να εξομοιωθεί με τον Υιό του Θεού επιδεικνύοντας και ο ίδιος τον εαυτό του ως βασιλιά. Και <η φράση> “μιλούσε φωναχτά σαν φίδι” (εννοεί) ότι είναι απατεώνας και όχι ειλικρινής.

⁵⁶⁵ Δηλαδή του Αντίχριστου.

“Και ασκεί όλη την εξουσία του πρώτου θηρίου (σαν εκτελεστικό όργανό του) μπροστά σε αυτό και αναγκάζει τη γη και όσους την κατοικούν να προσκυνήσουν το πρώτο θηρίο, του οποίου η θανατηφόρα πληγή θεραπεύθηκε.” Αυτό δηλώνει ότι σύμφωνα με το νόμο του Αυγούστου, από τον οποίο συστάθηκε η εξουσία των Ρωμαίων, έτσι και αυτός⁵⁶⁶ θα κυβερνήσει και θα διατάζει καθορίζοντας τα πάντα, προσπαθώντας να εξασφαλίσει μέσω αυτού περισσότερη δόξα για τον εαυτό του. Αυτό δηλαδή είναι το τέταρτο θηρίο, του οποίου το κεφάλι χτυπήθηκε και πάλι θεραπεύθηκε, επειδή διαλύθηκε και έχασε την τιμή του και χωρίστηκε σε δέκα στέμματα, ώστε (και αυτός) όντας πανούργος σαν <...> θα το θεραπεύσει τελείως και θα το ανανεώσει.

Γιατί αυτός είναι ο λόγος του προφήτη, (δηλαδή) ότι “θα δώσει ζωή στο άγαλμα και το άγαλμα του θηρίου θα μιλήσει φωναχτά” γιατί θα ενεργήσει και πάλι θα υπερισχύσει μέσω των νόμων που ορίζονται από αυτόν και “θα αναγκάσει να φονευθούν όσος τυχόν δεν προσκυνήσουν την εικόνα του θηρίου”. “Εδώ” θα εμφανισθεί “η πίστη και η υπομονή των Χριστιανών”. Γιατί λέει: “και όλους τους αναγκάζει, τους μικρούς και τους μεγάλους και τους πλούσιους και τους φτωχούς και τους ελεύθερους και τους δούλους, να λάβουν χάραγμα πάνω στο δεξί χέρι τους ή πάνω στο μέτωπο τους, για να μην μπορεί κανείς να αγοράσει ή να πουλήσει, παρά μόνο αυτός που έχει το χάραγμα, <το όνομα του θηρίου> ή τον αριθμό (που συμβολίζουν τα γράμματα) του ονόματός του.”

Γιατί καθώς είναι πανούργος και δείχνει αλαζονική συμπεριφορά απέναντι στους δούλους του Θεού θέλοντας να τους συντρίψει και να τους εκδιώξει από τον κόσμο, επειδή αυτοί δεν τον δοξάζουν, θα διατάξει όλους τους ανθρώπους να στήσουν παντού θυμιατά, για να μην μπορεί κανείς από τους αγίους μήτε να αγοράσει [κάτι] μήτε να πουλήσει, εάν δεν θυσιάσει πρώτα. Διότι αυτό είναι “το χάραγμα που δίνεται πάνω στο δεξί χέρι”. Και είπε τη φράση “πάνω στο μέτωπο”, για να (δείξει πως) όλοι είναι στεφανωμένοι, φέροντας μαζί τους πύρινο στεφάνι και μάλιστα όχι ζωής, αλλά θανάτου.

Έτσι βέβαια μηχανεύτηκε εναντίον των Ιουδαίων και ο Αντίοχος ο Επιφανής, ο οποίος έγινε βασιλιάς της Συρίας και καταγόταν από τη γενιά του Αλέξανδρου του Μακεδόνα. Γιατί και αυτός σε εκείνα τα χρόνια, επειδή αλαζονεύθηκε η καρδιά του, θέσπισε νόμο, αφού τοποθετήσουν όλοι ανεξαιρέτως

⁵⁶⁶ Δηλαδή ο Αντίχριστος.

βωμούς μπροστά από τις εξώθυρες (τους), να θυσιάσουν και στεφανωμένοι με κισσούς να κάνουν πομπή προς τιμήν του Διονύσου και όσοι δεν θέλουν να υπακούσουν, αυτοί να φονεύονται με βρώση σπλάγχνων από τις θυσίες και με ανακρίσεις και βασανιστήρια. Αλλά και αυτός έλαβε παρομοίως βασανιστήριο από τον Κύριο, το δίκαιο δικαστή, ο οποίος βλέπει τα πάντα: δηλαδή τον έφαγαν τα σκουλήκια και απεβίωσε. Και, αν κάποιος θέλει να τα ερευνήσει αυτά με λεπτομέρειες, αυτά έχουν καταγραφεί στα βιβλία των Μακκαβαίων.

L. Όμως τώρα αμέσως θα στραφούμε στο ζήτημα. Γιατί έτσι και αυτός μηχανεύεται τέτοια μέσα θέλοντας να βασανίσει τους αγίους με κάθε τρόπο. Διότι ο προφήτης και απόστολος λέει: “Εδώ (είναι) ο νους. Αυτός που έχει (καθαρό και φωτισμένο) νου ας υπολογίσει τον αριθμό του θηρίου· γιατί είναι αριθμός ανθρώπου. Και ο αριθμός του είναι εξακόσια εξήντα έξι.” Σχετικά λοιπόν με το όνομά του δεν μπορούμε να εξηγήσουμε με τόση ακρίβεια, όπως κατανόησε και διδάχθηκε σχετικά με αυτό ο ευλογημένος Ιωάννης, όσο μόνο να εικάσουμε· γιατί, όταν φανεί αυτός,⁵⁶⁷ ο χρόνος θα μας δείξει αυτό που ζητούμε.

Όμως ας πούμε όσο κατανοούμε, αν και έχουμε αμφιβολίες. Γιατί βρίσκουμε πολλά ονόματα με ίδιο αριθμό γραμμάτων τα οποία⁵⁶⁸ περιλαμβάνονται σε αυτόν τον αριθμό, όπως είναι λ. χ. η λέξη *Τειτάν*, ένα αρχαίο και ένδοξο όνομα, ή το *Ευάνθας*· γιατί και αυτό δίνει ως άθροισμα τον ίδιο αριθμό και περισσότερα άλλα που μπορούν να βρεθούν.

Αλλά, επειδή είπαμε εκ των προτέρων στο λόγο μας ότι θεραπεύθηκε η πληγή του θηρίου του πρώτου και θα κάνει το άγαλμα να μιλήσει φωναχτά, δηλαδή υπερίσχυσε, και επειδή είναι φανερό σε όλους ότι αυτοί που εξουσιάζουν ακόμη και τώρα είναι οι *Λατείνοι*, αν λοιπόν αυτό το όνομα αποδοθεί σε έναν άνθρωπο, αυτό γίνεται *Λατείνος*. Επομένως δεν πρέπει να κηρύσσουμε εκ των προτέρων ότι όντως αυτό είναι (το όνομα) ούτε πάλι να αγνοούμε ότι (ο Αντίχριστος) μπορεί και να λέγεται αλλιώς, “αλλά έχοντας το μυστήριο⁵⁶⁹ του Θεού στην καρδιά μας” με φόβο και πίστη να φυλάμε αυτά που έχουν ειπωθεί εκ των προτέρων από τους ευλογημένους προφήτες, για να μην πλανηθούμε, όταν γίνονται αυτά, αφού θα τα ξέρουμε εκ των προτέρων. Όταν φτάσουν τα χρόνια, και αυτός σχετικά με τον οποίο

⁵⁶⁷ Δηλαδή ο Αντίχριστος.

⁵⁶⁸ Δηλαδή τα ονόματα.

⁵⁶⁹ Δηλαδή τη μυστηριώδη αλήθεια.

έχουν αυτά [προ]ειπωθεί θα εμφανισθεί και το όνομά του θα δηλωθεί φανερά σε όλους.

LI. Αλλά, για να μην πείσουμε μόνο με αυτά τα λόγια όσους αγαπούν να μελετούν με κόπο τα λόγια του Θεού, ας αποδείξουμε (τα λεγόμενά μας) και με άλλα περισσότερα στοιχεία <...> Διότι ο Δανιήλ λέει: “και αυτοί θα σωθούν από το χέρι του, ο Εδώμ και ο Μωάβ και ο αρχηγός των γιων του Αμμών.” Διότι αυτοί συνδέονται με αυτόν εξαιτίας της συγγένειας και επιδεικνύουν αυτόν ως βασιλιά τους. Από τη μια οι (απόγονοι του) Εδώμ είναι γιοι του Ησαύ, ενώ οι Αμμών και Μωάβ (είναι) οι δύο γιοι που γεννήθηκαν από τις δύο θυγατέρες του Λωτ, των οποίων η γενιά παραμένει ως σήμερα. Λέει βέβαια και ο Ησαΐας: “και θα πετάξουν μέσα σε πλοία ξένων λεηλατώντας μαζί τη θάλασσα και όσους κατάγονται από τα ανατολικά, και θα βάλουν τα χέρια τους πάνω στον Μωάβ και τα παιδιά του Αμμών θα υποταχθούν πρώτα.”

LII. Αυτός λοιπόν, αφού αναδειχθεί από αυτούς (βασιλιάς) σε εκείνους τους χρόνους και νικήσει στην παράταξη του πολέμου τα τρία από τα δέκα κέρατα και αφού ξεριζώσει αυτά,⁵⁷⁰ τα οποία ακριβώς είναι της Αιγύπτου, της Λιβύης και της Αιθιοπίας, και λάβει τα όπλα των νεκρών πολεμιστών και τα λάφυρα και αφού υποταχθούν σε αυτόν και τα υπόλοιπα επτά κέρατα που απομένουν, θα αρχίσει να υψώνεται στην καρδιά του⁵⁷¹ και να δείχνει αλαζονεία εναντίον του Θεού, με την ιδέα ότι επικρατεί σε όλη την οικουμένη.

Και η πρώτη εξόρμησή του θα είναι εναντίον της Τύρου και της Σιδώνας και της περιοχής γύρω από αυτές. Γιατί αφού αυτός κυριεύσει πρώτα (αυτές) τις πόλεις, θα γεννήσει φόβο μέσα στις άλλες, όπως λέει ο Ησαΐας: ““να ντραπείς, Σιδώνα” είτε η θάλασσα· και η δύναμη της θάλασσας είπε: “δεν κοιλοπόνεσα στον τοκετό ούτε γέννησα ούτε ανάθρεψα νεαρούς άνδρες ούτε μεγάλωσα παρθένες κοπέλες”. Όταν λοιπόν ακουσθεί (το νέο) στην Αίγυπτο, θα στεναχωρηθούν (οι Αιγύπτιοι) για την Τύρο.”

LIII. Αφού λοιπόν αυτά γίνουν έτσι, αγαπητέ, και τα τρία κέρατα αποκοπούν από αυτόν, μετά απ’ αυτά θα αρχίσει να επιδεικνύει τον εαυτό του ως Θεό, όπως ο Ιεζεκιήλ είπε εκ των προτέρων: “γι’ αυτά υπερηφανεύτηκες και είπες: “εγώ είμαι Θεός”.” Και ο Ησαΐας είπε όμοια: “εσύ είπες με το νου σου: θα ανεβώ

⁵⁷⁰ Δηλαδή τα τρία κέρατα.

⁵⁷¹ Δηλαδή να υπερηφανεύεται.

στον ουρανό, θα τοποθετήσω το θρόνο μου πάνω από τα άστρα του ουρανού, θα γίνω όμοιος με τον ύψιστο”· όμως τώρα θα κατεβείς στον Άδη και τα έγκατα της γης.” Έτσι και ο Ιεζεκιήλ (λέει): “Μήπως θα ισχυριστείς και τότε πως είσαι Θεός μπροστά σ’ αυτούς που σε φονεύουν; Αλλά στα χέρια των φονιάδων σου είσαι άνθρωπος και όχι Θεός.”

LIV. Αφού λοιπόν έχουνδειχθεί μέσω αυτών των λόγων και η φυλή και η φανέρωσή του και η καταστροφή του, ενώ το όνομά του έχει δηλωθεί με μυστικότητα, ας δούμε και τη δράση του. Γιατί αυτός θα προσκαλέσει κοντά του όλον το λαό από κάθε χώρα της διασποράς προσεταιριζόμενος αυτούς, σαν να ήταν δικά του παιδιά, και υποσχόμενος ότι θα αποκαταστήσει τη χώρα (τους) και θα ανασυστήσει τη βασιλεία τους και το ναό, για να προσκυνηθεί από αυτούς ως Θεός, όπως λέει και ο προφήτης: “θα συγκεντρώσει όλη τη δύναμή του από την ανατολή ως τη δύση· όσοι είχαν κληθεί και όσοι δεν είχαν κληθεί από αυτόν θα προχωρήσουν μαζί του.”

Και ο Ιερεμίας από την άλλη χρησιμοποιώντας μια παραβολή γι’ αυτόν λέει τα εξής: “μια πέρδικα φώναξε, κλώσσησε ξένα αυγά· έτσι τον άνθρωπο που δημιούργησε τον πλούτο του χωρίς δικαιοσύνη, στο μισό της ζωής του θα τον εγκαταλείψουν και στα στερνά του θα αποδειχθεί ανόητος.”

LV. Δεν θα βλάψει λοιπόν εξαιτίας του ζητήματος να εκθέσουμε και την τέχνη του ζώου και ότι όχι μάταια ο προφήτης ερμήνευσε το λόγο χρησιμοποιώντας την παραβολή του ζώου. Γιατί καθώς η πέρδικα είναι ένα ματαιόδοξο ζώο, όταν δει κοντά της φωλιά άλλης πέρδικας που έχει νεοσσούς, ενώ έχει πετάξει μακριά ο πατέρας τους για ανεύρεση τροφής, μιμούμενη τη φωνή της ξένης καλεί τους νεοσσούς προς αυτήν· και εκείνοι, επειδή νόμισαν ότι είναι ο ίδιος ο πατέρας τους, τρέχουν προς αυτήν.

Και αυτή υπερηφανεύεται ανάμεσα σε ξένα παιδιά, σαν να ήταν δικά της. Όταν όμως έρθει ο αληθινός πατέρας και φωνάζει με την ίδια φωνή και καταλάβουν οι νεοσσοί, εγκαταλείπουν τον ψεύτικο και πορεύονται προς τον αληθινό πατέρα. Την ίδια παρομοίωση χρησιμοποίησε όμοια ο προφήτης [μιλώντας] για τον Αντίχριστο, ο οποίος θα καλέσει την ανθρωπότητα κοντά του θέλοντας να ιδιοποιηθεί τα ξένα και υποσχόμενος μάταια απολύτρωση για όλους, αν και δεν μπορεί να σώσει (ούτε) τον εαυτό του.

LVI. Αυτός λοιπόν, αφού συγκεντρώσει κοντά του το λαό, ο οποίος δείχνει πάντα ανυπακοή προς τον Θεό, θα αρχίσει παρακινούμενος από αυτούς να

καταδιώκει τους αγίους, επειδή είναι τάχα εχθροί και αντίδικοί τους, όπως λέει ο ευαγγελιστής: “Υπήρχε κάποιος δικαστής στην πόλη, ο οποίος δεν φοβόταν τον Θεό ούτε ντρέποταν άνθρωπο. Υπήρχε σε εκείνη την πόλη και κάποια χήρα, η οποία τον παρακαλούσε λέγοντας: “απόδωσέ μου το δίκαιο⁵⁷² απέναντι στον αντίδικό μου”. Εκείνος όμως δεν ήθελε για (αρκετό) καιρό. Ύστερα βέβαια είπε μέσα του λέγοντας: “Αν και δεν φοβούμαι τον Θεό και δεν ντρέπομαι (κανέναν) άνθρωπο, θα αποδώσω το δίκαιο σε αυτήν τη χήρα, επειδή αυτή με παρενοχλεί”.’”

LVII. Λοιπόν από τη μια “δικαστή αδικίας, ο οποίος δεν φοβάται τον Θεό ούτε ντρέπεται άνθρωπο”, ονομάζει αναμφίβολα τον Αντίχριστο, ο οποίος όντας υιός του Διαβόλου και σκεύος του Σατανά θα αρχίσει να βασιλεύει και να υπερηφανεύεται έναντι του Θεού, χωρίς στ’ αλήθεια “να φοβάται τον Θεό” ούτε να ντρέπεται τον Υιό του Θεού που είναι δικαστής όλων (των ανθρώπων). Και από την άλλη λέγοντας ότι υπήρχε μια χήρα στην πόλη δηλώνει την ίδια την Ιερουσαλήμ, η οποία είναι πραγματικά χήρα, αφού εγκαταλείφθηκε από τον τέλειο και επουράνιο νυμφίο, και ζητά εκδίκηση από θνητό άνθρωπο, γιατί τάχα αδικήθηκε από τον Χριστό, αποκαλώντας Αυτόν αντίδικό της και όχι Σωτήρα της, επειδή δεν γνωρίζει αυτό που έχει ειπωθεί από τον προφήτη Ιερεμία: “επειδή δεν υπάκουσαν στην αλήθεια, τότε πνεύμα πλάνης θα μιλήσει φωναχτά σε αυτό το λαό και στην Ιερουσαλήμ.” Και ο Ησαΐας (λέει) όμοια: “επειδή ο λαός αυτός δεν ήθελε να πει το νερό του Σιλωάμ, το οποίο κυλούσε ήρεμα, αλλά επέφεραν εναντίον τους τον Ραασών, το βασιλιά των Ασσυρίων.” Βασιλιά λοιπόν των Ασσυρίων ονομάζει συμβολικά τον Αντίχριστο, όπως λέει και άλλος προφήτης: “και αυτή θα είναι η εκ μέρους μου ειρήνη, όταν ο Ασσύριος επιτεθεί στη γη σας και εισβάλει στα σύνορά σας.”

LVIII. Και ο Μωυσής ομοίως γνωρίζοντας εκ των προτέρων ότι ο λαός πρόκειται να παραμερίσει και να απορρίψει τον αληθινό “Σωτήρα του κόσμου” και να συμμετάσχει στην πλάνη εκλέγοντας επίγειο βασιλιά και αρνούμενος τον επουράνιο λέει: “Ίδού, δεν έχουν μαζευτεί αυτά⁵⁷³ κοντά μου και δεν έχουν σφραγιστεί μέσα στις αποθήκες μου; Θα εκδικηθώ και θα ανταποδώσω τη μέρα που θα τρικλίζουν τα πόδια τους.”

⁵⁷² Δηλαδή “δικαίωσέ με”.

⁵⁷³ Δηλαδή “όσα έχω φυλαγμένα εναντίον τους”.

Λοιπόν έχουν σφάλει σε όλα, επειδή δεν βρίσκονται σε τίποτα σύμφωνοι με την αλήθεια μήτε με το νόμο, αφού έχουν γίνει παραβάτες, μήτε με τους προφήτες, αφού έχουν φονεύσει και τους ίδιους τους προφήτες, μήτε με τη φωνή των Ευαγγελίων, αφού έχουν σταυρώσει τον ίδιο τον Σωτήρα, και επειδή δεν δείχνουν εμπιστοσύνη στους αποστόλους, αφού έχουν εκδιώξει και αυτούς, (και επειδή) πάντοτε ήταν εχθροί και προδότες της αλήθειας και εμφανίζονται περισσότερο ως εχθροί του Θεού παρά φίλοι Του. Αυτοί και τότε, όταν βρουν ευκαιρία, θα επιθυμήσουν να επιτύχουν εκδίκηση από θνητό άνθρωπο με την εξέγερσή τους εναντίον των δούλων του Θεού.

Αυτός,⁵⁷⁴ μετά τη φυσική γέννησή του από αυτούς, θα αρχίσει να στέλνει παντού διατάγματα κατά των αγίων, για να φονευθούν οπουδήποτε όλοι όσοι δεν θέλουν να δείχνουν σεβασμό σε αυτόν και να τον προσκυνούν ως Θεό, όπως λέει ο Ησαΐας: “Αλίμονο για τις πτέρυγες των πλοίων της στεριάς πέρα από τους ποταμούς της Αιθιοπίας· (αλίμονο) γι’ αυτόν που στέλνει στη θάλασσα (πρεσβευτές με) ενέχυρα και επιστολές από πάπυρο <πάνω στο νερό· γιατί θα προχωρήσουν γρήγοροι αγγελιαφόροι> προς ένα έθνος ανήσυχο και ένα λαό ξένο και δύστροπο· Ποιος είναι πέρα απ’ αυτόν; Ένα έθνος που δεν ελπίζει και έχει καταπατηθεί.”

LIX. <...> αλλά εμείς, οι οποίοι ελπίζουμε στον Υιό του Θεού, διωκόμαστε, καθώς μας πατούν κάτω αυτοί οι άπιστοι <και πανούργοι άνθρωποι>. “Από την άλλη οι πτέρυγες των πλοίων” είναι οι εκκλησίες· γιατί “θάλασσα” είναι ο κόσμος, μέσα στον οποίο η εκκλησία χτυπιέται μεν από κακοκαιρία, όπως το πλοίο μέσα στο πέλαγος, αλλά δεν χάνεται. Γιατί από τη μια έχει μαζί της τον έμπειρο κυβερνήτη Χριστό και από την άλλη στη μέση φέρει το τρόπαιο εναντίον του θανάτου, επειδή μεταφέρει μαζί της το σταυρό του Κυρίου. Γιατί από τη μια η ανατολή είναι η πλώρα της, από την άλλη η δύση (είναι) η πρύμνη της, ο νότος (είναι) το αμπάρι, οι δύο διαθήκες (είναι) οι δύο λαβές του πηδαλίου· τα τεντωμένα ολόγυρα σχοινιά (είναι) η αγάπη του Χριστού που ενώνει την Εκκλησία, ενώ δοχείο γι’ άντληση των υδάτων,⁵⁷⁵ το οποίο (η Εκκλησία) φέρει μαζί της, (είναι) το λουτρό της αναγέννησης που ανανεώνει όσους πιστεύουν.

⁵⁷⁴ Δηλαδή ο Αντίχριστος.

⁵⁷⁵ Μια άλλη ερμηνεία της λέξεως *άντλιαν* είναι: “το θαλασσίνο νερό που συσσωρεύεται στο αμπάρι” (LSJ, s. v. *άντλια*).

Και υπάρχει σε αυτήν λαμπρό πανί, δηλαδή το Πνεύμα από τους ουρανούς, δια του οποίου σφραγίζονται αυτοί που πιστεύουν στον Θεό. Και τη συντροφεύουν και σιδερένιες άγκυρες, (δηλαδή) οι άγιες εντολές του ίδιου του Χριστού που είναι δυνατές σαν σίδερο. Και έχει και ως ναύτες στη δεξιά και αριστερή πλευρά τους αγίους αγγέλους που στέκονται δίπλα, μέσω των οποίων η εκκλησία κυβερνείται και φρουρείται πάντοτε. Και σκάλα ψηλά μέσα σ' αυτήν, η οποία οδηγεί⁵⁷⁶ στην κεραία, (είναι) το έμβλημα του πάθους του Χριστού που ωθεί τους πιστούς στην ανάβαση των ουρανών. Και τα υψηλότερα ιστία που ενώνονται ψηλά πάνω στην κεραία (είναι) οι τάξεις των προφητών, των μαρτύρων και των αποστόλων που αναπαύονται στη βασιλεία του Χριστού.

LX. Σχετικά λοιπόν με το διωγμό και τη θλίψη που θα επέλθει στην εκκλησία από τον εχθρό λέει και ο Ιωάννης: “Και είδα σημάδι μεγάλο και θαυμαστό, μια γυναίκα ντυμένη με τον ήλιο, και η σελήνη ήταν κάτω από τα πόδια της και πάνω στο κεφάλι της (υπήρχε) στεφάνι με δώδεκα αστέρια και έχοντας μέσα στην κοιλιά της (βρέφος) φωνάζει, καθώς κοιλοπονά και βασανίζεται να γεννήσει. Και το φίδι έχει σταθεί μπροστά από τη γυναίκα που πρόκειται να γεννήσει, για να καταβροχθίσει το παιδί της, μόλις (αυτή) γεννήσει. Και γέννησε αρσενικό παιδί που πρόκειται να ποιμάνει όλα τα έθνη. Και το παιδί της αρπάχτηκε προς τον Θεό και προς το θρόνο Του. Και η γυναίκα κατέφυγε στην έρημο, όπου εκεί έχει τόπο ετοιμασμένο από τον Θεό, για να την τρέφουν εκεί για χίλιες διακόσιες εξήντα ημέρες.

Και, όταν το φίδι είδε (αυτά που γίνονταν), κατεδίωξε τη γυναίκα που γέννησε το αρσενικό παιδί. Και δόθηκαν στη γυναίκα οι δύο φτερούγες του μεγάλου αετού, για να πετά στην έρημο, όπου εκεί τρέφεται για κάποιο χρόνο και χρόνους και το μισό του χρόνου⁵⁷⁷ μακριά από το πρόσωπο του φιδιού. Και το φίδι έβγαλε από το στόμα του πολύ νερό σαν ποτάμι και το έριξε πίσω από τη γυναίκα, για να την παρασύρει το ποτάμι. Και η γη βοήθησε τη γυναίκα και άνοιξε η γη το στόμα της και κατάπιε το ποτάμι που έβγαλε το φίδι από το στόμα του. Και το φίδι εξοργίσθηκε με τη γυναίκα και έφυγε, για να διεξαγάγει πόλεμο με τα υπόλοιπα (τέκνα) του σπέρματός της, τα οποία τηρούν τις εντολές του Θεού και έχουν τη μαρτυρία του Ιησού.”

⁵⁷⁶ Δηλαδή η σκάλα.

⁵⁷⁷ Δηλαδή για 1260 ημέρες.

LXI. Λοιπόν ως “γυναίκα ντυμένη με τον ήλιο” έδειξε σαφέστατα την εκκλησία που είναι ντυμένη με τον πατρικό Λόγο, ο οποίος λάμπει περισσότερο από τον ήλιο. Και λέγοντας “τη σελήνη κάτω από τα πόδια της” <...>, η οποία έχει στολιστεί με επουράνια δόξα, όπως η σελήνη. Και η φράση “επάνω από το κεφάλι της ένα στεφάνι με δώδεκα αστέρια” φανερώνει τους δώδεκα αποστόλους, μέσω των οποίων η εκκλησία έχει ιδρυθεί. “Και έχοντας μέσα στην κοιλιά της (βρέφος) φωνάζει, καθώς κοιλοπονά και βασανίζεται να γεννήσει”, διότι η εκκλησία δεν σταματά ποτέ να γεννά από την καρδιά της τον Λόγο, αν και καταδιώκεται από τους απίστευτους μέσα στον κόσμο. “Και γέννησε”, λέει, “αρσενικό παιδί” που πρόκειται να ποιμάνει όλα τα έθνη”, τον άρρενα και τέλειο Χριστό, το παιδί του Θεού, τον Θεό και άνθρωπο, ο οποίος αναγγέλθηκε <από τους προφήτες> και τον οποίο γεννώντας πάντα η εκκλησία διδάσκει όλα τα έθνη.

Και η φράση “το παιδί της αρπάχτηκε προς τον Θεό και προς το θρόνο Του” (σημαίνει) ότι αυτός που γεννιέται συνεχώς μέσα από την καρδιά της είναι επουράνιος βασιλιάς και όχι επίγειος, όπως και ο Δαβίδ αναφώνουσε εκ των προτέρων λέγοντας: “είπε ο Κύριος στον Κύριό μου· “κάθισε στα δεξιά μου, μέχρι να υποτάξω τους εχθρούς σου κάτω από την εξουσία σου”.⁵⁷⁸” “Και είδε”, λέει (ο Ιωάννης), “το φίδι και κατεδίωξε τη γυναίκα που γέννησε το αρσενικό παιδί. Και δόθηκαν στη γυναίκα οι δύο φτερούγες του μεγάλου αετού, για να πετά στην έρημο, όπου εκεί τρέφεται για κάποιο χρόνο και χρόνους και το μισό του χρόνου μακριά από το πρόσωπο του φιδιού.”

Αυτές είναι οι “χίλιες διακόσιες εξήντα ημέρες”, “το μισό της εβδομάδας”, κατά τις οποίες ο τύραννος θα επικρατήσει καταδιώκοντας την εκκλησία που θα καταφεύγει “από πόλη σε πόλη” και θα κρύβεται στην έρημο, μέσα στα βουνά έχοντας μαζί της τίποτα άλλο, παρά μόνο “τις δύο φτερούγες του μεγάλου αετού”, δηλαδή την πίστη στον Ιησού Χριστό, ο οποίος, αφού τέντωσε τα άγια χέρια του πάνω στο ξύλο, άπλωσε δύο φτερούγες, μια στα δεξιά και μια στα αριστερά, προσκαλώντας όλους αυτούς που πιστεύουν σ’ Αυτόν και σκεπάζοντας σαν πουλί τους νεοσσούς. Γιατί και μέσω του Μαλαχία λέει: “και σε σας, που με σέβεστε, θα ανατείλει ο ήλιος που θα αποκαλύψει τη δικαιοσύνη σας και οι φτερούγες⁵⁷⁹ του θα σας θεραπεύσουν.”

⁵⁷⁸ Δηλαδή “υπό την εξουσία σου”.

⁵⁷⁹ Δηλαδή οι ακτίνες του.

LXII. Και ο Κύριος λέει: “Όταν δείτε το βδέλυγμα της ερήμωσης να έχει σταθεί μέσα σε άγιο τόπο – αυτός που διαβάσει ας καταλάβει – τότε αυτοί που θα είναι στην Ιουδαία ας καταφύγουν στα βουνά και αυτός που θα είναι στη στέγη να μην κατεβεί, για να πάρει κάτι από το σπίτι του, και αυτός που θα είναι στον αγρό να μην επιστρέψει πίσω στο σπίτι του, για να σηκώσει το ιμάτιό του. Αλίμονο σε όσες θα έχουν παιδιά στην κοιλιά και σε όσες θα θηλάζουν εκείνες τις μέρες. Γιατί τότε θα υπάρξει μεγάλη θλίψη, όμοια με την οποία δεν υπήρξε από την αρχή του κόσμου <και ούτε πρόκειται να υπάρξει>· και, αν δεν λιγόστευαν εκείνες οι μέρες, δεν θα μπορούσε κανένας άνθρωπος να σωθεί.” Και ο Δανιήλ λέει: “και θα επιτρέψουν στο βδέλυγμα της ερήμωσης (να σταθεί στο θυσιαστήριο) για χίλιες διακόσιες ενενήντα ημέρες. Ευλογημένος είναι αυτός που θα υπομείνει και θα δείξει καρτερία, μέχρι να περάσουν χίλιες τριακόσιες τριάντα πέντε ημέρες.”

LXIII. Και ο ευλογημένος Παύλος, ο απόστολος, γράφοντας προς τους Θεσσαλονικείς λέει: “Και σας παρακαλούμε, αδελφοί, σχετικά με την παρουσία του Κυρίου μας Ιησού Χριστού και τη συγκέντρωσή μας πλησίον Αυτού να μην κλονισθείτε γρήγορα στο νου και να μην ταραχτείτε ούτε από πνεύμα ούτε από λόγο ούτε από επιστολή (που προέρχεται τάχα) από εμάς ότι δήθεν έχει φθάσει η ημέρα του Κυρίου. Προσέξτε να μη σας εξαπατήσει κανείς με κανέναν τρόπο, διότι (η δευτέρα παρουσία δεν θα έρθει), αν δεν έρθει πρώτα η αποστασία και δεν αποκαλυφθεί ο άνθρωπος της αμαρτίας, ο γιος της απώλειας, αυτός που αντιτίθεται (στον Θεό) και θέτει τον εαυτό του πάνω από κάθε άλλον που λέγεται “Θεός” ή που απολαμβάνει σεβασμό⁵⁸⁰ (από τους ανθρώπους), ώστε ο ίδιος να καθίσει στο ναό του Θεού δείχνοντας πως ο ίδιος είναι Θεός.

Δε θυμάστε πως σας τα έλεγα αυτά, όταν ήμουν ακόμη μαζί σας; Και τώρα γνωρίζετε εκείνο που (τον⁵⁸¹) συγκρατεί, για να εμφανιστεί στην ώρα του. Γιατί το μυστήριο της παρανομίας βρίσκεται ήδη σε εξέλιξη· μόνο αυτός που τον συγκρατεί μέχρι τώρα (θα τον συγκρατεί),⁵⁸² μέχρι να βγει από τη μέση. Και τότε θα αποκαλυφθεί ο παράνομος, τον οποίο ο Κύριος Ιησούς θα φονεύσει με το φύσημα από το στόμα Του και θα (τον) εξουδετερώσει με τη λαμπρότητα της παρουσίας Του. Η παρουσία του παρανόμου θα πραγματοποιηθεί με την ενέργεια του Σατανά,

⁵⁸⁰ Ο F. Combefis μεταφράζει: “qui dicitur Deus aut Numen” (που λέγεται Θεός ή Θεότητα).

⁵⁸¹ Δηλαδή τον Αντίχριστο.

⁵⁸² Ο F. Combefis μεταφράζει: “tantum qui tenet nunc, teneat, donec de medio fiat” (αυτός που τον κρατάει τώρα ας τον κρατάει, μέχρι να βγει από τη μέση).

με κάθε δύναμη και με σημεία και τέρατα και με κάθε είδος απάτης (που θα είναι καρπός) της αδικίας (και θα πραγματοποιηθεί) σε αυτούς που είναι προορισμένοι να χαθούν, γιατί δεν δέχθηκαν την αγάπη της αλήθειας, για να σωθούν. [Και] γι' αυτό ο Θεός στέλνει σ' αυτούς ενέργεια παραπλάνησης, ώστε να πιστέψουν [αυτοί] στο ψέμα, για να δικαστούν όλοι όσοι δεν πίστεψαν στην αλήθεια, αλλά αποδέχθηκαν ευχάριστα την αδικία.” Και ο Ησαΐας λέει: “να φονευθεί ο ασεβής, για να μη δει τη δόξα του Κυρίου.”

LXIV. Αφού λοιπόν γίνουν αυτά, αγαπητέ, και η μια εβδομάδα χωριστεί στα δύο και το “βδέλυγμα της ερήμωσης” εμφανισθεί τότε και οι δύο προφήτες και πρόδρομοι του Κυρίου ολοκληρώσουν την πορεία τους και όλος ανεξαιρέτως ο κόσμος λοιπόν φτάσει στη συντέλεια, τι απομένει, παρά η εμφάνιση του Κυρίου μας και Σωτήρα Ιησού Χριστού, του Υιού του Θεού, από τους ουρανούς, “στον οποίο έχουμε ελπίσει”; Αυτός θα επιφέρει την πυρκαγιά και τη δίκαιη κρίση σε όλους όσοι δεν Τον υπάκουσαν.

Γιατί λέει ο Κύριος: “και όταν αυτά αρχίσουν να γίνονται, σηκωθείτε και σηκώστε τα κεφάλια σας, γιατί έχει πλησιάσει η λύτρωσή σας. Και “ούτε μια τρίχα από το κεφάλι σας δεν πρόκειται να χαθεί”. “Γιατί, όπως η αστραπή σηκώνεται από την ανατολή και λάμπει μέχρι τη δύση, έτσι θα είναι η παρουσία του Υιού του ανθρώπου. Όπου τυχόν είναι το πτώμα, εκεί θα συγκεντρωθούν και οι αετοί.” Και το πτώμα έχει βρεθεί στον παράδεισο· γιατί εκεί ο Αδάμ, αφού εξαπατήθηκε, έχει εκπέσει. Έτσι και πάλι λέει: “τότε ο Υιός του ανθρώπου θα αποστείλει τους αγγέλους Του και θα συγκεντρώσει (στο ίδιο μέρος) τους εκλεκτούς Του από τα τέσσερα σημεία του ορίζοντα.”

Και ο Δαβίδ προφητεύοντας την κρίση και την έλευση του Κυρίου λέει: “Η ανατολή Του θα είναι από την άκρη του ουρανού και η τροχιά του θα είναι μέχρι την άκρη του ουρανού· και κανείς δεν θα αποφύγει τη θερμή του.” Και λέγοντας θερμή βέβαια εννοεί την καύση. Και ο Ησαΐας μιλάει ως εξής: “βάδιζε, λαέ μου, μπες στα σπίτια σου, κλείσε την πόρτα σου, κρύψου για τόσο μικρό χρονικό διάστημα, μέχρι να περάσει η οργή του Κυρίου.” Και ο Παύλος παρομοίως: “γιατί αποκαλύπτεται η οργή του Θεού από τον ουρανό εναντίον κάθε ασέβειας και παρανομίας των ανθρώπων που, αν και κατέχουν την αλήθεια του Θεού, ζουν μέσα στην αδικία.”

LXV. Σχετικά λοιπόν με την ανάσταση και τη βασιλεία των αγίων ο Δανιήλ από τη μια λέει: “Και πολλοί από αυτούς <που κοιμούνται> μέσα στο χώμα της γης

θα αναστηθούν, οι μεν στην αιώνια ζωή, οι δε στο όνειδος και στην αιώνια ντροπή.” Ο Ησαΐας από την άλλη λέει: “θα αναστηθούν οι νεκροί και θα σηκωθούν αυτοί που βρίσκονται μέσα στους τάφους, γιατί η δροσιά που προέρχεται από Σένα είναι γι’ αυτούς θεραπεία.” Και ο Κύριος λέει: “εκείνη την ημέρα πολλοί θα ακούσουν τη φωνή του Υιού του Θεού και αυτοί που άκουσαν θα ζήσουν.”

Και ο προφήτης λέει: “Να ξυπνήσεις εσύ που κοιμάσαι και να σηκωθείς από τους νεκρούς και ο Χριστός θα σε φωτίσει.” Και ο Ιωάννης λέει: “ευλογημένος και άγιος (είναι) αυτός που λαμβάνει μέρος στην πρώτη ανάσταση· πάνω σ’ αυτούς ο δεύτερος θάνατος δεν έχει εξουσία”. “Γιατί ο δεύτερος θάνατος είναι η λίμνη της φωτιάς που καίει.” Και πάλι ο Κύριος λέει: “τότε οι δίκαιοι θα λάμπουν, όπως ο ήλιος” λάμπει μέσα στη δόξα του. Και στους αγίους θα πει: “ελάτε (εσείς), οι ευλογημένοι του Πατέρα μου, κληρονομήστε τη βασιλεία που έχει ετοιμαστεί για σας από τότε που θεμελιώθηκε ο κόσμος.”

Και προς τους παράνομους τι λέει; “Φύγετε μακριά από εμένα εσείς οι καταραμένοι (και πηγαίνετε) στην αιώνια φωτιά, την οποία ετοίμασε ο Πατέρας μου για τον διάβολο και τους αγγέλους του.” Και ο Ιωάννης λέει: “έξω τα σκυλιά και οι μάγοι και οι πόρνοι και οι φονιάδες και οι ειδωλολάτρες και καθένas που αγαπά και διαπράττει απάτη,” διότι το μερίδιο που σας αναλογεί είναι στην κόλαση⁵⁸³ της φωτιάς. Παρομοίως και ο Ησαΐας λέει: “και θα εξέλθουν και θα δουν τα πτώματα <των ανθρώπων> που επαναστάτησαν εναντίον Μου· διότι τα βάσανά τους δεν θα έχουν τελειωμό και η φωτιά αιώνια θα τους καίει και θα γίνουν αποκρουστικό θέαμα για κάθε άνθρωπο.”

LXVI. Και ο Παύλος, ο απόστολος, γράφοντας προς τους Θεσσαλονικείς σχετικά με την ανάσταση των δικαίων λέει: “και δεν θέλουμε, αδελφοί, να μη γνωρίζετε εσείς σχετικά με όσους έχουν πεθάνει, για να μη λυπάστε, όπως και οι υπόλοιποι που δεν έχουν ελπίδα. Γιατί, αν πιστεύουμε ότι ο Ιησούς πέθανε και αναστήθηκε, έτσι (πρέπει να πιστεύουμε πως) και ο Θεός θα πάρει μαζί Του αυτούς που έχουν πεθάνει πιστεύοντας στον Ιησού.

Τούτο βέβαια λέμε σε σας, με βάση το λόγο του Κυρίου, ότι (δηλαδή) εμείς οι ζωντανοί, που απομένουμε για την παρουσία του Κυρίου, δεν θα προφθάσουμε αυτούς που έχουν κοιμηθεί, διότι ο ίδιος ο Κύριος με διαταγή, με φωνή

⁵⁸³ Ο Ιππόλυτος χρησιμοποιεί τον όρο *γένενα*, ο οποίος αποδίδει στα Ελληνικά τη σύνθετη εβραϊκή λέξη *gê-hinôm* που δηλώνει την κοιλάδα Εννόνι, τον τόπο της μελλοντικής κόλασης (*LSJ*, s. v. *γένενα*).

<αρχαγγέλου> και με σάλπιγγα Θεού θα κατεβεί από τον ουρανό και οι νεκροί (που έχουν πεθάνει) πιστεύοντας στον Χριστό θα αναστηθούν πρώτοι, έπειτα εμείς οι ζωντανοί, που απομένουμε, θα αρπαχτούμε μαζί με αυτούς μέσα στα σύννεφα, για να συναντήσουμε τον Κύριο στον αέρα· και έτσι θα είμαστε πάντοτε μαζί με τον Κύριο.”

LXVII. Αυτά στα προσφέρω με λίγα λόγια, αγαπητέ αδελφέ μου Θεόφιλε, αφού για χάρη σου λόγω της αγάπης προς τον Κύριο τα άντλησα από τις Άγιες Γραφές σαν από ευωδιαστά (άνθη) και έπλεξα ουράνιο στεφάνι. Σκοπός μου είναι να διατηρήσεις τον εαυτό σου άμεμπτο απέναντι στον Θεό και τους ανθρώπους φυλάγοντας με πίστη αυτά που έχουν γραφτεί και προβλέποντας αυτά που θα γίνουν, “προσμένοντας την ευλογημένη ελπίδα και την έλευση του Θεού και Σωτήρα μας”. Αυτός, αφού αναστήσει τους αγίους με την έλευσή Του, θα χαρεί μαζί με αυτούς δοξάζοντας τον Πατέρα. Σε Αυτόν⁵⁸⁴ ας ανήκει η δόξα αιώνια. Αμήν.

⁵⁸⁴ Δηλαδή στον Πατέρα.

**3. Ψ.-ΙΠΠΟΛΥΤΟΥ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΣΥΝΤΕΛΕΙΑΣ ΤΟΥ
ΚΟΣΜΟΥ ΚΑΙ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΑΝΤΙΧΡΙΣΤΟΥ ΚΑΙ ΕΙΣ
ΤΗΝ ΔΕΥΤΕΡΑΝ ΠΑΡΟΥΣΙΑΝ ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΗΜΩΝ
ΙΗΣΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ**

3.1 Εισαγωγή

3.1.1 Πατρότητα

Το σύγγραμμα *Περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου* (*De consummatione mundi*)⁵⁸⁵ φέρει στη χειρόγραφη παράδοση το όνομα του Ιππολύτου και εκδόθηκε για πρώτη φορά ως ιππολύτειο έργο από τον I. Picus (J. Picot) το 1556 μ. Χ.⁵⁸⁶

Αρχικά η γνησιότητα του έργου θεωρήθηκε δεδομένη από εξέχοντες μελετητές, όπως ο P. Labbe (Labbaeus).⁵⁸⁷ Όταν όμως το 1661 ο M. Gudius εξέδωσε το ιππολύτειο έργο *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου*, οι μελετητές κατανόησαν πως το *Περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου* δεν μπορεί να αποτελεί γνήσιο έργο του Ιππολύτου, αφού τόσο η περιρρέουσα ατμόσφαιρα και οι κοινωνικές συνθήκες⁵⁸⁸ μέσα στις οποίες παράχθηκε το έργο, όσο και οι δογματικές-ερμηνευτικές απόψεις⁵⁸⁹ που

⁵⁸⁵ Φαίνεται πως ο τίτλος του ψευδο-ιππολύτειου κειμένου παρουσιάζει ομοιογένεια στη χειρόγραφη παράδοση – λ. χ. ύστερα από αυτοψία διαπιστώσαμε πως οι κώδικες Εθνικής Βιβλιοθήκης Αθηνών 457, του ΙΣΤ΄ αι., (φ. 51^ν) και 1050 (211), του Γ΄ αι., (φ. 64^ν) παραδίδουν τον ίδιο τίτλο του έργου. Η διαφορά εντοπίζεται στα προσωνύμια που αποδίδονται στο συγγραφέα του έργου αυτού, λ. χ. “*Ιππολύτου τοῦ μακαριωτάτου καὶ μάρτυρος ἐπισκόπου Ρώμης*” στον κώδικα Εθνικής Βιβλιοθήκης Αθηνών 457 και “*Ιππολύτου τοῦ μακαριωτάτου ἐπισκόπου καὶ μάρτυρος*” στον κώδικα Εθνικής Βιβλιοθήκης Αθηνών 1050 (211).

⁵⁸⁶ I. Picus, *ό. π.*

⁵⁸⁷ P. Labbe, *De Scriptoribus Ecclesiasticis quos attigit ... R. Bellarminus philologica et historica dissertatio*, I, Parisiis 1660, σσ. 471-472.

⁵⁸⁸ Ο Ψ.-Ιππόλυτος χρησιμοποιεί τον όρο “*πρώην*” για την εποχή των μαρτύρων και των διωγμών (28, 19-28, 21: 30, 3), δείχνοντας έτσι την χρονική απόσταση που τον χωρίζει από τον Β΄ – Γ΄ αι. μ. Χ., όταν οι Χριστιανοί υποχρεώνονταν να προσκυνούν τα είδωλα. Επίσης έχει υπόψη του ένα οργανωμένο ιερατείο με αρχιερείς και ιερείς (6, 12: 7, 14: 23, 7: 38, 3-38, 4) και πιθανότατα γνωρίζει εκκλησίες χτισμένες σε πόλεις (49, 4-49, 5). Επίσης πολύ σημαντικές είναι οι αναφορές του στον ασκητισμό και μοναχισμό (7, 15: 42, 1-42, 3), τα οποία είναι κινήματα μεταγενέστερα του Γ΄ αι. μ. Χ.

⁵⁸⁹ Ο Ψ.-Ιππόλυτος ερμηνεύει τον αριθμό 666 ως *ἀρνοῦμαι* (28, 18-28, 19), ενώ ο Ιππόλυτος προτείνει την ερμηνεία *Λατεῖνος*. Επίσης ο Ψ.-Ιππόλυτος αποδίδει στη μητέρα του Ιησού το προσωνύμιο *θεοτόκος* (1, 6: 22, 19), το οποίο δεν απαντά στα έργα των Χριστιανών συγγραφέων του Γ΄ αι. μ. Χ. Πιο σημαντικό ακόμη είναι πως ο Ψ.-Ιππόλυτος ταυτίζει τον Αντίχριστο με τον ίδιο τον διάβολο (2, 2-2, 3: 2, 12: 21, 28-21, 31: 31, 19-31, 20) σε αντίθεση με τον Ιππόλυτο, ο οποίος θεωρούσε πως ο Αντίχριστος είναι άνθρωπος εμφορούμενος από το πνεύμα του Σατανά. Τέλος ο Ψ.-Ιππόλυτος δίνει

πρεσβεύει ο συγγραφέας Ψ.-Ιππόλυτος παρουσιάζουν αξιοσημείωτες και εμφανείς διαφορές με το έργο του Ιππολύτου.

Παρά τις απόψεις του αγγλικανού θεολόγου G. Bull (G. Bullus, 1634-1710),⁵⁹⁰ ο οποίος συνέχισε να υποστηρίζει την ιππολύτεια πατρότητα του *Περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου*, η επιστημονική κοινότητα ήταν πλέον πεπεισμένη πως ο λόγος αυτός δεν είναι γνήσιος,⁵⁹¹ με αποτέλεσμα όχι μόνο να μην προσελκύει πλέον το έργο του Ψ.-Ιππολύτου το ενδιαφέρον των μελετητών, αλλά και να υποστεί βαρείς χαρακτηρισμούς:

“Sub Hippolyti nomine prodiit Parisiie 1557 libellus *De consummatione mundi, Antichristo, et secundo Christi adventu*, Graece et Latine, ex interpretatione Joannis Pici, de quo subjiciam censuram reverendissimi Juelli, *Contra Harding*. Art. 1, sect. 5. Exiguus, inquit, libellus, pretii pene nullius, nec fidei quidem majoris. Auctorem fuisse illiteratum atque indoctum, cum ex ipso Graece dictionis genere, quod plerumque puerile est, tum ex rei veritate atque pondere apparet. Primam libri sententiam exorditur ab *enim*, γάρ, quod ne puer quidem in schola faceret. Multas habet de natalibus et vita Antichristi inanes conjecturas.”⁵⁹²

“Με το όνομα του Ιππολύτου εκδόθηκε στο Παρίσι το 1557 το βιβλίο *Περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου καὶ περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου καὶ περὶ τῆς δευτέρας*

μια διαφορετική ερμηνεία του βιβλικού χωρίου *Ψαλμὸς* 1, 7-1, 8 συγκριτικά με τον Ιππόλυτο, στοιχείο που αποδεικνύει το διαφορετικό πολιτικό σύστημα στο πλαίσιο του οποίου παρήγαγαν το έργο τους οι δύο συγγραφείς (A. Whealey, “De Consummatione Mundi of Pseudo-Hippolytus: Another Byzantine Apocalypse from the early Islamic period”, *Byzantion* 66/2 (1996) 463).

⁵⁹⁰ G. Bull, *Defensio Fidei Nicaenae ex scriptis, quae exstant, Catholicorum doctorum, qui intra tria prima ecclesiae Christianae secula floruerunt: in qua obiter quoque Constantinopolitana confessio, de Spiritu Sancto, antiquiorum testimoniis adstruitur*, Oxoniis 1685, σσ. 369-370.

⁵⁹¹ Βλ. ενδεικτικά τις απόψεις των εκδοτών M. Gudius και F. Combefis στις *Praefationes* των εκδόσεων τους, τη συζήτηση των Βενεδικτίνων μοναχών για την πατρότητα του κειμένου στον κώδικα Parisinus Lat. 11613, φφ. 16^r-22^r (*Dissertatio de Pseudohippolyti, Hippolyti et Ephraem Syri de Antichristo, Secundo Christi adventu et fine mundi orationibus*. Articulus Tertius; Exponentur argumenta, quibus demonstratur hanc orationem ab Hippolyto Martyre non fuisse compositam) και τις απόψεις του εκκλησιαστικού ιστορικού N. Tillemont, ό. π., σ. 678 (*Vita Sancti Hippolyti*). Το έργο του Tillemont επανεκδόθηκε στο Παρίσι κατά το διάστημα 1701-1714 και μεταφράστηκε στα Αγγλικά από τον T. Deacon (*Ecclesiastical Memoires of the Six First Centuries*, London 1733-1735).

⁵⁹² Το απόσπασμα προέρχεται από τον A. Rivetus, *Critici sacri libri quattuor...*, II, ⁴1641, κεφ. 11 (ανατύπωση PG, X, coll. 903-904).

παρουσίας του Χριστού, στα Ελληνικά και τα Λατινικά σε μετάφραση του I. Picus, για το οποίο θα παραθέσω την αυστηρή κριτική του αιδεσιμοτάτου Juell, *Contra Harding*, κεφ. 1, τμήμα 5. Μικρό, λέει, βιβλίο, σχεδόν καμίας αξίας, και όχι μεγάλης βέβαια αξιοπιστίας. Πως ο συγγραφέας ήταν αγράμματος και απαίδευτος φαίνεται τόσο από το ίδιο το είδος του ελληνικού λόγου, το οποίο είναι πολλάκις παιδαριώδες, όσο και από την αλήθεια και το κύρος του έργου. (Ο συγγραφέας) ξεκινά την πρώτη φράση του βιβλίου με το *επειδή* (γάρ), πράγμα το οποίο δε θα το έκανε βέβαια ούτε παιδί στο σχολείο. Περιέχει πολλές κενές εικασίες για τη γέννηση και τη ζωή του Αντιχρίστου.”

Το παραπάνω απόσπασμα είναι ενδεικτικό της στάσης των ερευνητών απέναντι στο έργο και το συγγραφέα του, η οποία δικαιολογεί τις λίγες σχετικές αναφορές στην υπολύτεια βιβλιογραφία. Μόλις το 1996 εμφανίστηκε σθεναρός αντίλογος στην καθιερωμένη αντίληψη της έρευνας για το *Περὶ τῆς συντελείας*, όταν η A. Whealey υποστήριξε πως το έργο δεν είναι ψευδεπίγραφο ούτε “πλαστογραφία”, αφού ο συγγραφέας δεν επιθυμεί να παρουσιαστεί ως Ιππόλυτος ούτε περιγράφει τον κόσμο του 7^{ου} αι. μ. Χ. Αντίθετα ο Ψ.-Ιππόλυτος κάνει πολλές αναφορές σε γεγονότα σύγχρονα με αυτόν, τα οποία περιμένει να αναγνωριστούν από τους αναγνώστες του.⁵⁹³

Όπως μάλιστα έχει δείξει η Whealey, ο Ψ.-Ιππόλυτος στο *Λόγο* του φαίνεται να εστιάζει στη Χριστιανική εγγύς Ανατολή του τέλους του 7^{ου} (ή αρχής του 8^{ου}) αι. μ. Χ. και τις πιέσεις που δέχονταν οι Χριστιανικοί πληθυσμοί της περιοχής από τους Άραβες,⁵⁹⁴ για να προσχωρήσουν στον Ισλαμισμό.⁵⁹⁵ Η ερευνήτρια πιθανολογεί πως

⁵⁹³ A. Whealey, *ό. π.*, σ. 462.

⁵⁹⁴ *Ο. π.*, σ. 467. Οι ανατολικές επαρχίες της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας ήταν εύκολος στόχος για τις επεκτατικές βλέψεις των Αράβων λόγω των έντονων θρησκευτικών-δογματικών ζυμώσεων που παρατηρούνται στην περιοχή αυτή κατά τον 7^ο αι. (έριδα μονοφυσιτισμού) και των βυζαντινο-περσικών πολέμων, οι οποίοι είχαν εξασθενήσει σε τέτοιο βαθμό το βυζαντινό και τον περσικό στρατό, ώστε να μην μπορούν να προβάλουν σοβαρή αντίσταση στους εισβολείς (G. Ostrogorsky, *Geschichte des Byzantinischen Staates*, München 1963, ελλην. μετ. I. Παναγόπουλος (επιστημονική εποπτεία Ε. Κ. Χρυσός), *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, I, Αθήνα 1978), σσ. 173 κ. εξ.)

⁵⁹⁵ A. Whealey, *ό. π.*, σσ. 461-469. Πριν από την αμφισβήτηση της πατρότητας του *Περὶ τῆς συντελείας*, αυτό χρονολογούνταν μαζί με τα άλλα υπολύτεια έργα. Όταν όμως αποδείχθηκε πως αυτό δεν αποτελεί γνήσιο έργο, ο C. C. J. von Bunsen (*Hippolytus und seine Zeit...*, σ. 198) το τοποθέτησε στον 8^ο – 9^ο αι. μ. Χ. Στη συνέχεια ο W. von Christ (*ό. π.*, σ. 1337, υποσ. 5) το τοποθετεί στις αρχές του 9^{ου} αι., οι M. Geerard & F. Glorie (*ό. π.*, σ. 274) θέτουν ως *terminum post*

ο λόγος γράφτηκε στη Συρία ή την Παλαιστίνη σε μια εποχή, όταν ακόμη στις περιοχές αυτές διαβαζόταν το έργο του Ιππολύτου στα Ελληνικά.⁵⁹⁶ Όσον αφορά τέλος στην ταυτότητα του Ψ.-Ιππολύτου, η Whealey επιχειρεί την ταύτισή του με το συγγραφέα του λόγου *Περὶ Ψευδοπροφητῶν*⁵⁹⁷ ή τουλάχιστον την ένταξη των δύο συγγραφέων στον ίδιο κύκλο, αφού τα δύο έργα παρουσιάζουν γλωσσικές και άλλες ομοιότητες.⁵⁹⁸

Πώς όμως το *Περὶ συντελείας τοῦ κόσμου* σχετίστηκε με τον Ιππόλυτο; Η φήμη του Ιππολύτου στα εσχατολογικά θέματα, η ομοιότητα του θέματος που αυτός πραγματεύεται στο *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* και η χρήση του γνήσιου ιππολύτειου έργου από τον Ψ.-Ιππόλυτο, όπως θα δειχθεί ακολούθως,⁵⁹⁹ παρακίνησαν κάποιον αντιγραφέα του έργου να το αποδώσει στον Ιππόλυτο. Το σφάλμα αυτό πρέπει να έγινε πολύ νωρίς (πριν από τον Ι΄ αι.), με αποτέλεσμα όλα τα χφφ. που παραδίδουν το ψευδο-ιππολύτειο κείμενο (από τον Ι΄ αι. και μετά) να το αποδίδουν στον Ιππόλυτο. Επομένως υπό αυτήν την οπτική επιτρέπεται να αποδίδεται συμβατικά στον άγνωστο συγγραφέα του *Περὶ συντελείας τοῦ κόσμου* το όνομα Ψευδο-Ιππόλυτος.⁶⁰⁰

quet για τη συγγραφή του έργου τον Θ΄ αι., ενώ ο Π. Κ. Χρήστου (ό. π., σ. 736) το θεωρεί δημιούργημα του Ζ΄ αι.

⁵⁹⁶ A. Whealey, ό. π., σ. 468.

⁵⁹⁷ *Λόγος περὶ ψευδοπροφητῶν καὶ ψευδοδιδασκάλων καὶ ἀθέων αἵρετικῶν καὶ περὶ σημείων τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος τούτου. Ἐρρήθη δὲ μέλλοντος αὐτοῦ ἐκδημεῖν ἀπὸ τοῦ σώματος*, PG, LIX, coll. 553-568. Το έργο αποδίδεται στον Ψ.-Ιωάννη Χρυσόστομο και φαίνεται πως συγγράφηκε στην ευρύτερη περιοχή της Αντιόχειας (A. Whealey, “Sermo de Pseudoprophetis of Pseudo-John Chrysostom: A Homily from Antioch under Early Islamic Rule”, *Byzantion* 69/1 (1999) 185).

⁵⁹⁸ A. Whealey, ό. π., σ. 182 κ. εξ. Για τα γλωσσικά παράλληλα και τις διακειμενικές σχέσεις των δύο λόγων, βλ. τον apparatus fontium (κεφ. 3.4.2) και το *Παράρτημα II* (κεφ. 4.2.1) της παρούσας έκδοσης. Να σημειωθεί πως και το έργο *Περὶ Ψευδοπροφητῶν* γράφτηκε από συγγραφέα ο οποίος έτρεφε, όπως και ο Ψ.-Ιππόλυτος, μεγάλη εκτίμηση για τον Ιππόλυτο και τον Εφραίμ τον Σύρο (*Περὶ Ψευδοπροφητῶν*, PG, LIX, col. 560, l. 43-44 & 48-51).

⁵⁹⁹ Κεφ. 3.1.2.

⁶⁰⁰ Βλ. τις ενστάσεις της A. Whealey (“De Consummatione...”, σ. 462) για τη χρήση του ονόματος Ψ.-Ιππόλυτος.

3.1.2 Περιεχόμενο – Πηγές

Αρχίζοντας το *Λόγο* του ο Ψ.-Ιππόλυτος αισθάνεται την ανάγκη να δικαιολογήσει την εμπιστοσύνη που δείχνει στους προφήτες για την εξήγηση των μελλοντικών γεγονότων με το επιχείρημα πως η ικανότητά τους να προφητεύουν το μέλλον τούς καθιστά αξιόπιστους μάρτυρες σχετικά με τα γεγονότα της συντέλειας.⁶⁰¹

Έτσι ο συγγραφέας παραθέτει χαρακτηριστικά χωρία προφητών, για να φανεί σε γενικές γραμμές η κατάσταση που θα επικρατεί στους έσχατους καιρούς. Οδύνη, ταραχή και μίσος θα χαρακτηρίζουν τις ανθρώπινες σχέσεις, ενώ ακραία φυσικά φαινόμενα θα προκαλέσουν πολλές καταστροφές.⁶⁰² Τότε θα εμφανιστούν ψευδοπροφήτες,⁶⁰³ για να παραπλανήσουν πολλούς, όπως δηλώνουν διάφορα χωρία της *ΚΔ*.⁶⁰⁴

Ακολουθώς ο Ψ.-Ιππόλυτος στρέφεται στα γεγονότα των εσχάτων καιρών⁶⁰⁵ ερμηνεύοντας δύο γνωστά χωρία του *Δανιήλ* (το όνειρο του Ναβουχοδονόσορ και τα τέσσερα θηρία), τα οποία δείχνουν τη διαδοχή τεσσάρων αυτοκρατοριών: των Βαβυλωνίων, των Περσών, των Ελλήνων υπό τον Μ. Αλέξανδρο και των Ρωμαίων. Μετά την τέταρτη αυτοκρατορία κάνουν την εμφάνισή τους δέκα βασιλείς, από τους οποίους θα εγερθεί ο Αντίχριστος, που θα ανασυστήσει τη βασιλεία των

⁶⁰¹ *Περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου* κεφ. 1-3.

⁶⁰² Κεφ. 3-8.

⁶⁰³ Ο συγγραφέας αναφέρει ως χαρακτηριστικό παράδειγμα τον Σίμονα από τη Σαμάρεια, ο οποίος είναι γνωστός από τις *Πράξεις* (8, 9-8, 24). Όπως φαίνεται, ο Ψ.-Ιππόλυτος αντλεί στοιχεία από μια μακρά παράδοση που παρουσιάζει τον Σίμονα ως Μάγο και διαμορφώθηκε με τις αναφορές αντιαιρετικών συγγραφέων της αρχαίας Εκκλησίας (Ειρηναίου *Adv. Haer.* 1, 23, 1-1, 23, 4: Ιππολύτου *Έλεγχος* 6, 11, 1-6, 11, 19) που τον συνδέουν με τον Γνωστικισμό και τον θεωρούν αρχή κάθε αίρεσης (Α. Tuzlak, “The Magician and the Heretic: The Case of Simon Magus”, P. Mirecki & M. Meyer, *Magic and Ritual in the Ancient World*, Religions in the Greco-Roman World 14, Leiden – Boston – Köln 2002, σ. 417). Εντούτοις ο Σίμωνας δεν ήταν απλός απατεώνας, αλλά μια εξέχουσα προσωπικότητα στη Σαμάρεια (Σ. Αγουρίδης, *Ιστορία των Χρόνων της Καινής Διαθήκης*, Θεσσαλονίκη 1980, σσ. 178-179· για τις αναφορές και άλλων Χριστιανών συγγραφέων στο πρόσωπο αυτό, τη σύνδεσή του με μαγικές πρακτικές και περαιτέρω βιβλιογραφία βλ. Α. Tuzlak, *ό. π.*, *passim*).

⁶⁰⁴ Κεφ. 8-11.

⁶⁰⁵ Κεφ. 12 κ. εξ.

Ιουδαίων,⁶⁰⁶ αφού νικήσει τους βασιλιάδες της Αιγύπτου, της Λιβύης και της Αιθιοπίας.

Στη συνέχεια, ο συγγραφέας παραθέτοντας χωρία τόσο από την *ΠΔ* όσο και από την *ΚΔ* εκθέτει την έλευση και τη δράση του Αντιχρίστου,⁶⁰⁷ η οποία θα είναι προσπάθεια μίμησης της ζωής του Ιησού Χριστού, με απώτερο σκοπό να παραπλανηθούν οι άνθρωποι. Μάλιστα ο Αντίχριστος θα έχει, όπως και ο Ιησούς, βασιλική καταγωγή, αφού θα κατάγεται από τη φυλή Δαν του Ισραήλ.⁶⁰⁸

Όμως ο Θεός δεν θα αφήσει τους ευσεβείς αβοήθητους, καθώς θα στείλει τους δύο προφήτες, τον Ενώχ και τον Ηλία,⁶⁰⁹ για να προειδοποιήσουν τον κόσμο σχετικά με τον κίνδυνο που διατρέχει. Μετά την ολοκλήρωση της αποστολής τους οι δύο προφήτες θα αρνηθούν να προσκυνήσουν τον Αντίχριστο και θα οδηγηθούν στο θάνατο.⁶¹⁰

Ακολουθεί μια αναλυτικότερη έκθεση των σχετικών με τη γέννηση του Αντιχρίστου,⁶¹¹ η οποία αποτελεί επίσης προσπάθεια μίμησης του Ιησού. Επειδή ο Αντίχριστος ταυτίζεται με τον διάβολο, δεν μπορεί να λάβει πραγματική σάρκα, αλλά θα γεννηθεί φαινομενικά από μια μιανή γυναίκα, η οποία θα εμφανίζεται ως παρθένος. Ακολούθως θα υποστεί και αυτός περιτομή, θα αποκτήσει μαθητές και θα εμφανιστεί ως ευεργέτης των ανθρώπων παρουσιάζοντας άγιο χαρακτήρα και

⁶⁰⁶ Ο Ψ.-Ιππόλυτος αναφέρεται σε αρκετά σημεία στους Ιουδαίους (κεφ. 16, 13: 20, 8-20, 12: 23, 1: 24, 5: 24, 7: 25, 14: 40, 4 κ. εξ.), πάντα σε συνάρτηση με τις υπηρεσίες που θα τους προσφέρει ο Αντίχριστος την εξαπάτησή τους από αυτόν και την τελική τιμωρία τους κατά την ημέρα της κρίσης. Αξιοσημείωτο είναι πως ο συγγραφέας αποφεύγει να καταφερθεί εναντίον των Ιουδαίων με προσβολές και ύβρεις, όπως συνηθίζεται σε άλλα βυζαντινά κείμενα (*Ομιλίες*). Για περισσότερα σχετικά με τη χρήση υβρεολογίου εις βάρος των Εβραίων στη βυζαντινή Ομιλητική, βλ. ενδεικτικά G. B. Ladner, "Aspects of Patristic anti-Judaism", *Viator* 2 (1971) 355-363 και S. Krauss, "The Jews in the Works of the Church Fathers", *Jewish Quarterly Review* 6 (1984) 82-110.

⁶⁰⁷ Κεφ. 18 κ. εξ.

⁶⁰⁸ Κεφ. 19.

⁶⁰⁹ Τα περισσότερα χφφ. του έργου, τα οποία χρησιμοποιούνται στην παρούσα έκδοση, παραδίδουν μαζί με τα ονόματα των προφητών και το όνομα του ευαγγελιστή Ιωάννη, αλλά θεωρούμε πως η αναφορά στο πρόσωπο του Ιωάννη αποτελεί μεταγενέστερη προσθήκη, γιατί στο κεφ. 29, 4 γίνεται αναφορά μόνο στους δύο προφήτες, χωρίς να γίνεται νύξη στην αποστολή του Ιωάννη προς τους ανθρώπους πριν από τον ερχομό του Αντιχρίστου (βλ. σχετικά κεφ. 3.4.2 της παρούσας εργασίας, κριτικό υπόμνημα).

⁶¹⁰ Κεφ. 21-22.

⁶¹¹ Κεφ. 22.

επιτελώντας πολλά θαύματα.⁶¹² Βέβαια ο σκοπός του παραμένει ο ίδιος: να παραπλανήσει τους ανθρώπους, ώστε να τον εκλέξουν βασιλιά. Μόλις το επιτύχει, θα φανερώσει το πραγματικό πρόσωπό του και, αφού νικήσει τους τρεις βασιλείς, θα χτίσει το ναό του Σολομώντα.⁶¹³ Συνολικά τα γεγονότα αυτά θα διαρκέσουν επτά χρόνια, εκ των οποίων τα πρώτα τρισήμισι χρόνια θα κηρύξουν οι δύο προφήτες, ενώ μετά το θάνατό τους ο Αντίχριστος θα κυβερνήσει μαζί με άλλους δαίμονες, οι οποίοι θα αποτελέσουν το επιτελείο του.⁶¹⁴

Αμέσως μετά θα επέλθει περίοδος τόσο μεγάλης ξηρασίας και λιμού, ώστε να αναγκαστούν οι άνθρωποι⁶¹⁵ να προσκυνήσουν τον Αντίχριστο και να λάβουν το χάραγμά του, αν θέλουν να επιβιώσουν. Η σφραγίδα του Αντιχρίστου φέρει τον αριθμό χξς´ (666), ο οποίος ερμηνεύεται ως άρνηση της πίστης προς τον Θεό.⁶¹⁶

Όσοι αρνηθούν να προσκυνήσουν θα καταφύγουν στα όρη και τα σπήλαια, για να γλιτώσουν από τους διωγμούς και τα φοβερά βασανιστήρια.⁶¹⁷ Από την άλλη όσοι λάβουν το χάραγμα θα ανακουφίσουν προσωρινά την ανάγκη τους για τροφή και νερό. Μόλις όμως επανέλθουν προς τον Αντίχριστο, για να ζητήσουν εκ νέου τα απαραίτητα για την επιβίωσή τους, και εκείνος δεν είναι σε θέση να τους τα παράσχει, τότε θα καταλάβουν την πραγματική ταυτότητά του και θα ελεεινολογήσουν την κατάσταση τους,⁶¹⁸ ενώ ο Θεός θα προστατέψει τους πιστούς.⁶¹⁹ Οι συμφορές της περιόδου ολοκληρώνονται με την περιγραφή της κατάστασης στις πόλεις, όπου θα βασιλεύσει το πένθος και ο τρόμος.⁶²⁰

Όμως ο φιλεύσπλαγχνος Θεός θα βοηθήσει να παρέλθουν σύντομα τα δύσκολα χρόνια,⁶²¹ για να εμφανιστεί τελικά ο Ιησούς Χριστός και να κρίνει τους ανθρώπους.⁶²² Με το άκουσμα της σάλπιγγας θα εγερθούν όλοι οι κεκοιμημένοι και μαζί με τους ζώντες θα παρουσιαστούν στο βήμα του Χριστού, για να δικαστούν.

⁶¹² Κεφ. 23 κ. εξ.

⁶¹³ Κεφ. 25.

⁶¹⁴ Κεφ. 25-26.

⁶¹⁵ Κεφ. 27 κ. εξ.

⁶¹⁶ Κεφ. 28.

⁶¹⁷ Κεφ. 29.

⁶¹⁸ Κεφ. 31.

⁶¹⁹ Κεφ. 32.

⁶²⁰ Κεφ. 33-34.

⁶²¹ Κεφ. 35.

⁶²² Κεφ. 36 κ. εξ.

Πρώτος θα δικαστεί ο διάβολος, για να καταλήξει μαζί με τους αμαρτωλούς στην αιώνια κόλαση. Οι δίκαιοι θα κληρονομήσουν την αιώνια βασιλεία δοξολογώντας και ευχαριστώντας τον Θεό, ενώ οι αμαρτωλοί θα πάρουν το δρόμο της αιώνιας τιμωρίας μέσα σε αβάσταχτους θρήνους.

Ο συγγραφέας κλείνοντας προτρέπει τους αναγνώστες να έχουν κατά νουν την ημέρα της κρίσης, ώστε να ζήσουν σύμφωνα με το νόμο του Θεού και να κληρονομήσουν την αιώνια βασιλεία. Ο λόγος ολοκληρώνεται με τη δοξολογία της Αγίας Τριάδας.⁶²³

Ο Ψ.-Ιππόλυτος κατά τη συγγραφή αυτού του λόγου είχε μπροστά του δύο βασικές πηγές από τις οποίες αντλεί υλικό. Η πρώτη είναι το έργο του Ιππολύτου *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου*,⁶²⁴ ενώ η δεύτερη είναι μια μεταφρασμένη από τα Συριακά ομιλία για τον Αντίχριστο, η οποία βρίσκεται στο *corpus* κειμένων του Εφραίμ του Σύρου και φέρει τον τίτλο *Λόγος εἰς τὴν παρουσίαν τοῦ Κυρίου καὶ περὶ συντελείας τοῦ κόσμου καὶ εἰς τὴν παρουσίαν τοῦ Ἀντιχρίστου*.⁶²⁵ Επίσης φαίνεται πως ο συγγραφέας Ψ.-Ιππόλυτος είχε υπόψη του την 15^η *Κατήχηση* του Κυρίλλου Ιεροσολύμων,⁶²⁶ ενώ τέλος οι απόψεις του συγγραφέα για την επάνοδο του Ηλία

⁶²³ Κεφ. 49.

⁶²⁴ Είναι χαρακτηριστικό πως περίπου το ένα τρίτο των 49 κεφαλαίων του έργου *Περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου* σχετίζεται άμεσα με το *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου*. Για τις διακειμενικές σχέσεις που παρουσιάζουν τα δύο έργα, βλ. τον apparatus fontium του ψευδο-ιππολύτειου κειμένου (κεφ. 3.4.2) και το *Παράρτημα II* (κεφ. 4.2.1) της παρούσας έκδοσης, καθώς και το κείμενο της έκδοσης του H. Achelis, ο οποίος προσπάθησε να επισημάνει αυτές τις σχέσεις και τα γλωσσικά παράλληλα του ιππολύτειου και του ψευδο-ιππολύτειου έργου τυπώνοντας τα συγκεκριμένα χωρία του *Περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου* με πιο έντονη γραμματοσειρά (bold).

⁶²⁵ Ο λόγος εκδόθηκε από τον J. S. Assemani (1687-1768) με τον τίτλο *Sancti Patris Nostri Ephraem Syri Opera Omnia quae exstant Graece, Syriace, Latine*, III, Romae 1743, σσ. 134-143. Η παλαιοβουλγαρική μετάφραση του λόγου εκδόθηκε από τους G. Bojkovsky & R. Aitzetmüller, *Paranesis: Die albulgarische Übersetzung von Werken Ephraims des Syriers*, IV, Freiburg im Breisgau 1988, σσ. 364-402. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με το *Λόγο* του Εφραίμ και τις διακειμενικές σχέσεις του με τον ψευδο-ιππολύτειο, βλ. W. Bousset, *Der Antichrist...*, σσ. 21-25 και 116-118; 126; 129-130; 132-133; 135; 140; 144 αντίστοιχα.

⁶²⁶ *Κατήχησις πεντεκαιδέκατη φωτιζομένων, ἐν Ἱεροσολύμοις σχεδιασθεῖσα εἰς τὸ καὶ ἐρχόμενον ἐν δόξῃ κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς, οὗ τῆς βασιλείας οὐκ ἔσται τέλος. Καὶ περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου. Καὶ ἀνάγνωσις ἐκ τοῦ Δανιήλ· ἐθεώρουν ἕως οὗ θρόνοι ἐτέθησαν καὶ παλαιὸς ἡμερῶν ἐκάθητο, καὶ ἐξῆς· ἐθεώρουν ἐν ὁράματι τῆς νυκτός, καὶ ἰδοὺ μετὰ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ ὡς υἱὸς ἀνθρώπου ἐρχόμενος. Καὶ τὰ ἐξῆς.* (J. Rupp, *Cyrrilli Hierosolymorum archiepiscopi opera quae supersunt*

στη γη πριν από τον ερχομό του Αντιχρίστου παρουσιάζουν συνάφεια με μια ακέφαλη ομιλία αγνώστου συγγραφέως με τον τίτλο *Περὶ Μεταμορφώσεως*.⁶²⁷

Η εκτεταμένη χρήση του ιππολύτειου έργου από τον Ψ.-Ιππόλυτο οδήγησε τον Χρήστου να χαρακτηρίσει το ψευδο-ιππολύτειο κείμενο διασκευή του ιππολύτειου.⁶²⁸ Η άποψη αυτή δικαιολογείται ως ένα βαθμό από το γεγονός πως ο Ψ.-Ιππόλυτος όχι μόνο δέχθηκε επιρροές από τις πηγές του⁶²⁹ αλλά και ενσωμάτωσε σχεδόν αυτολεξεί μεγάλα τμήματα αυτών στο έργο του. Συγκεκριμένα τα κεφάλαια 12-21 και 36 του *Περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου* αποτελούν δάνεια από το *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου*. Ο συγγραφέας κυρίως από το κεφ. 22 κ. εξ. αντλεί υλικό από την ομιλία του Εφραίμ του Σύρου, ενώ στο κεφάλαιο 28 αντλεί υλικό από την ομιλία του Εφραίμ του Σύρου και από τα κεφάλαια 49-50 του *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου*.⁶³⁰ Βέβαια όπως μπορεί να διαπιστωθεί από την ανάγνωση του λόγου του, ο Ψ.-Ιππόλυτος δεν τηρεί χρονολογικά τη σειρά των κεφαλαίων των πηγών του,⁶³¹ ενώ προσαρμόζει τα αντλούμενα χωρία στις δικές του αντιλήψεις και επιλέγει πιο οικείους σε αυτόν εκφραστικούς τρόπους, γεγονός το οποίο εξηγείται, αν ληφθεί υπόψη πως κατά τη διάρκεια των αιώνων που χωρίζουν το συγγραφέα από τα πρότυπά του, έχουν επέλθει ορισμένες αλλαγές στις αντιχριστολογικές αντιλήψεις⁶³² και η γλώσσα έχει εξελιχθεί.⁶³³

omnia, II, Hildesheim, ²1967).

⁶²⁷ M. Aubineau, “Une homélie grecque inédite sur la Transfiguration”, M. Aubineau, *Recherches Patristiques, Enquêtes sur des manuscrits Textes inédits Études par Michel Aubineau*, Amsterdam 1974, σσ. 119-145. Το πρόβλημα χρονολόγησης της ομιλίας αυτής δεν επιτρέπει να καθοριστεί ακριβέστερα η σχέση της με το έργο του Ψ.-Ιππολύτου.

⁶²⁸ Κ. Π. Χρήστου, *ό. π.*, σ. 736.

⁶²⁹ Λ. χ. τα κεφ. 1-3, αν και αποτελούν δημιούργημα του Ψ.-Ιππολύτου, έχουν έντονα επηρεαστεί από το ιππολύτειο έργο, το οποίο χρησιμοποιείται σε αρκετά σημεία αυτών των κεφαλαίων.

⁶³⁰ Και η ομιλία του Εφραίμ του Σύρου και τα κεφ. 49-50 του *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* έχουν επηρεαστεί από την *Αποκάλυψιν* 13, 16-13, 18 (A. Whealey, *ό. π.*, 466).

⁶³¹ Το γεγονός αυτό υποδηλώνει πως ο Ψ.-Ιππόλυτος παραθέτει τα χωρία με βάση τις ανάγκες της διαλεκτικής του κειμένου. Όμως η παράθεση χωρίων από το ιππολύτειο κείμενο χωρίς την τήρηση καθορισμένης λογοτεχνικής σειράς μπορεί να οφείλεται ακόμη στη φύση της χειρόγραφης παράδοσης του ιππολύτειου κειμένου, σημαντικό μέρος της οποίας παραδίδει το κείμενο αποσπασματικά. Με άλλα λόγια είναι πιθανό πως ο Ψ.-Ιππόλυτος άντλησε χωρία του *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* από κάποια *Catena* – *Ανθολόγιο*.

⁶³² Το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το ακόλουθο: Σύμφωνα με τον Εφραίμ “τίκτεται δὲ ἀκριβῶς ἐκ γυναικὸς μιᾶρς τὸ ἐκείνου ὄργανον (i. e. ὁ Ἀντίχριστος), οὐκ αὐτὸς (i. e. ὁ διάβολος) δὲ

Όσον αφορά στα χωρία που αντλεί ο Ψ.-Ιππόλυτος από την *Αγία Γραφή*, πρέπει να παρατηρηθεί πως πολλά εξ αυτών λαμβάνονται έμμεσα από τις προαναφερθείσες πηγές (κυρίως από το *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου*). Αξίζει όμως να σημειωθεί πως ο συγγραφέας αντλεί μεγάλο αριθμό χωρίων από το *Κατὰ Ματθαῖον*. Συνολικά τα βιβλικά χωρία του *Περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου* προέρχονται από τα ακόλουθα βιβλία της ΠΔ και ΚΔ:

Παλαιὰ Διαθήκη

Γένεσις
Ἔξοδος
Λευιτικὸν
Ἀριθμοὶ
Δευτερονόμιον
Α΄ Βασιλειῶν
Ιουδὶθ
Ψαλμοὶ
Ὡσηὲ
Ἀμώσ
Μιχαίας
Ζαχαρίας
Ἡσαΐας
Ιερεμίας
Δανιήλ

Καينὴ Διαθήκη

Ματθαῖος
Μάρκος
Λουκᾶς
Ἰωάννης
Πράξεις Ἀποστόλων
Πρὸς Κορινθίους Α΄
Πρὸς Ἐφεσίους
Πρὸς Φιλιππησίους
Πρὸς Κολοσσαεῖς
Πρὸς Θεσσαλονικεῖς Α΄
Πρὸς Τίτον
Πρὸς Ἑβραίους
Ἐπιστολὴ Ἰακώβου
Ἐπιστολὴ Πέτρου Β΄
Ἐπιστολὴ Ἰωάννου Α΄
Ἐπιστολὴ Ἰούδα
Ἀποκάλυψις Ἰωάννου

σαρκοῦται” (*Εἰς τὴν παρουσίαν τοῦ Κυρίου* 187). Όμως ο Ψ.-Ιππόλυτος θεωρεῖ πως “ὁ διάβολος ἐκ μιαιρᾶς γυναικὸς ἐξελεύσεται ἐπὶ τῆς γῆς. Τίκεται δὲ ἐν πλάνῃ ὡς ἐκ παρθένου.” (*Περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου* 22, 9-22, 11).

⁶³³ Είναι χαρακτηριστικό πως στο *Λόγο* του Εφραίμ κάνουν την εμφάνισή τους οι όχι και τόσο διαδεδομένοι επτασύλλαβοι στίχοι, με αποτέλεσμα να δημιουργείται μια αρκετά ποιητική σύνταξη. Έτσι ο Ψ.-Ιππόλυτος νιώθει την ανάγκη να διαφοροποιήσει τη σύνταξη των χωρίων αυτών του Εφραίμ κατά την πρόσληψή τους στο έργο του (H. Lietzmann, “Schallanalyse und Textkritik”, *Kleine Schriften*, II (Studien zum Neuen Testament), Berlin 1958, σ. 134).

3.1.3 Αποτίμηση του έργου

Το *Περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου* αποτελεί ένα σημαντικό αντιπροσωπευτικό κείμενο της βυζαντινῆς αποκαλυπτικῆς παράδοσης και μπορεί να προσφέρει χρήσιμες πληροφορίες για τις αντιχριστολογικὲς και εσχατολογικὲς αντιλήψεις που επικρατοῦσαν στις ανατολικὲς περιοχές της βυζαντινῆς αυτοκρατορίας κατά το τέλος του Ζ΄ και την αρχὴ του Η΄ αι., αφού οι Χριστιανοὶ των περιοχῶν αυτῶν δέχονταν πιέσεις ἀπὸ τους Ἀραβες και ἔδειχναν ως εκ τούτου ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τα *ἐσόμενα*. Πρόκειται για ἔργο διαδεδομένο και πολυδιαβασμένο, ὅπως αποδεικνύει το εὔρος της χειρόγραφης παράδοσης και το γεγονός πως ο λόγος εἶχε συμπεριληφθεῖ στα λειτουργικά κείμενα της Ανατολικῆς Ορθόδοξης Εκκλησίας, ὅπως μαρτυροῦν αρκετά χφφ. που το παραδίδουν.⁶³⁴

Πέραν αὐτοῦ το ἔργο αποδεικνύει την ἐπίδραση του ἱπολύτειου *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* και του λόγου *Εἰς τὴν παρουσίαν τοῦ Κυρίου καὶ περὶ συντελείας τοῦ κόσμου καὶ εἰς τὴν παρουσίαν τοῦ Ἀντιχρίστου* του Εφραίμ του Σύρου στους θρησκευτικούς κύκλους της Αντιόχειας και μπορεί να προσφέρει πολύτιμη αρωγή στην κριτικὴ αποκατάσταση των δύο προαναφερθέντων κειμένων.

3.2 Παράδοση

3.2.1 Πορίσματα και ελλείψεις της προγενέστερης ἔρευνας – Προς μια νέα ἔκδοση

Η πρώτη ἔκδοση του ἔργου ἀπὸ τον I. Picus (1556) στηρίχθηκε σε δύο ἄγνωστα και κατὰ τα φαινόμενα χαμένα χφφ. Ἐκτοτε το ἔργο ἐκδόθηκε αρκετές φορές στη σκιά των ἔργων του Ἱπολύτου, ὁμως οι ἐκδότες θεώρησαν αρκετό να προβοῦν απλὰ σε λίγες διορθώσεις, χωρίς να προχωρήσουν σε νέα κριτικὴ ἔκδοση.

⁶³⁴ Βλ. σχετικὰ το κεφ. 3.2.2.2 της παρούσας εργασίας.

Εξαίρεση αποτελεί ως ένα βαθμό ο J. A. Fabricius,⁶³⁵ ο οποίος το 1716 αξιοποίησε (;) τον Bodleianus Baroccianus 93, του ΙΕ΄ αι., τον οποίο όμως δεν ανέγνωσε ο ίδιος, με αποτέλεσμα να μη βελτιώσει ουσιαστικά το κείμενο.⁶³⁶

Βέβαια η απουσία κριτικής ανάγνωσης του έργου είναι ως ένα βαθμό δικαιολογημένη, γιατί παλαιότερα ένας επίδοξος εκδότης του *Περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου* θα έπρεπε να έρθει αντιμέτωπος με την απαξίωση του έργου από την ερευνητική κοινότητα, με τον διόλου ευκαταφρόνητο αριθμό κωδίκων που το διασώζουν και με την ιδιαίτερα νοθευμένη, όπως θα φανεί στη συνέχεια,⁶³⁷ χειρόγραφη παράδοση.

Ευτυχώς σήμερα οι νέες επισημάνσεις της Whealey για την πατρότητα, τη χρονολόγηση και τον τόπο συγγραφής του έργου προσδίδουν νέο ενδιαφέρον στο κείμενο. Πέραν αυτού η αναγκαιότητα της νέας κριτικής έκδοσης καθίσταται εμφανής από μια απλή ανάγνωση του έργου στις προγενέστερες εκδόσεις και κρίνεται επιβεβλημένη λόγω της κατάστασης στην οποία βρίσκεται το κείμενο. Στα παραπάνω ας προστεθεί ακόμη ο αρκετά σημαντικός αριθμός αναξιοποίητων κωδίκων του *Περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου* και η αρωγή που θα προσφέρει η βελτίωση του ψευδο-ιππολύτειου κειμένου στη νέα κριτική έκδοση του ιππολύτειου *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου*.

3.2.2 Η χειρόγραφη παράδοση

3.2.2.1 Κατάλογος κωδίκων

Το έργο *Περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου* διαθέτει αρκετά πλούσια χειρόγραφη παράδοση, και το γεγονός αυτό οφείλεται πιθανόν στη δημοτικότητα του θέματος και την παράδοση του λόγου υπό το όνομα του φημισμένου

⁶³⁵ J. A. Fabricius, *S. Hippolyti episcopi et martyris opera...*, II (Ad S. Hippolyti, Episcopi et Martyris Opera Appendix dubia as supposititia complectens, et quae reperiri potuere ex scriptis Hippolyti Junioris, Thebani), Hamburgi 1716, σσ. 4-29.

⁶³⁶ Το χφ. ανέγνωσε για χάρη του Fabricius ο J. C. Wolf και το αντέβαλλε με τη λατινική μετάφραση του λόγου από τον F. du Duc (Ducaeus) – για περισσότερα βλ. στην περιγραφή της έκδοσης του Fabricius στο κεφ. 3.2.4.1.

⁶³⁷ Κεφ. 3.2.2.4.1.

εκκλησιαστικού συγγραφέα Ιππολύτου. Μάλιστα ο λόγος συμπεριλαμβανόταν σε *Συναζάρια* και αναγιγνωσκόταν σε ναούς την Κυριακή της Απόκριω, όπως αναφέρουν αρκετά από τα χφφ. που αξιοποιούνται στην παρούσα έκδοση.⁶³⁸

Έναν παλαιότερο κατάλογο των κωδίκων που περιέχουν το έργο είχαν καταρτίσει Βενεδικτίνοι μοναχοί στη Γαλλία κατά τον ΙΗ΄ αι.,⁶³⁹ καταγράφοντας τρεις κώδικες της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Γαλλίας,⁶⁴⁰ έναν κώδικα Venetianus⁶⁴¹ και τον κώδικα Bodleianus Baroccianus 93. Ο κατάλογος που παρατίθεται ακολούθως συμπεριλαμβάνει και αυτούς τους κώδικες, όμως δεν παρουσιάζει πάντοτε την επιθυμητή πληρότητα, γιατί τα στοιχεία που παρατίθενται προέρχονται από τους καταλόγους των βιβλιοθηκών στις οποίες ανήκουν αυτοί οι κώδικες.⁶⁴²

1. Αθήνα, Εθνική Βιβλιοθήκη 457, του ΙΣΤ΄ αι., φφ. 51^v-76^r

Βιβλιογραφία: Σακκελίων Ι. & Α., *Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος*, Ἐθνικὸν Τυπογραφεῖον καὶ Λιθογραφεῖον, Ἀθῆναι 1892, σσ. 89-91.

⁶³⁸ Για τα χφφ. αυτά θα γίνει λόγος στο κεφ. 3.2.2.2.

⁶³⁹ *Dissertatio...*, *Articulus secundus de manuscriptis Codicibus hujus Orationis...*, φ. 10^r κ. εξ.

⁶⁴⁰ Τα στοιχεία που προσφέρουν οι μοναχοί για τους κώδικες αυτούς είναι ελλιπή, με αποτέλεσμα να μπορεί με βεβαιότητα να πιστοποιηθεί η ταυτότητα μόνο του ενός κώδικα λόγω της κατάστασης στην οποία αυτός διασώζεται και στην οποία αναφέρονται οι μοναχοί (ό. π., *Articulus quintus de non editis, et editis hujus orationis Codicibus.*, φφ. 28^r-29^r). Πρόκειται για τον κώδικα Parisinus Gr. 1198, του 11^{ου} αι, ο οποίος είναι ακέφαλος και διασώζει το *Λόγο* του Ψ.-Ιππολύτου από το κεφ. 19, 18 κ. εξ. (για περισσότερα, βλ. την περιγραφή του κώδικα στο κεφ. 3.2.2.2 της παρούσας εργασίας). Οι δύο άλλοι κώδικες πρέπει πιθανόν να ταυτιστούν με τους δύο κώδικες που αναφέρουν οι μοναχοί στη συνέχεια (φ. 28) και οι οποίοι σύμφωνα με τη μαρτυρία των μοναχών αποτέλεσαν τη βάση για τις διορθώσεις του G. Morelius στην έκδοση του Picus (βλ. κεφ. 3.2.2.3).

⁶⁴¹ Οι μοναχοί αναφέρουν πως ο κώδικας αυτός χρησιμοποιήθηκε από τον Ι. Picus (ό. π., φ. 27), όμως η ταυτότητα του κώδικα αυτού είναι άγνωστη τόσο σε αυτούς όσο και στους μεταγενέστερους εκδότες του έργου. Το βέβαιο είναι πάντως πως ο κώδικας αυτός δεν μπορεί να ταυτιστεί με τον Marcianus Gr. VII 29 (coll. 1348, olim Nanianus CXL) για λόγους που θα εξηγηθούν στο κεφ. 3.2.2.3.

⁶⁴² Συγκεκριμένα παρατίθενται ελλιπή στοιχεία για τους αγιορείτικους κώδικες Διονυσίου 170, Ιβήρων 677, Παντοκράτορος 99 και 101, και για τον κώδικα Αγίας Τριάδος Χάλκης 129 (121), διότι οι κατάλογοι του Σ. Π. Λάμπρου και του Α. Τσακόπουλου (βλ. παρακάτω στους υπ. αρ. 4, 6, 9, και 28 κώδικες του καταλόγου που παραθέτουμε) δεν αναφέρουν τα φφ. των κωδίκων που περιλαμβάνουν το ψευδο-ιππολύτειο έργο. Επίσης σε αρκετές περιπτώσεις οι κατάλογοι δεν διευκρινίζουν αν το κείμενο αρχίζει ή τελειώνει στη recto ή verso πλευρά των φύλλων.

2. Αθήνα, Εθνική Βιβλιοθήκη 1050, του Ι΄ αι., φφ. 64^r-84^v

Βιβλιογραφία: Σακκελίων Ι. & Α., *ό. π.*, σ. 187.

3. Αθήνα, Μουσείο Μπενάκη 72 (TA 147), του ΙΔ΄ αι., φφ. 43-53, 64-71^v

Βιβλιογραφία: Λάππα-Ζιζήκα Ε. & Ρίζου-Κουρούπου Μ., *Κατάλογος Ελληνικών Χειρογράφων του Μουσείου Μπενάκη* (10^{ος} – 16^{ος} αι.), Μουσείο Μπενάκη & Institut de Recherche et d'Histoire des Textes (C.N.R.S.), Αθήνα 1991, σσ. 129-132.

4. Άθως, Μονή Διονυσίου 170, του ΙΣΤ΄ αι.

Βιβλιογραφία: Lambros S. P., *Catalogue of the Greek Manuscripts on Mount Athos*, I, A. M. Hakkert, Amsterdam, 1966, σ. 353.

5. Άθως, Μονή Ιβήρων 26, του ΙΑ΄ αι., φφ. 150^r-166^r

Βιβλιογραφία: 1. Lambros S. P., *Catalogue...*, II, σσ. 3-4, 2. Σωτηρούδης Π., *Κατάλογος Ελληνικών Χειρογράφων*, I (1-100), Ίερά Μονή Ιβήρων, Άγιον Όρος 1998, σσ. 39-43.

6. Άθως, Μονή Ιβήρων 677, του ΙΔ΄ αι.

Βιβλιογραφία: Lambros S. P., *ό. π.*, σσ. 197-198.

7. Άθως, Μονή Μεγίστης Λαύρας Κ 81, του ΙΔ΄ αι., φφ. 184^r-195

Βιβλιογραφία: Ευστρατιάδης Σ., *Συμπλήρωμα Αγιορειτικών Καταλόγων Βατοπεδίου και Λαύρας* (Μνημεΐα Αγιολογικά), Αγιορειτική Βιβλιοθήκη, Librairie Ancienne Honoré Champion, Paris 1930, σ. 90.

8. Άθως, Μονή Παντελεήμονος 300 (5807), του ΙΕ΄ αι., φφ. 246-274

Βιβλιογραφία: Lambros S. P., *ό. π.*, σσ. 359-360.

9. Άθως, Μονή Παντοκράτορος 99, του ΙΣΤ΄ αι. (1567 μ. Χ.)

Βιβλιογραφία: Lambros S. P., *Catalogue...*, I, σσ. 102-103.

10. Άθως, Μονή Παντοκράτορος 101, του ΙΕ΄ αι.

Βιβλιογραφία: Lambros S. P., *ό. π.*, σ. 103.

11. Βατικανό, Βατικανή Βιβλιοθήκη Gr. 800 (olim 518), του ΙΔ΄ αι., φφ. 25^v-40

Βιβλιογραφία: Devreesse R., *Codices Vaticani Graeci*, III (codices 604-866), Bibliotheca Vaticana, Vatican 1950, σσ. 328-331.

12. Βατικανό, Βατικανή Βιβλιοθήκη Gr. 1700, του ΙΔ΄ αι. (1332-1333 μ. Χ.), φ. 32^v

Βιβλιογραφία: Giannelli C. & Canart P., *Codices Vaticani Graeci*, codices 1684-1744, Bibliotheca Vaticana, Vatican 1961, σσ. 30-41.

13. Βατικανό, Βατικανή Βιβλιοθήκη Gr. 1774, του ΙΕ΄ αι., (1472-1473 μ. Χ.), φφ. 143-160^v

Βιβλιογραφία: Canart P., *Codices Vaticani Graeci*, codices 1745-1962, I (codices enarrationes), Bibliotheca Vaticana, Vatican 1970, σσ. 104-110.

14. Βατικανό, Βατικανή Βιβλιοθήκη Gr. Pii PP.II 39, του ΙΔ΄ – ΙΕ΄ αι., φφ. 230-251^v

Βιβλιογραφία: Stevenson H., *Codices Manuscripti Graeci Reginae Svecorum et Pii PP.II Bibliothecae Vaticanae*, ex Typographeo Vaticano, Romae 1888, σσ. 159-161.

15. Βατικανό, Βατικανή Βιβλιοθήκη Ottoboni 415, του ΙΔ΄ – ΙΕ΄ αι., φφ. 106-122

Βιβλιογραφία: Feron E. & Battaglini F., *Codices Manuscripti Graeci Ottoboniani Bibliothecae Vaticanae*, ex Typographeo Vaticano, Romae 1893, σσ. 225-227.

16. Βατικανό, Βατικανή Βιβλιοθήκη Ottoboni 418, του ΙΕ΄ – ΙΣΤ΄ αι., φφ. 304^v-308^r

Βιβλιογραφία: Feron E. & Battaglini F., *ό. π.*, σσ. 229-232.

17. Βατικανό, Βατικανή Βιβλιοθήκη Reginae Svecorum Gr. 69, του ΙΣΤ΄ αι., φφ. 1-18^r

Βιβλιογραφία: Stevenson H., *ό. π.*, σσ. 57-58.

18. Βενετία, Μαρκετιανή Βιβλιοθήκη Gr. VII 29 (coll. 1348, olim Nanianus CXL), του ΙΓ΄ αι., φφ. 142^v-155^v

Βιβλιογραφία: Mioni E., *Bibliothecae Divi Marci Venetiarum Codices Graeci Manuscripti*, II (codices qui in sextam, septimam atque octavam classem includuntur continens), *Indici e Cataloghi Nuova Serie* VI, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1981, σσ. 47-52.

19. Βιέννη, Εθνική Βιβλιοθήκη phil. Gr. 166, του ΙΣΤ΄ αι., φφ. 70^r-93^r

Βιβλιογραφία: Hunger H., *Katalog der griechischen Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek*, I (Codices Historici, Codices Philosophici et Philologici), G. Prachner, Wien 1961, σσ. 269-270.

20. Βιέννη, Εθνική Βιβλιοθήκη, phil. Gr. 245, του ΙΣΤ΄ αι., φφ. 285^r-301^v

Βιβλιογραφία: Hunger H., *ό. π.*, σσ. 354-356.

21. Βουδαπέστη, Bibliotheca Scientiarum Universitatis Budapestinensis 5 (F 28), του ΙΣΤ΄ αι., φφ. 79-92

Βιβλιογραφία: Kubinyi M., *Libri Manuscripti Graeci in Bibliothecis Budapestinensibus asservati*, Aedibus Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapestini 1956, σσ. 71-73.

22. Δουβλίνο, Βιβλιοθήκη Chester Beatty W 132, του ΙΑ΄ αι., φφ. 18^v-36^v

Βιβλιογραφία: Aubineau M., “Textes Grecs, Patristiques et Hagiographiques, dans le cod. W. 132 de la Bibliothèque Chester Beatty, à Dublin”, *Byzantinische Zeitschrift* 60 (1967) 277-278 (ανατύπωση M. Aubineau, *Recherches Patristiques, Enquêtes sur des manuscrits Textes inédits Études par Michel Aubineau*, A. M. Hakkert, Amsterdam 1974).⁶⁴³

23. Εσκοριάλ, Real Biblioteca Escorial Gr. 515, του ΙΓ΄ αι., φφ. 145-159^v

Βιβλιογραφία: Andrés G. de, *Catálogo de los Códices Griegos de la Real Biblioteca de el Escorial*, III (codices 421-649), Imprenta Helénica, Madrid 1967, σσ. 136-139.

24. Εσκοριάλ, Real Biblioteca Escorial Gr. 528, του ΙΒ΄ αι., φφ. 70-85^v

Βιβλιογραφία: Andrés G. de, *ό. π.*, σσ. 164-165.

25. Ιεροσόλυμα, Βιβλιοθήκη Παναγίου Τάφου 29, του ΙΑ΄ αι., φφ. 158^v-177^r

Βιβλιογραφία: Παπαδόπουλος-Κεραμεύς Α., *ό. π.*, σσ. 100-102.

26. Ιεροσόλυμα, Βιβλιοθήκη Παναγίου Τάφου 80, του ΙΓ΄ – ΙΔ΄ αι., φφ. 1-15

Βιβλιογραφία: Παπαδόπουλος-Κεραμεύς Α., *Ιεροσολυμιτική Βιβλιοθήκη...*, II, σσ. 148-151.

27. Ιεροσόλυμα, Βιβλιοθήκη Παναγίου Τάφου 226, του ΙΣΤ΄ αι., φφ. 2-18

Βιβλιογραφία: Παπαδόπουλος-Κεραμεύς Α., *ό. π.*, σσ. 346-353.

⁶⁴³ Σύμφωνα με τον M. Aubineau (“Textes...”, σ. 15, *Recherches...*, σ. 277) ο κώδικας αυτός σχετίζεται με τον κώδικα 87 (5593) της Μονής Παντελεήμονος.

28. Κωνσταντινούπολη, Αγ. Τριάδα Χάλκης 129 (121), του ΙΕ΄ αι.

Βιβλιογραφία: Τσακόπουλος Α., *Περιγραφικός Κατάλογος τῶν Χειρογράφων τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου*, II (Αγ. Τριάδος Χάλκης), Κωνσταντινούπολη χ. χ., σσ. 140-146.

29. Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο Harle 5643, του ΙΣΤ΄ αι., φφ. 97-119^v

Βιβλιογραφία: 1. Aubineau M., “Glans hagiographiques dans les manuscrits grecs de Grande-Bretagne et d’Irlande”, *Analecta Bollandiana* 86/3-4 (1968) 326 (ανατύπωση Μ. Aubineau, *Recherches Patristiques...*, σ. 26).

30. Μαδρίτη, Εθνική Βιβλιοθήκη 122 (olim O – 9), του ΙΣΤ΄ αι. (περί το 1550), φφ. 218-231

Βιβλιογραφία: Andrés G. de, *Catalogo de los Codices Griegos de la Biblioteca Nacional*, Ministerio De Cultura, Dirección General del Libro y Bibliotecas, Madrid 1987, σσ. 212-215.

31. Μεσσίνα, Μονή *S. Salvatoris* 2, του ΙΒ΄ αι., φφ. 34-50

Βιβλιογραφία: Mancini A., *Codices Graeci Monasterii Messanensis S. Salvatoris*, Typis D’Amico, Messanae 1907, σσ. 2-6.⁶⁴⁴

32. Μεσσίνα, Μονή *S. Salvatoris* 98, του ΙΒ΄ – ΙΓ΄ αι., φφ. 278-281⁶⁴⁵

Βιβλιογραφία: Mancini A., *ό. π.*, σσ. 161-162.

33. Μετέωρα, Μονή Αγίου Στεφάνου 126, του ΙΣΤ΄ αι., φφ. 28^v-49

Βιβλιογραφία: Σοφιανός Δ., *Τὰ χειρόγραφα τῶν Μετεώρων. Κατάλογος Περιγραφικὸς τῶν Χειρογράφων Κωδίκων τῶν ἀποκειμένων εἰς τὰς Μονὰς τῶν Μετεώρων*, III (Τὰ Χειρόγραφα τῆς Μονῆς Αγίου Στεφάνου), Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Κέντρον Ἑρεῦνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ, Ἀθῆναι 1986, σσ. 371-377.

34. Μετέωρα, Μονή Βαρλαάμ 138, του ΙΣΤ΄ αι., φφ. 40^v-59^f

Βιβλιογραφία: Βέης Ν., *Τὰ χειρόγραφα τῶν Μετεώρων. Κατάλογος Περιγραφικὸς τῶν Χειρογράφων Κωδίκων τῶν ἀποκειμένων εἰς τὰς Μονὰς τῶν Μετεώρων ἐκδιδόμενος ἐκ τῶν καταλοίπων Ν. Ἀ. Βέη*, II (Τὰ Χειρόγραφα τῆς Μονῆς Βαρλαάμ), Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Κέντρον Ἑρεῦνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ Ἀθῆναι 1984, σσ. 160-161.

⁶⁴⁴ Αξίζει να σημειωθεί πως τα φφ. 57-61 είναι παλίμψηστα και πως στα φφ. 57, 58 και 61 διασώζεται γραφή του Η΄ αι.

⁶⁴⁵ Τα φφ. με το έργο του Ψ.-Ιππολύτου αρχικά δεν είχαν καμία σχέση με τον κώδικα, καθώς έχουν εκπέσει από κάποιο άλλο βιβλίο και στη συνέχεια ενσωματώθηκαν σε αυτόν τον κώδικα. Τα φφ. είναι του ΙΓ΄ αι. και περιέχουν δύο μικρά τμήματα του λόγου.

35. Μετέωρα, Μονή Μεταμορφώσεως 366, του ΙΣΤ΄ αι., φφ. 48^v-61^r

Βιβλιογραφία: Βέης Ν., *Τὰ χειρόγραφα τῶν Μετεώρων. Κατάλογος Περιγραφικὸς τῶν Χειρογράφων Κωδίκων τῶν ἀποκειμένων εἰς τὰς Μονὰς τῶν Μετεώρων*, I, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Ἀθῆναι 1967, σσ. 384-389.

36. Μιλάνο, Αμβροσιανή Βιβλιοθήκη 66 (A 173 sup.), του ΙΑ΄ αι. φφ. 128^v-164^v

Βιβλιογραφία: Martini A. & Bassi D., *Catalogus codicum Graecorum Bibliothecae Ambrosianae*, 2 Bände in 1 Band, G. Olms, Hildesheim – New York, 1978, σ. 79.

37. Μιλάνο, Αμβροσιανή Βιβλιοθήκη 193 (C 95 sup. olim N 157), του ΙΑ΄ – ΙΒ΄ αι., φφ. 128^v-146

Βιβλιογραφία: Martini A. & Bassi D., *ό. π.*, σσ. 212-213.

38. Μιλάνο, Αμβροσιανή Βιβλιοθήκη 530 (M 84 sup.), του ΙΣΤ΄ αι., φφ. 195-210

Βιβλιογραφία: Martini A. & Bassi D., *ό. π.*, σσ. 640-643.

39. Μπρέσια, Bibliotheca Queriniana A III 3, του ΙΣΤ΄ (;) αι., φφ. 132-142

Βιβλιογραφία: Martini E., *Indici e Cataloghi XIX, Catalogo di Manoscritti Greci esistenti nelle Biblioteche Italiane*, I, Istituto Poligrafico dello Stato, Libreria dello Stato, Roma 1967, σσ. 225-241.

40. Μυτιλήνη, Πειραματικό Λύκειο (olim Γυμνάσιο) Μυτιλήνης 5, του ΙΑ΄ αι., φφ. 8^v-32^v

Βιβλιογραφία: Παπαδόπουλος-Κεραμεύς Α., *Μαυρογορδάτειος Βιβλιοθήκη ἤτοι Γενικὸς Περιγραφικὸς Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς ἀνὰ τὴν Ἀνατολὴν βιβλιοθήκαις εὕρισκομένων Ἑλληνικῶν Χειρογράφων*, Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος, Κωνσταντινούπολις 1888, σ. 134.

41. Μυτιλήνη, Μονή Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου 21, των αρχών του ΙΕ΄ αι., φφ. 156^r-186^r

Βιβλιογραφία: Παπαδόπουλος-Κεραμεύς Α., *ό. π.*, σσ. 151-152.

42. Οξφόρδη, Βοδληιανή Βιβλιοθήκη Barocci 93, του ΙΕ΄ αι., φφ. 1-43^v

Βιβλιογραφία: Coxe H. O., *Catalogi Codicum Manuscriptorum Bibliothecae Bodleianae Pars Prima recensio Codicum Graecorum continens*, confecit Henricus O. Coxe, A. M., Hypo-Bibliothecarius, E Typographeo Academico, Oxonii 1853, σ. 159.

43. Οξφόρδη, Βοδληιανή Βιβλιοθήκη Cromwell 18, του τέλους του ΙΒ΄ (;) αι.,
 φφ. 251-266

Βιβλιογραφία: Coxе H. O., *ό. π.*, σσ. 443-446.

44. Οξφόρδη, Βοδληιανή Βιβλιοθήκη Selden 36 (olim 3371), του ΙΕ΄ αι., φφ. 1-
 8

Βιβλιογραφία: Coxе H. O., *ό. π.*, σ. 602.

45. Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη Gr. 771, του ΙΔ΄ αι., φφ. 19-29

Βιβλιογραφία: Omont H., *Inventaire Sommaire...*, I, σσ. 136-138.

46. Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη Gr. 773, του ΙΕ΄ αι., φφ. 68-83

Βιβλιογραφία: Omont H., *ό. π.*, σσ. 140-141.

47. Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη του Gr. 822, του ΙΔ΄ – ΙΕ΄ αι., φφ. 106-116

Βιβλιογραφία: Omont H., *ό. π.*, σσ. 154-155.

48. Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη Gr. 937, του ΙΣΤ΄ αι., φφ. 64-82

Βιβλιογραφία: Omont H., *ό. π.*, σσ. 179-180.

49. Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη Gr. 1082, του ΙΣΤ΄ αι., φφ. 256-281

Βιβλιογραφία: Omont H., *ό. π.*, σ. 217.

50. Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη Gr. 1096, του ΙΣΤ΄ αι., φφ. 138-168

Βιβλιογραφία: Omont H., *ό. π.*, σ. 219.

51. Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη Gr. 1179, του ΙΑ΄ αι., φφ. 229-242

Βιβλιογραφία: Omont H., *ό. π.*, σσ. 244-245.

52. Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη Gr. 1198, του ΙΑ΄ αι., φφ. 211-221

Βιβλιογραφία: Omont H., *ό. π.*, σσ. 262-263.

53. Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη Gr. 1199, του ΙΑ΄ αι., φφ. 162-187

Βιβλιογραφία: Omont H., *ό. π.*, σσ. 263-264.

54. Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη Gr. 1217, του ΙΒ΄ αι., φφ. 35-53^r

Βιβλιογραφία: Omont H., *ό. π.*, σ. 268.

55. Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη Gr. 1474, του ΙΑ΄ αι., φφ. 33-48

Βιβλιογραφία: 1. Omont H., *Inventaire Sommaire...*, II, σ. 57, 2. Ehrhard A., *Überlieferung und Bestand der Hagiographischen und Homiletischen Literatur der griechischen Kirche von der Anfängen bis zum Ende des 16 Jahrhunderts*, I (Die Überlieferung), 2, J. C. Hinrichs, Leipzig 1938, σσ. 623-624.

56. Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη Gr. 1595, του ΙΕ΄ αι., φφ. 19-31

Βιβλιογραφία: Omont H., *ό. π.*, σσ. 100-101.

57. Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη Suppl. Gr. 1032, του ΙΕ΄ αι., φφ. 62-101^v

Βιβλιογραφία: 1. Astruc H. & Concasty M.-L., *Catalogue des Manuscrits Grecs*, III (Le Supplément Grec – N. 901-1371), Bibliothèque Nationale, Département des Manuscrits, Paris 1960, σσ. 127-130, 2. Omont H., *Inventaire Sommaire...*, III, σ. 332.⁶⁴⁶

58. Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη Suppl. Gr. 1101, του ΙΔ΄ – ΙΕ΄ αι., φφ. 166^{r-v}⁶⁴⁷

Βιβλιογραφία: Astruc H. & Concasty M.-L., *ό. π.*, σσ. 231-232.

59. Ρώμη, Bibliotheca Vallicelliana 55 (D 23), του ΙΣΤ΄ αι. φφ. 230-241^v

Βιβλιογραφία: Martini E., *Catalogo di Manoscritti Greci esistenti nelle Biblioteche Italiane*, II (Catalogus Codicum Graecorum qui in Bibliotheca Vallicelliana Romae adservantur), Ulrico Hoepli, Milano 1902, σσ. 87-88.

Ας σημειώσουμε ακόμη τον κώδικα Grabe 26 της Βοδληϊανής Βιβλιοθήκης, ο οποίος περιέχει το κείμενο της editio princeps του Picus.

Βιβλιογραφία: Coxie H. O., *ό. π.*, σ. 871.

⁶⁴⁶ Ο Η. Omont κατέγραψε το κείμενο των φφ. 62-101^v ως *De Antichristo*, αλλά ο Achelis στην έκδοσή του επεσήμανε το λάθος αυτό. Ο νεότερος κατάλογος των H. Astruc – M. L. Concasty (*ό. π.*, σ. 129) επιβεβαίωσε την υπόδειξη του Achelis.

⁶⁴⁷ Πρόκειται για απόσπασμα που περιλαμβάνει τα κεφ. 23-25 του *Περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου*.

3.2.2.2 Περιγραφή χειρογράφων

Στην παρούσα έκδοση του κειμένου αξιοποιούνται το παλαιότερο χφ. που διασώζει το κείμενο (**A** = Atheniensis Nationalis Bibliothecae 1050, του Ι' αι.), τα περισσότερα χφ. του ΙΑ' αι. (**D** = Hierosolymitanus S. Sepulcri 29, **E** = Parisinus Gr. 1198, **F** = Parisinus Gr. 1199, **G** = Parisinus Gr. 1474, **H** = Lesbiacus Gymnasii 5, **I** = Athoniensis Iviron 26) και ένα χφ. του τέλους του ΙΒ' (;) αι. με ιδιαίτερη θέση στη χειρόγραφη παράδοση (**C** = Bodleianus Cromwellianus 18).⁶⁴⁸

Καθώς η παρούσα εργασία έχει ως βασικό στόχο τη βελτίωση του κειμένου του *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* του Ιππολύτου, δεν είναι δυνατόν να αξιοποιηθούν όλα τα χφ. στην έκδοση του ψευδο-ιππολύτειου κειμένου. Για το λόγο αυτό επιλέξαμε τα περισσότερα από τα πιο παλαιά χφ., γιατί αυτά λόγω παλαιότητας⁶⁴⁹

⁶⁴⁸ Εκτός από τα προαναφερθέντα χφ. αναγνώσαμε και τον κώδικα Bodleianus Baroccianus 93 που χρησιμοποίησε ο Fabricius στη δική του έκδοση, ο οποίος, όπως διαπιστώσαμε, είναι αρκετά νοθευμένος, παραλείπει πάρα πολλά γνήσια χωρία του έργου (λόγω απροσεξίας του αντιγραφέα) και είναι αρκετά υποδεέστερος συγκριτικά με τους κώδικες που επιλέξαμε. Γι' αυτόν το λόγο αποφασίσαμε να μην τον συμπεριλάβουμε στην κριτική έκδοση του έργου. Η ιδιαίτερη αξία του κώδικα αυτού συνίσταται στις περίτεχνες μικρογραφίες που παρεμβάλλονται στο κείμενο, καθώς στο φ. 4^r απεικονίζεται ο προφήτης Ησαΐας, στο φ. 5^r ο προφήτης Ωσηέ, στο φ. 5^v ο προφήτης Αμώς, στο φ. 6^v ο προφήτης Μιχαΐας, στο φ. 9^r ο Ιησούς Χριστός, στο φ. 10^r ο Άγιος Πέτρος, στο φ. 10^v ο Άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος, στο φ. 11^r ο απόστολος Ιούδας, στο φ. 11^v ο απόστολος Παύλος, στο φ. 12^v εμφανίζεται ο προφήτης Δανιήλ να εξηγεί το όνειρο του βασιλιά Ναβουχοδονόσορ, στο φ. 16^v απεικονίζεται ο Ιακώβ να ευλογεί τον υιό του, στο φ. 18^r ο προφήτης Ιερεμίας (επάνω) και ο προφήτης Μωυσής (κάτω), στο φ. 21^r απεικονίζεται ο αποκεφαλισμός του Ενώχ και του Ηλία από τον Αντίχριστο και στο φ. 29^r ο ίδιος ο Αντίχριστος, όπως θα τον φαντάζονται οι οπαδοί του (το φ. καλύπτεται εξ ολοκλήρου από τη μικρογραφία). Μετά το φ. 36^r υπάρχει μια πολύ όμορφη μικρογραφία, η οποία βρίσκεται στα φφ. που κανονικά θα έπρεπε να αριθμούνται ως 36^v-37^r, και παρουσιάζει την ημέρα της κρίσης (η αρίθμηση μετά τη μικρογραφία συνεχίζει, σαν να μην είχε παρεμβληθεί η εικόνα, δηλαδή από το φ. 36^v κ. εξ.). Για περισσότερα στοιχεία σχετικά με τον κώδικα αυτό, βλ. H. O. Coxe, *ό. π.*, σ. 159.

⁶⁴⁹ Βέβαια η παλαιότητα δεν αποτελεί απόδειξη της αξίας του χειρογράφου. Αυτό έχει υποστηριχθεί με ενάργεια από τον G. Pasquali, ο οποίος απέδωσε μάλιστα στο σχετικό κεφ. του έργου του *Storia della tradizione e critica del testo*, Firenze 1988 (1934) τον τίτλο "Recentiores, non deteriores" (= νεότεροι, όχι κατώτεροι). Και αυτό θα επιβεβαιωθεί στο κεφ. 3.2.2.4.1 αναφορικά με την αξία του C.

συγκεντρώνουν περισσότερες πιθανότητες να αποτελούν την πιο αντιπροσωπευτική μαρτυρία για το *Περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου*.⁶⁵⁰

Για την περιγραφή των χειρογράφων ισχύουν όσα αναφέρθηκαν στο κεφ. 2.2.3.1.

A Αθήνα, Εθνική Βιβλιοθήκη 1050

Ι΄ αι.· περγαμηνή (φφ. 1-50 χαρτώα)· 380 x 260 χιλ.· 242 φφ.· 30 γραμμές ανά σελίδα

Έχουν χαθεί ορισμένα φφ. στην αρχή και το τέλος του κώδικα, ο αριθμός των οποίων δεν μπορεί να προσδιορισθεί. Τα πρώτα 50 φφ. είναι χάρτινα και αρκετά φθαρμένα στο άνω μέρος. Ο κώδικας έχει υποστεί σποραδικά φθορές, αλλά σε γενικές γραμμές είναι ευανάγνωστος.

Περιεχόμενα: *Βίοι* Αγίων και *Λόγοι* διαφόρων εκκλησιαστικών συγγραφέων (Πρόκλου, Εφραίμ Σύρου, Χρυσοστόμου, Ψ.-Ιππολύτου, Νεκταρίου, Βασιλείου και Θεοδώρου Στουδίτου).

Το κείμενο του Ψ.-Ιππολύτου καλύπτει τα φφ. 63^v-84^v γραμμένο σε μια στήλη των 30 γραμμών. Γραφή μικρογράμματη με πολλές βραχυγραφίες, αιωρήσεις και συνενώσεις γραμμάτων. Ο αντιγραφείς έχει υποπέσει σε μερικά ορθογραφικά λάθη, ενώ δεν χρησιμοποιεί την υπογεγραμμένη. Ενίοτε προβαίνει σε λανθασμένο χωρισμό των λέξεων. Ο τίτλος και το πρωτόγραμμα Έ (μεγαλύτερο, περίτεχνο, κεφαλαίο και έξω από το αριστερό περιθώριο) έχουν γραφεί με την ίδια μελάνη (σκούρου καστανού χρώματος), η οποία έχει χρησιμοποιηθεί και στο υπόλοιπο κείμενο. Στο φ. 71^r σημειώνεται σύντομο σχόλιο *supra lineam* από δεύτερο “χέρι”. Το ίδιο φύλλο είναι κολοβωμένο δεξιά κάτω, αλλά δεν έχει χαθεί κείμενο, καθώς το φύλλο είναι κομμένο παράλληλα με το κείμενο. Στο φ. 76^v υπάρχει μια μορφή (πιθανόν αγίου), η οποία κρατάει σταυρό και είναι σχεδιασμένη με το ίδιο μελάνι που χρησιμοποιείται και στο κείμενο. Στα χωρία που προέρχονται από την ΠΔ και ΚΔ, στα αριστερά κάθε γραμμής κειμένου, σημειώνονται εισαγωγικά, στα φφ. 64^v-68^r, 69^v-70^r, 71^v-72^v και 80^r-80^v.

Βιβλιογραφία:

Σακκελίων Ι. & Α., *ό. π.*, σ. 187.

⁶⁵⁰ Πάντως ο Η. Achelis στη δική του έκδοση υποστήριζε πως το κείμενο του Ι. Picus ήταν καλύτερο από πολλά χφφ. τα οποία ο ίδιος είχε αναγνώσει. Η διαπίστωση αυτή δεν ισχύει για τα χφφ. της παρούσας έκδοσης, διότι αυτά μας προσφέρουν στη συντριπτική πλειονότητα των περιπτώσεων καλύτερο κείμενο συγκριτικά με εκείνο της έκδοσης του Achelis.

C Οξφόρδη, Βοδληιανή Βιβλιοθήκη Cromwell 18 (olim 277)

τέλος IB' αι. (:): περγαμηνή· in folio· 205 φφ· 44 γραμμές ανά σελίδα

Πρόκειται για ευανάγνωστο κώδικα, στον οποίο οι δύο πλευρές κάθε φύλλου αριθμούνται ως δύο ξεχωριστά φύλλα. Ο κώδικας είναι κολοβωμένος.

Περιεχόμενα: *Κεφάλαια Ασκητικά· Λόγοι εκκλησιαστικών συγγραφέων* (Αββά Βαρσανουφίου και Ιωάννου Μαθητού *Διδασκαλία ψυχωφελής·* Μιχαήλ Σύγγελου *Ἐγκώμιον εἰς τὸν ἀρχάγγελον Μιχαήλ·* Ψ.-Ιππολύτου *Περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου* κ. ά.)· αποσπάσματα από το *Γερωντικόν*· μια ανακεφαλαίωση των λόγων του Ιωάννη της Κλίμακος κ. ά.

Το κείμενο του Ψ.-Ιππολύτου βρίσκεται στα φφ. 251-267⁶⁵¹ γραμμένο σε δύο στήλες των 44 γραμμών. Γραφή μικρογράμματη και προσεγμένη με αρκετές βραχυγραφίες, αιωρήσεις και συνενώσεις γραμμάτων. Αρκετά ορθογραφικά λάθη και τονικά σφάλματα· η υπογεγραμμένη δεν χρησιμοποιείται. Διπλή στιγμή (διαίρεση) σημειώνεται πάνω από το γράμμα γιώτα (ϊ) και ύψιλον (ϋ), ειδικά όταν αυτά δεν τονίζονται, για να δείχθει πως δεν πρόκειται για δίφθογγο. Λανθασμένος χωρισμός ορισμένων λέξεων. Τίτλος γραμμένος με μελάνη ανοικτότερου, όπως φαίνεται, χρώματος. Το πρωτόγραμμα Έ καλλιγραφικό, περίτεχνο, κεφαλαίο, αρκετά μεγαλύτερο και έξω από το αριστερό περιθώριο του κειμένου. Κείμενο γραμμένο με σκουρόχρωμη μελάνη. Μετά τον τίτλο του λόγου υπάρχει η ακόλουθη σημείωση: *εὐόδου πάτερ· Κυριακή τῆς Ἀπόκρεου* (sic).

Στο φ. 251 σημειώνεται η λέξη *Φίλα*. Στο κάτω μέρος της δεξιάς στήλης του φ. 260 το κείμενο είναι δυσανάγνωστο, γιατί αρκετά γράμματα είναι μισοσβησμένα. Στο φ. 262 υπάρχει μαύρη κηλίδα από μελάνι, με αποτέλεσμα να διαβάζονται λίγες λέξεις με δυσκολία. Μαύρη κηλίδα από μελάνι εμφανίζεται επίσης και στο φ. 266, αλλά δεν επικαλύπτεται κείμενο. Στο κατώτερο μέρος του φ. 267 υπάρχει περίτεχνος σταυρός, ενώ στο κάτω άκρο της εξωτερικής ώας σημειώνεται: *Φίλα θ*.

Βιβλιογραφία:

Coxe H. O., ό. π., σσ. 443-446.

D Ιεροσόλυμα, Βιβλιοθήκη Παναγίου Τάφου 29

ΙΑ' αι· περγαμηνή· in quarto· 30 γραμμές ανά σελίδα

⁶⁵¹ Ουσιαστικά πρόκειται για τα φφ. 126-133, αλλά, όπως σημειώθηκε παραπάνω, οι δύο πλευρές κάθε φύλλου αριθμούνται ως δύο ξεχωριστά φύλλα.

Πρόκειται για ευανάγνωστο κώδικα γραμμένο από δύο διαφορετικούς καλλιγράφους. Ο δεύτερος απ' αυτούς ήταν ο Λέων διάκονος, όπως αναφέρει το σημείωμά του στο φ. 281^r.⁶⁵² Στο τέλος του κώδικα ο βιβλιοπηγός πρόσθεσε δύο μεμβράνινα φφ. από κάποιον άλλο κώδικα του Ι' αι.

Περιεχόμενα: Συλλογή πανηγυρικών *Λόγων*, η οποία περιέχει έργα των Αμφιλοχίου Ικονίου, Βασιλείου Καισαρείας, Γρηγορίου Θεολόγου, Ιωάννου του Χρυσοστόμου, Ψ.-Ιππολύτου κ. ά. Τα δύο τελευταία μεμβράνινα φφ. περιλαμβάνουν απόσπασμα μαρτυρίου του αγίου Κλήμεντα, επισκόπου Ρώμης.

Το κείμενο του Ψ.-Ιππολύτου καλύπτει τα φφ. 158^v-177^v γραμμένο σε δύο στήλες των 30 γραμμών. Γραφή μικρογράμματη με συντομογραφίες, αιωρήσεις και συνενώσεις γραμμάτων. Αρκετά ορθογραφικά λάθη⁶⁵³ και τονικά σφάλματα. Κατά τα άλλα δεν χρησιμοποιείται η υπογεγραμμένη, αν και το προσγεγραμμένο γιώτα (ι) εμφανίζεται ενίοτε, ενώ άλλοτε ο αντιγραφέας θέτει διπλή στιγμή (διαίρεση) πάνω από το γράμμα γιώτα (ϊ), όταν αυτό δεν τονίζεται, για να δειχθεί πως δεν πρόκειται για δίφθογγο. Στο φ. 158^v, στο άνω τμήμα της εξωτερικής ώας σώζεται η σημείωση *λόγος ᾗ* στο ίδιο φ., επάνω από την εξωτερική στήλη του κειμένου, υπάρχει η σημείωση *τῇ Κυριακῇ τῆς ἀποκρέου*, ενώ επάνω από την εσωτερική στήλη κειμένου διαβάζεται η συντομογραφία *φῶ' κ'*. Ο τίτλος του λόγου και το πρωτόγραμμα *Ε* (κεφαλαίο, καλλιγραφικό, περίτεχνο, αρκετά μεγαλύτερο και έξω από το αριστερό περιθώριο της στήλης) γραμμένα με κόκκινη μελάνη, ενώ το υπόλοιπο κείμενο με μελάνη μαύρου χρώματος. Επίσης ο γραφέας, όταν θεωρεί πως πρέπει να αλλάξει παράγραφο, σημειώνει με κόκκινη μελάνη ως κεφαλαίο το πρώτο (συνήθως) γράμμα της πρώτης, δεύτερης ή τρίτης λέξης της νέας παραγράφου (ανάλογα με την αλλαγή γραμμής) και το θέτει έξω από το αριστερό περιθώριο της στήλης. Ο κώδικας έχει 2 φφ. αριθμημένα ως 163, τα οποία αριθμούνται ως 163A και 163B. Δίπλα από τα βιβλικά χωρία του κειμένου, στα αριστερά της στήλης, σημειώνονται εισαγωγικά στα φφ. 159^v-160^v, 162^v-163A^v, 163B^v-164^r και 173^v. Στο φ. 159^r, επάνω από την εσωτερική στήλη, σημειώνεται (με μελάνη ίδιου χρώματος με εκείνη που χρησιμοποιείται στο υπόλοιπο κείμενο) μικρός σταυρός.

Βιβλιογραφία:

Παπαδόπουλος-Κεραμεύς Α., *Ιεροσολυμιτική Βιβλιοθήκη...*, I, σσ. 100-102.

⁶⁵² Το σημείωμα έχει γραφεί σε επτά σειρές με μικρά ανεστραμμένα γράμματα και έχει ως εξής: *ἡ ἐγράφευσαν τὰ παρόντα διὰ χειρὸς Λέοντος διακόνου τοῦ ἀπὸ τοῦ χωρίου Νήσσα Δόξα τῷ Θεῷ πάντων ἔνεκεν ἀμήν.*

⁶⁵³ Πολλά από τα ορθογραφικά λάθη οφείλονται σε ιωτακισμούς.

Ε Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη Gr. 1198

ΙΑ΄ αι.· περγαμηνή· 229 φφ.· 28 γραμμές ανά σελίδα

Ο κώδικας είναι ακέφαλος και παραδίδει το *Λόγο* του Ψ.-Ιππολύτου από το κεφ. 19, 18 κ. εξ.

Περιεχόμενα: Ο κώδικας περιέχει κυρίως λόγους του Αγίου Εφραίμ, ενώ περιλαμβάνει και μια ανώνυμη ακέφαλη ομιλία *Περὶ μετανοίας*, το ψευδο-ιππολύτειο *Περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου* και δύο ομιλίες του Ιωάννου του Χρυσοστόμου.

Το κείμενο του Ψ.-Ιππολύτου ξεκινά στο φ. 211^f (*αἱ γραφαὶ*, κεφ. 19, 18) και εκτείνεται ως το φ. 221^v γραμμένο σε δύο στήλες των 28 γραμμών. Γραφή μικρογράμματη και πολύ προσεγμένη με αιωρήσεις, συντομογραφίες και συνενώσεις γραμμάτων. Μερικά ορθογραφικά λάθη και τονικά σφάλματα και άλλοτε λανθασμένος χωρισμός λέξεων. Η υπογεγραμμένη δεν χρησιμοποιείται, σημειώνεται διπλή στιγμή (διαίρεση) πάνω από το γράμμα γιώτα (ι) και ύψιλον (υ), ειδικά όταν αυτά δεν τονίζονται, για να δειχθεί πως δεν πρόκειται για δίφθογγο, και χρησιμοποιείται πολύ συχνά ερωτηματικό, ακόμη και σε σημεία όπου δεν κρίνεται απαραίτητο. Μελάνη σκούρου χρώματος. Στο φ. 211, επάνω από τις δύο στήλες κειμένου, είναι γραμμένες λίγες φράσεις, αλλά η κοπή του φύλλου επιτρέπει να αναγνώσουμε μόνο το *Hippolyti et Chrysostomi* (πάνω από την αριστερή στήλη) και *Chrysostomus* ή *Chrysostomi* (πάνω από τη δεξιά στήλη). Δίπλα από τα βιβλικά χωρία του κειμένου, στα αριστερά της στήλης, σημειώνονται εισαγωγικά στα φφ. 217^f, 218^v και 220^f.

Στο άνω δεξί άκρο της εξωτερικής στήλης του φ. 214^f έχουν σβηστεί αρκετά γράμματα κειμένου. Στο άνω μέρος του φ. 215^f in margine υπάρχει σημείωση (από άλλο “χέρι”), αλλά είναι δυσανάγνωστη. Στα φ. 219^f και 220^f έχει χαθεί το κείμενο στο τέλος κάθε γραμμής της δεξιάς στήλης, καθώς τα φφ. μοιάζουν να έχουν κοπεί κατά μήκος της δεξιάς στήλης και στη συνέχεια να έχουν δεχθεί επικόλληση άλλου υλικού.

Βιβλιογραφία:

Omout H., *Inventaire Sommaire...*, I, σσ. 262-263.

Φ Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη Gr. 1199

ΙΑ΄ αι.· περγαμηνή· 200 φφ.· 26 γραμμές ανά σελίδα

Ο κώδικας είναι κολοβωμένος.

Περιεχόμενα: *Λόγοι και Ομιλίες* διαφόρων εκκλησιαστικών συγγραφέων (Γερμανού Κωνσταντινουπόλεως, Βασιλείου Σελευκείας, Αθανασίου, Αστερίου, Ιωάννου Χρυσοστόμου, Γρηγορίου Νύσσης, Ψ.-Ιππολύτου κ. ά.).

Το κείμενο του Ψ.-Ιππολύτου βρίσκεται στα φφ. 162^f-188^f γραμμένο σε δύο στήλες των 26 γραμμών. Γραφή μικρογράμματη με συντομογραφίες, αιωρήσεις και συνενώσεις γραμμάτων. Αρκετά ορθογραφικά σφάλματα, λάθη τονισμού και λανθασμένος χωρισμός μερικών λέξεων.⁶⁵⁴ Η υπογεγραμμένη δεν χρησιμοποιείται, αν και εμφανίζεται ενίοτε το προσγεγραμμένο γιώτα (ι), ενώ σε σπάνιες περιπτώσεις σημειώνεται διπλή στιγμή (διαίρεση) πάνω από το γράμμα ύψιλον (ϋ), όταν αυτό δεν τονίζεται, για να δειχθεί πως δεν πρόκειται για δίφθογγο. Ο τίτλος του κειμένου και το πρωτόγραμμα Έ γραμμένα εντονότερα ενδεχομένως με πιο σκουρόχρωμη μελάνη συγκριτικά με εκείνη που χρησιμοποιείται στο υπόλοιπο κείμενο. Στο φ. 162^f, στο άνω τμήμα της δεξιάς στήλης, ακριβώς πριν ξεκινήσει το κείμενο του Ψ.-Ιππολύτου, υπάρχει lacuna σε σχήμα παραλληλόγραμμο. Εδώ πιθανότατα υπήρχε σχέδιο μέσα σε πλαίσιο με προεξέχουσες γωνίες, το οποίο λόγω της αισθητικής αξίας του αποσπάστηκε από τον κώδικα.⁶⁵⁵ Το μέγεθος του πλαισίου και οι προεξέχουσες γωνίες θυμίζουν έντονα τα αντίστοιχα που υπάρχουν πάνω από τον τίτλο του λόγου του Ιππολύτου στους κώδικες Η και Ι. Το αποτέλεσμα αυτής της πράξης είναι να χαθεί μια γραμμή κειμένου (και τμήματα δύο άλλων) στο φ. 162^v. Πάνω ακριβώς από τη lacuna του φ. 162^f σημειώνονται τα εξής: † ΛΟΓΟΣ Δ † φίλα κστ, τῇ κυριακῇ τῆς ἀπόκρεου.

Στο φ. 163^v in margine σημειώνεται το γράμμα Μ δίπλα από την προφητεία του Ησαΐα (κεφ. 3). Στα φφ. 163^v, 164^f, 168^{f-v}, δίπλα από τα χωρία που προέρχονται από την ΠΔ και ΚΔ, σημειώνονται εισαγωγικά στα αριστερά της στήλης. Στα φφ. 169 κ. εξ., στο άνω δεξί τμήμα της recto πλευράς, σημειώνεται με γράμματα του αλφαβήτου διαφορετική αρίθμηση που ξεκινά από τον αριθμό 200. Έτσι το φ. 169 αριθμείται ως σ (= 200), το φ. 170 ως σ'α (= 201), το φ. 171 ως σ'β (= 202) κ.ο.κ. Στο φ. 177^v in margine καταγράφονται οι λέξεις *αρνούμαι* (ε supra αι) και *Χριστός*. Στο φ. 186 υπάρχει μικρή lacuna, αλλά δεν έχει χαθεί κείμενο ούτε στη recto ούτε στη verso πλευρά. Σε αρκετά σημεία του κειμένου, σε ορισμένα από τα οποία έχει εκπέσει κείμενο, σημειώνεται in margine σταυρός. Σε σημεία του κειμένου, όταν ο γραφέας θεωρεί πως πρέπει να αλλάξει κεφάλαιο, σημειώνει ως κεφαλαίο το πρώτο (συνήθως) γράμμα της πρώτης, δεύτερης ή τρίτης λέξης του νέου κεφαλαίου (ανάλογα με την αλλαγή γραμμής) και το θέτει έξω από το αριστερό περιθώριο της στήλης.

Βιβλιογραφία:

⁶⁵⁴ Λ. χ. ἐγγαστρί.

⁶⁵⁵ Το ίδιο έχει συμβεί και στην αρχή του επομένου λόγου (φ. 188^v).

G Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη Gr. 1474

ΙΑ΄ αι.: περγαμηνή· 370 x 250 χιλ.· 249 φφ.· 36 γραμμές ανά σελίδα

Ο κώδικας προέρχεται από την Κύπρο, όπως γνωστοποιεί το σημείωμα του φύλλου 41^v.⁶⁵⁶

Περιεχόμενα: *Βίοι* και *Μαρτύρια* Αγίων (*Βίος* Αββά Αρσενίου· *Βίος* του Σαμψών του Ξενοδόχου· *Μαρτύριον* του Αγίου Καλλινίκου κ. ά.)· *Λόγοι* εκκλησιαστικών συγγραφέων (Ψ.-Ιππολύτου *Περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου*· Βασιλείου Σελευκείας *Ὁμιλία εἰς τὴν Μεταμόρφωσιν τοῦ Κυρίου* κ. ά.)· *Ἱστορία τῶν Μακκαβαίων* του Ιωσήπου και πολλές διηγήσεις (ως ἐπὶ το πλείστον ανώνυμες).

Το κείμενο του Ψ.-Ιππολύτου καλύπτει τα φφ. 33^f-48^v γραμμένο σε δύο στήλες των 36 γραμμών. Ο κώδικας παραδίδει το κείμενο μέχρι το κεφ. 46, 16. Γραφή μικρογράμματη, ελαφρά δεξιοκλινής με αρκετές βραχυγραφίες, αιωρήσεις και συνενώσεις γραμμάτων. Αν και η γραφή του κώδικα είναι ευκρινής, ο κώδικας είναι δυσανάγνωστος σε μερικά σημεία (ειδικά στο κατώτερο τμήμα της εξωτερικής στήλης κειμένου), καθώς σποραδικά έχει υποστεί φθορές. Σε ελάχιστα σημεία ο κώδικας δεν διαβάζεται. Πάρα πολλά ορθογραφικά λάθη⁶⁵⁷ και ορισμένα λάθη στίξης. Η υπογεγραμμένη δεν χρησιμοποιείται, αν και ενίοτε σημειώνεται το προσγεγραμμένο γιώτα (ι), ενώ σημειώνεται διπλή στιγμή (διαίρεση) πάνω από το γράμμα γιώτα (ϊ), όταν αυτό δεν τονίζεται, για να δειχθεί πως δεν πρόκειται για δίφθογγο. Σε μερικές διφθόγγους ο τόνος ή το πνεύμα σημειώνεται στο πρώτο

⁶⁵⁶ ἡ βίβλος αὕτη ἀνεκομήσθη καὶ ἐδώθη εἰς τὸν ναὸν τῆς ὑπεράγνου Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας τοῦ λεγομένου Κίκκου διὰ μακρὰν καὶ πολλὴν ζωὴν καὶ μακαριωτάτης ψυχῆς τοῦ ἐντιμωτάτου καὶ εὐγενικοτάτου ἄρχοντος κυροῦ Μισερπροσφόρου κατηκουμένου εἰς χώρας Πάμφου καὶ ἡ ἀναγινῶσκον τὴν εὐχέσθαι αὐτοῦ ἀμὴν.

⁶⁵⁷ Ένα από τα πιο χαρακτηριστικά προβλήματα είναι η χρήση του τελικού -ν, το οποίο κάνει πολλές φορές την εμφάνισή του εκεί όπου δεν χρειάζεται (λ. χ. *χαρακτῆραν*). Πολύ συχνή είναι επίσης η σύγχυση ανάμεσα στην αιτιατική ενικού και γενική πληθυντικού (π. χ. *τὸν* και *τῶν*, *αὐτὸν* και *αὐτῶν*, *τὸν πρόδρομον* και *τῶν προδρόμων* κ. ο. κ.), ανάμεσα στο γράμμα όμικρον [ο] και ωμέγα [ω] (λ. χ. *όρόμενα*), [ι] και τη δίφθογγο [ει] (λ. χ. *ποιήσι*, *λειτουργεία*) κ. ά. Μερικά χαρακτηριστικά λάθη του χειρογράφου είναι τα ακόλουθα: *ἐπιφυτήσεως*, *μετέπιτα*, *παλινγενεσίας*, *καιραία*, *όποροφυλάκιον*, *ἐλλαμψιν*, *φονοῦντα*, *κατεκοντυλίσσατε*, *οίκοδομήσατε*, *ύπίκοα*, *άπολίας*, *αὐτοπροσώπως* *θνήζοντε*, *τελευτίσουσιν*, *ἐρρημένων*, *δυσοδίας*, *θρίνος*, *στεναγμύ*, *πρόην*, *τεθνικότας*, *άνύζατε*, *διαπυρσίως*, *ένόπιον*, *άμώμος*, *μησίσαντες*, *ηύτρέπιστε*, *καικαλλόπισται* κ. ά.

γράμμα, ενώ υπάρχει ερωτηματικό σε αρκετά σημεία του κειμένου, σωστά σε ορισμένες περιπτώσεις.

Ο τίτλος του έργου (μέσα σε περίτεχνο πλαίσιο σχήματος Π) και το πρωτόγραμμα Έ (κεφαλαίο, καλλιτεχνικό, μεγαλύτερο και έξω από το αριστερό περιθώριο) γραμμένα με μελάνη ανοιχτόχρωμη. Το υπόλοιπο κείμενο γραμμένο με μελάνη σκούρου χρώματος. Ο κώδικας παρουσιάζει συχνά γραφές *in rasura* και σχόλια *in margine* ή *supra lineam*, τα οποία πολλές φορές είναι δυσδιάκριτα λόγω της χρήσης διαφορετικής μελάνης και της φθοράς που έχει υποστεί ο κώδικας. Πιο χαρακτηριστικές είναι οι περιπτώσεις των φφ. 35^v (σχόλιο από δεύτερο “χέρι”), 37^r, 41^r, 44^v, 46^v και 48^v.

Βιβλιογραφία:

Ehrhard A., *ό. π.*

Omont H., *Inventaire Sommaire...*, II, σ. 57.

Η Μυτιλήνη, Πειραματικό Λύκειο (olim Γυμνάσιο) Μυτιλήνης 5

ΙΑ΄ αι.: μεμβράνη· 305 x 235 χιλ.· 127 φφ.· 29 γραμμές ανά σελίδα

Πρόκειται για ακέφαλο ευανάγνωστο κώδικα, ο οποίος απαρτίζεται από 127 φφ. (16 αριθμημένα τετράδια). Ο κώδικας ανήκε στον ιερομόναχο Κλήμεντα από τη Λέσβο, όπως αναφέρεται στο τελευταίο φύλλο, στο οποίο κατά το έτος 1606 σημειώθηκαν τα ακόλουθα: *† αὕτη ἡ βήβλος ἡγωνάστ(η) ἐκ νήσου Χίου διασυνδρομῆς κώπουτε καὶ ἐξόδου καμου Κλημεντος ἱερο(μον)άρχου τουεκνήσου Λέσβου τοῦ επικλην τὸ πρικῶν (=πατρικὸν) Χρησόσκολος· καὶ ἐγώ ρασα αὐτῶ διαχρησίους τεσάρους ἀπο των παπ(ᾶ) κὺρ Ἰωάννην καὶ ἀφῆρόνο αὐτῶν εἰς τὴν σεβασμίαν μονὴν τῶν μπαμεγίστων ταξιᾶρχῶν Μιχαῆλ καὶ Γαβριῆλ των ἐν τῷ Κριόκόπο διαψυχικὴν μου σοτιρήαν καὶ τῶν γοναίων ἡμῶν καὶ ὁ ἀποζένοσας αὐτῶν ... ἀφοῦ ἡγωναστῇ καμ(νει) , ζ(κισ) χιλιωστῶ ρ ι δ ἐν μηνὶ ἰουνίῳ εἰς τὰ δ ἡμέρα δ΄.*

Περιεχόμενα: *Λόγοι* εκκλησιαστικών συγγραφέων (Ιωάννου Δαμασκηνού, Νεκταρίου Κωνσταντινουπόλεως, Ιωάννου Χρυσοστόμου, Ψ.-Ιππολύτου κ. ά.).

Στον κώδικα το *Περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου* αριθμεῖται ως ζ΄ και ἔπεται ενός ακέφαλου έργου, με το οποίο αρχίζει ο κώδικας. Το κείμενο του Ψ.-Ιππολύτου περιλαμβάνεται στα φφ. 8^v-32^v γραμμένο σε δύο στήλες των 29 γραμμών. Γραφή μικρογράμματη και ελαφρά δεξιοκλινής με συντομογραφίες, αιωρήσεις και συνενώσεις γραμμάτων. Λίγα ορθογραφικά σφάλματα⁶⁵⁸ και λάθη

⁶⁵⁸ Τα λάθη του χειρογράφου είναι συνολικά τα ακόλουθα: *ἔγαιρσιν, συκυηλάτω, ἔλλαμψιν, συλλαγωγῶν, χραιμετισμοῦ, Βασσάν, δειλοῖ (δηλοῖ), λάβομεν, ἀειδῆς, κελεύματι, προστήθημι,*

τονισμού και χωρισμού ορισμένων λέξεων. Ενίοτε σημειώνεται διπλή στιγμή (διαίρεση) πάνω από το γιώτα (ϊ), για να δειχθεί πως δεν πρόκειται για δίφθογγο. Η υπογεγραμμένη δεν χρησιμοποιείται. Ο τίτλος του έργου, το πρωτόγραμμα Έ (καλλιτεχνικό, κεφαλαίο, περίτεχνο, έξω από το αριστερό περιθώριο της στήλης) και το πρώτο γράμμα⁶⁵⁹ κάθε γραμμής στην οποία κατά την άποψη του αντιγραφέα σημειώνεται αλλαγή παραγράφου είναι γραμμένα με κόκκινη μελάνη, ενώ το υπόλοιπο κείμενο με μελάνη καστανού χρώματος. Πάνω από τον τίτλο υπάρχει σχέδιο μέσα σε ορθογώνιο πλαίσιο με προεξέχουσες γωνίες, το οποίο παρουσιάζει μεγάλη ομοιότητα με το αντίστοιχο πάνω από τον τίτλο του λόγου στον κώδικα Ι (για τον F, βλ. παραπάνω στο ίδιο κεφ.). Μετά τον τίτλο ο αντιγραφέας σημειώνει: *Κύριε εὐόδου*. Στο φ. 9^r (και αλλού) μερικά μισοσβησμένα γράμματα έχουν ξαναγραφεί με μελάνη μαύρου χρώματος. Το πρώτο γράμμα κάθε παραγράφου έξω από το αριστερό περιθώριο της στήλης.

Στο φ. 9^r υπάρχει η σημείωση *φύλλα ΚΓς''*. Δίπλα από τα βιβλικά χωρία, στα αριστερά της στήλης, σημειώνονται εισαγωγικά στα φφ. 10^r-11^r, 12^v-14^v, 16^r-17^r, 18^r-19^r, 26^r, 28^v και 30^r-30^v. Στο φ. 14^v το κείμενο έχει ξεθωριάσει ελαφρώς (ιδιαίτερα στην εξωτερική στήλη από τη μέση και κάτω), αλλά μπορεί να διαβαστεί. Στο φ. 18^r, επάνω από την εσωτερική στήλη κειμένου, υπάρχει η σημείωση *περί τῆς δευτέρας παρουσίας*, η οποία έχει γραφεί από άλλο “χέρι” με μελάνη μαύρου χρώματος.

Βιβλιογραφία:

Παπαδόπουλος-Κεραμεύς Α., *Μαυρογορδάτειος Βιβλιοθήκη...*, σ. 134.

I Αθως, Μονή Ιβήρων 26

ΙΑ΄ αι.: περγαμηνή· 232 φφ.· 28 γραμμές ανά σελίδα

Στα πρώτα φφ. του κώδικα το κάτω μέρος της εξωτερικής ώας εφθάρη από την υγρασία και εξέπεσε.

Περιεχόμενα: *Λόγοι* εκκλησιαστικών συγγραφέων (Σοφρωνίου Ιεροσολύμων, Αμφιλοχίου Ικονίου, Ιωάννου Χρυστοστόμου, Βασιλείου Σελευκείας, Αστερίου, Ιωάννου Δαμασκηνού, Μεγάλου Βασιλείου, Ψ.-Ιππολύτου κ. ά.).

Το ψευδο-ιππολύτειο κείμενο βρίσκεται στα φφ. 150^r-166^r γραμμένο σε δύο στήλες των 28 γραμμών. Γραφή μικρογράμματα, ελαφρά δεξιοκλινής με

δεικτύοις, ἔζωγρίθημεν, ἀφερεθήσεται, τὸν χρόνων, κατὰλλειμμα, ἐζυπνίσει, ἐζυπνίσει, φονή, ἔλεον, ἐγενώμεθα.

⁶⁵⁹ Το γράμμα αυτό συμπίπτει με το πρώτο γράμμα στην αλλαγή της γραμμής και δεν είναι απαραίτητα πρώτο γράμμα της λέξης.

πολλές βραχυγραφίες, αιωρήσεις και συνενώσεις γραμμάτων. Ορθογραφικά λάθη⁶⁶⁰ και τονικά σφάλματα. Η υπογεγραμμένη δεν χρησιμοποιείται, ενώ σημειώνεται πολλές φορές διπλή στιγμή (διαίρεση) στο γράμμα ύψιλον (ϋ), για να δείχθει πως δεν πρόκειται για δίφθογγο. Ο τίτλος γραμμένος, όπως φαίνεται, με μελάνη ελαφρώς ανοιχτότερου χρώματος, συγκριτικά με το υπόλοιπο κείμενο. Το πρωτόγραμμα Έ καλλιτεχνικό, κεφαλαίο, αρκετά μεγαλύτερο και έξω από το αριστερό περιθώριο της στήλης. Πάνω από τον τίτλο μέσα σε ορθογώνιο πλαίσιο με προεξέχουσες γωνίες υπάρχει σχέδιο με ερυθρό χρώμα, το οποίο θυμίζει αρκετά το αντίστοιχο πάνω από τον τίτλο του λόγου στον κώδικα Η (για τον F, βλ. παραπάνω). Στα χωρία που προέρχονται από την ΠΔ και ΚΔ σημειώνονται εισαγωγικά, στα αριστερά κάθε γραμμής κειμένου, στα φφ. 151^r-154^r, 155^v-156^v, 161^v και 163^r-164^r.

Στο φ. 151^r σημειώνεται σχόλιο in margine από δεύτερο “χέρι”, ενώ στο φ. 160^r στο κάτω μέρος του φύλλου υπάρχει η σημείωση χζς (προφανώς για να ενημερώνεται ο αναγνώστης ότι εδώ βρίσκεται το σχετικό χωρίο), και στην εξωτερική όα του ιδίου φύλλου δηλώνεται η εξήγηση *Μοαμέτις*. Φαίνεται πως τα σχόλια αυτά προέρχονται από το “χέρι” του γραφέα.

Βιβλιογραφία:

Lambros S. P., *Catalogue...*, II, σσ. 3-4.

Σωτηρούδης Π., *ό. π.*, σσ. 39-43.

3.2.2.3 Η τύχη των χειρογράφων της editio princeps

Δυστυχώς η ταυτότητα των χειρογράφων στα οποία βασίστηκε η editio princeps είναι άγνωστη, γιατί ο πρώτος εκδότης του έργου, I. Picus, σύμφωνα με τη συνήθεια των εκδοτών της εποχής δεν έδωσε πληροφορίες για τα χφφ. που χρησιμοποίησε.

Αυτό είχε ως αποτέλεσμα οι μεταγενέστεροι ερευνητές να μην είναι σε θέση να προσφέρουν επαρκείς πληροφορίες για την ταυτότητα των χειρογράφων αυτών. Έτσι ο τυπογράφος της πρώτης έκδοσης G. Morelius επισημαίνει απλώς πως ο Picus συμβουλευτήκε δύο κώδικες,⁶⁶¹ ενώ οι Βενεδικτίνοι μοναχοί⁶⁶² αναφέρουν

⁶⁶⁰ Πολλά από τα λάθη οφείλονται σε ιωτακισμούς και στη σύγχυση ανάμεσα στα υπόλοιπα φωνήεντα (όμικρον – ωμέγα κλπ.).

⁶⁶¹ I. Picus, *ό. π.*, σσ. 67-69. “Uterque Pici codex” και “alter Pici codex” είναι οι χαρακτηριστικές φράσεις του G. Morelius για τα χφφ. αυτά, τις οποίες θα δανειστεί ο de Lagarde στη δική του έκδοση, χωρίς να είναι σε θέση να δώσει περισσότερα στοιχεία.

⁶⁶² Βλ. κεφ. 3.2.2.1.

πως ο πρώτος εκδότης χρησιμοποίησε στην έκδοσή του έναν κώδικα Venetianus.⁶⁶³ Η μαρτυρία όμως των μοναχών δεν τεκμηριώνεται και ως εκ τούτου πρέπει να αντιμετωπίζεται με επιφύλαξη. Ενδεχομένως οι μοναχοί εννοούν πως ο Pícus ουσιαστικά στήριξε την έκδοσή του σε ένα χφ., χωρίς να ενδιαφέρονται να δώσουν πληροφορίες και για το άλλο χφ. που χρησιμοποίησε.

Όπως και να έχει, η άποψη του Morelius έχει μεγαλύτερη βαρύτητα και γι' αυτόν το λόγο δεχόμαστε πως ο πρώτος εκδότης χρησιμοποίησε δύο χφφ., τα οποία πιθανότατα καταστράφηκαν αμέσως μετά την αξιοποίησή τους σύμφωνα με τη συνήθεια πολλών εκδοτών της εποχής, καθώς τότε επικρατούσε η αντίληψη πως από τη στιγμή που το κείμενο τυπώθηκε, έχαναν την αξία τους οι κώδικες.

3.2.2.4 Ταξινόμηση χειρογράφων

3.2.2.4.1 Εξέταση χειρογράφων

Το αρχέτυπο [α]

Το *Περὶ τῆς Συντελείας* αποτελούσε δημοφιλές ανάγνωσμα και διαβαζόταν δημόσια κατά τη διάρκεια θρησκευτικών τελετών. Έπρεπε λοιπόν το κείμενο να είναι σαφές και κατανοητό σε ένα κοινό με “διαφοροποιημένες πνευματικές ικανότητες”.⁶⁶⁴ Αυτό είχε ως αποτέλεσμα ο λόγος του Ψ.-Ιππολύτου άλλοτε να

⁶⁶³ *Dissertatio...*, Articulus quintus de non editis, et editis huius Orationis codicibus. φ. 27^r. Οι μοναχοί αναφέρουν πως ο τίτλος του κώδικα Venetianus, τον οποίο χρησιμοποίησε ο Pícus ήταν ο ακόλουθος: *Τοῦ μακαριωτάτου Ἰππολύτου ἐπισκόπου καὶ μάρτυρος λόγος περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου καὶ περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου, καὶ εἰς τὴν δευτέραν παρουσίαν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ*. Από την αναφορά αυτή είναι προφανές πως δεν πρόκειται για τον κώδικα Marcianus Gr. VII 29 (coll. 1348, olim Nanianus CXL), ο οποίος παραδίδει ως τίτλο του ψευδο-ιππολύτειου κειμένου τον ακόλουθο: *Ἰππολύτου τοῦ Μακαριωτάτου καὶ ἱερομάρτυρος πάπα Ρώμης λόγος περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου καὶ περὶ τοῦ ἀντιχρίστου καὶ εἰς τὴν δευτέραν παρουσίαν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ* (φ. 137^v). Πέραν αυτού μετά από σύντομη αντιβολή του Marcianus Gr. VII 29 και της editio princeps διαπιστώσαμε πως το χφ. αυτό διαφοροποιείται σε πολλά σημεία από τις επιλογές του πρώτου εκδότη.

⁶⁶⁴ G. Cavallo, *Lire à Byzance*, Les Belles Lettres 2006, ελλην. μετ. Σ. Τσοχανταρίδου – P. Odorico, *Η ανάγνωση στο Βυζάντιο*, Βυζαντινά Μαθήματα, Άγρα, Αθήνα 2008, σσ. 94-95. Για περισσότερα στοιχεία σχετικά με τις λειτουργικές αναγνώσεις στο Βυζάντιο βλ. R. Taft, “I libri liturgici”, M.

υποστεί επεμβάσεις σε διάφορα σημεία και άλλοτε διάφοροι αναγνώστες να σημειώνουν σχόλια in margine στα χφφ. του έργου, τα οποία ακολούθως εισήλθαν στο κείμενο. Στα παραπάνω ως προστεθεί πως λόγω της δημοτικότητας του έργου οι αντιγραφείς πρέπει συχνά να είχαν διαθέσιμα περισσότερα του ενός χφφ. κατά την αντιγραφή του.

Σύμφωνα με τα παραπάνω είναι λογικό, όπως διαπιστώνεται και από την εξέταση των **ACDEFGHI** και της **editio princeps**, η χειρόγραφη παράδοση του έργου να παρουσιάζει εκτεταμένη σύμφυση. Μάλιστα η διασταύρωση των κλάδων της παράδοσης ξεκίνησε νωρίς, πριν από το μεταχαρακτηρισμό των μεγαλογράμματων κωδίκων σε μικρογράμματος, με αποτέλεσμα να είναι πρακτικά αδύνατη η πλήρης απεικόνιση των σχέσεων των χειρογράφων σε στέμμα.

Εντούτοις φαίνεται⁶⁶⁵ πως τα χφφ. που χρησιμοποιούνται στην παρούσα έκδοση (**ACDEFGHI**) και τα χφφ. του πρώτου εκδότη (ή τουλάχιστον το ένα από τα δύο στο οποίο στηρίχτηκε στα επίμαχα σημεία)⁶⁶⁶ κατάγονται από ένα κοινό αρχέτυπο **ω**, καθώς παρουσιάζουν κοινά συνδυαστικά λάθη. Υπενθυμίζουμε πως ο **Ε** παραδίδει το κείμενο από το κεφ. 19, 18 κ. εξ.

Συνδυαστικά λάθη των **ACDEFGHI** και της **editio princeps**

3, 13 *σικνηράτω*] λ pro ρ trad. **ACDEFGHI**: *σικνηλάτω* **ed. pr.**

5, 10 post *αἵροντες* textus excidisse videtur

8, 14 *πορευθῆτε*] *πλανηθῆτε* **AiHI ed. pr.**: -*θεῖτε* **C**: -*θῆται* **G**

28, 17 *ἐν τῇ ψήφῳ ταύτῃ*] *ἐν τῷ ψήφῳ τούτῳ* **AEFHI**: *ἐν τῷ ψίφῳ τ.* **DG**: *ψῖφῳ τ.*, ut vid., **C**: *ἐν τῷ ψήφῳ τούτῳ* **ed. pr.**

38, 17 *μοδίους ἀδίκους*] *μόδια ἄδικα* **ADEGHI ed. pr.**: *μόδια* **C**: om. locum **F**

41, 3 *δὲ* om. **ACDEFGHI ed. pr.**

42, 1 *ἐρημίαις πλανώμενοι καὶ* om. **ACDEFGHI ed. pr.**

Capaldo, F. Cardini, G. Cavallo, B. Scarcia Amoretti, *Lo Spazio letterario del medioevo. Le Culture circostanti*, I (La Cultura Bizantina), επιμ. G. Cavallo, Roma 2004, σσ. 229-256.

⁶⁶⁵ Λόγω της σύμφυσης δεν μπορεί να υποστηριχθεί με βεβαιότητα πως όλοι οι μάρτυρες της παράδοσης που αξιοποιούνται στην έκδοση αυτή υπάγονται σε ένα αρχέτυπο. Όμως, όπως παρατηρεί ο M. West (ό. π., σσ. 57-58), η υπαγωγή αυτή έχει μικρή πρακτική αξία για την κριτική έκδοση.

⁶⁶⁶ Από τη στιγμή που τα χφφ. αυτά έχουν απολεσθεί και τα στοιχεία γι' αυτά είναι ελλιπή, η **editio princeps** λαμβάνει τη θέση τους στην εξέταση των μαρτύρων της παράδοσης.

Με βάση την εξέταση των χειρογράφων διακρίνονται δύο βραχίονες, ο πρώτος εκ των οποίων περιλαμβάνει τον κώδικα **I**, ενώ ο δεύτερος την οικογένεια **ψ** (**ACDEFGH ed. pr.**).

Το χφ. **I**

Ο **I** εκπροσωπεί έναν αρκετά διαφοροποιημένο συγκριτικά με την οικογένεια **ψ** κλάδο της παράδοσης, γιατί από τη μια παραδίδει σε πολλά σημεία επιπλέον κείμενο, ενώ από την άλλη παρέχει πολλές φορές τη *lectio difficilior* ή ισοδύναμες παραλλαγές. Όμως σε μερικές περιπτώσεις φαίνεται πως οι παραλλαγές αποτελούν προϊόν επεξεργασίας του κειμένου από κάποιον αντιγραφέα,⁶⁶⁷ γεγονός που επιβάλλει την επί μέρους αξιολόγηση κάθε γραφής του χειρογράφου αυτού. Πάντως ο **I** δεν μπορεί να αποτελεί τον πρόγονο των χειρογράφων της οικογένειας **ψ**, γιατί παρουσιάζει ατομικά χαρακτηριστικά σφάλματα.

Ατομικά σφάλματα του **I**

- 4, 9-4, 10 τῶν δένδρων om. **I**
- 8, 5 ἀποψυχόντων usque ἀνθρώπων (l. 6) om. **I**
- 13, 2 καὶ ἀληθῆ om. **I**
- 17, 4 ἐπὶ om. **I**
- 21, 6 αὐτοῦ om. **I**
- 22, 2 ἐπὶ usque ἀντικειμένου om. **I**
- 22, 5 ἡμῶν om. **I**
- 22, 6 ἡμῶν om. **I**
- 22, 10 ἐπὶ τῆς γῆς om. **I**
- 22, 14-22, 15 καθ' ἐκάστην om. **I**
- 22, 15 Ταύτην οὖν om. **I**
- 24, 4 μάλιστα usque τυράννου (l. 5) om. **I**
- 24, 7 ὡς προεῖπον om. **I**
- 24, 9 καὶ usque λοιποῦ om. **I**
- 27, 17 τοῦτον om. **I**

⁶⁶⁷ Αυτό διαπιστώνεται λ. χ. σε χωρία που αντλεί ο συγγραφέας από το ιππολύτειο κείμενο στα οποία, ενώ η παράδοση του ιππολύτειου κειμένου και η ομάδα **ψ** του ψευδο-ιππολύτειου συμφωνούν, ο **I** παραδίδει διαφορετικό κείμενο. Μάλιστα ορισμένες φορές παρατηρείται πως λέξεις του κειμένου μετατίθενται, για να καταστεί η σύνταξη πιο ποιητική και να αποκτήσει ο λόγος μουσικότητα (λ. χ. 30, 3 ὑπασπιστάς ἐνίκησαν] ἐν. ὑπ. **I**).

- 28, 21 τὸν prius usque σου om. **I**
 29, 25 οὔτε usque ἐθεάσατο om. **I**
 30, 1 τὸν τύραννον om. **I**
 34, 11 εἰδῶλοι usque ἀναδειχθήσονται (l. 12) om. **I**
 34, 16 Καὶ usque μαρνανθήσεται om. **I**
 36, 7 ὁ Κύριος om. **I**
 37, 4 ἐπὶ usque γῆς om. **I**
 38, 5 ἐκ usque αὐτῶν (l. 6) om. **I**
 41, 2 Τί usque εὐαγγελίου (l. 3) om. **I**
 42, 19 ἀπὸ usque κόσμου om. **I**
 Ἰδοὺ prius et alterum om. **I**
 45, 17 καὶ ἠθετήσατε om. **I**

Οικογένεια ψ

Ὅπως φαίνεται, οι **ACDEFGH** και η **editio princeps** εντάσσονται σε μια οικογένεια λόγω των κοινών συνδετικών σφαλμάτων που παρουσιάζουν (παραλείψεις και μεταθέσεις κειμένου⁶⁶⁸).

Συνδετικά λάθη των **ACDEFGH** και της **editio princeps**

- 1, 6 τε om. **ACDFG**: ras. est apud **H**
 3, 4 πρῶτον **I**: om. **ACDEFGH ed. pr.**
 4, 12 πορευόμενοι **I**: om. **ACDEFGH ed. pr.**
 10, 10 ὑπὸ **I**: om. **ACDEFGH ed. pr.**
 19, 11 ὑπολαβὼν om. **ACDEFGH ed. pr.**
 20, 16 γε **I**: om. **ACDEFGH ed. pr.**
 23, 2 μέν **I**: om. **ACDEFGH ed. pr.**
 23, 3 καὶ usque ἀλλ' (l. 4) **I**: om. **ACDEFGH ed. pr.**
 24, 8 ἀγαπηθήσεται usque ὡς **I**: om. **ACDEFGH ed. pr.**
 25, 9 τὸν usque ναὸν **I**: τὸν ν. τὸν ἐν Ἱεροσολύμοις **ACDEFGH ed. pr.**
 26, 8 τε **I**: om. **ACDEFGH ed. pr.**
 27, 10 δὴ **I**: om. **ACDEFGH ed. pr.**
 28, 6 αὐτοῦ κελεύσματι **I**: κελ. αὐτ. **ADEG ed. pr.**: κελεύματι αὐτ. **CFH**
 28, 7 τοίνυν **I**: om. **ACDEFGH ed. pr.**
 28, 8 στέρησιν ante τῶν (l. 7) transp. **ACDEFGH ed. pr.**
 29, 6 πάντας **I**: om. **ACDEFGH ed. pr.**

⁶⁶⁸ Επιλέγουμε λάθη που δεν οφείλονται σε πρόδηλα μηχανικά αίτια (λ. χ. ομοιόαρκτο, ομοιοτέλετο κλπ.).

- 29, 9 νοῦν ante τῶν transp. **ACDEFGH ed. pr.**
 29, 14 σκότος usque ὑποκρίνεται (l. 15) **I: om. ACDEFGH ed. pr.**
 30, 1 τοίνυν **I: om. ACDEFGH ed. pr.**
 32, 5 ἀναδραμόντες **I: om. ACDEFGH ed. pr.**
 33, 13 γένος ante τῶν (l. 12) transp. **ACDEFGH ed. pr.**
 34, 2 ταύταις προσάγεται **I: om. ACDEFGH ed. pr.**
 34, 6 καὶ usque ἢ **I: ἀλλὰ ACDEFGH ed. pr.**
 34, 8 ὃ τε χρυσὸς καὶ ὁ ἄργυρος **I: ὁ χρ. κ. ὁ ἄργ. ACDEFGH: ὁ ἄργ. κ. ὁ χρ. ed. pr.**
 37, 7 αὐτὴν **I: om. ACDEFGH ed. pr.**
 37, 8 ὥσπερ usque πυρώσεως **I: ἐκ τῆς πυρ. ὥσπερ κηρὸν ACDEFGH ed. pr.**
 38, 12 οὐκ ἐφύλαξαν ante τὴν (l. 11) transp. **ACDEFGH ed. pr.**
 45, 8-45, 9 ὡς εἴρηται **I: om. ACDEFGH ed. pr.**
 45, 14 βίου συμπέρασμα: **om. ACDEFGH ed. pr.**

Η περαιτέρω ανάλυση της οικογένειας **ψ** παρουσιάζει επίσης αρκετές δυσκολίες λόγω της εκτεταμένης σύμφυρσης την οποία παρουσιάζουν τα χφφ.. Όμως με βάση τις σημαντικότερες από τις παραλείψεις και τις μεταθέσεις κειμένου θεωρούμε, διατηρώντας ορισμένες επιφυλάξεις, πως στην οικογένεια διακρίνονται τέσσερις άνισοι βραχίονες, ο πρώτος από τους οποίους περιλαμβάνει τον **A**, ο δεύτερος τον **H**, ο τρίτος την υποοικογένεια **χ** (**CDEF**) και ο τέταρτος την υποοικογένεια **φ** (**G ed. pr.**).

Το χφ. A

Ο **A**, αν και είναι προγενέστερος των υπόλοιπων χειρογράφων της οικογένειας **β**, δεν μπορεί να είναι πρόγονός τους, γιατί παρουσιάζει ατομικά χαρακτηριστικά σφάλματα.

Ατομικά σφάλματα του A

- 2, 8 *Αναγκαίως* om. **A**
 2, 11 *ἡγουν* om. **A**
 2, 12 *Ἰησοῦ Χριστοῦ* om. **A**
 6, 4 καὶ usque αὐτῶν (l. 5) om. **A**
 12, 5 τῆς usque δῆλωσιν (l. 5-6) om. **A**
 14, 10 *ἐαυτὸν* om. **A**
 25, 3 αὐτὸν om. **A**
 29, 18 πολλοῦ om. **A**

- 37, 11 *καὶ alterum usque ἀκαθαρσίαις* (l. 12) om. **A**
 39, 6 *τότε* om. **A**
 39, 7 *εἴτε prius usque φαῦλα* om. **A**
 39, 21 *φόβου καὶ* om. **A**
 42, 16 *ἡμέρας καὶ νυκτός* om. **A**
 43, 9 *Σὺ alterum usque ἄβυσσοι* om. **A**
 44, 7 *Ποῖον usque ἀγαθὰ post ἔχουσιν* (45, 2) transp. **A**
 49, 7 *ἵνα* om. **A**
 49, 8 *καὶ usque τὸ* (l. 9) om. **A**
 49, 9 *ἐπὶ usque καταστήσω* (l. 10) om. **A**

Το χφ. H

Επειδὴ ο **H** παρουσιάζει ατομικά χαρακτηριστικά σφάλματα, δεν μπορεί να είναι πρόγονος των **CDEFG** ή των χειρογράφων της **editio princeps**.

Ατομικά σφάλματα του H

- 4, 4-4, 5 *καὶ πάντα αὐτοῦ* om. **H**
 4, 11 *ἐαυτὸν* om. **H**
 5, 14 *μέλλοντα* om. **H**
 7, 11 *Τότε ἐγερθήσονται* om. **H**
 10, 8 *αὐτῶν* om. **H**
 29, 5 *ἐχθρῶ* om. **H**
 29, 24 *οὐδὲ ἐγένοντο* om. **H**
 36, 16 *νεκροὶ usque μνημείοις* (l. 17) om. **H**
 39, 20 *καὶ secundum usque ἁμαρτωλοί* om. **H**
 40, 1 *ἡγουν* om. **H**
 42, 18 *Λεῖτε usque κόσμον* (l. 19) om. **H**
 44, 3 *Ἐφ' usque ἐποιήσατε* (l. 5) om. **H**
 44, 6 *παρὰ usque Πνεύματος* (l. 7) om. **H**
 45, 8 *Ἀπέλθετε usque αὐτοῦ* (l. 10) om. **H**
 45, 11 *εἰμι ὁ prius* om. **H**
 45, 19 *Ἄλλου usque γεγόνατε* om. **H**
 45, 20 *τουτέστι τοῦ διαβόλου* om. **H**

Υποοικογένεια η

Φαίνεται οι **CDEF** μπορούν να ενταχθούν σε μια υποοικογένεια χειρογράφων με λειτουργική χρήση, όπως δείχνουν οι σχετικές αναφορές των **CDF** για ανάγνωση του ψευδο-ιππολύτειου λόγου στις εκκλησίες την Κυριακή της Απόκρεω – υπενθυμίζουμε πως ο **E** είναι ακέφαλος, αλλά από τις σημειώσεις στους υπόλοιπους λόγους του χειρογράφου αυτού καθίσταται εμφανές πως και αυτό είχε ανάλογη χρήση:

εὐόδου πάτερ: περ' Κυριακῇ τῆς Απόκρεου post titulum add. **C**

τῇ Κυριακῇ τῆς ἀποκρέου supra dextram columnam textus, ubi inc. sermo, add. **D**

τῇ Κυριακῇ τῆς ἀπο vix legitur ante titulum apud **F**

Πέρα από τα παραπάνω οι **CDEF** παρουσιάζουν και ορισμένα κοινά συνδεδετικά λάθη.

Συνδεδετικά λάθη των κωδίκων **CDEF**⁶⁶⁹

19, 11 *τις* et *σφαλῆ* inv. transp. **CDEF**

41, 5-41, 6 *ἀπ' ἀλλήλων* om. **CDEF**

Ομάδα υ

Οι **DF** παρουσιάζουν αρκετά κοινά συνδεδετικά λάθη που αποδεικνύουν πως αυτοί εντάσσονται σε μια ομάδα.

Συνδεδετικά λάθη των **DF**

12, 6 *φησιν* om. **DF**

17, 3 *τὴν* ante *ἀνάβασιν* (l. 4) transp. **DF**

18, 15 *οὖν τίς* om. **DF**

18, 15-18, 16 *ἀλλ' ἢ* om. **DF**

22, 11 *ἡμῖν* om. **DF**

29, 16 *ἐν* usque *μεγάλῃ* post *ἀνιπτάμενος* (l. 15) transp. **DF**

35, 3 *τὸν χρόνον* om. **DF**

39, 14 *θρόνοι, ἐξουσίαι* om. **DF**

45, 3 *τὴν* post *καὶ* (l. 2) transp. **DF**

⁶⁶⁹ Υπενθυμίζεται ότι ο **E** παραδίδει το κείμενο από το κεφ. 19, 18 κ. εξ.

Περαιτέρω ανάλυση της ομάδας δείχνει πως ο **D** δεν είναι πρόγονος του **F**, ούτε το αντίστροφο, αλλά και οι δύο κατάγονται από έναν κοινό πρόγονο, αφού παρουσιάζουν διαχωριστικά σφάλματα.

Διαχωριστικά σφάλματα του **D**

- 2, 1 *ἡμῖν* om. **D**
- 3, 5-3, 6 *τῆς οἰκουμένης* om. **D**
- 4, 7 *καὶ usque διαρραγήσονται* om. **D**
- 5, 11 *ἐστί* om. **D**
- 9, 1 *αὐτὸν* om. **D**
- 16, 10 *ἡγουν* om. **D**
- 17, 2 *Βλέπεις usque ἐδήλωσεν* (l. 3) om. **D**
- 18, 3 *καὶ usque προελθόντος* om. **D**
- 19, 3 *δεινός* om. **D**
- 19, 11 *ἵνα* om. **D**
- 20, 2 *Βασιλεὺς usque Ἀντίχριστος* (l. 3) om. **D**
- 21, 9 *ὅτι usque καταλιμπάνει* (l. 10) om. **D**
- 24, 11 *πάντες alterum usque πεποιθήμεν* om. **D**
- 25, 20 *καὶ δουλεύσασιν αὐτῷ* om. **D**
- 26, 3-26, 4 *ἀλάστωρ, πονηρός* om. **D**
- 27, 3 *οἱ alterum usque ζηρανθήσονται* (l. 3-4) om. **D**
- 28, 11 *τι usque αὐτοῦ* (l. 12) om. **D**
- 29, 9 *αὐτοῦ* om. **D**
- 29, 13 *αὐτὸν* om. **D**
- 33, 3 *Τότε usque παραγενήσονται* (l. 4) om. **D**
- 34, 5 *ψαλμῳδία παυθήσεται* om. **D**
- 34, 9 *καὶ usque ἐκφυγεῖν* (l. 10) om. **D**
- 34, 13 *θνησιμαῖα usque οἴκοις alterum* om. **D**
- 35, 7 *παρέλθῃ* om. **D**
- 37, 4 *ἐν usque παραστήσονται* om. **D**
- 37, 11 *καὶ ἐν prius* om. **D**
- 38, 6 *Τότε usque αὐτῶν* (l. 6-7) om. **D**
- 39, 12 *αὐτῷ* om. **D**
- 40, 1 *μετὰ usque καὶ prius* (l. 2) om. **D**
- 42, 14 *οἱ alterum usque ἐπισυντρέχοντες* (l. 15) om. **D**
- 43, 11 *τὰ prius usque ἀόρατα* om. **D**
- 44, 4 *τὰ usque πτωχούς* (l. 5) om. **D**
- 45, 18 *οὐ γνωρίζω ὑμᾶς* om. **D**
- 45, 21 *καὶ primum usque πῶρ* om. **D**

48, 8 διὰ alterum usque ἐφυλάτταμεν (l. 9) om. **D**

49, 12 τῷ usque καὶ alterum om. **D**

Διαχωριστικά σφάλματα του **F**

2, 9 καὶ prius usque ὑμῶν om. **F**

3, 16 ἀγίας om. **F**

9, 3 ἄρτι om. **F**

9, 7 ὁ Χριστός alterum om. **F**

13, 11 τέσσαρα om. **F**

18, 14 καὶ αὐτὸς υἱὸς αὐτοῦ om. **F**

22, 15 οἶμαι om. **F**

26, 17 τότε αὐτός om. **F**

27, 8 θνησιμαίων usque καὶ alterum (l. 10) om. **F**

27, 16 ὑμεῖς om. **F**

37, 6 ποταμὸς om. **F**

38, 16 καὶ usque ἀδίκους (l. 17) om. **F**

39, 19 καθήμενος om. **F**

42, 10 οἱ secundum usque ἐπικουρήσαντες om. **F**

42, 14 οἱ alterum usque κόσμου (l. 19) om. **F**

42, 19 Ἰδοὺ alterum usque ἠνεώχθη (l. 20) om. **F**

43, 3 γνησίους om. **F**

43, 6 Φιλάνθρωπε om. **F**

43, 8 Σὺ εἶ om. **F**

43, 9 Σὺ prius usque εἶ alterum (l. 10) om. **F**

43, 11 Σὺ usque κτίσις (l. 12) om. **F**

44, 3 Ἐφ' usque Πνεύματος (l. 7) om. **F**

45, 3 ὁ alterum usque ἀμετρήτῳ (l. 4) om. **F**

45, 6 Μὴ usque αὐτοῦ (l. 10) om. **F**

45, 16 τῆς ἡμέρας om. **F**

45, 18 οὐ γνωρίζω usque ὀδόντων (l. 22) om. **F**

46, 10 τῶν usque ἀνάγνωσιν om. **F**

46, 11 ἡτοιμάσατε usque ὑμῶν (l. 12) om. **F**

46, 14 ὑμῶν om. **F**

46, 15 μοιχείας usque καὶ tertium (l. 16) om. **F**

47, 4-47, 5 μηδὲ οἰκτειρήσαντες om. **F**

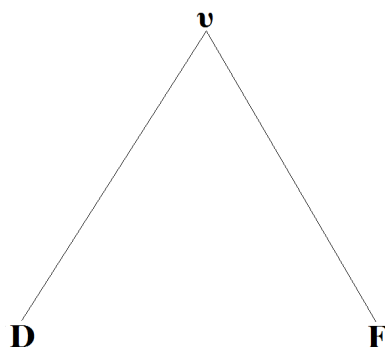
47, 7 παρέξω usque ἀγῶνα (l. 8) om. **F**

48, 9 τῆς γῆς om. **F**

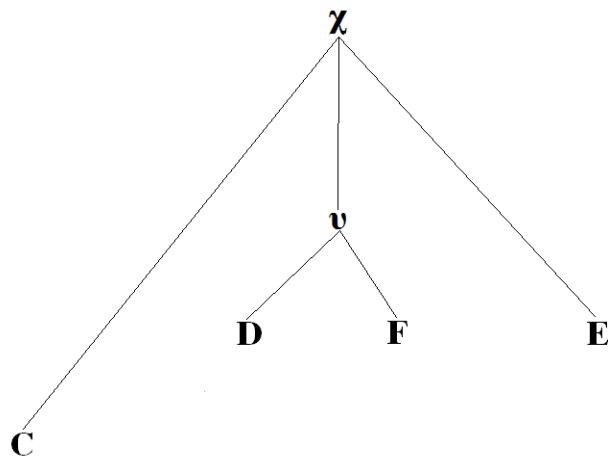
49, 3 καὶ ὥρα om. **F**

49, 8 Θεός om. **F**

Η κατάσταση της ομάδας **υ** μπορεί να παρασταθεί με το ακόλουθο σχήμα:

Επειδή η ομάδα **υ** παρουσιάζει χαρακτηριστικά σφάλματα που δεν εμφανίζονται στα υπόλοιπα χφφ. της υποοικογένειας **χ**, ο **E** δεν παραδίδει ολόκληρο το έργο και ο **C** είναι μεταγενέστερος των **DEF**, διαπιστώνεται πως οι **CDEF** κατάγονται από έναν κοινό πρόγονο **χ**, ο οποίος πρέπει να ήταν Συναξάριο. Η σχέση των μελών της υποοικογένειας **χ** μπορεί να παρασταθεί ως εξής:

Υποοικογένεια φ

Ο **G** και η **editio princeps** μπορούν να ενταχθούν σε μια υποοικογένεια λόγω των κοινών συνδετικών σφαλμάτων που παρουσιάζουν.

Συνδετικά λάθη του **G** και της **editio princeps**

5, 6 ὁμῶν om. **G ed. pr.**

- 10, 15 *αὐτῶν* om. **G ed. pr.**
 18, 7 *υἱέ μου] μου υἱέ* **G ed. pr.**
 20, 5 *τῷ κόσμῳ* om. **G ed. pr.**
 20, 9 *σημείωσιν* om. **G ed. pr.**
 22, 4 *οὖν* om. **G ed. pr.**
 29, 4 *προκηρύζουσι* ante *Ἐνὸχ* transp. **G ed. pr.**
 33, 10 *ἡ σελήνη* om. **G ed. pr.**
 37, 1 *φοβερά* om. **G ed. pr.**
 46, 16 *εἰς* ante *πορνείας* transp. **G ed. pr.**

Τα διαθέσιμα στοιχεία δείχνουν πως τα χφφ. της **editio princeps** δεν μπορεί να είναι πρόγονοι του **G**, αφού τα λάθη που παρουσιάζει η **editio princeps** τη διαχωρίζουν από αυτόν, ούτε ο **G** μπορεί να είναι πρόγονος των κωδίκων της **editio princeps**, γιατί αφενός δεν παραδίδει ολόκληρο το ψευδο-ιπολύτειο έργο και αφετέρου παρουσιάζει ατομικά χαρακτηριστικά σφάλματα.

Ατομικά σφάλματα του **G**

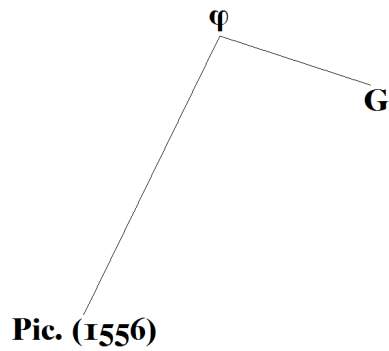
- 6, 11 *ἔριν* om. **G**, sed vacuum quattuor – sex litterarum in textu
 7, 13 *πλεονέκται* om. **G**
 7, 14 *Οἱ prius usque ἀσπάσσονται* om. **G**
 8, 2 *κατὰ usque λιμοὶ* om. **G**
 10, 15 *πορευόμενοι* om. **G**
 18, 2 *παρθένου* om. **G**
 18, 15 *ἐστιν* om. **G**
 21, 24 *ἐν usque πληγῇ* om. **G**
 22, 15 *ταύτην prius* om. **G**
 24, 3 *τοσαύτας ἀρετὰς καὶ* om. **G**
 25, 25 *οἷα usque γένηται* (l. 26) om. **G**
 28, 3 *δεῦτε usque αὐτοῦ* (l. 4) om. **G**
 28, 5 *ὕμῃν alterum* om. **G**
 28, 11 *τι* om. **G**
 28, 15 *ἐπὶ* om. **G**
 29, 11 *Καὶ usque κληρονόμος* (l. 14) om. **G**
 32, 2 *καὶ usque μελετῶντες* om. **G**
 32, 7 *ἐκ usque αὐτοῦς* (l. 7-8) om. **G**
 38, 12 *ἐν usque ἐπορεύθησαν* (l. 13) om. **G**
 39, 5 *ἵνα* om. **G**
 41, 5 *ἀφοριεῖ usque ποιμὴν* (l. 6) om. **G**
 41, 11 *Δεῦτε usque εὐαγγελίῳ* (l. 12) om. **G**

43, 10 ἡμᾶς om. **G**

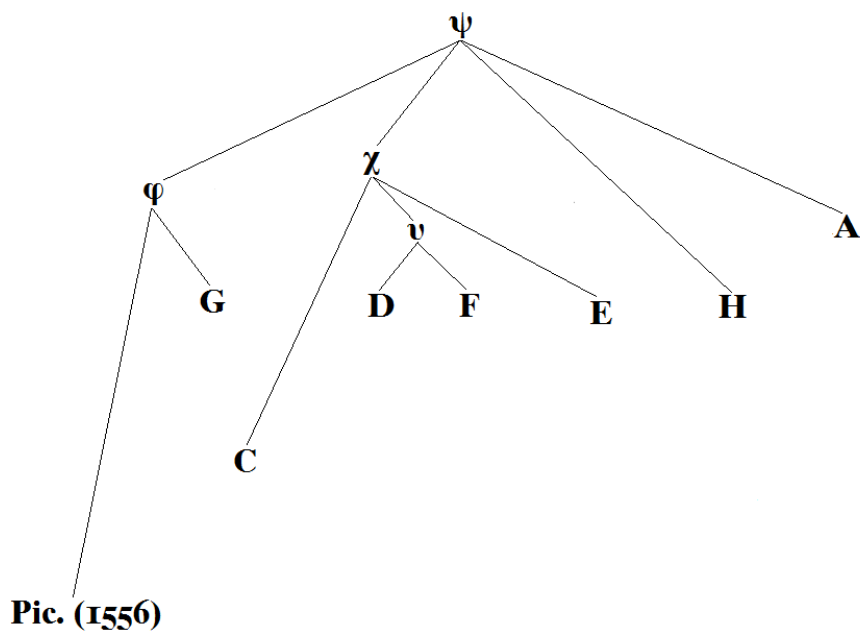
Ατομικά σφάλματα της *editio princeps*

- 1, 5 τοῦ Υἱοῦ om. **ed. pr.**
 1, 17 πάντα om. **ed. pr.**
 4, 5 αὐτοῦ om. **ed. pr.**
 5, 10 ἐκ om. **ed. pr.**
 5, 13 γὰρ om. **ed. pr.**
 6, 12 τὴν om. **ed. pr.**
 7, 1 καὶ usque μισήσουσι (l. 2) om. **ed. pr.**
 7, 11 ἔσονται om. **ed. pr.**
 10, 1 Ὅθεν om. **ed. pr.**
 10, 10 καὶ prius om. **ed. pr.**
 14, 2 πρὸς ἐπίγνωσιν om. **ed. pr.**
 16, 4 τὰς βασιλείας om. **ed. pr.**
 18, 1 ἐπὶ γῆς om. **ed. pr.**
 26, 6 αὐτὸν om. **ed. pr.**
 27, 4 αἱ usque θνήσκονται (l. 5) om. **ed. pr.**
 27, 7 αὐτοῖς om. **ed. pr.**
 28, 10 καὶ ζωοποιὸν om. **ed. pr.**
 29, 12 καὶ κτύπων ἀμετρήτων om. **ed. pr.**
 31, 6 ἀφ' ἡμῶν om. **ed. pr.**
 31, 7 Πόθεν usque πιεῖν (l. 8) om. **ed. pr.**
 31, 17 Πῶς prius usque ἐχλευάσθημεν om. **ed. pr.**
 33, 7 τὴν ἡμέραν om. **ed. pr.**
 34, 1 τοῦ Χριστοῦ om. **ed. pr.**
 37, 1 πάντας om. **ed. pr.**
 39, 14 ἀρχάγγελοι om. **ed. pr.**
 42, 20 Ἰδοὺ prius usque πρόκεινται (l. 21) om. **ed. pr.**
 43, 11 τὰ ὁρατὰ καὶ om. **ed. pr.**
 45, 6 Μὴ usque αὐτοῦ (l. 7) om. **ed. pr.**
 46, 10 τῶν γραφῶν μου om. **ed. pr.**
 47, 4 ἐν usque ἐλεήσαντες om. **ed. pr.**
 48, 15 Ἐν usque ἐδιώξατε om. **ed. pr.**

Η σχέση των μελών της υποοικογένειας **φ** μπορεί να παρασταθεί ως ακολούθως:

Η σχέση των μελών της οικογένειας Ψ μπορεί να συνοψιστεί στο σχήμα που ακολουθεί.

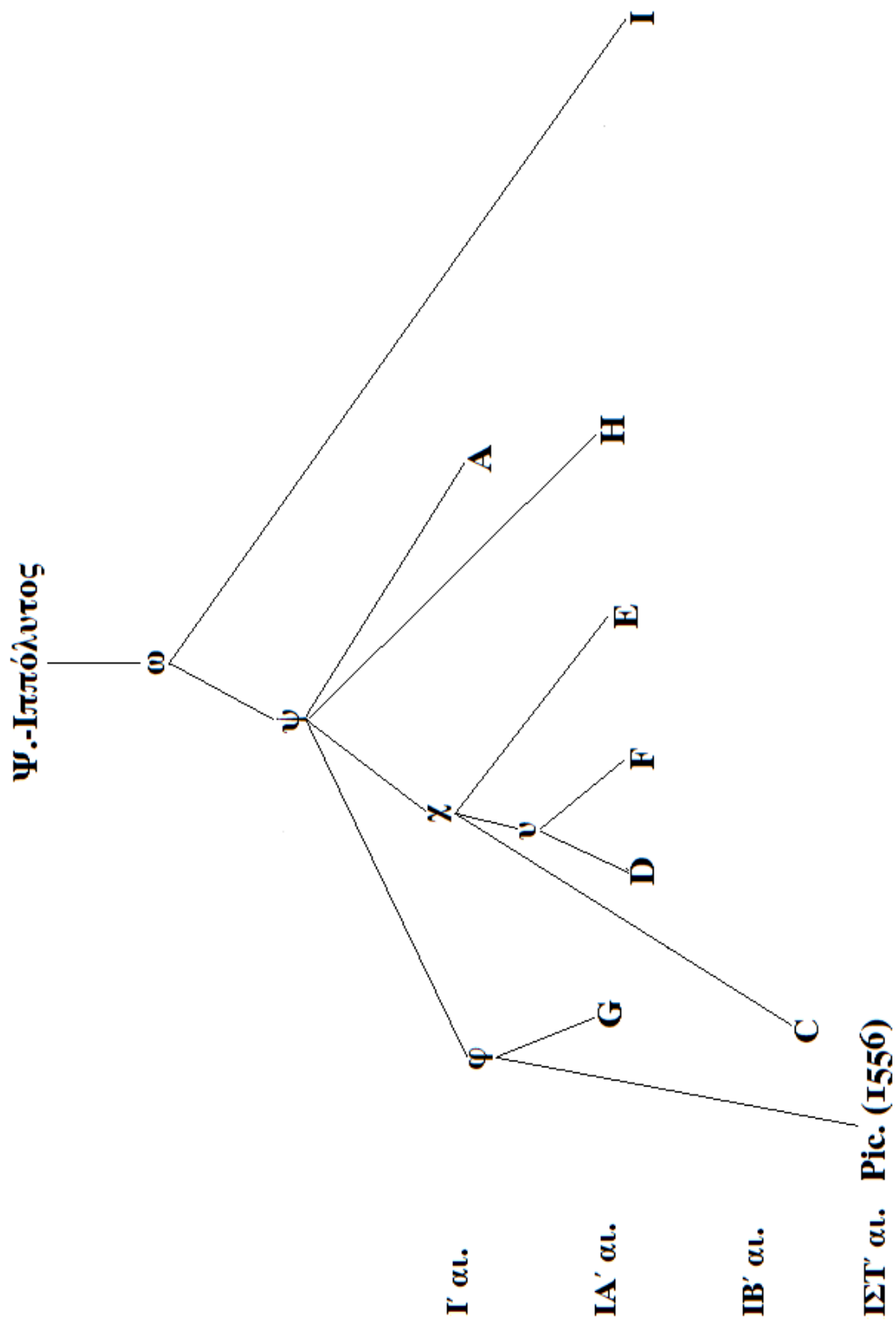

Περαιτέρω ανάλυση της οικογένειας και της σχέσης της με τον **I** δεν είναι δυνατή λόγω της εκτεταμένης σύμφυρσης.

3.2.2.4.2 Stemma codicum

Όλα τα παραπάνω μπορούν να συνοψισθούν στο σχήμα που ακολουθεί.⁶⁷⁰

⁶⁷⁰ Υπενθυμίζουμε ότι η στεμματική κατάταξη παρουσιάζει τις βασικές σχέσεις των χειρογράφων, χωρίς να παρέχει μια ολοκληρωμένη εικόνα της παράδοσης για τους λόγους που αναφέρθηκαν παραπάνω.

Stemma Codicum

3.2.3 Το κείμενο της *ΚΔ* στο *Περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου*

Ὅπως θα αναμενόταν ἀπὸ ἓνα βυζαντινὸ συγγραφέα, τὸ κείμενο τῆς *ΚΔ* που παραθέτει ὁ Ψ.-Ιππόλυτος στὸ ἔργο *Περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου* παρουσιάζει συνάφεια με τὸ βυζαντινὸ τύπο κειμένου τῆς *ΚΔ*. Γι' αὐτόν τὸ λόγο ὁ H. Lietzmann σημειώνει πὼς ὁ Ψ.-Ιππόλυτος παραθέτει μιὰ μορφή κειμένου τῆς *ΚΔ* που σχετίζεται με τὰ χφφ. **ER** τοῦ ἱππολύτειου ἔργου *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου*.⁶⁷¹

3.2.4 Ἡ ἐντυπη παράδοση

3.2.4.1 Οἱ ἐκδόσεις τοῦ ἔργου⁶⁷²

1. Piciana (1556)

I. Picus, *Τοῦ Μακαριωτάτου Ἰππολύτου, ἐπισκόπου καὶ μάρτυρος, λόγος περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου, καὶ περὶ τοῦ ἀντιχρίστου, καὶ εἰς τὴν δευτέραν παρουσίαν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ*. Ἐξεδόθη ἐπιμελείᾳ τοῦ ἐπιφανεστάτου προέδρου Ἰωάννου Πίκου, Typis Regiis, Parisiis 1556.⁶⁷³

Στὴ σ. 2 ὑπάρχει ἡ εἰσαγωγή πρὸς τὸν ἀναγνώστη καὶ στὶς σσ. 3-66 τυπώνεται τὸ ἐλληνικὸ κείμενο. Στὴ σ. 66, μετὰ τὸ πέρασ τοῦ κειμένου, σημειώνεται ἓνα χωρίο ἀπὸ τὴν *Ἀποκάλυψιν*.⁶⁷⁴ Οἱ σσ. 67-69 περιλαμβάνουν τὶς διορθώσεις τοῦ τυπογράφου G. Morelius,⁶⁷⁵ ἐνῶ στὴ σ. 70 παρατίθεται τὸ

⁶⁷¹ H. Lietzmann, *ὁ. π.*, σσ. 130-134. Για περισσότερα, βλ. κεφ. 2.2.3.4 καὶ 2.2.4 τῆς παρούσας ἐργασίας.

⁶⁷² Για μιὰ σύντομη ἐπισκόπηση τῶν ἐκδόσεων τοῦ ἔργου, βλ. *BHG* 812z (III, appendix II, σ. 122).

⁶⁷³ Τὸ ἀντίτυπο τῆς ἐκδόσεως τὸ ὁποῖο ἀναγνώσαμε στὴ Γεννάδειο Βιβλιοθήκη (Ἀθήνα) χωρίζεται σε δύο μέρη. Τὸ πρῶτο εἶναι ἡ ἐκδοσις τοῦ ἐλληνικοῦ κειμένου τοῦ 1556, ἐνῶ τὸ δεῦτερο εἶναι ἡ ἐκδοσις τῆς λατινικῆς μετάφρασης τοῦ 1557 (για περισσότερα σχετικά με τὴ λατινικὴ μετάφραση, βλ. στὸ κεφ. 3.2.4.2).

⁶⁷⁴ *Γίνου πιστὸς ἄχρι θανάτου, καὶ δώσω σοι τὸν στέφανον τῆς ζωῆς. ἀποκαλύψεως β.*

⁶⁷⁵ Οἱ Βενεδικτινοὶ μοναχοὶ (*ὁ. π.*, φ. 27^ν) ἀναφέρουν πὼς ὁ G. Morellius στήριξε τὶς διορθώσεις τοῦ ἐπιλέγοντας γραφές ἀπὸ δύο κώδικες τῆς Εθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Γαλλίας, ἓναν τοῦ τέλους τοῦ ΙΓ' αἰ. καὶ ἓναν τοῦ ΙΣΤ' αἰ. (ἢ μεταγενέστερο). Εἰάν αὐτὸ ἀληθεύει, ὁ πρῶτος ἐξ αὐτῶν πιθανόν ταυτίζεται με τὸν Parisinus Gr. 822, ἐνῶ ὁ δεῦτερος εἶναι ἐνδεχομένως ἓνας ἐκ τῶν κωδίκων Parisinus Gr. 937, Parisinus Gr. 1082 καὶ Parisinus Gr. 1096.

Τετράστιχον Κλαυδίου Σαγκτέου τοῦ ἐν τῇ παρισίᾳ θεολόγου μοναχοῦ και η λατινική απόδοσή του. Στη σ. 71 αναγράφονται τα στοιχεία της έκδοσης και του τυπογράφου.⁶⁷⁶

Το κείμενο εκτυπώνεται σε μια στήλη 20 γραμμών ανά σελίδα, περιέχει πολλές συντομογραφίες και αιωρήσεις, ενώ η γραφή του θυμίζει κατά πολύ κώδικες της εποχής. Ενίοτε ο εκδότης παραθέτει δίπλα από το κείμενο ορισμένα σχόλια στα Λατινικά. Πρέπει ακόμη να σημειωθεί πως στην έκδοση χρησιμοποιούνται αδιάκριτα τα σύμβολα [...] τόσο για τη συμπλήρωση χωρίων όσο και για τον οβελισμό τους, με αποτέλεσμα να δημιουργείται σχετική σύγχυση.

Για τους κώδικες στους οποίους βασίστηκε η έκδοση, βλ. στο κεφ. 3.2.2.3.

2. *Hamburgensis Fabriciana* (1716)

J. A. Fabricius, *S. Hippolyti Episcopi et Martyris Opera, non antea collecta, et partem nunc primum e Mss. in lucem edita Graece et Latine...* II (Ad S. Hippolyti, Episcopi et Martyris Opera Appendix Dubia as supposititia complectens, et quae reperiri potuere ex scriptis Hippolyti Junioris, Thebani), Sumtu Christiani Liebezeit, Hamburgi 1716.

Το κείμενο του Ψ.-Ιππολύτου συμπεριλήφθηκε στο παράρτημα της έκδοσης.⁶⁷⁷

Αρχικά ο εκδότης παραθέτει την αφιέρωση του Picus στον Καρδινάλιο Κάρολο,⁶⁷⁸ στην οποία αναφερθήκαμε παραπάνω. Καθώς ο Fabricius ήταν ενήμερος για τις αντιδράσεις που προκαλούσε το ζήτημα της γνησιότητας του έργου, θεώρησε σκόπιμο να παραθέσει στη συνέχεια σχετικές απόψεις διακεκριμένων επιστημόνων της εποχής εκείνης.⁶⁷⁹

Το κείμενο καλύπτει τις σσ. 4-29. Κάθε σελίδα διαιρείται σε δύο στήλες, από τις οποίες η αριστερή περιλαμβάνει το ελληνικό κείμενο και η δεξιά τη λατινική μετάφραση του Picus. Οι γραμμές κειμένου ανά σελίδα αυξομειώνονται

⁶⁷⁶ “Parisiis, M.D.LVI. XVIII Cal. Ianuar. Excudebat Guilielmus Morelius, in graecis Typographus Regius.”

⁶⁷⁷ “Ad S. Hippolyti, Episcopi et Martyris Opera Appendix Dubia as supposititia complectens, et quae reperiri potuere ex scriptis Hippolyti Junioris, Thebani.”

⁶⁷⁸ col. 2.

⁶⁷⁹ “Vironum Doctorum Censurae de libello edito sub S. Hippolyti nomine, De consummatione mundi ac de Antichristo.” Εδώ περιλαμβάνονται οι απόψεις των H. Grotius, R. Cocus, A. Rivetus, F. Combefis και N. Tillemont (coll. 3-4).

ανάλογα με τον αριθμό των κριτικών-ερμηνευτικών σχολίων που παραθέτει ο εκδότης στο κάτω μέρος κάθε σελίδας.

Όπως επισημαίνει ο Fabricius, για την έκδοσή του χρησιμοποίησε τον κώδικα Bodleianus Baroccianus 93, τον οποίο δεν ανέγνωσε ο ίδιος, αλλά ο J. C. Wolfius (Wolf), ο οποίος αντέβαλε τον κώδικα με τη λατινική μετάφραση (!) της έκδοσης του F. du Duc (βλ. κεφ. 3.2.4.2). Όμως, όπως συμβαίνει συνήθως όταν ο εκδότης δεν διαβάζει αυτοπροσώπως τον κώδικα – και πόσο μάλλον όταν η αντιβολή γίνεται με τη μετάφραση του έργου – οι παραναγνώσεις του κώδικα (είτε από ευθύνη του Wolf είτε του Fabricius) είναι αρκετές.

3. Patrologia Graeca (1857)

J.-P. Migne, *Patrologiae Cursus Completus*, series graeca, X, Parisiis 1857.⁶⁸⁰

Πρόκειται ουσιαστικά για ανατύπωση του κειμένου της έκδοσης του Fabricius.⁶⁸¹ Οι coll. 902-903 του τόμου περιλαμβάνουν τις απόψεις για τη γνησιότητα του έργου που παρατίθενται και στην προηγούμενη έκδοση, ενώ το κείμενο καλύπτει τις coll. 903-952. Το κείμενο τυπώνεται αντικριστά με τη λατινική μετάφραση του Picus σε δύο ξεχωριστές στήλες, ενώ κάθε στήλη αριθμείται ως ξεχωριστή σελίδα, όπως συμβαίνει σε κάθε τόμο της *PG*. Στο κάτω μέρος κάθε στήλης παρατίθενται αυτολεξεί τα ερμηνευτικά και κριτικά σχόλια της έκδοσης του Fabricius. Αξίζει να σημειωθεί ακόμη πως τα βιβλικά χωρία αρχίζουν πάντοτε με κεφαλαίο γράμμα, άσχετα από τη συντακτική θέση που κατέχουν.

4. Lipsiensis Lagardina (1858)

P. A. de Lagarde, *Hippolyti Romani quae feruntur omnia Graece e recognitione Pauli Antonii de Lagarde*, B. G. Teubner & Williams et Norgate, Londinii & Lipsiae 1858 (ανατύπωση Zeller, Osnabrück 1966).

⁶⁸⁰ Ο δέκατος τόμος της *PG* ανατυπώθηκε στην Αθήνα το 2002 με τα εξής στοιχεία J.-P. Migne, *Ελληνική Πατρολογία (Patrologia Graeca)*, X, Πρώτη έκδοσις ἐν Ἑλλάδι, Γενική ἐπιμέλεια τῆς ἑλληνικῆς ἐκδόσεως ὑπὸ Πρωτοπρεσβυτέρου Ἰωάννου Κ. Διώτου, θεολόγου, τ. Ἐφημερίου τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἱεροῦ Ναοῦ Ἀγίου Παντελεήμονος Ἀχαρνῶν, Κέντρον Πατερικῶν Ἐκδόσεων, Ἀθῆναι 2002 (για περισσότερα βλ. υποσημ. 488).

⁶⁸¹ Ο λόγος τυπώνεται, όπως και στην προηγούμενη έκδοση, στο Παράρτημα της έκδοσης (Appendix ad Sancti Hippolyti Operum, partem II, Dubia ac Supposititia complectens).

Το κείμενο δεν συνοδεύεται από τη λατινική μετάφραση των προηγούμενων εκδόσεων, αλλά συνοδεύεται για πρώτη φορά από κριτικό υπόμνημα. Το κείμενο παρουσιάζει ελάχιστα λάθη στίξης (παράλειψη άνω τελείας ή κόμματος, άνω και κάτω τελεία σε ορισμένες περιπτώσεις αντί για άνω τελεία ή κόμμα) και μερικά τυπογραφικά λάθη (παράλειψη επισήμανσης αρίθμησης του κεφ. 41, διττογραφίες κ. ά.). Είναι χαρακτηριστικό πως όλα τα βιβλικά χωρία βρίσκονται μέσα σε εισαγωγικά. Ο εκδότης παραλείπει πολλές φορές χωρία τα οποία οι προηγούμενοι εκδότες είχαν οβελίσει, και στη θέση τους σημειώνει αποσιωπητικά. Αξίζει να σημειωθεί πως η λέξη *Χριστός* τυπώνεται πάντοτε με μικρό πρώτο γράμμα.

Το κριτικό υπόμνημα καταρτίστηκε κυρίως με βάση τις επισημάνσεις του Fabricius στις οποίες στηρίχτηκε ο de Lagarde, όσον αφορά στις γραφές του κώδικα Bodleianus Baroccianus 93, με αποτέλεσμα ο εκδότης άλλοτε να αναπαράγει τις παραναγνώσεις της έκδοσης του Fabricius και άλλοτε να αναρωτιέται για τη γραφή που παραδίδει ο κώδικας.⁶⁸² Από την άλλη το υπόμνημα παρουσιάζει ασάφειες και προσφέρει ενίοτε λανθασμένες αναφορές για τις γραφές της editio princeps και τις διορθώσεις των Morelius και Fabricius.

5. Lipsiensis – Achelisiana (1897)

H. Achelis, *Hippolytus*, GCS, I, 2, J. C. Hinrichs, Leipzig 1897.

Το κείμενο καλύπτει τις σσ. 291-309. Ο εκδότης αρκέστηκε στην ανατύπωση του κειμένου του Picus⁶⁸³ προβαίνοντας σε διορθώσεις και προσθήκες με βάση τις προτάσεις του Morelius και του Fabricius. Ο Achelis παραθέτει κάτω από το κείμενο τις πηγές του έργου και ένα πολύ λιτό και επιλεκτικό κριτικό υπόμνημα. Τα χωρία που προέρχονται από το έργο του Ιππολύτου έχουν τυπωθεί με πιο έντονη γραμματοσειρά (την επονομαζόμενη bold). Η έκδοση αυτή προσφέρει καλύτερο κείμενο, αφού τα λάθη στη στίξη (λ. χ. βαρεία πριν από την άνω τελεία) έχουν μειωθεί στο ελάχιστο, ενώ οι λανθασμένες παραπομπές είναι σπάνιες. Για την αναλυτικότερη περιγραφή των χαρακτηριστικών της έκδοσης αυτής, βλ. στο κεφ. 2.2.5.2.

⁶⁸² Λ. χ. στο κεφ. 4, 11.

⁶⁸³ H. Achelis, *Hippolytus*..., σ. 288.

6. Atheniensis (1956)

Ἰππόλυτος, μέρος β΄, Βιβλιοθήκη Ἑλλήνων Πατέρων καὶ Ἐκκλησιαστικῶν Συγγραφέων 6, Ἔκδοσις τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1956.

Για την περιγραφή της έκδοσης, βλ. στο κεφ. 2.2.5.2. Πρόκειται για το κείμενο της έκδοσης του Achelis, το οποίο καλύπτει τις σσ. 276-295.

3.2.4.2 Οι μεταφράσεις του έργου⁶⁸⁴

1. Λατινική

Η πρώτη μετάφραση του έργου πραγματοποιήθηκε το 1557 από τον πρώτο εκδότη του κειμένου⁶⁸⁵ και ανατυπώθηκε το 1563 στην Κολωνία από τον M. Cholin⁶⁸⁶ και το 1575 στη συλλογική έκδοση των έργων του Ιουστίνου από το φιλόλογο και φίλο του Εράσμου S. Gelenius (1498-1554).⁶⁸⁷ Ακολούθησε μια

⁶⁸⁴ Για μια σύντομη επισκόπηση των μεταφράσεων του *Περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου*, βλ. J. A. Fabricius, *Bibliotheca Graeca...*, σσ. 205-206, *Catalogue Général des Livres Imprimés de la Bibliothèque Nationale*, LV (Freiesleben-Fumus), Paris 1929, σ. 992, LXX (Just – Kemp-Welch), Paris 1929, σ. 45 και CXXXVI (Philippeau-Pierrat), Paris 1936, σ. 820.

⁶⁸⁵ I. Picus, *Hippolyti de Consummatione mundi ac de Antichristo et secundo adventu Domini nostri Jesu Christi, Johanne Pico interprete*, Parisiis 1557. Στην εισαγωγή (σσ. i-iii, χωρίς αρίθμηση) ο εκδότης αφιερώνει το έργο του στον Καρδινάλιο Carolo à Lotharingia και στη συνέχεια (σσ. iii-iv, χωρίς αρίθμηση) παρατίθεται η μαρτυρία του Ιερωνύμου για τον Ιππόλυτο. Στην επόμενη σελίδα (σ. v, χωρίς αρίθμηση) παρατίθεται εγκώμιο λίγων στίχων του Ioannes Daval Treportuensis doctoris Theologi με τίτλο *In laudem domini Pici Praesidis*. Η μετάφραση του κειμένου καλύπτει τις σσ. 1-70, ενώ στην επόμενη σελίδα (σ. 71, χωρίς αρίθμηση) παρατίθεται η λατινική μετάφραση του χωρίου της *Αποκαλύψεως* το οποίο βρίσκεται στη σ. 66 της έκδοσης του ελληνικού κειμένου του 1556 και για το οποίο έγινε λόγος στο κεφ. 3.2.4.1 (“Eto fidelis usque ad mortem, et dabo tibi coronam vitae.” Apoc. 2).

⁶⁸⁶ M. Cholin, *De Consummatione mundi ac de Antichristo & secundo adventu Domini nostri Iesu Christi*, Coloniis 1563.

⁶⁸⁷ S. Gelenius, *Divi Justini, ... Quae extant opera omnia, per Sigismundum Gelenium e graeco in latinum conversa, nunc vero denuo recognita et emendata ... Adjecta est etiam D. Hippolyti, ... Oratio ...* [de Consummatione mundi ac de Antichristo et secundo adventu Domini nostri Jesu Christi, Johanne Pico interprete], Parisiis 1575.

ακόμη ανατύπωση στον 12^ο τόμο της *Magna Bibliotheca*,⁶⁸⁸ στην *Bibliotheca veterum Patrum et auctorum ecclesiasticorum* του F. du Duc (1558-1624) το 1624,⁶⁸⁹ στην έκδοση του Fabricius το 1716 και στην *Patrologia Graeca* το 1857.⁶⁹⁰

2. Γαλλική

Η μετάφραση του Cholin αποτέλεσε τη βάση για τη γαλλική μετάφραση την οποία πραγματοποίησε ο N. Le Clerc dit de Juvigné με τίτλο *Description des misères et calamitez des derniers temps, de la consummation du monde, du royaume de l'Antechrist et du second avènement de nostre Seigneur Jésus Christ*, Paris 1566 (1579).

3. Αγγλικές

Για τις αγγλικές μεταφράσεις του έργου ισχύουν όσα αναφέρθηκαν και για τις αντίστοιχες του έργου *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* του Ιππολύτου.⁶⁹¹ Έτσι η αγγλική μετάφραση του *Περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου* έκανε την εμφάνισή της στον 5^ο τόμο της σειράς *Ante-Nicene Christian Library*⁶⁹² και στον 5^ο τόμο της ανατύπωσης του 1957.⁶⁹³ Η τελευταία ανατύπωση του 5^{ου} τόμου πραγματοποιήθηκε στις Η.Π.Α. από τον εκδοτικό οίκο Kessinger.⁶⁹⁴

⁶⁸⁸ *Magna Bibliotheca*, Parisiis, 1618-22, XII, σσ. 587-607.

⁶⁸⁹ F. du Duc, *Bibliotheca veterum Patrum et auctorum ecclesiasticorum...*, II, Parisiis 1624, σσ. 343-363.

⁶⁹⁰ Παραθέτουμε ένα χαρακτηριστικό απόσπασμα (κεφ. 21, 1-5): “Nam e Scripturis duplicem adventum Christi ac Salvatoris didicimus. Ac prior quidem secundum carnem, fuit abjectus: eo quod ille humilis apparuerit. Ita posterior ejus adventus praedicatus est gloriosus: quoniam venit e coelis cum potentia, cum angelis et gloria Patris.”

⁶⁹¹ Για περισσότερα στοιχεία, βλ. το κεφ. 2.2.5.2.

⁶⁹² A. Roberts & J. Donaldson, *Ante-Nicene Christian Library*... Η σειρά ανατυπώθηκε σε 8 τόμους στη Νέα Υόρκη κατά τα έτη 1885-1886.

⁶⁹³ A. Roberts & J. Donaldson, *The Ante-Nicene Fathers*..., σσ. 242-254.

⁶⁹⁴ *The Extant Works and Fragments of Hippolytus*, U.S.A. 2004. Τόσο στο ίδιο το βιβλίο, όσο και στον ιστότοπο του συγκεκριμένου εκδοτικού οίκου (www.kessinger.net) δεν δίνονται παραπάνω στοιχεία για τον επιμελητή της έκδοσης ούτε γίνεται αναφορά στους συγγραφείς του βιβλίου ή τον τόπο όπου τυπώθηκε το βιβλίο. Πάντως η μετάφραση του *Περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου* βρίσκεται στις σσ. 143-166. Παραθέτουμε ένα χαρακτηριστικό απόσπασμα (κεφ. 21, 1-5): “For through the Scriptures we are instructed in two advents of the Christ and Saviour. And the first after the flesh was in humiliation, because He was manifested in lowly estate. So then His second advent is

4. Ελληνική απόδοση

Για λόγους πληρότητας πρέπει να αναφερθεί ακόμη και η απόδοση του *Περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου* του Ψ.-Ιππολύτου από τον Δ. Μεσσηνιατή, αν και πρόκειται για εργασία η οποία δεν έχει επιστημονικούς στόχους.⁶⁹⁵

3.3 Η παρούσα έκδοση

Όσον αφορά στη διόρθωση των χωρίων της *Αγίας Γραφής* τα οποία παραθέτει ο Ψ.-Ιππόλυτος στο κείμενό του, ισχύουν σε γενικές γραμμές όσα αναφέρθηκαν στο κεφ. 2.3 με τη διαφορά ότι οι διορθώσεις στα χωρία της *ΚΔ* που παραθέτει ο συγγραφέας βασίζονται στο βυζαντινό κείμενο της *ΚΔ*, το οποίο γνώριζε ο συγγραφέας.⁶⁹⁶

Επίσης η εκτεταμένη χρήση προγενέστερων πηγών από το συγγραφέα καθιστά απαραίτητη την παρουσία ενός σύντομου *apparatus fontium*.

Το κριτικό υπόμνημα είναι σε γενικές γραμμές θετικό και αρκετά λεπτομερές λόγω της κατάστασης που παρουσιάζει η χειρόγραφη παράδοση, χωρίς ωστόσο να δηλώνονται ορθογραφικά λάθη των χειρογράφων, εκτός και αν προκύπτει από αυτά ένας αξιοσημείων τύπος.⁶⁹⁷ Επίσης δεν ασχολούμαστε με τη χρήση των τελικών συμφώνων -ν και -ς, ενώ δεν επισημαίνονται σφάλματα στίξης που παρατηρούνται στα χφφ. (λ. χ. λανθασμένος τονισμός, απουσία

declared to be in glory; for He comes from heaven with power, and angels, and the glory of His Father.”

⁶⁹⁵ Δ. Μεσσηνιατής, *Αγίου Ιππολύτου Προφητείες*, χ. χ.

⁶⁹⁶ Οι διαφοροποιήσεις στις οποίες προβαίνει ο συγγραφέας στα παραθέματα της *Αγίας Γραφής* είναι σε ορισμένες περιπτώσεις αξιοσημείωτες (λ. χ. κεφ. 4-5). Ωστόσο προτιμήσαμε να επέμβουμε διορθώνοντας τα χωρία, μόνο όπου φαίνεται πως η διαφοροποίηση επήλθε από αντιγραφικά λάθη (λ. χ. παράλειψη κειμένου λόγω ομοιόαρκτου ή ομοιοτέλετου).

⁶⁹⁷ Καθώς τα λάθη που οφείλονται σε ιωτακισμούς – ητακισμούς (λ. χ. *περιπατίτε*, *περιπατήτε*, *περιπατείτε*) ή στη σύγχυση μεταξύ των γραμμάτων *όμικρον* (ο) και *ωμέγα* (ω) (*συλλαγωγών*, *συλλαγωγόν*), *έψιλον* (ε) και της *διφθόγου* αι (*βλέπετε*, *βλέπεται*) κ. τ. ό. παρουσιάζουν μεγάλη συχνότητα στα χφφ., θα μνημονεύονται κατά περίπτωση, όπου κρίνεται αναγκαίο (λ. χ. 29, 8 *γινώσκετε*] -ται **CE**).

υπογεγραμμένης, απουσία αποστροφού⁶⁹⁸ κ. ά.), εκτός και αν η αναφορά αυτή κρίνεται επιβεβλημένη.

Από τις προγενέστερες εκδόσεις του έργου, στο κριτικό υπόμνημα γίνεται αναφορά στην έκδοση του Achelis, ο οποίος επανεκτύπωσε την editio princeps του I. Picus υιοθετώντας αρκετές διορθώσεις του Morelius και του Fabricius.⁶⁹⁹ Από τις διαφοροποιήσεις της παρούσας έκδοσης ως προς τη στίξη επισημαίνονται οι πιο σημαντικές.

⁶⁹⁸ Λ. χ. *ἐπαισχάτων* κ. ά. Εδώ εντάσσουμε επίσης την εναλλαγή των τύπων *διό, δι' ὃ*, που παρουσιάζεται στα χφφ.

⁶⁹⁹ Ιδιαίτερη αναφορά στις διορθώσεις του G. Morelius και του J. A. Fabricius θα γίνεται σε σημεία, όπου κάποια (αποδεκτή από εμάς) προτεινόμενη διόρθωσή τους δεν υιοθετήθηκε από τον H. Achelis.

3.4 KEIMENO

SIGLA

Codices

A = Atheniensis Nationalis Bibliothecae 1050, X saec.

C = Bodleianus Cromwellianus 18, forsan XII saec. exeuntis.

D = Hierosolymitanus S. Sepulcri 29, XI saec.

E = Parisinus Gr. 1198, XI saec.

F = Parisinus Gr. 1199, XI saec.

G = Parisinus Gr. 1474, XI saec.

H = Lesbiacus Gymnasii 5, XI saec.

I = Athoniensis Monasterii Iviron 26, XI saec.

codd. = consensus codicum: i. **ACDFGHI** (capp. 1, 1-19, 18)

ii. **ACDEFGHI** (capp. 19, 18-46, 16)

iii. **ACDEFHI** (capp. 46, 17-finis)

ψ = consensus codicum: i. **ACDFGH** (capp. 1, 1-19, 18)

ii. **ACDEFGH** (capp. 19, 18-46, 16)

iii. **ACDEFH** (capp. 46, 17-finis)

χ = consensus codicum: i. **CDF** (capp. 1, 1-19, 18)

ii. **CDEF** (capp. 19, 18-finis)

ν = consensus codicum **DF**

Editiones

Ach. = I. Pici textus (1556) correctionibus Morelii (1556) et Fabricii (1716) a H. Achelasio editus (1897). Nomina Morelii (**Mor.**) et Fabricii (**Fabr.**) memorantur ubi Achelisius eorum accipiendas correctiones non edidit.

Fontes – Conferenda⁷⁰⁰

Sept. = *Septuaginta* (A. Rahlfs, *Septuaginta*, Id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes edidit Alfred Rahlfs, duo volumina in uno, Stuttgart ²1979.)

Gen. = *Genesis*

Exod. = *Exodus*

Le. = *Leuiticus*

Num. = *Numeri*

Deut. = *Deuteronomium*

1 Reg. = *1 Regnorum*

⁷⁰⁰ *Conferenda* είναι τα κείμενα που μνημονεύονται στο κριτικό υπόμνημα, γιατί παρουσιάζουν ομοιότητες με το ψευδο-ιππολύτειο κείμενο, αλλά δεν μπορεί να εξακριβωθεί αν αποτελούν πηγές του.

Jdth. = *Judith*

Ps. = *Psalmi*

Os. = *Osee*

Am. = *Amos*

Mich. = *Michaeas*

Zach. = *Zacharias*

Is. = *Isaias*

Jer. = *Jeremias*

Dan. = *Daniel* (translatio Theodotionis)

NT = E. & E. Nestle, B. & K. Aland, J. Karavidopoulos, C. M. Martini, B. M. Metzger, *Novum Testamentum Graece*, Stuttgart ²⁷1993.

Mt. = *Matthaeus*

Mc. = *Marcus*

Lc. = *Lucas*

Joh. = *Johannes*

Act. = *Acta Apostolorum*

1 Cor. = *1 Epistula ad Corinthios*

Eph. = *Epistula ad Ephesios*

Phil. = *Epistula ad Philippesios*

Col. = *Epistula ad Colossaeos*

1 Thes. = *1 Epistula ad Thessalonicenses*

Tit. = *Epistula ad Titum*

Hebr. = *Epistula ad Hebraeos*

Jac. = *Epistula Jacobi*

2 Petr. = *2 Epistula Petri*

1 Joh. = *1 Johannes*

Jud. = *Epistula Judae*

Apoc. = *Apocalypsis Johannis*

CatAdIII. = Cyrilli Hierosolymorum *Catecheses ad Illuminandos* (J. Rupp, *Cyrilli Hierosolymorum archiepiscopi opera quae supersunt omnia*, II, Hildesheim ²1967)

DeAnt. = Hippolyti Romani *De Antichristo* (textus in capito 2.4.2 nostrae editionis)

DePs. = Pseudo-Johannis Chrysostomi *De Pseudopropheta*, PG, LIX, coll. 553-568

DeTrans. = Incerti auctoris *De Transfiguratione* homilia acephala (M. Aubineau, “Une homélie grecque inédite sur la Transfiguration”, M. Aubineau, *Recherches Patristiques, Enquêtes sur des manuscrits Textes inédits Études par Michel Aubineau*, Amsterdam 1974, pp. 119-145)

InAdv. = Ephraemi Syri *In Adventum Domini* (K. Φραντζολάς, *Οσίου Εφραίμ του Σύρου Έργα*, IV, Θεσσαλονίκη 1995)

Blass-Debr. = Blass F. & Debrunner A., *A Greek Grammar of the New Testament and Other Early Christian Literature*, A Translation and Revision of the ninth-tenth German edition incorporating supplementary notes of A. Debrunner by Robert W. Funk, Chicago 1961.

LSJ = H. G. Lidell, R. Scott & H. S. Jones, *A Greek-English Lexicon*, revised and augmented throughout by Sir Henry Stuart Jones with the assistance of Roderick McKenzie, Clarendon Press, Oxford ⁹1940 (¹1843).

Cetera Sigla

add. = addit/adderunt

appar. cr. = apparatus criticus

cap. = caput

capp. = capita

cett. = ceteri codices

col. = collatio

corr. = correxit

del. = delevit/deleverunt

edd. = editores

exc. = excidit/exciderunt

f. = folium

fort. = fortasse

gl. = glossema

i. e. = id est

ib. = ibidem

in marg. = in margine

in parenth. = in parenthesesim

interp. = interpunctum (·)

inv. = invicem

iter. = iteravit

l. = linea

lac. = lacuna

l. c. = loco citato

not. = notavit

punx. = punxit/punxerunt

ras. = rasura

rest. = restituit

s. l. = supra lineam

s. v. = sub verbo

sign. inter. = signum interrogationis (?)

sqq. = sequenter

stat. = statuit

suppl. = supplevit/suppleverunt

transp. = transposuit/transposuerunt

ut vid. = ut videtur

v. = vide

γρ. = scriptura signo γρ(απτέον) addito
adscripta

<...> = locus suppletus

[...] = locus delendus

{...} = locus deletus a scriptore codicis

[Ἰππολύτου τοῦ μακαριωτάτου ἐπισκόπου καὶ μάρτυρος]
 Λόγος περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου
 καὶ περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου
 καὶ εἰς τὴν δευτέραν παρουσίαν
 5 τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ

I. Ἐπειδὴ οἱ μακάριοι προφητῶντες ὁφθαλμοὶ ἡμῶν γεγονάσι τῶν ἀποκρύ-
 φων τὴν δῆλωσιν ἡμῶν ἐμφανιζόμενοι διὰ τε βίου διὰ τε ἐμφανείας καὶ ἐπιφοι-
 τήσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ τὰ μήπω γεγονότα διαλεγόμενοι, ὅθεν πά-
 σαις ταῖς μετέπειτα γενεαῖς μεγίστην θεωρίαν καὶ προᾶξιν ἀνεξωγράφησαν,
 5 διὸ καὶ τὴν τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ διὰ σαρκὸς ἐπιδημίαν τῷ κόσμῳ κηρύξαντες,
 τὴν ἐκ τῆς παναχράντου καὶ θεοτόκου Μαρίας γέννησιν τε καὶ αὔξησιν καὶ
 τὴν μετὰ ἀνθρώπων ἀναστροφὴν καὶ συμβίωσιν καὶ τὴν διὰ βαπτίσματος

I. 1-4 *DeAnt.* 2, 1-2, 3

Titulus. 1 Ἰππολύτου τοῦ μακαριωτάτου] Τοῦ μακ. Ἰπ. Ach. || ἐπισκόπου om. **DGHI** || Ἰππολύτου
 usque μάρτυρος] Τοῦ μακαριωτάτου ἱερομάρτυρος ἐπισκόπου Πρώτης Ἰπ. **F**: Τοῦ μακ. ἐπ. **P**. Ἰππολύτου καὶ
 μάρτ. **C**: deleui, quia sermo non genuinum Hippolyti opus est || 2 Λόγος post Χριστοῦ (l. 5) transp. **C** ||
 τῆς om. **F** || τούτου post κόσμου add. **D** || 3 τοῦ] τοῦ iter. **C**, sed τοῦ prius erasum videtur || τὸ πῶς
 μέλλει βασιλεύειν ἐπὶ τῆς γῆς post Ἀντιχρίστου add. **D**

I. 1 γὰρ post Ἐπειδὴ add. **G** Ach. || 2 ἡμῶν ἐμφανιζόμενοι] ἐμφ. ἡμ. **A**: ἡμ. ἐμφανίζοντες **C**: ἡμ.
 ἐμφανίζονσι **H** (σι ut vid., in ras.) || 3 τὰ om. **C** || μήπω] μὴ ποτε **D** || καὶ post ὅθεν add. Ach. || 4
 γενεαῖς usque θεωρί exc. ex **F** || ἀνεξωγράφησαν] ἐξωγράφω **C** || 5 δὴ post διὸ add. Ach. || τοῦ Υἱοῦ om.
 Ach. || κηρύξαντες sive κηρύττοντ-, ut vid., **G** || 6 παναχράντου] παρθένον **D** || καὶ primum om. **C** ||
 γέννησιν ... αὔξησιν **CI**: γεννήσεώς (sive γενήσεώς) ... αὔξησεως **AuG** Ach.: γεννῆς ... αὔξῃς legitur apud
H, quia illic ras. est || τε om. **AxG**: ras. est apud **H** || καὶ tertium usque συμβίωσιν (l. 7) om. **C** || 7 τὴν ...
 ἀναστροφὴν ... συμβίωσιν] τῆς ... ἀναστροφῆς ... συμβιώσεως **G**: τῆς ... ἀναστροφῆς ... βιώσεως Ach.:
 καὶ τελείωσιν post ἀναστροφὴν add. **F** || βαπτίσματος] τοῦ βαπτ. **D**: τῆς βαπτίσεως **F**

ἀνάδειξιν αὐτοῦ καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις γεννησομένην ἀναγέννησιν καὶ ἀνάπλα-
 σιν “διὰ λουτροῦ παλιγγενεσίας”, τὴν τε τῶν θαυμάτων <πληθύν> καὶ τὸ ἐπὶ
 10 τοῦ σταυροῦ μακάριον πάθος καὶ τὰ ἐν αὐτῷ ἐμπαίγματα, ἅπερ παρὰ τῶν Ἰ-
 ουδαίων ὑπέμεινε, καὶ τὴν ταφὴν αὐτοῦ καὶ εἰς ᾗδου κατάβασιν καὶ τὴν
 τῶν ἀπ’ αἰῶνος ψυχῶν ἀνάβασίν τε καὶ ἀπολύτρωσιν τῆς τοῦ θανάτου φθο-
 ρᾶς, τὴν τε ἐκ νεκρῶν αὐτοῦ ζωοποιὸν ἔγερσιν καὶ παντὸς τοῦ κόσμου τὴν
 ἀνάπλασιν καὶ τὴν εἰς οὐρανούς ἀναλήψεως ἄνοδον καὶ τὴν τοῦ Πνεύματος
 15 ὑποδοχὴν, ἥσπερ οἱ ἀπόστολοι κατηξιώθησαν, καὶ πάλιν τὴν δευτέραν
 παρουσίαν τὴν μέλλουσαν ἐκθροεῖν τὰ σύμπαντα, ἀναγκαίως γὰρ “βλέπον-
 ντες” καλούμενοι, πάντα προϋπέδειξαν καὶ εἶπον.

II. Διὸ καὶ τὴν τῆς συντελείας ἡμῶν ἡμέραν ἐνεφάνισαν, τὴν ἐν τοῖς
 ἐσχάτοις καιροῖς ἔσεσθαι μέλλουσαν, καὶ τὴν τοῦ ἐχθροῦ καὶ ἀποστάτου
 διαβόλου ἐμφάνισιν καὶ πλάνην τοῖς ἀνθρώποις καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ
 τὴν ἔναρξιν καὶ συμπλήρωσιν καὶ τὴν τοῦ κριτοῦ ἔλευσιν καὶ τὴν τῶν δικαίων
 5 ζωὴν καὶ τὴν τῶν ἁμαρτωλῶν τιμωρίαν προϋπέφηναν, ἵνα πάντες ἡμεῖς ἐν νῷ
 φέροντες ταῦτα καθ’ ἐκάστην ἡμέραν καὶ ὥραν ὡς τέκνα τῆς ἐκκλησίας
 γινώσκωμεν ὅτι “ἰῶτα ἐν ἧ μία κεραία” ἐξ αὐτῶν οὐκ ἀπολειφθήσεται, καθὼς
 ὁ σωτήριος Λόγος προϋπέφηνεν. Ἀναγκαίως οὖν πάντες ἀνοίξατε τοὺς
 ὀφθαλμοὺς τῶν καρδιῶν ὑμῶν καὶ τὰ ὅσα τῆς ψυχῆς ὑμῶν καὶ ὑποδέξασθε

I. 9 Tit. 3, 5 || 16-17 I Reg. 9, 9 sqq.: DeAnt. 2, 20 || **II.** 7 Mt. 5, 18

8 ἀνάδειξιν] ἀνά legi non potest apud **G** || γεννησομένην] γεννησ- **G**: ἀναγεννησ- **F** || 8-9 καὶ ἀνάπλασιν
 om. **G** Ach. || 9 πληθύν Ach.: om. **codd.** || 10 τοῦ om. **H** || 11 καὶ primum om. **DGHI**: fort. delendum ||
 τὴν ante εἰς add. **C** || 12 αἰῶνος] αἰώνων **G** Ach. || 12-13 τῆς ... φθορᾶς] τὴν ... φθορὰν **C** || 13
 ζωοποιὸν ante αὐτοῦ transp. **F** || παντὸς post κόσμον transp. **C** || τοῦ om. **D** || τὴν alterum om. **G** || 14
 ἀνάπλασιν] ἀνάστασιν **C** || ἀναλήψεως ἄνοδον] ἀνάληψιν **C** || τὴν alterum ... ὑποδοχὴν (l. 15)] τῆς ...
 ὑποδοχῆς **AuGI** || 15 ἥσπερ] ὥσπ- **D** || οἱ s. l. **G** || 16-17 ἀναγκαίως usque καλούμενοι] πνεύματι γὰρ
 προβλέποντες **A** fort. recte: ὡς βλέποντες γ. **C**: ὡς βλ. καλούμενον **F** || 17 πάντα om. Ach. ||
 προϋπέδειξαν] ὑπέδ- **C** || εἶπον] προεῖπον **CG** Ach.

II. 1 τὴν prius ante ἡμέραν transp. **G** Ach. || ἡμῶν post ἡμέραν transp. **F**: om. **D** || ἐνεφάνισαν] -νησαν
χ || 2 ἔσεσθαι μέλλουσαν om. **ACGF** || ἐχθροῦ usque διαβόλου (l. 3)] ἀποστάτου Ach. || 3 ἐμφάνισιν] -
 φάνειαν Ach. || πλάνην] πλάνησιν **AF** || τοῖς ἀνθρώποις] ἐν τοῖς ἀνθρ. **A**: τῶν ἀνθρώπων **F** || 5
 προϋπέφηναν] -ὑπέδειξαν **C**: -ὑπέμνησαν, ut vid., **F** || νῷ] ν s. l. fort. a secunda manu **I**: ὦ **D** || 7
 γινώσκωμεν **H** Ach.: γιν. ἀκριβῶς **D**: γινώσκοντες **cett.** || ὅτι om. **F** || αὐτῶν] -τοῦ **A** || ἀπολειφθήσεται]
 ἀποληφθ- **AC**: ἀπολυθ- Ach. || 8 προϋπέφηνεν] ὑπέφ- **G** Ach. || Ἀναγκαίως om. **A** || ἀνοίξατε] ἀνοίξει
 (sic) **D**: ante οὖν transp. **A** || 9 καὶ prius usque ὑμῶν alterum om. **F** || ὑποδέξασθε] -ξασθαι **DI**: -ξεσθαι
H

10 ὃν μέλλω λέγειν λόγον· πάσης γὰρ φοίκης καὶ φόβου μεστὸν διήγημα μέλλω ἐμφανίσαι σήμερον, τὴν συντέλειαν ἥγουν τὴν παγκόσμιον, τὴν τοῦ ἐχθροῦ καὶ διαβόλου πλάνην καὶ μετὰ ταῦτα τὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ παρουσίαν τῆς δευτέρας αὐτοῦ ἐλεύσεως.

III. Πόθεν οὖν, φιλόχριστοι, λάβω ἀρχὴν καὶ τί ἀπάροξομαι ἢ τί διηγῆσομαι; Τίνα δὲ μαρτυρίαν τοῖς λεγομένοις παρέξω; Ἄλλ' ὅθεν τῶν λόγων ἠρξάμεθα, τούτους εἰς μέσον παραγάγω πιστοὺς μάρτυρας βεβαιοῦντας πρῶτον τῶν λεγομένων τὴν δῆλωσιν, [καὶ] μετέπειτα καὶ τῶν
5 ἀποστόλων τὴν διδασχὴν, μᾶλλον δὲ προφητείαν, πῶς πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης σαλπίζουσι τὴν τῆς συντελείας ἡμέραν. Καὶ γὰρ καὶ οὗτοι τὰ μῆπω γενησόμενα προῦπέδειξαν καὶ τὴν τῶν μελλόντων ἀναφανῆναι πονηρῶν ἀνθρώπων σκαιωρίαν καὶ κακοβουλίαν ἐνεφάνισαν. Φέρε οὖν, τὸν προφήτην Ἡσαΐαν ὡς πρῶτον μάρτυρα μέσον εἰσαγάγωμεν περὶ τῶν χρόνων
10 τῆς συντελείας ἡμῖν ἐκδιδάσκοντα. Τί οὖν φησιν; “Ἡ γῆ ὑμῶν ἔρημος, αἱ πόλεις ὑμῶν πυρρίκανστοι· τὴν χώραν ὑμῶν ἐνώπιον ὑμῶν ἀλλότριον κατεσθίουσιν αὐτήν· ἐγκαταλειφθήσεται ἡ θυγάτηρ Σιών ὡς σκηνὴ ἐν ἀμπελῶνι καὶ ὡς ὀπωροφυλάκιον ἐν σικνηράτῳ, ὡς πόλις πολιορκουμένη.” Ἴδε τοῦ προφήτου,

III. 3 DePs., col. 557, l. 16-17 & 559, l. 6 || 10-13 Is. 1, 7-1, 8; DeAnt. 30, 3-30, 7

10 ὃν ... λόγον] ὁ ... λόγῳ **D**: ὁ ... λόγῳ **F**: fort. legendum ὁ ... λόγῳ || μέλλω prius] μέλλομεν Ach. || μεστὸν διήγημα] τὸ δ. ἐνίστησιν **D**: τὸ δ. ἐστὶν **F** || μέλλω alterum om. **C**: γὰρ post μέλ. add. **v** || 11 τὴν συντέλειαν] τῆς συντελείας **F** || ἥγουν] ἥχουν **C**: τουτέστι, quod ante τὴν συντέλειαν transp., **HI**: om. **A** || τὴν tertium] τὴν τε **D**: om. **C** Ach. || 12 καὶ prius om. **C** || τὴν om. **F** Ach. || Ἰησοῦ Χριστοῦ om. **A** || 13 παρουσίαν usque ἐλεύσεως **A**: δευτέραν παρουσίαν **cett.** Ach.

III. 1 τί prius] πόθεν **C** || ἀπάροξομαι] διαπράξ- **v** || 2 διηγῆσομαι] -σωμαι **D** || δὲ om. **ACFG** || μαρτυρίαν] μάρτυρα **v** Ach. || 2-3 τῶν λόγων] τὸν λόγον **AHI**: τὸν λόγον **cett.** Ach.: correxi || 3 ἠρξάμεθα] -μην **C** || εἰς μέσον om. **C** || παραγάγω] παράγω **C**: εἰσαγάγω **v**: παραγάγωμεν Ach. || καὶ post μάρτυρας add. **F** || 4 πρῶτον om. **ψ** Ach. || λεγομένων] λόγων **AHI** || καὶ prius om. **ACD**: deleui || 5 πῶς usque ἡμέραν (l. 6) om. **C** || 5-6 τῆς οἰκουμένης om. **D** || 6 τὴν ante ἡμέραν transp. **CI** Ach. fort. recte || Καὶ γὰρ] ἐπειδὴ οὖν Ach. || 7 τὴν om. **CFG** || 8 σκαιωρίαν] σκεω- **D**: σκευω- **AG**: σκαιότης· μωρία· πονηρία· ἀπαιδευσία· ἀγριότης· ἀπάτη· σχολιότης· ἄνοια gl. in marg. fort. a secunda manu **I** || ἐνεφάνισαν] -φάνησαν **χH** || τὸν om. **D** || 9 πρῶτον μάρτυρα] πρωτομάρτυρα **AHI**: τοῦτον post μάρτ. add. **H** || εἰσαγάγωμεν] εἰσάγωμεν **A** || τῶν χρόνων] τὸν χρόνον **AuGH** || 10 ἡμῖν] ἡμᾶς **I** || 12 αὐτήν **H**: om. **cett.** || 12 ἐγκαταλειφθήσεται] ἐγκαταληφθ- **CG**: ἐγκαταλιφθ- **D** || 13 σικνηράτῳ Fabr. ex Is. (l. c.): λ pro ρ trad. **codd.**, ut edidit Ach., sed σικνήρατον est apud Sept. || ὡς πόλις πολιορκουμένη om. **C** || Ἴδε (= Ἰδέ)] εἶδε **D**: -δεξ **CG** Ach.

ἀγαπητέ, τὴν ἔλλαμψιν, ἣ πρὸ πόσων γενεῶν τὸν καιρὸν προεθέσπισεν. Οὐ
 15 γὰρ περὶ τῶν Ἰουδαίων τοῦτον τὸν λόγον προὔπεφηνεν οὐδὲ περὶ τῆς Σιών
 τῆς πόλεως, ἀλλὰ περὶ τῆς ἀγίας ἐκκλησίας. Σιών γὰρ τὴν ἐξ ἐθνῶν προσα-
 χθεῖσαν νύμφην πάντες οἱ προφῆται [προ]έδήλωσαν.

IV. Διὸ καὶ πρὸς δεύτερον μάρτυρα τὸν λόγον ὑφαπλώσωμεν. Ποῖον δὲ
 τοῦτον; Ἄκουσον καὶ τοῦ Ὡσηὲ τοιαῦτα φωνοῦντος μεγαλοφώνως. Ἐν ταῖς
 ἡμέραις ἐκεῖναις “ἐπάξει Κύριος ἄνεμον καύσωνος ἐκ τῆς ἐρήμου ἐπ’ αὐτὸν
 καὶ ἀναξηρανεῖ τὰς φλέβας αὐτοῦ καὶ ἐξηρημώσει τὰς πηγὰς αὐτοῦ, καὶ
 5 πάντα αὐτοῦ τὰ σκευὴ τὰ ἐπιθυμητὰ ἀφανισθήσεται ὅτι ἀντέστησαν πρὸς
 τὸν Θεόν, ἐν ῥομφαίᾳ πεσοῦνται καὶ τὰ ὑποτίθια αὐτῶν ἐδαφισθήσονται
 καὶ αἱ ἐν γαστρὶ αὐτῶν ἔχουσαι διαρραγήσονται.” Τίς γὰρ ἄλλος “ἄνεμος
 καύσωνος ἐκ τῆς ἐρήμου”, ἀλλ’ ἡ ὁ Ἀντίχριστος ὁ μέλλων ἀναφανῆναι; Καὶ
 ἀναξηρανθήσονται αἱ φλέβες τῶν ὑδάτων, καὶ ῥυήσονται οἱ καρποὶ τῶν
 10 δένδρων ἐν τοῖς χρόνοις αὐτοῦ, ὅτι ἐπεθύμησαν τῶν ἔργων αὐτοῦ οἱ ἄν-
 θρωποι. Διὸ καὶ ἐμφανίσει ἑαυτὸν αὐτοῖς καὶ δουλεύσουσιν αὐτῷ ἐν τῇ ἀκα-
 θαρσίᾳ αὐτοῦ πορευόμενοι.

IV. 3-7 Os. 13, 15-14, 1 (locus mutatus est)

14 ἔλλαμψιν] ἔκλ- Ach. || ἥ] ἥς C: ἥν D: ἥν cett. Ach.: emendavi || τῶν ante γενεῶν add. G ||
 προεθέσπισεν] ἐθέσ- v || 15 τῆς om. DG || 16 τῆς prius om. F || ἀγίας om. F Ach. || 16-17
 προσαχθείσαν] προαχθ- F || 17 προεδήλωσαν] προ om. CG Ach.: προ delevi

IV. 1 καὶ om. D || 2 τοῦ ... φωνοῦντος] τὸν ... φωνοῦντα ψ Ach. || Ὡσηὲ] Ἰωὴλ C || 3 ἄνεμον] ὀργὴν
 D || αὐτὸν] -τοὺς codd. Ach.: correxi ex Os. (l. c.) || 4 αὐτοῦ prius] -τῶν χ Ach. || τὰς πηγὰς CG Ach.:
 τὴν γῆν D: τὴν πηγὴν AFH || αὐτοῦ alterum] -τῶν v Ach. || 4-5 καὶ πάντα αὐτοῦ om. H || 5 αὐτοῦ] -
 τῶν χG: om. Ach. || ἀφανισθήσεται] -σθήσονται CDG Ach. || ὅτι usque πεσοῦνται (l. 6) om. AH ||
 ἀντέστησαν] ἀνέστ- F || 6 καὶ usque ἐδαφισθήσονται om. ADGHI Ach. || ὑποτίθια] ὑποτελετὰ C, quod
 semel dictum est (v. LSJ, s. v. ὑποτελετὰ, οἱ = ὑποτελεῖς): ὑπόλοιπα F: correxi ex Os. (l. c.) ||
 ἐδαφισθήσονται] ἀφανισθή- C: ἀφανισθήσεται F: correxi ex Os. (l. c.) || 7 καὶ usque διαρραγήσονται om.
 D || αὐτῶν] αὐτ- Ach. || ἄλλος post ἄνεμος transp. C || 8 καύσωνος om. C || ὁ ante ἐκ add. D || ἀλλ’ ἥ]
 εἰ μὴ F || ἀναφανῆναι] ἀναδειχθῆ- C: ἀφανίσαι Ach. || post ἀναφανῆναι sign. inter. statui || 9
 ἀναξηρανθήσονται] -ρανθῶσιν AH: -ρανθαι CG (sequitur vacuum trium – quattuor litterarum apud G)
 Ach. || αἱ φλέβες] αἱ φλέβαι v: τὰς φλέβας CG Ach. || ῥυήσονται om. ψ Ach.: post δένδρων (l. 10) tradit
 I: transposui || οἱ καρποὶ] τοὺς καρποὺς CGI Ach. || 9-10 τῶν δένδρων om. I || 10 αὐτοῦ prius] -τῶν v ||
 τῶν ἔργων GI: ἐν τοῖς ἔργοις A Ach.: τοῖς ἔργοις vH: τὰ ἔργα C || αὐτοῦ alterum] -τῶν F || 11
 ἐμφανίσει] ἀφαν- Ach. || ἑαυτὸν αὐτοῖς C: αὐτὸν αὐτοῖς G: αὐτοῖς ἑαυτὸν I: αὐτοῖς H: αὐτοὺς cett. Ach.
 || δουλεύσουσιν] -σωσιν χG || αὐτῷ] -τῶν F: -τὸν AC || 12 αὐτοῦ] -τῶν ACGF || πορευόμενοι om. ψ
 Ach.

V. Ὅρα συμφωνίαν προφήτου πρὸς προφήτην. Μάθε δὲ καὶ ἕτερον τὰ ὅμοια διαλεγόμενον. Ἀμὼς γὰρ τὰ αὐτὰ συμφώνως προεφήτευσεν: [τάδε λέγει Κύριος:] “Διὰ τοῦτο ἀνθ’ ὧν κατεκονδυλίσατε πτωχὸν καὶ δῶρα ἐκλεκτὰ ἐδέξασθε παρ’ αὐτοῦ, οἴκους ξεστοὺς ὠκοδομήσατε καὶ οὐ μὴ
5 κατοικήσητε ἐν αὐτοῖς, ἀμπελῶνας ἐπιθυμητοὺς ἐφυντεύσατε καὶ οὐ μὴ πῖντε τὸν οἶνον αὐτῶν, ὅτι ἔγνω πολλὰς ἀσεβείας ὑμῶν, καταπατοῦντες τὸ δίκαιον, λαμβάνοντες ἀνταλλάγματα καὶ πένητας ἐν πύλαις ἐκκλίνοντες. Διὰ τοῦτο ὁ συνιών ἐν τῷ καιρῷ ἐκείνῳ σιωπήσεται, ὅτι καιρὸς πονηρῶν ἐστί.” Μάθε, ἀγαπητέ, τῶν τότε ἀνθρώπων τὴν πονηρίαν, πῶς καθαρχάζουσιν
10 οἰκίας καὶ ἀγροὺς καὶ τὸ δίκαιον ἐκ τοῦ δικαίου αἴροντες <...> ὅταν γὰρ ταῦτα γένηται, ἵνα ἴδῃς ὅτι τότε τὸ τέλος ἐστί. Διὸ ἔγνω τὴν σοφίαν τοῦ προφήτου καὶ τὴν ἀποκάλυψιν τὴν μέλλονσαν ἔσεσθαι ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις. Καὶ γὰρ πάντες οἱ προφηταὶ, ὡς προείπομεν, ὡς τὰ ἀρχαῖα ἐνεφάνισαν, οὕτω καὶ τὰ ἐν ὑστέροις γενήσεσθαι μέλλοντα διαπρυσίως ἐθέσπισαν.

VI. Ἄλλ’ ἵνα μὴ τὸν λόγον ἅπαντα ἐν τοῖς τῶν προφητῶν ῥήμασιν ἀναλώσωμεν, ἐνὸς μνησθέντες, ἐπὶ τὸ προκειμένον ἐπανέλθωμεν. Τί δὲ καὶ Μιχαίας προσαγορεύει; “Τάδε λέγει Κύριος ἐπὶ τοὺς προφήτας τοὺς πλανῶντας τὸν λαόν μου, τοὺς δάκνοντας ἐν τοῖς ὁδοῦσιν αὐτῶν καὶ κηρύσσοντας

V. 3-8 *Am.* 5, 11-5, 13 || **VI.** 3-9 *Mich.* 3, 5-3, 7

V. 1 Ὅρα] ὁράς **CF** || προφήτου πρὸς προφήτην] προφητῶν **I** || δὲ **I:** om. **ceft.** *Ach.* || καὶ om. **A** || 1-2 ἕτερον ... διαλεγόμενον] ἐτέρων ... διαλεγόμενων **C** || 2 Ἀμὼς] λλ, ut vid., s. l. (i. e. ἄλλως?) **I** || τὰ αὐτὰ] ταῦτα **C** || οὕτω λέγων post προεφήτευσεν add. **I** fort. recte || τάδε usque Κύριος (l. 3) deleui, quia om. *Am.* (l. c.) || 4 ξεστοὺς] γὰρ **ψ** *Ach.*: om. **I:** correxi ex *Am.* (l. c.) || ὠκοδομήσατε] οἶκ- **CFG** || 5 ἐν] ἐπ’ **AHI** || ἐπιθυμητοὺς] -τάς **Au** et **H** in. ras. || πῖντε] πίνετε **ACDH** || 6 ἔγνω] ἔγνω **F** || ὑμῶν om. **G** *Ach.*: καὶ ἰσχυραὶ αἱ ἁμαρτίαι αὐτῶν fort. addendum post ὑμῶν ex *Am.* (l. c.) || τὸ] τὸν *Ach.* || 7 καὶ post δίκαιον add. *Ach.* || ἐκκλίνοντες] -ντας **C:** post πένητας transp. **F** || 8 πονηρῶν] -ρός **codd.** *Ach.*: correxi ex *Am.* (l. c.) || 9 τότε] τε **C** || πονηρίαν] τιμωρίαν **AHF:** γρ. πονηρίαν in marg. **F** || 10 καὶ alterum om. **I** || ἐκ om. *Ach.* || αἴροντες] αἴρουν **C:** post αἴροντες lac. statui || 11 γένηται] -νεται **F:** -νεται **D** || ἴδῃς] εἶδῃς **C:** δῃς, ut vid., **F:** fort. legendum εἶδῃς || τότε **G:** ἐγγὺς **D:** om. **ceft.** *Ach.*: fort. delendum || τὸ om. **H** || ἐστί om. **D** || Διὸ om. **DHI** || 12-13 ἐκείναις post ἐν (l. 12) transp. **C** || 13 γὰρ om. *Ach.* || προείπομεν] -πομεν **ACDI** || ἐνεφάνισαν] -φάνησαν **DH:** ἐδίδαξαν **C** || 14 τοῖς post ἐν add. *Ach.* || ὑστέροις] -ρω **I:** fort. legendum -ρω || καιροῖς post ὑστέροις add. *Ach.* || μέλλοντα om. **H**

VI. 1 ἅπαντα] ἀπάντων **ACGH** *Ach.*: ἅπαν **D:** ἅ παν **F** || ἐν τοῖς τῶν προφητῶν ῥήμασιν] ἐν τοῖς ῥήμ. **C:** τῶν πρ. τοῖς ῥήμ. **GH** *Ach.*: πρ. τοῖς ῥήμ. **A:** τοῖς ῥήμ. τῶν προφ. **F** || 2 ἀναλώσωμεν om. **C** || 3 προσαγορεύει] προσαγορ- **D** || 4 καὶ usque αὐτῶν (l. 5) om. **A**

- 5 ἐπ' αὐτὸν εἰρήνην· καὶ <εἰ> οὐκ ἐδόθη εἰς τὸ στόμα αὐτῶν, ἥγειραν ἐπ' αὐτὸν πόλεμον. Διὰ τοῦτο νῦν ὑμῖν ἔσται ἐξ ὁράσεως καὶ σκοτία ὑμῖν ἔσται ἐκ μαντείας καὶ δύσεται ὁ ἥλιος ἐπὶ τοὺς προφήτας καὶ συσκοτάσει ἐπ' αὐτοὺς ἡ ἡμέρα καὶ καταισχυνθήσονται οἱ ὁρῶντες τὰ ἐνύπνια καὶ καταγελασθήσονται οἱ μάντις.” Ταῦτα προῖστορήσαμεν, ἵνα γνῶτε τὴν ἐπ' ἐσχάτων
- 10 γενησομένην ὁδύνην καὶ ταραχὴν καὶ πάντων ἀνθρώπων τὴν πρὸς ἀλλήλους διαστροφὴν καὶ φθορὰν καὶ μῖσος καὶ ἔριν, τὴν τῶν ποιμένων ἐπὶ τῶν προβάτων ἀμέλειαν καὶ τὴν τοῦ λαοῦ πρὸς τοὺς ἱερεῖς ἀνυπότακτον διάθεσιν.

VII. Διότι πάντες τῷ ἰδίῳ θελήματι ἐμπεριπατήσουσι, καὶ γονεῖς τέκνα μισήσουσι καὶ τέκνα τοῖς γονεῦσιν ἐπιβαλοῦνται χεῖρας. Γυνὴ τὸν ἴδιον ἄνδρα παραδώσει εἰς θάνατον καὶ ἄνθρωπος τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα ἐπὶ τὸ κριτήριον ἄξει ὡς ὑπεύθυνον, δεσπότης πρὸς τοὺς δούλους ἀπανθρωπίαν κτήσονται

5 καὶ δοῦλοι πρὸς τοὺς δεσπότης ἀνυπότακτον διάθεσιν περιβαλοῦνται. Πρεσβυτέρου πολὺν οὐδεὶς αἰδεσθήσεται καὶ νεωτέρου κάλλος οὐδεὶς οἰκτειρήσει. Οἱ ναοὶ τοῦ Θεοῦ ὡς οἴκοι ἔσονται καὶ καταστροφὰι τῶν ἐκκλησιῶν πανταχοῦ γενήσονται. Αἱ γραφαὶ καταφρονηθήσονται καὶ τοῦ ἐχθροῦ τὰ ἔργα πανταχοῦ ἐξάδουσι. Πορνεῖαι καὶ μοιχεῖαι καὶ ἐπιπορκίαι τὴν γῆν

5 ἐπ' εἰς **C** || αὐτὸν prius] -τῶν **DHI** || εἰ om. **χΓΗ**; suppl. Ach. || ἥγειραν Mor.: ἥγγισαν **AFGH**; ἔγγ- **D**: ἥγίασαν Ach.: ἥγειρ. usque πόλεμον (l. 6) om. **C** || αὐτὸν alterum] -τῶν **GI** || 6 τοῦτο] το το, ut vid., **C** || ὑμῖν prius] ἡμ- **H**: ἐν ὑμ. **D**: ὑμ. et ἔσται prius inv. transp. **F** || ἐξ ὁράσεως] ἐξαγοράσεως **I** || ὁράσεως] ἀγορεύσεως **A** || ἔσται alterum] ἔστι **A** || 7 συσκοτάσει] οὐ σκοτάσει **G** || ἡ om. **C** || 8 τὰ om. **C** || 9 προῖστορήσαμεν] -σωμεν **D** || γνῶτε] -ται **D**: γνῶντες **F** || 10 γενησομένην] γεγνονῖαν **ψ** || post ἀνθρώπων usque φθορὰν (l. 11) legi non potest **G** || 11 διαστροφὴν] ἀναστρ- **G** Ach. || φθορὰν] φθόνον **χΓ** || μῖσος] gl. verbi ἔριν? || ἔριν om. **G**, sed vacuum quattuor – sex litterarum in textu || 11-12 ἐπὶ τῶν προβάτων] ὑπὲρ τῶν ποιμαινομένων (ὕπερ in. ras.) **C** || 12 καὶ om. **F** || τὴν om. Ach.

VII. 1 Διότι] διὸ Ach. || τῷ om. **G** || ἐμπεριπατήσουσι] ἐπακολουθή- **I** || καὶ usque μισήσουσι (l. 2) καὶ γονεῖς τὰ ἴδια τέκνα οὐκ οἰκτειροῦσιν, quod post χεῖρας (l. 2) transp., **C**: om. Ach. || 1-2 τὰ ante τέκνα add. **G** || 2 μισήσουσι] μισήσωσιν **F** || τὰ ante τέκνα add. Ach. || ἐπιβαλοῦνται] -βάλλονται **ADH**: -βάλονται **G**: -βαλοῦσι **E**: -βαλλοῦσιν **F** || 3 τὸ om. **G** Ach. || 4 πρὸς] εἰς Ach. || ἰδίους ante δούλους add. Ach. fort. recte || ἀπανθρωπίαν κτήσονται] ἀπάνθρωποι αὐθεντήσονται Ach. || 5 περιβαλοῦνται] -βάλλονται **ADFH**: -βάλονται **I**: -βάλονται **G** || 5-6 Πρεσβυτέρου] -βύτου **C** || 6-7 οἰκτειρήσει] -σεται Ach. || 7 καταστροφὰι post ἐκκλησιῶν transp. **I** fort. recte || 8 γενήσονται] γεννήσ- **F** || καταφρονηθήσονται] κατακριθήσ- **F** || 9 ἐξάδουσι] ἐξάδοῦσι **C**: γενήσονται καὶ ἐξάδουσιν **G**: ἐξάσουσι Ach. || post Πορνεῖαι usque ἐπαιοιδίαι (l. 10) solum καὶ ἐφί legitur apud **G** || καὶ prius om. **D** || ἐπιπορκίαι] ἐφί (fort. ἐφιορκίαι, cf. l. 13 appar. cr.) **G**, sed ἐφιορκίῳ proprie apud inscriptiones usum est (v. *LSJ*, s. v. ἐφιορκία/ἐπιπορκία & Blass-Debr., § 14) || τὴν usque φαρμακεῖαι (l. 10) om. **AF** et, ut vid., **G**: del. Ach.

- 10 πληρώσουσι· φαρμακεῖαι καὶ ἐπαιοῖδαι καὶ μαντεῖαι καθ' ὅλον ὑπὸ τῶν
δοκούντων εἶναι Χριστιανῶν ἔσονται. Τότε ἐγερθήσονται ψευδοπροφῆται,
ψευδαπόστολοι, γόητες, ἄνθρωποι φθοροποιοί, [κακοποιοί], ψευδόμενοι
κατ' ἀλλήλων, μοιχοί, πόρνοι, ἄρπαγες, ἐπίορκοι, κατάλαλοι, πλεονέκται. Οἱ
ποιμένες ὡς λύκοι γενήσονται. Οἱ ἱερεῖς τὸ ψεῦδος ἀσπάσσονται. Οἱ μοναχοὶ
15 τὰ τοῦ κόσμου ποθήσουσιν. Οἱ πλούσιοι ἀσπλαγχνίαν ἐνδύσονται. Οἱ
ἄρχοντες πτωχῶ οὐ βοηθήσουσιν. Οἱ δυνάσται οἰκτιροὺς ἀποβάλλονται. Οἱ
κριταὶ τὸ δίκαιον ἐκ τοῦ δικαίου αἴροντες καὶ τοῖς δώροις ἐκτυφλούμενοι
ἀδικίαν ἐπισπάσσονται.

VIII. Καὶ τί λέγω περὶ ἀνθρώπων, ὅπου καὶ αὐτὰ τὰ στοιχεῖα τὴν οἰκείαν
τάξιν ἀρνῆσονται; Σεισμοὶ κατὰ πᾶσαν πόλιν, λιμοὶ ἐπὶ πᾶσαν χώραν, βορ-
νταὶ ἄμετροι καὶ φοβεραὶ ἀστραπαὶ οἴκους καὶ ἀγροὺς κατακαίονσαι, καται-
γίδες ἀνέμων τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν ἀμέτρως ἐκταράσσουσai, [τῆς] γῆς
5 ἀκαρπία, θαλάσσης ἥχος καὶ σάλος ἀφόρητος ἀποψυχόντων καὶ ἀπολλυ-
μένων τῶν ἀνθρώπων. Σημεῖα ἐν ἡλίῳ, σημεῖα ἐν σελήνῃ, ἀστρων παρατρο-
παί, συνοχαὶ ἐθνῶν, ἀέρων ἀκρασίαι, χαλάζης βολίδες ἐπὶ πᾶν τὸ πρόσω-

VII. 11 sqq. cf. *DePs.*, col. 555, l. 9: col. 561, l. 49 sqq.: col. 562, l. 30: col. 564, l. 25-26 || **VIII.** 2 cf. *InAdv.* 180 & 191 || **VIII.** 5-7 cf. *Lc.* 21, 25-21, 26

10 ὁπίσω τούτων σφοδρῶς καὶ προθύμως ἐξακολουθήσουσι καὶ post μαντεῖαι add. Ach. || ὑπὸ] ἀπὸ **G** || 11 Χριστιανῶν (genitivus tractatione ex δοκούντων) -νοὶ Ach. || ἔσονται om. Ach. || post ἔσονται punxi || Τότε ἐγερθήσονται om. **H** || ψευδοπροφῆται] ψευδοδιδάσκαλοι **C** || 12 κακοποιοί om. **AC**: deleui, quia κακοποιοί gl. verbi φθοροποιοί mihi videtur || 13 μοιχοί et πόρνοι inv. transp. **A** fort. recte (cf. l. 9) || ἐπίορκοι] ἐφί- **AGI** (cf. l. 9 appar. cr.) || πλεονέκται ante ἐπίορκοι transp. **χ** Ach.: om. **G** || ἀλλήλους μισοῦντες uncis inclusum post πλεονέκται add. Ach. || 14 γενήσονται] ἔσοντ- **H** || Οἱ prius usque ἀσπάσσονται om. **G**: del. Ach.: restitui || 16 πτωχῶ] -χὸν **ACFG**: -χοὺς **H** || ἀποβάλλονται] -βαλοῦνται Ach. || 17 ἐκ om. **C** || αἴροντες **C**: αἴρουσι(ν) **AFGHI** fort. recte: ἔρουσιν **D**: ἀροῦσι Ach. || ἐκτυφλούμενοι] -τυφλωθέντες **I**

VIII. 1 περὶ] ἀπὸ Ach. || οἰκείαν] ἰδίαν **F** || 2 κατὰ usque λιμοὶ om. **G**: del. Ach.: restitui || λιμοὶ] λοῖμ- **A** Ach. || ἐπὶ] κατὰ **I** || 3 ἄμετροι] -ραι **D**: ἄνεμοι Ach. || κατακαίονσαι] κατακαίοντες **AG** || 4 ἐκταράσσουσai] -ράσσοντες **AGH**: -ράσσουσιν **D** || τῆς om. **I**: deleui || 5 ἀποψυχόντων usque ἀνθρώπων (l. 6) **C**: ἀπὸ φόβου (φόβου ex ψυχῶν mutatum) καὶ ἀπὸ <προ>σδοκίας (προ exc. ex marg., ut vid.) τῶν ἐπερχο<μέ>νων (μέ exc. ex marg., ut vid.) τῇ οἰκουμένη ἀποψυχόντων τῶν ἀνθρ. **G** a secunda manu sequenter *Lc.* l. c. (φόβου usque ἀποψυχόντων in ras. est): ἀποψύχων καὶ ἀπώλων ἀνθρώπων **F**: ἀπὸ ψυχῶν καὶ ἀπωλείας ἀνθρώπων **A** Ach.: ἀπὸ ψυχῶν καὶ ἀπωλείας τῶν ἀνθρώπων **DH** et fort. **G**^{ac}: om. **I** || 6 ἄστρων] ἀστέρων **I** fort. recte || 7-8 πᾶν τὸ πρόσωπον] προσώπου **ψ** Ach.

πον τῆς γῆς, χειμῶνος ἀταξία, παγετοὶ διάφοροι, καύσωνες ἀπαραμύθητοι, κεραννοὶ αἰφνίδιοι, ἐμπρησμοὶ ἀδόκητοι καὶ ἀπαξαπλῶς πάσης τῆς γῆς θρη-
 10 νος καὶ κωκυτὸς παραμυθίαν μὴ ἔχων. “Ἐν γὰρ τῷ πληθυνθῆναι τὴν ἀνομί-
 αν ψυγῆσεται ἡ ἀγάπη τῶν πολλῶν.” Διὸ τούτων ἀπάντων τὴν ζάλην καὶ
 ἀταξίαν ὁ Κύριος τοῦ παντὸς διὰ τοῦ εὐαγγελίου βοᾷ λέγων: “Βλέπετε μὴ
 πλανηθῆτε. Πολλοὶ γὰρ ἐλεύσονται ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου λέγοντες ὅτι ἐγώ
 εἰμι καὶ ὁ καιρὸς ἤγγικεν. Μὴ οὖν πορευθῆτε ὀπίσω αὐτῶν. Ὅταν δὲ ἀκού-
 15 σθε πολέμους καὶ ἀκαταστασίας, μὴ πτοηθῆτε. Δεῖ γὰρ ταῦτα γενέσθαι
 πρῶτον, ἀλλ’ οὐκ εὐθέως τὸ τέλος.” Μάθωμεν τοῦ Σωτῆρος τὸ λόγιον,
 πῶς διὰ παντὸς ἀσφαλίζων ἡμᾶς παρήγγειλε: “Βλέπετε μὴ πλανηθῆτε.
 Πολλοὶ γὰρ ἐλεύσονται ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου λέγοντες ὅτι ἐγώ εἰμι.”

IX. Καὶ γὰρ μετὰ τὸ ἀναληφθῆναι αὐτὸν πρὸς τὸν Πατέρα γέγονεν ἐξ αὐ-
 τῶν τι καὶ ἀνέστησάν τινες λέγοντες ὅτι “ἐγώ εἰμι ὁ Χριστός”, καθὼς Σίμων
 ὁ μάγος καὶ οἱ λοιποί, ὧν οὐκ ἔστιν ἄρτι καιρὸς τὰ ὀνόματα μνημονεῦσαι. Διὸ
 καὶ ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ τῆς συντελείας δεῖ πάλιν ἀναστῆναι ψευδοχρίστους
 5 ἄνδρας λέγοντας ὅτι “ἐγώ εἰμι ὁ Χριστός”. Καὶ πολλοὺς πλανήσουσι καὶ
 πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων δραμοῦσιν ἀπὸ ἀνατολῶν ἕως δυσμῶν καὶ ἀπὸ βορ-
 ρᾶν ἕως θαλάσσης λέγοντες: “Ποῦ ὧδε ὁ Χριστός; Ποῦ ἐκεῖ ὁ Χριστός;” Ἀλλὰ
 μάταιον φρόνημα κεκτημένοι καὶ τὰς γραφὰς ἐμμελῶς οὐκ ἀναγινώσκοντες,
 οὐκ ὀρθὰ φρονοῦντες ζητήσουσιν ὄνομα, ὅπερ εὐρεῖν οὐ δυνήσονται. “Δεῖ
 10 γὰρ ταῦτα γενέσθαι πρῶτον” καὶ οὕτως ὀφθῆναι τὸν υἱὸν τῆς ἀπωλείας,

VIII. 10-11 *Mt.* 24, 12 || 12-16 *Lc.* 21, 8-21, 9 || **IX.** 2-3 cf. *DePs.*, col. 559, l. 19-25 || 9-10 *Lc.* 21, 9 || 10-11
 cf. *InAdv.* 191

8 διάφοροι] ἀδιάφ- **A**χ**GI** || 10 κωκυτὸς] κοπετὸς **CG** Ach. || ἔχων] ἔχουσα **G**: ἐχούσης Ach. || Ἐν γὰρ
 τῷ] ἐκ γὰρ τοῦ Ach. || τῷ] τὸ **A**ν || πληθυνθῆναι] πληθησθῆν- **C** || 10-11 ἀνομίαν **CH**: ἀμαρτίαν **AFGI**
 Ach.: ἀσέβειαν **D** || 11 Διὸ] διὰ **C** Ach.: καὶ **I** || καὶ] τὴν **C**: καὶ τὴν **G** || 11-12 καὶ ἀταξίαν] καταξίαν (i.
 e. κατ’ ἀξίαν) **C** || 12 βοᾷ] ἀναβοᾷ, quod post λέγων transp., **C** (post lectionem vacuum sex litterarum est
 in textu) || 13 ὅτι om. **C** || 14 πορευθῆτε] πλανηθῆτε **A**ν**HI** Ach.: -θεῖτε **C**: -θῆται **G**: correxi ex *Lc.* (l. c.)
 || 15 δεῖ γὰρ] δὴ **D** || 15-16 γενέσθαι πρῶτον] πρ. γεν. **A** || 16 ἀλλ’ οὐκ εὐθέως in ras. **C** || εὐθέως] -θὺς
GI || οὖν post Μάθωμεν add. in marg. **F** fort. recte || τὸ λόγιον] τὸν λόγον **A** Ach. || 17 λέγων post
 παρήγγειλε add. **FH** fort. recte

IX. 1 αὐτὸν om. **D** || 1-2 γέγονεν ἐξ αὐτῶν τι καὶ] γεγόνασιν ἐξ αὐτ. τινα καὶ **C**: γέγοναν ἐξ αὐτ. τὴν
 καὶ **G**: om. **F** Ach.: locus vix intellegitur || 3 ἔστιν] ἔστην **G** || ἄρτι καιρὸς **CDI**: καιρ. ἄρ. **AGH**: ἄρ. om. **F**
 || τὰ ὀνόματα om. **C** || αὐτῶν post ὀνόματα add. **AFGH** || 4 δεῖ] δὴ **A** || ψευδοπροφήτας καὶ ante
 ψευδοχρίστους add. **F** || 6 δραμοῦσιν] -μοῦνται **F** || ἕως] καὶ **CD** || 7 ὁ Χριστός alterum om. **F** || 8
 ἐμμελῶς] ὀρθῶς **I** || 9 ζητήσουσιν] -τήσωσιν **F** || 10 γὰρ om. **D** || πρῶτον ante ταῦτα transp. **ACEGI**
Ach., post ταῦτα **D**, sed cf. 8, 15-8, 16

ἡγουν τὸν διάβολον.

X. Ὅθεν καὶ οἱ θεολόγοι ἀπόστολοι βεβαιοῦντες τὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν
 Ἰησοῦ Χριστοῦ μαρτυρίαν, ἕκαστος αὐτῶν ὑπέδειξε τῶν ἐναγῶν καὶ φθο-
 ροποιῶν ἀνθρώπων τούτων τὴν ἀνάδειξιν, καὶ ἐκήρυξαν ἀναφανδὸν τὰς
 τούτων ἀθεμίτους πράξεις. Καὶ πρῶτος ὁ Πέτρος, ἡ πέτρα τῆς πίστεως, ὃν
 5 ἐμακάρισε Χριστὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ διδάσκαλος τῆς ἐκκλησίας, ὁ πρῶτος
 μαθητῆς, ὁ τὰς κλεῖς τῆς βασιλείας ἔχων, ἐδίδαξεν ἡμᾶς λέγων: “Τοῦτο
 πρῶτον γινώσκετε, τέκνα, ὅτι ἐλεύσονται ἐπ’ ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν ἐμπαῖκται
 κατὰ τὰς ἰδίας ἐπιθυμίας αὐτῶν πορευόμενοι” καὶ “ἐν ὑμῖν ἔσονται
 ψευδοδιδάσκαλοι, οἵτινες παρεισάξουσιν αἰρέσεις ἀπωλείας.” Μετὰ τοῦτον
 10 συνφθὰ καὶ Ἰωάννης ὁ θεολόγος καὶ ἠγαπημένος ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ βοᾷ: “Φα-
 νερά ἐστι τὰ τέκνα τοῦ <Θεοῦ καὶ τὰ τέκνα τοῦ> διαβόλου” καὶ “νῦν Ἀντίχρι-
 στοι πολλοὶ γεγόνασιν”, ἀλλὰ μὴ πλανηθῇτε ὀπίσω αὐτῶν. “Μὴ οὖν παντὶ
 πνεύματι πιστεύετε, ὅτι πολλοὶ ψευδοπροφηταὶ εἰς τὸν κόσμον ἐξεληλύθα-
 σιν”. Εἵτα καὶ Ἰούδας Ἰακώβου τὰ ὅμοια τούτων λέγει: “Ἐπ’ ἐσχάτων τῶν χρό-
 15 νων ἔσονται ἐμπαῖκται κατὰ τὰς ἐαντῶν ἐπιθυμίας πορευόμενοι τῶν ἀσε-
 βειῶν.” Οὗτοι δέ εἰσιν οἱ ἀφόβως ἐαντοὺς ποιμαίνοντες. Ἔγνωτε, ἀγαπητοί,
 τῶν θεολόγων καὶ ἀποστόλων τὴν συμφωνίαν καὶ ὁμόνοιαν τῆς διδαχῆς
 αὐτῶν.

X. 1 cf. *DePs.*, col. 557, l. 13 || 4-9 cf. *ib.* l. 18-19; l. 26-31; l. 35-37 || 6-8 2 *Petr.* 3, 3 || 8-9 *ib.* 2, 1 || 10-13
 cf. *ib.* l. 52-66 || 11 1 *Joh.* 3, 10 || 10-12 *ib.* 2, 18 || 12-14 *ib.* 4, 1 || 14-16 *Jud.* 18; *DePs.*, col. 558, l. 5 & 10-
 13

X. 1 Ὅθεν om. Ach. || θεολόγοι (cf. l. 17) θρηγόροι Ach. || τὴν ante μαρτυρίαν (l. 2) transp. **H** ||
 ἡμῶν om. **ACI** Ach. || 2 μαρτυρίαν] παρονσίαν Ach. || 3 τούτων post ἀνάδειξιν transp. Ach. || τὴν om.
H || ἀνάδειξιν] ἀπόδειξιν καὶ ἀνάδ. **G**: κρίσιν **D** || 4 Καὶ om. **ACFG** || ὁ om. **F** || ὃν usque ἔχων (l. 6)]
 καὶ διδάσκαλος **C** || 5 Χριστὸς ὁ] ὁ χρ. καὶ **D** || 6 ἔχων in marg. **D** || 7 γινώσκετε] -ται **CD** || 8
 ἐπιθυμίας αὐτῶν] αὐτ. ἐπιθ. **AxGI**: αὐτ. om. **H** || ὑμῖν] ἡμ- **AI** Ach. || 9 τοῦτον (accusativus necesse est,
 ut temporalis consequentia declaretur. Cf. *Εἵτα καὶ Ἰούδας* l. 14)] τούτων **CDH**: τούτοις **F** || 10 συνφθὰ]
 συνάδει **F** || καὶ prius om. Ach. || ὑπὸ om. **ψ** Ach.: fort. delendum || τοῦ Χριστοῦ βοᾷ] λέγων **F** || βοᾷ]
 βοῶν **D** || 11 Θεοῦ usque τοῦ alterum om. **codd.** Ach.: supplevi ex 1 *Joh.* (l. c.) || 12 πλανηθῇτε] -θεῖτε **C**:
 -θηται **G** || Μὴ οὖν **DHI**: μὴ **CF** Ach.: μήτε **A**: καὶ πάλιν μὴ **G** || 13 πιστεύετε] πιστεύετε **C**: πίστενε **F** ||
 13-14 εἰς τὸν κόσμον ἐξεληλύθασιν] εἰς τὸν κόσμον εἰσεληλύθασιν **χHI**: εἰς τὸν κ. ἐληλύθ- **A**: εἰς τὸν
 κόσμον ἐλλύθ- **G**: ἐληλύθ- εἰς τὸν κ. Ach.: correxi ex 1 *Joh.* (l. c.) || 14 καὶ] ὁ Ach. || τούτων] τοῦτον **F** ||
 Ἐπ’ usque χρόνων (l. 14-15)] fort. legendum Ἐν ἐσχάτῳ χρόνῳ (cf. *Jud.* l. c.) || 15 ἐαντῶν] ἰδίας αὐτῶν
AxHI: ἰδίας **G** Ach.: correxi ex *Jud.* (l. c.) || ἐπιθυμίας πορευόμενοι] πορ. ἐπιθ. **AxHI**: ἐπιθ. **G** || 15-16
 ἀσεβειῶν] -βῶν **AF** || 16 δέ om. **ACFG** || ἐαντοὺς] αὐτ- **D** || Ἔγνωτε] -ως Ach. || ἀγαπητοί om. **AxG**
 Ach. || 17 τὴν ante ὁμόνοιαν add. **I** || αὐτῶν] -τοῦ **A**: post ὁμόνοιαν (l. 17) transp. **I**: om. **C**

XI. Ἀκούσατε λοιπὸν καὶ Παύλου τὴν παρρησίαν, πῶς τούτους φανερῶς ἀποκαλύπτει: “Βλέπετε τοὺς κύνας, βλέπετε τοὺς κακοὺς ἐργάτας, βλέπετε τὴν κατατομήν.” “Βλέπετε μή τις ὑμᾶς ἔσται ὁ συλαγωγῶν διὰ τῆς φιλοσοφίας καὶ κενῆς ἀπάτης.” “Βλέπετε πῶς ἀκριβῶς περιπατεῖτε, ὅτι αἱ ἡμέραι
5 πονηραὶ εἰσι.” Λοιπὸν τίς ἔξει ἀπολογία ἀκούων ταῦτα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ παρὰ τε τῶν προφητῶν καὶ παρὰ τῶν ἀποστόλων καὶ παρ’ αὐτοῦ τοῦ Κυρίου καὶ οὐ φροντίσει τῆς ψυχῆς αὐτοῦ τὴν ἐπιμέλειαν καὶ τὸν καιρὸν τῆς συντελείας καὶ τὴν ὥραν ἐκείνην, ἐν ᾗ μέλλομεν παρίστασθαι ἐπὶ τοῦ βήματος τοῦ Χριστοῦ;

XII. Ἀλλὰ τῷ τῆς συντελείας λόγῳ πέρας δόντες τρέψωμεν τὴν διήγησιν ἐπὶ τὰ ἀκολούθως ἡμῖν μέλλοντα ῥηθήσεσθαι. Παραγάγω δὲ εἰς μέσον ἀξιόπιστον μάρτυρα, τὸν προφήτην Δανιήλ, ὃς τὸ ἐνύπνιον τῷ Ναβουχοδονόσορ διέλυσε καὶ ἀπὸ τῆς τῶν βασιλειῶν ἀρχῆς ἕως τῆς συντελείας
5 ὑπέδειξεν ἀπαράτροπον ὁδὸν τοῖς ὁδεῦσαι θέλουσι, τῆς ἀληθείας τὴν δήλωσιν. Τί γάρ φησιν ὁ προφήτης; Πρὸς τὸν Ναβουχοδονόσορ προήγγειλεν: “Ἐθεώρεις, ὦ βασιλεῦ, καὶ ἰδοὺ εἰκὼν μεγάλη ἐστῶσα πρὸ προσώπου σου, ἥς ἡ κεφαλὴ χρυσοῦν, οἱ βραχίονες αὐτῆς καὶ οἱ ὦμοι ἀργυροῖ, ἡ κοιλία καὶ οἱ

XI. 2-3 *Phil.* 3, 2 || 3-4 *Col.* 2, 8 || 4-5 *Eph.* 5, 15-5, 16: cf. *DePs.*, *ib.* 1. 27-31 || 5 cf. *ib.* 1. 31 || **XII.** 6-15 *Dan.* 2, 31-2, 35; *DeAnt.* 19, 5-19, 14

XI. 1 Ἀκούσατε **C**: ἄκουε **cett.** **Ach.** || τὴν παρρησίαν] λέγοντος παρρησία **Ach.** || πῶς] ὅπως **I** || φανερῶς post πῶς transp. **C** || 2 λέγων post ἀποκαλύπτει add. **DH** || Βλέπετε τοὺς κύνας post κατατομήν (l. 3) transp. **A**: om. **χGI** **Ach.** || κακοὺς] καλοὺς, ut vid., **C^{ac}** || 3 ὑμᾶς] ἡμ- **G** || 3-4 φιλοσοφίας] σοφίας **F** || 5 ἀπολογία] λόγον ἀπολογίας **A** || 6 καὶ παρὰ τῶν] παρὰ τε τῶν **C** || παρὰ τῶν] π. om. **v**: τ. om. **AGI**: π. τ. om. **H** || παρ’ αὐτοῦ **FI** **Ach.**: παρὰ **cett.** || 7 τὴν ἐπιμέλειαν] ἐνεπιμελεία (i. e. ἐν ἐπιμελείᾳ) **C** || 8 ἐν ᾗ] καθ’ ἣν **I**: ἣν **AvG** **Ach.** || μέλλομεν] μέλλωμ- **AD** || 8-9 ἐπὶ τοῦ βήματος] τῷ βήματι **I** || 9 post Χριστοῦ punx. **Ach.**: sign. inter. statui

XII. 1 τῷ τῆς ... λόγῳ] τῆς ... τὸν λόγον **AzG**: τῆς ... τοῦ λόγου **H** **Ach.** || πέρας δόντες **CF**: τὸ π. δόντες **I**: π. δόσαντες **AD**: παραδώσαντες **G**: τὸ πέρας ἐπιθήσαντες **H**: del. **Ach.** || τρέψωμεν] στρέψωμ- **D**: τρέψωμ- **C** **Ach.** || 2 ἐπὶ] περὶ **C** || ἀκολούθως] ἀκόλουθα ὡς **Ach.** || Παραγάγω] παράγω **Ach.** || ἡμῖν post δὲ add. **G** || τὸ ante μέσον add. **G** || 3 τῷ (cf. 17, 1-17, 2)] τοῦ **AvGHI** **Ach.** fort. recte || 4 διέλυσε] ἔλυσε **F** || τῆς τῶν βασιλειῶν ἀρχῆς] τῆς ἀρ. τῶν β. **ACDEGH** fort. recte: τῆς ἀρ. τῶν βασιλειῶν **F**: τῆς ἀρ. τῶν βασιλέων **Ach.** || ἕως τῆς συντελείας] εἰς τὴν συντέλειαν **C** || 5 ὑπέδειξε(ν) **HI** **Ach.**: ὑποδείξαντα **cett.** || ἀπαράτροπον usque δήλωσιν (l. 5-6) om. **C** || ἀπαράτροπον **Ach.**: -τροπον **AvGHI** || τῆς usque δήλωσιν (l. 5-6) om. **A** || 6 φησιν om. **v** || ἀριδῆλως ante Πρὸς add. **Ach.** || προήγγειλεν] προεξήγγει- **D**: ἐξήγγει- **CF** || 6-7 Ἐθεώρεις] -ρει **G^{ac}**: ἐν τῷ ὕπνῳ σου post Ἐθ. add. **G** || 7 ὦ om. **C** || εἰκὼν ante ἥς add. **C** || 8 χρυσοῦν] -σῇ **H** || οἱ tertium om. **D**

μηροὶ χαλκοῦ, αἱ κνήμαι σιδηραῖ, οἱ πόδες μέρος μὲν τι σιδηροῦν καὶ μέρος τι
 10 ὀστράκινον. Ἐθεώρεις ἕως οὗ ἐτμήθη λίθος ἄνευ χειρῶν καὶ ἐπάταξε τὴν
 εἰκόνα ἐπὶ τοὺς πόδας τοὺς σιδηροῦς καὶ ὀστρακίνους καὶ ἐλέπτυνεν αὐτοὺς
 εἰς τέλος. Τότε ἐλεπτύνθησαν εἰσάπαξ τὸ ὄστρακον, ὁ σίδηρος, ὁ χαλκός, ὁ
 ἄργυρος, ὁ χρυσὸς καὶ ἐγένοντο ὥσει κονιορτὸς ἀπὸ ἄλωνος θερινῆς· καὶ
 ἐξῆρε τὸ πλῆθος τοῦ πνεύματος καὶ τόπος οὐχ εὐρέθη αὐτοῖς· καὶ ὁ λίθος
 15 ὁ πατάξας τὴν εἰκόνα ἐγενήθη εἰς ὄρος μέγα καὶ ἐπλήρωσε πᾶσαν τὴν γῆν.”

XIII. Διὸ συνάψαντες τούτοις καὶ τὰς τοῦ Δανιὴλ ὁράσεις μίαν ἀμφο-
 τέροις τὴν διήγησιν ποιησόμεθα ἐπιδεικνύντες πῶς σύμφωνα καὶ ἀληθῆ ἦ-
 σαν τὰ τῷ προφήτῃ ὁραθέντα, ἅπερ καὶ ὁ Ναβουχοδονόσορ ἐώρακε. Λέγει
 γὰρ οὕτως ὁ προφήτης: “Ἐγὼ Δανιὴλ ἐθεώρουν, καὶ ἰδοὺ οἱ τέσσαρες ἄνεμοι
 5 τοῦ οὐρανοῦ προσέβαλλον εἰς τὴν θάλασσαν τὴν μεγάλην, καὶ τέσσαρα θηρί-
 α μεγάλα ἀναβαίνοντα ἐκ τῆς θαλάσσης, διαφέροντα ἀλλήλων. Τὸ πρῶτον
 ὥσει λέαινα καὶ πτερὰ αὐτῇ ὡς ἀετοῦ. Ἐθεώρουν ἕως οὗ ἐξετίλη τὰ πτερὰ
 αὐτῆς· καὶ ἐξήρθη ἀπὸ τῆς γῆς καὶ ἐπὶ ποδῶν ἀνθρώπου ἐστάθη καὶ καρδιά
 ἀνθρώπου ἐδόθη αὐτῇ. Καὶ ἰδοὺ θηρίον δεύτερον ὅμοιον ἄρκω καὶ εἰς μέρος
 10 <ἐν> ἐστάθη καὶ τρία πλευρὰ ἐν τῷ στόματι αὐτῆς. Ἐθεώρουν καὶ ἰδοὺ θηρί-
 ον τρίτον ὥσει πάρδαλις· καὶ αὐτῇ πτερὰ τέσσαρα πετεινοῦ ὑπεράνω αὐτῆς,

XIII. 1-20 *DeAnt.* 20, 1-20, 19 || 4-20 *Dan.* 7, 2-7, 8

9 μέρος μὲν τι *Mor.*: μέρ. μέντοι **AzHI**: μέντοι **G**: μὲν μέρος τι *Ach.* || καὶ *om.* **CG** || τι alterum] δέ τι **C**: μέν
 τοι **G** || 10 ἐτμήθη] ἀπετμ- *Ach.* || χειρῶν **F**: -ρὸς **cett.** *Ach.* || 11 αὐτοὺς *om.* **AuGH** *Ach.* || 12 καὶ post
 ὀστρακον add. **AFG** *Ach.* || καὶ post σίδηρος add. **F** *Ach.* || καὶ post χαλκός add. **F** || 13 καὶ post ἄργυρος
 add. **AFH** || ἐγένοντο] ἐγένετο **AGH** || ὥσει] ὡς **AFGI**: post κονιορτὸς transp. **F** || ἀπὸ] ὑπὸ **G** || καὶ
 alterum usque αὐτοῖς (l. 14) *om.* **codd.** *Ach.*: supplēvi ex *Dan.* (l. c.) || 15 post εἰκόνα usque Δανιὴλ (13, 1) vix
 legitur sive passim legi non potest **G** || ἐγενήθη] ἐγεννήθη **F**: ἐγένετο **DH** *Ach.*

XIII. 1 τούτοις] τούτους **D** || ἐν post μίαν add. *Ach.* || 2 ποιησόμεθα] -σώμεθα **AzG** *Mor.* fort. recte ||
 ἐπιδεικνύντες] ἀποδεικν- **A**: ἐπιδεικνὺς **vG**: δεικνύντες **I** || καὶ ἀληθῆ *om.* **I** || 2-3 ἦσαν] εἰσὶ **F**: ὑπάρχον **C** ||
 3 τὰ τῷ προφήτῃ] τὰ τοῦ προφήτου **F**: τοῦ προφ. τὰ **DGH** *Ach.* || ἅπερ] οἷσι- **I** || ἐώρακε] -ρα **F**:
 προεώρακεν *Ach.* || 4 οὕτως] οὕτος **H** || οὕτως ὁ προφήτης] πάλιν **F** || ὁ προφήτης post Δανιὴλ add. **D** ||
 οἱ *om.* **C** || οἱ ante ἄνεμοι add. *Ach.* || 5 προσέβαλλον] -βαλον **ACG** *Ach.*: προσέβαλον **D**: προσέλαβον **F** ||
 post μεγάλην comma stat. *Ach.*: punxi || 6 ἀναβαίνοντα] ἀνέβαινον *Ach.* || καὶ ante διαφέροντα add. **A** ||
 θηρίον post πρῶτον add. *Ach.* || 7 ὥσει] ὡς ἡ **G** || αὐτῇ] -τῆς **FG** *Ach.*: -τῷ **I**: -τοῦ **D** || ἐξετίλη *Ach.*: ἐξέτιλε
HI: ἐξέτελλε(ν) **ACD**: ἐξέτεινε **F**: ἐξετέλει **G** || 8 ἐξήρθη ἀπὸ] ἐξηράνθη ἐπὶ **zG** || 9 αὐτῇ] -τῷ **vG** *Ach.* ||
 δεύτερον] ἔτερ- **F** || ὅμοιον] ὁμοίω **DI**: ν in ras. **H** || ἄρκω] -κτω **HI**: -κτω *Ach.* || 10 ἐν *om.* **codd.**: suppl.
Ach. || αὐτῆς] -τοῦ **CI** || ἀνὰ μέσον τῶν ὁδόντων αὐτῆς. Καὶ οὕτως ἔλεγον αὐτῇ Ἀνάστηθι, φάγε σάρκα
 πολλάς. ὀπίσω αὐτοῦ post αὐτῆς add. *Ach.* (ex *Dan.* l. c.?) || Ἐθεώρουν] -ρησα **C** || 11 ὥσει] ὡς ἡ **G** ||
 αὐτῇ] αὐτῇ **F** || post πτερὰ usque τούτου (l. 12) vix legitur sive legi non potest **G** || τέσσαρα *om.* **F** ||
 ὑπεράνω] -άνωθεν **A**

καὶ τέσσαρες κεφαλαὶ τῷ θηρίῳ. Ὅπισω τούτου ἐθεώρουν, καὶ ἰδοὺ θηρίον
 τέταρτον φοβερόν καὶ ἔκθαμβον καὶ ἰσχυρόν περισσῶς – οἱ ὁδόντες αὐτοῦ
 σιδηροῖ καὶ οἱ ὄνυχες αὐτοῦ χαλκοῖ – ἐσθίον καὶ λεπτύνον, καὶ τὰ ἐπίλοιπα
 15 τοῖς ποσὶν αὐτοῦ συνεπάτει. Καὶ αὐτὸ διαφέρον περισσῶς παρὰ πάντα τὰ
 θηρία τὰ ἔμπροσθεν αὐτοῦ, καὶ κέρατα δέκα αὐτῷ. Προσενόουν τοῖς κέρα-
 σιν αὐτοῦ, καὶ ἰδοὺ κέρας μικρόν ἀνέβη ἐν μέσῳ αὐτῶν καὶ τρία κέρατα
 τῶν ἔμπροσθεν αὐτοῦ ἐξερριζώθη ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ· καὶ ἰδοὺ <ὀφ-
 θαλμοὶ> ὡς ὀφθαλμοὶ ἀνθρώπου ἐν τῷ κέρατι τούτῳ καὶ στόμα λαλοῦν
 20 μεγάλη.”

XIV. Ἐπεὶ οὖν δυσνόητα πᾶσι δοκεῖ ταῦτα τὰ μυστικῶς εἰρημένα
 παρὰ τοῦ προφήτου, οὐδὲν τούτων ἀποκρύψομεν πρὸς ἐπίγνωσιν τοῖς
 γε νοῦν κεκτημένοις. Τὸ πρῶτον θηρίον εἰπὼν ὁ Δανιήλ, ἤγουν τὴν λέαιναν
 τὴν ἐκ τῆς θαλάσσης ἀναβαίνουσαν, τὴν τῶν Βαβυλωνίων γεγεννημένην βασι-
 5 λείαν ἐν τῷ κόσμῳ σημαίνει, ταύτην οὖσαν τῆς εἰκόνης τὴν χρυσοῦν κεφαλὴν.
 Τὸ δὲ λέγειν “περὰ αὐτῇ ὡς αἵτου”, ὅτι ὑψώθη ὁ βασιλεὺς Ναβονχοδονόσορ
 καὶ κατὰ τοῦ Θεοῦ ἐπήρθη. Εἶτα, φησὶν, “ἐξετίλη τὰ περὰ αὐτῆς”, ὅτι καθη-
 ρέθη αὐτοῦ ἡ δόξα· ἐδιώχθη γὰρ ἐκ τῆς βασιλείας αὐτοῦ. Τὸ δὲ εἰπεῖν “καρ-
 δία ἀνθρώπου ἐδόθη αὐτῇ καὶ ἐπὶ ποδῶν ἀνθρώπου ἐστάθη”, ὅτι μετενόησεν

XIV. I-10 *DeAnt.* 23, I-23, II

12 καὶ τέσσαρες κεφαλαὶ (cf. 15, 8)] καὶ κεφ. τέσ. **ACF**: καὶ κεφαλὰς τέσσαρας **DI** et **H** (ut vid., quia καὶ κε in ras. **H**): καὶ om. Ach. || τῷ θηρίῳ] τοῦ θηρίου **DHI** || καὶ ante Ὅπισω add. **H** || 12-13 θηρίον τέταρτον] τέτ. θηρ. Ach. || 13 περισσῶς] -σσόν **D** || 14 μεγάλοι post σιδηροῖ add. Ach. || 15 συνεπάτει] -τούν **C**: συμπατοῦν **I** || διαφέρον] διὰ **C** || περισσῶς usque θηρία (l. 16) om. **C** || 16 post αὐτοῦ punx. Ach.: comma statui || δέκα] δύο **I** || αὐτῷ om. **ADGHI** || Προσενόουν] προσεπενόουν **C** || ἐν ante τοῖς add. **HI** || 17 κέρας μικρόν] μικ. κέρ. Ach. || ἀνέβη] -βαινε **F** || ἐν μέσῳ] μετ' **F** || τρία κέρατα] κέρ. τρ. **H** || 18 τῶν om. **HI** Ach. || ἐξερριζώθη] ἐξερίζωσεν **D** || προσώπου αὐτοῦ] τοῦ πρ. αὐτῶν **G^{pe}** in ras. || 18-19 ὀφθαλμοὶ om. **codd.**: suppl. Ach. || 19 ὡς] ὡσεὶ Ach. || ὀφθαλμοὶ] -μὸς **H** || ἀνθρώπου om. **ψ** || τούτῳ] τουτ, ut vid., **H**

XIV. I πάντα ante ταῦτα add. **C** || 2 οὐδὲν] ras. trium-quattuor litterarum post οὐ **C** || ἀποκρύψομεν **GI**: -ψωμεν **cett.** Ach. || πρὸς ἐπίγνωσιν om. Ach. || 3 γε] ὑγιῆνόν **G**: ὑγιῆ τὸν Ach. || κεκτημένοις] ἔχουσι(ν) **v** || 4 γεγεννημένην] γεγεννημέ **G** || 5 τῆς εἰκόνης τὴν χρυσοῦν Ach.: τῆς χρυσοῦς εἰκ. **A**: τῆς εἰκ. τῆς χρυσοῦς **cett.** || 6 Τὸ] τὰ **G** || αὐτῇ (cf. 13, 7)] -τῆς **FG** Ach.: -τοῦ **DHI** || ὡς om. **G** || 7 τοῦ om. **A** || ἐξετίλη Ach. (cf. 13, 7): ἐξέτελε(ν) **ACD**: -ἐξέτεινε **F**: ἐξέτιλε **HE**: ἐξέτιλλεν **G** || 8 ἐκ] ἀπὸ **F** || Τὸ] τῷ **G** || καὶ post εἰπεῖν add. **I**, ὅτι add. **C** || 9 ἐδόθη usque ἀνθρώπου om. **C** || αὐτῇ (cf. 13, 9)] -τῷ **ADG**: -τῷ **FH**: -τῷ Ach.

10 ἐπιγνοὺς ἐαντὸν ὅτι ἄνθρωπός ἐστι, καὶ ἔδωκε τὴν δόξαν τῷ Θεῷ. Ἴδον ἀπεδείξαμεν τοῦ πρώτου θηρίου τὴν ὁμοίωσιν.

XV. Μετὰ οὖν τὴν λέαιναν “δεύτερον θηρίον” ὅρᾳ ὁ προφήτης “ὅμοιον ἄρκω”, ὅπερ ἦσαν Πέρσαι. Μετὰ γὰρ Βαβυλωνίους Πέρσαι ἐκράτησαν. Τὸ δὲ λέγειν “τρία πλευρὰ ἐν τῷ στόματι αὐτῆς ἐθεώρουν” τρία ἔθνη ἔδειξε, Πέρσας, Μήδους καὶ Βαβυλωνίους, ὅπερ δέδεικται μετὰ τοῦ χρυσοῦ ὁ ἄργυρος ἐν τῇ εἰκόνι. Ἴδον καὶ τὸ δεύτερον ἀπεδείξαμεν. Ἐπειτα τὸ τρίτον θηρίον ἢ πάρδαλις, οἵτινες ἦσαν Ἕλληνες. Μετὰ γὰρ Πέρσας Ἀλέξανδρος ὁ τῶν Μακεδόνων ἐκράτησε καθελὼν τὸν Δαρεῖον, ὃ δέδεικται ἐν τῇ εἰκόνι ὁ χαλκός. Τὸ δὲ λέγειν “περὰ τέσσαρα πετεινοῦ καὶ τέσσαρες κεφαλαὶ τῷ θηρίῳ” σαφέστατα ἔδειξε πῶς διμερίσθη εἰς τέσσαρα μέρη ἡ βασιλεία Ἀλεξάνδρου. Τέσσαρας γὰρ κεφαλὰς εἶχε, τοὺς τέσσαρας βασιλεῖς τοὺς ἐξ αὐτῆς ἀναστάντας. Τελευτῶν γὰρ ὁ Ἀλέξανδρος διεῖλε τὴν βασιλείαν αὐτοῦ εἰς τέσσαρα μέρη. Ἴδον καὶ τὸ τρίτον εἵπομεν.

XVI. Ἐπειτα, φησί, “τέταρτον θηρίον φοβερὸν καὶ ἔκθαμβον· οἱ ὁδόντες αὐτοῦ σιδηροῖ καὶ οἱ ὄνυχες χαλκοῖ”. Τίνες οὗτοι, ἀλλ’ ἢ ἡ Ῥωμαίων βασιλεία; Ὅπερ ἐστὶν ὁ σιδηρός, ἐν ᾧ συνθλάσει πάντα τὰ πρὸ αὐτῆς βασιλεία καὶ κατακυριεύσει πάσας τῆς γῆς τὰς βασιλείας. Μετὰ γοῦν τοῦτο τί περιλείπεται ἡμῖν ἐρμηνεῦσαι, ὧν ἐώρακεν ὁ προφήτης, ἀλλ’ ἢ τὰ ἵχνη τῶν ποδῶν τῆς εἰκόνοσ, ἐν οἷς μέρος μὲν τι σιδηροῦν, μέρος δὲ ὀστράκινον, εἰς ἐν

XV. I-12 *ib.* 24, I-24, I2 || **XVI.** I-16 *ib.* 25, I-25, I6

10 ἐαντὸν] -τῷ **D**: om. **A** || τὴν om. **AuH** Ach. || Ἴδον usque ὁμοίωσιν (I. I1) τοῦτο τὸ πρῶτον θηρίον **v** || 10-11 ἀπεδείξαμεν] ἀπέδειξε(ν) **vG** Ach.

XV. 1 ὅρᾳ ante θηρίον transp. Ach. || ὅμοιον] ὁμοίω **vGI** || 2 ἄρκω (cf. 13, 9) -κτω **HI**: -κτω Ach. || ὅπερ] οἵτινες **C** || Βαβυλωνίους] -νίων **AuH** || Τὸ] τῷ **G** || 3 ὅτι post λέγειν add. **I** || πλευρὰ] κέρατα **I** || ἐθεώρουν] ἤγονν **D** || 4 δέδεικται] δέδεκ- **H** || τοῦ χρυσοῦ] τοῦ χρυσοῦ Ach. || 5 θηρίον post δεύτερον add. Ach. || τὸ alterum] καὶ τὸ **vH** || 6 θηρίον om. **G** Ach. || ἢ] ὁ **C** || οἱ ante Ἕλληνες add. **A** fort. recte || 7 βασιλεὺς post ἐκράτησε add. **I** fort. recte || 8 Τὸ] τῷ **G** || τέσσαρα usque τῷ om. **C** || 9-10 τοῦ ante Ἀλεξάνδρου add. **A** Ach. || 10 γὰρ post κεφαλὰς transp. **C**: om. **D** || τοὺς alterum om. Ach. || 10-11 αὐτῆς] -τοῦ **A** || 12 εἵπομεν] -πωμεν **C**

XVI. 1 τὸ ante τέταρτον add. **C** || ἐθεώρουν post θηρίον add. **A** || 2 ἢ om. **ADG** || ἢ om. **F** || 2-3 post βασιλεία comma stat. Ach.: sign. inter. statui || 3 πάντα ante βασιλεία transp. **vEGI** Ach.: om. **C** || 4 πάσας] πάσης **CF** Ach. || τὰς βασιλείας om. Ach. || γοῦν **I**: οὖν **ψ** Ach. || 4-5 περιλείπεται] περιλείπειτ- **AHI** || 5 ἡμῖν et ἐρμηνεῦσαι inv. transp. **AuGH** Ach. || ὧν] ᾧ **vGH** || ἐώρακεν post προφήτης transp. **I** fort. recte || ἀλλ’ ἢ] οὐδὲν ἄλλο ἢ **I** || 5-6 τῶν ποδῶν om. **I** || 6 καὶ post οἷς add. Ach. || μὲν τι **H** Ach.: μέντοι **ceff.** || μέρος δὲ] καὶ μ. τι **C** || δὲ] δέ τι **A**: μὲν τι **G** || 6-7 εἰς ἐν usque ἀμφοτέρω] ἀναμειγμένα εἰς ἐν τὰ ἀμφ. **CDH**: ἀναμ. εἰς ἓνα τὰ ἀμφ. **AF**: ἅμα μεμειγμένα εἰς ἓνα τὰ ἀμφ. **G**: ἅμα μεμειγμένον εἰς ἐν τὰ ἀμφ. Ach.: τυγχάνοντα delevi

ἀναμεμιγμένα [τυγχάνοντα] τὰ ἀμφοτέρω; Μυστικῶς γὰρ ἐδήλωσε διὰ τῶν
 δέκα δακτύλων τῶν ποδῶν τῆς εἰκόνης τοὺς δέκα βασιλεῖς τοὺς ἐξ αὐτῆς
 ἐγειρομένους, ἅπερ ἠρμήνευσεν Δανιήλ: “Προσενόουν γὰρ τὸ θηρίον,”
 10 ἥγουν τὸ τέταρτον, “καὶ ἰδὸν δέκα κέρατα ὀπίσω αὐτοῦ, ἐν οἷς ἀνέβη ἕτερον
 κέρας ὡς παραφνάδιον καὶ τρία τῶν πρὸ αὐτοῦ ἐξερρίζωσεν.” Ὅπερ δέδει-
 κται κέρας, τὸ παραφνάδιον, <οὐκ ἄλλος> εἰ μὴ ὁ Ἀντίχριστος ὁ μέλλων
 ἀναστῆσαι τὴν τῶν Ἰουδαίων βασιλείαν. Τρία δὲ κέρατα, ἃ μέλλει παρ’ αὐτοῦ
 ἐκριζοῦσθαι, τρεῖς βασιλεῖς δεικνύει, Αἰγύπτου, Λιβύων τε καὶ Αἰθιοπῶν, οὓς
 15 ἀνελεῖ παρατάξει πολέμον. Ὡς κρατήσας ἀπάντων, δεινὸς ὢν ὁ τύραννος,
 θλίψιν καὶ διωγμὸν ἐπὶ τοὺς ἀγίους ποιήσει ἐπαιρόμενος κατ’ αὐτῶν.

XVII. Ὅρᾳς πῶς ὁ Δανιήλ τῶν βασιλειῶν τὴν διακράτησιν τῷ
 Ναβουχοδονόσορ διηρμήνευσεν; Βλέπεις πῶς τῆς εἰκόνης τὴν μορφὴν πᾶσι
 τοῖς πέρασιν ἐδήλωσεν; Ἐγνως πῶς τῶν τεσσάρων θηρίων τὴν ἐκ τῆς θαλάσ-
 σης ἀνάβασιν ἡμῖν προῦπέδειξε; Λοιπὸν ἐπὶ τὰ μερικῶς πραχθέντα ὑπὸ τοῦ
 5 Ἀντιχρίστου ὑμᾶς ἐκδιδάξωμεν καὶ μηδὲν ἀποκρύψωμεν, ἀλλ’ ὅσον ἐφικτὸν
 διὰ τε προφητῶν διὰ τε τῶν γραφῶν, αὐτοῦ ἀνακηρύξωμεν τὴν ἐπὶ πᾶσαν τὴν
 γῆν πλάνην καὶ παράνομον ἔλευσιν.

XVIII. Τοῦ μὲν Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ κατὰ σάρκα ἐπὶ γῆς ἐπιδη-
 μήσαντος ἐκ τῆς ἀγίας ἀχράντου θεοτόκου παρθένου καὶ τὴν τοῦ Ἰούδα φυ-

7 post ἀναμεμιγμένα punx. Ach.: sign. inter. statui || 8 αὐτῆς] -τοῦ **G** Ach.: -τῶν **C** || 9 ἅπερ] οὗτ- **I**: ὅπ- **v** ||
 ἠρμήνευσεν(**v**) **HI**: εἰρήμ- **A**: ἐρμή- **ceff**. Ach. || ὁ ante Δανιήλ add. **H** Ach. || Προσενόουν] προσενενό- **D** ||
 10 ἥγουν] ἦτοι **H**: om. **D** || 11 τῶν om. Ach. || ἐξερρίζωσεν] ἐκριζώσσει **ADGI** Ach.: -ζώση **H** || τοῖν post
 Ὅπερ add. **HI** || 12 τὸ om. **I** || οὐκ ἄλλος] εἶναι **C**: ἄλλον μὴ εἶναι Ach.: om. **ceff**: emendavi || εἰ μὴ] ἐστὶν
vHI || 14 βασιλεῖς] -λείας **D** || τε om. **C** || Αἰθιοπῶν] -πίων **C** || οὓς om. **C** || 15 post πολέμον punxi || Ὡς]
 ὅς **C** || γὰρ post δεινὸς add. **ADFI** || ὁ om. **C** Ach. || 16 θλίψιν] -ψεις **ADFGHI** || διωγμὸν] -μοῦς **DFHI**
 || ἐπὶ τοὺς ἀγίους om. **AG** || ποιήσει] -ση **A**

XVII. 1 ὁ om. **CGHI** || βασιλειῶν] -λείων **D** || 2 διηρμήνευσεν] διερμήνευσεν **χG**: post διηρμ. punx. Ach.:
 sign. inter. statui || Βλέπεις usque ἐδήλωσεν (l. 3) om. **D** || τῆς in marg. **G** || 3 post ἐδήλωσεν punx. Ach.:
 sign. inter. statui || πῶς post ἀνάβασιν (l. 4) transp. Ach. || τῶν om. **G** || τῶν post θηρίων add. **v** || τὴν ante
 ἀνάβασιν (l. 4) transp. **v** || 4 ἡμῖν] ὑμ- **D** || post προῦπέδειξε punx. Ach.: sign. inter. statui || ἐπὶ] ἐστὶ
 Ach.: om. **I** || 5 ὑμᾶς usque μηδὲν] πᾶσιν ὑμῖν μὴ **C**: ὑμᾶς μὴ **AFGH**: ἡμῖν μὴ **D**: ὑμῖν μὴ Ach. ||
 ἀποκρύψωμεν] -καλύψωμεν **G** || 6 τῶν ante προφητῶν add. **H** || τῶν om. Ach. || αὐτοῦ] -τῶν **I**: -τῶ, ut
 vid., **G** || 7 γῆν s. l. **C** || αὐτοῦ post πλάνην add. **ADHI**

XVIII. 1 ἡμῶν **C** (cf. Titulum l. 5 et cap. 2, 12: 10, 1: 36, 5: 36, 25 et 49, 11): om. **ceff**. Ach. || ἐπὶ γῆς
 post ἐπιδημήσαντος (l. 2) transp. **I** fort. recte, post Χριστοῦ **v**: om. Ach. || τῆς ante γῆς add. **v** || 2 ἀγίας]
 παναγ- **χ** || ἀχράντου om. **C** || θεοτόκου om. **ψ** Ach., sed cf. 1, 6 || παρθένου om. **G** || Μαρίας ante καὶ
 add. **χG** Ach. || τοῦ om. **I**

λὴν ἀναλαβομένου καὶ ἐξ αὐτῆς προελθόντος, τὸ βασιλικὸν τῆς συγγενείας
 δεδήλωται κατὰ τὸν Ἰακώβ τὸν ἐν ταῖς εὐλογίαις ἀναφωνοῦντα πρὸς τὸν
 5 ἑαυτοῦ υἱόν· “Ἰούδα, σὲ αἰνέσαισαν οἱ ἀδελφοί σου· αἱ χειρὲς σου ἐπὶ νό-
 του τῶν ἐχθρῶν σου· προσκυνήσουσί σοι οἱ υἱοὶ τοῦ πατρὸς σου. Σκύμνος
 λέοντος Ἰούδα· ἐκ βλαστοῦ, νιέ μου, ἀνέβης· ἀναπесὼν ἐκοιμήθης ὡς λέων
 καὶ ὡς σκύμνος· τίς ἐγερεῖ αὐτόν; Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα οὐδὲ
 ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ τὰ ἀποκείμενα, καὶ αὐτὸς
 10 προσδοκία ἐθνῶν.” Ἴδε τοῦ Ἰακώβ τὰ ῥήματα πρὸς τὸν Ἰούδαν λεγόμενα,
 ἐπὶ δὲ τοῦ Κυρίου πληρωθέντα. Τὸ αὐτὸ δὴ καὶ ἐπὶ τοῦ Ἀντιχρίστου ὁ πα-
 τριάρχης βοᾷ. Διό, ὥσπερ εἰς τὸν Ἰούδαν προεφήτευσεν, οὕτω καὶ ἐπὶ τὸν
 υἱὸν αὐτοῦ Δάν. Ἰούδας γὰρ υἱὸς αὐτοῦ ὑπῆρχε τέταρτος, ὁ δὲ Δάν ὑπῆρχε
 καὶ αὐτὸς υἱὸς αὐτοῦ ἑβδομος. Τί γὰρ καὶ ἐπ’ αὐτοῦ ἐβόησε; “Γεννηθήτω Δάν
 15 ὄφεις ἐφ’ ὁδοῦ καθήμενος, δάκνων πτέρναν ἵππου.” Ὅφεις οὖν τίς ἐστιν, ἀλλ’
 ἢ ὁ ἀπ’ ἀρχῆς πλάνος, ὁ ἐν τῇ Γενέσει εἰρημένος, ὁ πλανήσας τὴν Εὐὰν καὶ
 πτερόνισας τὸν Ἀδάμ;

XIX. Ἄλλ’ ἐπειδὴ διὰ πλειόνων μαρτυριῶν δεῖ ἀποδείξαι τὰ λεγόμενα,
 οὐκ ἀποκνήσομεν. Ὅτι μὲν γὰρ ὄντως ἐκ τῆς φυλῆς τοῦ Δάν μέλλει
 γεννηᾶσθαι καὶ ἀντιτάσσεσθαι τύραννος ὢν, βασιλεύς, κριτὴς δεινὸς καὶ
 διάβολος, φησὶν ὁ προφήτης: “Δάν κρινεῖ τὸν ἑαυτοῦ λαόν, ὥσει καὶ μία

XVIII. 4-10 *ib.* 7, 1-7, 7 || 5-10 *Gen.* 49, 8-49, 10 || 11 *DeAnt.* 14, 2-14, 3 || 14 *sq.* *ib.* 14, 10 *sq.* || 14-16
Gen. 49, 17 || 16-18 *cf. ib.* 3 || **XIX.** 1-2 *DeAnt.* 14, 12-14, 13 || 2-10 *ib.* 15, 1-15, 8 || 4-5 *Gen.* 49, 16

3 ἀναλαβομένου] -βόντος **C** || καὶ] τε, quod post αὐτῆς transp., **F** || καὶ usque προελθόντος om. **D** || 4
 δεδήλωται] ἐδήλωσε(ν) **ACGH** Ach.: ἐδείλωσεν **D**: προεδήλ- **F** || 5 αἰνέσαισαν] αἰνέσουσιν **CDG** Ach.:
 αἰνοῦσιν **H** || 5-6 νότου] -των **F** || 6 σοι **CI**: σε **cett.** Ach. || οἱ om. **AFGHI** || τοῦ om. **FI** Ach. || 7 νιέ
 μου] μου νιέ **G** Ach.: μου νιέ μου **F** || 8 ἐκλείψει] -λείψει **C**: -λήψει **D** || 9 τὰ ἀποκείμενα] ὧ ἀπόκειται **C**:
 ὁ ἀπόκ. **D**: αὐτῷ post ἀποκείμενα add. Ach. || αὐτὸς] -τὸ **G**: -τὰ **F** || 10 Ἴδε (= Ἰδέ) εἶδες **χI** || πρὸς] τὰ
 πρ. **D** fort. recte || λεγόμενα] -ναι **F** || 11 δὲ om. **D** Ach. || Κυρίου] χριστοῦ **CI** || πληρωθέντα] -
 ρούμενα **I** || Ἀντιχρίστου] χριστοῦ **I** || 12 εἰς] εἰ **C** || 13 Ἰούδας γὰρ] Ὁ γ. **I**. **χ** Ach. || ὑπῆρχε alterum
 om. **GF** Ach. || 14 καὶ αὐτὸς υἱὸς αὐτοῦ om. **F** || καὶ alterum om. Ach. || ἐπ’ αὐτοῦ] ἐπ’ αὐτῷ **A**: ἐπ’
 αὐτόν **C** || τῷ ante Δάν add. Ach. || 15 δάκνων] -νω **C** || καὶ πεσεῖται ὁ ἵππενς εἰς τὰ ὀπίσω τὴν
 σωτηρίαν περιμένων κυρίου add. **H** || οὖν τίς ἐστιν] οὖν τ. ἦν **C**: τ. ἦν Ach.: οὖν τ. om. **v**: ἐστ. om. **G** || 15-
 16 ἀλλ’ ἢ om. **v** || 16 πλάνος] -νης **D** || Γενέσει] γεννήσει **I** || Εὐὰν] *v.* Blass-Debr., § 39, 1

XIX. 1 μαρτυριῶν **HI**: om. **cett.** Ach. || δεῖ ἀποδείξαι] ἀπ. δεῖ **I**: δεῖ ἀποδείξεω **F** || 2 οὐκ
 ἀποκνήσομεν] οὐκ ἀποκνήσωμ- **AC**: οὐκ ἀποκνήσωμ- τοῦ λέγειν **I**: οὐ κατωκνήσωμ- **D**: οὐ σαφηνῖσαι
 κατωκνήσωμ- **F**: οὐ κατοκνήσωμ- **G**: οὐ κατοκνήσωμ- τοῦ λ. **H**: οὐκ ὀκνήσωμ- Ach. || ὄντως] οὗτος **CF**
 Ach. || τοῦ om. **D** || 3 ἀντιτάσσεσθαι] ἀντιτάττεσθαι **C**: ἀντιτάσσεται **D** || καὶ ante κριτῆς add. **D**: τε
 post κρ. add. **F** || δεινὸς om. **D** || 4 φησὶν] ὧς φησιν Ach. || 4-5 μία φυλὴ] μίαν φυλὴν **CI**

- 5 φυλὴ ἐν Ἰσραήλ.” Ἄλλ’ ἐρεῖ τις ὅτι τοῦτο ἐπὶ τοῦ Σαμψὼν εἴρηται, ὅς ἐκ τῆς φυλῆς τοῦ Δὰν γεννηθεὶς ἔκρινε τὸν λαὸν εἴκοσιν ἔτη. Τὸ μὲν ἐπὶ τοῦ Σαμψὼν μερικὸν γεγένηται, τὸ δὲ καθ’ ὅλου πληρωθήσεται ἐπὶ τὸν Ἀντίχριστον. Λέγει γὰρ καὶ Ἰερεμίας οὕτως: “σπονδὴν ἐκ Δὰν ἀκονσόμεθα ὀξύτητος ἵππων αὐτοῦ, ἀπὸ φωνῆς χρεμετισμοῦ ἵππασίας ἵππων αὐτοῦ ἐσεῖσθη πᾶσα ἡ
10 γῆ.” Καὶ πάλιν Μωϋσῆς φησι: “Σκύμνος λέοντος Δὰν καὶ ἐκπηθήσεται ἐκ τοῦ Βασάν.” Ἄλλ’ ἵνα μὴ τις σφαλῇ περὶ τοῦ Σωτῆρος εἰρησθαι ὑπολαβὼν τὸ ῥητὸν τοῦτο, ἐπιστησάτω τὸν ἑαυτοῦ νοῦν. “Δάν,” φησί, “σκύμνος λέοντος”. Τὴν φυλὴν τοίνυν ὀνομάσας τοῦ Δὰν ἐσαφήνισε τὸ προκειμένον, ἐξ ἧς μέλλει ὁ διάβολος γεννᾶσθαι. Ὡσπερ γὰρ ἐκ τῆς Ἰούδα φυλῆς γεννᾶται
15 ὁ Χριστός, οὕτως ἐκ τῆς Δὰν φυλῆς γεννηθήσεται ὁ Ἀντίχριστος. Καὶ τοῦ μὲν Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, διὰ τὸ βασιλικὸν καὶ ἔνδοξον λέοντος προκεκηρυγμένου, τῷ αὐτῷ τρόπῳ καὶ τὸν διάβολον ὁμοίως λέοντα προανηγόρευσαν αἱ γραφαὶ τὸ τυραννικὸν αὐτοῦ δηλοῦσαι ὁμοῦ καὶ τὸ βίαιον.

XX. Κατὰ πάντα γὰρ ἐξομοιοῦσθαι βούλεται ὁ πλάνος τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ. Λέων ὁ Χριστὸς καὶ λέων ὁ Ἀντίχριστος. Βασιλεὺς ὁ Χριστὸς τῶν οὐρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ βασιλεὺς γενήσεται ἐπὶ τῆς γῆς ὁ Ἀντίχριστος. Ἐδείχθη ὁ

XIX. 8-10 Jer. 8, 16 || 10-11 Deut. 33, 22 || 10-15 DeAnt. 14, 3-14, 9 || 15 sqq. ib. 6, 1 sqq.

5 ἐν] τοῦ C || ἐκ] ἐπὶ D || 6 αὐτοῦ post λαὸν add. Ach. || εἴκοσιν ἔτη] ἔτη εἴκ. A || Καὶ ante Τὸ add. HI || 7 μερικὸν] -κῶς C || γεγένηται] γεγέννητ- H: γεγέννητ- F: γένητ- D || 7-8 ἐπὶ τὸν Ἀντίχριστον] ἐπὶ τοῦ ἀντιχρίστου vG: ὑπὸ τοῦ ἀντ. A || 8 σπονδὴν del. Ach. || ἀκονσόμεθα] -σόμεθα CD Ach. || 9 post αὐτοῦ usque λέοντος (l. 10) vix legitur G || 11 ἵνα] ὅρα I: om. D || σφαλῇ] σφαλεῖ C: σφάλῃ AvG: τις et σφαλῇ inv. transp. χ || ὑπολαβὼν om. ψ Ach. || 12 ἑαυτοῦ HI: om. cett. Ach. || ἀκριβῶς post νοῦν add. HI || Δάν post λέοντος (l. 12-13) transp. G || 13 τοίνυν HI: om. cett. Ach. || ἐσαφήνισε] -φήνησα, ut vid., G || τὸ] τὸν D || 14 Ἰούδα φυλῆς] φυλ. I. Ach. || γεννᾶται] -τε FI || 15 ἐκ] καὶ ἐκ F || γεννηθήσεται] -νᾶται AC: -νήσεται Ach. || Ἀντίχριστος] διάβολος v || Καὶ DHI: om. ACFG Ach.: fort. delendum || 17 λέοντος προκεκηρυγμένου] λέων προκεκηρυγμένον D || τῷ αὐτῷ τρόπῳ] τὸν αὐτὸν τρόπον C || 18 ὁμοίως om. C || προανηγόρευσαν αἱ γραφαὶ ACFGH Mor.: προσηγόρευσαν αἱ γρ. I: προσηγόρευσαι (sic) D: προσηγόρευσεν ἡ γραφή Ach. || post προανηγόρευσαν inc. E || τὸ usque βίαιον (l. 19) I: τὸ τυραννικὸν αὐτοῦ καὶ β. δηλοῦντες DEH: τὸ τυρ. αὐτ. καὶ β. προσημαίνουσαι A: τὸ τυρ. αὐτ. καὶ β. CFG: διὰ τὸ τυρ. αὐτ. καὶ β. Ach.: fort. δηλοῦσαι post γραφαὶ transponendum

XX. 1 γὰρ om. F || ὁ πλάνος post πάντα transp. F, post γὰρ D || τῷ Υἱῷ] τὸν υἱὸν FH || 2 Βασιλεὺς usque Ἀντίχριστος (l. 3) om. D || post τῶν usque Χριστὸς (l. 6) vix legitur sive legi non potest G || οὐρα- νίων] ἐπουρ- C fort. recte || 3 καὶ alterum om. C || γενήσεται] γεννήσ- F || ἐπὶ τῆς γῆς] καὶ αὐτὸς post γῆς add. A, καὶ add. C: τῆς om. vE Ach.

Σωτῆρ ὡς ἀρνίον καὶ αὐτὸς ὁμοίως φανήσεται ὡς ἀρνίον ἔνδοθεν λύκος ὢν.
 5 Ἐμπερίτομος ὁ Σωτῆρ τῷ κόσμῳ γέγονε καὶ αὐτὸς ὁμοίως ἐν περιτομῇ
 γενήσεται. Ἀπέστειλεν ὁ Χριστὸς τοὺς ἀποστόλους εἰς πάντα τὰ ἔθνη καὶ
 αὐτὸς ὁμοίως πέμψει ψευδαποστόλους. Συνήγαγε τὰ ἐσκορπισμένα πρόβατα
 ὁ Σωτῆρ καὶ αὐτὸς ὁμοίως ἐπισυνάξει τὸν ἐσκορπισμένον λαὸν τῶν Ἰουδαί-
 10 ων. Ἔδωκεν ὁ Κύριος σημείωσιν τοῖς εἰς αὐτὸν πιστεύουσιν τὸν τίμιον [καὶ
 ζωοποιὸν] σταυρὸν καὶ αὐτὸς ὁμοίως δώσει τὸ ἑαυτοῦ σημεῖον. Ἐν σχήματι
 ἀνθρώπου ἐφάνη ὁ Κύριος καὶ αὐτὸς ὁμοίως ἐν σχήματι ἀνθρώπου ἐξελεύσε-
 ται. Ἐκ τῶν Ἑβραίων ὁ Χριστὸς ἀνέτειλε καὶ αὐτὸς ἐκ τῶν Ἰουδαίων γεννη-
 θήσεται. Ἀνέδειξεν ὁ Σωτῆρ τὴν ἰδίαν σάρκα ὡς ναὸν καὶ ἀνέστησε τριή-
 15 μερον καὶ αὐτὸς ἀναστήσει τὸν ἐν Ἱεροσολύμοις λίθινον ναόν. Καὶ ταῦτα μὲν
 τὰ πλάνα αὐτοῦ τεχνάσματα ἐν τοῖς ἐξῆς δηλωθησομένοις ἐμφανῆ γενήσε-
 ται τοῖς γε νουνεχῶς ἡμῶν ἀκούουσι.

XXI. Καὶ γὰρ δύο παρουσίας τοῦ Χριστοῦ καὶ Σωτῆρος διὰ τῶν γρα-
 φῶν ἐδιδάχθημεν. Καὶ ἡ μὲν πρώτη, ἡ κατὰ σάρκα γενομένη, ἄτιμος διὰ
 τὸ ταπεινὸν δειχθῆναι αὐτόν, ἡ δὲ δευτέρα αὐτοῦ παρουσία κε-

XXI. 1-5 *ib.* 44, 1-44, 8

4 Σωτῆρ] χριστὸς **E** || καὶ usque γέγονε (l. 5) om., ut vid., **G**: del. Ach.: restitui || ὁμοίως **C**: om. **AuEHI**
 Ach. || φανήσεται] γενήσεται **v** || 5 Ἐμπερίτομος] ἐν περιτομῇ **χ** || τῷ κόσμῳ **I**: τοῦ κόσμου **C**:
 om. **G** Ach. || 6 ὁ Χριστὸς] κύριος **C** || τοὺς ἀποστόλους] τοὺς ἑαυτοῦ ἀπ., quod post ἔθνη transp., **D** || 7
 ψευδαποστόλους] τοὺς ἑαυτοῦ ψευδ. **D** || 8 Σωτῆρ] Χριστὸς Ach. || ὁμοίως ἐπισυνάξει] ἐπ. ὁμ. **G** ||
 ἐπισυνάξει] συν- Ach. || τὸν ἐσκορπισμένον] τῶν ἐσκορπισμένων **D** || 8-9 λαὸν τῶν Ἰουδαίων] τῶν **I**. **I**: λ.
 τῶν Ἑβραίων Ach.: τῶν **I**. om. **ADEG** || 9 Κύριος] σωτῆρ **DI**: Χριστὸς Ach. || σημείωσιν] -μεῖον **CD**: om. **G**
 Ach. || εἰς αὐτὸν πιστεύουσιν] πιστ. εἰς αὐτόν **A**: ἐάντων πιστ. **D** || 9-10 καὶ ζωοποιὸν Ach.: om. **codd.**: delevi
 || 10 δώσει] πέμψει **C** || ἑαυτοῦ σημεῖον] σημεῖον αὐτοῦ **C** || σημεῖον ante δώσει transp. **G** || Ἐν legi non
 potest apud **G**, quia illic ras. est || 11 ὁμοίως om. **C** || 11-12 ἐξελεύσεται] ἐλεύσ- **AF** || 12-13 γεννηθήσεται
C: γενήσ- **cett.**: γεννήσ- Ach. || 13 Ἀνέδειξεν usque ἀνέστησε] ἀνέστησεν ὁ σωτῆρ τὴν ἰδίαν σάρκα **D** ||
 Σωτῆρ] χριστὸς **FH**: Χριστὸς Ach. || 13-14 τριήμερον] τὴν ἑαυτοῦ σάρκα s. l. a secunda manu **A** || 14 ἐν
 om. **C** || 15 τὰ πλάνα αὐτοῦ τεχνάσματα] αὐτ. τὰ τεχν. **C**: τοῦ πλάνου τὰ μηχανήματα καὶ τεχν. **D** ||
 δηλωθησομένοις] λαληθησομένοις **G** (η alterum vix lectum in ras.): δεδηλωθησων- **D** || 15-16 γενήσεται] -
 σονται **ψ** Ach. || 16 γε **I** (cf. 14, 2-14, 3): om. **ψ** Ach. || νουνεχῶς usque ἀκούουσι] νοῦν ἔχουσι **EF** ||
 ἡμῶν] ἡμῖν **AG**: ὑμῖν **DH**: om. **C** || ἀκούουσι] προσέχουσιν καὶ ἀκ. **D**: post ἀκ. fort. textus exc.

XXI. 1 δύο] τῆς **F** || Σωτῆρος] -ρα **D**: ἡμῶν Θεοῦ post Σωτῆρος add. **I** || 2 ἡ alterum om. **ψ** Ach. ||
 αὐτοῦ ante κατὰ add. **A** || γενομένη **A**: γεν- om- **I** (ras. trium litterarum): γενησομ- **DGH**: γεννησομ- **F**:
 γενοισομένοι **E**: γεγεννημένη Ach. || γενομένη usque αὐτόν (l. 3)] γέγονεν ἐν ταπεινώσει **C** || ἡ ante
 ἄτιμος add. **G** || ἄτιμος] ἀτίμως **F** || 3 οὕτω(ς) καὶ post αὐτόν add. **vEG** Ach.: καὶ add. **H** || δὲ om.
vEGH Ach. || οὕτω post παρουσία add. **H** || 3-4 κεκήρυκται ἐν δόξῃ] ἐν δόξῃ ἔσται διὰ τὸ
 κεκηρύχθαι

κήρυκται ἐν δόξῃ, ὡς παρέσται ἀπ' οὐρανῶν μετὰ δυνάμεως
 5 ἀγγέλων καὶ πατρικῆς δόξης. Καὶ ἡ μὲν πρώτη αὐτοῦ παρουσία
 Ἰωάννην τὸν βαπτιστὴν ἔσχηκε πρόδρομον, ἡ δὲ δευτέρα αὐτοῦ πάλιν, ἐν
 ἧ' μέλλει ἔρχεσθαι ἐν δόξῃ, Ἐνὼχ καὶ Ἡλίαν [καὶ Ἰωάννην τὸν θεολόγον]
 ἀναδείξει. Καὶ ὅρα τοῦ δεσπότου τὴν φιланθρωπίαν, πῶς καὶ ἐν τοῖς ὑστέ-
 10 ροῖς χρόνοις τοῦ τῶν βροτῶν γένους κήδετα καὶ ἐλεεῖ, ὅτι οὐδὲ τότε χω-
 ραὶς προφητῶν ἡμᾶς καταλιμπάνει, ἀλλ' αὐτοὺς πέμπει πρὸς διδαχὴν ἡμῶν
 καὶ ἐπιστροφὴν καὶ πληροφορίαν τῆς τοῦ ἀντικειμένου παρουσίας, καθὼς
 φησι καὶ ἐν τούτῳ Δανιὴλ προῦπέφηνε. Λέγει γάρ: “Διαθήκη διαθήσομαι
 μιᾶς ἑβδομάδος καὶ ἐν τῷ ἡμίσει τῆς ἑβδομάδος ἀρθήσεται μου θυσία καὶ
 σπονδή.” Ἡ μία γὰρ ἑβδομάς τῶν ἑπτὰ ἐτῶν τὴν ἀνάδειξιν σημαίνει, ἥπερ ἐν
 15 ὑστέροις καιροῖς γενήσεται. Καὶ τὸ μὲν ἥμισυ τῆς ἑβδομάδος λήφονται οἱ δύο
 προφηταὶ [μετὰ Ἰωάννου] τοῦ κηρῦξαι εἰς τὸν σύμπαντα κόσμον τοῦ
 Ἀντιχρίστου τὴν παρουσίαν, τουτέστιν “ἡμέρας χιλίας διακοσίας ἐξήκοντα

XXI. 5 sqq. cf. *DeTrans.* l. 2 sqq. || 12-18 *DeAnt.* 43, 10-43, 21 || 12-14 *Dan.* 9, 27 || 17-18 *Apor.* 11, 3

ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ **I** || κηκήρυκται] κηκηρύχθαι **DEGHI**: κηρυχθήσεται **A**: κηρυχθήσεται καὶ γενήσεται
C || 4 ἐν om. **CG** || ὡς παρέσται] ὅς παρ. **I**: ὡς πάρεστι(ν) **AEH** Ach.: ὅς πάρεστιν **D**: ὅπερ ἐστὶν **FG**:
 ἤξει γὰρ **C**: emendavi || τότε ante παρέσται add. **I** || ἀπ' ἀπὸ **CI** Ach. fort. recte || δυνάμεως] -ων **A** ||
 5 καὶ ante ἀγγέλων add. **A** Ach. || ἀγγέλων] ἀγγ. πολλῆς **I**: ἀγγελικῶν ταγμάτων **A** || Καὶ om. **CEGI**
 Ach.: fort. delendum || μὲν] τοίνυν, quod post πρώτη transp., **I**: γὰρ post μὲν add. **C** || αὐτοῦ] χριστοῦ,
 quod post παρουσία (l. 6) transp., **I** || 6 τὸν] καὶ **D** || τὸν usque πρόδρομον] ἔσχε τὸν πρ. καὶ βαπτιστὴν
H || ἔσχηκε **I**: ἔσχε(ν) **ACvGH**: εἶχε **E** Ach. || τὸν ante πρόδρομον add. **D** || δὲ δευτέρα] δευτ. δὲ **I** ||
 αὐτοῦ om. **I** || πάλιν **I**: παρουσία **AG**: om. **ceft.** Ach. || 6-7 ἐν ἧ' ἐν ᾧ **G**: ὅταν **C** || 7 μέλλει] γρ. μέλει in
 marg. **F** || ἔρχεσθαι post δόξῃ transp. **I** || καὶ Ἰωάννην τὸν θεολόγον om. **H**: Delendus mihi videtur locus,
 quia deinceps (29, 4) Ps.-Hippolytus solum duos prophetas praedicare not. || 8 ἀναδείξει] -ξη **DH**: -ξηται
F || Καὶ om. **C** || ἐμοῦ post τοῦ add. **I** || τὴν om. **G** || πῶς] ὅτι **AvEGH** Ach.: τι **C** || 9 πῶς post χρόνοις
 add. **ACEFGH** Ach. || χρόνοις] καιροῖς ποιῇ **C** || τοῦ ... γένους] τὸ ... γένος **AvEGH** || κήδετα ante
 τοῦ transp. **C** || καὶ ἐλεεῖ om. **C** || αὐτὸ ante ἐλεεῖ add. **I** || ὅτι] ὅτι γὰρ, quod post οὐδὲ transp., **I** || ὅτι
 usque καταλιμπάνει (l. 10) om. **D** || 10 ἡμᾶς καταλιμπάνει] καταλ. ἡμ. **I** || ἀλλ'] ἀλλὰ **EF** || ἀλλ' αὐτοὺς
 πέμπει] ἀλλὰ π. αὐτ. Ach. || πέμπει] -μπε **F** || πάντως ante ἡμῶν add. **I** || 11 τελείαν ante πληροφορίαν
 add. **I** fort. recte || καὶ πληροφορίαν post ἡμῶν (l. 10) transp. Ach. || καθὼς] καὶ **D** || 12 φησι om. **F**
 Ach., sed cf. l. 26 || τούτῳ] τοῦτο **H** || προῦπέφηνε] καθυπέφ- **AHI** || Λέγει] φήσας **F** || γὰρ om. **F** ||
 διαθήσομαι] θήσ- Ach. || 13 ἡμίσει] ἥμισυ **χ** || μου] μοι, ut vid., **G** || 14 Ἡ μία γὰρ ἑβδομάς] μίαν γ.
 ἑβδομάδα **ψ** Ach. || σημαίνει] -νη **D** || ἥπερ] ἥνπ- **FG**: εἵπ- **D** || 15 καιροῖς] χρόνοις **A**: om. **χG** || Καὶ
 usque λήφονται om. **C** || μὲν om. Ach. || λήφονται] λείψ- **G** || 16 μετὰ Ἰωάννου om. **H**: delevi (cf. l. 7-8,
 28 et cap. 29, 4) || τοῦ Ἀντιχρίστου τὴν παρουσίαν (cf. l. 5: 5, 4-5, 5: 17, 6-17, 7 & 29, 4)] περὶ τοῦ ἀντ. τῆς
 παρουσίας **CH**: περὶ τῆς παρ. τοῦ ἀντ. **A**: περὶ τῆς τοῦ ἀντ. παρ. **E**: περὶ τοῦ ἀντ. τὴν παρουσίαν **vG** Ach.

περιβεβλημένοι σάκκους,” οἱ καὶ ποιήσουσι σημεῖα καὶ τέρατα εἰς τὸ κἄν
 οὕτω δυσωπῆσαι καὶ ἐπιστρέψαι τοὺς ἀνθρώπους πρὸς μετάνοιαν διὰ τὴν
 20 ὑπερβάλλουσιν αὐτῶν ἀνομίαν καὶ ἀσέβειαν. “Καὶ εἴ τις αὐτοὺς θελήσει
 ἀδικῆσαι, πῦρ ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ στόματος αὐτῶν καὶ κατεσθίει τοὺς
 ἐχθροὺς αὐτῶν. Οὗτοι ἔχουσιν ἐξουσίαν κλεῖσαι τὸν οὐρανόν, ἵνα μὴ ὑετὸς
 βρέξῃ τὰς ἡμέρας τῆς” παρουσίας τοῦ Ἀντιχρίστου, “καὶ τὰ ὕδατα στρέψαι εἰς
 αἷμα καὶ πατάξαι τὴν γῆν ἐν πάσῃ πληγῇ, ὅσας ἐὰν θελήσωσι.” Καὶ ὅταν
 25 κηρύξωσι ταῦτα πάντα, ἐν ῥομφαίᾳ παρὰ τοῦ διαβόλου πεσοῦνται καὶ πλη-
 ρώσουσι τὴν μαρτυρίαν αὐτῶν, καθὼς φησι καὶ τοῦτο Δανιὴλ προεώρακεν,
 ὅτι τὸ θηρίον τὸ ἀναβαῖνον ἐκ τῆς ἀβύσσου ποιήσει μετ’ αὐτῶν πόλεμον,
 ἡγουν μετὰ Ἐνὼχ καὶ Ἡλίου [καὶ Ἰωάννου], καὶ νικήσει αὐτοὺς καὶ ἀποκτενεῖ
 αὐτοὺς διὰ τὸ μὴ θέλιν αὐτοὺς δοῦναι δόξαν τῷ διαβόλῳ, τουτέστι τῷ
 30 ἀναφνέντι μικρῷ κέρατι, ὃς ἐπαρθεὶς λοιπὸν τῇ καρδίᾳ ἄρχεται ἐναντὶν ὑ-
 ψοῦν καὶ δοξάζειν ὡς θεόν, διώκων τοὺς ἁγίους καὶ βλασφημῶν τὸν Χριστόν.

XXII. Ἀλλ’ ἐπειδὴ πρὸς τὸν εἰρμόν τῆς διηγήσεως ἠναγκάσθημεν ἐλ-
 θεῖν ἐπὶ τὰς ἡμέρας τῆς βασιλείας τοῦ ἀντικειμένου, ἀναγκαῖον οὖν ἐστίν

XXI. 18-31 *DeAnt.* 46, 13-47, 16 || 20-24 *Apor.* 11, 5-11, 6

18 περιβεβλημένοι -νους **ACFH** || ποιήσουσι] ποιήσωσι **F** || 19 πρὸς] εἰς **χG** || 20 αὐτοὺς θελήσει] αὐτ.
 θελήσει τοῦ **I**: θέλει αὐτ. **ACEG** Ach.: θέλη αὐτ. **D**: αὐτ. βουληθεῖ **F**: βουληθῇ αὐτ. **H**: correxi || 21
 ἐκπορεύεται] -ρεύεται **G** Ach. || 22 ἔχουσιν ἐξουσίαν] γὰρ καὶ ἔξουσιν. ἔξουσιν παρὰ Θεοῦ **I** || κλεῖσαι]
 κλῆσ- **F** || τὸν οὐρανόν] τοὺς οὐρανοὺς **v** || ὑετὸς] -τὸν **codd.** Ach.: correxi ex *Apor.* 1. c. || 23 βρέξῃ] -ξει
CFH: πέμψη **I** || πάσας ante τὰς add. **C** || τὰς usque Ἀντιχρίστου] ταῖς ἡμέραις τῆς τοῦ Ἀντιχρ.
 παρουσίας οὐ μὴν ἀλλὰ **I** || τοῦ Ἀντιχρίστου] αὐτῶν **D** || αὐτὰ post καὶ add. **I** || 23 στρέψαι] τρέψαι
AG: τρέψωσιν **C** || 24 πατάξαι] -ξωσι **C** || ἐν om. **C**, usque πληγῇ om. **G** || ὅσας ἐὰν θελήσωσι Ach.:
 ὡς ἂν ἐθέλωσι(**v**) **AFI**: ὡς ἂν θέλ. **CEH**: ὡς ἂν θέλωσιν sive ὡς ἂν ἐθέλ. legi apud **G**, quia illic vix legitur:
 ὃς ἂν θέλουσιν **D** || 25 παρὰ τοῦ διαβόλου om. **C** || ἐν ῥομφαίᾳ post διαβόλου transp. **ψ** Ach. || post
 πεσοῦνται punx. Ach. || 25-26 πληρώσουσι] -σωσι **F** || 26 προεώρακεν] -εωρακῶς Ach.: ἐώρακεν **G** || 28
 Ἐνὼχ καὶ Ἡλίου] Ἐνὼχ καὶ Ἡλία **codd. plurimi**: Ἐν. Ἡλία **A** Ach.: τοῦ Ἐν. καὶ Ἡλιοῦ **I**: emendavi || καὶ
 Ἰωάννου om. **H**: deleui (cf. l. 7-8, 16 et cap. 29, 4) || ἀποκτενεῖ] -κτείνῃ **G^{pc}** || 29 δοῦναι δόξαν] δόξ. δοῦν.
CG Ach. fort. recte || διαβόλῳ] ου in marg. (i. e. διαβόλου) **F** || τουτέστι om. **C**, usque κέρατι (l. 30) om.
D || τῷ alterum usque κέρατι (l. 30)] τὸ ἀναφνέν μικρὸν κέρας **ACEFGH**: τὸ ἀναφανέν μ. κ. Ach. || 30
 ὅπερ ἐστὶν ὁ Ἀντίχριστος post κέρατι add. **I** || ὃς] ὡς **F** || ἐπαρθεὶς] ἀπεχθ-, ut vid., **C** || λοιπὸν τῇ
 καρδίᾳ] τῇ κ. **Ach.** || 30-31 ὑψοῦν] ὑψοῦν **EF**: ὑψοῦν[τα] **D** (τα del. scriptor codicis tribus punctis supra
 et tribus sub lineam) || 31 πάντας post διώκων add. **I** || εἰς ante τὸν add. **H**

XXII. 1-2 ἠναγκάσθημεν ἐλθεῖν] ἐλ. ἡν. **I**: ἠναγκάσθημεν ἐλ. **E**: ἠναγκάσθημεν εἰσελθεῖν **C** || 2 καὶ post
 ἐλθεῖν add. **A** || 2 ἐπὶ usque ἀντικειμένου om. **I** || ἀντικειμένου] ἀντιχρίστου **H** || ἀναγκαῖον usque
 πρῶτον (l. 3)] φέρε πρ. εἵπομεν **C** || ἀναγκαῖον οὖν ἐστίν] ἀναγκαῖόν ἐσ. **HI** Ach.: ἀναγκαῖως οὖν ἐσ. **AEG**:

εἰπεῖν πρῶτον τὰ περὶ τῆς γεννήσεως αὐτοῦ καὶ αὐξήσεως καὶ τότε ἐπὶ τὴν
 διήγησιν ταύτην παραγαγεῖν τὸν λόγον. Καθὼς οὖν προείπομεν ὅτι εἰς πάντα
 5 ἐξισοῦσθαι μέλλει τῷ Σωτῆρι ἡμῶν ὁ τῆς ἀπωλείας νίος, ἡγουν ὁ διάβο-
 λος, οὕτω καὶ δημοῖ ἡμῶν ἡ ἀπόδειξις. Ἐπειδὴ γὰρ ὁ Σωτὴρ τοῦ κόσμου, τὸ
 τῶν ἀνθρώπων γένος σῶσαι βουλόμενος, ἐκ τῆς ἀχράντου καὶ ἀειπαρθένου
 Μαρίας ἐτέχθη καὶ ἐν σχήματι σαρκὸς κατεπάτησε τὸν ἐχθρὸν ἐν ἰδίᾳ
 10 δυνάμει τῆς αὐτοῦ θεότητος, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ διάβολος ἐκ μιᾶς
 γυναικὸς ἐξελεύσεται ἐπὶ τῆς γῆς. Τίκεται δὲ ἐν πλάνῃ ὡς ἐκ παρθέ-
 νου. Ὁ γὰρ Θεὸς ἡμῶν σαρκικῶς ἡμῶν ἐπεδήμησε, κατὰ τὴν σάρκα τὴν ἡ-
 μετέραν, ἣν αὐτὸς ἐποίησε τῷ Ἀδὰμ καὶ πᾶσι τοῖς ἐξ Ἀδὰμ χωρὶς ἁμαρτί-
 ας, ὁ δὲ διάβολος, εἰ καὶ σάρκα ἀναλάβῃ, ἀλλὰ [ταύτην] ἐν δοκῇ καὶ
 15 κάστην, ταύτην φορέσει. Πῶς γὰρ ἦν οὐκ ἐποίησε σάρκα, ἀλλὰ καὶ πολεμεῖ καθ' ἐ-
 κάστην, ταύτην φορέσει. Ταύτην οὖν, οἷμαι, ἡγαπημένοι, φανταστικὴν τῆς σαρκὸς

XXII. 5 sqq. cf. *InAdv.* 182 sqq. Abhinc Ps.-Hippolytus proprie Ephraemi Syri sermone *InAdv.* inordinate et fortuito utitur. Ad suspensionem sermonis Ps.-Hippolyti ab *InAdv.* confirmandam lege sermonem Ephraemi Syri in Appendice (cap. 4.2.1 nostrae editionis).

ἀν. οὖν **F**: ἀναγκαῖος οὖν **D**: ἀναγκαῖον οὖν ἐστὶν **Mor.**: emendavi || 3 εἰπεῖν πρῶτον] *πρ.* *εἰπ.* **F** || τὰ
 om. **I** || 3-4 τὴν διήγησιν ταύτην] ταύτ. τὴν διήγ. **I** fort. recte: ταύτ. om. **C** || 4 παραγαγεῖν **Ach.** (cf. 29,
 20): παραγάγει **AEFG**: παράγαγε **D**: ἀγάγει **I**: παραγάγω **H**: παραγάγωμεν **C** || τὸν λόγον post
 διήγησιν transp. **I** || οὖν om. **G** **Ach.** || προείπομεν] -παμεν **A** fort. recte: -πωμεν **CD**: vix legitur **G** || ὅτι
 om. **E** || 5 μέλλει] μέλει **G**: θέλει **AH**: ante ἐξισοῦσθαι transp. **F**, ante ὁ prius **I** || τῷ Σωτῆρι] τὸν σωτῆρα
AuE || ἡμῶν om. **I**: *χριστῶ* post ἡμῶν add. **H** || ὁ prius usque διάβολος (l. 5-6)] ὁ διάβ. καὶ νίος τῆς
 ἀπωλείας **ACDEGH**: ὁ διάβ. καὶ νίος τῆς ἀνομίας **F** **Ach.** || 6 γὰρ post οὕτω add. **E** || ἡμῶν om. **I** || καὶ
 post δημοῖ transp. **I** || post ἀπόδειξις comma stat. **Ach.**: punxi || γὰρ om. **ψ** **Ach.** || ὁ χριστὸς post
 κόσμου add. **HI** || 6-7 τὸ usque βουλόμενος (cf. 21, 9 & 35, 2)] σῶσαι βουλ. τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων **ψ**:
 βουλ. τὸ γένος τῶν ἀνθ. σῶσαι **Ach.** || 7 ἀειπαρθένον] παρθ- **G** **Ach.** || 8 ἐν σχήματι] διὰ τῆς ἀγίας
 αὐτοῦ **C** || κατεπάτησε post ἐχθρὸν transp. **Ach.** || ἐν] τῇ **C** || 9 δὴ post τρόπον add. **G** || 10
 ἐξελεύσεται] ἐλεύσ- **C** || ἐπὶ τῆς γῆς om. **I** || post γῆς comma stat. **Ach.**: punxi || 10 ἐν usque
 παρθένον (l. 10-11)] ἀκριβῶς ἐκ παρθ. ἐν πλάνῃ **A**: ἀκρ. ἐκ παρθ. **υEH**: ἐν πλ. ἐκ παρθ. **GI**: ἐν πλάνῃ
 ἐκ παρθ. **Ach.**: fort. legendum ἐν πλάνῃ ἀκριβῶς ὡς ἐκ παρθένου || 11 Θεὸς] κύριος **C** || σαρκικῶς
 ἡμῶν] σαρκῆ **C**: ἡμῶν om. **υ** || τὴν prius usque ἡμετέραν (l. 11-12)] τὴν ἡμ. σάρκωσιν **D**: τὸ σῶμα τὸ
 ἡμέτερον **C** || 12 ἦν] ὁ **C** || τῷ τὸν **AzHI** || καὶ usque Ἀδὰμ alterum om. **C** || πᾶσι τοῖς] πάντας τοὺς
I || 13 ἀναλάβῃ] -λάβει **EF**: -λαμβάνει **C**: -λάβοι **Ach.** || ἀλλὰ] καὶ **AD** || ταύτην] ταῦτα **Ach.**: om. **CI**:
 delevi || καὶ alterum usque φορέσει (l. 14) **A**: om. **ceff.** **Ach.** || 14 καὶ om. **G** || 14-15 καθ' ἐκάστην om.
I || 15 ταύτην prius om. **G**: πῶς ante ταύτ. add. **F** || φορέσει] -σειεν **Ach.** || Ταύτην οὖν om. **I** || οὖν
C: δέ **Ach.**: om. **ceff.** || οἷμαι om. **F** || οἷμαι, ἡγαπημένοι om. **C** || ὅτι post ἡγαπημένοι add. **I** ||
 φανταστικὴν] τὴν φαντασιαστικὴν **C**: fort. legendum φαντασιαστικὴν || 15-16 τῆς σαρκὸς αὐτοῦ
 οὐσίαν] αὐτ. σάρκα **C**

αὐτοῦ οὐσίαν ἀναλάβηται <ὥς> ὄργανον. Διὰ τοῦτο καὶ ἐκ γυναικὸς μιαιῶς καὶ ἀσελγοῦς τίκεται ὥσπερ πνεῦμα, εἰ καὶ κατὰ σάρκα τοῖς πολλοῖς ἐμφανισθήσεται τότε. Τὸ γὰρ παρθένον τεκεῖν μόνην τὴν θεοτόκον ἔγνωμεν σαρκοφόρον ἀπλανῶς γεννήσασαν τὸν Σωτῆρα. Ἐπεὶ Μωϋσῆς λέγει
 20 “πᾶν ἄρσεν διανοῖγον μήτραν ἅγιον τῷ Κυρίῳ κληθήσεται”, <οὐ> μὴ γὰρ ὁ ἐχθρὸς τῶν ἁγίων ἅγιος κληθήσεται. Οὐ μὴν οὐδαμῶς, ἀλλ’ ὥσπερ ὁ ἐχθρὸς οὐ διανοίξει μήτραν, οὕτως οὐδὲ σάρκα τρανὴν ἀναλάβηται. Καὶ περιτμηθήσεται [ἐν φαντασίᾳ], καθὼς καὶ ὁ Χριστὸς περιετμήθη. Καὶ καθὼς ὁ Χριστὸς τοὺς ἀποστόλους ἐξελέξατο, οὕτω κακεῖνος δῆμον ὀλόκληρον μα-
 25 θητῶν προσλάβηται, ὁμοίους τῆς αὐτοῦ κακουργίας ὑπάρχοντας.

XXIII. Ἐν πρώτοις δὲ τὸ τῶν Ἰουδαίων ἔθνος ἀγαπήσει. Μετὰ δὲ τοῦτο πάντα σημεῖα ἐπιτελέσει καὶ θαύματα φοβερὰ μὲν, ἀλλ’ οὐκ ἀληθῆ, ἐν πλάνῃ δὲ καὶ ἀπάτῃ, ὅπως πλανήσῃ τοὺς ὁμοίους αὐτοῦ ἀσεβεῖς καὶ οὐ μόνον αὐτούς, ἀλλ’, εἰ δυνατόν, καὶ τοὺς ἐκλεκτοὺς ἀποστήσῃ ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ.

XXII. 16 cf. *CatAdIII*. 15, 14 || 20 *Lc.* 2, 23 (cf. *Exod.* 13, 2 & 34, 19; *Num.* 8, 16)

16 ἀναλάβηται (cf. 39, 20)] -λάβεται **codd.**: -λήψεται Ach.: emendavi. De usu subjunctivi pro futuro indicativo v. Blass-Debr. § 363 || ὥς supplevi || ὄργανον om. **CI**, sed cf. *InAdv.* 187 (locus mutatus est) || Διὰ τοῦτο καὶ om. **C**, usque τότε (l. 18) om. **I** || γυναικὸς usque ἀσελγοῦς (l. 17) **C**: τῆς παρθένου **A**: παρθ. **vEGH** Ach. || 17 τίκεται usque γὰρ (l. 18)] καὶ πνεῦμα ὧν ὡς σὰρξ ἐξ αὐτῆς τεχθήσεται **C** || εἰ καὶ] ἢ καὶ **A**: καὶ **D** || κατὰ σάρκα] σάρκα **AEGFH** Mor.: σὰρξ κατὰ **D**: σὰρξ Ach.: emendavi || πολλοῖς] λοιποῖς Ach. || 18 Τὸ τῷ **G** || τεκεῖν usque θεοτόκον] αὐτὴν ποιῶν φημισθῆναι, ὅπερ ἐπὶ τῆς παναγίας ἀχράντον θεοτόκον καὶ ἀειπαρθένον Μαρίας **C** || θεοτόκον] παναγίαν **G** Ach. || ἔγνωμεν post σαρκοφόρον (l. 19) transp. **A** || 19 ἀπλανῶς] -νῇ **v** || ἄνευ σκορᾶς post ἀπλανῶς add. **C** || γεννήσασαν] γεννήσασα **v** || Σωτῆρα] κύριον ἡμῶν **C** || καὶ ante Μωϋσῆς add. **C** || 20 διανοῖγον] -νοίγων **χG^{ac}** || οὐ μὴ] μὴ **ACDEHI**: οὐ supplevi || οὐ usque κληθήσεται (l. 21) om. **FG** Ach. || 22 διανοίξει] διήνοιξε **F**: διανοίγει **D** || ἀναλάβηται (cf. l. 16 & 25)] -λάβεται **A^vEGHI**: -λήψεται **C** Ach.: correxi || 23 ἐν φαντασίᾳ om. **A^vEGHI** Ach.: delevi || 24 ὁ Χριστὸς post ἀποστόλους transp. **A** || κακεῖνος] καὶ ἐκεῖνος **ψ** Ach. || 25 προσλάβηται (cf. l. 16)] προσλάβετε- **DEGHI**: προσάβετε (sic) **A**: προσλήψεται Ach.: emendavi

XXIII. 1 δὲ prius] δὲ λέγω **D**: μὲν γὰρ **F** || τὸ ante ἔθνος transp. **F** || τῶν om. **H** || ἔθνος] γένος **A** fort. recte || δὲ alterum om. **I** || 1-2 τοῦτο πάντα] τοῦτο **I**: ταῦτα π. **A**: τούτων ἀπάντων **CEFGH** Ach.: τοῦτον ἀπάντων **D**: emendavi || 2 ἐπιτελέσει] -ση **D**: ἐκτελέσει **G** || μὲν om. **ψ** Ach. || ἀλλ’ οὐκ ἀληθῆ] οὐκ ἀλ. δὲ **A**: οὐκ ἀλ. **C**: || ἐν usque ἀπάτῃ (l. 3)] ἀλλ’ ἐν πλάνῃ **ψ** Ach. || 3 πλανήσει (cf. l. 4 & cap. 24, 10)] -σει **ACDEH** || αὐτοῦ] -τῷ Ach. || post ἀσεβεῖς punx. Ach. || καὶ usque ἀλλ’ (l. 4) om. **ψ** Ach. || 4 δὲ post δυνατόν add. **A**, γὰρ add. **CG** Ach. || ἀποστήσῃ (cf. l. 3)] -στήσει **AG** Ach.: -στήσαι **χHI**: emendavi || ἀπὸ om. **I** || τῆς ἀγάπης ante ἀποστήσῃ transp. **I** || τοῦ om. **I**

5 Καὶ τὰ πρῶτα αὐτοῦ γενήσεται πρᾶϋς, [ῥῆσυχος,] ἀγαπητικός, εὐλαβής, εἰρηνο-
ποιός, μισῶν ἀδικίαν, βδελυττόμενος δῶρα, εἰδωλολατρίαν μὴ προσιέμενος,
τὰς γραφὰς ἀγαπῶν, ἱερεῖς αἰδούμενος, πολιὰς τιμῶν, πορνείαν μὴ καταδε-
χόμενος, μοιχείαν βδελυττόμενος, καταλαλιαῖς μὴ προσέχων, ὅρκους παντε-
λῶς μυσσάτμενος, φιλόξενος, φιλόπτωχος, ἐλεήμων. Εἴτα καὶ τέρατα ποιή-
10 σει λεπρούς καθαρίζων, παραλύτους ἐγείρων, δαίμονας ἀπελαύνων, περὶ
τῶν πόρρω ὡς ἐνεστῶτα διαγγέλλων, νεκρούς ἀνιστῶν, χήραις ἐπικουρῶν,
ὀρφανῶν προϊστάμενος, ἀγαπῶν πάντας, τοὺς μαχομένους ἀνθρώπους
καταλλάττων εἰς ἀγάπην καὶ λέγων: “Μὴ ἐπιδνέτω ὁ ἥλιος ἐπὶ τῷ
παροργισμῷ ὑμῶν.” Χρυσὸν οὐ κτήσεται, ἀργύριον οὐκ ἀγαπήσει, πλοῦτον
15 οὐ προσίεται.

XXIV. Καὶ ταῦτα πάντα ποιεῖ ὕπουλος ὢν καὶ δόλιος καὶ πάντας θέλων
ἐξαπατῆσαι πρὸς τὸ ποιῆσαι ἐαυτὸν βασιλέα. Ὅταν γὰρ ἴδωσιν οἱ λαοὶ καὶ οἱ
δῆμοι τοσαύτας ἀρετὰς καὶ τοσαύτας αὐτοῦ δυνάμεις, πάντες ἐπὶ τὸ αὐτὸ
μᾶλλον γνώμῃ συναχθήσονται, ἐπὶ τὸ ποιῆσαι αὐτὸν βασιλέα – μάλιστα ὅτι τὸ
5 τῶν Ἑβραίων γένος ἀγαπηθήσεται ὑπὲρ πάντας ὑπ’ αὐτοῦ τοῦ τυράννου –
λέγοντες πρὸς ἀλλήλους: “Μὴ ἄρα εὐρίσκεται τοιοῦτος ἀγαθὸς ἄνθρωπος
καὶ δίκαιος ἐν τῇ γενεᾷ ἡμῶν;” Ἐξαιρέτως δέ, ὡς προεῖπον, τὸ τῶν Ἰουδαίων
ἔθνος ἀγαπηθήσεται ὑπὸ τοῦ τυράννου καὶ ὡς νομίζοντες ὅτι ἡ βασιλεία

XXIII. 13-14 Eph. 4, 26

5 Καὶ] ἀλλὰ **vH** || μὲν post πρῶτα add. **vHI** fort. recte || γενήσεται] γεννή- **E** || πρᾶϋς] πρᾶος **C** || ῥῆσυχος post
ἀγαπητικός transp. Ach.: ῥσ. deleti, quia gl. verbi πρᾶϋς mihi videtur || 6 βδελυττόμενος] βδελυσσόμε- **Ax** || 7
φῆσι(ν) post γραφὰς add. **ADEGH** Ach. || πολιὰς] -λιὰν **C**; -λιᾶς **D** || 8 βδελυττόμενος] βδελυσσόμε- **EF**:
βδελισσό- **D**; ἐξουθενῶν **C** || καταλαλιαῖς] -λαλιάς **EG**; -λαλιάς **ADH**; -λαλιὰν **CF** || ὅρκους] -κοις **vE** || 8-9
παντελῶς μυσσάτμενος] μὴ καταδεχόμενος **ψ** Ach. || 11 τῶν] τὰ **I** || ἐνεστῶτα] ἐνεστώτων **A**; τὰ ante
ἐνεστῶτα add. **EGH** || διαγγέλλων] διαγγέλλει **GH**; διαγγελεῖ **E**; διαλέγεται **v** || ἐν ψεύδει καὶ πλάνῃ post
ἀνιστῶν add. **C** || χήραις] -ρας **AvE** et, ut vid., **G**; -ρας sive -ρες **C** || 12 ὀρφανῶν] -νοῖς **CDH**; -νοὺς **EFG** ||
ἀγαπῶν πάντας om. **C** || ἀνθρώπους om. **C** || 13 καταλλάττων] διαλλ- **I** || καὶ om. **F** || φῆσι(ν) post λέγων
add. **ADEGH**, post ἐπιδνέτω add. **I** || ἐπὶ ἐν **F** || 14 ἀργύριον] ἄργυρον **ACDE** || post ἀργύριον usque
βασιλεία (24, 2) vix legitur sive legi non potest **G**

XXIV. 1 ταῦτα πάντα] πάν. τ. **D** || 2 ἐαυτὸν **HI**: αὐτ- **ceff.** Ach. || Ὅταν γὰρ] καὶ ὅτ. **E**: ὅτ. δὲ **D** || 3
τοσαύτας prius] τοιαύτ- **F** fort. recte || τοσαύτας prius usque καὶ om. **G** || αὐτοῦ] ἐν αὐτῷ **F**; αὐτῷ **D**:
om. **C** || 4 ἐπὶ] πρὸς **E** || αὐτὸν] ἐαντ- **G^{ac}** || μάλιστα usque τυράννον (l. 5) om. **I** || τὸ alterum post
Ἑβραίων (l. 5) transp. **ADEH** || 5 δὴ post αὐτοῦ add. **F** fort. recte || 6 λέγοντες] λεγόντων **H** ||
ἄνθρωπος post δίκαιος (l. 7) transp. **EI** || 7 καὶ om. **CH** || δέ om. **AxG** Ach. || ὡς προεῖπον om. **I** || τὸ
post Ἰουδαίων transp. **AH** || 8 ἔθνος (cf. 23, 1)] γέν- **ψ** Ach. || ἀγαπηθήσεται usque ὡς om. **ψ** Ach. || ἡ
usque ὅπως (l. 10)] βασιλεία Ach.

αὐτῶν μέλλει ἀναστήσεσθαι καὶ διαμένειν τοῦ λοιποῦ, σπονδάξουσιν,
 10 ὅπως αὐτὸν θεάσωνται ἐν τῇ τοιαύτῃ ἀρχῇ καὶ προσέλθωσιν αὐτῷ λέ-
 γοντες: “Πάντες σοι πειθόμεθα, πάντες ἐν σοι πεποιθήμεν, σὲ γνωρίζομεν
 δίκαιον ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. Πάντες διὰ σοῦ σωθῆναι ἐλπίζομεν καὶ διὰ τοῦ
 στόματός σου λάβωμεν κρίσιν δικαίαν καὶ ἀδωροδόκητον.”

XXV. Καὶ τὰ πρῶτα μὲν τῷ ὑποῦλφ χρώμενος ὁ ψεύστης καὶ ἄνο-
 μος παραιτήσεται τὴν δόξαν ταύτην, οἱ δὲ ἄνθρωποι προσπαραμένοντες καὶ
 παρακαλοῦντες αὐτὸν ἀναδείξουσιν βασιλέα. Καὶ μετὰ ταῦτα ὑψοῦται
 τῇ καρδίᾳ καὶ ὁ πρᾶς πρότερον γενήσεται σοβαρὸς καὶ ὁ ἀγάπην
 5 διώκων γενήσεται ἀνελεήμων. Ὁ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ γενήσεται ὑψηλὸς καὶ
 ἀπάνθρωπος καὶ ὁ τὴν ἀδικίαν μισῶν τοὺς δικαίους καταδιώξει. Ἐπειτα
 ἀννυσούμενος εἰς τὴν ἑαυτοῦ βασιλείαν παρατάξει πόλεμον καὶ τρεῖς βασι-
 λεῖς μεγάλους πατάξει ἐν θυμῷ, Αἰγύπτου, Λιβύων καὶ Αἰθιοπῶν. Καὶ μετὰ
 ταῦτα ἀναστήσει ἐν τάχει πολλῷ τὸν ἐν Ἱεροσολύμοις ναὸν οὐχ ὥς τὸ πρό-
 10 τερον, ἀλλ’ ὥς ἐν ὀνόματι τοῦ ναοῦ τοῦ Σολομῶντος. – Τοῦ γὰρ Κυρίου
 Ἰησοῦ καὶ Θεοῦ ἡμῶν ἐν εὐαγγελίοις διδάξαντος περὶ τοῦ ναοῦ ὅτι οὐ μὴ
 μείνῃ λίθος ἐπὶ λίθον, πῶς ὁ πλάνος καὶ βέβηλος ἀναστήσει τὸν ναὸν ἐκεῖ-
 νον; Ἀλλ’ ὥς προείπομεν, κατὰ πάντα ὁμοιοῦσθαι ἐπείγεται τῇ οἰκονο-

XXV. 12 cf. Mt. 24, 2: Mc. 13, 2: Lc. 19, 44

9 ἀναστήσεσθαι] ἀνίστασθ- **I** || καὶ διαμένειν om. **χGHI** || τοῦ λοιποῦ om. **I** || καὶ ante σπονδάξουσιν
 add. **ψ** || σπονδάξουσιν] -ζοντες **C** || λοιπόν ante σπονδάξουσιν add. **I**, post σπονδ. add. **AχG** || 10
 θεάσωνται **AI**: -σονται **cett.** Ach. fort. recte || τελενταῖον post καὶ add. **I** || προσέλθωσιν] -έλθουσιν **A**: -
 ἔρχονται **I** fort. recte: -ελθόντες Ach. || 11 ἡμεῖς post Πάντες add. **I** || πάντες alterum usque πεποιθήμεν
 om. **D** || ἐν om. Ach. || πεποιθήμεν] πειθόμεθα **H**: πεποιμέθα **C** || 12 post ἐπὶ usque χρώμενος (25, 1)
 vix legitur **G** || ἐλπίζομεν] -ζωμεν **AC** || καὶ om. **C** || 13 λάβωμεν] ἐλάβομεν **GH** Ach. || δικαίαν]
 τελείαν **DE** fort. recte

XXV. 1 πρῶτα μὲν] μὲν πρ. **DI** fort. recte || τῷ ὑποῦλφ] ὑποῦλως **AχH**: solum λος legitur apud **G**,
 quia illic corruptus est. || 1-2 ἄνομος] ἀνόμως **F** || 2 ταύτην] τοιαύτ-, quod ante δόξαν transp., **I**: αὐτοῦ **E**:
 αὐτήν Ach. || προσπαραμένοντες] οἱ προσπαραμ- **H** fort. recte: προσμ- Ach. || 3 ἐπόμενοι αὐτῷ ante
 παρακαλοῦντες add. **A** || αὐτὸν] -τῶν **FI**: τοῦτον **C**: post βασιλέα transp. **F**, post ἀναδείξουσιν **I**: om. **A** ||
 ἀναδείξουσιν] -δείξωσι **F**: -δίξωσιν **D** || Καὶ μετὰ] μετὰ δὲ **I** fort. recte || ὑψοῦται] ἄρχεται ὑψοῦσθαι **A** ||
 4 πρᾶς πρότερον] πρῶτ. πρᾶς **A**: ποτὲ πρᾶος **C** || 5 διώκων] παροτρύνων **C** || γενήσεται ὑψηλὸς] ὑψ.
 γεν. **I** || 6 τὴν ἀδικίαν μισῶν] μισ. ἀδ. **ψ** Ach. || 7 ἀννυσούμενος] ὑψοῦμι- **I** || εἰς τὴν ... βασιλείαν] ἐπὶ τῇ
 ... βασιλείᾳ **I** || 8 μεγάλους om. **ADEHI**: ante βασιλεῖς transp. **F**: fort. delendum || πατάξει] παρατάξει **E**
 || Αἰγύπτου] -γυπτίων **H** Ach. || Λιβύων] -βύης **F**: -βῦν (sic) **E** || Αἰθιοπῶν] -οπίων **C** || 9 πάντα post
 ταῦτα add. **F** || ἀναστήσει usque ναὸν] ποιήσει τὸν ν. τὸν ἐν Ἱεροσολύμοις καὶ ἀναστήσει (-στείσει **D**)
 αὐτὸν ἐν τάχει **ψ** Ach. || οὐχ usque ἡμῶν (l. 14) **C**: om. **cett.** Ach. || 13 post ἐκεῖνον sign. inter. statui

μία Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. – Καὶ ἀποδώσει αὐτὸν τοῖς Ἰουδαίοις, ὡς καὶ
 15 προσδοκῶσιν αὐτὸν ἀπολαβεῖν. Εἴτα ὑψωθήσεται τῇ καρδίᾳ κατὰ παντὸς
 ἀνθρώπου, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ κατὰ τοῦ Θεοῦ βλάσφημα λαλήσει δοκῶν ὁ
 δόλιος ὅτι τὸ λοιπὸν βασιλεὺς ἔστιν ἐπὶ τῆς γῆς ἕως τοῦ αἰῶνος, μὴ γι-
 νώσκων ὁ ταλαίπωρος ὅτι ἡ βασιλεία αὐτοῦ ἐν τάχει καταργηθήσεται. Καὶ
 ἀπολήψεται τὸ ἡτοίμασμένον αὐτῷ πῦρ [ἐν τάχει] σὺν πᾶσι τοῖς πειθομένοις
 20 [αὐτῷ] καὶ δουλεύσασιν αὐτῷ. Τοῦ γὰρ Δανιὴλ εἰπόντος “ἐβδομάδα μίαν
 θήσομαι τὴν διαθήκην μου” τὰ ἑπτὰ ἔτη ἐδήλωσε, τὸ ἥμισυ τῆς ἐβδομάδος
 τοῦ κηρῦξαι τοὺς προφῆτας καὶ τὸ ἥμισυ τῆς ἐβδομάδος, ἡγουν τὰ τρία ἡμι-
 συ ἔτη, <τοῦ> βασιλεῦσαι τὸν Ἀντίχριστον ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ μετὰ τοῦτο ἀρθή-
 σεται ἡ βασιλεία αὐτοῦ καὶ ἡ δόξα. Ὁρᾶτε, φιλόθεοι, οἷα θλίψεις ἐν ταῖς ἡμέ-
 25 ραις ἐκείναις γενήσεται, οἷα οὐ γέγονεν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου οὐδ’ οὐ μὴ
 γένηται, ἀλλ’ ἐν ταύταις ταῖς ἡμέραις μόνον. Τότε ὁ ἄνομος ἐπαρθεὶς τῇ καρ-
 δίᾳ συνάξει τοὺς ἑαυτοῦ δαίμονας ἐν σχήματι ἀνθρώπων, καὶ τοὺς προσκα-
 λεσμένους αὐτὸν ἐπὶ τὴν βασιλείαν βδελύξεται καὶ πολλὰς ψυχὰς μιανεῖ.

XXVI. Ποιήσει γὰρ αὐτοῦ ἄρχοντας ἐκ τῶν δαιμόνων καὶ οὐκέτι ὡς
 εὐλαβής, ἀλλὰ παντάπασιν αὐστηρός, ἀπότομος, ὀργίλος, [θυμώδης,] δεινός,

XXV. 20-21 *Dan.* 9, 27 || 24-25 cf. *DePs.*, col. 563, l. 27-28

14 post ἡμῶν fort. textus exc. || Καὶ εἴτα **C** || ὡς usque ἀπολαβεῖν (l. 15) **C**: om. **ceff.** Ach. || 15 Εἴτα] καὶ **C** || ὁ ὑπερίφανος post καρδίᾳ add. **C** || 17 δόλιος] ἄθλ- **vE** || ὅτι post τὸ transp., ut vid., **G**: om. **F** || τὸ λοιπὸν] τοῦ λοιποῦ **vEH** || ἔστιν] ὑπάρξει **I** || τοῦ om. **ADGHI** || 18 ταλαίπωρος] μεγάλανχος **C** fort. recte || καταργηθήσεται] -γεῖται **ACGH** Ach. fort. recte: ante ἐν transp. **D** || post καταργηθήσεται punxi || 19 ἀπολήψεται] -λήψει **AEFG**: -λαύσει **D**: post πῦρ transp. **I** || αὐτῷ πῦρ] π. αὐτῷ Ach.: αὐτῷ om. **CE** || ἐν τάχει om. **zHI**: deleui || σὺν πᾶσι] συμπᾶσι(v) **zG** || πειθομένοις] ποθοῦσιν **G** || 20 αὐτῷ prius] -τὸν **G**: om. **AFI**: deleui || καὶ δουλεύσασιν αὐτῷ om. **D** || δουλεύσασιν] -λεύουσι **F**: δουλεύσ. et αὐτῷ alterum inv. transp. **I** || αὐτῷ alterum] -τὸν **G** || 21 θήσομαι] διαθήσ- **C** || τὰ om. **v** || καὶ ante τὸ add. **AvE** || 22 τοῦ usque ἐβδομάδος om. **DEH** || τοῦ usque ἡγουν] τὰ τρία ἡμισυ ἔτη ἐδήλωσεν ἐν οἷς ὀφείλωσι κηρῦξαι οἱ προφῆται **F** || καὶ om. **A** || τὸ ἥμισυ τῆς ἐβδομάδος om. **C** || 23 τοῦ om. **codd.** Ach.: supplevi || βασιλεῦσαι τὸν Ἀντίχριστον] βασιλεύσει ὁ ἀντίχριστος **ADEGHI** Ach.: ἐν οἷς βασ. ὁ ἀντ. **F** || 24 ἡ βασιλεία αὐτοῦ καὶ ἡ δόξα] τῆς βασιλείας αὐτ. ἡ δ. **ψ** fort. recte || αὐτοῦ post δόξα add. **I** || φιλόθεοι] φιλόχριστοι **z** || 25 ἐκείναις] ταύταις **A** || γενήσεται ante ἐκείναις transp. **A** || οἷα usque γένηται (l. 26) om. **G**: del. Ach.: restitui || 25-26 οὐδ’ οὐ μὴ γένηται] οὐδὲ μὴ γέν. **DE**: οὐδὲ μὴ γενήσεται **AH**: οὔτε μὴν γένηται **F** || 26 ἀλλ’ usque μόνον om. **I** || ταύταις] αὐταῖς **CF** || 26-27 τῇ καρδίᾳ] τὴν καρδίαν **F** || 27-28 προσκαλεσμένους] -λουμένους **D** Ach. || 28 αὐτὸν om. **E** || βδελύξεται] ἀποβδελ- **E**: βδελύξεται **F** || μιανεῖ] -νῇ **G**

XXVI. 1 Ποιήσει] -ση **G** || αὐτοῦ] ἐαντ- **D**: αὐτοῖς Ach.: post ἄρχοντας transp. **F** || ὡς] ἔσται ὁ **I** || 2 εὐλαβής iter. **I** || παντάπασιν **C**: κατὰ πάντα **I**: πάντας ἐν πᾶσι **G**: πάντα ἐν πᾶσιν **ceff.** Ach. || ὀργίλος ante ἀπότομος transp. **E** || θυμώδης deleui, quia gl. verbi ὀργίλος mihi videtur

ἀκατάστατος, φοβερός, ἀηδής, μισητός, βδελυκτός, ἀνήμερος, ἀλάστωρ,
 πονηρός. Καὶ σπονδάζων ἐμβαλεῖν εἰς βόθρον ἀπωλείας τὸ γένος ἅπαν τῶν
 5 ἀνθρώπων πληθυνεῖ σημεῖα ψευδῶς. Τῶν λαῶν γὰρ ἀπάντων ἀνευφη-
 μούντων αὐτὸν διὰ τὰς φαντασίας, κραυγάζει φωνὴν ἰσχυράν, ὥστε σαλευ-
 θῆναι τὸν τόπον ἐκεῖνον, ἐν ᾧ οἱ ὄχλοι αὐτῷ παρειστήκεισαν “Γνωτε” λέγων
 “λαοί, φυλαί τε καὶ ἔθνη, τὴν ἐμὴν παρουσίαν καὶ μεγάλην ἐξουσίαν καὶ
 δύναμιν καὶ τὴν ἰσχὺν τῆς ἐμῆς βασιλείας. Τίς δυνάστης ὡς ἐγώ; Τίς θεὸς μέ-
 10 γας πλὴν ἐμοῦ; Τίς τῇ ἐξουσίᾳ τῇ ἐμῇ ἀντιστήσεται;” Μεταστήσει ὄρη ἐν ὀ-
 φθαλμοῖς τῶν θεωρούντων, περιπατήσεται τὴν θάλασσαν ἀβρόχοις τοῖς ποσὶ,
 καταγάγη πῦρ ἐξ οὐρανοῦ, ποιήσει τὴν ἡμέραν σκότος καὶ τὴν νύκτα ἡμέραν
 – τὸν ἥλιον γὰρ μεταστρέψει ὅπου βούλεται – καὶ ἀπαξαπλῶς πάντα τὰ στοι-
 χεῖα τῆς τε γῆς καὶ τῆς θαλάσσης ἐν δυνάμει τῆς φαντασίας αὐτοῦ ἐνώπιον
 15 τῶν θεωρούντων ἀναδείξει ὑπήκοα. Εἰ γὰρ αὐτὸς μὴ φαινόμενος ἄρτι ὡς ὁ
 νῖος τῆς ἀπωλείας ἀοράτως ἡμῖν πολεμῶν, πρὸς μάχας καὶ σφαγὰς ἐπάγει καὶ
 ἐρεθίζει, τότε αὐτός, ὅταν μέλλῃ αὐτοπροσώπως ἔρχεσθαι καὶ θεωρεῖν αὐτὸν
 οἱ ἄνθρωποι ἐν ἀληθείᾳ, τίνας ἂν οὐκ εἰσπράξῃται μηχανὰς καὶ δόλους καὶ
 φαντασίας πρὸς τὸ πάντας ἀνθρώπους πλανῆσαι καὶ ἀποστήναι ἐκ τῆς

3 ἀηδής Ach.: ἀειδής **A²HI**: ἀηδής **G** || ἀλάστωρ] ἀλαζών **A** || 3-4 ἀλάστωρ, πονηρός om. **D** || 4
 ἐμβαλεῖν post βόθρον transp. **I** || 4-5 τὸ γένος ἅπαν τῶν ἀνθρώπων **I**: πᾶν τὸ τῶν ἀν. γ. **F**: πᾶν τὸ γ. τῶν
 ἀν. **ADEG** Ach.: πᾶν γ. ἀν. **CH** || 5 πληθυνεῖ] -θύνει **G** || σημεῖα ψευδῶς] δὲ σημ. καὶ ψεῦδος **A**: σημ.
 ψευδῆ Ach. || λαῶν γὰρ] γ. λ. **A**: γ. om. **F** || 5-6 ἀνευφημούντων] αἰεὶ εὐφημ., ut vid., **C** || 6 αὐτὸν om.
 Ach. || κραυγάζει] -ση **G**: εἴτα ante κραυγάζει add. **F** || τοιαύτην post ἰσχυράν add. **I** fort. recte || 7
 πάντα ante τὸν add. **I** || ἐκεῖνον om. **ψ** Ach. || παρειστήκεισαν] παριστήκεισαν **AE**: παριστήκησαν **G**:
 παρεστήκεισαν **C**: παρεστήκεσαν **F**: παρεστήκασιν **DH**: τότε παρασταθήσονται **I**: παρειστήκεσαν Ach.
 fort. recte: emendavi || λέγων **FI**: post λαοί (l. 8) transp. **I**: om. **cett.** Ach. || 8 καὶ post λαοί add. **ACDG** ||
 τε om. **ψ** Ach. || παρουσίαν καὶ om. **ACEG** Ach.: fort. delendus locus || 9 μέγας post δυνάστης add. Ach.
 || 9 μέγας post ἐμοῦ (l. 10) transp. **H** || 10 τῇ prius usque ἐμῇ] τὴν ἐξουσίαν τὴν ἐμὴν **ACEFG**: τῇ ἐμῇ post
 ἀντιστήσεται transp. **I** || ἀντιστήσεται] ἀντιτάσσει- **C** || δὲ ante ὄρη add. **A**, δὲ καὶ add. **D** || 11 ἐν ante
 ἀβρόχοις add. **C** || τοῖς **ACEI**: om. **cett.** Ach. || 12 καταγάγη (cf. 22, 16, 22, 25 & 39, 20)] καταγάγει
ACDE: κατὰξει Ach. || φησὶ ante πῦρ add. **D**, φησὶν post πῦρ add. **AEGH**, δὲ ante πῦρ add. **F** || ποιήσει]
 -ση **G**: καὶ ante ποιήσει add. **F** || 13 καὶ ante τὸν add. **A** || γὰρ om. **Av** || ὅπου] ὅπως **G** || καὶ τὴν
 σελήνην ὡσαύτως post βούλεται add. **G** || 14 τῆς primum] τοῦ **C** || τε om. **ψ** Ach. || πλάνει καὶ ante ἐν
 add. **C** || τῇ ante δυνάμει add. **I** || 15 ἀναδείξει] -ξη **D** || ἄρτι ὡς] ἀρτίως **F**: ἄρτι **cett.** Ach.: correxi || 16
 ἀοράτως] ὁρατὸν Ach. || πολεμῶν] πόλεμον Ach. || μάχας] -χην **v** || 17 ἐρεθίζει] αἰρεθίζει **A** || τότε post
 αὐτοπροσώπως transp. **I** || τότε αὐτός om. **F** || ὅταν ante αὐτός transp. **I** || μέλλῃ] μέλλει **CDE**: μέλει **G**:
 θέλη **F** || θεωρεῖν] θεωρῶσιν **C**: θεωροῦντες **F** || 18 οἱ ἄνθρωποι post ἀληθείᾳ transp. **C** || τίνας ἂν **A**: τίς
 ἂν **F**: τί ἂν ἢ ποίας **I**: ποίας sive τοίας, ut vid., **C**: τί ἂν **cett.**: τίνας Ach. || οὐκ om. **C** || εἰσπράξῃται] -ξετα
χG Ach. || τε post μηχανὰς add. **I** || 19 τὸ om. **C** || πλανῆσαι] πλανήσει αὐτοὺς **C** || καὶ om. **EG** ||
 ἀποστήναι **χG**: -στήσαι **cett.** Ach. fort. recte: ποιήσει post ἀποστήν. add. **C** || ἐκ] ἀπὸ **G**: om. **I**

20 ὁδοῦ τῆς εὐθείας καὶ ἐκ τῆς θύρας τῆς βασιλείας;

XXVII. Εἴτα μετὰ ταῦτα πάντα ὁ οὐρανὸς οὐ δώσει τὴν δρόσον αὐτοῦ, αἱ νεφέλαι οὐ δώσουσιν ὕδωρ, ἡ γῆ ἀρνήσεται τοὺς καρποὺς αὐτῆς, ἡ θάλασσα δυσωδίας πληρωθήσεται, οἱ ἰχθύες αὐτῆς θνήξονται, οἱ ποταμοὶ ξηρανθήσονται, αἱ λίμναι τακήσονται, τὰ φρέατα ἐκλείψει, τὰ θηρία τοῖς ἀνθρώποις
5 ἐπαναστήσεται, τὰ κτήνη καὶ τὰ τετράποδα θνήξονται, οἱ ἄνθρωποι ἐκ τοῦ λιμοῦ καὶ τῆς δίψης τελευτήσουσι καὶ πατήρ τότε τῷ νύῳ περιπλακεῖς καὶ μητὴρ θυγατρὶ ἅμα ἀποθανοῦνται καὶ οὐκ ἔσται αὐτοῖς ὁ θάπτων, ἀλλ' ἡ γῆ μὲν πᾶσα ἐκ τῶν σωμάτων τῶν ἐρριμμένων θνησιμαίων δυσωδίας πληρωθήσεται, ἡ δὲ θάλασσα μὴ δεχομένη τῶν ποταμῶν τὰ ῥεύματα βορβόρον δίκην
10 γενήσεται καὶ ὁσμῆς ἀπείρου καὶ δυσωδίας πληρωθήσεται. Τότε δὴ λιμὸς ἰσχυρὸς ἔσται ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν, τότε θρῆνος ἀπαραμύθητος, τότε κλανθμὸς ἄμετρος, τότε στεναγμοὶ ἅπανστοι. Τότε μακαρίζουσιν οἱ ἄνθρωποι τοὺς πρώην τεθνηκότας, λέγοντες πρὸς αὐτούς: "Ἀνοίξατε τοὺς τάφους ὑμῶν καὶ δέξασθε ἡμᾶς τοὺς ἀθλίους· ἀνοίξατε τὰς θήκας ὑμῶν πρὸς ὑποδοχὴν τῶν
15 ἐλεινῶν ὑμῶν συγγενῶν καὶ γνωστῶν. Μακάριοι ὑμεῖς, ὅτι οὐκ ἐθεάσασθε τὰς ἡμέρας ταύτας. Μακάριοι ὑμεῖς, ὅτι τὸν βίον τοῦτον τὸν ὀδυνηρὸν οὐκ

20 ὁδοῦ τῆς εὐθείας] εὐθ. ὁδ. **E** || εὐθείας] ἀληθ- **Ach.** || ἐκ om. **I:** fort. delendum || τοῦ Θεοῦ post βασιλείας add. **A** || post βασιλείας punx. **Ach.:** sign. inter. statui

XXVII. 1 πάντα om. **EF** || τὴν τὸν **ACG** || αὐτοῦ] ἐαντ- **G** || 2 καὶ ante αἱ add. **F** || δώσουσιν] βρέχουσιν- **A** || ἀρνήσεται] -σεται **G:** οὐ δώσει **H** || τοὺς καρποὺς] τὸν καρπὸν **H** || αὐτῆς] αὐτ- **Ach.** || 3 οἱ ἰχθύες αὐτῆς θνήξονται] οἱ ἰχθ. αὐτ. θνήξουσιν **DI:** οἱ ἰχθ. τῆς θαλάσσης τεθνήξονται, quod post ξηρανθήσονται (l. 3-4) transp., **Ach.** || οἱ alterum usque ξηρανθήσονται (l. 3-4) om. **D** || 4 αἱ usque θνήξονται (l. 5) om. **Ach.** || τὰ prius usque ἐπαναστήσεται (l. 5) om. **C** || ἐκλείψει] -ψη **A:** -ψουσι **DEG:** -ψωσι **F** || 5 ἐπαναστήσεται **AI:** -σονται **vEGH** || πάντα post κτήνη add. **I** || καὶ τὰ τετράποδα post θνήξονται transp. **I** || θνήξονται **C:** -ξει **I:** -ξουσιν **cett.** || 6 λιμοῦ] λομ- **D** || τελευτήσουσι] -τήσωσιν **AF:** -τῶσιν **C** || τότε om. **ψ** **Ach.** || τῷ νύῳ] τὸν νύκτον **AzG** **Ach.** || 6-7 καὶ μήτηρ θυγατρὶ ἅμα ἀποθανοῦνται **EHI:** καὶ μ. θυγατέρα ἅμ. ἀπ. **cett.:** ἅμ. ἀπ., καὶ μ. θυγατέρα ὁμοίως **Ach.** || 7 ἔσται] -τιν **ψ** **Ach.** || αὐτοῖς **EF:** -τοὺς **cett.:** post θάπτων transp. **A:** om. **Ach.** || 7-8 ἀλλ' ἡ γῆ μὲν πᾶσα **I:** ἀλλὰ π. ἡ γῆ **F:** μὲν om. **cett.** **Ach.** || 8 σωμάτων τῶν om. **C** || σωμάτων usque θνησιμαίων] ἐρριμμένων θν. σ. **I** || θνησιμαίων usque καὶ alterum (l. 10) om. **F** || ἀφάτον post δυσωδίας add. **I** || 9 ἡ usque πληρωθήσεται (l. 10) om. **DG** || ἡ δὲ **I:** καὶ ἡ **ACEH** || μὴ om. **CI** || δεχομένη post ποταμῶν transp. **I** || βορβόρον usque δυσωδίας (l. 10)] βορ. πολλοῦ καὶ δυσ. καὶ ὁσμῆς **I** || 10 ὁσμῆς ἀπείρου legi non potest apud **E** || δὴ om. **ψ** **Ach.** || λιμὸς] λομ- **Ach.** || 11 ἔσται **AC:** om. **cett.** **Ach.** || ἀπαραμύθητος] -τον **ADEI** || 12 ἄμετρος] ἀμέτρητος **C** || στεναγμοὶ] νυσταγμοί **F** || Τότε om. **zGHI** || μακαρίζουσιν] -ρίσουσιν **H** **Ach.** || οἱ om. **D** || 13 πρώην τεθνηκότας] πρὶν τεθν. **D:** πρὶν τεθν. **F:** προτεθνηκότας **C** **Ach.** || καὶ usque ὑμῶν (l. 14) om. **FH** || 14 καὶ ante ἀνοίξατε add. **I,** καὶ add. **D** || ὑμῶν] ἡμ- **D** || 15 ὑμῶν συγγενῶν] συγγ. ὑμ. **AGH** **Ach.:** ἡμῶν συγγ. **D:** om. **C** || ὁντως post Μακάριοι add. **I** || ὅτι] ὅτιπερ **I** || 16 ὑμεῖς om. **F** || ἀρνοῦμαι (ε superscr., i. e. ἀρνοῦμε) add. in marg. **F** || τὸν ὀδυνηρὸν post ἐθεάσατε (l. 17) transp. **I**

ἐφθάσατε κατιδεῖν οὐδὲ τὸν λιμὸν τοῦτον τὸν ἀπαραιμύθητον οὐδὲ τὴν ἀνάγκην ταύτην τὴν κατέχουσιν τὰς ἡμετέρας ψυχάς.”

XXVIII. Εἶτα ἐντάλματα ὁ μαρὸς κατὰ πᾶσαν πόλιν ἐξαποστελεῖ καὶ διατάγματα κατὰ πᾶσαν ἐπαρχίαν διὰ τε δαμόνων διὰ τε τῶν αἰσθητῶν ἀνθρώπων λεγόντων ὅτι “βασιλεὺς μέγας γέγονεν ἐπὶ τῆς γῆς· δεῦτε πάντες εἰς προσκύνησιν αὐτοῦ. Δεῦτε πάντες θεάσασθε τὴν ἰσχὺν καὶ τὴν δύναμιν αὐτοῦ. Ἴδον γὰρ καὶ σῖτον ὑμῖν παρέξει καὶ οἶνον ὑμῖν χαρίζεται καὶ πλοῦτον πολυτελεῖ καὶ ἀξίας μεγάλας. Τῷ γὰρ αὐτοῦ κελεύσματος πᾶσα ἡ γῆ καὶ ἡ θάλασσα ὑπακούει. Δεῦτε τοίνυν ἅπαντες πρὸς αὐτόν.” Οἱ δὲ διὰ τὴν τῶν βρωμάτων στέρησιν ἐπ’ αὐτόν ἐξελεύσονται καὶ προσκυνήσουσιν αὐτῷ καὶ δώσει αὐτοῖς χαράγματα ἐν τῇ χειρὶ τῇ δεξιᾷ καὶ ἐν τῷ μετώπῳ, ἵνα μὴ τις τὸν τίμιον καὶ ζωοποιὸν σταυρὸν ποιήσῃ τῇ δεξιᾷ αὐτοῦ χειρὶ ἐν τῷ μετώπῳ, ἀλλὰ δεδεμένη ἡ χεὶρ αὐτοῦ ᾗ. Καὶ ἀπὸ τότε οὐκ ἔχει ἐξουσίαν σφραγίσαι τι τῶν αὐτοῦ μελῶν, ἀλλὰ τῷ πλάνῳ προστεθήσεται καὶ αὐτῷ μόνῳ δουλεύσει. Καὶ μετάνοια ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστιν, ἀλλὰ πάντῃ που ἀπώλετο καὶ ἀπὸ Θε-

XXVIII. 1-15 cf. *DeAnt.* 49, 8-49, 30

17 κατιδεῖν] καθιδεῖν **G**: ἰδεῖν **Ach.** || λιμὸν] λοιμ- **Ach.** || τοῦτον om. **I** || ὀδυνηρὸν καὶ ante ἀπαραιμύθητον add. **D** || 18 κατέχουσιν] ὑπέχ-, ut vid., **C**: συνέχ- **F**: ἔχ- **DE**: μετέχ- **H Ach.** || τὰς ἡμετέρας ψυχάς] ταῖς ἡμετέραις ψυχαῖς **vEGH**

XXVIII. 1 Εἶτα] μετὰ ταῦτα **C** || ἐντάλματα usque ἐπαρχίαν (l. 2)] ἐντ. ὁ μαρὸς κατὰ πᾶσαν πόλιν ἐξαποστελεῖ καὶ διατάγματα κατὰ πᾶσαν ἐπαρχίαν **G**: ἐντ. καὶ διατ. κατὰ πᾶσ. πόλ. καὶ ἐπαρχίαν ἐξαποστελεῖ ὁ μ. **A**: ὁ μ. καὶ διατ. κατὰ πᾶσ. πόλ. τε καὶ ἐπαρ. ἐξαποστελεῖ **I**: ἐντ. ὁ μ. πέμψει κατὰ πᾶσ. ἐπαρ. **Ach.** || χριστὸς (!) in marg. add. **F** || 2 τῶν] καὶ **I** || 3 τῆς γῆς] τὴν γῆν **G** || δεῦτε usque αὐτοῦ (l. 4) om. **G** || 4 πάντες] καὶ **I** || θεάσασθε] -σασθαι **DE Ach.** || καὶ τὴν δύναμιν] τῆς δυνάμεως **Ach.** || 5 καὶ σῖτον ὑμῖν] καὶ σ. ὑμᾶς **AG**: ὑμῖν καὶ σ. **Ach.** || ὑμῖν alterum: ἡμ- **F**: om. **G** || χαρίζεται] -σεται **vGH** fort. recte: χαρήσεται **C** || 6 Τῷ γὰρ] Τοιγαροῦν τῷ **A**: τὸ **G** || αὐτοῦ κελεύσματος **I**: κελ. αὐτ. **ADEG Ach.**: κελεύματι αὐτ. **CFH** || πᾶσα ἡ γῆ] γῆ π. **I** || 7 ἡ om. **I** || θάλασσα] -λαττα **Ach.** || ὑπακούει ante καὶ alterum (l. 6) transp. **I** || τοίνυν om. **ψ Ach.** || ἅπαντες **I**: πάντ- **ψ Ach.**: post αὐτόν transp. **H** || πρὸς αὐτόν] εἰς ὑπάντησιν αὐτοῦ **F**: εἰς ἀπάντησιν αὐτοῦ **D** || Οἱ δὲ **I**: πάντες οὖν **C**: καὶ πάντ. **ceff.** **Ach.** || 8 στέρησιν ante τῶν (l. 7) transp. **ψ Ach.** || ἐπ’] ὑπ’, ut vid., **C** || αὐτόν] -τῶν **G** || ἐξελεύσονται] ἐλεύσ- **v** || αὐτῷ] -τόν **vEH Ach.**: ἐνόπιον αὐτοῦ **G**: ante προσκυνήσουσιν transp. **I** || 9 χαράγματα **AHID**: χάραγμα **ceff.** **Ach.** || 10 καὶ ζωοποιὸν om. **Ach.** || ποιήσῃ] -σει **vGH** || ἐν τῷ μετώπῳ post ποιήσῃ transp. **Ach.** || 11 ἀλλὰ usque ᾗ] ἀλ. δέδεται αὐτοῦ ἡ χεὶρ **AEGH Ach.** delens locum, quem restituī: ἀλ. δέδ. ἡ χ. αὐτ. **F**: ἀλ. δέδ. χ. αὐτ. **D**: om. **C** || οὐκ ἔχει] μὴ ἔχη **I**: οὐχ ἔξει **Ach.** || ἐξουσίαν ante ἀπὸ transp. **I** || τὸ μέτωπον αὐτοῦ ᾗ post σφραγίσαι add. **F**, τὸ μέτωπον αὐτοῦ add. **D** || τι om. **G**, usque αὐτοῦ (l. 12) om. **D** || 12 αὐτοῦ post μελῶν transp. **ACEFGH Ach.** fort. recte || προστεθήσεται] προσκεῖται **I** || μόνῳ om. **ACEFGH Ach.** || δουλεύσει] -λεύη **I**: post δουλεύσ. punxi || 13 μετάνοια ἐν αὐτῷ] ἐπεὶ τῷ τοιούτῳ μετ. **I** || post ἔστιν punx. **Ach.**: comma statui || ἀλλὰ πάντῃ που] ἀλλὰ παντί που **vEGH**: ἀλλ’ ὁ παντί που **C**: παντί που δηλὸν ὅτι **I**: ἀλλὰ ὁ τοιοῦτος **Ach.** || ἀπὸ om. **D**

οὗ καὶ ἀπὸ ἀνθρώπων. Καὶ δώσει αὐτοῖς ὁ πλάνος βραχέα τινὰ βρώματα διὰ
 15 τὴν σφραγίδα αὐτοῦ τὴν μιαν. Ἡ δὲ σφραγὶς αὐτοῦ ἢ ἐπὶ τοῦ μετώπου
 καὶ ἐπὶ τῆς δεξιᾶς χειρὸς ἐστὶ ψῆφος χξζ'. Καί, ὥς οἶμαι – οὐδὲ γὰρ ἀκριβῶς
 ἐπίσταμαι τούτου τὴν γραφὴν – πολλὰ γὰρ ὀνόματα ἐν τῇ ψήφῳ ταύτῃ
 εὔρηνται, ἀλλὰ λέγομεν ἴσως γράφειν τὴν τοιαύτην σφραγίδα APNOY-
 MAI, ἐπειδὴ καὶ πρώην διὰ τῶν ὑπηρετῶν αὐτοῦ, ἤγουν τῶν εἰδωλολατρῶν,
 20 ὁ ἀντίδικος ἐχθρὸς τοῖς μάρτυσι τοῦ Χριστοῦ προετρέπετο “Ἀρνησαι,” λέγων,
 “τὸν Θεόν σου τὸν ἐσταυρωμένον καὶ τοῖς εἰδώλοις προσκύνησον.”

XXIX. Τοιοῦτόν τι γοῦν γενήσεται καὶ ἐπὶ τοῦ μισοκάλου “Ἀρνοῦμαι”,
 λεγούσης τῆς σφραγίδος αὐτοῦ, “τὸν ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς, ἀρνοῦμαι
 τὸ βάπτισμα, ἀρνοῦμαι τὴν λατρείαν μου καὶ σοὶ προστίθεμαι καὶ πιστεύω”.
 Τοῦτο γὰρ καὶ οἱ προφητῇται Ἐνὼχ καὶ Ἡλίας προκηρύξουσιν λέγοντες

XXVIII. 15-16 cf. *Aroc.* 13, 18 || 15-21 cf. *DeAnt.* 50, 1-50, 11 || **XXIX.** 4-5 cf. *DeTrans.* 1. 2-9

14 τῶν ante ἀνθρώπων add. **A** || post ἀνθρώπων punxi || Καὶ] δὲ, quod ante αὐτοῖς transp., **I** || αὐτοῖς] -
 τοὺς **ACEG** || τινὰ om. **ψ Ach.** || 15 μιαν] μυσαρ- **G** || ἢ alterum om. **Ach.** || 16 ἐπὶ] ἢ **A**: ἢ ἐπὶ **C**: om.
G || χξζ'] χξν **C**: ἐξακοσιοστὸν ἐξηκοστὸν ἔκτον **I**: ἐξακόσια ἐξήκοντα ἐξ **DE** || δοκεῖ ante οὐδὲ add. **G** ||
 γὰρ om. **C Ach.** || 17 τούτου τὴν γραφὴν] τοῦτο, ἐν τῇ γραφῇ **Ach.**: passim legitur **C** || γὰρ ante πολλὰ
 transp. **Ach.** || ἐν usque ταύτῃ] ἐν τῷ ψήφῳ τούτῳ **AEFHI**: ἐν τῷ ψίφῳ τ. **DG**: ψίφῳ τ. **C**: ἐν τῷ ψήφῳ
 τούτῳ **Ach.**: correxi || post ψήφῳ usque Χριστοῦ (l. 20) vix legitur sive legi non potest **G** || 18 εὔρηνται]
 ηῦ- **CDG** || ἀλλὰ usque APNOYMAI (l. 18-19)] εἰσὶ δὲ ταῦτα· κακὸς ὁδηγός· ἀμνὸς ἄδικος· πάλαι
 βάσκανος· ταράσσει μέγα· τειτάν· ὅπερ λέγεται καταχθόνιος δαίμων· καὶ ἀρνοῦμαι· ὅπερ μᾶλλον ὀφείλει
 λέγεσθαι **E** || λέγομεν] -γωμεν **D** || τοιαύτην **I**: αὐτὴν **ACGH Ach.**: om. **v** || 18-19 APNOYMAI]
 ἀρνοῦμε **F Ach.**, sed APNOYMAI accipiendum est, quia aetate scriptoris pronunciationes diphtongi ai et
 litterae ε in unum collatae sunt. || 19 καὶ om. **H** || ἤγουν usque εἰδωλολατρῶν post ἐχθρὸς (l. 20) transp.
AuEGHI Ach. || τῶν] διὰ τῶν **F**: τὰ **D** || 20 ἐχθρὸς om. **C** || προετρέπετο **I**: προέτρεπεν **H**: προέτρεπον
 οἱ ἄνομοι λέγοντες **G**: προέτρεπον οἱ ἄνομοι **AuE Ach.**: vix legitur **C** || Ἀρνησαι] ἀρνήσασθε **H**:
 ἀρνοῦμαι **D^{ac}**: ἀρνήσαι **D^{pc}** || λέγων] φησί(ν) **AzG Ach.**: ante Ἀρνησαι transp. **I** || 21 τὸν prius usque σου
 om. **I** || σου om. **zGH** || τὸν alterum om. **H** || καὶ usque προσκύνησον om. **ψ** || δηλοὶ μοαμέτις in marg.
I

XXIX. 1 Τοιοῦτόν τι γοῦν] τοιοῦτόν τι **AI**: τοιοῦτον ἤγουν **zG**: τοιοῦτον γοῦν **H**: τοιοῦτον **Ach.**:
 emendavi || μισοκάλου] -κάλλου **v** || Ἀρνοῦμαι usque αὐτοῦ (l. 2)] ἢ σφραγὶς αὐτοῦ λέγουσα ἀρνοῦμαι
AuGH: ἢ σφρ. αὐτ. λέγ. ἀρνοῦμε **E**: ἢ σφρ. αὐτ. λέγ. **C**: ἢ σφραγίς, λέγ. Ἀρνοῦμαι **Ach.** || λέγομε τὸ μὴ
 4ΟΙ4ετις (i. e. Μοαμέτις) in marg. **I** || 2 φησί(ν) ante τὸν add. **AuEGH**, φησίν add. **Ach.** || ποιητὴν usque
 γῆς om. **C** || τε post οὐρανοῦ add. **CF** || τῆς ante γῆς add. **I** || 3 ἀρνοῦμαι] -με **E** || σοὶ] σὲ **DG**: om. **F** ||
 προστίθεμαι **I Ach.**: -τίθημι **AuEGH**: -τίθημι **C**: -τήθημι **H** || σὲ ante πιστεύω add. **G Ach.**, σοὶ add. **C**: εἰς
 σὲ post πιστ. add. **A** || 4 Τοῦτο] τοῦτον **A** || γὰρ om. **C** || καὶ prius om. **Ach.** || Ἐνὼχ καὶ Ἡλίας] Ἐν. τε
 καὶ ὁ Ἡλ. **I**: καὶ Ἰωάννης λέγοντες τοῖς πᾶσιν post Ἡλ. add. **G** || προκηρύξουσιν] ἀποκηρύξουσιν **AE**: -
 ξωσιν **DH**: κηρύξουσιν **G**: κηρύξουσιν **Ach.**: ante Ἐνὼχ transp. **G Ach.** || λέγοντες **I** (de **G** v. supra): om.
AzH Ach.

5 ὅτι: “Μὴ πεισθῆτε τῷ μέλλοντι ἐλεύσεσθαι καὶ ὀφθῆναι ἐχθρῷ, ὅτι πλά-
 νος ἐστὶ καὶ φθορεὺς καὶ νιὸς τῆς ἀπωλείας καὶ πλανᾷ πάντας ὑμᾶς.” Καὶ
 διὰ τοῦτο αὐτοὺς ἀποκτενεῖ πατάξας αὐτοῦ τῇ ῥομφαίᾳ. Βλέπετε τὴν πλά-
 νην τοῦ ἐχθροῦ. Γινώσκετε τὰς τοῦ δολίου μηχανάς, πῶς διὰ παντὸς σκοτίσαι
 10 βούλεται τὸν τῶν ἀνθρώπων νοῦν. Τοὺς γὰς δαίμονας αὐτοῦ ἀποδείξει ὡς
 ἀγγέλους φωτεινοὺς καὶ στρατιὰν ἀσωμάτων παρεισάξει, ὧν οὐκ ἔστιν ἀ-
 ριθμός. Καὶ ἔμπροσθεν ἀπάντων ἀναδεικνύει ἑαυτὸν ὡς εἰς οὐρανὸν
 ἀναλαμβάνομενον μετὰ σαλπίγγων καὶ ἤχων καὶ κτύπων ἀμετρήτων καὶ
 κραυγῆς ἰσχυρᾶς, εὐφημούντων αὐτὸν ἀδιηγήτοις ὕμνοις, καὶ ἐκλάμπων
 ὥσπερ φῶς ὁ τῆς σκοτίας κληρονόμος – σκότος γάρ ἐστιν ὁλος, καὶ τὸ φῶς
 15 ὑποκρίνεται – καὶ ποτὲ μὲν ὡς εἰς οὐρανούς ἀνιπτάμενος ὁ τούτων ἐκπεπτω-
 κὼς διὰ τὸ ὑψαύχενον, ποτὲ δὲ ἐπὶ τῆς γῆς κατερχόμενος ἐν δόξῃ μεγάλῃ,
 ἄλλοτε δὲ καὶ ὡς ἀγγέλους τοὺς ἰδίους δαίμονας ἐπιτάττων τοῦ ποιεῖν τὰ
 προστάγματα αὐτοῦ μετὰ πολλοῦ φόβου καὶ τρόμου. Τότε ἀποστελεῖ “ἐν ὄ-
 ρεσι καὶ σπηλαίοις καὶ ταῖς ὀπαῖς τῆς γῆς” τῶν δαιμόνων τὰς φάλαγγας πρὸς
 20 τὸ ἐρευνῆσαι τοὺς ἀποκρυβέντας ἐκ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ καὶ προσαγαγεῖν
 αὐτοὺς εἰς προσκύνησιν. Καὶ τοὺς μὲν πειθομένους αὐτῷ τῇ οἰκείᾳ

XXIX. 18-19 Hebr. II, 38

5 πεισθῆτε] πισθεῖτε C: πεισ- F || τῷ μέλλοντι ... ἐχθρῷ] τὸν μέλλοντα ... ἐχθρὸν ACEFG: ἐχθρῷ om. H
 || 5-6 ὅτι πλάνος] διότι πλ. I: πλ. γὰρ A: ὅτι ἀντίδικός C Ach. || 6 καὶ φθορεὺς post ἀπωλείας transp. A ||
 νιὸς post ἀπωλείας transp. I fort. recte || πλανᾷ] -νῶ D || πάντας om. ψ Ach. || ὑμᾶς] ἡμ- D: αὐτοὺς F ||
 post ὑμᾶς punxi || Καὶ om. I || 7 αὐτοὺς] ὑμᾶς AF Ach.: ἡμ- G: post ἀποκτενεῖ transp. I || ἀποκτενεῖ] -
 κτείνῃ D || πατάξας usque ῥομφαίᾳ] καὶ ἐν ῥομφαίᾳ πατάξει καὶ αὐτοὺς A: κ. ἐν ῥ. πατάξῃ αὐτ. G: κ. ἐν
 ῥ. πατάξει αὐτ. GH: κ. ἐν ῥομφαίᾳ π. αὐτούς Ach. || 8 ἐχθροῦ] διαβόλου C || Γινώσκετε] -ται CE: ὁρᾶτε I
 || μηχανάς post τὰς transp. ψ Ach. || σκοτίσαι] ἐκστήσῃ CDF: ἐκστήσεται E || 9 νοῦν ante τῶν transp. ψ
 Ach. || αὐτοῦ om. D || ἀποδείξει] -ξη H || 10 post ἀγγέλους usque ἀριθμός (l. 10-11) vix legitur G || καὶ
 om. C || στρατιὰν] -τιάς G Ach. || ἔστιν] ἔσται I || 11 Καὶ usque κληρονόμος (l. 14) om. G || ἀπάντων]
 πάντ- AZH Ach. || ἑαυτὸν] αὐτ- Ach. || ὡς om. AZH Ach. || τὸν ante οὐρανὸν add. F || 12 καὶ κτύπων
 ἀμετρήτων post ἰσχυρᾶς (l. 13) transp. AH, post κραυγῆς (l. 13) χ: om. Ach. || 13 αὐτὸν om. D || καὶ om. I
 || 14 σκότος usque ὑποκρίνεται (l. 15) om. ψ Ach. || 15 καὶ ποτὲ μὲν ... ποτὲ (l. 16)] ποτὲ δὲ καὶ ... ἄλλοτε D
 || ὡς om. DG Ach. || οὐρανούς] -νὸν C || ὁ usque ὑψαύχενον (l. 16) om. ψ Ach. || 16 καὶ ante ἐπὶ add. I || ἐν
 usque μεγάλῃ post ἀνιπτάμενος (l. 15) transp. v: om. C || 17 ἄλλοτε I: ὅτε F: ποτὲ cett. Ach. || ἰδίους om. ψ Ach.
 || ἐπιτάττων] ποιῶν ἐπιτάττω D: ἐπιτάσσω Ach. || ποιεῖν post φόβον (l. 18) transp. I || 18 προστάγματα]
 θελήμα- Ach. || πολλοῦ om. A || τοῦ ante φόβον add. DI || τοῦ ante τρόμον add. I || Τότε om. I: fort.
 delendum || ἀποστελεῖ] -στέλλει AH: -στελλεῖ E || δὲ καὶ ante ἐν add. I || 20 καὶ εὐρεῖν post ἐρευνῆσαι add. I
 || ἐκ] ἀπὸ C || καὶ] τοῦ C || προσαγαγεῖν] -αγάγει vE: -αγάγει AH: ἀγαγῇ G || 21 αὐτοὺς] τούτους αὐτῶ,
 quod ante προσαγαγεῖν (l. 20) transp., I || προσκύνησιν] τὴν αὐτοῦ πρ. AE: τὴν πρ. CG: πρ. αὐτ. Ach. || post
 προσκύνησιν punxi || καὶ προσκυνούντας post πειθομένους add. I || 21-22 τῇ οἰκείᾳ σημειοῦται σφραγίδι]
 σφραγίζει τῇ σφραγίδι αὐτοῦ AEFGH: σφραγίσῃ τῇ σφραγίδι αὐτ. C: σφραγίσει τῇ σφραγίδι αὐτ. Ach.

σημειοῦται σφραγίδι, τοὺς δὲ μὴ βονλομένους αὐτῷ ὑπαντῆσαι καὶ ὑπακοῦ-
σαι τιμωρίαις ἀνηκέστοις καὶ βασάνοις πικροτάταις καὶ μηχαναῖς ποικίλαις
ἐξαναλώσει τοιαύταις οἷαι οὔτε ἐγένοντο πώποτε οὔτε εἰς ἀκοὴν ἀνθρώπου
25 ἡκούσθησαν οὔτε ὀφθαλμοὺς βροτῶν ἐθεάσατο.

XXX. Μακάριοι τοίνυν οἱ τότε νικήσαντες τὸν τύραννον, ὅτι παρὰ τοὺς
πρώτους μάρτυρας ἐνδοξότεροι οὔτοι καὶ ὑψηλότεροι ἔχουσιν ἀναδειχθῆναι.
Οἱ γὰρ πρόην μάρτυρες τοὺς αὐτοῦ ὑπασπιστάς ἐνίκησαν. Οὔτοι δὲ καὶ αὐ-
τὸν σὺν αὐτοῖς τὸν υἱὸν τῆς ἀπωλείας καταπαλαίσαντες καὶ νικηταὶ γενόμε-
5 νοι ποίοις ἐγκωμίων στεφάνοις οὐ κατακοσμηθήσονται παρὰ τοῦ ἀληθινοῦ
βασιλέως ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ;

XXXI. Ἀλλ' ἐπὶ τὸ προκείμενον ἐπανέλθωμεν. Ὅταν γὰρ οἱ τότε ἄνθρω-
ποι τὴν σφραγίδα λάβωσι καὶ οὐχ εὐρήσουσι τροφὰς οὔτε ὕδωρ, [οἷς
διατραφήσονται,] προσέρχονται αὐτῷ μετ' ὀδυνηρᾶς φωνῆς λέγοντες: “Δὸς
ἡμῖν φαγεῖν καὶ πιεῖν, ὅτι πάντες ἐκ τοῦ λιμοῦ καὶ τῆς δίψης, ὡς ὀρεῖς,

XXX. 4-5 cf. *CatAdIII.* 15, 17 || **XXXI.** 1 cf. *DePs.*, col. 555, l. 56 & col. 557, l. 62

22-23 αὐτῷ ὑπαντῆσαι καὶ ὑπακοῦσαι **C**: τούτω ποιῆσαι **I**: αὐτῷ ὑπακ. **cett.**: αὐτῷ ὑπακ. **Ach.** || 23
τιμωρίαις usque ποικίλαις] τιμωρίας ἀνεκλάστοις καὶ βασάνους πικροτάτους καὶ μηχανὰς **Ach.** ||
ἀνηκέστοις] ἀνικάστοις **F** || πικροτάταις] -τάτοις **vEGH** || ποικίλαις om. **χGH** || 24 ἐξαναλώσει] ἀναλ-
AχH **Ach.**: ἀναλόσει **G** || τοιαύταις οἷαι] καὶ τ. οἷαι **I**: οἷαι **AF**: Ποίαις; Οἷαι **H**: οἷα/οἷα **CDEG** **Ach.** || οὔτε
prius] οὐδὲ **AχG** **Ach.** || οὔτε ἐγένοντο om. **H** || οὔτε alterum] οὐδὲ **ψ** **Ach.** || ἐγένοντο] γέγονεν **G** ||
πώποτε om. **ψ** **Ach.** || 25 ἡκούσθησαν] -σθη **AvEG** **Ach.** || οὔτε usque ἐθεάσατο om. **I** || ὀφθαλμοὺς ...
ἐθεάσατο] ὀφθαλμοὶ ... ἐθεάσαντο **C** || βροτῶν] ἀνθρώπων **E**

XXX. 1 τοίνυν om. **ψ** **Ach.** || τὸν τύραννον om. **I** || 2 οὔτοι om. **ψ** **Ach.** || ἔχουσιν ἀναδειχθῆναι] ἔχωσιν
ἀναδ. **F**: ἀναδειχθήσονται **I**: ἀνδείκνυνται (sic) **C** || 3 πρόην μάρτυρες **AF**: μάρτ. οἱ πρόην **GH**: μάρτ. πρόην
cett. **Ach.** || αὐτοῦ] -τῶν **G**: ὑπ' αὐτοῦ **D** || μόνους post αὐτοῦ add. **I** || ὑπασπιστάς ἐνίκησαν] ἐν. ὑπ. **I** ||
ὑπασπιστάς] ὑπηρέτας **E** || 3-4 καὶ αὐτὸν σὺν αὐτοῖς] αὐτὸν **ψ** **Ach.** || 4 διάβολον ante υἱὸν add. **Ach.** ||
καταπαλαίσαντες] -πατήσαντες **E** || καὶ om. **F** || 4-5 νικηταὶ γενόμενοι] νικ. γενάμενοι **D**: νικήσαντες **I** ||
5 ποίοις ἐγκωμίων στεφάνοις **I**: ποίων ἐγ. καὶ στεφάνων **AχH**: ποίων ἄρα ἐγκωμίων κ. στεφ. **G**: ποίων οὖν
ἐγκωμίων κ. στεφ. **Ach.** || οὐ κατακοσμηθήσονται] οὐ καταξιοθήσονται **C** || ἀληθινοῦ om. **ψ** **Ach.** || 6
ἡμῶν om. **C** || Χριστοῦ ante Ἰησοῦ transp. **C** fort. recte || post Χριστοῦ punx. **Ach.**: sign. inter. statui

XXXI. 1 Ἀλλ' ἀλλὰ **AH** fort. recte || 1-2 οἱ usque λάβωσι (l. 2)] λάβ. τότε οἱ ἄνθρωποι τὴν
σφραγίδα **Ach.** || 2 τοῦ μιαινοῦ post λάβωσι add. **I** || καὶ οὐχ εὐρήσουσι] μὴ εὕρωσι δὲ **I** fort. recte: καὶ
οὐχ εὔρω. **F** **Ach.** || οὔτε] ἢ **I**: οὐδὲ **F** || 2-3 οἷς διατραφήσονται om. **ψ** **Ach.**: deleui || 3 προσέρχονται]
προσέλθωσιν **C** || μετ' **GH**: μετὰ **cett.** **Ach.** || 4 τε post ἐκ add. **I** || τῆς usque ὀρεῖς (cf. 27, 6)] τῆς δίψης
A: ἀπὸ πάσης ὀδύνης **χG**: πάσης ὁδ. **H**: ἀπὸ πάσης ἀνάγκης **Ach.**

- 5 ἐκλιμπάνομεν. Ἐπίταξον τὸν οὐρανὸν τοῦ δοῦναι ἡμῖν ὑετὸν καὶ ἀπέλασον
 ἀφ' ἡμῶν τὰ ἀνθρωποβόρα θηρία.” Τότε ὁ δόλιος ἀποκριθήσεται μνηκτρι-
 ζων αὐτοὺς ἐν πολλῇ ἀπανθρωπία καὶ λέγων: “Πόθεν ἐγὼ δώσω ὑμῖν φαγεῖν
 καὶ πιεῖν; Ὁ οὐρανὸς οὐ βούλεται δοῦναι ὑετόν, ἡ γῆ πάλιν οὐ βλαστάνει τὰ
 γεννήματα αὐτῆς. Πόθεν ὑμῖν ἐγὼ δώσω βρώματα;” Τότε ἀκούσαντες τῶν
 10 ῥημάτων τοῦ δολίου τούτου οἱ ἄθλιοι νοήσουσιν ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ πονηρὸς
 διάβολος καὶ κόψονται ὀδυνηρῶς καὶ κλαύσονται μεγάλως καὶ τὸ πρόσω-
 πον ταῖς χερσὶν αὐτῶν τύψουσι καὶ τὰς τρίχας διασπάσουσι καὶ τοῖς
 ὄνυξι τὰς παρειὰς καταξανοῦσι λέγοντες πρὸς ἀλλήλους: “Φεῦ τῆς συμφο-
 ρᾶς, φεῦ τῆς ὀδυνηρᾶς πραγματείας, ὃ τοῦ δολίου συναλλάγματος, ὃ τοῦ
 15 μεγίστου πτώματος! Πῶς ἐπλανήθημεν; Πῶς προσηνέχθημεν τῷ πλάνῳ; Πῶς
 τοῖς τούτου δικτύοις ἐξωγρεύθημεν; Πῶς τῇ μιᾶρᾳ αὐτοῦ σαγήνῃ συνειλκύ-
 σθημεν; Πῶς ἀκούοντες τῶν κηρύκων ἐχλευάσθημεν; Πῶς ἀκούοντες τῶν
 γραφῶν οὐ συνειῴμεν;” Ἀλλ' ὅσοι μὲν τῇ ἐπιθυμίᾳ τοῦ αἰῶνος τούτου καὶ τοῖς

XXXI. 5 sqq. cf. III Reg. 17, 7 || 17-18 cf. DePs., col. 554, l. 30-31 || 18-19 cf. DePs., col. 561, l. 26-27

5 ἐκλιμπάνομεν] -λείπομεν **A**: -λείπομεν sive -λίπομεν **C** (ει sive ι in ras.): -λείπομεν **F**: -λείπομεν **DE** Ach.
 || post ἐκλιμπάνομεν punxi || καὶ ante Ἐπίταξον add. **χG** Ach. || τοῦ om. **C** || ὑετόν] ὕδωρ **ψ** Ach. ||
 καὶ om. **H** || 6 ἀφ' ἡμῶν om. Ach. || ἀνθρωποβόρα **F**: ἀνθρωποφάγα **cett.** Ach. || καὶ ante Τότε add. **G**
 || δόλιος] διάβολος **vE** || ἀποκριθήσεται post Τότε transp. **D** || 7 καὶ om. **ACDEG** Ach. || Πόθεν usque
 πιεῖν (l. 8) om. Ach. || 8 πιεῖν] ποιεῖν **D** || δοῦναι] δώσειν **v** || καὶ ante ἡ add. **C** || 9 γεννήματα **C** Ach.:
 γενή- **cett.** || αὐτῆς] -τῆς sive -τοῖς **G**: αὐτῆς Ach. || ἐγὼ δώσω] δ. ἐγ. Ach.: ante ὑμῖν transp. **C** || 10
 τούτου] τούτων, quod post ῥημάτων transp., **C**: om. **AG** || νοήσουσιν] -σωσιν **AvEH** || ἀληθῶς post ἐστιν
 add. **I** fort. recte || 11 ὀδυνηρῶς] οὐ μικρῶς **I** || 12 ταῖς usque τρίχας] ταῖς χερσὶν τύπτοντες τὰ ἐάντων
 στηθή, quod post καταξανοῦσι (l. 13) transp., **C** || τύψουσι] -ψωσι(**v**) **AvEGH** || αὐτῶν post τρίχας add.
I || διασπάσουσι] διασύρωσι(**v**) **AzH**: διασύρουνσι **G**: διασυροῦσι Mor.: διαρρήξουσι Ach. || 13 τὰς, ut
 vid., in ras. **C** || καταξανοῦσι] -ξάνωσι(**v**) **ACFH**: -ξάνουσι(**v**) **DG** || λέγοντες] ἐροῦσι **C** || Φεῦ ... φεῦ (l.
 14) **I**: ὦ ... ὦ **cett.**: ὦ ... ὦ Ach. || 14 ὦ prius usque συναλλάγματος post συμφορᾶς (l. 13-14) transp. **E** ||
 ἡμῶν ante συναλλάγματος add. **I** || ὦ alterum usque πτώματος (l. 15) om. **AF** || 15 post πτώματος signum
 exclamationis statui || Πῶς secundum usque πλάνῳ] τῷ πλάνῳ, πῶς προσηνέχθημεν αὐτῷ, Ach. || post
 πλάνῳ sign. inter. statui || 16 τοῖς τούτου] τούτ. τοῖς **v** || ἐξωγρεύθημεν] -γρήθημεν **AvH** || post
 ἐξωγρεύθημεν comma stat. Ach.: sign. inter. statui || 16-17 συνειλκύσθημεν] συνηθορίοθημ- **E** || post
 συνειλκύσθημεν punx. Ach.: sign. inter. statui || 17 Πῶς prius usque ἐχλευάσθημεν post συνειῴμεν (l. 18)
 transp. **F**: om. Ach. || Πῶς prius usque συνειῴμεν (l. 18)] πῶς ἀκούοντες τῶν γραφῶν ἐχλευάσθημεν **I** ||
 ἐχλευάσθημεν] -άζομεν **EFG**: post ἐχλευάσθ. sign. inter. statui || 18 συνειῴμεν] συνιῴμ- **ACH**: συνιῴμ- **DE**:
 συνιῴμ-, ut vid., **F**: ἐχλευάζομεν **G**: συνῴμεν Ach.: correxi || post συνειῴμεν punx. Ach.: sign. inter. statui ||
 Ἀλλ' usque εὐρεθήσονται (l. 19) **I**: καὶ γὰρ τότε οἱ δεδεμένοι ἐν πράγμασι βιωτικοῖς καὶ ἐν ἐπιθυμίᾳ τοῦ
 αἰῶνος τούτου **A**: καὶ γ. τότε οἱ δ. ἐν πρ. β. καὶ ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ τοῦ αἰ. τούτ. **H**: καὶ γ. καὶ τότε οἱ δ. ἐν πρ. β.
 καὶ ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ τοῦ αἰ. τούτ. **CEG**: καὶ γ. καὶ τότε οἱ δ. ἐν πρ. β. καὶ ἐπιθυμίαις τοῦ αἰ. τούτ. **v**: καὶ γ.
 τότε οἱ δεδεμένοι ἐν πρ. β. καὶ τῇ ἐπιθυμίᾳ τοῦ αἰ. τούτ. Ach.

βιωτικοῖς πράγμασι συνδεδεμένοι εὐρεθήσονται, οὗτοι εὐχερῶς τῷ διαβόλῳ
20 προσαχθήσονται καὶ ὑπ' αὐτοῦ σφραγισθήσονται.

XXXII. Οἱ δὲ ἀκροώμενοι τῶν θείων γραφῶν καὶ ἐπὶ χείρας αὐτὰς ἔχον-
τες καὶ κατὰ διάνοιαν αἰεὶ μελετῶντες πολλοὶ τῆς πλάνης αὐτοῦ
ἀποδράσονται. Νοήσουσι γὰρ τῆς ἐπιβουλῆς αὐτοῦ τὴν ἐμφάνειαν καὶ τῆς
πλάνης αὐτοῦ τὴν ἀλαζονείαν, καὶ τῶν χειρῶν αὐτοῦ καὶ παγίδων πόρρω γε-
5 νήσονται καὶ ἐπὶ τὰ ὄρη ἀναδραμόντες καὶ ταῖς ὁπαῖς τῆς γῆς ἀποκρυβέντες
μετὰ δακρύων καὶ συντετριμμένης καρδίας δυσωπήσουσι τὸν φιλόανθρωπον
Κύριον. Καὶ αὐτὸς ἐκσπάσει αὐτοὺς ἐκ τῶν βρόχων αὐτοῦ καὶ διασώσει αὐ-
τοὺς ἐκ τῶν σκανδάλων αὐτοῦ τῶν χαλεπῶν καὶ ἀοράτως σκεπάσει τῇ χειρὶ
αὐτοῦ τοὺς ἀξίως καὶ δικαίως αὐτῷ προσπίπτοντας.

XXXIII. Ὅρᾳς οἷαν νηστείαν καὶ προσευχὴν ἐκτελέσουσι τότε οἱ ἅγιοι.
Μάθε καὶ τοῖς ἐν ταῖς πόλεσι καὶ χώραις οἷος χαλεπὸς καιρὸς καὶ ἡμέραι
γενήσονται. Τότε γὰρ ἀπὸ ἀνατολῶν εἰς δυσμὰς ἀχθήσονται καὶ ἀπὸ δυσμῶν
ἕως ἀνατολῶν παραγενήσονται καὶ κλαύσονται μεγάλως καὶ κόψονται ἰσχυ-
5 ρῶς καὶ τῆς ἡμέρας διαφανσκούσης τὴν νύκτα ἐκδέξονται, ἵνα ἀναπαύσω-

XXXI. 17-18 cf. *ib.*, col. 554, l. 30-31 || 18-19 cf. *ib.*, col. 561, l. 26-27 || **XXXII.** 5 sqq. cf. *Apoc.* 6, 16

19 τῷ διαβόλῳ post προσαχθήσονται (l. 20) transp. **ψ** Ach. || 20 ὑπ' αὐτοῦ **DH**: post σφραγισθήσονται transp. **DH**: om. **ceff.** Ach.

XXXII. 1 αὐτὰς om. **ψ** Ach. || 2 καὶ usque μελετῶντες om. **G** || κατὰ διάνοιαν] ἐν νῶ **AvEH**: ἐν ω **C**: ἐν νῶ Ach. || αἰεὶ μελετῶντες] ταύτας ἐννοοῦντες **ACEFGH** Ach.: ταῦτα ἐν. **D** || τῆς πλάνης αὐτοῦ] ἐκ τῆς πλ. αὐτ. **ACEGH**: ἐκ τῆς πλ. τοῦ διαβόλου **v**: ἐκ τῆς αὐτ. πλ. Ach.: post ἀποδράσονται (l. 3) transp. locum **ψ** Ach. || 3 ἀποδράσονται] -δράσουσιν **AI** || Νοήσουσι] -σωσι **F** || αὐτοῦ om. **F** || 4 τῶν usque γενήσονται (l. 4-5)] ἐκφύγουν ἐκ τῶν χειρῶν αὐτοῦ **vE** fort. recte: ἐκφύγουσιν ἐκ τ. χ. αὐτ. **ACGH**: ἐκφεύγουσιν ἐκ τ. χ. αὐτ. Ach. || 5 ἀναδραμόντες om. **ψ** Ach. || ὁπαῖς] νάπαις **C** || ἀποκρυβέντες] κρυβήσονται **ψ**: κατακρυβ- Ach.: ἀποκρ. post ὁπαῖς tradit **I**, sed transposui || 6 καὶ ante μετὰ add. **ψ** Ach. || καρδίας] ψυχῆς **I** || δυσωπήσουσι] -πήσωσι **CF**: ζητήσουσι Ach. || 7 Κύριον **AI**: Θεὸν **C**: om. **ceff.** Ach. || comma post φιλόανθρωπον stat. Ach.: post Κύριον punxi || ἐκ om. **I** || ἐκ usque αὐτοὺς (l. 7-8) om. **G** || 7-8 αὐτοὺς post σκεπάσει (l. 8) transp. **F** Ach. || 8 τῶν χαλεπῶν] τῷ χαλεπῶι in marg. **G** || αὐτοὺς post σκεπάσει add. **AH** || τῇ δεξιᾷ post αὐτοῦ (l. 9) add. Ach. || 9 ἀξίως] -ίους **G** || αὐτῷ post ἀξίως transp. Ach.

XXXIII. 1 ἐκτελέσουσι] -λοῦσι(v) **CF** || ἅγιοι] ἄσσιοι **G** || 2 τοῖς] τοὺς **AvEGH** Ach. || ταῖς πόλεσι ... χώραις **I**: πόλει ... χώρα **C**: τῇ πόλει (πόλει **F**) ... χώρα (χόρα **G**) **ceff.**: τῇ πόλει ... χώρα Ach. || οἷα ante ἡμέραι add. **I** fort. recte || 3 αὐτοῖς post γενήσονται add. **A** || Τότε usque ἀχθήσονται del. Ach.: restitui || Τότε usque παραγενήσονται (l. 4) om. **D** || γὰρ om. **ACEFGH** || ἀπὸ alterum] ἐκ **C** || 4 ἕως ἀνατολῶν] εἰς ἀνατολὰς **C** || παραγενήσονται **I** Ach.: -γίνονται **AFH**: -γέγονται **CE** et **G** (ut legitur) || κλαύσονται] κλαύσουσι **D** Ach.: κλαύσουσι(v) **EF**: κλαύσουσιν **G** || 5 διαφανσκούσης Ach.: διαφανούσης **AEI**: διαφανούσ- **DG**: διαφανούσ- **C**: διαφεούσ- **FH** || ἐκδέξονται] ἐκζητήσουσιν **C**: post διαφανσκούσης transp. **ψ** Ach. || ἵνα usque ἐκ prius (l. 6)] πρὸς τὸ ἀνάπαισιν εὐρεῖν **C** || 5-6 ἀναπαύσονται] -σονται **AEH**: -σοντε **G**

νται ἐκ τῶν κόπων αὐτῶν. Καταλαβούσης δὲ τῆς νυκτὸς ἐκ τῶν ἐπαλλήλων σεισμῶν καὶ ἐκ τῶν καταιγίδων τῶν ἀέρων τὴν ἡμέραν ζητήσουσιν, ἵνα, καὶ τὸ τῆς ἡμέρας θεωρήσωσι φῶς <...> καὶ πῶς λοιπὸν μέλλουσι χαλεπῶ καὶ βιαίῳ θανάτῳ τὸν ὁδυνηρὸν αὐτῶν βίον μετέρχεσθαι. Πενθεῖ τότε πᾶσα
 10 ἡ γῆ, πενθεῖ καὶ ἡ θάλασσα καὶ ὁ ἀήρ, πενθεῖ ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη, [πενθοῦσιν ὁ οὐρανὸς καὶ οἱ ἀστέρες], πενθεῖ ἅμα καὶ τὰ ἄγρια ζῷα σὺν [τοῖς] πετεινοῖς, πενθοῦσι τὰ ὄρη καὶ οἱ βουνοὶ καὶ τὰ ξύλα τοῦ πεδίου διὰ τὸ τῶν βροτῶν γένος, ὅτι πάντες ἐξέκλιναν ἀπὸ Θεοῦ ἁγίου καὶ τῷ πλάνῳ ἐπίστευσαν δεξάμενοι τὸν χαρακτῆρα τοῦ μαρωτάτου καὶ θεομάχου ἀντὶ τοῦ τιμίου καὶ
 15 ζωοποιοῦ σταυροῦ τοῦ Σωτῆρος.

XXXIV. Πενθοῦσι δὲ καὶ αἱ ἄγιοι τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίαι πένθος μέγα, διότι οὔτε θυμίαμα οὔτε προσφορὰ ταύταις προσάγεται οὔτε λατρεία θεάρεστος ἐν ταύταις ἐκτελεῖται· τὰ γὰρ ἱερὰ τῶν ἐκκλησιῶν ὡς “ὁπωροφυλάκιον” γενήσονται καὶ τὸ τίμιον σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐ-
 5 κείναις οὐκ ἀναφανήσεται. Λειτουργία σβεσθήσεται, ψαλμωδία πανθήσεται, ἀνάγνωσις τῶν γραφῶν οὐκ εἰσακουσθήσεται καὶ οὐδὲν ἄλλο, ἀλλ’ ἡ σκότος

XXXIV. 3-4 Is. I, 8

6 κόπων] πόνων **vE**: ἔργων **Ach.** || 6-7 ἐπαλλήλων] ἀλλεπαλ- **C** fort. recte || 7 ἐκ om. **I**: fort. delendum (cf. 26, 20) || τῶν καταιγίδων τῶν ἀέρων] τῆς καταιγίδος τοῦ ἀέρος **H** || ἀέρων] ἀνέμων **C** || τὴν ἡμέραν post ζητήσουσιν transp. **G**: om. **Ach.** || ζητήσουσιν] -τήσουσιν **G**: -τοῦσιν **F** || 8 τὸ τῆς ἡμέρας θεωρήσωσι φῶς] θ. τῆς ἡμ. τὸ φ. **AuH**: θεωροῦσιν τῆς ἡμ. τὸ φ. **G**: θεωρήσουσιν τῆς ἡμ. τὸ φ. **E**: θεωρῶσι τῆς ἡμ. τὸ φ. **C**: θ. τὸ φ. τῆς ἡμ. **Ach.** || post φῶς lac. statui || λοιπὸν μέλλουσι **I**: μέλλουσι(ν) λ. **codd. plurimi** **Ach.**: μέλλωσι λ. **F**: λ. om. **C** || 9 καὶ βιαίῳ om. **ψ** **Ach.** || μετέρχεσθαι] προσέρχ- **Ach.** || τὸν usque βίον post μετέρχεσθαι transp. **ψ** **Ach.** || Πενθεῖ] -θη **F** || 10 πενθεῖ prius] -θη **CF** || ἡ secundum om. **H** || ὁ prius om. **H** || πενθεῖ alterum usque σελήνη om. **AD** || καὶ post πενθεῖ alterum add. **CEFG** **Ach.** || ἡ σελήνη om. **G** **Ach.** || 10-11 πενθοῦσιν ὁ οὐρανὸς καὶ οἱ ἀστέρες **C**: om. **cett.** **Ach.**: deleui || 11 πενθεῖ ἅμα] πενθεῖ **I** **Ach.**: om. **C** || καὶ τὰ ἄγρια ζῷα] καὶ ἄγ. ζῷα **D**: τὰ ζ. τὰ ἄγ. **I** || τοῖς om. **AEGI** **Ach.**: deleui || 12 πενθοῦσι] -θεῖ **I** || τὰ prius **I**: καὶ **D**: om. **cett.** **Ach.** || οἱ om. **ψ** **Ach.** || πεδίου] παιδ- **DEGH** || 12-13 βροτῶν] ἀνθρώπων **EH** || 13 γένος ante τῶν (l. 12) transp. **ψ** **Ach.**, sed cf. 21, 9 & 35, 2 || ὡς εἰπεῖν post ἐξέκλιναν add. **I** fort. recte || Θεοῦ ἁγίου] τοῦ ἁγ. Θεοῦ **I**: ἁγ. om. **E** || 14 τὸν om. **ψ** || μαρωτάτου] μαρωῦ **ψ** **Ach.** || ἐκείνου δαίμονος post θεομάχου add. **I**, διαβόλου add. **G** || τιμίον καὶ **DHI**: om. **cett.** **Ach.**

XXXIV. 1 αἱ om. **DG** || ἄγιοι **CI**: om. **cett.** **Ach.** || τοῦ Θεοῦ (cf. 7, 7)] τοῦ χριστοῦ **ACDH**: πᾶσαι τ. χρ. **G**: post ἐκκλησίαι transp. **AxH**: om. **Ach.** || 2 οὔτε primum ... οὔτε secundum] οὐδὲ ... οὐδὲ **D** || προσφορὰ] προφ- **C**: θυμίαμα et προσφ. inv. transp. **ψ** **Ach.** || ταύταις προσάγεται om. **ψ** **Ach.** || 3 ἐν ταύταις om. **ψ** **Ach.** || ἐκτελεῖται] -λεῖτε **C**: ante οὔτε tertium (l. 2) transp. **χGH** **Ach.** || post ἐκτελεῖται comma stat. **Ach.**: interpuncti || τὰ γὰρ] ἀλλὰ τὰ **ψ** **Ach.** fort. recte || 4 γενήσονται] -σεται **v** fort. recte: ε supra ον, i. e. -σεται (ut **v**), **I^{pc}** || τοῦ om. **I** || 5 ψαλμωδία πανθήσεται om. **D** || 6 τῶν om. **G** || post εἰσακουσθήσεται punx. **Ach.** || καὶ usque ἡ **I** (cf. 47, 5): ἀλλὰ **ψ** **Ach.**

ἔσται τοῖς ἀνθρώποις καὶ θρῆνος ἐπὶ θρῆνῳ καὶ οὐαὶ ἐπὶ οὐαί. Ρίπτεται τότε
 ὃ τε χρυσὸς καὶ ὁ ἄργυρος ἐν ταῖς πλατείαις καὶ οὐδεὶς ὁ συνάξων αὐτά, ἀλλὰ
 πάντα βδελυκτὰ καθεστήκασιν. Πάντες γὰρ τοῦ ἐκφυγεῖν καὶ ἀποκρυβῆναι
 10 σπουδάζουσι καὶ οὐδαμοῦ δυνήσονται ἐκφυγεῖν ἐκ τῶν παγίδων τοῦ ἀντικει-
 μένου, ἀλλὰ τὸ σημεῖον αὐτοῦ περιφέροντες εὐδηλοὶ καὶ γνωστοὶ αὐτῷ
 ἀναδειχθήσονται. Ἐξωθεν φόβος, ἔσωθεν τρόμος καὶ ἐν νυκτὶ καὶ ἐν ἡμέρᾳ.
 Ἐν πλατείᾳ καὶ ἐν τοῖς οἴκοις θνησιμαῖα, ἐν πλατείᾳ καὶ ἐν οἴκοις πεῖνα καὶ
 δίψα. Ἐν πλατείαις θόρυβος καὶ ἐν οἴκοις κοπετός. Μεμάρανται δὲ τὸ κάλλος
 15 τῆς ὄψεως τῶν ἀρρένων ὁμοῦ καὶ τῶν γυναικῶν· γίνονται γὰρ αἱ ἰδέαι
 αὐτῶν ὡσεὶ νεκρῶν. Καὶ τὸ κάλλος τῶν γυναικῶν μαρανθήσεται καὶ ἡ
 ἐπιθυμία τῶν ἀνθρώπων ἀπάντων ἀφαιρεθήσεται.

XXXV. Ἄλλ' οὐδὲ τότε ὁ εὐσπλαγχνος καὶ φιλόανθρωπος Θεὸς καταλεί-
 ψει τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος ἀπαραιμύθητον, ἀλλὰ καὶ “κολοβώσει” τὰς
 ἡμέρας ἐκείνας καὶ τὸν χρόνον τῶν τριῶν ἡμισυ ἐτῶν ποιήσει συντετμημένον

XXXIV. 9-10 cf. *CatAdIII*. 15, 22 || **XXXV.** 2 *Mt.* 24, 22

7 θρῆνῳ] θρῆνον **H** Ach.: -νος **AzG** || Ρίπτεται] Ρίψε- Ach. || 8 ὃ τε χρυσὸς καὶ ὁ ἄργυρος] ὁ χρ. κ. ὁ
 ἄργ. **ψ**: ὁ ἄργ. κ. ὁ χρ. Ach. || ὁ συνάξων] συνάξει **ψ** Ach. || αὐτά **codd. plurimi** Mor.: -τόν **E**: -τούς Ach.
 || 8-9 ἀλλὰ πάντα] π. γὰρ **D** || 9 καθεστήκασιν] καθίστανται **C**: καθιστήκεισαν **D** || ἐκφυγεῖν] -γῆν **G**:
 φυγεῖν μόνον **I** || καὶ usque ἐκφυγεῖν (l. 10) om. **D** || καὶ ἀποκρυβῆναι post σπουδάζουσι (l. 10) transp. **I**
 || ἀποκρυβῆναι **I**: κρυβῆναι **ACEFGH** Ach. || 10 σπουδάζουσι] -δάξωσι **F**: -δάξουσιν **C**: -δάσουσι Ach. ||
 καὶ οὐδαμοῦ usque ἀντικείμενον (l. 10-11) οὐδαμῶς ἐκφυγεῖν δυνήσονται, quod post περιφέροντες
 transp., **I** || ἐκφυγεῖν] λαθεῖν **CG** Ach., sed λανθάνω accusativo personae construitur. || παγίδων] παθῶν
 Ach. || 11 εὐδηλοὶ usque ἀναδειχθήσονται (l. 12) om. **I** || αὐτῷ] -τοῦ **zGH** Ach. || 12 ἀναδειχθήσονται]
 ἀναφανήσ- **A** || λοιπόν ante Ἐξωθεν add. **A** || καὶ post φόβος add. **C** Ach. || 13 Ἐν πλατείᾳ] καὶ ante Ἐν
 add. **D** || τοῖς om. **vE** || θνησιμαῖα usque οἴκοις alterum om. **D** || πλατεία alterum] -τείας **FGH** Ach. ||
 τοῖς ante οἴκοις alterum add. **C** || 14 θόρυβος **vI**: -βοι **cett.** Ach. || καὶ om. Ach. || κοπετός] -τοί **E** Ach.
 || δὲ **AC**: om. **cett.** Ach. || καὶ post δὲ add. **C** || 15 τῆς ὄψεως] τῶν ὄψεων **E** || τῶν prius usque
 γυναικῶν] τοῦ προσώπου **ACvG** Ach.: τῶν ἀνθρώπων καὶ τοῦ πρ. **H**: καὶ προσώπων **E** || γίνονται]
 γίνωντ- **H**: ἔσονται τότε, quod post αὐτῶν (l. 16), transp. **I** || γὰρ] καὶ **I**: δὲ **H** || αἱ om. Ach. || 16 αὐτῶν]
 τῶν ἀνθρώπων **E** || ὡσεὶ] ὡς τῶν **I**: ὡς **CEF** || νεκρῶν] -κροὶ **D** || Καὶ usque μαρανθήσεται om. **I** || τὸ
 κάλλος ... μαρανθήσεται] τὰ κάλλη ... μαρανθήσονται **E** || 17 τῶν ἀνθρώπων ἀπάντων] τῶν ἀνθρ.
 πάντων **CDEG** Ach.: πάντ. τῶν ἀνθρ. **A**: πάντ. ἀνθρ. **F**: πάντ. **H**

XXXV. 1 Ἄλλ' οὐδὲ] οὐδὲ γὰρ **ψ** Ach. || καὶ om. **F** || καὶ ἐλεήμων post φιλόανθρωπος add. **F** || 1-2
 καταλείψει] -λήψει **D** || 2 τὸ ante γένος transp. Ach. || ἀπαραιμύθητον post Θεὸς (l. 1) transp. **C** || καὶ
 om. **ACEF** || 3 ἐκείνας om. **C** || τὸν χρόνον om. **v** || καὶ post ἐτῶν add. **ACEGH** Ach. || συντετμημένον]
 αὐτὰ σύντομα **AvEGH** Ach.: αὐτὰς σύν. **C**

διὰ τὸ “κατάλειμμα” τῶν ἐν ὄρεσι καὶ σπηλαίοις κατακρυβέντων, ἵνα μὴ
 5 πάντων τῶν ἁγίων ἐκείνων ἢ φάλαγξ ἐκλείψῃ, ἀλλὰ μετὰ σπονδῆς αἱ ἡμέραι
 αὐτοῦ διαδράμωσι. Καὶ ἀρθήσεται ἡ βασιλεία τοῦ πλάνου καὶ Ἀντιχρίστου
 ἐν τάχει καὶ λοιπὸν “ἐν ῥίπῃ ὀφθαλμοῦ” “τὸ σχῆμα παρέλθῃ τοῦ κόσμου
 τούτου”, καὶ τῶν ἀνθρώπων ἡ ἐξουσία καταργηθήσεται καὶ τὰ ὀρώμενα
 ταῦτα πάντα ἀφανισθήσεται.

XXXVI. Τούτων οὖν ὡς προείπομεν, ἐσομένων, ἀγαπητέ, καὶ τῆς
 μιᾶς ἑβδομάδος εἰς δύο μερισθείσης καὶ τοῦ “βδελύγματος τῆς ἐρημώσεως”
 τότε ἀναφανέντος καὶ τῶν προδρόμων τοῦ Κυρίου τὸν ἴδιον δρόμον τε-
 λεσάντων καὶ τοῦ σύμπαντος κόσμου εἰς συντέλειαν λοιπὸν ἐρχομένου, τί
 5 περιλείπεται, ἀλλ’ ἢ ἡ ἐπιφάνεια τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ Υἱοῦ
 τοῦ Θεοῦ, ἀπ’ οὐρανῶν, εἰς ὃν ἠλπίσαμεν; Ὃς ἐξάξει τὴν ἐκπύρωσιν καὶ τὴν
 δικαιοκρισίαν πᾶσι τοῖς ἀπειθήσασιν αὐτῷ. Λέγει γὰρ ὁ Κύριος: “Ὁν τρόπον
 γὰρ ἡ ἀστραπὴ ἐξέρχεται ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ φαίνει μέχρι δυσμῶν, οὕτως ἔσται
 καὶ ἡ παρουσία τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Ὅπου γὰρ ἐὰν ᾖ τὸ πτώμα, ἐκεῖ
 10 συναχθήσονται καὶ οἱ ἅετοί.” Τὸ γὰρ σημεῖον τοῦ σταυροῦ ἀπὸ ἀνατολῶν
 ἕως δυσμῶν ἀνατελεῖ ὑπὲρ τὴν λαμπρότητα τοῦ ἡλίου καὶ μηνύσει τὴν τοῦ
 κριτοῦ ἔλευσιν καὶ ἐμφάνειαν τοῦ ἀποδοῦναι ἐκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐ-

XXXV. 4 cf. 1 Regn. 13, 15 || 7 1 Cor. 15, 52 || 7-8 ib. 7, 31 || **XXXVI.** 1-10 DeAnt. 64, 1-64, 13 || 2 Dan. 9, 27; Mt. 24, 15; Mc. 13, 14 || 7-10 Mt. 24, 27

4 τῶν] τὸ **G** || κατακρυβέντων] κατακρυφθέντ- **EGH** Ach. || 5 τῶν om. **EF** || ἐκείνων ante τῶν transp. **I**
 fort. recte: om. **υΕ** || ἐκλείψῃ] -λείψει **CFH**: -λήψει **G** || post ἐκλείψῃ punx. Ach.: comma statui || 6
 αὐτοῦ] -τῶν **ACG**: αὐταὶ **DE** Ach.: ταῦτα **F** || διαδράμωσι] διαδράμουνσιν sive διαδραμούσιν, ut vid., **G**: -
 δραμονῶν Ach. || post διαδράμωσι punxi || ἀρθήσεται] ἀρθῇ, quod post τάχει (l. 7) transp., **I** || 7
 παρέλθῃ] -θει **A**: ante τὸ transp. **ACEFGH** Ach.: om. **D** || 8 τούτου] τοῦτο **C** || τῶν ἀνθρώπων post
 ἐξουσία transp. **I** || καταργηθήσεται] -θῇ **I** || καὶ alterum usque ἀφανισθήσεται (l. 9) om. **F** || 9 ταῦτα
 πάντα] ἅπαντα **I**: πάντα τ. **C** || ἀφανισθήσεται] -θήσονται **CDEG** Ach.: -θῇ **I**

XXXVI. 1 οὖν om. **D** || οὕτως post οὖν add. **I** || ὡς προείπομεν] ὡς προείπωμ- **D**: ὢν προείπωμ- **A**:
 ὢν προείπωμ- **CG** Ach.: post ἐσομένων transp. **A**, post ἀγαπητέ Ach. || ἀγαπητέ] -τοί Ach. || 3
 ἀναφανέντος] ἀφανισθέν- **I**: ἀναφαίνοντος **C** || τῶν προδρόμων] τὸν πρόδρομον **G** || τὸν om. **D** || 3-4
 τελεσάντων] τελειωσά- **E** || 4 λοιπὸν post κόσμον transp. **AυEGHI** Ach. || 5 ἢ ἢ] ἢ **AF**: εἰ **G**: εἰ ἢ **E**: ἢ del.
 Ach.: restitui || καὶ σωτήρος post Κυρίου add. **C** || 6 ἐκπύρωσιν **AE**: ἐκπύω- **G**: πύρ- **C** Ach.: ἐκπλήρ-
 ceft. || 7 πᾶσι] -σαν **D** Ach. || αὐτῷ] -τὸν **EFG**: ante ἀπειθήσασιν transp. **E** || ὁ Κύριος om. **I** || 8 γὰρ
 om. **ACDEGHI** || ἐξέρχεται ante ἡ transp. **D** || post ἀστραπὴ usque ἕως (l. 11) vix legitur **G** || φαίνει] -
 νεται **υ** Ach.: φέρει **G**: post δυσμῶν transp. **C** || μέχρι] ἕως **D** Ach. || ἔσται] ἐστὶν **CD** || 9 γὰρ] δὲ **HI**: om.
ACDEG || 10 καὶ om. **AF** et, ut vid., **G** || 11 ἕως] μέχρι **I** || ἀνατελεῖ] -τέλλει **AH**: -τελλεῖ **F**: post ἡλίου
 transp. **I** || μηνύσει **I** Ach.: -νύει **ceft.** fort. recte || 11-12 τὴν τοῦ κριτοῦ ἔλευσιν (cf. 1, 4) τοῦ κρ. τὴν ἔλ. **υ**
 Ach. || κριτοῦ] χριστοῦ **H** || 12 ἐμφάνειαν] τὴν ἐμφ. **ACDEGH** Ach.: τὴν ἐπιφάνειαν **F** || τοῦ] αὐτοῦ **υ**

τοῦ. *Περὶ γὰρ τῆς ἀναστάσεως τῶν ἀπανταχῇ καὶ τῆς βασιλείας τῶν ἁγίων*
λέγει Δανιήλ: “Καὶ πολλοὶ τῶν <καθευδόντων> ἐν γῆς χώματι ἀναστήσονται,
15 *οὗτοι εἰς ζωὴν αἰώνιον καὶ οὗτοι εἰς ὄνειδισμὸν καὶ εἰς αἰσχύνην αἰώνιον.”*
Ἡσαΐας δὲ λέγει: “ἀναστήσονται οἱ νεκροὶ καὶ ἐγερθήσονται οἱ
ἐν τοῖς μνημείοις.” Ὁ δὲ Κύριος ἡμῶν λέγει: “πολλοὶ ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ
ἀκούσονται τῆς φωνῆς τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ οἱ ἀκούσαντες ζήσονται.”
Ὡσπερ γὰρ ὁ Πατὴρ ἔχει ζωὴν ἐν ἑαυτῷ, οὕτως ἔδωκεν καὶ τῷ Υἱῷ ζωὴν
20 *ἔχειν ἐν ἑαυτῷ καὶ ἐξουσίαν ἔδωκεν αὐτῷ καὶ κρίσιν ποιεῖν, ὅτι Υἱὸς*
ἀνθρώπου ἐστί. Εἴδετε, ἀδελφοί, τῶν πρώην ρηθέντων τὴν ἀκριβῆ διήγησιν.
Εἴδετε τῶν μακαρίων προφητῶν τὴν ἀκριβῆ καὶ σοφὴν διδασκαλίαν. Ἡκού-
σατε τοῦ πονηροῦ καὶ παρανόμου δαίμονος τὴν ἔλευσιν καὶ ἀναστροφὴν καὶ
τῆς βασιλείας αὐτοῦ τὴν ἔναρξιν. Ἐμάθετε πῶς πλανήσει τοὺς ἐπ’ αὐτὸν
25 *ἐπιστρέψαντας καὶ λαβόντας τὴν σφραγίδα αὐτοῦ τὴν μαράν. Ἀκούσατε*
λοιπὸν καὶ τὴν φοβερὰν παρουσίαν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, πῶς
μέλλει ἔρχεσθαι κρῖναι ζῶντας καὶ νεκροὺς καὶ ἀποδοῦναι ἐκάστῳ κατὰ τὰ
ἔργα αὐτοῦ. Ἀλλὰ προσέχετε τοῖς λεγομένοις, παρακαλῶ.

XXXVII. Τότε γὰρ ἡ φοβερὰ σάλπιγξ ἠχήσει καὶ ἐξυπνίσει πάντας τοὺς
κεκοιμημένους καὶ ἀνάξει αὐτοὺς ἐκ τῶν κατωτάτων τῆς γῆς, καὶ δικαίους
καὶ ἁμαρτωλούς. Καὶ πᾶσα φύσις καὶ γλῶσσα καὶ ἔθνος καὶ φυλὴ ἀναστήσε-
ται “ἐν ῥίπῃ ὀφθαλμοῦ”. Καὶ παραστήσονται ἐπὶ προσώπου τῆς γῆς ἐκδεχό-

XXXVI. 13-18 *DeAnt.* 65, 1-65, 7 || 14-15 *Dan.* 12, 2 || 16-17 *Is.* 26, 19 || 17-18 *Joh.* 5, 25 || **XXXVI.** 28 cf. *DePs.*, col. 561, l. 47-48 & col. 562, l. 24-25; *CatAdIII.* 15, 4 || **XXXVII.** 1-3 cf. 1 *Thes.* 4, 16 || 4 1 *Cor.* 15, 52

13 γὰρ] δὲ **v** || ἀπανταχῇ] ἀπ’ ἀρχῆς **I** || βασιλείας post ἁγίων transp. **I** || 14 καθευδόντων *Ach.*: om. **codd.** || ἐν γῆς χώματι **I** *Ach.*: ἐκ γ. χώματος **AC**: ἐκ γ. χώματι **vEH**: ἐκ γ. χώματι **G** || ἀναστήσονται] ἐξεγερθήσ- *Ach.* || 15 καὶ prius usque αἰώνιον om. **v** || οὗτοι alterum *Ach.*: ἔτεροι **ACEGHI** || εἰς ὄνειδισμὸν καὶ om. **ACEGH** || 16 Ἡσαΐας δὲ] Ὁμοίως δὲ καὶ Ἡσ. **HI** || νεκροὶ usque μνημείοις (l. 17) om. **H**, sed οἱ in marg. legitur || 17 {καὶ εὐφρανθήσονται} post μνημείοις add. **C**: καὶ εὐφρ. οἱ ἐν τῇ γῇ post μνημείοις add. *Ach.* ex *Is.* (l. c.) || Κύριος ἡμῶν λέγει] ἀπόστολος Ἰωάννης διδάσκει λέγων **C** (Ἰωάννης **C^{pe}** in ras.: λος (fort. Παῦλος) **C^{ac}**) || 18 ζήσονται] -σονται **D^{ac}** || 19 Ὡσπερ usque παρακαλῶ (l. 28) **C**: om. **cett.** *Ach.* || 20 ras. trium-quattuor litterarum post ἐξουσίαν **C** || 21 μὴ θαυμάζετε τοῦτο post ἐστί add. **C**: omisi, quia interpolatio mihi videtur || 21 & 22 Εἴδετε] Ἰδ. **C**: correxi || 28 προσέχετε] -ται **C**: correxi

XXXVII. 1 φοβερὰ om. **G** *Ach.* || ἐξυπνίσει] -νήσει **ADE** *Ach.*: ἐξηπνήσει **C**: ἐξυπνήσει **G** || πάντας om. *Ach.* || 2 καὶ ἀνάξει αὐτοὺς om. **ψ** *Ach.* || καὶ alterum om. **v** *Ach.* || 3 καὶ γλῶσσα καὶ ἔθνος] γλ. ἔθν. **D** || 3-4 ἀναστήσεται] -στήσονται **CD** *Ach.* || 4 ἐν usque παραστήσονται om. **D** || παραστήσονται] -στήσεται **I** || ἐπὶ usque γῆς om. **I** || προσώπου] πρόσωπον **A^{ch}H** || 4-5 ἐκδεχόμενοι] -χομένη **I**

5 μενοι τοῦ φοβεροῦ καὶ δικαίον κριτοῦ τὴν ἔλευσιν ἐν φόβῳ καὶ ἐν τρόμῳ
 ἀδιηγῆτω. Ὁ γὰρ πύρινος ποταμὸς ἐξερχόμενος μετὰ θυμοῦ, ὥσπερ ἀργία
 θάλασσα, κατακαύσει ὄρη καὶ βουνοὺς καὶ αὐτὴν τὴν θάλασσαν ἐξαφανίσει
 καὶ τὸν αἰθέρα διαλύσει ὥσπερ κηρὸν ἐκ τῆς ἄγαν πυρώσεως. Τὰ ἄστρα πε-
 10 ρανὸς ὡς βιβλίον ἐλιγήσεται καὶ ἡ γῆ πᾶσα κατακαήσεται διὰ τὰ ἐπ' αὐτῇ ἔρ-
 γα, οἷσπερ διέφθειραν αὐτὴν οἱ ἄνθρωποι ἐν πορνείαις καὶ ἐν μοιχείαις καὶ
 ἐν ψεύδεσι καὶ ἀκαθαρσίαις καὶ ἐν εἰδωλολατρίαις καὶ ἐν φόνοις καὶ [ἐν] μά-
 χαις. Γενήσεται γὰρ “ὁ οὐρανὸς καινὸς καὶ ἡ γῆ καινὴ”.

XXXVIII. Τότε οἱ ἅγιοι ἄγγελοι ἐπιθρόνουσιν ἐπισυνάγοντες πάντα τὰ
 ἔθνη, οὓς ἐξυπνίσει ἡ φοβερὰ ἐκείνη φωνὴ τῆς σάλπιγγος, καὶ παραστή-
 σονται τῷ βήματι τοῦ Χριστοῦ οἱ ποτὲ βασιλεῖς, οἱ ἄρχοντες, οἱ ἀρχιερεῖς,
 οἱ ἱερεῖς [καὶ] περὶ τῆς ἰδίας πολιτείας ἀπολογίαν διδόντες καὶ περὶ τοῦ
 5 ποιμνίου, οἷτινες δι' ἀμελείας αὐτῶν ἀπώλεσαν πρόβατον ἐκ τῆς ποιμένης

XXXVII. 9 *Act.* 2, 20 || 9-10 cf. 2 *Pet.* 3, 12 || 13 *Apoc.* 21, 1 || **XXXVIII.** 1 cf. *Mt.* 24, 31 || 5 cf. *DePs.*, col. 561, l. 20-24

5 τοῦ usque ἔλευσιν] τοῦ φοβεροῦ δικαστοῦ καὶ δικαίον τὴν ἔλ. *v.* τὴν τοῦ δικαίου καὶ φ. κριτοῦ ἔλ. *Ach.* fort. recte || ἐν prius usque ἀδιηγῆτω (l. 6) post παραστήσονται (l. 4) transp. **I** || ἐν alterum om. **vGH** || ἐν τρόμῳ om. **E** || 6 ποταμὸς om. **F** || 7 καὶ ante κατακαύσει add. *Ach.* || αὐτὴν om. **ψ** *Ach.* || ἐξαφανίσει] ἀφανίσει **EF** *Ach.*: ἀφανήσει **CDG**: ante τὴν transp. **I** || 8 αἰθέρα] ἀέρα **I** || ὥσπερ usque πυρώσεως] ἐκ τῆς πυρ. ὥσπερ κηρὸν **ψ** *Ach.* || τοῦ οὐρανοῦ post ἄστρα add. *Ach.* || 8-9 πεσοῦνται] -σεῖται **I** fort. recte || 9 μεταστραφήσεται post σκότος transp. **I** || σκότος] κότος **CG** || 10 ἐλιγήσεται] ἐλιχθήσε- **I**: εἰλιγῆσε- **A**: εἰλίσε- **C**: ἡλιγῆσε- **G**: ἡλίσε- **E**: ἡλήσε- **D**: εἰλίσε- **FH** *Ach.*: emendavi || καὶ om. **ψ** *Ach.* || κατακαήσεται] κατακαυθήσ- *Ach.* || ἐπ' αὐτῇ] ἐαντῆς **codd. plurimi**: αὐτῆς, quod post ἔργα transp., **I**: πονηρὰ **H**: ἐν αὐτῇ *Ach.*: emendavi || 11 οἷσπερ] οἷς **I**: ἅπερ **codd. plurimi** *Ach.*: emendavi || οἷσπερ usque ἄνθρωποι] τῶν ἀνθρώπων ὅτι κατέφθειρε πᾶσα σὰρξ τὴν ὁδὸν αὐτῆς **H** || 11 αὐτὴν om. **AzG** *Ach.* || ἐν primum] ταῖς τε **I**: καὶ **E** || πορνείαις] πονηρίαις **G** || καὶ ἐν prius] ἐν **E**: καὶ **AFH**: καὶ ταῖς **I**: om. **D** || καὶ alterum usque ἀκαθαρσίαις (l. 12) om. **A** || ἐν tertium] τοῖς **I**: om. **v** || 12 ταῖς ante ἀκαθαρσίαις add. **I** || ἐν primum] ταῖς **I**: om. **CD** || ἐν secundum] τοῖς **I** || ἐν tertium **EG** *Ach.*: ταῖς **I**: om. **cett.**: delevi || 13 γὰρ] διὰ ταῦτα, quod ante Γενήσεται transp., **I**: om. **vE** || καινὸς] κεν- **AF** || καὶ om. **G** || καινὴ] κενὴ **AF**

XXXVIII. 1 ἄγγελοι in marg. **D** || ἐπιτρέχουσιν] ἐπιτρέχοντες **G**: ἐπιθρόνουσιν *Ach.* || ἐπισυνάγοντες] -νάγουν **G** || 2 ἐξυπνίσει] -νήσει **CE** *Ach.*: -νήσω **D** || 3 οἱ ποτὲ] ὑπό τε **G** || οἱ secundum] καὶ **C** || οἱ tertium] καὶ **C** || ἀρχιερεῖς et ἱερεῖς (l. 4) inv. transp. **I** || 4 οἱ ἱερεῖς om. **CD** || καὶ prius om. **AEI**: delevi || αὐτῶν post ἰδίας add. **H** || πρῶτον ante ἀπολογίαν add. **I** || ἀπολογίαν] λόγον **F** || διδόντες] δώσουσι(*v*) **vH** || ἔπειτα ante καὶ alterum add. **I**, ἀλλὰ add. **H** || 5 δι' ἧς **F** || ἀμελείας] ἀμέλειαν **E** || αὐτῶν post ποιμνίου transp. **I** || ἐκ om. **vE**, usque αὐτῶν (l. 6) om. **I**

αὐτῶν. Τότε ἀχθήσονται οἱ στρατιῶται οἱ μὴ “ἀρκούμενοι τοῖς ὀψωνίοις αὐ-
 τῶν”, ἀλλ’ ἐπηρεάζοντες χήρας καὶ ὀρφανούς καὶ πτωχοὺς. Τότε παραστή-
 σονται οἱ φορολόγοι οἱ παρὰ τὸ κείμενον πλέον ἀρπάζοντες καὶ ζημιοῦντες
 τὸν πένητα καὶ ποιοῦντες τὸ δόκιμον χρυσίον ὡς κίβδηλον, ἵνα ἀδικίαν
 10 προστρίψωνται τῷ πτωχῷ ἔν τε ἀγροῖς καὶ ἐν οἴκοις καὶ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις.
 Τότε ἀναστήσονται ἀνδρόγυνα μετ’ αἰσχύνης, οἷτινες τὴν κοίτην αὐτῶν
 ἀμίαντον οὐκ ἐφύλαξαν, ἀλλὰ παντὶ κάλλει τῆς σαρκὸς ἀπατῶμενοι ταῖς
 ἰδίαις ἐπιθυμίαις ἐπορεύθησαν. Τότε ἀναστήσονται οἱ τὴν ἀγάπην τοῦ
 Κυρίου μὴ φυλάξαντες, κατηφεῖς καὶ σκυθρωποί, ὅτι τὴν ἐλαφρὰν ἐντολὴν
 15 τοῦ Σωτῆρος ἠθέτησαν τὴν λέγουσαν “ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυ-
 τόν”. Τότε κλαύσουσιν οἱ τὸν ζυγὸν αὐτῶν ἄδικον κεκτημένοι καὶ σταθμοὺς
 καὶ μέτρα καὶ μοδίους ἀδίκους ἔχοντες, ἐκδεχόμενοι τὸν δίκαιον κριτὴν.

XXXIX. Καὶ τί πολλοὺς λόγους τῶν παραστησομένων ἐπιφέρομεν;
 “Τότε οἱ δίκαιοι ἐκλάμπουσιν ὡς ὁ ἥλιος”, οἱ δὲ ἁμαρτωλοὶ κατηφεῖς καὶ
 σκυθρωποὶ ἀναδειχθήσονται. Ἀμφότεροι γάρ, οἱ τε δίκαιοι καὶ οἱ ἁμαρτωλοί,
 ἄφθαρτοι ἀναστήσονται, οἱ μὲν δίκαιοι ἵνα αἰωνίως τιμηθῶσι καὶ κατατρυν-

XXXVIII. 6-7 *Lc.* 3, 14 || 15-16 *Mt.* 19, 19 || **XXXIX.** 2 *ib.* 13, 43

6 Τότε usque αὐτῶν (l. 6-7) om. **D** || ἀχθήσονται] ἀρθήσ- **E**: καὶ post ἀχθ. add. **H** || ἀρκούμενοι] ἀρκεσθέντες **E** || 6-7 αὐτῶν] αὐτ- **Ach.** || 7 ἀλλ’] ἀλλὰ **EG** || ἐπηρεάζοντες] ἐπερεάζοντας **G**: -ντες **CD**: ἐπηρεάζον **E** || χήρας] χεῖρ- **G** || 8 οἱ prius om. **C** || ἀρπάζοντες] αἴροντ- **F** || καὶ ζημιοῦντες om. **ψ** **Ach.** || 9 τὸν πένητα] τῷ πένητι **H** || τὸ ... χρυσίον] τὸ ... χρυσοῦν **AZH**: τὸν ... χρυσοῦν **G**: τὸν ... χρυσόν **E** **Ach.** || ὡς om. **I** || 9-10 ἀδικίαν προστρίψωνται] ἀδικία προστρίφονται **I**: ζημιώσωσι **ACFH** **Ach.**: -μειώσει **G**: -μειώσει **E**: -μοῦν **D**: correxi || 10 τῷ πτωχῷ] τὸν πτωχὸν **ADEGH** **Ach.**: αὐτὸν **C** || καὶ ἐν prius] ἔν τε **Ach.**: ἐν om. **υE** || ἐν tertium om. **I**: ἐν ταῖς om. **E** || 11 ἀνδρόγυνα] οἱ ἐν γάμῳ **F**: ἀνδρόγυνοι **Ach.** || οἷτινες] ἃ **I**: ὅτι **F** || 12 οὐκ ἐφύλαξαν ante τὴν (l. 11) transp. **ψ** **Ach.** || ἀλλὰ] ἀλλ’ **D** || παντὶ κάλλει] ἐν τῷ κ. **D**: διὰ παντὸς κάλλους **E**: περὶ τὸ κάλλος **A**: πᾶν τὸ κ. **FGH** **Ach.** || τῆς om. **DI**: τῆς σαρκὸς om. **E** || ἀπατῶμενοι] -να **I**: ἠμαύρωσαν **H** || ταῖς usque ἐπορεύθησαν (l. 13) om. **G** || καὶ ἐν ante ταῖς add. **ACEF** **Ach.**, ἐν add. **H** || 13 αὐτῶν post ἐπιθυμίαις add. **F** || ἐπορεύθησαν **I**: πορευόμενοι **AZH** **Ach.** || 15 τοῦ om. **ACE** || ἀγαπήσεις] -σης **G** || 15-16 σεαυτόν] ἐαυτόν **codd.** **Ach.**: correxi ex *Mt.* (l. c.) || 16 κλαύσουσιν] -σωσιν **ACDH**: -σονται **F** fort. recte || αὐτῶν] -τόν **G**: om. **EF** || καὶ usque ἀδίκους (l. 17) om. **F** || 17 μοδίους ἀδίκους] μόδια ἄδικα **ADEGHI** **Ach.**: μόδια **C**: correxi (cf. *Mt.* 5, 15) || ἔχοντες **HI**: κεκτημένοι **DE**: om. **cett.** **Ach.**

XXXIX. 1 ἐπιφέρομεν **Ach.**: -ρομι **AHI**: -ρεμι **CD**: ἐπιφέρει μοι **EF**: ἐπιφονοῦσιν **G**: post τί transp. **ψ** **Ach.** || 2 ἐκλάμπουσιν] λάμπωσιν **F** || ὁ s. l. **E** || 3 ἀναδειχθήσονται] ἀναφανήσ- **F** || Ἀμφότεροι usque ἀναστήσονται (l. 4) om. **D** || οἱ alterum om. **Ach.** || 4 post ἀναστήσονται punx. **Ach.**: comma statui || μὲν **AI**: γὰρ **cett.** **Ach.** || καὶ usque ἀγαθῶν (l. 5) om. **D** || 4-5 κατατρυνφίωσι] -φήσουσιν **G**

5 φήσωσι τῶν ἀγαθῶν, οἱ δὲ ἁμαρτωλοὶ ἵνα ἐν τῇ κρίσει αἰωνίως κολασθῶσιν. Ἐκαστος γὰρ ἡμῶν ἐνθυμεῖται τότε τίνα δώσει ἀπολογίαν τῷ δικαίῳ κριτῇ, εἴτε ἀγαθὰ εἴτε φαῦλα· αἱ γὰρ πράξεις παντὶ ἀνθρώπῳ ἔπονται, αἷ τε ἀγαθὰ καὶ <αἱ> πονηραί, <καὶ> πάντων ἀνθρώπων ἕκαστον περικυκλοῦσιν, εἴτε ἀγαθὰ εἴτε πονηρά. Τότε γὰρ “αἱ δυνάμεις τῶν
 10 οὐρανῶν σαλευθήσονται” καὶ πάντα φόβος καὶ τρόμος κατέδετα, τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὰ καταχθόνια. “Καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσεται” αὐτῷ καὶ ὁμολογήσει τὸν ἐρχόμενον κρῖναι κριτὴν δίκαιον, Θεὸν ἰσχυρὸν καὶ ποιητὴν τῶν ἀπάντων. Τότε μετὰ δειλίας καὶ θάμβους ἐλεύσονται ἄγγελοι, ἀρχάγγελοι, “θρόνοι, ἐξουσίαι, ἀρχαί, κυριότητες”, πολύμο-
 15 ματα, ἑξαπτέρυγα, Χερουβὶμ τε καὶ Σεραφὶμ ἐν ἰσχύι κεκραγότες καὶ λέγοντα: “ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος Κύριος Σαβαὼθ παντοκράτωρ, πλήρης ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ τῆς δόξης σου.” Καὶ [μετὰ ταῦτα] ἀποκαλυφθήσεται ὁ βασιλεὺς τῶν βασιλευνόντων καὶ Κύριος τῶν κυριενόντων καὶ κριτὴς ἀπροσώπο-
 20 φοβερὸς καὶ ἐπηρμένον καὶ πᾶσα σὰρξ τῶν βροτῶν κατὶδὼν αὐτοῦ τὸ πρόσωπον μετὰ φόβου καὶ δειλίας μεγάλης, καὶ δίκαιοι καὶ ἁμαρτωλοί, οἱ μὲν χαίροντες καὶ ἀγαλλόμενοι, οἱ δὲ ζημιούμενοι τῇ θεᾷ καὶ ὀδυρμῷ ἀπαρ-

XXXIX. 9-10 *ib.* 24, 29 || 11-12 *Phil.* 2, 11 || 14-15 *Col.* 1, 16 || 16-17 *Is.* 6, 3

5 τῶν ἀγαθῶν **I**: τὰ ἀγαθὰ **AH**: τὰ ἀθάνατα ἀγ. **E**: τὰ ἀθ. **CFG** Ach. || ἵνα om. **G** || ἐν τῇ κρίσει om. **νE** || αἰωνίως post ἵνα transp. **C** || 5-6 κολασθῶσιν **AD**: -σθήσονται **FI** Ach.: -σθήσονται **cett.** || 6 ἡμῶν **I**: ἄπερ, ut vid., **C**: om. **cett.** Ach. || ἐνθυμεῖται usque ἀπολογίαν] κατ' ἀξίαν ἀπολείψεται παρὰ **H** || ἐνθυμεῖται **ADI**: -μυθεῖται **EFG** Ach.: ἐθυμεῖται **C** || τότε **CI**: τὸ **νEG** Ach.: om. **A** || τίνα **I**: τί **codd.** plurimi Ach.: om. **C** || 7 εἴτε prius usque φαῦλα om. **A** || παντὶ usque πονηραί (l. 8) **H**: om. **cett.** Ach.: αἱ ante πονηραί supplevi (cf. 34, 8) || καὶ alterum supplevi || τῶν post πάντων add. Ach. || 9 περικυκλοῦσιν] περὶ κυκλοῦσιν **C**: περικυκλώσει **νEHI** Ach.: περὶ κυκλώσει **G** || ἀγαθὰ ... πονηρά **νHI**: ἀγαθαὶ ... πονηραί **AE**: ἀγαθαὶ ... φαῦλαι **C**: ἀγαθὸν ... πονηρὸν **G** Ach. || Τότε γὰρ αἱ **H**: αἱ γ. **AχG** Ach.: αἱ **I** || πᾶσαι post δυνάμεις add. **I** || 10 κατέδετα] καταλήφεται **I**: -λείφεται **H**: καταδέχεται **D** || 10-11 τὸν οὐρανὸν] τῶν οὐρανῶν **G** || 11 καὶ primum om. **χ** Ach. || Καὶ om. **χ** || 11-12 ἐξομολογήσεται usque ὁμολογήσει (l. 12)] ἐξομολογήσει **H** || 12 αὐτῷ] sub lineam tradit **C**: αὐτὸν **EF** Ach.: ante ἐξομολογήσεται (l. 11-12) transp. **I**: om. **D** || κρῖναι] εἶναι, quod ante δίκαιον transp., **I** || κριτὴν] -τήριον Ach. || Θεὸν om. **E** || 13 θάμβους] φόβου **D** || 14 ἀρχάγγελοι om. Ach. || θρόνοι, ἐξουσίαι om. **ν** || 15 ἑξαπτέρυγα om. **C** || τε om. **F** || κεκραγότες] -τες **CG** || 15-16 καὶ λέγοντα om. **ψ** Ach. || 16 παντοκράτωρ om. **CD**: ὁ ante π. add. **H** || 17 μετὰ ταῦτα om. **ψ** Ach.: deleui || 18 κυριενόντων] κυρίων **F** || 19 καὶ om. **F** || ἑκάστῳ ἀπονέμων] ἐκάστῳ ἀπονέμων **EG**: ἀπονέμων ἐκάστῳ Ach. || καθήμενος om. **F** Ach. || 20 κατὶδὼν] κατίδοι **H**: κατίδει **D**: κατείδη **C**: κατείδει **E**: καθιδεῖ **G**: καθίδη **F** || 21 φόβου καὶ om. **A** || καὶ secundum ... καὶ tertium] εἴτε ... ἢ **D** || καὶ secundum om. **E**, usque ἁμαρτωλοί om. **H** || δίκαιοι ... ἁμαρτωλοί **AC**: δίκαιος ... ἁμαρτωλός **νEGI** Ach. || οἱ usque κατεχόμενοι (l. 23) **C**: om. **cett.** Ach. || 22 τῇ θεᾷ] τῆς θεᾶς **C**: correxi

μυθήτω κατεχόμενοι.

XL. Τότε ἀχθήσεται ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας, ἥγουν ὁ διάβολος, μετὰ τῶν δαιμόνων αὐτοῦ καὶ μετὰ τῶν ὑπηρετῶν αὐτοῦ ὑπὸ ἀγγέλων ἀνστηρῶν καὶ ἀποτόμων καὶ παραδοθήσονται τῷ πυρὶ τῷ ἀσβέστῳ καὶ τῷ σκόλῃκι τῷ ἀκομήτῳ καὶ τῷ σκότει τῷ ἐξωτέρῳ. Τῶν δὲ Ἑβραίων ὁ δῆμος “ὄψεται
5 αὐτὸν” ἐν σχήματι ἀνθρώπου, καθὼς αὐτοῖς ὤφθη ἐκ τῆς ἀγίας παρθένου διὰ σαρκός. Καὶ καθὼς αὐτὸν ἐσταύρωσαν, δείξει αὐτοῖς τῶν χειρῶν καὶ τῶν ποδῶν αὐτοῦ τοὺς ἥλους, ὁμοίως καὶ τὴν πλευρὰν αὐτοῦ τῇ λόγχῃ νενυγμένην καὶ τὴν κάραν τὴν ἐξ ἀκανθῶν στεφανωθείσαν καὶ τὸν τίμιον στανρὸν [εἰς ὃν αὐτὸν προσήλωσαν]. Καὶ ἀπαξαπλῶς πάντα θεάσεται ὁ τῶν
10 Ἑβραίων δῆμος. Καὶ κόψονται καὶ κλαύσονται καί, καθὼς βοᾷ ὁ προφήτης, “ὄψονται εἰς ὃν ἐξεκέντησαν”, καὶ οὐδεὶς ἔσται ὁ βοηθῶν αὐτοῖς ἢ ὁ ἐλεῶν, ὅτι οὐ μετενόησαν ἢ ἀπεστράφησαν ἐκ τῆς ὁδοῦ αὐτῶν τῆς πονηρᾶς. Καὶ ἀπελεύσονται οὗτοι πρῶτοι πάντων μετὰ τοῦ πατρὸς αὐτῶν, τοῦ διαβόλου, καὶ τῶν ὑπηρετῶν αὐτοῦ, τῶν δαιμόνων, εἰς κόλασιν καὶ τιμωρίαν
15 αἰώνιον.

XLI. Εἶτα ἐπισυνάξει πάντα τὰ ἔθνη, καθὼς τὸ εὐαγγέλιον διαπρυσίως βοᾷ. Τί γὰρ Ματθαῖος ὁ εὐαγγελιστὴς λέγει – μᾶλλον δὲ αὐτὸς ὁ Κύριος – διὰ τοῦ εὐαγγελίου; “Ὅταν <δὲ> ἔλθῃ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ καὶ πάντες οἱ ἅγιοι ἄγγελοι μετ’ αὐτοῦ, τότε καθίσει ἐπὶ θρόνον δόξης αὐτοῦ καὶ

XL. 3-4 cf. *Is.* 66, 24; *Jdth.* 16, 17; *Mt.* 8, 22; *Mc.* 9, 43 || 4-5 *Aproc.* 1, 7 || 10 cf. *Zach.* 12, 10 || 11 *Joh.* 19, 37; *Aproc.* 1, 7 || **XLI.** 3 sqq. *Mt.* 25, 31-25, 34

XL. 1 ἥγουν om. **H**, usque διάβολος om. **C** || μετὰ usque καὶ prius (l. 2) om. **D** || 2 ὑπὸ] ὑπ’ **χ** || ἀνστηρῶν] πονηρῶν **υ** || 4 τῷ prius usque ἐξωτέρῳ] τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον **G** || post ἐξωτέρῳ fort. textus exc. || δὲ] γὰρ **χGHI** Ach. fort. recte || 5 αὐτοῖς] -τοῖς **C** || 6 post ἐσταύρωσαν punx. Ach.: post σαρκός punxi || καὶ ante δείξει add. **CDE** || δείξει] ὑποδεί- **H**: δείξη **C** || αὐτοῖς] -τοῖς **EH** || 6-7 τῶν χειρῶν καὶ τῶν ποδῶν αὐτοῦ] τῶν χ. καὶ τῶν π. **AχG** Ach.: τῶν π. αὐτ. καὶ τῶν χ. **I**: τῶν π. καὶ τῶν χ. **H**: emendavi || 7 ὁμοίως om. **ψ** Ach. || τιμίαν ante πλευρὰν add. **G** || αὐτοῦ post κάραν (l. 8) transp. **I** || τῇ λόγχῃ] διὰ τῆς λόγχης, quod post νενυγμένην (l. 7-8) transp., **ψ** Ach. || 8 στεφανωθείσαν] στεφθ- **C** || 9 εἰς usque προσήλωσαν om. **ψ** Ach.: delevi || ἀπαξαπλῶς] ἅπαξ **C** Ach. || θεάσεται (cf. l. 4)] -σονται **υCG** Ach. fort. recte: -σονται **E** || 9-10 ὁ ... δῆμος] οἱ ... δῆμοι **C** || 10 καὶ tertium om. **CDEG** Ach. || 11 ἔσται **AHI**: ἐστίν **ceff.** Ach. || βοηθῶν] -θήσων **F** || ὁ alterum om. **I** || αὐτοῖς post ἐλεῶν add. **AG** Ach. || 12 ἢ] οὐδὲ **υG**: οὐτε **C** || ἀπεστράφησαν] ἐπεστρ- **C** || ἐκ] ἀπὸ **H** || αὐτῶν] -τοῦ **G**: om. **CF** Ach. || 13 πρῶτοι usque αἰώνιον (l. 15)] εἰς κόλασιν αἰ. μετὰ τῶν δαιμόνων καὶ τοῦ διαβόλου **ψ** Ach.

XLI. 1 ἅγιον ante εὐαγγέλιον add. Ach. || 2 Τί usque εὐαγγελίου (l. 3) om. **I** || γὰρ om. **D** || λέγει ante Ματθαῖος transp. **χG** Ach. || 3 εὐαγγελίου] -λιστοῦ **C** || δὲ om. **codd.** Ach.: supplevi ex *Mt.* (l. c.) || 4 καθίσει] -θήσῃ **G** || θρόνον] θρόνον **G** || post αὐτοῦ alterum usque μου (l. 8) passim vix legitur sive legi non potest **G**, quia illic corruptus et passim lacunosus est.

5 συναχθήσονται ἔμπροσθεν αὐτοῦ πάντα τὰ ἔθνη. Καὶ ἀφοριεῖ αὐτοὺς ἀπ’ ἀλλήλων, ὥσπερ ὁ ποιμὴν ἀφορίζει τὰ πρόβατα ἀπὸ τῶν ἐρίφων. Καὶ στήσει τὰ μὲν πρόβατα ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, τὰ δὲ ἐρίφια ἐξ ἐκωνόμων. Τότε ἐρεῖ τοῖς ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ· δεῦτε οἱ εὐλογημένοι τοῦ Πατρὸς μου κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου.” Δεῦτε οἱ προφῆται οἱ κηρύξαντες τὴν
 10 ἐμὴν ἔλευσιν καὶ διὰ τὸ ὄνομά μου διωχθέντες. Δεῦτε οἱ πατριάρχαι οἱ πρὸ τῆς ἐμῆς παρουσίας πειθαρχήσαντές μοι καὶ ποθήσαντες τὴν ἐμὴν βασιλείαν. Δεῦτε οἱ ἀπόστολοι οἱ συγκακοπαθήσαντές μοι ἐν τῇ ἐνανθρωπήσει, ἐν τῷ εὐαγγελίῳ. Δεῦτε οἱ μάρτυρες οἱ ὁμολογήσαντές με ἐνώπιον τυράννων καὶ βασάνους πολλὰς καὶ τιμωρίας δι’ ἐμὲ ὑπομείναντες. Δεῦτε οἱ ἱεράρχαι οἱ λειτουργήσαν-
 15 τές μοι ἀμώμως ἡμέρας καὶ νυκτὸς καὶ τὸ τίμιον σῶμα καὶ αἷμά μου καθ’ ἐκάστην θύσαντες.

XLII. Δεῦτε οἱ ὅσοι οἱ “ἐν ὄρεσι καὶ σπηλαίοις καὶ ταῖς ὀπαῖς τῆς γῆς” ἀσκήσαντες, οἱ δι’ ἐγκρατείας καὶ εὐχῆς καὶ παρθενίας θερα-
 πεύσαντές με καὶ δοξάσαντές μου τὸ ὄνομα. Δεῦτε νεάνιδες αἱ τὸν νυμφῶνά μου ποθήσασαι καὶ πλὴν ἐμοῦ, τοῦ νυμφίου, ἄλλον μὴ ἀγαπήσασαι, αἱ διὰ μαρτυ-
 5 ρίου καὶ ἀσκήσεως ἐμοὶ συναφθεῖσαι, τῷ ἀθανάτῳ καὶ ἀφθάρτῳ νυμφίῳ. Δεῦτε φιλόπτωχοι καὶ φιλόξενοι, οἱ τὴν ἀγάπην μου φυλάξαντες, καθὼς ἐγὼ ἀγάπη εἰμί. Δεῦτε οἱ εὐλογημένοι, οἱ τῆς εἰρήνης μετέχοντες· ἐγὼ γάρ εἰμι ἡ

XLI. 13 cf. *ib.* 10, 32 || **XLII.** 1-2 *Hebr.* 11, 38 || 3-5 cf. *Mt.* 9, 15 & 25, 1: cf. *Ignatii Epistulam ad Polycarpum* 7, 2 et *Epistulam ad Romanos* 7, 5

5 ἔμπροσθεν αὐτοῦ om. **AxG** || ἀφοριεῖ -ρίζει **F**: ἀφοριεῖ usque ποιμὴν (l. 6) om. **G** || 5-6 ἀπ’ ἀλλήλων om. **x** || 9 ὑμῖν] ἡμ- **C** || κηρύξαντες usque καὶ (l. 10) om. **AoEGHI Ach.** || 10 διωχθέντες **CHI**: ἐκδιωχθ- (ἐκδιωχθ- **D**) **cett.** *Ach.* : ὑπὸ τῶν ὁμοεθνῶν post διωχθ. add. **C** || Δεῦτε usque βασιλείαν (l. 11) ante Δεῦτε (l. 9) transp. **C** || οἱ prius om. **F** || οἱ alterum] αἱ **D** || 11 μοι καὶ ποθήσαντες om. **C** || Δεῦτε usque εὐαγγελίῳ (l. 11-12) om. **G** || 12 οἱ prius om. **F** || μοι] μου, ut vid., **C** || ἐν prius om. **C** || ἐνανθρωπήσει] ἀνθρωπήσι **D** || 13 οἱ prius om. **G** *Ach.* || με] μοι **EF Ach.** || καὶ βασιλείαν post τυράννων add. **F** fort. recte || 14 δι’ ἐμὲ om. **AxG Ach.** || ἱεράρχαι] ἀρχιερεῖς **C** || 15 ἀμώμως] ἀμώ μως **H** (ras. unius litterae) || τε ante καὶ primum add. **D** || μου post σῶμα transp. **I** || 16 θύσαντες] θύσ. καὶ θύοντες **I**: θύοντ. **ψ Ach.**

XLII. 1 οἱ ὅσοι om. **CD** || οἱ alterum om. **G** || ἐρημίαις πλανώμενοι καὶ fort. supplendum post ἐν ex *Hebr.* (l. c.), sed cf. 29, 18-29, 19 || 2 post ὀπαῖς usque καὶ alterum (l. 5) passim vix legitur sive legi non potest **G** || 3 με καὶ δοξάσαντές om. **ψ Ach.** || 4 μου om. **E** || ποθήσασαι] -σαντες **DG** || τοῦ νυμφίου] νυμφίον, quod post ἄλλον transp., **C** || αἱ] ἀλλὰ **H** || 5 δι’ ante ἀσκήσεως add. **A** || ἐμοὶ om. **C** || ἀθανάτῳ et ἀφθάρτῳ inv. transp. **C** || Θεῷ καὶ post ἀφθάρτῳ add. **G** || 6 οἱ ante φιλόπτωχοι add. **C** || καὶ om. **υEG Ach.** || post φιλόξενοι punx. *Ach.*: comma statui || δεῦτε ante οἱ add. **ψ Ach.** || 7 ἀγάπη εἰμί] ἀγαπῶ ἡμῖν **D** || οἱ εὐλογημένοι om. **xGHI Ach.** || τῆς εἰρήνης *Ach.*: τὴν εἰρήνην **codd. plurimi**: solum τὴν εἰρ legitur apud **E** (post τὴν verba vel litterae verborum exc., quia f. 219 codicis **E** sectum est) || μετέχοντες] ἀγαπήσαντ- **H** || ἡ om. **F**

εἰρήνη. Δεῦτε οἱ εὐλογημένοι τοῦ Πατρὸς μου, κληρονομήσατε τὴν ἡτοι-
μασμένην ὑμῖν βασιλείαν, οἱ τὸν πλοῦτον μισήσαντες, οἱ τοὺς πένητας ἐ-
10 λεήσαντες, οἱ τοῖς ὀρφανοῖς βοηθήσαντες, οἱ ταῖς χήραις ἐπικουρήσαντες, οἱ
τοὺς διψῶντας ποτίσαντες, οἱ τοὺς πεινῶντας διαθρέψαντες, οἱ τοὺς ξένους
ἐπισυναγαγόντες, οἱ τοὺς γυμνοὺς ἐνδύσαντες, οἱ τοὺς ἀσθενεῖς ἐπισκε-
πτόμενοι, οἱ τοὺς ἐν φυλακαῖς παραμυθούμενοι, οἱ τοῖς τυφλοῖς ἐπικου-
ρήσαντες, οἱ τὴν σφραγίδα τῆς πίστεως ἄθρανστον διαφυλάξαντες, οἱ ταῖς
15 ἐκκλησίαις “ἐπισυντρέχοντες”, οἱ τῶν γραφῶν μου ἀκούοντες, οἱ τοῖς
λόγοις μου πειθήσαντες, οἱ τὸν νόμον μου ποθήσαντες ἡμέρας καὶ νυκτός,
οἱ συγκακοπαθήσαντές ὡς καλοὶ στρατιῶται ἐμοί, τῷ οὐρανίῳ βασιλεῖ,
ἀρέσαι βουλόμενοι. Δεῦτε τοίνυν κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν
βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου. Ἴδὸν ἡ βασιλεία μου ἡντρέπισται. Ἴδὸν ὁ
20 παράδεισος ἡνεώχθη. Ἴδὸν ὁ νυμφὼν μου ἡτοιμάσθη. Ἴδὸν οἱ στέφανοι
πρόκεινται. Ἴδὸν ἡ ἀθανασία κεκαλλώπισται. Δεῦτε πάντες κληρονομήσατε
τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου.”

XLII. 13-14 cf. *DePs.*, col. 556, l. 37-38 || 15 cf. *Mc.* 9, 25

8 ὑμῶν post εἰρήνη add. **G** || τοῦ exc. ex **E** || 9-10 οἱ τοὺς πένητας ἐλεήσαντες **DI**: οἱ ἐλ. τοὺς πέν. **ACFH**:
οἱ ἐλ. τὸν πένητα **EG**: οἱ ἐλεήσατε τὸν πέν. Ach. || 10 τοῖς ὀρφανοῖς] τοὺς ὀρφανοὺς **VG**: solum τοὺς
ὀρφανο legitur apud **E** (cf. l. 7 appar. cr.) || βοηθήσαντες] οἰκτεῖραντ- **F**: οἰκτῆραντ- **D** || οἱ secundum
usque ἐπικουρήσαντες post μισήσαντες (l. 9) transp. **G**: om. **F** || ταῖς χήραις] τὰς χήρας **ADG**: solum τὰς
χή legitur apud **E** (cf. l. 7 appar. cr.): τὰς χεῖρας **D** || οἱ tertium usque ποτίσαντες (l. 11) om. **AvEHI** || 11
οἱ alterum exc. ex **E** || 12 ἐπισυναγαγόντες] ἐπισυνάγο- **v** || οἱ prius usque ἐνδύσαντες om. **D** || 12-13
ἐπισκεπτόμενοι] -σκεψάμενοι **vEH** fort. recte: -σκέψαντες Ach. || 13 φυλακαῖς] -κῆ **F** ||
παραμυθούμενοι] -μυθησάμενοι **vEH** fort. recte: -θήσαντες Ach. || τοῖς τυφλοῖς **H** Ach.: τοὺς τυφλοὺς
ceff. || 13-14 ἐπικουρήσαντες] ὁδηγή- **I** || 14 lac. post πίστεως apud **C** || διαφυλάξαντες] φυλάξ-
ACvGH || οἱ alterum usque ἐπισυντρέχοντες (l. 15) om. **D**, usque κόσμον (l. 19) om. **F** || ταῖς exc. ex **E** ||
14-15 ταῖς ἐκκλησίαις] τὰς ἐκκλησίας **G** || 15 ἐπισυντρέχοντες] συντρέχ- **I** || ἀγίων ante τῶν add. **I** || μου
om. **CI** || ἀκούοντες] ἀκούσαντ- **CDE** || 15-16 τοῖς λόγοις] τοὺς λόγους **DGH** || 16 πειθήσαντες **ACGI**
Mor.: πεισ<θέν>τες, ut vid., **E**, quia θεν exc. (cf. l. 7 appar. cr.): πειθαρχήσαντες **D**: ποθήσαντ- **H** Ach. ||
οἱ] καὶ **H** || μου alterum om. **E** || ποθήσαντες] solum ποθείσαν legitur apud **E** (cf. l. 7 appar. cr.):
μελετήσαντες **CH**: τηρήσ- Ach. || ἡμέρας καὶ νυκτός om. **A** || 17 μοι post συγκακοπαθήσαντες add.
AGH Ach. || ὡς om. Ach. || 18 Δεῦτε usque κόσμον (l. 19) om. **H** || τοίνυν om. **AxG** Ach. || τὴν om. **H**
|| 19 ἀπὸ usque κόσμον om. **I** || γὰρ post Ἴδὸν prius add. **H** || ἡντρέπισται] ἡντρέπιστε **G** || Ἴδὸν
alterum om. **I**, usque ἡνεώχθη (l. 20) om. **F** || 20 ἡνεώχθη] ἀνέωχ- **H** || Ἴδὸν prius om. **I**, usque
πρόκεινται (l. 21) om. Ach. || νυμφῶν] -φίος **E** || μου om. **I** || ἡτοιμάσθη] -μάσθη **G**: ἡτοιμάσται **F** ||
Ἴδὸν alterum om. **I** || μου post στέφανοι add. **AvEGH** || 21 Ἴδὸν om. **I** || μου post ἀθανασία add. **AvGH**
Ach. || καὶ ante κληρονομήσατε add. **I** || 22 ὑμῖν] ἡμ- **C**

XLIII. Τότε ἀποκριθήσονται οἱ δίκαιοι ἐκπληττόμενοι τῷ μεγέθει τοῦ θαύματος, ὅτι ὃν οὐ δύνανται βλέπειν τρανῶς τῶν ἀγγέλων τὰ τάγματα ὡς φίλους γνησίους αὐτοῦ προσκαλεῖται, καὶ βοῶντες πρὸς αὐτόν: “Κύριε, πότε σε εἶδομεν πεινῶντα καὶ ἐθρέψαμεν; Δέσποτα, πότε σε εἶδομεν διψῶντα καὶ ἐποτίσαμεν; Φοβερέ, πότε σε εἶδομεν γυμνὸν καὶ περιεβάλομεν; Ἀθάνατε, πότε <δὲ> σε εἶδομεν ξένον καὶ συνηγάγομεν; Φιλάνθρωπε, πότε σε εἶδομεν ἀσθενῆ ἢ ἐν φυλακῇ καὶ ἤλθομεν πρὸς σε;” Σὺν εἰ ὁ αἰὶ ὦν. Σὺν εἰ ὁ συνάναρχος τῷ Πατρὶ καὶ συναῖδιος τῷ Πνεύματι. Σὺν εἰ ὁ ἐκ μὴ ὄντων τὰ πάντα ποιήσας. Σὺν εἰ ὁ τῶν ἀγγέλων καὶ ἀρχαγγέλων βασιλεύς. Σὺν εἰ ὃν τρέμουν σὺν ἄβυσσοι, σὺν εἰ ὁ “ἀναβαλλόμενος τὸ φῶς ὡς ἱμάτιον”. Σὺν εἰ ὁ ποιήσας ἡμᾶς καὶ πλάσας ἀπὸ γῆς. Σὺν εἰ ὁ τὰ ὁρατὰ καὶ τὰ ἀόρατα δημιουργήσας. Σοῦ ἀπὸ προσώπου φεύγει πᾶσα ἡ κτίσις. Καὶ πῶς ἡμεῖς ἐξενοδοχήσαμεν τὴν σὴν βασιλείαν καὶ κυριότητα;”

XLIV. Τότε πάλιν ἀποκριθήσεται ὁ βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων καὶ Κύριος τῶν κυριευόντων λέγων πρὸς αὐτούς: ““ Ἐφ’ ὅσον ἐποιήσατε ἐνι του-

XLIII. 3-7 *Mt.* 25, 37-25, 39 || 10 *Ps.* 103, 2 || **XLIV.** 2-3 *Mt.* 25, 40

XLIII. 1 ἀποκριθήσονται] ἀπολογία- **D** || τῷ μεγέθει] τὸ μέγεθος **AuEGHI** || 2 θαύματος] πράγμα- **I**: λέγοντες post θ. add. **H** || δύνανται] δύναται **C** || βλέπειν τρανῶς] τρ. βλ. **C**: ἀτενίζειν **F** fort. recte || τῶν **vI**: om. **ACEGH** **Ach.** || τὰ ante τῶν transp. **F**: om. **CG** || 3 γνησίους om. **F** || αὐτοῦ] -τοῦς **DG** **Ach.**: om. **C** || ἐν ἱλαρᾷ φωνῇ post αὐτοῦ add. **G** || προσκαλεῖται] -λεῖ **I**: -λοῦντα **AEEF**: ἡμᾶς post προσκαλεῖται add. **H** || καὶ om. **I** || βοῶντες] -ντας **AE**: βοήσουσι **C** **Ach.**: βοήσωσι(**v**) **uG**: ἀποκριθέντες λέγουσιν **H** || πρὸς αὐτόν] αὐτῷ **H** || καὶ λέγοντες post αὐτόν add. **I** || 4 εἶδομεν prius] εἶδωμ- **A**: ἰδωμ- **χ**: ἰδομ- **G** **Ach.** || ἐθρέψαμεν] διεθρ- **D** || Δέσποτα usque εἶδομεν alterum] ἢ **F** || εἶδομεν alterum] εἶδωμ- **A**: ἰδωμ- **CDG**: ἰδομ- **E** **Ach.** || 5 Φοβερέ usque εἶδομεν] ἢ **F** || εἶδομεν] εἶδωμ- **A**: ἰδωμ- **CDG**: ἰδομ- **E** **Ach.** || περιεβάλομεν] -βάλωμεν **ADG**: -βάλλομεν **CE** || 5-6 Ἀθάνατε πότε σε] ἢ **F** || 6 δὲ om. **codd.** **Ach.**: supplevi ex *Mt.* (l. c.) || εἶδομεν prius] εἶδωμ- **A**: ἰδωμ- **CDG**: ἰδομ- **EF** **Ach.** || Φιλάνθρωπε om. **F** || εἶδομεν alterum] εἶδωμ- **A**: ἰδωμ- **CG**: ἰδω **D**: ἰδομεν **EF** **Ach.** || 7 ἀσθενῇ] -νεῖ **v** || γὰρ post Σὺν prius add. **F** || αἰὶ ὦν] ἐλεῶν **D** || Σὺν alterum usque Πνεύματι (l. 8)] ὁ τῷ πατρὶ συνάναρχος καὶ συναῖδιος **F**: om. **AHI** || 8 ἀγίῳ ante πνεύματι add. **CDEG** || Σὺν εἰ om. **F** || 9 Σὺν prius usque εἰ alterum (l. 10) om. **F** || ὁ om. **C** || καὶ ἀρχαγγέλων om. **G** **Ach.** || τῶν ante ἀρχαγγέλων add. **E** || Σὺν alterum usque ἄβυσσοι om. **A** || 10 ἀναβαλλόμενος usque ἱμάτιον] τὸ φῶς ποιήσας τῇ σοφίᾳ σου **C** || τὸ ante ἀναβαλλόμενος transp. **E**: om. **DG**: fort. delendum (cf. *Ps.* l. c.) || ποιήσας et πλάσας inv. transp. **D** || ἡμᾶς post πλάσας transp. **C**: om. **G** || 11 τῆς ante γῆς add. **I** fort. recte || Σὺν usque κτίσις (l. 12) om. **F** || τὰ ὁρατὰ καὶ] καὶ ὁρ., quod post ἀόρατα transp., **G**: om. **Ach.** || τὰ prius usque ἀόρατα om. **D** || 12 φεύγει] -γη **DG** || κτίσις] κτήσ- **C**: γῆ **ADEGHI** **Ach.** fort. recte: correxi || εἰς σὲ οἱ ὀφθαλμοὶ πάντων ἐλπιούσιν. Καὶ σὺ δίδως τὴν τροφὴν αὐτῶν ἐν εὐκλείᾳ post κτίσις add. **G** || δέσποτα post ἡμεῖς add. **F**

XLIV. 1 ἀποκριθήσεται ... λέγων (l. 2)] ἀποκριθεὶς ... λέγει **F** || πάλιν post ἀποκριθήσεται transp. **Ach.**: om. **Au** || καὶ usque κυριευόντων (l. 2) **A**: om. **cett.** **Ach.**

των τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐλαχίστων, ἐμοὶ ἐποιήσατε.” Ἐφ’ ὅσον οὖν προεῖ-
 πον ἐξονοδογήσατε καὶ ἐνεδύσατε καὶ ἐθρέψατε καὶ ἐποτίσατε, τὰ μέλη μου,
 5 τοὺς πτωχοὺς, ἐμοὶ ἐποιήσατε. Ἀλλὰ δεῦτε εἰς τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βα-
 σιλείαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου. Ἀπολαύσατε εἰς αἰῶνα αἰῶνος παρὰ τοῦ
 Πατρὸς μου καὶ τοῦ παναγίου καὶ ζωοποιοῦ Πνεύματος.” Ποῖον ἄρα στόμα
 ἐκδιηγῆσεται ἐκεῖνα τὰ αἰῶνια ἀγαθὰ, ἃ “ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδεν καὶ
 οὐς οὐκ ἤκουσεν καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη, ἃ ἡτοίμασεν ὁ Θεὸς
 10 τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν”;

XLV. Ἐγνωτε χαρὰν ἀδιάδοχον. Ἐγνωτε βασιλείαν ἀσάλευτον. Ἐγνωτε
 τρυφήν ἀγαθῶν τέλος μὴ ἔχουσαν. Μάθετε οὖν καὶ τῶν ἐξ εὐωνύμων τὴν
 ὀδυνηρὰν φωνήν, ἣν πρὸς αὐτοὺς ἀποφθέγγεται ὁ Κύριος ἡμῶν, ὁ δίκαι-
 ος κριτὴς καὶ Θεὸς πατὴρ, ἐν θυμῷ καὶ ὀργῇ ἀμετροῦται: ““Ἀπέλθετε ἀπ’ ἐμοῦ,
 5 οἱ κατηραμένοι, εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰῶνιον τὸ ἡτοιμασμένον τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς
 ἀγγέλοις αὐτοῦ.” Μὴ γὰρ δι’ ὑμᾶς τὸ πῦρ ἡτοίμασα ἢ τὴν κρίσιν; Ἀλλὰ τῷ διαβό-
 λῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ. Ὑμεῖς δὲ ἑαυτοῖς ταῦτα προεξενήσατε· δέξασθε
 τοίνυν αὐτῆς καὶ τὴν ἀπόλυσιν. Ἀπέλθετε οὖν ἀπ’ ἐμοῦ οἱ κατηραμένοι, ὡς εἵ-

XLIV. 8-10 *1 Cor.* 2, 9 || **XLV.** 4-6 *Mt.* 25, 41

3 τῶν ἀδελφῶν μου om. **AxG** || Ἐφ’ usque ἐποιήσατε (l. 5) om. **H**, usque Πνεύματος (l. 7) om. **F** || οὖν **A** || 3-4 ὑμεῖς post προεῖπον add. **C**, ὑμῖν add. **G** Ach. || 4 καὶ primum om. **EG** Ach. || τὰ usque πτωχοὺς (l. 5) om. **D** || 5 τοὺς πτωχοὺς] τοῖς πτωχοῖς **E** || Ἀλλὰ δεῦτε] δ. οὖν **I** fort. recte || ὑμῖν] ἡμ-, ut vid., **C** || 6 ἀπὸ usque κόσμου om. **ACDEGH** || αὐτῆς post Ἀπολαύσατε add. **H** || παρὰ usque Πνεύματος (l. 7) post βασιλείαν (l. 5-6) transp. **I** om. **H** || 7 τοῦ ἐν οὐρανοῖς post μου add. **F** Ach. || παναγίου] ἀγ- **E** || παναγίου καὶ om. **C** || καὶ ζωοποιῶν om. **AI** || Ποῖον usque ἀγαθὰ (l. 8) post ἔχουσαν (45, 2) transp. **A** || 8 ἀδελφοὶ post ἐκδιηγῆσεται add. **H** || ἐκεῖνα τὰ αἰῶνια ἀγαθὰ **A**: ἐκ. τὰ ἀγ. **I**: τὰ ἀγ. ἐκ. **cett.** Ach.: αἰ. fort. delendum || οὐκ] οὐτε, quod post *ā* transp., **CHI** || εἶδεν] οἶδ- **v** Ach. || καὶ] οὐτε **ACDEGHI** Ach. || 9 οὐκ prius om. **ACDGH** Ach. || καὶ] οὐτε **ACDEGHI** Ach. || οὐκ alterum om. **AnEGHI** || 10 post αὐτόν punx. Ach.: sign. inter. statui

XLV. 2 οὖν **HI**: τοιγαροῦν **A**: τοίνυν **F** fort. recte: om. **cett.** Ach. || τῶν om. **v** || εὐωνύμων] εὐονύμων **E**: εὐω[νύμων]νύμων **D** || τὴν post καὶ transp. **v** || 3 ἣν om. **D** || ἀποφθέγγεται] -γγεται **C** || ὁ Κύριος ἡμῶν om. **x** Ach. || ὁ alterum usque ἀμετροῦται (l. 4) om. **F** || 3-4 ὁ δίκαιος κριτὴς] ὁ κρ. ὁ δίκ. **CDE** || 4 καὶ Θεὸς πατὴρ (cf. 39, 12)] κ. θ. ὁ πατὴρ **CEF**: κ. θ. **D**: κ. πρ. θ. **I**: ὁ πρ. **A**: ὁ πατὴρ, ut vid., **G** || τότε post θυμῷ add. **I** || ἀμετροῦται] ἀμέτρῳ Ach.: post θυμῷ transp. **ACDEGH** Ach. || Ἀπέλθετε] -θατε **xGH** || 5 ἡτοιμασμένον] ἡτημασμένον **C** || 6 Μὴ usque αὐτοῦ (l. 7) om. Ach., usque αὐτοῦ (l. 10) om. **F** || δι’ ὑμᾶς] ὑμῖν **C** fort. recte || τὸ πῦρ ἡτοίμασα] ἦτ. τὸ π. **AC** || ἢ] καὶ **DEH** || 7 ἑαυτοῖς] ἐπειδὴ αὐτοῖς **H**: ἑαυτοῦς **DE**: post προεξενήσατε transp. **D**: ὡς ante ἑαυτοῖς add. **E** || ταῦτα post προεξενήσατε transp. **A** || δέξασθε] -σθαι **DG** || 8 τοίνυν αὐτῆς (i. e. τῆς κρίσεως)] αὐτῆς **ADEGH**: αὐτῶν **C**: ἑαυτοῖς Ach. || Ἀπέλθετε usque αὐτοῦ (l. 10) om. **H** || οὖν om. **ACDEG** Ach. || 8-9 ὡς εἴρηται om. **ACDEG** Ach.

ρηται εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον καὶ εἰς τὸ πῦρ τὸ ἄσβεστον τὸ ἡτοίμασμένον
 10 τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ὑπηρέταις αὐτοῦ. Ἐγὼ ἔπλασα καὶ ἄλλῳ προσηνέχθητε.
 Ἐγὼ εἰμι ὁ ἐκ μήτρας ἐξαγαγὼν ὑμᾶς καὶ ἐμὲ ἠθετήσατε. Ἐγὼ εἰμι ὁ ἐκ τῆς γῆς
 διαπλάσας τῇ προστάξει μου καὶ ἄλλῳ προσεκολλήθητε. Ἐγὼ εἰμι ὁ
 διαθρέψας ὑμᾶς καὶ ἄλλῳ τὴν εὐχαριστίαν προσήξατε. Ἐγὼ τὴν γῆν καὶ τὴν
 15 θάλασσαν πρὸς διατροφὴν ὑμῶν καὶ βίου συμπέρασμα προσέταξα, ὑμεῖς δὲ
 τὰς ἐντολάς μου παρηκούσατε. Ἐγὼ τὸ φῶς ὑμῖν ἐποίησα πρὸς ἀπόλυσιν
 τῆς ἡμέρας καὶ τὴν νύκτα πρὸς ἀνάπαισιν, ὑμεῖς δὲ τοῖς ἔργοις ὑμῶν τοῖς
 πονηροῖς ἐμὲ παρεπικράνατε καὶ ἠθετήσατε καὶ τοῖς πάθεσι θύραν ἠνεώξατε.
 Ἀποχωρεῖτε ἀπ' ἐμοῦ, ἐργάται τῆς ἀδικίας. Οὐκ οἶδα ὑμᾶς, οὐ γνωρίζω ὑμᾶς.
 Ἄλλου κυρίου ἐργάται γέγονατε, οὗτινος τὰ ἔργα διεπράξατε καὶ ἠκολουθή-
 20 σατε, τουτέστι τοῦ διαβόλου. Μετ' αὐτοῦ οὖν καὶ τὸ σκότος κληρονομήσατε
 καὶ τὸ ἄσβεστον πῦρ καὶ τὸν σκόληκα τὸν ἀκούμητον καὶ τὸν βρυγμὸν τῶν
 ὀδόντων.

XLVI. “Ἐπείνασα γὰρ καὶ οὐκ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν, ἐδίψησα καὶ οὐκ
 ἐποτίσατέ με. Ξένος ἦμην καὶ οὐκ συνηγάγετέ με. Γυμνὸς καὶ οὐκ περιεβάλετέ
 με. Ἡσθένησα καὶ οὐκ ἐπεσκέφασθέ με, ἐν φυλακῇ ἦμην καὶ οὐκ ἤλθετε πρὸς
 με.” Τὰς ἀκοὰς ὑμῖν ἐποίησα πρὸς τὸ ἀκούειν ὑμᾶς τῶν γραφῶν, ὑμεῖς δὲ

XLV. 12 cf. *Le.* 19, 31 || **XLVI.** 1-4 *Mt.* 25, 35-25, 36

9 ἐξώτερον] post ἐξ verba vel litterae verborum exc. ex **E**, quia f. 220 codicis sectum est || πῦρ τὸ ἄσβεστον] ἄσβ. π. **I** || τὸ quintum exc. ex **E** || τὸ ἡτοίμασμένον] ὁ ἡτοίμασται **I** fort. recte || 10 ὑπηρέταις **I**: ἀγγέλοις **A** **χ** **G** **Ach.** || Ἐγὼ exc. ex **E**: δὲ post Ἐγὼ add. **D** || προσηνέχθητε] -σῆχθητε **D**: προσ<...>τε legitur apud **E** (cf. l. 9 appar. cr.) || 11 εἰμι ὁ prius om. **H** || εἰμι prius usque ἐξαγαγὼν] ἐκ τοῦ μὴ ὄντως ἐποίησα **F** || ἐξαγαγὼν ὑμᾶς] ὑμ. ἐξ. **I**: ἐξάγον ὑμᾶς **G**: ἐξήγαγον ὑμ. **H**: participium exc. ex **E**, sed ἐξάγων convenire potest || καὶ ἐμὲ] ὑμεῖς δὲ μὲ **H** || Ἐγὼ alterum exc. ex **E** || Ἐγὼ alterum usque προσεκολλήθητε (l. 12) om. **FH** || τῆς om. **C** **Ach.** || 12 τῇ om. **Ach.** || ἄλλῳ exc. ex **E** || προσεκολλήθητε] προσηνέχθητε **EG** **Ach.**: προσήχθ- **A**: προσήχθηται **D**: δεδουλεύκατε **C** || 12-13 εἰμι ὁ διαθρέψας] διέθρεψα **F**: εἰμι exc. ex **E** || 13 ὑμᾶς] ἡμ- **GD** || ἄλλῳ exc. ex **E** || τὴν εὐχαριστίαν προσήξατε **C**: ἐδουλεύσατε **ceft.** **Ach.** fort. recte || γῆν exc. ex **E** || 14 βίου συμπέρασμα] συμ. β. **ψ** **Ach.** || προσέταξα] προὑπέστησα **I** || δὲ exc. ex **E** || 15 παρηκούσατε] ἠθετήσ- **I** || ὑμῖν] ὑμῶν, quod post ἀπόλυσιν transp., **H** || 16 τῆς ἡμέρας om. **F**, usque ἀνάπαισιν om. **HI** || πρὸς] εἰς **F** || ὑμῶν om. **ψ** **Ach.** || 17 πονηροῖς] σκοτεινοῖς **CDE** || ἐμὲ παρεπικράνατε] ἐμοὶ ἐπικράνατε **F** || καὶ ἠθετήσατε om. **I** || ἠνεώξατε] ἠνοιξ- **ADEHI** **Ach.**: ἠνύξ- **FG** || 18 **XΣ** in marg. **G** || οὐ γνωρίζω ὑμᾶς om. **D**, usque ὀδόντων (l. 22) om. **F** || 19 Ἄλλου usque γέγονατε om. **H** || γέγονατε] ἐγένεσθε **Ach.** || οὗτινος usque ἠκολουθήσατε (l. 19-20) om. **ACDEGI** **Ach.** || 20 τουτέστι τοῦ διαβόλου om. **H** || καὶ ante Μετ' add. **D** || οὖν καὶ] καὶ **H**: om. **ACDEG** **Ach.** || 21 καὶ primum usque πῦρ om. **D**

XLVI. 2 περιεβάλετέ] -βάλλετε **CEF** || 3 με prius om. **F** || ἤλθετε] -θατε **FG**: -θαται **D** || 4 ὑμῖν] ὑμῶν **ψ** **Ach.** || τῶν γραφῶν] τὰς γραφὰς **CF** || ὑμεῖς] ἡμ- **F**

- 5 ταύτας ἡντρεπίσατε εἰς ἄσματα δαιμονικά καὶ κιθάρας καὶ γέλοια. Τοὺς
ὀφθαλμοὺς ὑμῖν ἐποίησα πρὸς τὸ καθορᾶν τὸ φῶς τῶν ἐντολῶν μου καὶ αὐ-
τὰς ἐκτελεῖν, ὑμεῖς δὲ πρὸς κάλλη καὶ πορνείας καὶ ἀσελγείας καὶ τὴν λοιπὴν
ἀκαθαρσίαν αὐτοὺς διηνοίξατε. Τὸ στόμα ὑμῖν πρὸς δοξολογίαν καὶ αἶνον καὶ
“ψαλμοὺς <καὶ ὕμνους> καὶ ᾠδὰς πνευματικὰς” ἡντρεπίσα λαλεῖν καὶ μελετᾶν
10 διὰ παντὸς τῶν γραφῶν μου τὴν ἀνάγνωσιν, ὑμεῖς δὲ πρὸς λοιδορίας καὶ ὄρ-
κους καὶ βλασφημίας αὐτὸ ἡτοιμάσατε, καθήμενοι καὶ καταλαλοῦντες τῶν πλη-
σίον ὑμῶν. Τὰς χεῖρας ὑμῖν πρὸς προσευχὰς καὶ δεήσεις ἐπαίρειν ἐποίησα,
ὑμεῖς δὲ εἰς ἀναρπάγματα καὶ φόνους καὶ ἀλληλοφονίας αὐτὰς ἐξετείνετε.
Τοῖς ποσὶν ὑμῶν ἐν ἐτοιμασίᾳ τοῦ εὐαγγελίου τῆς εἰρήνης καὶ ἐν ἐκκλησίαις
15 καὶ τοῖς οἴκοις τῶν ἁγίων μου διεταξάμην ὁδεύειν, ὑμεῖς δὲ εἰς μοιχείας
καὶ πορνείας καὶ εἰς θεάτρα καὶ ὀρχήσεις καὶ μετεωρισμοὺς αὐτοὺς ἐδιδά-
ξατε σπεύδειν.

XLVI. 5 cf. *DePs.*, col. 566, l. 32-37 || 9 cf. *Eph.* 5, 19 || 12 cf. *Is.* 65, 2

5 ταύτας] ταῦτα **G** || ἡντρεπίσατε] ἐν- **A E H I** || εἰς] πρὸς **A** || δαιμονικά] -νίων **F** || γέλοια] γελοῖα **A**
Ach. fort. recte: legi non potest **F** || 6 ὑμῖν] ὑμῶν **ψ** Ach. || πρὸς] εἰς **DE** || ἐντολῶν] ὀφθαλμῶν **D**:
ἀγγέλων **C** || καὶ usque ἐκτελεῖν (l. 7) om. **CG** || 6-7 αὐτὰς ἐκτελεῖν] ἐκτ. αὐτ. **A F H** Ach.: τελεῖν αὐτ. **DE**
|| 7 πρὸς κάλλη καὶ] πρὸς κάλλει καὶ **G H**: πρὸς κάλλει **v**: προσκαλεῖτε Ach. || πορνείας καὶ ἀσελγείας]
σωμάτων εἰς τὸ πορνεύειν καὶ ἀσελγαίνειν **F** || 7-8 τὴν λοιπὴν ἀκαθαρσίαν] τῇ λοιπῇ ἀκαθαρσίᾳ
ACEFGH I: τῇ λοιπῇ ἀκαρσίᾳ **D**: τῇ λοιπῇ ἀκαθαρσίᾳ Ach.: correxi || 8 αὐτοὺς] -τοῖς **G** || διηνοίξατε]
διαν- **C** || ὑμῖν] ὑμῶν **ψ** Ach. || δοξολογίαν ... αἶνον] δοξολογίας ... αἶνους **F** || καὶ αἶνον om. **E** || καὶ
alterum om. **A** || 9 ψαλμοὺς ... ᾠδὰς πνευματικὰς] ψαλμοῖς ... ᾠδαῖς πνευματικαῖς **ADEGH** || καὶ
ὕμνους om. **codd.** Ach.: supplevi (cf. *Eph.* l. c.) || 10 τῶν γραφῶν μου om. Ach., usque ἀνάγνωσιν om. **F** ||
aliquid erasum, quod legi non potest, post ἀνάγνωσιν add. **C** || 10-11 καὶ καταλαλιάς post ὄρκους add. **E**
fort. recte, καὶ καταλαλοῦσθαι add. **C**, καὶ καταλαλιάς add. **D**, καὶ καταλαλιᾶς add. **F** || 11 αὐτὸ] -τῷ **D** ||
ἡτοιμάσατε] ε s. l., i. e. ἐτοιμ-, **C** || ἡτοιμάσατε usque ὑμῶν (l. 12) om. **F** || καὶ alterum om. Ach. ||
καταλαλοῦντες] λοιδοροῦν- **A** || τῶν] τοὺς **ADEGH** Ach.: τὸν **C** || καταλαλοῦντες τῶν] fort. legendum
λοιδοροῦντες τοὺς || 11-12 πλησίον] -σίους **A** Ach. || 12 ὑμῖν] ὑμῶν **ψ** Ach. || πρὸς] εἰς **H I** fort. recte ||
ἐπαίρειν ἐποίησα **I**: ἐποίησα τοῦ ἐκπετάσαι **ADE** Ach. fort. recte: ἐπ. τ. ἐ πετάσαι **F** (ras. unius litterae):
ἐπ. τ. ἐκπετάσθαι **CG**: ἐπ. τ. ἐκτείνεσθαι **H**: post προσευχὰς tradit **I**: transposui || 13 εἰς] πρὸς Ach. ||
ἀναρπάγματα **C** (semel dictum ex ἀναρπάττω): ἀρπάγ- **ADEGHI** Ach.: ἀρπαγὰς **F** || φόνους ...
ἀλληλοφονίας] φόνους ... ἀλληλοφονίας **G** || καὶ ἀλληλοφονίας om. **C** || αὐτὰς om. **ψ** Ach. || post
ἐξετείνετε passim legitur, passim legi non potest et passim lacunosus est **G** (s. l. notitiae sunt, quas legi non
potest). || 14 Τοῖς ποσὶν] τοὺς πόδας **ψ** Ach. fort. recte (v. Blass-Debr. § 409, 1) || ὑμῶν om. **F** || 15 καὶ
usque μου om. **F** || ἁγίων legi non potest apud **E** || μου om. **C** || διεταξάμην ὁδεύειν] ὁδ. διετ. **I**: διετ.
τρέχειν **C**: ἐνεταξάμην ὁδ. **F** || μοιχείας usque καὶ tertium (l. 16) om. **F** || μοιχείας et πορνείας (l. 16) inv.
transp. **D** || 16 καὶ εἰς θεάτρα om. **C** || εἰς] πρὸς **ADEH**: ante πορνείας transp. **G** Ach.: om. **C** ||
σατανικά post θεάτρα add. **I** || post ὀρχήσεις dec. **G** || αὐτοὺς post δὲ (l. 15) tradit **I**, post ἐδιδάξατε (l.
16-17) **F**: om. **cett.** Ach.: transposui (cf. l. 8, 11 & 13) || 17 σπεύδειν **C**: τρέχειν **A v E H I** fort. recte: ante
ἐδιδάξατε (l. 16-17) transp. **I**

XLVII. Ἐλύθη λοιπὸν ἡ πανήγυρις, ἐπαύθη τοῦ βίου τὸ θέατρον, παρῆλθεν ἡ πλάνη αὐτοῦ καὶ ἡ φαντασία. Ἐμοὶ προσηνέχθητε, ᾧ “κάμπτει πᾶν γόνυ ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων”. Πάντες γὰρ οἱ ἀμελήσαντες ἐν τῷ βίῳ τῷ φθαρτῷ καὶ μὴ μετανόησαντες μηδὲ ἐλεήσαντες μηδὲ οἰκτειρήσαντες ἐν εὐποιίαις ἐνταῦθα οὐδὲν χρεωστοῦνται, ἀλλ’ ἢ τὸ πῦρ τὸ ἄσβεστον. Φιλάνθρωπός εἰμι, ἀλλὰ καὶ δικαιοκρίτης. Πᾶσι γὰρ κατ’ ἀξίαν ἀποδώσω τὰς ἀμοιβάς, πᾶσι κατὰ τὸν ἐκάστον κάματον παρέξω καὶ τὸν μισθόν, πᾶσι πρὸς τὸν ἴδιον ἀγῶνα ἀποδώσω καὶ τὰς δωρεάς. Ἐλεῆσαι βούλομαι, ἀλλ’ ἔλαιον ἐν τοῖς ἀγγείοις ὑμῶν οὐ καθορῶ. Οἰκτειρήσαι
 5 θέλω, ἀλλ’ ὅλως ἄνευ οἰκτιρμῶν τὸν βίον μετήλθετε. Σπλαγχνισθῆναι σπεύδω, ἀλλ’ αἱ λαμπάδες ὑμῶν σκοτειναὶ εἰσιν ἐκ τῆς ἀπλαγχνίας. “Ἀπέλθετε ἀπ’ ἐμοῦ. Ἡ γὰρ κρίσις ἀνέλεός ἐστι τῷ μὴ ποιήσαντι ἔλεος.””

XLVIII. Τότε ἀποκριθήσονται καὶ αὐτοὶ [μετὰ κλανθμοῦ] πρὸς τὸν φοβερὸν κριτὴν καὶ ἀπροσώποληπτον: “Κύριε, πότε σε εἶδομεν πεινῶντα ἢ διψῶντα ἢ ξένον ἢ γυμνὸν ἢ ἀσθενῆ ἢ ἐν φυλακῇ καὶ οὐ διηκονήσαμέν σοι;” Κύριε, οὐ γνωρίζεις ἡμᾶς; Σὺ ἡμᾶς ἔπλασας, σὺ ἐδημιούργησας, σὺ ἐκ τεσ-

XLVII. 2-3 *Phil.* 2, 10 || 8-9 *Mt.* 25, 1-25, 12 || 11-12 *ib.* 7, 23 || 12 *Jac.* 2, 13 || **XLVIII.** 2-3 *Mt.* 25, 44

XLVII. 1 λοιπὸν ante Ἐλύθη transp. **F** || 2 αὐτοῦ καὶ ἡ φαντασία] καὶ ἡ πρόσκαιρος φ. αὐτ. **F** || προσηνέχθητε] προσεν- *Ach.* || ᾧ] ὁ **DE** || 4 ἐν usque φθαρτῷ] ἐν τῷ φθαρτῷ βίῳ τούτῳ **A**: ἐν τῷ φθ. *B.* **D**: ἐν τῷ β. **F** || ἐν usque ἐλεήσαντες *om.* *Ach.* || μηδὲ ἐλεήσαντες *om.* **X** || μηδὲ prius **A**: ἢ **HI**: οὐδὲ **E** || μηδὲ alterum **C**: ἢ **HI**: μήτε **F**: οὐδὲ **ADE** *Ach.* || 5 χρεωστοῦνται] ἄλλο αὐτοῖς χρεωστεῖται **I** || ἀλλ’ ἢ **DI** *Ach.*: εἰ μὴ **A**: εἰμὶ **C**: ἢ **H**: ἀλλ’ εἰς **EF** || 6 ἀπελεύσονται post ἄσβεστον add. **F** || γὰρ post Φιλάνθρωπός add. **D** *Ach.*, εἰ γὰρ add. **F** || δικαιοκρίτης] δίκαιος κριτῆς **D** || Πᾶσι] πάντας **ACEF**: πάσῃ **D** || 7 τὰς post γὰρ (1. 6) transp. *Ach.* || πᾶσι] πάντας **AvE**: *om.* **H** || κάματον] τόπον **D** || παρέξω usque ἀγῶνα (1. 8) *om.* **F** || παρέξω **D** *Ach.*: -έχω **ACEHI** || 8 καὶ prius *om.* **I** *Ach.* || πᾶσι] πάντως **I**: -ντας **AE**: -ντα **D** || ἀποδώσω **F**: παρέξω **I**: δώσω **cett.** *Ach.* || δωρεάς] ἀμοιβάς *Ach.* || 9 ἀλλ’] ἀλλὰ **CDE** (post ἀλλὰ vacuum duarum litterarum apud **E**) || καθορῶ] θεωρῶ **EF**: θεωρῶ **C** || Οἰκτειρήσαι] οἰκτεῖραι **D** || 10 ἀλλ’] ἀλλὰ **E** || ἄνευ] χωρίς, quod post οἰκτιρμῶν transp., **I** || ὅλον post βίον add. **I** || μετήλθετε *Ach.* (cf. 33, 9): παρήλθετε **AEHI**: -θεται **C**: -θατε **v** || 10-11 σπεύδω] θέλω **vE** || 11 σκοτειναὶ] ἐσβεσμέναι **F** || εἰσιν post ἀσπλαγχνίας transp. **I** || ἐκ] ἀπὸ **E** || τῶν πενήτων post ἀσπλαγχνίας add. **F** || Ἀπέλθετε] -θατε **Av** || τοιγαροῦν post Ἀπέλθετε add. **I**: τοίνυν ante Ἀπ. add. **F** || 12 αὕτη post κρίσις add. **F** || ἀνέλεός **H**: ἀνίλεως **E**: ἀνίλεος **A**: ἀνήλεος **I**: ἀνίλεος **CF**: ἀνίλαιος **D**: ἀνιλεώς *Ach.* fort. recte || τῷ ... ποιήσαντι] τοῖς ... ποιήσαι **F**

XLVIII. 1 μετὰ κλανθμοῦ **HI**: *om.* **cett.** *Ach.*: delevi || 2 κριτὴν post ἀπροσώποληπτον transp. *ψ*: λέγοντες post κρ. add. **H** || σε s. l. **I** || εἶδομεν] ἴδωμ- **CD**: εἶδωμ- **A**: ἴδομ- **F** *Ach.* || 4 διατὶ post Κύριε add. **H** || Κύριε οὐ γνωρίζεις] σὺ κ. ἐποίησας **F** || ἡμᾶς alterum *om.* **FI**: fort. delendum || σὺ ἐδημιούργησας *om.* **v**

5 σάρων στοιχείων ἡμᾶς συνήρυσσας, σὺ πνεῦμα καὶ ψυχὴν ἡμῖν ἐνέθηκας, σοὶ ἐπιστεύσαμεν, σοῦ τῆς σφραγίδος μετέσχομεν. Σοῦ τὸ βάπτισμα ἐλάβομεν. Σὲ ὁμολογήσαμεν Θεόν, σὲ ἐγνώκαμεν κτίστην. Ἐν σοὶ σημεῖα πεποιήκαμεν. Διὰ σοῦ δαίμονας ἀπηλάσσαμεν. Διὰ σὲ τὴν σάρκα ἐτήξαμεν, διὰ σὲ παρθενίαν ἐφνύλαξαμεν, διὰ σὲ ἀγνείαν ἐπεσπασάμεθα, διὰ σὲ πάροικοι τῆς γῆς ἐγενό-

10 μεθα. Καὶ λέγεις: οὐκ οἶδα ὑμᾶς, “ἀπέλθετε ἀπ’ ἐμοῦ;” Τότε ἀποκριθήσεται καὶ αὐτοῖς λέγων: “Ὁμολογήσατέ με δεσπότην, ἀλλὰ τοῖς λόγοις μου οὐκ ἐπειθαρχήσατε. Τῇ σφραγίδι τοῦ σταυροῦ μου ἐσημειώθητε, ἀλλὰ ταύτην τῇ ἀσπλαγχνίᾳ ἠφανίσατε. Τὸ βάπτισμά μου ἐλάβετε, ἀλλὰ τὰς ἐντολὰς μου οὐκ ἐφνύλαξατε. Τὸ σῶμα τῇ παρθενίᾳ κατεδαμάσατε, ἀλλὰ τὴν ἐλεημοσύνην οὐκ

15 ἐφνύλαξατε. Ἐν τῷ ὀνόματί μου δαίμονας ἐδιώξατε, ἀλλὰ τὴν μισαδελφίαν ἐκ τῶν ὑμετέρων ψυχῶν οὐκ ἀπεσοβήσατε. “Οὐ γὰρ πᾶς ὁ λέγων μοι Κύριε Κύριε σωθήσεται, ἀλλ’ ὁ ποιῶν τὸ θέλημά μου.” “Καὶ ἀπελεύσονται οὗτοι εἰς κόλασιν αἰώνιον, οἱ δὲ δίκαιοι εἰς ζωὴν αἰώνιον.”

XLIX. Ἠκούσατε, ἀγαπητοί, τοῦ Κυρίου τὴν ἀπόφασιν, ἔγνωτε τοῦ κριτοῦ τὴν ἐμφάνειαν, ἐμάθετε οἷον κριτήριον ἡμᾶς φοβερόν ἀναμένει καὶ ἡμέρα καὶ ὥρα. Ταύτης φροντίσωμεν καθ’ ἐκάστην, ταύτης μελετήσωμεν ἡμέρας καὶ νυκτὸς καὶ ἐν τοῖς οἴκοις καὶ ἐν ταῖς πλατείαις καὶ ἐν ταῖς

XLVIII. 10 *ib.* 7, 23 || 16-17 *ib.* 7, 21 || 17-18 *ib.* 25, 46

5 ἡμᾶς ante στοιχείων transp. **I** || καὶ ψυχὴν om. **E** || ἡμῖν **χ**: om. **cett.** Ach.: post πνεῦμα transp. **CD** || ἐνέθηκας] ἔθηκ- Ach. || 6 τῆς σφραγίδος] τὴν σφραγίδα **χ** || μετέσχομεν] μετέχ- **AZH**: μετεῖχ- **E** || 7 ἐγνώκαμεν] ἔγνωμεν **CFH** Ach. || πολλὰ post σημεῖα add. **F** || 8 τὴν om. **I** || διὰ alterum usque ἐφνύλαξαμεν (l. 9) om. **D** || 9 ἐπεσπασάμεθα] ἡσπασάμ- **H** || τῆς γῆς om. **F** || 9-10 ἐγενόμεθα] ἐγενήθημεν **E** Ach.: ἐγεννήθ- **CD**: γεγενήμεθα **F** || 10 οἶδα] -δας **AHI** || πάλιν ante ἀποκριθήσεται add. **F** || 11 καὶ om. **AF** || ὁ δίκαιος κριτὴς post αὐτοῖς add. **F** fort. recte || Ὁμολογήσατέ] ὁμολογήσ- **ACF**: ὁμολογίσ- **D** || τοῖς λόγοις] τοὺς λόγους μου καὶ τὰς ἐντολὰς **F** || 12 Τῇ σφραγίδι] τὴν σφραγίδα **AEH** Ach.: γὰρ post Τῇ add. **F** || μου om. **ACDEH** || τῇ alterum om. **ACEF** Ach. || 14 Τὸ usque ἐφνύλαξατε (l. 15) om. **F**: del. Ach.: restitui || κατεδαμάσατε] κατετήξατε **D**: κατεδαπανήσατε **H** || 15 post ἐφνύλαξατε comma stat. Ach.: punxi || Ἐν usque ἐδιώξατε om. Ach. || δαίμονας] δαιμόνια **AC** fort. recte || 16 ἀπεσοβήσατε] ἀπεσβέσατε **D**: ἐσοβήσατε Ach. || ὁ λέγων] ὅστις λέγει **ACDEHI** Ach. || μοι ante λέγει transp. **H**: om. **ACDEI**

XLIX. 1 τὴν ἀπόφασιν ante τοῦ prius transp. **C** || ἀπόφασιν] ἀπόκρισιν Ach. || 2 ἐμφάνειαν] -ἐμφάνησιν **CEF**: ἀπόφασιν **D** Ach. || ἐμάθετε] -θατε **D** || ἡμᾶς φοβερόν] φοβ. ἡμ. **F** Ach.: φοβ. post ἀναμένει transp. **D**: om. **C** || 3 καὶ ὥρα om. **F** || φροντίσωμεν post ἐκάστην transp. **I** || ταύτης alterum] ταύτην **UEHI** fort. recte || μελετήσωμεν post νυκτὸς (l. 4) transp. **I** || 4 ταῖς prius om. **UEHI** || ταῖς alterum om. **C**

- 5 ἐκκλησίαις, ἵνα μὴ εἰς τὴν δίκην ἐκείνην τὴν φοβεράν καὶ ἀπροσώποληπτον
 παρασταθῶμεν κατακεκρυμένοι καὶ ταπεινοὶ καὶ σκυθρωποί, ἀλλὰ μετὰ
 καθαρᾶς πράξεως καὶ βίου καὶ πολιτείας καὶ ἐξομολογήσεως, ἵνα εἴπῃ καὶ
 πρὸς ἡμᾶς ὁ εὐπλάγχθος καὶ φιλόανθρωπος Θεὸς “ Ἡ πίστις σου σέσωκέ σε,
 πορεύου εἰς εἰρήνην” καὶ τὸ “εὖ, δοῦλε ἀγαθὲ καὶ πιστέ, ἐπὶ ὀλίγα ἧς πιστός,
 10 ἐπὶ πολλῶν σε καταστήσω· εἰσελθε εἰς τὴν χαρὰν τοῦ Κυρίου σου”, ἧς γέ-
 νοιτο πάντας ἡμᾶς ἐπιτυχεῖν χάριτι καὶ φιλελεοςίας τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ
 Χριστοῦ, μεθ’ οὗ δόξα, τιμὴ καὶ προσκύνησις σὺν τῷ [ἀνάρχῳ] Πατρὶ καὶ
 τῷ ἁγίῳ [καὶ ἀγαθῷ καὶ ζωοποιῷ] πνεύματι νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας
 τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

XLIX. 8-9 *Lc.* 7, 50 || 9-10 *Mt.* 25, 23

5 τὴν prius om. **DH** || 6 παρασταθῶμεν] -στόμεν **D** || καὶ prius om. Ach. || 7 ἀληθοῦς ante
 ἐξομολογήσεως add. **I** || ἵνα om. **A** || 8 καὶ usque τὸ (l. 9) om. **A** || φιλόανθρωπος] ἐλεήμων **D** || Θεὸς
 om. **F** || σου ... σε] ὑμῶν ... ὑμᾶς **C** || 9 πορεύου] πορεύεσθε **C** || ἀγαθὲ ... πιστέ] ἀγαθοὶ ... πιστοὶ **F** ||
 ἐπὶ usque καταστήσω (l. 10) om. **A** || ἧς πιστός] γεγονάτε πιστοὶ **F** || 10 σε] ὑμᾶς **F** || εἰσελθε] εἰσέλθατε
F || σου] ὑμῶν **F** || ἧς usque καὶ quantum (l. 13)] ὃ ἡ δόξα καὶ το κράτος **A** || 12 πρέπει ante δόξα add.
 Ach. || δόξα usque προσκύνῃς om. **C** || τιμὴ καὶ] καὶ ἡ **F**; τ. om. **E** || σὺν om. **H** || σὺν usque Πατρὶ] τῷ
 πατρὶ ᾄμα **C** || τῷ usque καὶ alterum om. **D** || ἀνάρχῳ om. **FHI**; delevi || αὐτοῦ post ἀνάρχῳ add. Ach. ||
 τῷ νῦν καὶ post καὶ alterum add. **H** || 13 ἁγίῳ] παναγίῳ **CDE** Ach. || καὶ ἀγαθῷ καὶ ζωοποιῷ] κ.
 ζωοποιῷ **E**; om. **CFHI**; delevi || αὐτοῦ ante πνεύματι add. Ach. || αἰῶνας usque Ἀμήν (l. 14) om. **H**

3.4.3 Νεοελληνική απόδοση

Νεοελληνική απόδοση⁷⁰¹

[Του τρισευλογημένου Ιππολύτου, Επισκόπου και Μάρτυρα]

Λόγος σχετικά με τη συντέλεια του κόσμου

και σχετικά με τον Αντίχριστο

και τη δευτέρα παρουσία

του Κυρίου μας Ιησού Χριστού

I. Οι ευλογημένοι προφήτες έχουν γίνει τα μάτια μας, καθώς κάνουν γνωστή σε εμάς την ερμηνεία των απόκρυφων μέσω του βίου (τους) και (μέσω) της αποκάλυψης και της επιφοίτησης του Αγίου Πνεύματος και καθώς μιλούν για αυτά που δεν έχουν γίνει ακόμη, και έτσι παρουσίασαν στις μεταγενέστερες γενιές τα πιο σημαντικά θέματα για θεωρία και πράξη. Γι' αυτό, αφού κήρυξαν και την παραμονή του Υιού του Θεού στον κόσμο μέσω της σάρκας, αναγκαία λοιπόν, έχοντας ονομαστεί "εκείνοι που βλέπουν", έδειξαν εκ των προτέρων και προείπαν τα πάντα.⁷⁰² τη γέννηση και την ανατροφή (Του) από την εντελώς αμόλυντη και Θεοτόκο Μαρία, και τη διαμονή και τη συμβίωσή (Του) με τους ανθρώπους και την εμφάνιση Του μέσω του βαπτίσματος και την αναγέννηση που θα συμβεί σε όλους τους ανθρώπους, και την ανάπλαση "μέσω του λουτρού της αναγεννήσεως", και

⁷⁰¹ Όσον αφορά στις μεταφραστικές αρχές που ακολουθούνται στην παρούσα απόδοση, ισχύουν όσα αναφέρθηκαν παραπάνω (κεφ. 2.4.3). Στα χωρία της *ΠΔ* που παραθέτει ο συγγραφέας λαμβάνεται υπόψη η απόδοση των Β. Τσάκωνα, Μ. Κωνσταντίνου, Α. Χιωτέλλη κ. ά. (ό. π.), ενώ στα χωρία της *ΚΔ* η απόδοση του Ι. Θ. Κολιτσάρα (ό. π.). Σε ορισμένα σημεία, όπου κρίνεται απαραίτητο, θα γίνεται αναφορά στη λατινική μετάφραση του I. Picus, όπως αυτή ανατυπώθηκε στην *PG* (X, coll. 904-952).

⁷⁰² Μεταθέτουμε την τελευταία φράση ("αναγκαία ... πάντα") στο σημείο αυτό, για να κατασταθεί πιο ομαλή η σύνταξη του νεοελληνικού κειμένου.

<την πληθώρα> των θαυμάτων και το ευλογημένο πάθος πάνω στο σταυρό και τους χλευασμούς εις βάρος Του, τους οποίους υπέμεινε από τους Ιουδαίους, και την ταφή Του και την κατάβαση στον Άδη και την ανάβαση και απολύτρωση των αιώνιων ψυχών από τη φθορά του θανάτου, και την ανάστασή Του από τους νεκρούς, η οποία δίνει ζωή, και την αναδημιουργία όλου του κόσμου και την ανάληψή Του στους ουρανούς και την υποδοχή του Πνεύματος, της οποίας έγιναν άξιοι οι απόστολοι, και πάλι τη δευτέρα παρουσία που πρόκειται να τρομάξει το σύμπαν.

II. Γι' αυτό και αποκάλυψαν σε εμάς την ημέρα της συντέλειας, η οποία πρόκειται να έρθει στους έσχατους καιρούς, και γνωστοποίησαν εκ των προτέρων την εμφάνιση του εχθρού και αποστάτη διαβόλου και την πλάνη των ανθρώπων, και την αρχή και το τέλος της βασιλείας του και την έλευση του δικαστή και τη ζωή των δικαίων και την τιμωρία των αμαρτωλών, ώστε εμείς, έχοντας αυτά κατά νου, να γνωρίζουμε κάθε μέρα και ώρα, ως παιδιά της εκκλησίας, ότι “ούτε ένα γιώτα ή ένα κόμμα” δεν θα αποσπαστεί από αυτούς, όπως ανήγγειλε εκ των προτέρων ο σωτήριος Λόγος. Αναγκαία λοιπόν ανοίξτε όλοι τα μάτια της καρδιάς σας και τα αυτιά της ψυχής σας και υποδεχτείτε το λόγο που πρόκειται να πω· γιατί σήμερα πρόκειται να αποκαλύψω μια ιστορία γεμάτη φρίκη και φόβο: τη συντέλεια όλου του κόσμου, την πλάνη του εχθρού και διαβόλου και, εντέλει, τη δευτέρα παρουσία του Κυρίου μας Ιησού Χριστού.

III. Από πού λοιπόν, φίλοι του Χριστού, να αρχίσω και με τι πρέπει να ξεκινήσω ή τι να διηγηθώ; Και ποια μαρτυρία πρέπει να προσφέρω με τα λόγια; Αλλά από εκεί που αρχίσαμε να μιλάμε ας παρουσιάσω δημόσια αξιόπιστους μάρτυρες, οι οποίοι πρώτα θα επιβεβαιώσουν την έκθεση των ζητημάτων, [και] στη συνέχεια και τη διδασκαλία των αποστόλων – ή μάλλον προφητεία – πως δηλαδή διαλαλούν ως σάλπιγγες σε κάθε μέρος της οικουμένης την ημέρα της συντέλειας. Γιατί πράγματι και αυτοί ανήγγειλαν εκ των προτέρων αυτά που δεν έχουν συμβεί ακόμη, και αποκάλυψαν την κακία και την κακοβουλία των άτιμων ανθρώπων που πρόκειται να εμφανιστούν. Εμπρός λοιπόν, ας παρουσιάσουμε δημόσια, ως πρώτο μάρτυρα, τον προφήτη Ησαΐα, ο οποίος μας διδάσκει σχετικά με το χρόνο της συντέλειας. Τι λέει λοιπόν; “Η γη σας να είναι έρημη, οι πόλεις σας καμένες από τη φωτιά· ξένοι κατατρώνε τη γη σας μπροστά στα μάτια σας· η κόρη της Σιών θα εγκαταλειφθεί σαν καλύβα σε αμπελώνα και σαν καλύβα μέσα σε φυτεία με αγγούρια, σαν πόλη που πολιορκείται.” Ιδού, αγαπητέ, η φώτιση του προφήτη, με την οποία πριν από τόσες γενιές προφήτευσε το χρόνο. Γιατί δεν προείπε αυτόν το

λόγο σχετικά με τους Ιουδαίους ή την πόλη Σιών, αλλά σχετικά με την αγία εκκλησία. Διότι όλοι οι προφήτες [εκ των προτέρων] απεικόνισαν ως Σιών τη νύφη που οδηγήθηκε από τα έθνη.

IV. Γι' αυτό ας απευθύνουμε το λόγο και σε δεύτερο μάρτυρα. Σε ποιον δηλαδή; Άκουσε και τον Ωσηέ, ο οποίος βροντοφωνάζει τέτοια λόγια: Τις ημέρες εκείνες “θα επιφέρει ο Κύριος άνεμο καύσωνα από την έρημο εναντίον του και θα φέρει ξηρασία στις πηγές του και θα ερημώσει τα ρυάκια του και θα εξαφανιστούν όλα τα επιθυμητά σκεύη του· επειδή αποστάτησαν προς τον Θεό, θα πέσουν από το χτύπημα του σπαθιού και τα νηπιά τους που θηλάζουν θα τσακιστούν στο έδαφος και οι έγκυοι θα διασχιστούν.” Λοιπόν ποιος άλλος (είναι ο) “άνεμος καύσωνα από την έρημο”, αν όχι ο Αντίχριστος που πρόκειται να εμφανιστεί; Και θα ξεραθούν οι πηγές των υδάτων και οι καρποί των δένδρων θα πέσουν κατά τα χρόνια (της εξουσίας) του, γιατί οι άνθρωποι επιθύμησαν τα έργα του. Γι' αυτό και θα εμφανιστεί σε αυτούς και θα γίνουν δούλοι του ζώντας μέσα στην αχρειότητά του.

V. Πρόσεξε την ομοφωνία των δύο προφητών. Μάθε όμως πως και ένας άλλος ακόμη αναφέρει τα ίδια. Γιατί ο Αμώς με σύμφωνο τρόπο προφήτευσε τα ίδια: [αυτά λέει ο Κύριος:] “Γι' αυτό, επειδή καταθλίψατε το φτωχό και δωροδοκηθήκατε από αυτόν πλουσιοπάροχα, οικοδομήσατε λαξευτά σπίτια, και (όμως) δεν πρόκειται να κατοικήσετε μέσα σε αυτά, φυτεύσατε επιθυμητούς αμπελώνες, και (όμως) δεν πρόκειται να πιείτε το κρασί τους, γιατί γνωρίζω τις πολλές ασέβειές σας, που παραβαίνετε το δίκαιο δωροδοκούμενοι και δεν αφήνετε τους φτωχούς να διαβούν την πύλη. Γι' αυτό ο συνετός θα σιωπήσει κατά τον καιρό εκείνο, γιατί είναι καιρός άτιμων ανθρώπων.” Μάθε, αγαπητέ, την ατιμία των ανθρώπων που θα ζουν τότε, πώς (δηλαδή) θα αρπάζουν σπίτια και αγρούς και αφαιρώντας τη δικαιοσύνη από τον δίκαιο <...> όταν βέβαια γίνουν αυτά, για να γνωρίσεις ότι τότε είναι το τέλος. Έτσι γνώρισες τη σοφία του προφήτη και την αποκάλυψη που πρόκειται να λάβει χώρα κατά τις ημέρες εκείνες. Γιατί πράγματι όλοι οι προφήτες, όπως είπαμε εκ των προτέρων, έτσι προφήτευσαν μεγαλόφωνα αυτά που πρόκειται να γίνουν σε ύστερους καιρούς, όπως αποκάλυψαν τα γεγονότα του μακρινού παρελθόντος.

VI. Αλλά, για να μη σπαταλήσουμε όλον ανεξαιρέτως το λόγο (μας) στους λόγους των προφητών, ας επανέλθουμε στο ζητούμενο, αφού υπενθυμίσουμε ένα (ακόμη). Τι προφητεύει και ο Μιχαίας; “Αυτά λέει ο Κύριος για τους προφήτες που παραπλανούν το λαό μου, που (τον) δαγκώνουν με τα δόντια τους και

διακηρύσσουν σε αυτόν ειρήνη· και <αν> δεν δοθεί κάτι στο στόμα τους, ξεσηκώνουν εναντίον του πόλεμο. Γι' αυτό θα έχετε νύχτα αντί για όραση, και σκοτάδι αντί για μαντεία και θα δύσει ο ήλιος επάνω στους προφήτες και η ημέρα θα σκοτεινιάσει επάνω τους και αυτοί που βλέπουν τα προφητικά όνειρα θα ντροπιαστούν και οι μάντεις θα γίνουν περίγελως.” Αυτά εκθέσαμε εκ των προτέρων, για να γνωρίσετε τη θλίψη που θα εμφανιστεί στους έσχατους καιρούς και την ταραχή και την κακή συμπεριφορά όλων των ανθρώπων απέναντι στο συνάνθρωπο και την καταστροφή και το μίσος και την έριδα, την αδιαφορία των ποιμένων για τα πρόβατά τους και την ανυπακοή του λαού προς τους ιερείς.

VII. Γιατί όλοι θα ζήσουν σύμφωνα με τη δική τους θέληση και οι γονείς θα μισήσουν τα τέκνα τους και τα τέκνα θα απλώσουν το χέρι τους στους γονείς. Η γυναίκα θα παραδώσει τον ίδιο της τον άνδρα στο θάνατο και ο άνδρας θα οδηγήσει την ίδια του τη γυναίκα στο δικαστήριο ως κατηγορούμενη· οι κύριοι θα συμπεριφερθούν απάνθρωπα προς τους δούλους τους και οι δούλοι θα επιδείξουν ανυπακοή προς τους κυρίους τους. Κανείς δεν θα σέβεται τα άσπρα μαλλιά του γεροντότερου και κανείς δεν θα λυπηθεί την ομορφιά του νεότερου. Οι ναοί του Θεού θα γίνουν όπως τα σπίτια και θα σημειωθούν παντού καταστροφές των εκκλησιών. Οι Γραφές θα περιφρονηθούν και οι άνθρωποι θα τραγουδούν παντού τα τραγούδια του εχθρού. Πορνείες και μοιχείες και ψευδορκίες θα γεμίσουν τη γη· γενικά, αυτοί που θεωρούνται Χριστιανοί θα ασχολούνται με μαγείες και ξόρκια και μαντείες. Τότε θα εμφανιστούν ψευδοπροφήτες, ψευδαπόστολοι, μάγοι, άνθρωποι καταστροφικοί, [κακοποιοί], απατεώνες, μοιχοί, πόρνοι, άπληστοι, επίορκοι, συκοφάντες, πλεονέκτες. Οι ποιμένες θα γίνουν σαν λύκοι. Οι ιερείς θα αγαπήσουν το ψέμα. Οι μοναχοί θα επιθυμήσουν τα κοσμικά. Οι πλούσιοι θα ντυθούν με το ένδυμα της ασπλαχνίας. Οι άρχοντες δεν θα βοηθήσουν το φτωχό. Οι κυβερνήτες θα διώξουν (από την καρδιά τους) τον οίκτο. Οι δικαστές αφαιρώντας τη δικαιοσύνη από το δίκαιο και τυφλωμένοι από τη δωροδοκία θα αποδεχθούν την αδικία.

VIII. Και γιατί να μιλώ για τους ανθρώπους, τη στιγμή που τα ίδια τα στοιχεία της φύσης θα απαρνηθούν την αρμόζουσα τάξη; Σεισμοί σε κάθε πόλη, λιμοί σε κάθε χώρα, αμέτρητες βροντές και φοβερές αστραπές, οι οποίες καίνε ολοσχερώς τα σπίτια και τους αγρούς, θυελλώδεις άνεμοι, που ταραάζουν τη γη και τη θάλασσα απεριόριστα, ακαρπίες της γης, βουητό και αφόρητος κλυδωνισμός της θάλασσας, καθώς ξεψυχούν και χάνονται οι άνθρωποι. Σημάδια στον ήλιο, σημάδια στη σελήνη, παρεκκλίσεις των αστερών από την πορεία τους, θλίψεις των εθνών,

πολύ δυνατοί άνεμοι, χαλαζοπτώσεις σε όλη την επιφάνεια της γης, πρωτοφανείς θύελλες, ιδιαίτερα έντονοι παγετοί, αφόρητοι καύσωνες, ξαφνικοί κεραυνοί, απρόσμενες φωτιές και ταυτόχρονα σε όλη τη γη θρήνος και στεναγμός που δεν θα επιδέχεται παρηγοριά. “Επειδή θα έχει πληθύνει η αμαρτία, θα κρυώσει η αγάπη των πολλών.” Γι’ αυτό το λόγο, ο Κύριος του σύμπαντος βροντοφωνάζει μέσω του Ευαγγελίου τη θύελλα και την αναταραχή όλων αυτών ανεξαιρέτως λέγοντας: “Προσέχετε μην εξαπατηθείτε. Γιατί πολλοί θα παρουσιαστούν με το όνομά μου λέγοντας “εγώ είμαι (ο Μεσσίας) και έχει φθάσει ο καιρός”. Λοιπόν, μην τους ακολουθήσετε. Και, όταν ακούσετε πολέμους και αναταραχές, μην ταραχθείτε. Γιατί αυτά πρέπει να γίνουν πρώτα, αλλά δεν θα έλθει αμέσως το τέλος.” Ας μάθουμε το λόγο του Κυρίου, πώς δηλαδή εγγυώμενος για πάντα την ασφάλειά μας έδωσε την εντολή: “Προσέχετε μην εξαπατηθείτε. Γιατί πολλοί θα έλθουν με το όνομά μου λέγοντας “εγώ είμαι (ο Μεσσίας).”

ΙΧ. Γιατί πράγματι, αφού αναλήφθηκε Αυτός προς τον Πατέρα, εμφανίστηκε ένα δείγμα από αυτούς· εμφανίστηκαν λοιπόν κάποιοι που έλεγαν “εγώ είμαι ο Χριστός”, όπως ο Σίμωνας ο μάγος και οι υπόλοιποι, των οποίων τα ονόματα δεν υπάρχει καιρός να τα μνημονεύσουμε αυτήν τη στιγμή. Γι’ αυτό το λόγο και κατά την τελευταία μέρα της συντέλειας πρέπει να εμφανιστούν άνδρες ψευδο-Χριστοί που θα λένε “εγώ είμαι ο Χριστός”. Και θα παραπλανήσουν πολλούς και πολλοί από τους ανθρώπους θα τρέχουν από την Ανατολή ως τη Δύση και από το Βορρά ως τη θάλασσα ρωτώντας: “Πού είναι εδώ ο Χριστός; Πού είναι εκεί ο Χριστός;” Αλλά, επειδή θα έχουν αποκτήσει ανόητη σκέψη και δεν θα διαβάζουν τις Γραφές όπως πρέπει, χωρίς να σκέφτονται ορθά, θα αναζητήσουν το όνομα, το οποίο βέβαια δεν θα μπορέσουν να βρουν. “Γιατί αυτά πρέπει να γίνουν πρώτα” και έτσι να δουν (οι άνθρωποι) τον υιό της απώλειας, δηλαδή τον διάβολο.

Χ. Γι’ αυτό το λόγο, οι απόστολοι που μιλούν για τον Θεό επιβεβαιώνοντας τη μαρτυρία του Κυρίου μας Ιησού Χριστού κατέδειξαν ο καθένας τους την εμφάνιση αυτών των μιαιών και καταστροφικών ανθρώπων και κήρυξαν φανερά τις παράνομες πράξεις τους. Και πρώτος ο Πέτρος, ο θεμέλιος λίθος της πίστης, ο οποίος ευλογήθηκε από τον Χριστό, τον Θεό μας, ο δάσκαλος της Εκκλησίας, ο πρώτος μαθητής, ο οποίος έχει τα κλειδιά της βασιλείας, μας δίδαξε λέγοντας: “Αυτό να γνωρίζετε πρώτον, παιδιά μου, ότι θα έλθουν κατά τους τελευταίους καιρούς απατεώνες, που θα ζουν σύμφωνα με τις δικές τους επιθυμίες”, και “σε σας θα παρουσιαστούν ψευδοδιδάσκαλοι, οι οποίοι θα προσπαθήσουν να εισαγάγουν

ολέθριες αιρέσεις.” Μετά απ’ αυτόν και ο Ιωάννης ο θεολόγος και αγαπημένος από τον Χριστό βροντοφωνάζει ανάλογα λόγια: “Είναι φανερά τα παιδιά του <Θεού και τα παιδιά του> διαβόλου” και “τώρα έχουν έλθει πολλοί Αντίχριστοι,” αλλά μην εξαπατηθείτε και τους ακολουθήσετε. “Μη δείξετε λοιπόν εμπιστοσύνη σε κάθε πνεύμα (ανθρώπινο), γιατί πολλοί ψευδοπροφήτες έχουν βγει στον κόσμο.” Έπειτα και ο Ιούδας, ο αδελφός του Ιακώβου, λέει παρομοίως: “Κατά τους τελευταίους καιρούς θα υπάρξουν απατεώνες, οι οποίοι θα ζουν σύμφωνα με τις ασεβείς δικές τους επιθυμίες.” Και αυτοί είναι εκείνοι που χωρίς φόβο κυβερνούν τους εαυτούς τους. Μάθατε, αγαπητοί, τη συμφωνία των θεολόγων και αποστόλων και την ομοφωνία της διδασκαλίας τους.

XI. Ακούστε λοιπόν και την ελευθεροστομία του Παύλου, πώς δηλαδή αποκαλύπτει αυτούς φανερά: “Προσέχετε τα σκυλιά, προσέχετε τους κακούς εργάτες, προσέχετε την περιτομή.⁷⁰³” “Προσέχετε μήπως σας ληλατήσει κανείς μέσω της φιλοσοφίας και της κούφιας απάτης.” “Προσέχετε πώς ακριβώς συμπεριφέρεστε, γιατί οι ημέρες είναι πονηρές.⁷⁰⁴” Λοιπόν ποιος θα μπορέσει να υπερασπιστεί τον εαυτό του (στο δικαστήριο), όταν ακούει αυτά στην εκκλησία από τους προφήτες και από τους αποστόλους και από τον ίδιο τον Κύριο, και (εντούτοις) δεν θα φροντίσει για την ψυχή του και για τον καιρό της συντέλειας και την ώρα εκείνη κατά την οποία πρόκειται να σταθούμε στο βήμα του Χριστού;

XII. Αλλά, αφού ολοκληρώσαμε το λόγο σχετικά με τη συντέλεια, ας στρέψουμε τη διήγηση σε αυτά που πρόκειται να πούμε ακολούθως. Λοιπόν, ας παρουσιάσω δημόσια (έναν) αξιόπιστο μάρτυρα, τον προφήτη Δανιήλ, ο οποίος εξήγησε το όνειρο στον Ναβουχοδονόσορ και από την αρχή των βασιλείων μέχρι τη συντέλεια υπέδειξε το σωστό δρόμο σε εκείνους που θέλουν να προχωρήσουν σε αυτόν, δηλαδή την αποκάλυψη της αλήθειας. Τι λέει λοιπόν ο προφήτης; Προς τον Ναβουχοδονόσορ διακήρυξε εκ των προτέρων (τα εξής): “Εσύ, βασιλιά, παρατηρούσες και, ιδού, μπροστά από το πρόσωπό σου έχει σταθεί ένα μεγάλο άγαλμα, του οποίου το κεφάλι ήταν από καλής ποιότητας χρυσό, οι βραχίονες του και οι ώμοι από ασήμι, η κοιλιά και οι μηροί από χαλκό, οι κνήμες από σίδηρο και τα πόδια εν μέρει από σίδηρο και εν μέρει από πηλό. Παρατηρούσες μέχρι τη στιγμή κατά την οποία μια πέτρα αποκόπηκε χωρίς παρέμβαση χεριού και χτύπησε

⁷⁰³ Δηλαδή τους Ιουδαίους (πρβλ. *LSJ*, s. v. *κατατομή*).

⁷⁰⁴ Δηλαδή είναι γεμάτες πειρασμούς.

το άγαλμα στα σιδερένια και πήλινα πόδια του και τα κονιορτοποίησε, ώστε να εξαφανισθούν. Τότε ο πηλός, ο σίδηρος, ο χαλκός, το ασήμι, ο χρυσός έγιναν αμέσως κομμάτια και έγιναν σαν σκόνη από καλοκαιρινό αλώνι· <και ο πολύς άνεμος τα σήκωσε ολοκληρωτικά και δεν βρέθηκε ίχνος από αυτά.> Και η πέτρα που χτύπησε το άγαλμα έγινε μεγάλο βουνό και σκέπασε όλη τη γη.”

XIII. Επομένως, αφού συνδέσουμε με αυτά και τα οράματα του Δανιήλ, θα εκθέσουμε και τα δύο μαζί δείχνοντας πως συμφωνούν και πως είναι αληθινά αυτά που είδε ο προφήτης, τα οποία έχει δει και ο Ναβουχοδονόσορ. Γιατί ο προφήτης λέει τα εξής: “Εγώ, ο Δανιήλ, παρατηρούσα και, ιδού, οι τέσσερις άνεμοι του ουρανού προσέκρουαν στη μεγάλη θάλασσα και τέσσερα μεγάλα θηρία, τα οποία διέφεραν μεταξύ τους, ανέβαιναν από τη θάλασσα. Το πρώτο έμοιαζε με λέαινα και είχε φτερά σαν αετού. Παρατηρούσα μέχρι τη στιγμή κατά την οποία μαδήθηκαν τα φτερά της· και σηκώθηκε ψηλά από τη γη και στάθηκε σε πόδια ανθρώπου και δόθηκε σε αυτήν καρδιά ανθρώπου. Και, ιδού, δεύτερο θηρίο όμοιο με αρκούδα, και στάθηκε σε <ένα> μέρος και είχε τρία πλευρά στο στόμα της. Παρατηρούσα και, ιδού, άλλο θηρίο σαν λεοπάρδαλη· και είχε από πάνω της τέσσερα φτερά πουλιού και στο θηρίο υπήρχαν τέσσερα κεφάλια. Παρατηρούσα πίσω από αυτό και, ιδού, τέταρτο θηρίο, φοβερό και τρομερό και υπερβολικά δυνατό – τα δόντια του ήταν σιδερένια και τα νύχια του χάλκινα – και έτρωγε και συνέτριβε, και καταπατούσε τα υπολείμματα με τα πόδια του. Και αυτό ήταν υπερβολικά διαφορετικό από όλα τα θηρία που βρίσκονταν μπροστά του και είχε δέκα κέρατα. Εξέταζα τα κέρατά του και, ιδού, ένα μικρό κέρατο ανέβηκε ανάμεσα σ’ αυτά, και τρία από τα κέρατα που βρίσκονταν μπροστά από αυτό ξεριζώθηκαν από το πρόσωπό του· και, ιδού, στο κέρατο αυτό υπήρχαν <οφθαλμοί> σαν οφθαλμοί ανθρώπου και στόμα που έλεγε υπεροπτικά λόγια.”

XIV. Επειδή λοιπόν σε όλους φαίνεται ότι αυτά που έχουν ειπωθεί με μυστικότητα από τον προφήτη είναι δυσνόητα, τίποτα από αυτά δεν θα αποκρύψουμε, για να τα γνωρίσουν καλά αυτοί που έχουν αποκτήσει υγιή νου. Μιλώντας ο Δανιήλ για το πρώτο θηρίο, δηλαδή τη λέαινα που ανέβαινε από τη θάλασσα, φανερώνει τη βασιλεία των Βαβυλωνίων, που έχει υπάρξει στον κόσμο, καθώς αυτή είναι το χρυσό κεφάλι του αγάλματος. Και η φράση “και είχε φτερά σαν αετού” (φανέρωσε) πως υψώθηκε ο βασιλιάς Ναβουχοδονόσορ και αλαζονεύθηκε κατά του Θεού. Έπειτα λέει “μαδήθηκαν τα φτερά της”, γιατί καταλύθηκε η δόξα του· γιατί εκδιώχθηκε από τη βασιλεία του. Και η φράση

“δόθηκε σε αυτήν καρδιά ανθρώπου και στάθηκε πάνω σε πόδια ανθρώπου”, (φανέρωσε) πως (ο Ναβουχοδονόσορ) μετανόησε, αφού αναγνώρισε ότι ο ίδιος είναι άνθρωπος, και δόξασε τον Θεό. Ιδού, αποδείξαμε την ομοιότητα του πρώτου θηρίου.

XV. Μετά τη λέαινα λοιπόν ο προφήτης βλέπει “δεύτερο θηρίο όμοιο με αρκούδα”, το οποίο ακριβώς ήταν οι Πέρσες. Γιατί οι Πέρσες υπερίσχυσαν μετά τους Βαβυλώνιους. Και η φράση “παρατηρούσα τρία πλευρά στο στόμα της” έδειξε τρία έθνη: τους Πέρσες, τους Μήδους και τους Βαβυλώνιους, πράγμα το οποίο ακριβώς έχει δείξει το ασήμι που διαδέχθηκε το χρυσάφι στο άγαλμα. Ιδού, ερμηνεύσαμε και το δεύτερο (θηρίο). Έπειτα το τρίτο θηρίο (ήταν) η λεοπάρδαλη, το οποίο ήταν οι Έλληνες. Γιατί μετά τους Πέρσες επικράτησε ο Αλέξανδρος, ο βασιλιάς των Μακεδόνων, αφού νίκησε τον Δαρείο, πράγμα το οποίο έχει δείξει ο χαλκός στο άγαλμα. Και η φράση “είχε από πάνω της τέσσερα φτερά πουλιού και στο θηρίο υπήρχαν τέσσερα κεφάλια” έδειξε σαφέστατα πως διαμελίσθηκε σε τέσσερα μέρη η βασιλεία του Αλέξανδρου. Γιατί είχε “τέσσερα κεφάλια”, δηλαδή τους τέσσερις βασιλιάδες που προέκυψαν από αυτή. Γιατί ο Αλέξανδρος πεθαίνοντας διαίρεσε τη βασιλεία του σε τέσσερα μέρη. Ιδού, παρουσιάσαμε και το τρίτο (θηρίο).

XVI. Έπειτα, λέει, “τέταρτο θηρίο, φοβερό και τρομερό· τα δόντια του ήταν σιδερένια και τα νύχια του χάλκινα”. Ποιοι είναι αυτοί, αν όχι η βασιλεία των Ρωμαίων; Αυτό ακριβώς είναι ο σίδηρος, μέσα στον οποίο θα συντρίψει μαζί όλα τα βασίλεια που υπήρχαν πριν από αυτήν και θα γίνει κυρίαρχος των βασιλείων όλης της γης. Μετά λοιπόν από αυτό, τι απομένει σε μας να ερμηνεύσουμε από όσα έχει δει ο προφήτης, παρά τα ίχνη των ποδιών του αγάλματος, στα οποία “ένα μέρος είναι σιδερένιο και ένα μέρος πήλινο, τα οποία [τυγχάνει να] είναι αναμειγμένα μεταξύ τους σε μια ενότητα”; Γιατί με μυστικότητα φανέρωσε μέσω των δέκα δακτύλων των ποδιών του αγάλματος τους δέκα βασιλιάδες που θα υψωθούν από αυτήν, πράγματα που ακριβώς ερμήνευσε ο Δανιήλ: “Γιατί εξέταζα το θηρίο,” δηλαδή το τέταρτο, “και, ιδού, δέκα κέρατα πίσω από αυτό, ανάμεσα στα οποία ανέβηκε και ένα άλλο κέρατο σαν μικρή παραφυάδα και ξερίζωσε τρία από τα κέρατα που βρίσκονταν μπροστά του.” Αυτό ακριβώς που υποδηλώθηκε ως κέρατο, δηλαδή η μικρή παραφυάδα, <δεν είναι άλλος> παρά ο Αντίχριστος, ο οποίος πρόκειται να αναστήσει τη βασιλεία των Ιουδαίων. Και τα τρία κέρατα, που πρόκειται να ξεριζωθούν από αυτό το ίδιο, δείχνουν τους τρεις βασιλιάδες, της

Αιγύπτου, της Λιβύης και της Αιθιοπίας, τους οποίους θα φονεύσει στην παράταξη του πολέμου. Με την ιδέα ότι υπερίσχυσε όλων, όντας φοβερός τύραννος θα βασανίσει και θα καταδιώξει τους αγίους επιδεικνύοντας αλαζονεία απέναντί τους.

XVII. Βλέπεις πώς ο Δανιήλ εξήγησε την εξουσία των βασιλειών στον Ναβουχοδονόσορ; Βλέπεις πώς φανέρωσε τη μορφή του αγάλματος σε όλα τα πέρατα (της γης); Έμαθες πώς εξήγησε σε μας εκ των προτέρων την ανάβαση των τεσσάρων θηρίων από τη θάλασσα; Λοιπόν σχετικά με τις εν μέρει πραγματοποιημένες ενέργειες του Αντίχριστου ας σας διδάξουμε λεπτομερώς και ας μη σας αποκρύψουμε τίποτα, αλλά, όσο είναι δυνατόν, μέσω των προφητών και των Γραφών ας φανερώσουμε την πλάνη που αυτός θα επιφέρει σε όλη τη γη, καθώς και την παράνομη έλευσή του.

XVIII. Επειδή ο Κύριός μας Ιησούς Χριστός διέμεινε πάνω στη γη ενσαρκωμένος μέσω της αγίας αμόλυντης θεοτόκου παρθένου και (επειδή) επέλεξε τη φυλή του Ιούδα και προήλθε από αυτήν, η βασιλική συγγένεια έχει δηλωθεί με το λόγο του Ιακώβ, ο οποίος στις ευλογίες του αναφωνούσε προς το γιο του: “Ιούδα, θα σε εγκωμιάζουν οι αδελφοί σου· τα χέρια σου θα βρίσκονται πάνω στη ράχη των εχθρών σου· θα σε προσκυνήσουν οι γιοι του πατέρα σου. Ο Ιούδας είναι νεογνό λιονταριού· από το βλαστό, γιε μου, μεγάλωσες· έγειρες το σώμα προς τα πίσω και κοιμήθηκες σαν λιοντάρι και σαν νεογνό λιονταριού· ποιος θα τον ξυπνήσει; δεν θα λείψει ο αρχηγός από τον Ιούδα ούτε ο ηγέτης από τους μηρούς του, μέχρι τυχόν να φθάσουν αυτά που προορίζονται γι’ αυτόν,⁷⁰⁵ και αυτός (θα είναι) η προσδοκία των εθνών. Ιδού τα λόγια του Ιακώβ που αφορούν στον Ιούδα και θα εκπληρωθούν με τον Κύριο. Το ίδιο βέβαια φωνάζει δυνατά ο πατριάρχης και για τον Αντίχριστο. Γι’ αυτό το λόγο, όπως προφήτευσε σχετικά με τον Ιούδα, έτσι (προφήτευσε) και για το γιο του, τον Δαν. Γιατί ο Ιούδας ήταν ο τέταρτος γιος του, ενώ ο Δαν ήταν ο έβδομος γιος του. Τι είπε, λοιπόν, και γι’ αυτόν; “Ας γίνει ο Δαν φίδι καθισμένο επάνω στο δρόμο, δαγκώνοντας τη φτέρνα του αλόγου.” Λοιπόν ποιος είναι το φίδι, αν όχι ο απατεώνας, για τον οποίο έχει γίνει λόγος στη Γένεση και ο οποίος υπάρχει από την αρχή, εξαπάτησε την Εύα και ανέτρεψε τον Αδάμ;

XIX. Ωστόσο, επειδή πρέπει να αποδείξουμε τα λεγόμενα με περισσότερες αποδείξεις, δεν θα διστάσουμε (να μιλήσουμε). Επειδή λοιπόν πραγματικά από τη φυλή του Δαν πρόκειται να γεννηθεί και να υψωθεί ο Αντίχριστος, καθώς είναι

⁷⁰⁵ Δηλαδή τον Ιούδα.

τύραννος, βασιλιάς, φοβερός δικαστής και διάβολος, λέει ο προφήτης: “Ο Δαν θα κυβερνήσει το δικό του λαό, όπως και μια φυλή στον Ισραήλ.” Αλλά θα πει κάποιος ότι αυτό έχει ειπωθεί για τον Σαμψών, ο οποίος γεννήθηκε από τη φυλή του Δαν και κυβέρνησε το λαό για είκοσι χρόνια.” Αυτό⁷⁰⁶ έχει από τη μια εν μέρει πραγματοποιηθεί με τον Σαμψών, αλλά από την άλλη θα ολοκληρωθεί τελικά με τον Αντίχριστο. Γιατί και ο Ιερεμίας λέει τα εξής: “από τον Δαν θα ακούσουμε τον ήχο της ταχύτητας των αλόγων του· όλη η γη τραντάχθηκε από τη φωνή του χρεμετισμού, από την ιππασία των αλόγων.” Και πάλι ο Μωυσής λέει: “Ο Δαν είναι νεογνό λιονταριού και θα ξεπηδήσει από τον Βασάν.” Αλλά, για να μη θεωρήσει κάποιος λανθασμένα ότι ο λόγος αυτός έχει ειπωθεί για τον Σωτήρα, ας προσέξει. “Ο Δαν”, λέει, “είναι νεογνό λιονταριού.” Ονομάζοντας λοιπόν τη φυλή του Δαν, από την οποία πρόκειται να γεννηθεί ο διάβολος, έκανε σαφές το ζητούμενο. Γιατί, όπως ακριβώς ο Σωτήρας γεννιέται από τη φυλή του Ιούδα, έτσι και ο Αντίχριστος θα γεννηθεί από τη φυλή Δαν. Καθώς λοιπόν ο Κύριος και Σωτήρας μας Ιησούς Χριστός, ο Υιός του Θεού, έχει εκ των προτέρων δημόσια ανακηρυχθεί λιοντάρι λόγω της βασιλικής ιδιότητάς Του και λόγω της δόξας Του, με όμοιο τρόπο οι Γραφές εκ των προτέρων αναγόρευσαν όμοια τον διάβολο λιοντάρι, φανερώνοντας την τυραννική ιδιότητα και τη βιαιότητά του μαζί.

XX. Γιατί ο απατεώνας θέλει να μοιάσει σε όλα με τον Υιό του Θεού. Λιοντάρι είναι ο Χριστός και λιοντάρι ο Αντίχριστος. Ο Χριστός είναι βασιλιάς των ουρανίων και των επιγείων και ο Αντίχριστος θα γίνει βασιλιάς πάνω στη γη. Ο Σωτήρας φανερώθηκε ως αρνί και αυτός⁷⁰⁷ θα εμφανιστεί όμοια ως αρνί, αν και εσωτερικά είναι λύκος. Ο Σωτήρας έχει έρθει στον κόσμο έχοντας υποστεί περιτομή και αυτός θα φθάσει με όμοιο τρόπο. Ο Χριστός απέστειλε τους αποστόλους σε όλα τα έθνη και αυτός με όμοιο τρόπο θα στείλει ψευδαποστόλους. Ο Σωτήρας συγκέντρωσε τα διασκορπισμένα πρόβατα και αυτός όμοια θα συναθροίσει το διασκορπισμένο λαό των Ιουδαίων. Ο Κύριος έδωσε ως σφραγίδα σ’ αυτούς που πιστεύουν σε Αυτόν τον πολύτιμο [και ζωοδότη] σταυρό και αυτός θα δώσει όμοια τη δική του σφραγίδα. Ο Κύριος εμφανίστηκε με τη μορφή ανθρώπου και αυτός ομοίως θα βγει (στον κόσμο) με μορφή ανθρώπου. Ο Χριστός είχε καταγωγή από

⁷⁰⁶ Δηλαδή η προφητεία.

⁷⁰⁷ Δηλαδή ο Αντίχριστος. Στις προτάσεις που ακολουθούν στο κεφ. αυτό ο όρος *αυτός* αναφέρεται στον Αντίχριστο.

τους Εβραίους και αυτός θα γεννηθεί από τους Ιουδαίους. Ο Σωτήρας απέδειξε ότι η άγια σάρκα Του είναι ναός και την ανέστησε σε τρεις ημέρες, και αυτός θα υψώσει πάλι τον πέτρινο ναό στα Ιεροσόλυμα. Και αυτά είναι βέβαια τα πονηρά του τεχνάσματα που θα γίνουν φανερά σε όσους μας ακούν δίνοντας προσοχή σε αυτά που θα ερμηνευθούν ακολούθως.

XXI. Γιατί, πράγματι, διδαχθήκαμε μέσω των Γραφών δύο παρουσίες του Χριστού και Σωτήρα. Και από τη μια η πρώτη, η οποία πραγματοποιήθηκε τη σάρκα, δεν είχε τιμή, επειδή Αυτός εμφανίστηκε ταπεινός, ενώ από την άλλη η δεύτερη παρουσία Του έχει κηρυχθεί ένδοξα, γιατί θα εμφανιστεί τότε από τους ουρανούς με δύναμη αγγέλων και πατρική δόξα. Και από τη μια η πρώτη παρουσία Του είχε ως πρόδρομο τον Ιωάννη τον βαπτιστή, ενώ από την άλλη η δεύτερη (παρουσία Του), κατά την οποία πρόκειται να έρθει με δόξα, θα αναδείξει ως προδρόμους τον Ενώχ και τον Ηλία [και τον Ιωάννη τον θεολόγο]. Και πρόσεξε τη φιλανθρωπία του Κυρίου, πώς δηλαδή και στους έσχατους χρόνους φροντίζει για το γένος των θνητών και δείχνει έλεος σε αυτό, διότι ούτε τότε μας εγκαταλείπει χωρίς προφήτες, αλλά θα στείλει αυτούς, για να μας διδάξουν και να μας επαναφέρουν στο δρόμο του Θεού⁷⁰⁸ και να μας ενημερώσουν για την παρουσία του αντίπαλου, καθώς λέει (ο Κύριος) και δήλωσε εκ των προτέρων ο Δανιήλ. Γιατί λέει: “θα συμφωνήσω για μια εβδομάδα και στη μέση της εβδομάδας η θυσία και η συνθήκη μου θα λήξουν.” Λοιπόν η μια εβδομάδα υποδηλώνει την εμφάνιση των επτά ετών στους έσχατους καιρούς. Και βέβαια οι δύο προφήτες [μαζί με τον Ιωάννη] θα αναλάβουν το μισό της εβδομάδας, για να κηρύξουν σε όλον τον κόσμο μαζί την παρουσία του Αντίχριστου, δηλαδή “για χίλιες διακόσιες εξήντα ημέρες ενδεδυμένοι με σάκους”· αυτοί θα δείξουν σημάδια και θα κάνουν θαύματα, για να ντροπιαστούν με αυτόν τον τρόπο οι άνθρωποι και να επιστρέψουν στη μετάνοια εξαιτίας της υπερβολικής παρανομίας και ασέβειάς τους. “Και αν κάποιος θελήσει να τους αδικήσει, φωτιά εξέρχεται από το στόμα τους και κατατρώγει τους εχθρούς τους. Αυτοί έχουν εξουσία να κλείσουν τον ουρανό, για να μη βρέξει κατά τις μέρες της” παρουσίας του Αντίχριστου, “και (έχουν εξουσία) πάνω στα ύδατα, (δηλαδή) να τα μετατρέψουν σε αίμα και να χτυπήσουν τη γη με κάθε χτύπημα, όσες φορές τυχόν θελήσουν. Και όταν κηρύξουν όλα αυτά, θα φονευθούν από τον διάβολο με

⁷⁰⁸ Ο I. Picus μεταφράζει: “atque ut animos attendamus in adventum adversarii” (και για να στρέψουμε τις ψυχές μας στην έλευση του αντίπαλου).

σπαθί και θα ολοκληρώσουν τη μαρτυρία τους, όπως λέει (ο Ιωάννης) και έχει προβλέψει ο Δανιήλ, ότι δηλαδή το θηρίο που ανέβαινε από την άβυσσο θα διεξαγάγει με αυτούς πόλεμο, δηλαδή με τον Ενώχ και τον Ηλία [και τον Ιωάννη], και θα νικήσει αυτούς και θα τους φονεύσει, επειδή αυτοί δεν θα θέλουν να δοξάσουν τον διάβολο, δηλαδή το μικρό κέρας που φύτρωσε. Αυτός⁷⁰⁹ λοιπόν, αφού γεμίσει με αλαζονεία την καρδιά του, θα αρχίσει να εξυψώνει τον εαυτό του και να τον δοξάζει ως θεό καταδιώκοντας τους αγίους και βλασφημώντας τον Χριστό.

XXII. Αλλά, επειδή σύμφωνα με τη σειρά της διήγησης αναγκασθήκαμε να έλθουμε στο θέμα των ημερών της βασιλείας του αντίπαλου, είναι λοιπόν αναγκαίο να εκθέσουμε πρώτα τα σχετικά με τη γέννηση και με την εξέλιξή του και τότε με τη διήγηση αυτή να συνεχίσουμε το λόγο. Όπως λοιπόν είπαμε νωρίτερα ότι ο γιος του ολέθρου, δηλαδή ο διάβολος, πρόκειται να εξισωθεί σε όλα με τον Σωτήρα μας, έτσι μας φανερώνει και η έκθεση των πραγμάτων. Επειδή λοιπόν ο Σωτήρας του κόσμου γεννήθηκε από την αμόλυντη και αειπάρθενο Μαρία, διότι ήθελε να σώσει το γένος των ανθρώπων, και με τη μορφή της σάρκας ποδοπάτησε εντελώς τον εχθρό με την προσωπική δύναμη της δικής Του θεότητας, με τον ίδιο τρόπο και ο διάβολος θα βγει στη γη από μiasμένη γυναίκα. Και θα γεννηθεί μέσα σε πλάνη, σαν να γεννιόταν από παρθένο. Γιατί ο Θεός μας έζησε ανάμεσά μας ενσαρκωμένος, δηλαδή με τη δική μας σάρκα, την οποία ο ίδιος δημιούργησε χωρίς αμαρτίες για τον Αδάμ και για όλους τους απόγονους του Αδάμ, ενώ ο διάβολος, ακόμη και αν αποκτήσει σάρκα, όμως θα ενδυθεί [αυτήν] φαινομενικά και μέσα σε πλάνη. Γιατί πώς θα ενδυθεί αυτήν τη σάρκα, την οποία δεν δημιούργησε ο ίδιος, αλλά αντίθετα την πολεμά καθημερινά; Λοιπόν, νομίζω, αγαπημένοι, πως ως όργανο θα αποκτήσει αυτό το φαινομενικό είδος σάρκας. Γι' αυτό και θα γεννηθεί ακριβώς όπως ένα πνεύμα από αχρεία και ακόλαστη γυναίκα, αν και θα εμφανισθεί τότε στους υπολοίπους με σαρκική μορφή. Γιατί γνωρίζουμε πως η μόνη παρθένος που γέννησε ήταν η Θεοτόκος, η οποία στ' αλήθεια γέννησε τον Σωτήρα με σάρκα. Επειδή ο Μωυσής λέει "κάθε πρωτότοκο αρσενικό που διανοίγει τη μήτρα της μητέρας του θα θεωρηθεί αφιερωμένο στον Κύριο," <δεν> πρόκειται να ονομασθεί άγιος ο εχθρός των αγίων. Με κανέναν απολύτως τρόπο (δεν πρόκειται να συμβεί αυτό), αλλά, όπως ο εχθρός δεν θα διανοίξει μήτρα, έτσι και δεν θα αποκτήσει πραγματική σάρκα. Και θα υποστεί [φαινομενικά] περιτομή, όπως υπέστη και ο

⁷⁰⁹ Δηλαδή ο διάβολος, ο Αντίχριστος.

Χριστός περιτομή. Και, όπως ο Χριστός διάλεξε αποστόλους, έτσι και εκείνος θα αποκτήσει (ως βοηθούς) ολόκληρο λαό μαθητών, οι οποίοι θα είναι όμοιοι με αυτόν ως προς την αχρειότητα.

XXIII. Και ανάμεσα στους πρώτους θα αγαπήσει το έθνος των Ιουδαίων. Και μετά απ' αυτό θα δείξει όλα τα σημάδια και θα κάνει θαύματα φοβερά, μα όχι αληθινά, αλλά φαινομενικά, για να παραπλανήσει τους ασεβείς που είναι όμοιοι με αυτόν, και όχι μόνο αυτούς, αλλά, αν είναι δυνατόν, να παρασύρει και τους εκλεκτούς, ώστε να αποστατήσουν από την αγάπη του Χριστού. Και στην αρχή (της παρουσίας) του θα είναι πράος, [ήσυχος], στοργικός, ευσεβής, ειρηνοποιός, θα μισεί την αδικία, θα σιχαίνεται τη δωροδοκία, δεν θα αποδέχεται την ειδωλολατρία, θα αγαπά τις Γραφές, θα σέβεται τους ιερείς, θα τιμά τους ηλικιωμένους, δεν θα επιτρέπει την πορνεία, θα σιχαίνεται τη μοιχεία, δεν θα λαμβάνει υπόψη του τις συκοφαντίες, θα απεχθάνεται εντελώς τους όρκους, θα είναι φιλόξενος, θα αγαπά τους πτωχούς, θα είναι ελεήμονας. Έπειτα θα πραγματοποιήσει και θαύματα καθαρίζοντας λεπρούς, σηκώνοντας παράλυτους, διώχνοντας δαίμονες, διακηρύσσοντας πως έχουν φθάσει όσα πρόκειται να συμβούν στο μέλλον, ανασταίνοντας νεκρούς, βοηθώντας χήρες, προστατεύοντας ορφανά, αγαπώντας όλους (τους ανθρώπους), συμφιλιώνοντας τους ανθρώπους που μάχονται (μεταξύ τους), ώστε να μονοιάσουν, και λέγοντας: “Ας μην προφθάσει να δύσει ο ήλιος, πριν συμφιλιωθείτε.” δεν θα αποκτήσει χρυσάφι, δεν θα αγαπήσει τα χρήματα, δεν θα προσελκύεται⁷¹⁰ από τον πλούτο.

XXIV. Και θα τα διαπράξει όλα αυτά, επειδή είναι ύπουλος και δόλιος και θέλει να εξαπατήσει όλους (τους ανθρώπους), για να τον αναδείξουν βασιλιά. Γιατί, όταν δουν οι λαοί και τα πλήθη τις τόσες αρετές και τις τόσες δυνατότητές του, όλοι θα συγκεντρωθούν ομόφωνα με τον ίδιο σκοπό, δηλαδή να αναδείξουν αυτόν βασιλιά – πρωτίστως επειδή το έθνος των Εβραίων θα αγαπηθεί από αυτόν τον τύραννο περισσότερο από όλους τους άλλους (λαούς) – λέγοντας μεταξύ τους: “Μήπως άραγε βρίσκεται τέτοιος καλός και δίκαιος άνθρωπος στη γενιά μας;” Και το έθνος των Ιουδαίων θα αγαπηθεί εξαιρετικά, όπως είπα εκ των προτέρων, από τον τύραννο και, καθώς θα νομίζουν (οι Ιουδαίοι) ότι η βασιλεία τους πρόκειται να αναγεννηθεί και να παραμείνει κατά τον υπόλοιπο χρόνο, θα επιθυμήσουν διακαώς να τον δουν σε αυτήν την εξουσία και να τον πλησιάσουν λέγοντας: “Όλοι

⁷¹⁰ Εκλαμβάνουμε τον τύπο *προσίομαι* ως ενεστώτα με σημασία μέλλοντα.

υπακούμε σε σένα, όλοι έχουμε πιστέψει σε σένα, εσένα αναγνωρίζουμε ως δίκαιο σε όλη τη γη. Όλοι ελπίζουμε να σωθούμε χάρη σε σένα και θα επιτύχουμε μέσω του λόγου σου δίκαιη κρίση χωρίς δωροδοκίες.”

XXV. Και από τη μια αρχικά ο ψεύτης και παράνομος χρησιμοποιώντας δόλια μέσα θα επιζητά (για τον εαυτό του) αυτήν τη δόξα, ενώ από την άλλη οι άνθρωποι υπακούοντας και παρακαλώντας αυτόν θα τον αναδείξουν βασιλιά. Και μετά απ’ αυτά θα γεμίσει με αλαζονεία την καρδιά του και αυτός που παλαιότερα ήταν πρᾶος θα γίνει βίαιος, και αυτός που επιδίωκε την αγάπη θα γίνει άσπλαχνος. Ο ταπεινός στην καρδιά θα γίνει αλαζόνας και απάνθρωπος, και αυτός που μισούσε την αδικία θα καταδιώξει τους δίκαιους. Έπειτα, όταν υψωθεί στη δική του βασιλεία, θα προκαλέσει πόλεμο και θα φονεύσει με θυμό τρεις μεγάλους βασιλιάδες, της Αιγύπτου, της Λιβύης και της Αιθιοπίας. Και μετά απ’ αυτά θα ανοικοδομήσει πολύ σύντομα το ναό στα Ιεροσόλυμα, όχι όπως παλαιά, αλλά στο όνομα του ναού του Σολομώντα. – Λοιπόν, αφού ο Κύριος Ιησούς και Θεός μας δίδαξε στα Ευαγγέλια σχετικά με το ναό ότι δεν πρόκειται να μείνει λίθος πάνω σε λίθο, πώς θα ανεγείρει εκείνον το ναό ο απατεώνας και ανόσιος; Όμως, όπως είπαμε εκ των προτέρων, επιθυμεί να εξομοιωθεί σε όλα με τη διακυβέρνηση του Χριστού, του Θεού μας. – Και θα τον παραδώσει⁷¹¹ στους Ιουδαίους, όπως και αυτοί περιμένουν να τον ανακτήσουν. Ακολούθως θα γεμίσει με αλαζονεία την καρδιά του εναντίον κάθε ανθρώπου και ακόμα θα ξεστομίσει φωναχτά βλασφημίες εναντίον του Θεού θεωρώντας ο πανούργος ότι στο εξής θα είναι βασιλιάς πάνω στη γη για πάντα, χωρίς να ξέρει ο αξιοθρήνητος ότι η βασιλεία του θα καταλυθεί σύντομα. Και (αυτός) θα λάβει (ως τιμωρία) την προετοιμασμένη γι’ αυτόν φωτιά [σύντομα] μαζί με όλους εκείνους που πίστεψαν [σε αυτόν] και τον υπηρέτησαν. Γιατί αφού ο Δανιήλ είπε “θα συμφωνήσω για μια εβδομάδα”, φανέρωσε τα επτά χρόνια, δηλαδή το μισό της εβδομάδας για να κηρύξουν οι προφήτες, και το μισό της εβδομάδας, δηλαδή τα τριάντα χρόνια, <για να> βασιλεύσει ο Αντίχριστος πάνω στη γη. Και μετά απ’ αυτό θα αφανιστεί η βασιλεία και η δόξα του. Βλέπετε, εσείς που αγαπάτε τον Θεό, ποια θλίψη θα υπάρξει κατά τις ημέρες εκείνες, τέτοια που δεν έχει υπάρξει από την αρχή του κόσμου ούτε πρόκειται να υπάρξει, αλλά (θα υπάρξει) κατά τις ημέρες αυτές μόνο. Τότε ο παράνομος, αφού θα γεμίσει με αλαζονεία την καρδιά του, θα συγκεντρώσει τους δικούς του δαίμονες με τη μορφή

⁷¹¹ Δηλαδή το ναό.

ανθρώπων και θα αποστραφεί αυτούς που τον κάλεσαν στη βασιλεία και θα μολύνει πολλές ψυχές.

XXVI. Γιατί θα ορίσει δικούς του κυβερνήτες από τους δαίμονες και πλέον (θα συμπεριφέρεται) όχι ως ευσεβής, αλλά εξ ολοκλήρου (ως) βάνανσος, σκληρός, οξύθυμος, [άγριος], φοβερός, άστατος, τρομερός, αηδιαστικός, μισητός, σιχαμερός, θηριώδης, εκδικητικός, άτιμος. Και επιζητώντας να ρίξει σε ολέθρια τάφρο όλη ανεξαίρετως τη γενιά των ανθρώπων θα αυξήσει τα ψεύτικα σημάδια. Γιατί, καθώς όλα ανεξαίρετως τα πλήθη θα ζητωκραυγάζουν γι' αυτόν εξαιτίας των οραμάτων, θα φωνάζει με δυνατή φωνή, ώστε να σεισθεί ο τόπος εκείνος στον οποίο έχουν σταθεί δίπλα του τα πλήθη, λέγοντας: "Γνωρίστε, πλήθη και φυλές και έθνη, την παρουσία μου και τη μεγάλη εξουσία (μου) και το σθένος και τη δύναμη της βασιλείας μου. Ποιος είναι άρχοντας, όπως εγώ; Ποιος είναι μεγάλος θεός εκτός από εμένα; Ποιος θα αντισταθεί στη δική μου εξουσία;" Θα μετακινήσει βουνά μπροστά στα μάτια αυτών που παρακολουθούν, θα περπατήσει τη θάλασσα με στεγνά πόδια, θα κατεβάσει φωτιά από τον ουρανό, θα κάνει τη μέρα σκοτάδι και τη νύκτα μέρα – γιατί θα στρέψει τον ήλιο όπου θέλει – και ταυτόχρονα με τη δύναμη της εμφάνισής του θα φανερώσει μπροστά σε αυτούς που παρακολουθούν πως όλα τα στοιχεία της γης και της θάλασσας υπακούν σε αυτόν. Γιατί, αν αυτός μας εξωθεί σε μάχες και σφαγές και (μας) ξεσηκώνει (να πολεμήσουμε), ενώ μέχρι πρότινος δεν φαινόταν (να είναι) γιος του ολέθρου, που μας πολεμά με αόρατο τρόπο, ποια τεχνάσματα και πανουργίες και οράματα δεν θα αξιοποιήσει αυτός τότε, όταν πρόκειται να έρθει αυτοπροσώπως και (όταν πρόκειται) οι άνθρωποι να δουν αυτόν, όπως πραγματικά είναι, για να παραπλανήσει όλους τους ανθρώπους και να τους παρασύρει, ώστε να απομακρυνθούν από το σωστό δρόμο και από τη θύρα της βασιλείας;

XXVII. Έπειτα, μετά απ' όλα αυτά ο ουρανός δεν θα προσφέρει τη δροσιά του, τα σύννεφα δεν θα δώσουν βροχή, η γη θα αρνηθεί (να δώσει) τους καρπούς της, η θάλασσα θα γεμίσει με άσχημη μυρωδιά, τα ψάρια της θα ψοφήσουν, τα ποτάμια θα ξεραθούν, οι λίμνες θα εξατμιστούν, τα πηγάδια θα εκλείψουν, τα θηρία θα ξεσηκωθούν εναντίον των ανθρώπων, τα οικόσιτα ζώα και τα τετράποδα θα ψοφήσουν, οι άνθρωποι θα αποβιώσουν εξαιτίας της πείνας και της δίψας και τότε ο πατέρας, αφού αγκαλιάσει το γιο (του), και η μητέρα, (αφού αγκαλιάσει) την κόρη (της), θα πεθάνουν μαζί και δεν θα υπάρχει κανείς για να τους θάψει, αλλά από τη μια όλη η γη θα γεμίσει με άσχημη μυρωδιά από τα νεκρά σώματα, τα οποία θα

κείτονται σκορπισμένα, ενώ από την άλλη η θάλασσα, επειδή δεν θα δέχεται τη ροή των ποταμών, θα γίνει σαν βούρκος και θα γεμίσει με ατελείωτη βρωμιά και δυσωδία. Τότε ακριβώς θα υπάρξει δυνατή πείνα πάνω σε όλη τη γη, τότε (θα υπάρξει) απαρηγόρητος θρήνος, τότε (θα υπάρξει) αμέτρητο κλάμα, τότε (θα υπάρξουν) ακατάπαυστοι στεναγμοί. Τότε οι άνθρωποι θα θεωρήσουν ευτυχισμένους εκείνους που έχουν πεθάνει νωρίτερα, λέγοντας προς αυτούς: “Ανοίξτε τους τάφους σας και δεχθείτε εμάς τους δυστυχισμένους· ανοίξτε τα μνήματά σας, για να υποδεχθείτε τους ελεεινούς συγγενείς και γνωστούς σας. Ευλογημένοι εσείς, που δεν είδατε τις μέρες αυτές. Ευλογημένοι εσείς, που δεν προφθάσατε να δείτε αυτήν την οδυνηρή ζωή ούτε αυτήν την αφόρητη πείνα ούτε αυτήν την ανάγκη που εξουσιάζει τις ψυχές μας.”

XXVIII. Έπειτα ο αχρείος⁷¹² θα αποστείλει εντολές σε κάθε πόλη και διατάγματα σε κάθε επαρχία μέσω των (αόρατων) δαιμόνων και των ορατών ανθρώπων, οι οποίοι θα λέγουν: “έχει εμφανιστεί μεγάλος βασιλιάς πάνω στη γη· πηγαίνετε όλοι να τον προσκυνήσετε. Εμπρός, δείτε όλοι την ισχύ και τη δύναμή του. Γιατί, ιδού, θα σας προσφέρει και ψωμί και θα σας χαρίσει κρασί και αμέτρητο πλούτο και υψηλά αξιώματα. Γιατί όλη η γη και η θάλασσα υπακούει στην προσταγή του. Ελάτε λοιπόν όλοι ανεξαιρέτως προς αυτόν.” Και εκείνοι εξαιτίας της στέρησης των τροφίμων θα πάνε σ’ αυτόν και θα τον προσκυνήσουν και (αυτός) θα τους δώσει σημάδια χαραγμένα στο δεξί χέρι και το μέτωπο, για να μη σχηματίζει κανείς με το δεξί του χέρι το σημείο του πολύτιμου και ζωοδότη σταυρού στο μέτωπό του, αλλά να έχει δεθεί το χέρι του. Και από τότε δεν θα έχει τη δύναμη να σφραγίσει κάποιο από τα μέλη του, αλλά θα πάρει το μέρος του απατεώνα και μόνο αυτόν θα υπηρετεί. Και δεν υπάρχει μετάνοια σε αυτόν, αλλά έχει χαθεί πιθανώς ολοσχερώς και για τον Θεό και για τους ανθρώπους. Και θα δώσει σε αυτούς ο απατεώνας μερικά πενιχρά τρόφιμα, επειδή θα έχουν τη μολυσμένη σφραγίδα του. Και η σφραγίδα του πάνω στο μέτωπο και το δεξί χέρι είναι ο αριθμός εξακόσια εξήντα έξι. Και, όπως νομίζω, γιατί δεν γνωρίζω με ακρίβεια τη γραφή του, αφού πολλά ονόματα έχουν βρεθεί (να ταιριάζουν) σε αυτόν τον αριθμό, όμως υποθέτουμε ότι αυτού του είδους η σφραγίδα γράφει ΑΡΝΟΥΜΑΙ, γιατί και παλαιότερα ο αντίπαλος (και) εχθρός (μας), μέσω των

⁷¹² Δηλ. ο Αντίχριστος, ο διάβολος.

υπηρετών του, δηλαδή των ειδωλολατρών, παρότρυνε τους μάρτυρες του Χριστού λέγοντας: “Αρνήσου τον Θεό σου το σταυρωμένο και προσκύνησε τα είδωλα.”

XXIX. Βέβαια λοιπόν κάτι τέτοιο θα συμβεί και στην περίπτωση του εχθρού του καλού,⁷¹³ αφού η σφραγίδα του θα λέει: “Αρνούμαι το δημιουργό του ουρανού και της γης, αρνούμαι το βάπτισμα, αρνούμαι τη λατρεία μου και έρχομαι με το μέρος σου και πιστεύω (σε σένα)”. Γιατί αυτό θα κηρύξουν εκ των προτέρων και οι προφήτες Ενώχ και Ηλίας λέγοντας: “Μην πιστέψετε τον εχθρό που πρόκειται να έλθει και να εμφανισθεί, γιατί είναι απατεώνας και διαφθορέας και γιος του ολέθρου και προσπαθεί να σας παραπλανήσει.” Και γι’ αυτό θα τους φονεύσει, αφού τους χτυπήσει με το σπαθί του. Βλέπετε την απάτη του εχθρού. Γνωρίζετε τα τεχνάσματα του πανούργου, πώς (δηλαδή) επιθυμεί να θολώσει για πάντα το νου των ανθρώπων. Γιατί θα παρουσιάσει τους δαίμονές του ως φωτεινούς αγγέλους και θα εμφανίσει αμέτρητο στρατό ασωμάτων. Και, καθώς θα ζητωκραυγάζουν γι’ αυτόν με απερίγραπτους ύμνους, θα παρουσιαστεί μπροστά σε όλους ανεξαιρέτως να υψώνεται στον ουρανό με τη συνοδεία σαλπίγγων και ήχων και αμέτρητων βροντών και δυνατής κραυγής, και ακτινοβολώντας σαν φως ο κληρονόμος του σκοταδιού – γιατί όλος είναι σκοτάδι, ακόμα και αν υποκρίνεται (πως είναι) το φως – και άλλοτε πετώντας τάχα ψηλά στους ουρανούς αυτός που εξέπεσε από εκείνους⁷¹⁴ εξαιτίας της περηφάνιας του, και άλλοτε κατεβαίνοντας πάνω στη γη με μεγάλη δόξα, άλλοτε πάλι διατάζοντας τους δαίμονές του, σαν να ήταν άγγελοι, να εκτελέσουν τις διαταγές του με πολύ φόβο και τρόμο. Τότε θα στείλει τα τάγματα των δαιμόνων σε όρη και σπηλιές και στις τρύπες της γης, για να αναζητήσουν εκείνους που κρύφθηκαν από τα μάτια του και να τους οδηγήσουν μπροστά του, για να τον προσκυνήσουν. Και από τη μια θα χαράξει με τη δική του σφραγίδα εκείνους που πιστεύουν σε αυτόν, ενώ από την άλλη εκείνους που δεν θέλουν να παρουσιαστούν σε αυτόν και να τον υπακούσουν θα τους εξολοθρεύσει με θανατηφόρες τιμωρίες και πάρα πολύ άγρια βασανιστήρια και με διάφορους τρόπους βασανισμού, τέτοιους που δεν υπήρξαν ποτέ μέχρι τώρα ούτε τους άκουσε αντί ανθρώπου ούτε τους είδε ανθρώπινο μάτι.

XXX. Ευλογημένοι λοιπόν (θα είναι) εκείνοι που θα νικήσουν τότε τον τύραννο, επειδή αυτοί μπορούν να αναδειχθούν ενδοξότεροι και ανώτεροι από τους

⁷¹³ Δηλαδή του Αντιχρίστου, του διαβόλου.

⁷¹⁴ Δηλαδή τους ουρανούς.

πρώτους μάρτυρες. Γιατί οι μάρτυρες του παρελθόντος νίκησαν τους ακολούθους του. Αυτοί όμως με ποια στεφάνια εγκωμίων δεν θα διακοσμηθούν από το βασιλιά μας Ιησού Χριστό, αφού κατατροπώσουν μαζί με αυτούς⁷¹⁵ τον ίδιο το γιο του ολέθρου και αναδειχθούν νικητές;

XXXI. Αλλά ας επανέλθουμε στο ζητούμενο. Όταν λοιπόν οι άνθρωποι της εποχής εκείνης δεχθούν τη σφραγίδα του και δεν βρουν τρόφιμα ούτε νερό, [με τα οποία θα τραφούν], θα έρθουν προς αυτόν με θλιβερή φωνή λέγοντας: “Δώσε σε μας να φάμε και να πιούμε, γιατί όλοι μας εξαφανιζόμαστε, όπως βλέπεις, από την πείνα και τη δίψα. Διάταξε τον ουρανό να δώσει σε εμάς βροχή και απομάκρυνε από εμάς τα ανθρωποφάγα θηρία.” Τότε ο πανούργος θα απαντήσει σαρκάζοντας αυτούς με πολλή απανθρωπιά και λέγοντας: “Από πού θα σας προσφέρω εγώ για να φάτε και να πιείτε; Ο ουρανός δεν θέλει να δώσει βροχή, οι καρποί της γης πάλι δεν φυτρώνουν. Από πού θα σας προσφέρω εγώ τρόφιμα;” Τότε οι δυστυχισμένοι, αφού ακούσουν τα λόγια αυτού του πανούργου, θα κατανοήσουν ότι αυτός είναι ο άτιμος διάβολος και θα θρηνήσουν απαρηγόρητα και θα κλάψουν πολύ και θα χτυπήσουν το πρόσωπό τους με τα χέρια τους και θα μαδήσουν τις τρίχες (των μαλλιών) τους και θα ξεσκίσουν τα μάγουλά τους με τα νύχια⁷¹⁶ λέγοντας ο ένας προς τον άλλον: “Αλίμονο για τη συμφορά, αλίμονο για τη θλιβερή συμφωνία, αλίμονο για την απατηλή δοσοληψία, αλίμονο για την τεράστια συμφορά! Πώς παραπλανηθήκαμε; Πώς πήραμε το μέρος του απατεώνα; Πώς πιαστήκαμε σαν θηράματα στα δίχτυα του; Πώς τραβηχτήκαμε μαζί με το μεγάλο δίχτυ του; Πώς εξαπατηθήκαμε, αν και ακούγαμε τους κήρυκες; Πώς δεν κατανοήσαμε τις Γραφές, αν και τις ακούγαμε;” Όμως όσοι θα βρεθούν προσκολλημένοι στην επιθυμία αυτής της ζωής και τα πράγματα του βίου θα οδηγηθούν εύκολα στον διάβολο και θα σφραγιστούν από αυτόν.

XXXII. Πολλοί όμως από εκείνους που ακούν τις ιερές Γραφές και τις κρατούν στα χέρια τους και τις αναλογίζονται συνεχώς θα ξεφύγουν από την απάτη του. Γιατί θα κατανοήσουν την εμφάνιση της μηχανορραφίας του και την αλαζονεία της απάτης του και θα απομακρυνθούν από τα χέρια του και τις παγίδες του και, αφού ανέβουν στα βουνά και κρυφθούν στις σπηλιές της γης, με δάκρυα και με συντετριμμένη καρδιά θα ικετεύσουν το φιλόanthρωπο Κύριο. Και Αυτός θα τους

⁷¹⁵ Δηλαδή τους ακολούθους του τυράννου.

⁷¹⁶ Όλα αυτά αποτελούν εκδηλώσεις πένθους.

γλιτώσει από τις παγίδες εκείνου⁷¹⁷ και θα τους διασώσει από τις αναπόφευκτες ενέδρες του και θα σκεπάσει αόρατα με το χέρι Του εκείνους που Τον προσκυνούν επάξια και δίκαια.

XXXIII. Βλέπεις σε ποια νηστεία και προσευχή θα επιδοθούν τότε οι άγιοι. Μάθε και πόσο δύσκολα χρόνια και μέρες θα γνωρίσουν οι πόλεις και η ύπαιθρος. Γιατί τότε (οι άνθρωποι) θα περιφέρονται από την Ανατολή στη Δύση και θα περιπλανιώνται από τη Δύση ως την Ανατολή και θα κλαίνε πολύ και θα θρηνούν έντονα και, όταν ανατέλλει η μέρα, θα αποζητούν τη νύκτα, για να ξεκουραστούν από τα βάσανά τους. Όταν όμως έρθει η νύκτα, εξαιτίας των συνεχών σεισμών και των θυελλών θα αποζητούν την ημέρα, με σκοπό, ακόμα και αν δουν της ημέρας το φως, να <...> και πως πρόκειται λοιπόν να φθάσουν στο τέλος αυτής της θλιβερής ζωής με φοβερό και βίαιο θάνατο. Τότε θα πενθεί όλη η γη, θα πενθεί και η θάλασσα και ο αέρας, θα πενθεί ο ήλιος και η σελήνη, [θα πενθούν ο ουρανός και τα αστέρια], θα πενθούν ταυτόχρονα και τα άγρια ζώα μαζί με τα πτηνά, θα πενθούν τα βουνά και οι λόφοι και τα δένδρα της πεδιάδας για το γένος των θνητών, γιατί όλοι απομακρύνθηκαν από τον άγιο Θεό και πίστεψαν στον απατεώνα, αφού δέχθηκαν το χαραγμένο σημάδι του αχρειότατου και εχθρού του Θεού αντί για τον πολύτιμο και ζωοδότη σταυρό του Σωτήρα.

XXXIV. Θα πενθούν και οι άγιες εκκλησίες του Χριστού με μεγάλο πένθος, γιατί ούτε προσφορά ούτε λιβάνι θα προσκομίζεται σε αυτές ούτε θα τελείται το θεάρεστο μυστήριο της λατρείας⁷¹⁸ μέσα σε αυτές· γιατί τα ιερά των εκκλησιών θα γίνουν σαν “καλύβα σε αμπελώνα” και το τίμιο σώμα και αίμα του Χριστού δεν θα εμφανιστεί κατά τις ημέρες εκείνες. Η λειτουργία θα εξαφανισθεί, η ψαλμωδία θα παύσει, δεν θα ακούγεται ανάγνωση των (αγίων) Γραφών και δεν θα υπάρχει τίποτα άλλο στους ανθρώπους, παρά μόνο σκοτάδι και θρήνος πάνω στο θρήνο και αλίμονο πάνω στο αλίμονο. Θα ριχθεί τότε και ο χρυσός και το ασήμι στις πλατείες και κανείς δεν θα υπάρχει για να τα μαζέψει, αλλά όλα θα έχουν γίνει μισητά. Γιατί όλοι θα επιζητήσουν να ξεφύγουν και να κρυφθούν και δεν θα μπορέσουν να ξεφύγουν πουθενά από τις παγίδες του αντίπαλου, αλλά φέροντας το σημάδι του⁷¹⁹ θα φανερωθούν εύκολα και θα αναγνωριστούν από αυτόν. Εξωτερικά (θα υπάρχει)

⁷¹⁷ Δηλαδή του Αντίχριστου, του διαβόλου.

⁷¹⁸ Δηλαδή η Θεία Λειτουργία.

⁷¹⁹ Δηλαδή του Αντίχριστου, του διαβόλου.

φόβος, εσωτερικά (θα υπάρχει) τρόμος και κατά τη νύκτα και κατά την ημέρα. Στην πλατεία και στα σπίτια (θα υπάρχουν) νεκροί, στην πλατεία και στα σπίτια (θα υπάρχει) πείνα και δίψα. Στις πλατείες θα υπάρχει σάλος και στα σπίτια θρήνος. Και θα φθαρεί η ομορφιά του προσώπου των ανδρών και των γυναικών μαζί· γιατί θα γίνουν οι μορφές τους ακριβώς όπως των νεκρών. Και η ομορφιά των γυναικών θα φθαρεί και η επιθυμία όλων των ανθρώπων ανεξαιρέτως θα εξαφανισθεί.

XXXV. Αλλά ούτε τότε ο φιλεύσπλαγχνος και φιλόανθρωπος Θεός θα εγκαταλείψει απαρηγόρητο το γένος των ανθρώπων, αλλά και “θα συντομεύσει” τις ημέρες εκείνες και το χρόνο των τριάμισι ετών για χάρη του “υπολοίπου” που έχει κρυφτεί μέσα στα βουνά και τις σπηλιές, για να μην εξαφανιστεί η στρατιά όλων εκείνων των αγίων, αλλά να περάσουν γρήγορα οι μέρες (της εξουσίας) του.⁷²⁰ Και θα καταλυθεί γρήγορα η βασιλεία του απατεώνα και Αντίχριστου, και “θα παρέλθει” λοιπόν “η μορφή αυτού του κόσμου” “σε χρόνο που ανοιγοκλείνει το μάτι.” Και θα καταλυθεί η εξουσία των ανθρώπων και όλα αυτά που βλέπουμε θα εξαφανισθούν.

XXXVI. Αφού λοιπόν αυτά γίνουν έτσι, όπως έχουμε εκ των προτέρων εκθέσει, και (αφού) η μια εβδομάδα διαιρεθεί σε δύο μέρη και εμφανισθεί τότε το βδέλυγμα της ερήμωσης και (αφού) οι πρόδρομοι του Κυρίου ολοκληρώσουν τον ίδιο δρόμο και όλος ο κόσμος φθάσει στη συντέλεια, τι (άλλο) απομένει, παρά η εμφάνιση του Κυρίου μας Ιησού Χριστού, του Υιού του Θεού, από τους ουρανούς, στον οποίο ελπίσαμε; Αυτός θα ρίξει την καταστροφική φωτιά σε όλους όσοι δεν υπάκουσαν σε Αυτόν και θα τους κρίνει δίκαια. Γιατί ο Κύριος λέει: “όπως η αστραπή βγαίνει από την Ανατολή και φαίνεται ως τη Δύση, έτσι θα γίνει (αισθητή σε όλους) και η παρουσία του Υιού του ανθρώπου. Και, όπου είναι το πτώμα, εκεί θα συγκεντρωθούν και οι αετοί.” Γιατί το σημάδι του σταυρού θα ανατείλει από την Ανατολή ως τη Δύση πιο φωτεινό από τη λάμψη του ηλίου και θα αποκαλύψει την έλευση και την εμφάνιση του δικαστή, για να ανταποδώσει στον καθένα σύμφωνα με τα έργα του. Γιατί σχετικά με την ανάσταση των ανθρώπων σε όλα τα μέρη και τη βασιλεία των αγίων λέει ο Δανιήλ: “Και πολλοί από αυτούς <που κοιμούνται> μέσα στο χώμα της γης θα αναστηθούν, οι μεν στην αιώνια ζωή και οι δε στο όνειδος και στην αιώνια ντροπή.” Ο Ησαΐας από την άλλη λέει: “Θα αναστηθούν οι νεκροί και θα σηκωθούν αυτοί που βρίσκονται μέσα στους τάφους. Και ο Κύριος

⁷²⁰ Δηλαδή του Αντίχριστου, του διαβόλου.

μας λέει: “Εκείνη την ημέρα πολλοί θα ακούσουν τη φωνή του Υιού του Θεού και αυτοί που άκουσαν θα ζήσουν.” Γιατί, όπως ο πατέρας έχει ζωή μέσα Του, έτσι έδωσε και στον Υιό να έχει μέσα Του ζωή και του έδωσε εξουσία να δικάσει, γιατί είναι Υιός ανθρώπου. Αντιληφθήκατε, αδελφοί, την ακριβή έκθεση των λόγων του μακρινού παρελθόντος. Αντιληφθήκατε την ακριβή και σοφή διδασκαλία των ευλογημένων προφητών. Ακούσατε την έλευση του άτιμου και παράνομου δαίμονα και τη σύγχυση (που αυτός θα προκαλέσει) και την αρχή της βασιλείας του. Μάθατε πώς θα παραπλανήσει εκείνους που θα στραφούν σε αυτόν και θα λάβουν τη μολυσμένη σφραγίδα του. Ακούστε λοιπόν και τη φοβερή παρουσία του Κυρίου μας Ιησού Χριστού, πώς (δηλαδή) πρόκειται να έρθει, για να κρίνει ζωντανούς και νεκρούς και να ανταποδώσει στον καθένα σύμφωνα με τα έργα του. Αλλά δώστε προσοχή στα λεγόμενα, παρακαλώ.

XXXVII. Γιατί τότε η φοβερή σάλπιγγα θα ηχήσει και θα ξυπνήσει όλους όσοι έχουν κοιμηθεί και θα τους ανεβάσει από τα κατώτατα μέρη της γης, και τους δίκαιους και τους αμαρτωλούς. Και κάθε γένος και γλώσσα και έθνος και φυλή θα αναστηθεί “σε χρόνο που ανοιγοκλείνει το μάτι.” Και θα παρουσιαστούν πάνω στην επιφάνεια της γης αναμένοντας την έλευση του φοβερού και δίκαιου δικαστή μέσα σε ανεκδιήγητο φόβο και τρόμο. Γιατί ο ποταμός της φωτιάς βγαίνοντας με οργή, σαν άγρια θάλασσα, θα κάψει ολοσχερώς τα όρη και τους λόφους και θα εξαφανίσει ακόμη και την ίδια τη θάλασσα και από την πολύ μεγάλη φλόγα θα καταστρέψει την ατμόσφαιρα, σαν να ήταν κερί. Τα άστρα θα πέσουν, “ο ήλιος θα αλλάξει και θα γίνει σκοτάδι, και το φεγγάρι θα φαίνεται σαν αίμα.” Ο ουρανός θα κυλιστεί χάμω σαν βιβλίο και όλη η γη θα καεί ολοσχερώς εξαιτίας των πράξεων που έλαβαν χώρα πάνω σε αυτήν, με τις οποίες οι άνθρωποι τη διέφθειραν μέσα σε πορνείες και μοιχείες και ψέματα και διαστροφές και ειδωλολατρίες και φόνους και [μέσα] σε μάχες. Γιατί θα γίνει “ο ουρανός νέος και η γη νέα”.

XXXVIII. Τότε οι άγιοι άγγελοι, τους οποίους θα ξυπνήσει εκείνη η φοβερή φωνή της σάλπιγγας, θα διασκορπιστούν (σε όλη τη γη), για να συγκεντρώσουν όλα τα έθνη, και θα παρουσιαστούν στο βήμα του Χριστού όσοι κάποτε ήταν βασιλιάδες, κυβερνήτες, αρχιερείς, ιερείς, για να απολογηθούν σχετικά με την ίδια τη ζωή τους και σχετικά με το ποίμνιό τους, γιατί εξαιτίας της αδιαφορίας τους έχασαν (κάποιο) πρόβατο από το κοπάδι τους. Τότε θα οδηγηθούν (στο βήμα του Χριστού) οι στρατιώτες “που δεν αρκούνταν στο μισθό τους”, αλλά λυμαίνονταν τις χήρες και τα ορφανά και τους πτωχούς. Τότε θα παρουσιαστούν οι

φοροεισπράκτορες που εκτός από τον καθορισμένο φόρο άρπαζαν περισσότερο και ζημίωναν το φτωχό και παρουσίαζαν το αποδεδειγμένα χρυσό νόμισμα ως κάλπικο, για να επιβαρύνουν επιπλέον με την αδικία το φτωχό και στα χωράφια και στα σπίτια και στις εκκλησίες. Τότε θα αναστηθούν ανδρόγυνα με ντροπή, γιατί δεν διατήρησαν αμόλυντο το κρεβάτι τους, αλλά παραπλανημένα από κάθε σαρκική ομορφιά έζησαν σύμφωνα με τις δικές τους επιθυμίες. Τότε θα αναστηθούν κατηφείς και σκυθρωποί εκείνοι που δεν διαφύλαξαν την αγάπη του Κυρίου, γιατί παράκουσαν την εύκολη εντολή του Κυρίου που έλεγε “θα αγαπήσεις τον πλησίον σου, όπως τον εαυτό σου”. Τότε θα κλάψουν εκείνοι που έχουν αποκτήσει άδικη ζυγαριά και άδικα μέτρα και σταθμά και άδικα μόδια,⁷²¹ καθώς θα αναμένουν το δίκαιο δικαστή.

XXXIX. Και γιατί προσθέτουμε πολλά λόγια για εκείνους που θα παρουσιαστούν; “Τότε οι δίκαιοι θα λάμπουν, όπως ο ήλιος”, ενώ οι αμαρτωλοί θα φανερωθούν κατηφείς και σκυθρωποί. Γιατί όλοι μαζί, και οι δίκαιοι και οι αμαρτωλοί, θα αναστηθούν με άφθαρτο σώμα: από τη μια πλευρά οι δίκαιοι, για να τιμηθούν αιώνια και να απολαύσουν τα αγαθά, ενώ από την άλλη οι αμαρτωλοί, για να τιμωρηθούν αιώνια στη δίκη. Γιατί καθένας από εμάς θα θυμηθεί τότε τι θα απολογηθεί στο δίκαιο δικαστή, είτε (αυτό είναι) καλό είτε κακό· γιατί οι πράξεις, και οι καλές και οι κακές, ακολουθούν κάθε άνθρωπο <και>, είτε (είναι) αγαθός είτε αμαρτωλός, περικυκλώνουν καθέναν από όλους τους ανθρώπους. Γιατί τότε “οι ουράνιες δυνάμεις θα σαλευτούν” και ο φόβος και ο τρόμος θα κατατρώει τα πάντα, τον ουρανό και τη γη και όσα βρίσκονται κάτω από την επιφάνεια της γης. “Και κάθε γλώσσα θα διαλαλήσει (με όλη της τη δύναμη)” Αυτόν και θα συμφωνήσουν πως ο δικαστής που έρχεται, για να δικάσει, είναι δίκαιος, ισχυρός Θεός και δημιουργός όλων ανεξαιρέτως (των όντων). Τότε δειλά και με κατάπληξη θα προσέλθουν οι άγγελοι, οι αρχάγγελοι, “οι θρόνοι, οι εξουσίες, οι αρχές, οι κυριότητες,” τα πολυόμματα, τα εξαπτέρυγα, τα Χερουβίμ και τα Σεραφίμ, τα οποία θα φωνάζουν δυνατά και θα λένουν: “άγιος, άγιος, άγιος ο Κύριος των δυνάμεων, ολόκληρη η γη είναι πλήρης από τη δόξα Σου.” Και [μετά απ’ αυτά] θα αποκαλυφθεί ο Βασιλιάς των βασιλιάδων και Κύριος των κυρίων και αμερόληπτος κριτής και δικαστής, για να απονεμίει το δίκαιο στον καθένα, καθισμένος πάνω σε φοβερό και ανυψωμένο θρόνο, για να παρατηρήσουν με φόβο και μεγάλη δειλία

⁷²¹ Μονάδα μέτρησης όγκου 8,75 λίτρων που ισούται με το 1/6 του μεδίκνου (*LSJ*, s. v. *μόδιος*).

όλοι οι θνητοί το πρόσωπό Του, και οι δίκαιοι και οι αμαρτωλοί, οι μεν με χαρά και αγαλλίαση, οι δε τιμωρούμενοι από το θέαμα και ξεσπώντας σε απαρηγόρητο θρήνο.

XL. Τότε θα προσαχθεί από σκληρούς και αμείλικτους αγγέλους ο γιος του ολέθρου, δηλαδή ο διάβολος, μαζί με τους δαίμονές του και μαζί με τους υπηρέτες του και θα παραδοθούν στην ακατάπαυστη φωτιά και το ακοίμητο σκουλήκι και το εξώτερο σκοτάδι. Και ο λαός των Εβραίων “θα δει Αυτόν”⁷²² με μορφή ανθρώπου, όπως (ακριβώς) εμφανίστηκε σε αυτούς με σάρκα από την αγία παρθένο. Και όπως σταύρωσαν Αυτόν, θα δείξει σε αυτούς τα καρφιά των ποδιών και των χεριών Του, όμοια και το πλευρό του, το οποίο έχει τρυπηθεί από τη λόγχη, και το κεφάλι, που στεφανώθηκε με αγκάθια, και τον πολύτιμο σταυρό [πάνω στον οποίο σταύρωσαν Αυτόν]. Και ταυτόχρονα θα δει τα πάντα ο λαός των Εβραίων. Και θα θρηνήσουν και θα κλάψουν και, όπως λέει ο προφήτης, “θα δουν εκείνον που λόγχισαν”, και κανείς δεν θα υπάρχει για να τους βοηθήσει ή για να τους ελεήσει, γιατί δεν μετάνιωσαν ούτε λοξοδρόμησαν από την αμαρτωλή πορεία τους. Και αυτοί πρώτοι απ’ όλους θα αποχωρήσουν μαζί με τον πατέρα τους, τον διάβολο, και τους υπηρέτες του, τους δαίμονες, στην κόλαση και την αιώνια τιμωρία.

XLI. Έπειτα θα συγκεντρώσει όλα τα έθνη, όπως εντυπωσιακά διακηρύσσει το Ευαγγέλιο. Τι λέει λοιπόν ο ευαγγελιστής Ματθαίος – ή μάλλον ο ίδιος ο Κύριος – μέσω του Ευαγγελίου; “*<Και> όταν έρθει ο Υιός του ανθρώπου με όλη τη δόξα Του και μαζί με Αυτόν όλοι οι άγιοι άγγελοί του, τότε θα καθίσει στο λαμπρό και ένδοξο θρόνο Του και θα συγκεντρωθούν μπροστά Του όλα τα έθνη. Και θα χωρίσει αυτά μεταξύ τους, όπως ο ποιμένας χωρίζει τα πρόβατα από τα ερίφια. Και θα τοποθετήσει τα μεν πρόβατα στα δεξιά του, τα δε ερίφια στα αριστερά. Τότε θα πει σε εκείνους που βρίσκονται στα δεξιά του: ελάτε εσείς, οι ευλογημένοι του Πατρός μου, και κληρονομήστε τη βασιλεία των ουρανών που έχει ετοιμασθεί για εσάς από τη θεμελίωση του κόσμου. Ελάτε (εσείς) οι προφύτες, που διωχθήκατε για χάρη του ονόματός μου. Ελάτε (εσείς) οι πατριάρχες, που υπακούσατε σε μένα και ποθήσατε τη βασιλεία μου. Ελάτε (εσείς) οι απόστολοι, που λάβατε μέρος μαζί με μένα στις κακουχίες κατά τη διάρκεια της ενανθρώπισής μου, στο Ευαγγέλιο. Ελάτε (εσείς) οι μάρτυρες, που ομολογήσατε πίστη σε μένα μπροστά στους τυράννους και υπομείνατε με τη βοήθειά μου πολλά βασανιστήρια και τιμωρίες. Ελάτε (εσείς) οι*

⁷²² Δηλαδή τον Ιησού Χριστό.

αρχιερείς, που προσφέρατε άψογα λειτουργία σε μένα κατά τη διάρκεια της ημέρας και της νύκτας και καθημερινά θυσιάσατε το πολύτιμο σώμα και αίμα μου.”

XLII. Ελάτε (εσείς) οι ευλαβείς, που ασκήσατε τον εαυτό σας μέσα στα όρη και τις σπηλιές και τις τρύπες της γης και μέσω της εγκράτειας και της προσευχής και της παρθενίας με υπηρετήσατε και δοξάσατε το όνομά μου. Ελάτε (εσείς) οι κοπέλες, που ποθήσατε το νυφικό θάλαμό μου και δεν αγαπήσατε άλλον εκτός από εμένα, τον νυμφίο, και μέσω του μαρτυρίου και της εξάσκησης νυμφευθήκατε εμένα, τον αθάνατο και αναλλοίωτο νυμφίο. Ελάτε εσείς οι ευλογημένοι, που ζείτε ειρηνικά· γιατί εγώ είμαι η ειρήνη. Εμπρός, εσείς, οι ευλογημένοι του Πατέρα μου, κληρονομήστε τη βασιλεία που έχει ετοιμαστεί για εσάς, γιατί μισήσατε τον πλούτο, δείξατε έλεος στους φτωχούς, βοηθήσατε τα ορφανά, συνδράματε τις χήρες, δώσατε στους διψασμένους να πιουν, προσφέρατε στους πεινασμένους να φάνε, περιμαζέψατε τους ξένους, ντύσατε τους γυμνούς, επισκέπτεσθε τους ασθενείς, παρηγορείτε τους φυλακισμένους, συνδράματε τους τυφλούς, διαφυλάξατε άθικτη της σφραγίδα της πίστης, *προστρέχετε* στις εκκλησίες, ακούτε τις Γραφές μου, υπακούσατε στα λόγια μου, ποθήσατε το νόμο μου κατά τη διάρκεια της ημέρας και της νύκτας, λάβατε μέρος μαζί με μένα στις κακουχίες σαν καλοί στρατιώτες, επιθυμώντας να γίνετε αρεστοί σε μένα, τον επουράνιο βασιλιά. Ελάτε λοιπόν, κληρονομήστε τη βασιλεία που έχει ετοιμαστεί για εσάς από όταν θεμελιώθηκε ο κόσμος. Ιδού, η βασιλεία μου έχει ετοιμαστεί. Ιδού, ο παράδεισος ανοίχθηκε. Ιδού, το νυφικό δωμάτιό μου ετοιμάστηκε. Ιδού, τα στεφάνια βρίσκονται μπροστά (σας). Ιδού, η αθανασία έχει στολιστεί. Εμπρός, εσείς όλοι κληρονομήστε τη βασιλεία που έχει ετοιμαστεί για εσάς από όταν θεμελιώθηκε ο κόσμος.

XLIII. Τότε θα απαντήσουν οι δίκαιοι έκπληκτοι από το μεγάλο θαύμα, διότι Αυτός, τον οποίον δεν μπορούν να αντικρύσουν απευθείας τα τάγματα των αγγέλων, προσκαλεί (αυτούς) σαν γνήσιους φίλους του, και μεγαλόφωνα θα πουν: “Κύριε, πότε σε είδαμε πεινασμένο και σου δώσαμε να φας; Κυρίαρχε, πότε σε είδαμε διψασμένο και σου δώσαμε να πιείς; Φοβερέ, πότε σε είδαμε γυμνό και σε ντύσαμε; <Και>, αθάνατε, πότε σε είδαμε ξένο και σε περιμαζέψαμε; Φιλάνθρωπε, πότε σε είδαμε ασθενή ή φυλακισμένο και ήρθαμε σε σένα; Εσύ είσαι ο αιώνιος. Εσύ μαζί με τον Πατέρα δεν έχετε αρχή και είσαι εξίσου αιώνιος με το Πνεύμα. Εσύ είσαι εκείνος που δημιούργησε τα πάντα από το τίποτα. Εσύ είσαι ο βασιλιάς των αγγέλων και των αρχαγγέλων. Εσύ είσαι εκείνος που φοβούνται οι άβυσσοι, Εσύ είσαι εκείνος που ενδύεται το φως σαν μάτιο. Εσύ είσαι εκείνος που μας

δημιούργησε και μας έπλασε από χώμα. Εσύ είσαι ο δημιουργός των ορατών και των αοράτων. Όλη η πλάση αποφεύγει (από φόβο να δει) το δικό σου πρόσωπο. Και πως (λοιπόν) εμείς φιλοξενήσαμε τη βασιλεία και την κυριαρχία σου;”

XLIV. Τότε πάλι θα απαντήσει ο Βασιλιάς των βασιλιάδων και Κύριος των κυρίων λέγοντας προς αυτούς: *“Εφόσον κάνατε κάτι, για να εξυπηρετήσετε έναν από τους αδελφούς μου που φαίνονται άσημοι και ελάχιστοι μέσα στην κοινωνία, αυτό το κάνατε σε μένα. Εφόσον προσφέρατε φιλοξενία και ενδυμασία και τρόφιμα και νερό σε εκείνους, που ανέφερα νωρίτερα, (δηλαδή) στα μέλη μου, τους πτωχούς, αυτό το κάνατε σε μένα. Αλλά ελάτε στη βασιλεία που έχει ετοιμαστεί για εσάς [από όταν θεμελιώθηκε ο κόσμος]. Απολαύστε αιώνια (τα αγαθά) δίπλα στον Πατέρα μου και στο αγιότατο Πνεύμα που προσφέρει ζωή.”* Ποιο στόμα άραγε θα διηγηθεί εκείνα τα αιώνια αγαθά που “ούτε μάτι είδε ούτε αυτί άκουσε ούτε έχει φανταστεί ο νους του ανθρώπου, τα οποία ετοίμασε ο Θεός για εκείνους που Τον αγαπούν”;

XLV. Γνωρίσατε την αιώνια χαρά. Γνωρίσατε την ακλόνητη βασιλεία. Γνωρίσατε την τρυφηλότητα των αγαθών που δεν θα έχει τέλος. Μάθετε λοιπόν και την οδυνηρή φωνή προς αυτούς που βρίσκονται στα αριστερά (του Κυρίου), την οποία θα απευθύνει ξεκάθαρα προς αυτούς ο Κύριος μας, ο δίκαιος δικαστής και καλοκάγαθος Θεός, με αμέτρητο θυμό και (αμέτρητη) οργή. “Φύγετε μακριά από μένα (εσείς) οι καταραμένοι και πηγαίνετε στην αιώνια φωτιά που έχει ετοιμασθεί για τον διάβολο και τους πονηρούς αγγέλους του. Μήπως λοιπόν για εσάς ετοίμασα τη φωτιά και την κρίση; Όχι, αλλά για τον διάβολο και τους αγγέλους του. Εσείς όμως προκαλέσατε αυτά⁷²³ στους εαυτούς σας· δεχθείτε (τώρα) και τους καρπούς αυτών των πραγμάτων. Φύγετε λοιπόν μακριά από μένα (εσείς) οι καταραμένοι στο εξώτερο σκοτάδι και στην ακατάπαυστη φωτιά που έχει ετοιμασθεί για τον διάβολο και τους υπηρέτες του. Εγώ (σας) έπλασα και όμως σε άλλον πλησιάσατε. Εγώ σας έβγαλα από τη μήτρα και όμως με παρακούσατε. Εγώ σας δημιούργησα από χώμα με την προσταγή μου και όμως πήρατε το μέρος άλλου. Εγώ σας ανάθρεψα και όμως άλλον ευχαριστήσατε. Εγώ όρισα τη γη και τη θάλασσα για τη διατροφή σας και το τέλος της ζωής σας, αλλά εσείς παραβήκατε τις εντολές μου. Εγώ δημιούργησα για χάρη σας το φως, για να αξιοποιείτε την ημέρα, και τη νύκτα, για να αναπαύεστε, αλλά εσείς με τα άτιμα έργα σας με εξοργίσατε και με παρακούσατε και ανοίξατε την πόρτα στα πάθη. Φύγετε μακριά από μένα εσείς που διαπράττετε

⁷²³ Δηλαδή την τιμωρία.

αδικίες. Δεν σας γνωρίζω, δεν σας ξέρω. Έχετε γίνει εργάτες άλλου αφέντη, του οποίου τα έργα διαπράξατε και ακολουθήσατε, δηλαδή του διαβόλου. Μαζί με αυτόν λοιπόν κληρονομήστε και το σκοτάδι και την ακατάπαυστη φωτιά και το ακοίμητο σκουλήκι και το τρίξιμο των δοντιών.⁷²⁴

XLVI. *Γιατί πείνασα και δεν μου δώσατε να φάω, δίψασα και δεν μου δώσατε να πιω. Ήμουν ξένος και δεν με περιμαζέψατε. Ήμουν γυμνός και δεν με ντύσατε. Ήμουν ασθενής και δεν με επισκεφθήκατε, ήμουν στη φυλακή και δεν ήρθατε σε μένα. Δημιούργησα σε σας τα αυτιά, για να ακούτε τις Γραφές, αλλά εσείς τα είχατε ανοικτά σε δαιμονικά τραγούδια και κιθάρες και αστεία. Δημιούργησα σε σας τα μάτια, για να βλέπετε καθαρά το φως των εντολών μου και να τις εκτελείτε, αλλά εσείς τα ανοίξατε διάπλατα σε ομορφιές και πορνείες και ακολασίες και στην υπόλοιπη διαστροφή. Ετοίμασα σε σας το στόμα, για να (με) δοξάζει και να (με) αινεί με ψαλμούς <και ύμνους> και πνευματικά τραγούδια και συνεχώς να ασχολείται με την ανάγνωση των Γραφών μου, αλλά εσείς το είχατε έτοιμο για κατηγορίες και όρκους και βλασφημίες, ενώ καθόσασταν και κατακρίνατε τον πλησίον σας. Δημιούργησα σε σας τα χέρια, για να τα απλώνετε σε προσευχές και δεήσεις, αλλά εσείς τα χρησιμοποιήσατε σε αρπαγές και φόνους και αμοιβαίες σφαγές. Όρισα τα πόδια σας να πηγαίνουν και στις εκκλησίες και στους οίκους των αγίων μου, για να ετοιμάσουν το Ευαγγέλιο της ειρήνης, αλλά εσείς [αυτά] τα διδάξατε να σπεύδουν σε μοιχείες και πορνείες και σε θέατρα και χορούς και σφοδρές κινήσεις στον αέρα.*⁷²⁵

XLVII. Διαλύθηκε λοιπόν η δημόσια συνέλευση, τελείωσε το θέαμα της ζωής, πέρασε η απάτη και ο χρόνος της.⁷²⁶ Παρουσιάστήκατε σε μένα, στον οποίο γονατίζει (με ευλάβεια και σεβασμό) κάθε γόνато των επουράνιων (αγγέλων), των επίγειων (ανθρώπων) και των καταχθονίων (πονηρών πνευμάτων). Γιατί όλοι όσοι αδιαφόρησαν κατά τη διάρκεια της φθαρτής ζωής και δεν μετανόησαν ούτε ελέησαν ούτε έδειξαν οίκτο με αγαθοεργίες τώρα δα δεν δικαιούνται τίποτα άλλο, παρά μόνο την ακατάπαυστη φωτιά. Είμαι φιλόανθρωπος, αλλά και δίκαιος δικαστής. Γιατί σε όλους θα αποδώσω τις αμοιβές, όπως το αξίζουν, σε όλους θα παράσχω το μισθό σύμφωνα με τον κόπο του καθενός, σε όλους θα δώσω δώρα ανάλογα με τον

⁷²⁴ Δηλαδή το φόβο.

⁷²⁵ Ο συγγραφέας εννοεί προφανώς κάποιο είδος χορού με εναέριες ζωηρές κινήσεις.

⁷²⁶ Δηλαδή της ζωής.

προσωπικό αγώνα (του καθενός). Θέλω να δείξω έλεος, αλλά δεν διακρίνω λάδι μέσα στα αγγεία σας. Θέλω να δείξω οίκτο, αλλά εξ ολοκλήρου ζήσατε χωρίς να δείξετε οίκτο. Επιθυμώ πολύ να (σας) δείξω έλεος, αλλά οι λαμπάδες σας είναι σκοτεινές από την ασπλαχνία (που επιδείξατε). *Φύγετε μακριά μου. Γιατί η κρίση (του Θεού) θα είναι ανελέητη για εκείνον που δεν έδειξε έλεος (προς τους αδελφούς του).*”

XLVIII. Τότε θα απαντήσουν και αυτοί [με δάκρυα] προς το φοβερό και αμερόληπτο δικαστή: “Κύριε, τότε σε είδαμε πεινασμένο ή διψασμένο ή ξένο ή γυμνό ή ασθενή ή φυλακισμένο και δεν σε υπηρετήσαμε;⁷²⁷ Κύριε, δεν μας γνωρίζεις; Εσύ μας έπλασες, εσύ μας δημιούργησες, εσύ από τα τέσσερα στοιχεία μας προσάρμοσες σε μια ενότητα, εσύ έθεσες μέσα μας πνεύμα και ψυχή, σε σένα πιστέψαμε, τη δική σου σφραγίδα δεχθήκαμε. Το δικό σου βάπτισμα λάβαμε. Εσένα ομολογήσαμε ως Θεό (μας), εσένα γνωρίσαμε ως δημιουργό (του κόσμου). Στο όνομά σου δείξαμε σημάδια.⁷²⁸ Μέσω (του ονόματός) σου διώξαμε δαίμονες. Για σένα ταλαιπωρήσαμε τη σάρκα, για σένα διαφυλάξαμε την παρθενία (μας), για σένα διατηρήσαμε την αγνότητα, για σένα αποξενωθήκαμε από αυτήν τη γη. Και λες: δεν σας γνωρίζω, *φύγετε μακριά μου;*” Τότε θα απαντήσει και σε αυτούς λέγοντας: “Με ομολογήσατε ως Κύριο, αλλά δεν υπακούσατε στα λόγια μου. Δεχθήκατε τη σφραγίδα του σταυρού μου, αλλά την εξαλείψατε με την ασπλαχνία. Λάβατε το βάπτισμα μου, αλλά δεν διαφυλάξατε τις εντολές μου. Υποτάξατε το σώμα μέσω της παρθενίας, αλλά δεν υπερασπιστήκατε την ελεημοσύνη. Στο όνομά μου διώξατε δαίμονες, αλλά δεν διώξατε από τις ψυχές σας το μίσος για τους αδελφούς σας. Δεν θα σωθεί καθένας που προσφωνεί Κύριε, Κύριε, αλλά εκείνος που εφαρμόζει το θέλημά μου.” “Και θα απέλθουν αυτοί μεν στην αιώνια κόλαση, οι δε δίκαιοι στην αιώνια ζωή.”

XLIX. Ακούσατε, αγαπητοί, την απόφαση του Κυρίου, γνωρίσατε την εμφάνιση του δικαστή, μάθατε ποια φοβερή δίκη και (φοβερή) ημέρα και ώρα μας περιμένει. Γι’ αυτήν ας φροντίσουμε καθημερινά, γι’ αυτήν ας μεριμνήσουμε κατά τη διάρκεια της ημέρας και της νύκτας και στα σπίτια και στις πλατείες και στις εκκλησίες, για να μην παρουσιαστούμε σε εκείνη τη φοβερή και αμερόληπτη δίκη καταδικασμένοι και ταπεινωμένοι και σκυθρωποί, αλλά αγνοί στις πράξεις και το

⁷²⁷ Η: “υπηρετήσαμε”.

⁷²⁸ Δηλαδή πραγματοποιήσαμε θαύματα.

βίο και την καθημερινή ζωή και την εξομολόγηση, για να πει και σε μας ο σπλαχνικός και φιλόανθρωπος Θεός: “Ἡ πίστη σου σε ἔχει σώσει, βάδιζε στο δρόμο της ειρήνης” και “εὐγε, δούλε αγαθέ και πιστέ, σε λίγα ἡσούν πιστός, θα σε εγκαταστήσω στα πολλά· ἔλα και συ μέσα, για να απολαύσεις τη χαρά του Κυρίου σου”. Μακάρι να τη γευτούμε με τη χάρη και τη φιλανθρωπία του Κυρίου μας Ἰησοῦ Χριστοῦ, στον οποίο μαζί με τον Πατέρα, [που δεν ἔχει ἀρχή,] και το [αγαθό] Ἅγιο Πνεῦμα, [που δίνει ζωή,] ας αποδοθεῖ δόξα και τιμή και προσκύνηση και τώρα και πάντοτε και στους αἰῶνες των αἰώνων. Ἀμήν.

4. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

4.1 Παράρτημα Ι

4.1.1 Πηγές και έμμεση παράδοση του *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* του Ιππολύτου

Το έργο *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* αποτελούσε για τους μεταγενέστερους συγγραφείς πολύτιμη πηγή για τα αντιχριστολογικά θέματα, με αποτέλεσμα η εξηγητική προσπάθεια του Ιππολύτου να αποτελέσει τμήμα της μακραίωνης Χριστιανικής αποκαλυπτικής παράδοσης. Έτσι εκτός από την πρόσληψη αυτούσιων χωρίων από μεταγενέστερους συγγραφείς, κάτι που είναι εμφανές και αξιοποιήσιμο στην κριτική εξέταση του κειμένου, υπάρχουν μεταγενέστερα έργα που αντλούν άλλοτε άμεσα και άλλοτε έμμεσα υλικό από το ιππολύτειο έργο. Εδώ θα παραθέσουμε τα χωρία έργων άλλων συγγραφέων που σχετίζονται άμεσα με το *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* και αξιοποιούνται στον apparatus criticus της παρούσας έκδοσης. Σχετικά με την πρόσληψη της *Αγίας Γραφής* στο ιππολύτειο έργο θα αρκεστούμε στη συνοπτική καταγραφή των χωρίων της *ΠΔ* και *ΚΔ* που παραθέτει ο Ιππόλυτος στο έργο του.

4.1.1.1 Πηγές

Παλαιὰ Διαθήκη

<i>Βιβλίο της ΠΔ</i>	Κεφ.	Ιππολύτου <i>Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου</i>
<i>Γένεσις</i>	3	14b
	3, 6	3b: 64b
	19, 37	51
	19, 38	51
	36, 1	51
	36, 9	51
	36, 43	51
	49, 8-49, 12	7a
	49, 9	6a: 8a-c: 14a
	49, 10	9
	49, 11	10-11
	49, 12	12-13

	49, 16	15a
	49, 17	14b
<i>Δευτερονόμιον</i>	32, 34	58a
	32, 35	58a
	33, 22	6a: 14a
<i>Κριταὶ</i>	13, 2	15a
	16, 31	15a
<i>Α΄ Βασιλειῶν</i>	8, 5	58a
	8, 6	58a
	9, 9	2b
<i>Α΄ Μακκαβαίων</i>	1, 6	24b
	1, 51	49e
	1, 55	49e
<i>Β΄ Μακκαβαίων</i>	6, 7	49e
	7, 37	49e
	7, 42	49e
	9, 9	49e
<i>Ψαλμοὶ</i>	3, 6	8c
	18, 7	64c
	109, 1	61b
<i>Ἡσαΐας</i>	1, 7	30a
	1, 8	30a
	1, 21	8b
	8, 6	57b
	8, 7	57b
	10, 12-10, 17	16a-b
	11, 1	8b
	11, 14	51
	14, 4-14, 21	17a-c
	14, 13-14, 15	53
	18, 1-18, 2	58c
	23, 4	52b
	23, 5	52b
	26, 10	63b
	26, 19	65a
	26, 20	64c
	33, 17	44a
	44, 24	32a
	47, 1-47, 15	34-35
	53, 2	44a

	53, 3	44a
	66, 24	65c
<i>Τερεμίας</i>	4, 11	57b
	8, 16	15a
	17, 11	54b
<i>Τεζεκιήλ</i>	28, 2-28, 10	18a-b
	28, 2	53
	28, 9	53
<i>Δανιήλ</i>	2, 31-2, 35	19a-b
	2, 32	24a: 27-28
	2, 33	25a: 28: 33: 43a
	2, 34	26a
	2, 35	26a: 28
	2, 40	33
	2, 41	25a: 43a
	2, 41-2, 43	43a
	2, 45	26a
	4, 27	23a
	4, 30	23b
	4, 31	23b
	7, 2-7, 14	20-22
	7, 3	23a
	7, 4	23a-b: 28: 32a
	7, 5	24a: 28:32a
	7, 6	24a-b: 28: 32a
	7, 7	25a-b: 27-28: 33: 43a: 49b
	7, 8	25b-c: 28: 43a: 47b: 52a
	7, 11	25c: 47b
	7, 13	26a: 44a
	7, 14	26a: 44a
	7, 21	25c: 47b
	7, 22	26a
	7, 24	52a
	7, 27	26a
	8, 7-8, 8	32b
	9, 27	43b: 47a: 61c: 64a
	11, 41	51
	11, 43	25c
	12, 2	65a
	12, 11-12, 12	62

<i>Μιχαίας</i>	5, 4	57b
<i>Μαλαχίας</i>	3, 20	61c
	3, 22-3, 23	46

Καινή Διαθήκη

<i>Βιβλίο της ΚΑ</i>	Κεφ.	Ιππολύτου <i>Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου</i>
<i>Ματθαῖος</i>	7, 7-7, 8	3a
	7, 15	6a
	12, 42	5
	13, 21	5
	13, 43	65b
	23, 34	61c
	23, 37	58b: 61c
	24, 15-24, 22	62
	24, 27-24, 28	64b
	24, 31	64b
	25, 34	65b
	25, 41	65c
	25, 46	5
	27, 42	55b
	28, 18	26b
	28, 19	6b
<i>Μάρκος</i>	1, 4	45
	1, 10-1, 11	11
	2, 19-2, 20	57a
	6, 28	45
	13, 14-13, 20	62
	13, 14	64a
	16, 19	46a
<i>Λουκάς</i>	1, 17	46
	1, 41	45
	1, 44	45
	2, 21	6a
	3, 2	44b
	11, 9-11, 10	3a
	11, 31	5
	13, 34	58b: 61c

	17, 24	64b
	17, 37	64b
	18, 2-18, 5	56
	18, 6	57a
	21, 18	64b
<i>Ιωάννης</i>	1, 9	44b
	1, 29	6a: 45
	2, 21	6b
	3, 19	44b
	4, 42	58a
	5, 22	26b
	5, 25	65a
	8, 56	12
	11, 52	6b
	12, 31	6a
	12, 41	12
	14, 30	6a
	15, 1	10
	16, 11	6a
	18, 37	6a
	19, 34	11
<i>Πράξεις Αποστόλων</i>	13, 50	5
	20, 24	64a
	27, 34	64b
<i>Πρὸς Ῥωμαίους</i>	1, 3	8a
	1, 18	64c
	2, 25-2, 27	58b
	6, 8	31a
	11, 32	3b
	15, 30	3a
<i>Α΄ Πρὸς Κορινθίους</i>	9, 25	46a
	12, 24	4a
	15, 20	46a
	15, 23	46a
<i>Β΄ Πρὸς Κορινθίους</i>	1, 10	64a
	5, 17	44b
<i>Πρὸς Γαλάτας</i>	1, 1	8c
<i>Πρὸς Ἐφεσίους</i>	1, 13	59b
	3, 19	29a
	4, 13	3b

	4, 30	59b
	5, 14	65b
<i>Πρὸς Φιλιππησίους</i>	1, 10	67
	2, 7	6b
	2, 10	26b
<i>Πρὸς Κολοσσαεῖς</i>	1, 18	46a
	2, 20	31a
<i>Α΄ Πρὸς Θεσσαλονικεῖς</i>	1, 10	1b
	4, 13-4, 17	66a-b
<i>Β΄ Πρὸς Θεσσαλονικεῖς</i>	2, 1-2, 12	63a-b
	2, 4	5
	2, 8	5
	3, 2	1c
<i>Α΄ Πρὸς Τιμόθεον</i>	2, 4	3b
	3, 9	50c
	6, 20-6, 21	1b
<i>Β΄ Πρὸς Τιμόθεον</i>	1, 10	64a
	2, 1-2, 2	1b
	4, 7	47b: 64a
<i>Πρὸς Τίτον</i>	2, 13	67
	3, 5	59a
<i>Ἐπιστολὴ Ἰακώβου</i>	2, 9	58b
	2, 11	58b
	5, 19-5, 20	3a
<i>Ἐπιστολὴ Πέτρου Α΄</i>	1, 11	12
	3, 19	26b
	4, 6	26b
	4, 11	1a
	5, 8	6a
<i>Ἐπιστολὴ Ἰωάννου Α΄</i>	3, 8	14b
	4, 14	58a
<i>Ἀποκάλυψις Ἰωάννου</i>	1, 9	36a
	5, 5	6a
	5, 6	6a
	7, 2	6b
	9, 4	6b
	11, 3	43b: 47a: 61c: 64a
	11, 4-11, 7	47a
	11, 7	47b
	12, 1-12, 2	61a

12, 1-12, 6	60a
12, 5	61a-b
12, 13-12, 14	61b
12, 13-12, 17	60b
12, 14	61c
13, 11-13, 18	48a-c
13, 2	49b
13, 3	49b
13, 10	49c
13, 11	49a
13, 12	49b
13, 15	49c
13, 16	49d
13, 16-13, 17	6b: 49c
13, 18	5: 50a
14, 12	49c
16, 2	6b
17, 1	29b
17, 1-18, 24	36-42
17, 9	29a
19, 2	29b
20, 6	65b
20, 14	65b
21, 8	65c
22, 15	65c

Απόκρυφα

Χωρίο αγνώστου συγγραφέως

Ιππολύτου *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* 15b: 54a

4.1.1.2 Έμμεση Παράδοση

1. Αναστασίου Σιναΐτη *Ερωτήσεις και Αποκρίσεις*⁷²⁹

Ερώτησις 5α.

Τί τὸ μικρὸν κέρας τὸ ἀναβὰν μέσον τῶν δέκα κεράτων τὸ ἔχον
ὀφθαλμοὺς καὶ στόμα λαλοῦν μεγάλα· καὶ ὅτι ἔρρηξεν ἐκ τῶν ἔμπροσθεν
αὐτοῦ κέρατα τρία;

5

Ἀπόκρισις.

“Καὶ ἀναβήσεται”, φησὶν, “κέρας ἐν μικρὸν ἐν μέσῳ τῶν δέκα
κεράτων τοῦ θηρίου, ὅπερ ἐστὶν τοῦ ἀντιχρίστου, καὶ ἐκτρίψει καὶ ἐκριζώσει
κέρατα τρία τῶν ἔμπροσθεν αὐτοῦ, τουτέστιν τρεῖς βασιλεῖς ἀνελεῖ,
Αἰγύπτου, Λιβύων καὶ Αἰθιοπῶν. Ἄρχεται λοιπὸν φυσιοῦσθαι ὑπὸ τοῦ ἐν
10 αὐτῷ ἀλλοτριῶν καὶ πονηροῦ πνεύματος, καὶ πόλεμον ἐγείρει κατὰ τῶν
ἁγίων, πανταχοῦ διώκων αὐτούς, βουλόμενος ὑπὸ πάντων δοξάζεσθαι καὶ
προσκυνεῖσθαι ὡς θεός, καὶ πολλὰ λαλήσει κατὰ τοῦ ὑψίστου. Καὶ μετὰ τὸ
ὑποτάξει αὐτὸν τοὺς ἑπτὰ βασιλεῖς τῆς Ἰουδαίας οἱ υἱοὶ Ἐδὼμ καὶ οἱ υἱοὶ
Μωάβ καὶ ἀρχὴ νιῶν Ἀμμὼν ἀρχήθην συναίρουνσιν αὐτῷ. Καὶ διὰ τὸ εἶναι
15 αὐτὸν ἐκ τοῦ γένους αὐτῶν, τούτοις πρῶτον ἀναδειχθεὶς καὶ ὑπ’ αὐτῶν
βασιλεὺς κατασταθεὶς, παρατάξει πόλεμον κατὰ τῶν τριῶν κεράτων, Λιβύης
καὶ Αἰγύπτου καὶ Αἰθιοπῶν, καὶ τρέψας αὐτοὺς ἀρεῖ ἀπ’ αὐτῶν τὰ σκῆλα καὶ
τὰ λάφυρα, καὶ ἐκριζώσει αὐτούς, καὶ ὑποταγέντων αὐτῷ καὶ τῶν λοιπῶν
ἑπτὰ κεράτων, τότε ἄρχεται ὑψοῦσθαι κατὰ τοῦ θεοῦ. Τὸ δὲ ὄρημα αὐτοῦ
20 πρῶτον ἔσται ἐπὶ Τύρον καὶ Βηρυτὸν καὶ τὰς πέριξ χώρας. Τὸ δὲ ὄνομα
αὐτοῦ σημαίνει ψηφισόμενον χξς, ὡς εἰπεῖν Λατεῖνος. Καὶ ἐπισυνάξει λαὸν
πολὺν, λέγων ἀνοικοδομῆσαι τὴν Ἱερουσαλήμ. Καὶ ποιήσει τέρατα διὰ
φαντασιῶν πολλὰ, καὶ πλανήσει λαὸν πολὺν καὶ πιστεύσουσιν αὐτῷ.
Γεννᾶται δὲ εἰς Χοραζμία, ἀνατρέφεται δὲ εἰς Βηθσαιῶν καὶ βασιλεύει εἰς
25 Καφαρναούμ.

⁷²⁹ Κείμενο σύμφωνα με την έκδοση του H. Achelis (*Hippolytstudien...*, σ. 86). Αν και στο χωρίο αυτό ο Αναστάσιος Σιναΐτης δεν αντλεί *verbatim* από το *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* του Ιππολύτου, η επίδραση

2. Ψ.-Αναστασίου Σιναΐτη *Ερώτησις μη*⁷³⁰

Ἰππολύτου ἐκ τοῦ εἰς τὸν Δανιὴλ

Τῶν γὰρ σιδηρῶν κνημῶν τῶν νῦν ἐπικρατουσῶν ἐπὶ τὰ ἔχνη τῶν
ποδῶν καὶ τοὺς δακτύλους, χωρησάντων καὶ τὴν τοῦ φοβεροῦ θηρίου δεῖξιν,
καθὼς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν καιροῖς σεσήμανται, ἥξει ἀπ' οὐρανῶν “ὁ λίθος ὁ
5 πατάξας τὴν εἰκόνα” καὶ συντρίψας αὐτὴν καὶ μεταστήσει πάσας τὰς
βασιλείας καὶ δώσει τὴν βασιλείαν ἁγίοις ὑψίστου. Οὗτος ὁ “γεννηθεὶς ὄρος
μέγα καὶ πληρώσας τὴν γῆν”, περὶ οὗ εἴρηται “ἐθεώρουν ἐν ὁράματι τῆς
νυκτὸς καὶ ἰδὸν μετὰ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ ἐρχόμενος ὡς Υἱὸς
ἀνθρώπου καὶ ἕως τοῦ παλαιοῦ τῶν ἡμέρων ἔφθασεν. Καὶ αὐτῷ ἐδόθη ἡ
10 ἀρχὴ καὶ ἡ τιμὴ καὶ ἡ βασιλεία καὶ πάντες λαοί, φυλαί, γλῶσσαι
δουλεύσουσιν αὐτῷ· ἡ ἐξουσία αὐτοῦ ἐξουσία αἰώνιος, ἣτις οὐ παραλεί-
νεται, καὶ ἡ βασιλεία αὐτοῦ οὐ διαφθαρήσεται.”

των κεφ. 50-52 του ιππολύτειου κειμένου είναι τόσο έντονη, ώστε πρέπει να εντάξουμε το απόσπασμα του Αναστασίου στους μάρτυρες της έμμεσης παράδοσης του ιππολύτειου κειμένου.

⁷³⁰ Η *Ερώτησις μη* του Ψ.-Αναστασίου Σιναΐτη εκδόθηκε για πρώτη φορά από τον J. Gretser (*Anastasius Quaestio XLVIII*, ed. J. Gretser, Ingolstadii 1617, σ. 350). Στη συνέχεια περιλαμβάνεται στο J. Gretser, *Opera omnia*, Regensburg 1734-1741, XIV, 2, σ. 327. Το κείμενο επανεκδίδεται επίσης από τον S. de Magistris, *Daniel secundum Septuaginta*, Romae¹ 1772, σ. 97 A. 1 (Goettingae 1774, σσ. 240 κ. εξ.) και στην *PG*, LXXXIX, coll. 604-605. Στις εκδόσεις του Ιππολύτου το χωρίο βρίσκεται στη σ. 272 της έκδοσης του J. A. Fabricius και ανατυπώνεται στις επόμενες εκδόσεις του ιππολύτειου *corpus* (A. Gallandi, *ό. π.*, σ. 490, *PG*, X, col. 697 C και P. de Lagarde, *ό. π.*, σσ. 186 κ. εξ.). Το χωρίο δεν περιλαμβάνεται στην τελευταία κριτική έκδοση των *Ερωτήσεων* του Αναστασίου Σιναΐτη των M. Richard και A. J. Munitiz στην οποία έχει γίνει επιλογή των γνησίων *Ερωτήσεων* και εκ νέου αριθμησή τους. Για περισσότερα σχετικά με το έργο του Αναστασίου και την έκδοσή του καθώς επίσης και για χωρία εκκλησιαστικών συγγραφέων (και του Ιππολύτου) που περιλαμβάνονται στα χφφ. των γνήσιων *Ερωτήσεων*, βλ. M. Richard & A. J. Munitiz, *ό. π.*, σσ. xvii κ. εξ. Το κείμενο που παρατίθεται είναι εκείνο που εκδίδει και ο H. Achelis (*Hippolytstudien...*, σ. 72). Για τα χφφ. που χρησιμοποίησε ο Achelis, βλ. E. Hulshoff Pol, “Membra Disiecta d’un manuscrit d’Anastase le Sinaïte contenant des fragments d’Hippolyte re Rome”, *Scriptorium* 6 (1952) 33-38.

3. Ανδρέα Καισαρείας *Ερμηνεία εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν τοῦ Ἰωάννου*⁷³¹

3.1 Κεφ. 36⁷³²

Κεφάλαιον λς' Περὶ τοῦ θηρίου τοῦ δεκακεράτου καὶ ἑπτακεφάλου

Τινὲς μὲν τὸ θηρίον τοῦτο δευτερεύουσάν τινα δύναμιν τοῦ Σατανᾶ τῶν λοιπῶν δαιμόνων ἄρχουσαν ἐξειλήφασιν, τὸ δὲ μετ' αὐτὸ ἐκ τῆς γῆς ἀνιὸν
 5 τὸν ἀντίχριστον. τοῖς δὲ ἁγίοις Μεθοδίῳ καὶ Ἰππολύτῳ καὶ ἑτέροις εἰς τὸν ἀντίχριστον τὸ παρὸν θηρίον ἐξείληπται ἐκ τῆς φιλοταράχου τοῦ βίου τούτου θαλάσσης καὶ πολυκύμονος ἐξερχόμενον. τὰ δὲ δέκα κέρατα σὺν τοῖς διαδήμασι καὶ αἱ ἑπτὰ κεφαλαὶ τὴν τε τοῦ διαβόλου πρὸς αὐτὸν ἔνωσιν αἰνίττονται – ταῦτα γὰρ καὶ αὐτῷ προσόντα ἀνωτέρω ἡρμήνευται –, τὴν τε εἰς
 10 δέκα τῆς γῆνις βασιλείας ἐπ' ἐσχάτων διαίρεσιν καὶ τὴν τῷ κόσμῳ τούτῳ σύστοιχον ἑβδοματικὴν βασιλείαν, ἑπτὰ μὲν ἡμέραις ἐκμετρομένην, ἑπτὰ δὲ διαδοχαῖς διαιρουμένην, ὥς ἐν τοῖς ἐξῆς ὀηθήσεται.

3.2 Κεφ. 36⁷³³

Κεφάλαιον λς' Περὶ τοῦ θηρίου τοῦ δεκακεράτου καὶ ἑπτακεφάλου

Διὰ μὲν τῆς παρδάλεως ἡ Ἑλλήνων, διὰ δὲ τῆς ἄρκου ἡ Περσῶν, διὰ δὲ τοῦ λέοντος ἡ Βαβυλωνίων βασιλεία σημαίνεται, ὧν κρατήσῃ ὁ ἀντίχριστος ὡς Ῥωμαίων βασιλεὺς ἐλευσόμενος καὶ τὴν τούτων ἀρχὴν

⁷³¹ Κείμενο σύμφωνα με την έκδοση του J. Schmid, *Studien zur Geschichte des griechischen Apokalypse-Textes*, I (Der Apokalypse-Kommentar des Andreas von Kaisareia – Text), Münchener Theologische Studien 1, München 1955.

⁷³² Κείμενο σύμφωνα με την έκδοση του J. Schmid (ό. π., σσ. 135-136). Πρόκειται για το πλέον πολυσυζητημένο χωρίο του Ανδρέα στο οποίο ο συγγραφέας αντλεί αποδεδειγμένα υλικό από τον Ιππόλυτο. Ο Ανδρέας θα μπορούσε να έχει αντλήσει υλικό τόσο από το *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* όσο και από το *Εἰς Δαν.* ή και από τα δύο έργα, αφού η ταύτιση του πρώτου κέρατος με τη ρωμαϊκή εξουσία και του δεύτερου με τον Αντίχριστο απαντά και στα δύο έργα του Ιππολύτου. Βέβαια η ιδέα αυτή προέρχεται από τον Ειρηναίο (*Adv. Haer.* 5, 28, 2), τον οποίο επίσης γνωρίζει ο Ανδρέας (Schmid, ό. π., σ. 135, ερμηνευτικό υπόμνημα).

⁷³³ Κείμενο σύμφωνα με την έκδοση του J. Schmid (ό. π., σσ. 136-137).

- 5 καθαιρήσων, ὅταν τοὺς ὀστροκίνους δακτύλους τῶν ποδῶν θεάσῃται, δι' ὧν ἢ εἰς δέκα δηλοῦται ἀσθενὴς καὶ εὐθρυντος τῆς βασιλείας διαίρεσις.

3.3 Κεφ. 38⁷³⁴

Κεφάλαιον λη' Περὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἀντιχρίστου

- Ὡς ἐν γυμνασίᾳ δὲ λόγῳ πολλά ἐστὶν εὐρεῖν κατὰ τὸν μακάριον Ἰππόλυτον καὶ ἑτέρους ὀνόματα τὸν ἀριθμὸν τοῦτον περιέχοντα, προσηγορικά τε καὶ κύρια. Κύρια μὲν οἷον Λαμπέτις, Τειτὰς διὰ τῆς διφθόγγου ἐκ τοῦ
5 τενῶ μέλλοντος, καθ' Ἰππόλυτον, Λατεῖνος ὁμοίως, Βενέδικτος, ὅπερ ἐρμηνεύεται εὐλογημένος ἢ εὐλογητὸς κατὰ μίμησιν τυχόν τοῦ ἀληθῶς εὐλογημένου Χριστοῦ τοῦ θεοῦ ἡμῶν. Προσηγορικά δὲ κακὸς ὁδηγός, ἀληθὴς βλαβερός, παλαιβάσκανος, ἀμνὸς ἄδικος. Οἷς ἐκ τῶν ἐναντιουμένων αὐτοῦ τῇ πλάνῃ ἐπικληθήσεται, τὴν οἰκείαν δόξαν ἐν τῇ αἰσχύνῃ τιθέμενος.

4. Ἰωάννης Δαμασκηνός, *Τερὰ Παράλληλα*⁷³⁵

4.1 Απόσπασμα 343⁷³⁶

τοῦ ἁγίου Ἰππολύτου ἐπισκόπου Ρώμης περὶ Χριστοῦ καὶ ἀντιχρίστου.

⁷³⁴ Κείμενο σύμφωνα με την έκδοση του J. Schmid (ό. π., σσ. 145-146). Το χωρίο εκδόθηκε παλαιότερα από τον J. A. Cramer, *Catena in Epistolas Catholicas, accesserunt Oecumenii et Arethae commentarii in Apocalypsin*, ad finem codd. mss. edidit adjecta lectionis varietate e cod. coislin. J. A. Cramer..., Oxoniis 1838, σσ. 384-385. Μόνο η αναφορά του ονόματος του Ιππολύτου είναι αρκετή, για να δηλώσει με σαφήνεια την επιρροή του συγγραφέα στη σκέψη του Ανδρέα σε αυτό το χωρίο.

⁷³⁵ Κείμενο σύμφωνα με την έκδοση του K. Holl (*Fragmente vornicänischer Kirchenvater aus den Sacra Parallela herausgegeben von Karl Holl*, Leipzig 1899, σσ. 128-136), ο οποίος εξέδωσε το κείμενο χρησιμοποιώντας δύο χφφ. (C = Coislinianus 276, του Ι' αι., και R = Berolinensis Philippicus Gr. 1450 (Rufefucaldinus), του ΙΓ' αι.). Επεμβαίνουμε σε ένα σημείο (απ. 4. 2, l. 16) διορθώνοντας με βάση την έκδοση του H. von Achelis, ο οποίος είχε εκδώσει το κείμενο του R νωρίτερα (*Hippolytstudien...*, σσ. 73-79), και σε ένα ακόμη (απ. 4.7, l. 18), όπου είναι εμφανής η αναγκαιότητα της προτεινόμενης διόρθωσης. Όμως δεν επεμβαίνουμε στη στίξη εκτός από τις περιπτώσεις που διορθώνουμε κάποιο τόνο ή πνεύμα (λ. χ. *θλίψιν*).

⁷³⁶ K. Holl, ό. π., σ. 128.

ἀλλὰ τούτων ἐν τῷ προομίῳ εἰς δόξαν θεοῦ εἰρημένων δίκαιόν ἐστιν
 ἡμᾶς ἐφαψαμένους αὐτῶν τῶν θείων γραφῶν ἐπιδεῖξαι δι' αὐτῶν, τίς καὶ
 ποταπὴ ἢ τοῦ ἀντιχρίστου παρουσία, ποίῳ δὲ καιρῷ ἢ χρόνῳ ὁ ἄνομος
 5 ἀποκαλυφθήσεται, πόθεν δὲ καὶ ἐκ ποίας φυλῆς καὶ τί τὸ τούτου ὄνομα διὰ
 τοῦ ἀριθμοῦ ἐν τῇ γραφῇ ἡμῖν μνηνόμενον, πῶς δὲ πλάνην μὲν τῷ λαῷ
 ἐγγεννήσει ἐπισυνάξας αὐτὸν ἐκ τῶν περάτων τῆς γῆς, θλίψιν δὲ καὶ διωγμὸν
 ἐπὶ τοὺς ἁγίους ἐπεγερεῖ καὶ πῶς ἐαυτὸν δοξάσει ὡς θεόν, τίς δὲ ἡ τούτου
 συντέλεια, πῶς δὲ ἡ ἐπιφάνεια τοῦ Κυρίου ἀποκαλυφθήσεται ἀπ' οὐρανῶν.

4.2 Απόσπασμα 344⁷³⁷

καὶ μετ' ὀλίγα.

τοῦ μὲν οὖν Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Υἱοῦ τοῦ
 θεοῦ διὰ τὸ βασιλικὸν καὶ ἔνδοξον ὡς λέοντος προκεκηρυγμένου τῷ αὐτῷ
 τρόπῳ καὶ τὸν διάβολον ὁμοίως λέοντα προσηγόρευσαν αἱ θεῖαι γραφαὶ διὰ
 5 τὸ τυραννικὸν αὐτοῦ καὶ βίαιον. κατὰ πάντα γὰρ ἐξομοιοῦσθαι βούλεται ὁ
 πλάνος τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ· λέων μὲν ὁ Χριστὸς καὶ λέων ὁ ἀντίχριστος,
 βασιλεὺς ὁ Χριστὸς καὶ βασιλεὺς ἐπίγειος ὁ ἀντίχριστος, ἐδείχθη ὁ Σωτὴρ
 ἄρνιον, καὶ αὐτὸς ὁμοίως φανήσεται ὡς ἄρνιον, ἔσωθεν λύκος ὢν,
 ἐμπερίτομος ὁ Σωτὴρ καὶ αὐτὸς ὁμοίως ἐλεύσεται, ἀπέστειλεν ὁ Ἰησοῦς εἰς
 10 πάντα τὰ ἔθνη τοὺς ἀποστόλους καὶ αὐτὸς ὁμοίως πέμψει ψευδαποστόλους,
 συνήγαγεν ὁ Σωτὴρ τὰ ἐσκορπισμένα πρόβατα καὶ αὐτὸς ὁμοίως συνάξει τὸν
 ἐσκορπισμένον λαὸν τῶν Ἰουδαίων, ἔδωκεν ὁ Κύριος σφραγίδα τοῖς εἰς
 αὐτὸν πιστεύουσιν καὶ αὐτὸς δώσει ὁμοίως, ἐν σχήματι ἀνθρώπου ἐλήλυθεν ὁ
 Σωτὴρ καὶ αὐτὸς ἐν σχήματι ἀνθρώπου ἐλεύσεται, ἀνέστησεν ὁ Σωτὴρ καὶ
 15 ἀπέδειξε τὴν ἁγίαν αὐτοῦ σάρκα ὡς ναὸν καὶ αὐτὸς ἀναστήσει τὸν ἐν
 Ἱεροσολύμοις λίθινον ναόν. καὶ ταῦτα μὲν τὰ τῆς πλάνης αὐτοῦ τεχνάσματα,
 ἅτινα ἐν τοῖς ἐξῆς δηλώσομεν, νυνὶ δὲ πρὸς τὸ προκείμενον τραπῶμεν.

16 ἅτινα **R** (Achelis): om. **C** (Holl)

⁷³⁷ Ο. π., σσ. 128-129 (H. Achelis, ό. π., σσ. 73-74).

4.3 Απόσπασμα 345⁷³⁸

καὶ μετ' ὀλίγα.

ἐπεὶ οὖν λέοντα καὶ σκύμνον λέοντος προανεφώνησαν αἱ γραφαὶ τὸν Χριστόν, τὸ ὅμοιον καὶ ἐπὶ τοῦ ἀντιχρίστου εἴρηται. φησὶ γὰρ Μωϋσῆς· οὗτος σκύμνος λέοντος Δάν καὶ ἐκπηδήσει ἐκ τοῦ Βασάν. ἀλλ' ἵνα μὴ σφαλῇ τις ἐπὶ
 5 τοῦ Σωτῆρος εἰρησθαι τὸ ῥητὸν τοῦτο νομίζων, ἐπιστησάτω τὸν νοῦν. Δάν, φησί, σκύμνος λέοντος· τὴν φυλὴν ὀνομάσας, τὴν τοῦ Δάν, ἐσαφήνισε τὸ προκείμενον ἐξ ἧς μέλλει ὁ διάβολος γεννᾶσθαι. ὥσπερ γὰρ ἐκ τῆς Ἰούδα φυλῆς ὁ Σωτὴρ γεγέννηται, οὕτως ἐκ τῆς φυλῆς τοῦ Δάν γεννᾶται ὁ ἀντίχριστος. ὅτι δὲ οὕτως ἔχει, τί φησιν ὁ Ἰακώβ; γενηθήτω Δάν ὄφεις ἐφ'
 10 ὁδοῦ καθήμενος δάκνων πτέρναν ἵππου. ὁ ὄφεις οὖν τίς ἄλλ' ἢ ὁ ἀπ' ἀρχῆς πλάνος ἐν τῇ Γενέσει εἰρημένος ὁ πλανήσας τὴν Εὐάν καὶ περνίσας τὸν Ἀδάμ. ἀλλ' ἐπειδὴ διὰ πλειόνων δεῖ ἀποδείξαι τὰ λεγόμενα κατανοήσωμεν. ὅτι μὲν γὰρ ἐκ τῆς φυλῆς τοῦ Δάν ὄντως μέλλει γεννᾶσθαι καὶ ἀντιτάττεσθαι ὁ τύραννος βασιλεῖ, κριτῆς δεινός, υἱὸς τοῦ διαβόλου, φησὶν ὁ προφήτης·
 15 Δάν κρινεῖ τὸν ἑαυτοῦ λαὸν ὥσει καὶ μία φυλὴ ἐν Ἰσραήλ. ἀλλ' ἐρεῖ τις, τοῦτο ὅτι ἐπὶ τὸν Σαμψὼν εἴρηται ὅς ἐκ τῆς φυλῆς τοῦ Δάν γεννηθεὶς ἔκρινε τὸν λαὸν εἴκοσιν ἔτη· τὸ μὲν ἐπὶ τοῦ Σαμψὼν μερικὸν γεγέννηται, τὸ δὲ καθόλου πληρωθήσεται ἐπὶ τὸν ἀντίχριστον. λέγει γὰρ καὶ Ἱερεμίας· “σπουδὴν ἐκ Δάν ἀκουσόμεθα ὀξύτητος ἵππων αὐτοῦ, ἀπὸ φωνῆς χραμετισμοῦ ἵππασίας
 20 ἵππων αὐτοῦ σεισθήσεται πᾶσα ἡ γῆ.” λέγει δὲ καὶ ἕτερος προφήτης· “συνάξει πᾶσαν τὴν δύναμιν αὐτοῦ ἀπὸ ἡλίου ἀνατολῶν ἄχρις ἡλίου δυσμῶν· οὓς κέκληκε καὶ οὓς οὐκ ἐκεκλήκει πορεύσονται μετ' αὐτοῦ. λευκανεῖ τὴν θάλασσαν ἀπὸ τῶν ἰστίων τῶν πλοίων αὐτοῦ καὶ μελανεῖ τὸ πεδῖον ἀπὸ τῶν θυρεῶν καὶ τῶν ὅπλων καὶ πᾶς ὃς ἂν συναντήσῃ αὐτῷ ἐν
 25 πολέμῳ ἐν μαχαίρᾳ πεσεῖται.” ὅτι μὲν οὖν ταῦτα ἐπ' ἄλλον τινὰ οὐκ εἴρηται ἀλλ' ἐπὶ τὸν τύραννον καὶ ἀσεβῆ καὶ θεομάχον δείξομεν διὰ τῶν ἐξῆς. λέγει γὰρ Ἡσαΐας οὕτως· “καὶ ἔσται ὅταν συντελέσῃ Κύριος πάντα ποιῶν ἐπὶ τὸ ὄρος Σιών καὶ ἐπὶ Ἱερουσαλὴμ ἐπάξει ὁ θεὸς ἐπὶ τὸν νοῦν τὸν μέγαν ἐπὶ τὸν ἄρχοντα τῶν Ἀσσυρίων καὶ ἐπὶ τὸ ὕψος τῆς δόξης τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ.
 30 εἶπε γάρ· ἐν τῇ ἰσχύϊ μου ποιήσω καὶ τῇ σοφίᾳ τῆς συνέσεώς μου ἀφελῶ ὄρια ἐθνῶν καὶ τὴν ἰσχὺν αὐτῶν προνομεύσω καὶ σείσω πόλεις κατοικουμένας καὶ

⁷³⁸ K. Holl, ὁ. π., σσ. 129-132 (H. Achelis, ὁ. π., σσ. 74-76).

τὴν οἰκουμένην ὅλην καταλήψομαι τῇ χειρὶ μου ὥς νοσσιὰν καὶ ὥς
 καταλελειμμένα ὧὰ ἀρῶ καὶ οὐκ ἔστιν ὃς ἀντείπῃ μοι ἢ καὶ διαφεύξεταί με,
 καὶ οὐχ οὕτως· ἀλλ' ἀποστελεῖ ἄδωνα· Κύριος εἰς τὴν σὴν τιμὴν ἀτιμίαν καὶ
 35 εἰς τὴν σὴν δόξαν πῦρ καιόμενον κανθήσεται, καὶ ἔσται τὸ πῦρ εἰς φῶς τῷ
 Ἰσραὴλ καὶ ἀγιάσει αὐτὸν ἐν φλογὶ καὶ φάγεται ὥσεὶ χόρτον τὴν ὕλην.” καὶ
 πάλιν ἐτέρωθι λέγει· “πῶς ἀναπέπανται ὁ ἀπαταιὼν καὶ πῶς ἀναπέπανται ὁ
 ἐπισπουδαστής· συνέτριψεν ὁ θεὸς τὸν ζυγὸν τῶν ἀρχόντων πατάξας ἔθνη
 θυμῷ πληγῇ ἀνιάτῳ παιῶν ἔθνος, πληγῇ θυμοῦ ἢ οὐκ ἐφείσατο· ἀνεπαύσατο
 40 πεποιοῦς. πᾶσα ἡ γῆ βοᾷ μετ' εὐφροσύνης καὶ τὰ ξύλα τοῦ Λιβάνου
 ηὐφράνθησαν ἐπὶ σοὶ καὶ ἡ κέδρος τοῦ Λιβάνου ἀφ' οὗ σὺ κεκοίμησαι· οὐκ
 ἀνέβη ὁ κόπτων ἡμᾶς. ὁ ἄδης κάτωθεν ἐπικράνθη συναντήσας σοι,
 συνηγέρθησάν σοι πάντες οἱ γίγαντες, οἱ ἄρξαντες τῆς γῆς, οἱ ἐγείραντες ἐκ
 τῶν θρόνων αὐτῶν πάντας βασιλεῖς τῶν ἐθνῶν, πάντες ἀποκριθήσονται καὶ
 45 ἐροῦσί σοι· καὶ σὺ ἐάλως ὥσπερ καὶ ἡμεῖς, ἐν ἡμῖν δὲ κατελογίσθης, κατέβη
 εἰς ἄδου ἡ δόξα σου, ἡ πολλὴ εὐφροσύνη σου. ὑποκάτω σου στρώσουσι
 σῆψιν καὶ τὸ κατάλυμά σου σκώληξ, πῶς ἐξέπεσεν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ὁ
 ἐωσφόρος ὁ πρῶτ' ἀνατέλλων, συνετρίβη εἰς τὴν γῆν ὁ ἀποστέλλων εἰς πάντα
 τὰ ἔθνη. σὺ δὲ εἶπας ἐν τῇ διανοίᾳ σου· εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναβήσομαι, ἐπάνω
 50 τῶν ἀστρον τοῦ οὐρανοῦ θήσω τὸν θρόνον μου, καθιῶ ἐν ὄρει ὑψηλῷ ἐπὶ τὰ
 ὄρη τὰ ὑψηλὰ πρὸς βορρᾶν, ἀναβήσομαι ἐπάνω τῶν νεφελῶν, ἔσομαι ὅμοιος
 τῷ ὑψίστῳ. νῦν δὲ εἰς ἄδην καταβήσῃ καὶ εἰς τὰ θεμέλια τῆς γῆς· οἱ ἰδόντες
 σὲ θαυμάσονται ἐπὶ σοὶ καὶ ἐροῦσιν· οὗτος ὁ ἄνθρωπος ὁ παροξύνων πᾶσαν
 τὴν γῆν, σείων βασιλεῖς, ὁ θεὸς τὴν οἰκουμένην ὅλην ἔρημον καὶ τὰς πόλεις
 55 καθεῖλε, τοὺς ἐν ἀπαγωγῇ οὐκ ἀπέλυσεν. πάντες οἱ βασιλεῖς τῶν ἐθνῶν
 ἐκοιμήθησαν ἐν τιμῇ, ἄνθρωπος ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, σὺ δὲ ῥιφήσῃ ἐν τοῖς
 ὄρεσιν ὥς νεκρὸς ἐβδελυγμένος μετὰ πολλῶν τεθνηκότων ἐκκεκεντημένων
 μαχαίρα, καταβαινόντων εἰς ἄδου· ὃν τρόπον γὰρ ἱμάτιον ἐν αἵματι
 πεφυρμένον οὐκ ἔσται καθαρὸν, οὕτως οὐδὲ σὺ ἔση καθαρὸς διότι τὴν γῆν
 60 μου ἀπώλεσας καὶ τὸν λαόν μου ἀπέκτεινας· οὐ μὴ μείνης εἰς τὸν αἰῶνα
 χρόνον.

4.4 Απόσπασμα 347⁷³⁹

καὶ μετὰ βραχέα ὡς ἐκ προσώπου Δανιήλ τοῦ προφήτου.

“καὶ τὸ τέταρτον θηρίον φοβερόν καὶ ἔκθαμβον, οἱ ὀδόντες αὐτοῦ
σιδηροῖ, οἱ ὄνυχες αὐτοῦ χαλκοῖ.” Τίνες δὲ οὗτοι ἀλλ’ ἢ Ῥωμαῖοι, ὅπερ ἐστὶν
ὁ σίδηρος, ἡ νῦν ἐνεστῶσα βασιλεία. “αἱ κνήμαι γὰρ τῆς εἰκόνης σιδηραῖ
5 ἦσαν” φησὶν. μετὰ γοῦν τοῦτο τί περιλείπεται, ἀγαπητέ, ἀλλ’ ἢ τὰ ἵχνη τῶν
ποδῶν τῆς εἰκόνης, ἐν οἷς “μέρος μὲν τι ἐστὶ σιδηροῦν, μέρος δέ τι ὀστρά-
κινον, ἀναμεμιγμένα εἰς ἄλληλα.” μυστικῶς ἐδήλωσε διὰ τῶν δακτύλων τῶν
ποδῶν τοὺς δέκα βασιλεῖς τοὺς ἐξ αὐτῆς ἐγειρομένους ὅπερ λέγει Δανιήλ·
“προσενόουν τὸ θηρίον καὶ ἰδοὺ δέκα κέρατα ὀπίσω αὐτοῦ, ἐν οἷς ἀνέβη
10 ἕτερον ὡς παραφνάδιον, καὶ τρία τῶν πρὸ αὐτοῦ ἐξεργίζωσεν” ὅπερ
δέδεικται οὐχὶ ἕτερον ἀλλ’ ἢ ὁ ἀντίχριστος ἐγειρόμενος ὃς καὶ αὐτὸς τὴν
Ἰουδαίων βασιλείαν ἀναστήσει. τρία δὲ κέρατα λέγει ἀπὸ τούτου ἐκρίζου-
σθαι, τοὺς τρεῖς βασιλεῖς δείκνυσιν, Αἰγύπτου Λιβύων τε καὶ Αἰθιοπῶν, οὓς
ἀνελεῖ ἐν παρατάξει πολέμου ὡς κρατήσας πάντων, δεινὸς ὢν τύραννος,
15 θλίψιν καὶ διωγμὸν ἐπὶ τοὺς ἀγίους ποιήσει ἐπαιρόμενος κατ’ αὐτῶν. Λέγει
γὰρ Δανιήλ· “προσενόουν τῷ κέρατι καὶ ἰδοὺ τὸ κέρας ἐκεῖνο ἐποίει πόλεμον
μετὰ τῶν ἀγίων καὶ ἵσχυσε πρὸς αὐτοὺς ἕως ἀνηρέθη τὸ θηρίον καὶ
ἀπώλετο.” μεθ’ ὃ λοιπὸν ἦξει ἀπ’ οὐρανῶν “ὁ λίθος ὁ πατάξας τὴν εἰκόνα”
καὶ συντρίψας αὐτήν καὶ μεταστήσας πάσας τὰς βασιλείας καὶ δοὺς τὴν
20 βασιλείαν ἀγίοις ὑψίστου. οὗτος ὁ γεννηθεὶς ὄρος μέγα καὶ πληρώσας τὴν
γῆν, περὶ οὗ λέγει Δανιήλ· “ἐθεώρουν ἐν ὁράματι τῆς νυκτὸς καὶ ἰδοὺ μετὰ
τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ ὡς Υἱὸς ἀνθρώπου ἐρχόμενος” ἦν καὶ τὰ ἐξῆς.

4.5 Απόσπασμα 348⁷⁴⁰

καὶ μετὰ βραχέα.

τούτων οὖν ἐσομένων καὶ τῶν δέκα δακτύλων τῆς εἰκόνης εἰς
δημοκρατίαν χωρησάντων καὶ τῶν δέκα κεράτων τοῦ θηρίου εἰς δέκα
βασιλεῖς μερισθέντων ἴδωμεν σαφέστερον τὰ προκειμένα καὶ κατανοήσωμεν

⁷³⁹ K. Holl, ὁ. π., σσ. 133-134 (H. Achelis, ὁ. π., σ. 76).

⁷⁴⁰ K. Holl, ὁ. π., σ. 134 (H. Achelis, ὁ. π., σ. 77).

αὐτὰ ὀφθαλμοφανῶς. κεφαλὴ τῆς εἰκόνος ἐστὶν ἡ λέαινα, Βαβυλώνιοι ἦσαν
 5 οἱ ὦμοι καὶ οἱ βραχίονες ἀργυροῖ, ἡ ἄρκος, Πέρσαι καὶ Μῆδοι· κοιλία καὶ
 μηροὶ χαλκοῖ, ἡ πάρδαλις, οἱ ἀπὸ Ἀλεξάνδρου κρατήσαντες Ἕλληνες· κνημιαὶ
 σιδηραῖ, θηρίον φοβερόν καὶ ἔκθαμβον, Ῥωμαῖοι οἱ νῦν κρατοῦντες· ἵχνη
 ποδῶν, ὄστρακον καὶ σίδηρος, τὰ δέκα κέρατα τὰ μέλλοντα ἔσεσθαι κέρας
 δὲ ἕτερον μικρὸν ἀναφνόμενον ἐν αὐτοῖς ὁ ἀντίχριστος· λίθος πατάσσει τὴν
 10 εἰκόνα καὶ συντρίβων αὐτήν, ὁ πληρώσας τὴν γῆν, Χριστὸς ἐρχόμενος ἀπ’
 οὐρανῶν καὶ ἐπάγων τῷ κόσμῳ κρίσιν.

4.6 Απόσπασμα 349⁷⁴¹

καὶ μετὰ τινά.

δεῖ δὲ ἡμᾶς καὶ τὸν χρόνον ἐξακριβαζομένους ἐκθέσθαι, ἐν οἷς
 καιροῖς ταῦτα συμβήσεται καὶ ὡς τὸ κέρας τὸ μικρὸν ἀναφνήσεται ἐν αὐτοῖς.
 τῶν γὰρ κνημῶν σιδηρῶν τῶν νῦν ἔτι κρατουσῶν ἐπὶ τὰ ἵχνη τῶν ποδῶν καὶ
 5 τοὺς δακτύλους χωρησάντων κατὰ τὴν τῆς εἰκόνος φανέρωσιν καὶ τὴν τοῦ
 θηρίου τοῦ φοβεροῦ δεῖξιν καθὼς σεσήμανται ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, οἷς καιροῖς
 ὁ σίδηρος καὶ τὸ ὄστρακον εἰς ταῦτόν ἀναμιγρήσεται; δείξει δὲ ἡμῖν Δανιὴλ τὰ
 προκείμενα. λέγει γάρ· “καὶ διαθήσει διαθήκην πολλοῖς ἑβδομάς μία καὶ
 ἔσται ἐν τῷ ἡμῖσι τῆς ἑβδομάδος ἀρθῆσεται μου θυσία καὶ σπονδή.” μίαν μὲν
 10 οὖν ἑβδομάδα λέγων τὴν ἐσχάτην ἐπὶ τῷ πέρατι τοῦ σύμπαντος κόσμου τὴν
 ἐσομένην ἐπ’ ἐσχάτων ἐδήλωσεν, ἥς ἑβδομάδος τὸ μὲν ἡμῖσι λήψονται δύο
 προφητῆται Ἐνώχ καὶ Ἡλίας. οὗτοι γὰρ κηρύξουσιν ἡμέρας ,αξ, περιβεβλη-
 μένοι σάκκους, μετάνοιαν τῷ λαῷ καὶ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι καταγγέλλοντες.

4.7 Απόσπασμα 350⁷⁴²

καὶ μετὰ τινά.

ἀλλ’ ἐπειδὴ λεπτομερέστερον περὶ τούτου διηγήσασθαι δεῖ πῶς τε τὸ
 ἅγιον πνεῦμα δι’ ἀριθμοῦ καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ μυστικῶς ἐδήλωσε,
 σαφέστερον περὶ αὐτοῦ διηγήσομαι. λέγει γὰρ Ἰωάννης ὁ εὐαγγελιστῆς

⁷⁴¹ K. Holl, ὁ. π., σσ. 134-135 (H. Achelis, ὁ. π., σ. 77).

⁷⁴² K. Holl, ὁ. π., σσ. 135-136 (H. Achelis, ὁ. π., σσ. 77-78).

5 οὕτως· καὶ εἶδον ἄλλο θηρίον ἀναβαῖνον ἐκ τῆς γῆς καὶ εἶχε κέρατα δύο
 ὅμοια ἀρνίῳ καὶ ἐλάλει ὡς δράκων καὶ τὴν ἐξουσίαν τοῦ πρώτου θηρίου
 παῖσαν ποιεῖ ἐνώπιον αὐτοῦ καὶ ποιεῖ τὴν γῆν καὶ τοὺς ἐν αὐτῇ κατοικοῦντας
 ἵνα προσκυνήσωσι τὸ θηρίον τὸ πρῶτον, οὗ ἔθεραπεύθη ἡ πληγὴ τοῦ
 θανάτου αὐτοῦ, καὶ ποιεῖ σημεῖα μεγάλα ὥστε καὶ πῦρ ποιεῖ καταβαίνειν ἀπὸ
 10 τῶν οὐρανῶν εἰς τὴν γῆν ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων καὶ πλανᾷ τοὺς
 κατοικοῦντας ἐπὶ τῆς γῆς διὰ τὰ σημεῖα, ἃ ἐδόθη αὐτῷ ποιεῖν ἐνώπιον τοῦ
 θηρίου, λέγων τοῖς κατοικοῦσιν ἐπὶ τῆς γῆς ποιῆσαι εἰκόνα τῷ θηρίῳ, ὃς ἔχει
 τὴν πληγὴν τῆς μαχαίρας καὶ ἔζησε καὶ ἐδόθη αὐτῷ δοῦναι πνεῦμα τῇ εἰκόνι
 τοῦ θηρίου, ἵνα λαλήσῃ ἡ εἰκὼν καὶ ποιήσῃ ἵνα ὅσοι ἂν μὴ προσκυνήσωσι τῇ
 15 εἰκόνι τοῦ θηρίου ἀποκτανθῶσι, καὶ ποιήσῃ πάντας, τοὺς μικροὺς καὶ τοὺς
 μεγάλους καὶ τοὺς πλουσίους καὶ τοὺς πτωχοὺς καὶ τοὺς δούλους καὶ τοὺς
 ἐλευθέρους, ἵνα δῶσιν αὐτοῖς χάραγμα ἐπὶ τῆς χειρὸς αὐτῶν τῆς δεξιᾶς ἢ ἐπὶ
 τὸ μέτωπον αὐτῶν καὶ ἵνα μὴ τις δύνῃται ἀγοράσαι ἢ πωλῆσαι εἰ μὴ ὁ ἔχων
 τὸ χάραγμα ἢ τὸ ὄνομα τοῦ θηρίου ἢ τὸν ἀριθμὸν τοῦ θηρίου· ἀριθμὸς γὰρ
 20 τοῦ θηρίου ἐστὶ χξς'.

18 δύνῃται] -νεται **CR** Achelis Holl: correxi

4.8 Απόσπασμα 351⁷⁴³

καὶ μετὰ βραχύ.

δόλιος δὲ ὢν καὶ ἐπληρμένος κατὰ τῶν δούλων τοῦ θεοῦ, βουλόμενος
 ἐκθλίβειν καὶ διώκειν αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ κόσμου διὰ τὸ μὴ δοῦναι αὐτοὺς
 δόξαν, κελεύει πάντας πανταχῇ θυμιατήρια θεῖναι, ἵνα μηδεὶς δύνῃται τῶν
 5 ἁγίων ἀγοράσαι ἢ πωλῆσαι ἐὰν μὴ πρῶτον ἐπιθύσῃ. τοῦτο γὰρ ἐστὶ τὸ
 χάραγμα τὸ ἐπὶ τῆς χειρὸς τῆς δεξιᾶς διδόμενον, τὸ δὲ ἐπὶ τὸ μέτωπον εἰπεῖν
 ἵνα πάντες ὧσιν ἐστεφανωμένοι, πύρινον καὶ οὐ ζωῆς ἀλλὰ θανάτου στέφα-
 νον μεθ' ἑαυτῶν περιφέροντες. οὕτω γὰρ ἐτεχνάσατο κατὰ τῶν Ἰουδαίων καὶ
 Ἀντίοχος ὁ Ἐπιφανής, τῆς Συρίας γενόμενος βασιλεύς, ὁ ὢν ἐκ τοῦ γένους
 10 Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνο. Καὶ γὰρ καὶ αὐτὸς τοῖς τότε καιροῖς ἐπαρθείς
 τῇ καρδίᾳ ἔγραψε ψήφισμα βωμοὺς πρὸ τῶν θυρῶν τιθέναι καὶ ἅπαντας
 ἐπιθύειν καὶ κισσοὺς ἐστεφανωμένους πομπεύειν τῷ Διονύσῳ.

⁷⁴³ K. Holl, ὁ. π., σ. 136 (H. Achelis, ὁ. π., σσ. 78-79).

5. *Ἑρμηνεία εἰς τὸν Ἱερεμίαν*⁷⁴⁴

O = Ottobonianus (Vaticanus) Gr. 452, XII saec., f. 158^v

P = Parisinus Gr. 159, XIII saec., f. 412^v

V = Vaticanus Gr. 1154, XII saec., f. 71^v

Τοῦ ἁγίου Ἱπολύτου ἐπισκόπου Ρώμης.

Οὐ μάτην ὁ προφήτης ἀπεφήνατο τὸ ῥητὸν τῇ τοῦ ζῶον παραβολῇ
 χρώμενος. Τοῦ γὰρ πέρδικος κενοδόξου ζῶον ὑπάρχοντος, ἐπὰν πλησίον ἴδῃ
 ἑτέρου πέρδικος καλιὰν νεοσσούς ἔχουσιν, ἀποπτάντος τοῦ πατρὸς αὐτῶν
 5 ἐπὶ τὴν νομήν, μιμούμενος τὴν τοῦ ἀλλοτρίου φωνὴν προσκαλεῖται πρὸς
 ἑαυτὸν τοὺς νεοσσούς· οἱ δὲ νεοσσοὶ νομίσαντες τὸν ἴδιον αὐτῶν ὑπάρχειν
 πατέρα προστρέχουσιν αὐτῷ. Ὁ δὲ ἐγγαυριᾷ ἐν ἀλλοτρίοις τέκνοις ὡς ἰδίους.
 Ἐλθόντος δὲ τοῦ ἰδίου πατρὸς καὶ βοήσαντος τὴν ἰδίαν φωνὴν ἐπιγνόντες οἱ
 νεοσσοί, καταλιπόντες τὸν νόθον πορεύονται πρὸς τὸν ἀληθινὸν πατέρα.

1 ἐπισκόπου Ρώμης om. **PV** || 2 ἀπεφήνατο **V** || 3 τοῦ ... πέρδικος] ὁ ... πέρδιξ **PV** ||
 κενοδόξου ζῶον ὑπάρχοντος] κενοδόξον ζῶον ὑπάρχων **PV** || 4 νεοσσούς] νεοττοὺς **PV** ||
 ἔχουσιν ante νεοσσούς transp. **O** || 6 νεοσσούς] νεοττοὺς **PV** || αὐτῶν om. **P** || 7 ἐγγαυριᾷ]
 ἐνγαυριᾷ **O** || ἐλθόντος] ἐλθός, ut vid., **O** || 8 ἐπιγνόντες] -γνῶντες **O** || 9 καταλιπόντες] -
 λήψαντες **O** || πορεύονται post πατέρα transp. **PV** fort. recte || τὸν alterum om. **O** || ἀληθινὸν]
 ἴδιον **PV**

6. *Ἑρμηνεία εἰς τὸν Δανιὴλ*⁷⁴⁵

O = Ottobonianus (Vaticanus) Gr. 452, XII saec., f. 252^v

P = Parisinus Gr. 159, XIII saec., f. 362^r

V = Vaticanus Gr. 1154, XII saec., f. 24^r

⁷⁴⁴ Το κείμενο εξέδωσε πρώτος ο M. Ghislerius (ό. π., σ. 449). Ακολούθησε η έκδοση του J. B. Pitra (ό. π., σ. 245), η οποία βασίστηκε στον Vaticanus Gr. 1154 (**V**), και του H. Achelis (ό. π., σ. 80-81) στην οποία χρησιμοποιήθηκε επιπλέον ο Ottobonianus (Vaticanus) Gr. 452 (**O**). Το κείμενο που παραθέτουμε βασίζεται στα προαναφερθέντα χφφ. και τον Parisinus Gr. 159 (**P**).

⁷⁴⁵ Το κείμενο εξέδωσε πρώτος ο A. Maius (ό. π.). Το κείμενο επανεκδόθηκε στην PG, X, col. 684 BC και στην έκδοση του P. de Lagarde (ό. π., σ. 180). Τελευταίος εξέδωσε το κείμενο ο H. Achelis (ό. π., σ. 81) με βάση τους Ottobonianus (Vaticanus) Gr. 452 (**O**) και Vaticanus Gr. 1154 (**V**). Το κείμενο που παραθέτουμε βασίζεται στα παραπάνω χφφ. και τον Parisinus Gr. 159 (**P**).

Τοῦ αὐτοῦ.

Τὴν ἐξουσίαν πᾶσαν τὴν παρὰ τοῦ Πατρὸς δεδομένην τῷ Υἱῷ
ὑπέδειξεν, ὃς “ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων” βασιλεὺς καὶ
κριτὴς πάντων ἀποδέδεικται, ἐπουρανίων μὲν, ὅτι Λόγος ἐκ καρδίας Πατρὸς
5 πρὸ πάντων γεγεννημένος ἦν, ἐπιγείων δέ, ὅτι ἄνθρωπος ἐν ἀνθρώποις
ἐγεννήθη ἀναπλάσσων δι’ αὐτοῦ τὸν Ἀδάμ, καταχθονίων δέ, ὅτι καὶ ἐν
νεκροῖς κατελογίσθη εὐαγγελιζόμενος ταῖς τῶν ἁγίων ψυχαῖς, διὰ θάνατον
θάνατον νικῶν.

1 *Τοῦ αὐτοῦ*] i. e. *Ἰππολύτου* || 4 *ἐπουρανί*, ut vid., **O** || 6 *ἀναπλάττων* **PV** || *Ἀδάμ*] *θεόν* **PV**
|| 7 *ψυχαῖς*] *ψν iter.* **P** || 7-8 *διὰ θάνατον* et *θάνατον* inv. transp. **P**

7. *Ἑρμηνεία εἰς τοὺς Ψαλμοὺς*⁷⁴⁶

Barberinus gr. 340 (olim III 59), XI-XII saec., f. 19^r

Ἰππολύτου.

Περὶ τῆς Χριστοῦ ἀναστάσεως φησιν.

8. *Περὶ τῶν τεσσάρων θηρίων ὧν ὁ Δανιὴλ ἐθεάσατο*

C = Coislinianus 294, saec. XI – XII, ff. 146^v-147^v

M = Monacensis gr. 551, saec. XV, f. 64

V = Vaticanus Gr. 491, saec. XIII, ff. 168^r-169^r

Ach. = H. Achelis, *Hippolytstudien...*, pp. 82-83

Holl = K. Holl, *Fragmente...*, pp. 132-133

edd. = Achelis & Holl

Περὶ τῶν τεσσάρων θηρίων ὧν ὁ Δανιὴλ ἐθεάσατο

Ἰππολύτου μάρτυρος.

⁷⁴⁶ Το κείμενο ἐξέδωσε πρῶτος ο Α. Maius (ό. π.). Το κείμενο επανεκδόθηκε στην *PG* (ό. π.), από τον P. de Lagarde (ό. π.) και από τον H. Achelis (ό. π., σ. 81).

Ἐπειδὴ δυσνόητά τισι δοκεῖ εἶναι τὰ μυστικῶς ὑπὸ τοῦ Δανιὴλ εἰρημέ-
 να, οὐδὲν τούτων ἀποκρύψωμεν πρὸς ἐπίγνωσιν τῶν ὑγιῇ νοῦν κεκτημένων.
 5 Πρῶτον τοίνυν θηρίον “ὡς λέαινα, καὶ πτερὰ αὐτῇ ὡς ἀετοῦ”. “Λέαιναν”
 τοίνυν προσειπὼν “ἀναβαίνουσαν ἐκ τῆς θαλάσσης” τὴν τῶν Βαβυλωνίων
 βασιλείαν γεγεννημένην ἐν τῷ κόσμῳ ἐσήμανε, ταύτην οὖσαν τῆς εἰκόνης τὴν
 χρυσοῦν κεφαλὴν· τὸ δὲ λέγειν “πτερὰ αὐτῇ ὡς ἀετοῦ”, ὅτι ὑψώθη ὁ βασιλεὺς
 Ναβουχοδονόσορ καὶ κατὰ τοῦ Θεοῦ ἐπήρθη. “Εἴτα”, φησὶν, “ἐξετίλῃ τὰ
 10 πτερὰ αὐτῆς”, ὅτι καθηρέθη ἡ δόξα αὐτοῦ· ἐξεδιώχθη γὰρ ἐκ τῆς βασιλείας
 αὐτοῦ· τὸ δὲ εἰπεῖν “καρδία ἀνθρώπου ἐδόθη αὐτῷ καὶ ἐπὶ ποδῶν ἀνθρώπου
 ἐστάθη”, ὅτι μετενόησεν ἐπιγνούς ἐαυτὸν ὅτι ἄνθρωπός ἐστι, καὶ ἔδωκε τὴν
 δόξαν τῷ Θεῷ. Μετὰ γοῦν τὴν λέαιναν δεύτερον θηρίον ὁρᾷ “ὅμοιον ἄρκῳ”,
 ὅπερ ἦσαν οἱ Πέρσαι· μετὰ γὰρ Βαβυλωνίους οἱ Πέρσαι διεκράτησαν. Τὸ δὲ
 15 λέγειν τρία πλευρὰ ἐν τῷ στόματι αὐτῆς τρία ἔθνη ἔδειξε, Πέρσας, Μήδους,
 Βαβυλωνίους, ὅπερ δέδεικται μετὰ τὸν χρυσοῦν ἄργυρος ἐν τῇ εἰκόνι. Ἐπειτα
 τρίτον θηρίον πάρδαλις, οἷτινες ἦσαν οἱ Ἕλληνες· μετὰ γὰρ Πέρσας
 Ἀλέξανδρος ὁ Μακεδὼν ἐκράτησε καθελὼν Δαρεῖον, ὃς δέδεικται ἐν τῇ
 εἰκόνι ὁ χαλκός. Τὸ δὲ λέγειν “πτερὰ τέσσαρα καὶ τέσσαρες κεφαλαὶ τῷ
 20 θηρίῳ” σαφέστατα ἔδειξε πῶς διμερίσθη εἰς τέσσαρα μέρη ἡ βασιλεία Ἀλε-
 ξάνδρου. Τέσσαρας γὰρ κεφαλὰς εἰπὼν τοὺς τέσσαρας βασιλεῖς τοὺς ἐξ
 αὐτῆς ἀναστάντας ἐμήνυσεν. Τελευταῖον γὰρ ὁ Ἀλέξανδρος διεῖλε τὴν βα-
 σιλείαν εἰς τέσσαρα μέρη. “Ἐπειτα, φησί, θηρίον τέταρτον φοβερόν καὶ
 ἔκθαμβον· καὶ οἱ ὀδόντες αὐτοῦ σιδηροῖ, καὶ οἱ ὄνυχες αὐτοῦ χαλκοῖ.” Τίνες
 25 οὗτοι, ἄλλ’ ἢ Ῥωμαῖοι; Ὅπερ ἐστὶν ὁ σίδηρος, ἡ νῦν ἐστῶσα βασιλεία. “Καὶ
 κνῆμαι γὰρ αὐτῆς”, φησί, “σιδηραῖ.” Μετὰ γοῦν τοῦτο τί ὑπολέλειπται, ἄλλ’
 ἢ τὰ ἔχνη τῶν ποδῶν τῆς εἰκόνης, ἐν οἷς “μέρος μέντοι σιδηροῦν, μέρος δέ τι
 ὀστροάκινον ἀναμειγμένον εἰς ἄλληλα”; Μυστικῶς ἐδήλωσε διὰ τῶν
 δακτύλων τοὺς δέκα βασιλεῖς τοὺς ἐξ αὐτῆς ἐγειρομένους, οὕσπερ καὶ “δέκα
 30 κέρατα” προσηγόρευσεν, “ἐν οἷς ἀναβήσεται ἕτερον ὥσπερ παραφνάδιον, καὶ
 τρία τῶν πρὸ αὐτοῦ ἐκριζώσεται”, ὅπερ δέδεικται οὐχ ἕτερος, ἀλλ’ ἡ ὁ Ἀντίχρι-
 στος. Τρία δὲ κέρατα ἐκριζοῦσθαι ὑπ’ αὐτοῦ, τοὺς τρεῖς βασιλεῖς δείκνυσιν,
 Αἰγύπτου Λιβύων τε καὶ Αἰθιοπῶν, οὓς ἀνελεῖ ἐν παρατάξει πολέμου.

1 τεσσάρων] Δ' C: om. M V || 2 μάρτυρος] Ρώμης C || 3 μυστικῶς C || 4 τῶν] τὸν V || ὑγιῇ
 C || α in marg. M || 5 θειῶν C || λέαινα] λαίενα M || Λέαιναν] λαίενα M || Λέαιναν usque ἀετοῦ (l.
 8) om. V || 6 πρὸς εἰπῶν C || 9 Ναβουχοδονόσορ C || ὅτι ante ἐξετίλῃ add. M || ἐξετεῖλῃ C: ἐξετεῖλλῃ
 M: ἐξετέλει, ut vid., V || 11 ἐδόθη M || 12 ἔδοκε M || τὴν om. M || 13 τοῦ Θεοῦ V || λέαιναν] λαίενα
 M || δεύτερον] β V || β in marg. M || ἄρκῳ M || 14 εἶσαν C || διεκράτησαν] ἐκράτ- M V || 15 τρία] γ
 V || 16 ἄργυρος M || 17 τρίτον] γ V || γ in marg. M || οἷτινες] ἦτις M || 18 καθελὼν C || 19 post λέγειν

interp. stat. Holl || τέσσαρα] δ' V || 19-20 τῶ θηρίῳ] τὸ θηρίον M || 21 τέσσαρας alterum] δ V || 22 διεῖλε] διῆλε CM edd.: ras. post διῆλε C || 23 τέταρτον] δ V || 24 καὶ prius om. CM || 25 οὗτοι] οὔτ' C || ἀλλ' ἢ] ἄλλη C || post Ρωμαῖοι comma stat. edd.: sign. inter. statui || Καὶ] αἱ Ach. || 26 φησί om. MV || 26 ὑπολέλειπται] -ληπται C || 28 post ἄλληλα punx. edd.: sign. inter. statui || 29 δακτύλων vix legitur apud V || δέκα legi non potest apud V || 31 ἐκρίζώσει] -ση M || ἔτερος] ἑτέρως legit Ach. apud C || 32 δίκνυσιν C || 33 Λιβύων] Λυβύων M: Λιβίων V || τε om. M || Αἰθιώπων C

9. ChigiFr.: Ἱπολύτου ἐπισκόπου Ῥώμης τῆς τοῦ Δανιὴλ ὁράσεως καὶ τοῦ Ναβουχοδονόσορ ἐπιλύσεις ἐν ταύτῳ ἀμφοτέρων

C Βατικανό, Βατικανή Βιβλιοθήκη, Chisianus (Chigi) Gr. 36 (R. VII. 45)

ΙΑ' αι.: μεμβράνη· 320 x 240 χιλ.· 403 φφ. + XVIII + III (χωρίς αρίθμηση)· 27-28 γραμμές ανά σελίδα

Ο κώδικας αποτελείται από 50 δεσμίδες (τετράδια, με την εξαίρεση των φφ. 33-39, 128-134, 343-349 και 398-402).

Περιεχόμενα: Ο κώδικας περιλαμβάνει κυρίως κείμενα των Προφητών της ΠΔ.⁷⁴⁷ (φ. 1) *Τερεμίας*· (φ. 112) *Βαρούχ*· (φ. 121) *Θρηνοὶ Τερεμίου*· (φ. 130) *Ἐπιστολὴ Τερεμίου*· (φ. 135) *Δανιὴλ κατὰ τοὺς ο'·* (φ. 167^v) *Σωσάννα*· (φ. 170) *Βῆλ καὶ Δράκων*· (φφ. 172^v-188^r) *Ἱπολύτου ἐπισκόπου Ῥώμης. Τῆς τοῦ Δανιὴλ ὁράσεως καὶ τοῦ Ναβουχοδονόσορ ἐπιλύσεις ἐν ταύτῳ ἀμφοτέρων* (φφ. 172^v-174^r = *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* 23-28,⁷⁴⁸ φφ. 174^r-188^r = *Ὑπόμνημα εἰς τὸν Δανιὴλ* 4, 23-4, 28)· (φ. 189) *Δανιὴλ κατὰ τὸν Θεοδοτίωνα*· (φ. 220) *Σωσάννα*· (φ. 223^r) *Βῆλ καὶ Δράκων*· (φ. 226^v) *Ιεζεκιήλ*· (φ. 316) *Ἡσαΐας*.

Το χωρίο από το *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* του Ἱπολύτου (κεφ. 23-28) περιλαμβάνεται στα φφ. 172^v-174^r γραμμένο σε δύο στήλες των 28 γραμμών. Γραφή μικρογράμματη και προσεγμένη, με κάποιες συντομογραφίες, αιωρήσεις και συνενώσεις γραμμάτων. Πρόκειται για προσεγμένο σε γενικές γραμμές κείμενο, το οποίο παρουσιάζει ελάχιστα

⁷⁴⁷ Το χφ. αυτό έχει αποτελέσει τη βάση για τις εκδόσεις του κειμένου των Προφητών της ΠΔ από τον S. de Magistris (ό. π.) και τον G. Cozza Lucci (*Sacrorum biblicorum vetustissima fragmenta*, III, Romae 1877).

⁷⁴⁸ Η editio princeps του χωρίου πραγματοποιήθηκε από τον S. de Magistris, ό. π., σσ. 95-98 (Goettingae 1774, σσ. 237-244). Το χωρίο επανεκδόθηκε από τον J.-P. Migne (ό. π., coll. 642-644), τον P. A. de Lagarde (ό. π., σσ. 151-153) και τον H. Achelis, *Hippolytstudien...*, σσ. 88-90.

ορθογραφικά λάθη. Αξίζει να σημειωθεί πως ο αντιγραφέας δε χρησιμοποιεί την υπογεγραμμένη, αν και ενίοτε κάνει χρήση του προσγεγραμμένου -ι. Ο αντιγραφέας χρησιμοποιεί ενίοτε εσφαλμένα τα σημεία στίξης, ενώ παρατηρείται λανθασμένος χωρισμός μερικών λέξεων. Η μελάνη που έχει χρησιμοποιηθεί στον τίτλο, στο πρωτόγραμμα Α (κεφαλαίο, μεγαλύτερο και έξω από το αριστερό περιθώριο) και στο κείμενο είναι ερυθρού χρώματος.

Βιβλιογραφία:

Achelis H., *Hippolytstudien*..., σσ. 88-90.

Bonwetsch N., *Hippolyt, Kommentar*..., σσ. xvi-xvii.

Cavalieri F. de, *Codices Graeci Chisiani et Borgiani*, Romae 1927, σσ. 77-79.

Harnack A. von, *ό. π.*, σ. 620.

Lagarde P. A. de, *ό. π.*, σσ. 151-153.

Magistris S. de, *ό. π.*.

Migne J.-P., *Patrologiae Graecae cursus completus*, X, Parisiis 1857, coll. 642-644.

C = Vaticanus Chisianus (Chigi) Gr. 36 (R. VII. 45), XI saec., ff. 172^v-174^r

Ach. = H. Achelis, *Hippolytstudien*..., pp. 88-90

Ἰπολύτου ἐπισκόπου Ῥώμης τῆς τοῦ Δανιὴλ ὁράσεως καὶ τοῦ Ναβουχοδονόσορ ἐπιλύσεις ἐν ταύτῳ ἀμφοτέρων.

“Λέαιναν” εἰπὼν “ἐκ τῆς θαλάσσης” τὴν τῶν Βαβυλωνίων βασιλείαν γεγενημένην ἐσήμανε, καὶ ταύτην εἶναι τῆς εἰκόνης τὴν χρυσὴν κεφαλὴν· τὸ
 5 δὲ λέγειν “περὰ αὐτῆς ἀετοῦ”, ὅτι ὑψώθη ὁ βασιλεὺς Ναβουχοδονόσορ καὶ κατὰ τοῦ Θεοῦ ἐπῆρθη αὐτοῦ ἡ δόξα. Εἶτα, φησὶν, “ἐξετίλη τὰ περὰ αὐτῆς”, ὅτι κατηρέθη αὐτοῦ ἡ δόξα· ἐξεδιώχθη γὰρ ἐκ τῆς βασιλείας αὐτοῦ. Τὸ δὲ εἰπεῖν “καρδία ἀνθρώπου ἐδόθη αὐτῇ, καὶ ἐπὶ ποδῶν ἀνθρώπου ἐστάθη”, ὅτι μετενόησεν ἐπιγνὼνς ἑαυτὸν ὅτι ἔστιν ἄνθρωπος, καὶ ἔδωκε τὴν δόξαν τῷ
 10 Θεῷ. Μετὰ γοῦν τὴν λέαιναν “δεύτερον θηρίον” ὁρᾷ “ὅμοιον ἄρκῳ”, ὅπερ ἦσαν Πέρσαι. Μετὰ γὰρ Βαβυλῶνα Πέρσαι διεκράτησαν. Τὸ δὲ λέγειν “τρία πλευρὰ ἐν τῷ στόματι αὐτῆς” τρία ἔθνη ἔδειξε, Πέρσας, Μήδους, Βαβυλωνίους, ὅπερ δέδεικται μετὰ τὸν χρυσὸν ὁ ἄργυρος ἐν τῇ εἰκόνι. Ἐπειτα τὸ τρίτον θηρίον πάρδαλις, οἵτινες ἦσαν οἱ Ἕλληνες. Μετὰ γὰρ
 15 Πέρσας Ἀλέξανδρος ἐκράτησεν ὁ Μακεδὼν, καθελὼν Δαρεῖον, ὃς δέδεικται ἐν τῇ εἰκόνι ὁ χαλκός. Τὸ δὲ λέγειν “περὰ τέσσαρα πετεινοῦ καὶ τέσσαρες

κεφαλαι τῷ θηρίῳ” σαφέστατα ἔδειξε πῶς διμερίσθη εἰς τέσσαρα μέρη ἡ βασιλεία Ἀλεξάνδρου· τέσσαρας γὰρ κεφαλὰς εἰπὼν τοὺς τέσσαρας βασιλεῖς τοὺς ἐξ αὐτῆς ἀναστάντας ἐμήνυσε. Τελευτῶν γὰρ ὁ Ἀλέξανδρος διεῖλε τὴν
20 βασιλείαν αὐτοῦ εἰς τέσσαρα μέρη. Ἐπειτα, φησί, “θηρίον τέταρτον φοβερόν καὶ ἔκθαμβον· οἱ ὀδόντες αὐτοῦ σιδηροῖ καὶ οἱ ὄνυχες αὐτοῦ χαλκοῖ”. Τίνες οὖν οὗτοι, ἀλλ’ ἢ Ῥωμαῖοι; Ὅπερ ἐστὶν ὁ σίδηρος, ἡ νῦν ἐστῶσα βασιλεία. “Αἱ κνήμαι γὰρ αὐτῆς”, φησί, “σιδηραῖ”. Μετὰ γοῦν τοῦτο τί περιλείπεται, ἀγαπητοί, ἀλλ’ ἢ τὰ ἔχνη τῶν ποδῶν τῆς εἰκόνας, ἐν οἷς μέρος μὲν τι ἔσται
25 σιδηροῦν, μέρος δέ τι ὀστέον, ἀναμειγμένα εἰς ἄλληλα”; Μυστικῶς ἐδήλωσε διὰ τῶν δακτύλων τῶν ποδῶν τοὺς δέκα βασιλεῖς τοὺς ἐξ αὐτῆς ἐγειρομένους, ἅπερ λέγει Δανιὴλ “προσενόουν τῷ θηρίῳ, καὶ ἰδοὺ δέκα κέρατα ὀπίσω αὐτοῦ, ἐν οἷς ἀναβήσεται ἕτερον παραφνάδιον”, ὅπερ δέδεικται οὐχ ἕτερος, ἀλλ’ ἢ ὁ Ἀντίχριστος ἐγειρόμενος, καὶ αὐτὸς τὴν Ἰου-
30 δαίων βασιλείαν ἀναστήσει. Τρία δὲ κέρα λέγων ὑπ’ αὐτοῦ ἐκρίζοῦσθαι τοὺς τρεῖς βασιλεῖς δείκνυσιν, Αἰγύπτου Λιβύων τε καὶ Αἰθιοπῶν, οὓς ἀνελεῖ ἐν παρατάξει πολέμου, ὃς κρατήσας πάντων δεινὸς ὠμοτύραννος ὢν θλίψιν καὶ διωγμὸν ἐπὶ τοὺς ἁγίους ποιήσει ἐπαιρόμενος κατ’ αὐτῶν. Μεθ’ ὃν λοιπὸν ἦξει ἀπ’ οὐρανῶν “ὁ λίθος ὁ πατάξας τὴν εἰκόνα” καὶ συντρίψας αὐτὴν καὶ
35 μεταστήσας πάσας τὰς βασιλείας καὶ δοὺς τὴν βασιλείαν ἁγίοις ὑψίστου. Οὗτος ὁ “γεννηθεὶς ὄρος μέγα καὶ πληρώσας πᾶσαν τὴν γῆν.» Τούτων οὖν ἐσομένων καὶ τῶν δακτύλων τῆς εἰκόνας εἰς δημοκρατίας χωρη-σάντων, καὶ τῶν δέκα κερμάτων τοῦ θηρίου εἰς δέκα βασιλείας μερισθέντων ἴδωμεν σαφέστερον τὰ προκείμενα καὶ κατανοήσωμεν αὐτὰ ὀφθαλμοφανῶς.
40 Κεφαλὴ τῆς εἰκόνας ἐστὶ χρυσοῦ, ἡ λέαινα, Βαβυλώνιοι ἦσαν ὅμοιοι καὶ βραχίονες ἀργυροῦ, ἡ ἄρκος, Πέρσαι καὶ Μῆδοι· κοιλία καὶ μηροὶ χαλκοῦ, ἡ πάρδαλις, οἱ ἀπὸ Ἀλεξάνδρου κρατήσαντες Ἕλληνες· κνήμαι σιδηραῖ, θηρί-
ον ἔκθαμβον καὶ φοβερόν, Ῥωμαῖοι οἱ νῦν κρατοῦντες· ἔχνη ποδῶν ὄστροakon καὶ σίδηρος, τὰ δέκα κέρατα τὰ μέλλοντα ἔσεσθαι· κέρας ἕτερον μικρὸν
45 ἀναφνόμενον ἐν αὐτοῖς ὁ Ἀντίχριστος· λίθος ὁ πατάσων τὴν εἰκόνα καὶ συντρίβων, ὁ πληρώσας τὴν γῆν, Χριστὸς ἀπ’ οὐρανῶν ἐρχόμενος καὶ τῷ κόσμῳ κρίσιν ἐπάγων.

9 post μετενόησεν comma stat. Ach. || 17 post ἔδειξε comma stat. Ach. || 22 post Ῥωμαῖοι interp. stat. Ach.: sign. inter. statui || 25 post ἄλληλα punx. Ach.: sign. inter. statui || 27 ἅπερ] ὅπ- Ach. || post θηρίῳ comma statui || 28 post ἕτερος comma statui || 29-30 Ἰουδαίων] Ἰουδαί C || 30 κέρα C: κέρατα Ach. || post ἐκρίζοῦσθαι comma stat. Ach. || 32 ὠμοτύρανος C: correxi || 38 post μερισθέντων comma stat. Ach.

10. FrMet.: Εἰς τὴν ΙΑ΄ ὄρασιν καὶ περὶ τῆς τοῦ Ἀντιχρίστου παρουσίας

Μ Μετέωρα, Μονή Μεταμορφώσεως 573 (olim 108)

Ι΄ αι.· περγαμηνή· 120 x 185 χιλ.· 290 φφ.· 21 γραμμές ανά σελίδα

Οι διαστάσεις του γραπτού μέρους των φφ. είναι κατά μέσο όρο 80 x 128 χιλ. και τα γράμματα έχουν κατά μέσο όρο ύψος 1-3 χιλ.

Ο κώδικας διατηρείται σε άριστη κατάσταση. Εξαίρεση αποτελούν ορισμένα φφ. στην αρχή και το τέλος, τα οποία εφθάρησαν από την υγρασία και την επίχυση οξέων, και οι ώες των φφ. 87-105, οι οποίες έχουν εν μέρει καεί. Το φ. 290^v παρέμεινε άγραφο, ενώ μεγάλο μέρος του χειρογράφου δεν έχει καμία χαράκωση. Η στάχωση αποτελείται από ξύλινες πινακίδες με δερμάτινο επικάλυμμα, το οποίο εν μέρει έχει φθαρεί και κάποτε διέθετε δύο δερμάτινους θυλακωτήρες. Τα κεφαλαιώματα και μερικές περικοπές της *Ερμηνείας εἰς τὴν ἀποκάλυψιν Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου* έχουν γραφτεί με κομψά κεφαλαία γράμματα. Ο κώδικας κοσμεῖται (φ. 1^r) με έγχρωμο επίτιτλο, το οποίο έχει εν μέρει φθαρεί. Επίσης ορισμένα κεφαλαία γράμματα είναι επεξεργασμένα με ποικιλίες γραμμών με καστανόχρωμη μελάνη.

Αν και το ύφος γραφής ενίστε διαφέρει, ο κώδικας έχει γραφεί με βεβαιότητα από το ίδιο “χέρι”. Εντούτοις κάποιος αναγνώστης (ίσως του ΙΖ΄ αιώνα) προέβη σε σποραδικές διορθώσεις στο κείμενο σημειώνοντας αυτές στις ώες του κειμένου. Επίσης στις ώες κάνουν την εμφάνισή τους “τινὰ βαναύσων χειρῶν μεταγενεστέρων χρόνων δοκίμια κονδυλίου”, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Ν. Βέης.⁷⁴⁹

Περιεχόμενα: Ο κώδικας έχει μικτό περιεχόμενο (*Λόγοι εκκλησιαστικών συγγραφέων· Ἀποκάλυψις τοῦ Ἰωάννου· Ἐρμηνεία εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου*). Πιο αναλυτικά: (φ. 1^r κ. εξ.) † *Κασσιανοῦ μοναχοῦ βιβλίον*,⁷⁵⁰ (φ. 80^r) *Συνεισφορά τοῦ ἁββᾶ Σερήνου πρώτη*· (φ. 101^r) *Συνεισφορά τοῦ ἁββᾶ Σερίνου περὶ*

⁷⁴⁹ Ν. Βέης, *ό. π.*, σ. 601.

⁷⁵⁰ Εδώ περιλαμβάνονται πολλοί μικρότεροι λόγοι, από τους οποίους αξίζει να αναφερθούν οι παρακάτω: (φ. 1^r) *Κασσιανοῦ μοναχοῦ ῥωμαίου πρὸς Κάστωρα ἐπίσκοπον περὶ διατυπώσεως καὶ κανόνων τῶν κατὰ τὴν Ἀνατολὴν καὶ Αἴγυπτον κοινοβίων*· (φ. 30^r) *Περὶ φυλαργυρίας*· (φ. 38^r) *Περὶ ὀργῆς* και (φ. 54^r) *Περὶ ὑπερηφανείας*.

τῆς παναρέτου· (φ. 119^Γ) † Εἰριναίου [sic] ἐπισκόπου Λογδόνων [sic] εἰς τὰς
 εὐλογήσεις τοῦ Ἰακώβ· (φ. 156^Γ) Τοῦ Ἀγίου Ἱπολύτου ἐπισκόπου περὶ τῆς
 αἰχμαλωσίας Ἰωακεῖμ βασιλέως καὶ τῶν υἱῶν Ἰούδα· καὶ τῆς Ἱερουσαλήμ· (φ. 160^Γ)
 Τοῦ αὐτοῦ εἰς τὴν πρώτην ὄρασιν τοῦ Δανιήλ· (φ. 164^Γ) Τοῦ αὐτοῦ εἰς τὴν Δ' ὄρασιν·
 περὶ τῆς εἰκόνης καὶ τῶν Γ' παίδων· (φ. 170^Γ) Τοῦ αὐτοῦ εἰς τὴν Ε' ὄρασιν περὶ τοῦ
 ἐνυπνίου τοῦ δένδρου· ὅτε ἐξεδιώχθη Ναβουχοδονόσορ ὁ βασιλεύς· (φ. 174^Υ) Τοῦ
 αὐτοῦ εἰς τὴν Σ' ὄρασιν περὶ τοῦ ἀστραγάλου τῆς χειρός· (φ. 177^Γ) Τοῦ αὐτοῦ εἰς τὴν
 Ζ' ὄρασιν περὶ τοῦ τὸν Δανιήλ ἐμβληθῆναι εἰς τὸν λάκκον τῶν λεόντων· (φ. 183^Γ) Τοῦ
 αὐτοῦ ἐκ τῆς Η' ὁράσεως· καὶ ὅτι οὐ δὴ [sic] τὴν τοῦ Χριστοῦ ἐπιφάνειαν δέχεσθαι
 πρὸ τῆς τοῦ ἀντιχρίστου παρουσίας· (φ. 186^Γ) Τοῦ αὐτοῦ εἰς τὴν Ι' ὄρασιν καὶ εἰς τὰς
 Ο' εὐδομάδας· καὶ εἰς τὰς ΞΒ'· (φ. 187^Υ) Τοῦ αὐτοῦ εἰς τὴν ΙΑ' ὄρασιν καὶ περὶ τῆς
 τοῦ Ἀντιχρίστου παρουσίας· (φ. 198^Υ) Τοῦ αὐτοῦ εἰς τὴν ΙΒ' ὄρασιν περὶ Σουσάννης
 καὶ τῶν δύο πρεσβυτέρων· (φ. 201^Γ) Κυρίλλου ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξανδρείας εἰς τὸν
 Μελχισεδέκ ἐξήγησις· (φ. 205^Γ) Ἱπολύτου Θηβαίου ἐκ τοῦ χρονικοῦ αὐτοῦ
 συντάγματος· (φ. 207^Υ) Ἐκ τῆς διδασκαλίας Ἰακώβου νεοβαπτίστου· περὶ τῆς
 γεννήσεως τοῦ κυροῦ Ἰωσήφ· τοῦ μνηστευσαμένου τὴν ἁγίαν Μαρίαν τὴν Θεοτόκον·
 τὸ πῶς κατάγεται ἐκ φυλῆς Ἰούδα καὶ ἐκ τοῦ Δαβίδ· (φ. 208^Υ) Τοῦ αὐτοῦ Ἰακώβου τὸ
 πῶς κατάγεται ἡ παναγία Θεοτόκος ἐκ φυλῆς Ἰούδα καὶ Δαβίδ· (φ. 209^Γ) Περὶ τοῦ
 γνῶναι πόσαι ἐμβόλιμοι ἡμέραι τοῦ ἐνιαυτοῦ· (φ. 209^Γ) Περὶ τοῦ γνῶναι πῶσαι [sic]
 τῷ Θεῷ ἡγουν ἐμβόλιμοι ἡμέραι ἐνιαυτοῦ· ἐκ τῆς ὁκτώ καὶ εἰκοσαετηρίδος κατὰ
 Ῥωμαίους· (φ. 209^Γ) Περὶ τοῦ γνῶναι πόσαι αἵπακται [sic] τῆς σελήνης αἱ κατ'
 ἐπίνοιαν εὐρεθεῖσαι Ῥωμαίων· (φ. 209^Υ) Περὶ τοῦ γνῶναι πόσας ἔχει ἐπακτὰς ἡ β' τῷ
 παρόντι ἐνιαυτῷ κατ' Ἀλεξανδρεῖς· (φ. 209^Υ) Περὶ τοῦ πῶς δεῖ ψιφίζειν [sic] καὶ
 εὐρίσκειν τὴν ἐπαύξησιν τῆς ἡμέρας τοῦ βισέκτου τὴν διὰ τεσσάρων ἐτῶν
 ἐμπίπτουσιν· (φ. 209^Υ) Περὶ τῆς τριακοστῆς ἡμέρας τοῦ φέγγου ἐν ἣ οὐκ ἐς ἐπακτὴν
 οὔτε λεπτὸν (μόνο η επικεφαλίδα και τα ακόλουθα: Χρεῖ γινώσκειν, ὡς ἐκάστη
 ἐννεακαίδεκα...)·⁷⁵¹ (φ. 210) Ἀποκάλυψις Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου·⁷⁵² (φ. 245^Υ)
 Ἀδήλου· Ἑρμηνεία εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου.⁷⁵³

⁷⁵¹ Μεταξύ των φφ. 209 και 210 υπάρχει χάσμα τριῶν φύλλων σύμφωνα με τον Ν. Βέη (ό. π., σ. 600).

⁷⁵² Το ἔργο τελειώνει με τον εξῆς κολοφῶνα (φ. 245^Υ):

ἐπληρώθη ἡ ἀποκά
 λυψις τοῦ ἁγίου Ἰω
 άννου τοῦ θεολόγου·
 στιχῶν , α' : -

Εκτεταμένα χωρία από το κείμενο του *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* του Ιππολύτου περιλαμβάνονται στα φφ. 188^f-191^{r-v}. Συγκεκριμένα το φ. 188^f περιλαμβάνει το κεφ. 51, 3-51, 7, το φ. 189^f το κεφ. 54, 3-54, 9, το φ. 190^v το κεφ. 49, 15-49, 20, το φ. 191^r τα κεφ. 49, 20-49, 24 και 50, 3-50, 11 και τέλος το φ. 191^v το κεφ. 49, 24-49, 30 του *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου*. Το κείμενο γραμμένο σε μια στήλη των 21 γραμμών. Η γραφή είναι μικρογράμματη με βραχυγραφίες και συνενώσεις γραμμάτων. Ο αντιγραφείς έχει υποπέσει σε μερικά ορθογραφικά λάθη.⁷⁵⁴ Πρέπει να σημειωθεί ακόμη η απουσία υπογεγραμμένης, καθώς και η επιλογή του αντιγραφέα να θέτει διπλή στιγμή (διαίρεση) στα γράμματα γιώτα [ι] και ύψιλον [υ], για ναδειχθεί πως δεν πρόκειται για δίφθογγο. Το πρωτόγραμμα Δ (*Διηγησάμενος*) κεφαλαίο, μεγαλύτερο και έξω από το αριστερό περιθώριο. Ο τίτλος και το κείμενο έχουν γραφεί με μελάνη ιδίου χρώματος.

Βιβλιογραφία:

Bonwetsch N., *Hippolyt, Kommentar...*, σ. xvi.

Βέης Ν., *ό. π.*, σσ. 598-601.

Diobouniotis C. – Beis N., *ό. π.*, σσ. 1-10.

Norelli E., *ό. π.*, σ. 58.

Richard M., “Les difficultés...”, σ. 57.

M = Meteoron, M. Metamorphoseos 573, X saec., ff. 188^f-191^{r-v}

Τοῦ αὐτοῦ (ἰ. ε. Ἰππολύτου) εἰς τὴν ΙΑ΄ ὄρασιν καὶ περὶ τῆς τοῦ Ἀντιχρίστου παρουσίας

κ(ύρι)ε δια πρεσβειων τοῦ ἁγίου ἰῶαν
 νου τοῦ θεολογον· συγχώρησον
 πασας μου τας ἁμαρτίας· καί ἐὰν
 ἔσφαλον ἐν τίνι ῥήματι ἢ λέξει
 ἢ αντιστοιχω ἢ τονω ἢ λογω
 ἢ ἄλλο τι κατὰ ἀγνοϊαν ἢ κ(αί) γνώση· -
 θεοδοσιος ἁμαρτωλος ὑπερ πάντ(ας)
 κ(ύρι)ε ἔλεησον και τα
 πν(ευματ)ικα μου τεκνα·
 φιλους κ(αί) ἀδελφους·
 αμην: -

⁷⁵³ Ο Ν. Βέης (*ό. π.*, σ. 601) παρατηρεί πως ο λόγος φαίνεται ατελής.

⁷⁵⁴ Τα λάθη οφείλονται κυρίως σε ιωτακισμούς και στη σύγχυση μεταξύ των γραμμάτων όμικρον (ο) και ωμέγα (ω).

... καὶ οὗτοι σωθήσονται ἐκ χειρὸς αὐτοῦ, Ἐδὼμ καὶ Μωάβ καὶ ἀρχὴ
 νιῶν Ἀμμών. Οὗτοι γάρ εἰσιν οἱ καὶ αὐτοὶ συνερχόμενοι αὐτῷ διὰ τὴν
 5 συγγένειαν καὶ πρῶτοι βασιλέα αὐτὸν ἐαυτῶν ἀποδεικνύοντες. Οἱ μὲν Ἐδὼμ
 εἰσιν οἱ νιοὶ τοῦ Ἡσαῦ, οἱ δὲ Ἀμμών καὶ Μωάβ εἰσιν οἱ ἐκ τῶν δύο θυγατέρων
 τοῦ Λὼτ νιοὶ γεγεννημένοι, οἱ κατοικοῦντες τὸ ὄρος Σιῆρ, ἐξ ὧν τὸ γένος ἕως
 νῦν διαμένει ... Αὐτὸς γὰρ προσκαλέσεται πάντα τὸν λαὸν τῶν Ἰουδαίων
 πρὸς ἐαυτὸν ἐκ πάσης χώρας τῆς διασπορᾶς, ἰδιοποιούμενος αὐτοὺς ὡς ἴδια
 10 τέκνα, ἐπαγγελλόμενος αὐτοῖς ἀποκαταστήσειν τὴν χώραν καὶ ἀναστήσειν
 αὐτὸν καὶ τὴν βασιλείαν καὶ τὸν ναόν, ἵνα ὑπ' αὐτῶν ὡς Θεὸς προσκυνηθῇ,
 ὡς λέγει ὁ προφήτης· συνάξει πᾶσαν δύναμιν αὐτοῦ ἀπὸ ἡλίου ἀνατολῶν
 ἕως ἡλίου δυσμῶν, οὓς κεκλήκει καὶ οὓς οὐ κεκλήκει πορεύσονται μετ'
 αὐτοῦ ... Τοῦτο γὰρ ἐστὶ τὸ εἰρημένον ὑπὸ τοῦ προφήτου, ὅτι δώσει πνεῦμα
 15 τῇ εἰκόνι καὶ λαλήσει ἡ εἰκὼν τοῦ θηρίου· ἐνεργήσει γὰρ καὶ ἰσχύσει πάλιν
 διὰ τῶν ὑπ' αὐτοῦ ὀριζομένων νόμων, καὶ ποιήσει, ἵνα ὅσοι ἂν μὴ
 προσκυνήσωσι τῇ εἰκόνι τοῦ θηρίου ἀποκτανθῶσιν. Ὡδε ἡ πίστις καὶ ἡ
 ὑπομονὴ τῶν ἁγίων φανήσεται. Φησὶ γάρ· καὶ ποιήσει πάντας τοὺς μικροὺς
 καὶ τοὺς μεγάλους καὶ τοὺς πλουσίους καὶ τοὺς πτωχοὺς καὶ τοὺς ἐλευ-
 20 θέρους καὶ τοὺς δούλους, ἵνα δῶσιν αὐτοῖς χάραγμα ἐπὶ τῆς δεξιᾶς αὐτῶν
 χειρὸς ἢ ἐπὶ τὸ μέτωπον, ἵνα μὴ τις δύνῃται ἀγοράσαι ἢ πωλῆσαι, εἰ μὴ ὁ ἔχων
 τὸ χάραγμα ἢ τὸν ἀριθμὸν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. Ὁ δὲ νοῦς ὁ ἔχων σοφίαν
 ψηφισάτω τὸν ἀριθμὸν τοῦ θηρίου· ἀριθμὸς δὲ ἀνθρώπου ἐστί, καὶ ὁ ἀριθμὸς
 αὐτοῦ ἐστὶ χξς'. Περὶ οὖν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ἡμῖν τοσοῦτον τὸ
 25 ἀκριβὲς ἐξειπεῖν, ὡς ἐνόησε καὶ ἐδιδάχθη περὶ αὐτοῦ ὁ μακάριος Ἰωάννης,
 ὅσον μόνον ὑπονοῆσαι· ἀναφανέντος γὰρ αὐτοῦ δείξει ὁ καιρὸς τὸ
 ζητούμενον. Ὅσον νοοῦμεν ἀμφιβάλλοντες λέγομεν. Πολλὰ γὰρ εὐρίσκομεν
 ὀνόματα τούτῳ τῷ ἀριθμῷ ἰσόψηφα περιεχόμενα, οἷον ὥσπερ εἰπεῖν τὸ
 Τειτάν, ὡς ἐστὶν ἀρχαῖον τε καὶ ἔνδοξον ὄνομα, ἢ τὸ Εὐανθὰς καὶ
 30 Παπίσκος· καὶ γὰρ αὐτὰ τῇ αὐτῇ ψήφῳ ἐμπεριέχεται καὶ ἕτερα πλείονα
 εὑρεθῆναι δυνάμενα. Δόλιος γάρ ἐστι καὶ ἐπαιρόμενος κατὰ τῶν δούλων τοῦ
 Θεοῦ, ὡς Ἰωάννης λέγει. Βουλόμενος ἐκθλίβειν καὶ διώκειν τοὺς πιστοὺς ἐκ
 τοῦ κόσμου διὰ τὸ μὴ διδόναι αὐτοὺς αὐτῷ δόξαν, κελεύει γὰρ πάντας
 πανταχοῦ θυμιατήρια τιθέναι, ἵνα μηδεὶς δύνῃται τῶν ἁγίων μήτε ἀγοράσαι
 35 τι μήτε πωλῆσαι, ἐὰν μὴ πρῶτον ἐπιθύσῃ. Τοῦτο γὰρ ἐστὶ τὸ χάραγμα τὸ ἐπὶ
 τῆς χειρὸς τῆς δεξιᾶς διδόμενον. Τὸ δὲ ἐπὶ τὸ μέτωπον εἰπεῖν, ἵνα πάντες
 ὧσιν ἐστεφανωμένοι πύρινον καὶ οὐ ζωῆς, ἀλλὰ θανάτου στέφανον μεθ'
 ἐαυτῶν περιφέροντες.

5 συγγένειαν] -νιαν **M**: correxi || 14 δώσει] -ση **M** correxi || 17 προσκυνήσωσι] -νήσουσιν **M**: correxi ex *Aroc.* (l. c.) || 21 πωλῆσαι] -λίσαι **M**: correxi ex *Aroc.* (l. c.) || 26 δείξει] -ξη **M**: correxi || 27 ἀμφιβάλλοντες] -βάλοντες **M**: correxi || 31 καὶ vix legitur apud **M** || 34 θυμιατήρια] θυμηα- **M**: correxi || 36 μέτωπον] μέτοπον **M**: correxi || 37 ἐστεφανωμένοι] -νομένοι **M**: correxi

11. *FrAmbr.*

A Μιλάνο, Αμβροσιανή Βιβλιοθήκη, Gr. 1041 (H 257 inf., olim A 28)

ΙΓ' αι.: μεμβράνη (φφ. 240· 257-259 χαρτώα)· 321 x 225 χιλ.· 259 φφ. + ΙΙΙ· 40 γραμμές ανά σελίδα

Ο κώδικας μεταφέρθηκε στην Ιταλία από την περιοχή της Θεσσαλίας. Τα φφ. κατεξοχήν στην αρχή είναι λερωμένα και μερικά εξ αυτών ακρωτηριασμένα. Τα φφ. 240 και 257-259 έχουν ανανεωθεί με χαρτί. Το φ. 259^v έχει εν μέρει αποξυσθεί. Σποραδικά ορισμένα φφ. είναι εν μέρει μισοσβησμένα. Επίσης έχουν χαθεί ορισμένα φφ. μετά τα φφ. 1, 11, 239 και μετά τα φφ. 11, 244 και 259. Από το φ. 234 κ. εξ. η σειρά των φφ. έχει διαταραχθεί και πρέπει να αποκατασταθεί ως εξής: 234, 240, 241, 249-252, 242, 243, 255, 253, 245-248, 254, 256, 244, 239, 235-238, 257-259. Μετά το φ. 259 ακολουθούν δύο φφ. από μεμβράνη και ένα φ. από χαρτί. Σε κάποια φφ. παρουσιάζονται σποραδικά σχόλια από μεταγενέστερο “χέρι” in margine.

Περιεχόμενα: Πρόκειται για κώδικα με μικτό περιεχόμενο. Από την πληθώρα των περιλαμβανομένων κειμένων (κυρίως αποσπασμάτων) αξίζει να αναφερθούν τα ακόλουθα: (φ. 9^v) Λεοντίου πρεσβυτέρου Κωνσταντινουπόλεως *ἐκ τοῦ εἰς μεσοπεντηκοστήν*· (φ. 12) Αναστασίου Σιναΐτου *ἐρώτησις XVIII*· (φ. 14) Επιφανίου Κύπρου *διήγησις σύντομος τῶν ἐρμηνευσάντων τὴν γραφὴν*· (φ. 32) Ανθίμου επισκόπου Νικομηδείας και μάρτυρος *ἐκ τῶν πρὸς Θεόδωρον περὶ τῆς ἁγίας ἐκκλησίας*· (φ. 33 κ. εξ.) Μαξίμου ομολογητοῦ *ἐκ τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ*· (φ. 43) Ιωάννου Δαμασκηνοῦ *Περὶ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως*· (φ. 107^v) Κυρίλλου επισκόπου Αλεξανδρείας *ἐπιστολὴ πρὸς Παῦλον Σαμοσατέα ἐπίσκοπον Ἀντιοχείας*· (φ. 114^v) Επιφανίου (Κύπρου) *ἐκ τῶν παναρίων*· (φ. 115^v) Γρηγορίου Νύσσης *περὶ τῆς ἁγίας Τριάδος*· (φ. 140^v) Θεοδώρου Στουδίτου *ἐκ τοῦ πῶς δεῖ προσκυνεῖν τὰς θείας εἰκόνας*· (φ. 141^v) Διονυσίου Αρεοπαγίτου *ἐκ τοῦ περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας*· Βασιλείου <Μεγάλου> *ἐκ τοῦ πρὸς Ἀμφιλόχιον περὶ τοῦ ἁγίου πν<εύματος>*· (φ. 142^f)

Γρηγορίου Νύσσης *ἐκ τοῦ εἰς τὸν ἅγιον Θεόδωρον*· Ἰωάννου Χρυσοστόμου *ἐκ τοῦ εἰς τὸν Ἰώβ*· (φ. 143^f) Ἀστερίου Ἀμασειας *ἐκ τοῦ εἰς τὴν αἰμόρουν*· (φ. 143^v) Επιφανίου *χρήσεις γραφικαὶ περὶ τοῦ Χ<ριστο>ῦ*· (φ. 149) Κυρίλλου Ἱεροσολύμων *ἐκ τῆς ἰβ κατηχήσεως*· (φ. 151) Ἰωάννου Χρυσοστόμου *ἐκ τῶν κατὰ Ἰουδαίων*· (φ. 156) Εὐσεβίου Παμφίλου *ἐκ τῶν πρὸς Μαρίνον*· (φ. 158^v) Ἰππολύτου (*Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου αποσπάσματα*)· (φ. 161^v) Βασιλείου <Μεγάλου> *ἐκ τῶν κατ' Εὐνομίου περὶ τῆς ὁμοουσίου Τριάδος*· (φ. 162^v) Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας *ἐκ τῶν πρὸς Ἑρμείαν περὶ τῆς Ἀγίας Τριάδος*· (φ. 166) Ιουστίνου φιλοσόφου καὶ μάρτυρος *ἐκ τοῦ περὶ τῆς ὀρθῆς πίστεως λόγου*· (φ. 169) Μαξίμου <Ομολογητοῦ> *ἐκ τοῦ περὶ τοῦ πῶς ἐνώκησεν ὁ Θε<εός> λόγος· καὶ τί ἐνοίκησιν*· (φ. 170) <Γρηγορίου> Νύσσης *ἐκ τοῦ κατηχητικοῦ*· (φ. 174^v) Ἀναστασίου <Σιναΐτου> *ἐρωτήσεις καὶ ἀποκρίσεις* I-XXXII, XXXIII-XXXIV, XXXV-LIX, CXLII-CLII, LX-LXXIV, CLII-CLIV· (φ. 239) <Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ *Διαλεκτικῆς αποσπάσματα*> XLII, XLIII, XII-XIV, LVIII, XLIX, LI, L, LVII, XV, XVI, XXXI, XXXVII, XLIV· (φ. 254 seqq.) Βασιλείου *Ἐπιστολαὶ* (XXXVIII καὶ XIV)· (φ. 257^v) Γρηγορίου <Μεγάλου> *Ἐπιστολὴ πρὸς Βασίλειον*.

Το χωρίο του Ἰππολύτου (= *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* 43, 12-47, 14 καὶ 18, 14-18, 16) βρίσκεται στα φφ. 158^v-159^f γραμμένο σε μια στήλη των 40 γραμμών. Ἡ γραφή εἶναι μικρογράμματη καὶ ελαφρὰ δεξιοκλινὴς με πολλές συντομογραφίες, αιωρήσεις καὶ συνενώσεις γραμμῶν. Ὁ αντιγραφὴς δὲν χρησιμοποιεῖ τὴν υπογεγραμμένη, ἀλλὰ ἦταν ἀρκετὰ προσεκτικὸς, με ἀποτέλεσμα νὰ μὴν υποπέσει σε ὀρθογραφικὰ λάθη. Τὸ κείμενο ἔχει γραφῆ με μελάνη σκούρου χρώματος, ἐνὼ ὁ τίτλος με μελάνη ανοικτότερου, ὅπως φαίνεται, χρώματος.

Βιβλιογραφία:

Martini A. & Bassi D., *ὁ. π.*, σσ. 1108-1117.

A = Ambrosianus Gr. 1041 (H 257 inf., olim A 28), XIII saec., ff. 158^v-159^f

Ἰππολύτου

Μίαν μὲν ἐβδομάδα ἐτῶν τὴν ἐσχάτην ἐπὶ τῷ τέλει τοῦ παντὸς κόσμου ἐσήμανεν ἐσομένην καὶ μεριζομένην εἰς δύο. Καὶ τὸ μὲν ἥμισυ λήψονται Ἐνὼχ καὶ Ἡλίας τρία ἥμισυ ἔτη κηρύττοντες, τὸ δὲ ἐπίλοιπον τῆς ἐβδομάδος τοῦ
5 Ἀντιχρίστου πολεμοῦντος τοὺς ἁγίους ὡς βδέλυγμα ἐρημώσεως. – Διὸ γε βδελύγματα εἴρηκεν ἐναφανισμοῦ καὶ ἐτέρας ἐρημώσεως. Καὶ τὸ μὲν τοῦ ἀφανισμοῦ ἐστὶ τὸ εἶδωλον ὃ ἔστησεν ἐν τῷ ναῷ Ἀντίοχος ὁ βασιλεὺς, τὸ δὲ τῆς ἐρημώσεως, ἥτις ἐστὶ ἡ καθόλου, ὅτε παρέρχεται ὁ Ἀντίχριστος. – Οὗτοι τοίνυν

- οἱ δύο προφηται κηρύξουσιν ἡμέρας ,ἃς περιβεβλημένοι σάκκους μετάνοιαν
 10 τῷ λαῷ καὶ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι καταγγέλλοντες. Ὡσπερ γὰρ δύο παρουσίας τοῦ
 Χριστοῦ διὰ τῶν γραφῶν ἐδιδάχθημεν, οὕτω καὶ δύο προδρομούς. Ὁ μὲν
 πρῶτος γενόμενος Ἰωάννης κατὰ πάντα πρόδρομος καὶ προκῆρυξ τοῦ Χριστοῦ
 γεννηθεὶς, ὁ δὲ ἕτερος Ἡλίας. Ἰδὲ ἐγώ, φησὶν ὁ Θεός, διὰ Μαλαχίου
 ἐξαποστελῶ ὑμῖν Ἡλίαν τὸν Θεσβίτην. Λέγει Κύριος: “πρὶν ἐλθεῖν τὴν ἡμέραν
 15 Κυρίου τὴν μεγάλην καὶ ἐπιφανῆ ὃς ἀποκαταστήσει καρδίαν πατρὸς πρὸς υἱὸν
 καὶ καρδίαν ἀνθρώπου πρὸς τὸν πλησίον αὐτοῦ. Μὴ ἐλθὼν πατάξω τὴν γῆν
 ἄρδην. Ἡλίας οὖν καὶ Ἐνώχ παραγενόμενοι κηρύξουσιν τὴν μέλλουσαν ἔσεσθαι
 ἀπ’ οὐρανῶν Χριστοῦ ἐπιφάνειαν”. Φησὶ γὰρ Ἰωάννης ἐν τῇ Ἀποκαλύψει ὡς
 ἐκ προσώπου Κυρίου: “Καὶ δώσω τοῖς δυσὶ μάρτυσί μου καὶ προφητεύσουν
 20 ἡμέρας ,ἃς περιβεβλημένοι σάκκους.” Καὶ πάλιν: “Καὶ τὸ θηρίον τὸ
 ἀναβαῖνον ἐκ τῆς ἀβύσσου ποιήσει πόλεμον καὶ νικήσει αὐτοὺς καὶ ἀποκτενεῖ
 αὐτοὺς διὰ τὸ μὴ θέλειν αὐτοὺς δοῦναι δόξαν τῷ Ἀντιχρίστῳ.” Οὗτος ... ὑπὸ
 πάντων δοξασθεὶς καὶ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως τῷ κόσμῳ γεννηθεὶς
 ἀναιρεῖται, ὥς φησι ὁ Θεὸς διὰ Ἰεζεκιήλ: “Μὴ ἐρεῖς λέγων Θεός εἰμι ἐγώ
 25 ἐνώπιον τῶν ἀναιρούντων σε; Σὺ εἶ ἄνθρωπος καὶ οὐ Θεός. Ἐν πλήθει
 ἀπεριτμήτων ἀποθανῇ ἐν χερσὶν ἀλλοτριῶν. Ὅτι ἐγὼ ἐλάλησα, λέγει Κύριος.”

4.2 Παράρτημα II

4.2.1 Πηγές του έργου *Περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου* του Ψ.-Ιππολύτου

Παραθέτουμε τα χωρία έργων άλλων συγγραφέων που σχετίζονται άμεσα με το *Περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου* του Ψ.-Ιππολύτου. Για τα χωρία από τα οποία άντλεί ο Ψ.-Ιππόλυτος υλικό άμεσα ή έμμεσα⁷⁵⁵ από την *Αγία Γραφή* παραθέτουμε δύο συνοπτικούς πίνακες.

Παλαιά Διαθήκη

<i>Βιβλίο της ΠΑ</i>	<i>Κεφ.</i>	<i>Ψ.-Ιππολύτου Περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου</i>
<i>Γένεσις</i>	3	18
	49, 8-49, 10	18
	49, 16	19
	49, 17	18
<i>Ἔξοδος</i>	13, 2	22
	34, 19	22
<i>Λευιτικόν</i>	19, 31	45
<i>Ἀριθμοὶ</i>	8, 16	22
<i>Δευτερονόμιον</i>	33, 22	19
<i>Α΄ Βασιλειῶν</i>	9, 9	1
	13, 15	35
<i>Γ΄ Βασιλειῶν</i>	17, 7	31
<i>Ψαλμοὶ</i>	103, 2	43
<i>Ἰουδῆθ</i>	16, 17	40
<i>Ὡσηὲ</i>	13, 15-14, 1	4
<i>Ἀμὼς</i>	5, 11-5, 13	5
<i>Μιχαίας</i>	3, 5-7	6
<i>Ζαχαρίας</i>	12, 10	40
<i>Ἡσαΐας</i>	1, 7-1, 8	3: 34
	6, 3	39

⁷⁵⁵ Δηλαδή τα χωρία που ο Ψ.-Ιππόλυτος άντλησε έμμεσα από τις πηγές του (λ. χ. από το *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* του Ιππολύτου).

	26, 19	36
	65, 2	46
	66, 24	40
<i>Τερεμίας</i>	8, 16	19
<i>Δανιήλ</i>	2, 31-2, 35	12
	7, 2-7, 8	13
	9, 27	21: 25: 36
	12, 2	36

Καινή Διαθήκη

<i>Βιβλίο της ΚΔ</i>	<i>Κεφ.</i>	<i>Ψ.-Ιππολύτου Περί τῆς συντελείας</i>
<i>Ματθαῖος</i>	5, 18	2
	7, 21	48
	7, 23	47: 48
	8, 22	40
	9, 15	42
	10, 32	41
	13, 43	39
	19, 19	38
	24, 2	25
	24, 12	8
	24, 15	36
	24, 22	35
	24, 27	36
	24, 29	39
	24, 31	38
	25, 1	42
	25, 1-25, 12	47
	25, 23	49
	25, 31-25, 34	41
	25, 35-25, 36	46
	25, 37-25, 39	43
	25, 40	44
	25, 41	45
	25, 44	48
	25, 46	48
<i>Μάρκος</i>	9, 25	42

	9, 43	40
	13, 2	25
	13, 14	36
<i>Λουκάς</i>	2, 23	22
	3, 14	38
	7, 50	49
	19, 44	25
	21, 8-21, 9	8-9
	21, 25-21, 26	8
<i>Ιωάννης</i>	5, 25	36
	19, 37	40
<i>Πράξεις Αποστόλων</i>	2, 20	37
<i>Πρὸς Κορινθίους Α΄</i>	2, 9	44
	7, 31	35
	15, 52	35: 37
<i>Πρὸς Ἐφεσίους</i>	4, 26	23
	5, 15-5, 16	11
	5, 19	46
<i>Πρὸς Φιλιππησίους</i>	2, 10	47
	2, 11	39
	3, 2	11
<i>Πρὸς Κολοσσαεῖς</i>	1, 16	39
	2, 8	11
<i>Πρὸς Θεσσαλονικεῖς Α΄</i>	4, 16	37
<i>Πρὸς Τίτον</i>	3, 5	1
<i>Πρὸς Ἑβραίους</i>	11, 38	29: 42
<i>Ἐπιστολὴ Ἰακώβου</i>	2, 13	47
<i>Ἐπιστολὴ Πέτρου Β΄</i>	2, 1	10
	3, 3	10
	3, 12	37
<i>Ἐπιστολὴ Ἰωάννου Α΄</i>	2, 18	10
	3, 10	10
	4, 1	10
<i>Ἐπιστολὴ Ἰούδα</i>	18	10
<i>Ἀποκάλυψις Ἰωάννου</i>	1, 7	40
	6, 16	32
	11, 3	21
	11, 5-11, 6	21
	13, 18	28
	21, 1	37

1. Αγνώστου *Περὶ Μεταμορφώσεως* 2-3⁷⁵⁶

Τῆς δὲ ἐπιφανεστάτης καὶ δευτέρας ἐλεύσεως προτρέχων Ἡλίας σημαίνει τὸν ἐρχόμενον, ἐπιπλήττων μὲν εἰκότως τοῖς μέχρι συντελείας ἐν ἀπιστίᾳ μένουσιν, ἐλέγχων δὲ τοῦ τυράννου τὴν ὠμοτάτην βίαν, καὶ τοῦ Ἀντιχρίστου γυμνῶν τὴν ἐπιβουλήν, καὶ τῆς πλάνης ἐπ' ὅψιν ἄγων τὸ μυστή-
 5 ριον μαρτυρίῳ, τὸν ἀγῶνα τοῦ δρόμου σημειούμενος, γενναίῳ παραστήματι θριαμβεύων τὸν ἀσεβῆ, καὶ τὴν ἔνδοξον τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν καὶ ἔλευσιν μηνύων ἀληθέστερον.

2. Εφραίμ Σύρου *Λόγος εἰς τὴν παρουσίαν τοῦ Κυρίου καὶ περὶ συντελείας τοῦ κόσμου καὶ εἰς τὴν παρουσίαν τοῦ Ἀντιχρίστου*⁷⁵⁷

(I)

180 Εἴ τις ἔχει κατάνυξιν καὶ δάκρυα ἐν προσευχαῖς, δεηθήτω τὸν Κύριον, ἵνα ἐκφύγῃ ἐκ θλίψεως τῆς μεγάλης τῆς μελλούσης ἐπέρχεσθαι ἐπὶ τῆς γῆς, ἵνα μὴ ἴδῃ παντελῶς μηδὲ αὐτὸ τὸ θηρίον, μήτε δὲ πάλιν ἀκούσῃ τὰ φόβητρα τὰ κατὰ τόπον γινόμενα· σεισμοί, λιμοὶ καὶ θάνατοι διάφοροι ἐπὶ
 5 τῆς γῆς. Νεανικῆς ἐστὶ ψυχῆς δυναμένης συγκρατῆσαι τὴν ἐαυτῆς λέγω δὴ ζωὴν ἀνάμεσον τῶν σκανδάλων· ἂν γάρ τις μικρὸν ὀλιγορῶν εὐρεθῇ ἄνθρωπος, εὐχερῶς πολιορκεῖται καὶ γίνεται αἰχμάλωτος ἐν σημείοις του Δράκοντος τοῦ πονηροῦ καὶ δολίου. Ἀσύγνωστος ὁ τοιοῦτος εὐρίσκεται ἐν τῇ κρίσει· αὐτοψεὶ γὰρ ἐπίστευσεν τῷ τυράννῳ ἐκουσίως.
 10 Πολλῶν εὐχῶν καὶ δακρύων χρῆζομεν, ὃ ἀγαπητοί, ἵνα τις ἡμῶν ἐδραῖος **181** εὐρεθῇ ἐν τοῖς πειρασμοῖς. Πολλὰ εἰσι φαντάσματα τοῦ θηρίου γινόμενα· θεομάχος γὰρ τυγχάνων πάντας θέλει ἀπολέσθαι. Ἀκούσατε, φιλόχριστοι ἀδελφοί μου, τί ἔπραξε τῷ Ἰσραὴλ ἐν ἐρήμῳ ἐξιόντι ἐξ Αἰγύπτου· πῶς ἐτεχνάσατο ὁ ἄθλιος καὶ παμμίαρος ἐργάσασθαι τοὺς πάντας τὴν
 15 πάνδεινον ἁμαρτίαν· ὑπέβαλε τῷ Βαλαάμ, ὥστε δοῦναι τῷ Βαλάκ, τῷ βασιλεῖ τῆς Μαδιάμ, τὴν κακίστην συμβουλίαν, ὅπως στήσῃ τὰς γυναῖκας τῆς

⁷⁵⁶ Κείμενο σύμφωνα με την έκδοση του M. Aubineau, “Une homélie grecque...”, σσ. 119-145. Για το πρόβλημα του καθορισμού της ακριβούς σχέσης του έργου αυτού με το ψευδο-ιππολύτειο κείμενο, βλ. στο κεφ. 3.1.2.

⁷⁵⁷ Κείμενο σύμφωνα με την έκδοση του K. Φραντζολά, *Οσίου Εφραίμ του Σύρου Έργα*, IV, Θεσσαλονίκη 1995, σσ. 180-199 (οι αριθμοί με έντονη γραμματοσειρά στο κείμενο δηλώνουν την αλλαγή σελίδας στην έκδοση, γιατί οι παράγραφοι του λόγου δεν είναι αριθμημένες).

πόλεως ἐν ταῖς σκηναῖς καὶ τὸν λαὸν δελεάσῃ εἰς πορνείαν καὶ θυσίαν, ἵνα ὁ Θεὸς ὡς ἀσεβεῖς ἄρδῃ αὐτοὺς ἀπολέσῃ, ὅταν πάντες πορνεύσωσιν ὡς ἄλογα ἐν γυναιξί. Καὶ ἴσῃσι τὰς γυναῖκας ἀναισχύντως δημοσίᾳ, καὶ
 20 τραπέζας πλήρεις σπονδῶν καὶ θυσιῶν πρὸ τῶν θυρῶν, πάντας ἔλκων εἰς θάνατον, ἵνα ὁ θέλων πορνεῦσαι μετ' ἐκείνων τῶν μαρῶν πρῶτον σπονδὴν ποιήσεται καὶ ἔπειτα εἰσίσταται· οὐ γὰρ μισθὸν ἐλάμβανον αἱ γυναῖκες παρὰ τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ θύειν ἠνάγκαζον πάντας τοὺς προσερχομένους. Ἰστησί τε τοῖς ἄρχουσι τῶν ἀρχόντων θυγατέρας, ὁμοίως δὲ καὶ πλουσίοις θυγατέρας
 25 τῶν πλουσίων, τὰς δὲ πλείστας τῶν γυναικῶν λεπτῷ δήμῳ παντὶ λαῷ, βουλόμενος πάντας ἅπαξ ἀγρεῦσαι εἰς θάνατον, ὅπως μὴδὲ ὁ πλούσιος **182** βδελύσσεται τὴν πενιχράν, μὴδὲ ὁ ἄρχων τὴν τυχοῦσαν θυγατέρα ἐλευθέρου.

Εἶδες δρᾶμα ἀδικίας, πονηρὸν ἐπιτήδευμα; Πῶς ἅπασιν ἐξώρυνξε τοὺς βοθύνους εἰς θάνατον; Εἶδε ποτέ τις ἐξ ὑμῶν τοιοῦτον ἔργον ἀναιδέες; Τὴν
 30 πορνείαν κατέχουσιν τὴν μάχαιραν τὴν δίστομον; Δυσὶ γὰρ θανάτοις δεινοῖς ἀνήλυσκον αἱ γυναῖκες τοὺς πρὸς αὐτὰς εἰσιόντας, τοῦ θῦσαί τε καὶ πορνεῦσαι. Τοῦτον δὲ αὐτὸν τὸν τρόπον ἐσκεύασεν ὁ τύραννος, ἵνα πάντες τὴν τοῦ θηρίου σφραγίδα βαστάξουσιν, ὅταν ἔλθῃ ἀπατῆσαι τὰ σύμπαντα ἐν σημείοις ἐν τῷ καιρῷ τῷ ἰδίῳ, εἰς τὸ πλήρωμα τῶν καιρῶν, καὶ εἴθ' οὕτως
 35 ἀγοράσαι τὰ βρώματα καὶ πᾶν εἶδος· καὶ δημάρχους δὲ ἴσῃσιν ἐπιτελεῖν τὸ πρόσταγμα.

Προσέχετε, ἀδελφοί, ὑπερβολὴν τοῦ θηρίου, τεχνάσματα πονηρίας, ὅτι ἀπὸ γαστροῦς ἄρχεται· ἵνα ὅταν τις στενωθῇ βρωμάτων στερούμενος, ἀναγκασθῇ τὴν σφραγίδα τὴν ἐκείνου λαβεῖν αὐτός. Καὶ δίδωσι τὴν ἐκείνου
 40 σφραγίδα ὁ μαρὸς, οὐχ ὡς ἔτυχεν, εἰς πᾶν μέλος τοῦ σώματος, ἵνα μὴ δυσχεραίνωσιν, ἀλλὰ δίδωσιν εἰς χεῖρα δεξιάν τοῦ ἀνθρώπου, ὁμοίως καὶ ἐπὶ μέτωπον τὸν δυσσεβῇ χαρακτῆρα, ἵνα ἐξουσίαν μὴ ἔχῃ ὁ ἄνθρωπος σφραγίσασθαι τῇ δεξιᾷ τὸ **183** σημεῖον Χριστοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, μήτε πάλιν ἐν μετώπῳ σημειώσασθαι παντελῶς τὸ φοβερὸν καὶ ἅγιον τοῦ Κυρίου
 45 ὄνομα, μήτε τὸν σταυρὸν τοῦ Σωτῆρος τὸν ἑνδοξόν καὶ φοβερόν. Γινώσκει γὰρ ὁ ἄθλιος ὅτι ὁ σταυρὸς τοῦ Κυρίου, ἐὰν σφραγισθῇ, παραλύει αὐτοῦ πᾶσαν τὴν δύναμιν· χάριν γὰρ τούτου σφραγίζει τὴν δεξιάν τοῦ ἀνθρώπου· αὕτη γάρ ἐστιν ἡ σφραγίζουσα ἅπαντα τὰ μέλη ἡμῶν. Ὅμοίως δὲ καὶ τὸ μέτωπον, ὥσπερ λυχνία, βαστάζει λύχνον φωτός, τὸ σημεῖον τοῦ Σωτῆρος, ἐν
 50 τῷ ὕψει. Λοιπὸν οὖν, ὦ ἀδελφοί μου, φρικτὸς ἀγὼν ἐν ἅπασι τοῖς φιλοχρίστοις ἀνθρώποις, πιστοῖς οὖσι καὶ δυνατοῖς, ἵνα ἅπαξ μέχρις ὥρας τοῦ θανάτου μὴ ἐνδῶσι, μήτε στήναι χαυνότητι, ὅταν χαράσῃ ὁ Δράκων τὴν

σφραγίδα τὴν ἐαυτοῦ ἀντὶ σταυροῦ τοῦ Σωτῆρος. Παντὶ γὰρ τρόπῳ τεχνάζει, ἵνα παντελῶς τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος, μήτε ὅλως ὀνομασθῇ ἐν
 55 τοῖς καιροῖς τοῦ Δράκοντος τὸ πανάγιον καὶ ἄχραντον ὄνομα. Φοβούμενος δὲ καὶ τρέμων ἐξ ἀγίας δυνάμεως ὀνόματος τοῦ Σωτῆρος τοῦτο ποιεῖ ὁ ἀσθενής. Ἐὰν γὰρ τις μὴ σφραγίσῃ τὴν σφραγίδα τὴν ἐκείνου, οὐ γίνεται αἰχμάλωτος τῶν ἐκείνου φαντασμάτων· οὐδ' αὖ πάλιν ὁ Κύριος ἀφίσταται ἐκ τοῦ τοιούτου, ἀλλὰ φωτίζει **184** καρδίαν καὶ ἐλκύει πρὸς ἑαυτόν. Δεῖ δὲ ἡμᾶς
 60 νοεῖν, ἀδελφοί, μετὰ πάσης ἀκριβείας τὰ τοῦ Ἐχθροῦ φαντάσματα, ἀλάστορος ὑπάρχοντος. Ἐν γαλήνῃ ὁ Κύριος ἔρχεται πᾶσιν ἡμῖν, ἀποκρούσασθαι δι' ἡμᾶς τοῦ θηρὸς τὰ τεχνάσματα. Τὴν ἀκλινῇ πίστιν Χριστοῦ εἰλικρινῶς βαστάζοντες, εὐρίπιστον ποιήσομεν τὴν δύναμιν τοῦ Ἐχθροῦ. Λογισμὸν ἀμετάθετον καὶ εὐσεβῇ κτησώμεθα, καὶ ἀφίσταται ὁ
 65 ἀσθενής ἀφ' ἡμῶν, μὴ ἰσχύων τί ποιῆσαι.

(II)

185 Σύστημα ἀγίων, φιλόχριστοι καὶ πιστοί, ἐγὼ ἐλεεινός, ἐν δάκρυσι παρακαλῶ καὶ παραινῶ, μὴ ἐσόμεθα ὅλως εὐάλωτοι τῷ Ἐχθρῷ, μᾶλλον δὲ δυσάλωτοι τῇ δυνάμει τοῦ σταυροῦ. Ἀπαραίτητος ἀγὼν ἐπὶ θύραις ἔφθασεν· θυρεὸν τῆς πίστεως ἀναλάβωμεν πάντες. Ἀντλήσωμεν πόθῳ ἀπὸ τῆς θείας
 5 πηγῆς ἐλπίδας σωτηρίας ψυχῇ τῇ ἡμετέρᾳ· τὴν ἄκτιστόν φημι, ἀδελφοί ἀγαπητοί, Τριάδα ὁμοούσιον, οὕσαν πηγὴν βλύζουσαν ζωὴν. Ἐὰν τετείχισται τοιούτοις ὅπλοις ἡ ἡμετέρα ψυχὴ, πεπάτηται ὁ Δράκων. Μεταξὺ πάντων τούτων δεῖ ἡμᾶς προσεῦξασθαι μὴ ἐλθεῖν εἰς πειρασμόν, μηδὲ φυνγεῖν χειμῶνος.
 10 Ἔτοιμοι οὖν γίνεσθε, ὥσπερ οἰκέται πιστοί, ὄντες φιλοδέσποτοι, ἄλλον μὴ δεχόμενοι. Ἐπειδὴ γὰρ ὁ κλέπτης καὶ ἀλάστορ καὶ ἀπηνής πρῶτος μέλλει **186** ἔρχεσθαι ἐν καιροῖς τοῖς ἰδίῳ, βουλόμενος κλέψαι, θῦσαι καὶ ἀπολέσαι τὴν ποιμνὴν τὴν ἐκλεκτὴν τοῦ ἀληθοῦς Ποιμένος, σχῆμα ἀναλαμβάνει τοῦ ἀληθοῦς ποιμένος, ἵνα ἐξαπατήσῃ τὰ πρόβατα τῆς ποιμνῆς. Οἱ γνωρίζοντες
 15 σαφῶς τὴν φωνὴν τὴν ἀγίαν τοῦ ἀληθινοῦ Ποιμένος, αὐτίκα γνωρίζουσιν· ἡ γὰρ τοῦ ἀλάστορος οὐ πάννυγε ἔοικε τῷ ἀληθινῷ Ποιμένι καὶ ἐπιπληκτικὴ ἐστὶ σχήματος γέμουσα ἢ τοῦ κλέπτου φωνή, καὶ εὐθὺς γνωρίζεται ὅποια ἐστὶν αὕτη.

Διδαχθῶμεν, ὦ φίλοι, ποίῳ σχήματι ἐλεύσεται ἐπὶ γῆς ὁ ἀναίσχυντος
 20 Ὅφρις. Ἐπειδήπερ ὁ Σωτὴρ τοῦ σῶσαι βουλόμενος τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων ἐκ παρθένου ἐτέχθη καὶ σχήματι ἀνθρώπου ἐπάτησε τὸν Ἐχθρὸν ἐν ἀγία

δυνάμει τῆς αὐτοῦ θεότητος, πρῶτος δὲ καὶ ταπεινὸς γέγονεν ἐπὶ τῆς γῆς, ἵνα
 ἡμᾶς ὑψώσῃ ἀπὸ τῆς γῆς εἰς οὐρανόν· ὧντως γὰρ καὶ ἀληθῶς ὁ Θεὸς ὁ
 συλληφθεὶς, ὁ αὐτὸς ὁ σαρκωθεὶς, ὁ αὐτὸς <ὁ> γεννηθεὶς ἐκ Παρθένου ἀγίας
 25 ἐν σαρκὶ ἡμετέρα ἐν τῷ πάθει τοῦ σταυροῦ ἔσωσε τὰ σύμπαντα ἐντολὰς
 δεδωκώς. Μέλλων δὲ πάλιν ἔρχεσθαι ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ κρῖναι ζῶντας καὶ
 νεκρούς, ἀποδοῦναι ἅπασιν **187** κατὰ τὴν προᾶξιν αὐτῶν, δικαίοις καὶ
 ἀσεβέσιν, ὡς δίκαιος Δικαστής. Μαθὼν τοῦτο ὁ Ἐχθρὸς, ὅτι πάλιν ἔρχεται ἐξ
 οὐρανοῦ ὁ Κύριος ἐν δόξῃ θεότητος, ἐλογίσατο οὕτως ἀναλαβεῖν τὸ σχῆμα
 30 τῆς αὐτοῦ παρουσίας καὶ ἀπατῆσαι πάντας. Ὁ δὲ Κύριος ἡμῶν ἐν νεφέλαις
 φωτειναῖς ὡς ἀστραπὴ φοβερὰ ἐλεύσεται ἐπὶ τῆς γῆς. Οὐχ οὕτως δὲ ὁ
 Ἐχθρὸς ἐλεύσεται ἐπὶ τῆς γῆς, ἐν νεφέλαις φωτειναῖς ἀποστάτης γὰρ ἐστὶ.
 Τίκεται δὲ ἀκριβῶς ἐκ γυναικὸς μαρᾶς τὸ ἐκείνου ὄργανον, οὐκ αὐτὸς δὲ
 σαρκοῦται. Ἐν σχήματι δὲ τούτου ἤξει ὁ παμμίαρος, ὡς κλέπτης,
 35 ψευδευλαβής, ἀπατῆσαι σύμπαντα· ταπεινὸς καὶ ἥσυχος, μισῶν, φησίν,
 ἀδίκων, ἀποστρέφων εἰδῶλα, προτιμῶν εὐσέβειαν, ἀγαθός, φιλόπτωχος,
 εὐειδὴς ὑπερβολῇ, πάννυ ἐγκατάστατος, ἱλαρὸς πρὸς ἅπαντας, τιμῶν μεθ'
 ὑπερβολῆς τὸ γένος τῶν Ἰουδαίων· αὐτοὶ γὰρ προσδοκῶσι τὴν ἐκείνου
 ἔλευσιν. Μεταξὺ τούτων πάντων σημεῖα ἐπιτελεῖ, τέρατα καὶ φόβητρα ἐν
 40 ἐξουσίᾳ πολλῇ. Ἀρέσαι δὲ ἅπασιν τεχνάζεται δολίως, ὅπως ἂν ἀγαπηθῇ ἐν
 τάχει ὑπὸ λαῶν. Δῶρα δὲ οὐ λήψεται, μετ' ὀργῆς οὐ λαλήσει, κατηφὴς οὐ
 δείκνυται, ἀλλ' ἱλαρὸς αἰεὶ. Ἐν ἅπασιν δὲ τούτοις σχήματι εὐταξίας ἐξαπατᾷ
 τὸν κόσμον, ἕως οὗ **188** βασιλεύσει. Ὅταν γὰρ θεάσωνται λαοὶ πολλοὶ καὶ
 ἄνθρωποι τηλικαύτας ἀρετάς, κάλλη τε καὶ δυνάμεις, πάντες ἐπὶ τὸ αὐτὸ μιᾷ
 45 γνώμῃ γίνονται καὶ ἐν χαρᾷ μεγίστῃ βασιλεύουσιν αὐτόν, λέγοντες πρὸς
 ἀλλήλους· μὴ ἄρα εὐρίσκεται τηλικοῦτος ἄνθρωπος ἀγαθός, δίκαιος;
 Πλείονα δὲ ὁ δῆμος ὁ φονευτὴς τῶν Ἰουδαίων τιμῶσι καὶ χαίρονται τῇ αὐτοῦ
 βασιλείᾳ· ὅθεν καὶ ὡς προτιμῶν τὸν τόπον καὶ τὸ ναόν, δείκνυνσι πᾶσιν
 αὐτοῖς πρόνοιαν ποιούμενος. Ἐν δὲ τῷ βασιλεύειν τὸν Δράκοντα ἐπὶ γῆς,
 50 εὐπροθύμως οἱ λαοὶ σύμμαχοι γενήσονται. Ἐδὼμ πάλιν καὶ Μωάβ, ἔτι δὲ οἱ
 υἱοὶ Ἀμών, ὡς γνησίῳ βασιλεῖ προσκυνήσουσιν ἐν χαρᾷ καὶ αὐτοὶ ὑπέρομαχοι
 ἐν πρώτοις γενήσονται. Ἀνορθοῦνται δὲ εὐθὺς ἐκείνου ἡ βασιλεία καὶ πατάξει
 ἐν θυμῷ τρεῖς βασιλεῖς μεγάλους. Ἐπεὶτα ὑπὲρ μέτρον ὑψοῦται τῇ καρδίᾳ
 καὶ ἐμέσει ὁ Δράκων τὴν αὐτοῦ πικρότητα, προβάλλων ἐκ τῶν ἐν τῇ Σιών τὸ
 55 θανάσιμον. Ταράσσει οἰκουμένην καὶ κινεῖ τὰ πέρατα· ἐκθλίβει τὰ σύμπαντα,
 μαίνει πολλὰς ψυχάς. Οὐκέτι ὡς εὐλαβής, οὐκέτι ὡς φιλόψυχος, οὐκέτι
 ἱλαρὸς, ἀλλὰ πάντα ἐν πᾶσιν αὐστηρὸς, ἀπότομος, ὀργίλος **189** καὶ θυμώδης,

δεινός, ἀκατάστατος, φοβερός καὶ ἀηδής, μισητός καὶ βδελυκτός, ἀνήμερος, πονηρός, ἀλάστωρ καὶ ἀναιδής καὶ σπονδάζων ἐμβαλεῖν εἰς βόθρον ἀσεβείας
 60 πᾶν τὸ γένος τῶν βροτῶν τῇ οἰκειᾷ μανίᾳ· μεγαλύνων σημεῖα, πληθύνων τὰ φόβητρα, ψεῦδος καὶ οὐκ ἀλήθειαν ταῦτα ἐνδεικνύμενος. Τοιούτῳ δὲ τρόπῳ μεθιστᾷ ὁ τύραννος τὰ ὄρη, φαντάζει ψευδῶς καὶ οὐκ ἀληθείᾳ· τῶν πληθῶν παρεστώτων, λαῶν πολλῶν καὶ δήμων, καὶ εὐφημούντων αὐτὸν διὰ τὰς φαντασίας, βάλλει φωνὴν ἰσχυράν, ὥστε καὶ σαλευθῆναι τὸν τόπον, ἐν ᾧ οἱ
 65 ὄχλοι αὐτῷ παραστήκουνσι, καὶ λέγει παρρησίᾳ· γινώτε, πάντες οἱ λαοί, τὴν μεγάλην δύναμιν τῆς ἐμῆς ἐξουσίας. Ἴδου δὴ, ἐνώπιον πάντων ὑμῶν κελεύω τῷ ὄρει τούτῳ τῷ μεγάλῳ τῷ ὄντι ἀντίπερα, ὅπως ἂν μετασταθῇ ἐκπέραθεν θαλάσσης ῥήματι τῷ ἐμῷ ὥδε νῦν πρὸς ὑμᾶς. Καὶ φησὶν ὁ μαρὸς· σοι κελεύω· παραντίκα μέτελθε ἐντεῦθεν τῆς θαλάσσης. Καὶ τρέχει μὲν τὸ ὄρος
 70 ἐν ὀφθαλμοῖς θεατῶν, μὴ κινήθην παντελῶς τῶν αὐτοῦ θεμελίων· ἃ γὰρ ὁ Θεὸς ὁ Ὑψιστος ἀπ' ἀρχῆς τῆς κτίσεως ἤδρασε καὶ ὕψωσε, τούτων ὁ παμμίαρος ἐξουσίαν οὐκ ἔχει, ἀλλὰ κόσμον ἀπατᾷ μαγικαῖς φαντασίαις. Πάλιν δὲ ἄλλῳ ὄρει κεμένῳ **190** ἐν τῷ βάθει τῆς μεγάλης θαλάσσης νήσου πᾶνν μεγίστης κελεύει τοῦ ἀπελθεῖν καὶ ἐν ξηρᾷ ἰστάναι ἐν τερπνοῖς
 75 αἰγιαλοῖς εἰς τέρεψιν τῶν θεατῶν· νήσου μὴ κινουμένης ἐκ τῆς θαλάσσης ὅλως, ὡς ὄρος ἐπὶ ξηρᾷ δῆθεν νήσος γίνεται. Πάλιν αὐτὸς ὁ Δράκων ὑφαπλώνει τὰς χεῖρας καὶ συνάγει τὸ πλῆθος ἐρπετῶν καὶ πετεινῶν. Ὅμοίως δὲ ἐπιβαίνει ἐπάνω τῆς ἀβύσσου καὶ ὥσπερ ἐπὶ ξηρᾷ περιπατεῖ ἐπ' αὐτῇ. Φαντάζει τὰ σύμπαντα καὶ πολλοὶ πιστεύουσιν καὶ δοξάζουσιν αὐτόν,
 80 ὥσπερ θεὸν ἰσχυρόν. Οἱ δὲ ἔχοντες τὸν Θεὸν ἐν ἑαυτοῖς, πεφωτίσονται αὐτῶν οἱ ὀφθαλμοὶ τῆς καρδίας· ἀκριβῶς θεωροῦσι πίστει εἰλικρινεῖ καὶ γινώσκουσιν αὐτόν.

Καὶ μετὰ ταῦτα ἐπιβαίνει ἐπὶ τὸ ὕδωρ τῆς θαλάσσης καὶ ὡς ἐπὶ ξηρᾷ· οὕτως περιπατεῖ ἐπὶ τοῦ ὕδατος, καὶ οὕτως φαντάζει καὶ πλανᾷ τὸν κόσμον.
 85 Καὶ πολλοὶ πιστεύουσιν αὐτῷ καὶ δοξάζουσιν αὐτόν ὡς θεὸν ἰσχυρόν. Ὅσοι δὲ ἔχουσι τὸν φόβον τοῦ Θεοῦ ἐν ἑαυτοῖς καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς καρδίας πεφωτισμένους, γινώσκουσιν ἀκριβῶς ὅτι οὔτε ὄρος ἐκινήθη ἀπὸ τοῦ ἰδίου τόπου οὔτε **191** νήσος μετῆλθεν ἀπὸ τῆς θαλάσσης ἐπὶ τῆς γῆς. Ταῦτα δὲ πάντα ἐν τῷ ἰδίῳ ὀνόματι ἐπιτελεῖ ὁ Ἀντίχριστος· οὐ καταδέχεται γὰρ
 90 ὀνομάσαι τὸ ἄχραντον ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἐπειδὴ θεομάχος ἐστὶν καὶ υἱὸς τῆς ἀπωλείας. Τούτων οὕτως γινομένων καὶ τῶν λαῶν προσκυνούντων αὐτόν καὶ αἰνούντων ὡς θεόν, ἡμέραν ἐξ ἡμέρας ἀγανακτεῖ ὁ Ὑψιστος ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ ἀποστρέφει τὸ

πρόσωπον αὐτοῦ ἀπ' αὐτοῦ, καὶ λοιπὸν γίνονται λιμοὶ χαλεποί, λοιμοὶ
 95 ἐπιμένοντες, σεισμοὶ ἀκατάπανστοι, πείνα πανταχοῦ, θλίψις μεγάλη,
 στενοχωρία πανταχοῦ, θάνατοι ἀκατάπανστοι καὶ φόβος φοβερός καὶ
 τρόμος ἀμύθητος. Τότε οἱ οὐρανοὶ οὐκέτι βρέχουσιν, ἡ γῆ οὐκέτι
 καρποφορεῖ, αἱ πηγαὶ ἐκλείπουσιν, οἱ ποταμοὶ ξηραίνονται, βοτάνη οὐκέτι
 100 φύεται, γλόη οὐκέτι ἀνατελεῖ, τὰ δένδρα ἀπὸ ῥιζῶν ψύχονται καὶ οὐκέτι
 βλαστάνουσιν. Οἱ ἰχθύες τῆς θαλάσσης καὶ τὰ κήτη ἐν αὐτῇ τελευτῶσι, καὶ
 οὕτως, φησὶν, δυσωδίαν λυμινὴν ἀναπέμπει ἡ θάλασσα καὶ ἤχον φοβερόν,
 ὥστε ἐκλείπειν καὶ ἀποθνήσκειν τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τοῦ φόβου.

(III)

192 Τότε θρηνεῖ δεινῶς ὁμοῦ πᾶσα ψυχὴ καὶ στενάζει, ὅταν πάντες
 θεάσωνται θλίψιν ἀπαρამύθητον τὴν περιέχουσαν αὐτοὺς νύκτωρ τε καὶ
 μεθ' ἡμέραν καὶ οὐδαμοῦ εὐρίσκοντες ἐμπλησθῆναι τῶν βρωμάτων·
 δῆμαρχοι γὰρ ἀπότομοι σταθήσονται κατὰ τόπον· ἅν τις φέρει μεθ' ἑαυτοῦ
 5 τὴν σφραγίδα τοῦ τυράννου, ἀγοράζει βραχὺ βρωμα ἐκείνων τῶν βρωμάτων
 τῶν τότε εὐρισκομένων. Ἐκλείπει γὰρ τὰ νήπια ἐν τοῖς κόλποις τῶν μητέρων·
 θνήσκει πάλιν καὶ ἡ μήτηρ ὑπεράνω τοῦ παιδίου. Θνήσκει ἀνὴρ σὺν γυναικὶ
 καὶ τέκνοις ἐν ταῖς ἀγοραῖς, καὶ οὐκ ἔστιν τότε ὁ θάπτων ἢ συστέλλων ἐν
 μνήμασιν. Ἐκ τῶν πολλῶν θνησιμαίων ρίπτομένων ἐν πλατείαις δυσωδία
 10 πανταχόθεν θλίβει τοὺς ζῶντας ἰσχυρῶς. **193** Πρωτὶ πάντες μετ' ὁδύνης καὶ
 στεναγμοῦ ὁμιλοῦσι· πότε ἑσπέρα γένηται, ἵνα ἀνέσεως τύχωμεν; Φθανούσης
 δὲ τῆς ἑσπέρας, ἐν δάκρυσι πικροτάτοις συλλαλοῦσιν εἰς ἑαυτούς· πότε ἄρα
 διαφύσῃ, ἵνα τὴν ἐπικείμενην θλίψιν ἡμεῖς ἐκφύγωμεν; Καὶ οὐκ ἔστι ποῦ
 ἐκφυγεῖν ἢ κρυβῆναι ἐκ θλίψεως· τετάρακται γὰρ τὰ σύμπαντα, καὶ θάλασσα
 15 καὶ ξηρά. Καὶ διὰ τοῦτο ἔφη ἡμῖν ὁ Κύριος· γρηγορεῖτε, δεόμενοι κατὰ ὥραν
 τοῦ ἐκφυγεῖν ἐκ θλίψεως.

Δυσωδία ἐν θαλάσῃ, δυσωδία ἐπὶ τῆς γῆς· λιμοί, σεισμοὶ ἐπὶ ξηρᾶς,
 λιμοί, σεισμοὶ ἐν θαλάσῃ, <σύγχυσις ἐν θαλάσῃ> καὶ σύγχυσις ἐπὶ τῆς γῆς·
 φόβητρα ἐπὶ τῆς θαλάσσης καὶ φόβητρα ἐπὶ τῆς γῆς. Χρυσὸς πολλὸς καὶ
 20 ἄργυρος καὶ σηρικὰ ἱμάτια οὐδὲν τινα ὠφελήσει ἐν θλίψει τῇ μεγάλῃ, ἀλλὰ
 πάντες οἱ ἄνθρωποι τοὺς νεκροὺς μακαρίζουσι τοὺς ταφέντας πρὸ τοῦ ἐλθεῖν
 <τὴν> μεγάλην θλίψιν ἐπὶ τῆς γῆς. Ρίπτεται γὰρ ὁ χρυσὸς καὶ ὁ ἄργυρος ἐν
 πλατείαις, καὶ οὐκ ἔστιν ὁ ἀπτόμενος, ὅτι πάντα ἐβδέλυκται· ἀλλὰ πάντες
 τοῦ ἐκφυγεῖν καὶ κρυβῆναι σπουδάζουσιν, καὶ οὐδαμοῦ ἔστιν αὐτοῖς τοῦ
 25 ῥυθθῆναι ἐκ θλίψεως. Ἄλλ' ἔτι καὶ μετὰ λιμοῦ καὶ τῆς δίψης καὶ τοῦ φόβου

θηρία [γὰρ] καὶ ἔρπετὰ **194** σαρκοφάγα εὐρίσκονται. Ἐνδον φόβος, ἔξω
 τρόμος, καὶ ἐν νυκτὶ καὶ ἐν ἡμέρᾳ. Ἐν πλατεαῖς θνησιμαῖοι. Ἐν οἰκίαις πεῖνα
 καὶ δίψα. Ἐν πλατεαῖς φωνὴ κλαυθμοῦ, ἐν οἰκίαις φωνὴ κλαυθμοῦ. Ἐν
 πλατεαῖς θόρυβος καὶ ἐν οἰκίαις θόρυβος. Εἷς ἕκαστος τῷ ἑτέρῳ μετὰ
 30 κλαυθμοῦ συναντήσῃ πατὴρ τέκνῳ, καὶ υἱὸς πατρί, καὶ ἡ μήτηρ τῇ θυγατρὶ.
 Φίλοι φίλοις ἐν πλατεαῖς περιπλακέντες ἐκλείψουσι, καὶ ἀδελφοὶ τοῖς
 ἀδελφοῖς περιπλακέντες θανατοῦνται. Μεμάρανται καὶ τὸ κάλλος ὄψεως
 πάσης σαρκός· γίνονται γὰρ ὥσπερ νεκρῶν αἱ ἰδέαι τῶν ἀνθρώπων.
 Ἐβδέλυνται καὶ μεμίσσηται τὸ κάλλος τῶν γυναικῶν. Μεμάρανται πάσης
 35 σαρκὸς ἐπιθυμία τῇ λείπει τῶν βρωμάτων. Ἄπαντες δὲ οἱ πεισθέντες τῷ
 δεινοτάτῳ θηρίῳ καὶ λαβόντες τὴν σφραγίδα τὴν ἐκείνου τοῦ μαροῦ τὸν
 δυσσεβῆ χαρακτήρα, προσέρχονται αὐτῷ ἅμα καὶ λέγουσι μετ' ὁδύνης· δὸς
 ἡμῖν φαγεῖν καὶ πιεῖν, ὅτι πάντες ἐκλείπομεν ἐκ τοῦ λιμοῦ σφιγγόμενοι, καὶ
 ἀπέλασον ἀφ' ἡμῶν τὰ ἰοβόλα θηρία. Καὶ μὴ ἔχων ὁ μαρὸς πόθεν αὐτοῖς
 40 διδόναι, ἔρεϊ αὐτοῖς πᾶσιν ἅμα ἐν πολλῇ ἀποτομία· πόθεν ἐγὼ δώσω ὑμῖν
 φαγεῖν καὶ πιεῖν, ὃ ἄνθρωποι; Ὁ οὐρανὸς οὐ βούλεται δοῦναι τῇ γῇ ὑέτόν· ἡ
 γῆ πάλιν **195** οὐκ ἔδωκεν ὀλοσχερῶς γεννήματα. Ἀκούοντες αὐτὰ λαοὶ
 πενήθουσιν καὶ κλαύσουσι, μὴ ἔχοντες παντελῶς παραμυθίαν θλίψεως, ἀλλὰ
 θλίψις ἐπὶ θλίψιν ἔσται αὐτοῖς ἀμύθητος, ὅτι οὕτως ἐνπροθύμως τῷ θηρίῳ
 45 ἐπίστευσαν. Ἐκεῖνος γὰρ εἰς ὃν αὐτοὶ ἐπίστευσαν οὐκ ἰσχύει οὐδὲ αὐτῷ
 βοηθήσαι· καὶ πῶς αὐτοὺς ἐλεήσει ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις ἐκ θλίψεως τῆς
 μεγάλης; Τακῆσονται ὑπάσπισται τοῦ Δράκοντος ἐκ τοῦ φόβου καὶ τοῦ
 σεισμοῦ καὶ τοῦ ἥχου τῆς θαλάσσης τῆς μεγάλης, καὶ τοῦ λιμοῦ καὶ τῆς δίψης
 καὶ δηγμάτων τῶν θηρίων, ὅτι πάντες οἱ λαβόντες τὴν σφραγίδα τοῦ
 50 Ἀντιχρίστου καὶ προσκυνήσαντες αὐτῷ, ὡς τῷ Θεῷ τῷ ἀγίῳ, οὐκ ἔχουσι
 μερίδα ἐν τῇ Χριστοῦ παρουσίᾳ, ἀλλὰ μετ' αὐτοῦ <τοῦ> Δράκοντος
 βληθήσονται εἰς γέενναν.

Μακάριος ὁ εὐρεθεὶς παγγενναῖος καὶ πάμπιστος, ἔχων αὐτοῦ τὴν
 καρδίαν πρὸς τὸν Θεὸν ἀδιστάκτως· ἀφόβως γὰρ ἐκκρούεται καὶ τὰς πεύσεις
 55 αὐτοῦ πάσας, καταφρονῶν καὶ βασάνων καὶ τοῦ φόβου τῶν φαντασιῶν.
 Πρὶν ἢ δὲ ταῦτα γενέσθαι, ἀποστέλλει Κύριος Ἡλίαν τὸν Θεσβίτην καὶ τὸν
 Ἐνώχ, ὡς εὐσπλαγχνος, **196** ὅπως αὐτοὶ γνωρίσωσιν εὐσέβειαν γένει βροτῶν,
 κηρύξαι παρηγορίαν ἅπασιν μὴ πιστεῦσαι καὶ πειθαρχεῖν φόβου ἕνεκεν τῷ
 ψευδεῖ, κρίζοντες καὶ λέγοντες· πλάνος ἐστίν, ὃ ἄνθρωποι· μηδεὶς αὐτῷ
 60 πιστεύσειε τὸ σύνολον τῷ ἀσεβεῖ· μηδεὶς ὑμῶν ὑπακούσει τῷ τυράννῳ τῷ
 θεομάχῳ· μηδεὶς ὑμῶν φοβηθείη· ἐν τάχει γὰρ καταργεῖται. Ὁ Κύριος ὁ

ἅγιος, ἰδοὺ, ἔρχεται ἐξ οὐρανοῦ κρῖναι πάντας τοὺς πειθαρχοῦντας τοῖς
 σημείοις τοῦ Ἀντιχρίστου. Πλὴν ὀλίγοι εἰσὶ τότε οἱ ἔχοντες ὑπακοῦσαι καὶ
 πιστεύειν τοῖς ῥήμασιν ἀμφοτέρων τῶν Προφητῶν. Ταῦτα ὁ Σωτὴρ πάντα
 65 ποιεῖ, ὡς Θεὸς ἡμῶν, ἵνα δειχθεῖ ἅπασιν ἡμῖν ἡ αὐτοῦ εὐσπλαγχνία, ὅτι
 οὐδέποτε αὐτὸς ἠβουλήθη τὸν θάνατον τοῦ ἁμαρτωλοῦ καὶ ἀσεβοῦς· πάντας
 γὰρ θέλει σωθῆναι. Νοήσωμεν, ἀγαπητοί, τὴν ἄμετρον εὐσπλαγχνίαν, ὅτι
 οὔτε ἐν τῷ καιρῷ ἐκείνῳ ἀφίησι τὸ τῶν βροτῶν γένος δίχα κηρύγματος
 ἀληθείας, ἀλλὰ πέμπει τοὺς Προφῆτας κηρύξαι θεογνωσίαν, ἵνα πάντες ἐν τῇ
 70 κρίσει ὧσιν ἀναπολόγητοι, ὅταν ἔλθῃ ἐξ οὐρανῶν μετὰ δόξης τῆς πατρικῆς.

Πολλοὶ μὲν τῶν ἁγίων, ὅσοι τότε εὐρίσκονται, ἅμα εὐθὺς ἀκούσουσι
 τὴν ἔλευσιν τοῦ μισροῦ, ἐκχέουσι ποταμὴν δάκρυα ἐν στεναγμοῖς πρὸς τὸν
 Θεὸν **197** τὸν ἅγιον τοῦ ῥυθῆναι τοῦ Δράκοντος. Καὶ φεύγουσι μετὰ
 σπουδῆς μεγίστης ἐν ἐρήμοις, καὶ κρύπτονται ἐν ἐρήμοις καὶ ὄρεσι καὶ
 75 σπηλαίοις μετὰ φόβον καὶ πάσσουνσι γῆν καὶ σποδὸν τὴν κεφαλὴν αὐτῶν,
 μετὰ κλαυθμοῦ δεόμενοι νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν ἐν πολλῇ ταπεινώσει. Καὶ
 δωρεῖται αὐτοῖς τοῦτο παρὰ Θεοῦ τοῦ ἁγίου, καὶ ὁδηγεῖ αὐτοὺς ἡ χάρις εἰς
 τόπους τοὺς ὠρισμένους, καὶ σφύζονται κρυπτόμενοι ἐν ταῖς ὄπαϊς καὶ
 σπηλαίοις, μὴ βλέποντες Ἀντιχρίστου τὰ σημεῖα καὶ φόβητρα. Τοῖς γὰρ
 80 ἅπασιν τοῖς ἔχουσι γινῶσιν Θεοῦ καὶ σύνεσιν, παρὰντίκα γνωρίζεται ἡ ἔλευσις
 τοῦ τυράννου· τοῖς δὲ αἰεὶ νοῦν ἔχουσιν εἰς πράγματα βιωτικά καὶ ποθοῦσι τὰ
 γήινα, οὐκ εὐδηλον ἔσται τοῦτο. Ὁ γὰρ αἰεὶ δεδεμένος ἐν πράγμασι βιωτικοῖς,
 καὶ ἐὰν ἀκούσῃ, ἀπιστεῖ· βδελύσσεται γὰρ τὸν λέγοντα. Χάριν τούτου
 ἰσχύουσιν οἱ ἅγιοι τοῦ ἀποδρᾶν, ὅτι πᾶσαν τὴν μέριμναν τοῦ βίου τούτου
 85 ἔρριψαν.

Πενθεῖ τότε πᾶσα ἡ γῆ καὶ θάλασσα. Καὶ ὁ ἀὴρ πενθεῖ ἅμα καὶ τὰ
 ζῶα τὰ ἄγρια σὺν πετεινοῖς. Πενθοῦσιν ὄρη καὶ βουνοὶ καὶ τὰ ξύλα τοῦ
 πεδίου. Πενθοῦσι δὲ καὶ φωστῆρες τοῦ οὐρανοῦ σὺν τοῖς ἄστροις διὰ τὸ
 γένος τῶν βροτῶν, **198** ὅτι πάντες ἐξέκλιναν ἀπὸ Θεοῦ τοῦ ἁγίου,
 90 δημιουργοῦ τῶν ἀπάντων, καὶ τῷ πλάνῳ ἐπίστευσαν δεξάμενοι χαρακτηῖρα
 τοῦ μισροῦ <καὶ> θεομάχου ἀντὶ σταυροῦ τοῦ Σωτῆρος. Πενθεῖ ἡ γῆ καὶ
 θάλασσα, ὅτι ἄφνω κατέπανσε φωνὴ ψαλμοῦ καὶ προσευχῆς ἐκ στόματος
 τῶν ἀνθρώπων. Πενθοῦσιν ἐκκλησίαι Χριστοῦ πένθος μέγα, διότι οὐ
 λειτουργεῖται ἁγιασμός, καὶ προσφορὰ οὐκ ἔστι.

95 Μετὰ γοῦν τὸ πληρωθῆναι τοὺς τρεῖς καιροὺς καὶ ἡμῖν <τῆς> τοῦ
 μισροῦ ἐξουσίας καὶ πράξεως [Ἀντιχρίστου], καὶ ὅταν πάντα πληρωθῇ τὰ
 σκάνδαλα πάσης τῆς γῆς, καθὼς ἔφη τὸ στόμα θεῖον τοῦ Κυρίου καὶ

Σωτήρος, ἥξει λοιπὸν ὡς ἀστραπὴ ἀστράπτουσα ἐξ οὐρανοῦ ὁ ἅγιος καὶ
 ἄχραντος καὶ φοβερός καὶ ἔνδοξος Θεὸς ἡμῶν καὶ Βασιλεὺς, Νυμφίος
 100 ἀθάνατος, ἐν νεφέλαις, μετὰ δόξης ἀνεικάστων, προτρεχόντων ἐνώπιον τῆς
 δόξης αὐτοῦ τῶν ταγμάτων Ἀγγέλων καὶ Ἀρχαγγέλων, ὄντες πάντες φλόγες
 πυρός, καὶ ποταμοὶ πλήρης πυρός ἐν φοβερῷ ῥοιζήματι. Χερουβὶμ ἔχοντα τὸ
 βλέμμα κάτω, ὁμοῦ καὶ τὰ Σεραφεῖμ ἱστάμενα καὶ κρύπτοντα τὰ πρόσωπα
 καὶ τοὺς πόδας ἐν τέσσαρσι πτέρυξι 199 ταῖς πυρίναις, κεκραγότα μετὰ
 105 φρίκης, καὶ λέγοντα ἕτερον πρὸς ἕτερον· τρισάγιος, τρισάγιος, τρισάγιος ὁ
 Κύριος. Καὶ τῆς φωνῆς σάλπιγγος λεγούσης μετὰ φρίκης· ἐγείρεσθε οἱ
 καθεύδοντες. Ἰδοὺ, ἦλθεν ὁ Νυμφίος. Ἀνοίγονται τὰ μνήματα, καὶ ἀκούει
 χοῦς ὁ σαπείς τὴν μεγάλην καὶ φοβεράν παρουσίαν τοῦ Σωτήρος, καὶ ἐν ῥιπῇ
 110 οφθαλμοῦ ἐγείρεται πᾶσα φύσις, καὶ εἰς τὸ ἀμήχανον κάλλος ἐμβλέπουσι τοῦ
 Νυμφίου. Καὶ μύρια μυριάδες Ἀγγέλων, καὶ χιλιάδες ἀναρίθμητοι στρατιαὶ
 τῶν Ἀρχαγγέλων χαίρονται χαρὰν μεγάλην· ἅγιοί τε καὶ δίκαιοι, καὶ πάντες
 οἱ μὴ λαβόντες τὴν σφραγίδα τοῦ τυράννου καὶ πονηροῦ καὶ ἀσεβοῦς. Καὶ
 ἄγεται ὁ τύραννος δεδεμένος ὑπὸ Ἀγγέλων σὺν πᾶσι τοῖς δαίμοσιν ἐνώπιον
 τοῦ βήματος. Καὶ ἄγονται ἅμα αὐτῷ οἱ λαβόντες τὴν σφραγίδα, καὶ ἅπαντες
 115 ἁμαρτωλοὶ καὶ ἀσεβεῖς δεδεμένοι. Καὶ δίδωσιν ὁ Βασιλεὺς τὴν κατ' αὐτῶν
 ἀπόφασιν τῆς αἰωνίου κολάσεως ἐν τῷ πυρὶ τῷ ἀσβέστῳ. Πάντες δὲ οἱ μὴ
 λαβόντες τὴν σφραγίδα τοῦ Ἀντιχρίστου, καὶ πάντες οἱ κρυβέντες ἐν
 σπηλαίοις καὶ ἐν ὀπαῖς, ἀγάλλονται σὺν τῷ Νυμφίῳ ἐν παστῷ οὐρανίῳ χαρὰν
 ἀνεκκάλητον μετὰ πάντων τῶν Ἀγίων εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

3. Ἰγνατίου Ἐπιστολὴ πρὸς Ῥωμαίους 7, 2⁷⁵⁸

Ὁ ἐμὸς ἔρως ἐσταύρωται, καὶ οὐκ ἔστιν ἐν ἐμοὶ πῦρ φιλόυλον.

4. Ἰγνατίου Ἐπιστολὴ πρὸς Πολύκαρπον 7, 5⁷⁵⁹

Εἴ τις δύναται ἐν ἀγνείᾳ μένειν, εἰς τιμὴν τῆς σαρκὸς τοῦ Κυρίου, ἐν
 ἀκαυχησίᾳ μενέτω.

⁷⁵⁸ Κείμενο σύμφωνα με την έκδοση του P. T. Camelot, *Ignace d'Antioche. Polycarpe de Smyrne. Lettres. Martyre de Polycarpe*, SC 10, Paris, ⁴1969.

⁷⁵⁹ Κείμενο σύμφωνα με την έκδοση του P. T. Camelot, *ό. π.*

5. Κυρίλλου Ιεροσολύμων Κατήχησις⁷⁶⁰

15, 4 Καὶ παρακαλεῖ πάντας ὑμᾶς ὁ Λόγος προσέχειν τοῖς λεγομένοις.

15, 14 ...τοῦτο αἰνιττόμενος, ὅτι ὁ Σατανὰς ὁργάνῳ κέχρηται ἐκείνῳ, αὐτοπροσώπως δι' αὐτοῦ ἐνεργῶν.

15, 17 Συγχωρεῖ δὲ ταῦτα ὁ Θεός, ἔν τε τοῖς κατὰ καιρὸν διωγμοῖς καὶ τότε, οὐκ ἀδυνατῶν κωλύειν, ἀλλὰ δι' ὑπομονῆς συνήθως στεφανῶν τοὺς οἰκείους ἀθλητάς, παραπλησίως τοῖς ἑαυτοῦ προφήταις καὶ ἀποστόλοις.

15, 22 Ἀγγελικῶν στρατιῶν περιβαλλουσῶν οὐδαμοῦ φυγεῖν δυνήσονται.

6. Ψευδο-Χρυσοστόμου Λόγος περὶ ψευδοπροφητῶν⁷⁶¹

p. 554, l. 30-31 Ὡ πόσων καὶ πηλίκων γραμμάτων ἀκούοντες οὐ συνιούμεν!

p. 555, l. 9 ...καὶ οἱ ποιμένες λύκοι...

p. 555, l. 56 & 557, l. 62 Ἀλλ' ἐπὶ τὸ προκείμενον ἐπανέλθωμεν.

p. 556, l. 37-38 Οὐαὶ ὑμῖν, οἱ ὁδηγοὶ τυφλοὶ καὶ ἀμαθεῖς καὶ ἀστήρικτοι.

p. 557, l. 13 ...ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν θεοφόρων προφητῶν καὶ τῶν θεολόγων μαθητῶν τὰ ὅμοια φθέγγεται.

p. 557, l. 16-17 Δεῦρο τοίνυν παραγάγωμεν εἰς μέσον τοὺς θεολόγους...

p. 557, l. 18-19 Εἰπέ, μακάριε Πέτρε, ὃν ἐμακάρισεν ὁ Κύριος Θεὸς ὑμῶν Ἰησοῦς Χριστός·

p. 557, l. 35-37 ...Πέτρος τῆς πίστεως ἡ πέτρα, ἐφ' ἧς ὠκοδόμησεν ὁ Χριστὸς τὴν ἐκκλησίαν, Πέτρος ὁ τὰς κλείς τῶν οὐρανῶν κατέχων...

p. 557, l. 65-66 Ἰωάννης ὁ υἱὸς τῆς βροντῆς, ὁ ὑπὲρ πάντας ἁγίους ἡγαπημένος...

p. 558, l. 5 Ἰούδας Ἰακώβον εἶπεν·

p. 558, l. 31 Τίς ἔξει ἀπολογία ἀμελείας...

p. 559, l. 6 Ἄρα ἀρκεῖ ταῦτα; Ἡ παραγάγω εἰς μέσον καὶ πάντας τοὺς προφήτας;

p. 559, l. 19-25 Μιμήσασθε τὸν μακάριον ἀπόστολον Πέτρον, πῶς ἐν τῇ Ῥώμῃ τοῦ τρισκατάρατου Σίμωνος βλασφημοῦντος καὶ λέγοντος ἑαυτὸν εἶναι τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ, οὔτε κἂν πρὸς ὥραν ἐσιώπησεν ἢ ἀνεβάλλετο, ἀλλ' ἐλέγξας καὶ ψεύστην αὐτὸν ἀποδείξας καὶ ληστήν καὶ ἀντίθεον, ῥίψας αὐτὸν

⁷⁶⁰ Κατὰ τὴν ἐκδόσιν τοῦ J. Rupp, ὁ. π.

⁷⁶¹ Κείμενο σύμφωνα με τὴν PG, LIX, coll. 553-568.

τῇ ἀπωλείᾳ παρέδωκεν;

p. 561, l. 20-24 ...βλέπετε μὴ ἀπολείψῃ πρόβατον ἐκ τῆς ποιμένης. Τοῦτο γάρ ἐστε γινώσκοντες, ὅτι ἐὰν ἓν πρόβατον ἀπολείψῃ γενόμενον θηριάλωτον ἐξ ὑμετέρας ἀμελείας, πάντα τὸν βίον ὑμῶν κατέλυσεν·

p. 561, l. 26-27 ...ἀπορρίψατε πᾶσαν βιωτικὴν μέριμναν...

p. 561, l. 47-48 ...προσέχετε τοῖς λεγομένοις, παρακαλῶ.

p. 561, l. 49-52 ...οὐ πάντες οἱ λεγόμενοι Χριστιανοί, Χριστιανοί εἰσιν, ἀλλὰ μόνον τὸ ὄνομα καλούμενοι Χριστιανοὶ φρεναπατῶμενοι, ἐπὶ τῇ ψιλῇ προσηγορίᾳ.

p. 562, l. 24-25 Προσέχετε τοῖς λεγομένοις, ἀγαπητοί...

p. 562, l. 30 Καὶ μὴ θανμάσης, ἐὰν οἱ ποιμένες λύκοι γίνωνται.

p. 563, l. 27-28 ...δι' ὃν γενήσεται θλίψις πολλὴ καὶ μεγάλη, οἷα οὐ γέγονεν ἀπ' ἀρχῆς τοῦ κόσμου.

p. 564, l. 25-26 ...ὑπὸ τῶν δοκούντων εἶναι Χριστιανῶν...

p. 565, l. 5-9 ...τίς ἐκ τούτων πάντων δύναται ἀποδείξαι ἢ παραστήσαι περὶ τούτων, ὅτι ἐπετράπη ὁ Χριστιανὸς καθαρίζειν ἢ ὀρχεῖσθαι ἢ ἄλλο τι τοιοῦτον ποιεῖν, ὧν προειρήκαμεν; Οὐδεὶς δύναται παραστήσαι. Μηδεὶς πλανάτω ὑμᾶς· οὐκ ἔστι ταῦτα Χριστιανῶν·

p. 566, 32-37 ...οὐκ εἰς γελοῖα, ἀλλ' εἰς δάκρυα· οὐκ εἰς αἰσχρολογίαν, ἀλλ' εἰς δοξολογίαν· οὐκ εἰς ἄριστα καὶ δεῖπνα καὶ μέθην, ἀλλ' εἰς νηστείαν καὶ ἀγρυπνίαν καὶ δάκρυα· οὐκ εἰς χορεύματα καὶ καθαρισμοὺς καὶ καταλέγματα, ἀλλ' εἰς πένθος καὶ θλίψιν καὶ στενοχωρίαν...

5. ΠΙΝΑΚΕΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

5.1 Βιβλιογραφία

- Achelis H., *Hippolytstudien*, TU 16/4, J. C. Hinrichs, Leipzig 1897.
- , *Hippolytus*, GCS, I, 2, J. C. Hinrichs, Leipzig 1897 || Christie F. A., *AHR* 4/3 (1899) 512.
- Αγουρίδης Σ., *Ιστορία των Χρόνων της Καινής Διαθήκης*, Εκδόσεις Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1980.
- , *Ο Χριστιανισμός έναντι Ιουδαϊσμού και Ελληνισμού κατά το Β' αι. μ. Χ.*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997.
- , *Η Αποκάλυψη του Ιωάννη*, Ερμηνεία Καινής Διαθήκης 18, Εκδόσεις Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2004 (¹1994).
- Aland K., Welte M., Köster B., Junack K., *Kurzgefasste Liste der griechische Handschriften des Neuen Testaments*, W. de Gruyter, Berlin – New York 1994.
- Alexander P. J., *The Byzantine Apocalyptic Tradition*, University of California Press, Berkeley – Los Angeles – London 1985.
- Allen T. W., *Notes on Abbreviations in Greek Manuscripts*, A. M. Hakkert, Amsterdam 1967.
- Altaner B., *Patrology*, Nelson, London 1966.
- Andrés G. de, *Catálogo de los Códices Griegos de la Real Biblioteca de el Escorial*, III (codices 421-649), Imprenta Helénica, Madrid 1967.
- , *Catálogo de los Códices Griegos de la Biblioteca Nacional*, Ministerio De Cultura, Dirección General del Libro y Bibliotecas, Madrid 1987.
- Αργυρός Δ., “Ο γνωστικός Μαρκίων και η Σχολή του στη Ρώμη”, *Η Πνευματική Ζωή στο Ρωμαϊκό Κόσμο* (από το 14 έως το 212 μ. Χ.) – Πρακτικά ΣΤ' Πανελληνίου Συμποσίου Λατινικών Σπουδών (Ιωάννινα 11-13 Απριλίου 1997), Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Τμήμα Φιλολογίας, Τομέας Κλασικής Φιλολογίας, Ιωάννινα 2001, σσ. 69-75.
- Armogathe J. R., *L'Antéchrist à l'âge classique: exégèse et politique*, Mille et une nuits, Paris 2005.
- Arndt W. F. & Gingrich F. W., *A Greek-English Lexicon of the New Testament and other Early Christian Literature*, The University of Chicago Press, Chicago, Illinois, Cambridge ⁴1952.

- Assemani J. S., *Bibliotheca orientalis*, III, 1, Sacrae Congregationis de Propaganda Fide, Romae 1719-1728.
- , *Sancti Patris Nostri Ephraem Syri Opera Omnia quae exstant Graece, Syriace, Latine*, III, Romae 1743.
- Astruc H. & Concasty M.-L., *Catalogue des Manuscrits Grecs*, III (Le Supplément Grec – N. 901-1371), Bibliothèque Nationale, Département des Manuscrits, Paris 1960.
- Aubineau M., “Textes Grecs, Patristiques et Hagiographiques, dans le cod. W. 132 de la Bibliothèque Chester Beatty, à Dublin”, *Byzantinische Zeitschrift* 60 (1967) 277-278 (ανατύπωση Aubineau M., *Recherches Patristiques, Enquêtes sur des manuscrits Textes inédits Études par Michel Aubineau*, A. M. Hakkert, Amsterdam 1974).
- , “Glans hagiographiques dans les manuscrits grecs de Grande-Bretagne et d’Irlande”, *Analecta Bollandiana* 86/3-4 (1968) 326 (ανατύπωση Aubineau M., *Recherches Patristiques, Enquêtes sur des manuscrits Textes inédits Études par Michel Aubineau*, A. M. Hakkert, Amsterdam 1974).
- , “Une homélie grecque inédite sur la Transfiguration”, M. Aubineau, *Recherches Patristiques, Enquêtes sur des manuscrits Textes inédits Études par Michel Aubineau*, A. M. Hakkert, Amsterdam 1974, σσ. 119-145.
- Azéma Y., *Théodoret de Cyr Correspondance*, III, SC 111, Éditions du Cerf, Paris 1965.
- Badilita C., *Métamorphoses de l'Antichrist chez les Pères de l'Église*, Théologie historique 116, Beauchesne, Paris 2005.
- Baertio F. & Ianningo C., *Acta Sanctorum Maii ... operam et stadium conferentibus Francisco Baertio et Conrado Ianningo ejusdem societatis*, VI, apud Victorem Palmé, Parisiis & Romae 1866.
- Βακάρος Δ., *Ἡ ἐπισκοπικὴ ἐξουσία στὴν ἀποστολικὴ παράδοση τοῦ Ἰππολύτου*, Θεσσαλονίκη 1987.
- Bammel C. P., “The State of Play with Regard to Hippolytus and the Contra Noetum”, *HeyJ.* 31 (1990) 195-198.
- Bardenhewer O., *Des Heiligen Hippolytus von Rom Kommentar zum Buche Daniel. Ein litterar-geschichtliche Versuch*, Herder, Freiburg im Breisgau 1877.
- , *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, II, Herder, Freiburg im Breisgau²1913.

- Bardy G., *Littérature grecque chretienne*, Les Belles Lettres, Paris 1928.
- Baronius C., *Annales ecclesiastici a Christi nato ad annum 1198*, II, Typis Leonardi Venturini, Lucca 1738 (ανατύπωση, ¹Roma 1588-1607).
- Bartelink G. J., “Observations de Saint Basile sur la langue biblique et théologique”, *VChr* 17/2 (1963) 85-105.
- Bauckham R., “The Martyrdom of Enoch and Elijah: Jewish or Christian?”, *JBL* 95 (1976) 447-458.
- Bauer W., *Griechisch-Deutsches Wörterbuch zu den Schriften des Neues Testaments und der übrigen urchristlichen Literatur*, W. de Gruyter, Berlin – New York 1971.
- Βέης Ν., *Τὰ χειρόγραφα τῶν Μετεώρων. Κατάλογος Περιγραφικὸς τῶν Χειρογράφων Κωδίκων τῶν ἀποκειμένων εἰς τὰς Μονὰς τῶν Μετεώρων*, I, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Ἀθῆναι 1967.
- , *Τὰ χειρόγραφα τῶν Μετεώρων. Κατάλογος Περιγραφικὸς τῶν Χειρογράφων Κωδίκων τῶν ἀποκειμένων εἰς τὰς Μονὰς τῶν Μετεώρων ἐκδιδόμενος ἐκ τῶν καταλοίπων Ν. Α. Βέη*, II (Τὰ Χειρόγραφα τῆς Μονῆς Βαρλαάμ), Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Κέντρον Ἑρεῦνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ Ἀθῆναι 1984.
- Bekker I., *Photii Bibliotheca*, ex recensione Immanuelis Bekkeri, I, C. Reimeri, Berolini 1824.
- Bellarmino R., *De scriptoribus ecclesiasticis*, VII, Roma 1613.
- Berkovitz L. & Squitier K. A., *Thesaurus Linguae Graecae. Canon of Greek Authors and Works*, Oxford University Press, Oxford ³1990.
- Betz H. D. et al., *Religion in Geschichte und Gegenwart*. Handwörterbuch für Theologie und Religionswissenschaft, III (F-H) & V (L-M), J. C. B. Mohr, Tübingen 2000.
- Beylot R., “Hippolyte de Rome, Traité de l’Antéchrist”, *Semitica* 40 (1991) 107-139.
- Βιβλιοθήκη Ἑλλήνων Πατέρων καὶ Ἐκκλησιαστικῶν Συγγραφέων*, 6, Ἔκδοσις τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1956.
- Bird M. F. & Whinton M. R., “The Faithfulness of Jesus Christ in Hippolytus’ *De Christo et Antichristo*: Overlooked Patristic Evidence in the Πίστις Χριστοῦ Debate”, *New Testament Studies* 55/4 (2009) 552-562.

- Blass F. & Debrunner A., *A Greek Grammar of the New Testament and Other Early Christian Literature*, A Translation and Revision of the ninth-tenth German edition incorporating supplementary notes of A. Debrunner by Robert W. Funk, University of Chicago Press, Chicago 1961.
- Boer W. den, "Einige Bemerkungen zur Regierung von Maximinus Thrax", G. Wirth *et al.*, *Romanitas – Christianitas: Untersuchungen zur Geschichte und Literatur der römischen Kaiserzeit* (Johannes Straub zum 70. Geburtstag am. 18. Oktober 1982 gewidmet), Herausgegeben von Gerhard Wirth unter Mitwirkung von Karl-Heinz Schwarte und Johannes Heinichs, W. de Gruyter, Berlin – New York 1982, σσ. 349-359.
- Bojkovsky G. & Aitzetmüller R., *Paranesis: Die altbulgarische Übersetzung von Werken Ephraims des Syrers*, IV, Freiburg im Breisgau 1988.
- Bonwetsch N., "Die Altslavische Übersetzung der Schrift Hippolyts "Vom Antichristen". Von Nathanael Bonwetsch", *AGWG* 40 (1894-1895) 1-43.
- , *Studien zu den Kommentaren Hippolyts zum Buch Daniel und Hohenliede*, TU 16/2, J. C. Hinrichs, Leipzig 1897.
- , *Hippolyt, Kommentar zu Daniel*, Hippolyt Werke I, 1, GCS, Neue Folge 7, Akademie Verlag, Berlin 2000.
- Bousset W., *Der Antichrist in der Überlieferung des Judentums, des neuen Testaments und der alten Kirche*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1895.
- , *Die Offenbarung Johannis*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1896.
- Bovini G., *Sant' Ippolito dottore e martire del III secolo*, Coll. Amici delle catacombe 15, Pontificio Istituto di Archeologia cristiana, Città del Vaticano 1943.
- Bratke E., *Das neu Entdeckte vierte Buch des Daniel-Kommentars von Hippolytus*. Nach dem Originaltext des Entdeckers Dr. B. Georgiades zum ersten Male vollständig herausgegeben von Lic. Dr. Eduard Bratke, a. o. Professor der Kirchengeschichte in Bonn, F. Cohen, Bonn 1891.
- Brent A., *Hippolytus and the Roman Church in the Third Century*, Suppl. to VChr 31, E. J. Brill, Leiden – New York – Köln 1995 || Cerrato J. A., *J ECS* 4/4 (1996) 536-538.
- Brière M., Mariès L. & Mercier B.-C., *Hippolyte de Rome sur les Bénédictiones d'Isaac, de Jacob et de Moïse*, 27/1-2, Firmin – Didot, Paris 1954.

- Brock S., "Some new Syriac texts attributed to Hippolytus", *Mus.* 94 (1981) 177-200.
- Brown R. E., *The Epistles of John*, Anchor Bible 30, Doubleday, New York 1970.
- Browning R., *Medieval and Modern Greek*, Hutchinson University Library, Hutchinson 1969, ελλην. μετ. Δ. Σωτηρόπουλος, *Η Ελληνική γλώσσα, μεσαιωνική και νέα*, Αθήνα 1972.
- , *The Language of Byzantine Literature*, Byzantina and Metabyzantina, I (The "Past" in Medieval and Modern Greek Culture), London 1978.
- Bulhart V., Tertullianus, *Ad martyras, Ad Scapulam, De fuga in persecutione, De monogamia, De virginibus velandis, De pallio*, CSEL 76, Hölder – Pichler – Tempsky, Vienna 1957.
- Bull G., *Defensio Fidei Nicaenae ex scriptis, quae exstant, Catholicorum doctorum, qui intra tria prima ecclesiae Christianae secula floruerunt: in qua obiter quoque Constantinopolitana confessio, de Spiritu Sancto, antiquiorum testimoniis adstruitur*, E Theatro Sheldoniano, Oxoniis 1685.
- Bunsen C. C. J. von, *Hippolytus und seine Zeit*, I (Die Kritik), F. A. Brockhaus, Leipzig 1852.
- , *Hippolytus and his Age, or the Doctrine and Practice of the Church of Rome under Commodus and Alexander Severus, and Ancient and Modern Christianity and Divinity Compared*, Longman, Brown, Green & Longmans, London ²1854.
- Burgon J. W., *The Traditional Text of the Holy Gospels* (ed. E. Miller), G. Bell & Sons, London 1896.
- Burmannus P., *Marquardi Gudii et doctorum virorum ad eum epistolae, quibus accedunt ex bibliotheca Gudiana clarissimorum et doctissimorum virorum...; et Claudii Sarravii ... epistolae ex eadem bibliotheca auctiores*, curante P. Burmanno, Ultrajecti 1697.
- Buttner-Wobst T., *Ioannis Zonarae epitomae historiarum libri xviii*, III, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, Weber, Bonn 1897.
- Butterworth R., *Hippolytus of Rome. Contra Noetum*, Heythrop Monographs 2, Heythrop College, London 1977.
- Camelot P. T., *Ignace d'Antioche. Polycarpe de Smyrne. Lettres. Martyre de Polycarpe*, SC 10, Éditions du Cerf, Paris, ⁴1969.
- Campbell J. M., *The Greek Fathers*, Longmanns, Green & Co., New York 1929.

- Campenhausen H. von, *Ecclesiastical Authority and Spiritual Power in the Church of the First Three Centuries*, trans. J. A. Baker, A. & C. Black, London 1969.
- Canart P., *Codices Vaticani Graeci*, codices 1745-1962, I (codices enarrationes), Bibliotheca Vaticana, Vatican 1970.
- Caquot A., “Une version ge’ez du traité d’Hippolyte de Rome sur l’Antichrist”, *Annales d’Éthiopie* 6 (1965) 165-214.
- Γαρίτσης Κ., *Ο Χριστόφορος Άγγελος († 1638) και τα έργα του (Πόνησις, Εγκώμιον, Εγχειρίδιον και Αποστασία)*, Θεσβίτης, Ιερά Μονή προφήτου Ηλίου Θήρας, Θήρα 2008.
- Caspari C. P., *Quellen zur Geschichte des Taufsymbols und der Glaubensregel*, III, P. T. Malling, Christiania 1875.
- Catalogue Général des Livres Imprimés de la Bibliothèque Nationale*, LV (Freiesleben-Fumus), Ministère de l’Éducation Nationale, Paris 1929.
- Catalogue Général des Livres Imprimés de la Bibliothèque Nationale*, LXX (Just – Kemp – Welch), Ministère de l’Éducation Nationale, Paris 1929.
- Catalogue Général des Livres Imprimés de la Bibliothèque Nationale*, CXXXVI (Philippeau-Pierrat), Ministère de l’Éducation Nationale, Paris 1936.
- Cavallo G., *Lire à Byzance*, Les Belles Lettres 2006, ελλην. μετ. Σ. Τσοχανταρίδου – P. Odorico, *Η ανάγνωση στο Βυζάντιο*, Βυζαντινά Μαθήματα, Άγρα, Αθήνα 2008.
- Cave W., *Scriptorum ecclesiasticorum historia a Christo nato usque ad saeculum XIV*, I, J. R. Im-Hoff, Basle 1688.
- Ceillier R., *Histoire générale des auteurs sacrés et ecclésiastiques*, II, Paulus-du-Mesnil, Paris 1729-1763.
- Cerrato J. A., *Hippolytus between East and West. The Commentaries and the Provenance of the Corpus*, Oxford University Press, Oxford – New York 2002 || Gould G., *JThS* 54/1 (2003) 312-314: Scholten C., *VChr* 59 (2005) 85-92.
- Γεωργούντζος Π. Κ. κ. ά., *Συμπλήρωμα τοῦ Μεγάλου Λεξικοῦ τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης Henry G. Liddell και Robert Scott*, Ἴ. Σιδέρης, Ἀθῆναι 1997.
- Chadwick H., “Philo and the Beginning of Christian Thought”, A. H. Armstrong (ed.), *Later Greek and Early Medieval Philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge 1967, σσ. 137-157.
- Cholin M., *De Consummatione mundi ac de Antichristo & secundo adventu Domini*

- nostrī Iesu Christi*, Coloniis 1563.
- Christ W. von, *Geschichte der griechischen Literatur*, II (Die nachklassische Periode der griechischen Literatur), 2 (von 100 bis 530 nach Christus), C. H. Beck, München 1961.
- Chrysavgis J., *The Way of the Fathers – exploring the Patristic Mind*, Ανάλεκτα Βλατάδων 62, Πατριαρχικό Ίδρυμα Πατερικών Μελετών, Θεσσαλονίκη 1998.
- Cohen S. J. D., *From the Maccabees to the Mishnah*, Library of Early Christianity, Westminster Press, Philadelphia 1987.
- Collation d'un Manuscrit de S. Remi de Reims, de L' Ouvrage de S. Hippolyte De Antichristo sur l'edition du P. Combefis, dans son dernier auctuaire de la Bibliotheque Peres a Paris 1672. Parte prima*, κώδικας Parisinus Suppl. Gr. 870, φφ. 100-110.
- Combefis F., *Bibliothecae graecorum patrum auctarium novissimum*, I, S. Mabre-Cramoisy, Parisiis 1672.
- Connolly R. H., *The So-called Egyptian Church Order and Derived Documents*, Texts and Studies 8/4, Cambridge University Press, Cambridge 1916.
- Coxe H. O., *Catalogi Codicum Manuscriptorum Bibliothecae Bodleianae Pars Prima recensio Codicum Graecorum continens*, confecit Henricus O. Coxe, A. M., Hypo-Bibliothecarius, E Typographeo Academico, Oxonii 1853.
- Cramer A., *Catena in Epistolas Catholicas, accesserunt Oecumenii et Arethae commentarii in Apocalypsin*, ad finem codd. mss. edidit adjecta lectionis varietate e cod. coislin. J. A. Cramer..., E Typographeo Academico, Oxoniis 1838.
- Criggs C. W., *Early Egyptian Christianity*, Coptic Studies 2, E. J. Brill, Leiden – New York – København – Köln, 1990.
- Croix G. E. M. de Ste., *Ο Χριστιανισμός και η Ρώμη – Διωγμοί, αιρέσεις και ήθη* (συναγωγή κειμένων, επιμέλεια – πρόλογος: Δ. Ι. Κυρτάτας, μετάφραση: Ι. Κράλλη), Μ. Ι. Ε. Τ., Αθήνα 2005.
- Cross F. L., *The Early Christian Fathers*, Duckworth Press, London 1961.
- Cross F. M., “The Historical Context of the Scrolls”, *UDSS*, ελλην. μετ. Β. Λάππα (μετάφρ. Εισαγωγής – επιμέλεια Ε. Κεκροπούλου), *Η Περιπέτεια των*

Χειρογράφων της Νεκράς Θάλασσας – Ιστορικό Δοκίμιο, Εκδόσεις Ενάλιος, Αθήνα 1997, σσ. 77-102.

D'Alès A., *Théologie de Saint Hippolyte*, Beauchesne, Paris 1906.

D'Anna A., *Pseudo-Giustino, sulla resurrezione. Discorso cristiano del II secolo*, Letteratura Cristiana Antica. Testi, Brescia 2001.

Dal Covolo E. & Rinaldi G., *Gli imperatori Severi: storia, archeologia, religione* / a cura di Enrico Dal Covolo, Giancarlo Rinaldi, Biblioteca di scienze religiose 138, LAS, Roma 1999.

Daniélou J., *L'Église des premiers temps, Des origines à la fin du IIIe siècle*, Éditions du Seuil, Paris 1985 (¹1963).

Deacon T., *Ecclesiastical Memoires of the Six First Centuries*, London 1733-1735.

Debrunner A. & Scherer A., *Geschichte der griechischen Sprache*, II (Grundfragen und Grundzüge des nachklassischen Griechisch), Walter de Gruyter, Berlin ⁴1969, ελλην. μετ. Χ. Π. Συμεωνίδης, *Ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας*, II (Βασικά ζητήματα και γνωρίσματα της μετακλασικής ελληνικής), Κυριακίδης, Θεσσαλονίκη ²1988 (¹1983).

Delehay H., *Les passions des martyrs et les genres littéraires*, Subsidia Hagiographica 18, Bureaux de la Société des Bollandistes, Bruxelles 1955.

Δελήμπασης Α. Δ., *Η εποχή του Ἀντιχρίστου*, Ἀθῆναι ²1981.

Denis M., *Introduction aux pseudépigraphes grecs d'Ancien Testament*, E. J. Brill, Leiden 1970.

Denniston M., *The Greek Particles*, Clarendon Press, Oxford ²1966 (¹1934).

Devreesse R., *Codices Vaticani Graeci*, III (codices 604-866), Bibliotheca Vaticana, Vatican 1950.

Dinneen L., *Titles of Address in Christian Greek Epistolography to 527 A. D.*, Ares Publishers Inc., Chicago 1980.

Diobouniotis C. & Beis N., *Hippolyts Schrift über die Segnungen Jacobs. Hippolyts Daniel-commentar in Handschrift No. 573 des Meteoronklosters, von C. Diobouniotis*, TU 38/1, J. C. Hinrichs, Leipzig 1911.

Dissertatio de Pseudohippolyti, Hippolyti et Ephraem Syri de Antichristo, Secundo Christi adventu et fine mundi orationibus, κώδικας Parisinus Lat. 11613.

Dix D. G., *The Treatise on the Apostolic Tradition of St. Hippolytus of Rome, Bishop and Martyr*, ed. Henry Chadwick, Alban Press, London ³1992 (¹1937).

- Döllinger J. J. I. von, *Hippolytus and Callistus: or, The church of Rome in the First Half of the Third Century*. With special reference to the writings of Bunsen, Wordsworth, Baur, and Giesler / by John J. Ign. von Döllinger, translated, with introduction, notes, and appendices by Alfred Plummer, T. & T. Clark, Edinburgh 1876.
- , *Hippolytus und Kallistus, oder die römische Kirche in der erste Hälfte des 3. Jahrhunderts*, Joseph Manz, Regensburg 1853
- Donini A., *Ippolito di Roma. Polemiche teologiche e controversie disciplinari nella Chiesa di Roma*, Libreria di Cultura, Roma 1925.
- Dover K. J., *Greek Word Order*, Cambridge University Press, Cambridge 1960.
- Duc F. du, *Bibliotheca veterum Patrum et auctorum ecclesiasticorum...*, II, Parisiis 1624.
- Dunbar D. G., *The Eschatology of Hippolytus of Rome*, University Press of America, Ann Arbor, 1979.
- , “The Problem of Hippolytus of Rome”, *JETS* 25/1 (1982) 63-74.
- , “Hippolytus of Rome and the Eschatological Exegesis of the Early Church”, *WThJ*. 45 (1983) 322-339.
- , “The Delay of the Parousia in Hippolytus”, *VChr* 37 (1983) 313-327.
- Dupin L. E., *Nouvelle bibliothèque des auteurs ecclésiastiques*, I, Paris 1686.
- Edwards M.-J., “Το πρώιμο χριστιανικό λεξιλόγιο” (ελλην. μετ. Ι. Βλαχόπουλος), Α.-Φ. Χριστίδης κ. ά., *Ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας* (από τις αρχές έως την ύστερη αρχαιότητα), Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη), Θεσσαλονίκη 1988, σσ. 804-808.
- Ehrhard A., *Überlieferung und Bestand der Hagiographischen und Homiletischen Literatur der griechischen Kirche von der Anfängen bis zum Ende des 16 Jahrhunderts*, I (Die Überlieferung), 2, J. C. Hinrichs, Leipzig 1938.
- Emmerson R. K., *Antichrist in the Middle Ages: a Study of Medieval Apocalypticism, Art, and Literature*, University of Washington Press, Seattle 1984.
- Ευστρατιάδης Σ., *Συμπλήρωμα Αγιορειτικῶν Καταλόγων Βατοπεδίου καὶ Λαύρας* (Μνημεῖα Ἀγιολογικά), Ἀγιορειτικὴ Βιβλιοθήκη, Librairie Ancienne Honoré Champion, Paris 1930.
- Ευστρατιάδης Σ. & Ἀρκάδιος Βατοπεδινός, *Κατάλογος τῶν ἐν τῇ ἱερᾷ Μονῇ Βατοπεδίου ἀποκειμένων κωδίκων* ὑπὸ Μητροπολίτου Πρ. Λεοντοπόλεως Σωφρονίου Εὐστρατιάδου καὶ Γέροντος Ἀρκαδίου Ἱεροδιακόνου

- Βατοπεδινού, Ἀγιορειτικὴ Βιβλιοθήκη ἐκδιδομένη προνοίᾳ καὶ ἐπιστασίᾳ Μητροπολίτου Πρ. Λεοντοπόλεως Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, Libraire Ancienne Honoré Champion, Paris 1924.
- Fabricius J. A., *S. Hippolyti Episcopi et Martyris Opera, non antea collecta, et partem nunc primum e Mss. in lucem edita Graece et Latine ...* curante Jo. Alberto Fabricio, Lipsiensi, SS. Theol. D. et Prof. Publ. In Gymnasio Hamburgensi, Sumtu Christiani Liebezeit, Hamburgi 1716.
- , *Bibliotheca Graeca*, V, Sumtu Theodori Christophori Felginer, Hamburgi 1723.
- Fee G. D., “Text of *John* in Origen and Cyril of Alexandria: A Contribution to Methodology in the Recovery and Analysis of Patristic Citations”, *Biblica* 52 (1971) 357-394.
- Fenton J. C., *The New Testament Text of Hippolytus of Rome*, B. D. Thesis, University of Oxford, Oxford 1952.
- Feron E. & Battaglini F., *Codices Manuscripti Graeci Ottoboniani Bibliothecae Vaticanae*, ex Typographeo Vaticano, Romae 1893.
- Fèvre T. le, *Tanaquilli Fabri epistolae, quarum pleraeque ad emendationem scriptorum veterum pertinent*. II (Pars altera. Additae sunt Aristophanis < Ἐκκλησιάζουσαι > cum interpretatione nova), ex Typographeo Ioannis Lesnerii, Salmurii 1659.
- Fox R. L., *Pagans and Christians in the Mediterranean World from the Second Century A. D. to the Conversion of Constantine*, Knopf, New York 1986.
- Freeman-Grenville G. S. P., “The Date of the Outbreak of Montanism”, *JEH* 5 (1954) 7-15.
- Frickel J., “Contraddizioni nelle Opere e nella Persona di Ippolito di Roma”, *Ricerche su Ippolito*, SEA 13, Institutum Patristicum Augustinianum, Roma 1977, σσ. 137-149.
- , *Das Dunkel um Hippolyt von Rom: Die Schriften Elenchos und Contra Noetum*, Grazer Theologische Studien 13, Institut für Ökumenische Theologie und Patrologie an der Universität Graz, Graz 1988.
- Friedländer M., *Der Antichrist in den vorchristlichen jüdischen Quellen*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1901.

- Gallandi A., *Bibliotheca veterum Patrum antiquorumque scriptorum ecclesiasticorum Graeco-Latina*, II, Typis L. B. Recurti, Venetiis 1766 (²1788, Index – Bd. Bologna 1863).
- Garitte G., *Traité d'Hippolyte sur David et Goliath, sur le Cantique des cantiques et sur l'Antichrist*, texte [georgien] & version [lat.] de Garitte G., CSCO 263 (test.)-264 (trad.), Louvain 1965.
- , “Une nouvelle source du “De Fide” géorgien attribué à Hippolyte”, *RHE* 63/3-4 (1968) 835-848.
- Gebhardt O. von, *Hieronymus De viris illustribus in griechischer Übersetzung (der sogenannte Sophronius)*, TU 14/1, J. C. Hinrichs, Leipzig 1896.
- , *Review of E. Bratke's Book on Hippolytus*, χ. λ. σ.
- Geerard M. & Glorie F., *Clavis patrum graecorum*, I, Brepols, Turnhout 1983.
- Gerard A.-M. & Nordon-Gerard A., *Dictionnaire de la Bible*, Chronologie, Cartes, Lexique établi par Andrée Nordon-Gerard, Robert Laffont, Paris 1989.
- Gelenius S., *Divi Justini, ... Quae extant opera omnia, per Sigismundum Gelenium e graeco in latinum conversa, nunc vero denuo recognita et emendata ... Adjecta est etiam D. Hippolyti, ... Oratio ... [de Consummatione mundi ac de Antichristo et secundo adventu Domini nostri Jesu Christi, Johanne Pico interprete]*, apud G. Julianum, Parisiis 1575.
- Ghislerius M., *Commentarius in Jeremiam*, ed. M. Ghislerius, II, Lugduni 1623.
- Giannelli C. & Canart P., *Codices Vaticani Graeci*, codices 1684-1744, Bibliotheca Vaticana, Vatican 1961.
- Golz E. A. von der, “Unbekannte Fragmente altchristlicher Gemeindeordnungen nach G. Horners englische Ausgabe des aethiopischen Kirchenrechtsbuchs”, *Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften*, Gedruckt in der Reichsdruckerei, Berlin 1906, σσ. 141-157.
- Gretser J., *Anastasius Quaestio XLVIII*, ed. J. Gretser, Ingolstadii 1617.
- , *Opera omnia*, XIV, Regensburg 1734-1741.
- Gröne V., *Hippolytus', des Presbyters und Martyrers, Buch über Christus und den Antichrist*, übersetzt und mit Einleitungen versehen von Dr. Valentin Gröne, Kempten 1873.
- Guarducci M., “La Statua di «Sant' Ippolito» in Vaticano”, *RPARA* 47 (1974/75) 163-190.

- , “La Statua di Sant’ Ippolito”, *Ricerche su Ippolito*, SEA 13, Institutum Patristicum Augustinianum, Roma 1977, σσ. 17-30.
- , *Epigrafia Graeca*, IV (Epigrafi sacre pagane e cristiane), Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1978.
- Gudius M., *Ἰππολύτου Ἐπισκόπου καὶ μάρτυρος ἀπόδειξις περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου ἐκ τῶν ἁγίων γραφῶν*. Marquardus Gudius ex duobus Mss. Codicibus nunc primum in lucem edidit, Typographia Cramosiana, Lutetiae Parisiorum 1661.
- Halkin F., *Bibliotheca Hagiographica Graeca*, III, Subsidia Hagiographica 8a, Société des Bollandistes, Brussels 1957.
- Hansell E. H., *Novum Testamentum Graece: antiquissimorum codicum textus in ordine parallelo dispositi, accedit collatio codicis sinaitici*, Oxford University Press, Oxford 1864.
- Hanssens J. M., *La Liturgie d’Hippolyte*, Orientalia Christiana Analecta 155, Pontificalis Institutum Orientalium Studiorum, Roma 1959 (επανεκτύπωση 1970).
- , “Hippolyte de Rome fut-il novatianiste? Essai d’une biographie”, *Archivum historiae pontificiae* 3 (1965) 7-29.
- Hardy E. G., *Christianity and the Roman Government*, George Allen & Unwin Ltd., London 1925 (¹1894).
- Harl M., “Remarques sur la langue des chretiens À propos du Patristic Greek Lexicon”, *JThS* 16/2 (1963) 406-420.
- , “Ya-t-il une influence du grec biblique sur la langue spirituelle des chrétiens?”, A. Benoit & P. Prigent, *La Bible et les Pères – Colloque de Strasbourg* (1er-3 octobre 1969), Bibliothèque des centres d’études supérieures spécialisées, PUF, Paris 1971, σσ. 243-263.
- Harmon S. R., “A Note on the Critical Use of Instrumenta for the Retrieval of Patristic Biblical Exegesis”, *JECS* 11/1 (2003) 95-107.
- Harnack A. von, *Geschichte der altchristlichen Literatur bis Eusebius*, I (Die Überlieferung und der Bestand), 2. Halbband, J. C. Hinrichs, Leipzig 1958 (επανεκδόση).
- , *Geschichte der altchristlichen Literatur bis Eusebius*, II (Die Chronologie), 2 (Die Chronologie der Literatur von Irenäus bis Eusebius), J. C. Hinrichs, Leipzig 1958 (επανεκδόση).

- , *The Constitution and Law of the Church in the First Two Centuries*, Williams and Norgate, London 1910.
- Harris J. R. & Gifford S. K., *The Acts of the Martyrdom of Perpetua and Felicitas*, London 1890.
- Heimgartner M., *Pseudo-Justin: Über der Auferstehung*, Patristische Texte und Studien 54, W. de Gruyter, Berlin 2001.
- Hesse F. H., *Das Muratorische Fragment*, J. Ricker, Giessen 1873.
- Hill C. E., “Hippolytus and Hades: The Authorship of the Fragment De Universo”, *StudPatr.* 21 (1989) 254-259.
- , *Regnum Caelorum: Patterns of Future Hope in Early Christianity*, Oxford Early Christian Studies, Clarendon Press, Oxford 1992.
- , “Antichrist from the tribe of Dan”, *JThS* 46/1 (1995) 99-117.
- Hinterberger M., “Die Sprache der byzantinischen Literatur – Der Gebrauch der synthetischen Plusquamperfektformen”, M. Hinterberger & E. Schiffer, *Byzantinische Sprachkunst*, Byzantinisches Archiv 20, Walter de Gruyter, Berlin – New York 2007.
- Histoire littéraire de la France: ouvrage commencé par des religieux bénédictins de la Congrégation de Saint Maur et continué par des membres de l’Institut Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, I, 1, Imprimerie nationale, Paris 1733.
- Holl K., *Fragmente vornicänischer Kirchenväter aus den Sacra Parallela herausgegeben von Karl Holl*, J. C. Hinrichs, Leipzig 1899.
- Hornblower S. & Spawforth A., *The Oxford Classical Dictionary*, Oxford University Press, Oxford, ³2003.
- Hort F. J. A., *The New Testament in the Original Greek*, Macmillan, London 1882.
- Horton-Smith R., *Conditional Sentences in Greek and Latin*, Macmillan, London 1894.
- Hoskier H. C., *Codex B and Its Allies*, I, B. Quaritch, London 1914.
- Huet P.-D., *Origeniana*, III, 4, 1688, Appendix xi, σ. 527 (ανατύπωση PG, XVI, coll. 1282-1283).
- Hulshoff Pol E., “Membra Disiecta d’un manuscrit d’Anastase le Sinaïte contenant des fragments d’Hippolyte re Rome”, *Scriptorium* 6 (1952) 33-38.

- Hunger H., *Katalog der griechischen Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek*, I (Codices Historici, Codices Philosophici et Philologici), G. Prachner, Wien 1961.
- Irigoin J., *Tradition et Critique des Textes Grecs*, Les Belles Lettres, Paris 1997, ελλην. μετ. Π. Παγωνάκη-Αντωνίου, *Παράδοση και Κριτική των Αρχαίων Ελληνικών Κειμένων*, Καρδαμίτσα, Αθήνα 2007.
- Jacobi D., “Ὁριγένους φιλοσοφούμενα ἢ κατὰ πασῶν αἵρέσεων ἔλεγχος. E codici Parisino nunc primum edidit Emmanuel Miller. Oxonii 1851”, *Deutsche Zeitschrift für christliches Leben und christliche Wissenschaft* 26 (1851) 203-206.
- James M. R., *The Lost Apocrypha of the Old Testament: Their titles and fragments, collected, translated and discussed*, Translations of early documents, 1/14, Society for Promoting Christian Knowledge, London 1920.
- Jenks G. C., *The Origins and the Development of the Antichrist Myth*, Beihefte zur Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der älteren Kirche 59, W. de Gruyter, Berlin 1991.
- Jones A. H. M., “The Social Background of the Struggle between Paganism and Christianity”, A. Momigliano, *The Conflict between Paganism and Christianity in the Fourth Century*, Essays edited by A. Momigliano, Oxford 1963, σσ. 17-34.
- Καζάκης Ι. Ν., “Αττικισμός”, Α.-Φ. Χριστίδης κ. ά., *Ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας* (από τις αρχές έως την ύστερη αρχαιότητα), Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη), Θεσσαλονίκη 1988, σσ. 901-910.
- Καραβιδόπουλος Ι. Δ., “Τὸ Ἐκκλησιαστικὸ κείμενο τῆς Καινῆς Διαθήκης στὴ σύγχρονη ἔρευνα”, Συλλογικός Τόμος, *Τιμητικὸ ἀφιέρωμα στὸν ὁμότιμο Καθηγητὴ Κωνσταντῖνο Δ. Καλοκύρη*, ΕΕΘΣ (1985) 289-327.
- , “Κριτικὲς ἐκδόσεις τῆς Καινῆς Διαθήκης κατὰ τὸν 20^ο αἰῶνα”, Συλλογικός τόμος, *Τιμητικὸ ἀφιέρωμα στὸν Καθηγητὴ Ἀντώνιο-Αἰμίλιο Ταχιάο*, ΕΕΘΣ, νέα σειρά 8 (1998) 207-225.
- , *Εισαγωγή στην Καινή Διαθήκη*, Εκδόσεις Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2009 (ανατύπωση).
- Καρπόζηλος Α., *Βυζαντινοὶ Ιστορικοὶ καὶ Χρονογράφοι*, I (4^{ος} – 7^{ος} αι.), Εκδόσεις Κανάκη, Αθήνα 1997.

- Kennedy G., *A New History of Classical Rhetoric*, Princeton University Press, New Jersey 1994, ελλην. μετ. Ν. Νικολούδης (επίβλεψη Ι. Αναστασίου), *Ιστορία της Κλασικής Ρητορικής*, Παπαδήμας, Αθήνα ⁴2000.
- Kenyon F. G., *The Text of the Greek Bible*, Duckworth & Co. Ltd., London 1949.
- Kochler F. & Milchsack G., *Die Gudischen Handschriften*, Codices Guelferbytani Gudiani graeci und Gudiani latini, Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main 1966.
- Κολιτσάρας Ι. Θ., *Ἡ Καινὴ Διαθήκη* (κείμενον – ἐρμηνευτικὴ ἀπόδοσις), Ζωή, Ἀθῆναι ¹⁵1990.
- Κόλτσιου-Νικήτα Α., *Μεταφραστικά Ζητήματα στην Ελληνόφωνη και Λατινόφωνη Χριστιανική Γραμματεία*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2009.
- Κούκουρα Δ., “Ἡ γλωσσικὴ τοποθέτηση τῆς Ελληνόφωνης Ορθόδοξης Εκκλησίας (κριτικὴ βιβλιογραφικὴ παρουσίαση)”, *Επιστημονικὴ Επετηρίδα Θεολογικῆς Σχολῆς*, Νέα Σειρά, Ι, Τμήμα Θεολογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1990, σσ. 79-110.
- Kraft H., *Texte der Kirchenväter*, V (Kirchenväterlexikon und Register von Heinrich Kraft), Kösel, München 1966.
- Kraus F. X., *Die christliche Kunst in ihren frühesten Anfängen* (Mit besonderer Berücksichtigung der neuesten Resultate der Katakomben – Forschung popular dargestellt), Seemann, Leipzig 1872.
- Krauss S., “The Jews in the Works of the Church Fathers”, *Jewish Quarterly Review* 6 (1984) 82-110.
- Κρικῶνης Χ. Θ., *Συλλογαὶ Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας – ἐρμηνευτικαὶ σειραὶ (catenae)*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1990.
- Kristeller P. O., *Iter Italicum*, III, The Warburg Institute – E. J. Brill, London – Leiden 1983.
- Kubinyi M., *Libri Manuscripti Graeci in Bibliothecis Budapestinensibus asservati*, Aedibus Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapestini 1956.
- Kugel J. L. & Greer R. A., *Early Biblical Interpretation*, Library of Early Christianity, Westminster Press, Philadelphia 1986.
- Κυρτάτας Δ. Ι., “Ἱερεῖς καὶ προφῆτες”, *Τὰ ἐσόμενα* (ἡ ἀγωνία τῆς πρόγνωσης τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰῶνων), ἐπιμέλεια καὶ εἰσαγωγή Δ. Ἰ. Κυρτάτας, Καρδαμίτσα, Ἀθήνα 1998 (β' ἐκδοση συμπληρωμένη).

- , “Τὸ ἐθελοντικὸ μαρτύριο στὸν κόσμος τῶν πρώτων χριστιανῶν”, *Ἀνθρωποὶ στα ἄκρα: Ὁ θάνατος ὡς ἐπιλογή*, Ἐπιστήμης Κοινωνία, Εἰδικές Μορφωτικές Ἐκδηλώσεις Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἑρευνῶν, Αθήνα 2002, σσ. 13-30.
- , *Ἀπόκρυφες Ἱστορίες, Μύθοι καὶ Θρύλοι ἀπὸ τὸν κόσμος τῶν πρώτων Χριστιανῶν*, Ἄγρα, Αθήνα 2004 (β' ανατύπωση).
- , Λουκιανός, *Ἀλέξανδρος ἢ ὁ Ψευδομάντης*, Ἀνώνυμος, *Μοντανὸς ὁ Ψευδοπροφήτης* (ἐπιμέλεια τόμου Δημήτρης Ι. Κυρτάτας, εἰσαγωγές Δ. Ι. Κυρτάτας – Ρ. Ε. Dauzat, μετάφραση Ἀλὸη Σιδέρη), Μέλαινα Χολή, Ἄγρα, Αθήνα 2005.
- Kustas G. L., *Studies in Byzantine Rhetoric*, Ἀνάλεκτα Βλατάδων 17, Πατριαρχικὸ Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη 1973.
- Labbe Ph., *De Scriptoribus Ecclesiasticis quos attigit ... R. Bellarminus philologica et historica dissertatio*, I, S. Mabre-Cramoisy, Parisiis 1660.
- Lagarde P. A. de, *Hippolyti Romani quae feruntur omnia Graece e recognitione Pauli Antonii de Lagarde*, B. G. Teubner & Williams et Norgate, Londinii & Lipsiae 1858 (ανατύπωση Zeller, Osnabrück 1966).
- Labriolle P. de, *La crise montaniste*, E. Leroux, Paris 1913.
- Ladner G. B., “Aspects of Patristic anti-Judaism”, *Viator* 2 (1971) 355-363.
- Lambros S. P., *Catalogue of the Greek Manuscripts on Mount Athos*, I, A. M. Hakkert, Amsterdam, 1966.
- , *Catalogue of the Greek Manuscripts on Mount Athos*, II, A. M. Hakkert, Amsterdam 1966.
- Lampe G. W. H., *A Patristic Greek Lexicon*, ed. G. W. H. Lampe, Clarendon Press, Oxford 1961.
- & Woollcombe K. J., *Essays in Typology*, A. R. Allenson, Naperville 1957.
- Λάππα-Ζιζήκα Ε. & Ρίζου-Κουρούπου Μ., *Κατάλογος Ἑλληνικῶν Χειρογράφων τοῦ Μουσείου Μπενάκη* (10^{ος} – 16^{ος} αἰ.), Μουσείο Μπενάκη & Institut de Recherche et d'Histoire des Textes (C.N.R.S.), Αθήνα 1991.
- Le Clerc J., *Ars Critica, in qua ad studia linguarum latinae, Graecae, & Hebraicae via munitur*, apud Rob. Clavel, Timoth. Childe, & Andream Bell, Londini, 1698.
- Le Clerc N. dit de Juvigné, *Description des misères et calamitez des derniers temps*,

- de la consummation du monde, du royaume de l'Antechrist et du second avènement de nostre Seigneur Jésus Christ*, Paris 1566 (²1579).
- Leclercq H., "Hippolyte statue et cimetière de saint", *DACL* VI (1925), coll. 2419-2483.
- Lefèvre M., *Hippolyte: Commentaire sur Daniel*, ed. Maurice Lefèvre, SC 14, Éditions du Cerf, Paris 1947.
- Lidell H. G. & Scott R., *Greek-English Lexicon*, ελλην. μετάφρ. Ξ. Π. Μόσχου (ἐπιστάσις Μ. Κωνσταντινίδου), *Μέγα Λεξικὸν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης*, Ἰ. Σιδέρης, Ἀθῆναι, ⁷1897.
- Lietzmann H., "Schallanalyse und Textkritik", *Kleine Schriften*, II (Studien zum Neuen Testament), Akademie Verlag, Berlin 1958, σσ. 99-137.
- Lightfoot J. B., *The Apostolic Fathers*, Macmillan, London 1890.
- Lipsius R. A., *Die Quellen der ältesten Ketzergeschichte: Neu untersucht*, Barth, Leipzig 1875.
- Λίτσας Ε. Κ., Φωτιάδου Α. Γ. & Ζιώγας Σ. Θ., *Βιβλιογραφία Ἑλληνικῆς Παλαιογραφίας. Δημοσιεύματα Ἑλλήνων τῆς 50ετίας 1951-2000, Πρώτη Καταγραφή*, Ἑλληνικὴ Παλαιογραφικὴ Εταιρεία, Θεσσαλονίκη 2003.
- Loi V., "La problematica storico-letteraria su Ippolito di Roma", *Ricerche su Ippolito*, SEA 13, Institutum Patristicum Augustinianum, Roma 1977, σσ. 14-16.
- Lorein G. W., *Het thema van de antichrist in de intertestamentaire periode* (δ. δ.), Groningen 1997.
- Luiselli B., Q. *Septimii Florentis Tertulliani De Baptismo*, Corpus Scriptorum Latinorum Paravianum, in Aedibus Paraviae, Paravia, Torino 1960.
- Lumper P. G., *Historia critica SS. Patrum*, VIII, Augsburg, 1791.
- Maas P., *Textkritik*, Teubner, Leipzig ³1957, ελλην. μετ. Ν. Χιονίδη, *Κριτικὴ τῶν κειμένων*, Παπαδήμας, Ἀθῆναι 1975.
- Magistris S. de, *Daniel secundum lxx. ex tetralpis Origenis nunc primum editus a singulari Chrisiano codice*, Romae 1772 (Goettingae 1773-1774, Utrecht 1775, Milan 1788, Leipzig 1845).
- Magna Bibliotheca*, XII, Parisiis, 1618-22.
-

- Maius A., *Scriptorum veterum nova collectio e vaticanis codicibus edita ab Angelo Maio, Bibliothecae Vaticanae Praefecto*, I, 2, Typis Vaticanis, Romae 1825.
- Malinin V., *Starec Eleazarova monastyrja Filofej ego poslanija*, Prilozheniya, Kiev 1901.
- Mancini A., *Codices Graeci Monasterii Messanensis S. Salvatoris*, Typis D'Amico, Messanae 1907.
- Marcovich M., *Hippolytus, Refutatio omnium haeresium*. Edited by M. Marcovich, Patristische Texte und Studien 25, W. de Gruyter, Berlin – New York 1986.
- Martini E., *Catalogo di Manoscritti Greci esistenti nelle Biblioteche Italiane*, II (Catalogus Codicum Graecorum qui in Bibliotheca Vallicelliana Romae adservantur), Ulrico Hoepli, Milano 1902.
- , *Indici e Cataloghi XIX, Catalogo di Manoscritti Greci esistenti nelle Biblioteche Italiane*, I, Istituto Poligrafico dello Stato, Libreria dello Stato, Roma 1967.
- Martini A. & Bassi D., *Catalogus codicum Graecorum Bibliothecae Ambrosianae*, 2 Bände in 1 Band, G. Olms, Hildesheim – New York, 1978.
- Maxima Bibliotheca Patrum*, XXVII, Lugduni 1677.
- McGinn B., *Antichrist: Two Thousand Years of Fascination with Human Evil*, Harper Collins, San Francisco 1994.
- McGuire M. R. P., “Hippolytus of Rome, St.”, T. Carson, *New Catholic Encyclopedia*, VI, Robert Appleton Company, New York ²2012 (¹1967), σσ. 1139-1141.
- Μελισσάκης Ζ., *Η Διασπορά χειρογράφων τοῦ Ἀγίου Ὁρους σὲ βιβλιοθῆκες τοῦ ἐξωτερικοῦ. Η περίπτωση τοῦ Μηνᾶ Μινωῖδη* (δ. δ.), Ἀθήνα 2001.
- Meloni P., “Ippolito e il Cantico dei cantici”, *Ricerche su Ippolito*, SEA 13, Institutum Patristicum Augustinianum, Roma 1977, σσ. 97-100.
- Metzger B., *Manuscripts of the Greek Bible. An Introduction to Greek Palaeography*, Oxford University Press, New York – Oxford, 1981.
- , *The Canon of the New Testament: Its Origin, Development, and Significance*, Clarendon Press, Oxford 1989.
- Migne J.-P., *Patrologiae cursus completus. Series graeca*, X, Parisiis 1857 (ανατύπωση Αθήνα 2002).
- , *Patrologiae cursus completus. Series graeca*, XVIII, Parisiis 1857.

- , *Patrologiae cursus completus. Series graeca*, LIX, Parisiis 1862.
- , *Patrologiae cursus completus. Series graeca*, LXXXIX, Parisiis 1865.
- , *Patrologiae cursus completus. Series graeca*, XCVIII, Parisiis 1865.
- , *Patrologiae cursus completus. Series graeca*, CXLV, Parisiis 1865.
- Mill J., *Novum testamentum graecum, cum lectionibus variantibus MSS. exemplarium, versionum, editionum SS. patrum et scriptorum ecclesiasticorum, et in easdem notis*, e Theatro Sheldoniano, Oxoniis 1707.
- Miller E., *Origenis Philosophumena*, Clarendon Press, Oxoniis 1851.
- Mioni E., *Bibliothecae Divi Marci Venetiarum Codices Graeci Manuscripti*, II (codices qui in sextam, septimam atque octavam classem includuntur continens), *Indici e Cataloghi Nuova Serie VI*, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1981.
- Mommsen T., *Le droit pénal romain*, Traduction de l'allemand par J. Duquesne, I-III, Fontemoing, Paris 1907.
- Morin G., “La liste épigraphique des travaux de saint Hippolyte au Musée Latran”, *RBen* 17 (1900) 246-251.
- Mohrmann C., “Linguistic Problems in the Early Christian Church”, *VChr* 11/1 (1957) 11-36.
- Moulton J. H., *A Grammar of New Testament Greek I-III*, T. & T. Clark, Edinburgh 1957-1968.
- Mounin G., *Les Belles infidèles*, Cahiers du Sud, Paris 1955, ελλην. μετ. Διαπανεπιστημιακό Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αθηνών Μετάφραση – Μεταφρασεολογία, Αθήνα 2002.
- Moyne S. le, *Notae et Observationes: Varia sacra*, Daniel à Gaesbeeck, Leiden 1685.
- Μπαλάνος Δ. Σ., *Πατρολογία*, Αθήναι 1930.
- Μπόνης Γ., “Η γλώσσα των Πατέρων και εκκλησιαστικών συγγραφέων”, *Θεολογία* 41 (1970) 185-201.
- Μπουρδάρα Κ. Α., *Το δίκαιο στα αγιολογικά κείμενα*, Forschungen zur Byzantinischen Rechtsgeschichte, Athener Reihe, herausgegeben von Spyros Troianos 2, Σάκκουλα, Αθήνα 1987.
- Müller D., “Die russisch-kirchenslavische Handschrift von Hippolyts Schrift über den Antichrist im Kodex Slav. 9 der Österreichischen Nationalbibliothek”, *Zeitschrift für Slawistik* 10 (1965) 64-106.

- Nautin P., *Hippolyte et Josipe: Contribution à l'histoire de la littérature chrétienne du troisième siècle*, Études et textes pour l'histoire du dogme de la Trinité I, Éditions du Cerf, Paris 1947.
- , *Hippolyte Contre les Hérésies fragment, étude et édition critique*, Études et textes pour l'histoire du dogme de la Trinité 2, Éditions du Cerf, Paris 1949.
- , *Le Dossier d'Hippolyte et de Méliton dans les florilèges dogmatiques et chez les historiens modernes*, Éditions du Cerf, Paris 1953.
- , *Lettres et écrivains chrétiens des IIe et IIIe siècles*, Patristica 2, Éditions du Cerf, Paris 1961.
- , "Hippolytus", *EEC*, I, σσ. 383-385.
- Nesselrath H.-G., *Einleitung in die Griechische Philologie*, B. G. Teubner, Stuttgart & Leipzig 1997, ελλην. μετ. Ι. Αναστασίου, Ι. Βάσσης, Σ. Κοτζάμπαση, Θ. Κουρεμένος, Π. Κυριάκου (επιμέλεια Δ. Ι. Ιακώβ – Α. Ρεγκάκος), *Εισαγωγή στην Αρχαιογνωσία*, Ι (Αρχαία Ελλάδα), Αθήνα ²2003.
- Nestle E. & E., Aland B. & K., Karavidopoulos J., Martini C. M., Metzger B. M., *Novum Testamentum Graece*, Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart ²⁷1993.
- Neumann K. J., *Hippolytus von Rom in seiner Stellung zu Staat und Welt*, I, Neue Funde und Forschungen zur Geschichte von Staat und Kirche in der römischen Kaiserzeit, Veit & Comp., Leipzig 1902.
- Nevostruev K., *Die Abhandlung des heiligen Hippolyt vom Antichristen in einer slavischen Übersetzung nach einer Handschrift des 12. Jahrhunderts*, Moskau 1868 (=Невоструев К., *Слово святого Ипполита об антихристе в славянском переводе по списку XII века*, Москва 1868).
- Niermeyer J. F., Kieft C. Van de & Lake-Schoonebeek G. S. M. M., *Mediae Latinitatis Lexicon Minus, Abbreviationes et Index Fontium*, E. J. Brill, Leiden 1984.
- Norelli E., *Ippolito L'Antichristo*, Bibliotheca Patristica X, Nardini, Firenze 1987.
- , "Un Testimonium sur l'Antichrist (Hippolyte, L'Antichrist 15 et 54), A. Frey, R. Gounelle (éd.), *Poussières de christianisme et de judaïsme antiques. Etudes réunies en l'honneur de Jean-Daniel Kaestli et Eric Junod* (Publications de l'Institut romand des sciences bibliques 5), Lausanne, Editions du Zèbre 2007, σσ. 245-270.

- Nunn H. P. V., *A Short Syntax of New Testament Greek*, Cambridge University Press, Cambridge 1979 (ἡγ' ανατύπωση, ¹1912).
- Omont H., *Inventaire Sommaire des Manuscrits Grecs de la Bibliothèque Nationale*, I (Ancien Fonds Grec), Alphonse Picard, Libraire, Paris 1886.
- , *Inventaire Sommaire des Manuscrits Grecs de la Bibliothèque Nationale*, II (Ancien Fonds Grec), Alphonse Picard, Libraire, Paris 1888.
- , *Inventaire Sommaire des Manuscrits Grecs de la Bibliothèque Nationale*, III (Ancien Fonds Grec, Coislin – Supplément), Alphonse Picard, Libraire, Paris 1888.
- , “Minoïdes Mynas et ses missions en Orient, 1840-1856”, *Mémoires de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* 40 (Imprimerie Nationale, Paris 1916) 337-419.
- Osburn C. D., “The Text of the Pauline Epistles in Hippolytus of Rome”, *The Second Century* 2 (1982) 97-124.
- , “Methodology in Identifying Patristic Citations in NT Textual Criticism”, *Novum Testamentum* 47/4 (2005) 313-343.
- Ostrogorsky G., *Geschichte des Byzantinischen Staates*, C. H. Beck, München 1963, ελλην. μετ. Ι. Παναγόπουλος (επιστημονική εποπτεία Ε. Κ. Χρυσός), *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους* Ι, Σ. Δ. Βασιλόπουλος, Αθήνα 1978.
- Oudin C., *Commentarius de scriptoribus ecclesiae antiquis*, I, M. G. Weidmann, Lipsiae 1722.
- Oulton J. E. L., Lawlor H. J., *Eusebius, The Ecclesiastical History*, II, Harvard University Press, London 1973.
- Overbeck F. C., *Quaestionum Hippolytearum specimen*, Typis Schreiberi et Fil., Jenae 1864.
- Παπαδόπουλος-Κεραμεύς Α., *Μαυρογορδάτειος Βιβλιοθήκη ἥτοι Γενικὸς Περιγραφικὸς Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς ἀνὰ τὴν Ἀνατολὴν βιβλιοθήκαις εὕρισκομένων Ἑλληνικῶν Χειρογράφων*, Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος, Κωνσταντινούπολις 1888.
- , *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη ἥτοι Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ ἁγιωτάτου ἀποστολικοῦ τε καὶ καθολικοῦ ὀρθοδόξου πατριαρχικοῦ θρόνου τῶν Ἱεροσολύμων καὶ πάσης Παλαιστίνης ἀποκειμένων Ἑλληνικῶν κωδίκων συνταχθεῖσα μὲν καὶ φωτοτυπικοῖς κοσμηθεῖσα πίναξιν ὑπὸ Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, τύποις δ' ἐκδοθεῖσα ἀναλώμασι τοῦ*

- Αὐτοκρατορικοῦ Ὁρθοδόξου Παλαιστινοῦ Συλλόγου*, I, Culture et Civilisation, Bruxelles 1963 (¹1891).
- , *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη ἤτοι Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ ἁγιωτάτου ἀποστολικοῦ τε καὶ καθολικοῦ ὀρθοδόξου πατριαρχικοῦ θρόνου τῶν Ἱεροσολύμων καὶ πάσης Παλαιστίνης ἀποκειμένων Ἑλληνικῶν κωδίκων συνταχθεῖσα μὲν καὶ φωτοτυπικοῖς κοσμηθεῖσα πίναξιν ὑπὸ Ἀ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, τύποις δ' ἐκδοθεῖσα ἀναλώμασι τοῦ Αὐτοκρατορικοῦ Ὁρθοδόξου Παλαιστινοῦ Συλλόγου*, II, Culture et Civilisation, Bruxelles 1963 (¹1894).
- Παπαδόπουλος Σ. Γ., *Πατρολογία*, I (Εἰσαγωγή, Β' καὶ Γ' αἰώνας), Εκδόσεις Γ. Γκέλμπεση, Αθήνα ⁴2000.
- Pape W. – Benseler G., *Wörterbuch der griechischen Eingenenamen*, I (A-K), Akademische Druck – U. Verlagsanstalt, Graz 1959.
- Pasquali G., *Storia della tradizione e critica del testo*, Le Lettere, Firenze 1988 (¹1934).
- Πατρινέλης Χ. Γ., *Ἑλληνες Κωδικογράφοι τῶν χρόνων τῆς Ἀναγεννήσεως* (ανάτυπο), Ἐπετηρὶς τοῦ μεσαιωνικοῦ ἀρχείου 8/9 (1958/9), Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Αῤῥῃναι 1961.
- Pernot H., *Étude sur la langue des evangiles*, Les Belles Lettres, Paris 1927.
- Pernot L., *La rhétorique dans l'antiquité*, Librairie Générale Française, Paris 2000, ἑλλην. μετ. Ξ. Τσελέντη (ἐπιμέλεια Β. Σερῆτη), *Ἡ Ρητορικὴ στην Αρχαιότητα*, Δαίδαλος – Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 2005.
- Picus I., *Τοῦ Μακαριωτάτου Ἱππολύτου, ἐπισκόπου καὶ μάρτυρος, λόγος περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου, καὶ περὶ τοῦ ἀντιχρίστου, καὶ εἰς τὴν δευτέραν παρουσίαν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ*. Ἐξεδόθη ἐπιμελείᾳ τοῦ ἐπιφανεστάτου προέδρου Ἰωάννου Πίκου, Typis Regiis, Parisiis 1556.
- , *Hippolyti Episcopi et Martyris Oratio de consummatione mundi ac de Antichristo et secundo adventu Iesu Christi*; Graece, Ioanne Pico praeside classium inquisitoriarum senatus Parisiensis editore, Parisiis 1557.
- Pitra J. B., *Analecta Sacra – Spicilegio Solesmensi parata*, edidit Johannes Baptista Card. Pitra Episcopus Tusculanus S. E. R. Bibliothecarius, II (Patres Antenicani), Typis Tusculanis, Parisiis 1884.
- Plechl O. & Plechl S.-C., *Orbis Latinus, Lexicon lateinischer geographischer Namen des Mittelalters und der Neuzeit*, I-III, Klinkhardt & Biermann,

- Braunschweig 1972.
- Πολίτης Λ., *Ὁδηγὸς Καταλόγου Χειρογράφων*, Γενικὸν Συμβούλιον Βιβλιοθηκῶν Ἑλλάδος 17, Ἀθῆναι 1961.
- Powell D. L., “The Schism of Hippolytus”, *StudPatr.* 12 (1975) 449-456.
- Pricoco S., “Osservazioni sulla struttura letteraria del ‘De Christo et Antichristo’ di Ippolito”, *Orpheus* 12 (1965) 133-155.
- Prigent P., “Hippolyte, commentateur de l’Apocalypse: le commentaire de l’Apocalypse de Denys bar Šalibi”, *Theologische Zeitschrift* 28 (1972) 391-412.
- Prinzivalli E., “Due passi escatologici del Peri Pantos di Ippolito”, *VetChr.* 16 (1979) 63-75.
- , “Note sull’escatologia di Ippolito”, *Orpheus* 1 (1980), 305-333.
- , “Hippolytus of Bostra”, *EEC*, 1, σ. 385.
- Quasten J., *Patrology*, II, Christian Classics, Westminster 1953.
- Rahlfs A., *Paul de Lagardes wissenschaftliches Lebenswerk im Rahmen einer Geschichte seines Lebens dargestellt*; Mitteilungen des Septuaginta-Unternehmens 4/1, M. G. Weidmann, Berlin 1928.
- , *Septuaginta* (Id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes edidit Alfred Rahlfs), duo volumina in uno, Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart ²1979.
- Ράιος Δ., “Η editio princeps της πλανούδειας μετάφρασης του *De Trinitate*: Προβληματισμοί και προτάσεις”, *Βελλά* 1 (2001) 49-109.
- , *Ελληνική Γραμματεία των Αυτοκρατορικών Χρόνων*, Πανεπιστημιακές Παραδόσεις, Ιωάννινα ²2005.
- Reynolds L. D. & Wilson N. G., *Scribes & Scholars*, A Guide to the Transmission of Greek & Latin Literature, Oxford University Press, Oxford ²1975, ελλην. μετ. Ν. Μ. Παναγιωτάκη, *Αντιγραφείς και Φιλολόγοι*, Το ιστορικό της παράδοσης των κλασικών κειμένων, Μ. Ι. Ε. Τ., Αθήνα ²1989.
- Richard M., “Une paraphrase grecque résumée du commentaire d’Hippolyte sur le Cantique des Cantiques”, *Mus.* 77/1-2 (1964) 137-154.
- , “Hippolyte de Rome (saint)”, *DSp.* 7 (1969) coll. 533-538.
- , “Les difficultés d’ une edition des oeuvres de S. Hippolyte”, *Studia Patristica XII. Papers presented to the Sixth International Conference on Patristic Studies held in Oxford 1971*, I, ed. by E. A. Livingstone, TU 115,

- Berlin 1975, σσ. 51-70 (επανέκδ. *Opera Minora*, I, Leuven University Press, Turnhout 1976).
- Richard M. & Munitiz A. J., *Anastasii Sinaitae Quaestiones et Responsiones*, Corpus Christianorum – Series Graeca 59, Brepols, Leuven 2006.
- Rigaux B., *L'Antéchrist et l'opposition au Royaume messianique dans l'Ancien et le Nouveau Testament*, J. Diculot, Gembloux – J. Gabalda, Paris 1932.
- Rivet A., *Critici sacri libri quattuor...*, II, ⁴1641 (ανατύπωση PG, X, coll. 903-904).
- Roberts A. & Donaldson J., *Ante-Nicene Christian Library*, T. & T. Clark, Edinburgh 1857-1872.
- , *The Ante-Nicene Fathers*, translations of the Writings of the Fathers down to a. d. 325 – American Reprint of the Edinburgh edition, revised and chronologically arranged, with brief prefaces occasional notes, by A. Cleveland Coxe, V (Hippolytus, Cyprian, Caius, Novatian, Appendix), Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids – Michigan 1957.
- Ross W. D., *Aristotelis Ars Rhetorica*, Clarendon Press, Oxford, 1959.
- Rousseau A., Mercier C. & Doutreleau L., *Irénée de Lyon: Contre les hérésies, Livre 5, II* (Texte et traduction), SC 153, Éditions du Cerf, Paris 1969.
- Rue C. & V. de la, *Origenis Opera omnia Graece et Latine*, Ed. C. et V. de la Rue, Lutetiae, Parisiis 1733.
- Ruggerius C., *Constantini Ruggerii De Portuensi S. Hippolyti Episcopi et Martyris Sede Dissertatio Posthuma, Ab Achille Ruschio Portuensis dioecesis absoluta et adnotationibus aucta, ad Clementem XIV pontificem maximum*, typis et sumptibus Generosi Salomonii, praesidium facultate Romae 1771.
- Ruinart T., *Acta Martyrum*, G. Josephi Manz, Regensburg 1859.
- Rupp J., *Cyrilli Hierosolymorum archiepiscopi opera quae supersunt omnia*, II, H. A. Gerstenberg, Hildesheim, ²1967.
- Ryden L., “The Andreas Salos Apocalypse. Greek Text, Translation, and Commentary”, *Dunbarton Oaks Papers* 28 (1974) 197-261.
- Σακκελίων Ι. & Α., *Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος*, Ἐθνικὸν Τυπογραφεῖον καὶ Λιθογραφεῖον, Ἀθῆναι 1892.
- Σάκκος Σ. Ν., *Περὶ Ἀναστασίων Σιναΐτων* (δ. δ.), Επιστημονικὴ Επετηρίδα Θεολογικῆς Σχολῆς VIII (παράρτημα), Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1964.

- Salmond S. D. F., *The Writings of Hippolytus, Bishop of Portus*, II, translated by Rev. S. D. F. Salmond, T. & T. Clark, Edinburgh 1880.
- Schmid J., *Studien zur Geschichte des griechischen Apokalypse-Textes*, I (Der Apokalypse-Kommentar des Andreas von Kaisareia – Text), Münchener Theologische Studien 1, K. Zink, München 1955.
- Schwartz E., *Über die pseudoapostolischen Kirchenordnungen*, Schriften der wissenschaftlichen Gesellschaft im Strassburg 6, K. J. Trübner, Strassburg 1910.
- Schwyzer E., *Syntax und Syntaktische Stilistic*, C. H. Beck, München 1988, ελλην. μετ. Γ. Ε. Παπατσίμπας – Π. Χαιρόπουλος, *Η Σύνταξη της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας* (επιμέλεια Γ. Ε. Παπατσίμπας), Παπαδήμας, Αθήνα 2002.
- Scott B., *Liudprand of Cremona, Relatio de Legatione Constantinopolitana*, ed. & tr. Brian Scott, Bristol Classical Press, Bristol 1993.
- Scrivener F. H., *Bezae Codex Cantabrigiensis*, being an exact Copy, in Ordinary Type, of the Celebrated Uncial Graeco-Latin Manuscript of the Four Gospels and Acts of the Apostles, Written Early in the Sixth Century, and Presented to the University of Cambridge by Theodore Beza, A. D. 1581, edited with a Critical Introduction, Annotations, and Facsimiles by Frederick H. Scrivener, M. A., Deighton, Bell, and Co., Cambridge 1864.
- Sellers R.V., *The Council of Chalcedon: A Historical and Doctrinal Survey*, SPCK, London 1961.
- Sherwin-White A. N., *Roman Society and Roman Law in the New Testament*, The Sarum Lectures 1960 – 1961, Oxford University Press, Oxford 1965 (¹1963).
- Σιαμάκης Κ., *Ιερωνύμου De viris Illustribus*, Πηγές καὶ Πρότυπα, Κείμενο – Μετάφρασις – Σχόλια, Βυζαντινὰ Κείμενα καὶ Μελέται 23, Κέντρον Βυζαντινῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη 1992.
- Simonetti M., “Due Note su Ippolito”, *Ricerche su Ippolito*, SEA 13, Institutum Patristicum Augustinianum, Roma 1977, σσ. 121-126.
- , “Prospettive Escatologiche della Christologia di Ippolito”, I. Bessarione, *La Cristologia nel Padri della Chiesa*, Academia Cardinale Bessarionis, Roma 1979, σσ. 85-101.
- , “Aggiornamento su Ippolito”, *Nuove ricerche su Ippolito*, SEA 30, Institutum Patristicum Augustinianum, Roma 1989, σσ. 75-130.

- Simonetti M. *et al.*, *Nuove ricerche su Ippolito*, SEA 30, Institutum Patristicum Augustinianum, Roma 1989.
- Sinkewicz R. E., *Manuscript Listings for the Authors of Classical and Late Antiquity*, Greek Index Project Series 3, Pontifical Institute of Medieval Studies, Toronto 1990.
- Smetius M., *Inscriptionum antiquarum quae passim per Europam, liber. Accessit Auctarium a I. Lipsio*, ex officina Plantiniana, apud Franciscum Raphelengium, Lugduni Batavorum 1588.
- Smith W., *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology*, edited by William Smith in three volumes, I, Little, Brown, and Company, Boston 1867.
- Smyth H. W., *Greek Grammar* (revised by Gordon M. Messing), Harvard University Press, Cambridge – Massachusetts 1984.
- Souter A., *Novum Testamentum Graece: Textui a Retractoribus Anglis Adhibito Brevem Adnotationem Criticam Subiecit*, Clarendon Press, Oxford 1910.
- Σοφιανός Δ., *Τὰ χειρόγραφα τῶν Μετεώρων. Κατάλογος Περιγραφικὸς τῶν Χειρογράφων Κωδίκων τῶν ἀποκειμένων εἰς τὰς Μονὰς τῶν Μετεώρων*, III (Τὰ Χειρόγραφα τῆς Μονῆς Ἀγίου Στεφάνου), Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Κέντρον Ἑρεύνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ, Ἀθῆναι 1986.
- Sreznevskij J. J., *Die Sagen vom Antichristen in slavischen Übersetzungen mit Bemerkungen über die slavischen Übersetzungen der Werke des heiligen Hippolyt* [russisch], St. Petersburg 1874 (= Срезневский И. И., *Слово св Ипполита об антихристе в славянском переводе по списку XII века, с исследованием о Слове и о другой мнимои беседе Ипполита о том же с примечаниями и приложениями* (Отчет о пятнадцатом присуждении наград графа Увасова), Петербург 1874).
- Steidle B., *Patrologia seu Historia Antiquae Litteraturae Ecclesiasticae*, Herder, Freiburg im Breisgau 1937.
- Stevenson H., *Codices Manuscripti Graeci Reginae Svecorum et Pii PP. II Bibliothecae Vaticanae*, ex Typographeo Vaticano, Romae 1888.
- Stewart-Sykes A., “Hermas the Prophet and Hippolytus the Preacher: The Roman Homily and its Social Context”, M. B. Cunningham & P. Allen, *Preacher and Audience: Studies in Early Christian and Byzantine Homiletics*, E. J. Brill, Leiden – Boston – Köln 1998, σσ. 31-63.

- Strémooukhoff D., “Moscow the third Rome: Sources of the Doctrine”, *Speculum* 28/1 (1953) 84-101.
- Σχολάριος Δ., *Κλείς Πατρολογίας καὶ Βυζαντινῶν Συγγραφέων*, Εκδόσεις Ωφελίμου Βιβλίου, Αθήνα ³1997.
- Σωτηρούδης Π., *Κατάλογος Ἑλληνικῶν Χειρογράφων*, I (1-100), Ἱερὰ Μονὴ Ἰβήρων, Ἅγιον Ὅρος 1998.
- Taft R., “I libri liturgici”, M. Capaldo, F. Cardini, G. Cavallo, B. Scarcia Amoretti, *Lo Spazio letterario del medioevo. Le Culture circostanti*, I (La Cultura Bizantina), επιμ. G. Cavallo, Roma 2004, σσ. 229-256.
- Testini P., “Sondaggi a S. Ippolito all’Isola Sacra: I depositi, reliquari scoperti sotto l’altare”, *RPARA* 46 (1973-1974) 165-177.
- , “Indagni nell’area di S. Ippolito all’Isola Sacra: L’iscrizione de vescovo Heraclida”, *RPARA* 51-52 (1978-1979, 1979-1980).
- The Extant Works and Fragments of Hippolytus*, Kessinger Publishing, U.S.A. 2004 (ISBN: 1419161660).
- Tillemont L. S. le Nain de, *Mémoires pour server à l’histoire ecclésiastique*, III, Charles Robustel, Paris 1701.
- , *Ecclesiastical Memoires of the six first centuries*, London 1733-1735.
- Tischendorf C., *Codex Claromontanus*, sive Epistulae Pauli omnes Graece et Latine e codice Parisiensi celeberrimo nomine Claromantani [Codex Claromontanus, being the Greek and Latin of all the Epistles of Paul from the Celebrated Parisian Codex called Claromontanus], Leipzig, 1852.
- Traube L., *Nomina Sacra*, Versuch einer Geschichte der christlichen Kürzung, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1967.
- Τσακόπουλος Α., *Περιγραφικὸς Κατάλογος τῶν Χειρογράφων τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου*, II (Ἀγ. Τριάδος Χάλκης), Κωνσταντινούπολη χ. χ.
- Τσάκωνας Β., Κωνσταντίνου Μ., Χιωτέλλης Α. κ. ά., *Η Παλαιά Διαθήκη* (μετάφραση από τα πρωτότυπα κείμενα), Ελληνική Βιβλική Εταιρεία, Αθήνα 1997.
- Τσαντσάνογλου Κ., “Αττικιστικά λεξικά”, Μ. Ζ. Κοπιδάκης (επιμ.), *Ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας*, Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, Αθήνα 2000, σσ. 116-117.

- Tuzlak A., "The Magician and the Heretic: The Case of Simon Magus", P. Mirecki & M. Meyer, *Magic and Ritual in the Ancient World*, Religions in the Greco-Roman World 14, E. J. Brill, Leiden – Boston – Köln 2002, σσ. 416-426.
- Uglione R. *et al.*, *Millenium: l'attesa della fine nei primi secoli cristiani*, Atti delle III Giornate Patristiche Torinesi, Torino 23-24 ottobre 2000, a cura di Renato Uglione, CELID Editrice, Torino 2002.
- VanderKam J. C., "The Dead Sea Scrolls and Christianity", *UDSS*, ελλην. μετ. Β. Λάππα (μετάφρ. Εισαγωγής – επιμέλεια Ε. Κεκροπούλου), *Η Περιπέτεια των Χειρογράφων της Νεκράς Θάλασσας – Ιστορικό Δοκίμιο*, Ενάλιος, Αθήνα 1997, σσ. 355-395.
- Vassiliev A., *Anecdota Graeco-Byzantina*, collegit, recensuit A. Vassiliev, I. Mosquae 1893.
- Vinzent M., "Hippolyt von Rom und seine Statue", Ritter A. M., Wischmeyer W. & Kinzig W., *Zur Zeit oder Unzeit. Studien zur spätantiken Theologie, Geistes und Kunstgeschichte und ihrer Nachwirkung*. Hans Georg Thümmel zu Ehren, TASHT 9, Mandelbachtal – Cambridge 2004, σσ. 125-134.
- Volkmar G., *Hippolytus und die römischen Zeigenossen, oder, die Philosophumena und die verwandten Schriften nach Ursprung, Composition und Quellen, Die Quellen der Ketzergeschichte bis zum Nicänum*, I, E. Kiesling, Zurich 1855.
- Wendland P., "Die Textconstitution der Schrift Hippolyts über den Antichrist (nebst einem Anhang über die *Ἐκλογαὶ* des Prokop)", *Hermes* 34 (1899) 412-427.
- West M. L., *Textual Criticism and Editorial Technique*, Stuttgart 1973, ελλην. μετ. Γ. Μ. Παράσολου, *Κριτική τῶν κειμένων καὶ τεχνικὴ τῶν ἐκδόσεων*, Ζαχαρόπουλος, Ἀθήνα 1989.
- Whealey A., "De Consummatione Mundi of Pseudo-Hippolytus: Another Byzantine Apocalypse from the early Islamic period", *Byzantion* 66/2 (1996) 461-469.
- , "Hippolytus' lost *De universo* and *De resurrectione*: Some new hypotheses", *VChr* 50 (1996) 250-256.
- , "Sermo de Pseudoprophetis of Pseudo-John Chrysostom: A Homily from Antioch under Early Islamic Rule", *Byzantion* 69/1 (1999) 178-186.
- , "Pseudo-Justin's *De Resurrectione*: Athenagoras or Hippolytus?", *VChr* 60/4 (2006) 420-430.

- Wilamowitz-Moellendorff U. von, *Geschichte der klassischen Philologie*, Teubner, Leipzig – Berlin 1921, ελλην. μετ. (με εισαγωγή και σημειώσεις του Hugh Lloyd-Jones), Ι. Ν. Καζάζης (με τη συνεργασία του Α. Καζάζη), *Ιστορία της Κλασικής Φιλολογίας*, Ακαδημαϊκά Αναγνώσματα – Κλασική Φιλολογία 5, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2005.
- Wilde R., *The Treatment of the Jews in the Greek Writers of the First Three Centuries*, Patristic Studies 81, The Catholic University of America Press, Washington 1949.
- Wissowa G. & Kroll W., *Paulys Realencyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, 16. Halbband (*Hestaia bis Hyagnis*), A. Druckenmüller, Stuttgart 1913.
- Wordsworth C., *St. Hippolytus and the Church of Rome in the Earlier Part of the Third Century from the Newly Discovered Philosophumena*, Francis & John Rivington, London 1853 (ανατύπωση Elibron Classics 2005).
- Yarnold E. J., “Ideo et Romae fideles dicuntur qui baptizati sunt: A Note on de sacramentis 1.1”, *JThS* 24/1 (1973) 202-207.
- Φειδάς Β. Ι., *Εκκλησιαστική Ιστορία*, Ι, Αθήνα ³1997.
- Φραντζολά Κ., *Οσίου Εφραίμ του Σύρου Έργα*, IV, Το Περιβόλι της Παναγίας, Θεσσαλονίκη 1995.
- Χατζιδάκις Γ., *Σύντομος Ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας*, Αθήναι 1915.
- Χρήστου Π. Κ., *Ελληνική Πατρολογία*, II (Γραμματεία της Περιόδου των Διωγμών), Κυρομάνος, Θεσσαλονίκη ²1991.
- Χριστίδης Α.-Φ. κ. ά., *Ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας* (από τις αρχές έως την ύστερη αρχαιότητα), Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη), Θεσσαλονίκη 1988.
- Χριστόφορος Άγγελος (Christophorus Angelus Graecus), *De Apostasia Ecclesiae, et de homine Peccati, scilicet Antichristo, et de numeris Danielis, & Apocalypseos quos nemo rectè interpretatus est ex quo praedicti sunt à Prophetis*, Londini 1624.
- Zani A., *La cristologia di Ippolito*, Ricerche di scienze teologiche 22, Pubblicazioni del Pontificio Seminario Lombardo in Roma, Brescia 1984.

5.2 Ηλεκτρονικές Πηγές

5.2.1 Ιστοσελίδες⁷⁶²

<http://www.archive.org>

Ευρύτατο αρχείο ψηφιοποιημένων (σε μορφή αρχείου .pdf) παλαιότερων βιβλίων, όπου συμπεριλαμβάνονται πολλά έργα φιλολογικού και θεολογικού χαρακτήρα για τον πρώιμο Χριστιανισμό και το συγγραφέα Ιππόλυτο.

<http://www.bautz.de/bbkl/>

Ιστοσελίδα με την ηλεκτρονική μορφή του *Biographisch – Bibliographisches Kirchenlexikon* του εκδοτικού οίκου Traugott Bautz, το οποίο παρέχει πολλές και χρήσιμες πληροφορίες για τη βιογραφία και το επιστημονικό έργο παλαιότερων ερευνητών και εκδοτών.

<http://www.bible-researcher.com/>

Ιστοσελίδα με χρήσιμες πληροφορίες περί της ιστορίας της κριτικής του κειμένου της *Αγίας Γραφής* και συγκεντρωτική βιβλιογραφία.

<http://www.ccel.org/ccel/schaff/anf05.toc.html>

Ιστοσελίδα με την ηλεκτρονική μορφή του 5^{ου} τόμου της σειράς *The Ante-Nicene Fathers* των A. Roberts και J. Donaldson.

<http://www.earlychristianwritings.com/>

Ιστοσελίδα με μεταφρασμένα κείμενα της πρωτοχριστιανικής Γραμματείας και μελέτες, όπου συμπεριλαμβάνονται και τα έργα του Ιππολύτου.

⁷⁶² Παρατίθενται μερικές από τις πιο σημαντικές ιστοσελίδες, οι οποίες σχετίζονται με τους συγγραφείς Ιππόλυτο και Ψ.-Ιππόλυτο και τα έργα *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* και *Περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου*. Η τελευταία πρόσβαση στις ιστοσελίδες αυτές έγινε την 14^η Δεκεμβρίου 2012.

<http://www.kessinger.net>

Ιστοσελίδα του εκδοτικού οίκου, ο οποίος εξέδωσε εκ νέου την αγγλική μετάφραση των έργων του Ιππολύτου από τους A. Roberts και J. Donaldson.

<http://www.newadvent.org/cathen/07360c.htm>

Ιστοσελίδα, η οποία περιέχει πληροφοριακό υλικό για το βίο και τα έργα του Ιππολύτου.

<http://www.newadvent.org/fathers/0504.htm>

Ιστοσελίδα με την αγγλική μετάφραση του *Περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου* και συνδέσμους που παραπέμπουν σε σύντομα σχόλια.

<http://www.newadvent.org/fathers/0516.htm>

Ιστοσελίδα με την αγγλική μετάφραση του *Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου* και συνδέσμους που παραπέμπουν σε σύντομα σχόλια

<http://www.piney.com/FathHippoDogmaticII.html>

Ιστοσελίδα με φωτογραφία του ανδριάντα του Ιππολύτου, αγγλική μετάφραση αρκετών έργων του συγγραφέα και συνδέσμους που παραπέμπουν σε σύντομα σχόλια.

5.2.2. Λογισμικό

Bible Works 5 (2001)

Λογισμικό με το πρωτότυπο κείμενο της *Αγίας Γραφής*, πολλές μεταφράσεις της σε διάφορες γλώσσες και χρησιμότες μηχανές αναζήτησης.

TLG Workplace 9.00 (4/4/01)

Thesaurus Linguae Graecae. Λογισμικό με τα πρωτότυπα κείμενα της αρχαίας ελληνικής και μεγάλο μέρος της βυζαντινής Γραμματείας και χρησιμότες μηχανές αναζήτησης.⁷⁶³

Libronix Digital Library System 3.0d (2000-2006)

Λογισμικό με πληθώρα βοηθητικού υλικού σε ηλεκτρονική μορφή (λ. χ. λεξικά της *ΠΑ* και *ΚΔ*, εγχειρίδια γραμματικής και συντακτικού της πρώιμης Χριστιανικής Γραμματείας κ. ά.).

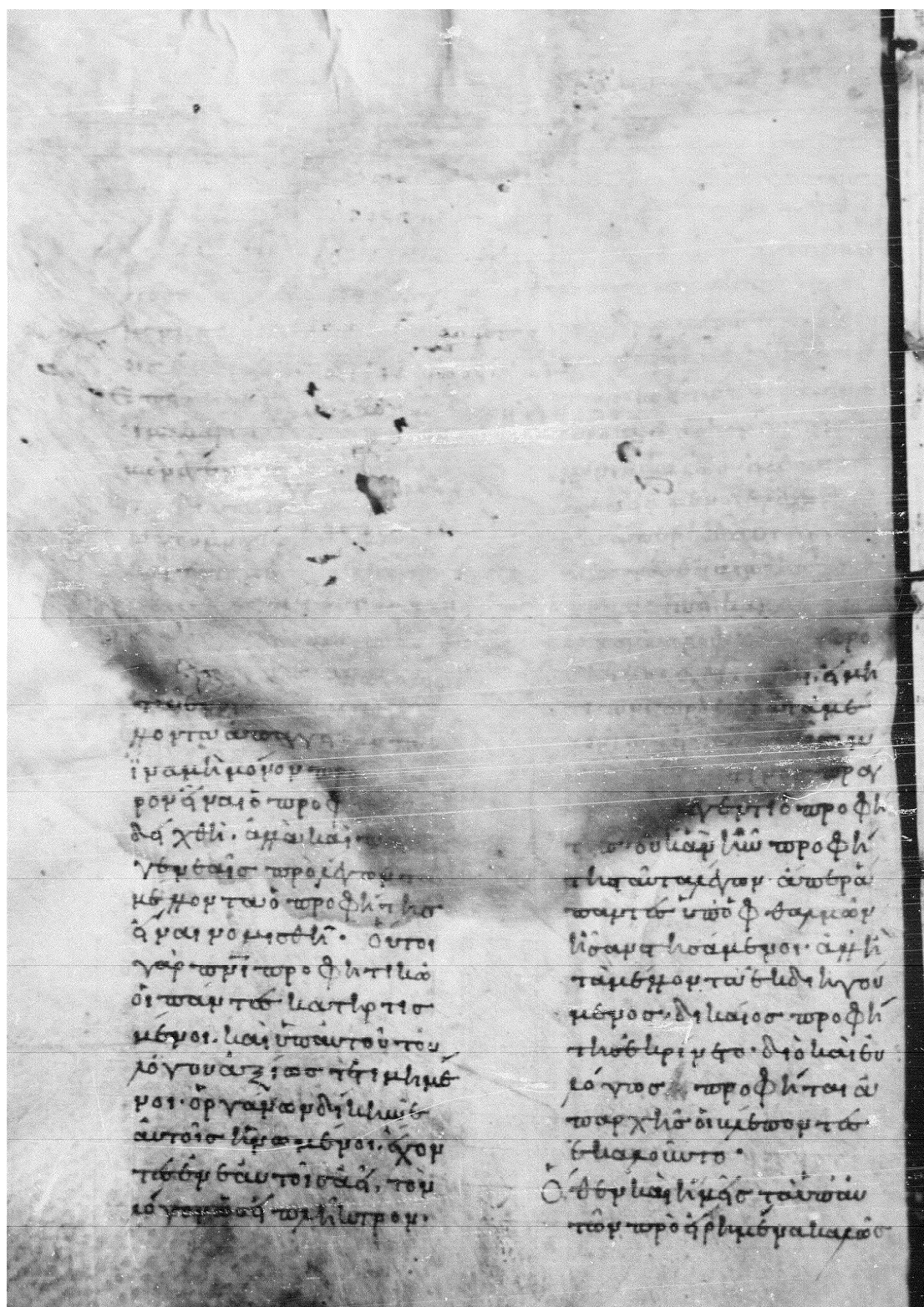
⁷⁶³ Για τις δυνατότητες του λογισμικού αυτού και άλλες χρήσιμες ηλεκτρονικές πηγές, βλ. το άρθρο του S. R. Harmon, "A Note on the Critical Use of Instrumenta for the Retrieval of Patristic Biblical Exegesis", *J ECS* 11/1 (2003) 100-107.

6. ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ ΧΦΦ.

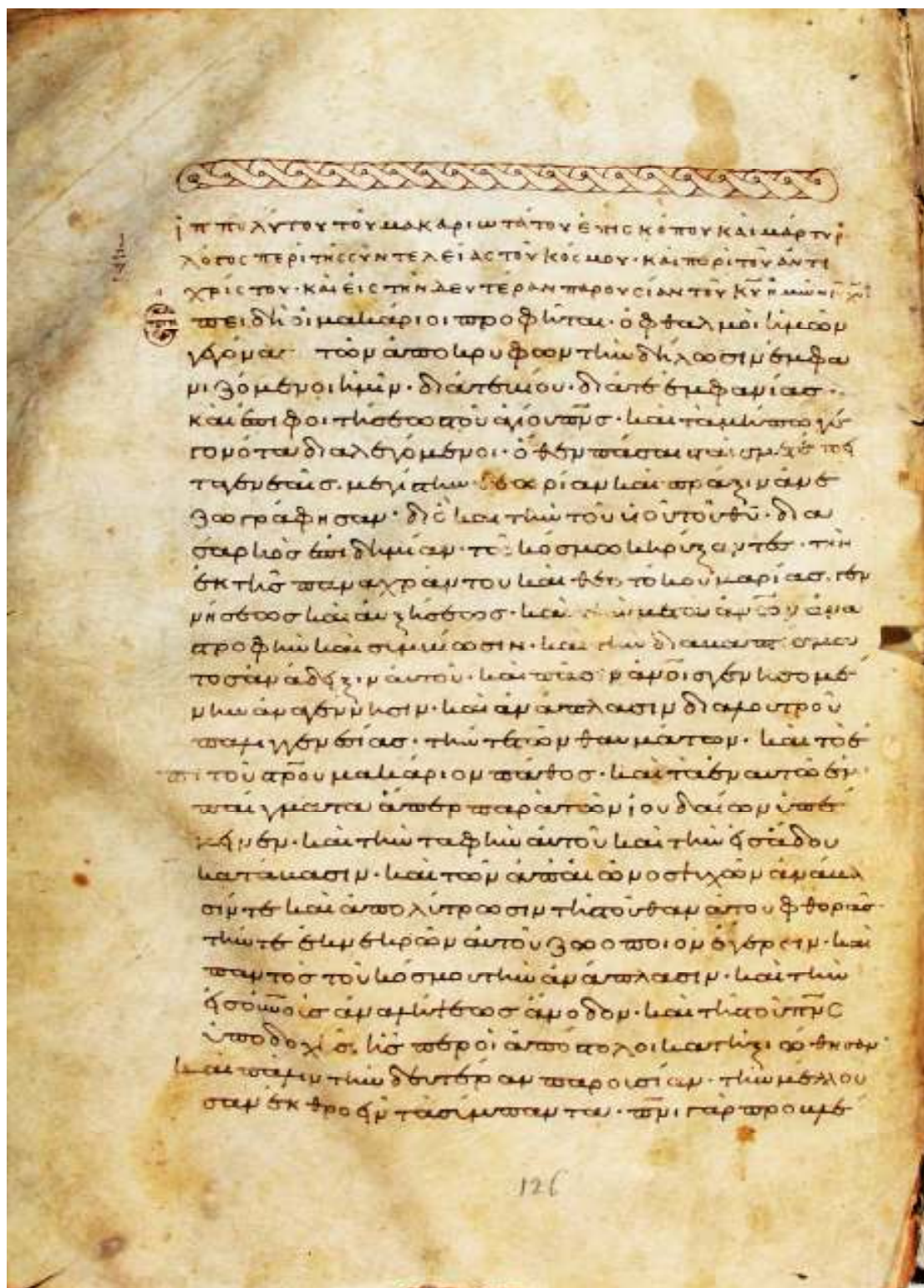
Hierosolymitanus S. Sepulcri 1, I' αι., φ. 173^r

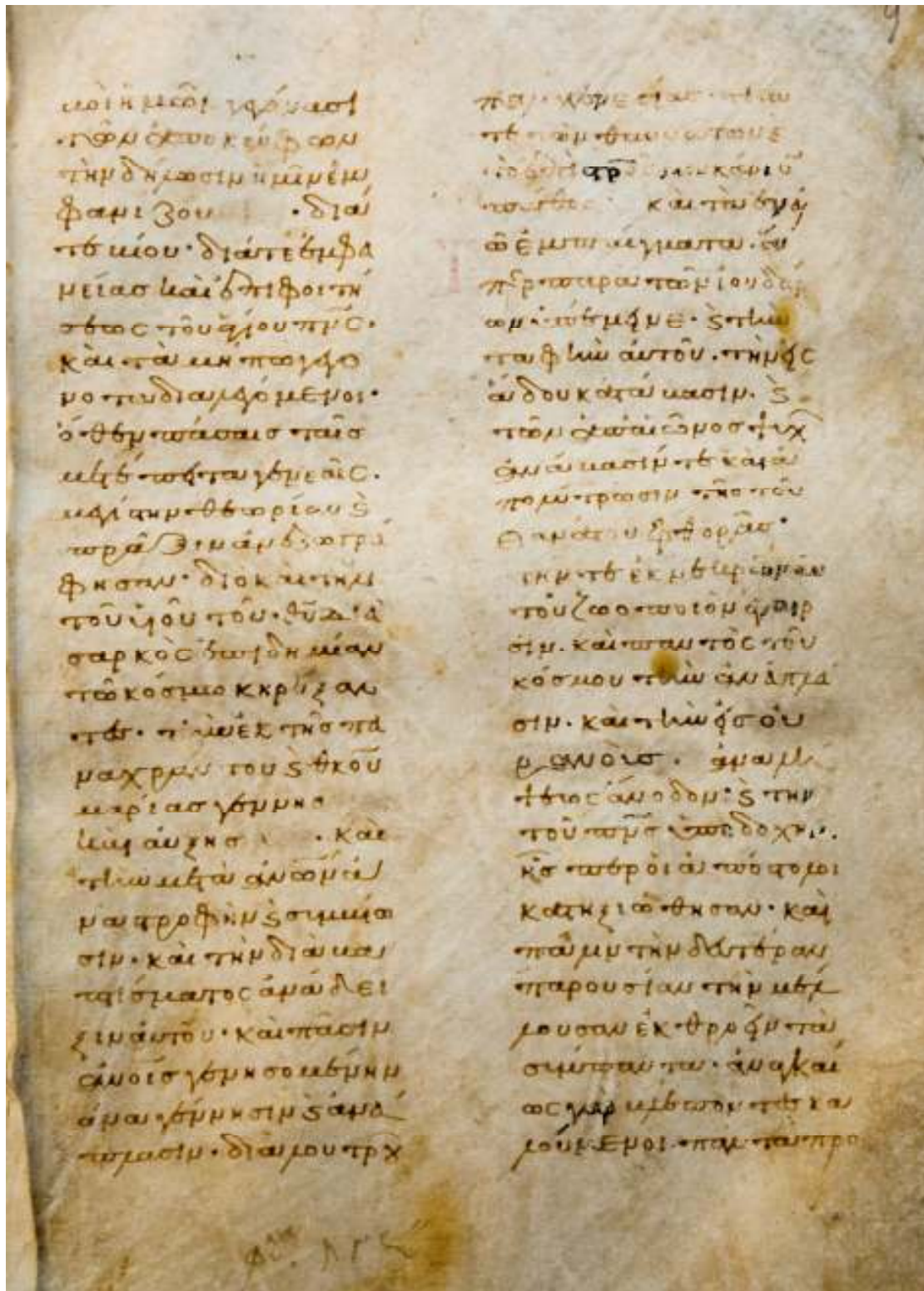
Φωτογραφία: Αγαμέμνων Τσελίκας (Ιστορικό & Παλαιογραφικό Αρχείο Μ.Ι.Ε.Τ.)

Athoniensis Vatopedinus 1213, ΙΑ' και ΙΔ' αι., φ. 51^r (ΙΑ' αι.)

Φωτογραφία: Κέντρο Πατερικών Μελετών, Θεσσαλονίκη

Lesbiacus Gymnasii 5, 1A' al., φ. 9^r

Φωτογραφία: Πειραματικό Γενικό Λύκειο Μυτιλήνης, Μυτιλήνη

Hierosolymitanus S. Sepulchri 29, 1A' αι., φφ. 158^v-159^r, Φωτογραφία: Αγαμέμνων Τσελικας (Ιστορικό & Παλαιογραφικό Αρχείο Μ.Ι.Ε.Τ.)

ABSTRACT

The Antichrist and the Second Coming of Jesus Christ are important issues for everyone who is involved with Christianity and its literature, since from the very beginning of Christendom apocalyptic ideas have played an important role in the Christian life. This explains the fact that through the centuries many writers of the early Christian, byzantine and post-byzantine period wrote concerning the theme of the end of the world. One of these was Hippolytus (2nd – 3rd Century A. D.), who was considered to be an authority on eschatological and exegetical Christian literature by his contemporaries and by Christians of later generations.

There are, however, a number of problems related to the writer's identity and the hippolytean *corpus* in general, which have confounded scholars from the 16th century until now. The debates among specialists of early Christian literature continue, since the nature of the hippolytean problem is so complex and multifaceted that significant questions about Hippolytus still demand persuasive answers.

As the object of this *Thesis* is the critical edition of Hippolytus' *De Antichristo* (Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου), it is beyond its scope to attempt to answer all these questions. For this reason, after we have outlined the history of the hippolytean problems and the theories about Hippolytus and his *corpus*, we have felt confident placing ourselves on the side of the majority of scholars, who consider Hippolytus to be a schismatic bishop in Rome, and ascribing to him the genuine works of the *corpus*.

The work *De Antichristo* was written about 200 A. D. and became popular reading during the byzantine era. This is well attested by later writers' testimonies and by the nature of the manuscript tradition of this work, which includes, apart from the four manuscripts of the direct tradition, fragments of *De Antichristo* in the works of later writers, *Florilegia*, and *Catenae*, and translations in ancient eastern languages (Slavonic, Armenian, Syrian, Ethiopian, and Georgian).

The text was first published by M. Gudius on 1661 and has been republished several times since then. However the text, last edited by E. Norelli in 1987, still needed improvement, because the former editors and scholars made various methodological errors in the restoration of the correct text, (e. g. the so-called Lachmann method was not applied carefully in the examination of the manuscripts). In addition, the text suffers from more lacunae than the former editors suspected, and there was still unexamined material in the Greek direct (ms. Athos, Vatopedi

1213) and the Greek indirect (ms. Milan, Ambrosian Library, Gr. 1041 (H 257 inf., olim A 28)) tradition, which we have utilized. Moreover, the previous scholarship did not consider it necessary to improve the validity of the known indirect Greek tradition of the text.

For this reason we have tried to improve this part of the tradition by considering the mss. of *Catena* or *Florilegia* (e. g. Chigi Fragment) containing hippolytean fragments, which are published in the Appendix of this *Thesis*, and to undertake a new critical edition of a significant, but until recently unrecognized, branch of the Greek indirect tradition, the spurious *De Consummatione Mundi* (*Περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου*).

This text was probably written toward the end of the 7th or the beginning of the 8th century A. D. by an unknown writer in the area of Antioch, but its manuscript tradition ascribes it to Hippolytus of Rome. Its writer, who conventionally is called by scholars *Pseudo-Hippolytus*, utilized lengthy sections of the hippolytean *De Antichristo* along with a Homily which is included in the *corpus* of Ephraim Syrus and is called *In Adventum Domini* (*Λόγος εἰς τὴν παρουσίαν τοῦ Κυρίου καὶ περὶ συντελείας τοῦ κόσμου καὶ εἰς τὴν παρουσίαν τοῦ Ἀντιχρίστου*). This makes the Pseudo-Hippolytus' text a valuable testimony from an earlier period than the preserved mss. of *De Antichristo*.

However, the *De Consummatione Mundi* required a new critical edition, since it was first published by I. Picus in 1556 on the basis of two mss., which apparently were later lost, and was partially and carelessly corrected by J. A. Fabricius in 1716 on the basis of a contaminated and later ms. (Oxford, Barocci 93). The last attempt at an improvement of this text was the edition of H. Achelis in 1897, who reprinted the text of the first edition with some corrections of former scholars and editors. But this text is preserved today in almost 60 mss. (this is the number of mss. we have discovered and listed), from which we chose eight of the oldest mss. (we also read the ms. Barocci 93, which we decided not to use, since it has nothing to add to this critical edition). The *recensio codicum* shows an extensive degree of contamination in the manuscript tradition of *De Consummatione Mundi*. Of the previous editions we have used that of 1897 by H. Achelis.

Returning to Hippolytus' *De Antichristo*, we decided to base our edition on the Greek direct and indirect tradition (considering also the major previous editions and critical notes of the scholars). Of these only the direct can be represented on a

stemma codicum – the fragmentary indirect tradition does not provide the basis for a stemmatic representation and that is exactly the point at which P. Wendland's stemma codicum (1899) is problematic.

The editions of Hippolytus' *De Antichristo* (primarily) and Pseudo-Hippolytus' *De Consummatione Mundi* (less) are accompanied by brief introductory chapters (with information about the writers and the dates, titles, contents, sources from which the writers drew material, evaluation of these texts in the Christian literature, etc.), translations in Modern Greek and an Appendix, where the reader can find reference tables relating the chapters of *Holy Bible* which the two writers cited. Here also texts from the indirect tradition of *De Antichristo* are recorded or re-edited and the sources of *De Consummatione Mundi* (e. g. *In Adventum Domini*) are listed.

The Bibliography chapter contains, apart from the published books cited in this *Thesis*, the necessary software (e. g. *TLG*) that was used and some reliable internet sites about Hippolytus, Ps.-Hippolytus and their works.

The *Thesis* ends with images of some manuscript folios used in this edition.